

ئىنسكلوبىدىيا

منتدى اقرأ الثقافى

www.iqra.ahlamontada.com

پارېزگهها دوهوك

insiklobîdya parêzgeha duhok

insiklobîdya parêzgeha duhoké insiklobîdya parêzgeha duhoké insiklobîdya parêzgeha duhoké

بۆدابه زاندى جۆرهها كتيب: سهردانى: (مُنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

لتحميل أنواع الكتب راجع: (مُنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

براي دائلود كتابههاى مختلف مراجعه: (منتدى اقرأ الثقافى)

www.iqra.ahlamontada.com

www.iqra.ahlamontada.com

للكتب (كوردى , عربى , فارسى)

ئىنسكلۇپىدىيا پارىزگەھا دھۆكە

سەرنقىسەر و سەرىپەرشتە گشتە

موسەدەق تۇقە

ھارىكارە سەرنقىسەرە
خالد سالىح

بەرگە سىئە

دىرۇكا نوو، دىرۇكا ھەقچەرخ، ژيانا ئايىنە

۱۴۳۹ مش

۲۷۱۷ ك

۲۰۱۷ ز

ناقەرۋەك

- ۹ دىرۋەكا نوو
- ۱۱ مەھدېن گوندى كەفرە سۇرى..... پ.د. زرار توفىق صدېق
- ۱۶ ھەلۋېستى دەولەتا ئۇسمانى ژ كوردېن ئىزدى ل دەقەرا بەھدېنان د سەدسالىيا نۇزدى زاېىنى دا..... د. سەغىد خويددە
- ۲۹ كارگېرىيا ئوسمانى ل دەۋكى ۱۸۶۲-۱۹۱۸ز..... پ.د. خەلىل عەلى مراد
- ۶۲ قەزاكانى بەھدېنان لە كۇتابى سەدھى نۇزدەھەمد..... نووسىنى: كيونى قىتال
- ۷۲ كاودانېن رەوشەنىرى ل مىرگەھا بەھدېنان..... د.عەبدولرەحمان مزورى
- ۱۱۰ رەگەزىن ھۈنەرى. بۇ ھىمايىن ئارمى مىرگەھا بەھدېنان... پ.د. عەبدوللا خورشىد
- ۱۱۸ وىنەيى مېر سەلىم پاشايى ئامېدى ب رەنگىن ئاقى ۲۵-۳۰ ى گولانا ۱۸۲۹ى د. ھوگر تاھر توفىق
- ۱۲۵ گۇرستانىن مېرا ل ئامېدىن..... كۇقان ئىحسان ياسىن
- ۱۲۸ قەكۇلىنەك ل سەر گۇمپەتېن گۇرستانا دەقەرا بەھدېنان..... ئىحسان ياسىن
- ۱۵۲ ئىچ قەلا ئامېدىن (قەكۇلىنەكا مەيدانى و شىرۋقەكرن)..... كۇقان ئىحسان ياسىن
- ۱۶۱ ناقاھىيىن خىزمەتگوزارى ل ئامېدىن تا داوييا سەدسالىيا ۱۲/مىش/۱۸ز پ.د. عەبدوللا خورشىد ئالەيى
- ۱۷۵ دۇمىنېكان و كارتېكرنا وان د گھۇرىنا نەخشا ئۇلزابى يا مەسېحىيىن دەقەرا ئامېدىن د. فەرىسەت مەرىى

١٨٢ سەرهدانین پاتریارک یوسف ئودو بو گوندین ل ژنر چاقدیرییا وی ل باکووری عیراقی کو
دناقبهرا تسالین (١٨٦٧-١٨٦٨) ی پز رایووی..... الاب بطرس حداد

١٨٦ ئهرد و گوندین چاندنن بین سولتان عهبدولحهمد ل ناگری
..... پ.د. عهبدولفهتاح عهلی بوئانی

١٩٢ ساخلمه ل زاخو ژ داوییا سهردهمی ئوسمانی ههتا شوویشا ١٤ تیرمهها ١٩٥٨ئ
..... وهسفیا محهمهه شینخو

٢٠٨ بههدینان د روژنامهیا (موصل) ١٩٠٢-١٩٠٦ دا..... پ. د. خلیل علی مراد

٢٤٠ دهقههین پارێزگهها دهوک ل گووڕ دیتنن گهروکین روژههلات و روژئاقا
..... د. عهبدولرحمان مزوری

٢٧٧ سهروههری کارگیرین دهقههرا بههدینان پهنتی سهردهمی میرگهها بههدینان
..... موسهدهق توقی

٢٠٨ قهزا زاخو ددابهشکرینن کارگیرین بین ئوسمانی دا ١٨٤٢-١٩١٨
..... د. نزار ئهییوب گولی

٢٢٢ کورته دیرهکا باژنری ئامیدین شهری میرا، جهوین کورد و دهمین گران
..... د. برگیت ئامان، وهرگیران، حازم جاسم

٢٧٢ **دیرهکا ههقهههخ**

٢٧٥ زاخو د روژنامه (الموصل) دا ١٩٢١-١٩٢٠
..... د. هوگر تاهر تهوفیق - وهسفیه محهمهه شینخو سنه

٢٩٩ سهری ئامیدین Ser Amadia چهند وینهک ژ کهمپا هاقینن یا هیزین ئاسمانی بین
مهلکی ل کوردستانا عیراقی..... برگیت ئامان، وهرگیران، حازم جاسم

٤١١ **ژیانا ئایینی**

٤١٢ ژيانا ئایینی ل دهقههرا بههدینان..... پ.د. فهرسهت مههعی

٤٤٩ بهلاقبوونا مهسحیههتی ل دهقههرا بههدینان پ.د. فهرسهت مههعی

ديروڳا نوو

مەھدىي گوندى كەقرە سۆرى

پ.ە. زرار تولىق صدیق
 ۋەرگىران: مەمەد ئىبراھىم ئامىدى

بېرۇكا دەرکەتتا مەھدى ل كوردستانى:

د راستىدا بېرۇكا دەرکەتتا كەسەكى قىزاگەھ و رزگارگەر نە ئىزا داھىنانەكا ئىسلامى و گىردايى بەلكى بېرۇكەكا دېرۇكى و ھىندى بېزى د دېرۇكا مرقايەتتىن دا كەقن و دىرىنە و مللەتتىن خودان ئىرانىستانىيەت ۋەك چىنى و فىرەھونى و ھىندى و تىرانىياندا. ب ھەمان شىنۋە د ئايىنىن ئاسمانى دا ۋەك جۈھىياتى و مەسبىھىيەت و زەردەشتىدا ھەبوويە و ھەر ھەموو زى چاقەرى مەھدىكى نە ۋەك مەھدىي ئىسلامى كو خەلكى ز دەست زۇردارىسى و سىتەم و بەلەنگازگىرنى رزگار بگەت، ھەتاكو مەغۇل و تەتەران زى چاقەرىنى زىرىنەقا جەنگىزخان و تەبمۇرى لەنگ دگر دا كو وان زىردەستى و زۇردارىيا مللەتتىن دى رزگارگەت.

كورد زى مېنا مللەتتىن دى يىن مووسلمان چاقەرىبوونە مەھدىي قىزاگەھ و رزگارگەر ۋەك نىشاننا ئاخىر زەمان بھىت، ب تايبەت زى كوردان گەلەك نەخۇشنى و زۇردارى و نەشكەنچەدان ز دەست دەولەتتىن زۇردار و داگىرگەر يىن نە باۋەرى ب سوتەتتى ھى و نە زى باۋەرى ب شەرىعەتى ھى دېتىنە، د فى سەرۋەرىدا رەشپىنى و بى ھىقىبوونى

ز دەستىپىكا پەيدا بوونا ئايىنى ئىسلامى ھىزا ھاننا كەسەكى ب ئاقىز مەھدىي ئاخىر زەمانى ۋەك قىزاگەھ و رزگارگەر و كەسەك تەناھىن و ۋەكھەقىن و دادبەرۋەرىن ل جىھانى بەلاقكەت كەتتە بەر ئاخىننى و گەنگەشى و بوويە مزارەكا گەرم د ئاقبەرا دەستەك و مەزھەب و گرۇپ و پىكھاتەپىن ئىسلامى و بوويە جەھى بگروۋقەكىشان، ئىزا زابىن شەرىعەتى و فىقھىزانا بۇجوون و رايىن جودا ل سەر بابەتى ھەبوويە و گەلەك جاراز زى ئەو بۇجوونە دىك بوون، ھىندەكان ب يەكجارى ب نەۋەي دەرىخستىيە و رەتكىرىيە و ب بىدعە و چىكىرى دايە ئىياسىن و چەندىن فەرموودەيىن راستەقىنەيىن پىغەمبەرى (س) ل سەر ئىنايەت و ز مىژ ۋەرە ب دەھان كىتب و نامىلكە ل سەر ھانىنە ئقىسىن.

۱) عبدالعلیم عبدالعظیم البستوی (دماستەرنامەیا خۇدا دووقچوونا قى مزارى كرىيە و پىشتى گەرىنەكا ھوور د ئاق دەقانددا گەھشتىيە ۋى ئەجمامى كو بابەتى مەھدى د ئايىنى ئىسلامىدا بابەنەك راست و دروستە و نە بىدعەيە و نە زى چىكىرى بە، ھەشت فەرموودەيىن راست و يازدە بەلگە و نىشان ل سەر دەرکەتتا مەھدىي ئاخىر زەمان بەرچاقكىرنە.

گوندى كەفرەسۇرى يىن ھا

راگەھاند كو ئەو كور مەھدىن چاقەرىكرىيە.
 رەحمەتى مەلا ئەنوەرى ماىي ھندەك زانىارى ل
 دوور قى مەھدى بەرچاقكرىنە و دبىزىت، ئاقى وى
 ئەحمەد كورى شىخ مەھمەدى فادلونى يە، ئىك ز
 شىخىن رىبازەكا سۇفىياتىن يە، شىبا خەلكەكى زور
 ل دۇرىن خۇ كۆمبەكەت ھەتا شىباى ھىزەكا پىنچ
 ھزار كەسى بەرھەقبەكەت و دەست ب سەر چەند
 گوند و كەلاىن دەقەرا ئاكرى و ئامىدىن دا بگرىت،
 ئەو بوو قوباد بەگى (۱۱۶۱-۱۱۷۱) مىرى ئامىدىن
 لى ھاتىيە دەست و لەشكەرەك ب سەرگرداپەتپيا
 براىن خۇ بۇداغ بەگى ھنارتە شەرى وى، بەلى ئەف
 لەشكەرى وى نەشبا بەرسىنگى وى بگرىت و مىرى
 ئامىدىن نەچارىوو ھەوارا خۇبەتە بەر والىن مووسلى
 و شەرەكى خويناوى دناقبەرا ھەردو ئالىياندا روودا و
 چەند مەھەكان شەرىن بەردەوام بوو.
 پاشتر ئەو لەشكەرى خۇ ب مەھدى ئاقكرى
 بەرامبەر لەشكەرى ھەقپشكىن ئامىدىن- مووسلى

خۇ ب سەر قى خەلكىدا گرتىيە و د ئەنجامدا پتر ل
 ھىقىيا دەركەتتا مەھدىيەكى بوونە وان ژ تەنگافى و
 نەخوشىيان رزگارەكەت، ئەف چەندە زى بوونە ھوكار
 چەندىن كەس ل كوردستانى زى خۇ ۋەك مەھدى
 بەنە نىاسىن و ئىدىعا مەھدىياتىن بەكەن.

مەھدىن گوندى كەفرە سۇرى:

كەفرە سۇرى ھەتا ھا گوندىكى مەزىن و ئاقابە،
 رەز و چەم و بىستانىن زور لى ھەنە، دكەقىتە دەستى
 راستى يى رىكا ئاقبەرا مرىبا- ئەترىش كو ھەردو
 سەر ب پارىزگەھا دھۆكى قەنە، پىشتى دەمەكى
 كىم ز پەيدا بوونا كەسەكى يىن ل سەدسالىبا
 ھەقدى زابىنى ل دەقەرا شارەزوورى خۇ ۋەك مەھدى
 راگەھاندى^{۱۳}، ل قى گوندى كەفرە سۇرى كەسەك
 ب ئاقى غەبدوللا پەيدا بوو، وى كورەكى سنىلە ب
 ئاقى مەھمەد ھەبوو، وى ئەف كورى خۇ ئىنا و ھەسا

نەھائىنە نىاس ژ نىشكەكىفە ھىرش بىرىە سەر
وى مەھدى و كوشىتىپ، بەلى وەك مەھمەد بابە
رەسۇل دىبىزىت يىن مرى.

بەرى مەھدى كەفەرە سۇرى ب چەند سالەكىن
كىم كەسەكى دى ل دەفەرە شارەزووى ئىدىعا
مەھدىياتىن كىرىە و خەلكەكى كىم ل دۇرىن خۇ
كۆمكىرنە بەلى نەشىايە جەن يىن خۇ قاھىم كەت
و ھەر زوو دەستەلاندان دەفەرە ھىرش كىرىە سەر
وى و تاگرىن وى بەلاڧكىرنە و زاناين نايىنى يىن
دەفەرە ژى دزايەتپا وى كىرنە و فەنوا مژى وى داينە^{۱۱}
بەرۇفاژى دگەل مەھدى شارەزووى مەھدى كەفەرە
سۇرى ئافودەنگەك بۇ خۇ پەيداكرىپە و سىنوورىن
كوردستانى دەرىزكرىنە و ل دەفەرەن جودا يىن دەولەتا
ئوسمانى بەلاڧىوويە و ژندەران ژى نامازە يىكرىپە،
ھەتا كو مەھمەدى كورى بابە رەسۇلى وى دەمى ل
مەدىنە يى بوو گوھ ل نووچەن دەركەتتا وى بوويە،
ھەر وەسان ژندەرىن ئوسمانى ژى ل دۇر وى پەيىقىنە،
ب تايبەت ژى كو مەھدى كەفەرە سۇرى نە تىن ب
پرۇياگىندان بۇ خۇ راوەستىايە بەلكى لەشكەرەك
بەرەفكرىپە و بزاقى ھندى كىرىە ب چەكى و
شەرى راستى و دروستىيا خۇ كو ئەو مەھدى ناخر
زەمانىيە ب خەلكى ب سەلمىنت.

ئەف مەھدى بە بوويە جەن ئاخىتىن و
پوتەپىكرىن د ئاقبەرا زاناين دەولەتا ئوسمانى و
گفتوگو ل سەر كىرنە، ژ بەر قن چەندى زاناين
ناقدارى كورد ئىبراھىمىن كورى چەسەن گۇرانى
(۱۱۸۹ز مرىە) ل دووڧ داخاوازا ھەفالىەكى خۇ
نامىلكەبەك ل ژىر ئاقى (المسلكت القرب الى
سؤالات الحبيب) نقىسىيە و تىدا تەكەز ل سەر
دروپىنپا وى مەھدى و نەبوونا نىشانىن مەھدىياتى
ل جەم وى كىرىە، ھەژىيە بىتە گۆتن ھەتا نھا ئەو
نامىلكەبە مایە و دكتور عىماد عەبدولسەلامى ل
بەرە بەلاڧىكەت^{۱۲}.

ھەر ل دەفەرە بەھدىنان پىشتى سىھ سالەكان
كەسەكى دى پەيدابوويە و خۇ ب مەھدى داپە
نىاسىن، بەلى پىزانىن ل سەر قى مەھدى دكىمن، تىن

شكەست، مەھدى خۇ ب دەستقە نەدا و رەقى
چوو ستەنبۇلى و خۇ گەھاندە خزمەتا سولتانى
ئوسمانى مەھمەدى چوارى، وى ژى رىز لىن گرت و
پىنشواژى لىكر و ھىلا د خزمەتا خودا^{۱۳}.

بەلى مەھمەدى كورى بابە رەسۇلى بەرزنجى
كو ئەو بخۇ ھەقدەمىن دەركەتتا مەھدى كەفەرە
سۇرى بوو دىبىزىت، ئاقى وى عەبدوللا بوو، خۇ ب
شەرىفى حوسىنى ددا نىاسىن، ئانكو خۇ ب سەيد و
نەقىز حوسىنى كورى عەلى دھژمارت، وى كورەكى
سنىلەپىن دووازدە سالى ھەبوو ب مەھمەد ئافكرىوو
و ئازئاقى مەھدى دابوويى و دگۆت ئەفە مەھدى
چاقەرئىكرىپە، خەلكەكى زۇر ل دۇرىن وى كۆمىبوو و
شبابوو ھژمارەكا كەلايان بگرت، پىشتى شكەستتا
وى بەرامبەرى لەشكەرى مووسلى قى مەھدى
دروپىن و مەھمەدى كورى وى خۇ گەھاندە
ستەنبۇلى و سولتانى ئوسمانى ل وان خۇشبوو
بەلى تەھىلا بزقرنە وەلاتى خۇ و ھەر ل وپرى مرىنە^{۱۴}.

د راستىدا د شىئاندايە گۆتتا مەھمەدى كورى
بابە رەسۇلى ب راست وەرگرىن چونكو ئەو ھەقدەم
بوويە دگەل وى مەھدى و ھەر وەسان دىت ئاقى وى
عەبدوللا بىت و ئاقى كورى وى مەھمەد بىت، چونكو
وەك ژندەر نامازە پىدكەن بەك ژ نىشانىن مەھدى
ئەو ئاقى وى و بابى وى وەك ئاقى پىغەمبەرى (س) و
بابى وى بىت ئانكو مەھمەدى كورى عەبدوللا بىت،
ھندى پەيوەندى ب دىرۇكا سەرھىلانا قى مەھدى فە
ھى ئەنومەر ماىى دىبىزىت: (ساللا ۱۰۶۱مىش/ ۱۱۵۱ز
دەركەتپە، بەلى مەھمەدى كورى بابە رەسۇلى
دىبىزىت: بەرى دانانا قى كىتپا من الاشاعة لاشراط
الساعة) ب دەمەكى كىم ئەف كوردە پەيدابوويە
و پرۇياگىندا مەھدىياتىن بۇ خۇ كىرىە، ھەر وەك
ئەم دزانىن مەھمەد كورى بابە رەسۇلى ل داوپا
ساللا ۱۰۷۱مىش/ ۱۱۶۵ز كىتپا خۇ ل باژىرى مەدىن
نقىسىيە، ئەوما دىت ئەف مەھدى بە دناقبەرا
۱۱۶۴- ۱۱۶۵ ئىدا دەركەتپىت.

دەربارەى چارەنقىسىن وى ئەنومەر ماىى دىبىزىت: ل
شەفەكا ساللا ۱۰۷۸مىش/ ۱۱۶۸ز ھندەك كەسىن

دەفئەرهكا گرنگ و جەھى گزىكىپىندانا موبەشرىن مەسبىحى بوو، خواندنگەھا دومەنىكان بەردەوام سەخمەرات بەلاڧكرنا مەسبىحىيەتى و راكىشانانا خەلكى وان دەفئەران بەرى موبەشرىن خۇ دەا وى دەفئەرى، د فى سەردەمى دا ل دەستېبىكا رەمەزانا سالا ۱۱۹۸مىش/ ۱۷۸۴زى بەردەف نامىدىن دچىت و مژوولى كارى تەبشېرى دېت^{۱۱}.

بەرۇقاڭى موبەشرىن دى ئەف كەسە رىكەكا دى دگرىتەبەر و خۇ دكەتە مووسلمان و ناڧى خۇ دكەتە شېخ مەنسور و وەسان خۇ دياردكەت كو سەيدە و ئەڧىن پىغەمبەرى مووسلمانانە، ئەو بخۇ زى زەلامەكن بەژن بلند و خودان سەنگ و ھەببەت بوو. خەلكى سادە زى نېشانىن نۇرانىن و دىندارىن د رووېنى وى دا ددېت، بىنى كو بزىن كىيە و كورې كىيە و ھەلگرى چ ناسنامەبەكىيە و چ كاردكەت، بىنى دو دلى باوهرىنى پى دەينن و ل دۇرىن وى دجڧىن، ب تايبەت دەمى ھەست دكەن كو ئەف مۇرقە بەردەوام پى ل مزگەفتا نامىدىن و مژوولى زوھد و خودى پەرىستىن يە و ب جوانى و ھوورى ل دووڧ روكنىن ئىسلامىن دچىت، ئەف سەرەدەرىيا وى بو ئەگەرى ھندى خەلك گىروودەى وى بېيت.

ل رۇژىن داوېنى ژ رەمەزانى ئەف كەسنى غەرىب خەلكى كومدكەت و خوتبەكن بۇ دخوېنت و دېئىزىتىن ئەو ھنارتىن پىغەمبەرى وەك مونزىر و مەھدىين چاڧەرئىكرىيە و ئىنجېلى بۇ وان دخوېنت، ژ بەر رەوانىبىزىيا وى د ناخڧتىن دا و زىرەكىيا وى د خوتبە خواندنىدا خەلكى ب دروستى باوهرى ب وى ئىنا، ھەتا ل رۇژا بېستى مەھا نىسانا سالا ۱۷۸۵ى ب ھزاران ژ خەلكى ل دۇرىن وى جڧيان و ل دووڧ داخووا وى بىرارا جىھادى دەن، جىوڧانى پەيماننا سەركەتنى و مزگىنىيا گەھشتنى ب نارمانجان دەتە وى خەلكى، ژ نامىدىن بەرەف ئاسىيا بچووك دەنە رى، دەست ب سەر زاخۇ و خاپوور و بدلبس و مۇشنى دا دگرن، دەفئەرىن بەرفرەھ ژ كوردستانى دىنخەن زىر دەستەلاتى خۇ، پاشتر دەست ب سەر دەفئەركى ب ناڧى ئاڧالسىبك دگرن، د وى دەمى دا شەئىسەد سەرىازىن تورك پارىژگارى ل وى

د بەرتووكخانەيا مفتىن نامىدىن دا بەلگەنامەبەك ھاتىبە دېتن و تىدا گوتىبە كول سالا ۱۱۱۷مىش/ ۱۷۰۵-۱۷۰۱زىيىنى مەھدىبەكن درەوېن دەرکەتتەبە و شەرى داسنىيان كرىيە، د چەند دەستڧىسەكىن دېتر دا زى ئامازە ب فى مەھدىن درەوېن ھاتىبە كرن^{۱۲}.

جىوڧانى باتىستا بوئى ژ تەبشېرى بۇ مەھدىياتى:

نە تنى خەلكەكن كورد و مووسلمان ل كوردستانى پىرۇپاڭندا مەھدىياتى كرىيە، بەلكى خەلكەكى نە مووسلمان زى وەسان دياركرىيە كو مووسلمان بووېنە و بزاڧكرىنە خۇ وەك مەھدى بەدەنە نىاسىن، و خەلكەكى سادە و ھەزار و خۇشباوهر زى ل باژىر و گوندان باوهرى پى ئىناپنە، بەك ژ ڧان كەسان كەسەكن ئىتالى بوو ب ناڧى جىوڧانى باتىستا بوئى ۱۷۴۳-۱۷۹۸)، ل موتىكارلو ھاتىبە سەر دونىايى، ھىژ زاروك داىكا وى مرىيە، بابى وى ژنەكا دى ئىناپە، ئەو ژن دكەل جىوڧانىن ئەڧسىن خۇ گەلەكا خراب بوو، ئەو زى رەڧىيە و ب كۇلانا كەتتەبە، دەمەكى بووېنە سەرىاز، پاشتر چوويە ناڧ كەنىسى و گەلەك موغامەرە كرىنە، ژ ڧى سەرى چوويە سەرى دى ھەتا ھاتىبە بەغدا و پاشتر چوويە ستەنبۇلى ھەتا داوى جار گەھشنىيە خواندنا تەبشېرىيا دۇمىكان ئەوا ل سالا ۱۷۴۸زى ل مووسلىن ھاتىبە دامەزراندن.

جىرۇك و سەرھاتىيا جىوڧانى باتىستا بوئى د گۇڧارا (مرآة الشرق) دا ھاتىبە بەلاڧكرن، پاشتر ھەسەن حوسنى الكوبرانى ۱۸۵۰-۱۸۹۷)، د گۇڧارا خۇ الانسان) ھژمارە ۱۴، سالا بەكەم ۱۲۰۱مىش/ ۱۸۸۴زى دا ل زىر ناڧونىشانى (غرائب تاريخيه، بەلاڧكرىيە، ھەژىيە بىژىن ئەف گۇڧارە ل ستەنبۇلى ب زمانى غەرەبى دەتە بەلاڧكرن، وەك ئڧىسكار دېئىزىت، كورتىيا سەرھاتىيا ڧى كەسنى ئىتالى ژ گۇڧارا (مرآة الشرق) وەرگرتىيە.

د وى سەردەمى دا دەفئەرىن رۇژھەلاتى مووسلىن ب تايبەت نامىدىن بىنگەھى مېرگەھا بەھدىنان بوو،

ل داوینى رۇژ ل دووڤ رۇژى ھىزىن شىخ مەنسوورى لاواز دىن و ل كىمبى دەن. د ئەجامدا كوردىن دور شىخ مەنسوورى ھىندەك ھائىنە كوشتن و ھىندەكان ژى مەيدانا شەرى بەردا و بەلاقەبوون. شىخ مەنسوورى ژى ب دىلى كەتە دەستى رووسان، بەلى ژنە ئىمبەراتۇرا رووسيا ئەو نە كوشت. بەلكى ئەو دۇرئىخستە دەقەرا سوڤانتس و سالانە سەد ھزار فرانك ۋەك مووچە بۇ ۋى قەبرىن. شىخ مەنسوورى بو دەمى پىنج سالان مال سرگۈنىن ل دىرەكا نەرمەنىن كاسولىك ھەنا ل رۇژا ۱۷۹۸/۹/۱۵ ۋەغەرا داوینى كرى.

كوردناسا ئىتالى مىرىلا گالىنى د گۇتارەكىندا دەربارەى كوردناسىيا ئىتالى ب كورتى دەربارەى شىخ مەنسوورى دىڤىسىت و دىڤىت، د ناقبەرا سالىن ۱۷۸۵ - ۱۷۹۰ ۋى سەرۇكاتىيا دەھ ھزار چەكدارىن كورد دكر، شيا بدلىس و سىرت و ئەرزەرۇمى بىخىتە ژىر دەسنەلاتى خۇ پاشتر بەرەڤ قەفقاسىيا كەتە رى و چەند سەرگەتن ب سەر رووساندا دەستقە ئىنان. بەلى ل داوین رووس شىان ل سەر ۋى زال بىن و سەرگەتن ب دەستقە بىن و ھاقىئەنە د زىنداندا ل دىرا نەركەنجىل پىشتى بىست سالان مر. ھەژىيە ل داوین بىژىن ھەنا قان سالىن داوینى ژى خەلكەكى ۋەك مەھدى ددا نىاسىن و ھەنا نھا ژى ئەڤ دياردەبە

جەھى دكر و سەرژمىرىيا ۋى ژ سىھ ھزار كەسان پىكدهات و ژ ۋېرى بەرەڤ نەرزەرۇمى دچن و دەست ب سەر ۋى ژى دا دگرن. ب قى رەنگى پاشتر دەست ب سەر چەند باژىرىن دى بىن دەولەتا ئوسمانى دا دگرن. ترس و دەنگقەدانا چالاكىن شىخ مەنسوورى دگەھىتە سىتەنىولى. دەستەلاتارىن ئوسمانى دقيا مفا ژ قى مروڤى و كوردىن سەرداچوۋىي ۋەرگرىت و بىختە ژىر دەستەلاتى خۇ و ل شوونا ھىندى شەرى دەستەلاتارى ئوسمانىيا مووسلمان بكت بەرى ۋى بەتە شەرى دەولەتا رووسيا قەبىسەرى.

بزاڤا دەولەتا ئوسمانى د قى ۋارى دا يا سەرگەتى بوو، جىۋفانى و ب ھزاران كوردان دگەلدا ھىرشى دىنە سەر دەقەرىن قەفقاسىيا و دكەقنە شەرى دەولەتا رووسيا. شىخ مەنسوورى سەرگەتنى ل سەر ژەنەرەلكى رووسى دا دىت و لەشكەرى ۋى دىكىنىت. دەولەتا رووسيا ب مەرەما دىزەبىدانا شەرى ھىزەكا دى بۇ ھارىكارىيا لەشكەرى خۇ دەنرىنە مەيدانا شەرى، د ئەجامدا رووس شىان ھىزىن شىخ مەنسوورى بىشكىتن. ل دووڤ ژىدەران ئەڤ شەرە ل سالىن ۱۷۸۷ - ۱۷۹۱ ۋى بەردەوام بوون، چار لەشكەرى شىخ مەنسوورى و كوردان و چار ژى لەشكەرى رووسيا سەرگەتن ب دەستقە دىنا.

ژىدەر

۱. المهدى المنتظر فى ضوء الاحاديث والآثار الصحيحة واقوال العلماء وآراء الفرق المختلفة. دار ابن حزم، (بىروت، ۱۹۹۹).
۲. المهدى المنتظر فى ضوء الاحاديث والآثار الصحيحة واقوال العلماء وآراء الفرق المختلفة. دار ابن حزم، (بىروت، ۱۹۹۹).
۳. الاشاعة لاشراط الساعة. ص ۲۳۱ - ۲۳۲.
۴. انور ھابى، الاكراد فى بهدىنان، (۱)، ص ۱۳۴.
۵. الاشاعة لاشراط الساعة. ص ۲۳۲.
۶. الاشاعة لاشراط الساعة. ص ۲۳۲.
۷. د. عماد عبدالسلام رۇوف. المعجم التاريخى لأمارة بهدىنان. مطبوعات الاكاديمية الكردية. ص ۲۴ - ۲۵.
۸. الاكراد فى بهدىنان، ص ۱۳۴، ھامش (۱): المعجم التاريخى، ص ۳۵۸؛ محەمەد ەلى قەرەداغى. بوورژاندنەوە مېژوۋى ژانابانى كورد لە رىگەى دەستخەتەكانبەنەوە. ۱۳۶ / ۲.
۹. ياسين بن خيرالله العمري. ب كورتى دەربارەى قى مەھدى سەختە ناخفتىيە. عجائب الاثر. ص ۱۱۰.
۱۰. گۇڤارى الانسان العدد (۱۴). السنة الاولى. ص ۸۸ - ۸۹.
۱۱. التراث الكردى فى مؤلفات الايطاليين. ص ۲۴۱.

ھەلۋىستى دەولەتا ئۆسمانى ژ كوردىن ئىزدى ل دەقەرا بەھدىنان د سەدسالىيا ئۆزدى زايىنى دا

د. سەئىد خۇدەيدە

زانكۇيا دھوك-كولىزا زانستىن مرقۇفایەتى

پىزانىنن نە دروست ھاتىنە بەلاڧكرن دەرىارى رەھ
ورىشالىن ئىزدىباتىن، ھەلبەت ئەف چەندە ژى ب پلا
ئىكىن دىرڧرتە ھندى كو وان مىژوونڧىسان نكارىە
ژ نىككە تىكسىتىن دىنى ئىزدىبان بىنن، ژ بەركو
ئىزدىبان ئە و تىكسىت ژ بەر زۇلم و زۇردارىيا ل وان
دھاتەكرن د سىنگىن خۇدا دىاراستن و باوهرى نەبوو وان
تىكسىتان پۇ كەساتىن بىانى بەنە خۇياكرن، ئەفجا
ھەر قەكۋلىنەك ل سەر قەلسەقە و بىروباوهرىن
ئىزدىبان بىتە نڧىسىن ئەگەر نڧىسەر شامزای
تىكسىتىن دىنى ئىزدىبان نەبت دى كىماسىنن خۇ
ھەين

ئىزدى باوهرى ب خودى دىنن و د قەلسەفا
ئىزدىباتىندا پەيڧا اتىزى نائەكە ژ نائىن خودى
ھەرۋەكى ژ تىكسىتن (قەولن) ھەزار و ئىكك نائفا
دىاردىت

سىياسەتا دەولەتا ئۆسمانى بەرامبەر كوردىن ئىزدى ل
دەقەرا بەھدىنان د سەدسالىيا ئۆزدى دا دىاردىت، ب ھنارتنا
چەندىن ھەوین لەشكەرى بۇ سەر دەقەرىن وان، ئەو ھەوین د
پرانىيا جاراند ب سەر كىردابەتېما والىنن وىلاپەتىن ئۆسمانى
بوون، ھندەك جارن ژى ب سەر كىردابەتېما راستەوخو يا
سەر كىردەپىن ژ الباب العالى بوون. ئەف ھەوین لەشكەرى
ب بىانووپىن چودا چودا دھاننە ئەنجامدان، ژ ئالبەكىفە
ئىزدى ب خودىنەتاس ل قەلمەمدان و ژ ئالبەكى دىقە
ئەگەرىن سىياسى و ئابوورى ژى ھەبوون.

دىسان دەولەتا ئۆسمانى چەندىن رىكېن دى ژى
بكارىنەنە دژى ئىزدىبان ژىو ھندى وان ژ بىروباوهرىن وان
دووركەت و كەلنۇرى ئىزدىبان ژ نائف بىتە ئەو ژى ب ھنارتنا
مەلا و ماموستايىن دىنى بىنن مووسلمان بۇ دەقەرىن وان
و ھەرۋەسان ھەولدان ژ بۇ نائاكرنا مرگەفنان ل دەقەرىن
ئىزدىبان.

كورتىيەك دەربارەى ئىزدىباتىيى

وئىزدىبان:

ئىزدىباتى دىنەكى كەفتىن كوردى بە، نە دىنەكى
مژدەبەرە (تېشىرى)، ژ لايىن گەلەك مىژوونڧىسانئە

سلتان ئىزى ب خۇپادىشايە
ھەزار وئىك نائ ل خۇدانايە
نائى مەزن ھەر خودايە

ئىزدىبان قەلسەفا خو بۇ دورستىبوونا دونجايى و

ھەرۋەسەن بۇ خىبرى و شەرى ھەبە^{۱۷}، و ئىزدى باۋەرىن باكراس گۈھۈرىن ئىن ئانكو دەمى كەسەك دەمىت رۇحا وى نامرت و دزفرتەفە و دچتە دېەر قابەك بان كەسەك دېتر دە^{۱۸}.

دەربارەى جفاكى ئىزدىبان ژسى چىنن سەرەكى (پىر- شىخ - مريد) پىكدەھىت، ھەر چىنەكى ژقان چىنان ئەركىن خۇ دناق جفاكى ئىزدىبان دا ھەنە، و ژننىان دناقبەرا فان چىناندا چىنابت.

پەرسىگەھا لالاش جھى پىرۈزى ئىزدىبانە كو (۱۸۵۱كەم) ژ باكوورى باژىرى مووسل دوورە، و كەلەك رى و رەسەمىن ئاپىنى لى دەھنە گىران^{۱۹}. و ژ ھەزىبە بىتەگۈتن كو ئىزدى ل ھەر چوار پارچىن كوردستانى ھەنە و ھەرۋەسەن ل رۇسىا و ئەرەنستان و گورجستانى و رەقەندەكا مەزىن ل ئوروپا ژى ھەبە، ب تايەت ل ۋەلاتى ئەلمانىا. د قى فەكۈلىنى دا سىياسەتا ئوسمانىيا بەرامبەر ئىزدىبان ل وىلايەتا مووسل ل سەر دەمى سولتانى ئوسمانى عەبدولھەمىدى دووى (1۸۷1-1۹۰۹) ئى دى ھىتە فەكۈلىن.

ھەئوئىتى والىين وىلايەتا مووسى ۋەغدا ژ كوردىن ئىزدى ل مىرگەھا شىخان؛

ئەو ئالۋزىوونا كەفتىبە د رىقەبەرىيا وىلايەتا مووسل دا، ب ئەگەرى لاۋازىوونا دەسەلاتا پاشايىن وى و لاۋازىوونا دەسەلاتى بخۇ، بۇ ئەگەرى ھندى كو ھندەك بىنەمالىن ئاقخۇ كۈنترۈلى ل باژىرى بكەن. و بىنەمالا (جەلىلى) ئىك ژ وان بىنەمالان بوو كارى دناقبەرا سالىن (۱۷۲۱-۱۷۲۴) ژاى كۈنترۈلى ل وىلايەتا مووسل بكتە. ھندەك دېژن ئەو خزمەتىن قى بىنەمالى بو دەولەتا ئوسمانى پىشكىنىشكرىن، دەمى كو ئوسمانىيا ل سالا (۱۷۲۳) ژاى بىراردى ھىرشى بىتە سەر ئاخا ئىراتى، پىشتى كو ئەفغانىيا كۈنترۈل ل سەر كرى، ئوسمانى ھاندان رىقەبەرىيا قى وىلايەتى بكتە د دەستى مېرەكى ژ مېرىن بىنەمالا جەلىلىياندا ئەۋزى مېر (سمايل كورى

عەبدولجەلىلى) بوو ل سالا (۱۷۲۱) ئى^{۲۰}.

د ماۋەبى حوكومدارىيا جەلىلىياندا ئىزدى ئوۋشى كەلەك ھىرشىن لەشكەرى بوون، ئەۋزى ب بىانوويا پاراستنا رىكىن بازرگانى، ئەۋبىن كو ئوۋشى ھىرشىن ئىزدىبان دبوون، و پىرانىيا ھىرشىن جەلىلىيان ب پىشتەقانىيا والىين وىلايەتا بەغدا بوون، چونكى ھەموو خەونا وان ئەۋبوو چارەكا دى كۈنترۈلا وىلايەتا مووسل بكتە^{۲۱}، ئەفە و زىدەبارى دەولەمەتىيا دەفەرىن ئىزدىبان ب ژىدەرىن چاندنى و ئابوورى ئەۋبىن كو وىلايەتا بەغدا پىدقەبەكا زۈر پى ھەى^{۲۲}، د ماۋەبى حوكومدارىيا جەلىلىياندا ئىزدىبان شىخان ئوۋشى دو ھىرشىا بىوون، دەمەكېدا كو ئىزدىبان شىگانى ئوۋشى ھىرشىن بەردەوام دبوون.

ۋەسا دبارە جھى مىرگەھا شىخان ل چىبان مەقلووبى، ل سەر سىنوورى دناقبەرا وىلايەتا مووسل و مىرگەھا بەھدىناندا، بوو ئەگەرى ھندى كو مېرىن وى بكارىن قەۋارەبى خۇ پارتىن بەرامبەر ھەردو ھىزىن سىياسى بىن دراوسى، د دەمەكېدا دا كو مىرگەھا ژ ئالىى فەرمىقە سەر ب وىلايەتا مووسل بوو، لى ژ ئالىى دەسەلاتى قە سەر ب مېرىن ئامېدىن قە بوو، ژ بەر ھندى ئىزدىبان كارى بخۇ مفاى ژ سىياسەتا ھەقسەنگى يا ھىزى دناقبەرا ھەردو ھىزىن دراوسى بىن ھەفركدا ۋەرىگىن، لى رەفتار دگەل ئىزدىبان شىگانال يا جودا بوو، ژ بەركو دەرگەفتا جھى جوگرافىن ئەقن دەفەرى كارىگەرى ل سەر ھەقسەنگىيا سىياسى يا ھىزىن دراوسى، دەرفەتا ھندى ژ دەست خودا كو پىشتا خو بدەنە ھەقەبەمانەكا ب ھىز و گونجاي، ھەرۋەسا زالبوونا وى ب سەر ھندەك رىكىن بازرگانى ئەۋبىن كو مووسل دگەل ولاتى شامى و ئەنادۆل دا گرىدەت ۋەسا لىكر بىتە ژىدەرەكى ترىسناك و بەردەوام ل سەر ئابوورىيا ھەموو عىراقى^{۲۳}.

ئىزدى ل مىرگەھا شىخان دوۋچارى ھەۋەكا لەشكەرى بوون ژ ئالىن والىن مووسل ئەعمان پاشايىن جەلىلىقە ل سالىن (۱۲۲۲-۱۲۲۳مىش)، بوختەبا ئەقن ھەۋا لەشكەرى يا سالا (۱۲۲۳ مىش-

پىكدهات، ب گۆرەي ئاخفتنا لونگرىكى رىئىنگىن ئورويى نىچاردېوون د قان رىكانرا هاتن و چوونى نىكەن، نىحمەد پاشاي ژى نىدكارى دوبارە قان رىكان كونترول بىكەت¹¹.

ل سالىن داويى ژ قەرمانپەرەوايا جەلىلى ل مووسل ژ بەر كېنىشا بەلاقىوونا نازاوى ل ھەموو رەخ و روويىن وى ژ بەر نەبوونا تەنابىن دئالى، ھەلبەت نىگەرەن وى چەندى ژى د ئاقخويى و دەرەكى بوون، نىگەرەن ئاقخويى ناكۆكىيىن خىلەكى بوون ل رەخ و روويىن باژىرى و پەيدا بوونا ھەفركىيىن دئاقبەرا خىزانىن مووسلدا و ب ئايەت ھەفركىيىن دئاقبەرا بىنەمالىن - غومەرى و جەلىلىدا. نىگەرەن دەرەكى ژى وەكى پەيدا بوونا مەترىسىا بەرغەرەھىوونا مىسىرى بوو ل وەلاتى شامى ب سەرگردايەتيا پاشا كورى محەمەد عملى حاكىمى مىسىرى، ئەوى بزاق دىكر عىراق و وەلاتى شامى دگەل مىسىرى بىكەتە نىك ب ئومىدا پىكىنىتانا دەولەتا غەرەبى يا ھەفكرىيىن، دوان سالاندا ئاقى محەمەد ئىنجە بەيرەقدار¹² ديارىو ئەوى ل سالا (۱۸۲۴-۱۸۴۴) زى بوويە والىن مووسل پىشتى كو ب سەرخىزاننا جەلىلىدا زالىبووى¹³.

ئەركى محەمەد ئىنجە بەيرەقدار نەبىننى موكومكرنا دەسلەتا ئوسمانىيا بوو ل مووسل، بەلكو ئەركى وى زفراندنا كوردستانى بوو داکو بىتە بىنگەھەك بۇ ھىرشكرىنى بۇ سەر ھىزىن مىسىرى ل شامى ئەوژى ب ھەفكارى دگەل لەشكەرى ئوسمانى ئەوى ل دياربەكر كۆمبووى، بۇ ئەقى چەندى ژى دقيا كوردستانى كونترول بىكەت و مىرگەھىن وى مىلكەچى دەسلەتا خۇ بىكەت، چونكى لەشكەرى ئوسمانى ژ ئالىەكىشە گەقبوون¹⁴، قىنجا سولتان مەھموودى دووى قەرمانەك بو والىن سىنوسانس (رەشىد محەمەد پاشا) دەرئىخست كو تىدا ھاتىوو پىدقىيە ئەو سەرگردايەتيا ھەوەكا لەشكەرى بۇ سەر كوردستانى بىكەت داکو ب سەر مىرگەھىن كوردىدا زالىت¹⁵، ھەرەھسان ب گۆرەي وى قەرمانى دقيا والىن مووسل محەمەد ئىنجە بەيرەقدار ھەموو پىشتەقانى و ھارىكارىيان بۇ رەشىد محەمەد پاشا

۱۸۰۸ زى ئەبووو نەعمان پاشايىن جەلىلى مىرى ھوزا ھەسكىرى يا كوردى ل دەقەرا بەھدىنان ل سىندارى دا، قىنجا كورن قى ھوزى رابوونە سەر خۇ و دەست ب تالانكرنا مووسلىيان كر، والىن مووسل نەعمان پاشا ژى نامەيەك بو مىرى ئامىدىن زىنر پاشا ۱۸۰۷-۱۸۲۳ زى ھنارت، تىدا داخواژى ژى دىكەت كو ب سەر وان كوردان دا زالىت، لى زىنر پاشا ئەف چەندە رەتكر و وى ژى قەرمان دا كو خەلكى مووسل تالانكەن، ژ بەر سىندارەدانا مىرى وى ھوزا كوردان، تىزدىيىن شىخان ژى خۇ دانە دگەل مىرى ئامىدىن ب دژى والىن مووسل جەلىلى¹⁶، ژ بەر ھندى بەرپرسايەتيا قان كاران كەفتە سىتوپى ئىزدىيىن شىخان و پىتر ژ مىرى سەختى دئاقبەرا ھەردو ئالىيان دا دروست بوو و ئەو نىچارىوون خۇ مىلكەچى دەسلەتتى كرن، ئەف چەندە ژى بوو ئەگەرى نالەبارىيا بارى كارگىرى و ئابوورى ل شىخان و زىانەكا مەزىن ب خەلكى وى كەفت ژ ئەنجامى وان كرىزىن خراب و وپزانكەر و كافلىكرنا گوندان و دزى و تالانكرنى بىن كو لەشكەرى والىن جەلىلى پى رابوويىن، ھەرەھسا هاتن و چوون ژى دئاق وان دا ھاتە پىن و چالاكىيىن چاندنى و بازىرگانى راوەستىان و پىرس و نازاۋە دئاقبەرا خەلكى بى گوننەھدا بەلاقىوو¹⁷.

ل دوماھىكا سەدسالىيا ھەژدى و دەستبىنكا سەدسالىيا نوزدى زاپىنى، نىشانىن لاوازىوون و ژئاقچوونى ل حوكمرانىيا جەلىلىان ل وىلايەتا مووسل دىبار بوون، قىنجا ھەر ژ وى دەمى دا ھىز و دەسلەتا ئىزدىيىن شىنگال ب سەر رىكىن گرنگىن دئاقبەرا مووسل و شامىدا زىدەبوو، والىن مووسل ژى نكارىن سىنوورەكى بۇ دەسلەتا وان دانىن، ژ بەر ھندى والىن بەغدا بۇ نەھىلاتا قى مەترىسى مايا خۇ تىكر¹⁸، دەسلەتا ئىزدىيىن شىنگال گەھشتە گومبەتى خۇ ل سەردەمى نىحمەد پاشايىن جەلىلى ئەوى كو حوكمرانىيا وىلايەتا مووسل ل سالا (۱۸۱۲) زى كەفتىبە دەستى دا، تاكو ب سەر ھەموو رىكىن بازىرگانىدا زالىبوويىن، و كۆمەلىن وان ل سەر وان رىنكا بەلاقىوون ئەوژىن كو دچنە مووسل و مىردىنى و ھەر كۆمەلەك ژ وان ژ چەند كەسەكان

ئەۋزى ئەگەرى ئابوۋرى بوو، دۇنيا ئىمناھىمى بو رىكىن بازىرگانى پەيدا بىكەن، چۈنكى ھۈزىن غەربان و كوردان بەردەوام ھىرش دېرنە سەر كاروانىن بازىرگانان، ب تاپەت ئەوان كاروانىن رىكىن ناسىار دىگرتە بەرخۇ ۋەكى، مووسل- دىيارەك- حەلبە و مووسل -ئەلەغفەر- ۋەلاتى شامى^{۱۹۷}.

۳ى چىرا دوۋى (۱۸۲۹)ى پلانا شەرىف گولخانە دەرگەفت كو ب پىنگاڧەك ژ پىنگاڧىن چاكسازىن دەيتە ھۇمارتن، مەبەست ژى دىيارە رىك و پىككىن و رىكخستنا ياسا و سىستەمى سەرەكىن دەولەتا ئۆسمانىيان بوو ل سەر بئەمابىن نوو، ھەرۋەسەن كاركرن ژىو چاككرنا سىستەمى فەرمانرەۋاىى و كارگىزى د پائتەختى دەولەتى و ويلايەتىن وندا^{۱۹۸}.
ياگرتك د ئەقى مەرسوومىندا ئەو بوو بىر بار ھاتە دان رەفتار دگەل مووسلمان و ئەمووسلماناندا ب ۋەكھەقىيەكا ئەمام بىتەكرن، تىدا ھاتىبوو ھەر كەسەكى سەر ب دەولەتا مەڧە بىت ژ مووسلمانان و ھەر مللەتەكى دى، دى ھارىكارىيا وان بىن جوداھى كەين^{۱۹۹}.

لى ب راستى ئەوا د مەرسوومىندا ھاتى ئەھاتە پراكتىككرن، مامەلەيا خۇ دگەل ئىزدىيان چاك نەكر، ھەرچەندە د مەرسوومىندا ھاتىبوو دۇبىت مامەلە دگەل ئىزدىيان ۋەكى ھەر لاپەنەكى دى بىتەكرن، چۈنكى ب شىۋەبەكى سەرەكى داكۇكى ل ۋەكھەقىيى دكر بەرامبەر ياساين، لى بەرۇڧاژى قى چەندى دىاردىت و ژىدەرەن مېژوۋىى دوپات دكەن و دىيىن، پىشتى دەرگەفتنا ئەقى مەرسوومى والىن مووسل محەمەد شەرىف پاشا بخۇ سەرگىرەبەتيا ھەۋەكا لەشكەرى بۇ سەر شىنگالى كر و ب كوشت و كوشتارەكا بى شوومار رابوو، گوند و مالىن وان كافل و وپراتكرن پاشى تاراج و تالانكرن و دىيىن ئەڧ ھەۋە بۇ سەر شىنگالى گەلەك توندتر و سەختتر بوو ژ ھەوا محەمەد ئىنچە بەرەقدار^{۲۰۰}.

والىن مووسل درىژى ب ھەۋىن خۇ بۇ سەر ئىزدىيان دان داكو دەسلەلاتا خۇ ب سەر واندا موكومىكەن و وان ملكەچى رىكخستىن ئۆسمانى پا بىكەن ب

پىشكىنىش بىكەت، ژ بەر ھندى ھىرش دا نامىدىن و پىشتى دۇرپىنچەكا توند كارى داگىر بىكەت، لى مىرى وى خۇ ئەدا دەست، محەمەد ئىنچە بەرەقدار ژى پىشتى كارووبارىن نامىدىن رىكخستىن، ھىزەكا لەشكەرى لى ھىلا و زقرىيە مووسل، و ب رىڧە ل گوندى (گر محەمەد غەرب) لەشكەرى خۇ دانا و چادىن خۇ فەدان و ھنارتە دوۋڧ مىرىن ئىزدىيا و مەزىن ئىلا و دىندارىن وان را و داخواز ژىكر بچنە دىدارا وى د ئوردوگايى وىدا و سۆز دايى چ خرابىيا دگەلدا نەكەت، لى سۆزا خۇ بچە نەئىنا و دەمى ئەو گەھشتىنە ئوردوگايى بى دلۇڧانى دەست ب كوشتىنا وان كر و فركرن و ژن و زاروكىن وان ھنارتە مووسل^{۲۰۱}، والىن مووسل محەمەد ئىنچە بەرەقدار پىشتى ئەلەغفەرا ياخيپوۋى ملكەچ كرى، شىنگال ژى بى دەنگ كر و فركرن، زەلام سەرژىندكرن و سەرىت وان ھنارتە مووسل داكو خەلك ژى بترسن و بخۇ پەندا ژى ۋەرىكرن^{۲۰۲}.

ۋەسان دىيارە ئەگەرىن ئەڧ چەندى ژى گەلەك بوون، ژوانا ئەۋبوو ئىزدىيان پىگىرى ب لەشكەرگىرىيا ب زۆرى نەدكر ئەوا كو محەمەد ئىنچە بەرەقدار ل ويلايەتا مووسل د چەسپاند، گەھشئە وى رادەى روۋىروۋىن بەرگىرىيەكا سەخت بوو ژ ئالىن ئىزدىيانئە، ئەۋزى نەچار بوو ب تۇپ بارانكرنى گەل وان كرن داكو رازى بىن ل سەر لەشكەرگىرىيا ب زۆرى^{۲۰۳}، چۈنكى ئىزدىيان خىزمەت دناڧ رىزىن لەشكەرى ئۆسمانىدا نەدكر و ل شوونا وى خىزمەتى دراڧى كاش (۵۰) لىرىن توركى ددان^{۲۰۴}، ئەگەرا دوۋى ئەۋبوو محەمەد ئىنچە بەرەقدار داخواز ھارىكارىن ژ ئىزدىيان كرىوو د ھەوا خودا بۇ سەر مىرگەھا نامىدىن لى ئىزدىيان ئەو داخوازە رەتكىروو، چۈنكى ئىزدىيان ئەمازە بىن مىرگەھا شىخان خۇ دھۇمارت ۋەلاتىن سىرۇشتى د مىرگەھا بەھدىناندا^{۲۰۵}، سەبارەت ئىزدىين شىنگال و پەيوەندىين وان دگەل مىرگەھا بەھدىنان، جەلىلى جەلىل دىيىت، (شىنگالىيان پەيوەندىين ھەڧالىنى دگەل مىرىن بەھدىنان ل بنگەھى وان كو نامىدىن يە، ھەبوون)^{۲۰۶}، لى ئەگەرى ژ ھەموۋيان گرىنكر

داخواز ژ شىخ ناسر كر داکو سەرەدانا باعەدرى و پەرستگەھا لالاش بکەت^{۲۶}، و ل پەرستگەھا لالاش دا لاياردى داخواز ژ شىخ ناسر كر داکو دەستورىن ب دەتى ئەو سەرەدانا شنگال بکەت، شىخ ناسر ژى ئەف چەندە ب دەرفەت زانى و نامەيەك نفىسى و دا لاياردى بۇ مەرتىن مەرگان^{۲۷}، تىدا داخواز ژى كر بوو كو ھارىكارىيا لاياردى بکەن و پىشتا خۇ ب دەتى داکو ناڧىژوانىن ژوانرا ل جەم دەسەلاتدارىن ئوسمانىيان ل مووسل بکەت، ھەرۋەسان شىخ ناسر داخواز ژ لاياردى كرىبوو داکو ئەوژى ژ لاين خۇفە ناڧىژوانىن ل جەم تەبار پاشا بکەت بۇ كىمكرنا باجا، تەبار پاشا ژى بۇ ئەف چەندى قايل بوو^{۲۸}.

د سەدسالىيا نوزدى دا چەندىن جارا ئىزدى تووشى ھىرشىن ويلايەتا بەغدا بووينە وب تايپەتى دەمى داود پاشا (۱۸۱۷-۱۸۲۱) بوويه والين بەغدا، لى ھىرشىن وان بو سەر دەفەرا شنگالى بووينە^{۲۹}.

پىشتى ھەوا داود پاشا بۇ سەر ئىزدىن شنگال ماوہيەكى نارامى و بىن دەنگى كەفتە دناڧبەرا ئىزدىيان و والين بەغدا دا، سەبارەت قى چەندى د دەبەدولعەزىز سلیمان دىڭىت، (سەبارەت دەنگوباسىن ئىزدىيان ژىدەر بى دەنگ دىن ھەرۋەكى چيا ب تەنايەكە فەگر شاپووينە ب دىڭىيا سالانين پىشتى (۱۸۵۰ز) ئى تاكو ساللا (۱۸۱۳-۱۸۱۴) دەمى ئىزدىيان جارەكا دى دەست ب تاراج و تالانكرنى كرى، ھەرۋەسان پىفە دچت و دىڭىت، ادوورننە والين بەرى مەدحەت پاشا ياخيبوونا ئىزدىيان فەرامۇش كرىت^{۳۰}، لى ئەگەرا سەرەكى بو دابرىنا دەنگ و باسىن ئىزدىيان و دابرىنا ھەوين لەشكەرى بو سەر وان چ ئەوين ژ نالين والين مووسل و بەغدا يان ئەوين راستەوخۇ ژ ئىستەنبول دەتتە ئەنجامدان ئەو فەرمانەبوو ياکو سولتانى ب ھارىكارىيا لاياردى ئەوى كو شاندى ئىزدىيان ل ئىستەنبول خۇ گەھاندىن-دەرنىخسىتى و تىدا ھاتى دڭىت ئىزدى ژ قەيدىن ياساين و فرۇتنا زارۇكىن وان ۋەك كۆلە بەھنە رزگاركرن^{۳۱}.

دەمى مەدحەت پاشا بوويه والين بەغدا (۱۸۱۹- ۱۸۷۲ز) دەست ھافىتە خووندنا بارودۇخىن عىراقى، ژ

تايپەت لەشكەرگىرىن، ھەرۋەسان بۇ ب دەستكەفتا بەروبوومىن چاندنى و پارە و پوولان كو وان پىدقى پى ھەبوو. ژ بەر ھندى ئىزدىين شنگالى ل ساللا (۱۸۴۵) ئى جارەكا دى تووشى ھەوەكا قىكرنى بوون، مەھمەد پاشا گرىدىلى (۱۸۴۵-۱۸۴۶) سەرگردايەتيا ئەفى ھەوى كر^{۳۲}، سەرەراى بەرخۇدان و بەرسىنگىرتنا خەلكن چىاي بۇ ئەفى ھەوى، والى كارى كوشتن و نازاردانەكا مەرن بگەھىتتە وان^{۳۳}، ل قىرە رۆلىن ئىك ژ ناقدارتىن كەسابەتتىن ئايىنى ئىزدىيان و ھەلوپىستى وى ژ ئەفى ھەوى ديار دىت، ئەوژى يابى شىخ (شىخ ناصر ۱۸۰۷-۱۸۸۹)^{۳۴} بوو ئەوى كو ب دژواری بەرسىنگى قى ھەوى گرى ب ھنارتنا ھژمارەكا زور ژ ئىزدىين سەرى خو د رىكا دىنن خودا بۇ شنگال دابىن، ژ بەر ھندى دەسەلاتدارىن ئوسمانىيا بىراا گرتنا شىخ ناصر دا و بۇ جىنەجىكرنا قى بىراى ھىزەكا لەشكەرى ھنارتە جەن تاكنجىبوونا وى ل گوندى ئىسىيان^{۳۵}، لى ئىك ژ مرىدىن وى ب ناڧى اسىنوا گوتە لەشكەرى ئەزم شىخ ناصر، قىجا گرتن و برە مووسل و ل شوونا شىخى خۇ نازار و ئەشكەنچەدانەكا مەرن دىت و نەھنىيا شىخى ناشكرانەكر بۇ پاراستنا رۇمەتا شىخ ناسر و جەن وى بىن رۇحانى دناڧ ئىزدىياندا^{۳۶}.

دەمى تەبار پاشا ل ساللا (۱۸۴۱ز) بوويه والين مووسل شىخ ناسر چوو جەم حسىن بەگى مىرى ئىزدىيان و قايل كر كو بچتە لاين ھىرى لاياردى بىرتانى و كرىستىيان رەسام جىگرى قونسولنى بىرتانى ل مووسل و داخواز ژى كر سەرەدانا گوندى ئىسىيان بکەن، رەسامى داخواز لايبورىتى ژى كر ژ بەر مژوولبوونا وى ب گەلەك كاران فە، لى ھىرى لايارد داخواز وى قەبوول كر و رازىبوو سەرەدانا گوندى ئىسىيان بکەت، دەمى ھاتى، شىخ ناسر بارودۇخىن ئىزدىيان ژىرا رۇن و ئاشكرا كرىن، ھەرۋەسان ئەو كوشىت و كوشتار و ھەوين قىكرنى بىن كو ئىزدى تووش دىنى و گەقن لى دەھنەكرن ھەموو ژىرا دانە خۇياكرن و داخواز ژ لاياردى كر كو ناڧىژوانىن ل جەم والى تەبار پاشا، بکەت، لاياردى ژى ئەف چەندە قەبوول كر و

گھۇزىن دناقبەرا واندە ھەر ھەبوو سەبارەت خەياتا كورد و ئەرمانىيا يا ھاوبەش ل دەقەرى و ھەلوپىستى دەسەلاتدارىن ئۇسمانى بەرامبەر قى خەباتى: قەشنى ئەرمانىيا (خاجا دور ئابوقيان) دىئىت: پىشتى بوورنا دەمەكى د سەر روودانان را ژ ترسا دەسەلاتدارىن ئۇسمانى ل دەقەرى⁴⁴. كەس نەدوئىرىيا بەھسى مىرناى و ئازابەتيا سەرکردەيى ئىزدىيان (شىخ مىرزا) و قەشنى ئەرمانىيا (بوگس)ى بىكەت ژ ئەنجامى وى زولم و زوردارى و خرابىيا دەسەلاتدارىن ئۇسمانى ل كوردىن ئىزدى كرى. گەلەك ئىزدى نەچار بوون بوونە مووسلمان. بىن ماين ژى ھزركىن وەلاتى خو بەھىلن و بەر ب دەقەرىن سنوورى ياكوور- سنوورى روسيا- بچن، لى دەمى ژ نەچارى دەقەرىن خو ھىلان و ب مەرەما رزگاربوون ژ دەسەلاتدارىن ئۇسمانىيا و پاراستنا داب و نەرىت و بىروباوەرئىن خو بەر ب دەقەرىن سنوورى رۇسىا چووېن، دەسەلاتدارىن ئۇسمانى ھەوەكا مەزىن برە سەر و ھژمارەكا زۇر ژى كوشت. ئەو ژى قورتالىبوون ئەوېن كارىن خو بگەھىننە ئىرانى يان ياكوورى رۇزەھلاتى تىركيا و پاشى بەرەف ئەرمانىيا سۇقۇبەتى چووېن ئەوژى ھژمارەكا گەلەك كىم بوون⁴⁵.

دەولەتا ئۇسمانى بو وى چەندى ب سەر مىرگەھىن كوردىدا زالبىت محەمەد رەشىد پاشا بخو ھانە راسپاردن كو سەرکردەتيا ھەوەكا لەشكەرى بو سەر كوردستانى بىكەت⁴⁶. ژ بەر كو سىياسەتا ئۇسمانى يا بىگەھى دخواست ب سەر ھىز و دەسەلاتى ئىزدىياندا زالبىت، لەوما دى بىنىن ھەر ل دەستپىكا ھەوا خو يا لەشكەرى محەمەد رەشىد پاشا بەر ب باژىرى سىرتى - دەقەرا رودوخان- چوو. چونكى پىرانىيا خۇجھىن وى دەقەرى ئىزدى بوون، و گەلەك ژ ئىزدى و ئەرمانىين وى دەقەرى ب دەستى لەشكەرى وى ھاننە كوشتن⁴⁷.

پىشتى ھنگى دەولەتا ئۇسمانى بىرارد ب سەر مىرگەھا سۇران و مىرى وى مىر محەمەد رەواندۇزىدا زالبىت، ديارە ژ بەد بەختيا ئىزدىيان بوو پىنگاقتىن دەستپىكى بو ئەنجامدانان وى كارى ئەو بوون ھۇزىن

ھەموو ئالبانمە، سەبارەت ئىزدىيان ژى مەدحەت پاشا قيا زەلامىن باش بو لەشكەرىن بگرت و ملەكچى ياسا و سىستەم و فەرمانىن دەولەتى بىكەت⁴⁸. ئەقجا ھىرش دكەتە سەر دەقەرا شىنگالى دەمى ھىز گەھىشتىيە شىنگال ئىزدى بەر ب ئاسىگەھىن چىپاي چووون و خو تىدا حەشاردا، پىشتى زانىن داواكراو بختى تاوانبارن رابوون دانەدەست مەدحەت پاشا⁴⁹.

سىياسەتا ئىستەنبۇلى بەرامبەر كوردىن ئىزدى:

دەولەتا ئۇسمانى ھەر ل دەستپىكا فەرمانرەويا سولتان مەھموودى دووى (1808-1839)زا قيا ب سەر ھەموو بزاقتىن جودابى خوازدا زالبىت و كاركر ژ بو جىبەجىكرنا قى ئەركى⁵⁰. ئىكەمىن پىنگاقتا وان د قى بوارىدا ئەو بوو قىان سەرخوبوونا ئوتونۇمى يا ئىزدىيان ل دەقەرا سىرتى ب سەرکردەتيا شىخ مىرزا نەھىلن و ب سەردا زالىن، چونكى شىخ مىرزا گەلەك جاران ھەولدابوو ل رۇزانىن شەرى رۇسى - توركى (1828-1829) پەيوەندىن ب سەرکردەتيا لەشكەرى (رۇسى) ل قەفقاىس بىكەت ل داوىى د ھەولا خۇدا سەرگەفت و كارى پەيوەندىن ب سەرکردەيىن بەرەيا باسكىفج ل دەقەرى بىكەت و قىانا خو و كوردىن دگەلدا ژىرا دا خوياكىن كو وان دقەت ھارىكارىيا ھىزىن رۇسى بىكەن بو رزگاركرنا وى دەقەرى ژ دەسەلاتدارىن ئۇسمانىيان. قى ھەلوپىستى شىخ مىرزا نىازىن كوردىن ئىزدى بو دەسەلاتدارىن ئۇسمانى ئاشكەراكرن ئەوژى رزگاركرنا وى دەقەرى بوو ژ بىن كۇنترۇلا وان. ژ بەر ھندى دەسەلاتدارىن ئۇسمانى قيا ھەوەكا لەشكەرى بىنە سەر وان، تىكچوونا بارودوخىن ھىزىن وان دوى دەمىدا بوونە ئەگەرى ھندى ئەو مەرەما وان بىئىتە جىبەجىكرن⁵¹. يا شىخ مىرزا دقيا بىجى نەھات و ھىقىيىن وى باى بىن ب تايىمەت پىشتى كو ھەردو ئالىيان (رۇسىا و تىركيا) پەيمانان ئاشتىن ب ھەقرا ل سالا (1829)زا ئى گىرداى، لى د سەر ھندى را پەيوەندىن شىخ مىرزا و باسكىفج ھەر د بەرەوام بوون و نامە

دگوتن دىرۇكا نوو مەيىن دىنىدا ھىندەك جۇرە خوارن زى گوتتەھن لى ئەو چەند يا بى بھا بوو^{۱۹۱}، پاشى مەزىن ئىزدىيان ھزىكر باشتىن رىك بو رەقىنى زى خزمەتا لەشكەرى و رۇنكرنا بارودۇخىن خۇ گەھاندنا وى چەندى يە بو سولتانى ل ئىستەنبۇلى، ئەو خۇ بگەھىننە خودان دەسەلاتىن ئىنگلىزوب كرىار ئىزدى د وى چەندىدا سەرگەفتن و پەبوھەندىن ھەقالبىنن موكوم دگەل لاياردى گرىدان پاشى قەوال يوسف - ديارە ھىكى سەرۇكى قەوالا بووہ - ھانە راسپاردن بچتە ئىستەنبۇلى، و ل ئىستەنبۇلى گەھىشتە لاياردى- ئەوئى كو ل دومايىكا تەباخا (۱۸۴۷زى گەھىشتى و دگەل شاندى ئىزدىيان روونىشتى كو ب سەرۇكايەتيا قەوال يوسف بوو، قىنجا لاياردى ب لەز ئەو كىشە گەھاندە بالىۇزى برىتانى (سترانفورد دكانك) وى زى ب رۇلى خۇ راپۇرتەك ل سەر ئىش و نازارىن ئىزدىيان نقىسى و پىنشىكىشى (باب العالى) كر^{۱۹۲}، ل پەي گوتنا لاياردى زى ئەنجامى وى ئاقپىزوانىن فەرمانەك دەرگەفت ئىزدى زى زىجىرىن نا ياساى و فرۇتا زارۇكان نازادكرن، ھەرەھسان جۇرە نازادىكا پەرىستىن دايى و سۆزدايى كو دگەل دىئەتەن دى د بەكسان بن، دىسان قى فەرمانى سۆزدا ئىزدىيان، وان زى ياساى لەشكەرى يا ب زورى قورتالبكەن^{۱۹۳}، ب وى چەندى ئىزدى ئارام و تەنابوون و دەمى لايارد و قەوال يوسف زى ئىستەنبۇلى زقىنەقە ل سالا (۱۸۴۹زى) ب گەرمى زى ئالىن ئىزدىيانقە ھاننە پىشوازىكرن^{۱۹۴}، ب قى چەندى بو مە خۇبادىت كو ئىزدىيان دقيا ب ئىكجارى زى كىشا خزمەتا لەشكەرى و باجا رزگار بىن.

زى ئەنجامى وى تەخۇشيا ل سەر دەستىن ئۇسمانىيان ب سەرى ئىزدىيان ھاتى و چەوساندنا ئىزدى تووش بوونى چى زى ئالىن ئابىنى يان نەتەوہىقە، ھوسان ل ئىزدىيان ھات كو د نامادەن بەشدارىن د ھەرىزاقەكا نازادىخووا كوردىدا بگەن، زى بەر ھىدى دى بىن دەمى سەرھلدانا ئىزدىن شىر (۱۸۵۴-۱۸۵۶زى) نى بەرىبووى و بەرقرەھىبووى و ل سالا (۱۸۵۵زى) ل دەفەرىن باشدوورى دەريا وانى تاكو مووسل بەلاقبووى،

ل رەخ و رووېن مىرگەھى بوون بىتە ئىشاندىن و ستاندىن، ب كرىار زى ئەف چەندە ھاتەكرن و دەولەتا ئۇسمانى گورى ئىكى داوہشاننە ئىزدىن شىخان، چونكى ئەو ل رەخ رووېن مىرگەھى بوون و ل زىر دەسەلاتا محەمەد پاشاى رەواندۇزى بوون پىشتى كو وى مىرگەھا بەھدىنان ل سالا (۱۸۳۱زى) ستاندى^{۱۹۵}، پىشتى كو مىر محەمەدى رەواندۇزى ملكەچى دەسەلاتا ئۇسمانىيان بووى، محەمەد رەشىد پاشا ل سالا (۱۸۳۱زى) ھەوہكا لەشكەرى يا مەزىن برە سەر ئىزدىن شىنگال و زۆردارىيەكە مەزىن ئىنا سەرى وان^{۱۹۶}، زى ئەچارى خەلك رەقىا چىاي بەلكى زى دەستىن لەشكەرى وى قورتالبن، سەبارەت قى ھەوئى لايارد دىئىت: (دەمى رەشىد پاشا و حافظ پاشا چوونە شىنگال، ئىزدى رەقىانە ئاف چىا و خۇ د شىكەفت و ئاسىگەھىن چىايدە حەشداران، بەلكى زى دەستىن وان قورتالبن، لى ئەو چەندە زى يا بى مفاوو، چونكى گەلەك زى وان ب دوكىلا ئاگرى فەتسىن و گەلەكىن دى زى ب توپ و تەھنگا ھاننە كوشتىن، د وى ھەويدا ئىزىكى سى چارىكىن وان براندىن^{۱۹۷}،

ھەوا حافظ پاشا بو سەر ئىزدىيان ب خرابىتىن كارەسات دەپتە ھۇمارتن چى زى ئالىن مروفاپەتقە يان زى ئالىن ئابوورى، چونكى سەرھەرى وىرئانكرن و كافلىكرنى و تاراج و تالانكرنى، ھۇمارەكا زۆر زى زارۇك و كەچ و زىن وان زى دەستا چوون، زى بەر دۇورىيا قى ھەوئى و كارىگەرىيا وى ل سەر دەروونى ئىزدىيان ھەبوو و ھەتا نھا د سترانبن واندا ئافى حافظ پاشا دەپت.

ئىزدىيان دقيا دەرگەھەكى بو خۇ بىنن تىرا زى ھەوئى لەشكەرى ئەوئىن دەھاننە سەر وان قورتال بىن، چى زى ئالىن والىن بەغدا و مووسلقە يانزى ئەوئىن راستەوخۇ زى ئىستەنبۇلى دەرگەفتن و داكو خزمەتى د لەشكەرى ئۇسمانىدا نەكەن دگوتن دگەل بىرۇباوہرىن مە ناگونجىت ئەم خزمەتىن دناف رىزىن لەشكەرى ئۇسمانىدا بگەن، چونكى چىل و بەرگىن وان بىن لەشكەرى د رەنگ شىنن و گوتتەھە ئەم چىل و بەرگىن زى قى رەنگى دىرەخۇ كەين، ھەرەھسان

داخووزنامەك ب رىكا (رەئووف پاشا والىي بەغدا - ئەوئى كو پىشتى مەدەھت پاشا ھاتى) ئاراستەئى ئىستەئىئولئى كرىن، ئەوئىن ئەو داخووزنامە گەھشتىن ل ۲۸ شووانا (۱۸۷۲)ئى دىئىئىن تەركىبن وان بىن دىنى و داب و نەرىتىن وان رى ئادەئى خزمەتى دناق رىزىن لەشكەرى ئوسمانىدا بىكەن و داخووزى دكەن كو دراقى ل شووانا زەلاما بەدن ھەرۋەكى كرىستىيان و جھوپيا و مېرى ئىزدىيان حسىن بەگ و ناسرى بابى شىخ سەرۋكى روھانىي ئىزدىيان دگەل كۆمەلەكا رىھسپى و ماقوللن ئىزدىيان ل سەر داخووزنامى ئىمزاكرىوو^{۴۸}.

مىرگەھىن بەھدىنان و سۇران كوردىن ئىزدى ۱۸۰۸ - ۱۸۷۶

ز بەركو دەقەرىن كوردىن ئىزدى لى ل دەورۋەرى مىرگەھىن كوردىن ب ھىز و مەزىن بووئىنە و دگەل ئىك ھەق سىئورۋىبووئىنە و ب ئابەت دناقبەرا ھەردو مىرگەھىن - سۇران وبەھدىناندا - ز بەر ھىندى ھەر پىشداچوونەكە ئاقخۇئى بان يا دەرقە ب ھەر شىئوۋەبەكى ھەبت كارىگەرىيا خۇل سەر پەبوۋەندىن دناقبەرا كوردىن ئىزدى و قان مىرگەھاندا ھەبوو.

سەبارەت پەبوۋەندىن ئىزدىيان وبەھدىنانىيان، ب درىزىيا چەرخى ھەزىدى دخورت بوون ز بلى چەند حالەتەكا، لى ل دەسنىپىكا سەدسالىيا تۇزدى ئەق پەبوۋەندىيە ب شىئوۋەبەكى رۇن و ئاشكرا تىكچوون، ئەو زى پىشتى كو ئىزدىن شىخان ز ئالىن والىن مووسل نەعمان پاشاقە ل سالا (۱۸۰۸)ئى دو چارى ھەوەكا لەشكەرى بووئىن، چونكى مىرگەھا بەھدىنان د فى ھەوئىدا چ ھارىكارى بو ئىزدىن شىخان نەكر و د نەجامدا باۋەرى دناقبەرا ھەردو ئالىياندا نەما، مىرگەھا شىخان زى نەچاربوو سىياسەتا خۇبگوھورت و دەست ز سىئراتىزىيەتا كەقن بەردەت بۇلابەنگرىيا مىرگەھا بەھدىنان و فى جارى قبا خۇ دگەل ھەردو ھىزا بكونجىبنت ئانكو مىرگەھا بەھدىنان ومىرگەھا مووسل - بەلگەزى بو فى جەندى ئەوۋە دەمى والىن بەغدا داخووز ئىمىرى شىخان ھەسەن بەگ كرى ل

ئىزدىيان بەشدارىيەكا كارىگەر تىدا كر و ئەق چەندە زى ب شىئوۋەبەكى رۇن و ئاشكرا خۇيا دىبەت دەمى مىرى ئىزدىيان (حسىن بەگ) ھىزەكا توركى يا مەزىن كو ز (۱۵۰۰۰) شەرگەران پىكدەھت شكاند و ئىكو پىكدا و ل مووسل دەست ب سەر كارخانەكا چەكى و كۆگەھەكا مەزىن يا تۇپ و تەقەمەئىاندا گرت زىندەبارى گەنجىنا بائىرى، فى چەندى زى ھىز دا سەرھەلانى ز ئالىن خۇ بەرھەفكرتى و بلندكرنا ۋرەئىن شىورەشىگىرانقە، ئەوئىن كارىن ھەر د وئى سالىدا دەست ب سەر بائىرىدا بگرن^{۴۹}، لى دەسەلاتدارىن ئوسمانىيان و ب ھارىكارىيا ئىنگلىزان كارىن سەرھەلانا ئىزدىن شىز ب تەمامى ل چرىنا دووئى (۱۸۵۵)زى دابىركىن^{۵۰}.

ئىدەرىن مىئوۋىيى نامازى ب وئى چەندى دەن پىشتى دامركاندنا سەرھەلانا ئىزدىن شىز چەند سەرھەلانىكىن دى بەرىابوون - ۋەك دىار ھەر درىئەپىندەرىن سەرھەلانا ئىزدىن شىز بوون - ل سالا (۱۸۵۱)ئى ل دىارەكر دەنگمەدانا خۇ ل دەقەرى ھەبوو، پاشى دەقەرا دىرسم يا جىيى راپەرى و شەر و پىكدادان دناقبەرا خەلكى دەقەرى و ھىزىن ئوسمانى دال (باشلىك و مۇش و وان و نەرزەرۇم) جىبوو، اقان شەر و پىكدادانا خەلكى باشلىك بايزىد شىرۇقە دكەن، كو كوردىن مووسلمان و ئىزدى چاقەرىنئىن ھىزىن رۇسى بوون، و ئەق چەندە بەلگەنە بو وئى چەندى خەلك تا چ رادەئى ز ئوسمانىيا و كرىارىن وان بىن لەشكەرى و چەوساندنا وان بو كوردان تەنگاڧ بىوون، ز بەر ھىندى چاقەرى بوون رۇسى بەئىن ب ھىقىيا ھىندى كو وان ز زولما ئوسمانىيان قورتالىكەن^{۵۱}.

پىشتى دامركاندنا سەرھەلانا ئىزدىن شىز دەنگوباس ل سەر ئىزدىيان و نەخۇشى و پىكدادانىن ھىدەك دەقەرىن كوردى بى دەنگ دىن تاكو مەدەھت پاشا دىنە والىن بەغدا دناقبەرا سالىن ۱۸۶۹- ۱۸۷۲ئى ئەوئى ھەولداپى سەرىازىكرنا ب خورتى ب سەر خەلكىدا بىسەپىنەت، لى ل دووڧ وئى چەندى يا زىندەرىن مىئوۋىيى نامازە پىداپى ئىزدىيان ھەولداپە ز جىبەجىكرنا خزمەتا لەشكەرى رىزگار بىن و

و ئىزدىيان ل شىنگال دى شىكىنت و ب سەرواندا دى سەرگەفت بىن كۆ پىشتا خۇ ب پاشايىن مووسل زى ژ لايىن جەلىيان گەرمكەت و پىندقى ب ھارىكارىيا وان نابن بۇ ھەوئىن خۇ بىن لەشكەرى دژى بابانىيان، چونكى گەلەك جارا وان سۆز ددا ويلايەتا بەغدا و ئەو سۆز ئەدھاتنە جىبەجىكەن، و ئەفە زىدەبارى وى جەندى كۆ ويلايەتا مووسل د وى ماوھىدا نا رادەيەكى يا مەزىن بوو و پىندقى بوو مفا ژ ھىزا وى يا مروقان ھاتبا ھەرگرتن، سەرھەراي بازىرگانىيا وى يا گەشمەپىنداي چونكى دگەل بەغدا يا گىردايى بوو^{۱۰۹}، ل جەھەكى ژ قى قەكۆلىنى مە گۆتېبوو كۆ مىرگەھا شىخان دانپىندان ب جەلىيان ئەدكەر و دقا سەرب مىرگەھا بەھدىنەنە بن، چونكى ژ ئالىن رەگەزى و زمانىفە خۇ دادنا بەھدىنەنە، ژ بەر ھندى مىرگەھا بەھدىنەنە ل سەر مىرگەھا شىخاندا ھەر يا ژابوو، ھەر جەندە ب شىنۆھەكى فەرمى سەرب مووسلە بوون، ئەو چەندە زى بوو ئەگەرەك كۆ ھەفركى دناقبەرا ھەردو مىرگەھىن- مووسل و بەھدىنەندا - پەيدابەت چونكى مىرگەھا شىخان ب بەر بوومىن خۇبىن چاندنى يا دەولەمەندىبوو ھەنگى ئىزدىيان ئەو ئەردە دچاند ئەوى كۆ ژ گوندىن ھەردو ئالىين زى مەزىن (زى بەھدىنەنە) ژ روزھەلاتى دىژى دىت تاكو شىخان و ئەلقوش و رەخ وروپىن رووبارى دىجلە ل رۇزئاقا، كەواتە ھەفركى پىرانىيا جاران ئابوورى بووبە، زىدەبارى وى چەندى كۆ ھەموو لايەنان دقا بخۇ مفاي ژ شىبانىن داسنىيا بىن شەرى بىن^{۱۱۰}.

مىزىن مىرگەھا بەھدىنەنە ئىزدى بۇ مەرمەن خۇ بكار دىنان، سەبارەت قى بابەتى شاكرفەتاح دىژىت: (مىزىن مووسلمان گوننەھ و تاوانىن خۇ دكەرنە بەر ئىزدىيان چونكى وان ئىزدى پالدىن كۆ دزىيا و كوشتنى بىكەن)^{۱۱۱}، لى (عەبدولفەتاح عەلى بەھىيا) دىبىت بكار ئىنانا ئىزدىيان ب وى رەنگى ژ بەر ھەفدزى و نەرىكىيا دناقبەرا مىزىن بەھمالا دەسەلاتدار دا بوو، ھەرۋەسەن ژ بەر نەرىكىيا وان مىران بوو دگەل مزوورىيا و لايەنگىريا وان بۇ مووسل و بەغدا^{۱۱۲}.

ل قىرە ئەم دى بەھسى وى چەندى كەين كا

ساللا (۱۲۲۴مىش / ۱۸۰۹) ئى كۆ ھەفدزىيا مىرگەھا مووسل بىكەت، جەسەن بەگ رەتكەر و دەمىن براين وى عەبدى بەگ قىاي داخوازىن بەغداين جىبەجى بىكەت، مىزى ئىزدىيان جەسەن بەگ داخوازا لىبورىنى ژ مەھموود پاشايىن جەلىلى كۆ ل بووفا داخوازا وى براين خۇ دەرىئىخست، براين وى چوو شىنگال و خۇ ھافىتە ناف خەلكى وى بى ئىزدى وانزى رىز لىگرت، پاشى مىزى ئامىدىن (زىبىر پاشا) بانگھىشت كۆ و بىن والىن مووسل جەواند، ھەرۋەسەن دنادىن شىخان زى لايەنگىريا خۇ يا بەرى بۇ مىرگەھا بەھدىنەنە ھىلا و دەمى زىبىر پاشا مىزى مىرگەھا بەھدىنەنە داخواز ژىكرى كۆ ھەفدزىيا خەلكى مووسل بىكەن، ئىلا دنادى ئەف داخوازا جىبەجى ئەكەر و ب توندى رەتكەر، ب قى ئاواي مىرگەھا شىخان بەردەوامى ب قى سىياسەتا خۇ دا تاكو فەرمانرەوايى يا جەلىليا ب سەرب ويلايەتا مووسلدا لاواز بووى و كوتايى بى ھاتى^{۱۱۳}، ھۆسەن بۇ مە خويادىت كۆ مەمانە و باوهرى و پەيوەندىنەنە موكوم ئەوين دناقبەرا ھەردو مىرگەھاندا - شىخان و بەھدىنەنە - ل سەدسالىيا ھەژدى، ل دەستىنكا سەدسالىيا نۆزدىدا لاواز بوون و دىبەركى د ھۆندور خىزان مىزى مىرگەھا شىخاندا پەيدابوو، دەمى عەبدى بەگ ملكەچىيا فەرمانىن والىن بەغدا كرى، جەسەن بەگ ھەولدا خۇ دگەل ھەردو مىرگەھاندا - بەھدىنەنە و مووسل - ب گونجىنت ب قى چەندى بۇ مە خويادىت كۆ مىرگەھا بەغدا مائىتكىرنا خۇ د كارووبارىن ھەرسىن مىرگەھان - مووسل، شىخان و بەھدىنەنە - دا دكەر و بۇ وى چەندى سىياسەتا گەلاجىن دگەل ھەرسىن مىرگەھاندا بكار دىنەنە و ھەرسىن ھىز بەر ددانە ھەف، ھۆسەن ژىرا ھەلدكەفت و مايا خۇ د كارووبارىن وان بىن ناخۇبى دا دكەر، نەمازە بارىن ھەفركىن دناقبەرا ھەردو مىرگەھىن - مووسل و بەغدا - دا بەرفرە ھەببوول دەستىنكا سەدسالىيا نۆزدى د ماوھىن حوكمەرانىيا سلىمان پاشايى بچووك بى كۆ گىرنگىيا باژىرى مووسل يا لەشكەرى و ئابوورى بو ويلايەتا بەغدا دزانى، ئەگەر دەست ب سەر مووسلدا گرت، ئەفە ھندى دگەھىنت كۆ بابانىيان ل سلىمانىي

كېرارىن ئەلى ئاغا ژ بەر ئىرشىن وى بۇ سەر دەقەرىن وان و كۆمكەرنى باجا تەنگاڭ بېوون ژ بەر ھىندى مىرى بەھدىنان (مەھمەد سەئىد پاشا) مىرى ئىزدىيان (ئەلى بەگ كورى ھەسەن بەگ كورى چۆل بەگ) بانگھىشت كىر و گۆتى مىز دقنىت ھوون ئەلى ئاغانى ئەرگۆشى بكوژن! لى مىرى ئىزدىيان ئەف چەندە ژ بەر جوش و خرۇشانا مزوورىيا و تەقايە مووسلمانان رەتەر ئەكو فەرمانەگا قىركىن ل ئىزدىيان راکەن و داخواز ژ مىرى كىر كۆ لى بېورت چوئكى نكارت دەست تىوهرانى د كارووبارىن مزوورىيان يىن ئاڭخوئىدا بگەت، لى مىرى ئامىدىن ھەر ل سەر وى چەندى يى رۇبۇو و پەيمان دابى كۆ ئىزدىيان ب ھىزىن خۇ يىن لەشكەرى و دەسەلاتا خۇ ل جەم والىن مووسىل و بەغدا ب پارىن^{۱۰۹}.

ل داوونى مىرى ئىزدىيان قابىلوو كۆ ئارەزوويا مىرى ئامىدىن چىبەجى بگەت، ئەمازە پىشتى زانى كۆ ھىندەك مزوورى دى ھارىكارىيا وى كەن و بەشدارىن د چىبەجىكرنا وى كېرارىندا كەن قىنجا مىرئىسماعىل پاشا، مىرى ئاكرى و ب فەرمانا بىرايى خۇ مىرى ئامىدىن، داخواز ژ مىرى ئىزدىيان (ئەلى بەگ) كىر كۆ دگەل مزوورىيا پىكىن داکو چ ئەخۇشى و ئاكوكى دناقبەرا ھەردو ئالىياندا ئەمىن و رەھىن گەلاجىن ژى يىنە بىر، مىرى ئىزدىيان ژى رازىبوو، قىنجا بىرەگا دىارى و خەلاتىن گرانبەھا دگەل خۇ ھەلگرتن و ب يلوهرىيا مىر ئىسماعىل پاشا، سەرەدانا (ئەلى ئاغا) ل گۆندى (بالەنە) كىر، مىر ئىسماعىل پاشا، ژى داخواز ژ ئەلى ئاغا كىر كۆ ئەو ژى سەرەدانا مىرى ئىزدىيان ل باعدەرى بگەت، لى ئەلى ئاغا ئەف چەندە رەتەر ئەبەدولفەتەح ئەلى بەھىيا، دىئىز، دىيارە ئەلى ئاغا ب وى داڭى ھەسەبە يا كۆ مىرىن ئامىدى ژىرا قەدەي^{۱۱۰}، لى ئىسماعىل پاشا) و ئىك ژ ئوچاخ زادىن مزوورىيا دگۆتىن (وھىسى ئاغا) شىيانە وى رازىكەن كۆ داخواز ئەلى بەگى قەبوول كەت و ب ھەلگەفتا شاھىيا سوتەنكرنا كورى وى سەرەدانا باعدەرى بگەت ب بىانوويا ھىندى كۆ مىر دى كورى خۇ د كۇشا وىدا سونەت كەت و دى كەتە كرىقى خۇ بىن

چاوا مىرگەھا بەھدىنان ئىزدى دى مزوورىيا بىزقاندن و چاوا ئەو چەندە بوو بىانوويەك بو مىرگەھا سۇران داکو ئىزدىيان بچەوسىن و ئارمانجا خۇ يا گىرنگ چىبەجى بگەن ئەو ژى زالىوون بوو ب سەر مىرگەھا بەھدىناندا.

ئەو دەمەك بوو پەيوەندىن دناقبەرا مىرگەھا بەھدىنان و مزوورىياندا تىكچووبوون، گەھىشتە وى رادەي دەمى ل سالا (۱۸۲۴)ى (مەھمەد سەئىد) كورى (مەھمەد تەيار پاشا) بوويە مىرى بەھدىنان ئىدى قى ھۆزى باج ئەدانە مىرگەھى، ئەوژى ژ بەر شەر و ئاكوكىيا دناقبەرا وى و بىرايىن وىدا رووداى و ژ بەر سىياسەتتا وى بەرامبەر ھۆزىن كوردى ياكو بوويە ئەگەرى ھىندى كۆ ئازاۋە و ئاخوران و بخوران دەقەرا بەھدىنان ھەمووى قەگرت و مەزىن ھۆزا دەست ژ ئىكودو بەردا و ئەچاربوون پەنابىن بەنە بەرئاسىگەھىن خۇيىن خىلەكى، ئەلى ئاغانى بالەتەبى سەرۆكى ئىلا ئەرگۆشىيا و كورى وى سىنجان ژ دەسەلاتا مىرگەھا بەھدىنان ياخىبوون و كار گەھىشتە وى رادەي تەو دچوونە گۆندىن دەشتى و باج كۆمدىن و دانا باجى ب سەر وى دەقەرتدا دەسەپاند ئەوا دكەفتە دناقبەرا چىپاى و رووبارى خازىدا، خەلكى وى دەقەرى ژى ژ مزوورىيا و ئىزدىيان گلى و گازىدىن خۇگەھاندە مىرى بەھدىنان، ئەوژى ھىنارە د دووف وانرا و دىئىز پلانەك بۇ كوشىتتا وان دارىشتىبوو لى نەوئىريا ژ بەر ئەنجامىن خراپىر و بتىن ئەو ل سەر وان كاران سەررەنشتىكرن، ھەروەسەن دىئىز ئەلى ئاغانى ئەرگۆشى ل جقاتى رسواكر و وپزى بەرسىفا وى رسواكرنى دا و ب تۆرەبىفە ئامىدىن بچەھ ھىلا، دەمى ھەولىن ئوچاخ زادا بەھبۇدە چوون ژىو چاكرنا وان^{۱۱۱}، مىرى بەھدىنان (مەھمەد سەئىد پاشا) دىت يا باش ئەوھ ب رىكا ئىزدىيان ژ ئەلى ئاغانى ئەرگۆشى قورتالىت، دىيارە مىرى بەھدىنان ل قىزە قىايە وى خووندارى و دوژمنابەتيا دناقبەرا ئىزدىيان و مزوورىياندا ياكو ھەر ب ئەگەرا مىرىن بەھدىنان پەيدا بوويى ب دەرفەت بزانن و ئىزدىيان ھاندەن بو كوشىتتا ئەلى ئاغانى ئەرگۆشى، سەرەراى وى چەندى كۆ ئىزدى ژ كار و

داكو تۇلا مامىن خۇ ژ مىرىن بەھدىنان و لايەنگىرىن وان مىرىن شىنخان فەكەت، بەرى ھىنگى ناكوكىيا دىناقبەرا سەئىد پاشايى مىرى بەھدىنان و براينى وى مىر موسا دا سەرا حوكمرانىن ھەبوو. مەلا يەھىيانى مزورى ئەو چەندە ب دەرفەت زانى و خۇ گەھاندى مىر موسا و ب شىئوھەكىن تەپنى د گەلدا رىككەفت كو بچتە جەم مىر مەھمەدى رەواندۇزى و ھارىكارىن ژى بخوازىت داكو مىراتىيا مىرگەھى ژىرا بىزىرىن^{۷۷}.

سەبارەت پەنابىرنا مەلا يەھىيانى مزورى بۇ مىرگەھا سۇران (عەبدولفەتخاھ عەلى يەھيا) دىبىزىت، گومان تىدا نىنە ھۇزا مزورىيا كو مەزىن تىرىن و ب ھىزىرتىن ھۇزا بەھدىنان بوو. ب كىرىار د كارى تۇلى ژ بكوژا فەكەت، لىز ديارە ئەف ھۇزە ھىنگى يا پارچە پارچە بوويە و كوشتىنا ب ھىزىرتىن سەروكى وى ئەو ئەكرىنە ئىك و نە بىزقاندىنە. و كوشتىنا وى ژى ب رەزامەندىيا ھىندەك لايەنىن وى ھۇزى بخۇ بوويە، ئەرگۇشيا بخۇ ھەست ب وى جەندى كىرىە كو نكارىن ھىزەكا مەزىن بۇ تۇلفەگىرىن كۆمبەكەن. مەلا يەھىيانى مزورى بخۇزى نە كىرىە ھەستى ھۇزىن دەوروبەرى خۇ يى ئايىنى بىخىتە جۇش و خىرۇشنى داكو ھارىكارىيا وى بكەن و ھەست ب لاوازىن كىرىە بەرامبەر ھەقىقەتپەمانىيا مىرىن ئامىدىن و شىنخان، ھەتاكو والىيى مووسىل ژى نە قىبابە پىنشوزىيا وى بكەن و فەرمان داپە وى دەرىنخىن، ئەوژى ھەر ب ھاندانا مىرىن ئامىدىن بوويە، ھەر وەساز (عەبدولفەتخاھ عەلى يەھيا) دىبىزىت، دوزىمنكارىيا سۇران و داسنىيان ل سالا (۱۵۳۴زى) دەستىپىكىرىيە، ھىنگى سولتان سلىمان قانۇونى كارى شەر و ناكوكىن دىناقبەرا واندا پەدىابكەت. دەمى وى ئىزىدىن شىرا مىرى سۇران كوشتى و جەرى حسىن بەگى داسنى ل ھەولنىر دانايى، قىجا بۇ دەمەكى دىزى شەر دىناقبەرا ھەر دو ئالىياندا يىن بەردەوام بوو تاكول داوونى مىرگەھا سۇران سەركەفتى و حسىن بەگى داسنى ژ ھەولنىر دەرىخىستىن و ھەزارەھا خىزانىن داسنىيا ئاوارەبوون و ژ سۇران كۆچكەن بەھدىنان^{۷۸}.

لى مىرى سۇران يىن بەرخواز نە يى پىدقى وى ھاندانى بوو چۈنكى ئەو چەندە دگەل ئامانچىن وى يىن

خوونى^{۷۹}. ھەردىسان ديارە كو داخوازىيا سۈنەتكرىن ژى ھەر ژ ھىزىن مىرى ئامىدىن بوويە داكو عەلى ئاغا نەچارىت سەرەدانا باغەدرى بكەت، ھۇسان كىرىنە ئىك ژ گىرنگىرىن و پاكىرىن داب و نەرىتىن ئىزىدىيانى بۇ بەرژەھەندىن خۇ يىن كەسى بكارىنن، چۈنكى كىرىقاتىن رىز و بەھابەكى تاپەت ل جەم ئىزىدىيان ھەيە و رىككەكە بۇگىرىدان و بەستىنا پەيمان و بەئىنان. ھۇسان ديار دىت كو بۇ كوشتىنا عەلى ئاغاينى ئەرگۇشى مىرىن ئامىدىن ب پىشكدارىيا ھىندەك ئوچاخ زادىن مزورىيا پلانەك دىرشتىبوو، ل داوونى كىرىن عەلى بەگ قايىل بكەن و وى پلانى جىنەجىن بكەن باكو بوويە شەرەمەزارىيەكا مەزىن بۇ وى ب شىئوھەكى تاپەت و بۇ ھەموو ئىزىدىيان ب شىئوھەكى گىشتى ھەر چەندە ئەو پلانە يا كوشتىنا عەلى ئاغا. مىرىن ئامىدىن و ھىندەك ئوچاخ زادىن مزورىيا دانابوو. ب قى رەنگى عەلى ئاغاينى ئەرگۇشى داخوازىيا مىرى ئىزىدىيان جىنەجىنكر و رابوو دگەل كورى خۇ سىنجان و ژمارەكا زەلامىن وى باوھىيەكا مەزىن پىر ھەي سەرەدانا باغەدرى كىرى بىنى كو بىزانت ئەتجامىن وى سەرەدانى چنە^{۸۰} د وى سەرەدانىدا عەلى ئاغا و كورى وى سىنجان دگەل ھىندەك زەلامىن وى ل سەردەستى عەلى بەگ و زەلامىن وى ل رقىستانا (۱۸۳۲زى) ھاننە كوشتىن. ھەزى گۇتنى يە كو عەلى ئاغاينى ئەرگۇشى مامىن زانايى ئايىنى يىن مەزىن (مەلا يەھىيانى مزورى) بوو. مەلا يەھىيا قىيا تۇلا مامىن خۇفەكەت^{۸۱}. رابوو چوو جەم (مەھمەد سەئىد پاشا) مىرى ئامىدىن لى مىرى ئامىدىن چ ئاخىقتىن ب دلى وى نەگۇتن، چۈنكى ئەو بەرھەفكەر و نەخىشە كىشى ئىكى بوو د كىرارا كوشتىنا مامىن وىدا. پىشتى ھىنگى مەلا يەھىيا نەراوھستا چوو ئاكىرى جەم (مىر ئىسماعىل پاشا) لى ھەر دىسان يا يى مفاوو، چۈنكى ئىسماعىل پاشا ژى نەقىيا ھارىكارىيا وى بكەت، ھۇسان ژىرا خۇبابوو كو كوشتىنا مامىن وى ل دووفا داخوازىيا مىرىن بەھدىنان بوويە و ھەر ئەو بەرھەفكەرىن پلانا كوشتىنا وى بوون. ژ بەر ھىندى مەلا يەھىيانى مزورى بىراردى جەن خۇ و دەسەلاتا خۇ ل كوردستانى بكارىنن

ب ىرى كەفت، ژ رووبارى زى مەزىن دەريازىبوو، و د گوندى (كەلەك)را يىن كو دىيىزى گوندى ادەواس، كو ئىكەمىن گوندى ل سەر رىكا بۇ شىخان دچت خەلكن گوندى ھەموو يىن جوداھى كوشتن و ژ گوندىكى بۇ يى دى چوون و يا ب سەرى گوندى كەلەك ئىناى ب سەرى وان ژى دىنا و چ بەرەفانىيا ھوسان ژى نەبوو، ژ بەر ھندى بەرەو ئاسىگەھا مېرى ئىزدىيان ل باعدەرى چوون وى ژى كارى خۇ كر و خۇ بەرھەفكر دەمى زانى ئەو ھىزا مەزىن يا بەرەف وان دىت^{۷۵}، دەمى ئەو ھىزا مەزىن نىزىكى باعدەرى بووى، عەلى بەگ زانى نكارت وان بىشكىت، رابوو داخوازەك بۇ مېرى بەھدىنان (مەھمەد سەئىد پاشا) فرىكر داکو ھىزەكا لەشكەرى ل ھاوارا وان بەھىرت، ئەو بوو مېرى بەھدىنان ئىكسەر ھىزەكا لەشكەرى ل ژىر سەرکردىيەتيا ئىك ژمۇقىن خۇ كو دگوتىن (يونس ئاغايى گىلى) ھنارت و فەرمان دا براىن خۇژى دادوھرى ئاكىرى داکو ھارىكارىن لەشكەرى بۇ مېر عەلى بەگ پىشكىشېگەت^{۷۶}.

ل پارەھى ئادارى (۱۸۲۱ز) ھىزىن مېرى سۇران ھىرش برە سەر ھىزىن عەلى بەگ و يونس ئاغا، ھەر چەندە مېرى ئىزدىيان عەلى بەگ دەستپىشخەرىيەكا پىكھاتىن پىشكىشېسى وى كر بوو لى وى فەرماۋشكر و بۇ دەمى دو رۇژان شەر دناقبەرا واندا يى بەردەوام بوو، د ئەنجامدا مېرى سۇران سەرکەفت، ئىسماعىل پاشا دگەل ھىزىن خۇ د ھاوارا عەلى بەگ دچوون دەمى دەنگوباسىن شىكەستنا ھىزىن عەلى بەگ و يونس ئاغا گەھشتىنى، ئەو دگەل ھىزىن خۇ زىرىيە ئاكىرى^{۷۷}، د وى شەرىدا ھۇمارەكا زۇر ژ ئىزدىيان ھاتنە كوشتن و گەلەك ژى پەرت و بەلاڧ و دەرىدەرىبوون، ھندەكان ژى خۇگەھاندە ئاسىگەھىن چىباىن جۇدى و ھندەكىن دى ژى پەقىنە جىباىن تۇر عابدىن و شىنگال و ل ئاسىگەھ و كۇپىن واندا ژ ترسا لەشكەرى سۇران خۇ ھەشاردا^{۷۸}، نىزىكى دەھ ھەزاران ژى قەستا مووسل كر داکو خۇ لىن پىارىن لى والىن مووسل پىر ژ سەر رووبارى دىجەلە ژ ترسا لەشكەرى سۇران راكر نە ھەك ل دووڧ وان بچت و بچتە د ھوندورى باژىرىدا،

بەرفەرەھىبوونا سنوورىن دەسەلاتارىيا وى دگوتجان، ئەفەزى ل دووڧ گوتىن اعدولفەتاج عەلى بەھىيا، و اجەمال نەبەزا ژى ل سەر قى جەندى دگەل وى رىكەكەفت دەمى كوشتن عەلى ئاغايى نەرگوشى ب ھۇكارەكى نە يىن گىرنگ دادىت بۇ ھىرش كرنا مېرى سۇران بۇ سەر مېرگەھا بەھدىنان و ئىزدىيان و سەبارەت قى چەندى دىيىت، ئەز دىنم ئولفەكرنا عەلى ئاغايى نەرگوشى ژ ئىزدىيان ھۇكارەكى لاوەكى بوو كو مېر مەھمەد ھىرشى بىتە سەر ئىزدىيان، پالەھرى سەرەكى بەرخوازىن وى يىن بەرفەرەھىبوون بوون د چارچۇقى كوردستاندا ئەفەزى ئەنجامىن ھەر دەولتەكى يان مېرگەھەكىنە دەمى خۇ دىنن يا ب ھىز و چ ھىزىن دى د سەر خۇرا نەبىت، ھەرەھسا (عدولفەتاج عەلى بەھىيا) دىيىت، بارودۇخ بۇ مېرى سۇران د گونجاي بوون، چونكى دەولتە ئوسمانى پ قەبرانا مەھمەد عەلى پاشابى والى مېسرىقە يا مژوول بوو يى كو گەف ل قەوارى ئىمپىراتورىيەتا ئوسمانى ل سالىن (۱۸۲۱-۱۸۲۲ز) دكرن^{۷۹}، د ئەنجامدا مېرى سۇران ب كارىگەرى و رۇدىيا ھەقانى خۇ مەلا بەھىيان مژوورى داخواز ژ زانايىن خۇ يىن ئاپىنى (مەھمەد مەلا خەتى) كر كو فەتواىن ب دەتى داکو ھىرشى بىتە سەر ئىزدىيان، مەلاخەتى ژى فەتوا دەرىخىست و كوشتن و تالانكرنا ئىزدىيان ھەلالكر^{۸۰}.

د بەرئووكا (الاکراد فى بەھدىنان) دا ھاتىيە، ھاھاندا مژوورى بۇ مېرى سۇران داکو ھىرشى بەكەتە سەر ئىزدىيان خۇشى ئىخستە د دەروونى مېرىدا نەمازە پىشتى مەلاىن خەتن فەتوا دابى، لىن دىيا ئەو ل دەستپىكىن ھىرشى بىتە سەر ئىزدىيان، ئەگەر مېرىن بەھدىنان ھارىكارىيا وان كر، ھنگى مېرى ماف ھەيە شەرى وان ژى بەكەت چونكى مېرىن بەھدىنان يى ھارىكارىيا دوژمان دگەن^{۸۱}، مېرى سۇران خۇ بەرھەفكر و قىا بەھدىنان و ئىزدىيان بىشكىت، لەشكەرەكى چل ھەتا پىنجى ھەزار كەسى دگەل چەك و ھەموو پىندىيىن دى نامادەكر و ل پايىزا (۱۲۴۸ھ/۱۸۳۱ز) ژ ھەولتىرى

دەولەتا ئۇسمانى جىنوسىبايد ب دژى ئىزىدىيان كر و نەخشە و پلانئىن تايىمەت ژ لاين دەسلەلاتا ئۇسمانىقە ھاتنە دارشتن ژ بۇ ھەلاندنا ئىزىدىيان دناق جفاكى ئۇسمانى يى مووسلماندا و دەمى سەرگەفتن ب دەستقە نەدئىنا ھەوئىن لەشكەرىين مەزىن دېرنە سەر دەفەرىن وان. ئانكو ئارمانجا دەولەتا ئۇسمانى د قى دەمى دا ئناقېرنا ئىزىدىيان بوويە، لەوما ب بەشەكى مووسلمانان دەھاتنە ناسكرىن و دگوتىن دىنى خو ژ دەست داپنە و فەرە جارەكا دېتر بزقېرنە سەر دىنى خو يى بەرى و ژ بۇ قى مەرەمى ژى خەرجىين مەزىن ھاتېنە مەزاختىن و نەخشە و پلانئىن گرنگ ھاتېنە دارشتن.

بەرى سولتان عبدولھەمىدى دووى ۱۸۷۱- ۱۹۰۹)ئى دەسلەلاتا دەولەتا ئۇسمانى ۋەرىگرت. كوردىن ئىزىدى ژ خزمەتا لەشكەرى بەرامبەر دانا (۱۵۰) لىرىن ئۇسمانى ھاتىوونە بەخشىن^{۸۴}. لى پىشتى ھاتنا سولتان عبدولھەمىدى دووى بۇ سەر دەسلەلاتى و سىياسەتا (الجامعة الإسلامية) بەرپەۋكرى جارەكا دى خزمەتا ب زۇرى يا لەشكەرى ل دەولەتن ھاتە چەسەپاندن و سولتانى ئۇسمانى قىا ئىزىدىيان ژى نەچارىكەت داكو خزمەتا لەشكەرى بگەن. ھەقدەم ھندەك پىاۋىن تايىنى بانگا ۋى چەندى دكر كو كوردىن ئىزىدى نابت مامەلەيا وان مىنا مللەتىن خودان پەرتووكىن دىنى بەھتەكرىن و ددانە خۇياكرىن كو ئىزىدى بەشەكرىن ژ ئىسلامى لى دىنى خو ھىلايە، ئەقجا قەرە ب ھەر رىكەكا ھەبىت وان بزقېرىنە سەر دىنى ئىسلامى و خزمەتا لەشكەرى بگەن^{۸۵}. ھەروەسان سولتان عبدولھەمىدى ژى ھىزا دەولەتن د ھىزا تايىنى ئىسلامى را دىت و دگوت، (تاكە ھىزا كو ۱۵ سال مە دكەت ئەم ل سەر پىن خو راۋەستىن ئىسلامە... ب مەرچەكى ئەم د ۋەقادارىين بۇ ئەقى تايىنى).

پىشتى ب دوماھىك ھاتنا شەرى رۇسى- ئۇسمانى (۱۸۷۷-۱۸۷۸)ئى و ئەو ھەموو خوسارەتىن دەولەتا ئۇسمانى تووش بوويى، دەولەت ئىخستە ژىر مەترىسىيا لاوازىوون و ژ ناقچوونى ئەقجا

ئەو ئىزىدى نەچارىوون چوونە (تل قوئىنچق) كو ئىزىكى مېلەكى ژ مووسل دوورە، ل ۋىدەر لەشكەرى سۇران گەھشتى و د (تل قوئىنچق)دا بۇ دەمى چەند رۇزەكان دۇرپىچ كرن و ھەموو كوشتى^{۸۶}، و دىئىن ەلى بەگ ژى ب دىل گرت و ھنارتە رەۋاندۇزى^{۸۷}. ئىزىدى ل سەر ۋى زىانا ب وان كەفتى و ب دىل گرتنا مېرى وان و ھنارتنا ۋى بۇ رەۋاندۇزى بى دەنگ نەبوون، راپوون ھىزىشەك ب سەرگىرايەتيا خىزانا مېر ەلى بەگ برە سەر لەشكەرى سۇران و ھىزارەكا سەرىزان ژى كوشت، ۋەك بەرسقەك بوقى چەندى مېرى سۇران ھىزەكا لەشكەرى ھنارتە شىنگال، ھىكى پىليا ئىزىدىيان گەھشتىبوو ئىزىكى مووسل، شەر و پىنگدادان و كوشتارەكا مەزىن دناقېرنا ھەردو ئالىياندا بەرپاۋو، و د نەجامدا دىسان ئىزىدى شكەستىن و ئىزىكى (۷۰۰) ھەفت سەد كەس ب دىل ھاتنە گرتن و مېرى سۇران چوو د ھوندورى شىنگال دا^{۸۸}.

ئەوا ھاتىبە سەرى ئىزىدىيان ژ نەجامى ۋى ھەوا لەشكەرى گەلەكا مەزىن بوو، ئىزىكى (۱۰۰۰۰) سەد ھەزار زەلام ھاتنە كوشتىن زىدەبارى ئن و زارۇك كەچىن ۋەكو دىل بىرىن^{۸۹}. ھەر ۋەسان بارى ئابوورى ژى ل دەفەرىن ئىزىدىيان ژ نەجامى كوشتىن ۋەزىن و رووخاندنا بەنداقا و ويرانكرنا بىرىن ئاقى و بىرنا داران و سۇتتا گوندان ل دەفەرىن ئەلقۇش و شىخان و باشىكىن و باعەدرى و شىنگالى و خەتارا مەزىن و گەلەك دەفەرىن دى ب ئىكجارى تىكچوو^{۹۰}.

سىياسەتا سولتانى ئۇسمانى عبدولھەمىدى دووى ۱۸۷۱-۱۹۰۹ بەرامبەر كوردىن ئىزىدى ل دەقەرا بەھدىيان

كوردىن ئىزىدى ل سەر دەمى دەولەتا ئۇسمانى تووشى گەلەك ھەوئىن لەشكەرى بوويە، ژ نەجامى ۋى چەندى ژى گوندىن وان ھاتىنە تالانكرىن و ويرانكرىن ۋەلەكەكى زۇر د قان ھەواندا ھاتىبە كوشتىن و زىانېن ئابوورىين مەزىن ب دەفەرىن ئىزىدىيان كەفتىنە زىدەبارى زىانېن دەروونى. لى ل سەردەمى سولتانى ئۇسمانى عبدولھەمىدى دووى ۱۸۷۱-۱۹۰۹،ئى

خۇ و ئىزدىيان بىكەنە مووسلمان چونكى ئىزدىيان قەبۇل تەدكەر ئەو پىلويىن ئايىنى كارى خۇل دەقەرىن وان ئەنجامبەن، و سەبارەت ھەلوپىستى ئىزدىيان ژ ۋان ھەوان سەدىق دەمەلوجى دىيژت^{۸۹}، ئەف ھەو ھەاتن و دچوون بى كو بىشىن ئىشتەكى بىكەن و ئىزدىيان ئەدھىلا ئەو بەھنە دناف واندا.

دەولەتا ئوسمانى زور ھەولدان كو كوردىن ئىزدى ژى مينا ھەموو مووسلمانان خىزمەتا لەشكەرى بىكەن، بەلگەنامەبەكا ئوسمانى كو دزفرتە سالا (۱۸۸۸زى) دووپات دكەت كو ياسابا خىزمەتا لەشكەرى ئىزدىيان ئاكتىجىن وىلايەتا مووسل بىخۇقە ناگرت، چونكە تە مووسلمانان، لى ژ بەر كو ئەف ياسابە ھىشتا نەھاتىبە جىنەجىكرن ئەقجا ھەموو ئەو كەسىن خىزمەتا لەشكەرى نەكرىن مينا كەسانىن ژ خىزمەتا لەشكەرى رەقىن دى مامەلە دگەل ھىتەكرن و ژ بەرگو بارى وان بى تابوورى بى خرابە بەشەك ژ وان پەنا برىبە رۇسىا و نىزىكى ۴۰ ھزار كەسىن دى ژى ب كوژمى ئەلتەرناتىفا لەشكەرىن دەيندارن و ھىزدكەن بچنە رۇسىا، ئەقجا دقەت ھەموو ئەو كەسىن خىزمەتا لەشكەرى نەكرىن ئەلتەرناتىفا لەشكەرى بەن^{۹۰}، لى ديارە حكۇمەتا ئوسمانى پىدقۇبەكا مەزىن ب لەشكەرى ھەبووبە و براقىن مەزىن كرىنە كو دقەت ب ھەر رىكەكا ھەبت ئىزدىيان نەچار بىكەت داكو خىزمەتا لەشكەرى بىكەن، دەرپارەى قى چەندى بەلگەنامەبەكا ئوسمانى ل ۱۴ شىباتى (۱۸۸۹زى) دەرگەفتىبە ئامازى ب ھندى دەت ئەگەر ئىزدىيان تا نھا ئەلتەرناتىفا لەشكەرى ژى دابت دقەت بو ماوھىن (۵) ھەشقان خىزمەتا لەشكەرى بىكەن و ئەف برپارە ھەرە ل سەر ھەموو ئىزدىيان بەھتە بچەئىنان^{۹۱} و ب گۇرەى بەلگەنامەبەكا دى با ئوسمانى ل (۱۸۹۰زى) نابت بىروبووھرىن وان بىنە رىگرىن بچەئىنانا خىزمەتا لەشكەرى بەلكو پىدقۇبە ل سەر وان ئەو دىنى خۇ بگھۇپىن بۇ وى چەندى خىزمەتا لەشكەرى دەولەتا ئوسمانى بىكەن^{۹۲}.

دەولەتا ئوسمانى بەردەوام بوو ل سەر ھەوېن خۇ ژىو مووسلمانكرنا ئىزدىيان، بەلگەنامەبەكا دىترا

سولتانى ئوسمانى ئالايى (جامعەبا ئىسلامى) بىلندكر كو ب شىنۆبەبەكى رىكوپىك ھاتىبوو دارىشتن ژ بو بەدەستقەئىنانا چەندىن ئارمانجان ژ وان ژى، سولتانى ئوسمانى قىا پىشتەقانىيا مووسلمانىن دەولەتا ئوسمانى بەدەستقە بىنت ژ بو ب ھىزكرنا دەسەلاتا خو با سىياسى ھەك خەلىفەبى مووسلمانا و بكارئىنانا وى پىشتەقانىبى دژى وان كەسىن داخووزا پراكتىككرنا ژىانا دەسنوورى دكەن و ھەروسان ژى ب مەرەما پ ھىزكرنا دەولەتى و دانانا سىنوورەكى ژ بو مابىتىكرنا دەولەتىن رۇژئاقا د دەولەتا ئوسمانىدا^{۹۳}، ھەسان دەزگەھى لەشكەرى بى دەولەتى نەشىايە مفايى ژ كوردىن ئىزدى بىبىنت و ب دىتنا سولتانى ئوسمانى ژى ئەو مينا بەشەكى مووسلمانانە كو دىنى خۇ ژ دەست داينە، ئەقجا حكۇمەتا ئوسمانى ل سالا (۱۸۸۵زى) برپاردا مامەلە دگەل ئىزدىيان مينا مووسلمانان د بىقافى خىزمەتا لەشكەرى دا بەھتە كرىن^{۹۴}.

ھىنارنا شاندىن ئايىنى و ھەكرنا خواندنگەھىن ئايىنى:

د سەردەمى سولتان ھەبۇلھەمىدى دا حكۇمەتا ئوسمانى رىكىن جۇراوچۇر بكارئىنان ژ بو مووسلمانكرنا ئىزدىيان و ھەروسان نەچاركرنا وان كو خىزمەتا لەشكەرى بىكەن، و ئىكەمبىن پىنگاغا حكۇمەتا ئوسمانى ژ بو پەيرەوكرن و چەسپاندنا سىياسەتا خۇ بەرامبەر ئىزدىيان، ھىنارنا شاندىن ئايىنى بوو بو دەقەرىن وان داكو دەست ژ بىروبووچوونىن خۇ بەردەن و بىنە مووسلمان و ئىكەمىن ھەوا وان ب سەركرادىبەتيا نەقىبىن دياربەكر حاج مەسعود ئەفەندى و ئەندامەتيا شىخ سەلىم خالدى و ھىندەك زانايىن ئايىنى و سەركرەبىن لەشكەرى سولتانى ئوسمانى بوو ل سالا (۱۸۸۷زى) ژ بو ھىندى ئىزدىيان بىكەنە مووسلمان، ئانكو پلانەكا ب رىكوپىك ھاتىبوو دارىشتن ژ لايى حكۇمەتا ئوسمانىقە ژ بو ژئاقىرنا كوردىن ئىزدى ئەوژى ب رىكا پىلويىن ئايىنى^{۹۵}، لى ئوسمانىيان نەشيا بگەھنە ئارمانجا

ئىزدىيان ل دەقەرا شىخان كر ل مووسل ئامادەن،
 ھەلبەت ژ ترس و ھەبەتا عومەر و ھەبى گەلەك ژ
 رېھ سىپى و مەزىن ئىزدىيان بەرھەف مووسل چوون
 ژ وان ژى مېرى ئىزدىيان مېرزا بەگ و براين وى بەدىع
 بەگ كو نەزەن ئارمانج ژ ئەفنى داخوازكرنى چى
 يە، عومەر و ھەبى دگەل پياوين ئايىنى و پېھسپىن
 دەقەرى و ھىزىن لەشكەرى و ئىپا موزىكى يا
 لەشكەرى پىشوازىيا ئىزدىيان كرن^{۹۵}، وە ديارە
 مەرەما عومەر و ھەبى پاشا ژ قى پىشوازىن ئەبووويە
 كو خۇ دياركەت كەسانەكن ب ھىزە و ھىج لايەنەك
 نەشنىت سەرىنچىن ل سەر برارن وى بگەت،
 نانكو مەبەستا وى ئەبوو كارتيكرن و گفاشتنى ل
 ئىزدىيان بگەت.

پشتى كوردن ئىزدى گەھشتىنە مووسل
 و پىشوازى لى ھاتىبەكرن، عومەر و ھەبى پاشا
 كۆمبۇونەك دگەل وان نەجامدا و داخواز ژ وان كر
 كو بېرۇباوهرن خو بەلنر و بىنە مووسلمان و دەمى
 ئەف چەندە ھاتىبە رەتكرن ژ لايى ئىزدىيانقە ئەو
 ژ لايى عومەر و ھەبى قە ھاتنە ئەشكەنجەدان و
 چەند كەسەكان گىانى خۇ ژدەست دا، ئەقچا ژۇ
 پاراستنا ئىزدىيان مېرى وان مېرزا بەگ و بەدىع بەگ و
 دو كەسىن دى ئىسلامبوونا خۇ راگەھاند و ژ بەركو
 ەملى بەگ براين مەزنى مېرزا بەگ رەتكرن دىنى
 خۇ بگوھۇرت ھاتە زىندانكرن و پاشى بو سېواس
 دوورئىخستىن^{۹۶}، رەنگە ئەف چەندە ئىك ژ رىكىن
 گفاشتنى بت ل سەر ئىزدىيان كو دىنى خۇ بەلن
 يان ژى دا ەملى بەگ نەزقەرتە ناف ئىزدىيان وەك
 قارەمانەك كو برارارا فەرىق عومەر و ھەبى پاشا بچە
 نەئىناى، رەنگە بىتە ئەگەرى ھىندى ئىزدى ل دۇر وى
 كۆمقەن و دزايەتيا عومەر و ھەبى بگەن چۈنكى
 عومەر و ھەبى دزنى تا چ رادەى مەزىن و مېرىن ئىزدىيان
 رىز و قەدر و كاتىكرتا خۇ دناف جفاكى ئىزدىياندا
 ھەبە، ھەر ژ بەر قى چەندى ژى عومەر و ھەبى
 پاشا براردا كو ئەو كەسىن مووسلمان بوونا خۇ
 راگەھاندن و ژوانا مېرى ئىزدىيان و براين وى جلكىن
 لەشكەرى بگەنە بەرخۇ و داخوازي ژ ئىزدىيان ژى

ئۆسمانىيان كو مېژوويا وى دزقەرتە ۸ كانوونا دووى
 ۱۲۰۶مىش / ۱۸۹۱زى، كو پلانەك ژ لايى مەشىخا
 ئۆسمانى ھاتىبە دارشنىن كو ئارمانجا وان ياسەرەكى
 ئەو ئىزدىيان بگەنە مووسلمان و ژ بو قى چەندى
 چەندىن مامۇستا و رايۇزكارن ئايىنى ھاتنە دەست
 نىشانكرن ژ بو ھىندى ئىزدىيان ل وىلايەتا مووسل
 قىزى بىنەماين ئىسلامى بگەن و دەرمالەيىن تايەت
 ژى بو وان كەسان ھاتبوونە مەزاختن.

ئىك ژ ھەوين دى بىن سولتان ەبدولھەمىدى
 دووى ژ بو مووسلمانكرنا ئىزدىيان ئەبوو ل بەھارا
 (۱۸۹۱زى) شاندەكى دى ژ ئىستەنىولى ھنارتە
 دەقەرا شىخان ل مووسل كو ژ چەند ئەفسەر و
 دو مەلایان پىنگدھات و شاندى ناقېرى نامەبەك ژ
 سولتانى ئۆسمانى ەبدولھەمىدى دووى بو ئىزدىيان
 ئىنابوو، نافەرۇكا وى ئەو بوو دقېت ئىزدى بزقەرتە
 سەر دىنى ئىسلامى، لى ئىزدىيان ئەف نامە رەتكرن
 و مەزىن ئىزدىيان دووياتكر كو دىنى وان ب چەندىن
 سالان بەرى ئىسلامى بە^{۹۷}.

پشتى ئەقى ھەلوپىستى ئىزدىيان، والىن مووسل
 ەبدولقاد كەمال پاشا نقىسارەك ئاراستەى
 ھكۆمەتا ئۆسمانى كر ژۇ ھىندى سەركرەدەبەكى
 لەشكەرى بەنېرنە دەقەرى دا كو ئىزدىيان ب
 زۇرى بگەنە مووسلمان، ھەر ژ بو قى مەرەمى
 ژى قەرىق عومەر و ھەبى پاشا بو دەقەرى ھاتە
 ھنارتن و ل تەمەوزا (۱۸۹۲زى) گەھشتە مووسل
 و ژ لايى سولتانى ئۆسمانى ھاتبوو راسپاردن داکو
 سەرپەرشتىيا وىلايەتا مووسل بگەت، ھەلبەت
 عومەر و ھەبى پاشا بو چارەسەركرنا اكىشئا ئىزدىيان،
 دو رىك بكار ئىنان ئەوژى ب رىكا ھنارتنا مامۇستا
 و پياوين ئايىنى بو دەقەرىن ئىزدىيان و رىكا دى ژى
 ھنارتنا ھەوين لەشكەرى بوو، پشتى رىكا پىشنىن
 ئەنجام بەدەستقە ئەئىناين^{۹۸}.

ل دەستپىكى دەمى عومەر و ھەبى پاشا
 گەھشتىبە مووسل و ناگەھداربووى كو كوردن
 ئىزدى مامۇستا و رىبەرىن ئايىنى ژ دەقەرىن خۇ
 دەرىنخستىنە، ل تەباخا (۱۸۹۲زى) داخواز ژ مەزىن

ل پەرسىتگەھا لالاش ژى بەھىتە فەكرىن، ھەلبەت مامۇستايىن ئايىنى و مەلایىن مزگەفتان بەرھەقىيا خۇ دياركرن ئىزدىيان فېرى پرەنسىپىن ئايىنى ئىسلامى بىكەن، ھەژى گۈتنى يە كو خواندن ل وان خواندنگەھىن دەفەرا شىخان ھاتىنە فەكرىن ب زمانى عەرەبى و كوردى بوو و فەربوو ئەو كەسى بىتە مامۇستا ل وان خواندنگەھان ھەرۋەسان مەلایىن مزگەفتى ژى شارھزاي داب ونەرىتېن خەلكى دەفەرى با^{۱۱۰}.

پلانىكا ب رىكوپىنك ژ لایىن عومەر وھىي پاشا فە ھانە دارىشتن بۇ ئەنجامدانا پرۇژەين ناقرى و دەسەلاتا ئۇسمانى ل سەر ئاڧاكرنا خواندنگەھ و مزگەفتان ل ۱۱ گۈندىن ئىزدىيان، بۇ نىمۇنە جھىن ھاتىنە دەستىپىشانكرن ژىو وى پرۇژەي كو خواندنگەھ و مزگەفت لىن بەھىنە ئاڧاكرن وھكى، باشىكىن، بەجرانى، باعەدرى، خەتارا مەزى، گرى پانى، ئىسقىنى (شىخان)، و خەرجىين ھەر ئىكى ژوان ژى ۱۲۰۰۰۰ و گۈژمى ھەموويان (۱۲۰۰۰۰) قرش بوون، و مووچەين ھەيقانە بۇستافى وان خواندنگەھان ژى ب قى شىوھىن ل خواری دياركرى ھانە دەستىپىشانكرن:

- مدرس ۱۰۰۰ قرش
- مامۇستايى ئىكى ۴۰۰ قرش
- مامۇستايى دووى ۲۰۰ قرش
- خویندكار ۱۰۰ قرش
- پاقژكەر ۳۰ قرش^{۱۱۱}.

ژىو بەدەستفەئىنانا ھارىكارىيا حكۇمەتا ئۇسمانى بۇ پرۇژەين (ئىسلامكرنا ئىزدىيان) عومەر وھىي پاشا نقىسارەكا دى ھنارتە ئىستەنبۇل، تىدا گرنگىيا رازىبوونا دەسەلاتا ئۇسمانى ھانە خوياكرن و پلانا پرۇژەين پەرۋەدەبى ئەوى پىشنىاركرى بۇ دەفەرىن ئىزدىيان دگەل نقىسارا خۇ ھنارتە ئىستەنبۇل. رازىبوونا سولتانى ئۇسمانى عەبدولھەمىدى دووى ل سەر پرۇژەين ناقرى ھەر زوو ھات و ل ۱۶ ئەيلوولا ۱۸۹۲۱زى سولتانى ئۇسمانى ھەموو بەرھەقىيىن خۇ دياركرن ژىو جىبەجىكرنا وى پلانى چۈنگى ئەو چەندە دگەل سىياسەتا كۇمكارا ئىسلامى ئەو ژ لایى سولتان عەبدولھەمىدى دووى دەھانە پەيرەوكرن دگۇنجا^{۱۱۲}.

بىكەن خىزمەتا لەشكەرى دناڧ لەشكەرى ئۇسمانىدا بىكەن، لى ئەف چەندە ژ لایى مىرى ئىزدىيانفە ھاتە رەتكىن ب بىانوويا ھندى ئەو نكارت قى چەندى ل سەر ئىزدىيان بىسەپىنت^{۱۱۳}.

ل ۷ تەباخا ۱۸۹۲زى عومەر وھىي پاشا نقىسارەك ئاراستەي ئىستەنبۇلى كر و تىدا دا خوياكرن كو وى شىايە (۲۰) ھەزار ئىزدىيان بىكەتە مووسلمان و داخواز ژ دەسەلاتا ئۇسمانى كر ديارىين رىزىلانى بۇ مىرى ئىزدىيان مىرزا بەگ و براين وى بەدىع بەگ بەھىنە چۈنگى دەستىپىشخەرىبووینە بۇ راگەھاندانا مووسلمانبوونا خۇ ھەرۋەسان داخواز كر كو مامۇستا و راوئىكارىن ئايىنى ئىسلامى بەھىنە گۈندىن ئىزدىيان ل دەفەرا شىخان^{۱۱۴}. ژ بەركو ئەف چەندە دگۇنجا دگەل سىياسەتا عەبدولھەمىدى دووى ژ بەر ھندى داخوازىين فەرىق عومەر وھىي پاشا بجهننىان و ناسناڧى (پاشا) دانا سەر مىرزا بەگ و براين وى بەدىع بەگ و مووچەيەكى ھەيقانە بو وان ھاتە تەرخانكرن كو ۲۰۰۰ قرشېن ئۇسمانى بوون^{۱۱۵}.

بەردەوامى دان ب پرۇژى (ئىسلامكرنا ئىزدىيان) عومەر وھىي پاشا كۇم بوو دگەل جڧانا كارگىريا وىلايەتا مووسل ل تەباخا ۱۸۹۲زى ژىو گەنگەشەكرنا انارىشيا ئىزدىيان، و چاوانىيا ئىسلامكرنا وان ب ھندەك رىكېن دى و ل دومامىكا كۇمبوونا جڧاتى ھندەك پىشنىار ھاتەدان و ژوانا، فەكرنا خواندنگەھىن دىنى ل گۈند و دەفەرىن ئىزدىيان، ئاڧاكرنا مزگەفتان ل ھندك گۈندىن ئىزدىيان، دەستىپىشانكرنا مامۇستا و راوئىكارىن دىنى بۇ خویندكارىن ناقرى، بەلگەنامەيىن ئۇسمانى دووياتكەن كو دام و دەزگەھىن وىلايەتا مووسل و دەسەلاتى ل ئىستەنبۇل گرنگىيەكا زۇر ب وان پىشنىاران كر و ھارىكارىيا عومەر وھىي پاشا كرن ژىو بەردەوامىدانا وى ل سەر قى كارى^{۱۱۶}. دەريارەي قى چەندى نقىسارا وىلايەتا مووسل ژمارە (۱۶) ل ۷ موحرەما ساللا ۱۳۱۰مىشراي نامازى ب رازىبوونا سەدرولئەززەم دكەت ل دۇر ئاڧاكرنا خواندنگەھ و مزگەفتان ل ۱۱ گۈندىن ئىزدىيشىن^{۱۱۷}. ھەمان جڧانا ناقرى پىشنىاركر خواندنگەھەكا دىنى

لەشكەرى ب سەرکردەپەتېيا كورى خۇ عاصم بەگ ھنارتە دەقەرا شىخان، گوندین ئىزدىيان ل دەقەرى ھاتە تالانكرن و ويرانكرن و گەلەك ژ خەلكن وان گوندان ھاتە كوشتن. ژوان گوندان وەك ميناك گوندین (يىبانى و دۇغاتا و خەتارى) و مەزارگەھ و نىشانگەھىن ئىزدىيان ھاتە ھەرفاندن. دەريارەى ھەوا عاصم بەگ و كارنن لەشكەرى وى ل گوندین دەقەرا شىخان سلیمان صائغ مووسلى دىيژت: ھاتە تالانكرن و تەرش و تەوالىن وان برن و ئافرەتىن وان ژى برن و زاړوكىن وان ھاتە سەرژىكرن و گەلەك زەلامىن وان كوشتن و ناگر بەردانە چوار گوندین دنايى يا... ب خەلك و تەرش و تەوالقە ھاتە سوتن. ھەر د قن ھەوئدا گەلەك كارنن نەجوان ل پەرسىتگەھا لالش ژى ھاتە نەجامدان، ديسان خەزنا رەحمان ل باعدەرى ھاتە تالانكرن و ھەموو تاوس و سنجەق و نىشانىن ئىزدىيان ھاتە دەستەسەرکرن و قەگواسىتە باژىرى مووسل و پاشى برنە بەغدا و ل خەزنا لەشكەرى شەشنى ين ئوسمانى ھاتە پاراستن. پىشتى ھنگى لەشكەرى عاصم بەگ بەرەف بەعشىقە و بەحزانى چوو وەك سەنتەرىن كوردىن ئىزدىيان نىكى مووسل و مەزار و نىشانگەھىن ئىزدىيان ل وندەر ژى ھاتە ھەرفاندن و چلكىن غەربان ل سەر وان ھاتە بەلاقكرن و زۆرى ل خەلكن دەقەرى كر داکو مووسلمان بن^{۱۱۹}.

ھەلبەت ژ نەجامى وى ھەوا لەشكەرى بو سەر دەقەرا شىخان خەلكەكى زۆر ھانە كوشتن و ئىزدىيان نەشيان بەرەفانىن ژ خۇ بگەن چونكى دەقەرا شىخان پتېيا وى دەشتە و ھەروەسان لەشكەرى ئوسمانى ژى ين رىنكخستى بوو و ژ ھەموولايانقە ژ ئىزدىيان خەلكن گوندان ب ھىزىرىوو. و پىشتى باعدەرى ھانىيە ويرانكرن لەشكەرى عاصم پاشا ب رىكا اگەلىن باندەوا، بەرەف دەقەرا قايبىدىا اگۆمەلگەھا شارىيا يا نھا) كەفتە رى و دەمىن خەلكن دەقەرى ب وى چەندى ناگەھداربووى خۇ ل سەرى چىابى داکا حەشاردان و قىيان بەرەفانىيى بگەن، لى ئىزدىيان نەشيان بەرسىنگى لەشكەرى

ھەر ل ۱۶ ئەيلوولا ۱۸۹۲زى دەسەلاتا ئوسمانى رازىبوو ل سەر فەكرنا خواندنگەھەكا نايىنى ل پەرسىتگەھا لالش وەكو جەھى سەرەكىن دىنى ئىزدىيان، و ئەمىن ئەفەندى قەرەداغى ھاتە دەستنىشانكرن وەك مامۇستابى وى خواندنگەھى و مووچەپەكى ھەيقانە بۇ وى و خويندكارىن وى ھاتە تەرخانكرن كو ھندەك ژ وان خويندكاران خەلكى گوندین دەورويەرى لالشى بوون و ھندەكىن دى ژى ژ بنەمالىن فەفېرىن باژىرى مووسل بوون^{۱۲۰}، ژ ھەژى گۆنى يە كو پوونەكا مەزىن ژ لايى سولتان عەبدولھەمىدى دووى ب قى خواندنگەھى دەھاتەدان^{۱۲۱}.

لى عومەر وەھبى پاشا سەرکەفتن بەستقەنەئىنا وپروژەيى وى ائىسلامكرن ئىزدىيان، ئەو نارمانجىن بۇ ھاتىنە دەستنىشانكرن ھەموو جەھ نەھاتن، چونكى پتېيا ئىزدىيان ئىسلامبوونا خو راگەھاندىن جارەكا دى زقېرنە سەر بىروباوەرىن خۇ بين ئىزدىياتېيى، ژ بەر كو ئەو ژى ھاتبوونە نەچاركرن ھەتا بوويىنە مووسلمان، دەريارەى قن چەندى سەدىق دەمەلووجى دوويات دكەت امووسلمانەتېيا وان گەلەك قەنەكىشا، چونكى پىشتى ماوہىەكى كىم زقېرنە سەر دىنى خو ين كەقن^{۱۲۲}.

ھىزىن لەشكەرى بۇ سەر دەقەرىن ئىزدىيان ل بەھدىيان؛

حكۆمەتا ئوسمانى ل سەردەمى عەبدولھەمىدى دووى پىشتى ژنرا ديار بووى كو ب رىكا ھنارتنا مامۇستابىن نايىنى و قەكرن و ئافاكرنا خواندنگەھىن دىنى و مژگەفتان نەشىن كوردىن ئىزدى بگەتە مووسلمان، زقېرنە وان رىكىن كلاسكىين كەقن، ئەو ژى ھنارتنا ھەوين لەشكەرى بوو بۇ سەر دەقەرىن ئىزدىيان ژىو جەھئىنانا مەرەمىن خۇ، ل سالا ۱۸۹۰ز) ئى ئەيوب بەگ ھاتە راسپاردن ژ لايى (باب العالى) ل ئىستەنبول داکو سەرکردەپەتېيا ھەوەكا لەشكەرى بۇ سەر ئىزدىيان شىنگالى بگەت^{۱۲۳}.

ل ئەيلوولا ۱۸۹۲زى عومەر وەھبى پاشا ھەوەكا

ئىكچوون ژ بەر چەندىن ھۆكارا و ھەلبەت قى چەندى ژى كارتىكرنەكا نەرنى يا مەزىن ل ئىزدىيان كر.

- سىياسەتا عەبدولجەمىدى دووى بەرامبەر كوردىن ئىزدى ب جىنۇساید دەنتە ھژمارتن. چونكى ئارمانجا سەرەكى ژ قى سىياسەتن نەھیلان و ئناقېرنا ئىزدىيان بوو ب ھەر رىكەكە ھەبىت و ھەرەسان ئارمانجا وى ئناقېرن و نەھیلانا كەلتوورى ئىزدىيان بوو، كو بەشمكى گرتگ و كەقنارى كەلتوورى كوردى يە، ھەر ژ بەر قى چەندى ژى رىكىن جۇراوجۇر ھاتىنە پەيرەھوكرن ژىو گەھشتن ب وان ئارمانجان، چونكى ل سەردەمن سولتان عەبدولجەمىدى دووى گەلەك كىمە نەتەو و كىمە ئابىن ل ئاق دەولەتا ئۇسمانى ھەبوونە، ئەقجا وى قىايىبە دەولەتا ئۇسمانى ژ ھولین كىمە نەتەو بو سەرخۇبوونى پىارنرت ب مەرەما كىمكرنا مايتىكرنا دەولەتن بىانى د دەولەتا ئۇسمانىدا ب رىكا فان كىمە نەتەوان و كىمە ئابىنان و ژ بەر قى چەندى دروشمىن امووسلمانىن جىھانى ھەقېكرن) ژ لاىن عەبدولجەمىدىقە ھاتە بلىندكرن.

- ژ ئەنجامى ھەوین لەشكەرى بو سەر دەقەرن ئىزدىيان، زوردارىبەكا مەزىن ل ئىزدىيان ھاتەكرن و گەلەك ژ وان ھاتە كوشتن و سەرژىكرن و ئافرەتىن وان ژ لاى لەشكەرى ئۇسمانىقە ھاتە رەفاندن، ھەلبەت ئەف چەندە ژى جىنۇسایدەكا رىكخستى بوو ژ لاى دەولەتا ئۇسمانىقە ل سەردەمن سولتان عەبدولجەمىدى دووى.

- دەقەرن ئىزدىيان ژ لاى ئابوورقە زۇر زەرەمەندبوون، دەرەمەتىن وان دەھانە پۇچكرن و مالىن وان ھاتە وىرانكرن و سۇتن و تەرش و ئەوالىن وان و پىرۇزىن وان ھاتە تالانكرن و پەرسىتگەھا پىرۇزا لالش ژ لاى ئۇسمانىقە ھاتە دەستەسەركرن و بو ماوہەكى دىتە خواندنگەھەكا ئابىنى.

- دەولەتا ئۇسمانى جىنۇسایدەكا كەلتوورى يا ب رىكوپىنك دژى ئىزدىيان پەيرەھوكر و ھەز دكر ئابىن

عاصم پاشا بگرن و ۋەسان خەلكەكى زۇر ھاتە كوشتن و عاصم پاشا بىرادا ھەر كەسەكى ئىزدى ئەگەر ئىسلامبوونا خۇ رانەگەھىنت بىتە كوشتن و سەرى وى ژ لەشى وى بىتە فەكرن و بىنە سەرى چىپى داکا جەھى عاصم پاشا و دەرپارە قى ھەوئ ئىك ژ كەسانىن دانەمەرن دەقەرى دىبىت، گەلەك ئىزدى ھاتە سەرژىكرن و سەرى وان برنە سەرى چىپىن داکا و ب چقىن وى دارا ل سەرى چىپى قە ھاتە دالەقاندن... و ھەمان كار ل گوندىن دىترىن ئىزدىيان ھاتە ئەنجامدان^{۱۱۱}.

پشتى دەولەتا ئۇسمانى دىتى كو ئىزدى د رژدن ل سەر دىن و بىروباۋەرن خۇ و پىشتى دەولەتنى ژى ژ ھەموو لاىانقە ب ئەگەرى وى سىياسەتن دگەل ئىزدىيان خىسارەت دابن و نەشىيان ئارمانجىن خۇ پىن سەرەكى ب دەست بىخن، ئەقجا ھەر ژ سالا (۱۹۰۴ز) دەولەتا ئۇسمانى ھندەك پىنگاڧ ھاقىتن ژىو خۇشكرنا پەيوەندىيان دگەل كوردىن ئىزدى ژوان ژى رازىبوون ل سەر پىنشىنار و والى مووسل (۱۹۰۱- ۱۹۰۴) كو بەدەلا لەشكەرى مىنا بەرى ھنگى ل جىاتى خزمەتا لەشكەرى ژ ئىزدىيان بېنتە ۋەرگرتن^{۱۱۲}، ھەرەسان ئەو خواندنگەھا ل پەرسىتگەھا لالش ھاتىبەقەكرن جارەكا دى نورى پاشا دانىخست و پەرسىتگەھا لالش بو ئىزدىيان ل سالا (۱۹۰۷ز) رى رفراندەقە^{۱۱۳}.

ئەنجامىن قەكۆلىنى

- سىياسەتا دەولەتا ئۇسمانى بەرامبەر كوردىن ئىزدى ژ دەستىپىكا سەدسالىيا نۇزدى تا (۱۸۷۱ز) ئى دىاردىت، ب ھنارتتا چەندىن ھەوین لەشكەرى بو سەر دەقەرن وان، ب سەرگردايەتىيا والىن وىلايەتىن ئۇسمانى و ھندەك جاران ژى ب سەرگردايەتىيا راستەموخۇ يا سەرگردەينىن ژ (الباب العالى) بوون و ئەف ھەوین لەشكەرى ب بىانووبىن جودا جودا دەھاتە ئەنجامدان.

- دەسەدسالىيا نۇزدى دا پەيوەندىن ئىزدىيان دگەل مىرگەھىن كوردى وب تايبەت بەھدىنان وسۇزان

تىكەلپىن خۇ دگەل خەلكىن دىتر كىمبەكەن و بننى ل دەقەرىن خو بىمىن و ئەف چەندە زى بۇ ئەگەرى ھىندى خەلك ب چاغەكى كىم تەماشەى ئىزىدىيان بگەت.

- دىمۇگرافىيا دەقەرىن ئىزىدىيان زى ب ئەگەرى دەستەسەركىنا مووسلمانان ل سەر عەردىن ئىزىدىيان ھانە گۇھارنن. يانزى ب ئەگەرى گۇھارننا ئابىنى زىو پاراستنا زىانا خۇ.

و رەوشەنىپىرىيا ئىسلامى ل سەر ئىزىدىيان بىسەپىنر و ئەف چەندەزى ئىك ز ئارماتجىن سىياسەتا الجامعە الاسلامىة؛ بوو ئەوا ز لارى سولنان عەبدولھەمىدى دووى قە ھانىيە پەبرەوگىن.

- مېر و مەزىن ئىزىدىيان ھاننە ئىھانەكىن و ھىندەك ز وان بو دەقەرىن دوور ھاننە سەرگونكىن.

- ز ئەتجامى سىياسەنا دەولەنا ئۇسمانى ئىزدى ئەچار بوون

زىھەر:

- 1- بۇ پىتر پىزانىنان دەربارەى ئىزىدىيان بىنرە: د. خىلىل جىدى. نحو معرفۋە حقىقۋە الدىبانۋە الاىزىدىيۋە. منشورات رابون. (السويد: 1998).
- 2- عزالدین سلیم باقسرى، مەرگەھ الاىزىدۋە الاصل. التسمیۋە. الطقوس. المراسیم والنصوص الدینیۋە. (دھوك: 2002). ص 47.
- 3- بنیرۋ: المھندس عزالدین سلیم باقسرى. الخلیقۋە و التكوین لدى الاىزىدیۋە. مجلة لالش العدد 91 (دھوك شىباط: 1998).
- 4- نىظىر خدر بىر سلیمان. التقمص. تناسخ الارواح. ترجمۋە عیدو باباشیخ. مجلة لالش العدد 5 دھوك اب 1995). ص 34 و مابعدھا.
- 5- دەربارەى پەرستگەھا لالش بىنرە: داود مراد الختارى. معبد لالش والمراسیم الدینیۋە الاىزىدیۋە. (بغداد: 2011).
- 6- بنەمالا جەلپىيا ب ئەفى نافی ھانىيە ناكىن ز بەر پىشنى وان كو ناقى وى اعەبدولجەمىل كورى مەلكا بوو و د بنەرەتا نەپن مووسلى بوو، خەلكىن دىبارەكرى بوو، و بازرگانىيەكا بەرقرەھ تناقىمرا مووسل و دىبارەكردا دكر. بارونوخىن گونجای پەيدابوون بۇ ئەفى بنەمالىن كو قەرمانرەواپا مەرگەھا مووسل بگەفتە دەستى واندا (1726-1834زى. على شاکر على تاريخ العراق في العهد العثماني (1750-1838). منشورات مكتبة بىنوى. الموصل: 1985). ص 158. د. سيار كوكتب على الجميل الموصل خلال الحكم الجليلي (1139-1249 / 1726-1834 ز). موسوعة الموصل الحضارية. دار الكتب للطباعة والنشر. ط 1. مج 4. جامعة الموصل: 1992). ص 33.
- 7- ھىمان زىدەر. بپ 32.
- 8- علاء موسى كاظم نورس. حكم الممالك في العراق (1750-1834). دار الحرية للطباعة والنشر. بغداد: 1975). ص 113. عدنان زيان. ولاية الموصل والكورد الاىزىدۋە (1726-1834). مجلة لالش. العدد 111. (دھوك: 1999). القسم الاول. ص 48.
- 9- سيار الجميل. زعماء وافندیۋە. الباشوات العثمانيون والنهضويون العرب. البنية التاريخية للعراق الحديث. الموصل نموذجا. ط 1. (الاردن: 1999). ص 122.
- 10- عماد عبدالسلام رؤوف. الموصل في العهد العثماني. فترة الحكم المحلي (1726-1834). مطبعة النجف. النجف: 1975). ص 174.
- 11- ياسين خيرالله الخطيب العمري. غرائب الاثر في حوادث ربع القرن الثالث عشر. نشرة. محمد صديق الجليلي. (الموصل: 1940). ص 88.
- 12- القس سليمان صانع الموصل. تاريخ الموصل. ج 1. (مصر: 1923). ص 94. صديق الدموجي. اليزىدۋە. مطبعة الاتحاد. (الموصل: 1949). ص 46.
- 13- عبدالعزيز سليمان توار. داود باشا والى بغداد. دار الكتاب العربي. القاهرة: 1968). ص 119.
- 14- ستيفن ھىمسلى تونكرىك. اربعة قرون من تاريخ العراق الحديث. ترجمة. جعفر الخياط. ط 1. (بغداد: 1985). ص 291.
- 15- محەمەد ئىنجە بەيرەقدار: ب ئەزاد نوركى بوو. ز بلزىرى بانىن. ل ميسرى و ھەلاتىن شامى و كەرکووكىن خزمەتا لەشكەرى كرىيە. زەلامەكى رىقەبەر و بىروقراىىن ب ھىز بوو. ساللا 1831زى كۇچا داويىن كرىيە. پىشنى كو نىزىكى (10) سالان

۱. فەرمانرەۋايىيا مووسل كرى بو پتر پىزائىتان بىنېرە: د. سىمار كووكب علي الجميل. تكوين العرب الحديث (1511-1911). ط 1. الموصل: 1991). ص: 36. الفس سليمان صائغ الموصل، المصدر السابق، ص 301.
16. علي شاكرا علي. الموصل وحركة التنظيمات العثمانية (1839-1871). موسوعة الموصل الحضارية، دار الكتب للطباعة والنشر، ط 1. مج 4. (جامعة الموصل) 1994، ص 175.
17. د. عبدالعزيز سليمان نوار. تاريخ العراق الحديث من نهاية حكم داود باشا الي نهاية حكم مدحت باشا، القاهرة: 191، ص 85.
18. صديق الديمولوجي، اليزيدية... ص 498: سعدي عثمان حسن. كوردستان والامبراطورية العثمانية. دراسة في تطورها السياسي (1511-1851). رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الاداب، جامعة صلاحالدين، 1995، ص 28.
19. كاوة فريق احمد شاولي ناميدي. اماره بادينان (1700-1842) دراسة سياسية اجتماعية ثقافية. رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الاداب، جامعة صلاح الدين 1998، ص 131. الفس سليمان صائغ الموصل، المصدر السابق، ص 311.
- محمد امين زكي بك. خلاصة تاريخ الكرد وكردستان من اقدم العصور التاريخية حتى الان. ترجمة وتعليق: محمد علي عوني، ط 4، ج 1. بيروت: 1996، ص 231.
20. صديق الديمولوجي، اليزيدية... ص 499.
21. د. عبدالعزيز سليمان نوار، تاريخ العراق الحديث ... ص 81.
22. سعيد خديدة. السلطان عبدالحميد الثاني وسياسته تجاه الكورد اليزيدية في ولاية الموصل. مجلة لالش. العدد (12). (دهوك: 2000). ص 88.
23. كاوه فريق احمد شاولي ناميدي، المصدر السابق، ص 93.
24. جليلي جليل. من تاريخ الامارات الكردية في الامبراطورية العثمانية. ط 1. (دمشق: 1987). ص 30.
25. محمد فريد بك المحامي. تاريخ الدولة العلية العثمانية، دار الجيل، (بيروت: 1977). ص 237.
26. د. جميل موسر النجار. الادارة العثمانية في ولاية بغداد من عهد الوالي مدحت باشا الي نهاية الحكم العثمانية (1819-1917). ط 1. (بغداد: 2001). ص 31.
27. محمد فريد بك المحامي. المصدر السابق، ص 255.
28. د. عبدالعزيز سليمان نوار، تاريخ العراق الحديث... ص 132. صديق الديمولوجي، اليزيدية... ص 499.
29. د. عبدالعزيز سليمان نوار، تاريخ العراق الحديث ... ص 132.
30. صديق الديمولوجي، اليزيدية... ص 499.
31. نيك زكەسايەتپين بەرز و خودان دەسەلات بوو د مېژوويا كوردپن ئيزيديا، ل سالا (1807). ئ ل يتەمالەكا چاك كو ز شينخين ئيزيديان بوو هاتيبە سەر دونيايي. بو پتر پىزائىتان بىنېرە: د. صلاح. من مشاهير الكورد. بابا شيخ ناصر. مجلة لالش. العدد (11). (دهوك: 2000). ص 96.
32. ئىنكە ز گوندپن ئيزيديان دكەفته روزەه لانی فەزا شىخان ب دوورانبيا 101-12 كم. نوکە بن ئافايە.
33. د. صلاح. المصدر السابق، ص 97.
34. ل دۆر سەرهدانا هەرى لايارە بو بەرسنگەھا لالش بىنېرە، جورج حبيب، اليزيدية بقايا دين قديم. مطبعة المعارف، (بغداد: 1987). ص 113.
35. ئىنكە ز هۆرتن مەزن پىن ئيزيديانە ل چيارىن شىنگالىز و ژگەلەك تايا پىنك دەنت، بىنېرە: صديق الديمولوجي، اليزيدية... ص 234-235.
36. د. صلاح. المصدر السابق، ص 98.
37. حسين ويس يعقوب المولى: سنجار في العهد العثماني. دراسة سياسية ادارية اقتصادية 1249-1336 مش/ 1834-1918. رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الاداب جامعة الموصل. 2000، ص 20.
38. د. عبدالعزيز سليمان نوار، تاريخ العراق الحديث ... ص 132.
39. نورا كويي، الطريق الي نينوى، ترجمة، د. سلسل محمد الطائي، ط 1. (بغداد: 1998). ص 329. د. عبدالعزيز سليمان نوار، تاريخ العراق الحديث ... ص 132.

٤٠. د. جمیل موسی النجار، المصدر السابق، ص ١٣٥؛ جاسم محمد حسن، العراق في العهد الحميدي، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الآداب، جامعة بغداد، ١٩٧٥، ص ٤٢.
٤١. المحامي عباس العزاوي، تاريخ العراق بين احتلالين، ج ٧، بغداد، ١٩٥٥، ص ١٧٣.
٤٢. د. محمد عبداللطيف الجحراوي، حركة الاصلاح العثماني في عهد محمود الثاني ١٨٠٨-١٨٣٨، ص ٢١٥.
٤٣. د. جهليل جهليل، كورده كان ئيمپراتوريه تي عوسمانی، وهركيراني: د. كاوس قهفتان، بغداد، ١٩٨٧، ب٢ ١٦٧-١٦٩.
٤٤. ههمان ژنډەر .
٤٥. ههمان ژنډەر .
٤٦. سعدي عثمان حسن، المصدر السابق، ص ١٢٨، صديق الديملوجي، اليزيدية ... ص ٤٩٨ .
٤٧. د. جهليل جهليل، كورده كان ... ب٢ ١٦٧-١٦٩ .
٤٨. د. عبدالعزيز سليمان نوار، تاريخ العراق الحديث ... ص ١٣١.
٤٩. Johns Guest The Yezidis Astudy in survival (London : 1987) p226
٥٠. صديق الديملوجي، اليزيدية ... ص ٤٩٩ .
٥١. د.عبدالعزيز سليمان نوار، تاريخ العراق الحديث ... ص ١٣٢.
٥٢. نورا كوبي، المصدر السابق، ص ٣٢٩؛ د.عبدالعزيز سليمان نوار، تاريخ العراق الحديث ... ص ١٣٢.
٥٣. ههمان ژنډەر .
٥٤. نورا كوبي، المصدر السابق، ص ٣٣٠.
٥٥. جليلي جليل واخرون، الحركة الكردية في العصر الحديث، ترجمة: د.عبيد حاجي، (بيروت، ١٩٩٢)، ص ٢٤.
٥٦. كوني رهش، انتفاضة يزدان شير البوطاني (١٨٥٤-١٨٥٥)، مجلة متين، العدد (٥٧)، (دهوك)، ١٩٩٦، ص ٧٤.
٥٧. جليلي جليل واخرون، الحركة الكردية ... ص ٢٦.
٥٨. صديق الديملوجي، اليزيدية ... ص ١٣٥-١٣٩.
٥٩. عماد عبدالسلام رؤوف، الموصل في العهد العثماني، فترة الحكم المحلي (١٧٢٦-١٨٣٤)، (النجف)، ١٩٧٥، ص ١٧٧.
٦٠. علي شاكرا علي، علاقة الموصل بالولايات العراقية الأخرى ٩٢٢-١٣٣٦ ك/١٥١٦-١٩١٨، موسوعة الموصل الحضارية، ج ٤، جامعة الموصل، ١٩٩٢، ص ٢٨.
٦١. عبدالفتاح علي يحيى، الملا يحيى المزوري وسقوط إمارة بادينان، مجلة كاروان، العدد: ٤٤، (أبريل، ١٩٨٦)، ق ٢، ص ١٥١.
٦٢. شاكرا فتاح، يزدي به كان و ئاييني يزدي، (اسليمانی)، ١٩٧٠، ب٢ ١١١.
٦٣. عبدالفتاح علي يحيى، الملا يحيى المزوري وسقوط إمارة بادينان، مجلة كاروان، العدد (٤٤)، (أبريل، ١٩٨٦)، ق ٢، ص ١٥٤.
٦٤. عبدالفتاح علي يحيى، الملا يحيى المزوري وسقوط إمارة بادينان، مجلة كاروان، العدد (٤٣)، (أبريل، ١٩٨٦)، ق ٣، ص ١٤٩.
٦٥. المصدر نفسه، ص ١٤٩.
٦٦. عبدالفتاح علي يحيى، الملا يحيى المزوري وسقوط إمارة بادينان، مجلة كاروان، العدد (٤٣)، (أبريل، ١٩٨٦)، ق ٣، ص ١٥٠.
٦٧. صديق الديملوجي، اليزيدية ... ص ٤٦١.
٦٨. المصدر نفسه، ص ٤٩٢.
٦٩. عبدالفتاح علي يحيى، الملا يحيى المزوري وسقوط إمارة بادينان، مجلة كاروان، العدد (٤٣)، (أبريل، ١٩٨٦)، ق ٣، ص ١٥٤.
٧٠. المصدر نفسه، ص ١٥٤.
٧١. المصدر نفسه، ص ١٥٤-١٥٥.
٧٢. المصدر نفسه، ص ١٥٤.
٧٣. كاوة فريق أحمد شاولي ناميدي، المصدر السابق، ص ١١٤.
٧٤. أنور الماهي، الأكراد في بهدينان، الموصل، ١٩٦٠، ص ١١٨.
٧٥. صديق الديملوجي، اليزيدية ... ص ٤٦٣.

٧٦. كاوة فريق أحمد شاولي ناميدي، إمارة بادينان (١٧٠٠-١٨٤٢)، دراسة سياسية اجتماعية ثقافية، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الآداب، جامعة صلاح الدين ١٩٨٨، ص ١١٥-١١٦.
٧٧. جليلي خليل، في تاريخ الإمارات الكردية في الأبراطورية العثمانية، دمشق: ١٩٨٧، ص ٧٨.
٧٨. محمد أمين زكي بك، خلاصة تاريخ الكرد وكردستان من أقدم العصور التاريخية حتى الآن، ترجمة وتعليق: محمد علي عوني، بيروت: ١٩٩٦، ص ٢٢٩.
٧٩. د.عبدالعزيز سليمان نوار، تاريخ العراق الحديث من نهاية حكم داود باشا الي نهاية حكم مدحت باشا، القاهرة: ١٩٦٨، ص ١٢٠.
٨٠. كاوة فريق أحمد شاولي ناميدي، المصدر السابق، ص ١١٦.
٨١. المصدر نفسه، ص ١٢١.
٨٢. د.عبدالعزيز سليمان نوار، تاريخ العراق الحديث من نهاية حكم داود باشا الي نهاية حكم مدحت باشا، القاهرة: ١٩٦٨، ص ٤٠.
٨٣. عبدالفتاح علي يحيي، الملا يحيي المزوري... ق ٣، ص ١٥٥.
٨٤. محمد عبد الرحمن يونس العبيدي، السلطان عبد الحميد الثاني والجامعة الاسلامية ١٨٧٦-١٩٠٩، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية التربية جامعة الموصل، ٢٠٠٠، ص ٩٤، عبد الرزاق الحسيني، اليزيديون في حاضرهم وماضيهم، بغداد: ١٩٨٠، ص ١٥٢.
٨٥. عدنان زيان فرحان، الكرد اليزيديون في اقليم كردستان، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، السلمانية، ٢٠١٤، ص ١٤٣.
٨٦. محمد عبد الرحمن يونس العبيدي، المصدر السابق، ص ٢٨-٣٠.
٨٧. عبد الرزاق الحسيني، المصدر السابق، ص ١٥٢.
٨٨. عبد المنعم الغلامي، بقايا الفرق الباطنية في لواء الموصل، (الموصل: ١٩٥٠)، ص ٥٠، حسن ويس يعقوب المولى، المصدر السابق، ص ٣٩.
٨٩. صديق الديمولوجي، اليزيدية... ص ٥٠٦.
٩٠. فهرماندهيا بلندا لهشكمرى، ٦ جريا ئيكن ١٨٨٨، بنيره دهقن بهلگهنامن بزمانن عهدهي و كوردي، داود مراد الختاري، اليزيدية في الوثائق العثمانية، دهوك: ٢٠١٠، ص ٢٨.
٩١. ١٣.٢٩٤٩٩.BOA.A.MKT.MHM، ١٤:١٣٠٦، February ١٨٨٩، بنيره دهقن بهلگهنامن، داود مراد الختاري، اليزيدية... ص ٣١-٣٢.
٩٢. ٥٧٢٢.BOA. Y.PRk.BSK، ١١:١٣٠٨٩Z، July ١٨٨٩، بنيره دهقن بهلگهنامن، داود مراد الختاري، اليزيدية... ص ٤٧.
٩٣. ابو داسن، بانوراما الحملات المدمرة التي حلت على اليزيدية، مجلة روز، عدد ٦٦، (مطبعة مهرگهه: ١٩٩٨)، ص ٥.
٩٤. د.عدنان زيان وقادر سليم شمو، مأساة اليزيديين، (دهوك: ٢٠٠٩)، ص ١١٥.
٩٥. عبد الرزاق الحسيني، المصدر السابق، ص ١٤٣، عباس العزاوي، تاريخ العراق بين احتلالين، ج ٨، (بغداد: ١٩٥٦)، ص ١١٩.
٩٦. John S. Guest، The yezidis a study in survival، (London: 1987)، P.130.
٩٧. عبدالفتاح بوتاني، السلطان عبدالحميد واليزيدية، مجلة متين، العدد ٨٢، (دهوك: ١٩٨٨)، ص ١٠٣-١٠٤.
٩٨. ينظر نص الوثيقة في: د.عدنان زيان وقادر سليم شمو، مأساة... الملحق ٨، ص ٢١٧.
٩٩. John S. Guest، op. cit، P.١٣٠.
١٠٠. محمد عبد الرحمن يونس العبيدي، المصدر السابق، ص ١٠١.
١٠١. ينظر: كاميران عبد الصمد احمد الدوسكي، يهدينان في اواخر العهد العثماني، (اربييل: ٢٠٠٧)، ص ٤١٥.
١٠٢. محمد عبد الرحمن يونس العبيدي، المصدر السابق، ص ١٠١، كاميران عبد الصمد احمد الدوسكي، المصدر السابق، ص ٤١٦.
١٠٣. داود مراد الختاري، اليزيدية... ص ٩٧.
١٠٤. محمد عبد الرحمن يونس العبيدي، المصدر السابق، ص ١٠١.
١٠٥. ينظر نص الوثيقة في: الموصل وكركوك في الوثائق العثمانية ١٥٢٥-١٩١٩، ترجمة خليل علي مراد وعلي شاكرا علي، جامعة الموصل، ارشيف مركز دراسات الموصل، وثيقة رقم ٤٣ مؤرخة في ١٦ ايلول ١٣٠٨ رومي، ص ١٤٧، نقل عن: محمد

- عبد الرحمن بونس العبيدي، المصدر السابق، ص 101.
106. عبد الرزاق الحسيني، المصدر السابق، ص 154، ينظر ايضا: زهير كاظم عبود، لمحات عن الايزدية، (مكتبة النهضة، بغداد)، ص 81.
107. عبد الرزاق الحسيني، المصدر السابق، ص 143؛ دعدنان زيان وقادر سليم شمو، مأساة الايزديين...، ص 123.
108. صديق الدملاجي، اليزدية...، ص 471.
109. بدر ويس يدج، رحلات الى العراق، ج 1، ترجمة: فؤاد جميل، (بغداد: 1968)، ص 108؛ حسن ويس يعقوب المولى، المصدر السابق، ص 40.
110. صديق الدملاجي، المصدر السابق، ص 507؛ خديري سليمان، كوندياتي، (بغداد: 1985)، ص 32؛ س. سلو، نهها نوسا فھريق عمر ھېي باشا د يئكولينا نهھيلائا ئيزدياتيئ دە روسار يوويھ، رۇشئىيرى نوي، ژمارا (11)، 1989، ص 189.
111. داود الجلبي الموصلي، مخطوطات الموصل، (بغداد: 1927)، ص 402.
112. دعدنان زيان فرحان، الكرد الايزديون...، ص 164.

كارگىريا ئوسمانى ل دھۆكى

۱۸۴۲-۱۹۱۸ز

پ.د. خەلىل ئەلى مراد
زانكۇيا سەلاھەدىن - كولىزا ئاداب
وەرگىران؛ مۇسەدەق تۇقى

دەولەتئىقە ل قى دەقەرى ئى كىر. ھەزى گۈتتى بە كود
وى قۇناغىندا و د چوارچوقى وى بزاقا چاكسازىندا يا ب
(التنظيمات) ھاتىبە نەقەرىن دىقەبەرا ۱۸۲۹-۱۸۷۶ ۱۸۷۶
گەلەك گورانكارى د قانۇون و سىستەم و پىكھاتىن
كارگىرىن جوداين دەولەتا ئوسمانى دا ھاتەكەرن. د
سەردەمى دەستەلاتىن سولتان عەبدولھەمىدى دوى
۱۸۷۱-۱۹۰۹ و سالىن پاشىردا، ل دووفا گۇتتا ھندەك
قەكۇلەران دەولەتا ئوسمانى ب چەند قۇناغەكان و
ب بەرچاقوھەرگرتتا سەروپەرى ھەر وىلايەتەكى دەست
ب چەسپاندا وان چاكسازىن كىر. ل عىراقى ل ھەردو
وىلايەتىن بەغدا و بەسرا ل سالا ۱۸۴۴ ى دەسپىنكىر.
بەلى ل وىلايەتا مۇوسلىن كو پىرانىيا دەقەرا بەھدىنان
سەرب وى قە بوو ل سالا ۱۸۴۸ ى دەسپىنكىر. ب ھەر
رەنگەكى ھەبىت جىبەجىنكىرنا چاكسازى و قانۇون
و سىستەمىن نوو ھىدى ھىدى ب رىقەدچوو و
ئاستەنگ و گەلەك ئارىشە دكەفتە بەر سىنگى
وى، لى پىنگاقتىن گىرنگ ژ بو جىبەجىنكىرنا وان
چاكسازىيان ل سەردەمى والىتىيا مەدجەت پاشاى ل
عىراقى ۱۸۶۹-۱۸۷۲ ھاتەھافىتىن و ھەر قى چەندى
رىك خۇشكىر عىراق بچىتە د قۇناغا نوودا ژ دېرۇكا
خۇ.

ھەر ئاخىتەنەك دەرىسەرى كارگىرىيا دەولەتا
ئوسمانى ل پارىزگەھا دھۆكى ب سىنوورى وى يى
نەھافە، ئانكو ئاخىتەن ل سەر كارگىرىيا ئوسمانى
ل پىرانىيا دەقەرا بەھدىنان د سەردەمى حوكمدارىيا
راسنەوخۇيا ئوسمانى (۱۸۴۲-۱۹۱۸)، لەوما ئى د قى
قەكۇلىتىندا دى ئامازە ب دەقەرا بەھدىنان ھىتەكەرن
وەك دەرىن ل سەر وان دەقەران بىن نەھا دكەقنە
سىنوورى پارىزگەھا دھۆكى.

پىشتى ھەرفاندا مىرگەھا بەھدىنان ب دەستى
ھىزىن لەشكەرى ئوسمانى ل سالا ۱۸۴۲ ى دەقەرا
بەھدىنان كەتە ئىر حوكمدارىيا راسنەوخۇيا ئوسمانى.
دەستەلاتدارىيا راسنەوخۇيا ئوسمانى ل قى دەقەرى
ھەنا داوييا شەرى جىھانىن يەكەم ل سالا ۱۹۱۸ ى
يا بەردەوام بوو. مىرگەھا بەھدىنان وەك مىرگەھىن
دى بىن كوردان بىن ئوسمانىيان ب (حكۇمەت)
نەقەدكە. رەنگە سەرىخۇبىيەكا نەقەخوى د
كارووبارىن خۇبىن نەقەخوىدا د چوارچوقى دەولەتا
ئوسمانىدا ھەبوو. پىشتى نەمانا مىرگەھىن دەقەرى
ئەو تاپەتمەندىيا خۇ ژ دەستدا و دەولەتا ئوسمانى
دەست ب چەسپاندا سىستەم و پىكھاتىن خۇبىن
كارگىرى وەك ھەموو دەقەرىن دى بىن سەرب قى

د گرندانا كارگىرىيا فان قەزا و ناحيان دگەل وىلايەتتەن مووسل و بەغدا و وان و ھەكارى، بەلى ل دەھكى داويىن ژ سەدسالپيا نوزدى ھەموو ئەف قەزا و ناحيەتتەن بەھدىنان د سنوورى وىلايەتا مووسلدا ھاتەرتىكخستىن و ئەف سەروربەرە ھەتا ژ ئاچچوونا حوكمدارىيا ئوسمانى ل سالا ۱۹۱۸ئى يىن بەردەوام بوو.

د سالناما دەولەتا ئوسمانى يا سالا ۱۲۱۱مىش/۱۸۴۹ز و پەرتووكا (ساخنامە حدود) ئەوا ژ ئالىي محەمەد خورشىد پاشا قە ل نىفا سەدسالپيا نوزدى ھاتىبەبەرھەفكرن نامازە ب دابەشكرتتەن كارگىرىيەن ئوسمانى ل دەقەرا بەھدىنان ھاتىبەكەرن. ژ وى دابەشكرتتەن دەپتەزائىن كو قەزائىن ئاكرى، داويىن، زاخو و مزوورى ژ ئالىي كارگىرىيە دگەل لىوا مووسلى مەلبەندى وىلايەتنى ھاتبوونەگرندان، بەلى قەزا ئامبىدىن د ئاف سنوورى وىلايەتا وانى دا بوو و ژ ئالىي كارگىرىيە سەر ب لىوا ھەكارى يا قى وىلايەتنى بوو^{۱۰} ل سالا ۱۸۵۱ئى دەولەتا ئوسمانى ب باشتردىت مووسلى بىختە دستوورى كارگىرىيە وىلايەتا بەغدادا، ئەفە ژى ل سەروربى بىياتى بوو كو د شىئاندايە ئەو ئارىشتىن ل عىراقى تووشى ئوسمانىيان دىن ل ژىر حوكمدارىيەكا بەككەرتى ب رەنگەكى باشتر بەھنەچارەسەركرن^{۱۱} ب قى رەنگى قەزا و ناحيەتتەن دەقەرا بەھدىنان ژ بلى قەزا ئامبىدىن كەتتەن د سنوورى وىلايەتا بەغدادا كو د وى سەردەمى پىرانىيا دەقەرىن عىراقى قەدگەرت، بەلى پىشتى چەند سالەكەن كىم گورانكارىيەكا دىترا كارگىرى ھاتىبەكەرن. ژ سالناما دەولەتا ئوسمانى يا ۱۲۷۴مىش/۱۸۵۸ز دەپتەزائىن كو لىوا مووسلى و يىن سەر ب وى قە ژ قەزا و ناحيە و عەشپەرەتتەن دەقەرا بەھدىنان كەتتەن د ئاف سنوورى وىلايەتا وانى دا^{۱۲} بەلى سەروربەر ھەك خۇ ئى ھاتەفە و مووسل و دەقەرىن وى دوبارە دگەل وىلايەتا بەغدا ھاتتەفە گرندان، زىدەبارى ھاتتى ئافى قەزا ئامبىدىن د ئاف قەزائىن سەر ب لىوا مووسلى^{۱۳} ل سالا ۱۸۷۹ئى مووسل ژ بەغدا ھاتتەجوداكرن و بوو وىلايەتەكا

د شىئاندايە سىمابىن بەرچاقىن كارگىرىيا ئوسمانى ل دەقەرا بەھدىنان د چەند تەوەرەگاندا بىتە دياركرن، ئەو ژى تەوەرەن پىكھاتا كارگىرى، رىقەبىنا يەكەيىن كارگىرى، جقاتىن كارگىرى ل قەزا و ناحيان، دادومرى و دادگەھ، خزمەتگوزارىن گىشتى، پىكھاتىن لەشكەرى و تەناھىي، پاشتر ژى تىبىنى ل سەر سىمابىن گىشتىن كارگىرىيا ئوسمانى ل دەقەرى و ديارىن تەرىپىن وان و باندۇرا وان تەرىپىن ل سەر خەلكى دەقەرى بىتەبەرچاقىن.

۱- پىكھاتا كارگىرى

پىكھاتا كارگىرى ل دەولەتا ئوسمانى ل سەر بىياتى وىلايەتان (بەرى راگەھاندنا قانوونا وىلايەتان ل سالا ۱۸۱۴ئى ب ئەيالات- ايالات دەھاتتەنىاسىن) ھاتبوو ئافاكرن، ھەر وىلايەتەك ل سەر چەند يەكەيىن كارگىرى كو دگۇتنى سەنجەق يان لىوا ھاتبوو لىكشەكرن، ھەر لىوايەك ژى چەند يەكەيىن كارگىرى (قەزان) پىكھات، ناحيەك يان چەند ناحيەك سەر ب ھەر قەزايەكىفە بوون، ھەر ناحيەكى ژى چەند گونەك سەر ب وى قە بوون، يەكەيىن كارگىرى ژ لىوايى ھەتا ناحيى دەھاتتە پولىنكرن بو سەر سى پلان، ھەسان ديارە ئەف پولىنكرتە ژى پىشتگەرما رووبەرى يەكەيا كارگىرى، ھۇمارا خەلكى وى و جەن وى يىن جوگرافى بوو^{۱۴} ل سەر بىياتى قى پولىنكرن مووچەيىن قەرمانبەرىن سەرەكەيىن پىكھاتا كارگىرى ھەك والى، موئەسەرفى لىوايى، قائىمەقام، رىقەبەرى ناحيى، رىقەبەرىن قەرمانگەھان و يىن دى ژ جەھكى بو جەھكى دىتر جودابوون^{۱۵} ھەژە بىتەگۇتن سنوورى پىكھاتتەن كارگىرى و پولىنكرنا وان نە بەردەوام يى بىنەجھبوو بەلكى ژ دەمەكى بو دەمەكى دىتر دەھاتتەگۇھارتىن، ئەفە ژى د قەكولىنا دابەشكرتتەن كارگىرىن ئوسمانى ل دەقەرا بەھدىنان بو مە ديارىتتەن.

د سەردەمى دەستەلاتدارىيا راستەوخويا ئوسمانى دەقەرا بەھدىنان ل سەر چەند قەزا و ناحيەكان ھاتبوولىكشەكرن، دگەل بوونا جوداھىن

خەفت غەشىرەئانقە بوون^{۱۳}.

سەرۋەرى كارگىرى و پولىتىكنا پلىن يەكەينىن كارگىرى ئەو زى روو برووى گوھورىنان دبوو. ب نموونە ل سالا ۱۸۷۸ئى دەولەتنى بىرار دا سەرۋەرى كارگىرىن ناحيا زىبار بۇ قەزايى ب گوھرىت اكو مەلبەندى وئى بىرا كەپرا يىتن) و ناحيا شىروان دگەل وئى قەزايى نوو گرندەت^{۱۴}. ھەرۋەسان پاشتر ناحيا مزوورى بالا زى دگەل ھاتەگرىدان. بەلىن پىشتى دو دەھسالىيان ئەم دىينىن كو سەرۋەرى كارگىرىن قەزا زىبار ھاتىبەگوھارتىن و ھەرۋەك د سالناما وىلايەتا مووسل يا سالا ۱۲۴۵مش/ ۱۹۰۷ز و ۱۳۲۰مش/ ۱۹۱۲ز دا ھاتى بوويە ناحىيەكا سەر ب قەزا ئاكرى قە و ھەردو ناحىيە شىروان و مزوورى بالا دايىنە د گەل قەزا رەواندىزى^{۱۵}. نموونەكا دىتر ل نىقا سەدسالىيا نوزدى مزوورى قەزا بوو و دھۆكۈ ناحىيە بوو. بەلىن پاشتر سەرۋەرى ھاتىبەگوھارتىن و دھۆكۈ بوويە قەزا و مزوورى بوويە ناحىيە ھەرۋەك بەرى نھا مە نامازە پىكرى.

ھىدى پەيوەندى ب پولىتىكنا قەزايىن دەقەزا بەھدىنئانقە ھى قەزا ئامىدىن پە ئىك. زاخۇ پە دو. بەلىن دھۆكۈ ھەرۋەسان ئاكرى پە سى بوون^{۱۶}. ل دووڭ قانۇننا ئوسمانى قانئىمەفامى پە ئىك ۲۵۰۰ قرش، يىن پە دو ۱۷۵۰ قرش و يىن پە سى ۱۲۵۰ قرش ۋەك مووچە ۋەردگرتن^{۱۷}.

۲- رىقەبىرنا يەكەينىن كارگىرى:

ھەرۋەك د بەرىبىر چووبىدا دىارووى دەقەزا بەھدىنئان ل سەر چەند بەكەينىن كارگىرى ز قەزا و ناحيان و گوندېن سەر ب وانقە ھاتىبوو لىكقەكرن. ز نھاقە دى بزاڭى كەين ب تىرى سىتراكچەرى كارگىرى و فەرمانىبىر نىدا كاردكرن و دەستەلاتى وان بەرچاقبەكەين.

۱- سىتراكچەرى كارگىرىن قەزايىن بەھدىنان:

چ جوداھى د ناقبەرا رىقەبىرنا قەزايىن دەقەزا بەھدىنان و قەزايىن دىترىن دەولەتا ئوسمانى دا نەبوو ب تاپبەت پىشتى راگەھاندنا قانۇننا وىلايەتان يا سالا

سەرۋەخو يا پىكھاتى ز ھەرسى لىوايىن مووسل و كەركووك و سلېمانىن. بەلىن قازا ئامىدىن و ناحىين داودېن، بەروارى بالا، بەروارى زىرى و نىرۋەرىكان (ب شاشى د سالنامەبىدا ب شىروە ھاتىبەئانقەكرن) دگەل لىوا ھەكارى يا وىلايەتا ھەكارى ھاتەگرىدان^{۱۸}. ل دەسپىكا سالىن نوتان ز سەدسالىيا نوزدى سەر ز نوو قەزا ئامىدىن دگەل وىلايەتا مووسل ھاتەگرىدان و بوو پەك ز قەزايىن سەر ب لىوا مووسلىن قە^{۱۹}. ل دووڭ دوا سالنامەيا وىلايەتا مووسل يا ل سالا ۱۳۲۰مش/ ۱۹۱۲ز ھاتىبەئانقەكرن بەھدىنان پىنج ز قەزان پىكھات، ئەو زى قەزا، ئامىدىن (ناحىين وئى داودېن، بەروارى بالا، بەروارى زىرى و نىرۋەرىكان، و قەزا زاخۇ (ناحىين وئى سلېمانىيە و سىندى گولى)، و قەزا ئاكرى (ناحىين وئى زىبار و سورچى) و قەزا دھۆكۈ (تىن ناحىيەك ھەبوو ئەو زى ناحيا مزوورى بوو)^{۲۰}. زىدەبارى ئەقېن نامازەپىكرى دو ناحىين دىتر ھەبوون د سىنوورى دەقەزا بەھدىنئان، بەلىن ب قەزا مەلبەندىيا مووسلىن قە ھاتىبەگرىدان ئەو زى ناحيا خەفت غەشىرەئان (بەردەرەش) و ناحيا شىخانن ھەرۋەكى د سالناما وىلايەتا مووسل يا سالا ۱۳۲۵مش/ ۱۹۰۷ز دا ھاتى^{۲۱}.

ھژمارەكا مەزنان گوندان د ناف ھەر قەزايەكى و ناحىيەكىدا ھەبوون، ل دووڭ سالناما وىلايەتا مووسل ۱۳۳۰مش/ ۱۹۱۲ز ھژمارا گوندېن قەزا دھۆكۈ ۲۲۵ گوند بوون (۹۹ ز وان سەر ب مەلبەندى قەزايىن و ۱۱۱ سەر ب ناحيا مزوورى قە بوون). و ھژمارا گوندېن قەزا ئامىدىن ۳۱۱ گوند بوون ۴۳۱ سەر ب مەلبەندى قەزايىن، ۱۳۵ سەر ب ناحيا داودېن، ۶۱ سەر ب ناحيا بەروارى بالا، ۳۵ سەر ب ناحيا بەروارى زىرى، ۵۷ سەر ب ناحيا رىكان و ۳۵ سەر ب ناحيا نىرۋە قە بوون). و ھژمارا گوندېن قەزا ئاكرى ۲۰۴ گوند بوون ۷۸۱ ز وانا سەر ب مەلبەندى قەزايىن، ۴۵ سەر ب ناحيا سورچى و ۷۲ سەر ب ناحيا زىبار قە بوون، و ۱۸۱ گوند سەر ب قەزا زاخۇقە بوون (ز وانا ۱۰۹ سەر ب ناحيا سلېمانىيە و ۷۲ سەر ب ناحيا سىندى گولى قە بوون. بەلى ۷۸ گوند سەر ب ناحيا

دەردكەتن ل دووڤ دەستەلاتى ۋى ھەي و رازىبوننا موئەسەرفى ۋەرگىرىت بۇ بجهئىنانا بىن تە دەستەلاتى ۋى دا^{۱۸۸}، قائىمەقام سەرۋەكاتىيا جڭاتا كارگىرىيا قەزايى دكەت، ھەرۋەسان سىستەمىن كارگىرىيا سەرئانسەريا ۋىلايەتان (ادارە الولايات العموميە) بىن ل سالا ۱۲۸۷مىش/۱۸۷۱ز دەركەتى دەستەلات داينە ۋى رىقەبەرنىن ناحىيىن سەر ب ۋى قە ھەلبىزىرىت و كارگىرىيا ناحىيى بىنتە مەلبەندى قەزايىن پىشتى ۋەرگىرتنا دەستوورىيا موئەسەرفىن لىۋايى^{۱۸۹}.

دەستەلاندارىن ئوسمانى گىرىكى ب ھەلبىزارتنا قائىمەقامان ددا و داکوكى ل سەرھىندى دكرىن خودان پەسنىن باش و شارەزايى بىتن ژ بەرگو قائىمەقام بىياتى ستراكچەرى كارگىرىيە^{۱۸۸۸} ل سالا ۱۸۷۸ى ھىژ قەزايىن بەھدىنان و مووسلى سەر ب ۋىلايەتا بەغدا قە بوون، كارگىرىيا حكۇمەتن ل قى ۋىلايەتنى بزاقدكر شىبانىن قائىمەقامىن قەزايىن ۋىلايەتنى بلندتر لى بگەت ئەقە ژى ب ئەنجامدانا ئەزموونى بۇ ۋان ب مەرھەما ھىلانا بىن دەرچوۋى د ئەزموونىدا و بلندكرنا راسپاردەيان (توصيات) بۇ حكۇمەتا مەلبەندى ل ستەنبۇلى دەريارەي قائىمەقامىن سەرئەكەتى د ئەزمووناندا و بىن بكيىر ۋى ئەركى نەھىن^{۱۸۹۰} ھەرۋەسان ئەگەر ھەر زىندەگاقىەك يان بەرەۋىشتىەك ژ ئالىي قائىمەقامانقە ھاتىبا دىنن يان ژى شكىياتەك لى ھاتباكرن، قەكۆلن دگەلدا ھاتەكرن و پىنرابوونىن پىندقى لى ھاتەنەكرن، بەلى گەندەلىيا بەرەلەفا ئاقبەرا قەزايىن بەرەرسان ھەردەم ئاستەنگ بوويە بەرامبەرى سزادانا ۋان، جىگىرى كۆنسولنى فرەنسى ل مووسلى قەدگىرىت بەك ژ قائىمەقامىن ئاكرى بى بەرەۋىشت و ل دووڤ بايى خۇ دچوۋ، خەلكى شكىيات لى كىرن و ب دزىنا مالى گىشتى تاۋانبار كر، ب مەرما قەكۆلىنن دگەلدا ھاتە گازىكرن بۇ مووسلى ھەرۋەسان ۋالىي مووسلى بەك ژ ئەندامىن جڭاتا كارگىرىيا ۋىلايەتنى ژ بۇ قەكۆلىننى ل دور ۋان گونەھان بىن خەلكى داينە پال قائىمەقامى ھنارتە ئاكرى، بەلى قائىمەقام شىبا

۱۲۸۱مىش/۱۸۱۴ز، قىن قانوونى بىنەمايىن لىكقەكرنا كارگىرى ل دەۋلەتن دەستىشئانكرىبون، ھەرۋەسان ب بەرەرفەھى چاۋانىيا ستراكچەرى رىقەبەرنى ل ۋىلايەتان و دەستەلاتى ھەرىەك ژ كارمەندىن ۋان ل سەر ئاستى ۋىلايەت و لىۋا و قەزا و ناحىيى دياركرىبوو، دەرچووننا قىن قانوونى دەسپىنكا سەرەدەمەكى نووبوو ل ۋىلايەتنىن ئوسمانى و ھەتا داۋىھاتنا دەۋلەتا ئوسمانى ۋەك بىنەمايىن حوكمدارىن رىقەبەرنىن ما، و ئەق قانوونە ۋەك رىكەك بۇ دامەزئاندا كارگىرىيەكا رىكخىستى و خودان شىيان ل ۋىلايەتان و سىككرنا سىياسەتا مەلبەندىيا دەۋلەتنى كو بەرى ۋى قانووننا نوو ھاتەپەرىھەكرن، ئەقە ژى ب رىنكا بەرەرفەھەكرنا دەستەلاتى ۋالىيان بوو^{۱۸۸۸}، ھەرۋەسان قى قانوونى ب رەنگەكى رىزەيى دەركەھ ل بەر پىشكدارىكرنا خەلكى خۇجھى د رىقەبەرنىدا قەكر ئەو ژى ب پىشكدارىكرنا ۋى خەلكى د جڭاتىن كارگىرىين ۋىلايەتان و ل مەلبەندىن لىۋا و قەزايان، بجهئنانا قى چەندى ل قەزايىن بەھدىنان دى بەرچاققەين.

قائىمەقام سەرى ستراكچەرى كارگىرى بوول ھەر قەزايەكى، سەرۋەكى ۋى بىن راستەخۇ موئەسەرىف (مىتصرف- پارىزگار) لىۋايى بوو يا قەزا دكەفتە د ئاف سنوورنىن ۋى دا، بەردەۋام ھەموو قەزايىن بەھدىنان سەر ب لىۋا مووسلى قە بوون ژىلى قەزا ئامىندى كو بەرى دگەل مووسلى بىتەگرىدان بۇ ھەبامەكا دىرژ سەر ب لىۋا ھەكارى بوو ھەرۋەك ئامازە بى ھاتىيەكرن، و قەرمانا دامەزئاندا قائىمەقامى ژ حكۇمەتا مەلبەندى ل ستەنبۇلى دەردكەفت^{۱۸۹۰}، ئەو بەرپرس بوو ژ ھەموو كارووبارىن شارسىتاتى (مولكى) و دارايى و ھىزىن پارىزقانىنى ئانكو پولىس و چەندرمە كو ب (الضابطة) ھاتەنە ئاكرن، ئەركى قائىمەقامى بوو ھەموو قەرمان و رىنمايىن ۋى ۋىلايەتنى و لىۋايى ب جھىبىنىت يا قەزا سەر ب ۋى قە، ھەرۋەسان ئەو ھاتىبوو راسپاردن ب كارى كومكرنا داھاتى ژ باج و خويكان ل قەزايىن رايىت و بھىرىتە مەلبەندى لىۋايى، ھەرۋەسان ل سەر ۋى پىنويست بوو ۋان حوكمان بجهبىنىت بىن ژ دادگەھىن قەزايى

ب دانا بەرتىلى ارەشوى راپۇرتەكى دەستقەبىنىت كو يىن بىز گونەھە ژ وان ھەموو گونەھىن داينە پال وى و ھاتەقە ژفراندن بو سەر كارى وى^{۱۴۱}.

د روودانەكا دىتردا قازىن دھۆكى و ئەندامىن جقاتا كارگىزى و ماقوولتىن وى ل سالا ۱۸۹۹ئى شكايەتەك ل جەم والىن مووسلى ژ قائىمەقامى دھۆكى محەمەد عەلى بەگى كر ژ بەر سەرەدەريا كارگىزىيا وى يا خراب و گەندەلىن و زىندەبوونا روودانىن دزىن و ئارىشەيان ل سەرەدەمى قائىمەقامىيا وى، والى ل دووڧ شكايەتا وان ھات و قائىمەقام بو قەكۆلىن دگەلدا گازى كرە مووسلى و محەمەد ئەفەندى كورى مفتىن مووسلى ھنارنە دھۆك دا ب وەكالەت كارى قائىمەقامىن ب رىئەبەت ب ھەررەنگەكى ھەبىت قەكۆلىن نەگەھىنتە چ ئەنجامان، ژ بەرگو قەكۆلىن ژ ئالىن والىن مووسلى ب وەكالەت ھەمدى ئەفەندى قە دھاتەكرن و ئەو ب خۇ ب گەندەلىن يى ناقدار بوون، د ئەنجامدا شكايەتا دژى قائىمەقامن ھاتىبەتووماركرن ب چ نەچوو ب وى مھانەين كو برەو بوو^{۱۴۲}.

پرانىيا زانبارىن مە ل سەر ناف و ھژمارا قائىمەقامىن قەزايىن بەھدىتان ژ سالنامىن دولەتا ئوسمانى زىندەبارى ژندەرىن دى ھاتىنەوەرگرتن، ئەو ژى ئايبەتن ب دەھسالىن داوونى ژ سەدسالىيا نوزدى، ھەژنە بىژىن سالنامە و ژندەرىن دىتر تىن ناڧى كەسى ئىكى يىن كەسى دىنن^{۱۴۳}، ل دووڧ وان زانبارىيان ئەقۇن ژىرى ژ وان ناڧان بوون يىن ل دھۆكى قائىمەقامى كرى:

- محەمەد خالم {۹} ئەفەندى ۱۲۹۸مىش/۱۸۸۰ز
- مستەفا ئەفەندى ۱۲۹۸مىش/۱۸۸۰ز
- مستەفا سالم ئەفەندى ۱۳۰۸مىش/۱۸۹۰ز
- شاكر ئەفەندى ۱۳۱۰مىش/۱۸۹۲ز
- محەمەد ئەفەندى مفتى زادە ۱۳۱۲مىش/۱۸۹۴ز
- ئاصف ئەفەندى ۱۳۱۶مىش/۱۸۹۸ز
- محەمەد ئەفەندى (ب وەكالەت) ۱۳۱۷مىش/۱۸۹۹ز
- محەمەد عىزەت ئەفەندى ۱۳۱۹مىش/۱۹۰۱ز
- ئىبراھىم ئەفەندى ۱۳۲۱مىش/۱۹۰۳ز

- ئىبراھىم نەجاتى ئەفەندى ۱۳۲۲-۱۳۲۶مىش/۱۹۰۴-۱۹۰۸ز
- سلېمان بەگ ۱۳۲۸مىش/ ۱۹۹۰ز
- مستەفا مەخزومى ئەفەندى ۱۳۳۰مىش/۱۹۱۲ز
- ھندى قەزا نامىدىن يە ئەقۇن ژىرى ژ وانن يىن قائىمەقامى لىكرى:

- عىزەت پاشا ۱۲۹۵مىش/ ۱۸۴۹ز
- عەلى بەگ مىزدىن
- خەندان ئاغا ۱۲۷۳مىش/۱۸۵۷ز
- شكرى بەگ
- عومەر ئەفەندى ۱۲۹۴مىش/ ۱۸۷۷ز
- مستەفا ئەفەندى ۱۲۹۹مىش/ ۱۸۸۱ز
- ئوسمان نورى ئەفەندى ۱۳۱۰مىش/ ۱۸۹۲ز
- مستەفا سالم ئەفەندى ۱۳۱۲مىش/ ۱۸۹۴ز
- محەمەد عەلى ئەفەندى ۱۳۱۶مىش/ ۱۸۹۸ز
- عەبدوللا پاشا ۱۳۱۷مىش/ ۱۸۹۹ز
- ئەحمەد توفىق ئەفەندى ۱۳۲۱مىش/ ۱۹۰۳ز
- عەبدولكەرىم ئەفەندى ۱۳۲۵مىش/ ۱۹۰۷ز
- ئەحمەد توفىق ئەفەندى ۱۳۲۶مىش/ ۱۹۰۸ز
- عەلى قەھمى ئەفەندى ۱۳۳۰مىش/ ۱۹۱۲ز
- ھندى قەزا زاخو يە ئەقۇن ژىرى ژ وانن يىن قائىمەقامى لىكرى:

- سلېمان ئەفەندى ۱۲۹۴مىش/ ۱۸۷۷ز
- ئاھر بەگ ۱۲۹۸مىش/ ۱۸۸۰ز
- ئىبراھىم ئەفەندى ۱۳۰۶-۱۳۰۷مىش/ ۱۸۸۸-۱۸۸۹ز
- سەئىد بەگ ئەفەندى ۱۳۰۸مىش/ ۱۸۹۰ز
- ئىسحاق ھەقى ئەفەندى ۱۳۱۰مىش/ ۱۸۹۲ز
- ئىبراھىم سەدى ئەفەندى ۱۳۱۱مىش/ ۱۸۹۳ز
- سالىح خلوصى بەگ ۱۳۱۲مىش/ ۱۸۹۴ز
- كامال ئەفەندى ۱۳۱۷مىش/ ۱۸۹۹ز
- شەرىف بەگ ۱۳۱۹مىش/ ۱۹۰۱ز
- خورشىد بەگ ۱۳۲۰مىش/ ۱۹۰۲ز
- ئەحمەد توفىق ۱۳۲۲مىش/ ۱۹۰۴ز
- خورشىد بەگ ۱۳۲۳مىش/ ۱۹۰۵ز
- نىھاد بەگ ۱۳۲۳مىش/ ۱۹۰۵ز
- توفىق بەگ (ب وەكالەت) ۱۳۲۵مىش/ ۱۹۰۷ز
- سەفوەت بەگ ۱۳۲۶مىش/ ۱۹۰۸ز

- عەلى نىيازى ئەفەندى ۱۳۳۰مىش/ ۱۹۱۲ز
- ھىندى قەزا ئاكىرى يە ئەقىن ژىرى ژ وانن يىنن قائىمە قامى ئىكرى؛
- عەلى ياۋەر ئەفەندى ۱۲۹۴مىش/ ۱۸۷۷ز
- عەبدولھارس ۱۲۹۸مىش/ ۱۸۸۰ز
- دەرىنىش ئەفەندى ۱۳۰۶مىش/ ۱۸۸۸ز
- تاھرى بەگ ۱۳۰۸مىش/ ۱۸۹۰ز
- يەغقوب ئەفەندى ۱۳۱۰مىش/ ۱۸۹۲ز
- قەدرى ئەفەندى ۱۳۱۲مىش/ ۱۸۹۴ز
- سالىح پاشا ۱۳۱۷مىش/ ۱۸۹۹ز
- عەبدولمەزاق ئەفەندى ۱۳۲۰مىش/ ۱۹۰۲ز
- توفىق بەگ ۱۳۲۲مىش/ ۱۹۰۴ز
- ئاسىف ئەفەندى (ب ۋە كالىت) ۱۳۲۲مىش/ ۱۹۰۵ز
- رەفەت ئەفەندى ۱۳۲۳مىش/ ۱۹۰۵ز
- سالىح بەگ (ب ۋە كالىت) ۱۳۲۵مىش/ ۱۹۰۷ز
- محەممەد سولتان ئەفەندى ۱۳۲۶مىش/ ۱۹۰۸ز
- عەبدولمەرزى ئەفەندى ۱۳۳۰مىش/ ۱۹۱۲ز
- ھەروەسان بەرى كو زىبار بىتە ناحىيە ئەقىن ژىرى پلا قائىمە قامى ئى ۋەرگىرىيە؛
- مستەفا ئەفەندى ۱۳۰۸مىش/ ۱۸۹۰ز
- حاجى سەئىد ئەفەندى ۱۳۱۰مىش/ ۱۸۹۲ز
- مستەفا توفىق ئەفەندى (ب ۋە كالىت) ۱۳۱۲مىش/ ۱۸۹۴ز
- عەبدولرحمان بەگ ۱۳۱۳مىش/ ۱۸۹۵ز
- عەبدوللا بەگ ۱۳۱۶مىش/ ۱۸۹۸ز
- محەممەد خلوصى ئەفەندى ۱۳۱۷مىش/ ۱۸۹۹ز
- محەممەد عەلى بەگ ۱۹۰۱- ۱۹۰۲ز
- ھەروەسان رىئەبەرى دارابى امال مدبرى ژ
- قەرمانيبەرىن ھەرە بەرچاقىن كارگىرىيا مەدەنى بوون ل ھەر قەزايەكى ب تايبەت پىشتى دەرچوونا قانوونا كارگىرىيا سەرئاسەرىيا ۋىلايەتان ل سالا ۱۸۷۱ز ژ بەرگو قانوونا ۋىلايەتان يا سالا ۱۸۶۴ى كارووبارىن دارابى ل قەزايىن دابوونە دگەل قائىمە قامى، ئى قانوونا ۱۸۷۱ى كارووبارىن دارابى ژ قائىمە قامى جوداكرىن ۋ دانە دەست قەرمانيبەرىكى تايبەت ئەو ژى

رىئەبەرى دارابى بوو كو ىن بەرىس بوو ژ كارووبارىن دارابى ۋ گىرىداى ژمىرىارى لىوابى بوو. ئەركىن ۋى ژى د دىارگىرىبوون د چوارچوقى بجهئىنانا پىزابوون ۋ سىستەمىن دارابىن پەيوەندى ب كارووبارىن قەزايىن قە ھەى ۋ رىنماينىن ژ ژمىرىايىن قەزايىن دگەھىشتنە ۋى^{۱۷۷} چەند قەرمانيبەرىگان دگەل رىئەبەرى دارابى كارداكرىن كو ئەم دكارىن ب دەسنەكا دارابى ل قەزايىن نابقەين، ئەفە دگەل بوونا ھىندەك جوداھىين كىنم ژ قەزايەكى بو يا دن، بو نموونە ل قەزا ئامىدىن دەستەكا دارابى ژ رىئەبەرى دارابى ۋ ھارىكارى ۋى ۋ گەنجىنەدارى ۋ قەرمانيبەرى داھاتى (تحصيل مامورى ۋ نقىسكارەكى پىكدهات ھەروەسان سالناما ۋىلايەتا مووسىل يا ئوسمانى ئامازە ب دەستەكا داھاتى (الھىنە التحصىليە) ل قەزا ئامىدىن دكەت كو يا پىكھاتى بوو ژ (ۋىركو كاتىبى) ىن ناحىيا داۋىدى ۋ دو ژ باجوەرگىرىن سوارە (سوارى تحصيلدار) ۋ نقىسكارى خويكان ىن ناحىيا بەروارى ژىرى ۋ دو ژ باجوەرگىرىن پەيادە (پيادە تحصيلدار)، پلا باجوەرگىران ل سالا ۱۳۱۱مىش/ ۱۸۹۳ز ھاتەداھىتان، ئەف كەسە دەھاننە ژنگىرىن ژئالىن لىئەنەكا پىكھاتى ژ قائىمە قامى ۋ رىئەبەرى دارابى ۋ رىئەبەرى عەقارى (يان نقىسكارى تاپۋىن) ۋ قەرمانيدى ھىزا جەندرمىن خوجھى، ئەركىن وان ىن سەرەكى ۋەرگىرىن باجىن گىروبوۋى ۋ گىرىتا وان كەسان پىنن خو ژ دانا باجان قەدەرن^{۱۸۸}.

ھىندى پەيوەندى ب قەزا زاخۇفە ھەى دەستەكا دارابى ل قىن قەزايىن ژ رىئەبەرى دارابى، ھارىكارى ۋى، گەنجىنەدار، قەرمانيبەرى باجىن ۋ نقىسكارى خويكان پىكدهات^{۱۷۹} ل ئاكىرى ئەف دەستەكە ژ رىئەبەرى دارابى ۋ ھارىكارى ۋى، قەرمانيبەرى داھاتى، نقىسكار، گەنجىنەدارى، دو ژ ۋەرگىرىن باجان (تحصيلدار) ئىكى پەيادە ۋ ئىكى سوارە، دگەل نقىسكارى خويكىن سورجىان (سورجىيە ۋىركو كاتىبى) پىكدهات^{۱۸۰} ب ھەررەنگەكى ھەبىت پىكھاتا دەستەكا دارابى يا جىگىر نەبوۋىيە، ھەروەك ژ سالنامىن ئوسمانى دەھىنەزايىن ژ دەمەكى بو ىن

وى بىن ديارىكربوو ب تووماركرنا بوون و مرنا د توومارەكا ئايبەندا و نئىسكارەكى ژى ھارىكارىيا وى دكر، ھەرۋەسان كارمەندى ئاپۇيى ب ئەركىن تووماركرنا مولكىيەتا عەردى و ئاڧاھىيان و چەسپاندنا خوداناز رادىوو، ھەرۋەسان كارمەندى ئەوقافى، ھندەك فەرمانبەرىن دىتر ھەبوون تىن ل قەزايەكا دياركرى ئامازە ب بوونا وان ھاتىبەكرن، ۋەك ئىمۋونە ل سالناما وىلايەتا مووسلىن يا سالا ۱۳۲۰مىش/ ۱۹۱۲ز ئامازە ب بوونا فەرمانبەرىەكا دىتر ل ئاكرى ب ئاڧى (املاك اميرىە معاۋنى) ھاتىبەكرن^{۲۲}، ئەڧ فەرمانبەرىە بىن ئايبەت بوو ب كارووبارىن مولكىن ئەمىرى ل ئاكرى بەلىن سالناما چاۋانیا كارى وى دەسنىشان نەكرىبە، بەلىن ژ سالنامىن وىلايەتا بەغدا دەئىتەزانىن كارگىرىيا مولكىن ئەمىرى (ادارە الاملاك الامىرىە) ئاڧەكى ھەقمانايە بو ئاڧى لىژنا عەردىن سەنى (أراضى سنىه قومسبونى) كو يا ئايبەت بوو ب رىڧەبرنا عەردىن سولتان عەبدولجەمىدى دووى ل عىراقى كو ب عەردىن سەنىبە دەئىتەنىاسن كو ب باشترىن و ب خىروپىترىن عەردىن چاندنى بوون و ل دەڧەرىن جوڧاينىن عىراقى دىلەڧەبوون، ھندى پەيوەندى ب دەڧەرا بەھدىناتۇ ھەى ۋەسان ديارە بوونا قى فەرمانبەرى ل قەزا ئاكرى دزڧرىتەڧە بو تووماركرنا ھژمارەكا مەزنا گوندىن بەرداى ب ئاڧى سولتان عەبدولجەمىدى دووى قە ل سالا ۱۳۲۵مىش/ ۱۹۰۷ز^{۲۳}، ل دووڧ سالناما وىلايەتا مووسل يا سالا ۱۳۱۲مىش/ ۱۸۹۴ز تىن ل زاخۇ كارمەندى پەيوەندىين ب برووسكان (تەلەگرافى) ھەبوو^{۲۴}، ل سالا ۱۸۹۲ى ۋەزارەتا ئاڧخۇييا ئوسمانى رازىوو خىچا تەلەگرافى ل زاخۇ بىتەداتان و بو قى مەرمەى فەرمان دانە والىن مووسلى، و ل سالا ۱۹۰۲ بەرپرسى فەرمانگەھا پوستە و تەلەگرافان ل زاخۇ جەمىد ئەفەندى بوو، ل سالا ۱۹۱۲ى بەرپرسى وى مەدحەت ئەفەندى بوو، بەرى شەرى جىھانىن بەكەم خىچا تەلەگرافى د ئاڧەرا مووسل و ئاكرى دا ھاتەكىشان، ھەرۋەسان فەرمانگەھەكا تەلەگرافى ل سېمىلى و فەرمانگەھەكا پوستە و تەلەگرافى ل باستكى

دن يا جوڧابوو، ل قەزا دەۋكى دەستەكا داراى ل دووڧ سالناما سالا ۱۳۰۸مىش/ ۱۸۹۰ز ژ رىڧەبەرى داراى، گەنجىنەدار، نئىسكارى خويكان و ھارىكارى وى و فەرمانبەرى عومبارى (انبار مامورى) پىدكەھات، بەلىن دسالنامىن ۱۳۱۰مىش/ ۱۸۹۲ز دەئىتەزانىن كو دەستەكا داراى ل دەۋكى ژ رىڧەبەرى داراى، گەنجىنەدارى، ھارىكارى رىڧەبەرى داراى و ھەقالىن وى ادبىت مەرەم ژى ھارىكارى وى بىتن و كەسەكىن دى بىن ئايبەت ب پىڧانا دەخل و دانى (كىال) پىدكەھات، بەلىن ل سالناما ۱۳۱۲مىش/ ۱۸۹۴ز ھەمان پىزانىن دوپارە دىنەڧە دگەل زىدەبوونا فەرمانبەرى عومبارى و فەرمانبەرى عومبارا ئەلقوشى پىشتى كو كەسىن ئايبەت ب پىڧانا دەخل و دانى ژ دەستەكى ھاتىبەلادان، بەلى ل سالناما ۱۳۲۵مىش/ ۱۹۰۷ز دەستەكا داراى ژ رىڧەبەرى داراى، گەنجىنەدار، نئىسكارى خويكان بىن باژىركى (باژىركى دەۋكى)، نئىسكارى خويكان بىن ناحىن و چوار باجوەرگىران (تحصىلداران) دوپىن پەيادە و دوپىن سووارە پىدكەھات، و د سالناما ۱۳۳۰مىش/ ۱۹۱۲ز دا كو دوا سالنامەبە وىلايەتا مووسلى بەلاڧكرى ھەمان دەستەكا داراى ژ رىڧەبەرى داراى و ھارىكارى وى، گەنجىنەدارى، فەرمانبەرى داھاتى و نئىسكارى كتان (كاتب مفردات) پىدكەھات^{۲۵}.

نئىسكارى نئىسكارىيان (كاتب التحريرات - تحريات كاتىبى) د سىستەمى كارگىرىن قەزايدا پىشتى رىڧەبەرى داراى دەئىت و ئەركى وى رىنكخستنا ھەموو كارووبارىن نئىسكارىن بە ژ ھنارسى و ھاتى و نئىسكارىن ئاڧەرا قەزاين و لىوايا قەزا سەر ب وى قە و ناحىن سەر ب قەزاين قە و پاراسننا وان نئىسكارانە، سالنامىن وىلايەتا مووسلى ئامازە ب نئىسكارىن نئىسكارىن ل ھەموو قەزاين دەڧەرا بەھدىنان كرىبە و پىرانىيا جاران ژى ئاڧىن وان ئىنپايە^{۲۶}.

ھژمارەكا دىترا فەرمانبەرىن بچووك د ئاڧ ستراكچەرى كارگىرىن قەزاين بەھدىنان دەئىتەدېتن ۋەك كارمەندى سەرزىمىن (امامور النفوس) ئەركى

ژى ھەبوو، ھەروەسان ل سالا ۱۹۱۵ى ئىمىسارن پىنويست ھاتنەھنارتن بۇ كىنشاننا خىچا تەلەگرافى د ئاقبەرا مووسلىن و شنكالىن دا^{۳۶}.

ب- رىقەبىرنا ناحىيە و گوندىن سەر ب وانقە:

كارگىرىيا ناحىين بەھدىنان كارگىرىيەك سادەبوو، كارگىرىيا ھەر ناحىيەكن ژ رىقەبەر و نقىسكارى ناحىين پىكدهات، رىقەبەرى ناحىين ژ ئالىين والى قە دەھتەدامەززاندىن و پىندقى بوو وەزارەتا ئاقخويى پەسەندىكەت، ھەروەسان پىندقى بوو بەرىزار بۇ ئەرکن رىقەبەرى ناحىين خودان رابردوو و رەوشتەكن باش بيت و ژىن وى ژ بىست سالىن دەرياز بىيت و خواندىن و نقىسبىنى بزائىت، ئەرکن رىقەبەرى ناحىين برىتى بوو ژ بەلاقىرنا قانوون و سىستەمىن دەولەتى و گەھاندنا فەرمانىن وى بۇ ناحىين و گوندىن سەر ب وى قە و ئاگاداركرنا قائىمەقامى قەزايى ب وان زانبارىن ژ موختارىن گوندان دگەھنى سەبارەت بويەرىن بوون و مرنى و دوزىن مېراتى و پرسگرىكىن ەمردى، ھەروەسان ئەرکن رىقەبەرى ناحىين بوو سەرىرشتىيا ھەلبىزارنا موختار و دەستەكا ئىختىياريا گوندىن ناحىين و چاقىدېرىيا كار و كرپارىن وان بكتە، و فەكولپىن ل دور وان گازندە و شكايەتان بكتە يىن خەلكەكن ژ موختار و دەستەكا ئىختىيارىن و باجوەرگىران دكرن و ئاگاداركرنا قائىمەقامى ژ ئەنجامىن قەكولپىن بىي كو رىقەبەرى ناحىين ماف ھەبىت پىزابوونەكن بەرامبەرى وان بكتە، ھەروەسان رىقەبەرى ناحىين سەرىرشتىيا كۆمكرنا باج و خويكان و داھائىن دى يىن دەولەتى و ھنارتنا وان بۇ مەلبەندى قەزايى دكر^{۳۷}.

دەولەتا ئوسمانى ل ھندەك ناحىين بەھدىنان وەك ناحىين بەروارى ژوورى و بەروارى ژىرى و نىرە و رىكان سەروەرى دەقەرى بەرچاقوۋەردگرت و رىقەبەرىن ناحىيان ژ مالماقويل امالىن خانەدان، ژى دگرىن^{۳۸}.

سالنامىن وىلايەتا مووسلى نامازە ب ئاقى ھندەك ژ وان رىقەبەران كرىيە و ژ وان ئافان دەبتهزائىن كو ئەو ژ خەلكى دەقەرى بوون، وەك نموونە مەمەد رەشىد

بەگ رىقەبەرى ناحىيا بەروارى ژوورى ب وەكالىت ل سالا ۱۳۱۰مىش/ ۱۸۹۲ز، حسىن ئاغا رىقەبەرى ناحىيا بەروارى ژىرى و و سەدىق بەگ رىقەبەرى ناحىيا نىرە و تەر بەگ رىقەبەرى ناحىيا رىكان ھەر ل وى سالىن و قەخرى ەمدى ئاغا رىقەبەرى ناحىيا سىدى گوللى سالا ۱۳۱۲مىش/ ۱۸۹۴ز و تەر ئاغا رىقەبەرى ناحىيا رىكان ب وەكالىت، سالا ۱۳۲۵مىش/ ۱۹۰۷ز و يىن دى^{۳۹}.

ل دووڧ پىندقىائىن كارى و قەبارى ناحىين و گوندىن وان ھندەك جاران مىلاكى ناحىين ژ رىقەبەرى و نقىسكارى دبوورى، بۇ نموونە ل ھەرىكەت ژ ناحىين داودىيى و بەروارى بالا كو سەر ب قەزا ئامبىدى قەبوون دگەل رىقەبەرى و نقىسكارى گەنجىنەدار ژى ھەبوو^{۴۰}. ھەروەسان ل ناحىيا زىبار يا سەر ب قەزا ئاكرى قە نقىسكارى ئاپۇيىن ژى دگەل رىقەبەرى و نقىسكارى ھەبوو^{۴۱}.

ھندى پەبوھندى ب گوندىن د ئاف سنوورى ناحىين دا موختارى و جقات يان دەستەكا ئىختىياريا گوندى سەرىرشتىيا كارووبارىن وان دكر، قانوونى مەرچىن كو پىندقى بوون د وى دا (ئانكو موختارىدا) ھەبن دەسنىشانكرىبوون، كو دقنىت ژىن وى ژ سىھ سالا كىمتر نەبىت و ژ رەگەزناما اتەبەغىا) ئوسمانى يىتن و باجەكا نە كىمتر ژ ۱۰۰ قىرشان د سالىندا بەدەت، موختار دەھتە ھەلبىزارتن د ئاقبەرا خەلكى گوندى دا ئەوئىن ژىن وان ژ ھەژدەسالىن كىمتر نەبىت و دەمى موختارىن نىن سالىك بوو و دىشاندا بوو يىتەقە نووكرن، ھندى دەستەكا ئىختىياريا گوندى يە ژ ۲- ۱۶ كەسان پىكدهات و ژ ئالىي خەلكى گوندى قە دەھتەھەلبىزارتن و ئەرکن قى دەستەكى پەقىن بوو ل سەر ھەموو كارووبارىن پەبوھندى ب گوندى قە ھى و بلىدكرنا راپورتان ل سەر پىندقىائىن گوندى و ئاگاداركرنا رىقەبەرى ناحىين ل سەر ھەر زىدەگاقىيەكى يان بەدرووشتىيەكن ژ ئالىي موختارى گوندى قە داکو ئەو ژى بگەھىنتە قائىمەقامى قەزايى^{۴۲}.

ژ ئەفا چووويى دياردبىتن كو موختار نە فەرمانبەرى حكۆمەتى بوو، بەلكى وەك وەكىل يان

بە سازىيىن بانكىيىن ئەورۇپىي پىشكدارى د سەرمابەيىن وى دا كىرۋو. و ژ سالا ۱۸۸۳ئەقە كىرىن و فرۇشتىن و چىكرنا توتىن ل دەولەتا ئوسمانى پاونكرىوو و وەك كارگىرىيا قەرىن ئوسمانى لقىن وى ل گەلەك ژ وىلايەتتىن ئوسمانى ھەبوون^{۴۶}.

ھىدى پەيوەندى ب قەزا و ناحىيىن دەقەرا بەھدىناتقە ھەي. د سالتنامەيىن وىلايەتا مووسلىن دا چەند ئامازەپەك ھەنە كو مەنمور بان قەرمانبەرىن فان دو سازىيان ل قىن دەقەرى ھەبوون. ل قەزا نامىدىي قەرمانبەرىكى كارگىرىيا قەرىن گىشتى ھەبوو، ئىكىرى دىيىن سازىيا رىجى دگەل چوار پالە و توبەداران (قولچى) لى ھەبوون^{۴۷} ل ناحىيا بەروارى بالا ژى قەرمانبەرىكى رىجى دگەل ھەشت پالە بان توبەداران ھەبوون^{۴۸}. ھەرۋەسان ل قەزا زاخۇ قەرمانبەرىكى كارگىرىيا قەرىن گىشتى دگەل ئىكىنى سازىيا رىجى ھەبوون^{۴۹}. ھەرۋەسان ل قەزا ئاكرى ژى^{۵۰} ھەرۋەسان ل قەزا دھۆكىن دو قەرمانبەرىن وەك وان و ئىكىنى دىترى كارگىرىيا قەرىن گىشتى ل ئەلقوشىن كو سەر ب دھۆكى قە بوو ھەبوون. يا جەھى سەرنجراكىشتان ل سالتناما وىلايەتا مووسل يا سالا ۱۳۲۵مىش/ ۱۹۰۷ز ئامازە ب بوونا بىركارى مەنمەوورى كارگىرىيا قەرىن گىشتى ل دھۆكىن دكەت. بەلى ئامازە ب بوونا مەنمەوورى رىجى ناكەت، د دەمەكىدا كو د سالتناما ۱۳۲۰مىش/ ۱۹۱۴ز ئامازە ب بوونا مەنمەوورى رىجى دكەت بەلى ئامازە ب بوونا مەنمەوورى كارگىرىيا قەرىن گىشتى ناكەت^{۵۱}. ھەزىە بىتەگوتىن مەنمەوورىن كارگىرىيا قەرىن گىشتى سەر ب لىقى مووسلىن كارگىرىيا قەرىن گىشتى يىن ئوسمانى بوو، وەكى چاوان مەنمەوورىن رىجى و سەر ب لىقى رىجى يىن وىرى بوون^{۵۲}.

۲- جقاتىن كارگىرى ل قەزا و ناحيان:

چاكسازىيىن كارگىرى يىن ئوسمانى ل سەردەمى رىكخىستان (التنظيمات) دا داكوكى ل سەر پىشكدارى خەلكى خۇجھى وىلايەتان د رىقەبىرنا بەكەيىن كارگىرى د چوارچوقى جقاتىن كارگىرىدا

باوهرىيىكرىيەكى بوو رىزەپەك ژ وى دراقتى وەردگىرت يىن حكۇمەتنى ئەو ب ئەركىن كۆمكىرنى رادىسپارد. بان ژ وى دراقتى يىن ھارىكارىيا باجوهرگىران دكر د وەرگىرتىندا. ھەرۋەسان ئەركىن موختارى بوو خەلكى گوندى ژ رىنمايى و پىزانىنان ناگاداركەت و قەرمانىن ئامادەبوونا وان كەسان بگەھىنىت يىن رىقەبەرى ناحىيى داخوازا ئامادەبوونا وان دكر. و موختارى ژى ب ئەركىن خۇ رىقەبەرى ناحىيى ژ ھەموو وان كارووبار و دۆزىن پەيوەندى ب گوندى قە ھەي و يىن ل گوندى روودان^{۵۳}.

ج- قەرمانبەرىن قەرمانگەھ و سازىيىن قە حكۇمەتنى:

ل ھىندەك قەزا و ناحىيىن دەقەرا بەھدىنات ھىندەك قەرمانبەر ھەبوون بو قەرمانگەھ و سازىيىن دەرقەي سىستەمى كارگىرىيىن قەرمانى دەولەتا ئوسمانى كاردكىن، ئەو قەرمانگەھ و سازىيە ژى كارگىرىيا قەرىن اقەرزىن گىشتىيىن ئوسمانى (دىون عمومىيە ادارە سى) و سازىيا پاونكرنا توتىن (رىجى) بوون. يا بەراھىن ل سالا ۱۸۸۱ئى ھاتەدامەزاندن پىشتى كو دەولەتا ئوسمانى ژ سالا ۱۸۷۵ئەقى ھەشىاي قەرىن خۇ يىن دەرقە و ناقتۇپى بەدەت. كارگىرىيا قەرىن گىشتىيىن ئوسمانى نوونەراتىيا خودانىن سەنەدىن قەرىن ئوسمانى ژ خودان سازىيىن دراقتى و بانكىيىن ئەورۇپىي دكرزىندەبارى مەزىنە پارەگوھور و سەرمابەدارىن مەزىنە وەلاتىيىن ئوسمانى ئەو يىن قەر داينە حكۇمەتا ئوسمانى. ئەق سازىيە ھاتىوو راسپاردن ھىندەك باج و خويكىن دەسنىشاندكىرى ژ ئاق دەولەتا ئوسمانى وەرگىرت داكو سەنەدىن قەرىن ئوسمانى يىن بەدەت، قىن سازىيى لىقىن خۇ ل پىرانىيا وىلايەتتىن ئوسمانى ھەبوون و ب ھزاران قەرمانبەران ل جەم وى كاردكر و گەھىشتىوو ئاستەكى ب وەزارەتا داراىيا دووى يا ئوسمانى ھاتەناقتىكىن^{۵۴}. ھىندىكە سازىيا (رىجى) يە ئەق پەيغە كورتركرنا ئاقتى:

Societe de Regie Cointeressee des Tabacs des L. Empire Ottoman

قائىمە قام مستەفامە خىزمى ئەفەندى، قازى مەشھۇر وھبى ئەفەندى، مەشى مەھمەد سالىھ ئەفەندى، رىئەبەرى دارايى مەھمەد ئەفەندى و ئىسىكار عدلى رەزا ئەفەندى بوون. ئەندامىن ھەلبىزارتى ژى ھەيدەر ئەفەندى، سالىھ ئەفەندى، مىخا ئەفەندى و ناھوم ئەفەندى بوون^{۱۹۹}.

جىئاتا كارگىرىيا قەزايى ژ جىئاتىن بەردەوامىن وى بوون، گىرگىرىن ئەركىن وى ژى پىشكىن و ھورپىنىكىرنا داھات و خەرجىن قەزايى و چاقىدىكىرنا سىندوقىن كارى يان پىرۇژىن گىشىنى و قەگىھاسىتىنا دىراقىن قەگىھاسىتى و ئەفەگىھاسىتىن جىكۆمەنى و دابەشكىرنا باجىن سەپاندى بىرپارا جىئاتا قەزايى ل سەرتاخ و گوندان بوون و ھەروەسان سەرىپەرىشتىيا كارووبارىن ساخلىمىيى و چىكىرنا رىكىن ئاقبەرا گوندان و كارىن دىنر د چوارچوقى ئەركىن جىئاتى بوون^{۲۰۰}.

ھىدىكە جىئاتا كارگىرىيا ناھىيە ژ رىئەبەرى ناھىيى وەك سەرتاكى جىئاتى و ھىدىكە كەسان كو نوونەرتىيا دەستەكىن ئىختىيارىن گوندان دىكىن ب مەرجەكى ژ چوار كەسان زىندەتر نەبىن پىكىدھات و ئەف جىئاتە نە جىئاتەك ھەردەم بوو بەلكى سالى چوار جاران ل دووڧ دىباركىرنا والى ل مەلبەندى ناھىيى كۆمىبوون، ئەركىن سەرىپەرىشتىيا جىئاتا قەگىھاسىتى و ان كار و پىرۇژەپىن گىشىنى بوو يىن جىئاتى ئارەزووپا چىكىرنا و ان ھەم ئەو ژى ب رىكا كۆمىكىرنا ھارىكارى و بىششان ژ خەلكى گوندان، ھەروەسان ھورپىنىكىرنا و ان بىرازان بوو يىن ژ دەستەكىن ئىختىيارىن گوندان دەردىكەن^{۲۰۱}. د سالىناماندا چ پىزاتىن ل سەرتاكى جىئاتىن كارگىرىن ناھىيە ژ دەستەكىن ئىختىيارىن گوندىن دەقەرا بەھىدىنان نىن.

۴- دادوهرى و دادگەھ:

ل دەھسالىين بەراھىيى يىن جىكۆمدارىيا راستەوخويا ئوسمانى دادگەھىن شەرىعى ئەوپىن ژ ئالىي قازى قە دەھاتتە بىرئەھىرنا تەكە دادگەھىن دەقەرا بەھىدىنان بوون، ئەركىن قازىن دادگەھى شەرىعى

دىكىن. قانۇننا وىلايەتان با سالا ۱۸۶۴ى دىكۆكى ل سەرتاكى جىئاتىن كارگىرى ل سەرتاكى وىلايەت و لىوا و قەزايان دىكىر. ھەروەسان سىستەمى كارگىرىيا گىشىنا وىلايەتان بى سالا ۱۸۷۱ى دىكۆكى ل سەرتاكى پىشكىرنا ھەمان جىئاتان ل ناھىيە ژى دىكىر^{۲۰۲}. وەك بەرى نەھا مە ئامازە پىكىر كو دەستەكىن ئىختىيارى ل گوندان ژى ھەبوون، لەوما ل قىرى دى تىن ل سەرتاكى جىئاتىن كارگىرىن قەزا و ناھىيە پەيىقىن. ل ھەرتا قەزايەكە دەقەرا بەھىدىنان جىئاتەكە كارگىرى ب سەرتاكىيا قائىمە قامى و ئەندامەتيا ۸ يان ۹ ئەندامان ھەبوو، ئەندامەتى د قان جىئاتاندا دو جۇر بوو. ئەندامىن ئاساسى ئەو ژى قائىمە قام سەرتاكىيا جىئاتى دىكىر و قازى و رىئەبەرى دارايى و ئىسىكارى ئىسىكارى (كاتب التحىرات) (ھەروەك ژ سالىنامىن وىلايەتا مووسلى دىبارىيت ل ھەرىكەت ژ دىھۆكە نامىدىن و ئاكرى مەشى ژى ددانه دگەلدا). جۇرۇ دوو ئەندامىن ھەلبىزارتى بوون سى يان چوار ژ وانا كەسەپەتىن بەرچاق و ماقوولىن سىنوورى قەزايى بوون ژ مووسلمان و نە مووسلمانان، ئاقىن ئەندامىن و ان جىئاتان د ھەموو سالىنامىن وىلايەتا مووسلى دا بەرچاقىرىنە، لەوما ژى دى ئامازە ب ئاقىن ھىدىكە ژ وانا دەپىن ل دووڧ سالىناما ۱۲۰۸ مىش / ۱۸۹۰ ئەندامىن ئاسايىن جىئاتا كارگىرىيا قەزا ئاكرى قائىمە قام تەھرى بەگ، قازى سالىمان فائق بەگ، مەشى عەبدولرەھمان خانى ئەفەندى، رىئەبەرى دارايى ئەسەد ئەفەندى و ئىسىكارى ئىسىكارى يوسىف ئەفەندى بوون، بەلى ئەندامىن ھەلبىزارتى عەبدولرەزا ئەفەندى، ئوسمان ئەفەندى، مەنسۇر ئەفەندى و ساسۇن ئاغا بوون^{۲۰۳}. ھەروەسان ل سالا ۱۲۲۵ مىش / ۱۹۰۷ ئەندامىن ئاسايىن جىئاتا كارگىرىيا قەزا نامىدىن قائىمە قام عەبدولكەرىم ئەفەندى، قازى مستەفا ئەفەندى، مەشى ئەسەد ئەفەندى، رىئەبەرى دارايى شەفىق ئەفەندى و ئىسىكار خالىد ئەفەندى بوون و ئەندامىن ھەلبىزارتى ژى شەعبان ئاغا، ئىسماعىل ئاغا، ئوما ئاغا و خواجه دىيال بوون^{۲۰۴}. سالا ۱۲۳۰ مىش / ۱۹۱۲ ئەندامىن ئاسايىن جىئاتا كارگىرىيا قەزا دىھۆكىمى

دەستەلاتىن ۋى دە بەرفرەھ بوون، جىبەجىكرنا
 حوكمىن شەرى د ئاقبەرا خەلكىدا و گوهدارىكرنا
 دۇزىن جەرائى و مافى كارووبارىن كەسابەتى و
 دەرىخستنا برىاران ل دور وان، تووماركرنا گرىبەست و
 ۋەسىيەتان، پاراستنا مالى ئىتىمان و كەسىن بەرزە،
 سەرپەرشتىبا ئەوقافى، چاقىدىريا بەباين بازارى،
 مووركرنا دەفتەرىن كارمەندىن باجوهرگرتنى و خويكان
 و تووماركرنا وان ل دادگەھىن شەرى و گەلەكىن
 دىتر ژ ئركىن قازىن ناماژەپىكرى بوون، دادگەھىن
 شەرى ئە ئى تايەت بوون ب مووسلمانان بەلكى
 ناكوكىين د ئاقبەرا مللەتىن ئە مووسلمان ژى
 برىقەدەين^{۱۸۸} قازى حوكمىن خۇ ل دووڤ ژئەدىن
 شەرىعتى ئىسلامى كو قورئانا پىروز و سونەتا
 پىغەمبەر (س)پىيە، و ژئەدىن مەزھەبى ئىمامى
 جەنەفى كو مەزھەبى فەرمىن دەولەتا ئوسمانى
 بوو د مان، زىدەبارى ئەوا ب (قانۇننامە) دەاتەناڤكرن،
 كو ژ كۆمەكا قەرمان و مەرسومان پىنكدهات بىن ژ
 ئالىن سولتانىن ئوسمانىقە دەردكەتن، قانۇننامەين
 پەسنا شەرىعتى ئايىنى نەبوو بەلكى پەسنا
 (عورفا) ھەبوو^{۱۸۹}.

سىستەمى دادوهرى ئوسمانى ل نىقا دووى ژ
 سەدسالىيا نوزدى گورانكارىين گىنگ ب خوقە
 دىتن، بەك ژ وان گورانكارىيان ژى راگەھاندنا كۆمەكا
 قانۇنىن نوو بوو ل ژىركارگەرىيا قانۇنىن ئەورۇبى و
 گىنگىترىنا وان ژى قانۇننا سزايىن ھەمايونى (قانۇن
 الجزاء الھمايونى) بوو ئەوا ل سالا ۱۲۷۲ مىش/ ۱۸۵۸ز
 ھاتىبەراگەھاندن، گەلەك ژ بەرگەبىن قى قانۇنىن ل
 ژىر باندۇرا قانۇننا سزايىن فەرنسى بوون، و چەندىن
 قانۇنىن دىتر كو ل پاشتر ھاتبۇنە راگەھاندن و
 ھەموو ژى تايەت بوون ب رىنكخستن و ھەيكەلىيەتا
 دادگەھىن نوو (دادگەھىن دەولەتى) (المحاكم
 النظامية) و قان قانۇننا ئەف دادگەھە گەلەك ۋەك
 بىن فەرنسى ئى كرىبوون^{۱۹۰}.

ھندى پەيوەندى ب دادگەھىن بەكەبىن كارگىرىين
 بچووك (قەزا و ناحيان) قەھمى قانۇننا وىلايەتان يا
 سالا ۱۸۶۴ئى داكوكى ل سەر ھندى كرىبوو كو ل ھەر

قەزايەكى دادوهرەك ھەبىت بۇ چارەسەركرنا دۇزىن
 تايەت سەر ب دادگەھىن شەرىقىيە، ھەلبىزاتىن و
 دامەرزاندنا ۋى دادوهرى ژى ژ دەستەلاتى مفتىن مەزىن
 (شىخ الاسلام)ئى دەولەتا ئوسمانى بىتن، و ل ھەر
 قەزايەكى ژى جفاتەك ھەبىت ب ئافى جفاتا دۇزان
 (مجلس الدعواى) و ژ سى ئەندامىن مووسلمان
 و ئە مووسلمان پىنكەبىت پەسنا مەمىز ھەبىت ل
 ژىر سەرپەرشتىبا دادوهرى دادگەھە دادوهرى بىتن، ل
 دووڤ ئەوا د سالتانا بەغدا يا سالا ۱۲۹۲ مىش/ ۱۸۷۵ز
 دا ھاتى ل ھەرىكەك ژ قەزايىن دھۆك، ئامىدىن، زاخۇ
 و ئاكىرى جفاتەكا دۇزان (مجلس الدعواى) ھەبوو، ژ
 قازى بان دادوهرى و سى ئەندامان ژ خەلكى خوجە
 پىنكدهات كو سالتانان ب (الممىز- كەسىن بزارە)،
 داينە نىاسىن، ھەرۋەسنا گەنجىنەدارى قەزايىن ل
 ھەر قەزايەكى ئەندامى ۋى جفاتى بوو^{۱۹۱}، جفاتا
 دۇزان دووڤچوونا وان دۇزىن (الجنىح) و كرىتىبان دكر
 ئە بىن دۇزىن جنائى (الجنائىيە)، ھەرۋەسنا نىرىنا
 دۇزىن تايەت ب مووسلمانان دكر ئەوئىن پىندقى ب
 دىتنا وان بوو ژ ئالىن دادگەھە شەرىقىيە ھەرۋەسنا
 دۇزىن ئەمووسلمانان ئەوئىن ب دىتنا كارگىرىيا روحانىيا
 وان دكر، ھەرۋەسنا قى جفاتى ل دۇزىن بازارگاتىين
 خۇرو دىنرى (الصرفە)، قائىمەقامى حوكمىن قى
 جفاتى پەسەند دكرن و ئەوئىن ئە دەستەلاتى ۋى دا
 بۇ مۆتەسەرفى ليواين بلىندكرن، ل سالا ۱۲۸۱ مىش/
 ۱۸۶۹ز سىستەمى حوكمىن دادوهرى (نظام الاحكام
 العدلىة) دەركەت و داكوكى ل سەر وان برگەبان كر
 بىن د قانۇننا وىلايەتان يا سالا ۱۸۶۴ئىدا و تايەت ب
 جفاتا دۇزان ل قەزايان ھاتىن^{۱۹۲}.

ب راگەھاندنا قانۇننا بئەماين دادگەھىن
 مافپەرۋەرىن (اصول المحاكمات الحقوقية) و
 قانۇننا پىنكىنانا دادگەھىن مەدەنى ل مەلبەندىن
 وىلايەت و لېوا و قەزايان ل سالا ۱۸۷۹ز پىنگاڤا
 ھەرد گىنگ د ستراكچەرى دادگەھىن ئوسمانى دا
 ھاتەھافىتن، ل دووڤ قى چەندى دادگەھىن مەدەنى
 (كو ب النظامية دەاتەناڤكرن) سى جۇر بوون:
 دادگەھىن دەسىپكى (محاكم البداء) ل مەلبەندى

يەك دەمدا ئەركى ب رىقەبرنا دادگەھا شەرىعى و دادگەھا دەسپىكى ل قەزايىن دگرته دەست، ئەقە زى ل سالىن بەرى شەرى جىھانىن بەكەم ل قەزايىن دەقەرا بەھىدىنان بەرچاقدېتىن.

سالنامىن وىلايەتا مووسلى پىزانىن باش دەريازەى دادگەھىن دەقەرا دھۆكى و كارمەندىن وا بەرچاق دكەن. ل دووفا وان سالنامان ل ھەر قەزايەكا وى دەقەرى دادگەھەكا دەسپىكى ھەبوو، بەلى سالناما سالا ۱۳۳۰مىش/ ۱۹۱۲ز نامازە ب دادگەھا دووى ل وان قەزايان دكەت كو دادگەھا شەرى بوو و رىقەبرنا ھەردو دادگەھان زى د دەستى قازىيەكىدا بوو. ھندىكە مىلاكى وان دادگەھانە، مىلاكى دادگەھا شەرى زى نىسكارەكى باش كاتىب) و نىسكارى دووى و بەرھەققارى امھضرا ئەركى وى گازىكرنا كەسپىن ناكۆك (ئالىين دوزى) و شاھىدان بوو بۇ دادگەھى^{۱۲۱}. د ھەمان دەمدا مىلاكى دادگەھىن دەسپىكى گەلەك پتر بوو زى ھزمارى. بۇ نەوونە مىلاكى دادگەھا دەسپىكى ل فەزا نامىدىي ھەك سالنامە ب دەستەكا دادوھرىن (عدلىە ھىئەتى) نافىدكەت زى دادوھرى دەسپىكى ھەك سەرۆك و دو ئەندام زى خەلكى خۇجھ- ئەو زى مستەقا ئەفەندى (ۋەك فەكۆلەر- مستنطق- محقق كاردكر) و موشى ناغا و ھارىكارى فەكۆلەرى (معاون محقق) ب ناقى محەمەد ئەفەندى و نىسكارى ئىكى و نىسكارى دووى دو كەسپىن دى (ۋەك مبلغ كاردكر) و ئەركى وان ھەك بى بەرھەققارى بوو ل دادگەھىن شەرى) و دەرگەقان (اوطە چى). ھەمان مىلاك ل دادگەھا دەسپىكى با زاخۇ زى بەرچاق دېتىن، بەلى ل دادگەھا دەسپىكى يا ناكرى تىن جوداھى نەبوونا فەكۆلەر (محقق) ىە و تى ھارىكارى فەكۆلەرى (معاون محقق) ھەبە، ھەوھسان ناقى دەرگەقانى تىدا نىنە، و ئەقە ھەمان سەرۆبەرى دادگەھا دەسپىكى يا دھۆكى بە^{۱۲۲}. تىن ھەردو سالنامەپىن وىلايەتا مووسلى پىن سالىن ۱۳۱۰مىش/ ۱۸۹۲ز و ۱۳۱۲مىش/ ۱۸۹۴ز نامازە ب بوونا كارمەندەكى دىتر د ناق مىلاكى ھەمان دادگەھا دھۆكى دا دكەن ئەو

(ويلايەتن و لىوا و قەزايان)، دادگەھىن تىھەلچونى (محاكم الاستئناف) ل مەلبەندى (ويلايەتى و لىوايى) و دادگەھىن پىنچاچوونەقى (محكمة التمييز) ل (پايتەختى دەولەتى ستەئىولى)، و ناقى جقاتا دوزان (مجلس الدعاوى) ل قەزايان ب دادگەھا دەسپىكى قەزايى (محكمة بداء القضاء) ھاتەگوھارتىن، ھەروھسان جقاتىن كارگىرى ل ناھيان و دەستەكىن ئىختىيارىن ل گوندان ھەك دادگەھىن پىكىئىنانى (محاكم صلح) ھزمارتن كو ماف ھەبىت ل دوزان گونەھىن بچووك بىرىن و ھندەك سزايىن دراڧىين بچووك ل سەردانن و چارەسەرى بۇ ناكۆكىن خۇجھىين بچووك ب رەزامەندىيا ھەردو ئالىان بىين، بەلى بىرارىن فان جقاتان ئە د فەبر بوون و ئالىين ناكۆك ماف ھەبوو دوزىن خۇ ل دادگەھا دەسپىكى قەزايىن بەرچاق بكەن. پىشتى راگەھاندنا قانونا دادوھرىن ئاشتىبوونەقى يا بەروخت ل سالا ۱۳۳۲مىش/ ۱۹۱۲ز رىك ھاتەقەكرن بۇ دامەزراندنا دادگەھىن ئاشتىبوونەقى ل وىلايەتان، بەرامبەر قى چەندى زى داكوكى ل سەر شىانين دادوھران دەھتەكرن، كارمەندىن دادگەھىن مەدەنى ئەو بوون پىن ل خواندنگەھىن ئابىنى يان خواندنگەھا قازىين شەرى ئەوا ل سالا ۱۸۵۵ ھاتىيە دامەزراندن يان خواندنگەھا قانونا مەدەنى ئەوا ل سالا ۱۸۷۸ى خواندىن، پىشتى سالا ۱۹۰۸ى دەستقەئىنانا يادوھرانما خواندنگەھا مافان (الحقوق) مەرج بوو بۇوى كەسى يى دڧىت ھەك قازى ل دادگەھان بىتە دامەزراندن، زى سالا ۱۹۱۳ىقە پىندقى بوو ل سەر ھەركەسەكى يى پىشكەشكەشكەر ھەك قازى ل دادگەھان بىتە دامەزراندن پىشكەرىن دئەزمونەكا نىسكى و زاردەف بەرامبەر لىژنەكا تايەتمەند زى دادوھران و سەرۆكى نوونەراتىيا گىشتىدا (رئيس النيابة العامة) بكەت^{۱۲۳}.

سەرۆبەرى زى گورانكارىين چووىي دروستىبووى پىندقى كر ئەرك و دەستەلاتىن دادگەھىن د نىرنا كارووبارىن كەسايەتىدا (الأحوال الشخصية) بىتە سىئورداركرن، بەلى دوزىن دىتر كەتنە بەرۇكا دادگەھىن مەدەنى يىن ل دووفا قانونىن نوو كاردكرن، دىت زى قازىيەكى د

ژى بىرىكارى ھارىكارى داخوازكەرى گىشتى (المدمعى العمومى) بە^{۱۱۱}.

ھىز مژارا مە ل دور دادگەھان و دادوھرىن ل دەفەرا بەھدىنان ب داوى نەھاتى پىندقىھ بىژىن ل ھەر قەزايەكى ژ قەزايىن بەھدىنان مفتىھەك ھەبوو و د قەرقودى فەرمانبەرىن كارگىرىن ئوسمانى ل قەزايان پىشتى قازى دەھات، و ھەرەك نامازە پىن ھاتىبەكەرن مفتى ژ ئەندامىن ئاسايىن جفانا كارگىرىيا قەزايى بوو. ھەرەك دەھتەزەنەن ئەركىن مفتى دانا فتوايان بوو د كارووبارىن شەرعىدا، دىت ژى د قى وارىدا ھارىكارىيا قازى دادگەھ شەرعى كرىپتن. د سالنامىن ويلايەتا مووسلى دا نامازە ب ناقىن وان كەھسان ھاتىبەكەرن بىن ئەركىن مفتىتەن ل قەزايىن دھۆك و نامىدىن و ئاكىرى گىرىھ دەست^{۱۱۲}. بەلى نامازە پىنەكرىيە كانى قان مفتىيان ل دووڧ كىز مەزھەبى فتوا دان، ھەرەك ئەم دزاتىن مەزھەبى جەنەفى مەزھەبىن رەسەمىن دەولەتا ئوسمانى بوو بەلى پىرانييا كوردىن سنى ل دووڧ مەزھەبى ئىمامى شافعى بوون.

۵- خزمەتگوزارىين گىتى

سەدسالىيا نوزدى زايىنى گوھورىنن باش ھەرچەندە رىژەبى بوون د وارى خزمەتگوزارىين گىشتى و كارگىرىيا واندا بخۇفە دىت. قان خزمەتگوزارىيان وارىن فېركرنا نوويا فەرمى. دامەززاندىنا باژىرقانىين نوو، خزمەتگوزارىين ساخلەمىن، رىكېن ھاتنوچوونى. نامرازىن پەبوھەندىيان و پىن دېتر قەدگرتن. دەولەتا ئوسمانى بو قان كاران ھژمارەكا زورا قانوون و رىنمايىان راگەھاندن. ھىدىكە فېركرنا نوويه ل ساللا ۱۲۱۲مىش/ ۱۸۶۱ز لىژنەك ژ بو بەرچافكرنا راسپاردەيان د وارى فېركرنا نوودا ھاتەپىكىنەن، ل دووڧ راسپاردەيىن قى لىژنى ل ساللا پاشتر دىوانا زانىارىين گىشتى (دىوان المعارف العمومىة) ئەوا ساللا پاشتر بوويه ھەزارەتا زانىارى (وزارة المعارف) ھاتە دامەززاندىن، و پىنگاڧا گىرنگا پاشتر د قى وارىدا ھاتىبەھافىتن راگەھاندنا سىستەمىن زانىارىين گىشتى نظام المعارف العمومىة) ل ساللا ۱۲۸۱مىش/ ۱۸۶۹ز ئەوا

تايىبەت ب كارووبارىن فېركرنى ل دەولەتا ئوسمانى^{۱۱۳}. ھىدىكە وارى باژىرقانىيانە ل ساللا ۱۲۸۵مىش/ ۱۸۶۸ز سىستەمىن باژىرقانىيان (بلدىة نظامنامة سى) بىن كو كارووبارىن باژىرقانىيان و جقات و ئەرکېن وان بخۇفەگىرتى ھاتەراگەھاندن. ھەرەھسان سىستەمىن سەرانسەرىن كارگىرىيا ويلايەتان بىن ل ساللا ۱۸۷۱زى ھاتىبەراگەھاندن داکوكى ل سەر وى چەندى كرىوو كو ل ھەر باژىرەكى و باژىرەكەكى جفانەكا باژىرقانى بىتەدامەززاندىن و ئەندامەتېيا وى و ئەرکېن وى دەسنىشانكرىوون، دووڧ وى را ژى ل ساللا ۱۲۹۴مىش/ ۱۸۷۷ز قانوونا تايىبەت ب باژىرقانىيان ھاتەراگەھاندن ((الاتصالات)^{۱۱۴}. ھىدىكە گەھاندنە (الاتصالات) ل ساللا ۱۲۷۱مىش/ ۱۸۵۹ز سىستەمىن تەلەگرافى (تلغراف نظامنامە سى) ھاتەراگەھاندن. ل دووڧرا ساللا ۱۲۸۱مىش/ ۱۸۶۹ز سىستەمى تايىبەت ب فەرمانگەھىن پوستەى و خزمەتگوزارىين پوستەى (پوستە نظامنامە سى)^{۱۱۵} ھاتەراگەھاندن. ھەرەھسان ل ساللا ۱۲۸۸مىش/ ۱۸۷۱ز سىستەمى سەرانسەرىن كارگىرىيا ساخلەمىن بىن تايىبەت ب خزمەتگوزارىين ساخلەمىن ھاتەراگەھاندن^{۱۱۶}. ب ھەررەنگەكى ھەبىتن ئەو دراقى كىمىن بو قان رەنگە خزمەتگوزارىيان ھاتىبەتەرخاتكرن و نەبوونا ھژمارەكا پىنويست ژ كادرىن خودان شىيان بو ئەنجامدانا قان خزمەتگوزارىيان. ژنەبارى باندۇرا سەرۇبەرى سىياسى و گەندەلىيا كارگىرى بوونە ئەگەرى گىروبوون و بچەنەنىنانا قان خزمەتگوزارىيان ل گەلەگ دەقەرىن سەر ب دەولەتا ئوسمانى قە. دەقەرا بەھدىنان ژى ژ وان دەقەران بوو يا ھەژار د وارى پىشكەشكرنا گەلەك رەنگىن خزمەتگوزارىين گىشتى.

سەرەزى رەنگە پىشكەشچوونەكا بەرچاف د كەرتى فېركرنا فەرمىدا ل دەولەتا ئوسمانى ژ سەرەدەمى رىكخىستان (عهد التنظيمات) و سەرەدەمى سولتان عەبدولھەمىدى دووى پاشتر ژى سەرەدەمى دەستەلاتدارىيا ئىتھادىيان (مەرەم ژى كۇمەلا ئىتھاد و تەرەقى يە) ل سەر دەولەتا ئوسمانى ژ ساللا ۱۹۰۸- ۱۹۱۸ز، ژ بلى دامەززاندىنا چەند خواتىنگەھەكېن

مەزىن د ھۇمارا خوتەننىڭ ھان ل دەقەرا بەھدىتان، كىماتىيەك مەزىن د مىلاكى فېرگىنىدا ھەبوو، ھەر خوتەننىڭ ھەكى تىن مامۇستايەك ھەبوو ژ بلى خوتەننىڭ ھەكى نامىدىن كۆ دو مامۇستا ھەبوون، ئەقە ژى ل سالا خوتەننى ۱۹۱۳-۱۹۱۴ ئى ل دووق نامارىن ۋەزارەتا زانىيارىيا گىشتيا ئوسمانى^{۷۳}، چ زانىيارى نىن دەريارەى كارگىزىيا فېرگىنا فەرمى ل قەزابىن دەقەرا بەھدىتان يا گىرندايى دگەل لىوا مووسلى مەلبەندى ويلايەتا مووسلى، بەلى سالناما ويلايەتا مووسلى يا ۱۲۳۰مىش/ ۱۹۱۴ ز ئامازە ب بوونا لىژنا زانىيارى (معارف قومىسيونى، ل قەزا ئامىدىن ب سەرۋىكتايا روشدى ئەقەندى و ئەندامەتيا ھەرىكە ژ ھەجى خدر ئەقەندى رىقەبەرى خوتەننىڭ ھەبەتيا سەرەتيا ئامىدىن و سىن موەرىسان (مەبەست ژ موەرىس ئەون ئەون ل خوتەننىڭ ھەبەتيا ئامىدىن دەرس دگوتىن) ئەو ژى توفىق ئەقەندى، جواد ئەقەندى و حاجى مستەفا ئەقەندى ئە^{۷۴}، بەلى چ پىزاتىن دەريارەى ئەرك و دەستەلاتى قى لىژنى ل بەردەست نىن، ھەزى ئامازەپىنكرىن بە دوا ئەندامى قى لىژنى ئەندامى جىئاتا باژىرقانى ئامىدىن بوو.

ھندى بەيوەندى ب باژىرقانىقە ھەبە، دامەرزاندنا وان ل عىراقى دزىرتەقە سالا ۱۸۱۹ ئى سەردەمى والىتيا مەدھەت پاشاى (۱۸۱۹-۱۸۷۴ز)، د وى سالىندا ل ھەرىكە ژ بەغدا، مووسل و بەسرا فەرمانگەھىن باژىرقانى ھاتتە دامەرزاندن، پىشتى وى چەند سالاكان ل باژىر و قەزابىن دى يىن سەر ب ويلايەتا بەغدا و د وى سەردەمىدا جىقاتىن باژىرقانى ھاتتە دامەرزاندن، ژ وان ژى قەزابىن دەقەرا بەھدىتان، ل دووق سالناما ويلايەتا بەغدا سا سالا ۱۲۹۲مىش/ ۱۸۷۵ ز جىقاتا باژىرقانى ل دھۆكى ژ سەرۋىك و دوئەندام و نقىسكارەكى پىكدهات، ل ئامىدىن ژ سەرۋىك و سى ئەندامان پىكدهات، ل زاخۇ ژ سەرۋىك و پىنج ئەندام و نقىسكارەكى پىكدهات و ل ئاكرى ژى ژ سەرۋىك و شەش ئەندام و نقىسكارەكى پىكدهات^{۷۴}، بەلى سالنامىن ويلايەتا مووسلى تىن ئامازە ب بوونا جىقاتىن باژىرقانىان ل قەزابىن ئامىدىن و زاخۇ و ئاكرى

سەرەتياى ل داويا سەدسالىيا نوزدى و دەسپىكا سەدسالىيا پىستى گىرگىيەكا ۋەسان بەرچاق ب قى كەرتى ل دەقەرا بەھدىتان نەھاتىيەدان، خوتەننىڭ ھەبەتيا زارۋىكان (ھوجرە، الكتاتىب، صبىان مەكتىبا) و خوتەننىڭ ھەبەتيا ئامىدىن ئىسلامى دگەل خوتەننىڭ ھەبەتيا تاپەتتىن كۆمىن مەسپىحى و جوھى (بەھدىتان) د بەردەوام بوون و وان پىشكا مەزىن ژ خەزمەتگوزارىن فېرگىنى داپىندىن، ئەو بوو خوتەننىڭ ھەبەتيا سەرەتيايا فەرمى ل ناھيا سەدى گلى سالا ۱۸۹۵ ئى ھاتتە دامەرزاندن، ل دووقرا ژى سالا ۱۹۰۰ ئى ل ھەرىكە ژ دھۆك، زاخۇ، ئامىدىن و ئاكرى خوتەننىڭ ھەبەتيا سەرەتيايا ھاتتە دامەرزاندن^{۷۴}، ل دووق نامارىن ۋەزارەتا زانىيارىيا گىشتى اوزارە المعارف العمومىيە، يىن سالا ۱۹۱۳-۱۹۱۴ ئى گورانكارەك گىرگى و ھەزى ئامازەپىنكرى د سەرۋەرى فېرگىنا فەرمى ل دەقەرا بەھدىتان نەھاتىيەگۇھارتىن، چىنكو ل قەزا دھۆكى و ناھىيىن وى دو خوتەننىڭ ھەبەتيا سەرەتيايا ھەبوون و ۵۱ خوتەنكارىن كور لىن دخواند، دو ژى ل زاخۇ و دەقەرىن سەر ب وى قە ھەبوون ۷۵ خوتەنكارىن كور لىن دخواند، ل ئاكرى ژى خوتەننىڭ ھەبەتيا ۱۷ خوتەنكاران لى دخواند و ل دەقەرىن سەر ب وى قە ژى دو خوتەننىڭ ھەبەتيا سەرەتيايا ئامىدىن لى ئامازە ب ھۇمارا خوتەنكارىن وان نەھاتىيەكەرن، ل ئامىدىن ژى خوتەننىڭ ھەبەتيا ھەبوو و ۴۵ خوتەنكارىن كور لى دخواند، بەلى ل دەقەرا زىبارى دامەرزاندنا خوتەننىڭ ھەبەتيا گىروو بوو ھەتا ل سالا ۱۹۱۵ ئى بەكەمىن خوتەننىڭ ھەبەتيا ھاتتە دامەرزاندن، ھەزى بەتتەگوتىن ۋەزارەتا زانىيارىيا گىشتيا ئوسمانى باومەرى ب ھندى ئىنايە كۆ ب چاق ھۇمارا زارۋىكىن گەھشنىنە ژىن خوتەننى ل سالا ۱۹۱۳-۱۹۱۴ كىماتىيەك مەزىن ب ھۇمارا خوتەننىڭ ھەبەتيا ھەبە، و د وى سالىندا قەزا دھۆكى پىندى ب ۹۶ خوتەننىڭ ھەبەتيا و قەزا زاخۇ پىندى ب ۷۵ خوتەننىڭ ھەبەتيا و قەزا ئاكرى پىندى ب ۵۱ خوتەننىڭ ھەبەتيا و قەزا ئامىدىن پىندى ب ۱۱۵ خوتەننىڭ ھەبەتيا و دەقەرا زىبار پىندى ب ۷۲ خوتەننىڭ ھەبەتيا بوون، زىدەبارى قى كىماتىيا

سالناما ۱۳۱۰مىش/ ۱۸۹۲ز نامازە ب بوونا ژىندەرىن نەقتى ل دەورويەرىن زاخۇ ھاتىيەكەرن كو جقاتا بائىرقانىيا زاخۇ بزاقتىن پارزىنا وى كرىنە بەلى دەست ژ وى بزاقتى بەردايە^{۷۹}.

ھىند ژىندەرىن دىرۇكى ل بەردەست نىنن نامازە ب رەنگە باشبوتنەكا بەرچاقت د خىزمەتگوزارىين ساخلەمىندا ل قىزايىن دەقىرا بەھدىنان د وى قۇتاغىندا ھەيىت، ژ بلى تىن نامازەكى ب بوونا بىنگەھەكى ساخلەمىن (مستوصف-خستەخانە) ل قەزا دھۆكى^{۸۰} چ تىشتەكى دىترل بەردەست نىنە، ھەروەسىان ھىندەك ژىندە نامازە پى دكەن كو ئالىين پەبوتەدىدار ل دەسپىكا سەدسالپىيا بىستى چەند ھەوەكىن ھىتارىكنا ساخلەمىن ئەنجامداينە و داكوكى ل سەر كوتانى دژى ھىندەك نەخۇشپىيان ۋەك خورىكان (الجدرى) كرىپە، زىندەبارى قى چەندى نامازە ب پىشكىنىن ساخلەمىن ھاتىنەكەرن بۇ وان كەسىان ئەوین دېرنە خىزمەتا ئەشكەرىي ھەروەكى ساللا ۱۹۰۵ئى ل دھۆكى و نامىدىن رووداي^{۸۱}. ھىندىگە خىزمەتگوزارىين پوستە و ئەلەگرافى ئە بەرى نھا ئاخقتن ل سەر ھاتەكەرن.

بەرى كو ژ بابەنى خىزمەتگوزارىين گىشتى ب داوى بەھىن دى باش بىتن نامازە ب بوونا لىق بانكا چاندنى (زراعت بانقە سى) ل دەقىرا بەھدىنان بىكەين و قى بانكى قەر بو گەلەك ژ جوتياران دايندەكەرن. ئەف بانكە ب قەرمانەكا سولتان عەبدولھەمىدى دووى ل ۲۷ تەباخا ۱۸۸۸ئى ھاتىيەدامەززاندىن. دامەززاندى قى بانكى ب مەرھەما دىنا چارەبان بوو بۇ وان پىرسىگرىكىن كارگىرى و دارابى ئەوین سازىن قەردانى بىن بەرى وان دروستكەرن ۋەك: سىندوقىن شاھنشىپىي اصنادىق المملەكە) ئەوا مەدھەت پاشابى والىن وىلايەتا دانوب ل ساللا ۱۸۹۲ دامەززاندى و پاشتر ل پىرانىيا ئالىين دەولەتا ئوسمانى بەلاققەبوو. ھەروەسىان سىندوقا مفادارىن (صنادىق النافعة) ئەوا ل ساللا ۱۸۸۳ ھاتىيەدامەززاندىن و ھىندەك پىرسىگرىكىن سىندوقىن شاھنشىپىي چارەسەرگىن^{۸۲}. بانكا چاندنى پىتر ژ ۲۰۰ لىقان ل سەرانسەرى دەقىرىن سەر ب دەولەتا

دكەن، ل نامىدىن ساللا ۱۸۹۲ سەرۇكى بائىرقانىي سەعدوللا ئاغا بوو. ل ساللا ۱۹۰۷ئى شەعبان ئاغا بوو و نقىسكارى وى خالد ئەفەندى بوو، بەلى ل ساللا ۱۹۱۲ئى ئاقتى شەعبان ئاغاى ۋەك سەرۇكى شانازىي بائىرقانىي دوبارە بوويەققە و نقىسكار ژى ھەر خالد ئەفەندى بوو زىندەبارى دو ئەندامىن دىتر ئەو ژى حاجى حامد ئەفەندى و حاجى مستەفا ئەفەندى بوون^{۷۹}. بەلى ل زاخۇ ساللا ۱۸۹۰ئى بائىرقانىيا وى ژ عارف ئاغا ۋەك سەرۇك و چوار ئەندامان، تاھر ئاغا، خەسەن ئاغا، خواجه ئىشىو و خواجه ئىلبا پىندەھات. ل ساللا ۱۸۹۲ئى مىلاكى ھەمان بائىرقانىي ژ عەبدولقادر ئاغا ۋەك سەرۇك و سىلېمان ئەفەندى نقىسكارى بائىرقانىي پىندەھات. ل ساللا ۱۸۹۴ئى ھەردو ئاقتىن چوويى دوبارە بوويەققە زىندەبارى ئاقتى چوار ئەندامان ئەو ژى تاھر ئاغا، خەسەن ئاغا، مەلكو ئاغا و شىئول ئاغا، بەلى ل ساللا ۱۹۰۷ئى سەرۇكى بائىرقانىيا زاخۇ حاجى ئاغا زادە مەھمەد ئاغا بوو و نقىسكارى وى مەولود ئەفەندى بوو، ئەندام ژى خەسەن ئاغا، خەجى سالىح ئاغا و يوسىف ئاغا بوون. بەلى سالناما ساللا ۱۳۲۰مىش/ ۱۹۱۲ز ژىلى ئاقتى مەھمەد ئاغاىي سەرۇكى بائىرقانىي و مەھمەد ئەفەندى نقىسكار نەكرىيە^{۷۷}. ھىندىگە ئاكرى بە ل ساللا ۱۸۹۲-۱۸۹۴ئى خەجى مەھمەد شەرىف ئاغا سەرۇكى بائىرقانىي و يونس مەھموود ئاغا، خەجى مستەفا ئاغا، خەجى ئەھمىن چەلەبى، خواجه مەنسور و خواجه سىدو ئەندام بوون. ل ساللا ۱۹۰۷ئى عەبدولقادر ئەفەندى سەرۇكى بائىرقانىي و سەيپەدىن ئەفەندى نقىسكارى بائىرقانىي و مستەفا ئەفەندى، عەزىز ئەفەندى، مەنسور ئەفەندى و عىدو ئەفەندى ئەندام بوون. و ل ساللا ۱۹۱۲ئى خەجى خەسەن ئاغا سەرۇكى بائىرقانىيا ئاكرى و سەيپەدىن ئەفەندى نقىسكار بوون و ئەندام ژى خەجى مەھمەد عەلى ئەفەندى، عەبدولرەھمان ئەفەندى و خواجه خەنو ئەفەندى بوون^{۷۸}. ب ھەر رەنگەكى ھەيىتن ژىندەرىن بەردەستى مە نامازە ب چ پىزانىن بەرچاقت دەربارەى كارىن بائىرقانىي قەزايىن بەھدىنان نەكرىنە. تىن ل

ھەژمە پىتەگۆتۈن سەردەمى رىئەخسىستان افتەرى
التنظىمات) گوھورىنن گرتگ د وارى پىنكەتەن
لەشكەرى و تەناھىندا ل دەولەتا ئوسمانى ب
خۇقە دىتن. لەشكەرى ئوسمانى سەر ژ نوو د چەند
سوپا: الفيلقايەكىن بەلافكرى ل دەقەرىن جوداين
ئوسمانى دا ھاتەرىئەخسىستان بەغدا بارەگاين
لەشكەرى (الجيش) شەشىن بى ئوسمانى (التنجى
اوردوي ھمايونى بوو، سىنوورى كرىارن لەشكەرىن
قى سوپاي وپلايەتىن بەغدا و بەسرا و مووسلى
قەدگرت^{۸۶}. بەرى دەسپىنكنا شەرى جىھاتىن
يەكەم سەر ژ نوو پىنكەتەھا لەشكەرى ئوسمانى
ھاتەقە رىئەخسىستان و دو سوپا الفيلقايە (قول
اوردو، شىوونا سوپاي شەش گرت، سوپاي ۱۴
بارەگاين وى ل مووسلى و سوپاي ۱۳ بارەگاين وى ل
بەغدا بوو^{۸۷}. ب قى چەندى يەكەپىن لەشكەرىن
ل دەقەرا بەھدىنان بوونە سەر ب سوپاي ۱۲ يى
مووسلى قە. ھندىكە سەرياز و دەرەجەدارىن سوپاي
شەشى نە مەدھەت پاشايىن والى گرتكى ب وى
چەندى ددا گو خەلكى خۇجھ د رىزىن وى دا بن، ل
دووق ھندەك ژىدەران نىزىكى سى ژ چوار پىشكىن
سوپاي شەشى ل سالا ۱۸۷۱ كورد بوون، لى پىشتى
ھاتتا عەرەپىن ھەردو وپلايەتىن بەغدا و مووسلى ب
رەنگەكى بەرقرەھ بۇ ناف قى سوپاي رىژەبا كوردان ل
كىمىن دا ھەتا گەھىشتىھ نىفا پىنكەتا وى سوپاي،
د دەمەكېدا كو پىرىيا ئەفەسەرىن قى سوپاي كەسپىن
نامو (غەرىبا) بوون ژ قى وەلاتى^{۸۸}. دەمى خزمەتا
لەشكەرى دووق قانوونىن پىشكىنشانىن لەشكەرى
بىن سالىن ۱۸۴۸ و ۱۸۷۱ زىلەشكەرىن (التنجىدا) د
رىكا پىشكىنشانىدا ھاتەنەنجامدان، دەمى خزمەتا
لەشكەرىيا نەچارى (اللازمىيە) و خزمەتا يەدەك
(الاحتياط- الرديف) د لەشكەرى ئوسمانىدا سالىن
درىژ قەدكىشتا، پاشتر ھاتەكىمكرن، ھەتا ھىدى
ھىدى ژ پىنج سالا گەھىشتىھ دو سالا، بەلى
بىن يەدەك ئانكو ئەوین خزمەتا خۇ ب داوى دىنا و
دزرىنەقە سەر جەھىن خۇ ھەر سالى چارەكى بۇ
دەمى ھەيشەكى ھاتەنگازىكرن بۇ مەشقرى و

ئوسمانى قە قەكرن، دكۆمتى كارگىرىن ھەرلەمەكېدا
رىقەبەر و ھارىكارى رىقەبەرى ھەبوون ل سىتەنىولى
ب مووچەبەكى ھەيئانە ھاتەنەدەمەززاندىن، و چەند
كارمەندەكان ژ خەلكى خۇجھ بەرامبەرى مووچەكى
ھارىكارىيا وان دكرن^{۸۹}. بانكا چاندنى دو ھۇبە ل
بەھدىنان ھەبوون، يەك ل قەزا دەھۆكى و يا دىتر
ل ناكرى، ھەر ھۇبەكى رىقەبەر و نقىسكارەك و
گەنجىنەدارەك و پارەوەرگەرەك (محصلى) ھەبوون،
زىدەبارى چەند ئەندامەكىن خۇجھ كو ھۇمارا وان د
ناقەبا ۳- ۵ ئەندامان بوو^{۹۰}. بانكا چاندنى قەر ددانە
جوتپاران بەرامبەرى ۱٪ كرىيا خزمەتگوزارى زىدەبارى
رىژەبا ۱٪ سالا^{۹۱}. ھۇمار ل بەردەست نىن ھۇمارا
وان جوتپارىن بەھدىنان بىن مفا ژ فان قەران وەرگرتى
چەندە، بەلى دادگەھىن مووسلى گەلەك برىار داپنە
بۇ دەست بسەرداگرتنا ئەو عەرىن چاندنى ل دەقەرا
بەھدىنان بىن خودانىن وان نەشپاين قەرىن بانكا
نابرى بدەن^{۹۲}.

۶- لەشكەر و جەندرمە:

ژ بۇ كونترۆلكرنا وان دەقەرا يى د دەمى خودا
ژ نالىن مىرگەھىن كوردى قە ھاتەنەرىقەبەرىن
كو بەھدىنان ژى يەك ژ وان دەولەتان بوو دەولەتا
ئوسمانى تووشى ئارىشەبىن مەزىن و دژوارىبوو، د
راستىدا ژ ناقچوونا مىرگەھىن كوردى بوو ئەگەرى
دروستىبوونا قالاھىەكى كارگىرىيا ئوسمانى نەشپا
ب ساناھى وى قالاھىي پىرگەتەقە، دەولەتا ئوسمانى
كەتەبەر ئارىشەكا راستەقىنە ژ بۇ زالبوونى ل سەر
عەشپىرەتان و ناچاركرنا وان كو خۇ ژىو دەستەلاتى
دەولەتى بچەمىن، ھەروەسان كارى كومكرنا باج
و خويكان نەبا بساناھى بوو، زىدەبارى نالوزى و
نەسەقامگىرىيا ژ نەجامى شەرىنەخ و ناكۆكىن
چار چاران ناقەرا وان عەشپىرەتان ب خۇ دروستىبوون
^{۹۳}. ژىو بەرسنگرتنا وان ئاستەنگ و ئارىشەبان
دەولەتا ئوسمانى پىشتەگەرما لەشكەرى و زەبىن
(الضبطية) بوو، كو ژ سالا ۱۸۷۹ يقە ب جەندرمە
ھاتىبوو ئاقرن^{۹۴}.

قى گازىكرىن جەفت سالان قەدىنىشا، پاشتر ئەفە
 زى ھاتەكىمىكرىن بۇ ھەر دوسالان ھەيشەكى^{۹۱}،
 مۇجەيىن لەشكەران ب رىكويىكى و ل دووڧ يەك
 نەدھاتنەدان و ھندەك جاران زى بۇ دەمىن دىرئ ھەر ژ
 بىنى نەدھاتنەدان، ئەقى چەندى زى لەشكەر ھاندان
 ژ خزمەتى برەقن و قەچاخكەن، ھندەك جاران زى زىو
 دابىنگرنا پىدقياپىن خۇ زىندەگافى دكرن و كارىن دزى
 و تالانكرىن دكرن^{۹۲}.

دووقرا يەكەيىن ھىزىن پاراستىن اقوات
 الضبطية: ھاتنەدامەرزاندن، پىشتى كو قانونەكا
 تايىبەت ل ۱۴ حىزىرانا ۱۸۶۹ئ ب ناقىن سىستەمى
 لەشكەرىن پاراستىن اعساكر ضبطية نظامنامە
 سى: ھاتىيەراگەھاندن^{۹۳}، لەشكەرىن پاراستىن
 كو ب جەندرمە زى دەھاتنەناقىر سەر ب وەزارەتا
 شەرى بوون كو ئەفسەرىن لەشكەرى ئوسمانى كار
 لىدكر، پىرانييا پىكھاتا وان زى ھىزىن يەدەك (الرديف)
 بىن لەشكەرى ئوسمانى بوون، ھەتا ساللا ۱۹۱۲ئ
 كو تىدا قانونا وەزارەتا ناقخوى ھاتىيەراگەھاندن
 جەندرمە سەر ب وەزارەتا شەرى قە بوون، د قى
 سالىدا كەتنە سەر مىلاكى وەزارەتا ناقخوى،
 ھەرۋەسان ل ساللا ۱۹۱۲ئ قانونەكا دىترا تايىبەت ب
 مفا وەرگرتىن ژ لەشكەرىن نەچاران (المكلفين) د
 ھىزىن جەندرمەيدا دەرگەت، ھەر د قى قانونىدا ئەو
 ھژمارا سالانە دەمى پىشكىنىشانىدا ژ نەچاران بۇ
 ناق ھىزىن جەندرمەن دىر^{۹۴}.

پىرانييا يەكەيىن لەشكەرىن ئوسمانى ل قەزا
 و ناحىيىن دەقەرا بەھدىتان ژ ھىزىن يەدەك (الرديف)
 بوون، بەلى سالنامىن ئوسمانى ئامازە ب ھژمارا
 وان و بەتالىون (كەتية) و لقىن وان و مىلاكى
 ئەفسەرىن وان نەكرىيە، بۇ نموونە ل قەزا دھۆكى
 ل ساللا ۱۳۰۸مىش/ ۱۸۹۰ز دو لق (السرية) بىن يەدەك
 لى ھەبوون، بەلى ل ساللا ۱۳۱۰مىش/ ۱۸۹۲ز قەبارى
 قى ھىزى پىر لى ھات و ژ بەتالىون چوارا ھىز (فوج)
 يەدەك ھژمار (۱۰۳) پىكدهات، بەتالىون ئامازەپىكرى
 ل ژىر سەرىپەرشىتيا راگر- سەرتىپ اعמיד- مىر
 (الاي) بوو و ئەفسەرىكى ب پىلا پىشكار (مقدم)

ھارىكارىيا وى دكر و نىسكارەك زى ھەبوو، ئەو
 بەتالىونە ژ ۴ لقان پىكدهات و ئەفسەرىكى ب پىلا
 پىشەنگ (نقىب- يوزباشى) و دو ئەفسەرىن ھارىكار
 يەك ب پىلا جىدارى ئىكى و بى دى ب پىلا جىدارى
 دووى سەرىپەرشىتيا ھەر لەكى دكر، بەلى ل ساللا
 ۱۳۲۵مىش/ ۱۹۰۷ز ھىزىن يەدەك ل دھۆكى ژ بەتالىونە
 ئىكى يا ھىزا يەدەك (۹۵) ل ژىر قەرماندارىا پىشكار
 (مقدم)ەكى ب ھارىكارىيا پىشەرو (رائد- قول
 اغاسى)ەكى پىكدهات، ئەف بەتالىونە ژ چوار لقان
 پىكدهات و مىلاكى ھەر سىرەكى ۲- ۳ ئەفسەران
 ب پىلا جىدارى دووى - پىشەنگ پىكدهات، زىدەبارى
 بوونا سى ھوستايىن چاكرنا تەھنگان اجخسى-
 تىكجى اسطە سى ل ھەر يەك ژ لقىن دو و
 سى و چوار^{۹۵}، قەزا ئامىدىن ل ساللا ۱۳۱۰مىش/
 ۱۸۹۲ز بارەگابىن بەتالىونە ئىكى ژ ھىزا (فوج) يەدەك
 (۱۰۳) بوو كو ل ژىر قەرماندارىا ئەفسەرىكى بوو
 ب پىلا سەرىپەنگ و ئەفسەرىكى دى ب پىلا پىشەرو
 (رائد- قول اغاسى) ھارىكارىيا وى دكر، ئەو بەتالىونە
 ژ چوار لقان (سرىة) پىكدهات و مىلاكى ھەر
 سىرەكى ژ وانا وەك مىلاكى لقىن بەتالىونە چوارا
 دھۆكى بوون د وى سالىدا، ھەرۋەسان بەتالىونەك ژ
 ھىزىن يەدەكا ناحيا داودىن يا سەر ب قەزا ئامىدىن
 زى ھەبوو^{۹۶}، ل قەزا زاخۇ ساللا ۱۳۱۰مىش/ ۱۸۹۲ز
 ئامازە ب ئەفسەرىكى ب پىلا پىشەنگ (نقىب) و
 ئىكى دىتر ب پىلا جىدارى ئىكى دەپتەكرى بىنى كو
 ئامازە ب يەكەيا لەشكەرى بىتەكرى، بەلى وەسان
 ديارە ئەو يەكەيە ژ لەكى پىر نەبوو، بەلى ديارە ئەو
 ھژمارە ل ساللا ۱۳۲۵مىش/ ۱۹۰۷ز زىدەبوويە و بەتالىونە
 چوار ژ ھىزا يەدەك (۹۶) ل زاخۇ جەن خۇ گرتىە و ژ
 چوار لقان پىكدهات^{۹۷}، بەلى ل قەزا ئاكرى ئامازە ب
 ناقىن ئەفسەرىن قەرمانگەھا ھىزىن يەدەك اقوات
 الرديف- عساكر شەھانە ردىف دائرە سى) دەپتەكرى
 و ھژمارا وان ل ساللا ۱۳۰۸مىش/ ۱۸۹۰ز ۹ ئەفسەر و
 ل ساللا ۱۳۱۰مىش/ ۱۸۹۲ز ۱۲ ئەفسەر بوون و ل ساللا
 ۱۳۲۵مىش/ ۱۹۰۷ز بەتالىونە چوار ژ ھىزا يەدەك (۹۴) ل
 ئاكرى يا جىگىرىبوو^{۹۸}.

يېن ل دھۆكى و ئاكرى و مزوورى و داودى و زاخۇ اوى دەمى ئامىدىنى سەر ب ھەكارى قە بوو ل سەر پەزى و مالاتى و كرىن و فرۇشتىن و ئەنجامدانا پىشەيان ل بازاران ھاتىنەسەپاندن^{۱۱۳}. ئەقە زىدەبارى ئەو باجىن ل سەر عەردى و بەرھەمى چاندنى ھاتىنەسەپاندن، ب تايبەت باجا دەھىك، ھەرۋەسان باجا دراقتى كاش (البىل النقدى) ژ ئەمووسلمانان دھاتەستاندن بەرامبەر ئەدانەكرنا خزمەتا لەشكەرىن، كرىارا دوبارە سەرۋبەركرنا باج و خويكان ل سەر دەمى رىكخىستان گرانىيا باج و خويكان سىكتىر لىنەكر بەلكى جوړىن وان پتر لىكرن^{۱۱۴}. و ھەموو كەسەك نەدشيان قان باج و خويكان بدەنە دولەتن. يا ھىژ پىشتىن خەلكى گرانكرى ئەو زىدەرۋوبىيە بوو يا ژ ئالىن وان مەئموورانقە دھاتەكرن ئەوین كارى ۋەرگرتنا باج و خويكان دكر، ھەرۋەسان گەندەلىيا كارگىرىيا دارابى ھىژ پىشتىن وى خەلكى گرانتر لىدكر. ل دووڤ ئەوا ژ كەسەكى بىن ب چاقىن خۇ دىتى ھاتىبەقەگىران كارگىرىيا دارابى ئامرازەك بوو بو تالانكرنا مالىن خەلكى، ھەمان دىدەقان قەدگىرىت، رىقەبەرىن دارابى ئاستىن ئەندازىيى د رەشۋە و بەرتىلكرنىدا بوۋاندبوون، وان جھىن خۇ ژ دەفتەردارى (ئانكو بەرپىرسى دارابى) بىن وپلايەتن دكرىن^{۱۱۵}. ھندەك جارن گەندەلىيا كارگىرى و دارابى ئاستەنگ بوو ل بەر قەكۆلىن و سزادانا وان كەسان و ل دادگەھان ئەو بىن گوناھ دەردئىخىستان و دزقرىنقە سەر كرىارا خۇيا بەرى، گەلەك ژ ئەفسەر و كارمەندىن لەشكەرى ژى دوورنەبوون ژ قان رەنگە كەندەلى و زىدەگافىن ل سەر خەلكى، و دولەتن ژى پىشكەك ژ بەرپىسارىيا قى گونەھى ھەلدگرت ژ بەركو گەلەك جارن ب ھەيقان مووچەين وان نە ددا، بەلكى ئەو فەرمانبەرىن گەندەل ل ھندەك دەقەران ب قەگۋاسىتنى بو كوردستانى سزا ددان و دبوونە ئەگەرى نەرتىيىان ل كارگىرىيا قى جھى^{۱۱۶}.

ژ سىمايىن دى بىن كارگىرىيا ئوسمانى گرنكى نەدانا وئ بوو ب خزمەتگوزارىن گىشتى ل دەقەرى ب تايبەت ژى گرنكى نەدان بوو ب وارنى فېنكرىن و خزمەتگوزارىن ساخلىمىن ۋەك ئامازە پى ھاتىبەكرن.

زانياربىن مە ل سەر پىكھاتىن جەندرمەيان ل دەقەرا بەھدىنان ژ پىكھاتىن لەشكەرى باشتر نىن، سالنامىن وپلايەتا مووسلى ئامازە ب ناقتىن ئەفسەرىن جەندرمەيان ل قەزايىن بەھدىنان كرىيە، د ھەمان دەمدا ئامازە ب بوونا لقتىن پەيادە و بىن سوارە ل دەقەرى دكەن^{۱۱۷}. گەرۋكى فرەنسى ھىنرى بىندىيە ئەوئ ل سالا ۱۸۸۵ئ د دھۆكى را بوورى دىنژىت ھژمارا جەندرمەيان ل دھۆكى ۲۰ كەس بوون^{۱۱۸}. بەلى سىدىق دەمەلوجى دباردكەت كول ھەرىكەك ژ قەزايىن بەھدىنان ھژمارەكا زەبىتەيان (يان جەندرمەيان) كو ژ ۲۰ كەسان نەدبوورى ھەبوون و ل ھەر ناحىيەكى ژى دو يان سى يان چوار جەندرمە ھەبوون، ژىو قەگۋاسىتن و ئىنان و برنا نقىسارىن فەرمى و گازىكرنا كەسىن فەرمانگەھىن حكۆمەتى داخووا وان دكر مفا ژى دھاتەۋەرگرتن، ئەق جەندرمەيە ژى د سەرۋبەرەكى ھەژارى و بەرتەنگىبىدا دژيان ژ بەر كو ھەرىكەك ژوان دسالىندا تىن دو يان سى مووچە ۋەردگرتن^{۱۱۹}.

۷- پەسىن بەرەكەت كارگىرىيا ئوسمانى

ژ نىقا سەدسالىيا نوزدەقە پىرانىيا سزى و فەرمانگەھىن دولەتا ئوسمانى گورانكارىن گرنك ب خۇقە دىتن، ئارمانج ژ قان گورانكارىيان ئەو بوون سزى و فەرمانگەھىن ناقتىرى كاراىر و باشتر ئەركىن خۇ برىقەبىمەن و سىنوورەكى بو وئ بەرەلايى و گەندەلىيا ھەيى دانن، ب ھەررەنگەكى ھەبىتن وان گورانكارىيان ب دروستى ئارمانجىن خۇ بجه- نەئىنان، ب تايبەت ژى ل دەقەرىن دوور ژ پايتهختى سىتەنبۆلى و سەنتەرى وپلايەتان ئەقە ژى ژ بەر وان ئەگەرىن بەرى نھا ئامازە پى ھاتىبەكرن، و كارگىرىيا ئوسمانى ل وان دەقەران ژ وان ژى دەقەرا بەھدىنان گەلەك كىماسى و نەزىنى ب خۇقە دىتن، دىت گرنگىرىن نەزىنى ژى زۇرىيا باج و خويكان بوو، بەلگەنامەيەك ل سەر سەرۋبەرە دھاتىن وپلايەتا مووسلى بىن سالا ۱۲۶۹مىش/ ۱۸۵۲- ۱۸۵۳ز ل بەردەستە تىدا ئەو باج و خويكە بەرچاق دكەقن

عەبدولسەلامى دووئى يىن بارزانى يىن كو پىشتى مرنا بابى خۇ شىخ مەھمەدى ل ساللا ۱۹۰۲ئى شىخاتىيا بارزان گرتىپە دەست بەك ژ نامادە بوو يىن فى كۈنگەرى بوو. شىخ عەبدولسەلام ل پىشت وئ بەلگە نامەيا دىرۇكى بوو ئەوا ژ وى كۈنگەرى دەرگەتى. و شىخ عەبدولسەلامى دانەيىن وئ زىدەبارى كەسايەتتىن بەرچاقىن كورد بو نالىين بەرپرس ل سىتەنبۇلى ھنارتىن. كورتىيا داخووزىن د وئ بەلگە نامەيىدا ھاتىن پىكھاتىبوو ژ: زمانى كوردى ل قەزايىن دەھۆك. نامىدىن. ئاكرى، زاخۇ و شىنگالى زمانى فەرمى يىتن ھەرۋەسان فىركىن ل دەقەرا بەھدىنان ب وى زمانى يىتن. خواندنگەھ يىننەقەكرن و رىك يىنەچىكرن. ئەو كارمەند و فەرمانبەرىن كارگىرى يىنە دامەرزاندن يىن ب باشى زمانى كوردى دزانن. زىدەگافى ژ ئەوئ ئەوا شەرىعت برىرائى ل سەر دەت د وەرگرتنا باجاندا نەھىتەكرن. تايبەتمەندىا ھندى بەرچاقىنە وەرگرتن كو پىرانييا كوردان شافعى مەزھەبىن و د دەمى دانا قازى و مۇقتىبان ل دەقەرا بەھدىنان ئەو كەسە يىنە دانان يىن ژ وى مەزھەبى بن^(۱۱۱).

ل شوونا ھندى كو دەولەت قان داخووزان بەرچاقىكەت ول دووفا وان داخووزان بەھىت پارتىيا بەكىتى و پىشكەتن (الاتحاد و الترقى) ئەوا پىشتى كودەتاييا ساللا ۱۹۰۸ئى ل سىتەنبۇلى دەستەلات گرتىپە دەست ب چاقىن كەسەكى (ژ دەولەتى پىشتەرى بوو)^(۱۱۱) بەرى خۇ دا شىخ عەبدولسەلامى و ل دەلىقەكى دگەريا وئ ژناقىبەت. ھەنا ئەف چەندە دەستقەھاتى و پىشتى كو شىخ عەبدولسەلام گرتى و ل دەسپىنكا كانوونا ئىكى ۱۹۱۴ئى ل مووسلىن ل سىندارى دا^(۱۱۲). ئانكو پىشتى كىمتر ژ ھەپقەكى ژ چوونا دەولەتا نوسمانى بو ئاق شەرى جىھانىي بەكەم ل ۵ چىيا دووئ سالىن شەرى جىھانى دەسپىنكا قۇناغەكا نوويا پىرى دژواريا خەلكى دەقەرى بوو ژ دەستەلاتى كارگىرىيا نوسمانى. قن كارگىرىن كاودانى شەرى بو خۇ ب دەلىقەدەت باجان ل سەر خەلكى زىدەبەكەت. و ب مەھنەيا دابىنكرنا پىدقباتىن شەرى دەست ب سەر ئىرزاق و پەز و كەوال و رەشمالى واندا بگىرت.

د ھەمان دەمدا ئەو كارگىرىپ نەشپا بوو تەناھىن و نارامىن بو ولاتيان ل دەقەرى دابىن بەكەت. دەستەلاتى دەولەتى يىن لاواز بوو و دەستەلات دەستەلاتى خودان ھىزان ژ سەرۋىكەشپىرەتان بوو. د قى سەرۋىبەرىدا زرتەكى و زىدەگافى د زۇر بوون و سەر و سامانى خەلكى توشى زىدەگافى و سىتەملىكرنى دبوون^(۱۱۳). بەلكى دەستەلاتدارىن نوسمانى پەردەپوشى ل گەلەك ژ وان كەسان ژ سەرۋىكەشپىرەتان دكر يىن زىدەگافى ل سەر خەلكى دكرن. نىوونە ل سەر قن چەندى حاجى ئاغايىن سەرۋىكى عەشپىرەتا ئەرتوشى يى كو پلا سەرتىپ (قائىمەقام)ى د ھىزىن سوارىن ھەمىدى دا ھەي. ئەقە ژى ئەو مىلىشىياپە بوون يىن ل ساللا ۱۸۹۱ ب مەرەما خزمەتا ئارمانجىن سولتان عەبدولھەمىدى دووئ و مفاوەرگرتنى ژ ھىزا كوردان بو بەرژەھەندىن وى ھاتىنە دامەرزاندن. ھەژىە ل قىرى بىزىن عەشپىرەتىن دەقەرا بەھدىنان ب گىشتى د دوووبوون ژ وان ھىزىن سوارىن ھەمىدى. حاجى ئاغاي ئەف چەندە ب دەلىقە دىت و د ئاقبەرا سالىن ۱۸۹۷-۱۸۹۸ئى ھىزىن برنە سەر عەشپىرەت و گوندىن دەورۋىبەرىن دەھۆكى و دەست ب تالانكرنا وان كر. ژ بەر جەھ و دەستەلاتى وى د ھىزىن سوارىن ھەمىدى دا دىشپانىن كەسەكى ژ فەرمانبەرىن لەشكەرى و مەدەنىين نوسمانى دا نەبوو دژى وى راوہستن ژ بەركو زەكى پاشايىن فەرماندى لەشكەرى چوارى نوسمانى ل ئەنادولنى پىشتەقانى ل وان عەشپىرەتان دكر يىن سەر ب سوارىن ھەمىدى^(۱۱۴).

د قى سەرۋىبەرىدا كارەكى نامۇ نەبوو خەلك ھەز ژ ارۇمى)يان ئانكو فەرمانبەرىن حكۇمەتا نوسمانى نەكەت و لەغەتەن لىن بيارىن^(۱۱۵). ھەرۋەسان قان خرابكارىن حكۇمەتنى ھژمارەك ژ سەرۋىك و زانايىن ئايىنى يىن كوردان ل دەقەرى پالدىن داخووزا ئەنجامدان چاكسازىن بىنەرەتى دكارگىرىيا نوسمانىدا ل دەقەرى بەكەن. د دەمەكىدا ژ ساللا ۱۹۰۷ئى يان ساللا ۱۹۰۸ ئىدا كۈنگەرىكى گىرنگى شىخ و سەرگىن كوردان ب سەركردابەتيا شىخ نور مەھمەدى بىرىفكانى شىخى رىبازا قادرى ل دەھۆكى ھاتەگىردان. شىخ

بوون ل جھېن گوهنەرم (الامكنة المطيعة)^(۱۱۳)، ئەف سەرۈبەرە ھەتا شىكەستنا دەولەنا ئوسمانى د شەرى جىھانىن يەكەمدا و ب داويھاتنا دەستەلاتن وئ يىن بەردەوام بوو.

ھەرۈەسان د وان سالاندا گەندەلىيا دارايى و ۋەرگرتنا بەرتىلى ب رەنگەكى بەرجاڭ ب چاڭ سالتىن پىشتىر زىندەبوو، بەلكى بەرتىل بۇ رەنگەكى تالانكرنى، و يىن پىر ئەف چەندە كرى جەندرمە و ئەفسەرىن يەدەك

زىدەر:

۱. ميرگەھىن كوردى ئەوېن پىشتى سەرگەتتا سولتان سەلىمى ئىكى (۱۵۱۲- ۱۵۲۰) د شەرىن چالدىران يىن ساللا ۱۵۱۴ئى دا ئالىگرىيا خۇ بۇ دەولەتا ئوسمانى دياركرى سەرىمخۇبىيەكا مەزىن د رىئەبىرنا كارووبارتىن خۇبىن ئاڭخۇبىدا ھەبوو، ميرگەھا بادىنان ل نامىدىن يەك ژ ڤان ميرگەھان بوو، ل دووڤ (قانوننامەيا) سەردەمىن سولتان سەلىمىنى قانۇنى (۱۵۲۰-۱۵۲۱) ئەو حكۇمەتىن كوردان (مضروزة القلم و مقطوعة القدم) ئانكو كىرارتىن روپىڤى و نووماركرنى يىن دەولەتا ئوسمانى ئەنجامدان ئى وان نەدگرت، و چ بەرپرس بان فەرمانبەرەكى دەولەتا ئوسمانى ل وان ميرگەھان نەبوو و ھەموو داھانى وان ژى ھەر بۇ وان دەھانەرخانكرن، بىنرە:Orhan kilic. Yurtluk- Ocaklik ve Hukümet Sancakları Uzerine Bazi Tespitler. OTAM.Sayi. 10. Ankara 1999, s 120.
۲. فاضل مەھدى بىيات، الدولة العثمانية في المجال العربي (بىروت- مركز دراسات الوحدة العربية- ۲۰۰۷)، ص ص ۲۹۵- ۲۹۶.
- Gokhan Cetinsaya.Ottoman Administration of Iraq 1890-1908(London- Routledge- 2006) pp.6- 10.
۳. جمىل موسى النجار، الادارة العثمانية في ولاية بغداد من عهد الوالي مدحت باشا الى نهاية الحكم العثماني ۱۸۱۹- ۱۹۱۷ (بغداد- دار الشؤون الثقافية- ۲۰۰۱) ص ۱۲۷.
۴. بۇ پىر پىزانىنان ل تور جوداھيا مووچەيان ل دووڤ پولىنكرنا يەكەبىن كارگىزىن دەولەتا ئوسمانى، بىنرە: غانم علي محمد، النظام المالي العثماني في العراق ۱۸۳۹- ۱۹۱۴م، رسالە ماجىستىر- كلية الآداب- جامعة الموصل- ۱۹۸۹، الملحق رقم (۴).
۵. بىيات، ژىدەرى بەرى، بپ ۲۹۲، Alaatin Eser، Cevrimyazi، Pasa، Seyahatname-I Hudud، Mehmed Hursid، (Istanbul- Simurg- 1997) ss.218.232.
۶. Cetinsaya، op.cit.p.6.
۷. سالنامە (دولت عليه عثمانية)، ۱۲۷۴ھ، ۱۲ دفعە (استانبول- تقويم خانە عامرە دە طبع اولنمشدر- ۱۲۷۴ھ) ص ۱۱۴.
۸. سالنامە (دولت عليه عثمانية)، ۱۲۸۱ھ، ۲۴ دفعە (استانبول- دار الطباعة العامرة- ۱۲۸۱ھ) ص ۲۰۳.
۹. سالنامە (دولت عليه عثمانية)، ۱۳۰۵ھ قرق اوچنجى دفعە (در سعادت- محمود بك مطبعه سى- ۱۳۰۵ھ) ص ۵۳.
۱۰. موصل وىلايتى ايجون اىكنجى دفعە اوله رق ترتيب اولنان سالنامەدر، ۱۳۱۰ھ/ ۱۸۹۲م، ترتيب ايدن حسن توفيق اموصل وىلايت مطبعه سى- ۱۳۲۰ھ، ص ۱۳۹.
۱۱. موصل وىلايت سالنامە رسمىسىدر ۱۳۲۰ھ دفعە ۵ (موصل وىلايت مطبعه سى- ۱۳۲۰ھ/ ۱۹۱۲م) ص ص ۱۹۵، ۲۰۲، ۲۰۹ و ۲۱۷.
۱۲. موصل وىلايتى سالنامە رسمىسى ۱۳۲۵ھ سنه سى، دفعە ۴، ترتيب ايدن صفوت اموصل- مطبعه سى وىلايت- ۱۳۲۵ھ) ص ۲۰۶.
۱۳. سالنامة ولاية موصل الموصل لسنة ۱۳۲۰ھ/ ۱۹۱۲م، ص ص ۱۹۵، ۲۰۹، ۲۷۶ و ۲۷۸.
۱۴. مختارات من كتاب الموصل و كركوك في الوثائق العثمانية، ترجمة و تعليق خليل علي مراد السليمانية- مطبعه شىفان- ۲۰۰۵) ص ص ۲۵- ۲۷.
۱۵. سالنامة ولاية الموصل لسنة ۱۳۲۵، ص ۷۷، ۲۰۲؛ سالنامة ولاية الموصل لسنة ۱۳۳۰ھ ص ص ۱۹۰- ۲۱۴.
۱۶. سالنامة ولاية الموصل لسنة ۱۳۲۵، ص ص ۱۹۴- ۲۰۳.

۱۷. علي ژندەرى بەرى، باشبەند (۲).
۱۸. Stanford J Shaw & Ezel Kural Shaw , History of the Ottoman Empire and modern Turkey , vol .U.KCambridge University Press- 2002) p.89) 2
۱۹. الدولة العثمانية، الدستور، ترجمة: نوفل نعمة الله نوفل (بيروت- المطبعة الادبية- ۱۳۰۱ هـ) المجلد الاول، ص ۱۸۹.
۲۰. هەمان ژندەر، بپ ۳۸۹- ۳۹۰.
۲۱. هەمان ژندەر، بپ ۴۰۷.
۲۲. كاميران عبدالصمد الدوسكي، بهدينان في اواخر العهد العثماني 1۸۷6-1۹۱۴، (دهۆك-مطبعة خاتى- ۲۰۰۷)، ص ۲۰۱.
۲۳. النجار، ژندەرى بەرى، بپ ۱۹۱.
۲۴. بير دى فوصيل، الحياة في العراق منذ قرن ۱۸۱۴- ۱۹۱۴م، ترجمة اكرم فاضل (بغداد- ۱۹۶۸) ص ۶۱.
۲۵. Cetinsaya . op . cit . pp. 83- 84.
۲۶. نايفين كەسپن ل فەزايىن بادىنان ب ئەرکىن قائىمە قامىن رابووين ژ گەلەك بەرپەرىن جودايىن سالنامىن دەولەتا ئوسمانى و سالنامىن ويلايەتا مووسلى دا ھاتىنە، دا كو پىنتى پەراويزان ب ھۇمار و بەرپەرىن سالنامەيان گران نەبىن مە ب باش زانى ئامازە ب وان ژندەران بکەين پىن ئەو نافە كۆمكىن و پىن د واندا نەھاتىن لىن زىندەكرىنە، ئەو ژندەرى، د عبدالسلام رۇوف، الاسر الحاكمة و رجال الادارة و القضاء في العراق في القرون المتاخرة (بغداد- دار الحكمة للطباعة و النشر- ۱۹۹۴) ص ۴۱۳، ۴۱۶، ۴۱۹، ۴۲۱؛ نسبه عبدالعزيز عبدالله الحاج علاوي، الادارة العثمانية في ولاية الموصل، ۱۸۷۹، رسالة ماجستير، كلية الآداب- جامعة الموصل، ۲۰۰۲م، ص ۴۱، ۴۴، ۴۷، ۵۰، ۵۷؛ الدوسكي، المصدر السابق، ص ۲۰۱- ۲۰۳، ۲۰۵، ۲۰۷- ۲۰۸.
۲۷. الدستور، المجلد الاول، ص ۴۰۷، عبدالعزيز محمد عوض، الادارة العثمانية في ولاية سورية ۱۸۱۴- ۱۹۱۴ امصر- دار المعارف- ۱۹۶۹)، ص ۹۹.
۲۸. ژۇ مىلاكى دەستەكا نارايى ل فەزا نامىدىن بىنرە: موصل ويلايىتى سالنامە سى ۱۳۱۲ھ، دفعة ۳، ترتيب ايدن مکتوبى ولايت صادق افندي (موصل- ولايت مطبعه سى ۱۳۱۲ھ) ص ۱۴۹، سالنامات ويلاية الموصل لسنة ۱۳۲۵ھ ص ۱۹۵، و سالنامة ولاية الموصل لعام ۱۳۳۰ھ ص ۲۰۵، بۇ ئەرکىن باجوهرگىرى (تحصيلدار) بىنرە، الدستور، المجلد الاول، ص ۴۰۹.
۲۹. موصل ويلايىتى ابجون برنجى دفعة اوله رق ترتيب اولنان سالنامە در ۱۳۰۸ھ سنه سى (۱۸۹۱م)، ترتيب ايدن حسن توفيق (موصل- ولايت مطبعه سى- ۱۳۰۸ھ ص ۱۰۸- ۱۰۹، سالنامات ويلاية الموصل لعام ۱۳۱۰ھ ص ۱۵۶- ۱۵۷، و لعام ۱۳۱۲ھ ص ۱۵۱- ۱۵۲، و لعام ۱۳۲۵ھ ص ۱۹۷، و لعام ۱۳۳۰ھ ص ۲۱۲- ۲۱۳.
۳۰. سالنامات ويلاية الموصل لعام ۱۳۰۸ھ ص ۱۱۵، و لعام ۱۳۲۵ھ ص ۲۰۱، و لعام ۱۳۳۰ھ ص ۱۹۱.
۳۱. Cengiz Eroglu ve digeri . Osmanli Vitayet Salnamelerinde Mosul .ikinci Baski (Ankara- Golba) .Strateji Enstitusu- 2008) ss. 253, 272, 304, 335, 367
۳۲. بۇ نموونە بىنرە سالنامىن ويلايەتا مووسل پىن سالنن ۱۳۰۸ مش، بپ ۱۰۸، ۱۱۰، ۱۱۵، ۱۲۱، و سالا ۱۳۱۰مش، بپ ۱۵۶، ۱۵۸- ۱۵۹، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۷۳، و يا سالا ۱۳۱۲مش، بپ ۱۴۸- ۱۴۹، ۱۵۱، ۱۵۳، ۱۵۶، و يا سالا ۱۳۲۵مش، بپ ۱۹۷، ۱۹۴، ۲۰۱، و يا سالا ۱۳۳۰مش، بپ ۱۹۰، ۱۹۴، ۲۰۴.
۳۳. Eroglu ve digeri .Adi Gecen Eser. s. 367
۳۴. ھۇمارا گوندىن ل ھەردو قەزايىن ئاكرى زىبارا (راكرى) داينە دگەل مولكىن سولتان عەبدولھەمىدى گەھشتىبوو ۵۴ گوندان كو دكەفتنە د ناھەرا قەزا ئاكرى و قەزا زىبار يا ھەلوھىشاى دا، بۇ زانىنا نايفىن وان گوندان بىنرە، مختارات من كتاب الموصل و كركوك... ص ۱۱۵- ۱۱۷.
۳۵. سالنامة ولاية الموصل، لعام ۱۳۱۲ھ ص ۱۵۰.
۳۶. الدوسكي، ژندەرى بەرى، بپ ۲۳۰، مختارات من كتاب الموصل و كركوك... ص ۱۳۳- ۱۳۴.
۳۷. بۇ پىتر پىزانىنان بىنرە، الدستور، المجلد الاول، ص ۴۰۷- ۴۰۹، النجار المصدر السابق، ص ۱۹۶- ۱۹۷.

۳۸. سالنامة وىلاية الموصل، لعام ۱۳۱۰ھ ص ۱۷۵.
۳۹. بۇ پىتر پىزانىنان ل سەر ئاقتىن رىقەبەرىن ئاھىيىن دەقەرا يادىنان بىنەرە: سالنامىن وىلايەتا مووسلى وەك. سالناما سالا ۱۳۰۸مىش/۱۸۹۰ز، بى ۱۱۱ : سالناما سالا ۱۳۱۰مىش/۱۸۹۲ز، بى ۱۱۶، ۱۷۴، ۱۷۷ : سالناما سالا ۱۳۱۲مىش/۱۸۹۴ز، بى ۱۵۰-۱۵۱، ۱۵۴، ۱۵۶ : سالناما سالا ۱۳۲۵مىش/۱۹۰۷ز، بى ۱۵، ۲۰۲، ۲۰۴، ۲۱۷.
۴۰. سالنامة وىلاية الموصل لعام ۱۳۲۵ھ/۱۹۰۷، ص ۱۹۵.
۴۱. سالنامة وىلاية الموصل لعام ۱۳۳۰ھ/۱۹۱۲م، ص ۱۹۱.
۴۲. الموسكى، ژىدەرى بەرى، بى ۲۱۳-۲۱۴.
۴۳. على، ژىدەرى بەرى، بى ۵۷ : النجار، ژىدەرى بەرى، بى ۲۰۰.
۴۴. بۇ پىتر پىزانىنان ل سەر كارگىريا قەرىن كىشىيىن ئوسمانى بىنەرە: على، ژىدەرى بەرى، بى ۶۵-۶۶ : سعید حمادة النظام الاقتصادي في سورية و لبنان (بيروت- ۱۹۳۶) ص ۴۳۴ : فلاديمير لوتسكى، تاريخ الاقطار العربية الحديث، ترجمة العقيفة البستاني اموسكو- دار التقدم- ۱۹۷۱) ص ص ۳۸۴-۳۸۵.
۴۵. بۇ پىتر پىزانىنان ل سەر سازيا رىجى بىنەرە: الكسندر اداموف، ولاية البصرة في ماضيها و حاضرها، ترجمة هاشم صالح النكريتي، ج ۱ البصرة- مركز دراسات الخليج العربي- ۱۹۸۲) ص ص ۱۱۹-۱۱۶.
۴۶. سالنامة وىلاية الموصل لعام ۱۳۱۲ھ/۱۸۹۴م ص ۱۱۰ : سالنامة وىلاية الموصل لعام ۱۳۲۵ھ/۱۹۰۷م، ص ۱۹۴.
۴۷. سالنامة وىلاية الموصل لعام ۱۳۲۵ھ/۱۹۰۷م، ص ۱۹۵.
۴۸. سالنامة وىلاية الموصل لعام ۱۳۰۸ /۱۲۰۸م، ص ۱۰۹ : سالنامة وىلاية الموصل لعام ۱۳۱۲ھ/۱۸۹۴م، ص ۱۵۲.
۴۹. سالنامة وىلاية الموصل لعام ۱۳۰۸ھ/ ۱۸۹۰، ص ۱۱۶ : و لعام ۱۳۱۲ھ/ ۱۸۹۴م، ص ۱۴۷، و لعام ۱۳۲۵ھ/ ۱۹۰۷م، ص ۲۰۲.
۵۰. Eroglu ve digeri. Adi Gecen Eser. ss 253, 272,304, 335, 367.
۵۱. دەربارە لىقن كارگىريا قەرىن كىشى و سازيا رىجى بىنەرە: على، ژىدەرى بەرى، بى ۶۶، ۷۰.
۵۲. علاوي، ژىدەرى بەرى، بى ۶۸.
۵۳. سالنامة وىلاية الموصل لعام ۱۳۰۸ھ/ ۱۸۹۰م، ص ۱۱۵.
۵۴. سالنامة وىلاية الموصل لعام ۱۳۲۵ھ/۱۹۰۷م، ص ۱۹۴.
۵۵. سالنامة وىلاية الموصل لعام ۱۳۳۰ھ/ ۱۹۱۲م، ص ۱۹۸.
۵۶. الدستور، المجلد الاول، ص ۴۱۵.
۵۷. ههمان ژىدەر، بى ۴۱۵-۴۱۶ : النجار، ژىدەرى بەرى، بى ۲۲۶ : علاوي، ژىدەرى بەرى، بى ۶۸-۶۹.
۵۸. عبدالرحن عبدالله محمد الصراف، النظام القضائي في الموصل في العهد العثماني الاخير ۱۲۴۹-۱۲۳۷ھ / ۱۸۳۴-۱۹۱۸م، (بغداد- مركز الدراسات والبحوث الاسلامية- ۲۰۰۹) ص ص ۴۹-۵۲.
۵۹. بۇ پىتر پىزانىنان ل سەر اقانوننامە، بى و جاوانيا وى ل دەولەتا ئوسمانى بىنەرە، خليل علي مراد، تاريخ العراق الاداري و الاقتصادي في العهد العثماني ۱۸۳۶- ۱۷۵۰، رسالة ماجستير، كلية الآداب- جامعة بغداد- ۱۹۷۶، ص ص ۲۵۳-۲۵۹.
۶۰. Avi Rubin . Ottoman Nizamiye Courts : Law and Modernity :U.S.A- Palgrave Macmillan-2011p.32
۶۱. Eroglu ve digeri . Adi Gecen Eser . ss 386- 387
۶۲. الصراف، ژىدەرى بەرى، بى ۱۰۷-۱۰۸.
۶۳. ههمان ژىدەر، بى ۱۱۰، ۱۱۱-۱۱۷ : Rubin . op. cit . p : ۳۲-۳۱
۶۴. سالنامة وىلاية الموصل لعام ۱۳۳۰ھ/۱۹۱۲م، ص ص ۱۹۰، ۱۹۰-۱۹۱، ۲۱۲ : Eroglu ve digeri. Adi Gecen Eser . s367:
۶۵. بۇ نموونە بىنەرە سالنامىن وىلايەتا مووسلى بىن ساللا ۱۳۰۸مىش/ ۱۸۹۰ز، بى ۱۰۸، ۱۱۱ : ساللا ۱۳۱۰مىش/ ۱۸۹۲ز، بى ۱۵۶، ۱۷۴ : ساللا ۱۳۱۲مىش/ ۱۸۹۴ز، بى ۱۵۲، ۱۴۶، ۱۵۲ : ساللا ۱۳۲۵مىش/ ۱۹۰۷ز، بى ۱۰۱، ۱۳۰مىش/ ۱۹۱۲ز، بى ۱۷۴، ۱۹۰، ۱۹۸، ۲۱۲.
۶۶. Eroglu ve digeri . Adi Gecen Eser . ss 272, 304

٦٧. دەريارەى ناقتىن گەلەك زوان ئەمىن ئەركىن مەتبەئەسى ل قەزايىن دھۆك، ئامبىدىن، ئاكىرى كىتەپدەست و ناقتىن وان د سالنامىن وىلايەتا مووسلىن دا ھاتى بىنئەرە، الدوسكى، ئىدەرئ بەرئ، بپ ٢٠٤، ٢٠٦، ٢٠٧.
٦٨. ئىمى عبدالعزىز مصطفى عبدالكريم، الخدمت العامە فى العراق ١٨٦٩ ١٩١٨، اطروحة دكتوراه، جامعة الموصل- كلية الاداب- ٢٠٠٢، ص ص ٤٣-٤٤.
٦٩. ھەمان ئىدەر، بپ ١٣٢-١٣٣، النجار، ئىدەرئ بەرئ، بپ ٢٣١.
٧٠. النجار، ئىدەرئ بەرئ، بپ ٣٩٣، ٣٩٥؛ عبدالكريم، ئىدەرئ بەرئ، بپ ١٨٥.
٧١. الدستور، المجلد الثاني، بپ ٧١٣-٧١٥.
٧٢. فاضل بيات، المؤسسات التعليمية في المشرق العربي العثماني، دراسة تاريخية احصائية في ضوء الوثائق العثمانية (استانبول- ارسىكا- ٢٠١٣) ص ١٩٨.
٧٣. ھەمان ئىدەر، بپ ٢٠٣، ٢٠٥، ٢٠٩.
٧٤. سالنامة ولاية الموصل لعام ١٣٣٠ھ/ ١٩١٢م، ص ١٢٠٥ خليل على مراد و عبدالفتاح علي يحيى البوتاني، بهديتان في سالنامات الدولة العثمانية (اربيل- الاكاديمية الكردية- ٢٠١٣) ص ٤٢.
٧٥. Eroglu ve digeri . Adi Gecen Eser . ss386- 387.
٧٦. مراد و البوتاني، ئىدەرئ بەرئ، بپ ٣٧-٣٨.
٧٧. ھەمان ئىدەر، بپ ٤٩-٥٠.
٧٨. ھەمان ئىدەر، بپ ٦١؛ الدوسكى، ئىدەرئ بەرئ، بپ ٢٢٢.
٧٩. سالنامة ولاية الموصل لعام ١٣١٠ھ/ ١٨٩٢م، ص ١٢١.
٨٠. سالنامة ولاية الموصل لعام ١٣١٢ھ/ ١٨٩٤م، ٢٨١؛ و لعام ١٣٢٥ھ/ ١٩٠٧م، ص ٢٠٤.
٨١. الدوسكى، ئىدەرئ بەرئ، ص ٢٢٤.
٨٢. Osmanli Turkiyesinde Ziraat Banksi ve Ziraat Reformu 1908-Donald Quataert. Gelism Acmaze: 1888 .Ceviren. Salih KIS. Turkiyat Arastirmalari Dergisi. Selcuk Universitesi (konya). Sayi 29 . 2011. s.465 .Ayni Eser. s 466.
- ٨٣.
٨٤. بۇ نموونە بىنئەرە: سالنامة ولاية الموصل، W ١٣٤٨الموصل لعام ١٣١٠ھ/ ١٨٩٢م، ص ١٦٧، و لعام ١٣١٢ھ/ ١٨٩٤م، ص ١٥٤؛ الدوسكى، ئىدەرئ بەرئ، بپ ٣٤٨.
٨٥. Quataert Adi Gecen Eser. s 467.
٨٦. الدوسكى، ئىدەرئ بەرئ، بپ ٣٤٨-٣٤٩.
٨٧. دەريارەى شەرەنپىخ و ئاكۆكىيىن عەشپەرەتان د وئ قۇناغىن دا بىنئەرە، ئىدەرئ ئوويى، بپ ٩٨-١١٣.
٨٨. Mehmet Soy Turk. (Modern Devit ve Guvenlik; Fransa, Avustriya, Macaristan ve Osmanli Imparaorlugunda Jandarma Teskilati). History Studies. International Journal of History Vol. 4 issue 2 .July- 2012. s. 312
٨٩. النجار، ئىدەرئ بەرئ، بپ ٢٥١.
٩٠. Cengiz Eroglu ve digeri . Osmanli Vilayet Salnamelerinde Bagdat ;Ankara- Global Strateji .Enstitusu – 2006; s. 27
٩١. النجار، ئىدەرئ بەرئ، بپ ٢٦٠-٢٦١.
٩٢. Erik Jon Zurcher. (The Otomman Conscription System in Theory and Practic 1844- 1918) . in ٩٢ Arming the state: Military Conscription in the Middle east and Central Asia 1775- 1925, edited by Arik J. Zurcher . (London- I.B. Tauris- 1999) pp. 82- 83

۹۳. النجار، ئىدەرئى بەرئى، بپ ۲۱۱.
۹۴. Ahmet Ozcan ((Osmanli Devletinda Jandarma Teskilati Kurulmasinin gundem ilk Defa Gelisi .Tarih Arastirmalar Dergisi. 2013. s.175.(1839)
۹۵. النجار، ئىدەرئى بەرئى، بپ ۲۸۲- ۲۸۴.
۹۶. Eroglu ve digeri . Osmanli Vilayet Salnamalarinde Mosul . ss 253, 273, 324- 325
۹۷. Ayni Eser . ss ۲۴۴، ۲۷۴، ۲۵۴.
۹۸. سالنامه ولاية الموصل لعام ۱۳۲۵هـ/ ۱۹۰۷م، ص ۱۷۱. ss ۱۷۲ Ayni Eser .
۹۹. سالنامه ولاية الموصل لعام ۱۳۰۸هـ/ ۱۸۹۰م، ص ۱۱۱، و لعام ۱۸۹۲/۱۳۱۰م، ص ۱۱۷ . الدوسكى، ئىدەرئى بەرئى، بپ (۲۴۱).
۱۰۰. Eroglu ve digeri .Mosul . ss250, 253-254, 272- 273, 275, 294- 295, 305, 332- 335.
۱۰۱. رحلة الى كردستان في بلاد ما بين النهرين سنة ۱۸۸۵، ترجمة يوسف حبي (أربيل- دار تراس للطباعة و النشر- ۲۰۰۱) ص ۴۲.
۱۰۲. صديق الدمولوجي، امانة بهدينان الكردية او امانة العمادية، الطبعة الثانية (أربيل- ۱۹۹۹) ص ۷۴.
۱۰۳. T. C. Basbakanlik Devlet Arsivleri Genel Mudurlugu . Osmanli Arsiv Daire Baskanligi . Mosul .Kerkuk ile ilgili Arsiv Belgeleri 1525- 1919 (Ankara- 1993) ss. 147- 150 –
۱۰۴. بۇ پتر پىزانيان ل سەر جورئىن باج و خويگان پىشتى كو ل نىقا دووئى ژ سەدساليا نوزئى ھائىنەفە رىكخستىن و چەندىنيا داھاتى وان ل ويلاھەتئىن بەغدا و بەسرا و مووسلىن بئىرە، على، ئىدەرئى بەرئى، بپ ۹۳- ۱۴۸.
۱۰۵. الدمولوجي، ئىدەرئى بەرئى، بپ ۷۲.
۱۰۶. عثمان علي، الكرد في الوثائق البريطانية (أربيل- مؤسسة موكرىاني للبحوث و النشر- ۲۰۰۸) ص ۳- ۱.
۱۰۷. الدمولوجي، ئىدەرئى بەرئى، بپ ۷۳.
۱۰۸. Cetinsaya . op. cit . pp. 83- 84.
۱۰۹. الدمولوجي، ئىدەرئى بەرئى، بپ ۴۸- ۴۹.
۱۱۰. عثمان علي، الحركة الكردية المعاصرة، دراسة تاريخية وثائقية (فرجينيا- المعهد العالمي للفكر الاسلامي- الطبعة الثانية- ۲۰۰۸) ص ۲۵۵.
۱۱۱. عبدالمنعم الغلامي، الضحايا الثلاث (الموصل- مطبعة الهدف- ۱۹۵۵) ص ۲۸.
۱۱۲. بۇ پتر پىزانيان ل سەر ھەلوپىستىن ئىتھادىيان (دەسنەكا ئىجاد و تەرەقى) ژ شىخ عەبدولسەلامىن بارزانى و سىدارەدانا وى ل كانوونا بەكەم ۱۹۱۴ئى بئىرە، ھەمان بئىرە، پت ۲۸- ۵۱ ، عثمان علي، الحركة الكردية، ص ۲۵۷- ۲۶۵ : الدوسكى، ئىدەرئى بەرئى، بپ ۱۴۷- ۱۷۹.
۱۱۳. الدمولوجي، ئىدەرئى بەرئى، بپ ۶۳.

قەزاكانى بادىنان لە كۆتايى سەدى نۆزدەھەدا

نووسىنى: كيونى فيتال

وەرگىران لە فەرەنسى يەو: د.نەجاتى عەبدوﻻ

پيشەكى

ئەم باسە بەشىكە لە كىتەپكى فەرەنسى بە ناوى (تركىي ناسىيى) جوگرافىي كاركىزى، كە سائەكانى ۱۸۹۰-۱۸۹۵ لە پارىس، بە چوار بەرگى گەورە لە نووسىنى كيونى فيتال بلاوكراوتەو، ئەم كىتەپ بەرى جوگرافى و نامارى زۇر وردى لەبارەى سەرلەبەرى ويلايەتەكانى ئىمپراتورىي عوسمانى تىدايە و نووسەرەكەى لە نىكەو ناكادارى نامارە رەسمىيەكانى ئىمپراتورىي عوسمانى بوو و بۇ خۇيشى زۇرىي دەر و ناوچەكانى ئىمپراتورىي عوسمانى گەراو، كيونى جوگرافىي ناسىي فەرەنسىي لە لاين حكومەتەكەبەو راسپىزدرابوو چاودىرى بىرك لەناوچەكانى ئىمپراتورىي عوسمانى بكات، لىكۆلىنەوكانى مەبەستى ئەو شىيان لەبەرچاوكرتىوو تواناي دارايى ئىمپراتورىي عوسمانى ديارى بكمەن لە دانەوہى قەرزەكانى.

ئەم كىتەپ ژىدەرىكى گەلىك گرىنگە بۇ مەر

كەسىك بىەوى لە مىژووى ئىمپراتورىي عوسمانى بكوﻟىتەو، بەشى زۇرتىنى بەرگى دووہى ئەم كىتەپ كە (۸۷۵ لاپەرەبە) بۇ ويلايەتە كوردىيەكانى ئىمپراتورىي عوسمانى كراو و ئەم بەرگەدا گەلىك زانىبارى و نامارى زۇر ورد لەبارەى سەرچەم شار و شارۇچكە و مەرىم و ويلايەتە كوردىيەكانى عوسمانى لە دوادوايىيەكەى سەدەى نۆزدەھەم بەدەستەو دراون، كە بۇ مىژوونووسىي كورد زۇر گرىنگ و پىرەبەخىن، لىرەدا ئەوہى تايبەت بە ويلايەتى مووسل بۇ قەزا كوردىيەكانى سەر بەم ويلايەتە قەزاي نامىدى كە لەكاتى نووسىنى ئەم كىتەپ سەر بە ويلايەتى وان بوو نووسراوتەو دەيكەينە كوردى.

قەزاي دھۆك

ئەم قەزايە كەوتۇتە باكوورى- رۇناوای مووسل، لەنىوان ناوہندىي- قەزايەك مەر بە ھەمان ناو و ناوہندى قەزاي زاخۇ، كە لە كۇندا بە ماناي تەواوى

ساغ نىيە، بە تايىمەت لەناو ئەو شىۋىننەھى كە بىرنج و كونجى لىۋە بەرھەم دەپنن. بەشى زۇرى خاكى دھۆك زەۋى و زارىكى چىايىيە. لە بەرزايىيەكانى پەزى مېۋ، زەردەۋالو، دارسىۋو، خۇخ، دارھەتار، درەختى بەردارى دېكەمى لى چىنراۋە. ھەرۋەھا ئووتن و پەمۇشى لى دەچىنن، كە بەھەمان شىۋە لە پىدەشتەكانىش سەرگەۋتوۋ بوۋە، جگە لەم چاندانە، بىرنج، كونجى، گەنم، جۇ و پاقلە و نىسك بەرھەمەبلى ناياب بەدەستەۋە دەدەن.

رووبار، چىاكان- چەندىن رووبار ئەم ھەرنمە ناو دەدەن كە سەرەكپىيەكەيان رووبارى دھۆكە، كە بەناو ئەم شارەدا دەروا، مەلتاي و دىلبى امالتاي^{۱۱} و دىلبى^{۱۲} (و دەپىر و دەروا دەرىزىتە ناو دېچلەۋە لىقىكى رووبارى دھۆك كە پى شىۋە شەخىنا دەكرى ئامازەھى پى بگرىت. ھەموو ناۋچە چىايىيەكە بوۋەنە سنوورى كوردستان و كوردەكان پى دەلېن بەختىنا^{۱۳} (دەبىت بەھدىنا بىت. و)، بەلام ناۋىك تايىت ھەيە بۇ بەشىكى ئەم چىايانە ئەۋىش پى دەلېن چىاي (جىل الاسود) يا چىاي رەش. بەرزىرنى لووتكەى بىرتىيە لە مار بەغقوب (مارياقو. و) كە لە لىۋارەكەى ئاۋايىكىك بەھەمان ناو ھەيە كە دواتر باسى دەكەين.

مالتاي- ئەم ئاۋايىيە شارىكى گەۋرەيە ئە بەكەمىن سەدەكانى مەسماھابەتى ناسراۋە و ئەمە جىگەى ئەۋەيە باۋەر بگرىت كە ماۋەيەكى زۇر پىنشتەر، واتە ھەر لە دەورانى ھەرە كەقنارى ئەينەۋادا، ئەم شارە پۇلنىكى گرىنگى گىراۋە. مالتاي بە زمانى كلدانى واتەى چوۋنەزۋورەۋە دەگەبەنىت. (پاستىيەكەى، بەرزى پلاس دەلن ئەو شىۋەى كە لەم شىۋىنە دەكرىنەۋە بەكىكە لە دەروازە سەرەكپىيەكانى چوۋنە ناو كوردستان، پانىيەكەشى ئەنيان ۱ تا ۳ كىلومەترە و بەبىنى لىزىۋونەۋەبەكى زۇر سووك درىزەبىننەۋە ناۋەكو دھۆك كە لەۋىدا دۋاي ئەۋەى تەسك دەبىننەۋە.

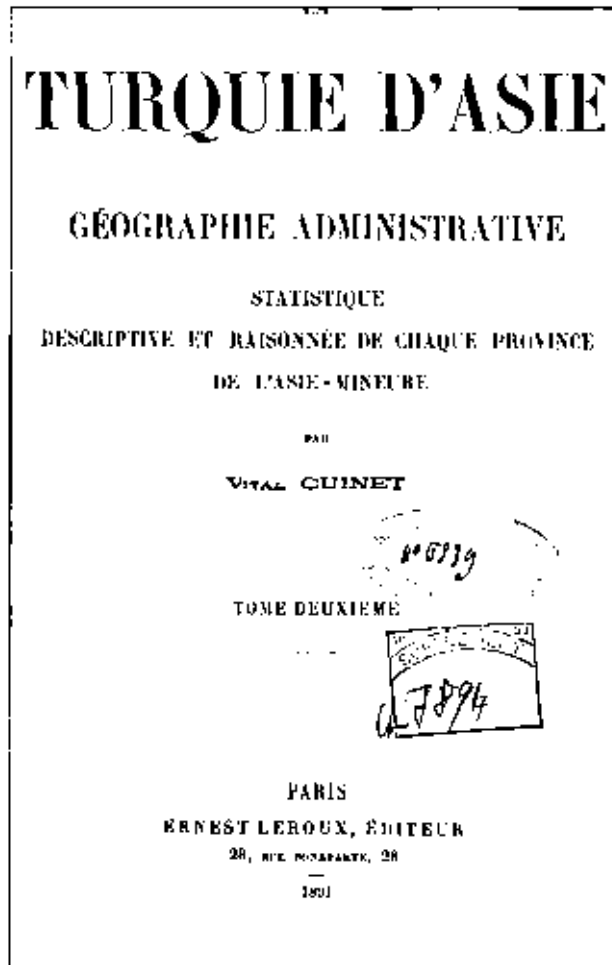
ۋشەكە بەشىك بوۋە لە مەملەكەتى ناشوور. قەزاكە بەك ناخىيە بەخۇۋە دەگرىت كە بىرتىيە ئە ناخىيە (مىروەسى) (پاستىيەكەى مزوورى يە. و)^{۱۴} ۋ سەد و شىنست و ھەوت (۱۱۷) ئاۋايىش دەگرىتەۋە. دانىشتۋانەكەى پانزە ھەزار و شەشسەد (۱۵،۶۰۰) كەسە. دھۆك ناۋەندى قەزايەكە بە ھەمان ناو و ھەرۋەھا ناۋەندى مامورىيەتى مالىيەى گىشتىيە، بەھەمان شىۋە دامەزراۋەى ئووتن ئەۋىش مامورىكى ھەيە. ئەم شارۋچكەيە كەۋتۋتە دەروازەى شىۋىك كە رنگەى مووسل بۇ وان بەۋىدا بەناو ھۈزە كورد و نەسنوورىيەكان دەريازدەپى. رووبارىك بەناۋى دھۆك يا رىقارنى (رووبارى. و) بەناو شارەكەدا رەت دەپى، كە ئەمە رنگەى بە دانىشتۋانەكەى داۋە كە ئە كەنارىدا باخچە و ميوەھاتى لىۋە دروست بگەن. بەلام شىۋىنەكە پىس و پۇخلە و ئەندورست نىيە. قەلايەكى كۈنى بچوۋكى وىرانكراۋە كراۋە بە شىۋىنى قايمقام.

دانىشتۋان- دانىشتۋانى شارۋچكەى دھۆك بىرتىيە لە ھەزار و ھەسەد و پەنجا (۱۷۵۰) كەس بەمىشنىۋەيەى خوارەۋە:

موسلمان	۷۵۰ كەس
مەسىحى	۵۰۰ كەس
جۋەى (يەھۇدى)	۵۰۰ كەس
سەرچەم	۱۷۵۰ كەس

لە دھۆك بەك مزگەۋت، يەك قوتابخانەى ئىسلامى لى يە، دوو خان، دوو بازارى كراۋە و چەندىن بالەخانەى جوانى لىيە كە ھى خاۋەندارە مووسلاۋىيەكانە. كەش و ھەۋا بەرھەمەننەنى كىشتوكالى- ناو و ھەۋاي قەزاي دھۆك ھىندە ئاۋۋەھەۋايىيەكى لەش

- ۱. Mervesi .
- ۲. Malttai .
- ۳. Delleb .
- ۴. Bakhtina .

دەرژىتتە ناو جەرگەى چىپاكان. پاشاكانى نەينەوا و بابل بۇ راكردن لەدەست گەرمای ھاوین چوونەنە كەنارى گۆلى وان و بە پىنويستىيەو بەشوين ئەم ئاراستەيەدا رۆيشتوون.

نارسىس، پزىشكى بەناويانگى كلدانى، خەنيمى ئىفرامى پېرۇز لە ھۇنراوہ و رەوانبېزى، لە مالتاي لە دايك بووہ.

گورماقى¹⁰¹ (گەرمافا، و) - ھەرۋەھا بە ناوچەبەكېش دەئىن لەناو چىا نرىك بە دھۆك، كە بەھۆى سەرچاوہ ناوہ گەرم و گۆگرداويبەكەوہ خەلكى سەردانى دەكەن.

مار-يەعقوب¹⁰² - لە ۱۵ سەعاتەپىن باكوورى مووسلەوہيە، شوينى نىشتەنى مەسيونېرە دۆمىنيكەكان بووہ و لە سالى ۱۸۴۷ دامەزراوہ. ئاوايى كلدانىى مار-يەعقوب، لە بيست و يىنج مال پىنگھانووہ، كە مېژووى دروستكردنەكەى تازەيە، مار-يەقووب كەوتوتە سەر نېمچە پىگەى سەكۆبەكى بچووك لە قولايى دۆلىكى گەورە لە دەروازەى چىپاكانى كوردستاندا. ئەم شوينە پىش سالى كۆچى دېرنكى رايبەكانى لى بووہ كە نواتر ناوہكەى بۇ ئاوايەكە ماوہتەوہ و ژووړۇچكەكانى، كە بەرد داتاشراون بە ژمارەى ئەو چەند سەدانەى، كە ئىستا وەكو كۆگا يا عەنبار بۇ ئالىك لە لايمەن دانىشتوانى ئەم ناوچەبەوہ بەكاردەھىنرېن. ناوچەكە لە شوينە ھەرە دلگىرەكانە وەك ئەوہى رايان-ھورمز¹⁰³ (پەرسىستان ھورمز) و شىخ مەتنيە¹⁰⁴.

دېلېب، سەمىل، گوپرىپانن (گرى پانى)¹⁰⁵، و، گوپرىمبارەك (گر مبارەك)¹⁰⁶، و، تەل-گيورگۇراگرى گەورى¹⁰⁷، و، ناوچەكانى قەزاي دھۆكن برىتىن لە

تەپۆلكەى قرە رەھەند كە رۇژىك دېت سەرنجى زاناياى زانستى ئاشوورناسى رابكېشىت.

قەزاي ئاكرى

قەزاي ئاكرى بەك ناحبە، كە ئەويش ناحبىيەى عەشايىر ئەلسەبەيە و ھەشتا و يەك (۸۱) گوند دەگرىتەوہ. لە باكوور بە قەزاي زىبار، لە رۇژھەلات

- Guermave .۵
- Mar-Yacoub .۱
- Raban-Hormouz .۷
- Cheik-Matte .۸
- Guerepane .۹
- Guerebarek .۱۰
- Tell-Guigor .۱۱

(۱۵) قوتابىشى كىلدان. بەعقوبىيەكان قوتابخانەيان نىيە، بەھەمان شىۋە جوھى (يەھودى) ۋەكانىش. قوتابخانەكانى ناۋچە جىايەكان ھەممويان زىاتر سەرەتايىترىن قوتابخانەى لىو جورەن. خانەى قوتابخانە كلىسەيە، مىندالەكان بە درىژايى دىوارەكە لىسەر خەسىرتك دادەنىشەن و مامۇستاكەش لى ناۋەرەست. گۆزەيەكى گەرەى ناۋ دانراۋە، كە كەرەسەى پىۋىستى يەكەمە لى زىستانان و ھاۋىنان.

دوو شىۋەيە بۇ وانە وتەۋە ھەيە، يەكەمىان بىرىتتە لىۋەى، كە ھەمو مىندالەكان لى يەك كاتدا، ھەمو مىندالەكان بەيەكەۋە بلىتەۋە و يەكك لىۋانە بەيىف بە بەيىف وانەكە دەلىتەۋە، پىستە بە پىستە تا ئەۋكائەى كە ۋەرىدەگىن بە ئەۋاۋى، لى مىنۇدى دوۋەمى وانە وتەۋەدا بە وردى و بە دەنگى بەرز وانەكە دەۋىرتتەۋە لى لاىەن دوو قوتابى، كە ھەر بەكەپان لىۋەرى ئەمىسەر و ئەۋسەرى ھۆلەكە دان، داۋاكارى و ۋەلامەكانى بايەتەكە بۇ فىزىۋون دىۋارە دەكرىتەۋە و مىندالەكانى دىكە ئەۋانىش بە ئايەت بە خۇيانەۋە بە گونگىرتن و وتەۋەى وانەكان بە دەنگى ئەۋاۋ نىزم وانەكە دەلىتەۋە، بەمىشنىۋەيە قوتابىيەكان دەتوانن فىرى بىست تا سى دىر بىن ئە رۇژىكدا.

بالەخانە دىنىيەكان- مۇسلمانەكان لى ئاكىرى خەۋەت مزگەۋتىان ھەيە، كىلدانىيەكان بەك كلىسەيان ھەيە، كە بە ئەۋاۋەتى بوۋەتە ۋىرانە و رىۋرەسىمى ئايىنى خۇپان لى مالىكى تايبەتيدا بەرنۋەدەبەن. بەعقوبىيەكان قەشەيان نىيە، بەلام جورىك لى شاپىل (نويژخانە) پان ئەشكەۋىتىكى لى بەرد داتاشاراۋيان ھەيە لىسەر شىۋەى مەسىحىيەكانى سەرەتايى. ھەرچى جوھى (يەھودى) ەكانە سىناگۇگىيان نىيە و ۋەك كىلدانىيەكان لى مالىكى تايبەتدا كۆدەبەنەۋە.

بە قەزاي رەۋاندوز، لى باشۋور بە قەزاي مووسىل و لى رۇژئاۋايش بە قەزاي دەۋك سىۋور دراۋە. بۇسەر پىدەشىنى ناڭكۆرى و بۇسەر يەكەمىن زىجىرە بەرزايەكانى كوردستان درىژدەپىتەۋە و كەۋتۇتە نىۋان گۆمەل^(۱۱) (مەرەم روىارى گۆمەلم) و زى گەرە^(۱۲).

ئاكرى- عەقرە، ناۋەندى مەرگەزى ئەم قەزايە و نىشىنگەى قايمقامە و شارىكى بچوۋكە و كەۋتۇتە داۋىتى جىايەك بەناۋى شىندار^(۱۳)، كە شىۋىنىكى دىگىرى ھەيە و چەندىن دارۋدەختى لى رۋاۋە و چەندىن جۇگەلە ناۋى بۇ دەۋرات، كە بوۋنەتە مايەى بە پىتى خاكەكەى، كە زۇر بە پىت و فەرە. دانىشتۋان- ژمارەى دانىشتۋانى ئەم شىارە چۋار ھەزار و خەۋسەد كەسە، كە بەمىشنىۋەيە.

مۇسلمان	۱۵۰ كەس
مەسىحى (كىلدانى، بەعقوبى)	۲۵۰ كەس
جوھى (يەھودى)	۳۰۰
سەرچەم	۴۷۰۰ كەس

قوتابخانە- قوتابخانەكانى ئاكىرى تەنيا سىن^(۳) قوتابخانەن، دوۋان لىۋانە ھى مۇسلمانەكانن، كە يەكەمىان پەنجا (۵۰) قوتابى ھەيە و لى لاىەن مامۇستايەك كە لى لاىەن حكۇمەتەۋە دامەزراۋە بەرىۋەدەبىرىت، ئەۋى دىكە قوتابخانەى سەرەتايى مزگەۋتە، كە سى (۳۰) قوتابى دەگرىتە خۇ، ھەرچى سىيەم قوتابخانەيە سەر بە تايەفەى كىلدانىيەكانە و تەنيا پانزە (۱۵۱) قوتابى ھەيە.

سەرچەم، سىن قوتابخانە و نەۋەد و پىنچ (۹۵) قوتابى، لىۋانە ھەشتا (۸۰) قوتابى مۇسلمان و پانزە

Gomal .۱۲

Zab .۱۳

۱۴. Chindar لى دەۋرە ۋەبەرى ئاكىرى جىايەك بەم ناۋە نىيە، ئەۋ جىايەنەى دەۋرى ئاكىرى يان گىرۋەۋە ئەمانەن: سەرى ئاكىرى، سەرى سىدانۇك...

ھەمان ئەو قەزايانە يەك ئەبىرىشە ئەسقىفەنشىن) ى ئەستورورىيان پىنگدەھىنا بە ناوى مەرگە⁽¹¹⁵⁾ زۇر گەشەسەندوو ھەر وەك ئەوھى ئەرىگەى مېزۇوى دىرى يىت-ھابىن⁽¹¹⁶⁾، ئە لايەن تۇماس مەرگا⁽¹¹⁷⁾ دا دەيىنىن. ئەم دىزە ھىندە بەناوبانگەدا، كە شۆپنەكەى كەوتۇتە تەك ئاكرى، ئەنیا چەند كەلاوھىەكى وىرانەى لىماوھتەو، كە بۇ خەرمان كوتىنەوھى دانەوئە بەكار دىت. ئەم ئەبىرىشەيە ژمارەبەكى زۇر دىزە دەگىرتەو، بە تايەت قوتابخانە بەناوبانگەكان. دانىشتوانە مەسحىيەكان رۇز بەدوای رۇز لەدوای تەنگ پىنھەلچىنىيان كە ئە لايەن كوردەكانەوھە كراونەتە نامانچ، كە ئاغا كوردەكان بە تايەتى دەيانچەوسىننەوھە و ھەتا زۇرىەى چار ئە گوندەكان كە تىيدا دەژىن، وەدەريان دەئىن.

ئاوھەوا- ئاووھەوای قەزاكە زۇر گۇراو، ئە ئەنجامدا، بەگىشتى تا رادەپەك تەندورست نىيە.

بەرھەمى كىشتوكالى- ھەموو مۇسلمانەكان قەزاكە، كە كەم تا زۇر سەرچەمى دانىشتوانى قەزاكە پىنگدەھىنن، كىشتوكاكان، تەنیا ژمارەبەكىيان ئەبىن، لەناو شارى ئاكرى، كە سەرقاتى قاقاخچىتېن- لەنزىك رۇوبارى گومەل، دوای ئەوھى پىندەشتى نىشكەر (ئاقكۆزى، و) جىدەھىلن، دەچىتە ناو چىباياكان كە ھۇزى گەورەى كوردى مزوورىيەكان دەژىن، ئەم چىبايانە دۇل و شىوى جوان دەبىرن، بەشنىوھىەكى جوان درەختەكان چىندراون، ھاوسنوور بە گاشەبەردى نشىوى تىز، سىنەرى دارو درەخت، پىر بووھ بە ئاپۇرى درەختى مېو، ئەوانە ئەوھى باوھ، دارتوو، دارھەرمى، دار ھەنجىر، دارگوىز، زەئىتون، دار ھەنار و تىكەلاو بە كىلگەى گەنم، جۇ، سماق و لۇكە چاندن، بىرنج، تووتن، كە بەرھەمە سەرەكپەكانى ناوچەكەن، دەگمەن نىيە گوئت لە دانىشتوانەكە يىت، ھەروھە ئەوانەى كە ئە دۇلە ھاوسىكانى قەزاي

ئەگەر بمانەوئ بېرۇكەبەكمان لەبارەى كلىسايەكى مەسحى ئەناو ئەم چىبايانە ھەبى، ئەوا ژوورىكى نىزم و تارىك كە دىوارەكانى ناشرىن بن بىنە بەرچاوى خۇت، كە تۇز و خۇلى لىنىشتىن و لە قولايى ژوورەكەش بىرنك تابلۇى نارىك بە خراپى بە ناوتىشنانى رۇوكەكەوھە گەبىشتووون و ئەسەر ئەم رۇوكەيەش خاچىك بە بىزمارىك يان پالپىشتىك بۇ راستراگىرنى كوتراو، جىگە ئەوھش، يەك يان دوو وئەى كۇن و لە قوژىنىكىش يان بە پەرش و بلاوى لە ناوھاراستندا، كىتپەكانى وىرد خوينن شىدار و شىروكۇن بوون و رەق و توند بوون. ئەوھ لىرەوھىە رەوشى كلىسە لە زۇرىەى ناوايەكانى ناوچە چىبايەكان. ھەرچى لەبارەى ئەستورىيەكانىشە، دەبىن زىاد لەوھى لە پىشدا گوترا ئەوھ زىادە بىكرىت، كە ئە قولايى كلىسەدا زىچىرەپەك گۇچانى دىزۇ لەسەر شىوھى دارشەق دەبىرنىن، كە بەشداربووھەكان ئەكانى سىرووتە ئايىنەكان بۇ يارىدەدانىيان سىوودىيان لىوھەدەگىرن.

دانىشتوان- دانىشتوانى قەزاكە يانزە ھەزار (11۰۰۰) كەسە، كە بەمىشئوھە دابەش بوون.

مۇسلمان اگورد و ھى ترا	۱۰۱۵۰ كەس
مەسحى (كلدانى)	۵۰۰ كەس
بەعقوبى	۵۰ كەس
جوهى (يھودى)	۳۰۰ كەس
سەرچەم	۱۱۰۰۰ كەس

ھەردوو قەزاي ئاكرى و زىيار ئەمىرۇ. ئاقە بەك ئەبىرىشە (ئەسقىفەنشىن)ى كلدانىيان ھەبە، كە دەورويەرى دە ۱۱۰۱ ناوايى ھەزارى گىرىنگ دەگىرتەوھە و بەناو ھەردوو ھەرنەمەكە بلاوويوئەتەوھە. لە كۇندا

Marga .1۵

Béit-Habé .11

Thomas de Marga .1۷

موسلمان (كوردى	۵۲۵۰ كەس
مەسىھى (كلدانى)	۵۵۰ كەس
جۈھى (يھودى	۲۰۰ كەس
سەرچەم	۱۰۰۰ كەس

بەرھەمى كشتوكالى: دانىشتوانى قەزاكە بەشپۆتەبەكى گشتى ھەموويان سەرقالى چاندنى تىرى، سېو، قەبىسى، ھەنارن، كەمبىكىش گەنم و جۇ و گەنمەشامى، بەلام بەرھەمى دانەويلە بەشى پىنداويستىبەكالى دانىشتوان ناكات و ناچارن لە ھەرنىمەكالى ھاوسپۆتە ھاوردەي بېكەن.

دانىشتوانى تاقە ناحىيە قەزاكە گەنم و جۇ ناچىنن، بايەخى زىاتر بە باغەوانى دەدەن، ھەموو چىبايەكان بە ناردى داربەرۈو تىكەلاو لەگەل گەنمەشامى دەژىن.

سەر-ئاگوۋىيى - سەر ئاگوۋىيى Sar-Agui ناۋىكى كوردىيە و بە ماناي (سەرى كالى) دىت و شۋىنى نىشتەنى قايمقامە، ھەندىكجار ناۋى دىكەشى پىتى دەلېن، ۋەك باراگورىزا Baraguiran و پىرا كەپرا- Pira kapra (بىرەكەپرا، و).

رووبار - قەزاي زىبار دوو رووبارى پىندا دەرووات، راۋ - كوچك Raou-kojak (رووكوچك)، كە دەرژتە ناۋ سەرۋوى زىنى گەورە، لە نىزك ناۋچەبەك بەناۋى رىزان و ھەروەھا رووبارى شىروان.

چىا - ناۋچە شىروان بە چىبايىك دەوردراۋە بەناۋى ئافراز-كوشوۋا Afrar-Kouchu، سەرى لىرانى Sari-Lirani و سەرى مەزنا(مەزنى) Sari-Mizna.

شۋىنەوار - لەناۋ زۇرەيى ناۋايىبەكالى قەزاي زىبار كەلاۋى شاره كلىسەبى دەبىنن كە ژمارەيان نىزىكەي ۴۰ دەبى و بەگۈنرەي ھەموو شىمانەكان ئەو كەلاۋانە دەگەرنىمەۋە بۇيەكەمىن دانىشتوانە مەسىھىيەكالى ئەم ۋلاتە.

زىبار و لە ۋىلايەتى وان دا دەژىن، كە دەگەرنىمەۋە بۇ دۆلە دەۋلەمەندەكالى بەروارى^{۱۱۸} و ساپناي^{۱۱۹} سېنە، ۋا ھاوسىيان بلىنن، كە ۋلاتەكەيان بەھەشتىكە بۇ خۇي و لە ھىچ شۋىننىك ھاوتاي نىيە، قىسەي دىكە لەمىشپۆتەبە.

عەشپاير ئەلسەبە - لەناحىيە ئاكرى ژمارەبەك ھۆز ھەن، كە لەناۋ ناۋايىبەكالى اگوندەكالى) عەشپاير ئەلسەبە (حەوت ھۆزەكە) دا دەژىن، دانىشتوانەكەي بە تايبەت خەرىكى كشتوكالى دانەويلەن، بەتايبەتى گەنم و جۇ.

بەردەپەش - ناۋەندى قەزاي ئەم ناحىيە، ناۋايىبەكە، كە نىشېنگى مودبەرە و بەردەپەش بەتەۋاۋى بىبەشە لە مزگەوت و قونابخانە، ۋەك تەۋاۋى ناۋچەكە، لەگەل ئەۋىشدا دانىشتوانىكى ۵۰۰۰ كوردى تىدا دەژىت، كە ھەر ھەموويان موسلمانن.

رووبارەكان - دوو رووبارى تا رادەبەك گەورە، گۈمل و خازر^{۱۲۰}، قەزاي ئاكرى ئاۋ دەدەن.

قەزاي زىبار

ئەم دەقەرە برىتېيە لە بەك ناحىيە ئەۋىش ناحىيە شىروانە و ھەموۋى ۳۶ ناۋايىبە لە باكوورمە بە سىنچاقى ھەكارى، لە رۇژھەلات بە قەزاي پەۋاندوز و لە باشوور بە قەزاي ئاكرى و لە رۇژئاۋاشەۋە ھاوسپۆتەۋە ئەگەل قەزاي ئامىدى. زىنى گەورە بەناۋ ئەم قەزايەدا دەرووات تا ئەو جىنگايەي كە ئەم رووبارە پىنچ دەكائەۋە و چىباي بەرزىمىزىش دەوران دەۋرى قەزاكەي داۋە.

زىبار ۋەكو شىروان ناۋىكە بە گشتى بەسەر ھەموو ناۋايىبەكالى ئەم قەزايە دەبىرەت، زىبار ناۋى دەقەرەكەبە.

دانىشتوانى قەزاكە، دانىشتوانى گشتى قەزاكە، كە برىتېيە لە ۱۰۰۰ كەس، بەمىشپۆتەبە دابەش بوون

Berouari .1۸

Sapma .1۹

Ghazir .2۰

Hézel .11

قەزاي زاخۇ

ئەم قەزايە كۇنابى باكوورى-پۇژئاواي ويلايەتى موسىل پىكدەھىتت، كە ئە ھىزىل (ھىزل. و) ^{۱۱۱}، لقە پووبارى بچووكى خاپوور ئە چوار سەعاتى زاخۇ دەوستى، ئەم قەزايە بەك ناحىيە ھەيە، كە ناحىيە اسلىقن(ان) اسلىقنەيى. و) و نەود و پىنج (۹۵) گوند دەگىرتەوہ.

زاخۇ ناوہندى ئەم قەزايەيە، دانىشتوانەكەى دوو ھەزار و پىنجسەد (۲۵۰۰) كەسە و بەمشىئەبەيە خوارەوہ دابەشبوون.

موسلمان	۹۰۰ كەس
مەسىحى (كرىستىيان)	۱۰۰ كەس
جوھى (يەھودى)	۱۵۰۰ كەس
سەرجمە	۲۵۰۰ دانىشتوان

ئەم شارۇچكەيە كەوتۇنە ناو دوورگەيەكى بچووك كە لەلايەن خاپوورى بچووكەوہ پىكھاتووہ، لەسەر كەنارى ئەم پووبارە چاندنى بىرنج، لۇكە، كەنم، جۇ، گەنمەشامى و سەوزەى لى دەكرىت. زاخۇ بارەگاي قايمقام و ماموورىەتى مالىيە گىشتىي و دامەزراوہى نووتنى لىيە- ئە نىزىك شارۇچكەكە كەلاوہكانى كۇشكىكى بەھىز دەبىرتت، كە جازان بەناو بانگ بووہ و گلکۇي لىؤبۇلد سۇلدىنى ^{۱۱۲}، بەكىك لە دامەزرىنەرانى مسىؤنى كوردستانى لىيە.

لە زاخۇ زمانى عەرەبى بازار، كوردىي و كلدانى بازارى يان فەلەبى، زمانى فەلەكان فسەى پىدەكرىت.

دانىشتوانى قەزاكە بە دانىشتوانى ناو ناوہندى قەزاكەشمەوہ دوانزە ھەزارە و دووسەد و سى

(۱۲۲۳۰) كەسە كە بەمشىئەوہ دابەش بوون:

موسلمان (كورد و ھى نر)	۸۱۵۰ كەس
مەسىحى (كلدانى)	۲۵۰۰ كەس
ئاسوورى	۸۰ كەس
جوھى (يەھودى)	۱۵۰۰ كەس
سەرجمە	۱۲۲۳۰ كەس

ئاو و ھەوا، بەرھەمى كىشتوكالى- ئاوو ھەواي ئەم قەزايە مام ناوہندى و تەندوروستە، بە زۆرى كەنم، جۇ، بىرنج، نووتن ھند لى دەچىندىرتت. درەختە مېوہپىەكانى وەك دارھەرمى، دارقەبسى، دارھەنار زۇر بەچاكى لەناو چىاكان سەوز دەبن و لەوتدا ھەروہا بەزۆرى گۆيزى گال كۆدەكرىتەوہ و رەزى مېو بەرھەمكى چاك بەدەستەوہ دەدات. بازىرگانى- بازىرگانى خورى، خورى مېنۇرس و گۆيزى گالى ئەم ھەرنمە بووہتە سۇنگەي چالاكىەكى گەورەي بازىرگانى.

نىزىك لە قەزاي زاخۇ، لە قەزاي جەزىرە، چىاكانى ھەرىؤل ^{۱۱۳}، يان ھارىؤل ^{۱۱۴} (ھەرەكول) ھەن، كە بىرىنن لە كۇمەلىكى گەورەي رەزۆوى زەوى تىكەلاؤ لەگەل قىر كە دەرھىنانى لە دوارۇژ دەبىتتە بەرھەمكى پىرفرۇش بۇ ولات، ئەوہ چەند سالىكە دەبىنن بۇ ماوہپەكى درىژ لەسەر زەوى، لەناو ئەم چىايانەدا برووسكەى شىن كە دەپىرژىتتە سەر شەقارەكانى سەرزەوى و ھەمووى پىر دەكات لە كەرەسەگەلى قىراوى.

لەسەر رىگەى كاروانەكان، لە نىو سەعاتە رىي زاخۇ، ئاوايپەكى بچووكى بىست مالى بەناوى (بىدارؤ) ^{۱۱۵} (بىدارى، و) ھەيە، كە شوىنى نشىنگەى ئاسايى ئارشىفىكەكانى زاخۇيە، لەگەل بەرەو پىشەوہچوون بۇ ناو شىوہكە، بەك لە دواي بەك

۱۱۲. Léopold Soldini. (۱۷۹ - ۱۷۱۰) Herbol. ۱۲
 ۱۱۳. Herbol. ۱۴
 ۱۱۴. Bidaro. ۱۵

پىندەشتى سىننارە بوو. بىرورا لەبارەى وەستانى كەشتىبەكە لەسەر چىپاكانى جودى و بىنچىنەى تومانيۇن (بان پمانىوم) لە لايەن مېژوونووسى غەرەب ئەلمەكىن^{۱۲۴} (جرجيس بن العميد) لە سەدەى ھەشتەم ھاتووہ و وادىارە ئەوكات ھىچ چىگەى گومان نەبووہ.

قەزاي نامىدى^(۳۵)

كەوشەن و سنوور- قەزاي نامىدى كەوتوتە باشوورى سىنجاقى ھەكارى. لەباكوورەوہ لەگەل قەزاكانى چال و ئۆرەمار، لە رۆژھەلاتەوہ قەزاي شەمىدىنان، لە باشوورەوہ وىلايەتى مووسل و لە رۆژئاواشەوہ لەگەل قەزاي بەتولشەباب ھاوسنوورە.

دابەشبوونى ئىدارىسى- لەرووى ئىدارىيەوہ نامىدى دابەشكراوہ بەسەر پىنج ناحىيە و سى سەد و شەست (۳۶۰) ئاوابى بەخۇوہ دەگرىت.

دەسەلاتەكان- دەسەلاتى كارگىزى لە رىگەى قايمقام، يارىدەدەرى فەرماندار و پىنج (۵) مودىر، بەرتوہبەرانى ناحىيەكان بەرتوہدەبىردىت، بەك قەشەى كىلدانى لە نامىدى ھەيە.

دانىشتوان- دانىشتوانى تەواوى قەزاي نامىدى بىرتىيە لە ۲۳،۹۴۰ (بىست و سى ھەزار و نۆ سەد و چل) كەس بەمشىنەوہى خوارەوہ:

ئاوابىەكانى:

بەرسىفا^(۱۲۵) (بىرسفىن.و)، چىرناز^(۱۲۶)، مەرسى^(۱۲۸) (مىرسىسى. و)، ياردە^(۱۲۹)، ھونا^(۱۳۰)، ئەسناكلى^(۱۳۱)، بىلوون^(۱۳۲)، بىجون^(۱۳۳)، مەرگە ھتد دەبىرنىن، كە كەموزۇر ھەموويان ئاوابى مەسحىيەكانن و بەشئوہىەكى ناياب دروستكراون.

گوردەكانى ئەم قەزايە سەر بە دوو ھۆزى سىدى و سالىتمانى-ين.

چىپاكانى جودى، كە لە باكوورەوہ جەوزىك دروست دەكەن كە قەزاي زاخۇى تىدا ھەلكەوتوو، ئاراراتى ولاتن، گىرانەوہكانى ناوخۇى ئەوہ دەگىرنتەوہ كە لەسەر لوونكەى ئەم چىايە كەشتى نوح نىشتووتەوہ، راستىيەكەى لەسەر ئەم چىايە لە سەدەى چوارەم، دىرتك ھەبوو، كە چ بە لاتىنى و چ بە كىلدانى پىيان ووتووہ دىرەى كەشتى، لە پىندەشتەكەدا بەرەو جەزىرە، شارى كەوناراي تومانيۇم دەبىرنىت، كە چەندان نووسەر بانگاشەى ئەوہ دەكەن لە ئەو ھەشت كەسەوہ بىناكراوہ كە لەناو كەشتىبەكە بوون (گوندىك لەم دەقەرە بە ناوى ھەشتىيان ھەيە بە دوورى نابىنن ھەمان ئەم گوندى پىن كە نووسەر باسى دەكات، م)، چونكە وشەى (ئمانى)يش بە غەرەبى بە واتەى ھەشت دىت، ھەندىكى دىكە ئەوہ زىاد دەكەن كەوا پىندەشتى شىنگال- سىنجا (سەنگارا)ى كۇن، ھەر

- Berseve .۱۱
- Cheranaz .۱۷
- Maras .۱۸
- Yerda .۱۹
- Honna .۲۰
- Esnakli .۲۱
- BELLOUN .۲۲
- Bedjoun .۲۳
- Elmacin .۲۴

۳۵- قەزاي نامىدى كە جاران سەر بە وىلايەتى مووسل بوو، جارىكى دىكە لە نوپوہ بەم وىلايەتە (وبلايەتى وان ن.ع) بەسترايمەوہ.

توركى عوسمانلى	۸۶۰ كەس
كورد	۱۳,۶۸۰ كەس
رەعبەنگەلى نەستوورى	۳,۰۰۰
كلدانى	۳,۰۰۰
جوهى (يهودى)	۱,۹۰۰
ئىزىدى	۱,۵۰۰
سەرجمە	۲۳,۹۴۰ كەس

شۈورەكانى قايمەكارى، مېژوۋەكەي كۆنە، بەلام تا رادەبەك باش ماونەتەۋە، بە شۈورەكەبەۋە ھەممۇ فلانى شارهكەي بەخۇۋە گرتوۋە، دەرگايبەك پرووى لە شارهكەيە كە لەۋىدا ھېچ بائەخانەيەكى گىشتى لى نىيە جگە لە كۇناك^{۱۷} بان سەراي حكوومەت و بازار. بە لق و چلەدار سەربانان گىراۋە و لە ھەشتا ۱۸۰۱ دوكان پىكھاتوون. گەرما لە ماۋەي ھاۋىن لەناو شاردا زۇر بەرزە و لەۋانەيە لەگەل پلەي گەرمای مووسل بەراورد بگرتت، بەلام زستانان ئىيدا زۇر فىنگە، ھەرگىز بەفرى تىدا ناپىرنىت، بەم شىۋەيە دانىشتوانى ئامىدى تەنيا ئەم ۋەرزەي كۇتايى نەبى تىيدا نازىن. ھاۋىنان شارهكە چۆل و ھۆلە، تەنيا بازارگان و جوهى (يهودى)ەكان تىيدا دەمىننەۋە، دەسلەتكاران خۇشيان و نۇردووى شارهكە لە سەرما لەناو دۆلەكە، لەناو باخچەكان جىنشىن دەبن، مانەۋەيەكى ناۋەھا دىگىر ۋەك ئەۋەي ئامىدى كە لەۋكاتە ئامىدى دىنشىن نىيە.

ئەم شارە لە ۱۵۰ كىلۇمەترى باشوورى شارى وان ناۋەندى ۋىلايەت دايە، لە ۱۵ كىلۇمەترى جۈلەمىرگ، ناۋەندى سىنجاق و لە ۸۰ كىلۇمەترى باكوورى مووسل دايە. پىۋەندىيەكانى بەزۇرى ئەۋ پەيۋەندىيانەن، كە ھەممۇ سائىك لەرنگەي كاروان، لە پايىزان لەگەل باش قەلا (باشكالا و. ۋەرگىز) دايە كە ئەۋ شارە دورايىيەكەي ۱۲۵ كىلۇمەترى دوورى ئىۋانپىانە.

بەرھەمە سەرەكبىيە كىشتوكالىيەكانى قەزاي ئامىدى، ھەرۋەھا ئەۋ بەروويوومانەي كە لە دارستانەكان دەچندىرنەۋە، دەگوپزىرنەۋە و بەۋ كارۋانانە دەرۋىشزىن لە بازارى باش-قەلا، يەكىك ئەۋ بازارانەي، كە زۇر لە لايەن بازارگانە رووس و ئىرانىيەكان سەردانى دەكرىت. ئەۋ بازارگانانەي دۋابى (ئىرانىيەكان) بەتابەتى زۇر بە دۋاي مېۋزى ئامىدى، ھەرۋەھا ھەنجىرى وشك، ھەنار. ھەنگۈپىن. سىماق. گوپزى گال و كالاى دېكەدا دەگەرنىن.

ناۋەندى قەزاي- ئامىدى، ناۋەندى-قەزايە و شوپىنى نىشىنگەي رەسمىي قايمىقام، يارىدەدەرى فەرماندار و بارەگاي چەندىن داۋدەزگاي ھەمەچەشەنەي گىشتىيە، دادگەي بىدابت (دادگەي سەردەمبى) و دادگەي شەرىعت اقاۋوننى ئىسلامى، - ئەسقىفەيەكى كىلدانى لىيە و مىسۋى باۋكە دۇمىنىكەكان لە مووسل، كە ھانۋون ھاۋىن لەۋىدا بەسەر بەرن، بارەگەي گىشتىيە مەفرەزەبەكى پىادەي نىزامى (سۋىباي كارا) و دەسنەيەكى چكۆلەي زەپتىيە^{۱۸} (ژاندرەمىزى) لىيە، - شارىكى چكۆلەيە كەۋنۆتە سەر بانىكى بەپىت، بەرزايىيەكەي نىكەي ۴۰۰ مەتر دەبن، بەسەر دۆلىكى جوان، پىر دار و درەخت، فىنگ و پىر لە دارستان و پەز و باغ، كە ناۋ و ناۋبانكى بەناۋ ھەممۇ ۋلاندا پۇيشتوۋە.

دانىشتوان- دانىشتوانەكەي، لەناۋ ئەۋ ژمارە دايە، كە لەسەرۋەدا لەناۋ ژمارەي سەرجمەي قەزايەكەيە راگەيەندرا، دانىشتوانەكەي ۵,۰۰۰ (پىنج ھەزارا) كەسەن بەمىشئوۋە،

توركى عوسمانلى (كارمەند و نۇردو)	۴۰۰ كەس
كورد	۲,۱۰۰ كەس
كلدانى	۶۰۰
جوهى (يهودى)	۱,۹۰۰
سەرجمە	۵,۰۰۰ كەس

۱۶. zaptiés

۱۷. Konak

باھىف، خۇخ، دار قەيسى، زەردئالو و ئالو، ھەرمى و دارى سىو. لۇكە و تووتنىك كە زۇر خواستى لەسەرە لە ئىران بەرھەم دەھىنىت. ئاماژە بەو دەكرنت كە دانىشتوانى قەزاكە تەواو ملكەچن بۇ حكوومەت و بەوہى بە رنك وپىكى باجى خۇيان دەدەن.

قەزاي ئامىدى، ئەوہىش بە نىكەبى بە ھەمان ئەندازە پىندەشتى بەپىتى تەواو ئاودراو و چىاي داپۇشراوى ھەبە بە دارستانى جوان، ھەروہا گەنەم، جۇ، گەنەشامى، ھەرزى، برنج بەرھەم دەھىنىت. دارى زەيتوون و دار توو تىدا گەشە دەكات، بەھەمان شىوہ

زىدەر:

- Cuinet Vital, La Turquie d'Asie. géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de «Asie-Mineure, Paris, ۱۸۹۰, p. ۸۴۱-۸۴۶
- Cuinet Vital, La Turquie d'Asie. géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de «Asie-Mineure, Paris, ۱۸۹۰, p. ۸۳۹-۸۴۸
- Cuinet Vital, La Turquie d'Asie. géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de «Asie-Mineure, Paris, ۱۸۹۰, p. ۸۳۸-۸۳۶
- Cuinet Vital, La Turquie d'Asie. géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de «Asie-Mineure, Paris, Tom ۱۸۹۱, ۲, p. ۷۱۰-۷۵۸

كاودانىن رەۋشەنبىرى ل مىرگەھا بەھدىنان

د.عەبدولرەھمان مەزورى نەندامى كاراين ئەكادىمىيا كوردى

الجىش سەبارا سەردەمىن مىراتىيا حاجى كورپى عومەر ئىك دگرن، ئەفە زى پىر گىرنگە، چمكى ھەقچاخىن وان بويەرا بوون، دىسان سەبارا ميرى پىشتى حاجى، عىمادەدىن (ناسناقى وى يە) ئىسماعىل كورپى مەجلى كورپى موسا كورپى بەھائەدىن ئىك دگرن.

فەلقەشەندى زانبارىن ئىن فەزلوللا ئەلعمومەرى واپن ناظر الجىش بۇ پەرتووكا خو فەگوھاستىنە، نقىسىيە، حاجى بن عومەر سالا ۷۴۰ھ-۱۳۳۹ز) خودانى ئامىدىن بوو، پىشتى وى فەروەرى كەتە دەستىن كورپىن وى^(۱).

د شەجەرەكن دندا ل سەر ميرىن ئامىدىن، كو ل سەردەمىن بەھرام بەگى دا(۱۱۷۹-۱۱۸۴ز) دسەدسالىيا ھەقدى زانبارا ھاتىيەنقىسىن^(۲)، ئورگىنالا وى دپەرتووكخانا ھىزا محەمەد شوكرى موقتىن ئامىدىن دا ھاتىيەدىن^(۳). تىدا ھاتىيە،

مىر ھاجى (حاجى) ومىر ئىسماعىل كورپىن مىر مەجلى كورپى ئەلانەدىن، مىر ھاجى يە(حاجى يە) ئامىدىن ژمەلك طاوى ستاندى ومىراتى لىكرى، دوفا مىر ئىسماعىل، پاشى مىر بەھائەدىن... ھتە، فەروەرى گىرايە^(۴).

وھسا ديارە ئەفە دارا درستا ميرىن ئامىدىن يە.

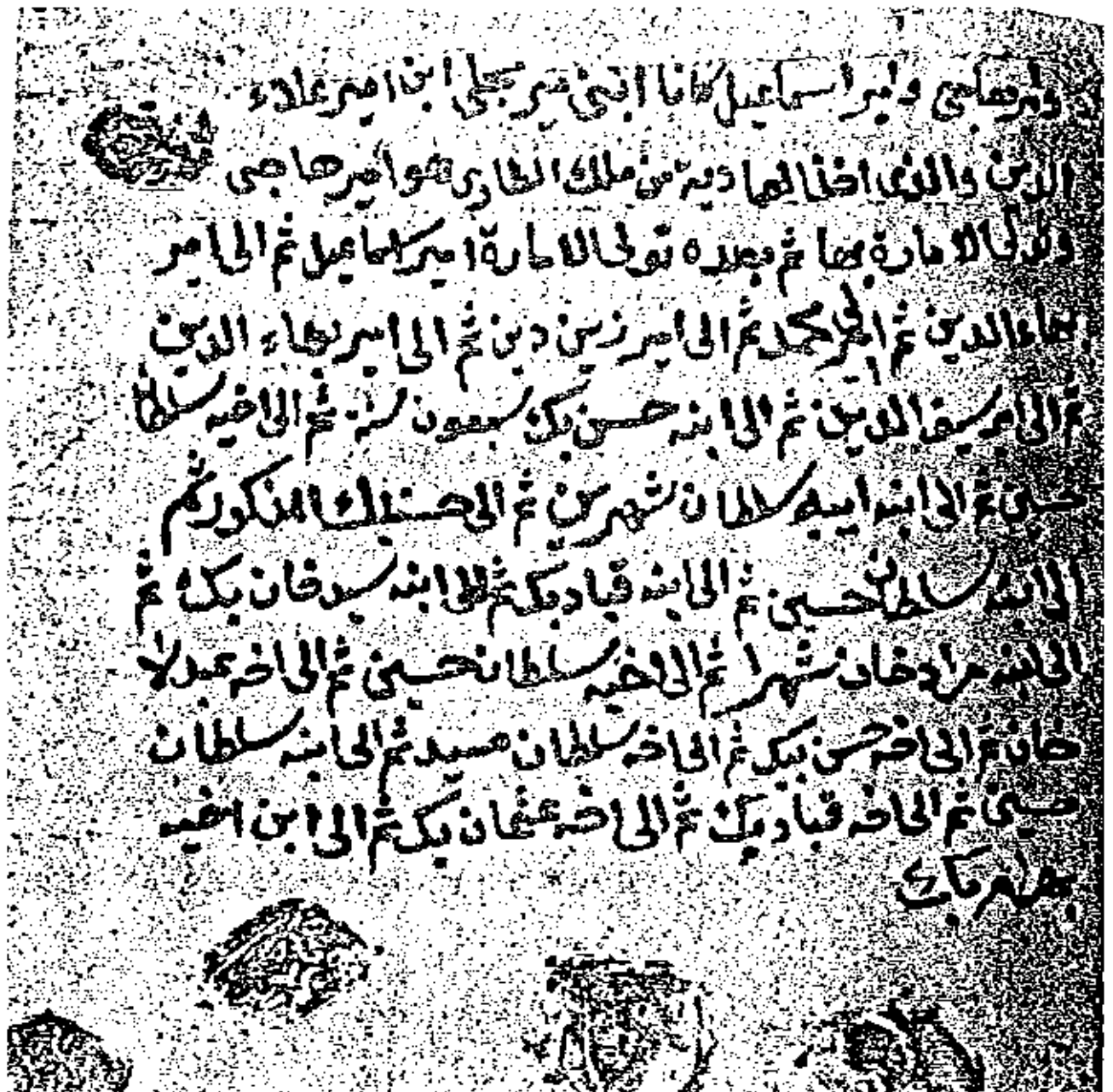
بەراھىيەكا مېزوويى:

ب ھزرا ئىن فەزلوللا ئەلعمومەرى (۱۳۰۱-۱۳۴۹ز) بەرى بنواشا مىرگەھا بەھدىنان ل ئامىدىن، مەرۇفەكن دىيىزىن عومەرى كورپى ئەلى دانايە، پىشتى وى كورپى وى حاجىن كورپى عومەر فەروەرى وەرگىتپىيە، فەروەرىا وى تاسالا ۷۴۰ك/۱۳۳۹ز كىشايە، ھەيامەكن پىشتى وى (عىمادەدىن، ناسناقە) ئىسماعىل كورپى مەجلى كورپى موسا كورپى بەھائەدىن فەروەرى وەرگىتپە^(۱).

ابن ناظر الجىش، عەبدولرەھمان كورپى محەمەد ئەلحەلەبى، خودانى پەرتووكا (تقىف التعريف بالمصطلح الشريف) نىقبەرا ۷۰۹-۷۷۸ك/۱۳۰۹-۱۳۷۱ز، ل رىقەبەرىيا (دىوان الانشاء) ل وەلاتىن مىسرى كارمەتدبوو، نقىسىيە، نامەين خودانى (مىرى) ئامىدىن بىن نھو اسال نە ديارە، عىمادەدىن ئىسماعىل كورپى مەجلى كورپى موسا گەھىشتن، بەرى وى كورپىن حاجىن كورپى عومەر بوون، نامەين وى حاجىن كورپى عومەر سالا ۷۴۰ك خودانى (مىرى) ئامىدىن گەھىشتن (وكان بها اولاد حاجى بن عمر، ووردت مطالعته كذلك، حاجى بن عمر صاحب العمادية في سنة اربعين وسبعمائه)، ۷۴۰ھ^(۱).

زانبارىن ئىن فەزلوللا ئەلعمومەرى و ابن ناظر

بەرىرەك ز دارا بەنەملا مېرىن ئامېدىن ل سەر دەمەن بەھرام بەگىدا ھاتىبە نەپىسەن، ز پەرتووكخان موفتىن
ئامېدىن محمد شىكرى ئەفەندى

مىژوۋىي پىشتەقانىيا ھەبوونا وان ئاگەن.
مىرگەھا ئامېدىن دەسەدسالىيا چاردى زانېدا، ل
سەر دەستى حاجىن كورى عومەر ھاتىبە ئافاكرن.
تا سالا ۱۲۵۸ك/۱۸۴۲ز درىزى كىنشايە. دقن سالىندا
ھىزىن مېرى ئامېدىن سماھىل پاشايى دوۋى، د

مخابن ھنەك ز پىنشىيا ۋى كىمە، زانبارىن ۋى
دگەل زانبارىن ئىن قەزوللا ئەلغومەرى، ابن ناظر
الجىش و قەلقەشەندى ئىك دگرن.
مېرىن ئامېدىن ئەۋىن ئاقىن وان بەرى سالا ۱۲۷۰ك/
۱۳۳۹ز ھاتىن. نە جەن باۋەرىن نە، بەلكە ۋزئەدرىن

ھاتىنەنقىسىن، ئەۋىن گەھىتىنە مە. ۋەك پەرتووكا، (التصريح بمظنون التوضيح ياخالد الازهرى)، ھىزا محەمەد عەبدولباقى ئەلدوستەكى سالا ۱۱۰۱/ك/۱۱۰۲ نىقىسىيە. پەرتووكا، (شرح التصريف العزى ياسەعدەدىن ئەلتەفتازانى)، ئەقە زى ب خەتى دوستەكى نىقىسى سالا ۱۰۲۷/ك/۱۱۲۷ نىقىسىيە، پەرتووكا (شرح الميبدى الامير حسين على هداية الحكمة فى المنطق، ھىزا مەلا سلىمانى زىبارى سالا ۱۰۵۰/ك/۱۱۴۰ نىقىسىيە^{۱۱۱}).

۲. ئىرگەھا شابانىيى :

شابانىيى كەلەكا مېژوۋىيە، دكەفىتە باكوورى روژتاقايى باتوفا، دەقەرا زاخۇ، ئاقى ۋى دسەدسالىيا چاردى زاپىدا ل جەم ئىن فەزوللا ئەلغومەرى (۷۰۰-۷۱۹/ك/۱۳۰۰-۱۳۴۸ز)، ئانكو دسەردەمى كەفنىرىن مېرى ئامىدىن دا حاجىي كورپى عومەر، ئەۋى سالا ۷۴۰/ك/۱۳۳۹ نىقىسىيە، خۇش تى^{۱۱۲}. ز پەرتووكىن ل قى ئىرگەھى ھاتىنەنقىسىن ۋەك : دەستىقىسا حوسىن كورپى خالىدى سىدى، ئىدا ھەك بويەرىن مېژوۋىيە يىن دەقەرا بەھدىنان سالا ۱۰۰۰/ك/۱۵۹۱ نىقىسىيە، سەردەمى سۇلتان سەيدى خان (۱۵۸۵-۱۶۲۹ز) توومارگىنە. ل بەك زى دپەرتووكاخانا تاپىتا ھىزا (ئەحمەد ئەلبەغدادى) دا، ل بەغدا ھەيە^{۱۱۳}. پەرتووكا، فرائض منهج الطلاب يازەكەرىيا كورپى محەمەد ئەلئەنسارى، ب خەتى ئىسماعىل سالىح ومحمەد خۇشناۋ، سالا ۱۰۱۹/ك/۱۱۱۰ نىقىسىيە^{۱۱۴}.

۳. ئىرگەھا توبەھان :

سۇلتان حوسىننى ۋەلى (۱۵۳۴-۱۵۷۶ز) ل روبارى ژىريا كەلا ئامىدىن ئافاكىرىيە^{۱۱۵}. ب ئاخىتتەكا دن ئەف ئىرگەھە دسەدسالىيا شازى زاپىدا ھاتىيەئافاكىرن ۋەكەرن^{۱۱۶}. ئەمازە مېژوۋقان ئەنۋەر مايسى دېژى، سەردەمى سۇلتان حوسىن سەردەمى زىپىنى مېرگەھا بەھدىنان بوو^{۱۱۷}. ب ھىزاران پەرتووكىن دەستىقىس دپەرتووكاخانا ۋىدا ھەبوون،

شەرى گوندى (ھىتت) دا نىزى دەھۆك، بەرانبەر ھىزىن ئوسمانلى، ب قوماندارى محەمەد پاشا ئىنجە بايرەقدار شىكەستىن^{۱۱۸}.

فەرۋەرىا مېرگەھا بەھدىنان نىزى ۵۰۰ سالا كىشايە، ئىدا بىست ۋىشەش مېران فەرۋەرى گىراپە، مېنا مېژوۋقان ئەنۋەر مېسى نىقىسى^{۱۱۹}. بىست ۋىچاران مېنا عەباس ئەلغەزاۋى نىقىسى^{۱۲۰}. ھەتا مەۋق بارى چاند ۋەموشەنېرىا مېرگەھا بەھدىنان چاك بزانىت، پىدقى بە ھەك ل سەر فېرگەھىن دىنى يىن ۋى سەردەمى ھاتىنەئافاكىرن، پەرتووك ۋىنامىلكىن ئىدا ھاتىنەنقىسىن، زانايىن ئىدا دەرس ۋوانە دىخاندىن، ھۇزانقان ۋ ھىزفانن ز وان فېرگەھان پىدگەھىشنى، پەرتووك ۋىنامىلكىن دپەرتووكخانن وان فېرگەھاندا، يان دمالىن تاپەتېين زانا ۋەزفانادا خرقەدبون... ھەك راۋەستېن.

لەۋان مە باھەتى خۇ ھۇسان دابەشكەر :

ئىك، فېرگەھىن دىنى (مىزگەفت) ل مېرگەھى.

دو، زانا ۋ ھىزفانن مېرگەھى.

سى، نىقىسەر ۋ ھۇزانقان مېرگەھى.

چوار، پەرتووكخانن مېرگەھى.

ئىك : ئىرگەھىن دىنى (مىزگەفت)

ل مېرگەھى :

ئاشكارە مېرىن بەھدىنان گەلەك فېرگەھىن دىنى ل بازىرك ۋ گوندىن مېرگەھى، بۇ بەلافكرنا زانست ۋزانىنى، ئافاكىرون، پىدقى بە بىزىن ھەر فېرگەھەكا پەرتووك يان نامىلكە ئىدا نە ھاتىنەدانان ۋنىقىسىن، فېرگەھەكا خرىشە، رۇلى خۇيىن چاندى نەدىنە، لەۋان دى ب پىشت گوھقە ھىنەھاقتىن .

۱. ئىرگەھا عومەرانى / عومەرانىيە :

باقوت ئەلجەمەۋى نىقىسىيە، عومەرانىيە كەلەكە ۋگوندەكى مەزىنە ب نەنشت شوشى قە، رۇزھەلاتى مووسىل^{۱۲۱}. گەلەك پەرتووك دسەدسالىيا ھەقدى زاپىدا ل قى ئىرگەھى

پەرتووكا: منهاج العابدین یا ئەبو حامد ئەلغەزالی، ب خەتنى ئەبوبەكر كورئى داوود، سالا ۱۹۹۱/ك ۱۵۸۷ ز ھاتىبەنقىسین^[۱۲].

۵. فیرگەھا مزگەفتا مەزنا ئاكرى :

ب ھزرا داوود ئەلجەلەبى سۇلتان حوسىنى ۋەلى (۱۵۳۶-۱۵۷۱ز) ئەف فیرگەھا ئاكارىيە^[۱۳]. ز زانایىن دەرس لىن گۆتىن ۋەك: مەلا محەمەدى كورئى ھەسەنى زيارەتى، دسەدسالیا ھەزەندا ژبايە، سالا ۱۷۸۱ز چوویبەر دلوقانییا خودئى، مەلا جەرچىسى كورئى محەمەدى ئاكرەبى (ئەریلى وموسلى)، دسەدسالیا ھەزەندا ژبايە، سالا ۱۷۹۲ز چوویبەر دلوقانییا خودئى^[۱۴]. ز پەرتووكىن لى ھاتىبەنقىسین ۋەك:

پەرتووكا: تنبیه الغافلین یا ئەبو ئەللەیس (ابو الیث) ئەلسەمەرەندى، ب خەتنى ھەیدەر كورئى حاج ەلى ئەلمەكى، سالا ۱۹۷۱/ك ۱۵۶۸ز ھاتىبەنقىسین، پەرتووكا، شرح الجزیه فى التجوید یا محەمەد عىسام ئەلشەتى، ب خەتنى ئەحمەد (ناقەكى) خەلكى گوندئى (بلن) سالا ۱۱۹۲/ك ۱۷۷۸ز ھاتىبەنقىسین^[۱۵]. پەرتووكا، حاشیة السیوطى على الفیة ابن مالك، ب خەتنى سالىح كورئى شىخ جبرائیل، سالا ۱۱۹۸/ك ۱۷۸۳ز، ل سەردەمى فەرەزیا فەتھوللا كورئى ەبەدولرەحمان بەگى ھاتىبەنقىسین، لىكا دەستقىسا ۋى پەرتووكخانا ناقەندا ئەوقافا موسلى دا ھەبە، پەرتووكا: الریاض لاعدام الامراض یا ەلى كورئى ئوسمان ئەلقرغانى ئەلئوشى، ب خەتنى نەسر ئەلباشقالى ئەلئەقرى ل مزگەفتا ئاكرى سالا ۱۱۹۷/ك ۱۷۸۲ز ھاتىبەنقىسین^[۱۶].

۶. فیرگەھا مایى:

گوندئى مایى دكەفیتە دەفەرا بەروارى ژوریا، شەش كیلومەتران نىزى سنورى نىشەرا تركیا ۋەبىراقى، ئەف فیرگەھا میرى نامىدىن قوباد بەگ كورئى سۇلتان حوسىنى ۋەلى، دسەدسالیا شازدئى زانیدیا

ۋەك پەرتووكا: (المفضل فى صناعة الاعراب) یا جارەللا ئەلزەمەخشەرى، دسەدسالیا ھەزەندا زانیدیا ھاتىبەنقىسین، پەرتووكا: (تفسیر سورة الفاتحة) یا مەلا مەحمود ئەلكوردى ئەلبەھدىنى، دىسان دسەدسالیا ھەزەندا ھاتىبەنقىسین ... ھەد^[۱۸].

ھەك فەكۆلەران نقىسە، پىنەندىن چاندئى ۋزانستى دنىقەمرا فیرگەھا قوبەھان ۋمزگەفتا ئەزھەر ل قاهیرە ھەبوون^[۱۹]. لىن مخابن ئە ئەوان ژندەرئىن خو نقىسینە، نەمە ژندەرئىن جەن باۋەرى ل سەر قى چەندئى دىن .

ز پەرتووكىن ل فیرگەھا قوبەھان ھاتىبەنقىسین ۋەك: (المفضل فى صناعة الاعراب) یا جارەللا ئەلزەمەخشەرى، مەلا ەلى كورئى سەید ناھا سالا ۱۱۹۲/ك ۱۷۷۸ز، ل سەردەمى سماھىل پاشاى ئىكى نقىسە، (علم الكلام) نقىسەرى ۋى ئە ھاتىبەزانىن، خودانى ۋى شىخ تاهر ئەلخالىدى ئەلئەقشەبەندى ئەلراەكە، باپىرى شىخ بەھانەدىن ئەقشەبەندىن بامەرنى، سالا ۱۱۹۲/ك ۱۵۵۴ز ل فیرگەھا قوبەھان ھاتىبەنقىسین^[۲۰]. پەرتووكا (الحاشیة طجك على شرح الشمسیة) یا سەید شەرىف (ناقەكى یە)، سالا ۱۱۹۲/ك ۱۵۵۴ز، ھەسەن كورئى ەبەدوللا ئەلجەلى ل قى فیرگەھا نقىسە.

پەرتووكا: اكتاب روزنامہ الاشهر بالعربیه والترکیه، مەلا ەبەدوللا كورئى مەلا ئەحمەدى مامىسین رىكانى ژ تركى ۋەركىزایە فارسى، سالا ۱۱۹۲/ك ۱۷۷۸ز ل فیرگەھا قوبەھان نقىسە، دەستقىسا ۋى ژ ۲۳ بەرەران پىكھاتىبە، لىك ژئى پەرتووكخانا ئەندازىار بلند محەمەد شوكرى دا ل ئاكرى ھەبە^[۲۱].

۴. فیرگەھا مزگەفتا مەزنا نامىدىن:

ئەف فیرگەھا پىشكەك بوو ژ مزگەفتا نامىدىن . ۋەسا ديارە سۇلتان حوسىنى ۋەلى دەمى مزگەفتا ناقىرى نوكرى و منارا ۋى بلندكرى^[۲۲]. ئەف فیرگەھا زى ل نالى راستى مینبەرا ۋى ژندەكر. ز پەرتووكىن ل قى فیرگەھا ھاتىبەنقىسین ۋەك :

ئەف زانايە كەنگى ژايە. ئى نىقىسەرى وئ (ناسخى وئ) عەبدولھەمىد شەمسەدىن كورپى ئەھمەدى بىرىفكى يە. پەرتووك سالا ۱۱۲۵۹ك/۱۸۴۳ز نىقىسىيە. بىنگومان دانەر (مەھمەد ئەمىن ئەلبىرىفكى) بەرى ھىنگى ژايە. لىكە دەستىقىسا وئ دىپەرتووكخانا دار المخطوطات العراقية. ل بن نەمرە: ۱/۵۰۰-۸ پاراستىيە^(۳۳).

۸. فېرگەھا رەبەتكى:

رەبەتكى گوندەكى مەزورىانە دكەقىتە دەقەرا بەروارى ژىريا، سەر ب دەقەردارىا ئەتروشە. فېرگەھا وئ مېر حەسەن بەگ كورپى مېر سىئىدىنى نامىدى دەسەسالىيا شازەن زانىدا ئافاكىرە^(۳۴). ژ پەرتووكىن ل قى فېرگەھىا ھاتىنەنىقىسىن وەك :

نمونا خەتنى مەلا يەھيا مەزورى، راقەكرنا ويدا ل سەر ھوزانا (مۇغىچەمىن مەى فرۇش...) يا جىزىرى

۳

دكلى سەر ۱۴: دى قى تەستىق بىچ و قى تەستىق

نەبىشە دكەتەم دروانە، مەژە و تەم

لەبىقىتە تەكلى مەسالىي شەبەھا

بەئەلە ارشادىچىقىتە جەلەزىن كالىدەت

زىرەكە مەزە قىتە پەرىپەشە شەبەھا

از وى پەشە و ارەنە جاز نەبىدى كە درىكە كەنار شە

علم بودى و درىكە كەنار جەھل و درىكە حال عالم بود

مەھابىل و اىن محالستەن پەشە بىچ و قىتە

مەشەكشەھەم مەزورىانە مەشەكشەھەم

ئافاكىرىيە^(۳۵). قى داوونى رەوشەنبىرىيا وئ ل سەردەمى شىخ ناھا عەبدولرەھمان ماىى وىراىى وى مەھمەد ناھر عەبدولرەھمان ماىى گەش و برسقى. مخابىن پىرانىيا دەسنقىسىن وئ بىن كەقن ل سالا ۱۹۲۴ ژ لايى ھىزىن تىارىان وئنگىلىزى قە ھاتنەسۇتن^(۳۶). ژ پەرتووكىن ل قى فېرگەھىا ھاتىنەنىقىسىن وەك:

پەرتووكا: المختصر في العقائد والالهيّات يا ئەلسوبحانى. ب خەتنى عەبدولقادر كورپى مەلا عومەر بىدوھىيى ماىى، سالا ۱۱۹۰ك/۱۷۷۱ز ھاتىيەنىقىسىن. لىكە ژى دىپەرتووكخانا ئەندازىار بلىد مەھمەد شوكرى ئاكەرىيى دا ھەبە^(۳۷).

۹. فېرگەھا بىرىفكا:

بىرىفكا گوندەكى مەزورىانە سەر ب دەقەردارىيا ئەتروش. ئەف فېرگەھە مېرى نامىدىن سەيدى خان (۱۵۸۵-۱۶۲۹ز) دەسەسالىيا ھەقىدى زانىدا. بۇ شىخ شەمسەدىنى ئەخلاتىن قوتب ئافاكىرىيە. ژ خويىندكارىن ئاقدارىن وئ شىخ نورەلدىن بىرىفكى يە. ئەوئ نىقىبەرا ۱۶۰۷-۱۶۶۸ك/۱۷۹۲-۱۸۵۱ز ژايى. ژ پەرتووكىن زانايىن قى فېرگەھىا نىقىسىن وەك :

پەرتووكا ارشاد السالكين فى طريق العارفين باعەبدولھەمىد كورپى شەمسەدىن كورپى ئەھمەدى بىرىفكى، سالا ۱۱۲۵۹ك/۱۸۴۳ز نىقىسى، ئانكو سالاكى پىشتى كەتتا مېرگەھا بەھدىنان ھاتىيەنىقىسىن. دەسنقىسا ئورگىنالا وئ دىپەرتووكخانا دار المخطوطات العراقية دا، ل بن نەمرە: ۵۰۰۸ ھاتىيەپاراستىن^(۳۸). پەرتووكا، مەھاج العابدىن يانەھمەد كورپى مەھمەدحەسەنى بىرىفكى، ژ نەقىبىن شەمسەدىنى ئەخلاتى يە، نىقىسەر سالا ۱۱۲۱۱ك/۱۷۹۶ز دۇناتىدا بو. ئانكو دەسەسالىيا ھەزىن زانى دا ژايە. لىكە وئ ب خەتنى مەھمەد كورپى مەلا عەبدوللا ئەلمەوسلى، سالا ۱۱۲۷۰ك/۱۸۵۳ز، ل گوندى بىرىفكا ھاتىيەنىقىسىن. دەسنقىسا وئ دىپەرتووكخانا دار المخطوطات العراقية، نەمرە: ۱۷۱۷۴ پاراستىيە^(۳۹). پەرتووكا، ھاشىيە مەھمەد ئەمىن ئەلبىرىفكى، ناھىتە زانىن

يائاقابو، موفتىنى ئامىدىنى شوكرى ئەفەندى كورۇ عوبەيدوللاھى ئامىدى، دەرس ووانەبىن دىنى تىدا گۈتۈبە^{۱۴۳}، ژ پەرتووكىن ل قى فىرگەھى ھاتىنەنقىسىن ۋەك :

پەرتووكا: (النكاح في شرح المنهاج)، دىئىزنى (تحفة المحتاج يا ابن حجر المكي الهينمي)، مەلا عەبدولرەھمان (نافەكى) بو سەيدىن خو فەقى حەجى كورۇ مەلا مەھمەد كورۇ مەلا ئەھمەدى بەنسىتائىن رىكائى (باقى شىخ تاهرى ئەقىشەبەندى)، سالا ۱۱۹۹ك/۱۷۸۴ز ل قى فىرگەھى نقىسىيە^{۱۴۴}.

۱۱. فىرگەھا مزگەفتا مەزنا دەھۆك :

ناھىتە زانين كەنگە ئەف فىرگەھە ھاتىيە ئاقاكرن، دوورنە ل سەردەمى مىرگەھا بەھدىناندا ھاتىيە ئاقاكرن، نەمازە ل سەدسالىيا ھەقدى ۋەھزى زانيدا پەرتووك تىدا ھاتىنە نقىسىن، كەقتىن زانايىن دەرس لىگۈتۈن ناقى مەھمەد كورۇ ئەھمەدى دەھۆكى كوردى ھاتىيە ناقى ۋى ل سەر دەستىنقىسا: (المقصد في القراءات) ۋەك خودانى پەرتووكى (مالكها) نە نقىسەرى ۋى، سالا ۱۱۱۱ك/ ۱۱۹۹ز ل مزگەفتا دەھۆك ھاتىيە، لىكە دەستىنقىسا ۋى پەرتووكخان ئەوقافا سلىمانىدا ھەيە^{۱۴۵}، دىسان پەرتووكا: الفتارى بامەھمەد بن حەمزە ئەلفەنارى، ب خەتن ئەھمەد بن مەلا عەلى باجرورى (باجلورى) سالا ۱۱۲۸ك/ ۱۷۲۵ز ل قى فىرگەھى ھاتىيەنقىسىن^{۱۴۶}، ژ زانايىن ئاقدىرىن قى داۋىن دەرس ل مزگەفتا مەزنا دەھۆك گۈتۈن، مىژووقان مەھمەد سەئىد كورۇ مەلا ياسىن بىرىكى، بە، خودانى پەرتووكا فضلاء بەھدىنان^{۱۴۷}.

۱۲. فىرگەھا گەلىن رمان:

گوندى گەلىن رمان زۇر نىزى بىرىكايە، دكەفیتە باكورۇ ۋى ب دو كىلومتران، ئەف فىرگەھە شىخ ئەھمەدى گەلىن رمانى، ئىك ژ نەقىن شەمسەدىنى ئەخلاتى، دسەدسالىيا ھەزىدا

ارسالة في آداب البحث)، ب خەتن مەھمەد كورۇ عەلى بەروارى سالا ۱۱۵۱ك/۱۷۴۲ز ھاتىيەنقىسىن. (رسالة في علم الهيئة) بامەھمەد كورۇ مەھمەد ئەلجەخمىنى، ب خەتن عەلى كورۇ ئەھمەد سالا ۱۲۲۱ك/ ۱۸۰۶ز^{۱۴۸}.

۹. فىرگەھا سەيدى خان:

مىر سەيدى خان كورۇ قوباد بەگىن كورۇ سۇلتان حوسىنى ۋەلى سالا ۱۰۲۴ك/۱۶۱۵ز ئاقاكرىە^{۱۴۹}، پىشتى ھىزا مەلا بەھىيا كورۇ خالدى موزرى دەستىنقىسا سەدسالىيا نوزدىدا، ل فىرگەھى بوۋىيە سەيدا، ناقى ۋى بو فىرگەھا نوو (المدرسة الجديدة) ھاتە گۆھورىن، پاشى بو فىرگەھا مەلا بەھىيا موزرى^{۱۵۰}، ژ پەرتووكىن د قى فىرگەھىدا ھاتىنەنقىسىن ۋەك :

(الرسالة الحنفية، الرسالة الحاشية)، ئەفە دو پەرتووكىن ژ دانانا عەبدولەتىف كورۇ نىياس كورۇ شىخ مەھمەد، سالا ۱۰۷۵ك/۱۶۶۴ز نقىسىيە^{۱۵۱}، پەرتووكا: الاعلال بامەھمەد كورۇ نىياس ئەلكەلكورى، سالا ۱۰۹۹ك/۱۶۸۷ز نقىسىيە، پەرتووكا: (حدائق الدقائق) ياتاھا كورۇ موسا كورۇ شىخ عوبەيد ئەلكەلى رمانى سالا ۱۱۵۸ك/ ۱۷۴۵ز نقىسىيە^{۱۵۲}، پەرتووكا: اعلم الكلام)، ژ نقىسىن عەبدولغەنى ئەنابلسى ومەھمەد كورۇ عومەر كورۇ عەبدولجەلىل ئەلبەغدادىيە، ب خەتن يوسىمى بەنسىتائىن رادەكى بە (رىكائى بە)، سالا ۱۲۲۱ك/۱۸۱۱ز ھاتىيەنقىسىن^{۱۵۳}.

فەكۆلەرەك ل ۋى ھزرى بە جەن فىرگەھا سەيدى خان ياكەفن، نھو جەن فىرگەھا سۇلافا كچانە ل ئامىدىنى^{۱۵۴}.

۱۰. فىرگەھا موراد خان:

ئەف فىرگەھە موراد خان بەگى ئىكىن(۱۱۲۲- ۱۶۶۲ز) دسەدسالىيا ھەقدى زانيدا ئاقاكرىە. فىرگەھ نىزى دەرگەھى رۇھەلات، دەرگەھى زىبار، ھاتىيەنقىسىن^{۱۵۵}، ھەيا قى داۋىن فىرگەھە

(شرح نظم الكافى) ياعەبدوللا كورى محەمدى
بىتوشى، ب خەتنى حسين بن درياس ئەلرەبەتكى،
سالا ۱۱۷۹ك/ ۱۱۷۴ز ھاتىبەنقىسىن^(۱۴۵).

۱۴. فىرگىمىھا ھىتىت:

ھىتىت گوندەكە جاران بىنج كىلومىتران دكەفتە
رۇزھەلاتىن دھۆكۈن، نھو بويە بىشكەك ز باژىرى
ناھىتەزائىن ئەف فىرگىمىھە كەنگى ھاتىبەنافاكىن.
شىخ نورەدىنى بىرىكى ز زاروكىنيا خو ناسالا
۱۱۲۴۳ك/ ۱۸۲۷ز لى زىايە. دقئ سالىدا ئەو وبراين خو
محەمد ئەمىن ز بەر بەلافيونا كولا رەش، مينا
دسەرمەرا بورى، چوونە بىرىكا^(۱۴۶). ئەوى گەلەك
بەرھەمىن خو ل ھىتىت نقىسىنە، ل گوور زائىنا
مە (حەفت) پەرتووكىن خو ل وئىدى نقىسىنە. ھەك
پەرتووكا، (نظم الدرر لاسماء النبی المفتخر)، سالا
۱۱۲۳۱ك/ ۱۸۱۵ز نقىسىنە^(۱۴۷). پەرتووكا، (تعليقات على
القصيدۃ البائية المسماة بکرب الحال من نى الجمال
والجلال)، سالا ۱۱۲۳۱ك/ ۱۸۱۵ز نقىسىنە، لىك زى
دپەرتووكخانا شىخ مەمدوح بىرىكى دا ل دھۆك ھەيە.
پەرتووكا، (ابراز دقائق الحقائق فى شرح القصيدة
الحائية)، سالا ۱۱۲۳۳ك/ ۱۸۱۷ز نقىسىنە، پەرتووكا،
(شرح القصيدة الهمزية)، سالا ۱۱۲۳۶ك/ ۱۸۲۰ز
نقىسىنە، ئەف پەرتووكە ب خەتنى شىخ نورەدىنى،
ل پەرتووكخانا (دار المخطوطات العراقية) دا، ل بن
نەمرە: ۱۹۹۷ پاراسىتە، پەرتووكا، (ذخرة السالكين)،
سالا ۱۱۲۳۶ك/ ۱۸۲۰ز نقىسىنە، لىك زى دپەرتووكخانا
شىخ مەمدوح بىرىكى دا ل دھۆك ھەيە، پەرتووكا،
(البدور الجلیة)، ئىك ز پەرتووكىن ھەرە گىرنگىن وى
بە، ھەمو ل ھىتىت دىقبەرا ۱۲۳۰-۱۲۳۸ك/ ۱۸۱۴-
۱۸۲۲ز نقىسىنە، لىك دەسنىس دپەرتووكخانا
نەقىي وى ئەندازىار مەلمون نور محەمد بىرىكى دا
ھەيە، پەرتووكا، حجة اللہجة، سالا ۱۱۲۳۹ك/ ۱۸۲۳ز
نقىسىنە، لىك دەسنىس دپەرتووكخانا تەكيا
تالەبانان دا ل كەركوك ھەيە، پەرتووكا، (الظروف)
يامەلا يونسى نەرقەتىنى، ب خەتنى محەمد ئەمىن
كورى مەلا محەمد، ل فىرگىمىھا ھىتىت سالا
۱۱۲۱۲ك/ ۱۷۹۷ز ھاتىبەنقىسىن^(۱۴۸).

ئاقارىيە^(۱۴۸)، شىخ ئەحمەد سالا ۱۱۵۰ك/ ۱۷۳۷ز
چووبەبەر دلوقانىيا خودى، ل قى فىرگىمىھە پەرتووكا،
ملخص علم الهيئة يا محمود ئەلجەخمىنى، ز
لاين عەبدولقەھار (ئاقەكى) سالا ۱۱۹۲ك/ ۱۷۷۸ز
ھاتىبەنقىسىن^(۱۴۹).

۱۳. فىرگىمىھا ئەتروش:

ئەتروش كەقتىن دەقەردارى پارىزىگىمىھا
دھۆكە، سالا ۱۸۵۱ز بابويە دەقەردارى (ناحیة)^(۱۵۰).
ل سەردەمى مىرى ئامىدىن بەھرام پاشايى مەزىن
(۱۷۳۲-۱۷۶۸ز) دسەدسالىيا ھەژدىدا، ۱۱۷۵ك/ ۱۷۶۱ز
فىرگىمىھەكا زانستىن دىنى، دگەل تەكەبەكا سۇفیان
لى ھاتىبەنافاكىن^(۱۵۱)، لووكا زانستىيا قى فىرگىمىھە
گەلەك دەنگ فەدا پىشتى زانايىن نافدىر مەلا بەحايىن
مىزورى (۱۲۵۴ك/ ۱۸۲۸ز مریبە) دەرس لى گۆتىن.
دىسان پىشتى ھىزا عەبدولحەمىد خان خەلىفە و
زاقايى شىخ نورەدىنى بىرىكى، فىرگىمىھا بىرىكا
ھىلاى و ل ئەتروش ئاكنجىبوى^(۱۵۲)، ھىزا محەمد
ئەلكەزنى نقىسىنە، شىخ نورەدىنى بىرىكى پىشتى
سالا ۱۱۲۲۹ك/ ۱۸۲۳ز ھەبامەكى ل ئەتروش زىايە^(۱۵۳).
ئەفە بۇچونەكا نەبەر ئەقلە، چمكى بىرىكى تا
سالا ۱۱۲۴۳ك/ ۱۸۲۷ز ل گوندى (ھىتىت) زىايە، زى دوور
نەكەتییە، پاشى ئەو وبراين خو محەمد ئەمىن ز
ئەگەرا بەلافيونا كولا رەش (طاعونى) ل دەقەرى،
مالا خو دىنە بىرىكا، ئەف چەندە دى درىزكىن
داھاتىدا پىر ھىتە روونكرن، دى بىرىكى ب سەردەان
چوبىتە جەم كچا خو (فاتمايى) و خەلىفە و
زاقايى خو شىخ عەبدولحەمىد خان ئەتروشى^(۱۵۴).
ل گوندى ئەتروش ھۆزانەك يان نامەيەك نقىسىبىت،
جە و رىكەفتا نقىسىنى دانابىت، ئەوان (ئەلكەزنى)
دىزى ل وئىرى زىايە.

ز پەرتووكىن ل قى فىرگىمىھە ھاتىنە نقىسىن
ھەك:

پەرتووكا، (شرح المحرر) ياعەبدولكەرىم
ئەلرافعى، ب خەتنى محەمد ئەورامى بن ابى
الغار، سالا ۱۰۷۱ك/ ۱۱۶۱ز نقىسىنە، پەرتووكا:

دو. زانا و ھزرقانين ميرگهھى

ئاشكارە فىزىگەھىن دىنى يىن مە ھزمارتىن، كوومەكا زانايىن مەزن وھزرقانان دسەردەمىن ميرگەھا بەھدىناندا پىنگەھاندىنە، ھەر زانايەكن خرىشى بىن بەرھەم، چ پەرتووك، نامىلكە ونقىسار... نە نقىسىبن، دى دقن قەكۆلىنىدا ب پشت گوھقە ھىتەھافىتن.

۱. عەبدولرەھمانى كواشى:

كەلا كواشى دكەھىتە زنجىرا چىايىن سېسى ھىدافى دەشتا سلىقناتەھا، ئىكەمىن چار مېزوققان ئىن ئەلنەسېرى (۱۱۶۰-۱۲۲۲ز) ئاقى وى برىيە^{۱۵۹}. گوندى كواشى دكەھىتە زىريا كەلى، ئاشكارە كەلن ئاقى خو زىناقى گوندى وەرگىتىيە، كواشى پەرتووكا، خصوص الحكم نقىسىيە، سالا ۸۰۶ك/۱۴۰۳ز چوويەبەر دلوقانپىيا خودى^{۱۶۰}.

۲. محەمەد كورئ ئەھمەدى گرگاشى:

ئەف زانايە ب (كولە) ئاقدارە، نىقبەرا ۶۸۳-۷۴۳ك/۱۲۸۴-۱۴۴۲ز ژبايە، ژ بەرھەمىن وى، كتاب الزىج والھىئە^{۱۶۱}.

۳. ھەسەن كورئ ئوھى قومرىي پەروارى :

دسەدسالىيا پارىزى زانپىدا ژبايە، ژ بەرھەمىن وى پەرتووكا، مصطلحات الطب، سالا ۸۱۲ك/۱۴۵۷ز چوويەبەر دلوقانپىيا خودى^{۱۶۲}.

۴. شىخ محەمەدى خوركى:

خوركى گوندەكن مزورىانە، سەر ب دەقەردارىا ئەتروش، ژ بەرھەمىن وى، رسالە فى الحساب، پەرتووكا، الزىج والھىئە، پەرتووكا، الاسطرلاب، سالا ۱۰۶۰ك/۱۱۵۰ز چوويەبەر دلوقانپىيا خودى^{۱۶۳}.

۵. عەبدولرەھمان كورئ عىماد ئەلدىنى ئامىدى:

دسەدسالىيا ھەقدىدا ژبايە، ژ پەرتووكىن وى، الرى الصادى فى فتاوى العمادى، دەسنىقىسەكا

وى دپەرتووكخانا ئەوقافا مووسل دا ھەيە، ب خەتن محەمەد بن ھەسەن ئەلئوستەوانى، سالا ۱۱۰۴ك/۱۶۹۲ز ھاتىيەنقىسىن، ئامىدى سالا ۱۰۵۱مىش/۱۶۴۱ز چوويەبەر دلوقانپىيا خودى^{۱۶۴}.

۶. عومەر كورئ ئەھمەدى چەلىنى مايى:

ئەفە باپىرى مەزنى ھوزانقان بەھانى بە (شىخ تاھا عەبدولرەھمان مايى)^{۱۶۵}. دسەدسالىيا ھەقدىدا ژبايە، ۱۰۴۵-۱۱۲۲ك/۱۶۳۵-۱۷۱۰ز، ژ بەرھەمىن وى، وھك: حاشىيە على البھائىيە فى الحساب، ئەفە دەھمەن ل سەر پەرتووكا، الخلاصە فى الحساب، بابەھائەدىن محەمەد كورئ ھەسەن ئەلعمالى. لېكا دەسنىقىسا وى دپەرتووكخانا ئاقەندا ئەوقافا مووسل دا ھەيە، سالا ۱۱۳۹ك/۱۷۲۶ز ھاتىيەنقىسىن^{۱۶۶}. پەرتووكا، حاشىيە على الحاشىيە فى الآداب، لېكا دەسنىقىسا وى دپەرتووكخانا ئاقەندا ئەوقافا مووسل دا ھەيە، لېكا دن ب خەتن ھەيىتەتوللا كورئ محەمەد سەئىد مېھرى ئەقىن مەلا بەھايىن مزورى بە، سالا نقىسىن نەھىتەزانىن، دپەرتووكخانا ئەقىن مزورى، ئەندازىار بلند محەمەد شوكرى ئاكرەھى دا ھەيە، پەرتووكا، فى علم الكلام ب زمانى عەرەبىيە، دەسنىقىسە ب خەتن ھەيىتەتوللا موفتى بە، دەھمان پەرتووكخانا (ئاكرەھى دا) ھەيە، ھەك تىببى (تعلیقات) ل سەر پەرتووكا، اشكال التأسىس فى فن الھندسە، ل سەر تىببى يان نقىسىيە، لابن ئەلمائى ئەلجەلى، دەسنىقىسە ب خەتن ھەيىتەتوللا موفتى كورئ محمد سەئىد مېھرى بە، سالا ۱۳۲۲ك/۱۹۰۴ز ھاتىيەنقىسىن، لېكا دەسنىقىسا وى دپەرتووكخانا ئەندازىار بلند محەمەد شوكرى ئاكرەھى دا ھەيە^{۱۶۷}.

۷. محەمەدى شەرانشى:

گوندى شەرانش دكەھىتە دەقەرا سىدىيا، ژووربا زاخۇ، نىقبەرا ۹۸۸-۱۰۶۰ك/۱۵۸۰-۱۶۵۰ز ژبايە، ئانكو دسەدسالىيا ھەقدىدا ژبايە^{۱۶۸}. ژ پەرتووكىن وى، تعلیقات على كتاب الجامى، كتاب شرح الشمسىيە^{۱۶۹}. حاشىيە على شرح الجرجانى على

الرسالة الوضعية، ليهكا دەسنقىس ژۇنى پەرتووكا داۋىنى دپەرتووكخانا ئافەندا ئەوقافا مووسل دا ھەبە^(۷۰).

۸. مزورى باقى ئىسحاق:

ھىزا دىمەسعود كنانى ئافى ۋى ھۇسا ئىسسىيە^(۷۱)، دوورنىه ئافى ۋى ئىبراھىم بە، دىبىژن ئىبراھىم پىغەمبەر دو كور ھەبون، ئىسحاق ۋ ئىسماعىل، دسەدسالىيا ھەقدى زابىندا ژبايە، پىرانىيا ژبانا خو ل مزگەفتا نەبى جەرچىس ل مووسل بىرەسەر. ژ بەرھەمىن ۋى پەرتووكا حاشىيە على شرح الشمسية يا قطب ئەلدىن ئەلرازى، حاشىيە على شرح العقائد النسفية ياسەعدئەلدىن ئەلتەفتازانى. ساللا ۱۰۹۴/ك/۱۶۸۲ز چوويەبەر دلوقانىيا خودى^(۷۲).

۹. ھوسىنى شىفىكى:

شىفىكى گوندەكى مزورىانە، دكەفئە دەشتى، رۇژھەلاتى قەسروكى ل سەر رووبارنى خازرى، دژىدەراندا ئافى شىفىكى (ھەسەن) ژى ھاتىيە^(۷۳) ب ھىزا من (ھوسىن) راسترە ژ بەر:

أفكەكۆلەران ھەمدى ھەبىدولمەجىد ئەلسەلەفى وتەھسەن ئىبراھىم ئەلدۇسكى ئافى ۋى (ھوسىن) دانايە^(۷۴) ھەردو دىبەئافى كەلەپۇرى كوردىدا دىمەلەفانن.

ب – د فەروزەكا وىدا (حاشىيەكا وىدا) ل سەر فەتۋايەكا شىخ الاسلام ئەبو ئەلسعود ئەلئەمادى ئافى ۋى ھوسىن شىفىكى ھاتىيە^(۷۵)، ئافى شىفىكى د پەرتووكا: اليمانيات المسلمولة دا يازەبىنولعابدىن كورنى يوسىفى گورانى ھاتىيە، ئەف پەرتووكە ساللا ۱۰۶۶/ك/۱۶۵۵ز ھاتىيەنقىسىن.

سالىن زىد ۋەمىنا شىفىكى ناھىنەزانىن، ب مگرنىيەكا مەزىن دسەدسالىيا ھەقدى زابىندا ژبايە، ژ بەر:

ئىك. نقىسەرىن پەرتووكا: عقد الجمان، فى

بۇچوونى د چىترىن.

دو، محەمەد ئەلبەرقەلى خودانى پەرتووكا، كىلمات فى مذهب الطائفة اليزيدية، دسەدسالىيا شازىدا ژبايە. لەوان فەروزا (حاشىيا) شىفىكى ل سەر پەرتووكى پىشنى ھىكى ھاتىيەنقىسىن، دوورنىه دسەدسالىيا ھەقدىدا ھاتىيەنقىسىن.

ژ پەرتووكىن ۋى: شرح دىياجە المحرر فى الفقه با ھەبىدولكەرىم بن محەمەد ئەلرافعى، پەرتووكا، حساب الفرائض، فتوى فى حكم البيع والكنائس فى الاراضى الاسلامية^(۷۶).

ھەنەكان نامىلكا، رسالە فى بيان الطائفة اليزيدية، فەتۋايەكە دژى ئىزدىان، ژ دانانا ۋى زانىيە^(۷۷)، لىن راستىا قى بۇچوونى تونە، ئافى نامىلكى (فەتۋاينى) پى درست، كىلمات فى بيان مذهب الطائفة اليزيدية وھكىمەم وھكىم الاموال الكائنه بايديهم، ئەفە فەتۋا ئەبولسعود ئەلئەمادى بە، ئەھمەد كورنى مستەفاى^(۷۸)، ئەۋى سىھ سالان ۹۵۲-۹۸۲ك/۱۵۴۵-۱۵۷۴ز، بوويە شىخولئىسلام ۋەموقتىن دەولەتا ئوسمانلى^(۷۹)، نقىسىن محەمەد ئەلبەرقەلى، سالىھ ئەلھەكارى، ھوسىن شىفىكى، ھەبىدوللا ئەلرەبەتكى... ھەموو تىبىنىنە (تەعلىقاتن) ل سەر.

۱۰. مەلا مەھمۇدى كوردىنى ئامىدى:

دىقىھەرا ۱۷۱۹-۱۷۸۷ز ژبايە، ل سەردەمى بەھرام پاشايى مەزىن موقتىن ئامىدىن بوو، پەرتووكەك ب زىمانى ھەربى، ل سەر تەفسىرا سۇرەتن (الفاتحة) ھەبە، ھەمى پەيغىن ۋى دىن نوقطە بون، لەوان خودانى پەرتووكا، غايە المرام نقىسىيە، ئەفە تىشتەكى پىر ئەنتىكەيە^(۸۰).

۱۱. مەلا بەھىيىن مزورى:

بەھىيا كورنى خالىدى كورنى ھوسىننى ئالەتەيى، خوندكارى ۋى ئىبراھىم فەسىخ ئەلھەبەرى دىبىژن، زانايى زانايان، زەريا بى كىتار ۋەھمو زەريا ب كىتارن...

مرنا مزورى قەھاندىيە، دمالكا داۋىيىدا، مرنا وى ب
حسابا ئەبجەدى دياركربىيە، دېئزئى

**سئلت عن اهل الفضل قلت مؤرخا
بكوا بعد يحيى ليس للفضل والد ١٢٥٤ك**

٣. مېئزووفان حسين حزنى موكرىانى سالا
١٢٥٤ك راست ژىكرتتە^(٨٨).

دېرتووكا (مدرسه قبهان فى العماديه)دا
هانىيە، مزورى سالا ١٢٥٥ك چووبەبەر دلوقانىيا
خودى. ئەفە راستىن قەگىرانە. چمكى خوندكاري
وى ئىبراھىم فەصيح ئەلحەيدەرى نىزىكتىن
كەسىن وى بو، ئەوى سەيدايىن خۇ بەرى قەشتىن.
شوشتىيە^(٨٩).

مروّف وەسا دەمۇفكا بورى دگەھىت، ئىبراھىم
فەصيح خوندكاري مەلا يەحياى وخودانى پەرتووكا،
عنوان المجد ... سالا مرنا سەيدايىن خو ١٢٥٥ك
دېرتووكا خودا نقىسيە.

مخابن دو چاپىن پەرتووكا ناقبرى ل بەردەستى
مەنە، تىشتى ھوسا ئىدا تونە^(٩٠). شىخ عبدالرزاق
البيطار كەسىن مەلا يەحيا بەرى قەشتىن
شوشتىن ھۇمارتىنە، ئەقەنە، زانايىن مەرتىن خودى
پەرسىت مەلا حوسىن كورپى مەلا حاجىيى (بالەتەيى)،
زانا محمد ئەمىن كورپى عەبدوللايىن حەيدەرى. براين
وى زانا سالىح كورپى عەبدوللايىن حەيدەرى^(٩١). ناقىن
ئىبراھىم فەصيح ئەلحەيدەرى دگەلدا تونە.

خوندكاري مزورى شىخ نورەدەينى بريفكى،
ھۇزانەكا عەرەبىيا پايەبلند، دپەسىن سەيدايىن خودا
قەھاندىيە، دەسپىكىدا دېئزئى :

**يا ربي زد في حياة الحبر مولانا
بحر العلوم و قطب العن (يحيانا)**

١٢. عەبدوللا رەبەتكى:

عەبدوللا كورپى ئەحمەد كورپى حەسەنى زىزىن
رەبەتكى^(٩٢). نىقبەرا ١٠٦٠- ١١٥٩ك/١٦٥٠-١٧٤٦از
ژايە^(٩٣). ل فىرگەھا رەبەتكى وسپىندارى خواندىيە.

بىقە دچىن ودېئزئى، مزورى پىشتى ژىن وى بووبە نىزى
سەدسالان. چووبەبەر دلوقانىيا خودى^(٩٤). شىخ
عبدالرزاق البيطار دېئزئى (علامه الدنيا على الاطلاق
والدين، حجة الاسلام والمسلمين)^(٩٥). ئانكو، زانايىن
گىش دىن ودنبايىن، ژندەرى مووسلمانان وئىسلامى.

ژ بەرھەمىن وى وەك پەرتووكا، ئمانى نىصاح^(٩٦).
پەرتووكا، حاشىيە على تحفه ابن حجر المكي
الهيتمي^(٩٧). پەرتووكا: شرح المسائل الحسابية فى
آخر خلاصة الحساب، پەرتووكا، حاشىيە على شرح
عصام الدين على الرسالة الوضعيه^(٩٨). پەرتووكا،
حاشىيە على كتاب الارشاد^(٩٩). رسالە حول بعض
نقاط التفسير والمفسرين، مقالة فى مناسك
الحج^(١٠٠).

سەبارا مرنا مەلا يەحياى ژندەرى ئىك ناگىن،
عبدالرزاق البيطار (حليه البشار)، ج٣ ب١٥٨٨،
سالا ١٢٤٥ك دانايە، خليل مردم بك (اعيان القرن
الثالث عشر)، سالا ١٢٥١ك دانايە، عباس العزاوى
(تاريخ العراق بين احتلالين)، ج٧ ب٣٢، ٣٨، دىحىيى
الجورى دنوزاندنا (المسك الاذفر)، ب٢١٧، سالا
١٢٥٢ك دانايە، انور المائى (الاکراد فى بهدينان)، دا،
ب٨٠، سالا ١٢٥٣ك دانايە، حسين حزنى موكرىانى
(مېئزووى مىرانى سۇزان)، ب١٢٤، سالا ١٢٥٤ك
دانايە، محمد سعید البرىفكانى (فضلاءبهدينان)
دا، ب٧٠، محفوظ العباسى (اماره بهدينان
العباسيه)، دا، ب١٧٤، سالىن ١٢٤٩ك، ١٢٥٥ك دانايە،
دسعید محمد احمد (مدرسه قبهان)، دا، ب٢٠٣،
سالا ١٢٥٥ك دانايە، دېئزئى مەلا يەحيا سالا ١٢٥٤ك
چووبەبەر دلوقانىيا خودى، ب فان بەلگەبىن ژىرى،

١. نەقىن وى مەھمەد سەئىد مېھرى كورپى
عەبدولرەھمان كورپى مەلا يەحياى، دەسنىقىسا
دىوانا خودا (ب١١)، سالا ١٢٥٤ك دانايە، ب تەننىشتى قە
ب حسابا ئەبجەدى ژى ئەف نىف مالکە بو قەھاندىيە
(وزرىحي ببغداد)، دېئتە ١٢٥٤ك، ئاشكارە ئەو سەبارا
مرنا بايىرى خو ژ خەلکى دن شەرەزائە.

٢. ھەقال ھەققاخىن مەلا يەحياى، شىخ
ئىسماعىل بەرزنجىيى كونەكووتىرى، ھۇزانەك ب

نقىسەرى ھۇزانئشان عەبدوللەتېف يونس شوشى (سەبىقى)، سالا ۱۲۴۱/ك/۱۸۲۵ز ل ئامبىدىن نقىسىيە. لېكە دەسنقىسىا وئ دېرەتووكخانا دار المخطوطات العراقىيە دا، ل بەغدا، بن نەمرە : ۲۰۸۱۰ ھەيە .

۱۵. تاهرىن كورى سەيد موساين گولى:

گولى ھۇزەكە كوردايە ل دەفەرا زاخۇ ئاكنجى يە. تاهرىن گولى دەسەدسالىيا ھەزىددا ژايە. ژ بەرھەمىن وئ، ھوامش تارىخىيە فى عھد الامير اسماعيل باشا الاول، سالا ۱۱۹۵/ك/۱۷۸۰ز نقىسىيە. لېكە ژئ دېرەتووكخانا دار المخطوطات العراقىيە دا، ل بەغدا، بن نەمرە : ۲۰۸۲۶ ھەيە.

۱۶. مەلا ياسىنى بريفكى:

ھىزا محەمەد عەلى قەرەداغى نامبلكەكا مېژوويى ب ناغىن اكتاب تارىخات، دېرەتووكخانا دار المخطوطات العراقىيە دا، ل بەغدا دېتە. ئىك ژ مورىد وخەلىفەبەين شىخ نورەدىن بريفكى نقىسىيە، لەوان ناغىن (دەسەختىن بريفكى) ل سەر دانى يە. گۆتتە مخاين ئەز نەگەھشتەمە ناغىن درىستىن قى بريفكى^{۱۰۴}.

ل سەر نامبلكىن (در بيان تواريخها) ھاتىيە نقىسىين، پەرتووك مينا كرونولوژىايە (رىزكرنا بويەرىن مېژوويى يە ل گوور سالان)، ل دەسپىكى نقىسىيە، وفات حضرت شىخ سەيد نورالدين البرىفكانى قدس سرە در سنە ۱۲۱۸ھ^{۱۰۵}، ئەفە نەكەقنترىن بويەرە دەسنقىسىدا، كەقنترىن بۇيەر سالا ۱۱۲۴/ك/۱۷۱۲ز ھاتىيە نقىسىين (كشسته گردانیدن زير بيك و حسن بيك ۱۱۲۴ھ)^{۱۰۶}، نقىسەر چمكى مورىدى شىخ نورەدىنى بوو، لەوان وەك رىزكرتن وقەدرگرتن ناغىن قى ھىزاي ل پىشى دانى يە. ئاشكارە نقىسەر دغى سالىدا نە ژايە، بەلكو بخۇ بۇيەر ژدەھمەن وقەروزىن پەرتووكىن بەرى خو قەگوھاستىنە، ئا سەردەمى خو، ئا سالا ۱۲۰۷/ك/۱۸۸۹ز بويەر نقىسىينە. مە چ بەلگە ھەنە ئەفە دەسنقىسىا مەلا ياسىنى بريفكى يە ؟

۱- نقىسەرى ناغ وسالا ژدېيونا كورئ خو نقىسىيە.

پىشى دزانستىن دىنىدا پەلەوان وناقدار بوى، بنەمالا جەلبىيان خاستە مووسل. دا ل فىزگەھىن وئ دەرسا بېژىت^{۱۰۷}، ئەو ژى ھات و ل تاخا (عمو البقال) ئاكنجى بوو، دەرس ل مزگەفتەكا نىزى مالا خو دگۆتن، د بېژنى مزگەفتا (المدرس) كو ناسناغى وئ ھلكرتتە^{۱۰۸}، مخاين ناھىتە زانىن كەنگى رەبەنگى ھاتىيە مووسل. دېژن گوندى رەبەتكى ژ بەر ھەر ئەگەرەكا ھەي، ھاتە سوون، ئەوژى مشەخت بوو. ژ بەھەمىن وئ: المنهاج في العشر والخراج^{۱۰۹}، رسالە فى بيان احوال الرافضة^{۱۱۰}، زىدە القواعد الفقهية فى ضبط الاحكام الشرعية^{۱۱۱}، ھدى الحكم الى خير الحكم^{۱۱۲}، رسالە فى العبادات^{۱۱۳}... ھتە. رەبەتكى نىزى دەھ پەرتووكىن دن ھەنە، ھىزا جەمدى عەبدولمەجىد ئەلسەلەفى ناغىن كەلەكان د پەرتووكا خو: رسائل فى الرد على الرافضة دا نووماركرىنە.

۱۳. مەتەناين ئامبىدىن كوردى:

دەسەدسالىيا ھەزىدئ زابىدا ژايە، سالا ۱۱۷۷/ك/۱۷۱۳ز ل ژيانى بو. ژ پەرتووكىن وئ: حاشىيە على حاشىيە محمد بن على الاشيشى، سالا ۱۷۱۳ز نقىسىيە، حاشىيە على كتاب جمع الجوامع لعلى بن احمد الشعرائى، ھەر دسالا ئاقرىدا نقىسىيە^{۱۱۴}.

۱۴. شىخ يونس شوشى:

شوش گونەدەكە سەر ب قەزا ئاكرئ قەيە. رەھىن شوشى دگەھنە سوقىن مەزىن شەمسەدىن شوشى، خودانى پەرتووكا: راحە الفؤاد، كو ل سەر تەسەوفى يە^{۱۱۵}، شوشى دەسەدسالىيا ھەزىدئ زابىدا ژايە، ب گوروفىن مېژووقان محەمەد ئەمىن بن خەيروللا ئەلعمەرى، ئەو سالا ۱۱۸۱/ك/۱۷۱۷ز دېتە و دگەلدا كەتتە گەنگەشى^{۱۱۶}، ئانكو وىگا شوشى يى ئەختيار وخودان ئەزمون بويە، لەوان ئەلعمەرى گەنگەشە د گەل كرىيە. ژ بەرھەمىن وئ: شرح جمع الجوامع يا تاج الدين السبكى، كورئ

نورەدىنى بىرىكى ھەيامەكى ھاتىنە بىرىكا
 ۋەئەف ناسناقە ھلگرتىبە، پاشى ل دھۆك
 ئاكنجى بوينە. مەلا ياسىن و كورئى وى محەمەد
 سەئىد ژمورىد و خەلىفەين شىخىن بىرىكى
 تىنەھژمارتن.

۵- نقىسەرى (كتاب تاريخات) ب زمانى فارسى
 بوهرتن مېژووېين دەقەرى نقىسىنە، دىژم
 گش مەلايىن كەقنېن كورە، فارسى زانبون، ژ
 وان مەلا سەئىد و باقى وى مەلا ياسىن ژى. ل
 كورر بەلگە و كوروقېن مە ھژمارتن، نقىسەرى
 نامىلكا (كتاب تاريخات) مەلا ياسىن كورئ
 شىخ كورئ لەوھندى بىرىكى يە، سالا ۱۷۸۰ز ژ
 دىنوبە، مىنال سەر رەگەزناما عىراقيا كورئ وى
 محەمەد سەئىد ھاتىبە نقىسىن. سالا ۱۹۰۶
 چووېبەر دلوقانىيا خودى^(۱۱۵). مەلا ياسىن
 (۱۶) سالان، ل بن سەھا مېرگەھا بەھدىنان
 ژبايە، بابەتن وى نقىسى كەلەكى كېم وېر
 بەھايە، كېم نقىسەرىن مېرگەھى خو ل بابەتىن
 مېژووېين كرىەخودان.

سى: نقىسەر و ھۆزانتان مېرگەھى

ناقىن نقىسەر و ھۆزانتان ل كورر سەردەمېن
 تىدا ژباين ھاتىنەرتىكرن.

۱. ھەمىدى:

ۋەسا ديارە ئەقە ناسناقى وىن ھۆزانتە. ناقى
 وى ناھىتەزانىن، دىسان ناھىتەزانىن ئەوى ناسناقى
 خو ژ باق و باپىرنن خو ۋەرگرتىبە بان ژ كوردىن
 ھەمىدىن^(۱۱۶) ناقىدىر ل دەقەرى.

ھۆزانەكا وى ژ لايى دمسعود كتانى قە
 ھاتىبەبەلاقىرن. (كتانى) ھۆزان دايەپال مەلا
 حوسىننى باتەبى^(۱۱۷). قەكۆلەر سەئىد دىرەشى
 ل وى ھزرىيە ئەقە ھۆزانا ھەمىدى يە، (ھەمىدى)
 ناسناقى خو سىن جاران دھۆزانتان، دسەردەمى
 سۆلتان حوسىننى ۋەلى دا(۱۰۹۴-۱۸۸۱/ك/۱۵۲۳-۱۵۷۳ز)

محەمەد سەئىد زىدى ۱۳۰۴/ك/۱۸۸۱ز اتارىخ
 ولادت پىسرم محەمەد سەئىد در چاردهم ماھ
 ذى القعدە سنە ۱۳۰۴ھ). ئەم د زانين ناقى
 كورئ مەلا ياسىنى، محەمەد سەئىدە خودانى
 پەرتووكا، فضلاء بەدىنان، ئىككىن دەپايىن خو
 بو^(۱۱۸). ئەوان نقىسەرى چ كورر و سالىن دن نە
 نقىسىنە. ل سەر رەگەزناما نوسا محەمەد
 سەئىد خودانى، فضلاء بەدىنان، سالا ۱۸۹۷ز
 ۋەك زىدى وى ھاتىبە نقىسىن. ل سەر دەفتەرا
 خزمەتا ويا كارى ھەقۇكا (صحح تولدە)
 ھاتىبە نقىسىن، ئانكو زىدى خو راستكرىە،
 ئاشكارە محەمەد سەئىد ژى خو بچوككرىە،
 بەرئەقل زىدى وى بن راست ۱۳۰۵/ك/۱۸۸۷ز
 ۱۳۰۴ك مىنا باقى وى مەلا ياسىنى نقىسى.
 بەرمالبا وى ژى (بەرمالبا مەلا ياسىنى)
 ھۆزانتان ساربا مستەفا دۇسكى مىنا وى. ژى
 خو بچوككرىە، ژ ۱۹۰۲ كرىە ۱۹۱۳^(۱۱۹).

۲- دەسنقىسا نامىلكا (كتاب تاريخات)^(۱۲۰)
 دپەرتووكا خانان دار المخطوطات العراقىە دا ھەبە.
 ئەم دزانين ھىزا مەسعود محەمەد سەئىد
 بىرىككىنى نەقىن مەلا ياسىنى، دەسنقىسىن
 پەرتووكا خانان بەھالا وان، پەروە پىشكىشى دار
 المخطوطات كرىون^(۱۲۱).

۳- مەگو نقىسەرى (كتاب تاريخات) بوهرتن
 مېژووېى ناسالا ۱۳۰۷/ك/۱۸۸۹ز نقىسىنە، ئانكو
 تاقى سالىن دژاندىا بوپە و ل سەرخو بوپە، پاشى
 نەشپايە بەردەوام بىت، بان نەساخ كەتتە بان ژى
 چووېبەر دلوقانىيا خودى، مېژوووقان محەمەد
 سەئىد بىرىككىنى نقىسىنە، باقى من مەلا ياسىن
 ل خەستەخاننا مووسل نەساخ كەتتە، ل وىدى
 سالا ۱۹۰۶ چووېبەر دلوقانىيا خودى^(۱۲۲).

۴- قەرەداغى نقىسىنە، دانەرى (كتاب تاريخات)
 مورىدى شىخ نورەدىنى بىرىكى بو^(۱۲۳). ھىزا
 مەلا ياسىن كورئ شىخ^(۱۲۴) كورئ لەوھند ...
 ب رەقىسنا خو دگەھتە ھۆزانتاننى ناقىدىر مەلا
 حوسىننى باتەبى^(۱۲۵). بەھالا وان ژ عشقا

ژايە، ئانكو ژھۇزانقاننن شارى زانىنە ^(۱۱۸):

ئەف ھۇزانا (ھەمىدى) ب چار زمانان كوردى،
 فارسى، تركى وعەرەبى ھاتىيەفەھاندن. گەلەكا
 لىكدايە، ب كوردىيەكا سىك ورەھوان ھاتىيەدارىشتن.
 ئەقنن ژىرى ئەو مالكن ئەوين ناقى (ھەمىدى)
 تىداھاتى:

مەھمۇد وخۇش ئىشتە علم، خاسمە ژبو خەلقى مەلا
 مە نقى مىران دەھىبەت والى بو ئەنيا شەھسوار
 فوجلنر مەھ ئەي (ھەمىدى) علم ئېلىشەن يوقدر
 ئىلىم عالم ئېچنە ئەلمەك ئولور نامدار

* * *

درنجوم وھىكەمت و علمى مەعانى تاب شەرىع
 ئەي (ھەمىدى) گەرچ سەپاسى مەھكەمىرىپىشدار
 ائىى بالعلم فظلا من ىسمى ب (الھىمد)
 اىن مـن ياتى مھىبا باحئا بالاقتدار ^(۱۱۹):

۲. بەھارى:

ھىژا مەسعود كىتائى ناقى وى بو جارا ئىككىن سالا
 ۱۹۹۸ ئانىە ^(۱۲۰)، ھۇزانقان دھۇزانەكا خودا دىژى.
 بەھارى ژ بىنەمالا پاقرزا عەباسىيانە، ئامىدىن ژ گىش
 باژىرىن دن چىترە:

(بەھارى) از وجود تودمان پاك عباسى سىت
 كە مىگويىند اېن ملك (عمادى) بە ژشەرائىست ^(۱۲۱)
 نە ناقى وى، ئەژى سەردەمى ژىنا وى تىنەزانىن.
 دوورنىە ل سەردەمى ژىرىننى مىرگەھا بەھدىناندا،
 سەردەمى سۆلتان حوسىننى وەلىدا ژبايىت، ب
 گوروفى دىژى، ملك وھەن ئامىدىن ژ گىش جەھىن
 دن خۇشتر وچىترە.

۳. دەردى:

مىژوووقان عەبدولرەقىب يوسىف بو جارا ئىككىن
 ناقى وى سالا ۱۹۸۸ ئانىە ^(۱۲۲)، ب بۇچوونا وى (دەردى)
 ل مىرگەھا بەھدىنان ل سەردەمى عادل پاشايدا
 (۱۸۰۴-۱۸۰۷ز) ژايە. ب گوروفى مىنا عەبدولرەقىب

دىژى، ھۇزانقاننى ناقى عادل باشاى دھۇزانەكا خودا
 ئانىە وپەسنىن وى داينە:

حاكىمى عادلنى جەوواز توپى نام، وەلى
 والىن مولكن سولەھىمان توپى، سۆلتاننى قەدىر ^(۱۲۳)

ب ھىزا من (دەردى) نقى مالكىدا، باسى عادل پاشاين
 حاكىمى ئامىدىن ناكەت، باسى حاكىمى عادل جەووازى
 دكە. عادل جەواز ^(۱۲۴) Adilcewaz باژىرەكن باكوروى
 كوردستانىيە، سەر ب وپلايەتا بەدلىسىيە، دكە قىتە
 سەر كىنارى ژوورىن زەرىچا وانى، رۇژھەلانى ئەخلاتى ^(۱۲۵)،
 ھۇزانقان دىژى ناقى تە حاكىمى عادل جەووازىيە، لى نو
 والىن مولكن سولەھىمانى وسۆلتانەكن ھىژاينى.

مىرى (دەردى) پەسنىن وى ددە، مىرەكن دەقەرا سەر
 ھەدەئىيە، دىژى: تو شىرى ژ بىنەمالا شىراينى، بىشى
 تە سەر ھەدە، گورگ وروفىن عەھمان دكەيە دىل
 وئىخسىر:

ئەسەدى، شىرى ئەسەب، بىشەئى سەرھەدە
 مەكان

گورگ وروباھىن عەجەم ئەو دكىن
 دىل وئەسىر ^(۱۲۶)

مە بەلگەبەكن دن ژى بۇ پىشتەقانىيا بۇچوونا خۇ
 ھەيە، ئەوزى پىشكداريا مىرى عادل جەووازىيە، دىشەرىن
 باژى وسەراندەرىدا، دەردى دىژى:

جەنگىن باژى وسەراندەرى، عەجەب نىنە ژوہ
 ھۇنەر وچۇرئەتەكە، زىدەيە ھەق دايبە مىر ^(۱۲۷)،
 (بازا دكە قىتە شەمىدىنان وپلايەتا ھەكارى،
 (سەراندەر/سەراندەر) ژى دكە قىتە رۇزاقاين مەلازگىرى
 وپلايەتا موشى ^(۱۲۸)، ئانكو ھەردو جەھ دكە قىتە
 باكوروى كوردستانى، پىنەندى ب مىرگەھا بەھدىنان
 قە تونە، مە ناقى وى نقىسى، بەلكو راستيا وى د
 پىشەرۇژىدا بىتەخوياكىن.

۴. شەھەدىنى ئەخلاتى:

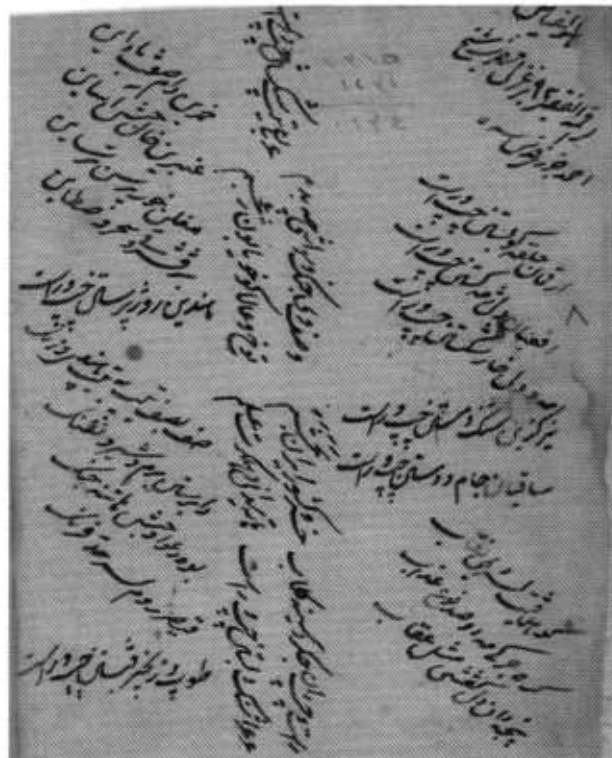
شەھەسەدىن كورى عەبدولكەرىم كورى موساى
 ... رەھىن وى دكەھنە شىخ حوسىننى ئەخلاتى، ئەوى

سەعدى شىرازى، سائىب تەبرىزى، هىلالىن جەغتائى،
ھومايون، خەيالى ... ھتد. ل سەرئى ھۇزانىن خۇ
دئىقىسە (لراقمە ۹۲) نۆت و دو ب حىسابا ئەبجەدى
ناقىن (محەمەدە، ۵)، ئانكو ئەفە ھۇزانىن محەمەدینە
ب خەتى وى. دەستئىقىسەكا ھۇزانىن وى دېرئووكخانا
دار المخطوطات العراقية دا ل بەغدا، بن ئەمرە :
۸۱۵۵ ھەبە، ھىژا محەمەد عەلى قەرەداغى نىزى
دەھ ھۇزانان ژئى بەلاڧكرىنە^(۱۲۵).

۶. عەبدوللايىن بىزالى:

دەستئىقىسەكا كەفنا پەرتووكا، الصواعق
المحرقة يائىن حەجەر ئەلمەكى ئەلھەبىتەمى.
ساللا ۱۱۸۹ك/۱۷۷۵ز، ل سەردەمى فەرورەيا سماھىل
پاشا كورئ بەھرام پاشايىن ئامىدى، ھاتىبەئىقىسىن.
ئىقىسەرى وئى گۈتە: كتبت لاجل الملا عبدالله
البازلى^(۱۲۶) المتوطن فى قرية أسى (عاصى)^(۱۲۷).

نومنا پىنج مالكىەكا محمد طە يار پاشا، ب خەتى
وى، ل سەر ھوزانەكا جزىرى

ساللا ۸۰۸ك/۱۴۰۵ز چووبەبەر دلۇقانىيا خودئى^(۱۲۹).
شەمسەدەين دەسەدسالىيا ھەڧدئدا، نىڧبەرا
۹۹۷-۱۰۸۵ك/۱۵۸۸-۱۶۷۴ز ژبايە^(۱۳۰).

ژ ئەگەرا شەر و پەڧچونىن دەولەتىن صفەوى
ونوسمانى ئەخلاتى ھاتە دەڧەرا ھەكارىيا، ل وئىرى
ئاكنجى بوو. ساللا ۱۰۳۰ك/۱۶۲۰ز دگەل كوچەرىن
ئەرتوشىيا تىتە مىرگەھا بەھدىنان. مىرئى ئامىدىن
وى سەردەمى سەيدى خان بەگ (۱۵۸۵-۱۶۲۹ز). ژئى
خواست ل مىرگەھا بەھدىنان ب مىنن، حەفت
گوندىن مزورىيان ژئى ژئرا بەخشىن (برىڧكا، گەلىن
رمان، خرابىيا، بىگەھ، ركافا، ئالوكا، تلدىين).
ئەخلاتى رازى بو، تەكيا خۇ ل گوندى برىڧكا
دامەزراند^(۱۳۱).

ئەخلاتى ھۇزانقەنەكىن پايە بلندە، ل گوور گۈتئا
نەڧىن وى شىخ نورەدەينى برىڧكى، ئەوى ھۇزان ل سەر
ھەمو تىپىن ئەلىڧبىتكىن عەرەبى ڧەھاندەينە^(۱۳۲).
لئى مخابن پرائىيا ھۇزانىن وى ژئاقچوون، ئەوئىن ماين
نەڧىن وى (زاھد برىڧكانى) ل سوئد ل ساللا ۲۰۰۱،
ھەولئىر ساللا ۲۰۰۳ چاپكرىنە .

۵. محەمەد تەيار پاشا:

كورئ مىرئى ئامىدىن سماھىل پاشايىن ئىكىن يە،
دو جازان ھەر جارەكن سالەكن مىراتئى ل ئامىدىن
كرىيە، جارەكن نىڧبەرا ۱۷۹۸-۱۷۹۹ز^(۱۳۳). جارا دن
نىڧبەرا ۱۸۱۶-۱۸۱۷ز، دڧنى ساللا داوئىن دا ۱۸۱۷ز
(۱۲۳۳ك) چووبەبەر دلۇقانىيا خودئى^(۱۳۴).

محەمەد تەيار پاشا ھۇزان ب زمانىن كوردى
وفارسى ڧەھاندەينە، ناسناقن وئى شەئرى (غەربىي).
يە. باشئىقىسەكىن پەلەوان بوو، ديوانا مەلایىن جزىرى
ساللا ۱۲۳۱ك/۱۸۱۵ز ب خەتى خوئى شرىن ئىقىسىە.
دەستئىقىسا ئورگىنالا وئى دېرئووكخانا شىخ تاھا
مەزھەر ماىي دا، ل دھۆك پاراستىە.

محەمەد تەيار پاشا گەلەك پىنج مالكى ل
سەر ھۇزانىن ھۇزانقەنەكىن كورد وفارس ئىقىسىنە
وھك: جزىرى، پرتو بەگن ھەكارى، مەولانا خالدئى
نەڧشەبەندى، حافظ شىرازى، عەبدولرەحمان جامى،

نمونا نەخش و نغىسبنا مېرى ئامېدىن سماھىل پاشاين دوى كورئ محمد طەيار پاشا

گەلەك دەقەرەن ھەبە. ل دەقەرەن سەلماس، بالەك، قەلاچوالان، رىكان، بۆتان، ناغى وئ ھەبە. چمكى ھۇزانا مەلا عەبدوللاين بىزالى ب كرمانجىە، لەوان ژ وان دەقەرەن ناغىن رىكان و بۆتان پىر گىرەن. لى بۇچونا (بىزالى) ل دەقەرە سەلىقەنەيا، ژ بۇچونىن دىنن ۋەك رىكان و بۆتان ب ھىزترە. ب گوروفى ھاتنا ناغى ناسى/عاصى/ئاسھى گوندى ھۇزانقان بىزالى لى ژباي. مە گو تىن چىايى سىپى دكەقىتە نىقېھرا بىزالى وئاسھى دا، لەوان ب مكرتېھكا مەزن ھۇزانقان عەبدوللاين بىزالى خەلكى گوندى بىزالى بە، ل گوندى ئاسھى مەلا بوبە ھۇزانىن خو قەھاندېنە .

ئانكو بۇ مەلا عەبدوللاين بازەلى، ئاكنجىن گوندى ئاسى ھاتىبە نغىسىن. مە گو بازەلى، بىزالى و بىزەلى ئىكن، دوور نىنە ئاسى/ عاصى ھەر گوندى ئاسىھى/ ئاسھى بيت، نەمازە ھۇزانەكا وى بىزالى ب زمانى كوردى ھاتىبە نغىسىن. دەسنغىس سالا ۱۱۸۹ك/۱۷۷۵ز ھاتىبە نغىسىن، ئەقە درىست ل سەردەمى مېرى ئامېدىن سماھىل پاشاين ئىكىندايە ۱۱۸۲-۱۲۱۳ك/۱۷۶۸-۱۷۹۸ز. ب ئاخفتنەكا دن بىزالى دەسەدسالىبا ھەژدى زاينىدا ژبايە. بازەلى، بىزالى، بىزەلى ... ۋەك ناغى گوندەكى، ل

نامىدىيى نىزى بىست كىلومىتران. گرگاشى
ھەفچاخى مەلا حوسىنىئى باتەبى بوو، ب گوروفى
بىرتكانيا دىئىقبەرا ھەردواندا. گرگاشى دىبىزى:

سەلاما من سەحەر خىزى
ل ئە ئەى بانئى ھەكارى

دەرسقىندا باتەبى دىبىزى ،
ژ لوتقى و عىناياتى
تۇبى مەنصۇرى رحمانى

... ھتد^{۱۴۴}

باتەبى زى ل گوور داويتىن فەكۇلىنان دسەدسالىيا
دوازى ك/ ھەژدى زانىدا ژبايە^{۱۴۵}. ھنەك ھۇزائىن
گرگاشى دەستىقىسەكا سالا (ك/۱۱۸) ۱۷۱۷ز
ھاتىبەنقىسىن، ھاتىبەدېتن^{۱۴۶}. ئانكو گرگاشى
بان دوى سەردەمىدا ژبايە وناقدىزىبويە، ھەتا ھۇزائىن
وى يىنە كوومىكرن. بان زى ھنەك بەرى وى مېژووىن
دەھ - بىست سالەكا ژبايە، ل گوور رىزكىن بورى،
گرگاشى دسەدسالىيا ھەژدى زانىدا ژبايە.

كىم بەرھەمىن ھۇزائىنى ھاتىبەدېتن، بەلكو تىن
(سى) ھۇزائىن وى ھاتىبەدېتن، ھۇزانا، ل روژئاقا دەمىن
ئىنقار، ھۇزانا ، سوبحان ژشاھى بىچون، بەرىكانيا
وى وباتەبى^{۱۴۷}.

ھۇزائىن گرگاشى ژ لايى كىش و قافىاقە، مىنا
ھۇزائىن كلاسىكن كوردن، كىش و قافىا ھۇزانا، ل
روژئاقا دەمىن ئىنقار، مىنا كىش و قافىيىن ھنەك ھۇزائىن
جزىرى، فەقىئى تەيران و شەمسەدېنى ئەخلاتى نە،
چامىن (قەصىدئ) ئىك قافىا سەرەكى ھەيە، دنافدا
قافىە سى مالك سى مالك تىتە گوھورپىن. مىنا
دىبىزى :

دەلالا نازكبا رەندى
شەپالى دىم وەكو فندى
ب راسنى ئايەتا زەندى
بھار و خۇشيا جاتى
تو داخوازانى دلبەر
ژ من تو چاك يكە باوهر
ژ بەھشت و زەمزم و كەوسەر

ئەفا زىرى مالكا دەستىپىكا ھۇزانا بىزالى يە، ھىزا
مەھمەد ەلى قەرەداغى كىش ھۇزان بەلاڧكرىە:

خاوهر مىسالا سوپەرى، سىك سەدەفا مەخمور لىاس
روژەك فەخانم بەرىمى، قالت تعال، كەل، من بناس^{۱۴۸}

۷. ەبەدولايى مەئالى:

مەئالى سالا ۱۱۱۸ك/۱۷۰۶ز دەقەرىن شەبەكىن
دەوربەرىن مووسىل ژ دىبويە، ژ ھۇزائىن وى خويابە، ل
سەر رىيا سۇڧيا (قادرى) بويە، ژ خەلىفە ومورىدىن
شىخىن بىرىكا بويە، ئەو دىبىزى :

كانى دىبار ئىنا شوخى بىرىكانى
ھاتن بو سوق و بازار، خەلقى گەلىرمانى
ئەورو قەوى دلرىشم، بى تاقەت وتەشويشم
وەكە مەلا و دەرىوشم، قەت حالى ما نزانى^{۱۴۹}

ھۇزائىن رەھىن خۇ دكەھىنىتە زانايى ناڧدېر
ئەبويەكر ئەلموسەنىف^{۱۵۰}، دەھۇزانەكا ەرەبىدا
دىبىزى:

أفلا بنظرون سطوة وجدى ؟
اذ أبويكر المصنّف جدى

(مەئالى) ھۇزائىن خۇ ب كوردى (گوڧەرى
شەبەكى)، فارسى، تركى و ەرەبى فەھاندېنە،
ھۇسا ئافى خۇ و دەڧوكا خۇ دىبە :

كەر ھەممە يار و ويرىن، ئەز دل ئاگە^{۱۵۱} و ھەزىن
ب زويانىن (شەبەكى) باچە (مەئالى)
غەزەلى^{۱۵۲}.

ھۇزائىن مە سالا ۱۱۹۸ك/۱۷۸۳ز دژىن ھەشتىن
سالىدا چوويەبەردلوقانىبا خودئ. ئانكو دسەدسالىيا
ھەژدى زانىدا ژبايە، ل گوپىستانا (الباب الصغىر)
نىزى (ئەبى يونس) ل مووسىل ھاتىبەفەشارتن^{۱۵۳}.

۸. ەلا مەنصۇرى گرگاشى:

گرگاشى گوندەكە دكەڧىتە ژوريا رۇژھەلاتى

ورەشىد فندى ھىز كىرىبە ناسناڧنى وى (لاغەر) ۱۱۵۵.
من سالا ۱۹۸۸ نڧىسىيە: پەيما زىبارى دشعرا لاغەرىدا
نەوا ص. ب نامىدى بەلاڧكرى. باسى كچەكا زىبارى
بە. نە عەشىرەتا شاعرى !.

**ب ھەفت ئاقان بىشويى (لاغەرى) خۇ
مەكە دەعووا ژۇنى زىبارىنى قىسەت**

دىسان نڧىسىيە، لاغەر ژ خالدى زىبارى ھۇزانڧانترە!
نەف راسنە ژى، پىشنى ھىژايان تەحسىن^{۱۱۵۱}
ئىبراھىم دۇسكى وحوسىن شەمرەخى ھنەك ژ دېوانا
(لاغەرى) بەلاڧكرى، چاك بۇ قەكۈلەرمان روون بوو.
د سەرھندى را قەكۈلەر رەشىد فندى رازى نەبويە.
(زىبارىنى) باسى كچەكا زىبارى بە، ھەر حسابكرىبە
(لاغەر) ناسناڧنى ھۇزانڧان خالدى زىبارى بە. لەوان
سەردەمەككىن دن بو ھۇزانڧانى مە ھەلبىزارتىبە
نڧىسىيە: الملا خالد نو الرقم (۴) فى الشجره، من
المرجح انه لاغر... هو الذي يمكن ان يكون قد عاصر
الجزيرى^{۱۱۵۷} (مەلا خالدى نەمرە : ۴، ئەوۋە لاغەر و
دبە ھەڧچاخىن جىزىرى بىت)؛ ھىز نەكرىبە نەخودانى
پەرتووكا: الاحوال الدرېه ... نە ھىچ ژئەدرەككىن دن
نەگوتىبە، ئەقى مەلا خالدى بەرھەمەككىن نڧىسى ب
كوردى يان عەرەبى دانايە.

قەكۈلەر ھىزرفان عەبدوللا بىنى پىشناخو ب
ژئەدرەكى قاھىمەكە، نڧىسىيە: نەف نىڧ مالكە
ھوسا ژى تىتەخاندن (مەكە دەعووا ژۇنى زىبارى روون
قەت)^{۱۱۵۸}. بو قى بۇچوونى دىيىم:

أ. بژلى قەگىرانا ص. ب. نامىدى، قەگىرانتىن دىنن قى
مالكىن ل جەم مە تونە.

ب. پەيما (زىبارى روون) قاقىن سىست دكە. ب گوروفنى
چ پەيڧىن دىنن قاقىن وەك: ژارىن، ئىنكارىن،
سەردارىن، ئىقرارىن ... ھتد. چ (اۋو) دىنڧبەرا
تېيىن رى وىندا (رائى وىانىدا) نىن.

ت. ب قەگىرانا قەكۈلەر ھىزرفان ژى (زىبارى روون) ھەر
زەرىبەكا زىبارى بە نەناڧنى عەشىرەتەن بە.

نەم دكارىن بو پىشتەڧانىيا خالدى زىبارى مە

ب نەنھا من تويا زانى^{۱۱۵۹}.
كىش و قاقىن ھەردو ھۇزانىن دن، دىسان قاقىبە
سنى مالك سنى مالك تىتەگۈھورېن، دگەل گۈھورېنا
قافىا نىڧ مالكا سىنگى (صدر البىت)، ئەف تەرزى
قافىن ل جەم بەكر بەككىن ئەرزى وخالدى زىبارى ژى
ھەبە. گرگاشنى دىنى :

**سەلاما من سەھەر خىزى
ل نە ئەى (باتى ھەكارى)
ژ شەھبازان شەكر دېزى
ژ عەقدا دۈر و مروارى
ژ مەوجان فېتنە ئەنگېزى
ژ لوطفا خالڧى بارى^{۱۱۶۱}.**

ھۇزانىن گرگاشنى ژ لاين نەفەرۈككىن قە. ل سەر
ئەڧىنن وخورسىتى نە .

۹. خالد كورې ھوسىنى زىبارى؛

باپىرى وى بى دوور سەلىمىن زىبارى دەسەدسالىيا
شازدى زانىدا. ل دەڧەرا زىبار رۇڧاڧاين زاخو
ژايە^{۱۱۶۰}. ھوسىن باڧىن خالدى ل سەردەمى مىرى
جىزىرى مەمەد كورې مىر شەرف خانى ئىككىن دا
۱۱۶۴-۱۱۰۷ك/۱۷۵۰-۱۷۹۲ز مەشەختى دەڧەرا بۇتان
بويە^{۱۱۶۱}. ھۇزانڧانى مە خالدى ل گوندى رۇڧنگوك
ل بۇتان سالا ۱۱۷۰ك/۱۷۵۱ز ژ دىبويە، پاشى ل
گوندى (رەشىدىن) باكورې مووسل ئاكنجىبويە.
ل قى گوندى ئىجازا خۇ يا زانىسى ژ ئىبراھىم
كورې عوسمان ئەلرەشىدى، ياسوڧياتىن ژ ئەحمەد
ئەلرەشىدى ئەلقادرى ۋەرگرتىنە^{۱۱۶۲}. پىشنى ئىجازە
ۋەرگرتىن چارەكا دن قەگەرىا دەڧەرا بۇتان، ل گوندى
رەشنىيە سالا ۱۱۲۰ك/۱۸۰۵ز چووبەبەر دىلوقانىيا
خودى^{۱۱۶۳}.

ژ بەرھەمىن وى وەك: كرامات الشىخ احمد
الرشىدى، وصايە الى الحسين (ولسە)، بەيئا
سىسەبائى ب كوردى^{۱۱۶۴}.
ھنەك قەكۈلەرمان مىنا، سادق بەھائەدىن نامىدى

ھاتىبەھافىتىن، چىمكى نە ئەلئومەرى، نە زىئەھكىن دىن گۆتتە ئەفە نىقىسەرى بووا (۱۱۶۲). نە چىمكى مە نەزائىيە ھەفچاخىن ھۆزانتان مە بو، مېنا فەكۆلەر رەشىد فەندى بۇچووى (۱۱۶۳). خالدى زىبارىن ئەلئومەرى باسكىرى، كەسەكىن جودايە مېنا خالدى شىنن زىبارى، ئەوژى ھەفچاخىن ھۆزانتان مە بوو، لىن خىرش وىن بەرھەم بوو.

۱۰. ھەمكى تۇقى:

دژىئەرادا ب ناقىن ھەمە كووور ژى ھاتىبە^(۱۱۶۴). ب ھىزا مېژووفان ئەنەھەرى مابى، تۇقى دسەردەمىن مېر قوباد بەگ كورپ سۆلتان ھوسىنىن وەلى دا ژىايە^(۱۱۶۵). قوباد بەگ نىقىبەرا سالىن ۹۷۴-۹۸۲ك/۱۵۱۱-۱۵۷۴از مېرى ئامېدىن بو. مە دقنى بېژىن ھەر سترانەكا بان ھۆزانتەكا ھەمكى، ناقىن وى تىدا نەھاتىبە، دى دقنى فەكۆلىنىدا ب پىشنگوھشە ھىتەھافىتىن . دسترانەكا ھەمكى دا ناقىن براھىم پاشا تى :

ئامېدىن بەرىتە

زەرى گوزەللى، گوزەللى

دبەردا رويبارى شېتە

زەرى گوزەللى، گوزەللى

براھىم پاشا خاپىنە

زەرى گوزەللى، گوزەللى^(۱۱۶۶)

بەرنەقل ئىبراھىم پاشا دقنى ستراندا كورپ بەھرام بەگىن يە، ئەوئ دژى مامىن خو سەئىد خان (۱۰۹۳-۱۱۱۱ك/۱۱۸۲-۱۱۹۹ز) راوہستاي^(۱۱۶۷). ب ئاخىتەنەكا دىن ئىبراھىم پاشا ابەگ، دىققا دوئ ژ سەدسالىيا ھەقدىدا، نىققا يەكى ژ سەدسالىيا ھەزىدا ژىايە، ئەگەر ئەف بۇچوونە راست بە، ھەمكى دسەدسالىيا شازىدا نە ژىايە، بەلكو دسەدسالىيا ھەزىدا ژىايە.

فەكۆلەر مەسعود كئانى ل وئ ھىزى بە (ھەمكى) سترانەك ب شەرى گاپنىركى^(۱۱۶۸). ئەوئ نىقىبەرا مېرگەھا بەھىدىن ھەكارىدا سالا

ھەلبىزاتى، فى خالى ژى زىئەكەين. فەكۆلەر ھىزىقان ەبەدوللا دەسنقىسەكا (بەيتا سېسەبانى) دىتتە، سالا ۱۲۳۴ك ھاتىبەنقىسەين. نىقىسەرى وئ مەلا خدرى مارىنى دېئىژى، ئەف كىتابە ژ بەر مە خطوطا ئەسلىيا مەلا خالدى زىبارى (قدس اللە سرە) ھاتىبەنەقلكرن^(۱۱۶۹).

مەلا خالدى مە ھەلبىزاتى سالا ۱۲۲۰ك چوويەبەر دلوفانىيا خودى، ئانكو مەلا خدرى مارىنى پىشتى چارە سالا، شىايە ب ساناھى ژ دەسنقىسە ئورگىنالا ھۆزانتان فەگۆھىزىت. نەگەر (زىبارى) مېنا فەكۆلەر رەشىد فەندى بۇچووى، ل سەردەمىن (جىزىرى) ژىابىت، ئانكو (سالا ۱۲۳۴ك) نىزى دوسەد سالا ب سەر مېنا (زىبارى) فە چوونە، وىنكا دكاودانىن كوردستاندا زەھمەترە، دەسنقىسە ئەسلىيا ھۆزانتان پىتەدېتن^(۱۱۷۰).

بۇچى ھۆزانتان مە خەلكى زىبارا بەر خابورى يە، نە زىبارا بەر زى بەھىدىن ؟ ژ بەر :

۱. ئەوى بەيتا سېسەبانى ب دەھۆكا بوتان نىقىسە، زىبارا بەر خابورى پى نىزى بوتانە، ئىن خابور دىنقىبەرىدا ھەيە، ھەما تو چوويە ئالى دىن خابورى، ئالى ژورى، يەكسەر دكەفە دەقەرا بوتان زىبارا بەر زى بەھىدىن ژ بوتان دوورە .

۲. ھۆزانتان مە ل گوور زانبارىن پەرتووكا : الاحوال الدرىہ ... ژىئەرى سەرەكىن ژىانا وى، ژ بەرناققا خابورى ودىچلەمى دوور نەكەفتە، زاخو بىت، بوتان بان رەشىدى يا ژورىا مووسل .

خالدى زىبارىن ناقىن خۇ كرىە (مەھمەد) وچوويە شوش، مېنا مەھمەد ئەمىن ئەلئومەرى دېئىژى، خالدىكى دىن بىن بەرھەمە^(۱۱۷۱). ھەكەنا ھۆزانتان مە دەيتا سېسەبانى دا بېئىت:

مەھمەدى زىبارى

گۆتى كەلامى مەوزون

ل شوننا: ئەو خالدى زىبارى، گۆتى كەلامى مەوزون،
۳. خالدى زىبارىن مېژووفان مەھمەد ئەمىن ئەلئومەرى باسكىرى، ب پىشنگوھشە

1113ك/1701ز روداي، قەھاندىيە. سىتران دېئىزى:

گاپنىزكى بدار و باره
وئىسرائى بدار و باره
پىداتىن چەند سوياره
(چل قەدەر) ل پشت داره⁽¹⁷⁹⁾

مخابىن ئاقىن (حەمكىن) دىنىف مالكىن بەلاقىرىن
قى سىترانىدا نەھاتىيە، ئەقە زى گومانى ل جەم
خاندەقانى، سەبارا قەھىنەرى راستىن سىترانى، پەيدا
دكەت. ئەگەر بۇچونا د. مەسعود كىتاتى راست بە،
وئىگا (حەمكىن) دسەدسالىيا ھەزىددا ژبايە، مىنا
دسەرمەرا بورى.

(حەمكىن) ھۆزائىن ب كىش وقافىيە وسەرىيەست
زى قەھاندىيە. ژ ھۆزائىن وى خويادبە ئەو كورپى حاجى
يە، دلاوينا خودا ئەينى كوررەيە، خاندەقانە دزاتى ئاقىن
خو دگەل ھۆزان وسىترانىن خو ھەلچىنىت⁽¹⁷⁹⁾. دزىن
ئەختىبارىن دا كوررە دىيەت، ئەو ئامازى ب كورراتيا خو
دە:

خەرىم ژ نىشان و خالان
مەخمورىا ئناف گوليت زورى
تە ئاگىر بەردا شەمالان
ژ بەر نالىيت (حەمە كوررەي)
ژ تارىا زولفان و تالان⁽¹⁷⁹⁾
ل (حەمكىن) ژار بو ھىگورى⁽¹⁷⁹⁾

د. مەسعود كىتاتى پەرتووكەكا (۴۴۸) بەرىپەر ل
سەر (حەمكىن) دانايە، دو پىشكىن وى پىنوەندى ب
حەمكىن قە تونە. نۆت وئىك سىتران بو حەمكىن
ھژمارتىنە (ب ۲۲۳) ئاقىن وى تىن دىشەش سىترانا
(راستىر دىشەش سەبەقادا)⁽¹⁷⁹⁾ ھاتىيە، ئەقەن دن
دبە كەسەكى دن قەھاندىن و حەمكىن ب سىتران
گوتىن. ب ئاخىتەنەكا دن قەكولەرى حەمكىن ب
ھۆزانفان نەزانىيە، ل جەم وى تىن سىترانىژە ئەقەزى
شاشىيەكا مەزە. ھىقېدارم دكىتاتى تىن سەبەقا
داويا قى گوتارى بخونىت، كو پەرتووكا ويدا (ب ۲۸۲)

ب شاشى ھاتىيە، كاتى ھۆزانە يان نە!
مەگو نۆت وئىك سىتران بو (حەمكىن) دانىنە،
ئاقىن وى تىن دىشەش سىترانا ھاتىيە. بو نمونە
سىترانا (ھاي شەنگە شەنگە، شەكرارا شەنگە)
بىن بەلگە وگوروف بو حەمكىن دانايە (ب ۱۷۹).

سەبەقىن سىترانى مىنا د. كىتاتى بەلاقىرىن،
نەيەكسانىن، ھەنەك نەھ مالكن، ھەنەك حەفت،
ھەنەك شەش، ھەنەك چار، ھەنەك سى...! پاراست
ھەر سەبەقەك (سى مالكن)، دىنىسىنىدا سى
مالك بىنە نەھ شاشىيە، ب كورتى مىنا مەلا
مەحمودى بايەزىدى (۱۷۹۹-۱۸۱۷ز) قەدگىرە:
شەكراراغاي گرافى دېئىزى شەكراراغاي شەنگ زى.
مەزەكى ئافدارى نەرتوشىيان بو. ب دەستىن مېرى
ھەكاريا ئىبراھىم خان بەگ كورپى محمد خان بەگى
ھاتىيەكوشتن. مېرى (رۇرەشنى خو فرۇش) ئەف
تالوانا مەزىن، بو داگىركەرىن ئوسمانلى، تايەتى بو
سەرلەشكەرى نەرزۇمى عەبدوللا پاشاي چەتەچى
كرىيە⁽¹⁷⁹⁾.

ئەف سىترانا ب شەكراراغاي ھاتىيەگوتىن
(حەمكىن) نەگوتىيە، دېئىزىم نە بەرھەمى وى يە، ب
بەلگە وگوروفىن ژىرى:

۱. بويەرى كوشتن شەكراراغاي ل مىرگەھا ھەكاريان،
ل كەلا شاخى، ژىريا زەرىچا وانى، روودايە (۱۷۵).
پىنوەندى وى ب مىرگەھا بەھدىنان قە تونە، خەتا
حەمكىن سىترانا پى قەھونى.

۲. مەلا مەحمودى بايەزىدى دېئىزى، ژن و كچىن
شەكراراغاي زاف سىتران پى گوتىنە، سىترانىن
وان دىنىف نەرتوشىيان و كوردىن وان كىزاران
دبەرىيەلاقىن (۱۷۱). ئانكو سىتران ژھەكاريا ھاتىيە
بەھدىنان، حەمكىن گوتىيە زى، سىترانا وى نە.

۳. د. كىتاتى نەزانىيە شەكراراغاي كىيە؟ نىسىيە،
(بەلگە ژ ئاغابىت مېرى ئىنايەنە ئامىدىن بىت،
دا ھوز و عاشىر گوتىن خو بەدىن) (۱۷۷). ديارە
پروفىسسور ژ ھندى بلنتىن ژخەلكى بېرسىن
شەكراراغاي كىيە؟

۴. د. كىتاتى راست دېئىزى (تەھك) نە زارى ئامىدىن يە.

راستە ئەرزی ل سەردەمى سماھىل پاشاين ئىكىدا ژبايە. گەلەك نىزى وى بوويە، لى ب ھىزا فەكۆلەر محەمەد ئەمىن دۇسكى، ئەرزی رازى نەبويە مىرائىن بىكەت، قىايە د گەل ژار و زىقاران، خۇ ب كاروانان ورىنچەرىن خودانكەت. چارەكى سماھىل پاشاى (۱۷۱۸-۱۷۹۸ز) ژندەرى ژانا وى ژى پىرسىيە، دېەرسقىدا ئەرزی گۆتپە (ھىناركا د بەينە دەشتى، سەرسەر دەپتە ب دەخل) ^{۱۱۸۷}.

ئەرزی مېژوويا قەھاندنا بەينا (چول بەگى) ژى دياركرىە و نقىسىيە، ۱۲۲۰ك/۱۸۰۵ز دەمى گۆتى.

بەگىر بەگ دەھىزمار
گوفتوگويە لىمولىن
 دوسەد وپىست ھىزار (۱۲۲۰ھ)
 بىت بورىن ژ ھىجرەتى
 ئەف حوكمە بوپە ئىقرار
 تارىخە ژ بو نەصحەتى ^{۱۱۸۸}

مىژووفاق ئەنوەر ماىى نقىسىيە، ئەرزی بەينا كەوا سالا (۱۲۴۰ك/۱۷۸۱ز قەھاندپە، فەكۆلەر محەمەد ئەمىن دۇسكى دىيىژى، ل دووفا دىتتا من (بەينا سەيرانى) بەكەمىن ھەلبەستە ئەرزی قەھاندى ^{۱۱۸۹}. نە گۆتپە بوچى وچما؟
 ل گوور سالىن ئەرزی دياركرىن، سالا ۱۱۷۰ك/۱۷۵۱ز كەفنترىن سالا، ئىم نزانىن ئەگەر ئەرزی بەرى قى سالى ھۇزان قەھاندپن، تا ھۇزانقان شىبايىت ھۇزانەكا ھوسان (بەينا سەيرانى) قەھونى، بەرئەقل دقى ژىن وى ژىبىست وپىنچ سالا ن كەمتر نەبىت. وىگا ب مكرتپەكا مەزىن ھۇزانقانى مە، دىنقىبەرا ۱۷۳۱-
 ۱۸۰۵ز دژاندىا بوپە، ئانكو ژھۇزانقانىن سەدسالىيا ھەژدى يە. ئەرزی ھۇزان مينا پىرائىيا ھۇزانقانىن كلاسىكىن كورد قەھاندپنە، چامى (قەصيدى) تا داوونى ئىك كىنش وقافىە ھەپە. دىسان ئەوى مينا مەنصور گرگاشى و خالدى ژىبارى تەرزەكى دىن ھۇزان قەھاندنى ھەپە، ئەو ژى قافىا چامى سى مالك سى مالك تىتەگوھورىن، دگەل گوھورىنا

باشە پاتە چەوان سىرانا (تفەك) تىدا بو حەمكى دانايە؟ كەكو سىران ب دەفوكا ئەرتوشىايە. نافتى وان تىدا ھاتىيە (شەكراغا كوشتن ئەرتوشىان خويىنە)، (مىرو ئەز كويكم دىوانا تەنگە) (۱۷۸) ھىنكە بەپىقا، ئەز كويكم! موورا كوچەرىن ئەرتوشى، ناشكارە قەگوھاسىنا (كتانى) كىمە.

۱۱. بەگىر بەگى ئەرزی:

بەگىر بەگ كورپ بەھدور بەگى (دوون) ئەرزی بە ^{۱۱۹۱}. (مىحفوظ العباسى) نقىسىيە، بەگىر بەگ مىرى كەلا ئەرزی بو، مينا دەسنىقىسا ژنوكىدا (المىخوططە الزىوكىيە) دا ھاتى ^{۱۱۹۰}. ل گوور قەكۆلىنا دىماد عەبدولسەلام رەئوف ل سەر دەسنىقىسا نافتىرى كرى، نافتى ئەرزی وناقتى بەگى بەگى تىدا تونە ^{۱۱۹۱}. لىكە ھەمان دەسنىقىسى د پەرتوو كخانا نافتەندا زانكويە دەك دا ھەپە، من نافتى ئەرزی و بەگىر بەگى تىدا نەدپت ^{۱۱۹۱}. قەكۆلەر رەشىد قندى ژى نقىسىيە، ئەرزی مىرى كەلا ئەرزی بو، مينا دەسنىقىسىكا مېژوويا وى سەردەمىدا ھاتى ^{۱۱۹۳}.
 مىخابن نافتى وى دەسنىقىسىن دوى بەرىپەيدا نەگۆتپە، پىندقى يە وەك ئىكۆلىنەكا زانستى گۆتبا، دېەرىپەرى دووفا چارەكا دن نقىسىيە، ئەرزی ل دەوروبەرى سالا ۱۲۰۸ك خوندكارى (حاكىمى) كەلا ئەرزی بو، مينا دەسنىقىسا (ژنوكىدا) ھاتى، ئەوا دسالا نافتىرىدا ھاتىيە نقىسىن ^{۱۱۹۲}. نەگەلەكا بەلى يە، ئەوى دەسنىقىس دىتى يە بان ژ قەكۆلەر تەحسىن دۇسكى بىن بىژنگىرن وەرگرتپە، چەوابىت مينا مە بەرى نەو گۆتى. نافتى بەگىر بەگى ئەرزی دەسنىقىسا ژنوكى دا نەھاتىيە .

ب ھىزا مىژووفاق ئەنوەر ماىى، زىدى بەگىر بەگ سالا ۱۱۷۹ك/۱۷۶۵ز يە، دەسەردەمى سماھىل پاشاين ئىكىدا ژبايە، گەلەك نىزى پاشاى بوو ^{۱۱۸۵}. ئەرزی مېژوووا قەھاندنا ھۇزانەكا خو دياركرىە وگۆتپە (ب) چىسابا ئەبجەدى، عەپن و غەپن و فنى و كافا) ^{۱۱۸۶}. دكەتە سالا ۱۱۷۷ك/۱۷۵۶ز. لەوان بۇچوونا زىدى وى سالا ۱۱۷۹ك/۱۷۶۵ز ئىكجار سىست دپە .

نونا خەنن شىيخ نورالدين بريفكى، دەمورا
ويدا، (سەيد نورالدين) ھاتىيە نىئىسىن

دەسپىنكىن دىيۇزى :

اشكەم پى سرو قد دلجوى نو جوشد
وصلت زخدا جستم ودل (أمینه) كوئشد^{۱۹۹۱}

۱۲. شىخ نورەدینى بريفكى:

ھوسا ناڧىن خو ئىئىسىيە، ناڧىن من نورى يە،
نورەلدين ناسناڧىن منە، ئەز كورئى عەبدولجەبار
كورئى نورەدين كورئى ئەبويەكر كورئى زەينولعابدین
كورئى شەمسەدین قوتب خودانى دېوانەكا ئەنتىكە
ب زمانى كورئى^{۱۹۹۲}

زىدى شىخ نورەلدين ل گوندى بريفكايە، ئەوى د
پەرتووكا خو، البدور الجليہ دا نىئىسىيە، نورالدين ابن
السيد عبدالجبار البريفكانى اصلا ومولدا والايتوتى
مسكنا^{۱۹۹۳}، سەبارا سالا ژ دىئونا وى، پرانىيا
مىژووڧانان ل وى ھزرى ئە ئەو سالا ۱۲۰۵ك/۱۷۹۰ز
ژ دىئويە، ھەك ئەنوەر ماىي، محفوظ العباسى،
عەبدولرەقىب يوسف، محەمەد سەعيد بريفكانى
... ھتد^{۱۹۹۴}

ھىزا حسەن بن ئىسماعىل ئەلجەبار
ئەلدەرگەزلى مورىدى ھۇزانتانى وخودانى پەرتووكا،
فېض الجمال فى شرح كرب الحال نىئىسىيە، شىخ
نورەدين ھۇزانا خو (نظم الدرر لاسماء النبى المفتح)
ل مزگەفتا ئىتتىب/ھىتتت سالا (۱۲۳ك/۱۸۱۵ز
نىئىسىيە، وىكا ژىن وى ۲۳ يان ۲۴ سالىبون^{۱۹۹۵}، ئەڧە
ژى حسەن ئەلدەرگەزلى ژ دەسنقىسا، نظم الدرر
.. ب خەتئ شىخ نورەدين ڧەگۋھاستىيە، ناشكارە
دئ نىئىسىنا نورەدين ژ ھەمويىن دن راستر بە، لەوان
ھۇزانتانى مە سالا ۱۲۰۷ك/۱۷۹۲ز يان ۱۲۰۸ك/۱۷۹۳ز
ژ دىئويە^{۱۹۹۶}

ل گوور ژئەدران نورەدين ژ زاروكى دگەل مالاخو
ھاتىيە گوندى ھىتتت، ل جەم باڧىن خو شىخ
عەبدولجەبارى^{۱۹۹۷} ل گوندى ناڧىرى دژىن ھەفت
سالىن، دا، دەست ب خاندنا ڧورئانا پېروز كرىيە، دژىن
دەھ سالىن، دا ڧورئان ھەموو ژ بەركرىيە^{۱۹۹۸}، بەرى
باوەرناما خوبا سۇڧياتىن ژھىزا محەمود عبدالجليل

اولاداسلم وابىغ جيزالاسلم واتتبات الى اخواننا الصادات بن واصى بنا الميىء والسرميىء
جمالهم الله منه من اولادنا اللقمان وحسنهم من اولادنا الصادات العاكبة بنونهم كل اقد
وبعيرتونا لونه المرزوق الدنيا والاخرية ثم وبعيرتونا لونه وطمانه ولونه
ذكرهم بكونهم ويخونهم بنبذنا كل قتد وصاحبنا واصبنا بالصلوات على راسهم من اولادنا
من وفظا، فقد طرقتنا كان معدلة من اولادهم وحسنهم من اولادنا لونه لونه لونه لونه
بجيتل لونه من وعتت باينهم وبعيرتونا لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه
ولادنا لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه
لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه
المنه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه
كثيرا لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه لونه
و... سالىن سالىن سالىن سالىن سالىن سالىن سالىن سالىن سالىن سالىن سالىن سالىن

ھەكۆر ئىئىسىيە، اذ كان حاكم اليا با فذكم بالكرم والعبادة والعدالة
فانظر الى نوره واخراجه من بيوتهم فذكم بالكرم والعبادة والعدالة
فانظر الى نوره واخراجه من بيوتهم فذكم بالكرم والعبادة والعدالة

قافيين نيف مالكين سنگى (صدر البيت)، كيش
وھكو خو دىئىيە، مينا دەسەرمەرا بورى .
پرانىيا ناڧەروكا ھۇزانتىن وى، ل سەھر ئەڧىنىن،
جوانيا خورستىن، بۇيەرىن مىژووويى وخورستىن
دەڧەرا بەھدىنان .

۱۲. ڧەڧى^{۱۹۹۱} ھامدى ماىي:

ھامد كورئى عەبدولكەرىم كورئى عەبدولسەلام كورئى
عەبدوللا كورئى عىمادەدېنىن ئەلكىن ھەكارىن ماىي.
ھامدى ماىي ھەڧچاخىن مەلا يەھياىن مزورى
بو، دنىڧا دوئى ژسەدسالىيا ھەژدى ونىڧا يەكى
دسەدسالىيا نۇزدىدا ژايە، مخابن گش بەرھەمى
ھامدى ژ ناڧچووويە، تنن ھۇزانتەكا ويىبا ب فارسى،
بو بەرمالىيا خو (ئامىنابىن) نىئىسى، پەرتووكخاننا
رژدار محەمەد ڧوناد بامەرنى دا ھاتىيەدېتن، مالكا

سەبارا مرنا وى، پىرانىيا مېژووفانان ل وى ھىزى نە، ئەو سالا ۱۲۱۸ك/۱۸۵۱ز چوويەبەر دلوقانىيا خودى، خەلىفىنى وى شىخ ئىسلام كورنى عەبدولرەھماننى شوشى ھۇزانەكا شىنىن بىن فەھاندىيە، ئىدا گوتىيە.

فرد الملاحه مذ قد غاب ارخه (۲۰۱)
(تېك السماء لفقء النور لئاسف)

شىخ نورەددىن پىتر ژ (۳۰) پەرتووكان نقىسىنە، تىنى البىور الجلبە سالا ۱۹۸۶ ل ھەولېز، ژ لايى ھىزا ۋەھىدەلدەين بىرىفكانى فە ھاتىيەچاپكرن، ئەقى ھىزاي قەفتەكا ھۇزانىن وى ژى ل ھەولېز سالا ۱۹۹۱ چاپكرىنە، ديوانا نورەددىن ب كوردى ۋەمەرىي ۋەفارسى يە، دو جارارن ژ لايى ھىزا زاھد بىرىفكانى فە، ل سويد و ل ھەولېز ھاتىيەچاپكرن، پىرانىيا ھۇزانىن وى ل سەر ئەقىنا سوقى ۋەغىرقانى نە.

۱۴. مەھمەد سەئىد مېھرى:

مەھمەد سەئىد كورنى عەبدولرەھمان كورنى زانابىن مەزن مەلا يەھىياى مزورى يە، مېھرى ناسنافى وىن ھۇزانى يە، مەھمەد سەئىد سالا ۱۲۱۰ك/۱۷۹۵ز ل ئامىدىن ژ دىيوويە، ئانكو ژ ھۇزانىن سەدى نۇزدى زابىنى يە.

مېھرى دەرسىن قورئانا پىرۇز ل جەم باپىرى خۇ مەلا يەھىياى ل ئامىدىن خاندىنە، ھەك ژندەر دىبىن ئەو پىشتى قۇناخا ئامىدىن بۇ خواندىن چوويە بەدلىس ۋەخلاتى، ئىجازا خو ژ باژىرى داوون ۋەمەگرتىيە.

مېھرى سالا ۱۲۰۱ك/۱۸۸۲ز چوويەبەر دلوقانىيا خودى، مېژووا مرنا وى كورنى وى ھۇزانىن عەبدولرەھمان خاكى (۲۰۱) دىبەرىي (۲۵۱) ئىدا ژ ديوانا مېھرى نقىسىيە: (توفى محمد سعيد افندى حفيد يحيى افندى المزورى، المفتى فى العقره فى ۶ من شهر رجب سنة ۱۳۰۱هـ). ژ بەرھەمىن وى ديوانەكا ھۇزانايە پىتر ژ ۳۰۰ بەرپەرايە، ھۇزانىن كوردى، فارسى ۋەتركى ئىدا ھەنە.

پەرتووكا: گلزار ھۇزانەكا دوتاييا (مەسنەويا) دىرنا

الخضرى الكوردى العقرى الموصلى سالا ۱۲۳۲ك ۋەمەگرتى، دوازە سالان ۱۲۲۰ - ۱۲۳۲ك ل شىكەفت، چول ۋنھالېن چىايىن گوندى ھىتت، دكاودانىن خودى بەرسىن دابوو (۱۹۹۱).

ل كورر ژندەرىن مېژوويىن ب دەست مە كەتېن، نورەددىن نىقبەرا ۱۲۱۷ - ۱۲۴۳ك، ئانكو ۲۱ سالان ل ھىتت زىايە.

شىخ نورەددىن پىشتى مرنا باقى خو سالا ۱۲۳۱ك/۱۸۱۵ز ژ گوندى نەچوويە، ئەو دىشەرەكا خودا دىبىزى، سالا ۱۲۴۰ك ئەز ھى ل گوندى ھىتت بوم.

(نورى) ژ چل ۋنھلفى دىگەر دوسەد ژھىجرەت ۱۲۴۰ھ.

جاززل قەرىيە ئەيتوت، مەنزىگەھى كەلومەت بەرئەقل ئەو دگەل براين خويىن ژوى مەزىتر مەھمەد ئەمىن عەبدولجەبار سالا ۱۲۴۳ك ۱۸۲۷ز، ژ بەر گرانىن ۋەبەلاقبونا كولارەش (طاعونى) (۲۰۱) ل دەقەرى، ھىتت ھىلابە ۋەمشەختى بىرىفكا بوينە.

موور و نموئا خەتى ھوزانقان محمد سعيد مېھرى (محمد سعيد الخالدي النقشبندى)

مەھمەد سەئىد مېھرى
مەھمەد سەئىد مېھرى
مەھمەد سەئىد مېھرى
مەھمەد سەئىد مېھرى

موورا سۇلتان حوسىنىن ۋەلى-قەبارى ئەسلى ژ
دەسنقىسا، الشجرة الزويكية

فارسى يە. ساللا ۱۲۸۲ك فەھاندېھ. دو دەسنقىسىن
ۋى دېرتووكخانا نقىسىرى گۇتارىندا ھەنە. ئىك ب
دەستى ھۇزانتانى بخو ساللا ۱۲۸۲ك ھاتىبەنقىسىن،
فوتوكوپە، لبا ئورگىنالا ۋى دېرتووكخانا نەقىنى ۋى
ئەندازىار بلند محەمەد شوكرى ئاكرەبى دا ھەبە،
يادۋى ب خەتنى ھۇزانتان عەبدولرەحمان شەۋقىنى
بامەرنى يە، ساللا ۱۳۰۲ك ھاتىبەنقىسىن .

ژ ھۇزانتىن (مىھرى) خويادىت، ئەو دەۋزان
قەھاندېدا خودان شىيان ۋىپايە بلندە، ھەقال و
ھەقچاخى ۋى عەبدولرەحمان شەۋقىنى بامەرنى
ھوسال سەر (مىھرى) دېھىقە :

(بىلىق شىرىن ئاۋازى بىستانى بەلاغەتنى توتىن
شەكر ئەزمانى شەكرستانا فەصاحەتنى مووما
گەششا شەقىن بىزەر ۋەزانتانا ... كاژا بلندا مىرگا
قەھىنانى ۋرەھوانىن، شاعىرى ماھر جەنابى محەمەد
سەيد مىھرى)

پرانىيا ھۇزانتىن ۋى، ل سەر تەسەۋفى ئە، پەند
ۋىكىمەتن، چار مالكىنە ل سەر ھۇزانتىن شاعىرىن
ھەقچاخ ۋىھرى خو، بەرتكانىھكا شىبەرى نىقەبرا ۋى
ۋەزانتان عەبدولرەحمان شەۋقىنى بامەرنى كورپى
مەلا ئەحمەد بابك دا ھەبە، ھوسا دەسپىندكە :

موورا سۇلتان حوسىنىن ۋەلى- قەبارى مەزكرى

مىھرى

بنام خداوند كون و مكان
ازل هست او تا بابد جاويدان حوزنى
بنام خداى كه بخشيد جان
بشش روز اندر نهاد اين جهان

(۱۰۱)

... هتد (۱۰۵)

۱۵. سەيفىنى تۋاشى:

ناقى ۋى عەبدوللەتيفە، كورپى زانابى ناقدىر
شىيخ بونىسىن شوشى يە، سەيفى ناسناقى ۋى
ھۇزانتى يە، كەشنتىن ھۇزانا (سەيفى) ب دەست
مە كەتى، ھۇزانتەكا فارسى يە، ساللا ۱۱۹۵ك/۱۷۸۰ز
نقىسىيە^(۱۰۱)، تا ھۇزانتانەك دگوندەكى كورپىدا،
ب رى يا پەرتووكان نە ب رى يا تىكەلبوونى، فىرى
زمانى فارسى بىيت، ۋەلى بىت ھۇزانتىن جوان ۋىدەو
پىن بىنقىسىت، ب ھىزا من سىيە سالەك دقتىن،
لەوان دوورنىيە زىدى ھۇزانتانى مە دەورويەرى ساللا
۱۱۶۴ك/۱۷۵۰ز بىت .

سەيفى ساللا (۱۱۶۴ك/۱۸۲۵ز پەرتووكا باقى
خو (شرح جمع الجوامع) ب خەتنى خو نقىسىيە،
لەك ژى دېرتووكخانا (دار المخطوطات العراقىيە)

دا ل بەغدا، بن نەمرە، ۲۰۸۱۱۰ پاراستىيە ^(۱۰۷) .
ب مگرتىەكا مەن سەبىنى دىقشا دوئ ژسەدسالىبا
ھەژدى ، نىشا يەكئ ژسەدسالىبا نوزدېدا ژبايە. ھۇزان
ب كوردى، فارسى و عەرەبى قەھاندېنە، بەرملەكئ
وان دىوانەكئدا برايان نەحسېن ئىبراھىم دۇسكى
ومحسېن ئىبراھىم دۇسكى، سالا ۱۹۹۹ ل دەۋك
چاپكرىنە.

ناقەرۇكا ھۇزانىن سەبىنى ل سەر ئەقېتى،
تەسەۋفى و ژيانا كوردەۋارىن نە .

چار. پەرتووكخانېن مىرگەھى.

دقئ گوتارىدا پەرتووكخانە ل گوور سەردەمېن
ناقاكرنئ ھاتىنەرىزكرن. ئىك ژ رويىن گەشېن چاند
ورەوشەنبىرى پەرتووكخانەنە، گەنجىنن زانستى،
ئەدەبى و ھەزرى نە. ژتەمىن مېزۋوبى بومە ناقىن
ھنەك پەرتووكخانېن سەردەمى مىرگەھا بەھدىنان
پاراستىنە ۋەك.

۱. پەرتووكخانە نىرگەھا قاسم كورئ بەھانەدېن مىرئ نامىدېن:

ل گوور بۇچوونا داوود ئەلجەلەبى، ئەف
پەرتووكخانە سالا ۱۳۸۲/ك۷۸۴ز ھاتىبەناقاكرن
پەرتووكخانەكا ب گەلەك زانستىن وى سەردەمى
زەنگېن بو. ھىدى ھىدى دەسنقىسېن وى ژخەمسارى
نەمان و ژ ناقچون ^(۱۰۸)

۲. پەرتووكخانە فېرگەھا توبەھان ل نامىدېن:

ئەف فېرگەھە ب پەرتووكخانەفە سۇلتان
حوسېنئ ۋەلى (۱۵۲۴-۱۵۸۱ز) ناقاكرنە، مېنا بەرى
نەو دەسەرمەرا بورى. ب ھزاران پەرتووك ل سەر
زانستىن جودا تېدا ھەبوون. تا ئىرو (۱۹۰۰) ^(۱۰۹) پتر
ژ دو ھزار پەرتووكان تېدا ماينە، پرائىيا وان ۋەققىن
سۇلتان حوسېنئ نە، موورا وى ل سەرە، ھنەك ب
زېرى تامداينە ^(۱۱۰)

دەلىقەھە ھنەك ل سەر موورا سۇلتان حوسېن

باخقىن، دىماد عەبدولسەلام رەئوف مېناكى
موورەكا وى بەلاقكرىيە، گوابە ژدەسنقىسېن
فېرگەھا قوبەھان ھاتىبەۋەرگرتن. تېدا نقىسېيە
(الواثق بالملك الناس سلطان حسين بن حسن
العباس) ^(۱۱۱) . ھەر وى دېرەتووكا خو (مراکز ثقافىيە
مغمورە ..) دا، ناقەرۇكا خەتمەكا بى مېناك
بەلاقكرىيە، دېئزئ (الواثق بالملك الناسى سلطان
حسين بن السلطان حسن العباسى) ^(۱۱۲) .

دەسەعود كتانى چار چاران ناقەرۇكا موورا وى،
ھەر چارەكئ ب رەنگەكى نقىسېيە. ژتەمى ئىك
موورئ ژى نەگوتىيە. بۇ نەمۇنە نەگوتىيە ئەف موورە
ل سەر فلان پەرتووكئ بوو، ل سەر بېقان ناقى يان
باۋەرنامى بوو ... پىدقئ بە ۋەك قەكۈلېنەكا زانستى
ژتەمى گوتبان، مېناكىن مووران بەلاقكرىيان. تىن
مېناكى موورەكى بى خواندن وىن ژتەمى بەلاقكرىيە.
ئەۋى ئەف ناقەرۇكە نقىسېنە :

۱. الواثق بالملك الناس سلطان حسين بن حسن
العباس ^(۱۱۳) .

۲. الواثق بالملك وبالناس سلطان حسين بن حسن
العباسى ^(۱۱۴) .

۳. الواثق بالملك وبالناس حسين العباسى (۱۱۵).

۴. الواثق بالله ورب الناس سلطان حسين
العباسى ^(۱۱۶) .

چارئ تېبىنى ل سەر بەلاقكرىيە دىماد رەئوف :
أ. د موورا بەلاقكرىدا پەققىن الناسى، العباسى)
ھەردو بى ئىپا (ى-پا) ھاتىنە، پەققا (سلطان)
ژى بەرى ناقن حوسېن نەحسېن ھاتىبەداتىن.
تۇ بېئزئ ئەفە خەتمەكا دن بە. بەرسف نەبەلى
بە.

ب. ب ھزا من، مېناكى موورا بەلاقكرى (المعجم
التارىخى، ب ۱۲۵) ژدەسنقىسېن فېرگەھا
قوبەھان نە ھاتىبەۋەرگرتن، مېنا نقىسەر دېئزئ.
بەلكو ئەفە خەتمال سەر دەسنقىسېسا زىكئ بە.
ب گوروقىن، ئىك، ناقەرۇكا ھەردو مووران ئىكە.
دو، پەققا ل دوغ خەتمى دەسنقىسېسا زىكئ دا

۴. پەرتووكخانا فىرگەھا ماينى:

دېيىزىن فىرگەھا قوباد بەگى، چىمكى وى سالا ۱۵۷۱ز ئاقاكرىيە. پەرتووكخانا ل سەردەمى ھەردو براينى ھۇزانقان ونقىسەرشىخ ناھا عەبدولرەحمان ماينى وشىخ محەمەد ناھر عەبدولرەحمان ماينى دا گەلەك دەولەمەند بېوو، خودانى پەرتووكا، فضلاء بەدىنان نۇسبىيە. پەرتووكخانا وى ياتىزى دەسنقىس بوو^(۱۲۰). گەلەك پەرتووكىن وى تاسالا ۱۹۶۴ مابوون لى پىشتى ھىنگى ئەمان^(۱۲۱)، ب دەستىن ئىنگلىزى وتارىان ژانفچون^(۱۲۲).

۵. پەرتووكخانا فىرگەھا سەيدى خان ل ئامىدىي:

ھەك ل وى ھزرى ئە، ئەف پەرتووكخانەيە ل سەردەمى زاھىدا خاتونا عەباسى سالا ۷۲۲ك/ ۳۲۸ز ھاتىيە ئافاكرن^(۱۲۳). ئەفە بۇچوونەكا سىستە، ھىقكە ئەكەرى سىستيا قى بۇچوونى دبابەتى فىرگەھا سەيدى خان دا، دەھمەننى نەمرە، آ سەيدى خان دىنقىبەرا ۱۵۸۵-۱۶۲۹ز فەرورەرىكرىيە. ئەوى ئەف فىرگەھە ب پەرتووكخانەفە ئافاكرىنە. مخابىن ناھىتەزىن چەند پەرتووك دسەردەمى ويدا دپەرتووكخانىدا ھەبون. ئەوين ژ دەستىن زەمانى رزگار بووين، داوود ئەلجەلەبى دىيىزى، سالا ۱۹۲۰ تىزى ھزار پەرتووكان بون، ئەو ژى دبوهرىن ھاتنا ئىنگلىزى دا بو ئامىدىي ئەمان، تىن ۳۵ پەرتووك مان^(۱۲۴).

۶. پەرتووكخانا فىرگەھا بىرىنكا:

بىرى ئامىدىي سەيدى خان (۱۵۸۵-۱۶۲۹ز)، بۇ سۇفىي مەزىن شەمسەدىن ئەخلاتى ئافاكرىو. ب سەدان زانا ونقىسەر ژى دەرگەتىنە. د سەردەمى مىرگەھا بەھدىناندا، ب ھزاران پەرتووك دپەرتووكخانىدا ھەبون ۋەك، پەرتووكا حاشىيە محمد ئەمىن (ناقەكى) ب خەتن عەبدولجەمىد كورى سەيد شەمسەدىن بىرىكى، ل بىرىنكا سالا ۱۸۴۳ك/ ۱۲۵۹ز نقىسبىيە، لېك ژى دپەرتووكخانا شىخ عوبەيدولا محەمەد ئەمىن ئەتروشى دا ھەبە،

(ۋشىخە) يە، د مىناكى دعباد بەلافكرى دا، بىرگى (ۋش) دبارە، يا دن ژى ھاتىيە بىرىن .

سەبارا ناھەرۇكا چار موورىن دكتانى بەلافكرىن دىيىزىن :

۱. ھەفوكا (الواثق ... بالناس) دەھرسى خەتمىن بەراھىن دا، ئە گەلەكا بەرنەقلە. ب گوروقى سۇلتانان چ باوهرى ب خەلكى رەش ورووت نەبو، ھەتا بنقىسن (الواثق ... بالناس) ! ب ھزرا وان ئەو ژ لايى خودى فە ھاتىنەھەلبىزرتن، خەلك چىە ؟

۲. ناھەرۇكا خەتما نەمرە (۴): (الواثق باللە ورب الناس...) راستىن خەتمە، لى تىپا (ۋاۋ) يا زىدەيە، (ئەلىف ۋلاما) تەعريفى ژى ژ سلطان كىمە! راستيا وى (الواثق باللە رب الناس السلطان حسين العباسى)، مخابىن مىناكى خەتمى وژىدەرى وى كىمە .

فەگەرىن بابەتى پەرتووكخانى، ژىدەرەكى نقىسبىيە، پىنج ھزار پەرتووكىن دەسنقىس دپەرتووكخانىدا ھەبون^(۱۲۷). ئاشكارە پىرانييا وان ژانفچون، ئەوين ماين قى داوينى گەھشەنە دار المخطوطات العراقىيە ل بەغدا، ھژمارا وان ۳۹۹ دەسنقىسن .

۳. پەرتووكخانا مزگەفتا مەزنا ئاكرى:

دكەقىنە ناخى سەرايا مىرى، تىزى سولاقى، سۇلتان حوسىنى ۋەلى ئەو ومزگەفت ئافاكرىنە، گەلەك پەرتووك ژى تىدا ۋەققىرىنە .

ئاشكارە ل سەردەمىن زانايىن وى يىن قى داوين ۋەك، مەلا جەرجىسى كورى محەمەدى ئاكرىي (۱۱۳۶-۱۲۰۶ك/ ۱۷۲۳-۱۷۹۲ز)، محەمەد كورى سماھىلى دىيىزىن المجنوب (۱۱۹۶- ۱۲۵۴ك/ ۱۷۸۲- ۱۸۳۹ز)، محەمەدى كورى ھەسەن زىارەتى، سالا ۱۷۸۱ز چوويەبەر دلوقانىيا خودى ... پەرتووكخانە زەنگىن ۋەرفرەھبويە. ل سەردەمى داوود ئەلجەلەبى دا (۱۹۲۷) تىن ۱۳۰ پەرتووك/دەسنقىس تىدا مابون^(۱۲۸). ئەفرۇ (۲۰۱۰) تىزى سەد پەرتووكان تىدا ماينە^(۱۲۹).

۷. پەرتووكخانا فىرگەھا ھىتتە:

ناھىتەزەنن كەنگى ھاتىيەئافاكرن. كەفتىنن پەرتووك ساللا ۱۲۱۲ك/۱۷۹۷ز تىدا ھاتىيەئەنقىسىن^(۲۲۶). رەوشا وى ل سەردەمى شىخ نورەدىنى بىرىكىدا كەشتەر لىھات. ھەكەن ئىسىيە، بىرىكى بزاڧا خۇ يا چاندى وزانستى ھەشت سالان ل گوندى ناڧىرى بىرەسەر^(۲۲۷). يا راست ل گووڧ بەلگەيىن دەست مە دا ھەين، ئەوى بىست وشەش سالىن ژىن خويىن چاندى ورەوشەئىبىرى ل وىرى بىرەسەر. ژ ساللا ۱۲۳۰ك/۱۸۱۴ز دەمى ھۇزانا خۇ : نظم الدرر ل گوندى ئىسى، تا ساللا ۱۲۴۳ك/۱۸۲۷ز دەمى دگەل براين خو محەمەد ئەمىنى ژ بەر گرانىن وكولارەش (طاعونى) چويىنە بىرىكا، مينا مە بەرى نھو باسكرى. ژ ئىسىرەن ل قىن فىرگەھى بەرھەم ئىسىن ۋەك: ھۇزانقان شىخ سالىح عەبدولغەنى ئەيتوتى (۱۳۱۰ك/۱۸۹۲ز مەيە)، سەيد ھەسەن كورى سەيد عەلىن ئەيتوتى^(۲۲۸) خودانى پەرتووكا: مسائل فى الفقه^(۲۲۹). ساللا ۱۹۲۸ چويىبەر دلوقانىيا خودى. ئاشكارە پەرتووكخانا ل سەردەمىن قان ھۇزانقان و زانايان دەولەمەنتر بوويە. پەرتووكخانا ل تەخا ئەردىا فىرگەھى (مىرگەفتى) بوو، ب زارۇكى من دىتوو ياترى دەسئىس بوو، مە نەدزانى چنە. پىشتى سۇتتا گوندى ساللا ۱۹۱۳ ژ لاين لەشكەرى عىراقنى، ژناڧچوو .

۸. پەرتووكخانا مەمەد سەئىد مېھرى ل ئاكرى:

مە پىناسا محەمەد سەئىد مېھرى دگەل ھۇزانقان وئىسىرەن دەقەرى باسكرىيە. پىشتى ناڧىرى ل ئاكرى ئاكنجى بووى، دەست ب كوومكرنا پەرتووكان و دەسئىسان كرىيە، گەلەك پەرتووكان موورا وى ل سەرە. موورا وى تىدا (محمد سعید الخالدي النقشبندی) ئىسىيە. ئاشكارە پەرتووكخانا ل سەردەمىن وى، كور ونەقېين وى ۋەك: ھەيەتوللا ئەفەندى، عەبدولرەحمان خاكى، محەمەد شوكرى ئەلموڧتى ... زەنگىنتر لىھاتىيە.

ژ پاشمايىن پەرتووكخانا مىرگەفتا ھىتتە
ھەكە ئىسىنن ھەسەن ئەيتوتى خودانى
پەرتووكا (مسائل فى الفقه) ل پىشىيا
پەرتووكا (لسان العرب يا ابن منظور) دا، ھاتىنە
ئىسىن

لەكە دن د پەرتووكخانا دار المخطوطات العراقىيە دا ل بەغدا، بن نەمەرە: ۵۰۰۸/۱ ھەيە^(۲۲۵). پىرانييا پەرتووكىن بىرىكا تادەسپىنكا شورشا ئەيلولىن ساللا ۱۹۱۱ مابون، پاشى پەلاتە و بەلاڧەبون. ھەكە گەشتنە پەرتووكخانا ئەوقاڧا مووسل، ھەكە گەشتن دار المخطوطات العراقىيە ل بەغدا، كت ومات ژى ل جەم مەلا مەئافى كورى مەلا قاسمىن بىرىكى مابوون.

عيسايىن رادەكى (رىكانى)، ئەوئى سالا ۱۷۵ ك/۱۷۱۱ز
چوويەبەر دلوقانىيا خودئى^(۲۳۱). ئانكول سەردەمى
بەھرام پاشايىن مەزندا (۱۷۳۲-۱۷۱۸ز) ژايە. ھژمارا
پەرتووكىن قى بنەمالى دكەقندا ناھىنەزائىن، لى
دسەردەمى مەلا نەجمەدېن دا (۱۳۶۹ك/۱۹۴۹ز)
چوويەبەر دلوقانىيا خودئى، گەھشتىنە ۱۸ پەرتووكان
(دەسنقىسان)^(۲۳۲).

كەلەك پەرتووكىن وئى ژ ناچچوينە، ئەوئىن ماين نىزى
۱۳۸ پەرتووكان (دەسنقىسان)، ل جەم نەقىن
وى ئەنداىزار بلند محەمەد شوكرى ئاكرەبى دا
پارستىنە^(۲۳۰).

۹. پەرتووكفانا مەلا نەجمەدېنى باھەرنى:

پەرتووكىن وئى دكەھنە باپىرى وئى مەزىن، پىر

ژىدەر:

۱. ابن فضل اللہ العمري، احمد بن يحيى، مسالك الابصار في ممالك الامصار، فہ گواھاستن ژ عباس العزاوى، العمادية في مختلف العصور، تحقيق: حمدى عبدالمجيد السلفى و عبدالكريم فندى، مطبعة وزارة الثقافة، اربيل، ۱۹۹۸، ب ۲۹-۳۰.
۲. ابن ناظر الجيش، عبدالرحمن بن محمد، كتاب تثقيف التعريف بالمصطلح الشريف، منشورات المعهد العلمى الفرنسى للآثار الشرقية، القاهرة، ۱۹۸۹، ب ۷۷.
۳. القلقشندي، أحمد بن علي، صبح الاعشى في صناعة الانشا، مطبوعات دار الكتب والوثائق القومية، القاهرة، ۲۰۱۰، ج ۷ ب ۲۸۱.
۴. ب گوروفى بەھرام بەگ ناقتى داوئى دارى بە.
۵. محمد الملا عبدالكريم، گوتارا، في الرسائل البائية واوراق قديمة اخرى، گوتارا، كاروان، ھژمارا، ۱، سالا، ۱۹۸۴، ب ۱۴۷.
۶. ھەمان ئەو ژىدەر.
۷. سليمان الصائغ، تاريخ الموصل، دار الكتب العلمية، بيروت، ۲۰۱۳، ج ۱ ب ۳۵۱، نقيسەرى ناقتى(ھىتت) ب بەلكە كرىە (عين توتنا)!
۸. انور المانى، الاكراد فى يھدىنان، مطبعة الحصان، الموصل، ۱۹۶۰ ب ۱۲۰ و دىفرا.
۹. عباس العزاوى، ژىدەرى بەرى، ب ۲۹ و دىفرا.
۱۰. الحموى، ياقوت بن عبداللہ، معجم البلدان، دار احياء التراث العربى، بيروت، ۱۹۹۷، ج ۱ ب ۳۵۱.
۱۱. دىعماد عبدالسلام رۇوف، مراكز ثقافية مغمورة فى كردستان، مؤسسة موكرىانى للبحوث والنشر، اربيل، ۲۰۰۰، ب ۱۲۰.
۱۲. ابن فضل اللہ العمري، احمد بن يحيى، مسالك الابصار في ممالك الامصار، المانيا، فرانكفورت، ۱۹۸۸، ج ۳ ب ۳۶۳.
۱۳. دىعماد عبدالسلام رۇوف، مراكز ثقافية مغمورة... ژىدەرى بەرى، ب ۱۰۰.
۱۴. ھەرئەو ژىدەر.
۱۵. عباس العزاوى، ژىدەرى بەرى، ب ۹۲، ديسان، محفوظ العباسى، العباسيون بعد احتلال بغداد، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ۱۹۹۰، ب ۶۵-۷۰.
۱۶. كوركيس عواد، خزائن الكتب القديمة فى العراق، دار الرائد العربى، بيروت، ۱۹۸۶، ب ۱۷۵.
۱۷. انور المانى، ژىدەرى بەرى، ب ۱۲۹.
۱۸. دىعماد عبدالسلام رۇوف، مراكز ثقافية مغمورة... ژىدەرى بەرى، ب ۱۱۷-۱۱۸.
۱۹. كاوه فريق نامىدى، امارە يھدىنان ۷۰۰-۱۸۴۲، مؤسسة موكرىانى للطباعة والنشر، اربيل، ۲۰۰۰، ب ۲۱۹، ديسان، دىعماد عبدالسلام رۇوف، مراكز ثقافية مغمورة... ژىدەرى بەرى، ب ۱۱۸.
۲۰. دىمسعود الكتانى، المساجد والمدارس فى امارە يھدىنان، مطبعة ھاوار، دھوك، ۲۰۱۰، ب ۲۱۵-۲۲۵.
۲۱. ھەرئەو ژىدەر، ب ۱۱۲.

۲۲. انور المائى، ژىندەرىي بەرى، ب ۱۲۹. دىسان: عماد عبدالسلام رۇوف، مراكز ثقافية مغمورة ... ژىندەرىي بەرى، ب ۱۱۹.
۲۳. داوود الجلبى، مخطوطات الموصل، مطبعة الفرات، بغداد، ۱۹۲۷، ب ۲۵۱.
۲۴. ھەرىئەو ژىندەرى، ب ۲۵۳.
۲۵. سالم عبدالرزاق، فھرس مخطوطات مكتبة الاوقاف العامة فى الموصل، مؤسسة دار الكتب للطباعة والنشر، الموصل، ۱۹۷۵، ج ۱ ب ۱۴۱. مەلا جەرجىسىن ئاكرەبى پەرتووكا خۇا رسالە فتحية ب زمانىن فارسى، ساللا ۱۱۸۱ك/۱۷۷۲ز ل ئامىدىن ئىسىمە. لەمكا دەستقىسنا وئ دىرئووكخانا ئىسىمەرى گوتارىندا ھەيە.
۲۶. محمد عملى قەرداغى، بوژاندنەھەي مېژوووى زانايانى كورد لە رىگەي دەستخەتەكانىانەھە، چاپخانەي السالمى، بەغدا، ۱۹۹۹-ج ۱ ب ۱۲.
۲۷. دمىسعود الكتانى، المساجد والمدارس ... ژىندەرىي بەرى، ب ۱۱۳.
۲۸. عباس العزاوى، ژىندەرىي بەرى، ب ۹۳.
۲۹. انور المائى، ژىندەرىي بەرى، ب ۲۰۹.
۳۰. دمىسعود الكتانى، المساجد والمدارس ... ژىندەرىي بەرى، ب ۱۱۷.
۳۱. محمد على الفرداغى، كنوز الكورد فى خزائن دار المخطوطات العراقية، السليمانية، ۲۰۱۳، مطبوعات طالب سيد احمد فائز، ج ۱ ب ۲۱۳.
۳۲. محمد على الفرداغى، كنوز الكورد ... ژىندەرىي بەرى، ب ۲۱۴.
۳۳. ھەرىئەو ژىندەرى، ب ۲۱۵.
۳۴. دىعماد عبدالسلام رۇوف، مراكز ثقافية مغمورة ... ژىندەرىي بەرى، ب ۴۰-۴۱.
۳۵. ھەر ئەو ژىندەرى، ئاقتىن پەرتووكا جەمىئەتى، الملخص فى علم الهيئة يە (الزكلى، خېرالدىن، قاموس الاعلام، ج ۷ ب ۱۸۱)، لىن دىن دەستقىسىن دا: رسالە فى علم الهيئة ھاتىە، ع.م
۳۶. د ھەك ژىندەرىدا زامىدا خاتونا عباسى، ئەوا ساللا ۷۲۹ك/۱۳۲۸ز چووبەھەر دلۇقانىا خودى، ئەف فىرگەھە ئاقتىرە، ئەفە بۇچونەكا سىستە، چىكى ھى مىرگەھ تە ھاتىە ئاقتىرە، مىرگەھ ل گوور ژىندەرىن مېژوووتىن باوھرىنكىرى، ساللا ۷۴۰ك/۱۳۳۹ز پىشتراست ل سەر دەستىن حاجىن كورئ عومەر ھاتىە دامەزاتىن، ژىندەرىن باوھرىنكىرى پىشتەقانىا بۇچونىن بىن ئاكتەن.
۳۷. دىعماد عبدالسلام رۇوف، مراكز ثقافية مغمورة ... ژىندەرىي بەرى، ب ۱۱۵.
۳۸. دمىسعود الكتانى، المساجد والمدارس ... ژىندەرىي بەرى، ب ۲۲۲-۲۲۳.
۳۹. محمد عملى قەرداغى، بوژاندنەھەي مېژوووى ... ژىندەرىي بەرى، ب ۳۲۶.
۴۰. دمىسعود الكتانى، المساجد والمدارس ... ژىندەرىي بەرى، ب ۲۲۴. بىنستان، گوتدەكن دەقەرا رىكانە، بەدلىسى ئاقتىن عەشېرەتا رىكان، رادەكان ئىسىمە (شرف خان بدلىسى، شرفنامە، باھتام، محمد عباسى، مؤسسة مطبوعات علمى، تھران، ۱۳۴۳ش، ب ۱۴۷، ب فارسى). لەوان رادەكى ئانكو رىكانى، ع.م
۴۱. زەكى محمد سەدەللى ئامىدى، شوپنوارىت ئامىدىن، گوڦارا، بەيان، ھۇمار، ۴۷، سال ۱۹۷۸، ب ۷۶.
۴۲. محفوظ العباسى، امارة بهدينان العباسية، مطبعة الجمهورية، الموصل، ۱۹۶۹، ب ۱۵۷.
۴۳. دىسەيد محمد احمد، مدرسة قبهان فى العمالية، منشورات مديرية الطباعة والنشر فى دهوك، دهوك، ۲۰۱۳، ب ۱۲۱.
- ھەك فەكۆلەران ئاقتىن مەلا ئەحمەدى سەدىقى بىرىە، گوایە مېرەكن ئامىدىن (نە ئىسىمە كېش مېرىا ئى خاستىە دەرسان ل فىن فىرگەھى بىزىت (د. عماد عبدالسلام رۇوف، مراكز ثقافية مغمورة ... ژىندەرىي بەرى، ب ۱۱۸. دىسان، بشېر سەيد عبدالرحمن، بەدىنان وعشاثرەھا، مطبعة خانى، دهوك، ۲۰۰۶، ب ۱۴۸. ئەفە بۇچونەكا سىستە، ب گوورقنى ئەجمەد سەدىقى باقتى مەلا ئەجمەدىن بامەرتى يە، ئەوا ساللا ۱۹۴۹ چووبەھەر دلۇقانىا خودى، مىرگەھە بەدىنان ساللا ۱۸۴۲ز كەنە، ئە بەرئەقلە ئىقتەرا زىن باقتى وكورىدا زىسەد ساللا پىرتىن! مەلا ئەجمەدىن بامەرتى ھۇسا ئاقتىن باپىرتىن خۇ ئىسىمە: مەلا نجم الدين بن ملا احمد بن ملا عثمان بن عبدالرحيم بن ملا ابوبكر بن ملا عبدالله بن حجي موسى بن پير عيسى الصديقى الرادكى (الرىكانى)، بىزىرە: دمىسعود الكتانى، المساجد والمدارس ... ژىندەرىي بەرى، ب ۲۲۷.

۴۴. د.مسعود كىتائى، المساجد والمدارس ... ژىندەرى بەرى، ب ۲۲۱؛ محمود احمد محمد، فهرس مخطوطات مكتبة الاوقاف المركزية فى السليمانية، بغداد، ۱۹۸۲، ج ۱ ب ۴۷.
۴۵. محمود احمد محمد، ژىندەرى بەرى، ۱۹۸۲، ج ۱ ب ۴۷.
۴۶. محەمەد عملى قەرەداغى، بۇزاندنەھەى مېژووويى ... ژىندەرى بەرى، ج ۱ ب ۲۳.
۴۷. محمد سعيد ياسين البريفكانى، فضلاء بهدينان، تحقيق: مسعود محمد سعيد البريفكانى، مطبعة خبات، دهوك ۱۹۹۷، ۷.
۴۸. ھەر ئەو ژىندەر، ب ۸۷، دەھمەنئ نەمرە ۱.
۴۹. محەمەد عملى قەرەداغى، بۇزاندنەھەى مېژووويى ... ژىندەرى بەرى، ج ۱ ب ۱۵.
۵۰. د.خليل علي مراد ود، عبدالفتاح علي البوتاني، بادينان فى سالنامات ولاية الموصل العثمانية، منشورات الاكاديمية الكوردية، اربيل، ۲۰۱۳، ب ۱۱.
۵۱. محمد سعيد ياسين البريفكانى، ژىندەرى بەرى، ب ۵۸، دەھمەنئ نەمرە ۱.
۵۲. ھەر ئەو ژىندەر، ب ۲۱.
۵۳. محمد احمد الكزنى، الشيخ نورالدين البريفكانى - حياته وأثاره، مطابع الناشر العربي، القاهرة، ۱۹۸۲، ب ۲۲.
۵۴. شېخ نورەدىنئ بريفكى كور نەيون، ئىنئ سىن كىچ ھەيون، صافيا وفاطمە وفەيروز، صافيا بەرى شو بىكەت، چويەبەر دلوفانيا خودئ، قاطمايئ شو ب پىسمامئ خو نور محەمەدى كورئ عەبدولاي كرىو، فەيروزئ شو ب عەبدولجەمىد خان ئەتروشئ كرىو، ع م.
۵۵. محەمەد عملى قەرەداغى، بۇزاندنەھەى مېژووويى ... ژىندەرى بەرى، ج ۱ ب ۱۲.
۵۶. ھوزاتقان دىيىژئ: اتورى) ژ چل و ئەلفن دىگەر دوسەد ژ ھىجرت (۱۴۴۱ھ) حازر ل قەرىە ئىتوت، مەنزىگەھن كەلومەت (دەسنفېسا ديوانا شىيخ نورەدىن بريفكى، تۇزاندنا: نغېسەرى، پىشكا كورەى، ب ۱۴۲، نورالدين ھندئ زاړۇ بوويە دەمئ باھن وى شىيخ عەبدولجەبار ھاتىە گوندى (ھەر ل گوندى سالا ۱۲۲۳ك/۱۸۱۵ز چويە بەر دلوفانيا خودئ ھاتىە فەشارتن) ھەتا مېژووفاقمەكن مينا ئەنوەر ماىي ھزر كرىيە، ئەو ل وىژئ ژ دىيوە (انور المائى، ژىندەرى بەرى، ب ۸۲، ھوزاتقان پخو دىيىژئ :
- ئەف نۆرە پا فى نۆرى بە، ئەف نۆرى بە (ئىتوتى) بە**
شعرەك عەجايب گوتى بە، مەقصودە فئ تەزىيل كەت
۵۷. حسن بن اسماعيل الحبار الدرگزلئ، دەسنفېسا: فيض الجمال فى شرح كرب الحال، دەھمەنا بەرپەرى ئىكئ، لىھكا دەسنفېسى دېھرتوووكخانا ئەكيا تالەبائيان دا ل كەر كوك ھەيە.
۵۸. محەمەد عملى قەرەداغى، بۇزاندنەھەى مېژووويى ... ژىندەرى بەرى، ج ۱ ب ۱۳.
۵۹. ابن الأثير، علي بن محمد الجزري، الكامل فى التاريخ، دار صادر، بيروت، ۱۹۶۱، ج ۸ ب ۵۲۲.
۶۰. انور المائى، ژىندەرى بەرى، ب ۱۸۹.
۶۱. ھەر ئەو ژىندەر، ب ۲۰۴.
۶۲. ھەر ئەو ژىندەر.
۶۳. ھەر ئەو ژىندەر ب ۱۹۰-۱۹۱.
۶۴. د.مسعود الكتائى، المساجد والمدارس ... ژىندەرى بەرى، ب ۳۲۲.
۶۵. دارا بىنەمالا شىيخ ناھا عەبدولتەرەھمان ماىي، نەقىن وى عاصم محەمەد مەزھەر ماىي، سالا ۱۹۷۱ نغېسىيە، دارا بىنەمالىدا نائىن وى عومەر كورئ مەلا ئىبراھىم ھاتىە، ب ھزرا من دەسنفېسا ئەوفاقن راسترە.
۶۶. د. مسعود الكتائى، المساجد والمدارس ... ژىندەرى بەرى، ب ۳۲۲.
۶۷. ھەر ئەو ژىندەر، ب ۱۱۰، ۱۱۱، ۲۴۶.
۶۸. د.مسعود الكتائى، المساجد والمدارس ... ژىندەرى بەرى، ب ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۲۴.
۶۹. انور المائى، ژىندەرى بەرى، ب ۱۹۰، ھىژا المائى نغېسىيە، شەرەفخانى بەدلىسى پەسنين فى زانئ د شەرەفنامىدا دانىە.

- يا راست شەرھىنامە ساللا ۱۵۹۷ز ھاتىيە نۇيسىن، ويگا ژىن شەرھانىشى ھەقدە سالىبون! نە بەرئەقلە بەدلىسى پەسنىن خورتەكن ھەقدە ساللى د بەياقۇن زانستىدا بىكەت، من نە ئاقۇ شەرھانىشى نە كوندۇ شەرھانىش د لبا فارسىدا شەرھىنامىدا ، لبا محەمەد عەباسى، دىسان د ھەرگىزا عىرقىبا محەمەد عەلى عەونى دا ئەدىتىن.
۷۰. د. مسعود الكتاني، المساجد والمدارس ... ژندەرى بەرى، ب ۳۰۰.
۷۱. ھەمان ژندەر، ب ۱۹۰.
۷۲. ھەمان ژندەر .
۷۳. صدیق الدملوجى، اليزيدية، مطبعة الاتحاد، الموصل، ۱۹۴۹، ب ۴۳۴، دىسان، محفوظ العباسى، امارة بهدينان العباسية، مطبعة الجمهورية، الموصل ۱۹۶۹، ب ۱۷۹ .
۷۴. حمدى عبدالمجيد السلفى و تحسين ابراهيم الدوسكى، عقد الجمان في تراجم العلماء والادباء الكورد والمنسوبين الى كوردستان، منشورات مكتبة الاصاله والنراث، الشارقة، ۲۰۰۸، ج۱ ب ۱۷۸ .
۷۵. محمد البرقلى، كلمات في بيان مذهب الطائفة اليزيدية، دەسنقىسە، ساللا نۇيسىن تونە، لبا عا وئ د پەرتووكخانا ھەمدى عەبدولمەجىد ئەلسەلەفى دا ل سەرسنك (دھوكا) ھەبە.
۷۶. حمدى عبدالمجيد السلفى و تحسين ابراهيم الدوسكى، ژندەرى بەرى، ج۱، ب ۱۷۸ .
۷۷. ھەرئەوژندەر، دىسان ، صدیق الدملوجى، ژندەرى بەرى، ب ۴۳۴ .
۷۸. سەبارا ئاقۇ وى و رەفئىشتا وى، نامەدى بە يان ئامىدى بە، جوداھى د نىقبەرا نۇيسەراندا ھەبە، ھېقىدارم د نېزدا نىشتەكى ل سەر وى و فەئو وى بنقىسىم ، ع . م
۷۹. شەمس الدىن سەامى، قاموس الاعلام، نوژاندنا، محمد ئەمىن بوز ئەرسلان، دەنگ يانلەرى، ستانبول، ۲۰۰۱، ب ۱۰۴-۱۰۵ (ب نېپىن لاتىنى).
۸۰. ياسىن بن خىراللة العمىرى، غاية المرام في تاريخ محاسن بغداد، دار السلام ، منشورات البصرى، بغداد، ۱۹۶۸، ب ۱۰۸ . دىسان، انور المائى، ژندەرى بەرى، ب ۱۹۱ .
۸۱. ابراهيم فصيح الحيدرى، عنوان المجد في بيان احوال بغداد والبصرة و نجد، تحقيق معن حمدان على، منشورات مصر مرتضى للكتاب العراقى، بغداد، ۲۰۱۳، ب ۲۱۸-۲۱۹ .
۸۲. عبدالرزاق البيطار، حلبة البشر في تاريخ القرن الثالث عشر، دار صادر، بيروت، ۱۹۹۳، ج۳ ب ۱۵۸۸ .
۸۳. ھىزا محەمەد عەلى ئەلقەرەداغى ئەف پەرتووكە ل بن ئاقۇ: الرسائل المغنية لكل محتاج، ل ھەولېر ساللا ۲۰۰۹ چاپكېيە.
۸۴. دەسنقىسەكا وئ دپەرتووكخانا مەلا نەجمەلدېنى پامەرنى دا ھەبە، ب خەتنى شىخ ناهرى ئەقىسەبەندى (د.مسعود الكتاني، المساجد والمدارس ... ب ۱۲۲)، دەسنقىسەكا دن دپەرتووكخانا نۇيسەرى گوتارى دا ھەبە، ب خەتنى حسين المنسوب الى الشيخ مارين ساللا (۱۲۵۱ك/۱۸۲۵ز ھاتىەنۇيسىن).
۸۵. عباس العزاوى، ژندەرى بەرى، ب ۸۹.
۸۶. دەسنقىسەكا وئ ل بن ئاقۇ: شرح كتاب في الفقه، د پەرتووكخانا ئاقەندا زانكوبا صلاح الدين دا، ل ھەولېر ھەبە، بىشكا دەسنقىسا نەمرە، ۱۹۲.
۸۷. مقالة في مناسك الحج، دەسنقىسا ئورگىنالا وئ ب خەتنى مەلا يەحياى بخوپە، لباك ژى دپەرتووكخانا نەقىن وى ئەندازيار بلند محەمەد شوكرى ئاكرەبى دا ھەبە، پەرتووكا رسالە حول بعض نقاط التفسير ... دەسنقىسا وئ د ھەمان پەرتووكخانى دا ھەبە.
۸۸. حسين حزنى موكرىانى، ميژووى مېرانى سۇران، چاپخانەى كوردستان، ھەولېر، ۱۹۶۶، ب ۱۲۴.
۸۹. سعید محمد احمد، مدرسة قبهان في العمادية ودورها في نشر العلوم الاسلامية في كوردستان، منشورات مديرية الطباعة والنشر في دهوك، دهوك، ۲۰۱۳، ب ۲۰۲، دەھمەنا نەمرە، ۱.
۹۰. چاپا قاهرە ۱۹۹۹، چاپا بەغدا ۱۲۱۳.
۹۱. عبدالرزاق البيطار، ژندەرى بەرى، ج۳ ب ۱۵۹۶.

۹۲. محمد امين بن خيرالله العمرى، منهل الاولياء ومشرىب الاصفياء فى سادات الموصل الحدياء، تحقيق: سعيد الديوهجى، مطبعة الجمهورية، الموصل، ۱۹۶۷، ج ۱ ب ۲۵۰ .
۹۳. المرادى، محمد خليل بن على، سلك الدرر فى اعيان القرن الثانى عشر، نسخة مكتبة المصطفى الالكترونية، ج ۲ ب ۱۰۰-۱۰۱، ديسان، محمد امين زكى، مشاهير الكورد و كوردستان فى العهد الاسلامى، ترجمه، سانحه امين زكى، دار الزمان للطباعة والنشر، دمشق ۲۰۰۱، ج ۱ ب ۳۰۷.
۹۴. سعيد الديوهجى، مدارس الموصل فى العهد العثمانى، مطبعة الجمهورية، الموصل، ۱۹۶۴، ج ۱ ب ۴۸.
۹۵. جاسم عبد شلال، علماء قدموا الى الموصل من الكورد وكوردستان، مديرية الطباعة والنشر فى دهوك، دهوك ۲۰۱۲، ب ۸۲.
۹۶. هيزا جاسم عەبد شەلال ئەف پەرئووكە نوژاندىه، ل يەريوت سالا ۲۰۱۲ چاپكره.
۹۷. هيزا حمەدى عەبدولمەجيد ئەنسەلەفى، ئەف رسالەيه د كەل كوومەكا نامين دن، ل بن ناڤن: رسائل فى الرد على الرافضة، ل دهوك، ل سالا ۱۹۹۷ چاپكره.
۹۸. ليه كا دەستفيس د پەرئووكخانا هيزا محى الدين ابو الخطاب الموصلى دا هەيه (عبداللة اليرىكى الكوردى، رساله فى بيان كفر طائفة الرافضة، تحقيق: حمەدى عەبدالمجيد السلفى، مطبعة خەبات، دهوك، ۱۹۹۷، ب ۴).
۹۹. ليه كا دەستفيس د پەرئووكخانا ناڤەندا ئەوقافا مووسل دا هەيه، بن هژمارا : ۹/۱۱ مجاميع .
۱۰۰. ليه كا دەستفيس د پەرئووكخانا ناڤەندا ئەوقافا مووسل دا هەيه، بن هژمارا : ۱۸/۱۱۸ مجاميع .
۱۰۱. دەسعود الكتانى، المساجد والمدارس ... ژندهرى بهرى، ب ۲۹۳ .
۱۰۲. ليه كا دەستفيسا وئ د پەرئووكخانا شىخ نورى مەمدوح بريفكى دا هەيه، سالا ۱۲۸۳ك/۱۸۶۶ز هاتيه نڤيسين. ب خەتى نەقىمى وئ دوور شىخ ئىسلام كورئ عبدالرحمن شوشى يە.
۱۰۳. محمد امين خيرالله العمرى، ژندهرى بهرى، ج ۲ ب ۲۱۱-۲۱۲ .
۱۰۴. محەمد عملى قەرەداغى، بوژاندنەوهى ميژوووى ... ژندهرى بهرى، ج ۳ ب ۱۷۴-۱۹۳.
۱۰۵. هيزا قەرەداغى بويهرا ئىكئ نڤيسى يە، تاريخ ستانيدن قلعة عمادية از روميان وكشتمه شدن على آغاي زيبارى در سنه ۱۲۵۷. يا راست ئەفم بويهرا دوئ يە د ناميلكىندا، بئيره: (قەرەداغى، ژندهرى بهرى، ب ۱۷۵).
۱۰۶. هيزا قەرەداغى نڤيسيه، بريفكى بويهري دن دهور بهرين سالا ۱۲۶۰ك/۱۸۴۴ز كوومكرينه قەرەداغى. ژندهرى بهرى، ج ۳ ب ۱۷۸.
۱۰۷. ژ زارەڤنى كچا وئ وههيه محەمد سەعيد ونهڤيا وئ شەهرياز مەسعود محەمد سەعيد ، رۇژا ۲۰۱۴/۲/۱۴ .
۱۰۸. عەبدولرەحمان مزورى، گوٲتارا: دو هەلويسست و دو چرا، كوٲتارا: ديروك، هژمارا، ۳، سال ۲۰۱۴، ب ۱۹، ۲۳ .
۱۰۹. يو پتر رونكرئ، دئ ناڤن ناميلكىن ميتا هيزا (قەرەداغى) نڤيسم، ئە ميتا ل سەر دەستفيسئ ادر بيان تواريخها) هاتيه نڤيسين. ع م
۱۱۰. ژ زارەڤنى سەيدايئ منئ هيزا مەسعود محەمد سەعيد بريفكى دساليئ هەشتياندا، ديسان: د. مسعود الكتانى، المساجد والمدارس ... ژندهرى بهرى، ب ۲۴۳.
۱۱۱. محەمد سەعيد اليرىكئانى، فضلاء بهدينان، ژندهرى بهرى، ب ۲۵ .
۱۱۲. محەمد عملى قەرەداغى، بوژاندنەوهى ميژوووى ... ج ۳ ب ۱۷۹.
۱۱۳. د كورريدا ناڤن شىخ، شىخو، شىخه ... مشهيه، ع م .
۱۱۴. ژ زارەڤنى هيزا مەسعود محەمد سەعيد بريفكى د ساليئ هەشتياندا .
۱۱۵. ئاتكو مەلا ياسين ۱۱۶ سالان ژيايه. ديه، لئ نەگەلەكا بەرئەقلە، ئەم نەچارين ژين وئ مينا باوەرناما بئڤيسين، تا بەلگەبين موكمتر دپنئشەروژئ دا دەسكەڤن. مەگۆئى ديه، دئجازا مەلا محەمد سەليم كورئ مەلا عەبدولرەحمان كورئ مەلا يەحيائى مزورى دا هاتيه، شىخ عبدالرحمن بن عبدالاول الفرغانى كان عمرة مائة واربعين سنة (لېه كا ئېجازئ د پەرئووكخانا نڤيسمئ گوٲارى دا هەيه).
۱۱۶. كوردين حمەدى، ناڤن وان دچاخين ناڤەراستدا، ل دەڤەرا نڤېهرا زئى بەهدينان وخازرى خوئش ئا، نەمازە دەڤەرا ئاكرئ

وشوشىن. ساللا 1293ك/1-9ز شەرگەرئىن ھەمىدى وداىنى پىشتەقانىا بزاھا مھەمەد كورئ بىلالى ھەزىرانى دزى ھەمدانىان ل موصل كر. نەبو ئەلھەسەن كورئ عىسكەننى ھەمىدى دسالىن 440 - 441ك مېرى كەلىن ئاكرئ وشوشىن. كورەين ھەمىدى دەورەكنى يالا د لەشكەرئىن ئەبويىاندا ھەبوو. گەلەك ژ وان د خەباتا دزى داگىرگەراندا شەھىدىبووینە وەك: نەصر ئەلھەمىدى ل عەكا ساللا 585ك/1189ز شەھىدىبوو. ھەكندەرئى ھەمىدى سەرلەشكەرئى مەلك عەزىز كورئ صلاح الدىن. بەدەرەينى ھەمىدى ژ مېزچاگىن ئەلمەلك ئەلئانصرىوسف. (ھىفكە: ابن الاثير، علي بن محمد الجزري، الكامل في التاريخ، دار صادر، بيروت، 1911، ج7 ب540، ج9 ب35 - 36، 549، ج11 ب14، 321. التاريخ الباهر في الدولة الاتابكية، دار الكتب الحديثة، القاهرة، 1913، ب48، 80. ابو شامة، عبدالرحمن بن اسماعيل المقدسي، ذيل الروضتين في اخبار الدولتين النورية والصلاحية، دار الجيل، بيروت، 1974، ب181. د. زرار صديق، التقاتل والزعامات القبلية في العصر الوسيط، مؤسسة موكريز للبحوث والنشر، اربيل، 2007، ب82 - 84.

117. دمسعود كتانى، گوتارا: مەلەين باتەيى وسۆلتان حوسەينى بەھەدىنى ... كوفارا، پەيغ، ھۇمارا، 6، ساللا: 1998، ب8.
118. سعید دیرەشى، گوتارا: ھەمىدى شاعرئى نىكىن يىن كورە دەيروكا تورەقانىا كورەيدا، كوفارا: ديروك، ھۇمارا، 1، ساللا: 2012، ب61 - 72.

119. دمسعود كتانى، گوتارا: مەلەين باتەيى ... ژندەرئى بەرئ.

120. دمسعود كتانى، چەند ھوزانقانىت كلاسىكىت نەئباس، كوفارا، پەيغ، ھۇمارا، 7، ساللا: 1998، ب66.

121. ھەرئەو ژندەر. پەيغ فارسى (دودمان): دمالكا نافرېدا ئانكو، بئەمال، نغش، توخم (فرھنگ عميد، ج2 ب1156). خۇشە دكئانى ئانكوييا وئ كرىە: كولينى باتى!

122. عبدالرقيب يوسف، گوتارا، شەرئىن چەند شاعرەكنى كەفئ دەسنقېسىن مەدەرەسا قوبەھاندا، كوفارا، رۇشئېرى نوئ، ھۇمارا، 119، ساللا: 1988، ب80 - 82.

123. ھەرئەو ژندەر. ھىژا عبدالرقيب چارەكنى احاكمن عادلىن جەوواز، چارەكا دن (حاكم عادل جەواز) نغىسيە.

124. دېژئا قابل جەواز، ساسۇن. عەرەبگېر، جەزو ... ژى. شەرەفخانئى بەدلىسى دشرەفنامېدا، صحىقە سېيەم، فصل سېيەم، باسى مېرگەھا وان دكە.

125. موستراس، سى (C. Mostras)، المعجم الجغرافي للإمبراطورية العثمانية، ترجمة: عصام محمد الشحادات، دار ابن حزم للطباعة والنشر، بيروت، 2002، ب257. ديسان: Besim Dorkot. Modern Büyük Atlas. Arkan Kitabevi, Is tanzul. 1944. p.35 Hd.

126. عبدالرقيب يوسف، ژندەرئى بەرئ، ب81. بەدلىسى دېژئى مېرىن عادل جەوازئى پىمامىن مېرىن بەدلىسى نە. نغشئى ھەمويان ب تايەتئى شىروانىان دگەھتە ئەبويىان 1 شەرەفنامە. لبا عەرەبە، ج1 ب188، 197، ب ئاخفئەكا دن دگەھنە ئەسەدئەدىن شىركوى مامئى صلاح الدىنى، لەوان ادېردى) راست دېژئى: ئەسەدى، شىرى نەسەب!
127. ھەر ئەو ژندەر.

128. سەراندەرئى كرىنە بوزباشئى Yüzbashi. ع.م. RV Reise u.Verkehrs Landkarten. Türkei-Östlicher Teil. Stuttgart, 1989. Ee 102. نھو ناغئى

129. مەمدوخ بىرىفكانئى، فەگواھاستن ژ: زاھد بىرىفكانئى، دىوانا شېئخ شەمسەدىنى قوتب، وەشانئىن ئاراس، ھولئىر، 2002، ب10. حوسەينئى نەخلاتئى نامىيەك ب ناغئى: رسالە فى الجفر الجامع، بۇ كورئ خۇ مھەمەدى نغىسيە: دو دەسنقېسىن وئ دېرەتووكخانا دار المخطوطات العراقية دا ل بەغدا، بن نەمرىن : 27277، 12855 ھەنە (محمد علي القره داغئى، كنوز الكورە ... ژندەرئى بەرئ، ب 120-121).

130. محفوظ العباسى، امارە بەھدىنان العباسى، مطبعة الجمهورية، الموصل، 1919، ب 143.

131. محفوظ العباسى، امارە بەھدىنان ... ژندەرئى بەرئ، ب143. ديسان: زاھد بىرىفكانئى، ژندەرئى بەرئ، ب17. ھىژا زاھد بىرىفكانئى ل شونا گوندئى (خرابيا) بازىدكى نغىسيە (د ئەسلدا بازىركى بە، شاشيا چاپئى يە).

132. نورالدين البرىفكانئى، اليدور الجلية، تحقيق: وحيدالدين نورى البرىفكانئى، مطبوعات الامانة العامة للثقافة والشباب.

ارىيل، ۱۹۸۶، ب ۲۴۶ .

۱۳۳. محفوظ العباسى. امارة بهدينان ئىدەرى بەرى، بپ ۸۹ .
۱۳۴. محمەد غەلى قەرەداغى، بۇزاندنەھەى مېزۇۋوى ئىدەرى بەرى، ج۲، ب ۱۸۸ .
۱۳۵. محمەد غەلى قەرەداغى، بۇزاندنەھەى مېزۇۋوى ئىدەرى بەرى، ج۲، ب ۱۴۰، جە ب ۳۳۲-۳۴۶ .
۱۳۶. د كوردىدا بازەلى، بىزالى، بىزەلى ... ئىكەن . گەلەك چاران تىپا (أ) ب (ئ) تىنە خواتىن . جىزىرى دىيىزى (ئىگىر) ل شونا (ئاگر):
ھەمۇ دان ئىگىررا كىر رىز ل موكرىان ۋەھولتىر : ناو دىينە تى و ... ھتد . بىزەلى گوندىكە د كەفىتە دەقەرا رىكان . بىزالى
گوندىكە دكەفىتە دەقەرا سلىقانىھا، نىقەرا ئەرمىشى و دوپانكى . چباين سنى دكەفىتە نىقەرا بىزالى و ناسىھىن
۱۳۷. محمەد غەلى قەرەداغى، بۇزاندنەھەى مېزۇۋوى ئىدەرى بەرى، ج۲، ب ۳۴۵ .
۱۳۸. محمەد غەلى قەرەداغى، بۇزاندنەھەى مېزۇۋوى ئىدەرى بەرى، ج۲، ب ۳۴۵ .
۱۳۹. محمەد غەلى قەرەداغى، بۇزاندنەھەى مېزۇۋوى ئىدەرى بەرى، ج۲، ب ۴۳۰ .
۱۴۰. ئەبو بەكرى موصەنىف ، كورنى ھدىبە اللە تى گورانىن كوردى، زانايەكى مەزىن بو، ئ پەرتووكىن وى: سراج الطرىق و رياض
الخلود . ھەردو ب زمانى فارسى نە، سالا ۱۴-۱۵/ك ۱۶۰۵ چوبەبەر دلوقانبا خودى (محمد امين زكى، مناهير الكورد و
كوردستان فى العهد الاسلامى، دار الزمان للطباعة والنشر، دمشق، ۲۰۰۶ ، ج۱ ب ۷۸).
۱۴۱. ئاگەھ/ئاگەھ ، بىمار و نەساخ (فرهنگ مریوخ، ج۱ ب ۱۸).
۱۴۲. محمەد غەلى قەرەداغى، بۇزاندنەھەى مېزۇۋوى ئىدەرى بەرى، ج۲، ب ۲۳۰ .
۱۴۳. ھەرىئەو ئىدەر، تحسین ابراهيم الدوسكى و حمدى عبدالمجيد السلفى، معجم الشعراء الكورد، دار سپىرىزى للطباعة
والنشر، دھۆك، ۲۰۰۸، ب ۱۲۷ .
۱۴۴. صادق بهاءالدين ئامىدى، ھوزانفانىت كورد، چاپخانەى كورنى زانبارى عىراق، بەغدا، ۱۹۸۰، ب ۲۴۸ .
۱۴۵. ئەحمەد ئىبراھىم دوسكى و محسەن ابراهيم دوسكى، مەلابىن باتەبى – ژيان و بەرھەم، دەزگەھا سپىرىزى پاچاپ و ھەشانى،
دھۆك، ۲۰۰۵، ب ۲۴ .
۱۴۶. عبدالرقيب يوسف، ديوانا كرمانجى، چاپخانا الاداب، نەجەف، ۱۹۷۱، ب ۲-۴ .
۱۴۷. صادق بهاءالدين ئامىدى، ھوزانفانىت كورد، ئىدەرى بەرى، ب ۲۴۵-۲۵۹ .
۱۴۸. ھەرى ئەو ئىدەر، ب ۲۴۸ .
۱۴۹. صادق بهاء الدين ئامىدى، ھوزانفانىت كورد، ئىدەرى بەرى، ب ۲۴۸ .
۱۵۰. دەقەرا زىبار دىيىزى بەرىزى ژى، ئەو گوندىن سلىقانىھەى ئەھۋىن دكەفىتە بەر رېوبارى خابورى، بۇزاقانى زاخو، ژوربا چباين
بىخىزى. ۋەك گوندىن : ئيان، ھىتبان، شىناقا، قەرەولا، باچىكا، باكرما، چەم كىرك، بىدارى، سەلكا ... ھتد. ئەفە ژ دەقەرا
زىبارا دكەفىتە بەرىزى بادىنان جودايە، ئاشكارە ژ ئالى زمانى قە زىبار، زىبەر، بەرىزى، بارزان ... ئىكەن . ع م
۱۵۱. حمدى عبدالمجيد السلفى و تحسین ابراهيم الدوسكى، عقد الجمال فى تراجم العلماء والادباء الكورد والمنسويين
الى كوردستان، مكنية الاصالة والتراث، الشارقة، ۲۰۰۸، ج۲، ب ۹۱۴-۹۱۵ . مير محمد سالا ۱۴۰۷/ك ۱۷۹۲ ز ژ پايسكا بانى
كەت و چوبەر دلوقانبا خودى : عبدالرحمن مزورى، مقال: بعض الحوادث الهامة فى تاريخ بهدينان، مجلة كاروان، العدد:
۸۱، سنة: ۱۹۸۹، ب ۱۴۸، ۱۵۰ - دەھمەتا نەمرە: ۱۵ .
۱۵۲. حمدى عبدالمجيد السلفى و تحسین ابراهيم الدوسكى، عقد الجمال ... ج۲، ب ۹۱۴-۹۱۵ .
۱۵۳. محمد شفيق الزيارى، الاحوال الدرية والاختبار المسكية فى السلسلة الزيارية، مطبعة ام الربيعين، الموصل، ۱۹۳۵، ب ۱۷ .
۱۵۴. عبدالرحمن مزورى، فەكۆلىتەك د بەيتا سىسەبانا خاندى زىبارى دا، كوشارا رۇشنىبىرى نوپ، ھزمار، ۱۱۹، سال، ۱۹۸۸، ب ۵۲ .
۱۵۵. صادق بهاء الدين ئامىدى، ھوزانفانىت كورد، ئىدەرى بەرى، ب ۲۱۴-۲۱۵ . ديسان، رشىد فەدى، فى يناعىب الشعرا الكلاسيكى
الكوردى، منشورات المجمع العلمى الكوردستانى، ارييل، ۲۰۰۴، ب ۱۱۴-۱۱۶ .
۱۵۶. عبدالرحمن مزورى، فەكۆلىتەك د بەيتا سىسەبانا ... ئىدەرى بەرى، ب ۵۱ . بۇ زىدە زانبارىان نىسبىنا پەبىقن (ژ فى
زىبارى) د نىف مالكا، مەكە دەعو (ژ فى زىبارىن قەت، مينا صادق بهاء الدين نىسبىسى، شاشە، چمكى د گەل قافيا كىش

- ھۆزاتى ئەنگە (ص.ب. ئامىدى، ھوزانفانیت كورد، ژىدەرىي بەرى، ب ۲۱۵، دەھمەنا نەمرە ۲) - قەكۆلەر تەھسېن ئىبراھىم
 ئوسكى راست نىسبە: مەكە دەھوا (خۇ - ژىدەبە) ئول ژىيارىي قەت اتەھسېن ئىبراھىم ئوسكى وھوسېن شەمەرەخى،
 پارچەبەك ژ دىوانا لاھەرى، بەزگەھ سېپىرىز باچاپ و ھەشانى، دەھك، ۲۰۱۱، ب ۱۷.
۱۵۷. رشید فندى، ژىدەرىي بەرى، ب ۱۴، ۱۱ .
۱۵۸. مەلا خالدىي ژىبارى، سېسەبان، ئوزاندنا، ھزرقان، ھەشانىن ئىكەتيا نىسبەرىن كورد، دەھك، ۲۰۰۷، ب ۸.
۱۵۹. ھەرنەو ژىدەر، ب ۲۱، ۲۱.
۱۶۰. بو نمونە دەسنقىسېن ئەسلىيىن دىوانىن: جىزىرى، ئەخلاتى، ھەمىدى، تەيران، خانى، ياتەيى ... ئەگەھەشتېنە مە،
 محمد امين بن خىراللة العەمرى، ژىدەرىي بەرى، ج ۲ ب ۲۱۰-۲۱۱ .
۱۶۱. ھەر لەو ژىدەر.
۱۶۲. رشید فندى، ژىدەرىي بەرى، ب ۶۹-۷۰ .
۱۶۳. انور المائى، ژىدەرىي بەرى، ب ۱۲۱. ئاشكارە ئەقە ژ ھەمە كووړىي موكرىانى جودايە .
۱۶۴. ھەرنەو ژىدەر .
۱۶۵. ئەمىن ئوسمان، ژيان وڤيان، ژەلاڤكرنا ئەمىندارىمتيا رەھشەتېرى و لاوان، ھولنر، ۱۹۸۶، ب ۱۲ - ۱۵، دىسان، عبدالرحمن
 موزرى، مقال الشاعر الخالد حمكى التوفى، مجلة - كاروان، العدد: ۴۷ لسنة ۱۹۸۶، القسم الاول، ب ۱۵۵، دقن ستراندا
 ھوسا ناڤن ھەمكى ئى - نامىدىن بېرەنە، د بەردا رويبارى شىنە، تىزى قاز و قومرېنە، اكوفى خوار وزەرىنە، ياركا (دوستا)
 ھەمكى د گەل نىنە ... ھەتد - ع م .
۱۶۶. انور المائى، ىدەرىي بەرى، ب ۱۴۸، دىسان، عماد عبدالسلام رۇوف، المعجم التاريخى لامارة بھىنجان، مطبوعات الاكاديمية
 الكوربية، اربيل، ۲۰۱۱، ب ۱۵ .
۱۶۷. گاپنېركى: چىايەكى بەرۋارى ژوربايە، دكەڤىتە ژىرىن كانى ماسىن، ژ رۇژھەلات بەرف رۇژناڤا درىز دىت، سەبارا شەرى
 گاپنېركى بىزە: انور المائى، ژىدەرىي بەرى ب ۲۴۹-۲۴۰، دىسان؛
 عبدالرحمن موزرى، مقال: بعض الوقائع الهامة ... ژىدەرىي بەرى، ب ۱۴۷ .
۱۶۸. دمسعود الكنانى، ھەمكى تۇقى، دەزگاي چاپ و بلاوكرنەھەمى ئاراس، ھولنر، ۲۰۰۱، ب ۱۴۲، ۲۹۰، بېرەتووكېندا مالكا،
 چل قەدەر ل پىشت دارە، ھوسا ھاتىبە نىسبىن - ل پىشت دارە چ ئانكوبنا نادە، دىم ۱ ل پىشت ديارە) بىت، ل پىشت دارووبارى
 ديارە، ب ھزرا من شاشيا چاپن يە، چل قەدەر، قوماندارى ئەشكەرى ھەكاريا بو، دىشەرىندا ھاتىبە كوشتن (انور المائى)
 ب ۲۴۹-۲۴۰.
۱۶۹. عبدالرحمن موزرى، مقال الشاعر الخالد حمكى التوفى ... ژىدەرىي بەرى.
۱۷۰. ئەف مالكا ل جەم دكتانى ھوسا ھاتىبە: ژ سېدىي ب رەنەقتىر بوى (ھەمكى تۇقى، ب ۲۸۲). ئاشكارە قافيا مالكى ھوسا
 دگەل قافيا مالكىن بەرى وئ (خالان، شەمالان) ناگونجىت . ع م .
۱۷۱. صادق بەھائەدىن ئامىدى، رىز و سەرىبەرىت ژىناتىن و كەڤنە شەھىتە و گۇڤەندە، دەزگاي رۇشنىبىرى و بلاوكرنەھەمى كوردى،
 بەغدا، ۱۹۸۴، ب ۱۱.
۱۷۲. سەبەق: سى مالكا يان چوار مالكىن ھۆزاتى تە/سترانىنە، نىڤ مالكىن سىنگى ب بەك كىش و قافىيەنە، نىڤ مالكىن
 داوي ژى ب كىش و قافىيەكا جودانە، دكارىن بىزىن: موڤك، بركە ژى، ئەف زارافە (سەبەق) ل جەم كوردىن ئىزدى بەرىبەلاڤە،
 ھەك قى سەبەقا ھەمكى :
 (ھەمكى) بىنە بەر دەرى (۷لڤ)
 (ھەمكى) من لاوو (۵ لڤ)
 لى بېرەشېتن عمىبەرى (۱) (۷لڤ)
 داي گىوورى داوو (۵لڤ)
 دا ھەڤال ب چنە سەرى (۲) (۷لڤ)

(ھەممىكىن) مىن لاوو (۵لەف)

(دوبارە)

دا ھەقال ب چنە سەرى (۷لەف)

داى گۈۈرى داوو (۵لەف)

۱۷۴. د. كىتائى، ئىن رەشىپىن (ئافا) غەمبەرى (ب۲۵)، ئافا زىدەيە (۲) ھەمك زاقابە دى چنە سەرى (ب۲۵). كىنشا شەكەستى يە، ئەگەر د. كىتائى ھوزاتقان نەبا، دا چەوان فان مالكا ھاۋكىش كەت (۲). ع - م

۱۷۵. د. فەرھاد پىرىيال، مەلا مەحمودىن بايەزىدى، دەزگاي چاپ و بلاۋكردنەھى ناراس، ھەولتەر، ۲۰۰۰، ب۱۱۱، بېسىن.

۱۷۶. ئەلىكساندەر ژاپا، چىروكىن كرمانجى، فەزاندنا، جانكورد، دەزگەھا سىپىرىز ياچاپ و ھەشانى، دھوك، ۲۰۰۸، ب۷۴ - ۷۵، ۱۷۶. ھەرتەۋزىدەر، بو زىدە زائىريان كەلەكا شاخى ل چىپاين جودى زى، دھەرا بۇتان ھەيە، ع - م

۱۷۷. د. مەسعود كىتائى، ھەممىكىن ئوقى، زىدەرىن بەرى، ب ۲۷۹.

۱۷۸. ئەقىلە رەۋاندىزى، رەھەند و كۆچەرەكان بە گىشى ئەرتوشبەكان بە تاپبەتى، ئە بلاۋكراۋەكانى يەكىنى ئافرەنانى كوردستان، ھەولتەر، ۲۰۱۰، ب۱۱۵، ئەمىنى ئوسمان نىسبە، شەكرارا كوشت و تەرگوشىيان خويە (ژان و قىيان، ھەولتەر، ۱۹۸۱، ب۹۶). ئاشكارە پىنەندىا تەرگوشىيان پىغە تونە، پاراست ئەرتوشىيان خويە، شەكرارا ئەرتوشى يە، ژايكىن گرافى بە، مىنا مەلا مەحمودىن بايەزىدى دىيۇزىن (ب۱۱۱).

۱۷۹. انور المائى، زىدەرىن بەرى، ب ۲۰۶.

۱۸۰. مەھسۇپ العباسى، امارە بەدىنان، زىدەرىن بەرى، ب ۱۹۴.

۱۸۱. د. عماد عبدالسلام رۇوف، الشجرة الزبكية، مكتب النفسير للنشر والاعلان، اربيل، ۲۰۰۹.

۱۸۲. ئەف دەستىفەسە ھەمان دەستىفەسە مەھسۇپ العباسى يە، ۋەختىن خو بەختى شىخ تاھا مابى بو مىن ز لبا ئورگىنالا وئ، فۇتوكوپىرېوو، بەرى ساللا ۱۹۹۶ يچمە ئەوروپا مىن دابو پەرتووكاخانا زانكوبا دھوك، دەستىفەس ل وئىرى پاراستىيە، ئە ھاتىيە نەمەرەكن.

۱۸۳. رشىد فىدى، زىدەرىن بەرى، ج ۱ ب ۱۲۲.

۱۸۴. رشىد فىدى، زىدەرىن بەرى، ج ۱ ب ۱۲۴. بو پتر زانىن دارا (شەجەرە) بەمەلا ھاكىمىن ئامىدىن، بەرى ساللا ۱۲۰۸ك

ھاتىمىفەسەسەن، تىن پەرەكن وئ پەرتووكاخانا موفتىن ئامىدىن رىزدار محمد شوكرى دا ھاتىيەدىن، ساللا نىسبىنا وئ نەخويە، فەكۆلەر مەھمەدى مەلا كەرىم بو جارا ئىكىن بەلاڤكەرىيە (محمد الملا عبدالكريم، گوتارا، فى الرسائل البايانية واوراق قديمة اخرى، كوفارا، كاروان، ھژمار، ۱۹، سال، ۱۹۸۴، ب۷۷). ساللا ۱۲۰۸ك دىيە ساللا نوكرنا وئيا ئىكىن (پاراست ساللا تەزىپرا وئيا ئىكىن) گوايە ئو الفقار (نافەكى) راستكەرىيە (وقد صحح نسبهم من ملك خليل الى آخر خلفاء العباسية). ھىيۇز د. عماد رۇوف نىسبە (وقد صحح نسبهم) ب ھزرا مىن شاشيا چاپىيە (د. عماد عبدالسلام رۇوف، الشجرة الزبكية، زىدەرىن بەرى، ب ۸۰).

۱۸۵. انور المائى، زىدەرىن بەرى، ب ۲۰۶-۲۰۷.

۱۸۶. مەھمەد ئەمىن دۇسكى، ئەرزى و بەكر بەگىن ئەرزى، دەزگەھا سىپىرى ز ياچاپ و ھەشانى، دھوك، ۲۰۰۲، ب ۱۱۱. بو پتر زانىن (عمىن و غەيىن و فى و قاف) زى، مىنا ل جەم سادىق بەھائەددىن (ب ۱۰۳) و مەبدولكەرىم فىدى (ب ۵۰) ھانى، د گەل قافىا سەرەكيا بەيتا سەيرانى (دناف، دراف، ھەتاف، كاف، قاف) د گونجىن. لى چمكى (عمىن و غەيىن و فى و قاف) د كەتە ۱۲۵۰ك/۱۸۳۴ز، ونگا ئەم زىسەردەمىن فەررەما سەھىل پاشاين ئىكىن (مىنا مېژووفان ئەنۋەر مابى ھەلىزارنى) دەرياس دىين، لەوان مە ئەو بۇچون نەھ اكاتى) ب پىشتكۆھفە ھافىت. ب ھزرا مىن (عمىن و غەيىن و فى و قاف) د گەل بەيتا (تەرگىن) تىن، ھەر دگەل بەيتا (سەيرانى) نە، ب دو فەگىرانا ھاتىيە، فەكۆلەر مەبدولكەرىم فىدى راست نىسبە، د گەل قافىا بەيتا (تەرگىن) ناگونجىن (ب ۵۲).

۱۸۷. مەھمەد ئەمىن دۇسكى، زىدەرىن بەرى، ب ۷۱. مىن تىبىيەك تىن ل سەر بەرسفا ئەرزى ھەيە، ئەگەر ئەف بويەرا راست بە، بەرسفا ئەرزى مىنا ھىيۇز دۇسكى نىسبى، ئە كوردەيەكا رەھوانە، ئە زى ھوزانە، راستىا قىن بەرسفىن مىنا مىن ز خەلكىن

نامىدىن ويامەرنىن بېھىستى ھوسايە، ئەرزى د بەرسفا مىرى دا گۆت:

مەستى فنجالنا غەمىن مە و ئاشقىن قەھوا تەمىل

دى ئىناركا بەنە دەشتىن، سەرسەر دەنە بەمخىل

شەكۆلەر غەبىدولكەرىم فىندى ئى ئەف مالكە بەلاڧكىرىيە، كرىنە دو مالكىن ھۇزانى، ئۇ زارەھىن مەلا غەبىدولمەجىد

غەبىدولغەفور كەلەش قەگۈھاسىنىنە (غەبىدولكەرىم فىندى، دىوانا بەكەر بەگن ئەرزى چاچخاننا الحوادىت، بەغدا، ۱۹۸۲، ب ۱۴).

۱۸۸. سادىق بەھائەددىن ئامىدى، ھوزانفانىت كورد، ئىدەرئى بەرى، ب ۴۰۸. غەبىدولكەرىم فىندى، ئىدەرئى بەرى، ب ۷۲. مەھمەد

ئەمىن دۇسكى، ئىدەرئى بەرى، ب ۱۲۲.

۱۸۹. مەھمەد ئەمىن دۇسكى، ئىدەرئى بەرى، ب ۷۴.

۱۹۰. فىق، فىقى، فىقەھ - د كوردىدا، كورتكرنا پەبقا (قەبىھ) پاعەرەبى بە، ع، م

۱۹۱. غەبىدولرەھمان مازورى، گونارا: شەش ھوزانئىن نەبەلاڧكىرىيىن شەش ھوزانفانىن كورد، كوقارا، رۇشنىبىرى نوئى، ھۇمار، ۱۲۹.

سال، ۱۹۹۲، ب ۱۴۱.

۱۹۲. محمد على بن عبدالحميد خان الاتروشى، فذكرة الخلائ فى بيان فضل ذكر الرحمن، دەسنقىسە ب خەتنى محمد ظاھر

بن مصطفى النورى البرىفكى بە، ساللا ۱۲۲۸ك ھاتىنەنقىسىن، ب ۱۰۵. لىبەكا فوتۇكۆپكىرى دېرتووكخاننا نقىسەرى گۆتارى

دا ھەبە، ئۇ پەرتووكخاننا شىخ بەشئىر مەھمەد تاھر برىفكى و ركافى ھاتىنەوەرگرتن.

۱۹۳. نور الدين البرىفكانى، البدور الحلىة، تحقيق: وحيدالدين قطب الدين البرىفكانى، مطبوعات الامانة العامة للثقافة

والشباب، اربيل، ۱۹۸۶، ب ۹۲. بۇ زىدە زانىن شىخ نورەلدىن دەسنقىسا ئورگىنالا پەرتووكا ئاڧرىدا، دو جازان باسى

برىفكان ھەك گوندى خو كرىيە، جارەكى نى گۆتىيە، اصلا ومولدا، لىن توژەرى پەرتووكى وحيدالدين البرىفكانى ئىك

خو پەبقا (مولدا) ل جارا دوئ زىدەكرىيە، نەمازە پەرتووك مىنا ئەو دېئىزى ل سەر لىبا ئورگىنالا دەسنقىسىن، كو ب خەتن

دانەرى بە، ھاتىنە ئوزانن (ب ۱۱)، بىئزە دەسنقىسا پەرتووكا، البدور الحلىة ياشىخ نورەلدىن برىفكى، ب خەتن دانەرى،

ساللا ۱۲۳۸ك/۱۸۲۲ز ل ھىتىت، ھاتىنەنقىسىن، ب ۱۱۰. لىبا ئورگىنالا وئ دېرتووكخاننا نەقىن وئ شىخ مەئەمون نور مەھمەد

برىفكانى دا ھەبە.

۱۹۴. انور المائى ئىدەرئى بەرى، ب ۸۲. محفوظ العباسى، امارة يھدىتان، ئىدەرئى بەرى، ب ۱۴۲. عبدالرقيب يوسف، دىوانا كرماتجى،

ئىدەرئى بەرى، ب ۱۵۰. محمد سعید بن ملا ياسين البرىفكانى، ئىدەرئى بەرى، ب ۶۷.

۱۹۵. دەسنقىسا دىوانا شىخ نورەدېنى برىفكى، ئوزاندا: نقىسەرى گۆتارى، ۱۹۷۹، ب ۵-۶. بۇ زىدە زانباران سەبارا دەسنقىسا،

فىض الحال ... ساللا ۱۲۷۲ك/۱۸۵۵ز ھاتىنەنقىسىن، لىبەك ئى دېرتووكخاننا تەكىا تالەبانايدا ل كەركوك ھەبە.

۱۹۶. ھىز بۇ ھىندى دىجىت، ھەك خەلىقە ومورىدىن شىخ نورەدېنى، ئىدئ وئ كرىيە ۱۲۰۵ك، دا ئى وئ تەمەت ئىن پىنقەمبەرى

(س) لىئىت، بىئە ۱۲ سال، نەمازە شىخ نورەلدىن ساللا ۱۲۶۸ك چوبەبەر دلوفانىا خودئ.

۱۹۷. شىخ غەبىدولجەبار ساللا (۱۲۲۳ك/۱۸۱۵ز ل ھىتىت چوبەبەر دلوفانىا خودئ ل گۇرستانا رۇزھەلاتى گوندى ھاتىنەشەشارن، ع، م

۱۹۸. محمد بن جرجىس النورى القادىرى، دەسنقىسا: تحفة السالكين على قصيدة الشىخ نورالدين، ب خەتنى محمد بن

احمد، ساللا ۱۲۸۶ك ھاتىنەنقىسىن، ئورگىنالا وئ دېرتووكخاننا نەوقاڧا مووسل دا، ل بن نەمرە، ۶۱ - الجامع الكبير ھەبە.

دىسان: وحيدالدين قطب الدين البرىفكانى، الاسرار والمعاني للشىخ نورالدين البرىفكانى، مطبعة جعفر العصامى،

بغداد، ۲۰۰۴، ب ۲. دىسان: محفوظ العباسى، امارة يھدىتان العباسى، ئىدەرئى بەرى، ب ۱۴۴.

۱۹۹. محفوظ العباسى، الامام محمد الرضوانى، مطبعة الجمهور، الموصل، ۱۹۸۲، ب ۱۹۳.

۲۰۰. دىوانا مەھمەد سەئىد مېھرى، ب خەتنى وئ، ب ۵۰ - دەسنقىسا ئورگىنالا وئ دېرتووكخاننا نەقىن وئ ئەنداڧار بىلد

مەھمەد شوكرى ئاكەرىيى دا ھەبە.

۲۰۱. زاھىد برىفكانى، دىوانا شىخ نورەدېنى برىفكى، دەرگاى چاپ و بلاوكرىنەوھى ئاراس، ھەولئىر، ۲۰۰۴، ب ۲۵. ھىزا برىفكانى

دېئىت شىخ ئىسلامى شوشى نەف ھوزانە دېرتووكا: ملحم الاكباد دا نقىسە، لىبەكا فوتۇكۆپكىرىا (ملحم الاكباد)

دېرتووكخاننا نقىسەرى گۆتارى دا ھەبە، ئىلبا شىخ نورى مەھمۇد برىفكى ھاتىنەوەرگرتن، چاقن من تىدا ب ئى ھوزانئى

نەكەت، دوور نە دېرتووكا: راحة الفؤاد دا باشىخ شەمسەدېنى شوشىدا ھاتىنەنقىسىن، نەمازە ئەو ئى ب خەتن

شىخ ئىسلامى شوشى بە و دگەل لىبا ئورگىنالا (ملحم الاكباد) ھاتىنەو جىزبەندىكرن، مخابن دوختن خودا من فوتۇكۆپ

نەكرىيە ع - م

۲۰۲. مە گۇنارەك ل سەر ئيان و بەرھەمى ھۇزائىقان غەبىدولرەھمان خاكى د كوقارا ، ھاقىبون، ھۇمارا ، ۱. سالا ۱۹۷۹، ب ۷۳، بەلاڧكرىمە .
۲۰۳. دەسنقىسنا پەرتووكا : گلزار، فەھماندا : محمد سعید مېھرى، نىقىسنا ، غەبىدولرەھمان شەوقىن بامەرنى، سالا ۱۲۰۳ك/ب ۵۴.
۲۰۴. جوزنى: ل قىزى دا ناسناقى ھۇزائى غەبىدولرەھمان شەوقىن بامەرنى يە. ئەفە ژ جوزنى بىرىكى (مەھمەد تاھىرى كورنى شىخ مەسنەفابى بىرىكى) جودايە. ع . م
۲۰۵. غەبىدولرەھمان موزرى، گوتارا، ھۇزائىقان پايەبىند محمد سەئىد مېھرى، كوقارا، كاروان، ھۇمارا ، ۱۰. خۇلى راپەرىن، سال، ۱۹۹۴، ب ۸-۴.
۲۰۶. تەھسىن ئىبراھىم دوسكى ومەھسەن ئىبراھىم دوسكى، ھەلبەستىقان سەبىقىن شوشى وبەرھەمى وى، چاپخانا خەبات، دھۆك، ۱۹۹۹، ب ۶۷ .
۲۰۷. د.مسعود الكتائى، المساجد والمدارس ... ئىدەرى بەرى، ب ۲۱۶ .
۲۰۸. داۋود الجلىيى، ئىدەرى بەرى، ب ۲۵۰، بىسان، د.عماد عبدالسلام رۇوف، مراكز ثقافية مغمورة ... ئىدەرى بەرى، ب ۱۱۹.
۲۰۹. كوركيس عواد، ئىدەرى بەرى، ب ۱۷۶ .
۲۱۰. سالا ئېكەمىن چاپا پەرتووكا، خزائن الكتب القديمة فى العراق يا كوركيس عواد.
۲۱۱. د.عماد عبدالسلام رۇوف، المعجم التاريخى ... ئىدەرى بەرى، ب ۱۲۵ .
۲۱۲. د.عماد عبدالسلام رۇوف، مراكز ثقافية مغمورة ... ئىدەرى بەرى، ب ۱۱۷ .
۲۱۳. د.مسعود الكتائى، مدرسة قبهان، مطبعة هاوار، دھوك، ۲۰۰۹، ب ۲۲۴، ۲۲۴، ۲۹۵.
۲۱۴. د.مسعود الكتائى، مدرسة قبهان، مطبعة هاوار، دھوك، ۲۰۰۹، ب ۲۲۴، ۲۲۴، ۲۹۵.
۲۱۵. د.مسعود الكتائى، مدرسة قبهان، مطبعة هاوار، دھوك، ۲۰۰۹، ب ۲۲۴، ۲۲۴، ۲۹۵.
۲۱۶. د.مسعود الكتائى، المساجد والمدارس ... ئىدەرى بەرى، ب ۲۰۸ .
۲۱۷. د.مسعود الكتائى، مدرسة قوبهان، ئىدەرى بەرى، ب ۲۲۲، ۲۲۹ .
۲۱۸. داۋود الجلىيى، ئىدەرى بەرى، ب ۱۲۰ .
۲۱۹. د. مسعود الكتائى، المساجد والمدارس... ئىدەرى بەرى، ب ۱۸۴، ۲۰۷ .
۲۲۰. محمد سعید ياسىن البرىفكانى، ئىدەرى بەرى، ب ۲۱ .
۲۲۱. داۋود الجلىيى، ئىدەرى بەرى، ب ۲۵۴ .
۲۲۲. انور المائى، ئىدەرى بەرى، ب ۲۰۹ .
۲۲۳. كوركيس عواد، ئىدەرى بەرى، ب ۱۷۴ .
۲۲۴. داۋود الجلىيى، ئىدەرى بەرى، ب ۲۵۱ .
۲۲۵. محمد على القرەداغى، كنوز الكورد ... ئىدەرى بەرى، ب ۲۱۵ .
۲۲۶. مەھمەد غەلى قەرەداغى، بۇزاندەھى مېزوۋوى ... ئىدەرى بەرى، ب ۱۳ .
۲۲۷. محمد احمد الكزنى، ئىدەرى بەرى، ب ۴۴ ، بىسان، د.عماد عبدالسلام رۇوف، مراكز ثقافية مغمورة ... ئىدەرى بەرى، ب ۲۷ .
۲۲۸. دەسنقىسەكا فى پەرتووكى دسالىن خەقتىياتدا (۱۹۷۰-۱۹۷۹)، پەرتووكخانا شىخ مەمدوح بىرىكى دا ھەببوو، نھو چارەنقىسىن وئى نەدىارە . ع . م .
۲۲۹. سەئىد غەلىن ئەيتونى، ھوزائىقانەكىن مىلىي نەفىدەرە، دەسەدسالىيا نۇزەندا ژايە، ھىفئىدارم ل فان نىزىكا تىشتەكىن ل سەر بىنقىسىم، ع . م .
۲۳۰. د. مسعود الكتائى، المساجد والمدارس... ئىدەرى بەرى، ب ۱۰۱-۱۲۴ .
۲۳۱. ھەك پەرتووكىن پەرتووكخانا ھىژا مەھمەد فوناد بامەرنى .
۲۳۲. د.مسعود الكتائى، المساجد والمدارس... ئىدەرى بەرى، ب ۲۲۲، ۲۲۸ .

رەگەزىن ھۈنەرى بۇ ھىمايىن ئارمى مىرگەھىا بەھدىنان

د.عەبدوللا خورشىد قادر
وەرگىران، ھىيار رىكانى

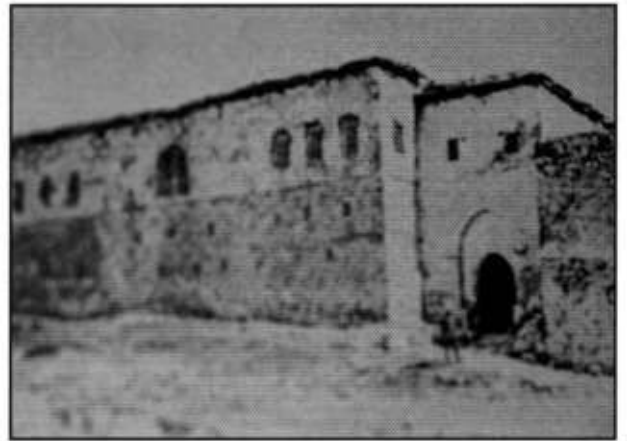
دگەل ئاقەندىكرنا پىرانىيا دىوانخانىن مىرگەھى ل
باژىرىن مەزىن لى بەلىن ھندەك كەلھە ھەرب ب وى رۇلى
رابوون، و ژ وانا كەلھە ھەسنىكىف و كەلھە ھەولنر
و زىدەبارى باژىر و كەلھىن كوردى كۇ بوونە ئاقەندىن
دەستەلاتى ۋەكى باژىرى ماردىن و ميافارقىن و ئامەدى.
ژ بەر كىمبا پىزانىنىن بەردەست ل دۇر دىوانخانا
مىرگەھى ل باژىرىن كوردان و ژ وانا ئامىدىن، ئەم
دشىنن ھەقسەنگىن دناقبەرا دىوانخانا مىرگەھى
ل مووسل و دناقبەرا دىوانخانا مىرگەھى ل بەسەرە
و كۇفە بگەين. ژ بەر كۇ ئەو ژى ۋەكى مىرگەھىن
كوردانە، يا ئاشىكرابە كۇ روخسارى مىرگەھى يى
چوار گوشە بوو و رەنگىن بەرەقانىن لى ھەبە ۋەكى
چارچوقەكرنا وى ب شوپىرھىن سىتوور و برچىن بازىھى
ل سەر ھەنە و ھەر چوار لايىن وى ب برچىن ديار ھەنە
نژاندن. روخسارى وى نىف بازىھى يە و ياتزاندى بوو ب
كەفر و خىزى.

ھوكم لى دەھانەكرن ژ بەر كۇ بارەگابىن مىرى بان والى
بوو، كو درىكا وى را رىقەبەرىيا ھەمى كارووبارن پەبىوھندى
ب كارگىرى و دارابى و دادوھرىن فە ھەى دەھانە كىرن و ب
فى چەندى دىبوو ئاقەندا كارگىرىن و ژىدەرى ھىزا وى.

دىوانخانا مىرگەھى:

دىوانخانا مىرگەھى د باژىرىن ئىسلامى يىن
كەفندا، ئەو ئاقاھىبە يى دەستەلاتا سەرەكى ل
باژىرى دھوبىنىت و ب رۇلى دەستەلاتا ب جھىنانى
و سەرکردابەتيا سىياسى و رىقەبەرىيا باژىرى و
دەفەرىن سەر ب باژىرىقە رادىبىت ئەو ۋەكى ئاقاھىبىن
پارىزگەھى يە دچاخى نويدا و مىرىان والى و خىزانا وى
و زىرەقان و ھارىكارىن وى دوى ئاقاھىبە ئاكنجى دىن
و گىرنگىرىن ئاقاھى ل باژىرى پىنك دەين و ل ئاقەندا
باژىرى ۋەكى تەوھرى باژىرى يان ژى ل سەر كەلھى و يا
جىاوازە دشىنواز و قەبارەدا ل دووفا جۇرى ھوكمەت و
كۆمەلگەھى و ئەو دىوانخانا مىرگەھى ب پلەيا دووئ
دەيت ل دووفا گىرنگىن و دىوانخانە دچاخىن راشدى
و ئەمەوى دا دكەفتە نىزىكى مزگەفتى يان ژى ب
تەنشىت مزگەفتىقە و بەرقىبەلە، ۋەكى پىنغەمبەرى
(س.خ) دەما مالا خۇ ب تەنشىت مزگەفتىقە ئافاكرى
و پاشى مزگەفت ژ دىوانخانا مىرگەھى ل چاخى
عەباسىيان ھانە جوداكرن، كۇ جادەبىن بەرقرەھ
دناقبەرا واندان ژىك جوداكرن بۇ مەوكىتىن خەلىفە و
والىيان ل دەمى دەردكەفتەنە نىزى.

ئافامىن مىرگەھى ل ئامىدىن (دار الاماره فى العمايه)

ژىدەر، فەكۆلەر

دىوانخانا مىرگەھى ل ئامىدىن:

دىوانخانا مىرگەھى ل ئامىدىن دكەفېتە لايى باكوورئ رۇژھەلاتى ژ كەلھى وىن ل تەنشت دەرگەھى رۇژھەلاتى ئەو ئافاھىيە و شوپنوارەكن كەفئە، خانىيەكن چوار گوشەيە و ژ دو نھۇمان پىكھاتىيە و نھۇما ئىكى يا خزمەتكار و زىرەفانان بوو و يا دووئ ب ئاقبەرەكن دبوو دو پشك پشكا ئىكى: جھن دەستەلاتدارى و دامودەزگەھىن مىرگەھى كۆ دىوانخانا بوو و بەرامبەرى رۇژئاقا بوو، و بەرسقەكا مەزن پىشبەرى باژئرى لى بوو.

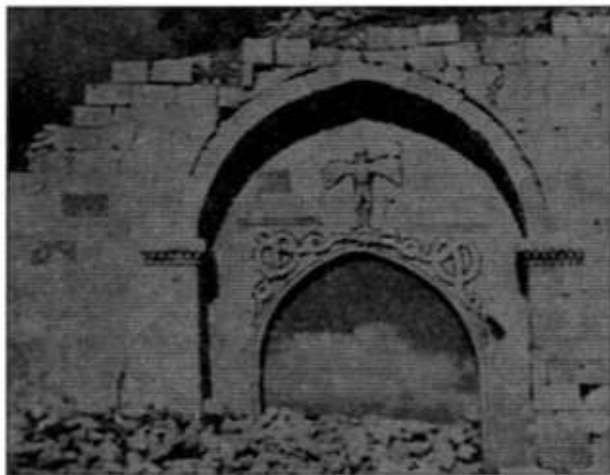
لى پشكا دوين: يا بەرھەفكرى بوو بۇ ژنكا و خىزانىن مىران و پىشبەرى و دەشتىلۇكى و گەلى و دىكلۇكى بوو ژ ئالىن رۇژھەلاتىقە، گەلەك بەرسقك ھەبوون پىشبەرى دۆلى^(۱).

يا ديارە كۆ كۆچكا كارگىرىن ل باژئرى ب دروستى نەمايە ب تىن دەرگەھ نەبىت ئەوئ مايى، كۆ ئارمن مىرگەھى ل سەرى دەرگەھى يە، پىكھاتىيە ژ وئىنەين بالندى سىمەرخى و دو مارىن مەزن ل بن پىن وئىنە كو ب رەنگەكن ديار ل سەر شەش بارچىن بەرى حەلانى سىپى ب بلندى ۴. ۳۱ م ھاتىيە نەخشاندن و ئەو پارچا بەرى يا وئىنەين سىمەرخى ل سەر ب قەبارئ (۵۵سم×۷۵سم) ە و بلندى ژ ئاقدايا دەرگەھى(۱۸.۳) م و فرەھى (۹۵.۱) م. و ئارم

ئىكسەر پىشبەرى جادئ يە ئەفە گروقىن وئ چەندئ يە كۆ مىرىن قى مىرگەھى وەكى وان ماران ب ھىز بوون، مار ھىماين ترس و لەرزئ يە ددەرۇنى مرۇقىدا و سىمەرخ^(۲) ژى خوارنا تىشكىن خۇ دسىنگى خۇدا دەھلگىرىت و ئەفە ژى گروقىن باشىيا حوكمەتى يە و شەقبىرى و دلسۇزىيا وئ دگەل خەلكى و مار يى ب ئاقودەنگە ب زانىن و شارەزايىن و سىمەرخ ژى يا ب ئاقودەنگە كۆ خوارنا تىشكىن خۇ دبەرچىسكا سىنگى خۇدا دەھلگىرىت ول رۇژئ پەيدا بوونا برسندا ب دمى خۇ سىنگى خۇ شەق دكەت دا ب خوينا خۇ خوارنى بدەتە تىشكىن خۇ و ب دلشادى بمرىت لى ئالايى مىرگەھى ئالايى رەشنى عەباسىيان بوو و ئەف ئالايە ژ رەگەزىن سەرەكى و گرنكىن شارستانىيا مىزوپوتامىيا بوو ئالاي گرنكىيەكا مەزن دژيانا مرۇقىدا ھەيە ھەر ژكەفن وھەتا نھۇ، ئالا ئانكۆ قەبارئ بچووكن دەولەتى يان كۆمەكا مرۇقان سەر ب وئ دەولەتېقە.

دىرۇكا وئ: دبىت دىوانخانا مىرگەھى ل سەردەمى مەلك خەلىل^(۳) ھاتىيە ئافاكرن و ل سەردەمى سولتان حسىن وەلى (۹۴۰-۹۸۴م/ش/۱۵۳۴-۱۵۷۶ز)

دەرگەھى كوچكا مىرگەھى ل ئامىدىن باب قصر الامارة البھدىنانية فى العمايه

ژىدەر، فەكۆلەر

ھاتىيىنە نووژەنكىن.

لىن نھۇيىن ژىئافچووى و ب تىن دەرگەھ ماىە و نارمى مېرگەھى ل سەرە، ل سالا ۱۹۵۱ از باژىرقانىا نامىدىن دەست ب خرابكىنا يامايى ژ ئاقھىن مېرگەھى كرول جھى وئ خويىندىگەھەكا سەرەتايى ئاڧا كر و ب تىن دەرگەھ ھىلا، كو دەرگەھەكىن شويىنوارى يە و داخواز ژ رىقەبەرى فەكۆلىنىن ئىسلامى يىن ھۆنەرى كر كو سەرەرىشتىيا خرابكىنا دەرگەھى بىكەت و ئەو بەرىن شويىنوارى يىن يىدىقى چاقىدىرىن بھىنە فەكۆھاسىتن بو مۇزەخانا موپىسل . يا مايى ژ دىوانخانا مېرگەھى ئەو دەرگەھە و نارمى مېرگەھى ل سەرە، و ل ھەر دو رەخىن كىمانى دەرگەھى دو مارىن مەزىن ل سەر مەرەمەرى (جەلان) ھاتىنە نەخشىكرن و ھەر ئىك خۇ ئىك دئالىنىت بو سەرى و سەرىن وان ل سەرى كىمانى دگەھنە ئىك و دسەردا وىنەيى سىمەرخەكى ديارە ل سەر مەرەمەرى ب قەبارى ۷۵۱سم، ۵۵۰سم) يىن ھاتىيە نەخشىكرن و ھەر پىيەكى وئ يىن ل سەر سەرى مارەكى، زكى بالندەى و پىن وى وەكى يىن مرقۇانە، دەمى مرقۇف تەماشە دكەتى وەسا ديارە يى شەرى دكەن.

زىندوو ل نك مووسلمانان، و ھەزى گۇتنى يە كۆ ئەو وىنەيىن مرقۇف و گياندارىن ھاتىنە بەھسكىن ئەو ب خۇ نە سەرەخۇ نە، لىن پىكقە رامانا بابەتىن ئىك جودا دەم، كۆ ھندەك ژ وان بوونەوهرىن چىمانۇكىن، لەورا ئەم دى قان بابەتان و بوونەوهران شىرۇقە كەين و دى دەست ب پىزانىنان ل سەر وىنەيىن مرقۇف و گيانداران كەين و دى داكۆكىن ل سەر تابەتمەندىيىن وان و چەوانىا بەلاقىوونا وان دھۆنەرىن كەقندا ب رەنگەكى گىشتى و ھۆنەرى ئىسلامى ب رەنگەكى تابەت دچاخىن جودا جودا دا و ل سەر بەرمايكىن شويىنوارى يىن جورا و جۇر، و نارمى مېرگەھە بەھدىنان رەگەزىن وئ يىن ھۆنەرى قەدگەرن بو چاخىن دىرۇكى يىن دىرىن وەكھەقن دگەل رەگەزىن ھۆنەرى يىن سۆمەرى يىن چىمانۇكى و ئاقەرۇكا وان ئىكە. نارمى مېرگەھى ئانكۆ سىمەرخا چەنگىن خۇ بەلاقىكرىن وەكى ئەلھۇ يا باژىرى (جەزەرە) و ھەر پىيەك ژ پىن وئ كۆ داناپنە سەر سەرى مارىن مەزىن وەكى مارىن چىمانۇكى يىن ھۆنەرى يىن سۆمەرىنە، ئەقا ل خوارى كورتىكە ل سەر ھەر دو ھىمايان:

رەگەزىن ھۆنەرى بو ھىمايىن نارمى مېرگەھى:

وینەيىن مرقۇف و گياندارىن چىمانۇك و راستى ل سەر ھندەك دەرگەھىن باژىرى نامىدىن ھەنە، وەكى دەرگەھى رۇئاقا ادەرگەھى موپىسل، و دەرەزىنكا بلندا دەرگەھى دىوانخانا مېرگەھى، وىنەيىن گياندارىن چىمانۇك ل سەر دەرگەھى كەنىسا مارخوڧىنى ژى ھەنە، دىسان ل سەر مزگەفتا ئىمام باھر و مزگەفتا عومەر ئەلئەسودە ل باژىرى موپىسل ژى ھەنە. و نە ئىشتەكى سەبىرە كۆ ئەف وىنەيە ل سەر دەرگەھى كەنىسا مارخوڧىنى ھەبن، چونكوو ئەقە نە دژى ئۇلى كرىستىيانانە، لى ئىشتەكى سەبىرە ئەف وىنەيە ل سەر دەرگەھى نامىدىن، ژ بەر بنەمايىن دزايەتيا وىنەيان و بوونەوهرىن

۱ - سىمەرخ:

سىمەرخ ژ گياندارىن كىم وىنەيە دھۆنەرىن كەقندا، كو ل كوردستانى ھەر ژ چاخىن بەرى يىن نوى ھاتىيە پىرۇزكرن، ل دووڧ ديار كرنا ھەلكۆلىنىن شويىنواركى ل جھى زاوى چەمى^(۱) ل تەخا (B) تەخا شەشى، ب كویراتيا (۱. ۲۵م- ۱. ۵۰م) كۆ ھەستىكىن ھژمارەكا بالندىن گۇشخۇر مينا (سىمەرخ، ئەلھو، بازا) ھاتىنە دىتن و ل كوردستانا تركيا ل جھى (چەتەل ھۆيوك) ھەستىكىن وان بالندان ل بىن يان دگەل ھەستىكىن مرقۇقان دىتىنە. ل جھى (تەمىرك)^(۲) سەرىن وان بالندان نەخشاندى ل سەر بەرى دىتىنە ئانكۆ سىمەرخ وەسا ھاتىيە دىتن ھىمايەكى ئۇلى بوو پتر ژ كۆ بالندەكى ناسايى بىت و ئەلھۇ دگەل خوداوەند نىنورىا ھاتىيە گرىندان، كۆ ھىمايىن سۇلجانىن

ئارمىن مېرگەھى (شعار امارة بهدينان)

ژىدەر، شەكۈلەر

بىت ل سەر تەناھيا ھەقوھەلاتيان و ھەسا دەھتە دىتن ئەلھۇ خودان دىمەن و ھەسفىن ھۇنەرى يە و دەرىپىنى ژ بزاڧ و پىكۇلا مەزىكىرن و زىدەكرنا وپنەھيان ب رەنگەكى زىندوو ب بزاڧ و نىزىكى دۇرھىلى دكەت و ئەڧ ھەسڧە نىشانانا زىرەكيا ھۇنەرمەندانە ل سەر زانستى شىرۇڧەكرن و سىروشتى گياندارىن جودا جودا يىن كۇ ب ھەلكۇلىنا وان رابووین.

۲-مار (ئەژدەھا) ^{۱۱}:

د ھۇنەرىن بەرى يىن ئىسلامىدا ھەيە و دېرانييا وان ھۇنەراندا مەبەست ژى گرۇڧ و ھىمايىن تايبەت بوو، ھەتا كۇ سىروشتى زوخرفى ژى ببوو تىشتەكى ئىكلايەنى ل ھەمبەر گرۇڧ و ھىمايان، ل عىراقى مار دھۇنەرى سۇمەرىدا ھاتىبە دىتن، ھەكى ئىك ژ رەگەزىن ھىمايىن مەلك گۇدىا ژى پىكھاتى، و مار ھىمايىن شەرى و ھىزا بەردكارە، و د چىڧانۇكىن سۇمەرىدا پەيوەندى ب چيا و دارستانان ڧە ھەيە، دەمى گلكامش دگەل ھەڧالى خۇ ئەنكىدۇى داخقىت و دىژىتىنى (لارتقىن خۇ ل چىايى ئەرز ئاسى

ب سەرى ئەلھۇيىن و سۇلجانى ب سەرى ماری (ئەژدەھا) ل سەر عەرەبانىن شەرى يىن ئاشۇرى دانايىنە و ھەسا ھاتىبە شىرۇڧەكرن كۇ ئەڧ عەرەبانە تايبەتمەند بوون ب خوداۋەندى جەنگى ترگال و نىنورتا، و وپنەيىن ئەلھۇيىن ل سەر ئالايىن (ھەزەر) ب رەنگەكى ديار و مەزىن ھەيە كۇ ھەر دو چەنگىن خۇ ڧەكرىنە و دىبىت ئەو ئەلھۇيىن چەنگىن خۇ ڧەكرى ھىمايەك بىت ژ ھىمايىن خوداۋەندى رۇژى، و ل مىصرا كەڧن ئەلھۇ ئانكۇ ھىمايىن خوداۋەند حورس خوداۋەندى ئەسمانى ب وپنەيىن ئەلھۇيىن چەنگ ڧەكرى بۇ ئەسمانى دڧرىت و ئەلھۇ ل سەر ھندەك ئەنتىكىن ئىسلامى دىتىنە، و ب تايبەتى ھەر ژ چاخىن ھەڧتىن مىشەختى و شىووندا ھەكى ئەنتىكىن كانزايى و ئاقاھيان و مەحفۇيران دىسان دەرگەھى زىنداننا باژىرى ئاكرى ژى ھاتبوو نەخشىكرن و ل ۋەلاتى مىزۇپۇتاميا ھەسپىن ب چەنگىن ئەلھۇيىن ھىمايىن رۇژى بوو، ئەو ھىمايىن دېرانييا شىوینوارىن بەھدىناندا دەھتە دىتن، لەورا دىبىت ئەلھۇ خوداۋەندى پارىزەرى باژىرى بىت و ھىمايىن دەستەلاتا ۋى يا شەڧبىرى

د ئارمى مىرگەھىدا درىزى پىدانهكا دېرۇكى يە يا چىفانۇكا ئىنانا و ئەلھۇيىن.

ل باژىزى نىنور ئامانەك ھاتىبە دىتن كەفئاتيا وئ بۇ چاخى سۇمەرىيىن كەفن دزفريت، وئىنەيى نو ماران ل سەر ھاتىبە نەخشاندن و سەرى وان باش يىن ديارە و دناق دەقى وان يىن قەكرىدا ددانىن وان دەھىنە دىتن.

مار ژ نىشانىن مەلكى بوو ل چىنى لى ل نك ھۈنەرمەندى مووسلمان د وئىنەيىن وى دا نە تىشنەكە و ساسانىان ژى ئەف گياندارى چىفانۇك ژ چىنيان وەرگرتىبە، وئىنەيى مارى ل سەر پارچەكا پەرۇكى نەخشاندىبە كو ئەو جلك بوو يى كىسرايى دووي دەما ل ھەسپىن خۇ سوار دبوو دگرە بەرخۇ و مار ل سەر ئالايىن مەلكى ساسانى ژى دەاتە وئىنە كرن وەك نىشاننا ھىز و ترس، كۇ ئالايى ساسانى (دەرفىش گاپوان) ھەر وەك چىروكىن دېرۇكى دىتن پىنكەھاتىبوو ژ چاكۆچى گاوكك (كاوھ) كۇ ل چاخىن كەفنىن چىفانۇكى خەلكى ب رىبەريا كاوھى شۇرەش دزى مەلكى زۇردار (زەھاك) بەريا كرى، لى وەسقىن مایى ژ قى ئالايى مەلكى ل چاخى نوماھيا دەستەلانا ساسانى ھاتىبە دىتن و ژ كەفن وەرە چىفانۇك ل وەلانى فارس ھەبوون و ب تاپبەتى كوشتنا ماری، دەمى نەردەشېرى ئىكى رادىبىت ب رىشتنا كانزایا خەلانى دەقى ماركى دا ب ناقى (ھەفتان پوخت) و دجھدا دكوژىت و مەردۇخ ب كوشتنا ماركى ب ناقى (تيامەت) كۇ دەما بىھنا (صىرصار) كرىبە دەقى وى ماری و كوشتى.

رايس (Rice) دىژىت مار (ئەزۇدەھا) ژ بەرمايىكىن شارستانيا مىزۇپۇتاميا يا كەقنە ئەقە ژ لايى رەگەزىقە لى ژ لايى شوىنواركىقە ھندەك مۇر يىن لۇلەيى ھاتىنە دىتن كۇ وئىنەيى مارین تىكەلېك بان مارین گەلەك سەر ل سەر ھاتىبە نەخشكرن و زھەميا ب ناقۇدەنگىر مۇرەكا لۇلەيىبە كەفئاتيا وئ بۇ نىشىن ئەكەد (ھزار سالىبا سىن پ. ز) دزفريت كۇ وئىنەيى ھندەك پالەوانانە بزاقا كوشتنا درندەبەكى خەفت سەر دكەن، دىسان گياندارىن چىفانۇك مىناكى ھىزەكا سىزىبەندىبوون بۇ بەرسىنگىرتنا

كرىبە.. و ل دارستانا (خىمبابا) يا ب ترس ئاكنجى بوويە دا ئەم پىكشە وى بكوژىن و شەر و بەدكارى ل جىھانن نەھىلىن).

مار د مىتولۇژيا سۇمەرى دا ئانكۇ بن دنيا ياكۇ دىژىن (KUR) كۇ دزمان سۇمەرىدا ئانكۇ چيا و دىسان رامانا وئ كۇپە ژى (مىن) كۇ ئەو ناقەكە ژ ناقىن بن دنيايى (جىھانا مىران).

دىسان ئەلھۇيى پەيوەندى ھەيە ب چىفانۇكىن دى يىن سۇمەرى قە ژى ھەر وەكى چىفانۇكا گلگامش و دارا خەلىوالتى ياكۇ خوداوەند ئەنانا چاقىدېريا وئ دكەت و بالندى زۇ بۇ ئىشكىن خۇ ھىلىن ل سەر چىكرى و ماری ژى لايى بنى كرىبە مالا خۇ و ژ بەر خەمباريا خوداوەند ئەنانا گلگامش چوو ھارىكارىيا ئەناناى و مار قەكوشتى و بالندە ژى دەرئىخستى، مار د ھۈنەرى ئاشۇرى دا رەفۇكە ژ لايى خوداوەندى ئەسمانى قە لى دەھۈنەرى بابلى دا ئانكۇ خوداوەندى مەردۇخ خوداوەندى نەتەوھى يىن بابلىان.

دىسان مار د ھۈنەرى (خەزەر) يا عىراقى دا ژى ھەيە ، سەرەراى ئەقا مەبەخسىكرى، مار د ھۈنەرىن بىانيىن كەفندا ژى وەكى ھۈنەرى (خى)، دىسان شارستانيا چىنىن ژى مار پىرۇز راگرتىبە وەك ھىمايىن ئىمپراتورىن پىرۇز دىسان د ھۈنەرى كرىستيانانداژى ھاتىبە و دىسان گەلەك ھۈنەرى پەيدا بوويىنە وەكى ھۈنەرى قىتى ل مىصرى.

دەقا بوورىدا بۇمە ديار بوو كۇ مار ھىمايىن خرابىنى يە دىشارستانيا مىزۇپۇتامىادا و باشتىن گروقە بۇ قىن چەندى چىفانۇكا نەورۇز يا ب ناقۇدەنگە دناقبەرا كورد و پىرانىيا گەلېن ئارى دا دەما ملېن دەستەلاتدارى زۇردار (زەھاك) ب ھىمايىن دو مارىن ھار كۇ ئەنا نابن ئەگەر رۇزانە ب خوارنا مەژىن دو لاوېن كورد نەبىت، ئەورا كاوھىن ئاسنگەر شۇرەشى گىزا و ئەو دەستەلاتدارى چىفانۇكىن زۇردار كوشت و دىبىت مار د ئارمى مىرگەھا بەھدىناندا ھىمايىن خرابىنى و ھىزا بەدكار بىت، كۇ خەلكى نامىدىن دناقبەرا خۇدا سەرھاتىبەك چىكرىبە ل دۇر ماری ب رەنگەكى چىفانۇك و وئىنەيى ماری و سىمەرخى

دوژمىن مارى ب ترس.

شۈينوارەكى ديار ل سەر دەرگەھى تىسىم ھەيە ل بەغدا كۇ دېرۇكا وى بۇ سالا ۱۱۷مىش/۱۲۲۰ز. دۇقرىت و ئەو تىمۈونى ھەرە باشتىن شۈينوارى سەلجۇقى گەھشتىنى يە. لى ل سالا ۱۹۱۷ز. ھاتە ژناقىرىن، كۇ تىدا خەلىفىن عەباسى ئەلناسرلدىن ئەللاھ (۵۷۵-۱۲۲مىش/۱۱۷۹-۱۲۲۵ز) چارمىركى روتىشى يە و ھەر دو دەستىن خۇ درىژ كرىنە ئەزمانى دو مارىن گرندى ب رەخ وىشە و ئەردى وىنەي زوخرفىن تورىقىن تەنگ ل سەر ھاتىنە نەخشاندن كۇ وىنەي دانىلا دەن كۇ مىناكى دوژمىن ب ھىزىن مەغۇلى و شاھ خوارزمى لىن گومان ل دۇر قى دى ب تىنى ھەيە كۇ ئەف وىنەيە ب تىنى زوخرفەيە و دىت گومان ل سەر ھەيەت كۇ مىناكى تىسىمەكى بىت بۇ پاراستنا بەغدا ژ دوژمىن، لەورا دېژنى دەرگەھى تىسىم.

ھىدەك رامانا قى دكەنە پىقە عەزىماندا ب رەنگى سىزىنەندى بۇ پالدانا خرابىتى، دىسان دەيتە شىرۋە كىرن كۇ دەستەلاتدار دوژمىن خۇ دىرسىنىت و ھىزا كەسەك مىلانى دگەل دو گىاندازان دكەت دچىشانۇكەكىدا كو ھەر ژ كەقندا ل وەلاتى مىزۇپۇتامىيا ھاتىيە زانىن (گىگامىش مىلانى دگەل شىران دكەت.)

ھىدەك وەسا دىيىن كۇ ئەژدەھا ب رىكا ھۇنەرى چىنى بۇ ھۇنەرى ئىسلامى ھاتىيە فەگۇھاستىن. و وەسا دەيتە دىتن كۇ ھۇنەرمەندىن مووسلمان وەسقىن ھەقىشك يىن مارو ئەژدەھا ب روخسارى گىاندەرەكى چىشانۇكى لىكداي ژ سەرى ئەژدەھاى و لەشىن مارى وەرگىتى و دگەل زىدەكرنا چەنگان ھىدەك جاران ل دەرگەھى (خان) نىزىكى شىنگال وىنەيى گىاندەرەكى چىشانۇك ھەيە لەشىن وى روخسارى دو مارىن نىكىدادىيە و مرقەك ل سەر رەنگى فرىشتەپانە ب رما خۇ مىلانى دگەلدا دكەت و دىت ئەف وىنەيە وەك تىسىم وەرگىتت بۇ پالدانا خرابىتى. پاشى مار و سىمەرخ وەك دروشم بۇ مىرگەھا بەھدىنان ھاتە دىتن، كۇ بابەتن فەكۇلىنامە بوو و وىنەيەك ل سەر دەرگەھى نامىدىن بىر رۇژ

دوژمىن و زىرەقانىيا دەرگەھىن باژىرىن كەقن، كۇ ئەف گىاندەرە ل وەلاتى مىزۇپۇتامىيا ھاتىنە نەخشاندن ھەر وەكى مەبەھسىگرىن و ددانانە سەردەرگەھىن باژىران يان ل سەر شۈيرەھىن وان دەھاتنە نەخشاندن. ئەف گىاندەرە درىزەكى دا گەلەك جاران دوپارە يە و لەشەكى جوان و ستۇبەكى درىژ و سەرەكى وەكى سەرى مارى و خودان شاخ ھەيە و ئەزمانى خۇ كىشاپە دەرۋە و پىن وى يىن پىشىن وەكى پىن شىرانە و يىن پاشىن وەكى پىن ئەلھۇيانە.

دېژن نەپنى ددانانا فان پەيكەراندان چاندنا ترسى بوو دىلى دوژماندا ھەنا نىزىكى قى رىكى نەپ لەورا چىن يا ب ناقۇدەنگە ب پىرانىيا ب كارنىبانا وىنەيىن ماران د ھۇنەرىن خۇ يىن جودا جودا دا و ب رەنگى مارى دەھاتە وىنە كىرن و سەرى گىاندەرەكى درىدە وەكى بى گورگى پىقە بوو كۇ ددانىن ديار و تىزۇپىقە بوون و ھىدەك جاران چەنگ ژى پىقە بوون و پاشى ھۇنەرىن رۇژھەلاتا نىزىك ژى پى كارىگەر بوون كا چاوا وەلاتى چىنى مار وىنە دكر و جەھى مارى دئولىن كرىستىياندا نىشانان غەدر و خىانەتن يە و ژىدەرى خرابكارى و شەپتانى يە، و زىدەبارى قى چەندى مار بى بوويە ھىما بۇ ھەر كەسەكى ترسىنەر د جىھانا كرىستىياناندا ب تايىپەنى.

ل سەردەمى ئىسلامىندا ل چاخى ئەمەھوبىيان مار ل سەر قەسرا (عمرە) ديار بوو، و پاشى ل سەر گەلەك پاشمايىن شۈينواركى ژى ژ ناقۇھيان و يىن ھۇنەرى مىنا مەھسۇپىران و ئامانىن فەرفىرى و قاشانى و كانزاپان بەرەلاقبوو و گومان تىدا نىنە مووسلمانان ئەف وىنەيە ژ ھۇنەرىن بەرى وەرگىتبووون. و وىنەيى مارى ھاتە فەگۇھاستىن بۇ ھۇنەرى ئىسلامى ب رىكا ھۇكارىن ئاسىيا و چىن و وەك جۇرەكى زوخرفىن ل چاخى سەلجۇقىن داويى ب كارھات، و ئەفە وەل بۇچوونا ھىدەك فەكۇلەران دكەت كۇ ب كارنىبانا مارى فەدگەرىت بۇ كارنىكرنا سەلجۇقىيان ب وىنەيىن كرىستىيانان كارەكى نەدروستە و دىت ھىدەك ئەگەر ھەپن داخووازا گەلەك ب كارنىبانا مارى كىرن كۇ مار ھىمايىن جەنگاۋەرى توركە كۇ

ئاقا (دەرگەھى مۇپسىل) ھەبە كو ئەو وىنە ل سەر
كفانىن دەرگەھى (خدر نىياس) ل چىباين شىنگالى

زى ھەبە، و دىسان ل سەر كفانىن كەلھا ھەلب،
دەرگەھى ز ئاقدا زى ھەبە.

پەراۋىز:

1. ئەزەھە، گىئادارەكنى چىفانۇكە و دىئىزىن كۇ ئەو بايەلىسكە و ئاگر ئىدايە و خەلكى دگۆننى ئەزەھا (ئىنچىن) و ب ھىماين مارى وىنە كر، ئەماشە بگە، الجاحظ: الحىوان، تحقيق و شرح عبدالسلام هارون، ط ٣ (بيروت ١٩٦٩م) ج ٧، ص ١٠٥-١٠٦. و پەيكەرەكنى مەزىن ل شويىرا كەلھا قونبە ھەبە، وىنەين ئەزەھابە ب لەشنى مارى و ب كوربەكنى ب دومامى دەيت و سەر ئەزەھابەكنى دى بە و دبىت دىرۇكا وى بۇ ئىزىكى سالا ١١٨مىش ١٢٢١ز قەرگەرىت، ئەماشە بگە: راپس، السلاجقە، لوحه ٣٩.
2. ئەزەھە، گىئادارەكنى چىفانۇكە سەرى وى يىن دىكىلى كويىقى بە و و لەشنى وى يىن ئەزەھابە و پەرىن كوربا وى دىئىزىن زكىلى محمد حسن: الصين و فنون الاسلام، ص ٤٦، و (جالحظ) دىئىزىت و عتقاء ئانكو عتاقب الجاحظ: الحىوان، ج ٣، ص ٤٣٨. باشى دىئىزىت كۇ عتقاء گىئادارەكنى چىفانۇكە و ھەبوونا خۇ نىنە (الجاحظ: الحىوان، ج ٧، ص ١٠٥، ١١٠).
3. كوربى مەلىك عزالدين كوربى محمد كوربى مبارك كوربى معتصم باللە، رىكا زاويە دامەزاند و گەھاندن دەستەلاتىن، بو زىدەتر ئەماشە بگە: العباسى، محفوظ: اماره بهديتان العباسيه (الموصل ١٩٦٩م) ص ٣٦.
4. زاوى چەمىن: جەھەكە دكەقىتە سەر لىئفا زىئىن مەزىن و ئىزىكى ٩٢م زىن دويىرە و ب دويىرا ٥كم رۇزئاقا شىكەفتا شانەدەر و ب بلندىا ٢٢٥م، بىت ئەف جەھ بارەگايىن ھافىنى بىت يىن مەۋقنى شانەدەر و شىكەفت بارەگايىن زقىستانىن. ئەماشە بگە: سلیمان، عامرو الفتیان، و مالك احمد: محاضرات فى التاريخ القديم، الموصل ١٩٧٨، ص ٢٠.
5. نەمىرىك: جەھەكە ل پارىژگەھا دەۋك ب دوورائىا ٥٠كم ز رۇزئاقا بائىزى مۇپسىل و دىرۇكا وى بو جەرخى نوى دىئىزىت، قەبارى وى (١١٠م-١٠٧م)، ئىزىكى (٥٠م) ز دۇلا رويبارى بلندترە، شاندى شويىواركى يىن پۇلۇنى ب رىشەبەرىيا كوزلوفسكى ل ھەر چوار وەرزىن سالىن ٨٥-١٩٨٦ئ ھەلكۇلىن لى كرېتە، و ئامانىن قەرغويىرى يىن ئاشۇرى يىن ئاقىن و كەقن دتمخىن بلندىن وى جەيدا قەدبىتە.

ژيډهر

- الاحكام السلطانية في الولايات الدينية، حقة خالد عبدالطيف (بيروت، 1996).
- تهنتريت: <http://www.ar.wikipedia.org/wiki/>
- عيوشي، فرهاد حاجي: المدينة الكوردية من القرن (4-5/10-13م) دراسة حضارية (أريل، 2004م).
- البلازي، فنوح البلدان، عنى بمراجعتة و التعليق عليه، رضوان محمد رضوان، دارا الكتب العلمية (بيروت 1991م).
- منبنة، سارة: التكوين الوظيفي للمدينة الاسلامية، مجلة الفكر العربي، العدد (191) (د/م، 1982م).
- فيبر، ماكس: المدينة معناها و شروط قيامها: ترجمة: رضوان السيد، مجلة الفكر العربي، العدد (29) (د/م، 1982م).
- محمد غازي رجب: العمارة في العصر الاسلامي في العراق، بغداد، 1989م) ص 9.
- ابن شداد: الاطلاق الخطيرة في ذكر امراء الشام و الجزيرة، حقة، يحيى عبادة (دمشق، 1979م) ج 3، م 2.
- سليمان، عامر و آخرون: محافظة نينوى بين الماضي و الحاضر (الموصل 1986م).
- العباسي، محفوظ، امارة بهدينان العباسية (الموصل 1919م) ص 136.
- دهوك بعد 11 آذار، ص 30، ناميدي، زكي محمد سعدالله، شونواريت ناميدي، كوڤارا بهيان، هژمارا (47) اشويبات 1978، ل 78.
- فندي، عبدالكريم: دليل محافظة دهوك، ص 139، عبدالوهاب، تحسين: المعالم الأثرية في بهدينان، محافظة دهوك) مجلة شاندر، العدد (4) سنة 1997، ص 75-13- الدراالمكتون، ج 6، ص 117، نقلا عن العباسي، امارة بهدينان العباسية، ص 137.
- الشمس، ماجد عبدالله: الحضر العاصمة العربية (بغداد، 1988).
- كتاب مديرية متحف الموصل المرقم 155 في 1/1/1951 الى مدير الآثار العامة بغداد.
- كتاب مديرية متحف الموصل المرقم 392/1/70/5 في 1/1/1967.
- ابن الشداد: الاخلاق الخطيرة في ذكر امراء الشام و الجزيرة، تحقيق يحيى عبادة، دمشق، 1978.
- العميد، ظاهر مظفر: العمارات المدنية في الحضارة العراقية، بغداد، 1985.
- 1843 Letters from the London (henryjames)، eastRoss.
- عمادي، د. طارق ياشا: شونوارين كوردستان بين كيم وئنهو پاراستنا وان ژ خرابكرين و سهريبيچيان.
- كلارك، رندل: الرموز و الاسطورة في المصير القديم، ترجمة احمد صليحة، مصر، 1999، لوزكر، مانفرد: معجم المعبودات والرموز في المصير القديمة، ترجمة صلاح الدين رمضان، القاهرة، 2000.

ۋېنەيى مىر سەلىم پاشايى نامىدى ب رەنگىن ئاقى ۲۵-۳۰ ى گولانا ۱۸۳۹ى

د. ھوگر تاھر تونىق

زانكۇيا زاخۇ-كۆلىزا زانستىن مرقاھەتى
ۋەرگىران، سالج يوف سونى

پىنگۈتن:

دەمى مرقۇف خۇ دادەئىلەتە ناف فەكۆلىنا دىرۇكى،
ۋېنەي جەھەكن نايەت د چىبۇونا ھزرەكا رۇھن و
ئىزىكى راستىن بۇ ۋى بابەتى ھەيە، لى دىشاندا
ئىنە يىزىن كو گىرنگىيا ۋېنەيىن دىرۇكى تەمەت ۋى
گىرنگىيىت يىت يا بەلگەنامەيا دىرۇكى يا نووماركرى
(نقىسكى) ھەي، لى د گەلەك رەوشان دا، ۋېنەيىن
دىرۇكى تىگەھى ئەتمامى روودانا دىرۇكى تمام دكەت،
ژ بەر ھىدى، ۋېنە رۇلەكى مەزن د تىگەھىشتا دىرۇكى
و روودانىن ۋى دا دىبىنىت، ئەخاسمە ژى ھەكە بزانىن
كونۇكە ۋېنەي گىرنگىيەكا چەند مەزن ھەيە، بەلكى
ھەتا گەلەك ۋېنە ھەنە جەھى دانانا پەرتووكەكن
يان فەكۆلىنەكى ل سەر مەسەلەيەكا جفاكى يان
ئابوورى يان سىياسى يا نۇكە جفاكىن مرقاھەتى
تىزا دىبۇرىت دگىرىت، ئەخاسمە ژى جفاكىن رۇزھەلاتا
ناقىن يا نوو.

ئىك ژ تىشتىن گەلەك بەرچاڧ و سەرنجراكىش
د دىرۇكا كوردى دا، نەبوونا ۋېنەيىن دىرۇكىيە، ئەفە
ژى دىبىت ژ بەر ۋان رەوشىن سىياسى يىت بىن ل

سەدسالىيا ۱۹ كوردستان تىزا بوورى و فان رەوشان
كارىگەرى ل سەر فى بىياقى ھەبوويە، لى ئەفە
نابىتە بەھانە كو پىنكۆلەكا ب تىن ژى د فى بىياقى
دا نەبىت، كوردان گىرنگى نەدايە بەلاڧكرنا ۋېنەيىن
كوردستانا ۋەلاتىن خۇ پىشتى كۆدەتايان ئۆسمانىيا
سالان ۱۹۰۸ى نەبىت، پىشتى ۋى كۆدەتايى بۇ جارا
ئىكى ۋېنە د رۇزنامەقانىيا كوردى يال نافبەرا ۱۹۰۸-
۱۹۱۴ى دا د كۇڧارىن اكرىد تعاون ترقى، روژكرى، ھتاو
كرى) دا ھاتىنە بەلاڧكرن^{۱۱}، ژ بەر ھىدى، دىبىنىن
نەدىاربوونەكا بەرچاڧ د فى ھۇنەرى تايەت دا د
دىرۇكا كوردى دا ھەيە، ئەم ۋېنەيىن چ مىرىن كورد
نابىنىن ھەرچەندە ب دەھان مىرىن كورد ھەبوويە
و ھەتا نىفا سەدسالىيا نوزدى حوكم ل دەڧەرىن
بەرفرەھىن كوردستانى كرىنە، ھەروەسا ۋېنەيىن
دىارتىن رىئەرىن كورد ژى نىن بىن ھەتا دەستپىنكا
سەدسالىيا بىستىن ل سەر قادا سىياسى پەيدا
بووين.

ل سەر فى بىناشەي، دىتتا فى ۋېنەيىن ب رەنگىن
ئاقى ھاتىيە چىكرىن تىشتەكى گەلەك گىرنگە

دەھكىن سىيىن يىن سەدسالىيا نوزدى پلەيا قەشەبى
بىز ب دەستفە بىنىت¹³.

ل ساللا ۱۸۳۳ ئى ژلاين اجقاتا ئەمىرىكى يا نوونەرىن
شاندىن مزگىنىدەرى يىن بىانى (American board
of commissioners for foreign missions)
قە ھاتىبە دەستىنىشان كىرن داکو مزگىنىدەرى ل
ناف مەسىحى يىن باكوورى رۇژئاقايى ئىرانى ل باژىرى
ئۆرمىن (ل رۇژھەلاتى كوردستانى ب دروستى ژى ل
ناف نەستورى يىن وئىرى) بگەت، ئەو دگەل ھەقۇنا
خۇ چارلۇت باس Bass Charlotte ژ گىزىرىن مالئا
بەرەف قوستەننىنى (ستەنىۋىل) ب رى كەفت،
پاشى قەستا ئەرمەنىستانى و كوردستانى و ئىرانى
كر¹⁴ و ل پايزا ساللا ۱۸۳۵ ئى گەھىشتە ئۆرمىن و
گەھىشتە مزگىنىدەرى دى يىن جقاتا مزگىنىدەرى يا
ئەمىرىكى ھنارتى كو ئەو ژى دكتور ئاشاھىل گرانت
Dr. Asahel Grant بوو، ھەردوان ل وى سەنتەرى
مزگىنىدەرى ژ لابىن پىركىز قە ھاتىبە دامەززاندىن
دەست ب كارى خۇ كىرن و ھەر وى سەرۇكاتىيا
شاندى ئەمىرىكى ل ئۆرمىن كر، پاشى ھەر زوو
خواندىگەھىن مزگىنىدەرى ل ناف نەستورى يىن
ئۆرمىن و دەردۇرىن وئى قەكىرن و چاپخانەبەك ل گەل
خۇ ئىنا و پىن گەلەك پەرتووكىن ئايىنى چاپ كىرن، ل
ساللا ۱۸۴۰ ئى ژى ئىكەمىن دەزگەھى نىگاركىشائى
ل ئۆرمىن فەكر¹⁵.

پىركىز ئىكەمىن ھەقوھەلاتى ئەمىرىكى بوو ل
ئىرانى و كوردستانى بىنەجھ دىبىت و ل دۇرىن ۳۵
سالان ل وئى دەفەرى ما و د وى ماۋەى دا ھىندەك جاران
سەرەدانا ئەمىرىكا كىرىبە ھەتا ساللا ۱۸۱۹ ئى ل باژىرى
چىكۇپى Chicopee ل وىلايەتا ماساشۇستس
Massachusetts ۋەغەرا داۋىنى كرى¹⁶.

ناقدارترین پەرتووكىن وى، پەرتووكا وى يا ب نافى
(ھەشت سالان ئاكنجىبوون ل ۋەلاتىن فارسان ل ناف
مەسىحىيىن نەستورى، دگەل ھىندەك تىبىنىيان ل سەر
محەمەدبىيان) A residence of eight years in
Persia among the Nestorian Christians
يا بوو (with noties of the Muhammedans)

ھەرچەندە وئىنە نە بى مېرەكى كوردە دەمەكى
ھوكمدارى ل مېرگەھى كىرىبە، لى ئەف وئىنەبە
بى مېرەكى كوردە كو ئەو ژى مېر (سەلىم پاشاين
ئامىدى) بى براىى ئىسماعىل پاشا) بى مېرى داۋىن
بى مېرگەھا بەھدىنانە بى سالىن ۱۸۳۶-۱۸۴۲ ئى
ھوكم ل وئى مېرگەھى كرى، ھەرۋەسا دەمىن مەۋف
پىداچوونى ب زانىارىيىن كىم بىن ل سەر مېر سەلىم
پاشاى دگەت، دىار دىبىت كو وى دەمى د كارووبارىن
دەرەفە بىن مېرگەھا بەھدىنان دا ھارىكارىيا براىى
خۇ بىن ھوكمدار كىرىبە و ئەف وئىنەبە مزگىنىدەرى
(مېشەر) ئەمىرىكى جۇستىن پىركىز چى كىرىبە و
دېرۇكا وئىنەى قەدگەپىئە رۇژىن ۲۵-۳۰ ى گولانا
۱۸۳۹ ئى.

ئىك: جۇستىن پىركىز JUSTIN PERKINS (۱۸۰۵-۱۸۶۹)

مزگىنىدەرى ئەمىرىكى جۇستىن پىركىز ب ئىك
ژ ناقدارترین مزگىنىدەرىن ل سەدسالىيا نوزدى
سەرەدانا كوردستانى كىرىن دەپتە ھىمارتن، ئەو
ئىكەمىن مزگىنىدەرى بوو ل ساللا ۱۸۳۵ ئى سەنتەرەكى
مزگىنىدەرى پىرۇتستانى بى ئەمىرىكى ل ئۆرمىن
قەكرى، تىشتى وى گرنگىر لى دگەت ئەوھ كو ھى
مزگىنىدەرى ئەمىرىكى، وى دەمى چەندىن جاران
سەرەدانا كوردستانى كىرىبە و روودان و گەرىپان خۇ
ئوومار كىرىنە و وى دەمى ۋەك پەرتووكەك بەلاف كىرىبە
يان ۋەك نامە د كۇفارا رۇژھەلاتناسىيا ئەمىرىكى دا
بەلاف كىرىنە¹⁷ و زانىارى بىن گەلەك گرنگ ل سەر
كوردان د نقىسىنىن وى دا ھەنە، ھەرچەندە ھىندەك
خۇپارىزى (تەھفۇز) ل سەر ھىندەك دىتن وىچوونىن
وى ھەنە.

پىركىز ل ساللا ۱۸۰۵ ئى ل نىزىك باژىرى
ھۇلىۋك Holyoke ل وىلايەتا ماساشۇستس
Massachusetts ژ دىك بوۋى، ل دەستىپىكا ژىانا
خۇ گرنگى دابە زانىستى تىۋلۇژى (علم اللاهوت) و
ئەو زانىست ل خواندىگەھ و پەيمانگەھىن وىلايەتا
ماساشۇستس خواندەبە ھەتا شىباى ل دەستىپىكا

يېن نەستۇرى، دگەل ھندەك تېئىنىيان ل سەر محەمەدپىيان، دا بەلاف كرىنە، كو ئىك ژ وان وئىنەيان وئىنەين سەلىم پاشايى نامىدى بىن براين ئىسماعىل پاشايى مىرى داوېن بىن مىرگەھا بەھدىنەنە و وئىنە ب رەنگىن ئاقى ھاتىبە چىكرن.

دوۋ: مىر سەلىم پاشا

مىر سەلىم پاشا كورې مىر محەمەد تەبارى (۱۷۹۸) كورې مىر ئىسماعىل پاشايى ئىككى (۱۷۱۸-۱۷۹۸) كورې مىر بەھرام پاشايى مەزىن (۱۷۱۴-۱۷۱۸) براين ئىسماعىل پاشايى دوۋى (۱۸۳۱-۱۸۴۲) بىن مىرى داوېن بىن مىرگەھا بەھدىنەنە، ژىدەرىن دىرۇكى بەھسى ژيانا قى مىرى و رۇلى وى د رۇزانىن داوېن يېن مىرگەھا بەھدىنەنە دا ناكەن، دىت ئەفە ژ بەر ھندى بىت كو فەكۆلەرىن د قى بىاقى دا كار دكەن نەشىابىن بەلگەبىن دىرۇكى يېن رۇلى قى مىرى رۇھن دكەن ب دەست خۇ بىخىن، بۇ زانين ژى، دوور نىنە بەلگەنامەبىن دىرۇكى يېن گرنگ ل سەر قى مىرى د نەرشىقى ئۇسمانى دا دپاراستى بىن، قىنجا ھەر تىشەكى ژ قى مىرى بەھدىنەنە دەپتە زانين ئەفە زانبارىتېن ل خوارى نە:

د دەق نەرزوحالەكا سالا ۱۸۳۴ ئ دا يا رىھسپى و ماقوولېن بەھدىنەنە بۇ سولتان ئۇسمانى محەمەدى دوۋى (۱۸۰۸-۱۸۳۹) ھنارتى و تىدا داخووازا ھارىكارىن بۇ بەرسقۇدانا ھىرشا مىرى سۇران (مىرى كۆرە) (۱۸۱۳-۱۸۳۱) ل سەر دەقەرا خۇ يا بەھدىنەنە ژى دكەن^{۸۱}، ئاقى مىر سەلىمى بەھدىنەنە ژى د وى نەرزوحالى دا ھاتىبە و تىدا ديار دىت كو وى ب رىيا وەلاتىن فارسان (عەجەمان) قەستا بەغدا كرىبە بۇ داخووازكرنا ھارىكارىن ژ والىن وى، چونكى ھەمى رى يېن د مووسل را دچوونە بەغدا، ژ لايى مىرى سۇران قە ھاتبەونە كۆنترۇل كرىن، ژ بەر ھندى، وى رىيا ئىرانى ھەلېزارت كو بگەھىتە بەغدا بۇ داخووازكرنا وى ھارىكارىن^{۸۲}، نەھاتىبە زانين ژى كا ئەرى مىر سەلىم گەھشتىبە بەغدا يان نە.

ل دەمى ھىرشا ئۇسمانى ل سەر بەھدىنەنە ب

ل سالا ۱۸۴۳ ئ ل ئەندۇقەر Andover ھاتىبە چاپ كرىن، وى ھەمى روودانىن گەرىان و بىنەھبەوونا خۇ ل ئىرانى و كوردستانى د قى پەرتووكى دا توومار كرىنە، ھەروەسا پەرتووك مىشتى زانبارىبە ل سەر نەستۇرى يېن ئۆرمىى و چىايىن ھەكارى و پەيوەندى يېن وان يېن وى دەمى دگەل كوردان، ئەفە ژى ئاقىن ھندەك پەرتووكىن وى نە ل سەر گەرىانا وى ل كوردستانى و ئىرانى:

۱- A residence of eight years in Persia, with among the Nestorian Christians, notices of the Muhammedans. Andover ۱۸۴۳

۲- Our country's sin: a sermon preached to the members and families of the Nestorian Mission, at Oroomiah. ۱۸۵۳, Boston, ۱۸۵۴

۳- Our country's sin. A sermon preached to the members and families of the Nestorian mission at Oroomiah. ۱۸۵۳, New York, ۱۸۵۴

۴- Missionary life in Persia: being glimpses at a quarter of a century of labors among the Nestorian Christians. ۱۸۱۱, Boston

۵- The beloved physician: a sermon occasioned by the death of the Rev. Austin H. Wright, M.D.: preached to the families of the Nestorian Mission at New York. ۱۸۱۵, Oroomiah, Persia, Feb ۱۸۱۵

پىركىز نە تىن گرنگى داىە زانستى تىۋلۇژى و پروسىسا مزگىنەدەرىن، بەلكى نىكاركىش (ارسام) ژى بوو و ب رەنگىن ئاقى نىكارىن وان كەسايەتەيان چى دكرن يېن دگەل كۆم دىوو^{۸۱} و ھندەك ژ وان نىكاران د پەرتووكا خۇ يا ب ئاقى (ھەشت سالا نى كنجىبوون ل وەلاتىن فارسان ل ئاق مەسىحى

و بگمته د پەرتووكا خۇ يا نافىرى دا، ئەفا خوارى ژى وەرگىرانا تمام يا وان رىزكايە يىن پىركىزىل سەر مېر سەلىم پاشايىن نامىدى توومار كرىن و دگەل وىنەيىن وى بەلاف كرىن:

نۇكە رۇزا ۲۵ ى گولانا (۱۸۳۹) ئى رىبەرى كوردى نامىدى سەلىم پاشا ئەوئى ل دەفەرىن حوكمدارىيا خۇ ل سەر دەستى سەرۇكى خۇ يىن پاشايىن بەغدا شىكەستى و نەچارىووى برەشىت گەھشتىە فېرە (ئانكو تەبرىزى)، قى رىبەرى كورد بەرى سى سالان ھندەك ژ دەمى خۇ ل ئۆرمىن بۇراندېوو، ھندەك جاران ژى سەرا مە ددا، نۇكە ژى ھندەك ديارى بۇ حوكمدارى دەفەرى و مېرى ئازەربايجان و شاھى ئىنابنە ب وئ ھېقىن وان ھان بەدەت ھندەك ھىزان بەدەن داکو بشىت دەفەرا خۇ بىزقېنىت، ئەو دېئىت كو وەلاتى ل نافىرا دو رووياران (ب دروستى ژى كوردستانا باشوورا) د رەوشەكا نەرحەت دا دزىت و ئەوا وئ چەندى ژى پشنىراست دگەت راپۇرتىن ھەقېنچىن دگەل وى نە، ب راستى ژى تەناھىيا سەرانسەرى پشكا رۇزەھەلاتى تىركيا (مەبەست ژى كوردستانا دەولەتا ئۆسمانىيە)، ژ تەناھىيا ھەر پشكەكا دى يا وەلاتى فارسان كىمترە...

ل رۇزا ۲۷ ى گولانى مە سەرەدانا پاشايى كورد كر، ئەو زەلامەكى گەلەك بىرتىز و لاوچاكە، ھەر بۇ نمونە، ئىك ژ تايەتمەندىن بالكىش يىن د جلكىن كوردى دا ھەين، فرەھىيا ھچكىن كراس(قىمىص)ىن وانە، فرەھىيا ھچكىن پاشاي ژ لايى زەندكى قە يارە و نىف بوون، دىمەن ھچكان ژى د ھاقىنى دا نىشانى ھىنكاتى و رحەتى بوو، گەلەك جاران مە پرسىيار ژى دكر كا ئەرى ئەو ھچك د شەرآن دا دېنە ئاستەنگ يان نە؟ وى بەرسفا پرسىيارا مە ددا لى بىنى ھندى پەيغەك ژ دەقى دەركەقىت، ئەو ژى ب رىيا پىنچانا لەوھندىن درىژىن سەرتىژىن ل داوييا ھەر ھچكەكى، پاشى ب زەندكىن خۇ ئامازە دكر و ب ھەردو لەپىن گەف دكر، ئەقى ژى ھەستەكا رۆھن ل سەر شىيان و ھىزا زەلامى توندوتىژى كورد و پەيوەندىيا وئ چەندى ب رحەتىيا تمام يا رىبەرى كوردى جوامىر ددا مە،

سەرگردايەتېيا، عملى پاشايى والىن بەغدا، محەمەد پاشايىن والىن مووسىل و حافىز پاشايىن والىن سىواس ل ساللا ۱۸۳۸ ئى و كۇنترۇلكرنا گەلەك دەفەرىن وئ ژ لايى لەشكەرى ئۆسمانى قە، د روودانىن وئ سالىن دا ناقى مېر سەلىم پاشاي ھاتىيە كول ھەيفا ئىلۇنا ساللا ۱۸۳۸ ئى ھىرش كرىيە سەر زاخۇ^(۱).

پشنى ل داوييا ساللا ۱۸۳۸ ئى و دەستېنكا ساللا ۱۸۳۹ ئى ھىرشا ئۆسمانى ل سەر مېرگەھا بەھدىنان دژوار بووى، ئىسماعىل پاشايى مېرى بەھدىنان خۇ ل كەلا بارزان ناسى كرىوو، وى مېر سەلىم پاشايى براين خۇ ب رىيا شەمەدىنان ھنارتىوو ئىرانى داکو داخووازا ھارىكارىن ژ دەستەلاتا ئىرانى بگەت، دەستەلاتا ئۆسمانى ژى پىكۇل كر ب رىيا ھەلىخان بەگى^(۲) وى دەستەسەر بگەت و ھەلىخان بۇ وئ مەرەمى چوو بوو شەمەدىنان^(۳)، لى وەسا ديارە مېر سەلىم پاشا شىابە خۇ بگەھىنە ئىرانى - كو پاشى دى بەھسىن وى ھىنە كرىن - لى دىرۇكا چوونا وى بۇ ئىرانى ل دويمەھىيا ساللا ۱۸۳۸ ئى و دەستېنكا ساللا ۱۸۳۹ ئى بوويە.

سى: جۇستىن پىركىزى و سەلىم پاشا

۲۵-۳۰ ى گولانا ۱۸۳۹ئى

پىركىزى چ ل سەر مېر سەلىم پاشاي نەئىسبىيە، ژ بلى دوو بەرىپەران ب تىن د پەرتووكا خۇ دا يا ب ناقى (ھەشت سالان ئاكنجىبوون ل وەلاتى فارسان ل ناف مەسىحىيىن نەستۇرى، دگەل ھندەك تىبىنىيان ل سەر محەمەدپىيان)، ئەقە ژى دەمىن ل نافىرا ۲۵-۳۰ ى گولانا ۱۹۳۸ ئى ل تەورىژى دگەل مېر سەلىم روونىشتى.

پىركىزى د وان بەرىپەراندا بەھسىن مېر سەلىم كرىيە و گۆتىيە كو ھاتىيە تەبرىزى داکو ئىران ھارىكارىيا وى بگەت و دەھووازا مېرگەھا وى بەھىت ژ ھىرشا ئۆسمانى، ھەرەسا پىركىزى ب ھوورى ئەو جلكىن كوردى سالۇخداينە يىن مېر سەلىم كرىوونە بەرخۇ، وەسا ديارە ژى قى حىنەتېبوونى ب جلكىن كوردى پىركىزى پالدايە وىنەيىن وى چى كەت

دوو سەھەت و نىفان ل نك مە مان و گەلەك يارى و
 ھەنەك ب ھەزرىن مە يىن فەلسەفى دكرن، چۈنكى
 پاشاي بەرى ھىنگى تىشتەكن ھۇسا نەدىتېوو و
 نەبھىستېوو، ھەرۋەسا وى يارى ب زەرەواتىن سەپىرىن
 د باخچەين مە دا و ب تايبەت ئەو پتانا ل سەر عەردى
 ديار دكر، ئىنا پتات ھەلگرت و ب چەقۇكا خۇ سىپى
 كر و ب خاقى خوار... سەلېم پاشاي ب گىرنگى فە
 بەھسىن ئنجىلن يا ب زمانن فارسى كرىا بەرى سىن
 سالان ئەندامەكن شاندئ مە ب ديارى داينى و گۆت
 كو وى خواندىيە و ھىشتا ل نك وى يا پاراستىيە^(۱۴).

كراسن پاشاي ژ كنانى تەنك يىن نارمىشنى سىپى
 ھاتبوو چىكرن، جلكى وى زى نارمىشنى خىچ خىچىن
 جوان بوو، ھەمى جلكىن وى، دگەل خولكىن دىمىن وى
 يىن جوان و لىبىنن وى يىن خشكۆك و رحسككىيا
 وى مەزناھىيەك دداينى، زەلامىن ژ جورى وى زى،
 پىرىيا جاران كەسانىن بىرتىژ و جوامىرن، لىن خودان
 كەسايەتتەكا گەلەك خاپىنۆكن.

سېندەيا رۇژا ۳۰ گولانن سەلېم پاشاي سەرەدانا
 مە كر و سى كوپىن حوكمدارى دگەل بوون^(۱۳)، يىن
 ژ ھەمىيان بچووكتر ژىن وى تىن چوار سال بوون،

ژىدەر:

۱. بۇ ھووركارىيان ل سەر فى وىنەمى، بىنرە: دور الصحافة في تطوير الوعي الثقافي الكردي، دار سبىرىز للطباعة و النشر، دھۆك-۲۰۰۷، ص ۱۴۵-۲۰۴.
۲. بۇ ھووركارىيان ل سەر فان نامەيان، بىنرە:
 Journal of 1852-Gordon Taylor. Deep Waters, 2- Life and Death in the Perkins Family. 1834
 73-Assyrian Academic Studies. Vol. 23. no. 1. 2009.pp.64
۳. Gerald H. Anderson, biographical dictionary of Christian missions. Michigan-Cambridge-U.K., 1999. P.528
۴. Abul Kalam Azad, THE LEGACY OF THE AMERICAN PRESBYTERIAN MISSION IN IRAN. Journal of the Asiatic Society of Bangladesh (Hum.), Vol. 58(1), 2013.p.193
۵. د. عبد الفتاح علي البوتاني، دراسات ومباحث في تاريخ الكورد والعراق المعاصر، دار سبىرىز للطباعة و النشر، دھۆك-۲۰۰۷، ص ۲۶-۲۷.
۶. HENRY MARTYN PERKINS. LIFE OF REV. JUSTIN PERKINS, D.D. PIONEER MISSIONARY TO PERSIA. NEW YORK- CHICAGO -TORONTO
 Gerald H. Anderson, ;97-PP. 5. 1887. TO PERSIA. NEW YORK- CHICAGO -TORONTO
 biographical dictionary of Christian missions. Michigan-Cambridge-U.K., 1999. P.528
۷. بۇ ھووركارىيان نەخشەيىن وى بىنرە مالپەرى ئەلىكترۇنى، <http://luna.library.wmich.edu>
۸. بۇ ھووركارىيان روودانن وى ماوھىن مىرگەھا بەھدىنان، بىنرە: كاوه احمد شاوھلى ئامىدى، امارة بادىنان ۱۷۰۰-۱۷۴۲، دراسة سياسية، اجتماعية، ثقافية، مؤسسه موكرياني للطباعة والنشر، اربيل، ۲۰۰۰، بەپەرىن ۸۵-۱۰۱.
۹. تەھسىن ئىبراھىم دۇسكى، سىنرەتا خەلكنى بەھدىنا ژ ئىرشا مىرى كۆرە د دۇكىۋمىنتەكا دىرۇكى دا، كۇفارا دىرۇك، ھۇمارە (۷)، زۇستانا ۲۰۱۵، بەپەرىن ۱۲۶-۱۴۳.
۱۰. سنان ھلكان، كورد و بەرخودانەكان ۱۸۱۷-۱۸۷۱، لى بەلگەنامەكانى نەرشىفى عوسمانىدا، ھەرگىران، بەكر شوانى، پىنشەكى و پىنداچوونەو، د جەبار قادر، بلاۋكراۋەكانى ئەكادىمىي كوردى، ھەولنر، ۲۰۱۲، بپ ۱۰۲.
۱۱. ژىدەرىن بەردەستىن دىرۇكى بەھسىن پىنگە و پۇستى وى دەمى يىن عەلىخان بەكى نەكرىە.
۱۲. سنان ھاكان، ژىدەرى بەرى، بەپەرىن ۱۰۳-۱۰۴.

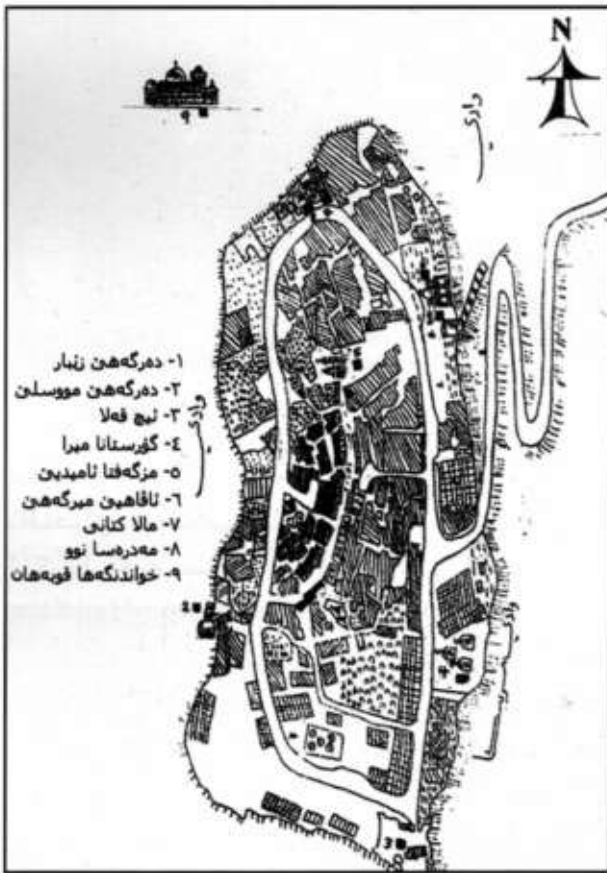
۱۳. ل فېرې پېركنز ئاھاژى دكەتە ئافىن حوكمدارى، لى پىر وەسا دھېنە ھىز كىن مەبەستىا وى (محمەد شاھىز قاجار بېت ۱۸۴۸-۱۸۴۶) چونكى وى دەمى شوونگىرى وى حوكم ل تھورىز دكر كو ھىنشئا زىن وى نەببوو ھەشتت سال، بئىرە، د. حسين كريم الجاف، الوجيز في تاريخ ايران. دراسة في التاريخ السياسي من ظهور الدولة الصفوية إلى نهاية الدولة القاجارية. ج۳، دار تراس للطباعة والنشر، ارپيل، ۲۰۰۸، ص ۱۹۴-۲۰۰ و ص ۲۲۶-۲۳۷.

۱۴. Justin Perkins. A residence of eight years in Persia, among the Nestorian Christians : with notices of the Muhammedans. Andover. 1843. pp.381-382

گۆرستانا مىرال ئامىدىي

پ.د. عبدالله خورشيد قادر نالەي
وەرگىران: كۆتان نىھان ياسين

نەخشەين (۱)

نەخشەين بازىرى ئامىدىي و گىرنگىرىن جەين وى يىن شىونوۋارى . كارى ئەكۆلەرى

ئىك: گۆرستانا سولتان حسين وەلى

ئىك ژوان بەرماكىن شىونوۋارى يىن بازىرى ئامىدىي ھەمبىز دكەت، (گۆرستانا مىرايە) كو ھندەك ئەكۆلەرا ئەف نەف دانايەسەر^(۱)، يان ژى دىيىزىن (گۆرستانا سولتان حسين وەلى)^(۲).

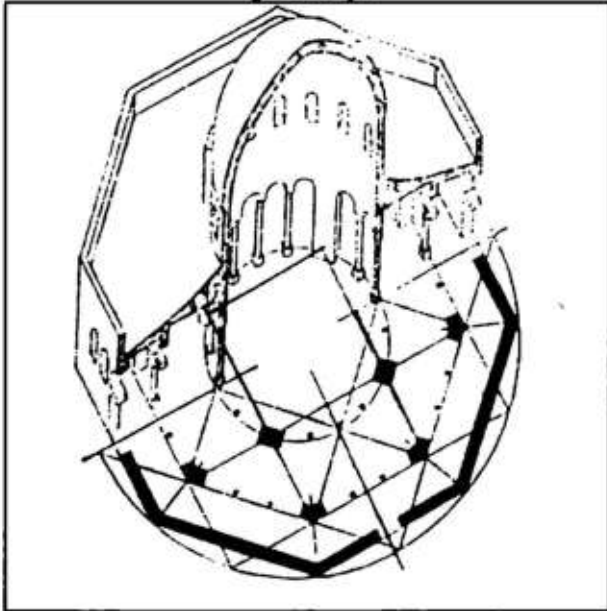
ئەف گۆرستانە دكەفئە رەخىن ژىرىن رۆژەلاتىن بازىرى ئامىدىي (بىنرە نەخشەين ھژمار ۱) دكەفئە ھىنداقى گەلىن مرنىكا، رووبەرى وى دناقبەرا (۴۰۰-۵۰۰م)، دو گۆمبەتەين دناقدا، زىنبارى بەرماكىن بىياتى گۆمبەتەكا دى.

۱/ گۆمبەتا مەزىنە مىرى بەھدىنا

(سولتان حسين كورى ھەسەن بەگى)^(۳)

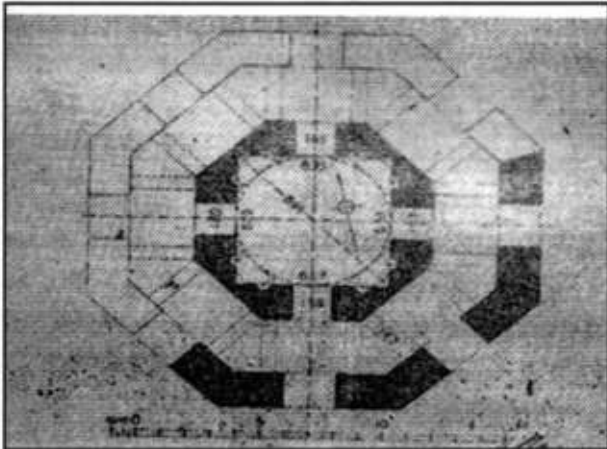
گۆمبەت ل سەر شەنگستەكى ھەشت لايى ھاتىيەدانان، دىنژاھىيا ھەر لايەكى دناقبەرا (۲۰۱۰-۲۰۱۴م)، يە، بلنداھىيا وى ژى (۴۰۰م)، ژ بەرىن تراشتى و كسلى ھاتىيە ئافاكرىن، پىقانا بەرىن وى ژى يا ژىكجۇدايە (نەخشىن ھژمار ۱)، ل سەر لايىن وى يىن ژ دەرقە رىزەكا بەرا ھاتىيەدانان، رووبىن ھەر بەرەكى ژوان پويچەكى يىن خارە، سەرى لىقەكا وى بەرى بۇ رەخىن ژدەرقە دەردكەفئەت، د راستى دا ئەف رىزىن ژ بەرى

ھىلكارى (۱)
قېھ صىخرە

ژىدەر، كرىزويل

ھىلكارى (۲)
گۆمبەتا صەلىبى

ژىدەر، (الحضارة العراق)

ژىرى) پەنجەرگىن لاکىنشەبىن بچويك بىن ھەين(وېنەين/۲)، دوورائىن وى (۱م × ۷۴سم)، ديارە خاربوونەكا بچويك يا دناف چارچۇقى قان پەنجەرکا دا ھەي، دبىت بۇ ئاسىكرنا شىشىن ئاسنى بىت، دا كو كەس نەچىتە دناف ژوورا گۆرى دا، دەرنگىن

دھاتنە چىكرن زىدەبارى رىكا نكراندنا وان، نارمانج ژى ئو بوو كو مەرەمەكا بىناكارى يا ھەژى ب جھ- بىنىت، كو شىايە قى شوپنوارى گرىگ ژ ئەگەرىن سەقاي ب پارىزىت، نەخاسمە بارانا، ل قىزى ئەندازىار بى شىاي د وى رىزا بەرا دا بىافەكى باش چىكەت و رووېن بەرى نىزىكى (۲۰ سم) بۇ ژدەر قە دەرىخىت، ھوسا بى شىايى بانەكى بچويك يان سىقماندەكى بۇ ئاقاھى چىكەت، كو رۆلن خۇ د پاراستنا قى ئاقاھى ژ بارانى گىرايە.

ئەف رەنگىن ئاقاھى دناف حوجرىكىن (ژوورەكا بچويك يا ئابىنى) ناقدان بىن قىشلا كوېسنىجەقى ھاتىنە دىتن^(۱) وېنەين/۱.

ھەژىبە بىژىن، كو نەخشىن ھەشت لايى د

وېنەين (۱)

وېنە ژاىيى فەكۆلەرى ھاتىبە گرىن

ئاقاھىبىن ئىسلامى دا گەلەك د كىمىن، نموونا ئىكىن ل (قېھ صىخرە) (۷۲مىش/ ۱۶۹۱ز)، دھىتەدىتن^(۵) ھىلكارى/۱.

بەلى د ئاقاھىبىن گورستانا دا، (گۆمبەتا صەلىبى) ئەوا ل نىزىكى باژىرى سامەرايىن، كو ل دەستپىكىن خەلىفى عەباسى مونتەصر بىللا (۲۴۷-۲۴۸مىش/ ۸۱۱-۸۱۲ز) تىقە ھاتبوو قەشارتن، ھەكى نموونا ئىكىن ژ گۆرىن ھەشت لايى د ئىسلامى دا دھىتە ھژمارتن^(۱) ھىلكارى/۴.

ل رەخى دىوارىن (رۆژھەلاتى و رۆژئاقاى و

ۋىنەين (۲)

الاعدل سلطان حسين بيك في شهر رجب سنة
 (۹۸۱) (۱۸) (ۋىنەين/۳).

ۋىنە ۋاين فەكۆلەرى ھاتىبە گرتن

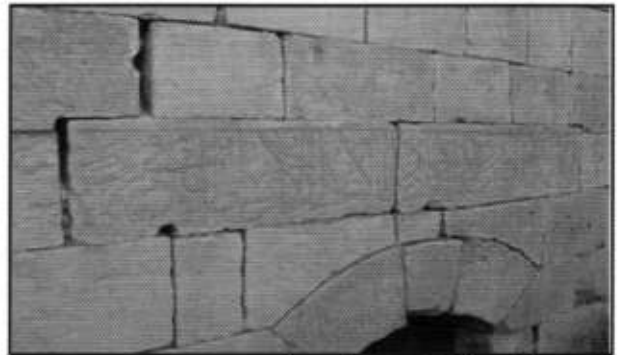
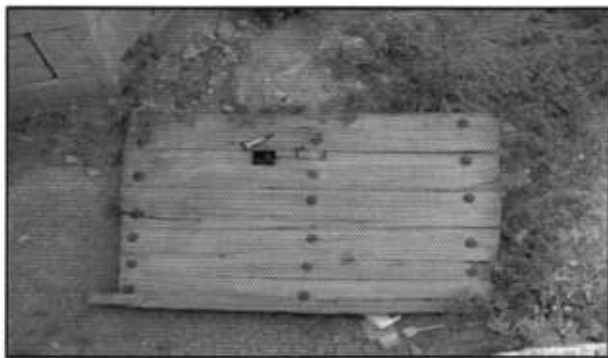
ھەبوونا دەرىنكى ل رەخى ژوورى ل مووسلى و
 دەقەرا ژوورى ھەر ژ چەرخى (ھەفتى مشەختى/
 سىزدى زابىنى) يا بەرەلەف بوو، دىت كو ئەو باين
 ژ رەخى ژوورى رۇنئاقى دەت، پىچەكى سەقابى
 ھاقىنى ھوین كرىا^(۱۹)، يان ژى مىحراب دكەقىنە
 رەخى ژى ئەقە ژى جەن پووتە پىكرنىبە، دىت
 ھەبوونا پەنجەرەك و دەرگەھا ل ھەمى دىوارىن قى
 گۆمبەت، ئەف دىارۇكە يا ل گۆمبەتا سەلبى ژى
 ھەمى، بۇ وى چەندى بوو كو گرىندانەك دگەل ژ دەرقە
 ھەبىت، دا كو ھەقدژى دگەل ھەدىسىن پىغەمبەرى
 (س) نەبىت، كو نابت ئاقاھى ل سەر گۇرا بەينە
 ئاقاكرن^(۱۰)، رووین كفا نا دەرىنكى ژى ب رىزەكا
 نەخشا ھاتىبەخەملاندن، پەحنىيا وى (۳۴ سم)،
 نەخشىن وى ژ تاك و بەلگىن شىنكاتىن تىكەل
 و دناقىكرا پىكەھىن، ئەوا يا دىژنى (ئەرابىسك يان
 ژى نەخشى ئەرەبا)، رەخىن دەرىنكى ژى ب رىزەكا
 نەخشا يا ھاتىبە خەملاندن، پەحنىيا وى (۲۰ سم)
 و نەخشىن وى وەكى يىن سەرىبە (ۋىنەين/۳)،
 دەرىنكى گۆمبەت دەرگەھەكى دارى يى بچووك
 ھەبوو، ژ شەش پارچىن راست دگەل سى رىژىن بىمارا
 ھاتبوو چىكرن، سەرىن بىمارىن وى د مەزن و گروفر
 بوون، ل ھەر رىزەكى شەش بىمار ھاتبوونە لىدان،
 دىارە كورىكەكا ب نىك ژ وان داراقە ھەمى، مەرەم
 ژى ئەوە كو دەرگەھى ل سەر ئەردى بنەجەھ كەت،

ۋى دكەقىتە رەخى ژوورى، پەحنىيا وى (۷۴سم) و
 بلنداھىيا وى (۱،۲۰م)، كفا نەكا ل سەر ھەمى كو ژ
 سى پارچىن بەرا ھاتىبە چىكرن، ل سەر دا رىزەكا
 نقىسىنى يا بەروار و بەروارا ھەمى، دىژاھىيا وى
 (۲،۱۰م) و پەحنىيا وى (۳۵سم)، رووین د سەر كفا نى
 دا پى ھاتىبەنەخشىكرن، ژ رىزەكا نقىسىنا دەركەقتى
 و ھەمىز (متداخل) ھاتىبە چىكرن، ب نقىسىنا
 (ثلث) يا موستەعصمى ھاتىبە نقىسىن^(۷)، دەقن
 نقىسىنى ژى ئەقەبە: (قال الله سبحانه وتعالى
 كل شئ هالك إلا وجهه توفي السلطان الأعظم

ۋىنەين (۳)

تىغەرىزكا نقىسىنى يا كفا نى چوونە ژوورا گۆمبەتا
 سولتان حسين ۋەلى پى ھاتىبە خەملاندن.

ۋىنەين (۴)

ۋىنە ۋاين فەكۆلەرى ھاتىبە گرتن.

بۇ مەرەم بىياتى وئى ل سەر ھەشت لايلا داناي، دا بىشيت گۆمبەتا خۇ بى زەحمەت ئاڧاكەت^(۱).
ئەو پەنجەر كىن بەرى نوکە مە ئاڧرى پىن كرى،
ھارىكارن كو رۇناھىيا پىندقى بىتە دناڧ گۆمبەتنى دا،
دا مرۇڧ بىشيت ب كەيفىا خۇ دناڧ دا بەھت و بچىت،
دىسان ھوستاي ھندەك نەخشىن ل سەر رووېن ھەر
ھەشت رەخا دگەل ھندەك جەھن دى نكراندېن، دا
كو جوانىيەكنى بەدتى و ژ بىزارى و ھىشكاتىيا دىتنى
دوېر كەتن.

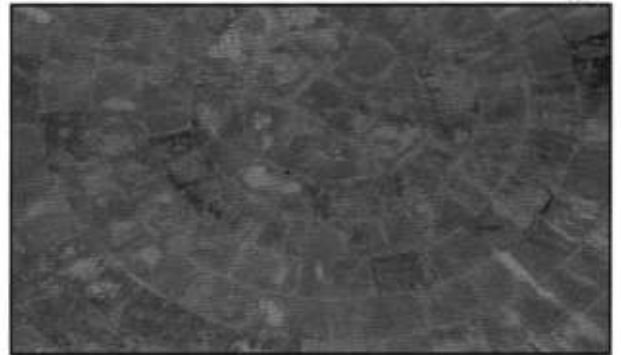
ل رەخى ژىرىن گۆمبەتنى و ل سەر ھەردو كوژىن
راست و چەپىن پەنجەر كى ھندەك نەخشىن ھەين،
وەكى وىنەيىن ئەندازىارنە، ژ دو بەكىن وەكھەڧ
د دىزابىنى دا پىكدەھىن، ئىك ژوانا دكەڧىتە كوژىن
راستىن پىن پەنجەر كى، وىنەيىن وئى وەكى كىئانەكنى
تىژە كو د بەرى را ھاتىيە كوۆلان، دناڧدا چار سى
كوژى ھاتىنە نەخشىكرن، سى ل خارىنە و يا دى ژى
ل سەرىيە، دو ژوان سى كوژىن ل خارى، كوژىەكنى
وانا پى راستە (قائىمە) يا سىن ژى يا ل سەر سەرى
خۇ راوستايە، ب زەخرەڧەيىن ھاتىنەخەملاندن، كول
خارى وىنەيىن موعىنانە، چەند وىنەكىن دياركرىنە
ب رەخەكىڧە دچن نە ل ژىرى، وىنەيىن سىگرشەكنى
دكەڧىتە ھنداف، سى كوژىن درىژ ژى بەر ب خارى
دبەن، ل سەرى ژى تىژ لىن دەھت، وىنەيىن وى نىزىكى
پى سەرى رىمى يە، بەلى سى كوژىيا ناڧەر راستى
ھندەك ھىلېن شىكەستى تىرا دېورن، ب ھندەك
موعىنېن بچوېك ب داوى دەھن، وەكى بەلگى رىمى
يە.

بەلى سى كوژىيا چارى ئەوا دكەڧىتە رەخى سەرى،
ل سەر شەنگىستى سى كوژىەكا قۇلپاندى ل سەر
سەرى وئى ھاتىيە دانان، ب نەخشىن سىكوژىين رەخا
ھاتىيە خەملاندن، ل رەخۇدۇرىن وئى دو بەلگىن وەكى
گوېزا ھەنە، بەلى بىستىكىن وان ژىكجۇدایە.
يەكا دوېن ئەوا دكەڧىتە رەخى راستى پىن ژىرىن
پەنجەر كى، كىئانەكا ل رەخۇدۇرىن وئى ھەي، وەكى
كىئانا بەكا ئىكىنە، دىسان چار سىكوژى پىن تىدا
ھەين، ئەو ژى وەكى يا يەكا ئىكىنە، بەلى نەخشىن

دەرگەھى كەڧن پى ھافىتە رەخەكى، ل شوينا
وى دەرگەھەكى نوى پى ئىناي، وەكى پى كەڧتىن
چىكرى، دا كو بىساناھى بەھتە گرتن (وېنەيىن/۴).
رووېن ژ دەرڧە پى گۆمبەتنى نىڧ كىئانە، كو ژ
بەرىن تراشتى ھاتىيە ئاڧاكرن، ھەمى ب ئاخى يا
ھاتىيە كوئىنەكرن، پاشى بەرىن وەكى ئىك پىن
ھاتىنە دانان، كو رەنگەكى دى پى داين، ڧى چەندى
ژى بانى وئى پىچەكى پى ڧەدایە رەخا و ل سەرى
پىچەكى يا تىژ بووى، دبىت مەرەم ئەو بىت كو بانى
گۆمبەتنى بەھتە گرتن، دا كو ئاڧا بەڧر و بارانا نەچىتە

وېنەيىن (۵)

بانى گۆمبەتا سولتان حسىن وەلى ژ ناڧ دا

وېنە ژ لايىن ڧەكۆلەرى ھاتىيە گرتن.

ژناڧ دا (بىنېرە وىنەيىن ھژمار ۱).

بەلى بانى گۆمبەتنى ژ ناڧدا پىن ب بەرىن تراشتى
پىن بچوېك ھاتىيە چىكرن (وېنەيىن/۵). ب رەنگەكى
ژئھاتى پىن ھاتىنە دانان، ئەردى گۆمبەتنى وەكى ھەمى
ئاڧاھىيىن دى پىن شوپىنوارى و كەلتۇرى پىن نامىدىن
ب بەرا ھاتبوو را ئىخسىن. ژ ھەرى يە بىژىن كو پىرىيا
ئاڧاھىيىن ل سەر گور و مەزار و مەرڧەدا ل تىراقى
ھاتىنە ئاڧاكرن ھەر ژ چەرخى (چەڧتى مەشەختى/
سىزدى ژاينى) و پىشتى ھىنگى، گۆمبەتىن سەرتىژ
ل سەر ھەبوون.

ژ ناڧدا ژى گۆمبەت يا ھەشت لايە و ژ بەر و
كىسلا ھاتىيە ئاڧاكرن، رووېرى ھەشت رەخىن وئى ل
نىڧەكا ھەر رەخەكى وئى (۴،۴۸×۴،۴۸م)ن، ئەندازىارى

فى شىوينوارى جواندا ھەبوون، تىقەرىزەكا نەخشىكرى دەھتە دىتن، پەحنىيا وئ (۱۱سەم)، ل سەر بلنداھىيا (۳۰۴۰م) ل سەر ئاستى ئەردى گۈمبەتنى ھاتىيە

ۋىنەين (۷)

ۋىنەين ب رەنگى ئاقى ل گۈمبەتا سولتان حسين ۋەلى ھاتىنە چىكرن .

ۋىنە ز لايىن فەكۈلەرى ھاتىيە گرتن.

ۋىنەكرن، (۱۵) ۋىنەين ۋەكى ھرمىكى يان سىقى ل سەر ھاتىنە نەخشىكرن، ھەمى زى ب رەنگى رەش بىن ھاتىنە رەنگىكرن^(۱۳)(ۋىنەين ۷)

سندۇقا گۈرى سولتان حسينى كورى ھەسەنى: (ۋىنەين ۸)

تشتى كو دىتە جەن پويته پىكرنى دناق كۈمبەتنى دا، سندۇقا گۈرى سولتان حسينى ۋەلىيە، كو ز دارى ساجى ھاتىيەچىكرن، درىزاھىيا وئ (۲۰۸۵م) و فرەھىيا وئ (۱۳سەم) و بلنداھىيا وئ (۹۳سەم)، د بنىات دا ز چار پىنكا و ھەشت دەپىن رانىخستى پىكدهات، دناقبەرا وان دەپ و پىنكا ب ھەشوكرىن ھاتىو تىكرن، زىدەبارى دو رەخا و زسەرۋە زى ب دەپەكى دەتە نىخافتن، سندۇق نوكة (۲۰سەم) يا ز رەخى زىرىن گۈمبەتنى دوورە، ھىدەك نەخشىن ئەندازىبارى روپىن وئ سندۇقىن د خەملىنن، فى چەندى گىرنكىيەكا باش دايە كىليا رەخى سەرى، كو ب كۈمەكا نەخشىن ئەندازىبارى بىن جوان ھاتىنە خەملاندن، ئەف نەخشە ب رىكا ھەشوكرىن بىن

ۋى ز بىن يەكا ئىكى د جۇدانە، ئەو سى كوزىن دكەقنە رەخىن وئ، ل بنى وان ھىدەك سى كوزىن بچويك ھەنە، ۋەكى ددانىن مشارىنە، ل سەرى وان ھىدەك سى كوزىن دى بىن ھەين كو سەرى وان بى تىزە، بەلى سى كوزىيا ل نىقەكى نەخشىن وئ ۋەكى بىن نەخشىن يەكا ئىكىنە.

بەلى سى كوزىيا چارى ئەوا دكەقنە سەر سى كوزىيا ل نىقەكى يان يا خارى دا، نەخشىن وئ چەند ھىلەكن كو ز ناقەراستى بەر ب رەخاقە دچن، ۋەكى تايىن دارا قەسپىيە، دقنىت بزائىن كو ھەمى نەخشىن وئ ب رەنگەكى دەرگەتى بىن ھاتىنە نەخشىكرن، دىسان خارىوونەك يا دناقبەرا ھەردو يەكا دا ھەى، ب بلنداھىيا (۱۰۹۰م) ل سەر ئاستى ئەردى، چەند كقەنەكىن بچويك بىن دەرگەتى بىن ھەين، ھىمارا

ۋىنەين (۱۱)

كفانين (ناقىدىن) گۈمبەتا سولتان حسين ۋەلى بلند

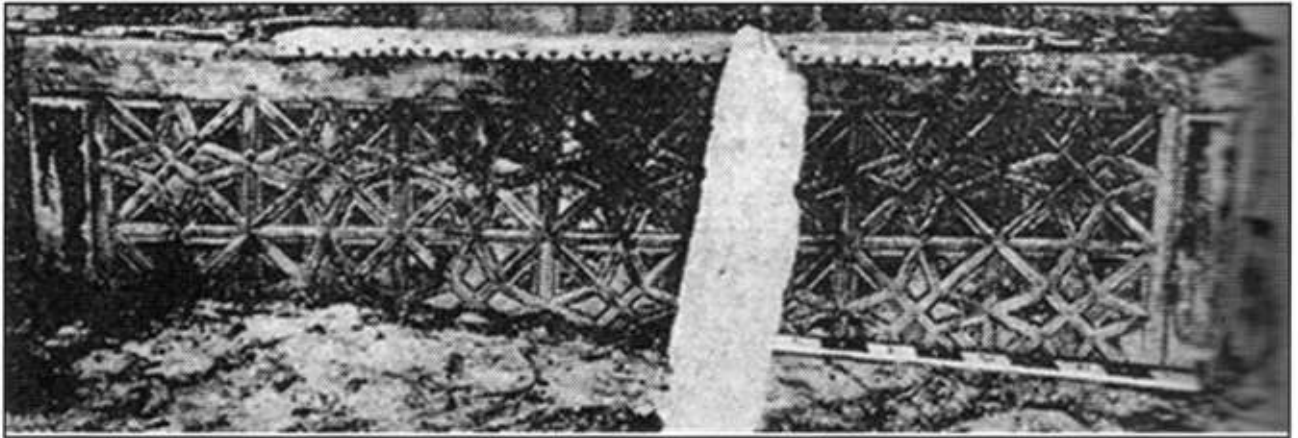
ۋىنە ز لايىن فەكۈلەرى ھاتىيە گرتن.

وان (۱۱) كفانن، ل نىزىكى كوزىيا ھاتىنە پىشكرن نانكو ھەر لايەكى دو ز وان كقانا بىن ف بەرگەتىن (ۋىنەين/ ۱۱)، رووبەرى وان كقانا (۱۴×۱۴سەم)، ۋەكى ديار كو ئەف كقانا ھاتىنە رەسەمىكرن پاشى پىشكىن زدەرۋە ھاتىنە نكراندن، ھوسا يا ديارە كو پىچەكىن ز دىۋارى دەرگەقتىنە^(۱۴).

دىسان رەنگىن ئاقى زى بەختى خۇ د نەخشىكرنا

وئىنەين (۸)

زەخرەفەيىن ئەندازىبارى يىن سىندۇقا گۆرئ سولتان حسىن وەلى

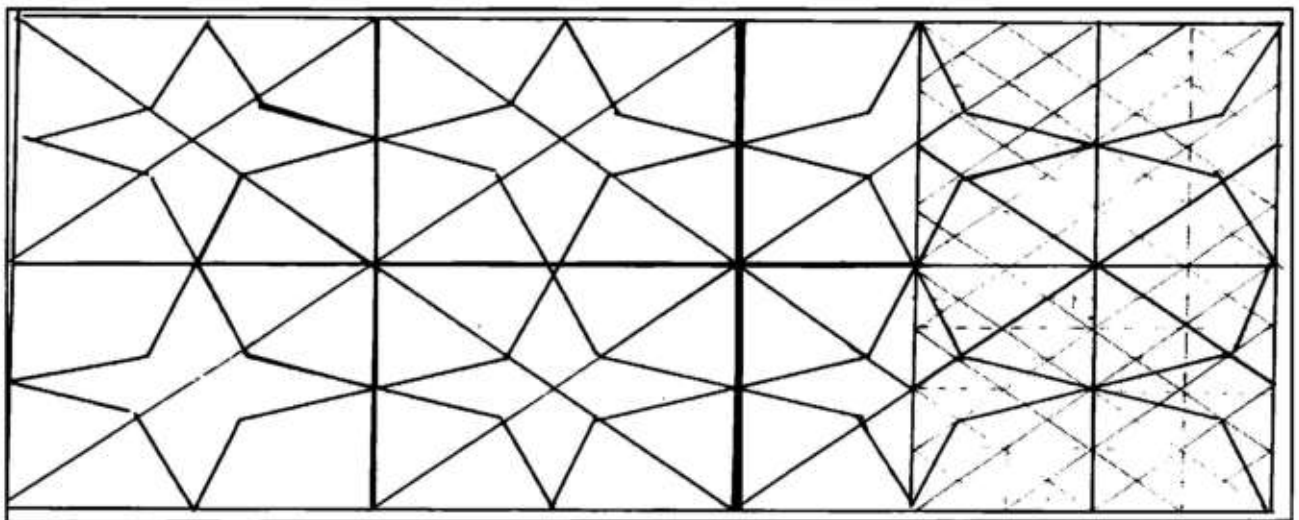

ئىك ژ تەنشتىن وئ د خەملىن، دىبارە كو ھەر ئىك ژوانا ژ وئىنەكى موعىنى يى مەزىن پىكدەيت، ل سەر ھەر چار رەخىن وئ ستىرىن چار لا ھاتىنە پىشكەرن، دو لايىن وئ دچنە دناف موعىنى دا، دو ژى بو ژدەرۋە يى دەركەقتىن، ھەر لايەكى قان ستىرا رەنگى باھىقى يى ۋەرگرتى، ل نىقەكى ژى موعىنەكا ھەشت لايى با ھەى، دناف قان موعىنا دا ھەشت سىكوزى يىن ھەين كو سەرىن وان بەر ب نىقەكا موعىنى دچن، زىدەبارى دو ھىلا كو موعىنى ل كوژىا دېرن، ئەف

ھاتىنە بجهئىنان^(۱۴)، ب رىكا (تەشىقىن)^(۱۵) يىن بىنەجھ- بووین، ئەو ژى پارچىن دارىنە كو پىكفە دەينە گرىدان، ب رىكا (نكراندن و ئەزمانكى- مەرەم ئەو كو ئەو چكۆلكى ژ دارى دەردكەقىت دىئىژنى ئەزمانك- ۋەرگىرا)، ب رەنگەكى گىشتى نەخشەكى ژى چىبووى كو ستىرىن چار سەرن و وئىنەين ۋەكى باھىقى و سىكوزىن وئ جۇداھىيا وان نە ۋەك ئىك، زىدەبارى وئىنەين موعىنا و وئىنەين ھەشت لايى، دەمى شىرۇفەكرنا وان نەخشىن ئەندازىبارى يىن

ھىلكارى (۲)

زەخرەفەيىن ئەندازىبارى يىن ئالىن پىشىن يى سىندۇقا گۆرئ سولتان حسىن وەلى خەملىن

ۋىنەين (۹)

سندۇقا گۆرى سولتان حسين وەلى د دەمى نھا دا

بەكە جارەكا دى بۇ چەند لايەكان دوبارە دبنەفە، (ھىلكارى/۲)، ديسان تىفەرىزەكا بچويك يا ھەى كو لىقۇن سلال يىن تەنشتا سندۇقىن دخەملىنيت، ئەو ژى سىكۆۋىن بچويك، ئىك ل دووڧ يا دى دەيت و ل سەر سەرى وان ھاتىنە دانان، بەلى پشكەكا قى تىفەرىزى يا شكەستىبە و بەرزەبە، مخابن كو ئەف پارچا سندۇقا دارى يا ھەقرويشى وىرانىوونەكا دژوار بووى، گەلەك ژ پشكىن وى ژ ئەگەرى قى پشكۆۋىھافىتنەفە نەماينە، كو ئەف شوينوارى گرنك پىدقى ھەمى رەنگىن پويتەپىدانى نە.

بەلى نەخشىن تەنشتا دوپىن (پاشىن) ل ئاستىن نەخشىن تەنشتا ئىكى نىن، بەلى ھۈنەرمەندى بزاقا كرى كو تشتەكى جوان نىشا بەدەت، ھندەك ھەشۋىن دارى يىن بكارىنباين، ئەو ژى كۆمەكا نەخشىن بى نىشانىن، كو ژ وىنەيىن لاكىشا و چاركۆزىا پىكدەيىن، ب رىكا دانانا وان نەخشا و چىكرنا چارچۇقىن وان، نەخشەكى خشكۆك بى ژى چىبووى، كو دىژنى نەخشىن دوورپىچكىرى (حصرى)، ئەو نەخشە ب رىكا دوورپىچكىرنا وان ھەشۋا دناق چارچۇقا دا ھاتىنە چىكرن، كو ب رىكا (نكراندن و ئەزمانكى) ھاتىنە بجهئىنان، ديارە كو ھندەك ژ پشكىن قى سندۇقا دارى د شكەستىنە، ھندەك ژى د بەرزەنە، بەلى دەپى سەرى مينا دەپى دى يىن سندۇقىن نىنە، دبىت يى نوو بىت^(۱۱)، ھەژبە بىژىن كو چ نىسبىن ل سەر وى سندۇقا دارى نىن^(۱۷).

دو: گۆمبەتا رەوشەن خانى^(۱۸)

(ۋىنەين / ۱۰)

(۱كم) يا ژ رەخى رۇژئاقىن گۆمبەتا ئىكى دوورە، ژ لايى نەخشە و ئاقاھى ھەردو گۆمبەت وەكى ئىكىن، گۆمبەت ل سەر شەنگستەكى ھەشت لاي ھاتىبەدانان (ھىلكارى/۳).

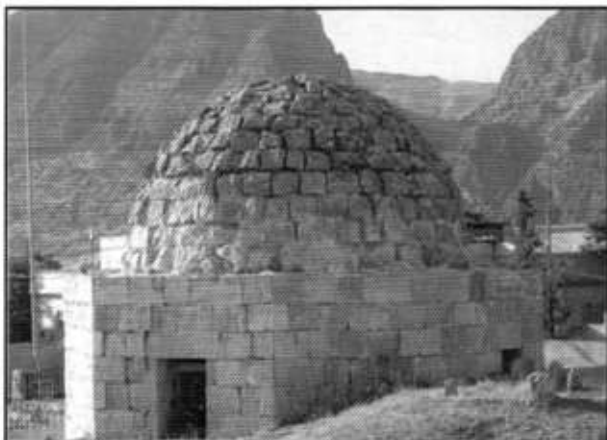
رەخىن وى يىن دەرفە ھندى ئىك نىن، دناقبەرا (۲،۱۰ - ۲،۷۳م) بلنداھىيا وى ل سەر ئەردى نوکە (۲،۱۰م)، ستوبراتيا ديوارىن وى نىزىكى (۱،۴۰م) ھ.

گۆمبەت دگەل ژوورا گۆرى(قەبرى) ب بەرىن تراشتى كو پىشانىن وان د جۇدانە، ھاتىبەئاقاكرن، كىچ ژى وەكى ماددى نويساندىن ھاتىبە ب كارىنباين، ديارە كو گۆمبەت ب رەنگەكى ئىكسەر ل سەر رەخىن وى نا رابىتەفە، بەلكى بياقەك دناقبەرا لىقۇن ديوارى و گۆمبەتى ھەيە، كو درىزاھىيا وى(۷۰سم)، كو دبىتە ستوىن گۆمبەتى، ئەف رەنگى ئاقاكرنى ھەر ژ سەردەمى ئەمەويا ھەبوو، ھەروەكى د ئاقاھىن (قەبە صخرە ۷۲مىش/۱۹۱ژا)دەيتەدېتن^(۱۹)(بىئىرە نەخشىن ھژمار ۱).

سەرى گۆمبەتى ب چ ماددا نەھاتىبە نخافتىن، بەروشاژى گۆمبەتا سولتان حسين وەلى، دا كو ژ ئەگەرىن سەقاي ب پارىزىت، قەبارى گۆمبەتى مەزىنترە ژ يا بەرى نوکە مە بەحسى وى كرى، بازىنەيا

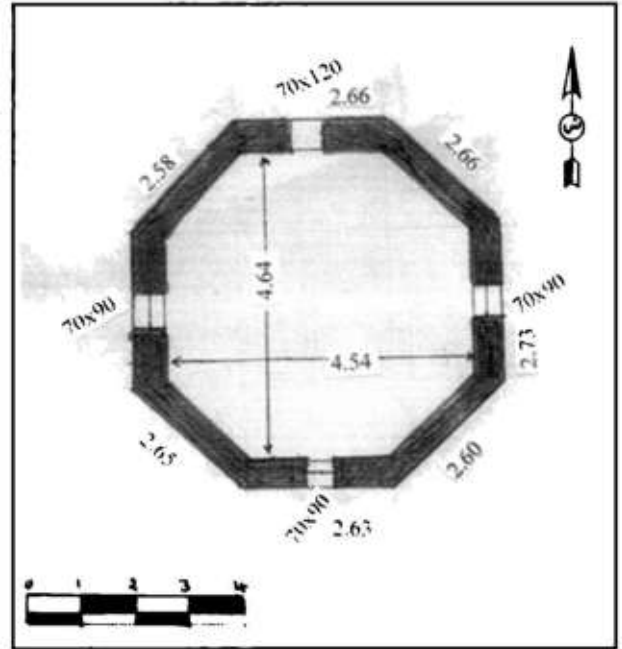
ۋىنەين (۱۰)

گۆمبەتا رەوشەن خان كچا نىسماعىل پاشاين ئىكىن

ھىلكارى (۲)

ھىلكارىن گۆمبەتا رەوشەن خانى

ژىندەر، فەكۆلەر

دناقبەرا ملين كفانا دا ھاتىنە دوورپىچكىرن (وېنەين/ ۱۲)، سىنكوژىيەكا بەروفقازى ل ھەر ھەشت كوزىين ئافاھى دەيتەدېتن، ب رىكا وئ ىن شىيائى كفانەكىن چىكەت، گۆمبەت بەرنگەكىن ب ساناھى يا ل سەر ھاتىيەدانان، بزاڧا كرى كو ئەو سىنكوژى پىچەكىن ژدىوارى بۇ رەخى ژناڧدا دەرگەفتى بن، دا كو رىزىن دىوارى ل سەر براوستن، كو ژ وئ خالى دەست ب زڧرىنى دكەن، ئەو جەھى سەروبىن وان سىنكوژىا تىكەل دېن، ھەشت كفانىن نىڧ بازنەى ژى چىدېن، كو پويچەكىن د تىژن، ھەر كفانەك ژ وان ل رەخەكىن ئافاھى ھاتىيەدانان، ئەو سىنكوژىين دكەڧنە رەخى راست و چەپىن كفانىن (رەخى قىبلن) ب نەخشىن ئەندازىارى و رووھكى و ئاياتىن قورئانا پىرۇز ھاتىنەخەملاندن، رەخى راستىن ىن سىنكوژىن ئەوئ دكەڧىتە رەخى چەپىن ىن كفانىن، ب تىڧەرىزەكا نەخشا ھاتىيە خەملاندن، كو ژ ھىلنن خارۇڧىچ پىنكدھىن و وېنەين موعىنا بىن ناڧ دا، ئەڧ ھىلە

وېنەين (۱۲)

سىنكوژىيەن كفانى ل گۆرى رەوشەنخانى

ژىندەر، وېنە ژ لايىن فەكۆلەرى ھاتىيە گرتن

د بەردەوامن ھەتا دووماھىا رەخى راستىن، ژ دەرڧە ژى وېنەين ئەندازىارى بەرنگى سىنكوژىين بەرخىكڧە رەخۇدۇرىن وئ گرتىنە، ئەو ژى سىنكوژىينە كو وەك ددانىن مشارىنە، ھەتا دكەھىتە ئاستى نەخشىن

وئ دكەھىتە (۱۶م) و بلنداھىيا وئ ژ بلندترىن ئاستى ھەشت رەخىن وئ (۲،۴۰م) ل ھندەك رەخىن وئ پەنجەركىن ھەين، پەنجەركەك يا ل رەخى وئ ىن رۇژھەلاتى ھەى، يا نىزىكى لاكىشنىيە، قەبارى وئ (۷۰×۹۰سم)، وەكى وئ بىن ل رەخى رۇژناڧا و ژىرى ھەين، ھندەك كوورائىين بچويك (كونىن كویر) ل سەر لىڧىن ژدەرڧە بىن پەنجەركا بىن ھەين، دىيت بۇ مەرەما ئاسىكرنا شىڧىشىن ئاسنى بىت، دا كو ژىلى رىكا دەرگەھى، كەس ب چ رىكىن دى نەچىتە دناڧ گۆمبەتنى دا، دەرىنكى وئ دكەڧىتە رەخى ژوورى، رەنگى وئ لاكىشەيە (۱،۲۰م×۷۰سم)، ل سەر دەرىنكى كفانەكا ھەى، پەحنىيا وئ (۲۰سم) ل سەر رووین دىوارى ھاتىيە چىكىرن و چ ژى دەرئەكەڧىتە.

رووبەرى ژوورى (۴،۶۵×۴،۵۵م)، ھوستاى رىكەكا ژنھاتى و بەرئاقىل بكارئىنايە، ديارە كو شەھەرەزايى د رىكىن ئافاھىين عەرىى بىن ئىسلامى دا ھەبوويە، ئەو ژى سىنكوژىين خوارن (سىنكوژىين كوژىا) كو

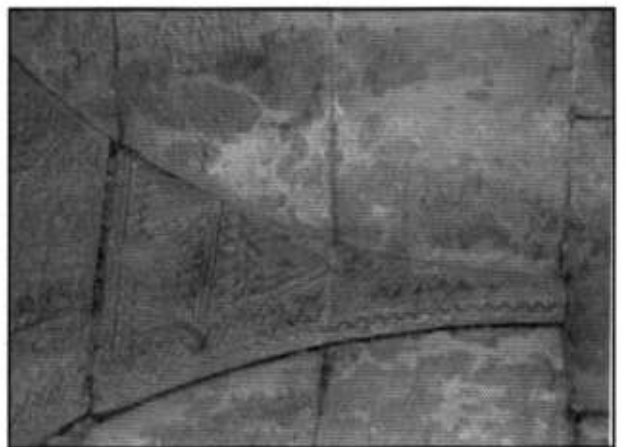
رووھكى.

ل رەخى چەپىن يىن وئ تىقەرئىزا مە بەھسكرى، دو تاك و بەلگىن وەكى رما بەرچاڧ دكەڧن، بستىكىن وان يىن ل خارى، ل سەر وان كۆمەكا موعىنا ب قەبارىن جۇدا يىن ھەين، ل سەرى وان زى ئەو نەخش و نىكارن ئەوئىن مە بەرى نھا بەھسى وان كرى. سىكوزىيەكا مەزىن يا ل سەر سەرى وئ ھاتىيەدانان، ب رىكا ھىلەكى يا بوويە دو پشك، پشكا سەرى و يا خارى، پشكا خارى نەخشى پىنچ بەلگىن ھەمبىز، ب رىكا نكراندنا ژناف دا ھاتىنە كۆلان، ئەو بەلگە ھەمى ل رەخى خارى لىجھەكى دگەھنە ئىك^(۱۲). بەلى پشكا سەرى ز وئ سىكوزىيا مە بەھسكرى، سىكوزىيەكا ل نىقەكى ھەى، كوزىين وئ د راستن، ب نەخش و نىكارا ھاتىيەخەملاندن، نەخشى وئ سىكوزىيەكە كو سەرى وئ بەر ب خارى دچىت، بەلى يا قولپاندىيە، نەخشى رەخىن راست و چەپىن قى سىكوزىيەكە ھەكى نەخشىن سىكوزىيا ل خارىنە، بەلى ژلاين قەبارەبىقە بچوكتىن (وئىنەين/۱۳).

ل سەرى وان نەخشا، تىقەرئىزەكا دى يا نەخشكرى ھەيە، ئەو زى قۇرمىن دارا و بەلگىن رووھكانە، كو دناقىكرانە و ل نىقەكا ھەكى گۆلەكى لى دەين، ل رەخى سەرى زى تىز دىت، ل سەرى وان نەخشىن رووھكى ئەوئىت مە بەھسكرىن، تىقەرئىزەكا نىسى

وئىنەين (۱۳)

زەخرەفەيىن سىكوزىيەكا قولپاندى ل ئالىن ژىرى يىن كۆمبەتا رەوشەنخانى

ھەيە، كو ئايەتەكا قۇرئانىيە (إنا فتحنا لك فتحا مبینا * لیغفر لك الله ما تقدم من ذنبك وما تأخر ویتم نعمته علیك ویهدیک صراطا مستقیما * وینصرک)^(۱۱).

بەلى ئەو سىكوزىيا دكەڧىتە رەخى راستن يىن كڧانى، نەخشىن وئ زى ھەكى سىكوزىيا بەرى نوکەنە، ژىلى تىقەرئىزا نىسىن، ئايەتا بەرى نوکە د سىكوزىيا بەرى نوکە دا تمام دكەت، دەقى وئ زى (الله نصرنا عزیزا)^(۱۲)، زىدەبارى ئايەتىن پشتى وئ، ئەو زى

وئىنەين (۱۴)

ژىدەر، وئىنە ژلاين قەكۆلەرى ھاتىيەگرتن.

(إنا عرضنا الأمانة على السماوات والأرض والجبال فأبين أن يحملنها وأشفقن منها)^(۱۳)، (وئىنەين/۱۴). ئەندازىبارى بزاڧا كرى ب رەنگەكىن خشكۆك كۆمبەتى ژناف دا دەرىخىت، ئەو زى پارچىن بەرى ب رەنگەكىن ب رىكخستى و ئىك ل دووڧ يا دى يىن ب سەروبەركرىن، ئەردى ژوورا گۇرا زى ب بەرىن جۇدا ھاتىيەرائىخستىن، بەلى گەلەك ژوان نەماينە. ھەزىيە بىزىن كو چ سىندۇقىن دارى د قى گۆرىقە نىنە، ھەكى وئ سىندۇقا د گۆرى سولتان حسىنى قە ھەى، بەلى دو كىلىين گۇرا يىن ھەين، كو ل كوزىيەكى ئافاھىنە و ژبەرى مەرمەرى ھاتىنە چىكرن.

كىليا گۆرى^(۲۴) رەوشەن خانى

بەلى كىليا گۆرى ئەوا ل دەف سەرى دەھتەدانان.
ژ بەرى مەرمەرى ئىن ھاتىنە چىكىن: بلنداھىيا
وى (۱۰۱۵م) و پەحنىيا وى (۱۴سم) و ستورىاتىا وى
(۱۰سم). رەنگى وى بىن لاکىئشەببە، كفانەكا ل
سەرى ھەى ژ شەش رىزا پىكدھىت، بەلى پشكا ل
سەرى پويچەكى يا تىژە، كو ژ شەش رىزىن نىسىنى
پىكدھىت، ب فى رەنگى: (ھىلكارى/ ۴).

رىزا ئىكى: يا ارحم الراحمين

رىزا دوىن: هذا قبر المرحومه

رىزا سىن: المبرورة المغفوره لها

رىزا چارى: روشن بنت اسماعيل باشا

رىزا پىنجى: توفيت في شهر رجب

رىزا شەشى: ســــنە ۱۲۰۲.

ب كوردى

رىزا ئىكى: يا بىن ژ ھەمبا دلۇفانتر

رىزا دوىن: ئەقە گۆرى خۇدى ژى رازىيا

رىزا سىن: بىن گۆنەھ و خۇدى ب غەفرىنىت

رىزا چارى: رەوشەنا كچا ئسماعيل پاشاى

رىزا پىنجى: ل ھەبقا رەجەبى مریه

رىزا شەشى: سالا ۱۲۰۲.

كىليا دوىن ئەوا ددانه رەخى پىيا، ئەو ژى ژ لایى

قەبارە و رەنگىقە ھەكى كىليا ئىكىبە، ئەف نىسىنى

بىن ل سەر ھەين: (ھىلكارى/ ۵).

رىزا ئىكى: يا اكرم الاكرمين

رىزا دوىن: أیها الزائر قبری اهدى لی

رىزا سىن: من كلام الله اجر الفاتحه

رىزا چارى: قل عليها رحمه من ربها

رىزا پىنجى: ولها أبواب خیر فاتحه

رىزا شەشى: ســــنە ۱۲۰۲.

ب كوردى

رىزا ئىكى: يا خۇدانى كەرەمى

رىزا دوىن: ئەى ئەو كەسىن تو دەھىبە سەر گۆرى

من. بۇ من بکە دىارى

رىزا سىن: ژ كەلامى خۇدى خىرا فاتحەكى

رىزا چارى: بىژە خۇدى دلۇفانىن پى بېت

رىزا پىنجى: دەرگەھىن خىرى بۇ قەكەت فاتحە

ھىلكارى (۴-۵)

ھىلكارىن كىليا گۆرى رەوشەن خانى

وئىنەين (۱۵)

كىنلپا گۇرئ رەوشەن خانى و باندۇرا سەقايى ل سەر سەرۋىرئ وئ

وئىنەين (۱۷)

ئىك ز كىلپىن گورا يىن ل گۇمبەتا نەناسكرى ھاتىبە دىتن

وئىنەين (۱۱)

بەرماكىن گۇمبەتەكا نەناسكرى چەند گۇرەكا ھەمبىز دكەت

ئىدەر، وئىنە ز لايىن فەكۇلەرى ھاتىبە گرتن.

گۆمبەتېن بەرى نوگە مە ئاقىرى داين، بەلى شەش رەخ بتىن ئى ماينە، ژ بەرىن نە تراشتى و كىسلى ھاتىيە ئاقاكرن، ئەوا ئى ماى شەنگىستى وئ يە كو بلنداھىيا وى (۷۵-۹۵سەم) و پەحنىيا ديوارىن وئ (۹۳سەم)، دىيت دەرىنگى وئ ل ئىك ژ رەخىن وئ يىن نەماى بيت، ژئاف دا قەبارى ژوورى (۴.۰۲۵×۴.۵۵م)، دناف وئ ژوورى دا بەرماكىن سى كىليا ھەبوون، دو ژوان د نەخشىكرى بوون، بى سى ھندەك نقىسىن ل سەر ھەبوون، بەلى ھەشفت بوون (تشويە) ئەم نەشيان بخوينىن^(۱۵) (وئىنەين/۱۷).

رىزا شەشى، سالا ۱۲۰۲.

بەلى مخابن ھەردو رەخىن قى كىلىن يىن خراببوون، ژ بەركو ئەف ئەنتىكىن ب بەھا يىن ھىلاينە دىن دلۇقانىيا ئەگەرىن سەقايىشە، ژ بەر قى چەندى ئەو بارانىن ھاتىنە ژورقە، ھەر ژ سەرى ھەتا خوارى درزەكا درىژ يا ل رەخى چەپى كرى (وئىنەين/۱۵).

ل رەخى ژوورىيا گۆمبەتا رەوشەن خانى، بەرماكىن بىناھەكى دەينە دىتن (وئىنەين/۱۱) دىيت ئەفە ئى يىن گۆمبەتەكى بن ھەكى وان

ژىدەر:

۱. العباسي، محفوظ، إمارة بهدينان العباسية، مطبعة الجمهورية (الموصل، ۱۹۶۹م). العباسي، المرجع السابق، إحدى صور الكتاب، ص(۱).
۲. ل دویف نقىسارەكا مووزەخانا مووسلى يا ھىمار (۲۹۳) ل رۇژا ۱۹۱۷/۷/۴م و ھىمار (۱۲۲۳) ل رۇژا ۱۹۷۲/۸/۲زا.
۳. سولتان حسىنى كورى ھەسەنى سەيفەددىنى پىرىيا جارا دىژنى (حسین وەلى)، پىشتى مرنا بابى خۇ دناقبەرا سالىن (۹۴۰_۹۸۸مش/۱۵۲۳_۱۵۷۳ز) دەستەلات ھەرگىتە، ئەفە ئى ل دووف سوزنامەكى بوو كو ژلاى سولتان سلىمانى قانوونى (۹۲۷_۹۷۴مش/۱۵۲۰_۱۵۷۳ز) ھاتىبوو سپارتىن، جەھەكى تاپەت ھەبوو، دەيتە زانىن كو ل دەف (باب العالی) مېرى كوردأ بىن ژ ھەمىيا ھەفادارتى بوو، ل دووف داخوازىا دەولەتا ئۇسمانى كۆمەكا ئىرشىن لەشكەرى كرىوون، شىيا سنوورتن مېرگەھا خۇ بەرقرەھ كەت، بۇ چەند سالا ئى دەستەلات ل مووسلى كرىە، ژىدەر ھەسا دىاردكەن كو ل سەردەمى وئ شۇرشەكا ئاقاكرن چىبوو، دىسان ب (تەقوا) و قىانا زانایا بىن ئاقدارىوو، ل سالا (۹۸۱مش/۱۵۷۳ز) ھەرگىتە، (۳۹) سالا ئى دەستەلات كرىە، بۇ پىر پىزانىنا سەھكە، البىلىسى، الامىر شرفخان بىن شمس الدىن بىن شرفخان الروزكى (ت ۱۰۱۰ھ/۱۱۰۱م)، شرفنامە، ترجمە محمد جمیل الملا احمد الروزىيانى، ط۲، مؤسسە موكرىانى للطباعة والنشر (أربیل، ۲۰۰۱م)، ص ۲۱۴، ھامش ۲۴، المائى، أنور، الأكراد في بهدينان، مطبعة الحصان (الموصل، ۱۹۶۰م)، ص ۱۲۸-۱۳۰، ئامىدى، كاوه فرىق، إمارة بادىنان (۱۷۰۰-۱۸۴۲م)، ط۱، مطبعة حیات (دھۆك، ۲۰۰۰م)، ص ۳۴، (نەخشىن/۲).
۴. الدراجى، عمارة القلاع، ص ص ۸۴-۸۵.
۵. الجمعة، احمد قاسم، العناصر المعمارية والفنية لقبة الصخرة والمسجد الأقصى، دراسات في تاريخ وأثار فلسطين، وقائع الندوة العالمية الأولى للأثار الفلسطينية (جامعة حلب، ۱۹۸۴م)، ص ۴۹.
۶. محمد، غازى رجب، العمارة العربية في العصر الإسلامي، مطبعة التعليم العالي والبحث العلمي (جامعة بغداد، ۱۹۸۹م)، ص ۲۰۳.
۷. ياقوتى موستەعصمى ئەوئ ل سالا (۱۹۸مش/۱۲۹۶ز) مرى، خۇشنىقىسى ژ ھەمیان ئاقدارتى بوو كو ل داوبىيا سەردەمى ەباسى و سەردەمى مەغۇلىا ژباى، بىئىرە، (العزاوى، عباس) خطاطو جامع مرجان، مجلة سومر، (۱۹۴۷م) مج ۳، ج ۲، ص ۳۱۴-۳۱۶. ژ سالۇخەتېن نقىسىنا موستەعصمى، پىتىن وئ لىكداى و درىژن، پىتىن راست ھەكى ئەلىفى ھند دىار نىبىن، گەلەك تا ژ داوبىيا وئ ناچن، گەلەك پىكھاتىن نقىسىنى بىن تىدا ھەين و دىسان گەلەك پىكھاتىن ھۆنەرى ئى دناف دانە، بىئىرە، (الجمعة، احمد قاسم، الأثار الرخامية في الموصل خلال العهدين الاتابكي والایلخاني، أطروحة دكتوراه (غير منشورة) مقدمة إلى مجلس كلية الأثار بجامعة القاهرة، (القاهرة، ۱۹۷۵م) مج ۱، ص ۱۵۵).
۸. فەكۆلىنەكا مەيدانى.

۹. الجمعة، احمد قاسم، مدخل مزار (بنتجة علي) في الموصول، مجلة اداب الراقدين، العدد (۱۹) لسنة ۱۹۸۹م، ص ۹۹.
۱۰. مصطفى، صالح لمعي، القباب، (بيروت، ۱۹۷۷م)، ص ۱۰.
۱۱. مصطفى، صالح لمعي، القباب، (بيروت، ۱۹۷۷م)، ص ۱۰.
۱۲. فەكۆلىنەكا مەيدانى.
۱۳. فەكۆلىنەكا مەيدانى.
۱۴. حەشۇە: پارچەكا بچويكا دارييه، شكلى وئى بىن ئەندازىيە، ب چەند كەرستى دەينە نەخشىكرن و تامدان، وەكى عاج و ميناى، ھەر ژ سەردەمى عەباسىيا ئەف رەنگى نەخشى ھەيوو، بەلى ل سەردەمى مەملووكيا گەھشئا گۆبىتكا ھوورى و جوانىن، ھندەك شكلىن ئەندازىيە بىن ئالۇز ھاتنە نافدا، ستىر تىكھەلبوون، سى كوزى و مونھەنى و لاكىشە و چوار كوزى زىندەبوون، بىنرە، وزىري، دم يحيى، موسوعە عناصر العمارة الإسلامية، الكتاب الرابع، ط۱ (القاهرة، ۲۰۰۰م)، ص ۳۱.
۱۵. تەعشىق (interleave)، ھۇنەرى تەعشىقكرنا دارى، ھۇنەرەكى خشكوك و جوانە و دەلىفا خيالى و داھىنانى يا تىدا ھەى، رامانا وئى ژى ئەوھ كوچەند وئىنەبىن ئەندازىيە ل سەر پارچەكا دارى بەينە كۆلان، بى كو بەينە نىخاشتن يان ژى بزمار بەينە بكارنىنان، نانكو ب رىكا ھاقىتن و نكراندن دەينە بجهىنان، دى پارچەكى ژ دارى كولى پاشى دى جھى دارى دى لى چىكەى و دى ئىكودو كرن (وەرگىرا).
۱۶. فەكۆلىنەكا مەيدانى.
۱۷. د نىبىسارا مووزەخانا مووسلى يا ھژمار (۱۵۶/۷۱/۵) ل رۇزا (۱۹۵۵/۳/۱۵) ئەوا بۇ رىشەبەريا شوبىنوارىن كەفن ھاتىيە ھنارتن، دياردكەت كو موفتى ئامىدىن ئەو ھانداركرىنە كو سىندوقەك يا دگۆمبەتى دا ھەى، ژ دارى ساجى ھاتىيە چىكرن و نىبىستىن ئەرەبى ب خەتى كوفى ل سەر ھەنە، زىندەبارى نەخش و نىكارا، موفتى دىزىت كو ئەو بىن شىيە چەندەكى ژى بخونىت، ئەو ژى (داود بن يوسف بن أفرا يم المعروف بابن الحزاني توفي سنة ۱۹۱ھ)، بەلى مە چ ژىيان و مرنا فى كەسى ل سەرى ئەزانى، ديارە كو پىزانىن بۇ موفتى ئامىدىن ب رىكا كەسىن دى بىن ھاتىن، يان ژى ئەو سىندوقە يا ژ جھەكى دى ھاتى و يا كرىيە دناف گورى سولتان حسىن وەلى، بەلى راستى ئەو نىبىسنا ل سەر دەرگەھى گورى ھەى، چ گۆمانى ناھىلىت كو ئەو گۆرە بىن سولتان حسىن بە (فەكۆلەر).
۱۸. رەوشەن خان كچا (ئىسماعىل پاشايى ئىككىيە) ئەوئى دناقبەرا سالىن (۱۱۸۲_۱۲۱۳م/ش/ ۱۷۱۸_۱۷۹۸ز) دەستەلاتداری كرى بەلى ل سەر ژيانا وئى چ بدەست مە نەكەفتىيە، ژىلى كىلىيا گورى وئى كو دياردكەت ئەو كچا (ئىسماعىل پاشايى ئىككىيە يە) و ل سالا (۱۲۰۲م/ش) مریە، وختى مە سەرەدانا كەلھا شۇشنى كرى، دياربوو كو دەبكا وئى (ناثیلة خاتوون) ل وئى ھاتىيە فەشارتن (وئىنەبى/ ۱۱). (فەكۆلەر).
- Fig 20.۱.vol.۱(۱۹۵۸ 1st.Pup.Pdican(book.Creswell(E.M.A).Early Muslim Architecture ۱۹
۲۰. فەكۆلىنەكا مەيدانى.
۲۱. سورة الفتح، الآية ۳-۱.
۲۲. سورة الفتح، الآية ۳.
۲۳. سورة الأحزاب، الآية ۷۲.
۲۴. كىلىيا گورى مەرەم ژى نىشانەكە ل سەر وئى مرفۇق ھاتىيە فەشارتن، ھندەك جارا ناف و ناسناقىن وئى كەسىنە، ھندەك جارا ژى ژدايكبوون و مرن و ھەنا شۇلا وئى ژى، ابن الجوزي، ابو الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد بن علي (ت ۵۹۷ھ/۱۲۰۰م)، المنتظم في تاريخ الملوك والأمم، دراسة وتحقيق: محمد عبد القادر عطا ومصطفى عبد القادر عطا، ط۲، دار الكتب العلمية (بيروت، ۱۹۹۵م)، ج ۴، ص ۱۲، وما اشتهر به أبان حياته علاوة على بعض من آيات القرآن الكريم، ينظر: ابن خلكان، ابو العباس شمس الدين احمد بن محمد (۱۸۱ھ/۱۲۸۲م)، وفيات الأعيان وإنباء أبناء الزمان، حققه: إحسان عباس، دار صادر (بيروت، ۱۹۷۰م)، ج ۲، ط ۴ (بيروت، ۲۰۰۵م)، ج ۱، ص ۱۰، ص ۹۴، ۲۸۴. ژ بەر كو ئەف كىلىيە ل جھەكى يا نەجھ نىنە، ئەز دوپر نايىم كو گورى زەلامەكى بىت، ژ بەركو ئەف نايەتىن ئىرۇز ل سەر گورى ژىكەكى ناھىنە نىبىس، بەلكى ل سەر گورى سەركىشەكى دەينە چىكرن كو چالاكىين لەشكەرى ھەبن (فەكۆلەر).
۲۵. فەكۆلىنەكا مەيدانى.

قەكۆلىنەك ل سەر گۆمبەتئىن گۆرستانئىن دەقەرأ بەھدىنان

كۆفان ئىمان ياسىن

گۆمبەتات چى يە:

گۆمبەت ب راما نا كفانكرنا هەر تىشتەكى دەيت،
خرفه كرنا رهخىن وئ و قىكگه هشتنا وئ د بلندىيا
وئ دا^{۱۱} ل دەف ئەندازيارئ ئاقاهى گۆمبەت ب راما نا
گرىبەكا كقان كرى دەيت^{۱۲} ب چەند رەنگا دەپتە
دېتن:

- گۆمبەتا پەيسك:

ئەف رەنگى گۆمبەتا دەست ب بلنداھىن دكەتن
هەر ژ شەنگستىن خوارى تا دگەھىتە بلندىيا
گۆمبەتن، ئەف رەنگى گۆمبەتا گەلەكى كەقنە،
بۇ ئىكەم جار ل باژئرى (ئۇر ىن سومەرى) ھاتبوو
دېتن و بۇ ئخافتنا گۆرىن شاھا ھاتبوو ب كارئىنان.

- گۆمبەتا نىف لولەى:

كوورائىبەكا گرۇقراھەى، بلندىيا وئ يا لولەى
يە، ئەف ميناكە ل چەرخىن مېتانى و ئاشورى ىن
كەقن (۱۵۰۰-۹۱۱ب.ز) دەرکەفتىبە.

- گۆمبەتا تىژ:

ئەف رەنگى گۆمبەتن دەست ب خوارىوونى
دكەت هەر ژ شەنگستا نا دگەھىتە خالا داوئى و
ب رەنگەكى تىژ، بۇ ئىكەم جار ئەف گۆمبەتە ل
سەردەمن مالباتا ئۇر يا سىن دەرکەفتىبە.

- گۆمبەتا ھىلكەى:

ئەف جۇرى گۆمبەتا رەنگى ھىكى وەرەگرىتن،
سىن مەلبەندىن ھەين و ھاتىبە بكارئىنان ل باكور و
باشوورىن دؤلا دو رووبارا يا كەقن.

- گۆمبەتا چەمانى:

ئەف گۆمبەتە نەيا تامامە يان پىشكەكا رازاندى
يە ژ گۆمبەتن، دا بىشنىت گرانىن ل سەر گۆمبەتا
مەزىن كىم كەتن.

پىكھاتا گۆمبەتنى و پىكىن وئ:

۱- پىن گۆمبەتن: ئىكەم بەر يان كەرىبىچ دەپتە
دانان دىبە شەنگست يان پىن گۆمبەتن، دەپتە
دانان ل سەر ھەمى رهخىن گۆمبەت ل سەر
دەپتە ئاقاكرن، ب پىشكىن دى بىن ئاقاهى دەپتە
گرىندان قە .

۲- چوكىن گۆمبەتن: دىبە پىشكا داوئى بەرى
دەسپىكرنا كقانى و دكەقنە سەر دىوارى.

۳- ملىن گۆمبەتن: ئەو پىشكە يا رەنگى گۆمبەتن
دىاردكەت، ئايا گۆمبەت يا گرۇقرە يان تىژ يان
قەكرى يان رازابى.

نەخشىن گۆمبەتا مىر عەلى خان بەگى

**گۆمبەتا مىر عەلى خان بەگى
ل زاخۇ (۱۷۹۰-۱۷۹۷زى) تىكەلا
فۇرمى جەزىرى و سەلجۇقى**

دكەفېتە دناف گۇرستانا زاخۇ يا مەزن^(۱۵). بلندييا گۆمبەتنى دناقبەرا (۱۶۱۰م-۱۶۲۰م) ژ دەرقە، لى ژ ناقددا بلندييا وئ (۵۵۲۰م-۵۵۳۰م) ژ بەركو ستووراتييا ديوارى وئ (۹۰سم)، بلندييا ئەردى تا دكەھتە بنى پەنجەرا (۳م)، بلندييا پەنجەرا (۱۰۲۰م) ژ پەنجەركى تا دكەھيتە گوپيتكا گۆمبەتنى (۱۰۹۰م-۱۲م) ب فى رەنگى دى بلندييا گۆمبەتنى بېتە (۱۶۱۰م-۱۶۲۰م) ئەقەزى بلنداھىيەكا نىزىك دروستىن يە^(۱۱). -درىژيا ھەر رەخەكى گۆمبەتنى ژ ناقددا (۲۰۹۷م - ۳م) تىرى وئ دىبىتە (۱م) ھەر چەندە ل ھندەك جھاب ئەگەرى رابوونا كورتانەى (لەبخىن) دىبىتە (۱۶۱۰م). ژ بەر فى چەندى رووبەرى ژ ناقددا دىبىتە (۳۶م).

- ۴- چارچوقە (صنج- قالب): پارچەكا بەرى يان كەرىپچى يە ب رىكا وئ ئەم كفانا گۆمبەتنى دروست دكەين، دىبىتە پشكا بنەرەتى ژ گۆمبەتنى.
- ۵- كليل: ئەو پشكا بەرى يان كەرىپچى يە دكەفېتە ناقدراستا كفانا گۆمبەتنى.
- ۶- پشتا گۆمبەتنى: ئەو پەسارى (انحدار) بلندە ژ سەررەيا گۆمبەتنى.
- ۷- زكى گۆمبەتنى: ئەو پەسارى گرۇقرە ژ ناقددا بەرامبەرى ژىريا گۆمبەتنى^(۱۳).
- ۸- ستوورىيا گۆمبەتنى: درىژاھىيە دناقبەرا زكى كرئيا گۆمبەتنى و پشتا وئ.
- ۹- بلندييا گۆمبەتنى: درىژاھىيا راستە دناقبەرا گوپيتكا گۆمبەتنى و شەنگستىن وئ.
- ۱۰- فرەھىيا گۆمبەتنى: ئەو درىژاھىيە دناقبەرا پىن گۆمبەتنى ژ ناقددا^(۱۴).

دەست درىزىيا مەۋقى^{۱۹}.

ب دوورائىيا (۴م) ژ كۆزىن باكوورى گۈمبەتنى چوار كۆزىيەكا ب بەر و كىسلا ھاتىيە ئاڧاكرن، درىزىيا رەخىن وى (۷م)، ل ئاقەرئاستا وى گۆرەك ھەبە و رەخىن وى ب كىسلى ھاتىيە ھىنن، دەرگەھى وى ل كۆزىن باكوورى رۇژھەلاتى يە، فرەھىيا وى (۸۷سم)، تى ئەڧ دىوارە ھاتىيە دانان بۇ دەستىشائىكرنا جەھى و دىياركرنا توخىبا. پاشى ل تەنشىتا وى بو رەخىن رۇژئاقاي لاكېشەبەكا دى ھەبە -درىزىيا وى (۱۰۸۱م) و پانىيا وى (۱۰۱۰م) گۆرەك رەخىن وى خىزەبەر ھەبە ل كۆزىن باشوورى رۇژئاقاي ھاتىيە دروستكرن، ئەم دوور ئابىنن ئەڧ پىشكە ژى پىشكەك بىت ژ كۆمەلگەھا ئاڧاھى يا گۆرستانى، ژ بەرگو شوپنوارىن كەلەكەك ل باكوورى پەسارا كرى گۈمبەت ل سەر ھاتىيە دانان دىيارن، ژ ھەژى گوتىن يە دىوارىن قان ھەردو (ژوورا) ژ بەرى و كىسلى ھاتىيە دروستكرن و بىندىقى نووژەنكرنى يە.

سەرى گۈمبەتا مىر عەلى ب گۆزكا ھاتىوو ئاڧاكرن، ئەو گۆزكىن ھاتىيە دىتن بىن وان بى راستە، تىرى وان دىناقبەرا (۹۱-۱۰۳سم) ژ ئاخەكا سۇر ھاتىيە دروستكرن، پاشى تووشى سۆتتەكا دژوار بووینە، نە دوورە ئىك جەھ اكارگەھا بۇ چىكرنا قان گۆزكا ھاتىيە بكارئىنان، ژ رووئى ئەكنىكى قە چ پويتە پى نە ھاتىيە كرىن، بەلكى دخوارن و چارچۇقە (دۇلابا گۆزكا) نەھاتىيە بكارئىنان، بەلكى بەدەست ھاتىيە دروستكرن، ئەو گۆزك تايبەت بۇ گۈمبەتنى ھاتىيە دروستكرن، بىن وان گۆزكا دكەڧىتە ژئاف گۈمبەتنى دا و ب كىسلى ھاتىيە لەبخرىن، ھندەك نەخىشەبىن سادە ل سەر دەردكەڧن ئەوژى اموعىنن)، ژ ئەگەرا ڧىككەڧتتا دو ھىلا ئەو موغىنە دروست بووینە^{۲۰}.

ھژمارا گۆرئىن دىناق گۈمبەتا مىر عەلى دا ھاتىيە قەشتارتىن دەھ گۆرئىن، لى ئەگەر ئەم بىنرىنە چاوانىيا دانانا وان گۆرۇ، دى چوار گۆرئىن سەرەكى بىنن، زىدەبارى ئىكى دى دىبىت بى كەسەك گرىنگى مىرگەھى بىت، ژ بەر دەرگەھى دەست پىدكەن و بەرەڧ باشوورى گۈمبەتنى دچن ب قى رەنگى.

۱- گۆرئى ئىكى، ژ بەرى تەباشىرى و كىسلى ھاتىيە

دەرگەھى گۈمبەتنى دكەڧىتە رەخى باكوورى، بەرامبەر سەراپا دەستەلاتى (قىشلە) بلىدىيا دەرگەھى (۲م)، فرەھىيا دەرگەھى (۹۰سم) ئەڧ چەندە ژى سەخلەتەك تايبەتە د ئەڧى گۈمبەتنى دا، ئاقەرئاستا ھەر رەخەكى گۈمبەتنى پەنجەرەك ھەبە، دوورائىين وى (۸۰سم، ۲۰م) سەرى ھەر پەنجەرەكى ئىڧ كىڧانە، پىشنى بلىدىيا سى مەترا ژ ئەردى پەنجەر ھاتىيەدانان، ھەر كۆزىيەكى ژ ئاڧدا نەخىشەكى شەش چەق ھەبە، خالا بەراھىن ژ سەرى دەست بىن دكەتن، بلىدىيا وان نەخشا ۋەكى بلىدىيا پەنجەرگايە (۱۰،۰۱م)، ئەندازىارى پىر قىايە ھەڧسەنگىن بەدەتە نەخىش و پەنجەرە.

ئەگەر ئەم نىرىنەكى ل سەر نەخىشەبىن مقررئى بىكەن، دى بىنن ۋەكى كىڧانن بە، يان يا درىژە، گەلەك رەنگىن وى ھەنە، چەند رۆلەكا دىبىت، ۋەكى كارىن ئاڧاھى و زىدەبارى رەخەكى جوانىن، نىڧشكى قان مقررئى مەرەمەكا سورىالى يە (غىر واقىي) ھەبە، ئەو پىر ۋەكى جەڧەنگى ئاڧاھى ھاتىيە بكارئىنان، مقررئى دەپتە بكارئىنان دىناق لىڧىن سەرى بىن بانى بەرەڧ خوارى، دەمى ئاڧاھىيەكى سى يان شەش يان ھەشت كۆزىن بەرەڧ كىڧان بوونى قە دچىت، تايبەت دەپتە دروست كرىن ل كۆزىن ئاڧاھىيان^{۲۱}.

مقررئى گۈمبەتا مىر عەلى، ژ كىسلى ھاتىوونە دروستكرن بىن تىكەلكرن دگەل نىشەكى دى، دەرگەڧتتا وان ب رەنگەكى ئەندازىارى جوان بوو، ئەندازىارى بىزاف كرىيە ھەڧسەنگىيەكى بىخىتە دىناقبەرا ھەر شەش چەڧىن نەخىشى، ل خوارى بىن ھەر ئىك ژ ئەقان چەقا كرىوو ئىڧ كىڧانەك، ھەر نەخىشەك ژ ئەقان ل كۆزىيەكى گۈمبەتنى ھاتىوو دانان، مەرەم ژى قەگۈھاستىنا گۈمبەتنى يە ژ شەش كۆزىن بو كىڧان^{۲۲}، دىشىن بىزىن ئەندازىار بى سەرگەڧتى بوو د نەنجامدانا قى كارى دا، شىايە وىنەيەكى تمام بەدەتە وى كەسى بى سەھدكەتنى، زىدەبارى گەھىشتىنا روتناھىن بۇ ژوورقە، تىدا گۈمبەت ھاتىيە لەبخرىن ب كىسلى، نە دوورە نىڧسىن (ئايەتئىن قورئانا پىرۇز يان دوغا) ب بۇياغى ل سەر ھاتىيەكى لى ب بوورينا دەمى ئەو نىڧسىن تىكچووون، ژ بەر دەستودارى سەڧاي يان

جوانىرىن گۆپايە د دېرۇكا مىرگەھا بەھىنان دا ھاتىيە دانان، يان ب رەنگەكى دى ئىك ز جوانىرىن گۆپايە ل دەقەرى، ز بەر و كىسلا ھاتىيە ئاڧاكرن، دەمن ھەرفىنا سەرى گۆمبەنى ھىندەك بەرىن وى ز جھ- بىرە، ل ھەر رەخەكى گۆپى سى بەر ھاتىيە نەخشىكرن، رەخى باشوورى سى گۆلېن كوور دېەرى را ھاتىيە نەخشىاندن، گولا ئىكى يا شەش بەلگە، ب رەنگەكى ھۆنەرى جوان دەرگەفتىيە، دەستودارى وى بى شويىنارى گەلەك باشە، گولا دووى دوازە بەلگە، ئەوژى ب رەنگەكى جوان وپاش ماپە، گولا سى جھى داخىيە سەرى وى شىكەستى يە و گولەكا ھەشت بەلگە و دناڧ سىتېرەكا ھەشت كوژى دا ھاتىيە گوكراندن، ھۆستاي بزاف كرىبە ھەمى كوژىيا ھەكى ئىك تلىپە (كتلە) دەرېنخىتن، و دكارى خۇدا بى سەرگەفتى بوويە، كوورائىيەك دايە ھەر گولەكى، دا بالا ھەر مرقەھەكى ب كىشىت دەمن قەستا وى گۆرى دكەتن.

ھۆستاي پىنكولكرىبە ل رەخى باكوورى پىر گۆپى ب خەملىنىت، گولا ئىكى ب رەنگەكى ئەندازارى ھوپر ھاتىيە دروستكرن، گولەكا ھەشت بەلگە دناڧ سىتېرەكا ھەشت رەخ دا، دناڧ كڧانەكا گرۇڧر دا ھاتىيە چارچوڧەكرن، پاشى گولەكا دى يا شەش بەلگى ھاتىيە نەخشىاندن، ھەر چەندە ئەڧ گولە گەلەك تىكچوويە لى دەئىتە خواندن، ل رەخى كىتلىيا رۇڧئاقاي بەرەكى درىژ ھاتىيە دانان، درىژىيا وى (۱۰سەم) ئىدا پىنچ گول دناڧ دو ھىلېن ئىك ئالىيا ھاتىيە دانان، دناڧ ھەر ڧالائىيەكى دا گولەكا چوار بەلگ نەخشىاندىنە، ھەكى وان نەخشىايە ئەڧى دەرگەھى ھۇلا خوېندىن ل خواندىنگەھا قوبەھان ھاتىيە نەخشىكرن بەلى نە دەرگەفتىنە^[۱۱].

ئەگەر ئەم ھەڧبەركرنەكى بگەين دى بىنىن سىتېرا ھەشت رەخ ب روھنى ل منارا مزگەفتا نامىدىن دەرگەڧىتن، دناڧ قى سىتېرى دا گولەكا ھەشت بەلگ نەخشىاندىنە^[۱۲]، دىسان ل خواندىنگەھا قوبەھان ل نامىدىن ئەم نەخشى سىتېرا ھەشت رەخ دىنىن، ل داوييا سەرى ھەر تىشكەكا سىتېرى

دانان، بلندىيا وى ز ئەردى (۴۰سەم) و پانىيا گۆپى (۵۲سەم) و -درىژىيا وى (۴۰سەم) چ نەخشى ل سەر نىن.

۱- گۆپى دووى، ئىكسەرب رەخ گۆپى ئىكى ڧە ھاتىيە ڧەشارتن، ب رەنگەكى رىك و پىك ز بەر و كىسلا ھاتىيە دروست كرن، بلندىيا وى ز ئەردى (۷۰سەم) و پانىيا وى (۵۴سەم) و -درىژىيا وى (۱۰سەم) گەلەك نەخشى ل سەر ھەنە.

۲- گۆپى سىن، ئەڧ گۆپە ژ ھەروكىن دى بچويكترە، بلندىيا وى (۴۰سەم) پانىيا وى (۵۴سەم) و -درىژىيا وى (۷۷سەم) ئەڧ گۆپە پىر ھاتىيە ڧەكىشان بو رەخى رۇژھەلاتى گۆمبەتن.

۳- گۆپى چوارى، بلندىيا وى (۳۹سەم) و پانىيا وى (۴۹سەم) -درىژىيا وى (۴۵سەم) ل دووڧ تىڧەرىزا گۆپىن ئىك و دو ھاتىيە دانان^[۱۳].

دناڧبەرا ھەر گۆپەكى ز ناڧدا (۴۰سەم) دوورائى ھەپە، دڧىت ئاڧرىبەكى بدەينە گۆپى ھژمارە (۵) ز بەرگو كىتلىيا وى يا نەخشىاندىيە، ئىكسەر پىشت سەرى گۆپى ھژمارە (۳) ھاتىيە دانان، ب ھىندەك خىزەبەرا ژ دەرڧە ھاتىيە ئاڧاكرن و قەلاڧەتەكى مەزنى ئەردى ڧەگرتىيە.

ز بەرگو ئەڧى دەمى باندۇرا ھۆنەرى سەلجوقى (مەغولى) و مەملوكى ل دەقەرى بى بەلاڧ بوو، ئەڧ گۆپە ل دووڧ وى رىكى ھاتىيە دانان، ئەم دىنىن ئەو گۆپى بلند بىن مېر ەملى خان بەگى يە، گۆپى ب رەخ وى ڧە ل باكوورى بى ھەڧزىنا وى يە، يا ديارە ئەو گۆپى مەزىن ئىكەم گۆپە دناڧ گۆمبەتن دا ھاتىيە دانان، ز بەرگو دكەڧىنە ناڧەرستا گۆمبەتن و بەرامبەر دەرگەھى، ھەردو گۆپىن ھژمارە (۳-۴) نە دوورە بچويكىن وان بىن پىشتى وانا ھاتىيە ڧەشارتن دىسان قەلاڧەتنى گۆپىن وان گەلەك د بچويكىن^[۱۴].

نەخەيىن گۆرا؛

راستى ھەر كەسنى چارا ئىكى ڧان گۆرا بىنىت دى مەندەھوش بىت، دىنىن بىژىن ئىك ز

ھىندەك گۆپىن گۆرستانا مىرال ئامىدىن دەردكەقن، بەلى نەخشەيىن گۆمبەتا مىرغەلى خان بەگى گەلەك ھوپىرتىن ژ نەخشەيىن ئامىدىن، ئەگەرتىن قى چەندى ژى نھا ئەم نزانىن بەلكى د پاشەرۇژى دا دىار بىت. ب رەنگەكى گىشتى ئەو نەخشەيىن ھاتىنە دروستكىن دو مەرھما ب خۇقە دىيىن، يا ئىكى ئەوە بۇ مەرھمىن جوانكارىن ھاتىنە ب كارىننان و بۇ كەسەكى ژىھانىيە، يا دووئ وەرگرتنە ژ خورستى و خەلالىيا وىنەيا د بىروباوهرىن ئايىن ئىسلامى دا^{۱۱۶}.

گۆمبەتا بەھنىنى ل دەھرا باتىفا

كەرتەيى دەھرى و فۇرمى ئىلامى

ئەف گۆمبەتە دكەقىتە كوندى بەھنىنى، باشوورى رۇژھەلاتى ناھيا باتىفا، كوند ب خۇ ب پەسارا چىايەكى قە ھاتىيە دروست كىن. دژوارىيا خورستى ئەردى باندۇر ل سەر مروقىن قى كوندى كرىيە دا كو بەرى ب ھەلبىژىرت وەكى كەرتەيىن ئافاكرىن، نەخاسمە بەرى رەقى دولومابىتى^{۱۱۷}.

گەھىشتىن بۇ سەر قى گۆمبەتنى ب رىكا پىيايە، گۆمبەت ب خۇ ژى كەفتىيە بەر ھەرفتىن، ژ بەر نە پويىتەپىكرىن، نەخاسمە كەفتىيە بەر گەفىن سەقايى، ژ بەرەكى رەق و كىسلى ھاتىيەئافاكرىن، گۆمبەت ب رەنگەكى چوار كوژى ھاتىيە چىكرىن، درىژاھىيا ھەر لايەكى وئ (۳۰۵۰م)، دو دەرگەھىن كقانى ل رەخى رۇژئافايىن گۆمبەتنى ھەنە، بلندييا وان (۱۰۵۰م) و فرەھىيا وان (۱۰۳۰م)، وەسا دىيارە كو ژوورەكا دى ژى ب رەخ قە بوو بەلى كەفتىيە بەر ھەرفتىن. پىشتى بلنداھىيا (۲م) ژ دىوارى راست، ژ نوى گۆمبەت بەرەف كقانىكرىن قە دچىت. ل قىزە ھۇستايى بزاڧ كرىيە چەندەكى ژ سەر قە ژ ئافاھى بكوژىت و گۆمبەتنى ل سەر ئافابكەت، دەرگەھىن گۆمبەتنى بىن نزمە، (۹۴سم×۵۲سم) ئەقە ژى ژ بۇ خۇ چەماندىن يە بۇ ھەر كەسى بچىتە دناڧدا، دەرگەھىن وئ ژ فۇرمىن ئوسمانى يە ئەوژى كقان دناڧ كقانى دا^{۱۱۸}.

ئىف كقانىك ھەيە، ئەف نەخشە ھاتىنە دانان دناڧ چارچوقەكى گرۇڧر دا، ژ بەر قى چەندى ئەم ب دوور نابىنىن ئەندازىبارىيا مېرگەھى دگەل باندۇرا چىزىرى ل سەر قى گۆمبەتنى ھەيىت، ھەر چەندە چاڧلىكىن د ھىندەك نىشتادا ھەيە، لى ب رەنگەكى گىشتى سائۇخەتىن ئافاھى نەخشى ل گۆمبەتا مىرغەلى خان بەگى دەردكەقىتەن.

كىلىيا رۇژھەلاتى گۆرى مىرغەلى خان بەگى ئىدا ب گەلەك نەخشەيىن جوانىن ئەندازىبارى ھاتىيە خەملىاندن، كىلى (۵۰سم) يا بلندە، كىلى يا سى كوژىيە ژ بەرى دولومابىت لايىستونى نەرمە، ل رەخەكى وى سى نەخشى ھاتىنەكرىن، بىن ئىكى سىن كوژىيىن بەرامبەر ئىكىن، ژ سەرى كىلىن تا دگەھىتە بازەيىن گرۇڧر بەردەوامن، پاشى بەرامبەر وان سىن كوژىيا چەند نەخشەكىن ئەندازىبارى ھەنە، ژ چەندىن موغىنا پىكدەھىن دگەل دەركەقتا نەخشەكىن وەكى پىتا (L) يا ئىنگلىزى ل رەخەكى يا دروستە و ل رەخەكى دى سەرنىشىقن، پاشى ل ژىر وان ھەردو نەخشا كقانىك ھەيە، ئىدا چەند سى كوژى ھاتىنە خەملىاندن، ئەقە ژى ئىك ژ جوانترىن پىنكەھاتەيىن ئەندازىبارى يە وەكى نەخشە دەتە بەردەستى مە^{۱۱۹}.

ل رەخى دى بىن كىلىن دىسان سى كوژىيىن بەرۇفاژى ھاتىنە خەملىاندن، پاشى ل بەرامبەر پىتا (A) يا ئىنگلىزى دەردكەقىت، يا دروستە و ل ھىندەك جھا يا سەرنىشىقە، د ئەنجامدا چەندىن وىنەيىن ئەندازىبارى دروست بوويىنە ئايىت موغىن.

ل گۆرى ھژمارە (۵) كىلىيەك ھەيە بلندييا وئ (۸۲سم) و پانىيا وئ (۲۷سم) ژ بەرى كالكالىوس بىن رەق ھاتىيە نەخشىكرىن، سەرى وئ ھاتىيە كقانىكرىن، نەخشى ل سەر رەخىن وئ ھاتىنەكرىن، بەلى جھى داخىيە چ ژى ئەملىيە، يا دىار ب تىن دو گول ل سەر ھاتىنە نەخشىاندن، يا ئىكى يا سەرى گولەكا (۴) بەلگە، دناڧ چارچوقەكى بازەدا ھاتىيە نەخشىكرىن، پاشى گولەكا ھەشت بەلگ دناڧ ستىرەكا ھەشت رەخ دا ھاتىيە نەخشىكرىن، ئەو ژى دناڧ چارچوقەكى كقانىكرىدا، ئەف نەخشە ل سەر

پشكەك ز گۆمبەتا بەھنىنى

دروستكرن، ھەر چەندە چ قەكۆلىنىن شونوارى-
ئەكادىمىيا ل ئەقن گۆرستانى نەھاتىنە كرن، دا
بزانىن ئايا ئەف مەزارە ھەبووئە بەرى گۆمبەت لى
بەھنە ئافاكرن يان نە؟ ئەگەر ئەم راوستانەكى
بكەين و بنىرنە جەن جوگرافىن بامەرنى، دى
بىنىن ز سالۇخەتىن وئ دەرکەفتنا گەلەك مەزار و
گۆرستانايە، تا توخىبەكى ھندەك جارا گۆرستان
ب مالىانا قە زى دكرىداينە، قەلافتەكى مەزنى
گۆرستانا ل بامەرنى ھەيە، وەكى گۆرستانا
سەرى كەندالى و مناسىن وەرگىزى. ھتد، زىدەبارى
دەرکەفتنا مەزار و گۆرپن بىنى وەكى (مەلا عومەر)ى
ل تاخى گوندى، ز بەر قن چەندى ئەم ب دوور نابىنىن

دېرۇكا ئافاكرن قن گۆمبەتن نەيا ديارە، ز بەركو
ئاقاھى ھەرفتىبە و نە دوورە ئەو گۆرپن دناف دا
نقىسىن ل سەر ھەبن، دېرۇكا وئ يا دروست ديار
كەت، بەلئ ئەم دوور نابىنىن كو ل داوييا چەرخى
نوزدى ھاتىبە ئافاكرن^(۱۹).

گۆمبەتا بامەرنى يا نەقشەندى داوييا چەرخى ئوسمانى فۆرمى دەقەرى

جەن گۆمبەتنى، گۆمبەت ل ھنداف بازارى بامەرنى
ھاتىبە دروستكرن، ل ناف مەزارى سىكىن، يا ديارە
ل بەراھىن مەزار ھەبووئە پاشى گۆمبەت ھاتىبە

شىخ تاهرى)، ل سەر كىلىيا گۆرى ئى دىناڧ گۆمبەتا دووئى دا نىسبەتتە (ل سالا ۱۲۰۷مىشەختى چوويە بەر دلوقانىيا خودى)، ئەگەر ئەم بىنرىنە قى دېرۇكى دى بىنن دكەفەتتە بەرامبەر سالا (۱۸۹۰ئى زايىنى)، ھەر ئەڧ دېرۇكەبە يا شىخ محەمەد تاهر چوويە بەر دلوقانىيا خودى، ل دووڧ ژىدەرىن دېرۇكى ل سالا ۱۲۰۷م-۱۸۹۰زى وەغەركىبە^[۱۲]. ژ بەر قى چەندى ھەردو برا د ئىك ساندا وەغەركىبە، ئەڧە خالەكا گىرنگە بۇ تىگەھشتىنا ئاڧاكىرنا قى گۆمبەتى.

ئەگەر ئەم بىنرىنى دى بىنن (شىخ محەمەد تاهرا ل گۆمبەتا بەراھىن يان باشوورى ھاتىبە قەشارتىن، مەلا ھەيدەرى بىراىن وى ل گۆمبەتا پىشتىن يان باكوورى ھاتىبە قەشارتىن، ئەم ب دوور نابىنن پلان بۇ قى جەھى ھاتىبە دانان بەرى ئەڧ ھەردو كەسە ب مەن، ژ بەركو ھەردو مەڧ ل جەھىن تابىت ھاتىبە قەشارتىن، سەركىشىن تەرىقەتى شىخ محەمەد ل گۆمبەتا ئىكى و بىراىن وى مەلا ھەيدەر ل گۆمبەتا دووئى، ئەڧ چەندە مە دىتە سەر راستىبەكا دى نەوژى ھەر ئىك ژ ئەڧان كەسا نەمىبە و ل جەھكى ھاتىبە قەشارتىن و پاشى گۆمبەت ل سەر ھاتىبە ئاڧاكىر، بەلكى يا دروست نر نەوہ گۆمبەت يا ھاتىبە ئاڧاكىر پاشى ئەو مەڧ پىن دىناڧدا ھاتىبە قەشارتىن^[۱۳].

ئاقاھىيى گۆمبەتى و بالەتەبوونا وى:

ئەگەر ئەم بىنرىنە قى ئاقاھى ژ لىن ئاقاھىيە دى بىنن كەلەك جەڧەنگ و نەپەبىنن ئاقاھىيىن ئىسلامى تىدانە، ئەگەر ئەم گۆمبەتا ئىكى وەرىكىر، دى بىتە دو پىشك ھەر چەندە ئىك دەرگەھ ھەبە، ئەندازىرى بىراڧكىبە بانەكى سادە بۇ دروست كەتن، پاشى ل ژوورا دى گۆمبەتا سەرەكى ھاتىبە دروست كىر، دىژىيا قى پىشكى ب رەنگەكى گىشتى (۹م) و پانىيا وئ (۱،۴۰م)، ئاقاھى ژ بەر و كىسلا ھاتىبە دروستكىن، سىتوورانىيا دىوارىن ئاقاھى (۹۰سم)، دەرگەھى ئاقاھى بىلىدىيا وى (۱،۳۰م)، پاشى بۇ

ئەڧ جەھ گۆرىستان بىت، پاشى (شىخ محەمەد تاهرى نەقىشەندى) گۆمبەت لى ئاڧاكىر بىت، پاشى بىتە جەھكى پىرۇز و گىرداى تەرىقەتا دىنى ئەو ژى تەرىقەتا نەقىشەندىبە ل بامەرىن، ئەگەر ئەم شىرۇڧەكەرنەكا جوگرافى بۇ جەھى گۆمبەتى بىكەپن دى بىنن نىزىكى (۲۰۰م) يا ژ باكوورى ئەكىا نەقىشەندى دوورە، ئەوا ل سالا (۱۸۴۱زى شىخ محەمەد تاهرى ئاڧاكىرى^[۱۴]، ئەڧە ژ لايەكى قە و كەفتىنا وى ل بەرامبەر مالا وى ئەوا دكەفەتتە پىشت دوكانىن رۇڧاڧاىن بازارى ژ لايەكى دى قە^[۱۵]. ئەم ب دوور نابىنن شىخى بىراڧ كىر بىت ھەرسى جەھ بىكەڧە گىرندەت ژ بەر كۆمەكا ئەگەر ژ ئەوان:

۱- ھەلبىزارتنا جەھكى بىلند ل ھىداف تەكىيىن، نە دوورە ژ ھىزا وئ چەندى ھاتىبە ھەر كەسەكىن قەستە تەكىيىن بىكەتن، گۆمبەتا وى بىت، ھەر چ نەبىنن ل دوور دىنن ئىسلامى (ڧاتحەكى) ب دەتە سەر، يان بىتە جەھى گىرنگىيا وى.

۲- ھەلبىزارتنا ئەڧى جەھى دىت سىن كۆزىبەكىن دىناڧەرا گۆرى خۇ و ئەكىا و مالا خۇ دروست بىكەتن، ژ بەر نىزىكبوونا ھەرسى جەھ، نە دوورە ئەڧى لىن سۆزى (عاتىڧى) باندور كىر بىتە سەر ھەلبىزارتنا جەھى.

۳- شىخى بىراڧ يا كىرى ئابىبەتەندىبەكى بەتە جەھى قەشارتنا خۇ، وەكى كەسەكىن ئابىبەت و جودا (ئەڧجا وەكى ھىز يان دىن يان مالىيات...) نە دوورە ئەڧە پالدىرەك بىت بۇ قەشارتنا وى ل ئەڧى جەھى بىلند وھىدافى دەڧەرى.

كەنگى ئەڧ گۆمبەتە ھاتىبە ئاڧاكىر، ھەر چەندە چ ژىدەرىن نىسبەت ب دەست مە نەكەڧتەنە دا بىزىنن ئابا دېرۇكا ئاڧاكىرنا قى گۆمبەتى بۇ چ سالەكى قەدگەرىت، لى ئەگەر ئەم خواندەمكى بۇ دېرۇكا (شىخ محەمەد تاهرى نەقىشەندى) بىكەپن، دىت ئەگەر چ نەبىت ئەم نىزىكى دېرۇكا ئاڧاكىرنا قى گۆمبەتى بىن، لى ئەم دوور نابىنن ئەڧ گۆمبەتە بەرى مرنا شىخ محەمەدى ھاتىبە دروستكىن، ئەڧەژى ب رىكا ھەبوونا گۆرى بىراىن وى (مەلا ھەيدەرى كورى

كىيانى بىت، ئەگەر ئەم بىئىرىنە ئەو چكولكى بىلد ل سەرى گۆمبەتن دى بىننن ين شەش نايە، ئەقەزى سەخلەتەكا ئاقاھىيە و گۆمبەتا (مىر عەلى خان بەگن) ل زاخۇ ل سەر قى بىنەكۆكى ھاتىيەدانان، ئەف گۆمبەتە ب بەرىن رىك و پىك ھاتىيە ئاقاكرن، نە دوورە ھۆستايىن وئ فەلە و جوھى بن، ژ بەركو شويىن تىلىن وان ل ئەقى ئاقاھى ديارن.

گۆمبەتا پاشىن يان باكوورى، ئەف گۆمبەتە يا نىساندى يە ب گۆمبەتا سەرەكى قە، دىزىيا وئ (۱۰۶۱م) و پانىيا وئ (۷م)، دەرگەھى وئ دكەقىتە كوژىن باكوورى رۆزھەلاتى، بىلدىيا دەرگەھى (۱م) و پانىيا وئ (۱۰سم)، ديارە جھى ھىندەك پەنجەرك لى ھەبە بەلىن ھاتىنە گرتن، ئەندازىبارى دەرگەھى گۆمبەتن گەلەك نزم دروستكرىيە، مەرەم ژى خو چەماندەنە دەما كەسەك دەئتە دناف گۆمبەتن دا (ئەقەزى سەخلەتەكى كەقنە ژ ئاقاھىيا و دەئتە دىتن د ئاقاھىيىن گۇرستانا مىرا ل نامىدىن دىسان دەرگەھىن دىرا ژ كەقن ب قى رەنگى دەاتنە دروستكرن)^{۱۶۷}، ئەف گۆمبەتا ژ گۆمبەتا ئىككى دەئتە جوداكرن ژ بەركو ل نىزماتىيەكى كىفانكرنا قن گۆمبەتن دەست پىدكەت، يان ئەم دىئىن بىزىن ژ رەنگى گۆمبەتن تىزە ژ ئاقدا، بەلىن گۆمبەتن ئىككى كىفانكرنا وئ ل سەر تىقەرەزەكا گرۇفەر كو ل دۇر گۆمبەتن ژ ئاقدا دىزىت، پاشى گۆمبەت ل سەر ھاتىيە ئاقاكرن^{۱۶۸}.

ئەو كىنە دناف ئەقان گۆمبەتا دا ھاتىنە فەشارتن، ئەگەر ئەم بىئىرىنە گۆمبەتا سەرەكى ئەقا ژ دو پىشكا پىك دەئتن، دى بىننن پىشكا ئىككى يا بەردەرگەھى ئەف كەسىن ناقىن وان ل خوارى ژ ژىرىن بەرەف ژوورىن (باشوور بەرەف باكوورا) تىدا ھاتىنە فەشارتن

- ۱- شىخ محەمەد كورى شىخ بەھائەدىنى (۱۸۹۱- ۱۹۳۶ز).
- ۲- عائشە خاتون ھەقزىنا شىخ بەھائەدىنى ل سالا ۱۳۷۸مىش بەرامبەر (۱۹۵۹ز) وەغەركرىيە.
- ۳- شىخ عەلانىدەن براين مەزنى شىخ بەھائەدىنى

رەخى رۇزئاقاي ژ ئەقى دەرگەھى، دەرگەھەكى دى ھەبە دچىتە سەر گۆمبەتا سەرەكى، دەرگەھى ژوورا سەرەكى ب رەنگەكى ئاقاھى گەلەك جوان ھاتىيە دروستكرن، ئەوژى بكارئىنانا دو كىفانا تىك دا يان كىفانەك دناف كىفانەكا دى دا، ئەقە ژى سەخلەتەكا ئاقاھىيە ئەم ل خانىن (كتانى) ل باژىركى نامىدىن دىبىنن^{۱۶۹}، دىسان گۆمبەتن چوار پەنجەرك ھەنە دو ل رەخى باشوورى و دو ل رەخى رۇزئاقاي، بىلدىيا فان پەنجەركا (۱۸سم) و پانىيا وان (۱۶سم)، قەرەھىيا وان پەنجەركا ژ دەرۋە و ژئاقدا وەكى ئىكە، ئەقەزى بۇ گەھاندنا روناھىيەكا كىمە بۇ ناف گۆمبەتن، ژئاقدا ئەم دىبىنن كىفانەك بىلدىيا (۱۰،۵م) دەست پىدكەتن و ل دۇر ھەمى رەخىن گۆمبەتن دىزىرتن، ب رەنگەكى گرۇفەر ل سەر شەنگىستىن گۆمبەتن ھاتىيە دانان، ل ھەر كوژىيەكى خواركرنەكا جوان ھەبە، ئەقەزى ژ سەخلەتن ئاقاھىيا كەقنە، زانا دىبىزىن (چوونەناف و دەرگەفتن- طلعات و دخلات)^{۱۷۰}، دىسان ل كوژىن باكوورى ژوورا گۆمبەتا سەرەكى قالاتىيەكا وەك تەقچكەكى لاكىشەمى ھەبە، نە دوورە بۇ دانانا قورئانا پىرۇز يان ھەر بىروت (ئاوئىد) و پىزابوونەكا دىنى^{۱۷۱}.

ئەگەر ئەم ب ھوبىرى بەرى خۇبەدەنە قى ئاقاھى دى بىننن چەند سەخلەتەك تىدا ھەنە، وەكى دەرگەفتنا سەختەيا ئاقاھى، ژ بەركو مرۇف ئىكسەر دەمى ژ دەرگەھى ئىككى دىورىت ناگەھىتە سەر جھى مەرەمى يان ين پىدقى، مەرەم ژى جھى فەشارتنا سەركىشىن تەرىقەتا دىنى، بەلكو دىقن مرۇف ئىشكەكى بۇ رەخى رۇزئاقاي ل خۇ بەدەتن، دا بگەھىتە سەر جھى مەرەمى، ئەقى سەخلەتن ئەم د گۆمبەتا (شىخ عەلى)دا ل زاخۇ دىبىن، دىسان كىم گەھىشتنا روناھىن بۇ ژوورۋە مەرەم ژى پاراستنا شكو و تايبەتمەندىيا كەسى مرى يە، يان دىقن ئەو كەرەمەتا بەرى وئ دەمى ھەمى نەھىنە شكاندن، دىسان بزاف ھاتىيەكرن پتر ئەف گۆمبەتە بەھىنە تىزكرن، دىسان پەنجەركا (كولىنكەكا- كونەكا) بچوبك ل سەرى ھىلايە دىت گرىنداي بوارەكى

(1841-1921ز.)

ژوورا دووئى يان ژوورا سەرەكى ھاتىبە تەرخانكەرن بۇ سەرکىشىن تەرىقەتتا نەقىشەندى و ب قى رەنگى ژ ژىرى بەرەف ژوورى باشوورى بەرەف باكوورى).

۱- شىخ مەسعود كورى شىخ بەھائەدەن نەقىشەندى (1921-2005ز.).

۲- شىخ بەھائەدەن كورى شىخ مەھمەد ناھرى (1856-1952ز.).

۳- شىخ مەھمەد كورى شىخ ناھرى نەقىشەندى (1814-1890ز.)^(۱۹)

ژ ھەزى گوتىن بە ئەف ژوورە يا تايبەتمەند بيت ب سەرکىشىن تەرىقەتن، نە دوورە ل دەمن قەشارتنا (شىخ مەھمەد ناھرى) ھزرا قەشارتنا كەسەك دو كەسەن دى ھائىبەكەرن ئەفەن سەرکىشىيا تەرىقەتن دكەن. ئەگەر نە ئەرئى بۇچى كەسەكن بەرکەفتى دناف مالباتى دا ۋەكى (شىخ غياسەددىن نەقىشەندى 1890-1944ز) ئەوئى بەرئى بابى خۇ (شىخ بەھائەدەن) چوويە بەر دلوقانبا خۇدئ دناف گۇمبەتن دا نەھائىبە قەشارتن، بەلكى ل بەر دەرگەھى ژدەرغە بى گۇمبەتن ھاتىبە قەشارتن؟ ئەف چەندە زى راستىبەكەن دەلمىنىت ئەو ژوورا سەرەكى يا تايبەتمەند بوو بۇ سەرکىشىن تەرىقەتن ھەرچەندە كور و باب و باپىر دنافدا ھاتىبە قەشارتن، لى ئەگەر ھەر كەسەكن دى تەرىقەت ۋەرگرتبا دا دناف گۇمبەتن دا ھىنە قەشارتن زىدەبارى وئ چەندئ كو چەندىن ئەندامىن خىزانن دناف پارچەبىن دى بىن ئاقاھى دا ھاتىبە قەشارتن.

گۇمبەتا پاشىن يان باكوورى، تىدا چوار گور دەينە دىتن ژ باكوورى (بەردەرگەھى) بەرەف باشوورى و ب قى رەنگى.

۱- مەلا ھەيدەر كورى شىخ ناھرى براين شىخ مەھمەدى سالا (1307-مشەختى بەرامبەر 1890 زايىنى) ۋەغەرگىبە^(۲۰).

۲- شىخ شاميران (1882-1958ز) خويشكا شىخ

بەھائەدەننى يە و ھەقزىنا زانابن ناقدار (مەلا نەجم الدىننى 1369-مش بەرامبەر 1949 ز ۋەغەرگىبە)^(۲۱)، ل سەر كىليا وئ نقىسىبە ل سالا (1377-مش) دكەفەتە بەرامبەر سالا (1958 زايىنى) ۋەغەرگىبە.

۳- غالىبە ھەردو كىلىن وئ ب بەرى ھائىبە دروست كرن و چ نقىسىن ل سەر نىن، ئەو كچا شىخ ناھرى يە و خويشكا شىخ مەھمەدى يە، ل سالا (1813ز) ژ دايك بوويە و سالا (1886ز) ۋەغەرگىبە.

۴- ئەسماء خاتوون (1896-1958ز) ھەقزىنا شىخ بەھائەدەننى يە و ل سالا (1377-مش) ۋەغەرگىبە^(۲۲).

گرنگىيا ئەفى ئاقاھى:

ئەف ئاقاھىبە دچىتە دناف لىستا جەئىن كلتورى و دېرۇكى- دىنى، كۇمەكا سەخلەتا لى ھەنە، ژ رەخن ئاقاھىقە ميناكەكا سەرەخۇيا ئاقاھى يە و كۇمەكا سەخلەتن ئاقاھى تىدانە، دىنە پىئەرەك بۇ ھەلسەنگاندن و تىگەھشەننا پىشكەفتن و ۋەراركرنا ئاقاھىيان ل بامەرنئ، تايبەت ل چەرەكى دېرۇكى ئەوژى سەرەمى ئوسمانى يە و ئاقاھىين قى ھەيامى سالۇخەتنن خۇ ھەنە، زىدەبارى قى زى قى ئاقاھى تاما ئاقاھىين دىنى تىدايە. ژ روويى دېرۇكى قە ژىن ئەفى ئاقاھى پتر ژ (122 سالاپە) و ئەو كەسايەتنن تىدا ھاتىبە قەشارتن گرنداي چەندىن رويدانن دېرۇكىين گرنگن، زىدەبارى گرندانا وئ ب دېرۇكا تەرىقەتەكا دىنى قە ئەوژى تەرىقەتا نەقىشەندى يە نىزىكى (170) سالا يە ل بامەرنئ و بتنن ژ كلتورى وان بى ئاقاھىيا ئەف گۇمبەتە ب ساخى ماپە، ژ روويى دىنى و كۇمەلايەتن قە بى دو دلى قى جەھى ۋەكى ھەر جەھكى دى بى دىنى ل كوردستانن تايبەتمەندىيا خۇھەپە ژ روويى دەروونى و روحى و دىنى، دىبت ئەو كەسەن د ئەفى ئاقاھى دا ھاتىبە قەشارتن گرندانەكا ب قى رەنگى دگەل خەلكى ھەبىت، ئەفەزى بەھابەكى دىنى و

كۆرى ھاتىنەكىن، بەلى جەن داخىيە ئەو ئەماينە
ژ بەركو ب بەرى ئەباشىرى دولومائىت لايمىستونى
چوكى) ھاتىيە ئافاكىن، ئەف بەرە زى باندۇرا سەقاي
و شەن زوو ل سەر دىت، پاشى بۇ رەخىن باكوروى
قى كۆرى كۆرەكىنى ھەيە و رەخىن وى ب كىلىنى
ھاتىنە ھىن^{۳۶۱}.

كۆمبەتا سولتان ھىيىنى وەلى (۱۵۲۴-۱۵۷۰ز) ل نامىدىنى

ل سەر شەنگىستەكى ھەشت كۆرى ھاتىيە
چىكىن، دىرژاھىيا ھەر رەخەكىن وى (۲.۱۰۱-۲.۱۰۱م)،
بىلداھىيا وى (۴.۴۰م). ھاتىيە ئافاكىن ژ بەرى تراشتى
بەلى تىپىن وان ئىك جودانە، ژ دەرقە ل سەر ھەر
رەخەكى رىزەكا بەرا ھاتىيە دانان. ل ھەر كۆرەكى
خواربونەكا بچوك ھاتىيەچىكىن، مەرەم ژ ئەقن
خواربونى و چىكىرنا ھەشت رەخا بۇ خۇ راگرتنا قى
ئاقاھىيە، نەخاسمە ژ باندۇرا سەقاي، ئەم دىبىن
نىزىكى (۱۰سەم) بەر ژ سەر يانى وى دەركەقتىە،
وەكى بانەكى بچوك دىار دىت، شىباھە دىوار و
پەنجەرە ب پارىزىت^{۳۶۲}. كۆمبەت ژ ئاقدا يا گرۇقرە
يان پىتر رەنگى ھىكىن دىت، بەلى ژ سەرۋە ھەر
ھەشت رەخىن وى ل سەرى دگەھنە ئىك، فۇرمەكى
ئاقاھى يى تايىتە^{۳۶۳}.

ل ھەر سى رەخىن (رۇژھەلانى و رۇژئاقايى و
باشوورى)، پەنجەرەكا بچوكى لاكىشەى ھاتىيە
چىكىن، دوورائىن ھەر ئىك ژ وان (۱م ۷۴سەم)، ئەم
دىبىن كو كوتىن بچوك ل ھەر چوار رەخىن فان
پەنجەرەكا ھەنە، نە دوورە بۇ مەرەما راگرتنا ئاسنا
بىت كو كەس نەشىن بچىتە دىئاف ژوورا گۇرا دا،
دەرگەھى وى دكەقتە پىشكا باكوروى، پانىيا وى
(۷۴سەم) و بىلدىيا وى (۱.۲۰م)، د سەردا كىئەك
ھەيە كو ژ سى پىشكىن بەرى پىكەھىن. ل قىرە
تىقەرەزەكا نىسىنى ھەيە و دىرژىيا وى (۲.۱۰م) و
پانىيا وى (۳۵سەم)، ژ ئىك رىزا نىسىنى پىكەھىن،
ژ رەنگى نىسىنى سى كۆرى يا مستەعصمى^{۳۶۴}.
نىسىن زى ئەقەيە (قال اللە سبحانە و تعالى كل

كۆمەلەيەنى ددەتە ئەقى جەى، زىدەبارى بەردەوام
بوونا كارى د ئەقى ئاقاھى دا و تىدا بەردەوام مرى
ھاتىنە قەشارتىن ئەقەزى لايەنەكى بەردەوامىن يە و
سەخلەتەكا كىتوورى يە.

كۆمبەتا زەنى^{۳۶۵} ل كۆرستانا زاخۇ ھورىيا ئافاكىنى و فۇرمى سادە

ب دوورائىيا (۲.۲۰م) ژ كۆرىن باكوروى رۇژئاقايىن
ژوورا دووى ژ كۆمبەتا مىرەلى، كۆمبەتەك ھەيە
دىبىزى (كۆمبەتا زەنى)، دىار دىت ئەو ئىكەم قۇئاغا
قەگۋاھىستنا كۆرستانى يە ژ كۆرستانا (شىخ
ەلى جىران) بو قى كۆرستانى^{۳۶۶}. بىلدىيا قى
كۆمبەتنى يا دىار نىنە، ھەر چەندە ل بەراھىن بىزاف
ھاتىيەكىن پەسارا ئەردى بەھنە چارەكىن ئەو زى ب
رىكا بەرىن ئاقى و كىلىنى. ھەر رەخەكى كۆمبەتنى
ژ دەرقە (۴.۷۱م) فرەھىيا دىوارىن وى (۸۷سەم)،
دەرگەھى كۆمبەتنى دكەقتە كۆرىن باكوروى
رۇژھەلاتى، فرەھىيا وى (۸۰سەم) رووىن ژ دەرقەين
كۆمبەتنى ب بەرىن دولومائىتى ئەباشىرى يى تراشتى
ھاتىيە دروست كىن، پاشى دىوار بەرىن ئاقى ھاتىيە
داگرتىن، ژ ئاقدا ب كىلىن ھاتىيە ئەبىخىكىن، رەنگى
ئافاكىرنا قى كۆمبەتنى وەكى رەنگى ئافاكىرنا قىشلا
زاخۇيە، وەكى تراشتىن و گۇگىراندن و نكراندنا بەرى،
دىسان پىمانا بەرا زى دگەل بەرىن قىشلى دگونچىن،
ژ بەر قى چەندى ئەم ب دوور نايىن دەھمان دەمى
قىشلى دا ھاتىيە دروستكىن، وەكى دىار (مىر
ەلى خانى) قىشلا زاخۇ يان جەى دەستەلاتدارىن
ب رەنگەكى جوان ئافاكىرىيە، ئەم دوور نايىن ئەف
كۆمبەتە ژ رووىن ئافاكىرنى يا ھەقدەم بىت دگەل
نوزەنكرنا قىشلا زاخۇ ژ رەخىن مىرەلى خان بەگى د
ئاقبەرا سالىن (۱۷۹۰-۱۷۹۷ز)^{۳۶۷}.

دو كۆر دىئاف ئەقى كۆمبەتنى دا ھاتىنە دانان، كۆرى
سەرەكى ئەوە يى ل رەخىن باشوورى ھاتىيەدانان، ب
بەرىن تراشتى و گۇگىراندى ھاتىيەدانان دگەل كىلىنى.
بىلدىيا وى (۷۰سەم) و دىرژىيا وى (۱.۴۰م) و فرەھىيا
وى (۵۹سەم)، ئەم دوور نايىن نەخىش ل سەر ئەقى

ھاتىنەكۆلان، كۆلانا وان يا كىمە ژ بەرى را، نىزىكى كۆزىيا ھاتىنەنكراندن و ھەر رەخەكى گۆمبەتن دو كقان قىبەر دكەقن، دوورائىن وان (۲۴۴۲سم). ديارە ل دەمى بجهئىنانا قان كقان بۇ جارا ئىكن ھاتىنەرەسمكرن، پاشى ھاتىنە نكراندن ژ بەركو كورائىيەكا كىم دايە قان كقان.

رەنگىن ئاقى پشكا خۇ ژ نەخشەبىن قى شونوارى جوان دا ھەبوو، ئەم تىفەرئەكا نەخشا دىبىن كوپانیا وان (۱۱سم) پشتى بلندىا (۲،۴۰) ل سەر ئەردى گۆمبەتن، ۋەكى رەنگى سىقىن يە و ھەمى ھاتىنە نەخشىكرن ب رەنگى رەش^{۱۴۱}.

ژ ھەزى گوتتى يە كو كۆمەكا گۆرا دناق قى گۆمبەتن دا ھەنە، بى ژ ھەميا ناقدارتر (سولتان حسين ۋەلى ۱۵۳۴ - ۱۵۷۰) زىدەبارى تابووتا سولتان حسين ۋەلى كو ژ دارى توپى و مئوى ھاتىيە چىكرن، ھەتا ئەفرۇ يا ھەفركى دگەل دەمى دكەت و ب باشى ماپە^{۱۴۱}.

گۆمبەتا رەۋشەن^{۱۴۷} خاتوونى ل نامىدىي

دكەقىتە رەخىن رۇئاناقىي گۆمبەتا سولتان حسينى ۋەلى، بىتنى (۱م) يا ژى دوورە، ھەردو گۆمبەت ژ لايى نەخش و ئاقامى قە ۋەكى ئىكن، ئەف گۆمبەتە ل سەر شەنگستەكى(۸) رەخى راوستايە، بەلى رەخىن وى ژ دەرەقە نە ھىدى ئىكن، دناقبەرا (۲،۶۰ - ۲،۷۳م)، بلنداھىيا وى ل سەر ئەردى (۲،۶۰م)، پانیا ديوارا (۱،۴۰م)^{۱۴۸}.

گۆمبەت دگەل ژوورا گۆرا ب بەرىن تراشنى ھاتىيە ئافاكرن، بەلى قەلاھەتىن وان ژىك جودانە، ب كارىنانا گىچى ۋەكى ماددەكى نىسەك-دېار دىبىت كو گۆمبەت ئىكسەر ل سەر ئىقىن رەخىن وى نارابىت، دىرژاھىيا دناقبەرا ئىقىن گۆمبەتن و ديوارا (۷،۰۱سم) بىان ئەف دوورائىيە دىبىتە جەفكا گۆمبەتن^{۱۴۹}.

نۆكە دىمى گۆمبەتن بى ژدەرەقە ب چ كەرسىن ئافاكرنى نەھاتىيە قەشارتن، داکو بھىنە پاراستن ژ سەقاي ل ھىدەك رەخىن وى كولىك ھەنە،

شئى ھالك إلا وجھە توفى السلطان الأعظم الاعدل سلطان حسين بيك في شهر رجب سنة ۱۹۸۱^{۱۴۰}.

دىسان نەخشەك ل دىمى كقانى دەرگەھى ھەيە، پانیا وى (۳۴سم)، پىكدەھىن ژ قورم و بەلگىن دارا ئەقا دىبىزنى ئەرئابىسك). دىسان ھەردو رەخىن دەرگەھى ب نەخشەبىن ئەرئابىسك د خەملاندىنە، دەرگەھ ژ دارى ھاتىوو چىكرن، ژ شەش پارچا پىكدەھت، ھاتىوو لىكدان ب ھارىكارىيا سى رىزىن بىزمارىن مەزىن، ھەر رىزەكى شەش بىزمار ھاتىوونە لىدان، ئەم دىبىن كو دەرگەفتەك ل ئىك ژ قان پارچا ھەيە بۇ مەرەما ئاسىكرنى بوو^{۱۴۱}.

بانى گۆمبەتن ژ ناقد ب بەرا ھاتىيە چىكرن، نەخاسمە بەرىن تراشنى كو ب رەنگەكى باش ھاتىنە دانان، بەلى ئەردى وى ژى ژ ناقد ب بەرا ھاتىوو چىكرن ۋەكى ھەمى ئاقاھىيىن ئىسلامى بوو ل سەر وى دەمى^{۱۴۱}، بەلى نۆكە چ ژ ئەردى وى نەمايە بەلكى يا بوويە ئاخەكا سادە.

ئەو پەنجەركىن لى ھاتىنە قەكرن، ۋەكى بەرى نۆكە مە ئاقى دابىن بۇ مەرەما گەھاندنا روناھىن نە بۇ ژورقە، داکو ئەو كەسى دچىتە ژ ناقد بى رىگرى ھاتن و چوونى بكەت، ل قىترە ئەندازىبارى بزاقا كرى ھىدەك نەخشا ل سەر ھەر ھەشت كوزىن وى بكەت، داکو جوانىيەكى ب دەتن زىدەبارى دوورئىخستنا وى ژ ھىكاتى و بى گىوليا دەررونى.

ئەم ل ھەردو كوزىن رەخىن باشوورى بەرامبەرى دەرگەھى چەند نەخشەكا دىبىن، نەخاسمە نەخشەبىن ئەندازىبارى، ژ دو پشكىن ۋەكى ئىك پىكدەھىن، نەخاسمە دىزابىتى وان، ئىك دكەقىتە دەستى راستن ژ كوزىن راستى ۋەكى كقانەكا تىژ ديار دىبىت، ب رىكا نكراندنا ل سەر بەرى ھاتىنە نەخشىكرن، ژ ناقد چوار سى كوزى دىرست بوويە، بەلى قەلاھەتن وان ژىك جودايە، سى ل خوارى نە و يا دى ل سەرى بە، پاشى ھىدەك موعىن ژ ناقد د خەملىن، زىدەبارى ھىلن دىرژ كو چەند شىكلەكىن ئەندازىبارى دەنە مە^{۱۴۲}.

ل سەر بلنداھىيا (۱،۹۰م) ژ ئەردى، (۱۶) كقان

كىنشايبە، گۇرۇستانىن وئ ئىك ل سەر با دى ھاتىبە ئاھاكرن، بووبە دىرۇكەكا تايبەت دگەل كەلتوورەكىن تايبەت كو دەقەرئى بخۇ دايبە قى مرۇقى. ھەر چاوايىت نەم دىشىيىن قەرئىزا قى شەكۆلىنى د چەند خالادا رىزكەين:

۱- مرى و گۇرۇستان ھەر ژ كەقن ل دەف خەلكن دەقەرئى د پىرۇزىوون، نەخاسمە كو لايى عانقى كەلەك باندۇر سەر قى لايى جفاكى كرىبە.

۲- قەشارتا مريان دناف گۇمبەتا دا پىروباومرەكا كەقنە، خەلكى دەقەرئى كەقن ئەف كەلتوورە ۋەرگىتتە ۋ قەگۇھاستىبە ئاھ گۇرۇستانىن خۇ، دى شىيىن بىژىن كو مرۇقى بەھدىنىيى كەقن ۋەكى خۇ گۇمبەت چىكرىنە، ھەر چەندە ھندەك ھزر ژ قىرئى و ۋىراھەنى ئىناينە و ل داۋىي تاما خۇ با دەقەرئى ۋەرگىتتە.

۳- پىرىيا قان گۇمبەتا گىردايى حاكمىن سىبابى و كەنكەنىن دىنى و كەسايەتتىن بەرنىاسن، ژ بەرقىن چەندى ھەر كەس و ل دوۋف شىيانىن ۋى يىن سىياسى، جفاكى، ئابوورى، گۇمبەت بۇ ھاتىبەئاھاكرن.

۴- دىشىيىن بىژىن كو دەقەرئى بەھدىنان ئىكە ژ دەقەرئى زەنگىن د راستا گۇمبەتتىن دىرۇكى دا، مە پى باشە ئەو گۇمبەتە بىنە نوژەنكرن و بىنە جەيتىن پىرۇز و گەشتىارى.

قەلافتىن وان (۷۰×۹۰سم) نەخاسمە ل رەخىن رۇژئاقاي و باشوورى، زىدەبارى دەركەفتنا كونىن بچويك ل رەخىن وان كولىنكا، دىبىت بۇ مەرەما راگرتنا پەنجەرا بىت داكو كەس نەچىتە دناقدا ژىلى ب رىكا دەركەھى نەبىت، دەركەھى ۋى دكەقتە رەخىن باكوورى، قەلافتىن ۋى (۱،۲۰م×۷۰سم)، كفانەكا نىف گرۇفر ل سەر ھەبە، پانىيا ۋى (۲۰سم) و ژ دىۋارى نەدەركەقتە^{۱۵۱}.

روپەرى ژوورى (۱،۶۵×۴،۵۵م)، ل قىرە نەندازىار شىبايە رىكەكا باش بكارىنىت بۇ دىتتا گۇمبەتنى، ئەو ژى سىن كوژى، ل سەر ھەمى رەخىن گۇمبەتنى ژ ناقداب كارنىناينە، ئەو ژى سىن كوژىن سەرنىشىقن ل ھەر كوژىبەكى، ئەقن چەندى گۇمبەتەكا گرۇفر دايبەمە، پىچەك ئەو سىن كوژىبە ھاتىنە بلندكرن و نۆكە ھىدى ھىدى ژ بەر دەستودارى سەقاي يىن خراب دىن، ژ بەر قىنكەفتنا ھەردو سىن كوژىبا ل سەرى و خوارى ھەشت كفانىن نىف گرۇفر دروستكرىنە، ھەر رەخەكى كفانەك بەركەقتىبە، ل ھەردو رەخىن كفانا نەخشەيىن نەندازىارى و خۇرىستى ھاتىنەچىكرن، زىدەبارى تايەتىن قورئانا پىرۇز، ل رەخى راستى يى سىن كوژىبا نەخشى ھىلبن قىنكەفتى ھەبە، ل دەوروبەرىن ۋى سىن كوژى و نەخشەيىن خۇرىستى چىبوۋىنە.

قەرئىز

دەقەرئى بەھدىنان ھەر ژ كەقن بالا مرۇقى بۇ خۇ

ژىدەر:

1. ابن المنظور: لسان العرب، جزء 15، ص 118.
2. نارى خلیل ممانى: الاقبیه فى عماره بلاد الرافدین القدیمة، مجلة سوپارتو- القسم العربى، العدد 3، اپریل، 2009، ص 156.
3. كۇفان ئىحسان ياسىن: خواتىدەك بۇ گۇمبەتا نەقىشەندى ل بامەرنى فەكۇلىنەك دېرۇكى ومەيدانى و شىرۇفەكرنى، گۇفارا سىلاڧ، ھۇمارە 88، (ئامىدىن تەباخا 2013)، بپ 18.
4. نارى خلیل، الاقبیه، ص 156.
5. سعید حاج صدیق زاخوی: زاخو الماضى و الحاضر، مطبعة خاني، ط1، (دھۆك 2009)، ص 24. دېسان بىئەرە: دىعامد عبدالسلام رۇوف: المعجم التاريخى لامارە بھدىنان، مطبعة حاج ھاشم، مطبوعات الاكادىمة الكوردیة، (اپریل 2011)، ص 280.
6. كۇفان ئىحسان و ینت دى، گۇمبەت، بپ 38.
7. ھەمان ژىدەر، بپ 41.
8. بۇ پتر پىزانتیان ل سەر رەنگىن ئافاھىین فى ھەيامى بىئەرە: دىزكى محمد حسن: فنون الاسلام، دار وائد العربى، (بېروت 1981)، ص 148. دېسان بىئەرە: دىعبدالغزىز حمىد: فنون الزخرفیة العربیة الاسلامیة، (بغداد 1982)، ص 100.
9. كۇفان ئىحسان و ینت دى، گۇمبەت، بپ 42.
10. ھەمان ژىدەر، بپ 47-48.
11. كۇفان ئىحسان و ینت دى، گۇمبەت، بپ 50-51.
12. ھەمان ژىدەر، بپ 53.
13. دىعبداللە خورشىد قادر ئالمى: العمارة الاسلامیة فى العماریة و نواحیها حنى القرن 11 ھجرى/18 میلادى، اطروحة دكتورا مقدمة الى جامعة صلاح الدين، اپریل، (اپریل 2008)، ص 77.
14. دىعبداللە خورشىد قادر: مثنىة جامع العماریة، مجلة سوپارتو- القسم العربى، عدد 4_5، (اپریل 2011)، ص 241.
15. كۇفان ئىحسان و ینت دى، گۇمبەت، بپ 57-58.
16. ھەمان ژىدەر، بپ 58-59.
17. فەكۇلىنەكا مەيدانى ل رۇزا 2012/11/29.
18. بۇ پتر پىزانتیان ل سەر گۇمبەتا بەھنىن بىئەرە: كۇفان ئىحسان ياسىن و ینت دى، گۇمبەتا میر عەلى خان بەگى ل زاخو (1790-1797ز) فەكۇلىنەكا مەيدانى شىرۇفەكرنى و ھەقىبەرى كرنى، چاپخانا خانى، (دھۆك 2012)، بپ 40.
19. ھەمان ژىدەر، بپ 40.
20. مستەفا نورى بامەرنى: نەقىیە بامەرنى، چاپخانا زانا، (دھۆك 2004)، بپ 69.
21. فەكۇلىنەكا مەيدانى ل رۇزا 2012/11/8.
22. مستەفا نورى: ژىدەرى بەرى، بپ 69.
23. كۇفان ئىحسان: خواتىدەك بۇ گۇمبەتا نەقىشەندى، بپ 20.
24. بۇ پتر پىزانتیان ل سەر ئافاھىین كتانى ل ئامىدىن بىئەرە نەقىسینا مە، كۇفان ئىحسان، خاندەك بۇ ئافاھىینت كىلتورى ل دەقەرە بەھدىنان، مالمەرى ئامىدىن/ <http://www.amedye.com/index.php?page=articles&idd=676>
25. كۇفان ئىحسان: خواتىدەك، بپ 20.
26. فەكۇلىنەكا مەيدانى ل رۇزا 2012/11/8.
27. كۇفان ئىحسان، خواتىدەك، بپ 20.
28. فەكۇلىنەكا مەيدانى ل رۇزا 2012/11/8.

۲۹. مستەفا نورى ژىندەرن بەرن، بپ ۱۹.
۳۰. فەكۇلىتا مەيدانى ۲۰۱۲/۱۸.
۳۱. عبدالرحمن بامەرنى، شاعرىت بامەرنى، ۋەشانىت (ئانكۇيا دھۆكئ، (دھۆكئ- ۲۰۱۱)، بپ ۱۶.
۳۲. كۇفان ئىحسان، خواندەنەك، بپ ۴۱.
۳۳. ل دووفا گونننن ھىژا سەگفان يوسىفى كو ئەف گۇمبەتە فەدگەرىت بۇ خۇشكا مىرى بەھدىنان (قوباد پاشاي ل سالا ۲۰۰۱مىش ۋەغەكرىيە).
۳۴. سەئىد حاج صدىق زاخو، ص ۲۵.
۳۵. كۇفان ئىحسان و يىت دى، گۇمبەت، بپ ۴۳.
۳۶. ديارە پىرىيا گۇرۇننن فۇن گۇرۇستانن ب بەر و كىسلا ھاتىنە چىكەرن، ئەم ب دوور نابىننن كو ھىژىن ھەميا ژ قوبا مىر عەلى فە ھاتىنە ۋەرگرتن. بۇ پىتر پىزانىنان بىئىرە: كۇفان ئىحسان و يىت دى، گۇمبەت، بپ ۴۳.
۳۷. د. عبداللە خورشىد قادر، العمارة الاسلامية في عمادية و نواحيها حتى القرن ۱۲م/ ۱۸، سىبىرىز للطبع و النشر، مطبعة الروضة، (اسطنبول- ۲۰۱۲)، ص ۱۹۹.
۳۸. ل سالا (۲۰۱۲) ئ رىقەبەرىيا شىونوارىن دھۆكئ رابوويە ب نۆزەنگرنا فۇن گۇمبەتن و پىشتى ھەلشكافتن ل سەر ھاتىيە كرن گەھشىتىنە فۇرمى وئ يىن دروست.
۳۹. د.عبداللە خورشىد: العماره، ص ۲۰۰. ديارە كو (ياقوت مستعصمى ۱۹۹۸ ۋەغەكرىيە) ئاقدارترىن كەس بوو كو ئەف ئىسىنە ب كارئىناي.
۴۰. فەكۇلىتەكا مەيدانى.
۴۱. د.عبداللە خورشىد: العماره، ص ۲۰۱.
۴۲. ھەمان ژىدەر، بپ ۲۰۱.
۴۳. ھەمان ژىدەر، بپ ۲۰۲.
۴۴. د. عبداللە خورشىد: العماره، ص ۲۰۳.
۴۵. بۇ پىتر پىزانىنان ل سەر گۇرۇننن فۇن گۇمبەتن بىئىرە: د.عماد عبدالسلام رۇوف و دىرمىن على محمد امين: شواهد المقبره السلطانية في العمادية دراسة تاريخية_ اثرية، مطبوعات الاكاديمية الكوردية، مطبعة حاج هاشم، (اربيل- ۲۰۱۱)، ص ۳۱.
۴۶. ژ ھەزى گونننن بە كو (رىقەبەرىيا شىونوارىن دھۆكئ) رابوويە ب چىكەرننا سىندەفەكن و ب شوشىسە سەرن وئ ھاتىيە فەكەرن داكو كەسەن دقۇت بىننن ئىكسەر ھندەكن ژ ئابووتى بىننن، فەكۇلىتەكا مەيدانى.
۴۷. رەوشەن خان كچا مىرى بەھدىنا ئىسماعىل پاشاين ئىكەن بە) مە چ پىزانىن د پەرتووك و دەستئىسدا ل سەر نىنن، بىننن كىلىيا گۇرۇننن وئ يىن ديارە كول ل سالا (۲۰۰۲) از) مريە، ژىدەبارى كو دەيكا وئ ئائىلە خاتوون ل دەفۇرا شوشى ھاتىيە فەشارتن.
۴۸. د.عبداللە خورشىد: العماره، ص ۲۰۵. ئەم ب دوور نابىننن كو ھىژا فۇن گۇمبەتنن ژ گۇمبەتە سولتان حسىننن ۋەلى ھاتىبە ۋەرگرتن، ژ بەركو ئىسماعىل پاشا د ئىك سالدا كەفتە بەر دو درىت مەرن ئەو ژى مرنا براين وئ (عەلى خان بەگ) و مرنا كچا وئ (رەوشەن خاتوون)، ژ بەر فۇن چەندى وئ بزاڤكرىيە بۇ ھەردوكا گۇمبەتننن جودا دروست بكتە. بۇ پىتر پىزانىنان بىئىرە: كۇفان ئىحسان و يىت دى، گۇمبەت، بپ ۲۷.
۴۹. د.عبداللە خورشىد: العماره، ص ۲۰۵. ديارە ژ ئاڤەرۇكا خۇ فە ئەف گۇمبەتە ۋەكى گۇمبەتە سولتان حسىنن ۋەلى بە بەلن رەھبايە و ب بۇرنا دەمى بەرنن وئ ل جەپىن دى ھاتىنە بكارئىنان، د شكەكن سالىنن چالادا ديار دىت كو ئەف گۇمبەتە با باشە و ھىشنا بەرنن وئ ل سەرى ديارن. بەلن پىشتى سالىنن چالادا ھەرقىبە ۋ ھەكە نەخشى وئ بىن رەسەن يىن ھوسا نىنە. بىئىرە: د.عماد عبدالسلام و دىرمىن على محمد امين: شواهد المقبره، ص ۲۲.
۵۰. د.عبداللە خورشىد: العماره، ص ۲۰۵.

ئىچ قەلا ئامېدىيى قەكۆلىنەكا مەيدانى و شىۋقە كرنى

كۆتان ئىمان ياسىن

ئافخۇ ژ بەركو كەلا ل ئاف باژىرا دەھاننە ئافاكىرن، ئافەندىن لەشكەرى بوون، ئەو والىن باژىر ب رىقەدېر لىن دروېنىشت، زىدەبارى كو جھى لىدانا دراڧى بوو و لەشكەر تىقە دەما. ئۆسمانىيا ئەف كەلا ل كەلەك باژىرىن عىراقى ئافاكىرن^(۱)، مىنا بەغدا و مووسلى و ئامېدىن و چەند جھىن دېتر، مەرەم ژ ئافاكىرن وى ئەو بوو كو والى و دووقەلانكىن وى ژ كەفەن دەرقە و فتنىن ئافخۇ ب پارژىن، دناڧ كەلا ئامېدىن و ل نىزىكى ئىچ قەلاپىن ژ لاپىن ژوورىقە مەيدانەكا بەرقرەھ ھەبوو دگۆننى (مەيدان)، چالاكىين لەشكەرى و كرىارىن مەشقەدانى لى دەھاننە كرن^(۲).

نەخى ئىچ قەلاپى

پىزانىين مە ل سەر نەخىنى ئىچ قەلا ئامېدىن دى پىر ژ راپۇرنا قەدىتنى بن، ئەو ژ لاپىن (نەخمەد حاج مەھدى) قە ل سالا (۱۹۵۲) ئى ھاتىبە بەرھەققىن، بژلى قەدىتنەكا مەيدانى كو دى بزاڧىن كەين چەند رەخەكىن شىۋىنوارى ژى دەينە دىاركىن، ئافاھىن وى كەلەكى بەرقرەھ بوو، درىزاھىيا ھەر رەخەكى وى (۸۰۱م) بوون، ژ بەرى نەھاتراشتى و گىچى ھاتىبوو

ئىچ قەلا ئامېدىن جھەكى بەرنىاسە و ئىكە ژ كەلاپىن شىۋىنوارى^(۱)، دكەقبە رەخى ژىرىن - كەلا ئامېدىن، نىزىكى (۸۰۰م) يا ژ ئافەندا باژىرى دويىرە، ديارە دىرۇكا وى ژ دىرۇكا ئامېدىن و شىۋىرا وى نوپىرە، پىزانىن ل سەر قى كەلاپى د كىمن، ژ بەركو يا ھەرفتى و چ ژى نەمايە، ھندەك پىزانىن وەسا ديارەكەن كو ل سالا (۲۵۰م/ش / ۱۸۳۴ز) ژ لاپىن مىر محەمەدى رەۋاندۇزى ئەو دگۆننى (مىرى كۆرە) ھاتىبە ئافاكىرن^(۲).

ئافى قى كەلاپى دىنيات دا ئافەكىن تركىبە، مەرەم پىن (كەلا ئافخۇايە، كەلەك ژ خەلكن ئامېدىن دىپىژنى (ئىشقىلا) يان (ئىچقەلا)^(۳).

ئەف كەلاپە بۇ مەرەمىن بەرھەقىن ھاتىبوو ئافاكىرن، مىر محەمەدى رەۋاندۇزى ل سەر كاقلىن خواندنگەھەكا دىنى ل وى وەختى ئافاكىروو، كو زانىين دىنى لى دەھاننە خواندن، بۇچوونەكا دى يا ھەى دىپىژىت، ئۆسمانىيا پىشتى ھەرفتا مىرگەھا بەھدىنان ل سالا (۲۵۸م/ش / ۱۸۴۲ز) وەكى جھەكى لەشكەرى ئافاكىروو، ئۆسمانىيا كەلا ل وان جھىن ستاندىن ئافاكىرن، دگۆننى (ئىچ قەلا) ئانكو كەلا

۱۹۵۱) ئى رىفەبەرىيا قەزايى ب ھەرقاندا دىوارى وئ رابوو، پىشتى دەستوبىرى ژ جھىن شۇلەزى وەرگرتى، مەخفەرا پولىسىن گومركىن يىن قەزا نامىدىن ل سەر ئاڧاكرىن، زىدەبارى كو چەند ئاڧاھىيىن حكۇمى و خانىيىن فەرمانبەرا لى ئاڧاكرىن^{۱۹}.

د. تارق پاشايى نامىدى ھۇسا سالۇخا ئىچ قەلايى دكەت، ئىشقىلا ئانكو دەرگەھى بىرمىزلا، پىشتى مېرگەھا بەھدىنان ل سالا (۱۸۴۱زى) ھەرفتى، ئۇسمانىيا وەكى جھەكى خۇياراستىن ئەف كەلايە ئاڧاكرى، ئەف كەلايە ل سەر شوبىرھىن كەلايەكا كەڧنتر كو مىرىن نامىدىن دانابوو، ھاتە ئاڧاكرىن، نەخاسمە ل سەر وى دەرگەھى دكەڧىتە بەرامبەرى نھالا صىپنى بەھدىنان، كەلا دكەڧىتە رەخىن ژىرىن باژىركى نامىدىن، شىكلى وئ بىن لاكىشەبە، دىوارەكى سىتوبىرىن ل دۇرماندورى وئ، جھىن قالاھىيىن شەرى يىن لى ھەين، ل ھەر چوار كوژىن وئ بورجىن ئۇلويى يىن ھاتىنە چىنكرن ئانكو دكەڧىتە ھىدافى ھەر چوار رەخا، دناڧ شوبىرھىن كەلايى دا بىرەكا ئاڧى يا ھەى، بىركا تەمباڧەكى (نڧق) دكەھتە سەر شىكەڧتا جانكا، كو دكەڧىتە دىن كەلايى قە، ئەڧە زى تەمباڧەكا نەپەنىيە كو ب رىكا وئ دىشىن ھى ژ سەروبەرى دەرڧەى كەلايى بىن، نەخاسمە وەختى گەڧەك ل سەر ژانا وان ھەبا، د رىكا وئ تەمباڧىن را خۇ دگەھاندە دەرڧە، ھەكە ئەم سەحكەبە وى شىكلى (باخمانى) ل سالا (۱۹۱۳) ئى بۇ شوبىرھىن ئاڧورا سىرىچى^{۲۰} نامىدىن گرتى، دى يىنىن كو شوبىرھى رۇژئاقايى كەلايى دگەل بورجىن كوژىن ژىرىن رۇژئاقايى دىارن و چ زەرەر قى تەكەڧىتە^{۲۱}.

د. عماد عبدولسەلام رەئوفى ھۇسا سالۇخا كەلايى كرىيە، رامانا وئ كەلا ناڧخۇبە، دكەڧىتە دناڧ شوبىرھا نامىدىن دا، محەمەد پاشا ئىنجە بەيرەقدارى والىن مووسلى پىشتى نامىدىن ستاندى ل سالا ۱۲۵۸مىش/ (۱۸۴۱ز) يا ئاڧاكرى، دا بىتە بارەگەھى ھىزىن ئۇسمانىيا، كەلا يا دناڧ بووبەرى (۱۳۵۰م) دا ئاڧاكرى، شوبىرھەكا ئاسن يا ھەى، بىلنداھىيا وئ (۵م)ن، سىتوبىرىيا دىوارى وئ

ئاڧاكرىن، دەرگەھى وئ دكەڧتە ناڧەراستا رەخىن ژوورى، سەرى دەرگەھى نىڧ كىشان بوو، دو بورجىن بىلند ل رەخىن وى ھەبوون، ل ھەر كوژىمەكى كەلايىن ژى بورجەكى مەزىن ھەبوو، دناڧ ھەر بورجەكى دا پەنجەركىن بچوبىك ھەبوون، بۇ شەرى دەھاتە بىكارئىنان، ئەڧ پەنجەركە يىن ل شوبىرھىن كەلايىن دى ژى ھەين، دىوارىن رەخىن ژىرى و رۇژھەلاتى يىن ھەرفتىن، بژلى كۇمەكا بەرا چ ژى نەمايە، دىوارى رەخىن رۇژئاقايى ھىشتا بىن ماي، بەلىن ژ دىوارى رەخىن ژوورى نزمترە^{۲۲}، پىشتى مە قەدېتەكا مەبدانى ل سەر وى دىوارى كرى، دىاروو كو ھىشتا (۴۸م) ژ دىرژىيا دىوارى بىن ماين، زىدەبارى كو بىلنداھىيا وى (۳م) بىن ماين، ژ بەرەكى نىڧ تراشتى بىن ھاتىيە ئاڧاكرى، بورجىن وئ بىن كوژىن ژىرىن رۇژئاقايى بىن ماي، بورج بىن گىرۇڧرە، تىرى وئ (۴م) ھىشتا بىن ماين، بەلىن ل سەر وى بورجى خانىيەكى ھاتىيە ئاڧاكرىن، زىدەبارى بورجى رەخىن ژىرىن رۇژھەلاتى كو ب رەھنى دەھىنە دىتن، بەلىن ئاڧاھىيەك ل سەر وى ژى ھاتىيە ئاڧاكرىن^{۲۳}، ژ دەرڧە و ل رەخىن راستى بىن دەرگەھى بەرمايىكىن مەزەلەكى بىن ھەين، بەلىن وەختىن مەۋۇڧ دچىتە دناڧ دا بەرمايىكىن شوبىرھىن دو ژوورىن لاكىشەبە بىن ھەين، دوورائىيىن وان (۲۳۴م)ن، ل كوژىن رۇژئاقايى كەلايى بىرەكا كوبريا ھەى، كونا وئ يا سەرى رەنگى وئ لاكىشەبە، بىرەكا دى ژى يا ھەى دكەڧىتە رەخىن رۇژھەلاتى وئ بىرا مە ئامازە بىن كرى، (۲۰م) يا ژى دوپرە، ئەو ژى يا ھاتىيە نكراندن، كونا وئ يا گىرۇڧرە، تىرى وئ (۱م)، ئاڧ تى نىنە، بەلىن يا تژى ناخ و لەھمىشت بووى، ئەو پىشكا ژى دىار ماي كوبراتىيا وئ (۲م)^{۲۴}.

ھەكە ئەم سەحكەبە نەخشىن قىن كەلايى، وەكى نەخشىن گەلەك كەلايىن دى يىن ل كوردستانى، مىنا ئىچ ڧەلا رەواندۇزى و كەلا بوكد ل كوژىن و كەلا بانەمانىن ل ھەڧلىرى، وەكى دىار كەلايىن چوار كوژى دناڧ ئاڧاھىيىن ئىسلامى دا ب رەنگەكى بەرڧرەھ بىن ھەين، ئەو پىشكىن ژ قىن كەلايى ماين، ل سالىن پىنجىيان دا بەر ب نەمانىن چوون، ل سالا

رەخى دەرگەھى مووسلى، ھىندەك زى وەسا ھىز دكەن كو ئەو تەمباف ئەو ئەوا دكەقېتە دناڧ ئىچ قەلاىن دا. بەلىن دراستى دا ل ھەيقا (۱۱۱) يا سالا (۲۰۱۵) ئ ب رىكا دەلىقەكى تەمبافا قەشارتيا مېرگەھا بەھدىنان ھاتە دېتن. كو درىزاھىيا وى ئىزىكى (۱۰۰م) و ز سەرايا مېرگەھا بەھدىنان ل ئىزىكى دەرگەھى زىبارى دەردكەقېت.

پاشى چارەكا دى ئىسماعىل پاشاي ھىزىن خۇ ب سەرۋەركىن و بەر ب كەلا ئامىدىن دگەل (۱۵۰) شەرگەرا ھات. دەرگەھىن ئامىدىن بۇ قەبوون، چارەكا دى ئامىدىن ز دەستى براىن مېرى كۆرە (رەسۋول بەگى) ئىنادەرى، بەلىن مېرى كۆرە بىدەنگ نەما، چارەكا دى ئەو لەشكەرى خۇ بەر ب ئامىدىن قە ھاتن، ب سەر ئامىدىن دا گرت، ل دەستىكى بۇ دەمىن سى ھەيقا بازىر دوورپىچىكر، ھەنا مېرى وى (محمەد سەئىد)ى خۇ تەسلىمى مېرى كۆرە كرى، ئەو بوو مېرى زى كەريا خۇ ل وان دارىت محەمەد سەئىد و نو كورپىن وى كوشتىن، ئامىدىن تالانكر و گەلەك ز خەلكىن وى كوشتىن^{۱۱۱}

ھەكە ئەم قان روودانان شىرۇقەبكەين، دى بىنىن د سالىن ھىزىشا مېرى كۆرە دا ھەمى شەر و شىق بوون، چار مېرى كۆرە چار زى مېرىن ئامىدىن دەستى خۇ دانا سەر ئامىدىن، چ تەناھى قېنەدكەقت، قىنجا چاوا مېرى كۆرە دا شىن كەلايەكا ب قى رەنگى يا مەزىن ئاڧاكەت. ئەقە ز لايەكىفە، ز لايەكىن دى قە مېرى كۆرە گەلەك زەرەر ل ئاڧاھىين ئامىدىن دا، تويىن وى ھەمى جەھىن ئامىدىن قەگرتىبوون، ھەمى ويران كرىو، خۇ ب سەر جەھى مېرىن بەھدىنان دادا بوو، براىن خۇ كرىو حاكىمى ئامىدىن، قىنجا يا بەرئافل نىنە كو مېرى كۆرە ئىچ قەلا ئاڧاكرىت.

يا دووى، ل سەرۋەختى محەمەد ئىنچە بەرەقدارى ھانىيە ئاڧاكرىن، ھەكە ئەم قەخواندەكە بۇ وى ۋەختى بكەين، دبارە پىشتى ھەرفتا مېرگەھىن كوردى ب رەنگەكى تەقايى، چ مېرگەھا بەھدىنان بىت پان يا سۇران و بابان بىت، حكۇمەتا ئۆسمانىيا قيا خۇ ب سەرۋەركەت و بەيز بىخىت، ئەو بوو

(۱۰۵م). د سالىن پىنجىيان دا ز سەدسالىيا بۇرى چەند ئاڧاھىين فەرمى لى ھاتنە ئاڧاكرىن، بىوو بارەگەھەكىن لەشكەرى، پاشى پىشتىگەھە ھاقىتن. خەلكى بۇ خۇ خانى ل سەر ئاڧاكرىن، نۆكە ۋەكى ناخەكىن بچويك يا لى ھاتى، بىزلى بورچىن وى (ز بەر و گىنچا ھاتىيە ئاڧاكرىن) ئەوى دكەقېتە ھىداقى نەالا صېنەى چ ز دىوارى وى نەمايە، دىسان بېرەكا دناڧ دا ھەى ب رىكا تەمبافەكا نەپەنى ب شكەفتا جانكافە دەپنە كرىدان^{۱۱۲}

دېرۇكا ئاڧاكرىن ئىچ قەلا ئامىدىن

ھەكە ئەم قەخواندەكە ھوبىر بۇ دېرۇكا ئىچ قەلاىن بكەين و سەحكەينە وان ئىسىبار و دەستىسىسا ئەوئىن ل سەر ھاتىنە كرىن، دى دو بۇچوون دىارىن، ئەو زى.

ئىك، ھەكە مە دانا كو ل سەرۋەختى مېرى كۆرە (مېر محەمەدى رەواندۇزى) يا ھاتىيە ئاڧاكرىن، ھەكە ئەم قەگەرىنە سەر وان روودانىن وى ۋەختى، دەستىسىسەكا گەھىشتىيە مە كو ب دەستى (محمەد سەئىد مېرى) نەقىن (مەلا بەھىيانى مېرى) ھاتىيە ئىسىن، دىبىزىت، ل سالا (۱۲۴۸مىش/۱۸۳۲ز)ى مېرى رەواندۇزى ئىزىشا خۇ دەستىكىرىيە^{۱۱۳}

ل دەستىكىن مېرى كۆرە ئىزىشى دەقەرا زىبارى كرى ل وىرى مېرى داوون بى مېرگەھى (ئىسماعىل پاشايى دووى) بەرەنگارى وى بوو، بەلىن نەشپا زىدەتر خۇراگىت^{۱۱۴}، پاشى ئىسماعىل پاشاي و ھەقالىن وى خۇ د كەلا ئامىدىن قە ئاسىنكر، بەلىن مېرى كۆرە رىكا خۇ رامالى و گەھىشتە ئامىدىن، ۋەختى ئىسماعىل پاشاي دىنى نەشپىن بەرەنگارى وى بىت، ئەو تاگرتىن خۇ ب رىكا تەمبافەكا قەشارتى ز كەلاىن دەركەقتىن و بەر ب (كەلا نىرۋە)قە چوو، كەلا وى ئاڧاكرى و خۇ تىدا حسار دا^{۱۱۵} ل قىرى خالەكا گەلەك ھىزا ب دەست مە دكەقېت، ھىندەك قەكۆلەر وەسا ھىز دكەن كو ئەو تەمبافا قەشارتى ئەوا ئىسماعىل و ھەقالىن خۇ تىرا رەقىن، دكەقېتە

پاشى جاددە بىرىبە جەنن وئ، ب قى چەندى
دېوارى ژوورى ئىچ قەلايىن ھاتىبە ھەرقاندن.

۲- قۇناغا سالىن ھەفتىيان دا، د قى قۇناغى دا
براڧ ھاتىبە كىرن پىرىبا جەنن ئىچ قەلايىن بىنە
خراي كىرن، چەند ئاقاھى ل سەر ھاتىبە ئاقا كىرن،
ژ وان ئاقاھىن (دادگەھا ئامىدىن) ل سەر پىشكا
ژىرىبا رۇژئاقايىن كەلايىن ھاتىبە ئاقا كىرن، ھەر دقن
قۇناغى دا جاددە ھاتىبە بەر قىرھە كىرن، زىدەبارى
كو ئاقاھىن پولىسىن ئامىدىن بىن نۇكە ل سەر
شوبىنوارىن وئ ھاتىبە ئاقا كىرن.

۳- قۇناغا پىشتى سەرھلدانا سالا (۱۹۹۱) ئى، دقن
قۇناغى دا گەلەك ئاقاھى ل سەر شوبىنوارىن وئ
كەلايىن ھاتىبە ئاقا كىرن، زىدەبارى ئاقاھىن بەنكا
ئامىدىن، خانىيىن ب رەخسە، ئەو خانىيىن ل پىشتا
جاددى ژى ھاتىبە ئاقا كىرن، گەلەك ژ سىما و
ئىشانىن شوبىنوارى ل قى كەلايىن بەرزە كىرن.

چەند دوکوۋمىنتىن دېرۇكى ل سەر ئىچ قەلايى

كۆمەكا نقىسارىن قەرمى ل سەر ئىچ قەلايىن
ھەنە، ھەر چەندە پىرىبا جەنن وئ بىن شوبىنوارى
بىن ھاتىبە قەشارىن، چ ئاقاھى يان ژى جاددە يان
ژى دەستدرىژى ل سەر ھاتىبە كىرن، بەلن ل دووڧ
قان دوکوۋمىنتا دى پىر دىبار بىت كا كەنگى و چاوا
ئەڧ كەلا شوبىنوارى ھاتىبە ھەرقاندن، چ سەدەم بۇ
ھەرقاندن وئ ھەبوون، كى بوون ل پىشت ھەرقاندن
وئ راوستاين، ئەڧە ژى دەقن وان نقىسارايە كو ۋەكى
وان مە ئىنايە خوارى، بى كو ئەم دەستكارىن تىدا
بكەين، تىن مە بىن ۋەرگىزايە سەر زمانى كوردى،
زىركىرنا وان ژى مە ل دووڧ مېزۇويا وان يا كرى،
دوكوۋمىنت ژى ئەڧەنە-

دوكوۋمىنتا ھىمار (۱)

ل رۇژا (۲۲/۱۲/۱۹۵۲) ئى راگەھاندن قى جەنن ژلايىن
شوبىنوارىقە ھاتىبە كىرن، ھىمارا بادەكا وئ (۱/۱۴۸۵)

چەند كەلايەكىن ئاقخۇ ل دەڧەرىن جودا جودا
بىن كوردستانى ئاقا كىرن، مېنا (ئامىدىن، داوودىن،
رەواندۇزى، كويى، ھەتا كو ئىك ل گوندى سوبارى
ژى ئاقا كىرەو)، گەلەك مەرەم ب ئاقا كىرنا فان -كەلا
ھەبوون، ژ وان-

۱- مەرەمىن لەشكەرى، دا كو پىر لەشكەرى
ئۆسمانى ب ھىز بگەڧىت و بىشىن وان جەنن
ئۆسمانىيا لەپىن خۇ دانايە سەر ب پارىژ، ئەو
بوو كەلايىن ئاقخۇ ب رەنگەكى مەزىن و موكم
ئاقا كىرن.

۲- مەرەمىن ۋەرگىرنا خويك و خەراجا ژ خەلكى،
ئەڧ كەلا ۋەكى ئاقەندىن ناھيا ھاتىبە ئاقا كىرن، دا
كارووبارىن بازىرگىنى تىدا بەيىتە ب سەرۋەر كىرن،
ل ھەندەك جەھا ۋەكى (خان) ژى ھاتىبە ب كارىپان،
مېنا، قىشلا داوودىن كو جەنن مەرۇڧ و تەويلخانىن
دەوارىن وان ژى تىڧە ھەبوون (۱۷).

۳- دا رىكى ل ھەر بىزاقەكا ئاقخۇ بگىرن، ھەكە
ھات و جازەكا دى بىزاق ھاتەكىن لەڧىنەك يان
سەرھلدانەك يان ژى شۇرپىشەكا ئاقخۇ بىتە كىرن،
ئەو كەلايىن ئاقا كىرن ناھىلن سەر بگىرن.

پىشتى فان دېتتا دى يا بەرئاقىل بىت كو ئەڧ كەلا
ل سەرۋەختى (مەمەد ئىنجە بەيرەقدارى) والىن
مووسىلن ھاتىبە ئاقا كىرن، نەخاسەمە پىشتى مېرى
داوون بىن مېرگەھا بەھدىنان (ئىسماعىل پاشا) د
شەرى (ئىتوتىن) دا شەكەستى و پاشى ئامىدىن ژ
لايىن ئۆسمانىياقە ھاتىبە ستاندىن (۱۸).

قۇناغىن ھەرقاندن ئىچ قەلايى

ئەم دىشىيىن قۇناغىن ھەرقاندن وئ ل سەر سى
قۇناغىن دېرۇكى پىشك بكەين، كو ل ھەر ۋەختەكى
دېرەك ل قى شوبىنوارى مەزىن دايە، قۇناغ ژى ئەڧەنە-

۱- قۇناغا ھەيامىن مەلكى ئانكو يا سالىن (۱۹۵۶-
۱۹۵۷) ئى ھەرۋەكى ل دووڧ وان نقىسارىن قەرمى
دېاردىبىت كو ل دەستپىكى ئاقاھىن پولىسىن
گومركى ل نىڧا ئىچ قەلايىن ھاتىبە ئاقا كىرن،

مۇزا، ئاڧاكىرنا مەخفەرا گومىركىن يا پولىسىن نامىدىن.
 ھىقىيە رازى بىن كو دىوارى ل بەرامبەرى مەخفەرا پولىسىن نامىدىن بەھنە ھەرقاندىن، ژ بەركو رووین مەخفەرى پىن ژ مەيدانا بەرامبەر گىرنى. (عەبدىلئەفەدەلئەمىن - ئەندازىلار ئىشغالا دەقەرا ژوورى). ل رۇزا (۱۹۵۶/۱۰/۱۳۱) ئى حاشىيەك ل سەر وئ ئىسارنى ھاتىيە كىرن. ئىدا ھاتىيە: پىشكا قەدىتىن ھەوە پىزانىن ل سەر وئ دىوارى ھەنە، ئەرى وئ چ تىكەلى دگەل شوبىنوارا ھەبە.

دوكمومىنتا ھۇمار (۴)

بۇ: ئەشغالا دەقەرا ژوورى ل مووسلىن مۇزا، مەخفەرا گومىركىن يا پولىسىن نامىدىن. ھۇمار: ۱۴۸۵ / ۳۵ / ۳۳۲۶ ل رۇزا (۱۹۵۶/۱۰/۱۵) ئى. ئاڧرى ب ئىسار ھەوە يا ھۇمار (۷۲۳۶) ل (۱۹۵۶/۱۰/۸) ئى. ھىقىيە مە ب جەھى دىوارى ھایدارگەن ئەوئ د ئىسار ھەوە دا ھاتى. ئەو چ جەھى شوبىنوارىيە دگەقىتە بەر، دا مە ھای ژ وئ مەسەلنى ھەبىت.

دوكمومىنتا ھۇمار (۵)

بۇ: رىقەبەرىيا ئەقايى يا شوبىنوارىن كەڧن مۇزا، داخاوازا ھەرقاندىن دىوارى ئىچ قەلەپ ل بەرامبەرى مەخفەرا پولىسىن نامىدىن.

ئاڧرى ب ئىسار ھەوە يا ھۇمار (۱۴۸۱ / ۳۵ / ۳۳۲۶) ل رۇزا (۱۹۵۶/۱۰/۱۵) ئى. كو ھىژا مونتەسەرفى لىوايا مووسل گوتىوو رىقەبەرى ئەقايىن شوبىنوارىن كەڧن. ل دەمىن كۆمبىوونى دگەل سىمو مېرى يابانى، كو پىندىقىيە دىوارى ئىچ قەلەپ ئەوا دگەقىتە باژىركى نامىدىن بەھنە ھەرقاندىن، ژ بەركو دگەقىتە بەرامبەرى مەخفەرا پولىسىن نامىدىن، رىقەبەرى ئەقايى ل سەر قىن چەندى رازى بىوو.

پاشى ئەشغالا دەقەرا ژوورى قەدىتەك بۇ مە ب چوار لبا ب بەھىن (۸۵ / ۲۵۰) دىنارا ھىنارتىوو، دگەل ئىسار خۇ يا ھۇمار (۷۳۹۳) ل رۇزا (۱۹۵۶/۱۰/۱۴) ئى.

(۳) د رىقەبەرىيا ئەقايى شوبىنوارا ھاتىيە قەبىدىكىن، د رۇزانما (الوقائع العراقية) يا ھۇمار (۳۱۹۹) ھاتىيە بەلاڧكىرن. ئەڧ شوبىنوارە ژ لايىن قەكۆلەر ئەھمەدى حاجى مەھدى) ھاتىيە بەلاڧكىرن.

د بەرپەرى ئىكىن دا ئەھمەدى حاجى مەھدى ئەڧ نىزىنە ئىسەبە:

باژىرا، دھۆك.

ناحىيا، نامىدىن.

قەرا، نامىدىن.

نەخشەوار: دگەقىتە دئاڧ كوژىيا (۳۰) مەرى دا، نەخشەوارى پىشانى پىن ھۇمار (۱۳۷۰۰/SW).

بلىدىيا وئ ل سەر ئاستىن (مستوى) ئەردى رەخودۇرا: ژ قىن كەلا بەررەھ كو ژ بەر و گىنچا ھاتىيە ئاڧاكىرن، بلىدىيا دىوارىن وئ دئاڧەرا دو ھەتا چوار مەترانە، شىكىلى وئ پىن چواركۆژىيە و دىرژىيا ھەر كوژىيەكىن وئ (۸۰۰م) نىزىكى (۸۰۰) مەترا يا ژى دىورە^(۱۹).

ئەردى وئ ب ئاڧى (ئەمىرى) ھاتىيە قەبىدىكىن. ھىندەك پىرتىن شوبىنوارى پىن ئاڧ دا ھەين^(۲۰)، كو دئاڧ كائىلى قى جەھى شوبىنوارى د بەررەلاڧىن. چ جەھىن وئ ب كىر خواندىن ناھىن. بۇ سەرۋەختىن داوۋىن پىن ئىسلامى قەدگەرىت، ھەتا نۆكە چ دەستىرژى ل سەر ئەھاتىنە كىرن^(۲۱). د شىيان داۋە مۇڧ ب ترومبىلنى بگەھىتە سەر شوبىنوارىن وئ.

دوكمومىنتا ھۇمار (۲)

بۇ: رىقەبەرىيا ئەقايى يا شوبىنوارىن كەڧن. مۇزا، مەخفەرا گومىركىن يا پولىسىن نامىدىن ھۇمار: ۱۴۷۵ / ۱ / ۷۱ / ۵ ل رۇزا (۱۹۵۶ / ۱۰ / ۹) ئى. بۇ ھەوە لىبەكىن ژ ئىسار (ئەشغالا دەقەرا ژوورى) يا مووسلى ب ھۇمار (۷۲۳۶) ل رۇزا (۱۹۵۶/۱۰/۸) ئى. ئى دەھىرىن، ھىقىيە د ھایدارىن (سەئىد دىۋەجى - رىقەبەرى مۇزەخاننا مووسلى).

دوكمومىنتا ھۇمار (۳)

بۇ: مونتەسەرفىيا لىوا مووسلىن.

امحەممەدئى كورئى شوكرى) ۋەرگرتن كو ۋى ژ ھندەك كەسا كو د ۋى ۋەختى دا بوون يىن كەلا ھاتىبە ئاڧاكرن ۋەرگرتىبوون، دىسان مە پىزانىن ژ چەند ژىدەرىن قى داۋىيى ۋەرگرتن كو بەجسى ۋى ھەيامى دكەن، دىاردكەن كو ئىچ قەلا ل رەخودۇرىن سالا (۱۲۵-۱۲۶) ئانكو بەرى (۱۲۵-۱۲۶) سالا يا ھاتىبە ئاڧاكرن، كو (محەممەد پاشايى رەۋاندۇزى ئەۋى دگۇتنى مىرى كۇرە، بۇ مەرەمىن لەشكەرى ۋ بەرەقانىن ئاڧاكروو، ئەقە بۇچوونا پىرىيا خەلكنى ئامىدىن بە ئەۋىن ھى ژ مەسەلى ھەى، دىسان موفتى دىئىت: محەممەد پاشاي ئەف كەلا يا ل سەر بەرمايكىن خواندنگەھەكى ئاڧاكرى كو علۇمىن دىنى ۋى ۋەختى لى دھانە خوانن.

۲- ئاڧاكرا كەلايى:

ۋەكى يا دىار كو ئىچ قەلا بەرمايكىن چەند دىوارانە ۋ يا چوار كۇزىيە، دناڧ قى كەلايى دا بەرمايكىن چ ئاڧاھىيىن دىار نىن: ئەۋا مابى بتىن دىۋارىن كەلايىنە ۋ چەند زىرەقانىەك تىدا ماينە، ھەرۋەكى بەرى نۇكە مە گۇتى كو مەدئى ئاڧاكرا قى كەلايى بەر ۋ كىچن، چ پويىتە ب گونجاندىنا بەر ۋ كىچا نەھاتىبە كرن، دىۋارىن ۋى ب رەنگەكى بى سەرۋەر ژ وان بەرا ۋ كىچا ھاتىبە ئاڧاكرن، چ نىسبىن يان زى نەخش ل سەر دىۋارىن ۋى نىن ۋ ھەتا ل سەر ۋى دىۋارى زى نىن ئەۋى دى ھىنە راكرن، ئاڧاھى ب رەنگەكى تەقايى بىن نوى ۋ زىدەكرىيە نەخاسمە ل ۋى جەن ل سەر شوپىرا ئامىدىن ھاتىبە ئاڧاكرن.

۴- سەدەمى ھەرفاندنا ئىچ قەلايى ئەۋا دكەقىتە بەرامبەرى ئاڧاھىيىن ئامىدىن:

پلانا رىقەبەرىيا ئاڧخۇ ئەۋە كو ئىستىملاكا ۋى نەردى دكەقىتە رەخى ژىرىيى كەلا ئامىدىن، بەرى نۇكە پىرىيا ۋى گۇرستانا خەلكى ئامىدىن بوو، دا كو جەنن حكۇمى بەھنە ئاڧاكرن ۋ خانى بۇ فەرمانبەرا بىنەئاڧاكرن، دەست ب ئاڧاكرا مەخفەرا پولېسىن

ئى بۇ مە فرىكروو، داخواز ژ مە كرىوو ب ۋى شۇلى رابىن ئانكو ۋى دىۋارى ب ھەرفىنن، ھىقىبە مە ب قى چەندى ھايداركەن، ھەزىبە بىژىن كو ئەۋ دىۋار ژ دىۋارىن نوبىيە ۋ حكۇمەتا ئۇسمانىيا يىن ئاڧاكرى (سەئىد دىۋەجى - رىقەبەرى مۇزەخانا مووسلى).

دوكىومىنتا ھژمار (۶)

بۇ رىقەبەرىيا تەقايىا شوپىۋارىن كەفن مژار، دىۋارى ئىچ قەلايى ل ئامىدىن، ھژمار: ۱۷۴/۱/۷۱/۵ مېژوو: ۱۹۵۶/۱۱/۲۴

ئاڧرى ب نىسارە ھەۋە يا ھژمار (۳۵۸۷/۳۵/۱۴۸۵) ل رۇژا (۱۹۵۶/۱۱/۶) ئى، من قەدىتەك ل سەر دىۋارى ئىچ قەلايى كر، ئەۋى مەرەما نەشغالا ژۋورى ب ھەرفىنن، ل رۇژا (۱۹۵۶/۱۱/۲۱) ئى من ب ترومبىلەكا پىكناپ كو يا رىقەبەرىيا تەقايى بوو سەرەدانا ۋى جەى كر.

ئەقە زى شوپىرىن ۋى قەدىتىنە:

۱- سالۇخا دىۋارى ۋ جەنى ۋى دناقبەرا ئاڧاھىيىن ئامىدىن دا:

ئاڧاھىيى كەفن ئەۋى دىئىن ئىچ قەلا، بەرمايكىن چوار دىۋارانە كو ژ بەرى نەداتراشتى ۋ كىچى (بەرى خەلانى كو نەھاتىبە نكراندىن) ل ھەر كۇزىيەكى ۋى زىرەقانىيىن شەرى ھەنە، ئىچ قەلا دكەقىتە رەخى ژىرىيى كەلا ئامىدىن ۋ دكەقىتە سەر شوپىرا ۋى يا ژىرى، ئەۋ پشكا كو مەرەم پىن بەھنە ھەرفاندن، درىزاهىيا ۋى (۳۰م)، بلندىيا ۋى دناقبەرا (۳،۵- ۴م)، ل نىقەكى دەرگەھەكى ھەى، ل سەرى دەرگەھى كفانەك يا ھەى، دەرگەھى ۋى زى يى ب بەرى نەداتراشتى ھاتىبە ئاڧاكرن.

۲- دىرۇكا ئىچ قەلايى:

مە پىزانىن ژ سەماھەتا موفتى ئامىدىن

بەھسسى وى كرى، ھېقىبە زوى ئەو شۇل بېنەكرن بەرى سالا دارايى ب دويمامى دەين. (موتەصەرفى لىوا مووسلى).

ئەو بۇچوونا بەرەلەف ئەوھ كو دىن پارچەكا دىوارى ئىچ قەلەين بەينەراكرن دا بەروياقى ل بەرامبەرى بازرىكى خۇشكەت و ئاھايىن نوو بەينە ئاھاكرن.

ل دويمامىن ئەز دىنم كو فى دىوارى (دىوارىن دىتر يىن ئىچ قەلەين) سالۇخەكن نەمازەيى ھەبىت كو بەينە ھۇمارن ئاھايىھەكن شونوارى و بەياھەكن ھۇنەرى ھەبىت. ھەكە ماژى دى رىكا قىزىكرى ژ مەخفەرا پولىسا قەدەركەت.

ھىقىبە سەھكەنە فى مەسەلن و بۇچوونا داوون دياركەن. (بەھنام ئەبو صوف- ئەوون شۇلن قەدىتنى ل دەقەرا ژوورى دكەت).

قەرىز

ھەكە مەروۇف ب رەنگەكى ھوپر سەھكەتە ئافەرۇكا ئان ئىسارازا دى چەند ئىشەك بۇ مە ديارىن، ئەقە زى قەرىز و نىشكىن وئ چەندىنە كا كى بوويە سەدەمى ھەرفاندنا ئىچ قەلەين ل نامىدىن، ھەرفاندنا وئ چ زەرەر و زيان ل دېرۇكا نامىدىن داينە، ئەو زى.

۱- سەيدايى سەعید دىوھچى كو وى وەختى رىقەبەرى مۇزەخانا مووسلى بوو، ب رەنگەكى ب سانامى و سەرقەسەرقە يا سەھكەرىبە مەسەلا ئىچ قەلا نامىدىن، وەكى ديار د راپۇرنا خۇ دا بەھسسى لايى دېرۇكى و ئاھامى يى كرى، چ بەھا نەدايە وى ئاھامى گەلەك مەزن، ھەكە چ نەبا دىيابا وى (۲م۵۰۰۰) ب كىم نەدانابان، بىتنى وى بەھسسى ماددى ئاھاكرنى كرىوو، دىيابا وى تەركىبىا (ستراكچەرى) ئاھامى بەرچاف وەرگرتبا، ب وى چاقىن كىم نەسەھكەرىا مەسەلن.

۲- ز بەركو دېرۇكا وئ ئىچ قەلەين ب مېرى كۆرە ئانكو مەھمەد پاشابى رەواندۇزقە ھاتبوو كرىدان، نەدویرە بۇ سەعید دىوھچى ھەر چ بەھا نەبن، ژ بەركو ئەو كەسەكى مووسلى

گومركى ھاتەكرن، ل رەخودۇرىن ئىچ قەلەين ھاتە ئاھاكرن، جادەكا قىزىكرى بۇ ھاتە راکىشان، دىوارى ئىچ قەلەين ئاھابەرا رىكى و مەخفەرا پولىسا دا كرت بوو، ب چ رىكا مەروۇف نەدگەھىشتە وئ مەخفەرى. پاشى حاشىيەك ل سەر ھاتىبە كرن، دىبىت، وەكى ژ راپۇرتى ديار كو كەلا ئاھىرى بەرى (۱۲۵) سالا ھاتىبە ئاھاكرن، ئەو جەھى كو دى ھىنە ھەرفاندن كو دكەقىتە بەرامبەرى جاددى چ سالۇخەتىن شوپنوارى تىدا نىنن، راکرنا وى دىوارى ب رەنگەكى تەقايى كىنجا خۇ ل سەر ئاھامى ھەمىن ناكەت، ھىقىبە بۇچوونا خۇ دياركەن.

دوكيومىنتا ھۇمار (۷)

بۇ، رىقەبەرىا مۇزەخانا مووسلى. مۇزار، ئىسارەكا موخابراتى ھۇمار: ۱۸۹/۱/۲. مېژوو: ۱۹۶۵/۱۲/۹.

ئافىرى ب ئىسار ھەوھ يا ھۇمار (۵۹۶/۱/۲) ل رۇزا (۱۹۵۶/۱۲/۵) ئى دى قەرىزا قەدىتنە مە ل سەر وى دىوارى بىنن، زىدەبارى وئ قەدىتنە مە ل سەر كرى وئى ل قەرا تەمەفەرى كرىن، كو مە لىكە وئ بۇ رىقەبەرىا تەقايىا ھنارتى، ل مە نەكرن ژ بەر وئ سەھوا ل وئ دەقەرى چىبووى، دى د پاشەرۇژى دا لىبن وان ئىسارازا گەھىنە ھەوھ ئەوون دەستىكىن وان ل دەق ھەوھ. ئافى (بەھنام ئەبو صوف- ئەوون قەدىتنى ل مووسلى دكەت) ھاتىبە.

دوكيومىنتا ھۇمار (۸)

بۇ، ئەشغالا دەقەرا ژوورىن مووسلى مۇزار، ھەرفاندنا دىوارى بەرامبەرى مەخفەرا پولىسىن گومركا ل نامىدىن ھۇمار: ۱۷۱۲. مېژوو: ۱۹۵۷/۳/۱۲. گەلەكا ب لەزە، ئىسارازا ھەوھ يا ھۇمار (۱۳۷۵) ل رۇزا (۱۹۵۷/۳/۳) ئى.

ئەم د رازىنە ل سەر ھەرفاندنا دىوارى كو مە

مەخفەرا پولېساقە بوو.

۴- سەيدايىن بەھنام ئەبو صوف گەلەك ژ بەھايىن وى ئاقاھى كىم كرىبە، دەمىن دېئىزىت؛ ھەرفاندنا فى دىوارى و ھەمى دىوارىن ئىچ قەلايىن چ بەھايەكىن شىوینوارى نىنە ئانكو چ زەرەف بەھايىن شىوینوارى ناکەقن. ۋەكى ديار سەيدايىن بەھنام ئىك ژ زانايىن بەرکەتى يىن عىراقىن بوو، كو ل قىن داويىن يىن چوويە بەر دلۇقانىا خودى، وى پويىتەكىن مەزن ب كاقلىن فەلا ژى ددا، چاوا وى پويىتە ب وى ئاقاھىن مەزن و بەرکەتى نەددا!

بوو، دىرۇكا كوردا بۇ وى ھندا ب قەدر و قىمەت نەبوو، لەوا ھەرفاندنا دىوارى ئىچ قەلايىن ل دەف وى تىشتەكىن ب ساناھى بوو، پىشتى دىوارى ئىچ قەلايىن ھاتىبە ھەرفاندن، ئىدى ئىچ قەلا ھىدى ھىدى نەما.

۳- ئاقاكرنا مەخفەرا گومركىن يا پولېسىن نامىدىن گاڤا ئىكىن بوو كو تەمەنى ئىچ قەلايىن ب داوى بەھت، ۋەكى ژ وان ئقىسارا دياردېيت ئارىشا وان بۇ ھەرفاندنا دىوارى بتنى گىردانا جاددا قىرى ب

ژىدەر:

۱. ۋەكى ديار بۇ جارا ئىكىن يىن ئاقىن قىن كەلايىن د كىتپا خۇ دا ئىناي (مخفوظ عباسى) بوو، بۇ پىتر پىزانىنا بىنرە، مخفوظ العباسى، امارة بهدينان العباسية، مطبعة الجمهورية، ج ۲، (موصول، ۱۹۵۳)، ص ۱۰۸.
۲. عبدالله خورشيد قادر ئالەي، العمارة الاسلامية في العمادية و ضواحيها حتى القرن ۱۲ھ/۱۸م، اطروحة دكتوراه منشورة مقدمة الى جامعة صلاح الدين اربيل، سببريز لطبع و النشر، مطبعة الروضة، (اسطنبول، ۲۰۱۲)، ص ۱۴۲.
۳. قەكۆلىنەكا مەيدانى ل رۇژا (۲۰۱۵/۱۱/۱۲) ئ.
۴. عبدالله خورشيد، ژىدەرى بەرى، بپ ۱۴۲.
۵. المصنوع نفسه، ص ۱۴۳.
۶. عبدالله خورشيد، ژىدەرى بەرى، بپ ۱۴۳.
۷. قەكۆلىنەكا مەيدانى.
۸. عبدالله خورشيد، ژىدەرى بەرى، بپ ۱۴۳.
۹. ئقىسارا مووزەخانا مىسلىن ھۇمار (۴۹۵/۱/۷۱/۵) ل رۇژا (۱۹۵۶/۱۰/۲۰) ئ. لىكە قىن ئقىسارىن يا ل دەف مە پاراستىبە (ك. ئ).
۱۰. كورا سىرىچى، بەرمايىكىن پەرىستگەھەكا كەقتن، ھىندەك ۋەسا دياردەكن كو بۇ سەرۋەختىن مېترانىيا دزقريت، بەلىن ل سەرۋەختىن ئىسلام وەكى (سىرىچا ئاقىن ئانكو عمبارا ئاقىن) ھاتىبە بكارىننان، بۇ پىتر پىزانىنا ل سەر قىن جەھى، بىنرە: طارق الباشا عمادي، نامىدى- العمادية اثار و تاريخ، (لندن، ۲۰۱۲)، ص ۱۷.
۱۱. طارق الباشا، ژىدەرى بەرى، بپ ۱۸.
۱۲. دەماد عبدالسلام روؤف، المعجم التاريخي لامارة بهدينان، مطبوعات الاكاديمية الكوردية، مطبعة حاج هاشم، (اربيل، ۲۰۱۱)، ص ۵۳.
۱۳. سەئىد دىرەشى، كوناھيا مېرگەھا بەھدىنا و مېرى وىن يىن زانا و ۋەلاتپەرۋەر ئىسماعىل ئاشايىن دويىن، كۇڤارا دىرۇك، ھۇمار (۹)، (دھۆك، ھاقىنا ۲۰۱۵)، بپ ۸.
۱۴. ھەمان ژىدەر، بپ ۸.
۱۵. ھەمان ژىدەر، بپ ۹.
۱۶. سەئىد دىرەشى، ژىدەرى بۇرى، بپ ۱۰.

۱۷. بۇ پتر پىزانىنا ل سەر كەلا داوودىن، بىئىرە نقىسىنا مە، كۇفان ئىحسان ياسىن. قەتتەرە و قىشلا داوودىن و كىزگىزا دویماهىن. كۇفارا سىلاق، ھىژمار (۱۰۵)، (نامىدىن، كانوينا ئىكى ۲۰۱۵)، بپ ۲۵.
۱۸. بۇ پتر پىزانىنا ل سەر شەرى ئىتوبىتى و شكەستنا لەشكەرى بەھدىنان، بىئىرە، دىعماد عبدالسلام، المصدر السابق، ص ۵۱_۵۲.
۱۹. ئەم نزانىن مەرەم ژ (۸۰۰م) چىيە، دىبىت دوپراتىيا دناقبەرا دەرىنكى نامىدىن بى وى وەختى و ئىچ قەلابىن دا بىت، ئەدویرە ژى مەرەم پى دویماهىيا پەسارا شوپىرھا ئامىدىن بىت. (ك.ى).
۲۰. مەرەم پى پرتىت كۇزكانە كول وى جەھى د بەرىەلاقن. (ك.ى).
۲۱. مەرەم پى ل سالا (۱۹۵۲) ئى ج دەستدرىژى ل سەر ئەھاتىنە كىرن.

ئاقاھىيىن خزمەتگوزارى ل ئامىدىيى تا داوييا سەدسالىيا دووازى مەختى/ھەژدەي زايىنى

پ.د. عەبدوللا خورشىد ئالەيى
زانكۇيا سەلامەدىن-كۆلىزا ئەدەبىيات
وەرگىران: ھىيار رىكانى

و چوون و قەگوھاسىتىنى ب ساناھى بىكەقىت و ئەو
چەند بوونە ئەگەر كو كارىن چاندنى و بازىرگانى ب
ساناھى بىكەقن، سەرەراي ئارمانجىن سەربازى.

پەكەم : قەنتەرك

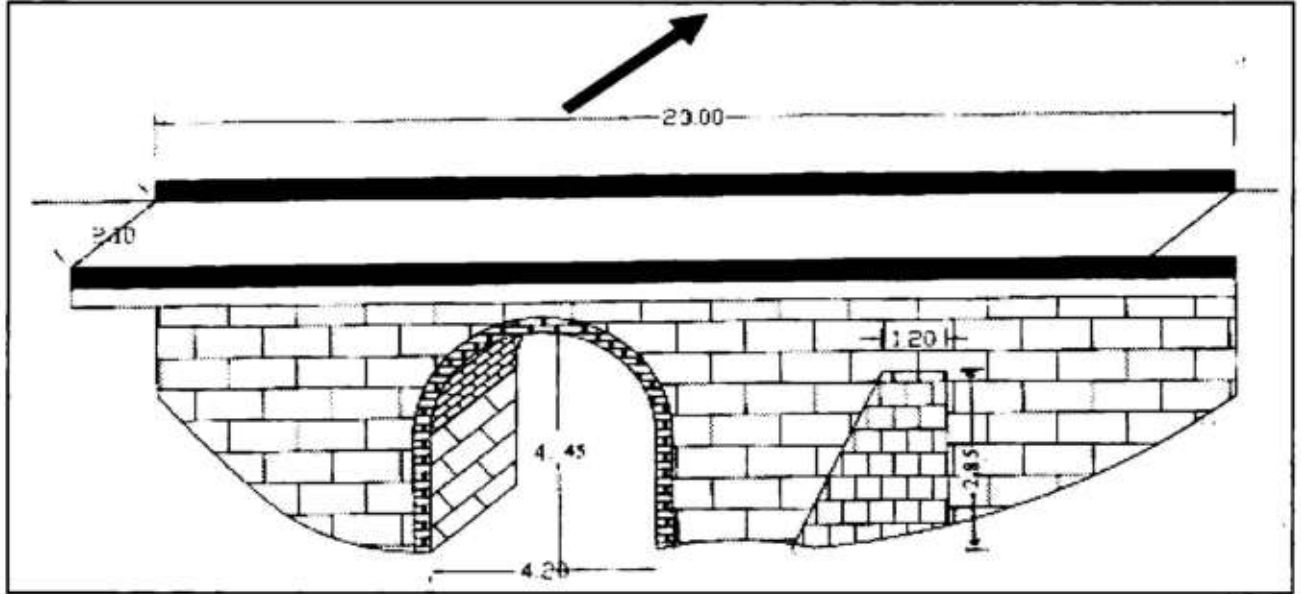
أ- قەنتەركا مەزن ل تاخى قۇجا :

دكەقىتە زىرىيا تاخى قۇجا ل سەر وئ ئەھلا ئاقا
كانىيا خاتوبىنا و كانىيا مالا درىزىن، ژ بلى ئەو ئاقا
ژ گەلىن كانىيا سىنجى ب تايبەت ل ھەردو وەرزىن
زىقىستان و بەھارا درىزىن، و ئەو پر دەقىرىن بەروارى
ژوورى و نىرۋە ب ئامىدىيى قە گرىندەن، و خەلكى وان
دەقىران دەمىن دەھاتنە د بازىرى دا ژ وئ پرا ئاقىرى درىكا
دەرگەھى زىبار را ژ لاپى رۇژھەلاتىقە دەرباز دىبون.

ئاقى قەنتەركا قۇجا يى ژ تاخى قۇجا ھاتى، كو
قەنتەرك ھەر دكەقىتە وىرى، و ئەو ب بەرىن بىرى
يىن كىلىسى و كىلىنى بخۇ ھاتىبە ئافاكرن، درىزاھىيا
پەبادەرىكا قەنتەركى (۰.۱م) و پانىيا وئ (۰.۱۰م)
پىنكەھاتىبە ژ قەنتەركەكا مەزن و كىمانەكى نىف
بازنەھى بخۇقە دگىرىت و دكەقىتە سەر (دنگەكى

ھىزا دانانا قەنتەرك^{۱۱} و پىران دا كو پىن ژ ناستەنگىن
ئاقى دەرباز بىن گەلەكا كەقنە و دزىرىتەقە كو پىراتىيا
چەرخىن دىرۇكى، گىرنگىيا قان دەزگەھان د ھىندىرايە
كو ب ھارىكارىيا وان دى شىن ژ جەھكى بچنە
جەھكى دى و گەلەك مفايىن دى، ھىندەك ئامازمىن
دبار يىن ل سەر دەقىن مسمارى ھەيىن ئامازى ددەنە
وئ چەندى كو عىراقىيىن كەقن پر و قەنتەرك يىن
بىكارىيىن و ئەو چەندە دناق ھىندەك نەخشەبەرىن
واندا دىبارن كو كا و سەرگەتىن وان ھىلايىنە
زىندى^{۱۲}، و پويىتەدان ب دانانا وان رەنگە ئاقاھىيىن
خزمەتگوزارى ب درىزاھىيا دىرۇكى يا بەردەوام بوو،
پازانا ئەوھ كو دەقىرا ئامىدىيى و پىرانىيا دەقىرىن
كوردىستانى ب گىشى گەلەك جۇك و رووبار و كانى
لى ھەنە، سەرەراي ھەبوونا گەلەك دۇلىن كو پىر كو
ل ھەردو وەرزىن زىقىستان و بەھاران لەھى ژ بەر بەفر و
بارانان لى رادىبون و گەلەك ناستەنگ بۇ كاروانىن
سەربازى و بازىرگانى دروست دكرن، قى چەندى
گەلەك ژ مىر وسولتان پالدىن كو پر و قەنتەركان
چىكەن دا دەقىر پىكفە بەھىنە گرىندان و بزاقا ھاتن

(نەخشى ۱) يىن
قەنتەرا مەزىن ل تاخى قوجا ل باژىرى ئامبىدىن

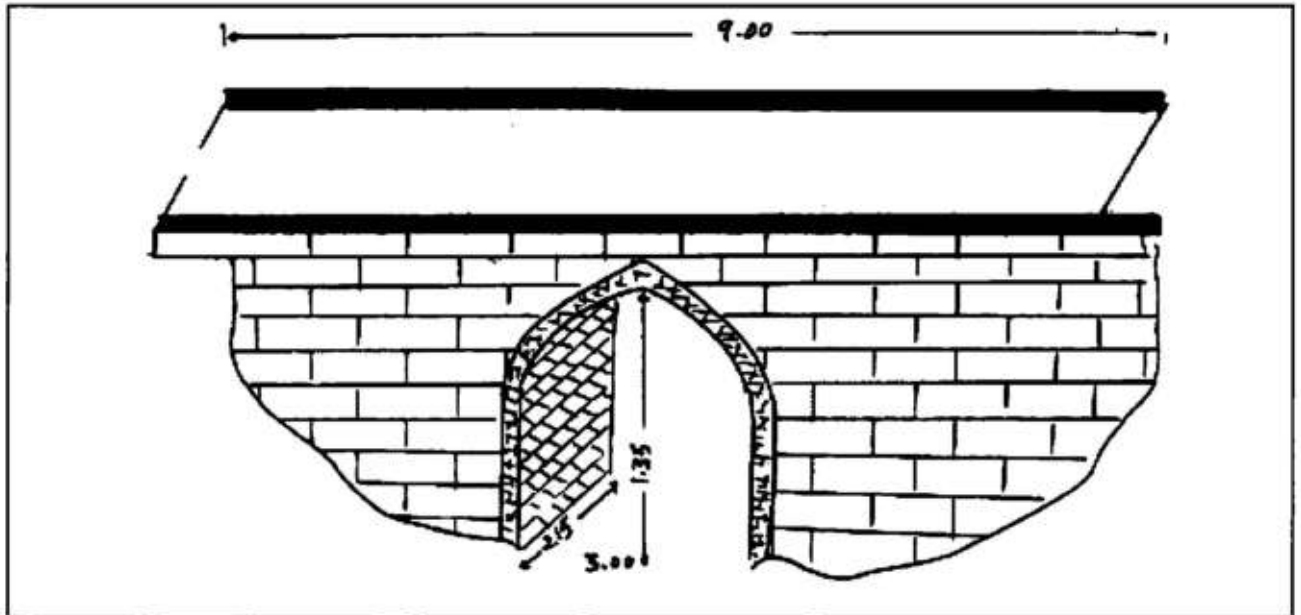
ژ كىفانى و لىفا سەرى ژ پەبادە رىكىن ب بلنداھىيا
(۵۵سم)، (نەخشە / ۱).
دناف ھەردو رەخىن كىفانى يىن بەرامبەرى ئىكدا

مەزىن(ژ ئاقھى، بلنداھىيا كىفانى وى ژ قاما ژ نافدا
ژ سەرى تا نزمترین ئاستىن چوونا ئاقىن (۴،۴۵) م و
فرەھىيا وى (۴،۲۰) م و بىاف د ئاقبەرا لىفا سەرى

(وئىنەين ۱)
پرا مەزىن ل تاخى قوجا

(نەخشەين ۲)
بىن قەنتەركا بچووك ل تاخى قوجا

بەھرام پاشاى بن^(۴).

ژ بلى قىن قەنتەركا مە ل سەرى نامازە پىنداي قەنتەركەكا دى ژى ل وى تاخى ب نافتى (قەنتەركا كۇلانا قۇجا) يا ھەى و تا رادەكى ئەو يا بچوپكە و نھو ناھىتە ب كارھىنان، درىزھابىيا وى نىزىكى (م۹) و پانىيا وى (م۲،۱۵) بىن پىنكھاتىبە ژ قەنتەركەكى و كىفانەكى نىف بازىنەىن كو رەنگە تىزىبەك يا تىدا ھەى ل سەر ملەكىن مەزىنە بەرا و كىسلى ھاتىبە دانان(نەخشە/ ۲) و ژ ئەنجامى پىشت گوھنىخستنا قىن قەنتەركى گەلەك نىشتەىن تاخى و گىايان ل سەرلاىن ژىرى ژ پىرى كۇم بووینە كو بلنداھىيا كىفانى ژ ئاستى ئەردى نھو (م۱،۳۵) و پانىيا دەرگەھى وى (م۳) و ئەم ب دروستى دىرۇكا ئافاكرنا وى نزانىن و دبىت ھەر قەدگەرىبىتەفە چاخى ئافاكرنا قەنتەركا قۇجا .

ب- قەنتەركا ھەلى جانگا

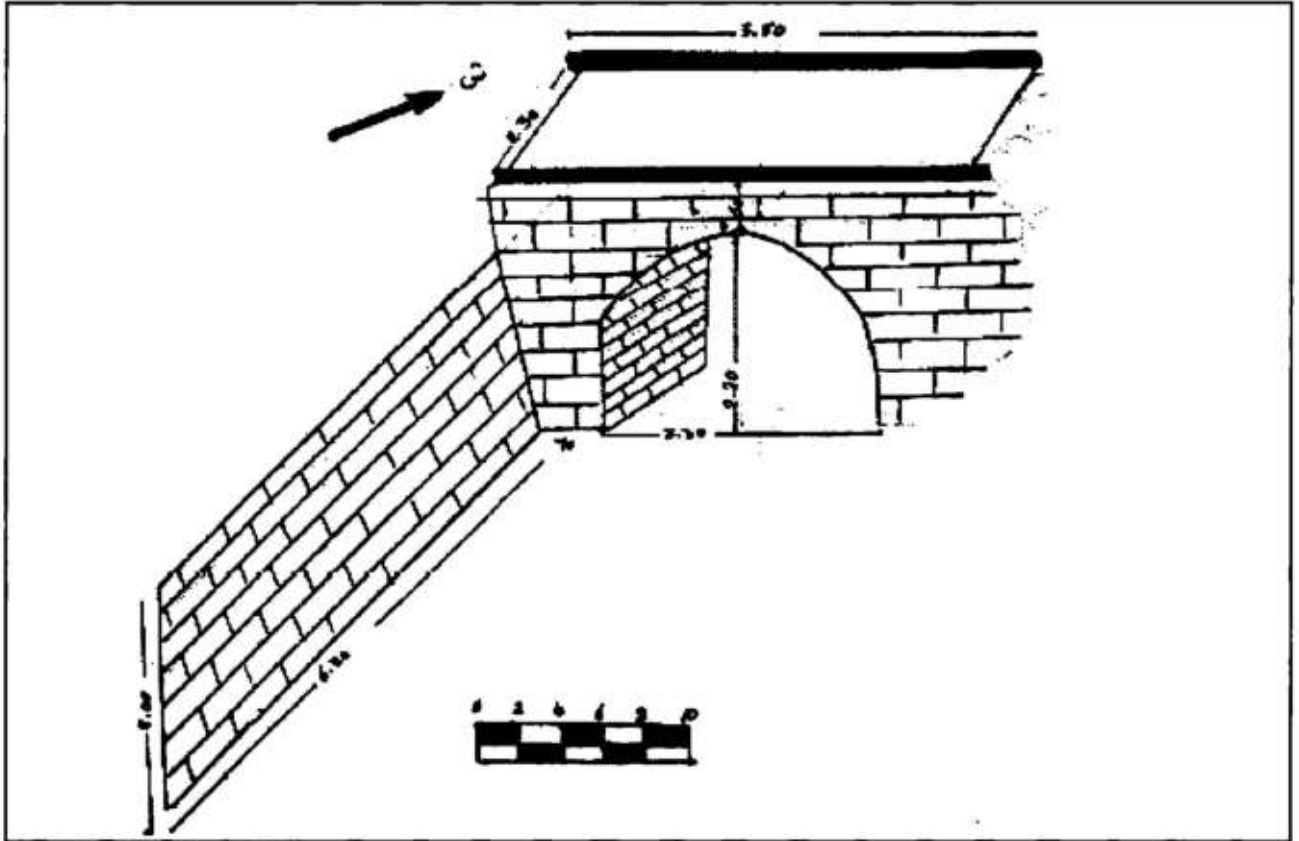
دكەفىتە رۇزاقابىن قەنتەركا كۇلانا قۇجا ل نىزىكى كانىيا شىقىن، ئەف قەنتەركە ب بەرىن بىرى و كىلسى ھاتىبە ئافاكرن، پىنكھاتىبە ژ قەنتەركەكا نىف

سى كولىنكىن چوارگۇشەىن گرتى ب درىزھابىن (۲۰×۲سم) دھىنە دىتن (وینە / ۱) و يا ئەم دبىنە ئەو كولىنك نە ژ بۇ جوانىن و خەملاندنى ھاتىبە دروستكرن، بەلكى نارمانج ژى ئەو دا ھندە ستوبىن دارى بىن مەزىن ب رەنگەكى بەروارى تىدا موكم بىكەن كو دبىت وان ژى قالبەكى دارى ب رەنگەكى نىف بازىنەى مىنا قى كىفانى ل سەرىبووې دا ئافاكر ھەمى كارى خۇ ب ساناھى ئەنجام بەدەت يان ژى بۇ ھندە كارىن دى بىن ئافاكرنى ھاتىبە بكارھىنان.

دەربارەى ئەردى بانى قەنتەركى ، ئەو ژى ب پارچىن بەرا و كىلسى بىن رائىخستى بوو ب و ب بۇرىنا دەمى گەلەك بىن ژ نافچووى، و پىشتى ھىنگى ب گەلەكى كارىن چاككرن و نوپزەنكرنى ل سەر قىن قەنتەركى ھاتىبەكرن و رووېن دنگان كو قەنتەرك ل سەرە ھندە دىوارىن پالپىشتىن بەرا و گىچى دانابنە بەر و تىكىن وى ب چىمەنتوېن گرتىنە^(۳).

ل سەر دىرۇكا ئافاكرنا قەنتەركى ژندەرىن دىرۇكى نامازە ب چ پىزانىنان ل سەر نەداىنە و قەكۇلەرەكى نامازە يا ب وى چەندى دای كو ئەف قەنتەره و چەند پىرىن دى دبىت ژ كارىن سولتان حسىن وەلى يان

(نەخشى ۳) يىن
قەنتەرا عەلى جانكا

چەند مېترەكىن كىم ژ باشوورئ خواندنگەھا
قوپەھان و وہكى ديار فن قەنتەركن باژئرى نامىدىن و

(وئىنى ۲) يىن پرا عەلى جانكا

كفانەيى مينا كفانەكنى نىف بازئەيى و پىچەكنى يا
تيزە ل سەر ديوارىن مەزنىن بەر و كلسى. بلنداهييا
كفانى (۲,۲۰) م و پانىيا فرەهييا وئ (۳,۳۰) م، درنژاهييا
بانن قەنتەركن (۴,۵۰) م و پانىيا وئ (۲,۳۰) م و ئەو
ژى ژ وان قەنتەركانە كو نھو ھاتىنە پشتگوھفە
ھافىتن و ديوارەكنى دى ب درنژاهييا (۱,۳۰) م و
بلنداهييا وئ (۲) م د كەفئتە د گەل لىقا ژئرىيا
قەنتەركن، دبىت ئەو وەكى پالپشتەك بۇ لايى ژئرى
ژ لىقا قەنتەركن ھاتىتتە ئافاكرن (نەخشى ۳) .
شئىواژئ نەخش و ئافاھيى فن قەنتەركن تا
رادەكى مينا يىن بەرى وئ يە و دوپر نىنە د ئىك چاخدا
ھاتىنە ئافاكرن (وئىنى ۲) .

چ- قەنتەركا قويا

ژ وان قەنتەركىن بچوپكە كو دكەفئتە دوپراتييا

كەلا ئامبىدىنى و ژوان پرىن كەقنە كول سەر رووبارى سۇلاڧ ھاتىنە چىكىرن ، ئارمانج ژى ب ساناھىكرنا ھاتن و چوونا كاروانىن بازىرگانى و سەريازى بوو، كو ژ ئامبىدىن بەرەڧ مووسل د چوون و بەروڧاژى و گەلەك كەلا و خان درىكى دا ھەبوون، مينا خاننا بەريانكى و خاننا كۆرىت گافانا و گەلەكىن دى ل سەر درىزاھىيا رىكى.

پر ژ بەرىن برى و كلسى ھاتىبە ئافاكرن، درىزاھىيا وئ (۲۱م) و پانىيا وئ (۲،۵۰م) و بانى وئ ب بەرىن راست و گىچى ھاتىبە رائىخستن، پر ژ دو قەنتەركان پىكھاتىبە، ئىك ژ وان يا مەزىنە و يا دى ب قەبارەى خۇ بچوىكىترە (نەخشى/۴)، ئاراستەين قەنتەركا مەزىن ب شىئوى كشانەين نىڧ بازنەبىيە ل سەر گومتلە ئافاھىيەكى مەزىن و ژ بەر كەقنى و ژ بەر ھۆكارىن سەقاي رەخىن لىڧىن بلند ژ كشانى يىن شووربووين و دىسان دەينتە دىتن كو رەخىن رۇڧاڧايى ژ قەنتەركا ناقبرى مينا وى رەخىن بەرامبەر نىنە، لى پىچەكى قەبىترە بو لايىن رۇژھەلاتى و دبىت ھەر ژ بەر ئەگەرئ سەرى بت. بلنداھىيا كشانى ژ لىڧا سەرى ژ رەخىن ئاڧدا ھەتا نزمترىن خالا كشانى ل سەر ئاستى ئەردئ نھو رووبار لى (۳م) و بياڧى دناڧبەرا سەرى كشانى و لىڧا پەبادەرىكى

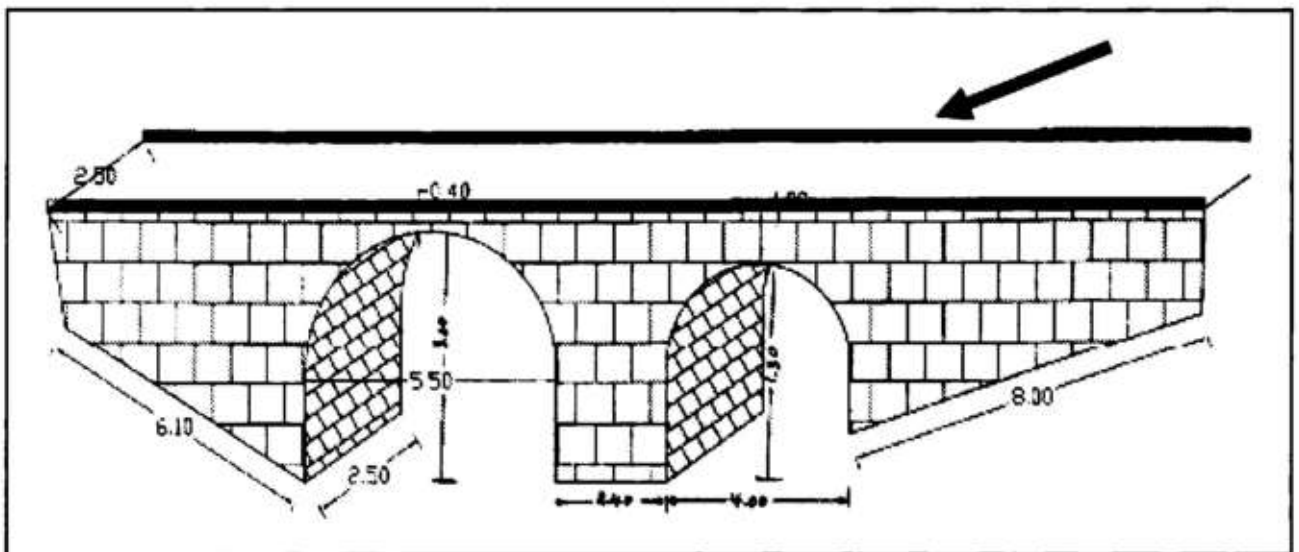
خواندنگەھا قوپان پىگمە گرىندا و ناڧى وئ ژى ھەر بى ژ وئ چەندئ ھاتى. قەنتەرك ژ بەرا و كلسى مينا يىن بەرى وئ مە ئامازە پىنداي ھاتىبە ئافاكرن، پىكھاتىبە ژ ئىك قەنتەرە و ژ بەر ھەرقىنا قەنتەركى ب نامى و چ ژى نەمايە ب تىن ھەردو رەخىن وئ نەبن كو قەنتەركى پالپىشتى ل سەر دكر ئەم چ ژ شىئواژى كشانى وئ نزانىن . درىزاھىيا پەبادەرىكا وئ دگەل رەخ و دەورىن وئ (۱۰م) و پانىيا وئ نىزىكى (۲م) و بلنداھىيا يىن مايبى ژ ھەردو رەخىن قەنتەركى (۲م) و پانىيا وئ (۴م)، خەلكى دەقەرئ سەر ژنوو بانى قى قەنتەركى ب چىمەنتوى چىكرىمەڧە دا مفاى ژى بىينن بو چوونا ناڧ باغچىن خۇ يىن نىزىك و ئەڧ قەنتەركە ژ قەنتەركىن كەقنە و دبىت دىرۇكا وئ قەدگەررىنتەڧە سەردەمى ئافاكرناخواندنگەھا قوپەھان، ۋەكى مە ل بەرى ھىنگى ئامازە پىنداي^(۵).

دوو: پر

أ- پرا عيسى دەلا^(۱)

دكەڧىتە دوپراتىيا (۳كم) ژ باشوورى رۇڧاڧاين

(نەخشى ۴)
پرا عيسى دەلال

(وینەین ۳) یئ
پرا عیسی دەلا

دبرۆکا ئافاكرنا وئ هەر فەدگەرىتە وئ دبرۆكا ئەو قەنتەرك
لئ ئافاكرى. هەژىبە بېژىن گشت ئەف قەنتەركىن مە
ئامازەپىنداين وهكى شىوینوار ل رۆژناما (الوقائع العراقية)
نەهاتىنە راگەهاندىن و ئەم نزانىن ژ بەر چ هۆ .

(وینەین ۴) قەنتەرا مەزن یا پرا کلیا

نیزىكى (۴۰سم) و پانىيا دەرگەهئ كفانى (۵۰,۵۰م)
و پانىيا رهخان كو كفان ل سەر هاتىنە دروست كرن
(۲,۵۰م) و دنگەكى مەزن ب پانىيا (۲,۴۰م) دناقبەرا
هەردو قەنتەركاندا هەبە(وینە ۳) .

قەنتەركا دووئ ب قەبارئ خۇ بچوكتەرە ژ یا ئىكىئ.
لئ شىنواز و نەخشئ ئافاكرنى هەر مینا یئ ئىكىئ یە.
بلنداھىيا كفانىئ نیف بازنەبى (۳۰م) و پانىيا دەرگەهئ
وئ (۴م) و بیاف د ناقبەرا سەرئ كفانى و لیفا بانئ
پرى ب بلنداھىيا نیزىكى (۱م) و پاشقەمابىئ ھندە
كولینكىن گرتى ب رەنگئ چوارگۆشە و بچوكت مینا
یئ ل قەنتەركا قۇجا ئامازە پئ هاتىبەدان دەینە دبتن و
دبیت ئارمانجا وان ژئ هەر ژ بۆ وئ ئارمانجئ بیت یا مە
بەرى ھىنگئ ئامازە پىندای .

ئەف پرە ژ بەر هۆكارىن سەقاي یئ تووشئ گەلەك
دەرز و هەرفینا بووی، هەر وهسان ژ بەر ئاف و لەھىبان
ھندە تەخىن خیزئ یئ ل سەر خرڤەبووین و گيا یئ ل
سەر شىن بووین (وینە ۴) . كو ئەفە بووینە ئەگەر ھندە
شەنگستىن ژئرى بن ئاخ بىن و ببنە جەن مەترسىئ بۆ
وان كەسىن ل سەر دەریاز دبن، لەوما جوكمەتئ پرەكا
نویيا چیمەنتوین ل نیزىكى وئ دروستكر^(۷).

ئەف پرە گەلەك وهكى قەنتەركا قۇجابه و دبیت

ب - پرا كەلىيا

ئەف پره دكەفئته دويراتىيا (۱۷كم) ژ رۇژھەلاتى باژئىرئ ئامىدىن ل داوييا باشوورئ (كەلىن رەشاقا)، ب دويراتىيا (۱كم) ژ نافەندا ناحيا دىرەلۇكى (نەخشىن ۱)، ل سەر رووبارئ زىنى مەزن^(۸) ھاتىيە دروستكرن و چىيائى لىنكى ژ لايى رۇژھەلاتىفە و كومتەكى زنجيره چىيائى مەتىنى د كەفئته ھىندا.

ئەف پره دەئتە ھەژمارتن ژ پرىن شوينواريىن كەفن^(۹) و كرنكىيەكا مەزن ھەبوو كو ھەمى دەفەرىن رۇژھەلات و باكوورئ رۇژھەلاتى ئامىدىن (دەفەرىن زىبار و بارزان و رىكان) پىنكفە كرىندان، ژ بلى كۇمەكا مەزنا كوندان كو دكەفئە رۇژھەلاتى زىنى مەزن ل رۇژھەلاتى دەفەرا (رەشاقا) كو ب دەفەرا ئامىدىن فە دەھاننە كرىندان كو وى دەمى نافەندا مىرگەھا بادىنان بوو، كەلەك ژ ھۇزىن كۇچەر دەمى ل ھافىنان دچوونە چيا و ل ئاف و چەروانان د كەرىان ب تەرىش و كەوال فە ل سەر فئ پرى دەرياز دبوون و ل زىستانان چارەكادى ل سەر دزقرىنەفە، ژ بلى كو ئەف پره ب دىرژاھىيا چاخان بۇ كارىن بازىرگانى و لەشكەرى ھاتىيە بكارھىنان .

ئافى پرى بىن ژ ئافى كوندئ (كەلىيا - نەو نەمايە ۋەكى كوند) كو دكەتە نىزىكى وئ ل لايى راستىن ژ رووبارئ زنى بىن ھاتىيە ۋەرگرتن .

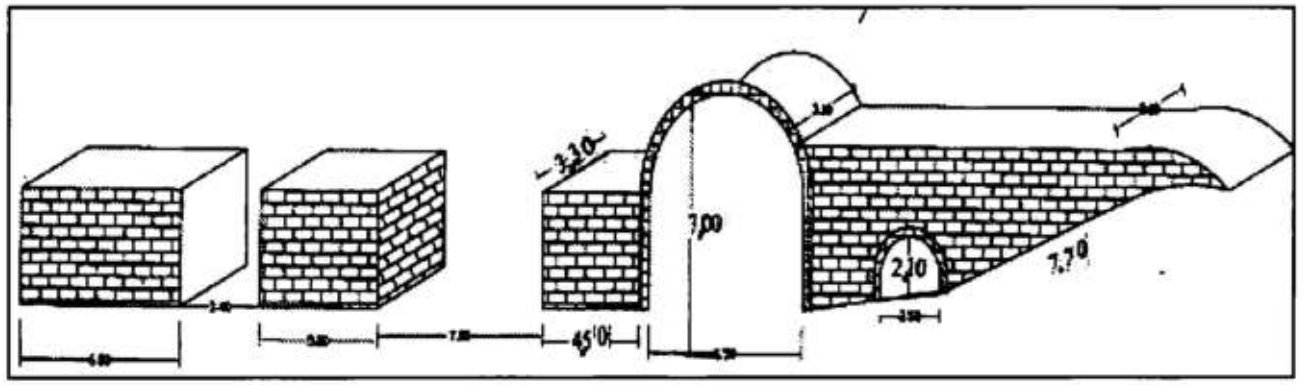
دىرژاھىيا فئ پرى (۵۰م) و پانىيا وئ دىناقبەرا (۳،۳۰ - ۳،۳۰م) و دەئتە دىتن كو پىر ب ھىلەكا راست

نەھاتىيە دروستكرن لى پىچەكا خوارىن د ناراستەيا وئ دا بەرەف باشوورو پاش بەرەف رۇژنافا بۇ لايى دى بىن ئافى فە دچىت و ئەگەرى چىكرنا وئ ب فى شىوھى دزقرىتەفە سرۇشتى پىنكھاتەبىن وان كەفرىن پىر ل سەر ئافاكرىن و شەھەرەزايىن ئافاكرنا وئ پرى ئەو پىنكھاتەبىن ب ھىزىن كەفرىن ب دەلىفە دىتىن كو مىنا شەنگىستا بن و ئەو پىر پالپشتىن ل سەر بكتە، و ئەو ب پارچىن بەرىن ھەلانىن بىرى بىن جۇرا و جۇر ھاتىنە ئافاكرن، دگەل بكارھىنانا كىچى دا خو پىنكفە كرىندەن .

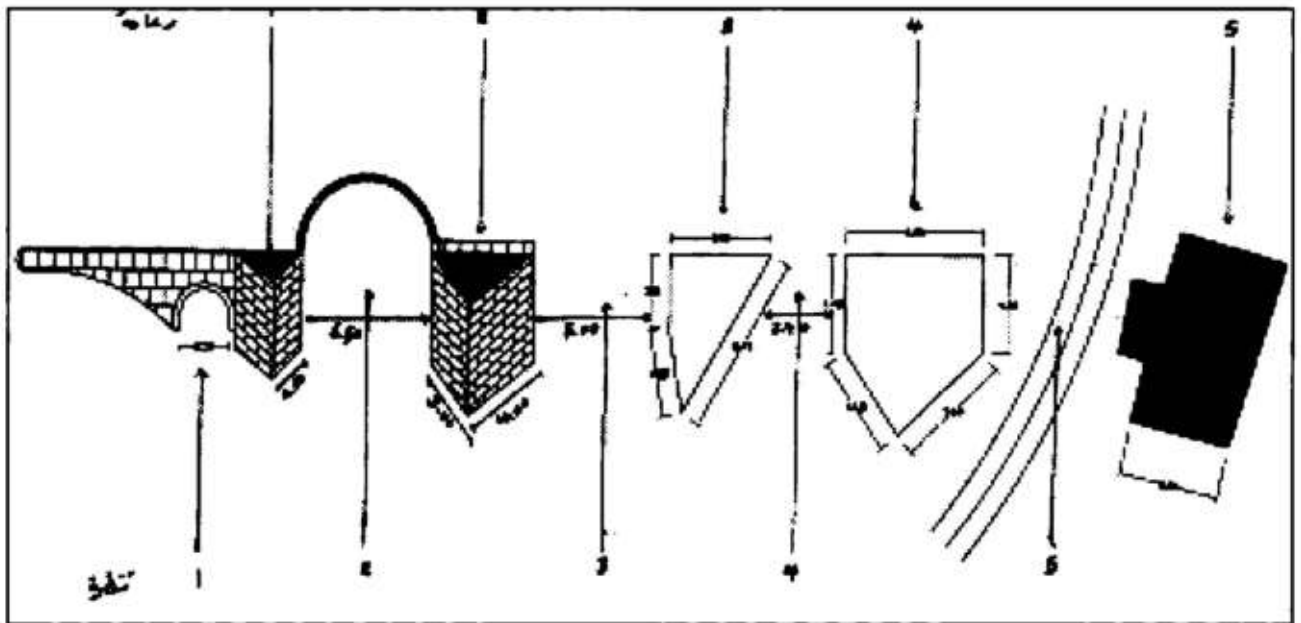
پىر پىنكھاتىيە ژ بىنچ قەنتەركان و بىنچ پالپشتان ژ بلى ھىندە دىواران و ژ وان قەنتەركان ب تىن دو ژئ ماينە و بىن دى بىن كەتىن و چ ژئ نەماينە و نەو دى سالۇخەتا وئ ل لايى رۇژھەلاتى بۇ لايى رۇژاڧابى كەين .

پىر ب دىوارەكى مەزن كو دىرژاھىيا وى دكەھىتە (۱۰،۲۰م) و پانىيا وى (۳،۱۰م) دەست پىدكەت و ب دىكى ئىكىن فە بىن كرىندايە و ئەو دىوارى قەنتەركەكا بچويك باھەى كو كىئانەكى بازىنەى دىناقدا ھەبە، بىلندايىيا وى ھەر بىلندايىيا قەنتەركىيە كو دىبىتە (۲،۱۰م) و پانىيا دەركەھى قەنتەركى (۲،۵۰م) و بىياف د ناقبەرا سەرى كىئانى و لىفا سەرى ژ بانى پرى (۱،۴۰م)^(۱۰) پىشتى دىوارى دىكى ئىكىن دەئت كو دىرژاھىيا وئ (۳،۳۵م) و بىلندايىيا ئەف پارچا ماىى ژئ نىزىكى (۳،۷۰م) و ل سەر ئاستى دىرژاھىيا دىوارى مە

(نەخشىن ۵) بىن پىراكەلىيا رووئ باكوورئ پرى

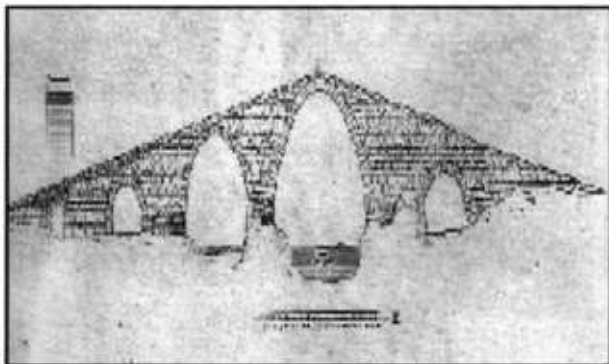
روئى باكورى بىن پرا كەلبا

رەخانرا چىت و ئەف شىنوازى ئاقاھى د ئاف گەلەك پراندا ھەبە، كو دېرۇكا وان قەدگەرېنتەفە چەرخىن جودال حەزەر^(۱) و باژىرى بەلەد(ئەسكى مووسل)^(۲) و پرا جزىرا بۇتان^(۳) (شكىل / ۱) و پرا عەباسى ل زاخو و گەلەك پرىن دى دگەل ھەبۇونا ھندەك جىاوازىين سىك، كو پىبەكى كىفانا قەنتەركا مەزن بىن ل سەر رەخەكى دنگەى .
قەنتەركا مەزن تاكە نمونەبە ژ قەنتەركىن

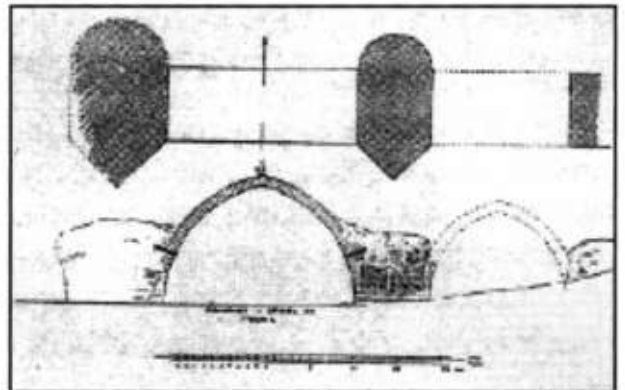
ئامازە پى كرى ھاتىبە ئافاكرن (نەخشىن/۵)، رووېن پىشتى ژ قىن پالېشتى كو ل بەرامبەرى تەوژمىن ئافا رووبارىبە ب رەنگى سىنگۇشەكا تىژ ھاتىبە دروستكرن، درىژاھىبا ھەر لايەكى وى بىن رەخى(۲) - (۲۰م) (نەخشىن / ۱) ئارمانج ژ قى رەنگى ئافاكرن ئەو ەدا فىشارا ئاقىن ل سەر دنگان سىست بكتە و دەمى تەوژمىن ئاقىن د ھىن دى ف سەرى تىژى دنگان كەفىت و ب ھىز و فىشارەكا سىستىر دى دەر ھەردو

پرا دەلال

ژ پەرتووكا برويسر، المبانى الاثرىة فى شمال بلاد الارافدىن

پرا جزىرا بۇتان

ژ پەرتووكا برويسر، المبانى الاثرىة فى شمال بلاد الارافدىن

سىنى يىن پرى دەھىت و دىزايىنن ئافاكىرنا وئى ژى ھەر مېنا دىنگى دووئى بە، و دەربارەى درىزاهىيا پووئى وئى يىن راست كو د كەقىتە ھىنداقى رەخىن باكوورقە ھەردو لايەنن وئى كو ل سىنگۇشەكا تىژ فېك دكەفن ب درىزاهىيىن (۸،۴۵م) و يىن دووئى يىن راست نىنە لىن پىچەكا خوارىن ل ناقەراستا وئى بۇ لايىن رۇژئاقا ب درىزاهىيا (۷،۲۵م) يا ھەى و يىن ماىي ژ بىنگى وئى ژى ب بلنداھىيا (۵،۲۰م) .

دناقبەرا دىنگى سىنى و يىن چوارى دا قەنتەركا چوارى ھەبوو كو چ ژى نەماى و پانىيا دەرگەھى وئى (۳،۴۰م)^(۱۴).

ھىندىكە دىنگى چوارى يە ھەر مېنا دىنگىن دى بە لىن ب قەبارى خۇ مەزنتەرە و درىزاهىيا پووئى وئى يىن راست كو د كەقىتە ھىنداقى رەخىن باشوورقە (۱،۸۰م) و درىزاهىيا ھەردو لايىن رەخى كو د كەقنە بەرامبەرى ئىك (۴،۴۰م) ل ناقەراستى و ئەف رەنگى سىنگۇشى ژ رەخىن پىشتىقە يىن پىكھاتىيە ژ دو لايان ھەردو ل گۇشەكەكا تىژ د گەھنە ئىك، ئىك ژ وان ب درىزاهىيا (۵،۱۰م) و يىن دى (۴،۱۱م). ھەژى گۇتنى يە كو پىشكا سەرى ژ رەخى رۇژئاقايىن دىنگەى يىن ب نەخشەكى ديار خەملاندىيە كو پىك ھاتىيە ژ مارەكى مەزىن^(۱۵) (وئىنە/۵)، و ئەم پتر وەسان بۇ دىچىن كو پرا كەلىا ژ وان پرىن ديار و بەرچاقە و دبىت ئافاكەرى پرى ئەف يەكەرى مارى يىن ل سەر دىنگەكى دروستكرى دا چاقىن ھەسىد و زكەرەشان ژ پرى دوپرىنخىن^(۱۶).

(وئىنەى ۵)

مەزىنن پرى كو ژى ماىين، يا پىكھاتىيە ژ كىفانەكى نىف بازتەبى، بلنداھىيا وى ژ ئاستىن ئەردى نھو (۷م) و پانىيا دەرگەھى قەنتەركى (۱،۵۰م) و بىاق د ناقبەرا سەرى كىفانى و ئەوا ماى ژ لىفا سەرى ژ بانى پرى (۷۰سم) و ھەردو پووئىن كىفانى ژ ھەردو رەخىن باكوور و باشوورقە ژ بەرىن مەزىنن بىر ھاتىنە چىكرن كىرارا قەكرن و كىردانى (الحل و الشد) د ئافاكىرنا وئى دا گىرتىيە بەر (وئىنە / ۴).

پارچىن دى يىن دناف كىفانى دا تا رادەكى ب پارچىن بەرى يىن بچوئىكتر ھاتىنەدانان مېنا كەلىپچان ئىك ل سەر ئىكى ھاتىنە بكارھىنان و ئەم ب دروستى نزانىن ئەگەرى چىكرنا وان ب وى رەنگى چىبە و بۇ ژ ناقدا ب بەرىن مەزىنن ھەلانن بىر مېنا ئەوئىن ل باژىرى (ئەسكى مووسىل) و پرا جىزىرا بۇتان و پرا زاخۇ دەھىنە دىتن نەھاتىنە چىكرن و ئەم ب دوپىر نزانىن كو لايەنن ئابوورى و گەلەك مەزاختن بۇ ب دەستقە ئىنانا بەرا و بىرنا وان و ئافاكىرنى ئەگەرى قى چەندى بيت (وئىنە / ۵) .

دناف قى كىفانى دا سىن كولىنكىن گىرتىن چوارگۇشە ب درىزاهىيا (۲۵×۱۸سم) ل ھەردو لايىن كىفانى دەھىنە دىتن و دبىت ئارمانچ ژى ئەو بيت دا سىتوئىنن دارى يىن مەزىن تىدا موكم بىكەن دا ھارىكارىيا ئافاكەرى بىكەت ژىو دانانا پارچىن سەرى ژ كىفانى و مە ل پرىن بەرى قى نامازە يا ب قى چەندى داى .

دىنگى دووئى كو پىيەكى كىفانى قەنتەركا دووئى (يىن مەزىن) دكەقىتە سەر رەخەكى وئى، شىواژى نەخش و ئافاكىرنا وئى ھەر مېنا دىنگى ئىكى يە ، لى ب قەبارى خۇ مەزنتەرە و درىزاهىيا پووئى وئى كو د كەقىتە ھىنداقى لايىن باشوورقە (۴،۵۰م) و يىن دكەقىتە ھىنداقى لايىن باكوورقە كو يىن سىنگۇشە و دەرگەتەيە، ھەردو لايىن وئى ئىك ب درىزاهىيا (۴م) و يا دى (۳م) و يا ماىي ژ بلنداھىيا دىنگەى (۵م) .

قەنتەركا سىنى يا ھەرفتىيە و دبىت شىواژ و نەخشى ئافاكىرنا وئى ھەر مېنا قەنتەركا دووئى بيت لى تا رادەكى پانىيا دەرگەھى وئى فرەھتەرە و د گەھىتە (۷م). و ل پىشت قەنتەركا ناقبىرى دىنگى

(۱۶-ۋىنەين)

پشكەكا ئافامىن ئالىين رۇژئافابىن پرا كەلبا

(۷-ۋىنەين)

پرا مەزن(دەلال) ل زاخۇ

موكەم بىكەن دا ھارىكارىيا وان بىكەت بۇ ئافاكرنا وان كىفانان و ئەف چەندە د ئاف گەلەك پرىن بچويك و مەزندا ھەبوون كو قەنتەرك و كىفان ژى بخۇقە دگرتن ۋەكى مە ئامازە پىنداي.

دېرۇكا پرىن /

چ ژىندەرىن دېرۇكى ئامازە نەداينە قىن پرىن، ھەر ۋەسان چ بىرھاتنەك ل دوور وى نەھاتىنە نقىسىن كو بىا ھارىكار پتر ل دووف بابەتى چووبابىن و گەھشتابىنە وى ئارمانجا مە د قىت كو دېرۇكا ئافاكرنا پرىن يە و ئەقە حالن پرائىيا شويىنوارانە ب تايبەت ل باشوورى كوردستانن كو دېرۇكا ئافاكرنا وان د ئاف جىھانەكا بەرزەدایە.

گومان تىدا نىنە كو ئەف پره ۋەكى مە ئامازە پىنداي ژ پرىن دېرۇكىن كەقن و گىرنگە و ئەو كىرارىن ژىو دروستكرنا وى ھاتىنە كىرن ھەمى ل دووف شىنوازين زانستىين ھوپر ھاتىبە ئەنجامدان، ۋەكى ھەلبىزارتانا جھى و نەخش و ئافاكرنا وى كو ھەمى بدىتنەكا ئەندازىارىيا ديار ھاتىنە دانان و ئەم ب دوپر دبىنن ئەف كارى ھۇ پى مەزن كو د وى دەمى دا ھاتىبە ئەنجامدان ب شىانىن كەسەكى يان كۇمەكا كەسان ھاتىبە كىرن^(۱۸)، لى ئەقە ب شىانىن ئابوورىين مەزن بووې و با ئەم دبىنن ئەقە ل ژىر سەرىھشتىيا والى و

قەنتەركا داووين دكەقىتە پىشت دىكى مە ل سەرى ئامازە پىكىرى و ئەو ژى يا ھەرفتىبە و پانىيا دەرگەھى وى تا رادەكى ژ قەنتەركا دووي بەرفرەھترە و دبىت دىگەك و قەنتەركەكا دى ھەبىت چونكى تا نھو شويىنوارىن وى ل بەرچاڧ د ديارن و ژ بەر مەترسىين جھى و ئافا ب ھىز و ب لەز كو دەھىتە د ئاف كەقراندا ب زەحمەتە مرۇف خۇ نىزىك بىكەت لەوما ئەم نەشباين پانى و درىژىن وان ب دروستى بزانىن^(۱۷).

پشكا داووين ژ دىوارى پرىن د كەقىتە پەراقا رۇژئافابىن رووبارى، پىكەھاتىبە ژ گومتلەكى مەزنى دىوارەكى دانابىنە سەر بەتەنا چىاي، دىگەكىن بىلند پىن ل سەر نىقا وى دانابە و دەھىتە دىتن كو پشكىن سەرى ژى رەنگە خوارىبەك بۇ لايى رۇژھەلاتقە يا تىدا ھەمى دبىت د دەمەكى دا پىپكى كىفانەكى مەزن ل وى جھى ل سەر ھەبووې، ھەزى ئامازى يە كو چوار كولىنكىن كرتى ل ئافەراستا پالپىشتا بىلند ھەنە كو مە ئامازە پىكىرە، دو ژوان ل خوارى ھەر ئىك ژ وان يا چوارگوشەھە و بچويكە ب قەبارى خۇقە، لى ھەردووين دى د كەقنە ژوورىن وان ھەردو كولىنكىن مە ئامازە پىنداي و ب رەنگ بازىنەھىنە و دەرگەھى وان پىچەكى بۇ سەرى دچىت (۱۶-ۋىنە) و دبىت ئارمانج ژ وان كولىنكان ئەو بىت دا ستووينىن دارىن مەزن تىدا

(۸) (ۈننەينى) پرا باژىرى بەلەد

(اسكى موصل) (نەخشەين ۱)

و بچويك پىنكھاتىبە و كىئانين نىف بازنەبى يان بىن مينا هىكان بخۇفە دگرت، دگەل چەند پالپىشتىن ب قەبارەبىن جودا، كو ئەف لايىن بەرامبەرى تەوژمىن ئافى ب رەنگەكى سىنگۇشە مينا سەرى تىرى هاتىنە دروستكرن دا فىشار ئافى ل سەر پالپىشتا سىست بكتە و بەرى ئافى فەگوھىزىتە دو رەخانفە (ۈننە / ۹)، لايەنن پىشتىن ژ پرى ب رەنگەكى نىف لۇلەبى يان پىچەكى تىژ هاتىنە دروستكرن^(۱۹) ل دووف فان رۇناھىين مە بەرداينە سەر فى بابەتى ئەم پتر وەسان بۇ دچىن كو دىرۇكا فى پرى فەگەرىبىتەفە سەدى شەشى يان بىن حەفتى مەشەختى .

سولتانانفە هاتىبە دروستكرن، و يا ئەم دبىنن كو دبىت نىسسىن ل سەر قەنەر كەكى يان پالپىشتەكى ھەبووبە ب تايبەت ئەوئىن ل نىزىكى لىفا رووبارى، لى دگەل ھەرفىنا وان پارچان ئەو ژى يا دگەل چووى، ھەر چەوان بىت شىوازى نەخشەو ئاڧاكرنا پرى كو بابەتى فەكۇلىنى يە تا رادەكى مەزن مينا ھندە پرانە وەكى پرا زاخۇ (ۈننە / ۷) و بلد (ئەسكى مووسل) (ۈننە / ۸) و پرا جىزىرا بۇتان كو ژ كۆمەكا قەنتەركىن مەزن

(ۈننەينى ۹)

نكىن پرا كەلبا بىن بەرامبەر تەوژما ئافى

چ- پرا بلبىل

دكەقىتە ژوورى رووبارى زىين ل نك سنوورن عىراق و تركيا، گوندىن (ھەلوھ) و (چەمى دىركى) دكەفە رۇژئاقابىن وى ، و گوندى (بىنكارا) ل رۇژھەلاتى وى و ئەف پرە دەفەرىن بەروارى ژوورى دگەل دەفەرىن نىرەو رىكان و چەلى گرىدەت، (نەخشە / ۱). ب دروستى ئەم نزانىن كا ئافى پرا بلبىل ژ كوبرى هاتىبە. درىژاھىيا پرى پترە ژ (۱۰۰م) و پانىيا وى (۳م) و بلنداھىيا وى ژ بلندترىن خال ژ رووبارى (۱۰،۵۰م) پىنكھاتىبە ژ پىنچ ستوونىن مەزن لى بىن قالاپە ژ قەنتەركان، و پالپىشتىن وى ب رەنگەكى لۇلەبى ب

(۱۰-۱۰)

قە و درىزاهىيا ھىندەكان د گەھىشتە (۱۰م). د كرىارا ئاڧاكىرنا پىرى ژى دا سى سىتوین ددانانە سەر پالېشتا ئىكى پاشى درىژ دكرن تا د گەھىشتە پالېشتا دووى و دىبىت ب وەرىسان يان ب دارىن كورت كو ب رەنگەكى بەروارى (پانى) دادنان و پىگىقە گرىندان، ل دووقدا ب پارچىن بەراو گىچىن ل سەر ئاڧادكرن، پىشتى ھىك دبوون و پىگىقە د نىسىيان سى سىتوینىن دى ب درىزاهى ددانانە سەر سىتوینىن بەرى ھىنگى و وەسان ب قى رەنگى پىكىن پىرى پىگىقە د ھاتنە گرىدان^(۱۱).

قۇناغا دووقدا يا چىكرنا پىرى ب رىزكرنا پارچىن دارايە ب رەنگەكى بەروارى ل سەر بوى سىتوینىن دارى، نارمانج ژى راستكرنا رىكا پىرى بە دا كاروانىن بازركان و رىبواران بى ترس و وەستىيان ل سەر دەرىازىبىن و بۇ پىتر پىشتراستكرن رەخىن وى ژ دارى و وەرىسان (دراىزىن) (مىنا پەرجانان - تانان)^(۱۲) ب درىزاهىيا پىرى بىن بۇ چىكرىن دا كەس نەكەڧىتە د ئاڧى دا (۱۱/۱۰) .

ل لايىن ژوورى ژ پالېشتا ئاڧىن ھىندە كولىنكىن بازنەبىن بچوىك و گىرتى كو بەرى سەمتا وان قەبوونا پىچەك بەرەڧ سەرى قە دچن و دىبىت دا دارىن بچوىك كرىبانە تىدا كو سىتوینىن مەزىن د كەتنە سەر كو ئەو ژى ل سەر بىكەكى بوون .

پىر ژ بەر ئاڧى و لەھىيان پىتر ژ جارىھى يا تووشى كەتن و ھەڧىنى بووى كو سىتوینىن وان بىن دارى ژىكەڧەدكرن و د شكاندن و دوپىردىنخىستىنە جەپىن دوپىر و جارىھى كادى ژ لايىن ھىندە مەڧىقەڧى ژ خەلكىن وان گوندىن نىزىك كو شەھەرەزەبى دقى بوارى دا ھەبوون نوپىزەن دكرنەڧە . دىسان ئەو سىتوینىن دارى ل سالىن پىنجىيان ژ سەدئ بوورى ژ لايىن ھىندە كەسىن نەنىاس قە بىن تووشى سۆتنى بووىن و خەلكى گوندىن دەڧەرا بەروارى ژوورى و دەڧەرا چەلى بىن رابووىن ب چىكرنا ئەو جەپىن زىان قى كەتىن .

ھەژى ئامازى يە ھىندە قەكۆلەر دىبىژن قان ھەر پىنچ پالېشتىن بەرى ئاڧىن خۇ بىن تايبەت ھەبوون كو ژ لايىن رۇژھەلاتى بۇ لايىن رۇژناڧى قە ئەڧ ئاڧەبوون ل دووق ئىك (دىمك، زرافك، مام شام، مامزىبىن، دىمك) و دىبىت ئەڧە ئاڧىن وان ھۆستىيان

بەك ژ دىكىن پىرا كەلىا

پارچىن بەرا و گىچىن ھاتىنە دروستكرن، سى ژ وان سىتوینىن ب درىزاهىيا سالىن د ئاڧ ئاڧى دانە، لى ھەردووىن دى د كەڧنە بەر لىڧا ئاڧى و دەپتەدپىتن كو تىرا پالېشتان ژ لايىن ژىرى تا رادەكى مەزىنرە ژ لايىن ژوورى و پالېشتا ئاڧىن (يا سىن) دەپتە ھەمژمارتن مەزىنرە پالېشت^(۱۳) و بىاڧ د ئاڧەرا پالېشتاندا ژ (۱۰-۱۵م) ، (۱۰ / ۱۰) . ل سەر رىكا ئاڧاكىرنا پىرى ژى ل بەراھىن ژمارەكا مەزىن سىتوینىن دارى كو د ھىندە جاراند ژ گوندى (بىادى) ل باكوورى كوردستانى درىكا ئاڧى دا ھىنانە جەپى پىرى بەرھەڧدكرن، يان ھىندە جاران ژ گوندى (سەردەشت) ئ كو د كەڧىتە دوپىراتىيا (۴كم) ژ باشوورى پىرى كو ب وەرىسان گرىندان و بەرەڧ باكوور و دژى تەوژمىن ئاڧى رادكىشان و دەھىنانە وى جەپى و ئەڧە كارەكى گران بوو و چەند رۇژ قەدكىشان و دەمى ئەو دار د ھەلبىزرتن تا رادەكى باشتىرىن دار بوون ژ لايىن ھىزى و موكمى و درىزى

بىن ل سالا (۱۸۴۵ز) ل سەر قى پرى بەرەف گوندىن
(رائۇلى، كىنستى، بىرىچىن) دەرياز بووى، لى ھەر
چەوان بىت دىرۇكا وى گەلەك ژ وى چەندى كەفنتەرە
ودبىت فەدگەرىنتەفە دەمى سولتان حسىن وەلى
(^{۲۵}) ل سەدسالىيا دەھى مش/ شازدى . ز .

بن بين ئەف پالېشتە ئافاكرىن^(۲۳) .
ل سەر دىرۇكا ئافاكرىن قى پرى ژى مينا ھەمى پىران
ئافى وى د چ ژىدەرەن دىرۇكى دا نەھاتىيە و كەسىن
بىرھاتىن خۇدا ئامازە پىن نەكرىيە تىن ئامازەك
ژ لاين گەپۇك (ھىرى لايارد)^(۲۴) فە يا ھاتى كو ئەو

ژىدەر پەراويز

۱. قەنتەرك، ژوان ئافاھىيانە كو ل سەر جۇك و رووباران د ھىنەدروستكرن و رەنگە گرىندانەك يا دگەل پىرۇزىن ئافدانى و چاندنى ھەى. السعدى، عنان عبدالله، القناطر والجسور فى العراق فى ضوء دراسة قنطرة حريى، رسالة ماجستير غير منشورة مقدمة الى مجلس كلية الآداب، جامعة بغداد (بغداد، ۱۹۹۰ م)، ص ۱۳.
۲. الراوى، فاروق ناصر، التبعية والسلب القتال فى الجيش الاثورى، موسوعة الجيش والسلاح، مطبعة الحرية (بغداد، ۱۹۸۸ م)، ج ۲، ص ۱۳۷.
۳. فەكۆلىنەكا مەيدانى، ھەژى گۆتىنى بە كو ل قان داوبىيان پىرەكا نووى يا كۆنكرىتى ھاتەئافاكرىن و رىكا ترومبىل و رىواران ھاتە فەگۆھاستىن بۇ سەر پىرا نوو و قى چەندى ژى بىنگومان مفايەك گەھاندە فەنتەرەكا قۇجا ئەوا پىندقى ب سەخىپىرىكىن و نوپۇزەنكرىن. (فەكۆلەر).
۴. كىتانى، ھەمكىن توفى، بى ۱۳، لى بەھرام پاشا كو دىبىزىن(بايرام خان) كورى مەزنى سولتان حسىن وەلى بوو، ل سالا (۹۴۵مش/۱۵۳۸ز) ژ داىكبوويە و كارووبارىن بادىنان ل سالا (۹۸۴مش/۱۵۳۸ز) كەتېنە دەست و ل سالا ۹۹۳مش/۱۵۸۵ز) حوكم ب جەھ ھىلايە، بىئىرە، العباسى، ژىدەرى بەرى، ص ص ۱۱- ۱۲.
۵. فەكۆلىنەكا مەيدانى .
۶. عىسى دەلا، ژىدەرەن مېژووبى ئامازە نەداينە ئافى بابى وى و ئەو بخۇ ژ گوندى (ھەمكى دەلا) بى ژ ھۇزا سىندىان ل قەزا زاخو و ھىش بىن بچوئىك بابى وى ھىزارتە ئامىدىن دا خىزمەتا مېر زەمىر پاشاى كورى سەعید خان بەگ (۱۱۱۲- ۱۱۲۶ مش/ ۱۷۰۱- ۱۷۱۴ز) و كورى وى بەھرام پاشاى (۱۱۲۶- ۱۱۸۲مش/۱۷۱۴- ۱۷۱۸ز) بگەتن و دىبىزىن مىران گەلەك باوهرى ب وى ھەبوو و راويزا خۇب وى د كر، چوتكى خودان زانين و بىن ژىر بوو، دىبىزىن كو ئەو بىن ل چاخى سولتان ئىسماعىل پاشاىن ئىكى(۱۱۸۲- ۱۱۸۴مش/ ۱۷۱۹- ۱۷۷۰ز) بى مرى، بىئىرە، ئامىدى، محمد عبدالله، عىسى دەلا و چەند سەرھاتى، گۇقارا فەزىن، ھۇمارا (۲۴)، (دھۆك، ۲۰۰۱ ز)، ل ۹۴، و ئەم نزانين چما ئەف پىرە ب ئافى وى فە ھاتىيە ب ئافكرىن، دىبىت مېژووبىا پرى گەلەك كەفنتەر بىت ژ چاخى ژىانا وى (فەكۆلەر).
۷. فەكۆلىنەكا مەيدانى .
۸. زى مەزىن، د ھىتە ھەژمارتن مەزىنترىن تاپىن رووبارى دىجەلە و پىشكدارىن د ۲۲،۶۴٪ ژ كۇما ئافا وى يا سالانە دگەت، بىئىرە، خلف، جاسم محمد، محاضرات فى جغرافية العراق الطبيعية والاقتصادية والبشرية (القاهرة، ۱۹۵۹م)، ص ۱۷۷، ژ چىپاين دەفەرا ھەكارى ل باكوورى كوردستانا فەدزىت و دھىنە د ئاف ئاخا ھەرىمىن دا ل نك گوندى (چەلىن) باكوورى بازىرى ئامىدىن ب نىزىكى(۲۰ كم)، و سەمنا باشوورى و باشوورى رۇژھەلات دگرىت دا بىيتە سنوورەكى ئافىر د ئافىرە ھەردو ناحىين (ئىرە و رىكان) و (بەرورى بالا) نا گوندى(زىنە)، و پاشى سنوورەكى ئافىر د ئافىرە (ئىرەورىكان) و دەفەرا ئامىدىن ئافىرە ھەردو گوندىن (زىنە) و (رەشاقا)، رووبار د فى لايدا دھىت تا ناحيا دىرەلۇك د ئاف دەفەرەكا چىايا ئاسى و دۆلەن كوپىر، پىشى ژ ناحيا دىرەلۇك دەرياز دىبىت رووبارى سىنە ژ لاين رۇژھەلاتىفە د كەھىتى و بەرى ئافى د كەھىتە رۇژھەلات و باشوورى رۇژھەلاتى دگەل (دەشنا زى)، و ل لاين باشوورى رۇژھەلاتى ژ قى دەشتىن رووبارى وى بىن سەرەكى روپى شىن دگەھىتى و تا قى خالى دىرۇھىيا وى د بىتە نىزىكى (۵۰ كم)، و پىشى ژ سنوورى قەزا ئامىدىن دەركەھىت ئافىرە دەفەرىن بارزان و نەھلە ھەر دچىت، بىئىرە، ھوروى، جغرافية مدينة نامىدى، ص ۱۹ .
۹. شىوئارىيا قى پرى ل رۇژناما (الوقائع العراقية)، ژمارە (۳۱۹۹) رىكەفتى ۱۲/۲۲/ ۱۹۵۲ ز ھاتىيە راگەھاندن.

۱۰. قەكۆلىنەكا مەيدانى .
۱۱. انرىبە، قالىتر، وادى الثرئار و جىسرة، ترجمه عبدالرزاق كامل ذنون، مجلة سومر (بغداد، ۱۹۸۹م)، ص ۲۹، شكل (۵).
۱۲. الرىبىدى، كاظم محمد كاظم، مشروع انقاذ آثار حوض سد بادوش لسنة ۱۹۹۴م، تقرير اولى عن اعمال التنقيبات فى جسر مدينة بلد اسكي موصل، ص ۱۷.
۱۳. برويسر، المبانى الاثرية فى شمال بلاد وادى الرافدين، ص ۴۴، اللوح ۳۳، پ ژ لاين وهزير محمەد كورى عەلى نافدار ب ابى المنصور، وهزيرئ ئەتابەگىنى زەنكى ل مووسل كو ل سالا (۵۵۹مش/۱۱۱۳ز) وهغەر كرى هاتيبه ئافاكرن، كو پشكەك ژ وى دراقيىن وهك (خهراج) ذ خودان مؤچان وهردگرت ل كارين ئافاكرنن ژوانان پرين ژ بهرا دروستكرى و ب ئاسنى قايمكرن د مهزاختن، بنيره، ابو شامة، شهاب الدين ابى محمد عبدالرحمن بن اسماعيل المقدسى الشافعى، الروضتين فى اخبار الدولتين النورية والصلاحية، تحقيق محمد حلمى احمد و محمد مصطفى زيادة (القاهرة، ۱۹۶۲)، ج ۱، ق ۲، ص ۳۵.
۱۴. قەكۆلىنەكا مەيدانى .
۱۵. وينى مارى د چاخ و جهين جودا دا هەر دگەل هۆنەرىن مروقى دا بوويه و ئەف وينەيه دناف هۆنەرىن پىشى ئىسلامى ل عىراق و مسرى هاتينه ديتن، و مەبەست ژى دناف پترىيا وان هۆنەران دەرىننن جەقەنگى بين تاپەت بوويه و دناف هۆنەرى كرىكى دا هاتيبه ديتن و پاشى د ناف هۆنەرى يونانى و رومانى و عىلامى و حشى دا هاتيبه ديتن، (الجمعة، الآثار الرخامية، ص ۱۲۳-۱۲۴)، د هۆنەرى كەنعانى دا (موسكاتى، الحضارات السامية، ص ۱۷۴، لوحة ۱۳)، و پى ساسانى (كرستينس، ايران فى عهد الساسانيين، ص ۱۶۶)، ل سەردەمى ئىسلامى دچاخى ئەمەوباندا دناف وينن دىوارى دا ل (قصر الحير الغربى) الباشا، حسن، التصوير الاسلامى فى العصور الوسطى (مكتبة النهضة المصرية (القاهرة، ۱۹۵۹م)، ص ۱۶۲)، و هندەك وهسان دىبن كو مەبوونا مارى دناف دەستنقىسىن (الترياق) دا ل جەرخى ئىسلامى ئەو كو د وئ باوهرىن دا بوون كو ماردى وان ژ شەروخرايان دوبرنخيت (الجادر، المخطوطات العراقية المرسومة فى العصر العباسى، ص ۴۷-۱۱، قەكۆلەر .
۱۷. قەكۆلىنەكا مەيدانى .
۱۸. قەكۆلەرەك ئاخفتنەكا نىزىكى ئاشوپن قەدگىزىت كو كەسەكن ب ئاشن (محمەد بەگى ساگى) ئەف پرە يا ئافاكرى بىنى ج پىزانينان ل سەر كەسايەتيا وى مروقى و مېژوويا دروستكرنا وى ب دەتە مە، بو پتر پىزانينان بنيره، كوفارا رەنگىن، هژمارا (۱۸)، بغداد، ۱۹۸۹ ز، ل ۳۹.
۱۹. قەكۆلىنەكا مەيدانى .
۲۰. قەكۆلىنەكا مەيدانى .
۲۱. ئەدى، احمد، پرا (جسر) بلبل، Http:www.amyade@yahoo.com ۲۰۰۷/۹/۲۱
۲۲. درابزين، پەيقەكا فارسىيە، مەبەست ژى ئەو پەرزانن كو ددانه سەر هەردو رەخىن پرى دا خەلكى ژ كەتنن ب پارىزن، بنيره، بشاد، محمد باد شاه متخلص، فرهنگ اندراج (تهران، ۱۳۳۱هـ) ج ۳، ص ۱۷۱.
۲۳. ئەدى، احمد، پرا (جسر) بلبل، Http:www.amyade@yahoo.com ۲۰۰۷/۹/۲۱ ئەم فىن بىرۇكى ب دوپر دزانين چونكى هەمى پالېشت ب ئىك دىزايىن هاتينه ئافاكرن و ئەف رەنگە پالېشتە سەرىورو شەهرەزايى پى دقېت و ئە ل دووڤ شەهرەزايى كەسەكى وهكى ئەو دزانيت هېتە ئافاكرن .
۲۴. قەگەرە ص ۱۲، پەراويز (۵).
۲۵. ئا نھو شىونواربوونا فى جھى د رۇژناما الوقائع العراقية نەهاتيبه راگەھاندن

دۆمىنىكان و كارتيكرنا وان د گھۆرىنا نەخشا ئۆلزاىى يا مەسىھىيىن دەقەرا ئامىدىيى دا

پ.د. فەرسەت مەرىسى

زاتكۆيا زاخۇ- كولىزا زانستىن مرقۇناپەتى

وەرگىران، ھىيار رىكانى

پىشگۆتن:

ل دوماهىيا چەرخى ئىكىن و دەستىپىكا چەرخى دووى ئايىنى مەسىھى گەھىشتە وەلاتى كوردان ل دووڧ دىتتا كەنىسى، لى ل دووڧ دىتتا رۇڧھەلاتناس و زانايىن رۇڧناڧايىن تايىبەتمەند ب سىرئاناشە ل دەستىپىكا چەرخى سىن.

ئەو كەسىن چووينە ناف ئۆلى مەسىھىيان ز جوھىيىن ل كوردستانى دژبان يان ز كوردان يان ز نەتەوئىن دى ئوسقۇڧان سەرۇكاتىيا وان دكر و ب باژىرى ئەنئاكىيە قە گرىندان، لى گرىندانىن وان دگەلىك نە ل سەر ئاستىن سەرۇكاتىيا كەنىسى بوو، و چ تىشتىن ھاتىبە گۆتن ل سەر رۆلى كەنىسا (سالىڧ يا مەداين). ب تىنى ئەو پەيوەندى ل سەر ئاستى قىانا مەسىھى و ئىكەتيا باوهرى بوو. و ھەر ئىك زقان كۆمەلەن مەسىھىيان خودان سەرەخۇيى بوون ھەتا رادەكن دگەل كۆمەلەكا دى يا مەسىھىيان. پەيدا بوونا ئۆلى مەسىھىيان دسەڧابى ھلئستىدا

بىن كۇ رەوشەنىبىريا ئەفرىقى ل سەر وەلاتىن رۇڧھەلاتى زال و ژ وانا (مصر) بى كارىگەر بوو دگەل رەوشەنىبىريا وەك مىرات بۇ ماى، ئەقن ھەمىي باندىرەكا مەزن ل سەر كارتيكرنا دناقبەرا باوهرى و فەلسەڧىدا ھەبوو، بىن كو ئۆلى مەسىھىيان وەك خۇ ھىلاى، كۇ ژ باوهرەكا سادە بەرەڧ لاهۇتىيا ئالۆڧھە برى، و ژ ئەگەرئ وئ چەندى گەلەك ئۆلزا (ئايىنزا- مەزھەب) و گەلەك دىتن پەيدا بوون، ئەقە ھەمى دبوو بزافا سڧكاتى پىكرنى ل سەر سىرۇشتىن پەيوەندىيىن دناقبەرا خودى و مەسىھ دا، يان دناقبەرا باب و كورى دا، و د قۇناغەكا دىدا سڧكاتى پىكرن ل سەر سىرۇشتىن پەيوەندىيى دناقبەرا باب و كورى و رۇحا پىرۇز دا.

ب ئەگەرا قىن چەندى د ئۆلى مەسىھىياندا گەلەك كۆم و ئۆلزا پەيدا بوون و ل دووڧ رىزىھەندىيا دىرۇكى دى ب ئاقودەنگىرىن وان كۆم و ئۆلزابان ديار كەين:

كەسايەتيا وى. يىن ژ مريەمى و مېرى وى پەيدا بووى
وەكى ھەر زارۇكەكى دى. يىن رۇد بوو ب پىنگىرىيا
حوكمىن شەرىعەتن مووسا پىغەمبەرى، ئەقۇ
كۈمەلىن باوهرى ب رىگار بوونى ب رىكا مەسىح ب
تىن نەبوو، يان باوهرى لىنان ب مەسىحى. مەسىح
يىن ژ مريەما كىچ و روھا پىرۇز پەيدا بووى، لىن باوهرى
ب وى چەندى نەبوو كو يەسۇعى بەرى ھىنگى ژيان
ھەبوو، ئانگۇ يەسۇع نەخودى بە و يەسۇع نە پەيغ
و حكەمەتە.

۵ - بۇكىتى، نەو ژى نەو (غىنوصى) نە ئەوۋىن
ھاتىنە نىاسىن ب بۇكىتى، چوونە لايىن ھەقدۇ ژ
ئەبىيونىن، و گۇتن مەسىح نەمروۋقە، لى سىرۇشتى
خودىنىن ھەبە، ل خواندىنگەھا ئەفلاتۇن فىرېوۋبە، ل
سەر رىزدارىيا ھىزا لۇگۇس (ژىر و پەيغ) راھان.

۶ - ئارىۋسى، ئەف ئۆلزابە ب ئارىۋسى لىپى
ھاتىبە ئاڧكرن، كو ئارىۋس بەرپرسى كەنىسەكا
ئەسكەندەرىن بوو، ب ئاڧر كەنىسا بۇكالىس. و ل
بەردەستىن لۇقيانۇسى ئەنتاكى خووندىكار بوو، يىن
كو خودىباتيا مەسىحى رەدكر. يىن ھەقدۇ بوو دگەل
پىزانىن پۇلص يىن كو يەكەمىن كەس بانگەوازا
خودايەتيا مەسىحى داى. ئارىۋس ژ لايەكىتقە
كەسەكى كىرستىانئ ئەرتۇزكسى بە، ھەرنەقە
ل سەر باومىريا مەسىحى ب درىژيا دەھ چەرخان
ژ دىرۇكا وى مەترىسبوو، ئاكوكبا ئارىۋس دگەل
كەنىسىن ل سەر پەيغەكى ب تىن بوو، كو ئەو ژى
يەسۇع مەروۋقە و دى مريت و نە خودى بە و نەچ
تشتەكى دى ب چ واتايان، ب تىن فىرگەرە و وەجبا
بۇ ھاتى.

پەيدا بوونا رەھبانىيىن كاسۇلىكى:

ل چەرخى يازدى زايىنى ژ نەجامى چاكسازىن
كەنىسى و داخوازىيا شەرىن خاچپەرستان
گەرماتىبەكا ئۇلى ھاتە دىتن. بزاڧا دېرى چالاكىين
پىتتىچاڧ ب خۇ ڧەگرتن. و ب ئاڧودەنگىرىن كۈمىن
دېرى ل چەرخى سىزدى زايىنى، فرىسسىسكان و
دۈمىنكان بوون، دگۈتنە دوۋچوۋىين وان بران

۱ - غىنوصى، ئەون ئەوۋىن دېژن كو يەسۇع مەروۋقە
و دمرىت و وەجبا بۇ ھاتى، ئانگۇ يەسۇع نە خودى بە،
و ھندەك ژ وان دېژن كو مەسىح نەھاتىبە خاچدان.
۲ - جوھىيىن مەسىحى، نەو ژى كۈمەلەكا
خویندىكارىن بچوېكن ئەوۋىن پىشتى مەسىح ماپى،
كو مللەتەكىن جوھىيان پىكىنىنا وئۇلى پەرسىتگەھى
پراكتىزە دكر و پىزانىن وى ژ بەركرن، دەما وەپە
نى يان پىن نەعبىرانى (جوھى) دەھانە دگەل واندا
دا سىستەمەكى بۇ وان پىشنىياز كەن و ل دوۋڧ
وى سىستەمى دا كۈمبەستا قودسى (مجمع
القدس) ياكول سالا ۶۹ئى زايىنى ھاتىبە بەستىن
ھەللكەن كو مەرجى وى سونەتكىن بوو (اختان)
و ب جھىنانا ستوۋىن ئۇلى جوھىيان، و گەلەك
جوھىيىن مەسىحى رەدا قى خۇ ب دەستقەدانى و
داپەزىنى كر و ژ (پۇلص)ى جودابوون ب رومەتىن
و خىانەتن تاوانباركر ژ بەر ئەگەرئ كو سونەتكىن
و چاڧىدىرىيا رۇزا شەمبى و ئۇلى پەرسىتگەھى ژ
كارووبارىن سادە و بى بەھانە، بۇ زانىن ئەو ژ جەوھەرئ
پىزانىن و زانىستى پەياما كەڧنن (العهدالقدىم).

۳ - مەرقىۋنى، ئەقە ژى ب (مەرقىۋن) ھاتىبە
ئاڧكرن، كو (مەرقىۋن) ئىك ژ ديارترىن مەسىحىين
چەرخى نووى زايىنى بوو.

مەرقىۋنىيان بزاڧ دكر رىككەنەكىن دناڧبەرا
(غىنوصى - رىگارى ب رىكا مەغرىفەتن) و
مەسىحىيندا چىكەن، كەنىسەكا دى ل شوپنا
كەنىسا فەرمى دامەززاندا، بۇ ماوہەكى دىرژقەكىتشنا
پىشتى مرنا دامەزرنەرى وى ب ئايبەتى ل رۇژھەلاتا
دەڧەرن بەلاڧىوونا مەسىحىين ل ئەرمەنستان
و كوردستان، ئەقە ژى پىشتى ئەزكرنا كەنىسى
دىراردانا ھەر چوار ئىجىلاندا و بىنەجھكرنا باوهرىيا
مەسىحى يا فەرمى دىشئوۋازى خۇ يىن دوماھىندا
ل چەرخى چوارى زايىنى و ب دروستى كۈمبەستا
نىقىبە سالا (۳۴۵زى)

۴ - ئەبىۋنى، ئەو ژى دو پىشكن، پىشكا ئىكىن
يەسۇعى ددان ب تىن مەروۋقەكى ناسابى بە و يىن
گەھشتىبە پەبەكا چاكسازىن ژ كەرەما گەشەكرنا

مەلكىن خاچپەرستاندا زىلايەكىمە ۋەك مەخەولى خاچپەرستان ھەبوون و زىلايەكى دىقە زىو رزگاركرنا خاچپەرستان ل رۇزھەلاتا ئىسلامى. دىسان زىلايەك دىقە پاپايەتىن د دادگەھىن پشكىنىندا پشنا خۇ ب دۇمىنكان گەرمكر يىن كو ل قۇناغايكى بۇ شەرى كۇمىن (ھەرتەقە) پىكھاتى.

ل دووڧ دىنا كەنىسا كاسۇلىكى كار گەھشەنە ۋى چەندى كو دۇمىنكانيان خۇ ۋەك سەيىن خودى (Damini Canes) د ئىچىركنا ھەرتەقەياندا دىاركىر. و بۇ پاراستنا خەلكى مەسىحى دزى گورگىن زىانبەخش (مەھەرتقى).

گەھشتنا پەيامبەرىن كاسۇلىكى بۇ كوردستانى:

پەيامبەرىن كاسۇلىكى بۇ رۇزھەلاتا نىزىك ل دەستىپىنكا چارنىكا دووڧ ژچەرخى ھەقدى نەگەھشەنە ئەردى خەدىا، چونكى ئەردى رۇزھەلاتى تا رادەبەكى يىن بەرنىاس بوو ل نك مەسىحىن رۇزئاقا، ھەتا ئەگەر ئەو بەرنىاسىن يا تارى زى بىتە مزگىنىدەران (مبەشران) ئەۋىن خەلك دكرە مەسىحى ئەردى رۇزھەلاتى ب رىنكا ھندەك راپۇرتىن دىرۇكمانىن خاچپەرىس و دەنگ و باسىن وان دىياسى، پەپوئەدى د ئاقبەرا ۋەلاتىن ئەۋروپا و بازىرتىن ۋەلاتىن رۇزھەلاتى دا زفرىن و دگەل چەرخى شازدى ب ھىزرتلى ھاتن.

تىگەھا مزگىنىدانى ياكو ل چەرخى ھەقدى پەيدابووى ل سەر بىنگەھى چاكسازىيا ھەقدى ياكو كۇمەلگەھى تىردىنىنى (۱۵۴۵-۱۵۶۳) گەشمەكرى ئەوا كۇپلەيا بەرىرسىارىيا پاپاى يا چاقىدىرى و تەقكر ل ھەمبەر مەسىحىن نە كاسۇلىك و جوھى و مووسلمان و ۋەسەنىان (الونىين) بىلدىكرى. چونكوو مزگىنىدان بوو رىنكەكا باشىر بۇ قايىلىكرن.

رودانا كەنىسايەتىن يا ئاشكراتر ياكو ھاتىبە دامەزانىن بۇ قۇناغەكا نوى ژ كارى پەيامبەرىيا مزگىنىدانى ل رۇزھەلاتى ئەو زى برىارا دامەزاندىنا كۇمەلگەھا مزگىنىدانى ب باۋەرىن بوو (Tne College for the Propagation of the Foith)

(Friars) ژ بەر پەپوئەندىن وان يىن بەردەوام دگەل جفاكى، و مەبەستنا سەرەكى ژ پىككىنانا قان ھەر دو كۇمان ژ ئاقبىرنا كەنىسا كاسۇلىكى بوو ژ بەر ئەگەرى ئاكۇكىيا دناقبەرا پاپايەتىن و ئىمپراتورىيا رۇمانى يا پىرۇز و پەيدابوونا داھىنانىن ئۇلى (ھەرتەقە) و ژ ئاقبىرنا رابووراندىن ياكو ھندەك زەلامىن ئۇلى پىقە مژوبىل و بۇ ركاربەرىيا خەلكىنى ژ تىتالىن رەۋىشى يىن كەقنار و ب تايبەتى يىن ئۇلى ۋى دەمى ل بازىرتىن تازە، كو ۋى دەمى چاخ ل دووڧ دىنا قەدىس (بىرئاد ئۇڧ كليرفۇ) ى دناقبەراستا چەرخى دوۋادى زايىنى كو دگوت(جىھان گەھشەنە چاخى مەرگەسات و خرابكارىن) ئەورا خودان باۋەران خۇ ژ چارەسەرىيا ۋى رەۋىشى دانە پاش و پىرانىيا وان تەۋفىقى بوون مىنا (فرانسىس ئۇڧ ئەسىسى) و (دۇمىنك).

ئىشى ب بايەتى مەقە گىرداى و ئەم دى ل سەر پىناسا (دۇمىنك) كورت كەين.

رەھبەنىيا دۇمىنكانى:

قەدىس دۇمىنك Domingo ل بازىرتى كالاروكامى ل ھەرتما قىشتالە ياكو دكەقىتە باكوورنى ئىسپانىيا ل سالا (۱۷۱۰) ئى ژدايكبووۋىە. ل بەردەستى مامى خۇ يىن قەشە پەرۋەردە بووۋىە، دۇمىنك پشكدارى ھەوا خاچپەرستان دزى (ئەلبىجىسىن) بووۋىە ب رىنكا گۇتار خواتىنى و شىرەتان و دەھ سالان (۱۴۰۵- ۱۴۱۶) زى ل ۋىرى مایە، كۇما خۇ ياكو ب دانىيدانا پاپا ئەندىرۇسى سىن) ب فەرمى ل سالا (۱۲۱۶) زى ئ ھاتە نىاسىن و دۇمىنكى رۇما كره پايتەختى خۇ و كره بارەگاپىن پاپايەتىن.

ل دەمى مرنا دامەزىنەرى ل سالا (۱۲۱۲) زى كۇمىن كارتىكرىن مەزىن ھەبوون، كو ب رۇلىن گرىنگ رابوو دىپاقىن ئۇلىدا دو ژ فەيلەسۇڧىن مەزىن ل ئەۋروپا دىار بوون كو ئەلبىرتۇس ماكنۇى) و (نۇما ئەلوپناى) بوون.

كۇما دۇمىنكان ل سەرانسەرى جىھان بەلاق بوو، و ب تايبەتى ل ئاسىيا، و قان دۇمىنكانىان رۇلىن ترىسناك دپەپوئەندىاندا دناقبەرا پاپاى و

ل سالا (۱۱۲۲) ئ زابىنى.

پاپا (گريگورىۋسنى پازدى) ل دۇر بىرارا داممزاندىنا
وئ كۇمەلگەھى درىكا نامەيا خۇرا بۇ كرادىلان
دېئىت: (ئەركىن بلىندى پاپاي ھەمى كارىن گرىنداي
ب بابەتنى رزگارپا دەروونى قەدگىرت، و ب پلا ئىكى،
گرنگىدان ب باوھىريا كاسۋلىكى، ژ بەركو دقئىت كار
ب دو ئەركان بەھتە كرن:

يا ئىكىن پاراستنا وئ باوھىرى ژ لاين باوھىرارانقە،
كۇ ئەف ئەركە گەلەك ب رزى ھاتە وەرگرتن ھەنا
ھەكەر ب سزادانى ژى بىت بۇ ىن ب جەھ نەئىبىت.
يا دووئ دقئىت ل سەر نەباوھىراران ب مەسىحىيەتنى
ژى ژ (مووسلمان و جوھى و وەسەنى) (الوئىبىن)
بەھتە بەلاقىرن، لەورا بىرار ھاتە دان ژ لاين كەنىسا
پىرۇزفە كۇ دووھچوونا دو رەفتاران بگەن:
يا ئىكىن رىكا ياسايى، كۇ ب رىكا ھنارتنا دادگەھا
باوھىريا پىرۇز.

يا دووئ خودان سرۆشتەكى مانەقى بوو يان باشترە
ئەم بىژىن پەيامبەرى بوو، كو پەيامبەرىن (مىزگىنىدەر)
بىن بەردەوام ژ كاركەران (رەبەنن خۇشك) دھنارتنە
ناف وان گەلن پتر پىندقى وئ چەندى).

ل سالا (۱۱۲۲) زاي ئىستگەھەكا گرنگ ھاتە
پىكىنىن بۇ پالدا نا پەيامبەران بەرەف رۇژھەلاتى، لى
بەلى ھنارتنا پەيامبەران نە وەكى شاندىن سنووردى
و جودا جودا بوو و بۇ دەمەكى دبار، لى بەلى ھنارتنا
پەيامبەران بۇ خۇجھىيا جىگېر بوو ب پىرۇزەكى پىر و چىر
رەبەنن كىۋشى بەكەمىن بوون گەھشتىنە
وھلاتىن رۇژھەلاتى و كرملىيان^{۱۱} و ئوگستىيان^{۱۲} و
فەرەنسىكان^{۱۳} و غازەرىيان^{۱۴} دا دووھ و ل دوماھىن
بىراىن گۇنار خوئىنن ادۇستكىيان) دا دووھ.

گەھتتا پەيامبەرىن كىۋشى بۇ كوردستانى:

رەبەنن دۇمىنىكان ھەر ژ چەرخىن سىزدى و چواردى
گەھشتنە مىزۆپوتاميا اوھلاتى نابقەرا دو رووباران، و
كوردستانى و پەيامبەرىيا خۇ دناقبەرا نەستۇرىان دا
پراكتىزە كر، لى بەلى پىشتى ھىنگى دەنگو باسىن

وان نەمان، دىسان شاندىن وان بىن مىزگىنىدانى بۇ
نەرمەنىان ھاتنە ژ نابقىرن، ئەو زى ل دەمى شەر و
لىكدانىن ل نىقا ئىكىن ژ چەرخى ھەژدى بەرىابووين،
لى پەيامبەرىن كىۋشى بەرى ھەمىان ھاتنە عىراقى
و كوردستانى، كىۋشيان ناقەندەك بۇ خۇ ل سالا
(۱۱۲۲) ل مووسل داممزاندى، و د ماوھىيەكى كورندا
شيان كاكلكىن كاسۋلىكى دناقبەرا ھۇمارەكا
بەمەلىن مووسلدا داممەزىنن، بىن كو دگەل رۇما
ھەقگرتى، ئانكو چووينە ناف ئۇلزابى كاسۋلىكى،
دىسان بەترباركى نەستۇرىان (ئىبىلپاين ھەشتىن) رىك
دا كۇشيان كۇ ئۇلزابى كاسۋلىكى دناق كەنىسىن
نەستۇرىاندا بەلاق بگەن، لى شوينا كىۋشى
دزقراندا ھەرتەقىن نەستۇرىدا سەرگەقن ل دووھ
گۇننا لاھۇتىن كاسۋلىكى، ئەو شيان كوردەكى
مووسلمان ژ خەلكى باژىرى نامىدىن نىچىر بگەن
كۇ ل دووھ ئۇلزابى كاسۋلىكى بوو مەسىحى، و
بوو مەزىنن داخوازگەرى ئۇلزابى كاسۋلىكى، ھەنا
پىشتى چەندىن ھاتن و چوون و گەپانان ل گەلەك
وھلاتان و خۇ زاناکرن ب زانستىن ئۇلى مەسىحىان
وھك قەشەبەكى زىرەك بوو پە قورىبىن قى كارى ل
وھلاتى جەبەشى كۇ ب ھزاران كىلۇمەنران ژ وھلاتى
وى كوردستانى دوور.

بىرس جىسى ىن نامىدى دوومارىن پىرۇپاگەندەدا:

ئەبۇنا (شمۇئىل جەمىلىن تلىكىنى) پرتووكەك
بەلاقىرىيە ياكو ب زمانى ئىتالى ل بن ناقونىشانىن
(پەبوھندى دناقبەرا كرسى ىن پەيامبەر و سىرپانىن
رۇژھەلاتى دا ۱ ھندەك پەيامبەرىن دناقبەرا بەترباركىن
كەنىسا رۇژھەلاتى يا نەستۇرى و پاپاىن فاتىكان دا،
و پەيامبەرىيەكا خۇدا بەلگەنامە ل سەر كەسەكى
ب ناقى بىرس جىسى ژ خەلكى نامىدىن و ژ
داپابىن مووسلمان ىن بوو پە مەسىحى بەلاقىرىيە
كو ب گەرمى بەرەقانى ژ ئۇلزابى كاسۋلىكى كرىيە،
د توومارا خوئىندكارىن كولىجا پىرۇپاگەندا ل بەرگى
ئىكىن ژ كۇما بەلگەنامىن سالا (۱۱۲۳-۱۷۵۳) ى

سپارد دا ئاگەھدارىيا وان ل دۇر رەوشا مەسىھىيان ل رۇزھەلاتىن ب رەنگەكىن گىشىنى و ل كوردستانىن ب رەنگەكىن تايىتە بگەت.

لىن پىشتى ھىنگى ئەو بەلگەنامە ھەوھەكا مەزىن دۇرى بطرس دگىرىن و ب سەخنەكارىنى و بزاڧا دىزىنا درافى تاوانبار دگەن ئەو زى ب كار ئىنانا نىاسىنا وى دگەل كەسايەتپىن كاسۇلىكى داکو بگەھىتە ھىقى و ئومىدىن خۇ.

(بطرس) ئى ئامىدى رۇما ھىلا و ب رىكا زقىرىنى بۇ كوردستانىن لىن ئەھاتە كوردستانىن و چوو حەبەشە و ل وپرى ل دووڧ ئولزايىن ئەرسوزكسى ئۇلدارىيا خۇ يا مەسىھى ب رتقە دېر، لى كاهىنن ئەرسوزكس ب رم و بەرىارانى ھىرش برەسەر ھەتا بەر تۇرى سەر كەلەخىن وى بووین، (بطرس) ب قىانا خۇ بۇ مەسىھ ل سالا (۱۶۸۰) ئى ل دووڧ گۇتتا پىرۇياگەندان مر.

گەھشتا پەيامبەرىن دۇمىكان بۇ كوردستانىن:

دەمىن مەسىھىپىن كاسۇلىكىن مووسل دوبارەكرنا قەكرنا پەيامبەرىا گېۋىشىدا شكەستىن ياكو ل سالا (۱۷۲۲) ئى دەرگەھىن وى گرتىن پىشتى ئووشى دىزى و ئالانكرىن بووى و بەرپىرسى وى ئەبۇنا بەتايىن كېۋىش كوشتىن.

قەشە خدرى كىلدانى پىن مووسلى خۇ جھىن رۇما ھىنگى پىن ز بەر بترىركى ئەستۇرىا رەقى ز لاپىن پاپا (بىندكتسىن چواردى) قە كار پى ھاتەسپاردن كو پەيامبەرىكە بۇ وان ل قى باژىرى قەكەت. لى پىشتى دو دلىا سەرۇكى رەبەنن دۇمىكان ز داخووازا پاپاى بۇ دوبارە قەكرنا پەيامبەرىا وان ل مىزۇپوتامىا و كوردستانىن ل سالا (۱۷۴۷) ئى، ئەو بوو ل ۱۷ ئى كانوونا دووئى سالا (۱۷۵۰) ئى دو پەيامبەرىن ئىتالى كو فرىسىس تۇرىانى (Tarriani) و غەبىلنەھەد كو دېلنشىنى (Codeleoncini) گەھشتىن و ب شىۋەپەكى كاتى كرمىلى لىاندەرد ھاتە زىدەكرن بۇ قەدىسە سىپلىسىا ز بەر زاتىنا وى يا زمانى غەرەبى و ئەو جھىن برىار بوو مزگىنى بگەھىتى.

بەرىرى (۵۱) دا ھاتىيە نەقسىن، بطرس جىسى پىن فارسى ز باژىرى ئامىدىن ل كۇلىجا (پىرۇياگەندا) ل ۱۷ ئى تەباخا (۱۶۴۷) ئى ھاتەوەرگرتن، ھىنگى زىن وى نىزىكى (۲۴) سالان بوو (ئانكو سالا بوونا وى نىزىكى سالا ۱۶۲۳ ئى بوو) ئەو زى ب كاندىكرنا كرىدىنال (بىرىنۇا) و ب برىارا كۇمەنگەھى ل ۳ ئى خىزىراتا ھەر وى سالى و ئەو ز دابابىن مووسلمان بوو و دىزىت كو ئەو ز لاپىن خودى قە ل سالا (۱۷۴۱) ئى زى ھاتىيە خواستىن كو بەھىتە رۇما داکو بىتە مەسىھى.

ول ۷ ئى لوونا سالا (۱۶۴۱) ئى مۇنسىنىور (سكنارۇلا) ل كەنىسا خاتوينا چىماى دامەرزاند، و ئەو ئىشپىنى رىزدارى خودان باوەر ئەلكونت جىسى پىن قەرەنسى كورنى بائىۋىزى مەلكى (قەرەنسا) ل قىستەتەنىيە بوو. ئەبۇنا بطرس جىسى پىشتى نامەيا خۇيا كەھنۇنى (ئانكو قەشە) زقىرى وەلاتىن خۇ كوردستانىن و كەلەك دېيامبەرى و گۇتار خواندىندا كار كر و ب تايىتە ل باژىرى نامەد (دیار بەكر).

قەكۇلەرى وى پىرتووكى دىزىت ئەف كوردى بوو پە مەسىھى نەزقىرى باژىر و جھىن ز دايكبوونا خۇ ل دووڧ گۇتەنەكا ئىتالى ز بەر ترسىن روودانەكا نەچاقرىكرى، چونكوو د ئىسلامى دا كەسىن ز ئىسلامىن قارى دىن سىزايى وان كوشتنە، ب تايىتە دەولەتا ئۇسمانى يا كو ھىنگى دەسەلاتدار و مېرگەھىن كوردى ب شەرىعەتن ئىسلامى دكر، پىشتى ھىنگى ئوومارىن كۇلىجا پىرۇياگەندا بۇدچن كو (بطرس) چوو ئەلقووش و بترىركى ئەستۇرى مار ئىلىپىن ھەشتىن (۱۶۱۷-۱۶۱۱) ئى دىت پىن كو گەلەك دلخۇش بووى ب ھاتتا (بطرس) و ھەسا دىت كو گەلەك ل سەر باوەرىن پىن ب غىرەتە و قىانەكا كو پىر ب كەنىسىن ھەبە و ئىكگرىنا وى دگەل ھەمى كەنىسەيان و ب تايىتە دگەل رۇما پىن كو گەلەك سالان لىن زىاى و ل وپرى قىرى زمانى ئىتالى بووى و بەرپىرسىن دامودەزگەھىن رۇمانى لى نىاسىن، و بەترىركى ئەو دگەل بووین دى كو ئەبۇنا مەرقىس و شەماى تىسماوى ھەلپازرتن و كارى چوونا رۇما پىن

ئەفجا كارى پەيامبەرىن دۇمىنىكان ز پەيامبەرىن مووسىل و ئامىدىن بۇ ئەگەرئ فەگوھاستنا پتر ز دو هزار كەسان ز گوندىن مووسىل و ئامىدىن بو ئۇلزابىن كاسۇلىكى ھەتا سالا (۱۷۷۰ز) سەرەراي قايىلكرنا بەتيركى نەستۇريان ئىلبابى دوازى (۱۷۷۸-۱۸۰۴) نى بۇ ھنارتا وىنەين باوھىريا خۇ يا كاسۇلىكى بۇ پاپاي، دىسان بۇ ئەگەرئ ھاننە رىزا مەتران يوحەننا ھىرمز بۇ ناف ئۇلزابىن كاسۇلىكى.

دىسان ئەبۇنا ئەلمورىسى، ل سالا (۱۷۶۸) نى چوو ئامىدىن بۇ ھارىكاريا ئەبۇنا صولدىنى، كو پەرتووكەك ل سەر رىزمانى و فەرھەنگەكا كورت ب زمانى كوردى نىسىمىن و ل چاپخاننا بەلاڧكرنا باوھىرىن ل رۇما چاپكر، رىو مفاين پەيامبەران دىمىگىنىدانىدا ل كوردستانى. و ل سالا (۱۷۷۵) نى ئەبۇنا صولدىنى بەرىرسى پەيامبەرىيا ئامىدىن ل راخۇ مرو ھەر ل وىرىن فەشارت. دىسان ل سالا (۱۷۶۷) نى ئەبۇنا فرىسىس تۇريانى زى ل مووسىل مە پىشتى بۇ ماوى ۱۷ سالان خىزمەتا نامەيا دۇمىنىكان ل وىرى كرى و ھەر ل وىرى ل گۇرستانا ئال عەبدولجەلىل ل كەنىسا شەمعوونى صەفاى فەشارت.

ئىشتىن سەپىر ئەبۇنا (۱۷۵۱) ل سالا (۱۷۵۱) نى ھاتىوو پەيامبەرىيا مووسىل و شارەزاي نۇشدارىن بوو. لەورا داخواز كره گزىرتا ئىبن عومەر (گزىرتا بۇتان) بۇ چارەسەرىيا كورن مىرى بۇتان. لى ئەبۇنا والتىن دچارەسەرىيا كورن مىرى بۇتان دا سەرنەكەفتە، دناڧ دەستىن وى دا مر، لەورا مىرى كورد برىاردا كۇ ئەبۇنا والتىن بكوژن و كەلەخىن وى باڧىزتە ناف رووبارىن دىجەلى.

ل سالا (۱۷۷۵-۱۷۸۰) نى پەيامبەرىن ل ئامىدىن ھاتە دائىخسىن ز بەر ئەگەرئ ناكۇكبىا دناڧبەرا والىن مووسىل سلىمان پاشابى جەلىلى (۱۷۷۵-۱۷۹۹) نى و والىن ئامىدىن ئىسماعىل پاشاى (۱۷۶۸-۱۷۹۸) ل دۇر كانى دىرا رەبان ھىرمز سەر ب كىرىن فەبە و ل دۇر ملىلاننى يا دناڧبەرا مەسىچىن مووسىل دا ئەوین بووینە كاسۇلىك و يەككەرتن دگەل رۇما كرى كو ز

فان ھەردو پەيامبەران ب رىكا كارى خۇ يى نۇشدارى شىيان ب كارى خۇ يى ئولى سەركەفتىن دەستفە بىنن، ب ئابەتى وان لاپەنگىرىك ز كاسۇلىكىن مووسىل فە ھەبوو.

دىسان دەنگو باسىن ھاننا وان گەھشتە مېرى بەھدىنان بەھرام پاشابى ئىكى كورن سەعید خان بەگى دووى (۱۷۱۴-۱۷۱۸ز) و يى نەساخ بوو. ز بەر نەساخىيا خۇ و بۇ چارەسەرىن ھنارتە دىووڧ پەيامبەرىن نۇشدار فرىسىس تۇريانى را، دەما نۇشدار دكارى خۇدا سەركەفتى، مىر بەھرام پاشاى رىك دابى لىفەكا پەيامبەرىيا دۇمىنىكانى ل ئامىدىن ل سالا (۱۷۵۲) نى فەكەت، كو يا گزىرداى بىت ب پەيامبەرىيا مووسىل فە و ئەركىن وى گھۇرىنا باوھىرىيا نەستۇرىن ھەرنما بەھدىنان بوو بۇ كاسۇلىكىن و يەككەرت ب ئىن دگەل رۇما.

نامەيا دۇمىنىكى ل ئامىدىن و

گەتەكرنا كاسۇلىكىن ل وىرى:

پىشتى كو مىر بەھرام پاشاى رىداى لىفەك بۇ پەيامبەرىيا دۇمىنىكى ل ئامىدىن ل سالا (۱۷۵۲) نى بېننە فەكرن، ئەبۇنا عەبدولئەھدەن ئىكىن (كوڧىلىسىنى) ۋەك يەكەم پەيامبەرى لى ھاتە دامەزاندن، لى پىشتى ئەول سالا (۱۷۵۲) نى مرى ئەبۇنا (ئىبولىدو صولدىنى) رىفەبەرىيا ئامىدىن ۋەرگرت، ئەو گەلەك د زانىستا ئەندازىارىندا يىن شارەزا بوو سەرەراى شارەزايىيا وى د كارى نۇشدارىن دا زى و سالا (۱۷۷۰ز) لەورا ژوورى مىرى كورد بەھرام پاشاى كېشابى كۇ كەنىسا گوندى دېرى ب دوورىيا چەند كىلومەترەكا ل باكوورى رۇژھەلاتى ئامىدىن، يا بەرنىاس ب ناڧى (مار عەبەد بەشوع) ۋەك خەلات دابى، ئىنا پەيامبەرىن دۇمىنىكان رابوون ب دامەزاندنا كىروسى كاسۇلىكى لى ھەر ل دووڧ رى و رەسىمىن رۇژھەلاتى دچوون نە ل دووڧ بىن لاتىنى، دىسان پاشابى ئامىدىن مەسىچىن خۇ ھاندان ز ئۇلزابىن نەستۇرى بۇ ئۇلزابىن پەيامبەرىن دۇمىنىكان (ئۇلزابىن سۇلىكى) و يەككەرتن دگەل رۇما.

سابلاكى ھۇسا فەگىراندا: (ئەۋى ل دووڧ ئىسماعىل پاشى را ھاتى كورئ وى مراد بەگ پاشى براىى وى قوباد بەگ سەر زى ستاندى و پاشى جارهكا دى مراد بەگ زفرىفە و پاشى براىى وى عادل بەگ، و ل سالا (۱۷۹۸) ئى نەستۇرى ل ۋەلاتى نابقەرا دو رووباران ب دوماهىك ھاتى (ئانكو ل دەشتى نە ل چىا) و ل سالا (۱۸۰۳) ئى ل مووسل ھزار و پىنج سەد بنەمالىن كاسۇلىك باۋەرى ب نەستۇرى ئىنان.

ۋەسا ديارە نەۋەكھەڧىبەك دژدەرىن مەسېحياندا ھەبە ل دۇر ھەلوپىستى مىرىن نەستۇرىان ئەۋىن ل بن دەستەلاتا مىرىن نامىدىن.

دەمەكېدا ۋەسفا ھەر دو مىرىن نامىدىن بەھرام پاشا و ئىسماعىل پاشاى دكەن، دەپتە دپتن تاوانا دەنە پال مىر مراد بەگ بى كۇ ل سالا (۱۷۱۹) ئى دەسەلات دەستىدا، دقان سالان دا جياۋازى دژدەراندا ھەبە، كو نەستۇرى ل دەشتا مووسل و نامىدىن نەمان، ئانكو ل ھەمى گوندىن ل دەوروبەرىن نامىدىن ل رۇژھەلات و رۇژئافابىن وى ل دۇلا صېنەى ھەمىا باۋەرى ب كاسۇلىكىنى ئىنا و نەستۇرى ھىلا لى بەلى گوندىن دكەڧتە باكورئ نامىدىن (ئانكو گوندىن ھۇزا بەروارى ژوورى و نىروەرىكان) ھەتا نەپسىنا قان رىزان ژى باۋەرىيا ب ئۇلزاىن نەستۇرى ھەى.

ھەر چاۋا بىت بەھرام پاشا و كورئ وى ئىسماعىل پاشاى رۇلەكىن مەزن ھەبوو دگھۇرىنا نەخشى ئۇلزاىن مەسېحيان ل نامىدىن و پاشى بۇ وان دزفرىت بۇ باۋەرى ئىنانا گوندىن (دېرى، بېبادى، قەدش، بىنانا، ئىنبىشكى، ئەرەدنا، تىن، داۋدىن، ھەرماش، ئەزەخ، وگەلەك گوندىن دى بۇ ئۇلزاىن كاسۇلىك و بەككە ب تىن دگەل رۇما.

لاى مىرىن مووسل بىن جەلىلى قە ھاتىنە ھاندان و دناقبەرا مىرىن نامىدىن بىن كۇ بزاف دكرن سەرۋەرىا خۇ ل سەر دىرا رەبان ھەرمز بپارىژن، كو بارەگابىن بەتېرىكى نەستۇرى (ئىشۇ عىاب) و پەبرەۋىن وى بىن نەستۇرى بىن خۇجھىن گوند و باژىركىن سەر ب نامىدىن قە.

لى پىشتى مرنا سلىمان پاشابىن جەلىلى والىن مووسل، كورئ وى محەمەد پاشا بىن ل سالا (۱۷۸۹) ئى ھاتە شوبىن و دگەل ئىسماعىل پاشاى (۱۷۱۸-۱۷۹۸) ئى پىكھات و ھەر تىشت ژ لاى ھەر دوۋلايانفە ۋەك خۇ لىھاتن.

دەما ئىسماعىل پاشا مىرى نامىدىن نەساخ دىت، محەمەد پاشابىن جەلىلى ئەبۇنا مرفىق بىانتا بۇ چارەسەرىا نەساخىيا وى ھنارت، دەما چارەسەر بووى، ئىسماعىل پاشاى جارهكا دى كەنىسا مار عەبە بەشوع ل گوندى دىرى يا مەسېحىن بوۋىنە كاسۇلىك كره ديارى بۇ وى.

لى ئەو مەسېحىن بوۋىنە كاسۇلىك بۇ دەمەكى دىرژ پىرۇزىباھىيا قى ئازادىن نەكر، دەما ل سالا (۱۷۱۹) ئى ئىسماعىل پاشا دىرىت، بى كو خەبات دكر پەباما دۇمىكان سەرىكەڧىت ل دووڧ ژىدەرى وان كورئ وى مراد بەگ (۱۷۱۹-۱۸۰۴) ئى دەپتە شوبىن بى بىارا چەوساندنا كاسۇلىكان داى و ئەزمانى قەشە اكىسۇبى مانگېشكى (بىرى كو ژ ئەگەرى وى چەندى ئەو قەشە مرى، و دگۇتتەكا دى دا ب رەنگەكى سەپىر چارەسەر بووى، و مراد بەگى كەلەك كىلدانىن نامىدىن و گوندى دىرى كوشتن، و قەشنى وان عەبدولكەرىم رەڧى و چوۋىە مووسل، لى ئەبۇنا دۇمىكى ئەڧ رويدانە بۇ ئەبۇنا مەنصور

پەراۋىز:

- * ئەلجىنسىيىن، ئىپەكا كرىستىيانانە ھىزىن خۇ ئىكەلكرن دىناقبەرا كرىستىيان و مانوى دا، لەورا ل سەر زوھدى و تەقەشنىن وەك رىبازا ژانا ئەندامىن خۇ پىشتراستىبوون، ب دزوارى و توندى دزايەتيا فى تىپىن زلاين پاپاينىن رۇما قە ھاتەكىن.
۱. كرملى: ئەو رەبەنن كاسۇلىكىن، ئۇلزاين وان ل دەسئېكىن ل چىيىن كرم ل فەلەستىنن پەيدا بوو، پاشى ل سالا ۱۲۲۸ ئى گەھشە قېرىس و ز وپزى بۇ ئەوروپا، تەماشە بگە، غسان دىمشقىيە لاهوت التحرير، الأھالى الطباعە و النشر، دمشق، الطبعة الاولى ۱۹۹۰-ص ۱۸۸.
۲. ئوگستىنى: ئىك ژ رەبەناپەتېن كاسۇلىكى بە، ئوگستىن دامەرزىنەرى وى بە، دووڭچوونىن وى چوو بوونە ھىدا رۇزھەلات ل ۱۸ ئ نادارا ۱۵۷۸ ئ و ھەر ژ سالا ۱۵۷۱ ئ زل تەنگاڭا ھەرمز بوون و پاشى ل وپزى ل سەردەمىن شاھ غەباسى ئىكى گەھشەتە ئىراتىن، و فى شاھىن سەقەوى پاشى دگەل واندا كر. تەماشە بگە: اوجپن تسران: خلاصة تاريخية للكنيسة الكلدانية، نقلها الى العربية القسى سليمان صانغ، الموصل ۱۹۳۹، ص ۱۷۱.
۳. فەرەنسىكان: ئەو دووڭچوونىن قەدىسى فەرەنسىسىن، دىنە سى ئۇلزا كۇ ئەقەنە: رەبەنن بچووك و كۇشى و دىرى، ھەر ل دەستېكىن فەرەنسىكان پىكىرى ب ژانا ھەژارىن كر و رىك نەدا خۇ بىنە خودان ملكداريا چ تىشتەكى و وان ل چەرخىن نائىن بزاقەكا زانستى يا ب ناف و دىنگ ھەبوو.
۴. غازەرى: رەبەناتبا فەرەنسى بوو و ئوجپن بورە دامەرزىنەرى وى بوو، و زلاين رىقەبەريا مەعارىفەن فەرەنسا و كۇمەلگەھا زانستى يا باشنۇڭبسان و نەدىيان قە ب ئەركەكى ھاتە ئىراتىن. تەماشە بگە: تسران: ژىندەرى بەرىن، ل ۱۸۲-۱۸۳.

ژىندەرى:

۱. فرست مرعى، انتشار المسيحية فى كوردستان، مجلة الصوت الكلدانى-دهوك-العدد ۱۵ فى ۲۰۰۵م.
۲. الاب الجبر ابوونا: تاريخ الكنيسة السريانية الشرقية - دار المشرق-بيروت-ج ۱.
۳. ادب نصرالدين:الينابيع فى المسيحية و الاسلام، بيروت ۱۹۹۴.
۴. نھاد خياطة، الفرق و المذاهب المسيحية منذ البدايات حتى ظهور الاسلام، الاوائل للنشر و التوزيع، الطبعة الثانية ۱۴۲۵-۲۰۰۴.
۵. موريس بوكاي: دراسة الكتب المقدسة فى ضوء المعارف الحديثة، ترجمة و نشر دار المعارف مصر، بلا تاريخ.
۶. فراس السواح، الرحمن و الشيطان، دمشق ۲۰۰۰.
۷. قياض و منصورى، النصرارى، دار اسامة ۱۹۹۸.
۸. محمد عطا الرحيم: عيسى نبي السلام، ترجمة فهمى شما، دمشق ۱۹۹۰.
۹. حسنى يوسف الاطير: عقائد النصرارى الموحدين بين الاسلام و المسيحية، مكتبة النافذة، الطبعة الثالثة ۲۰۰۴.
۱۰. عبدالقادر احمد الجوسف، العصور الوسطى الاوربية، مطابع مؤسسة دار الكتب للنشر فى جامعة الموصل.
۱۱. الاب سليم دكاش: المسيحية عبر تاريخها فى المشرق، كنانس الشرق الاوسط، بيروت، الطبعة الثانية ۲۰۰۰م.
۱۲. غسان دىمشقىيە لاهوت التحرير، الأھالى الطباعە و النشر، دمشق، الطبعة الاولى ۱۹۹۰-ص ۱۸۸.
۱۳. اوجپن تسران: خلاصة تاريخية للكنيسة الكلدانية، نقلها الى العربية القس سليمان صانغ، الموصل ۱۹۳۹.
۱۴. الاب الجبرابوونا: تاريخ الكنيسة السريانية الشرقية، ج ۳.
۱۵. عماد عبدالسلام رؤوف: الموصل فى العهد العثمانى، مطبعة الاداب، النجف ۱۳۹۷ الهجرى ۱۹۷۵م.
۱۶. المطران عمانوئيل دلى: مبادرات الاتحاد بين بطاركة بابل و روما فى القرن السابع عشر، القسم الخامس، مجلة نجم المشرق، العدد ۲۷ فى ۲۰۰۱.
۱۷. يوسف جى التراث الكوردى فى مؤلفات الايطاليين، مجلة المجمع العلمى العرافى، الهيئة الكوردية، المجد الثامن ۱۹۸۱.
۱۸. م. ابراهيم: الدومنيكيون نشأتهم - ارسالياتهم و دورهم الانسانى و الثقافى و العلمى فى البلاد، مجلة الصوت الكلدانى، العدد ۱۴ السنة ۱۹۹۹.
۱۹. الاب بطرس نصرى الكلدانى: كتاب ذخيرة الأذهان فى تواريخ المشاركة و المغامرة و السريان، دير الأباء الدومنيكيون - الموصل ۱۹۱۳، ج ۲.

سەرەدانىن پاتريارك يوسف ئودو بۇ گوندىن ل ژىر چاقدىريا وي ل باكوورى عىراقى كو دناقبەرا سالين (۱۸۶۷-۱۸۶۸) ى پى رابووى.

آلاب بطرس حداد**
وهرگيران: خالد سانج

ژارىن و خودى ترسىن كو ژ سادەيا رىكا ئنجىلى
ھاتىبە وەرگرتن تىنبايە .

ئەز دى قى دەقى وەكى خۇ ھىنمە خوار و ژىۇ
مفاى چەند زىندەھى د ناقبەرا كئاناندا ھەنە كو
ژ دەفتەرى بخۇ ھاتىبە وەرگرتن، لى ب مەرەما مفا
وەرگرتنى ژ قىرە و ژ وىراھە ھاتىبە وەرگرتن. و دەفتەرا
ناقبىرى يا د عومبارا پاترياركىيا كلدانى ل بەغداد، و ب
دەستوپرىيا گرافىيى ھىژا پاتريارك مار روفائىل ئىكى
بىداويد الكلى-لطوبى) خوشبىت ھاتىبە وەرگرتن .

سەرەدانا جەين ل ژىرچاقدىريا وى ل سالا ۱۸۶۷ ى :

نقىسىيە :

ل رۇژا ئىكشەمبى ل ۲۵ تەباخىن سالا ۱۸۶۷ ى : ئەم
ژ مووسل دەرکەتېن، ھاتىبە دېرا مار گورگىس و ماينە
ل وىرى، و ب شەف دگەل رىزدارى ھاتىبە تلکىقى، و
دو رۇژان ماينە ل وىرى، و ژ تلکىف ئەم ھاتىبە باتنايى
و رۇژەكن ل وىرى ماين، و ژ باتنايى ھاتىبە تلسقىن
و رۇژەكن لى ماين، و ژ تلسقىف ھاتىبە باقوفە و

پىشەكى :

پاتريارك يوسفى شەشىن ئودو (۱۸۷۸مىريە)
ژ وى چەندى مەزترە كو وي ب دەمە نىاسىن^{۱)} .
بىرھاتىن وي ددىن ئوخمىن وي دا دساخن و عەيال ژ
بابكالان دەنگ و باسىن كار و جىھادا وي د خزمەتا
خودى و كەنىسى دا قەدگوهىزن.
ئەف چەند رىزىن بىن ژ دەفتەرا (النشريات-
مەزاختىيان)، واتە مەزاختىين رۇژانە بىن پاترياركىيا
كلدانى ھاتىبە ھەلبۇرتن، من چەند پىزاتىنن ب مفا
د ھەزى بەلاڧكرن تىدا دىننە، نەمازە گوھۇرىنن
بنچىنەيى ل سەر پىرىيا وان گوندىن ناڧىن وان د
گۇتارى دا ھاتىن، يان ژمارەكا مەزنا وان ل قان سالين
داوين ب ئىكجار نەماينە.

نقىسىن نە ب دەستى پاترياركى بخۇ ھاتىبە
نقىسىن، بەلكى ب دەستى كەسەكن ھەقىرىيى وي
بوويە و ب زمانەكى سادە و پىرى شاشى و ل ژىر
كارتىكرنا زاراقى مووسلى نقىسىيە، كو مووسل د
وى سەرەمىدا بارەگاپى كورسىيا پاترياركى بوويە
و ئەم دناقبەرا قان رىزكاندا دىنن چەند خزمەتا
مللەتن خودى(شعب اللە)كرىبە و چەند گيانن

وهرگرتن كو باتمانهكا سابوونى و چوار مئىن توپتىن بوون. و (۸۰۱ غروش) و هەر وەسان (۱۴۱ غروش) رىشىت ژ ئەفئىن ناڧىرى ل گوندئ ئەلقوش ل ۴۵ كانوونا دووئ ل سالا ۱۸۱۹ئى .

دبئزم : (من) واته پىقمەرى كىشانتى به و گرانبيا وئ ژ جهمكى بۇ جهمكى دى يا جودابه ، و باراپتر نىزىكى ۲۵ كگم ، و باتمان پىقمەرەكى ناڧخوويى به و كىشا وئ ژ گوندهكى بۇ ئىكا دى يا جياوازه. ل نك هندەكان هندى مئى به و ل نك هندەكئىن دى چوار منه ، و توپتن ئەوه كو بۇ جكاران بكار دەينن و چەند چۆرىن باش ل باكوورئ عىراقئ دەيننه چاندن .

ئىنشكى	۸۶	۶۵	۲۳
پىنانا	۵۴	۴۵	۱۸
هەمەزىكى	۲۲	۳۴	۱۰
كومانى	---	---	---

تېپىتى: ناڧئى كومانى هاتىبه بئ چ نامار دگەلدا بن.

زىدەھىك :

دىسان ئىسىبه ،

ل گوندئ بىرنه مه داهاتئ سالا پىشتر بئ كەنىسئ ژ كورئىن بنيامىنى شمعون و هورمز

ژىدەر:

۱. د كۆڧارا (المشرق) ژماره كانوونا دووئ - حىزان ۱۹۹۱ دا هانىبه بەلاڧكىن، كۆڧار ژ ئالىق (دارالمشرق) بىروت-لبنان دھاته بەلاڧكىن

۲. پنىياكىن كلدانى - بەغدا

۳. ل بئىره: J. Tankdji ، L Eglise Chaldeenne Catholique autre

۴. بۇ پتر پىزانبنان ل سەر گوندئىن مەسىحىيان بئىره، 1965- j.M.FIEY.O.P Assyrie Chreienne.Beyrouth.Dar el-Machreq

۵. بۇ پتر پىزانبنان ل سەر گوندئىن مەسىحىيان كو ل پىشتى مانكىشكىن دھئىن بئىره، هەمان دانەر،

۶. j.M. FIEY. O.P . Sanctuaires et villages sriaques orientaux de la vallee de la Sapna ، Le Museon. < I. 102-fasc . 1-2 (1989) P. 43 ss

۷. ئەڧرو ب زمانئ كوردئ(كانئ ماسئ) ب ناڧدكەن كو هەر ب وئ واتابئ دھئت .

۸. (ضبطئە) كۆمەكا جەندرمە (پولېسانە) دەرەكەڧتە پىشوازىيا كەسايەتئىن گرنك و هەڧرنيا وان دەمئىن .

۹. رىشىت : خويكا (باچە) سەرانه، واته بەخشىبنا بنەمالئىن مەسىحىبه ل سەر توخمئ نئىر بۇ سەرۆكئى وان بئ ناڧخوويى و ب دلئى خۇ و تئى بۇ رەگەزئ نئىر دھئتەدان.

۱۰. ئەم دقان هەردو سەرەدانا دەپئىن كو پاترىارك بئى د فان بو هەپقاندا (تيرمەھ و ئەباخ) ژ بەر دزواريا گەرمئ بئى ژ مووسل دەرەكەئى و باژئىر بئى ب جەھ هئلاى و سەڧا گەلەك ل گوندئىن باكوور خۇشترە .

۱۱. پنىريا ناڧئى قەشا بئ ناسناڧ يان ناڧئى دەبباپئىن وان تئىنە گۆتئ، لئى بئ داوئىن كورئى خۇشكا پاترىارك ئودويه .

ئەردو گوندېن چاندنى يىن سولتان عەبدولخەمىدى ل ئاكرى

د. عەبدولفەتاج عەلى بۆتانى
وەرگىران، دەستەكا ئىنسىكلۇپىدىيائى

دېت. ژ وانان قەكرنا كەنالى سويس ل سالا (۱۸۶۹) ئى. ئەف چەندە بۇ ئەگەر كو بهائى ھندە دەرامەتېن چاندنى بلند بىن، و چوونا عىراقى و كوردستانى بۇ ناپ بازارى جىھانى، ئىكا ھند كر كو سەرۇك عەشپىرەت و كەسايەتى و سولتان عەبدولخەمىد و دەزگايىن وى ب خورنى دەستېن خۇ داننە سەر پىترىيا ئەردىن چاندنى و بىن بەھركرنا جۇتياران ژ ھەبوونا ئەردان، لى ئەو جۇتيارىن ئەردىن تايبەت ب خۇقە ھەيىن، ژ ترسىن ب خورنى ژى ستاندنى ئەچار بوون ب دەنە وەققى، ھەر چنە بىت دا بىمىننە دەست واندال.

سولتان عەبدولخەمىد و فەرمانگەھا مولكدارىن وى بىن چاندنى، كو ب فەرمانگەھا مولكىن سنى د ھاتە نىاسىن (ئەو مولكن كو ب ناقى سولتان عەبدولخەمىدى ل عىراق و سوريا و فلستىن د ھاتنە تووماركرن) گەلەكا خورت بوو بۇ كرپنا ئەردى كوندان و تووماركرنا ھەر گوندەكى خەلكى وى ژ بەر دەستدرىژىن عەشپىرەتان چۆل كرىن .
مولكىن سولتانى سەر ب گەنجىنەكا تايبەتا

ل سەردەمى ئوسمانى چاندنى جەھەكن گىرنگ دناف ئابوورىن كوردستانى دا گىرئوو، تا دەستېنكا سەدسالىيا بىستىن پىشەيا سەرەككيا پىترىيا خەلكىن بوو، ل داويا حوكمدارىيا ئوسمانىيان كو بۇ دەمى (۴۰۰) سالان ل سەر كوردستانى قەكىشاي، سەرۇك عەشپىرەت و كەسايەتېن باژىران، ب كرىار دەستېن خۇ دانابوونە سەر پىترىيا ئەردىن كوردستانى، و ئاغا و كويخەيا پىترىيا گوندان ل سەر ناقىن خۇ توومار كرىوون و ئەفە دژى ياسايا ئەردابوو، كو رىك ئەددا گوند ل سەر ناقى ئىك كەس بەھىنە تووماركرن، لى يا وەكرى كو حوكمەتا ئوسمانى چاقىن خۇ ل قان جۆرە كرىاران ب نقىنت و ئاغا و كويخە وان ئەردان ل سەر ناقىن خۇ توومار بكمەن ئەو دا ھەر تەناھى ل وان گوندان بىمىنت، وەسان گەلەك گوند ب ناقىن كەسايەتى و دەسچووپان ل سىنجەقېن (لىوالبىن) مووسىل و ھەولېر و كەركوك و سلېمانىي ھاتنە توومار كرىن.

د چاخى سولتان عەبدولخەمىدى دووى دا (۱۸۷۱-۱۹۰۹). ژ بەر چەندىن ئەگەران چاندنى وەرار بخۇقە

مولكداريىن چاندنى يىن سولتان عەبدولھەمىدى ل قەزا ئاكىرى

د سەردەمى سولتان عەبدولھەمىدى نوو دا،
بازىرى ئاكىرى ئاقەندا قەزايەكا سەرب سىنجهقا
(لىوايا) مووسل قەبوو. ئەو ئەردىن دكەتنە دناف
سنوورى وئى كارگىرىدا دكەتنە د ئاقبەرا سنوورن
قەزايىن نامىدىي و رەواندز و دھوك و مووسل (ئاقەندا
قەزايى) دا. ئاكىرى ل دەستپىكى ب تىن ئىك ناحىيە
ھەبوو. ئەو زى ناحيا اعشائر السبعە) بوو، پاشى
دو ناحىيە سەرب وئى قەبوون، ئەو زى ھەردو ناحىين
اسورچى و زىبار) بوون. و سەرجم ژمارا گوندىن د
كەتنە دناف سنوورى قەزايى دا نىزىكى (۴۰۴) گوندا
بوون. (۸۷۱) گوند سەرب ئاقەندا قەزايى و (۴۵) گوند
سەرب ناحيا (سورچى) و (۷۲) گوند سەرب ناحيا
(زىبار) قەبوون^{۱۴}. لى گەلەك ژ وان گوندا ژ مرقان
د چۆل و بەرداي بوون و ژ بەلگەنامەكا ئوسمانىيا
فەرمى ب دېرۇكا ۲۴ نىسانا سالا ۱۹۰۹ئى وەسان
دەيتە تىگەھشتن كو ھەژمارا گوندىن چۆل و بەرداي
دناف ئاقەندا قەزا ئاكىرى دا (۵۴) گوندىن، خەلكن وان
ژ بەر دەستدرىزىن عەشىرەتا و نەبوونا تەناھى و
ئارامىن يىن بەرداين و بىرار ھاتەدان كو ئەو گوند
زى يىنە سەرب مولكىن سولتان عەبدولھەمىدى، دا
عەشىرەتا لى ئاكنجى بكن و جارەكادى ئاقەندا
كەنەفە و ئەف چەندە ل دووق داخوازىەكى، يان
ھاتە ئەنجامدان و دەسلاتى رزامەندى ل دووق قى
نقىسىنا ل خوارى دياركرى ل سەرب دياركر:

دانانا مولكدارىيا گوندىن چۆل بۇ سەرب مولكدارىيا ھەمايونى (سولتانى)^{۱۵}

قەسرا بەلدزىيا ھەمايونى

كارگىرىيا سەرۇكىن نقىسەران ۱۴۰۳

ل دەفەرا دكەقەتە د ئاقبەرا قەزا ئاكىرى كو سەرب

ئىكسەر گىرداي وى قەبوو. كارگىرىيا وى كو ب
سەربەرىشتىيا امشىرى فەيلەقى) ل بەغدا قە بوو.
يا ب ئاف و دەنگ بوو ب ھىزى و رىنكخستنى. و
مروف دىنىت سولتان عەبدولھەمىدى ب مەزنىترىن
مولكدارىن (ئەردى) ل عىراقا وى سەردەمى سالوختە
بەت. ھاتىيە گۆتن كو ئەو ئەردىن ل وىلايەتا بەغدا
ب تىن ب ئاقى وى ھاتىيە تووماركرن دگەھىتە
(۵۴۱۲۰۱ ھىكارىن چوارگۆشە)^{۱۶}. دەيتە ھەژمارن ژ
ب زاخترىن ئەردىن چاندنى. ھەروەسان ئەو ئەردىن د
كەتنە لايىن چەپىن ژ رووبارى دىجلە. ھەرب ز عمارە و
تا عزىر ژ مولكدارىين وى بوون و ئەردى وى تا ولايەتا
بەسەرب ب درىژاھيا (شەتولعەرەب) دچوو. ل وىلايەتا
مووسل زى ئەردىن بەرفرەھ ل نىزىكى مووسل
قەدگرتن، ئەو دەشتىن دكەتنە دناقبەرا دناقبەرا زىين
مەزىن و زىين بچويك و دەفەرا بەكرەجو ل سىلمانىين
و ئەردىن بەرفرەھ ل قەزا مەخمور ل ھەولىزى.

ئەف ئەردىن سنى (ئەردىن سولتانى) گەلەك
ساخلەتىن ئايەت وەكى دەستكەفتى ھەبوون، ژ
گرنگىترىن وان ساخلەتان دان و دكاك وەكى قەر ددانە
جۇتباران و نە دەھلان كەس زۇردارى ل وان بكەت،
ھەروەسان جۇتبارىن فان ئەردان خىزمەتا سەربازىين
و چەند ئەركىن دى زى نە دگرتن و د لىبۇرى بوون.
ژ بەر قى چەندى فان ئەردان ئاف و دەنگىن خۇ يىن
بەرفرەھ ب ئاقەدانىي و مئشەبوونا بەرھەمى چاندنى،
ھەقبەركىن دگەل ئەردىن دى ھەبوو^{۱۷}.

ئەف ساخلەتىن وەكى دەستكەفتى ب دەست وان
جۇتبارىن ئەردىن سولتانى شىن دكرن كەتىن، جۇتبار
پىر يالدان كو كار لى بكن و ھندەكان واستەكارى
دكرن دا ئەردىن خۇ بفرۇشەنە فەرمانگەھا مولكدارىين
سنى. چونكى ژ لايىن كىرىارى قە ئەو ئەردە ھەرب ل
زىر دەستەلاتى جۇتباران بوون، بەرامبەر دانا پشكا
ئاپويى و حوكمەتى پىگمە بۇ رىفەبەرىيا سنى ب
رىژەيا ۲۰٪ ژ دەرامەنى بۇ ھەردو پشكان و ۴٪ ب ئاقى
(سەركەرە)^{۱۸}.

كردن ل دووڤ نارمانچ و دەستووردان و دانا حسابا وان دناڤبەرا ھەردو گەنجىناندا جى ب جى بېيتە و گەنجىنا تايبەتا مەلەكيا ھىزا ب قى چەندى بىتە تاگەھداركرن و ئەو دەفتەرا ناڤىن وان گوندېن ناڤىرى تىدا بىتە ھنارتن و ئەمر و فەرمان بۇ قى چەندى بىن دەستى ھەو ھىزا و فەرمان بۇ ھەوھە.

ل ۱۱ ربيع الاول سال ۱۳۲۵ مش
بەرامبەر ۱۹۰۷ ئىسانا
ئىسەرى تايبەتى سولتانى
ئەھسىن

دەفتەرەكە تىدا رۇبەر ب دۈنەما و بەھىن وان گوندان يان كىلگەيان ب دروستى قىنچار چ د نەچاندى و د چۆل بن نھو، يان دەفتەرا تايبەتا جەنابى وىلايەتى دەمىن خۇدا بى بەرنىاس بىت كو گوندېن قالانە.

ب وىلايەتا مووسل قەبە و قەزا زىبار يا ھەلوەشىيى، (۵۴) گوند سەر ب قەزا تاكرى ھەنە و ھندى قان كىلگە زى ھەنە، خەلكى وان ژ بەر دەستدرىژىن ەمشىرەتان تەرا و بەرا بووینە و نھو چ مرۇف لى د تاكجى نىن و دانانا وان جھان بۇ سەر مولكىن ھەمابونى بۇ جەنابى سولتانى و ناڤەدانكرنا وان دڤىت ئەو ەمشىرەتىن گەرۆك كو گەلەك ل وان دەڤەرا ھەنە لى تاكجى بكمە دا مژوولى چاندنى بىن و ژىانەكا خۇش بىنە سەر، ئەف چەندە دى بىتە ئەگەرى ناڤەدانكرن و پىشكەتا گوندىن نىزىكى وان ژى و ژمارا مووسلمانان ژى ھەڤبەر دگەل مەسىحىيان دى پىر لى ھىن^(۱) و گەلەك ئەنجامىن دى بىن باش، ژ بەر قى چەندى وىلايەتا مووسل ئەو چەند بەرچاڤكر و دەستوور ب كرپنا وان ژ لاين گەنجىنا تايبەتا مەلەكىڤە دا، و (ئىرادەكا) سنى ب قى چەندى دەركر كو ئەو چەندا ھاتىبە داخواز

بەھىن دروست ب قرشا = ۱۰۰ فلسن	رۇبەر ب دۈنەما ئوسمانى = ۱۰۰۰ م	ناڤى گوندى يان كىلگەين
۱۵۰۰	۲۹۲۵	خراپە بالا
۲۲۰۰	۵۰۰۰	خراپە ژىر
۴۵۰۰	۱۵۰۰	كونە تمورلى
۱۹۰۰	۴۹۳۵	جمە كند
۲۱۵۰	۴۰۰۰	ملكە حاجى
۱۰۰۰	۳۵۰۰	نوادە خراپە
۷۵۰	۱۵۱۶	الدرش
۱۵۰۰	۶۰۰۰	مام الميان
۶۰۰	۲۰۲۵	درىن خواجه
۳۰۰۰	۲۰۰۰	باتورە
۰۰۰	۲۵۰۰	كرمكيا
۰۰۰	۲۰۰۰	مام داودە
۰۰۰	۲۳۷۵	كولتور كادان
۶۰۰	۱۲۰۰	خان كى
۷۵۰	۲۵۶۰	بازىرە محمود

ركاوه	۲۳۲۵	...
كومنى	۲۹۸۵	...
براوه فقى على	۳۱۱۲	...
سەروكانى	۲۱۴۹	۵۰۰
هورىان مام كرد	۴۵۲۸	۱۲۰۰
كوچار	۴۷۵۴	۲۰۰۰
كرمىكان مېھبان	۱۴۰۰	۵۰۰
مع بين بى رشك	۸۹۶۳	۲۵۰۰
نجمى	۲۳۰۰	۶۰۰
كىلى بى	۱۱۲۷۱	۳۲۰۰
لالەلى	۳۲۰۰	۱۵۰۰
كىلى نېسان	۴۵۱۹	۱۷۰۰
كلول مام كرد	۲۵۰۰	۹۵۰
موكادە	۲۹۰۰	۶۵۰
دازىن	۵۰۰۰	۲۵۰۰
جمە سېد	۱۸۰۰	۴۰۰
مىر باليان	۳۱۹۰	۱۰۰۰
قورشك	۳۱۰۰	۹۵۰
بابوى	۲۵۰۰	۶۰۰
بى ...	۲۰۲۵	۶۰۰
سېھال	۴۰۰۰	۱۵۰۰
قوبىن درى	۵۰۰۰	۸۰۰
مام خلىفە	۲۰۰۰	۹۵۰
جمە سىحاق	۳۰۰۰	۶۰۰
كىشانە	۱۵۰۰	۴۰۰
مىر كاوه درى	۳۱۷۵	۸۰۰
جلان اربوك	۲۵۰۰	۶۰۰
جلان ئىمدىن	۲۰۶۳	۴۵۰
سىلان صالح	۷۷۴	۳۰۰
سىمىلان	۲۵۹۵	۷۰۰
بىناتە	۸۵۲۵	۱۹۰۰
مع كىلى بشمران قلعه دىر	۹۹۴۶	۲۵۰۰
خروز	۳۰۰۰	۸۰۰
كورانك	۶۰۰۰	۱۶۰۰

شايبا ئومر	۲۵۰۰	۷۰۰
ئىكل كىبىر	۹۵۰	۲۵۰
كشكان	۲۰۷۱	۶۰۰
كافىه	۱۵۰۰	۴۰۰
ئىكل صغىر	۱۲۰۰	۲۵۰
۵۴ گوند و كىلگە	۱۸۳۸۰۴	سەرجم / ۵۵۴۰۰

ماينى خۇ ئىكرىيت ئى ھەر سەرڧە سەرڧە بوويه و دا كو بەرژەوئىدىن خۇ پىارزىت و بەردەوامىن بدەتە مانا حوكمى خۇ ل كوردستانى، پىشتەقانىيا ل سەر ھىزا عەشپىرەتىن كوردان كرى و قەوج ب ناقى (سوارىن ھەمىدى) ئۇ وان ھاتىنە دامەزاندن، وەسەن تىشتەكى سىرۇشتى بوو ئەو سەرۇك عەشپىرەت يان ھەوج ھەست ب بەھىن خۇ بگەن و ئەف چەندە بۇ مرۇقى دەھتە راقەكرن كو وان ب پىشتەقانىيا دەستدرىزىن ل سەر وان عەشپىرەتان دەھتەكرن يىن نە دناق (سوارىن ھەمىدى) دا كرىن، ئەگەر چەوان دا ئەردىن خۇ ھىلن و پاراستنا وى ئەردى ب ئەركەكى پىرۇز مېنا شەرڧى د زاتىن.

ئەف (۵۴) گوند و كىلگەپىن ناقىرى ھندە سالۇخەتىن تايىت ھەبوون، كو د نىزىكى رووياران بوون، ب تايىت ل ناحيا (زىبار) كو مفا ئاقا زىنى مەزن وەردگرتن.

يا گرتك ئەو پىشتى راگەھاندانا دستوريا ئوسمانى ل ۲۳ تىرمەھا سالا (۱۹۰۸) ئى، سولتان عەبدولھەمىد نەچاركرن دەست ئۇ وان ئەردان بەردەت و چارەكادى قەگەريان بۇ گەنجىنا گىشتى و ب ناقى (ئەردىن قەگەرياي) د ھاتە نىاسىن .

ئەف بەلگەنامەيا ئوسمانىيا ل سەرى بەلاڧكرى ئامازى دەتە وى چەندى كو (۵۴) گوند و كىلگەپىن خەلكى وان ئۇ بەر دەستدرىزىن عەشپىرەتا و نەبوونا تەناھىن قالا كرىن، ھەرۋەكى خەلكى وان گوندان نە ئۇ عەشپىرەتان بوون و ل شوينا دەولەت تەناھىن بۇ وان دابىن يكەت و تەھىلىت دەستدرىزىن عەشپىرەتان بىنە سەر وان، ئەم دىبىن دەسەلاتدارىن مووسىل و ئۇ نارمانجىن دىلى وان دا، پىشنىياز دكەن كو وان گوند و كىلگەيان بىخەنە سەر مولكدارىن سولتان عەبدولھەمىدى، واتە ئۇ مولكدارىيا گىشتى قەگەھىزە سەر مولكدارىيا تايىت و پاشى عەشپىرەتان لى ئاكنجى بگەن، و بەلگەنامەپىن ئامازە نەدايە چ عەشپىرەتان، نە يىن دەستدرىزى كرىن و نە يىن دەستدرىزى ل سەر ھاتىيە كرىن و نە ئەو يىن لى ئاكنجى كەن.

خواندەك بۇ ئارىشىن ئەردىن چاندنى ل داوييا چاخى دەولەتا ئوسمانى وەسەن دياردېيت كو دەسەلاتدارىن ئوسمانىيان و ب تايىت د چاخى سولتان عەبدولھەمىدى دووى دا ھاندانا شەر و لىكدانان دناقبەرا عەشپىرەتان دا يىن كرى و يىن خۇ دوپرىنخىستى و ماينى خۇ ئىكەرىيە، يان ئى ئەگەر

ژىدەر

۱. جاسم محمد حسن، العراق فى العهد الحميدى (1871-1909)، (ناما ماجستىرى ئەبەلەڧكىرى)، ھاتىبە پىشكىشكىرن بۇ جىئانا كولىژا نادابىن)، جامىئە بغداد، اپار 1975، ص 276-277 .
 ۲. ھكتار = ۰۰۰۰ (مىترىن چوارگۇشەنە .
 ۳. بۇ پىتر پىزانىيانا بىئىرە ، عماد احمد الجواهري، تاريخ مشكلة الاراضي فى العراق، دراسة فى التطورات العالمة 1914-1932 (بغداد ، 1978) ص 44-44 .
 ۴. سەرگەرە: سەركار پەيشەكا كوردى - فارسىيە، واتە سەرى كارى. ل عىراقىن ل شوىنا پەيشە سەركار، پەيشە (سەرگال) يا بەرەلەڧە، و ئەو سەرۇكىن كۇما جۇنبارانە و باراپىر ژى بان شىخەكىن نە گەلەكىن مەزىنە. بان ژى سەرۇك ھۇز و مەرف و كەسىن نىزىك و خۇشنىڧىن وى نە .
 ۵. بۇ پىتر پىزانىيانا ل سەر قەزا ئاكىرى د چاخىن ئوسماتى دا بىئىرە :
 ۶. ھەوراز سوار على (ئاكر عقرە) فى سالنامات ولاية الموصل العثمانية 1890-1912) مجلة متين . العدد (115) دھوك ئىب ۲۰۰۱ ، ص ۱۰۴ . سالنامىن وىلايەتا مووسل ئامازى دەتە وى چەندى كو ھەژمارا گوندىن قەزا ئاكىرى (۲۱۴) گوندىن .
 ۷. الجمهورية التركية، ارشيف رئاسة الوزراء، وثائق عن الموصل و كركوك 1525-1919 (انقره 1993) ص 307 (بالتركية اللاتينية). يازانا ئەوھ كو سولتان عەبدولھەمىدى ل بەرى ھىنگىن گوندىن ھزارچۇت و ئەو كىلگەيىن نىزىكى وان ل دەڧەرا ناوكورى ل قەزا شىخان (يا نھو) داتايوونە سەر مولكداريىن خۇ يىن چاندنى .
 ۸. د وى دەمى دا رىزا مەسىحىيان ھەڧىر د گەل يا مووسلمانان يا كىم بوو. سياسەتا عەبدولھەمىدى ئەو چەند د كر دا ئەڧيانىن بىخىتە دناڧىرا مووسلمان و مەسىحىيان دا و دژى وان راوھستىن. لى وى سياسەتن سەرنەگرت، يا سەبىر ئەوھ دا كو دەستى خۇ داتىتە سەر نەردى گوندىن كوردىن مووسلمان ل دەڧەرى ناين ئىنا د ناڧدا، دا شەرىعتىن با دەتە كارى خۇ و ھەسان خۇ ديار د كر كو گەلەك يى ھىئيارە ل سەر بەرژەوھەندىن مووسلمانان .
- * نىشانان ... واتە ئەم ئەشيانە بىخويىن.

ساخلمى ل زاخۇ

ژ داۋىيا سەردەمى ئوسمانى

ھەتا شۇرشا ۱۴ تىرمەھا ۱۹۵۸ئى

ۋەسفا مەمەد شىخو

ماجستىر د دىرۇكا نوو و ھەقچەرخدا

ۋەرگىران: مۇسەدەق تۇقى

پىشەكى

خزمەتگوزارىين ساخلمىن بەك ژ گىرنگىرىن وان خزمەتگوزارىانە يىن دەولەت بۇ جفاكى و ھەر تاكەكن جفاكى پىشكەشكەت. گىرنگىيا فى رەنگى خزمەتگوزارىن د وئ چەندىدايە كو گىرندابى ژيانا مرقۇقى يە، مرقۇف ژى رەگەزەكى كارا و خۇدى باندۇرە ل سەر تەبايى جفاكى و پىشكەتتىن وى د وارپن جودادا، دگەل پەيداۋونا مرقۇقى ل سەر روۋىن عەردى پىندىياتى ب نۇشدارىن ژى پەيداۋوۋىە، دگەل دروستىۋونا جفاكىن بەراھىن پىندىياتى ب خزمەتگوزارىين ساخلمىن ژى بەرەف زىدەبوۋونى بوۋىە، ئەف پىندىياتىبە د سەردەمى شەران و بەلاقىۋونا ئىش و نەخۇشياندا ھىژ قەرتلى ھاتىبە، دگەل بۇرىنا چەرخان و پىشكەچوۋونا ژيانى د ھەموو واراند رىك و چاۋانبا پىشكەشكەشكە خزمەتگوزارىين ساخلمىن ژى ب ھەردو پىشكىن خۇفە چارەسەرى و خۇپاراستن بەرەف پىش چوۋىنە و گەھشتىنە ئاستەكى شىيان و شارەزايا دەولەتن د پىشكەشكەشكە خزمەتگوزارىين ساخلمىن پىشەرەكى گىرنگى پىشكەتن و

پىشكەچوۋونا جفاكىبە، د شىياندايە بىژىن كارگىرى د ھەردەولەتەكىندا رەنگەدانا سەروبەرى دەستەكا حوكمدارە و بۇچوۋىن وئ يىن سىياسى و ئابوۋرى و جفاكىبە، ھەرەك دەپتەزائىن دەولەتا ئوسمانى د قۇناغىن داۋىن يىن حوكمدارىيا خۇدا كەتۋو د قۇناغەكا لاۋازى و بىن سەروبەرىيا سىياسى و ئابوۋرىدا، و قى چەندى ژى باندۇرا خۇ كىرۋو سەر رەوشا وئ يا كارگىرى و ژوئ ژى رەوشا ساخلمى ل ھەموو ئەو دەقەرىن دكەتنە ژىر دەستەلاتدارىيا ئوسمانى ژ وان ژى وىلايەتا مۇوسل و قەزابىن وى كو قەزابىن نھاپىن پارىزگەھا دھۆكى ادھۆك، زاخۇ، ئامىدىن و ئاكرى) ب خۇفە دگرت.

سەرەراي ھەموو بىزاقىن ب مەرەما چاكسازى ھاتىنەكىن ل دوۋف وان راپۇرتان يىن دەاتنەبلندكىن بۇ ستەنبۇلى و تىدا ئاگادارى ل سەر پىندىياتى چاكسازى دەاتەكىن و قەبارى قى گەندەلىن بەرچاقدىكىن لى پىنكەھانا كارگىرىيا ئوسمانى پىنكەھاتەك گەندەل بوۋى، ژ ئالىن دىشە دەولەتا ئوسمانى ئەو گىرنگى ب داپىنكىنا خزمەتگوزارىين پىندىقى ژ كەرەستىن خوارنى و ئافى و خزمەتگوزارىين

ھەروەسان نەبوونا سىستەمەكى رادانا ئاقىن پىس و ئەوالىتان و زىدەبوونا گلىشى و گوپمانگان ل ئاق باژىرى، زىدەبارى گىنگىدانا خەلكى ب سامانى ئازەلى و خودانكرنا گىانەوهران د ئاق باژىرىدا و ئىكەلىيا راستەوخۇ يا خەلكى دگەل ئازەلان رىخۇشكەرىوون بۇ بەلاقبوونا چەندىن رەنگىن مىكروبان يىن زىان دگەھاندەن بەرھەمىن چاندن و پاشتر زى راستەوخۇ و نە راستەوخۇ زىان دگەھاندەن ساخلمىيا خەلكى، د ھەمان دەمدا پىرانىيا خانىين زاخۇ ژ ئاخى ھانىبوونە ئاقاكرن ئەفە زى رىخۇشكەر بوو بۇ قەھەوياتا مىش و مەگەز و مەشك و مووران (الحشرات و القوارض- كرتەكان) ئەفە ھەموو ھاندەر بوون بۇ بەلاقبوونا ئىشېن قەگرل زاخۇ^{۱۱۱}، زىدەبارى قى ھەمووین جەھى وئ د كەفتە سىگوشا سنوورى عىراقى- تىركىيا و سۇرىا ھارىكار بوو بۇ ھاتنا چەندىن ئىش و نەساخىبان كو ب رىكا عەشیرەتىن گەرۇك و كوچەر دھاتنە دەفەرى و پاشتر زى دى بەرفرەتر نامازە پىن كەين.

زىدەبارى فاكتەرى جوگرافى و ئىنگەھى كو باندۇرەك مەزىن د خراپوونا سەروپەرى ساخلمىيا پى زاخۇدا ھەبوو، مەرقى ب خۇ زى رۇلەك مەزىن د تىكچوونا قى سەروپەرىدا ھەبوو، بۇ نەموونە بەرىسەن كارگىرى ب تاپەت قائىمەقام و رىقەبەرىن ناحىيان چ خەم ژ پاقىرىيا زاخۇ و ناحىين سەر ب وئ قە نەدخوار^{۱۱۲}، د قى وارىدا راپۇرتەكا حكۇمەتى يا ل چىريا دووى ۱۹۲۷ئى ھاتىيەبلندكرن بۇ ھەزارەتا ئاقخۇبى نامازە ب پىشتگوفەھافىنتنا گوندى شەرانشى و گىنگى نەدانا رىقەبەرى ناحىين ب پاقىرىيا گوندى كرىە و تىدا ھاتىيە: (ئەوا سەرنجا مەن راکىشای پىسىا گوندى شەرانشى مەلبەندى ناحىين و پىشتگوفەھافىنتنا كۆلان و مالىن وئ و بەلاقبوونا گلىشى بوو ل ھەموو جەھان... پىدقى بوو ل سەر رىقەبەرى ناحىين ئەركى خۇ د پاقىر راگرتنا بەردەوام و سەروپەرىدا گوندى و نەھىلانا شۆپەوارىن پىشتگوفەھافىنتنا زىدەبارى گوندى ب پاشى بگىرىت...^{۱۱۳} ھەروەسان حكۇمەتى

ساخلمىيا و قەكرنا رىكان و يىن دى بۇ ۋەلاتىين خۇ نەدا^{۱۱۴}، سەروپەرى خەلكى ب دىزىيا خىچا ئاقبەرا بەغدا و زاخۇ سەروپەرىك پىر نەخۇش و دژوار بوو^{۱۱۵}.

- سەروپەرى ساخلمىيا مەرقى ل زاخۇ

ل داوبىا سالا ۱۸۸۸ ئىشەكا مەترسىدار زاخۇ قەگرت ئەو زى ئىشا كولىرا بوو^{۱۱۶}، يا بووئە ئەگەرى چەندىن قورىانىيان د ئاق خەلكى قەزىندا^{۱۱۷}، ھەروەسان ل سالا ۱۹۰۹ئى ئىشا (جە بەغداد اللاشمانىا)^{۱۱۸} گوندى پىشسىابوورى قەگرت^{۱۱۹}، ژ ئەنجامى كىم پويتەپىنداننا حكۇمەتا ئوسمانى ب ئالىي ساخلمىيا زىدەبارى تىكچوونا سەروپەرى ساخلمىيا ل زاخۇ و دەفەرىن دىترىن كوردنشىن ل سەر دەمى ئوسمانى و شاھىينىن عىراقى، ئىنگەھى باندۇرەك مەزىن ل سەر تىكچوونا سەروپەرى ساخلمىيا ل زاخۇ ھەبوو، ژ بەركو زاخۇ يا كىم پاقىرى بوو و بوونا رووبارى خابوورى و لىقن وى و گەرىن ئاقا پەنگىيا و زىدەبوونا رىزا ئىش (رطوبەتىن) ل نىزىكى رووبارى و قەمان و خرقەبوونا ئاقا بارانى و گەنى ل بەردەرى مالىن زاخۇ و دەورپەرىن وئ و نەبوونا سىستەمىن قەرىنزا قان ئاقان، ھەروەسان ھژمارا زۇرا برك و گەرىن ئاقى كو پىرىيا وان ژ ئەنجامى چاندنا بىرنجى و دارىن سىپىنداران كو ب بەرفرەھى ل دەفەرى دھاتنەچاندن^{۱۲۰}، ھەروەسان نە شارەزىيا خودانىن چەمان د ئاقداننا چەمىن خۇدا كو د ھندەك جوكىن كوپردا ئاقدان ئەفەرى د بوو ئەگەرى قەمان و پەنگىيانا ئاقى د ھەمان دەمدا دبوو ھارىكار بۇ قەزىان و زىدەبوونا پىشسىيا مەلارىيا^{۱۲۱}، ئەف فاكتەرە و فاكتەرەن پىشتر نامازە پى ھاتىيەكرن بوونە ئەگەرى ھندى زاخۇ بىتە ماكا نەساخىبان ب تاپەت ئىشا مەلارىيا^{۱۲۲}، زىدەبارى قى ھەمووین نەبوونا تۇرا دابەشكرنا ئاقا قەخوارنى ل زاخۇ كو ھەتا سالىن سىھان زى حكۇمەتى چ گىنگى ب پىرۇژىن ئاقا قەخوارنى ل زاخۇ نەدا، ئەفە زى ئەگەرى ھندى بوو خەلك بۇ قەخوارنى ئاقى ب رىكىن دەسپىكى ژ رووبارى خابوورى بىنىت^{۱۲۳}.

۱۹۳۱-ئى ب داۋىھاتى ژ بۇ نەخۇشىيىن بەرىھەلاڧ ل لىوا مووسلىن ھاتىنەكەرن دو نەخۇشىيىن خورىكان (الجدرى) ھەبوون^{۱۲۰}. پىنج تووشبوويىن نەخۇشىيا بىنگوھكى (النكاف)^{۱۲۱} ل باژىركى زاخۇ ھەبوون^{۱۲۲}. ل سالا ۱۹۳۲ ئى سەگەكى بەرداين توشى نەخۇشىيا ھارىيا سەگان^{۱۲۳} بووى ھانە دناڧ گوندى سەناتى دا و گەلەك ژ خەلكى گوندى بىرىنداركرن و يەك ژ وان ژ ئەنجامى بىرىنژى مر^{۱۲۴}. ل چىريا ئىكى ۱۹۳۵ ئى نەخۇشىيا مەلارىيا و بلھارزىيا^{۱۲۵} و خەندەكوك (قورىاجە- الخناق) و ھندەك نەخۇشىيىن كىمىن زھرى^{۱۲۶} ل ناڧ باژىركى بەلاڧبوون. بەلى توشىبوويىن نەخۇشىيا زھرى ل ناحيا گولى ھېژ پتر بوون^{۱۲۷}. ھەروەسان راپۇرتىن حكومى يىن ل سالا ۱۹۳۷ ئى ھاتىنەبلىندكرن بۇ ۋەزارەتا ناڧخۇيى ئامازە ب تووشبوونا قەزا زاخۇ ب مەلارىيىن و پىدقباتىيا گرتنەبەرا كىرارىن پىويست بۇ نەھىلانا قى نەخۇشىيىن دكەن^{۱۲۸}. ھەروەسان ئامازە پى دەيتنەكەرن كول مەھا تەباخا ۱۹۳۸ ئى نەخۇشىيا زھرى د ناڧ خەلكى قەزا زاخۇ ب تايبەت ناحيا گولى يا بەرىھەلاڧبوو و تىيىنى دەيتنەكەرن ئەڧ نەخۇشىيە ب تايبەت ل جەم وان كەسان ھەبوو ئەوين ژ پىشت سنووۋرى ژوورى قەزايى قە ھاتىن^{۱۲۹}.

د سەرزىمىرەكچىدا كو ب رىكا بىنگەھىن ساخلەمىن ل قەزايىن لىوا مووسلىن بۇ نەخۇشىيىن بەرىھەلاڧ ل قەزا و ناحىيە و گوندىن سەرب لىوا مووسلىن قە ل تەباخا ۱۹۴۷ ئى ھاتىبەكەرن، تى ل بىنگەھىن ساخلەمىن يىن قەزا زاخۇ بلىندىرتىن رىزا نەخۇشىيىن مەلارىيا و تراخوما ھاتىبوونە توومار كىن^{۱۳۰}. بىنگەھىن ساخلەمىن پىن قەزا زاخۇ ۱۸۵۵ تووشبوويىن نەخۇشىيا مەلارىيا و ۵۲۱ تووشبوويىن تراخومايىن تووماركرىبون. بەلى بىنگەھىن ساخلەمىن ل ل ناحيا گولى ۲۴۰ تووشبوويىن مەلارىيىن و ۱۲ پىن تراخومايىن تووماركرىبون. ئەگەرى بەلاڧبوونا نەخۇشىيا مەلارىيىن ل سنووۋرى قەزا زاخۇ زڧراندىنەڧە بۇ بوونا بىرك و گەرىن ناڧا قەماي و ئەگەرى زىدەبوونا رىزا نەخۇشىيا تراخومايىن ژى زڧراندىنەڧە بۇ كىمپاڧزىيى ل قەزايى^{۱۳۱}.

گرىكى ب ناڧاھىيىن خواندىنگەھان نەددا ب تايبەت ژى ل گوندان كو پىرانييا وان مەرجىن ساخلەمىن تىدانەبوون و بكىز پروسا خواندىن نەدھاتن^{۱۳۲}. ئەڧە ژى ئەگەرى ھىندى بوو پىرانييا خويىندكاران توشى نەساختان يىن.

يا پتر ژى بوويە ئەگەرى تىكچوونا سەروبەرى ساخلەمىن ل زاخۇ ۋەك ھەموو دەڧەرىن دىترىن كوردان ب تايبەت د دەھسالىيىن بەراھىن يىن سەردەمى شاھىيىن عىراقى ئانكو سەردەمى ئىنتىدابا بىرىتانى ئاستى نىزمى قىزىبوونى ئانكو نەخويىندەھارىيا خەلكى بوو، د ئەنجامى قى چەندىدا چ رەنگەك ژ ھىشارىيا ساخلەمىن ل جەم خەلكى نەبوو. ھەروەسان ھەزارىيا ژ ئەنجامى تىكچوونا سەروبەرى ئابوورى دروستىبووى ئەگەرىكى دىترى بەرىھەلاڧبوونا نەخۇشىيىن بوو^{۱۳۳}. زىدەبارى ھىندەك تىتالىن جفاكى و نەبوونا چاڧدىترىيا جفاكى و پىن باھرىبوونا خەلكى ژ خىزمەتگوزارىيىن قەگۇھاستىنى و گەھاندنى و ناڧاڧەخوارنى و كارەبى^{۱۳۴}. ھەروەسان كىمبوونا خىزمەتگوزارىيىن چارەسەرىيى بۇ خەلكى و ياندۇرا سەقايى دەڧەرى ب تايبەت بلىندىبوونا پلىن گەرماتىيى ل ھافىنى ئەگەرىكى راستەخۇيى مرنا ھىزارەكا زۇرا زارۇكان بوو^{۱۳۵}.

ھەروەسان ھەتا داۋىيا سالىن چلان ژىلى بىنگەھىن ساخلەمىن ل قەزايى چ نەخۇشخانە ل زاخۇ نەبوون. نۇشدار (دكتور) ژى تىن ل مەلبەندى قەزايى ھەبوو و د پىرانييا دەماندا ژى تىن يەك نۇشدار بوو، ژ بەر قى چەندى ژى نۇشداريا مىللى ل دەڧەرى يا بەرىھەلاڧبوو و ھەموو پىزاتىيىن ئەوين ئەڧ كارە دكرن ھىندەك زانىارىيىن زارەڧ بوون و ئەڧ پىشەيە ب مىرات ژ باب و باپىرىن خۇ ۋەرگرتىبوو. ھەژىمە ل قىرى بىتەگۇتن كو سىنحرىياز و فىلبازان ل زاخۇ ۋەك ھەموو دەڧەرىن كوردان ب مەرمە پاراستنا بەرژەۋەندىيىن خۇ رۇلەك مەزىن ژ دووركرنا خەلكى ژ سازىيىن ساخلەمىن ھەبوو^{۱۳۶}.

ل دووڧ نامارىن بۇ نەخۇشىيىن قەگر يىن بەرىھەلاڧ ل لىوا مووسل د قۇناغا ل رۇزا ۱۷ تىرمەھا

سەرۋەرى ساخلمىيا گيانەۋەرى

ل زاخۇ

گرنگىي نەدان ب ساخلمىين ل زاخۇ نە تىن
 ژ ساخلمىيا مرقۇشى دگرت بەلكى ژ ساخلمىيا
 گيانەۋەرى ژى دگرت ھەرچەند زاخۇ ژ دەقەرىن
 دەولەمەند بوو ب سامانىن گيانەۋەرى بەلىن حكۇمەتا
 عىراقى چ پويىتە ب سامانىن گيانەۋەرى نەدكر و ھەتا
 سالا ۱۹۳۲ئى ئانكو پىشتى داۋىھاتتا ئىنتىدبا بىرتانى
 ل عىراقى نە بنگەھەكى ساخلمىيا گيانەۋەرى
 نە ژى كادىرەكى بەيتەرى ل زاخۇ ھەبوون. دئ پاشتر
 نامازە ب قىن ھەمووین كەين.

ژ بەر قىن چەندى ژى تىشتەكى غەرىب نىنە ئەگەر
 ئىشىن گيانەۋەرى ل قىن قەزايىن بەلاقىين. بۇ نموونە
 ل نىسانا ۱۹۲۳ئى ئىشا (ابو ھىلان)^{۱۴۱} ل ناحيا
 سلىقانىيى بەلاقىوو و بەلاقىوونا وى يا بەردەوامبوو،
 دەنتەگۇتن ئەگەر بزاقيىن ئەفسەرى بەيتەرىن
 مەلكى قىزا نەگەھىشتا دا ئەف ئىشە بىتە ئەگەرى
 زىانين مەزىن بۇ خودانين تەرش و كەۋالان، لى پىشتى
 فاكسىدانان و چارەسەركرنا سەرگەفتىيا (۳۷۹)
 سەرىن پەزى يىن تووشبووى چ دى چىنەبوو^{۱۴۱}.

ھەمان ئەف ئىشا (ابو ھىلان) ل دەسپىكا ۱۹۲۵ئى
 ب رىكا غەشىرەتىن كوچەر يىن ل جەين جودا
 جودا بەلاقىبووین ژ رووئارى ھىزل دەرياز بوو و ل زاخۇ
 بەلاقىبوو و ژ ۋىرى گەھىشتە دەقەرا دھۆكى و پىشكا
 مەزىن لىوا مووسل قەگرت، ۳۰ جاراز ئەف ئىشە ل
 مووسلىن بەلاقىبوو و دئەنجامدا ۱۲۱۸ سەرىن پەزى
 كوشتن (۴۸) ژ ۋانا پىشتى فاكسىنداناننى و ھژمارا
 سەرىن پەزى يىن فاكسىندانىن گەھىشتە ۷۳۷۱
 سەران، ھاتىيەگۇتن ژ ئەنجامى قىن چەندى گەلەك
 پىندقى ھاتەدەيتن قانوونا نەخۇشىين گيانەۋەرى
 بىتەپەسەندكرن^{۱۴۱}.

ھەروەسان ل گولانا ۱۹۳۵ئى ھندەك گيانەۋەرىن
 گوندى نردورى ئىشا (الجل) قەگرت^{۱۴۲}، ھەرچەند
 كارىن پىندقى بۇ ھاتەكەرن، بەلى كوتىرۇل ل سەر
 نەھاتەكەرن و ئىش ل گوندىن دى يىن زاخۇ ل ھەر بەك
 ژ پىشسىابوورى و دىرەبوونى و باجدا بەلاقىبوو^{۱۴۲}.

ل سالا ۱۹۴۹ئى تووشبوويەكى نەخۇشىيا ئىشا
 زراف سلى (التدرين الرئوى)^{۱۴۱} و ۱۱۳۱ نووشبوويىن
 تراخومايىن ۲۱ يىن مەلارباين و ۱۴۱ يىن كىمخوبىينى
 (فقراالدم) ل ئاف خواندنگەھا زاخۇ يا دووى دا
 ھاتنەتووماركرن ل كانوونا ئىكى ۱۹۵۰ئى بو
 تووشبوويىن كەچەلىن (القرع سعفه الراس) كو
 نەساخىيە كاقەگر بوود ئاف خويندكارىن خواندنگەھا
 سەناتى ھاتنەدەيتن و نەخۇشخانا مەلكى ل زاخۇ ژ
 بو چارەسەرىن ئەو ھنارتە نەخۇشخانا مەلكى ل
 مووسلىن ل شىاتا ۱۹۵۲ئى ژ بەر نووشبووونا شەش
 خويندكارىن خواندنگەھا ھەورىسكى ل ناحيا
 سلىقانىيى ب نەخۇشىيا بنگوھكى و ب مەرەھا
 بەلاقىبوونا نەخۇشىين ل ئاف خويندكارىن دىتر و
 زارۇكىن گوندى ئەو خواندنگەھە بو دەمى ۱۵ رۇزان
 ھاتەگرتن و خواندنىن ل خواندنگەھى ھەتا ۱۴ ئادارا
 ۱۹۵۲ئى دەسپىتەكرمەھ ھەتا ھەموو خويندكارىن
 تووشبووى ساخ نەبووینەقە، ھەروەسان ل ئەيلوولا
 ۱۹۵۳ئى ھندەك نووشبوويىن كەچەلىن ل ئاف
 خويندكارىن خواندنگەھا ماركسىس ل ناحيا سىندى
 ھاتنەدەيتن^{۱۴۳}.

ھەروەسان ل سالىن ۱۹۵۳ و ۱۹۵۴ و ۱۹۵۵ ھندەك
 تووشبوويىن نەخۇشىيا تاي رەش (الحمى السوءاء)
 يان (الليشمانيا الحشويه)^{۱۴۴} ل دەقەرا مووسلى و
 بەغدا دەرگەتن، تووشبوويىن مووسلى د بەلاقىبوون
 ل گوند و دەقەرىن دەوربەران ژ وان ژى پىشسىابورى ل
 زاخۇ^{۱۴۵} ل ھاقىنا ۱۹۵۴ئى ئىشا سوركان (الحصبه)
^{۱۴۱} ل سەناتى بەلاقىبوو، و بو دەمى سى ھەيىقن
 تەۋاو قىن نەخۇشىين ئەف گوندە قەگرت بۇ ئەگەرى
 مرنا پتر ژ (۳۰۱) زارۇكان^{۱۴۶}، ھەر ب قى رەنگى ئەف
 ئىشە ل مەلبەندى قەزايىن ژى بابەلاقىبوو^{۱۴۸}.

زىدەبارى نەساخىين مە نامازە پىكرى د سەردەمى
 ئەف قەكۇلىنە ژى دگرت ھندەك نەخۇشىين دىتر ل
 زاخۇ د بەلاقىبوون، و ھندەك ژ وان ب ئاقىن خۇجەھى
 د ھاتنەنىاسىن ۋەك نەخۇشىيا سانجى، قولنج،
 گوگمە، روماتىزم، پىشتىنشان و نەخۇشىين پىستى
 و يىن دىتر^{۱۴۹}.

ژۇر دەستەلاتدارىيا برىتانىدا زاخۇ بوو يەك ژ حەفت قەزايىن لىوا مووسلى كىو مووسل (سەنتەرى) ويلايەتى، ئاكرى، ئامېدىن، تەلەغىر، دەۋك، زاخۇ، شىنگال بوون^{۱۴۴}، دەريارەى سەرۋىرەى ساخلىمىن ل زاخۇ د قۇناغىدا يەكەمىن بىنگەھى ساخلىمىن لىن ھاتەقەكىن^{۱۴۵}.

پىشنى دامەرزاندنا حكۇمەتا عىراقى يا بەرۋەخت فەرمانگەھا ساخلىمىن دگەل ۋەزارەتا زانىارى (المعارف- پەرۋەردە) ھاتەگرىدان ۋ ۋەزارەتىن شىرەتكارەك ھەبوو سەرۋىرەشتىيا كارووبارىن زانىارى ۋ ساخلىمىن پىكقە دكر ل ۱۲ ئەپلوولا ۱۹۲۱ئى رىقەبەرىيا گىشتى ب ۋەزارەتكە تايەت ب ناقى ۋەزارەتا ساخلىمىن ھاتەگوھارتىن^{۱۴۶}، ئەوا ل ۸ئى حوزەيرانا ۱۹۲۲ئى ھاتىيە ھەلۋەشانىن ب ناقى رىقەبەرىيا گىشتىيا ساخلىمىن دگەل ۋەزارەتا ناقىۋى ھاتىيەگرىدان^{۱۴۷}، ھەر لىوايەكى سەرۋىكەكى ساخلىمىن ھەبوو بى سەر ب رىقەبەرىيا گىشتىيا ساخلىمىن قە بوو، د دەمىن پىدقەدا نۆشدارەكى كو ل مەلبەندى لىواىن كار دكر جەھى ۋى دكرت، ل قەزا ۋ ناحيان ژى نۆشدارىن سەر ب سەرۋىكاتىيا ساخلىمىيا لىواىن سەرۋىكاتىيا ۋى دكر^{۱۴۸}.

ژ دەسپىكا دەسالىيا سىي ژ سەدسالىيا بىستى قە ل سەر ئاستى ژىدەكرنا ھۇمارا نەخۇشخانە ۋ بىنگەھىن ساخلىمىن ۋ چالاكىين نۆشدارىن ل مووسلىن پىشقەچوونەكا بەرچاق ب خۇقە دىت، ھىدى پەبوەندى ب زاخۇ ۋ دامەرزاندنا سازىين ساخلىمىن ل قى قەزايى ھەى تالب مۇشتافى^{۱۴۹} ھەقالبەندى راگەھاندنى (المرافق الاعلامى) بىن ۋەسى عەبدولئىلاھى^{۱۵۰}، د سەرەدانا خۇيا ۱۷ تەباخا ۱۹۳۹ئى بۇ قەزا زاخۇ نامازە ب سازىين ساخلىمىن ل مەلبەندى قەزايى ۋ دەقەرىن سەر ب ۋى قە كرىە كو، ژ پىنج بىنگەھىن ساخلىمىن بىنگەھىن دكتورەك كارووبارىن ۋان ب رىقەدەن ۋ پىنج بىرنىچ ۋ داپىرك ۋ پىشكىنەرەكى ساخلىمىن (مفتش صحى) ھارىكارىيا ۋى دكەن دگەل دو كرىكارىن ژناقىرن بىشۋويان ۋ شەش بىرنىچىن ژن

دەنتەگۈنن د ئەنجامى ئەو پىزابوونىن فەرمانگەھا بەيتەرىيا مووسلى ب مەرەھا چارەسەرىيا قى ئىشئا گىيانەۋەرىن زاخۇ قەگرتى گرتىنەبەر ل ئەپلوولا ۱۹۳۵ئى ئەف ئىشە ھاتەژناقىرن ۋ شۋىنەۋارىن ۋى ئەمان^{۱۵۱}، ھەرۋەسان ل سالا ۱۹۳۵ ئىشئا گورىبوونا زكماك ھەسپىن پولىسىن زاخۇ قەگرتى^{۱۵۲}.

خزمەتگوزرىين ساخلىمىيا مەۋى ۋ گىيانەۋەرى ل زاخۇ

ھىدى پەبوەندى ب خزمەتگوزارىين ساخلىمىن ل داوييا سەرەدمىن ئوسمانى قە ل زاخۇ ھەى، د سالنامىن ئوسمانىدا چ نامازەبەك ب بوونا بىنگەھەكى ساخلىمىن پان نۆشدارەكى پان كارمەندەكى ساخلىمىن ل زاخۇ نىنە، ئەقە ژى ئىشانا ھىدىيە كو ئالىي ساخلىمىن ل زاخۇ ژ ئالىي دەۋلەتا ئوسمانى قە ھاتىبوو پىشنگوھاقىتن ۋ كىماسىيەك مەزىن د خزمەتگوزارىين ساخلىمىن دا ھەبوو، بەلى د چوارچوقىن ۋان پىزابوونان بىن دەۋلەتا ئوسمانى گرتىنەبەر بۇ بەرسىنگىرتىن ل گەلەك ژ ۋان ئىشنان بىن ويلايەتا مووسلى قە دكرت نامازەبەك ب بوونا بىنگەھەكى كونترۇلكرنا ساخلىمىن (حجر صحى) ل زاخۇ ھەبە^{۱۵۳}، ھەرۋەسان ل داوييا سەرەدمىن ئوسمانى نۆشدارى ئەرمەنى ئىستىرجىيان ل زاخۇ كاردكر^{۱۵۴}، نۆشدارى ناقىرى ل كانوونا يەكەم ۱۹۱۳ئى ۋەك نۆشدارى رەسمىي ويلايەتا مووسلى ھاتىيەدامەرزاندن^{۱۵۵}، ۋى نۆشدارى سەرۋىرەشتىيا ھەرچوار قەزايىن كوردى ازاخۇ، دەۋك، ئامېدىن ۋ ئاكرى^{۱۵۶} دكر ۋ زاخۇ كرىوو سەنتەرى كارى خۇ^{۱۵۷}، بەلى ۋى ژى د بىرھاتىن خۇدا نامازە ب سەرۋىرەى ساخلىمىن ل زاخۇ نەكرىە.

ھىدى پەبوەندى ب كارگىرىيا برىتانى قە ل زاخۇ ھەى، ئاشكرىايە كو پىشتى ب داۋبھاتتا شەرى جىھانىن يەكەم عىراق ژ ئالىي ھىرتىن برىتانى قە يا داگىركرىبوو ئەۋىن ل ۱۰ چرىا دوۋى ۱۹۱۸ ھاتىنە د باژىرى مووسلى دا^{۱۵۸}، ۋ ھەمان ھىز ل ۲۰ چرىا دوۋى ۱۹۱۸ئى ھاتنە د زاخۇ دا^{۱۵۹}، ب قى چەندى ۋ ل

عيسا يوسىف ھارىكارى نۇشدارى بوو ل زاخۇ ل نادارا ۱۹۴۹ ئى ھاتىيە گواھسىن بۇ شىنگالى^(۷۸)، بوترس فەرچو (دەسىپىكىن ۋەك دكتورەكىن بەرۋەخت بۇ دەمى سى ھەيقان ل بىگەھى ساخلىمىن ل زاخۇ ھاتىيە دامەرزاندن^(۷۹)، ياشتر د سالين ۱۹۴۸- ۱۹۴۹- ۱۹۵۲ ۋەك دكتور لى ھاتىيە دامەرزاندن، مونىر شلومو (ل سالا ۱۹۵۳ ئى دكتور بوو ل زاخۇ، ئەحسىن فرەنگول اد ناھىرا ۱۹۵۴-۱۹۵۷ ئى^(۸۱) دكتور بوو ل زاخۇ، ھەزىيە يىتەگۈتن بەكەمىن كەسىن ل زاخۇ مولەتا كاركرن د پىشەيا چىكرنا دداناندا ژ نالىن رىئە بەرىيا گىشتىيا ساخلىمىن سالا ۱۹۳۱ ئى ۋەرگىرىنى عەبدوللا عەلى عەبدوللا ناغايە^(۸۱)، ھەرۋەسەن د ۋى قۇناغىدا يا ئەف قەكۈلپنە ژى دگىرىت داپىركىن مولەتداى ئانكو ئەۋىن مولەتا فەرما كاركرن ھەي ھەبوون ناقدارتىنن وان، شىتە عەبدوللا (مووسلى بوو ل مەلبەندى قەزابى)، توتو شونى (ل گوندى سەناتى ناھيا سىندى)^(۸۲)، ل دووفا نامارا ۱۹۴۷ ئى ھۇمارا ئەۋىن د كارى نۇشدارى و ساخلىمىن و دەرمانسازى^(۸۳) ل قەزا زاخۇ كاردر ل سالا ۱۹۴۷ ئى ۲۳ فەرمانبەر بوون^(۸۴).

د چوارچوۋىنى ھەۋلىن حكۈمەتى ژ بۇ باشكرنا سەرۋەرى ساخلىمىن ل لىۋا مووسلى حكۈمەتا عىراقىن ل سالا ۱۹۳۵ ئى بىرازا پاراستنا پەزى و موۋىن ۋى ژ نەساخىياندا، بۇ قى مەرەمى ژى ل چەندىن مەلبەندىن لىۋا مووسلى بركىن نقروركرن (تغطىس) ا پەزى دانان، مەلبەندى نقروركرنا زاخۇ بەك ژ وان مەلبەندان بوو^(۸۱)، ل مەھا چىيا بەكەم ۱۹۵۳ ئى ۵۷۷۷ سەرئىن پەزى ل زاخۇ ھاتنە نقروركرن^(۸۷)، ھەرۋەسەن خودائىن پەزى ل ناھيا سىندى ژى ل چىيا بەكەم ۱۹۳۵ ئى پەزى خۇ نقروركر.

ھەرۋەسەن قائىمە قامى زاخۇ سالىم نامق دگەل نۇشدارى بەپتەرىن مووسلى ئەلبىرايىر (Alberayan) ل تەباخا ۱۹۳۶ بۇ دىتتا سەرۋەرى بەپتەرىن گەربانەك ل زاخۇ كرن، ھەر دچوار چوۋىنى نەھىلانا مەلازىلېن ل چىيا بەكەم ۱۹۳۶ ئى كارى بىناخكرنا (ردم) گەرىن پەنگىياى ژ نالىن لىژنەكا پىكھاتى ژ

و زەلام، د راپۇرتىدا ھاتىيە ئەف سازىپىن ساخلىمىن ئىزا پىندىقاتيا ۳۴ ھزار كەسان ژ خەلكىن دەقەرى ناكەن و پىشنىيازكەت نەخۇشخانەيەك ل باژىرى يىتەقەكرن و فەرمانبەرەكى ساخلىمىن ل مىلاكى يىتەزىدەكرن دگەل داپىنكرنا بىگەھەكى گەرۋكى ساخلىمىن^(۸۱) بۇ گوندىن فەدەر^(۸۱).

ل زاخۇ چەند سازىبەكىن ساخلىمىن د دەمىن چودادا ھاتنەقەكرن، بىگەھەكى مەلكىن زاخۇ اسالا ۱۹۲۲ ئى ھاتىيەقەكرن^(۸۳)، فەرمانكەھا بەپتەرىيا زاخۇ (سالا ۱۹۲۳ ئى ھاتىيەقەكرن)^(۸۴)، بىگەھى ساخلىمىن لى سىندى (ل سالا ۱۹۳۶ ئى ھەبوو)^(۸۱)، بىگەھى ساخلىمىن لى گولى (سالا ۱۹۳۶ ئى ھەبوو)، بىگەھى ساخلىمىن ل ھەورىسكى (سالا ۱۹۳۸ ئى ھاتىيە دامەرزاندن)، بىگەھى ساخلىمىن ل ئاسھىن (سالا ۱۹۳۸ ئى ھاتىيە دامەرزاندن)^(۸۱)، نەخۇشخانا زاخۇ (ل سالا ۱۹۴۵ ئى رەزامەندى ل سەر دامەرزاندنا ۋى ھاتىيەكرن^(۸۷) و سالا ۱۹۴۸ ئى ھاتىيەقەكرن^(۸۸)) و بىگەھى ساخلىمىن ل سەناتى (سالا ۱۹۵۷ ئى ھاتىيە دامەرزاندن^(۸۹)).

ژ نۇشدارىن (دكتورىن) زاخۇ د قۇناغا قەكۈلپنا مە ژى دگىرىت، جەمىل ئەفەندى (ژ ۲۶ چىيا بەكەم ۱۹۲۵ ئى بىرازا قەگواھاستنا ۋى ژ زاخۇ بۇ سەماۋە دەرەكتىيە^(۷۱)، بابا برھاد^(۷۱) ژ ۲۶ چىيا بەكەم ۱۹۲۵ ئى ب رەنگى بەرۋەخت ل بىگەھى ل زاخۇ شوونا دكتور جەمىلى ھاتىيە دانان^(۷۶)، ئەى جى بىرۇدى (A. G. Brodi) (ل ا چىيا دوۋى ۱۹۲۵ ئى ۋەك دكتورى بىگەھى ساخلىمىن مەلكى ل زاخۇ ھاتىيە دامەرزاندن)، شاكىر فرەنجىيە (ل ۵ كانوونا بەكەم ۱۹۲۹ ۋەك دكتور ل زاخۇ ھاتىيە دامەرزاندن)، د ئىستىفان (ل ۲۰ كانوونا بەكەم ۱۹۳۰-۱۹۳۲ ۋەك دكتورى زاخۇ ھاتىيە دامەرزاندن، عەۋەز موقسىدى (ل سالا ۱۹۳۲ ئى دكتور بوو ل زاخۇ^(۷۲)، يوسىف شىپنا (ل سالا ۱۹۳۵ ئى دكتور بوو ل زاخۇ^(۷۴)، شەۋكەت ئەفەندى مەھدى (ل سالا ۱۹۳۵ ئى ھارىكارى دكتورى بەپتەرى بوو ل زاخۇ^(۷۵)، جەغفەر مەھمەد كەرىم^(۷۶) (ل سالىن چلان دكتورى لەشكەرى بوو ل زاخۇ^(۷۷)،

ب مەرھۇم ژ ئاقىرنا مەلاربايىن ھنارتىنە زاخۇ و ناحىيىن وى و ب ھەمان شىۋە ھنارتىنە دەۋك و ئامىدىيى و گوندىن ھاقىنگەھان^{۹۰۱}.

ژ بەر بەلاقبوونا نەخۇشىيا كوليرايىن ل سالا ۱۹۴۷ئى ل ھندەك گوندىن سورىن سەرۋىكاتىيا ساخلەمىيا مووسلى پىرايوونىن پىدقى گرتىنە بەر ژ بەلاقبوونا قى نەخۇشىيىن ل سنوورى لىوا مووسلىن ژ پىرايوونىن بۇ قى مەرمىن گرتىنە بەر فاكسىندانتانن بۇ خەلكى گوند و ناحىيەيىن سەر سنوورى سورىن- عىراقى و شاندېن ساخلەمىيى يىن پىنگھاتى ژى دكتورەكى و دو كارمەندىن ساخلەمىيى و دو برىنپىچان و ھارىكارىن وان ژىو فاكسىندانتانن بۇ خەلكى گوندىن ھەردو قەزايىن تەلەغفەر و شىنگالى و ناحىيىن شىرگات و شورە و ھەمىدات و شاندېن ب وى رەنگى ھنارتىنە قەزا زاخۇ و دەقەرا پىنشىياپويىر و سلىقانىھى^{۹۰۱}.

د ھندىر پويىتەپىدانا ھكۈمەتى ب ساخلەمىيا خواندنگەھان و بلندكرنا ناستن ساخلەمىيىن يىن خويىندكار و مامۇستايان، ل چىريا دووى ۱۹۴۸ئى برىنپىچىن بىنگەھى ساخلەمىيى يىن ھەورىسكىن دەرزيكىن دژى نەساخىيا خورىكان بۇ ۱۰ خويىندكارىن خواندنگەھا ھەورىسكى دانان، ھەرۋەسان نۇشدارى زاخۇ بىروس فرجو ل ۱۵ كانوونا بەكەم ۱۹۴۸ئى ھەمان دەرزيك بۇ ۱۷۰ كەسان ژ خويىندكار و ستافىن فىركرىن يىن خواندنگەھا زاخۇ يا دووى دانان، ھەرۋەسان دەرزيكىن دژى نەساخىيا تىفونىدى^{۹۰۲} بۇ ۱۲۶ خويىندكارىن ھەمان خواندنگەھى دانان^{۹۰۳} و ل چىريا دووى ۱۹۵۵ئى كارمەندى ساخلەمىيى يىن ناحيا سىندى دەرزيكىن دژى نەخۇشىيا قۇرباچە (السعال الدىكى) يىن بۇ خويىندكارىن خواندنگەھا بىرسقى دانان^{۹۰۴}، ئەقە ژى ژ بەر بەلاقبوونا وى نەخۇشىيىن د ناپ خويىندكارىن وى خواندنگەھىدا^{۹۰۵}.

ھندى پەيوەندى ب كارى تەھىلاننا مەلاربايىن قە ھەي ل داوييا سالا ۱۹۵۱ئى گوزمى ۵۰۰ دىناران بۇ پىركىن و ھىشكرنا گەرىن ئاقىن ل زاخۇ ھاتنەمەزاختىن^{۹۰۶}، ل سالا ۱۹۵۴ئى كىرارىن تەھىلاننا مەلاربايىن ل عىراقى داكوكى ل سەر دەقەرىن ھەمام عەلى، سەرسىكىن،

قائىمەقام و سەرۋىكىن باژىرقانىن و ئەندامىن جفانا كارگىرى ھاتەئەنجامدان^{۹۰۷}.

ل رۇژا ۲۹ كانوونا دووى ۱۹۲۷ئى لىقن كۆمەلا پاراستنا زارۇكان^{۹۰۸} ل مووسلى ھاتەدامەزاندن، دەستەكا كارگىرىيا كۆمەلەيى ژ كۆمەكا ھەقزىنېن مەزىنە بەرپىرسىن دەولەتى ل مووسلى ھاتەھەلبىژارتىن، لەتىفا ئەحمەد عىزەت قاسم ئاغا ھەقزىنا (سالام القاسم اغا) سالام نامق ئى قائىمەقامى زاخۇ ئەنداما وى جفانى بوو^{۹۰۹}.

د بەردەوامىيا چالاكىيىن وارى ساخلەمىيىدا سەرۋىكاتىيا ساخلەمىيا مووسلى بىرار دا دەستەكەك ژ نۇشدارىن نەخۇشخانا مەلكىيا مووسلىن د چوارچووقى ھەفتىەكىدا كوب (ھەفتىيا ساخلەمىيى ل لىوا مووسلىن) ھاتىوو ناپكىن و ژ ئىكى گولانا ۱۹۳۷ئىقە دەسپىندكر سەرەدانا قەزايىن (دەۋك، زاخۇ، ئامىدىيى، ئاكرى و شىخان) وگوندىن سەر ب وانقە بىكەن و د ناپ بەرنامى ھەفتىيا ئامازەپىكرىدا سەمىنارىن ساخلەمىيىن پىنشىكەشېكەن و نەخۇشان دەرمانبىكەن و ھندەك نىشتەرگەرىيىن پىدقى ئەنجامىدەن و زارۇكىن خەلكى و قەرمانىبەران سەنەت بىكەن^{۹۱۱}.

ژ بەركو ئاقا بىكرقەخوارنى نەھىت ئەگەرى بەلاقبوونا چەندىن نەخۇشىيانە مىنا (كوليرا و زىچوونى)، لىوما ژى سەرۋىكاتىيا ساخلەمىيى ل شىبانا ۱۹۴۱ گىرىكى دا ب دامەزاندنا نامرازەكىن تافىكرنا ئاقى ل عەبىسقىن (شىخان) و بەرفرەھكرنا پرۇژى ئاقى ل دەۋكىن و بانكرنا عىبارا ئاقا زاخۇ^{۹۱۲}، ھەرۋەسان ل كانوونا بەكەم ۱۹۴۲ئى كارانتىيا ساخلەمىيى (حجر صحى) ل زاخۇ ھاتەدانان ئەو ژى بۇ ئەو كوچەرىن نەخۇشىيا خورىكان (الجدرى) قەگرتىن^{۹۱۳}، ھەوا نەھىلاننا مەلاربايىن ل سالا ۱۹۴۳ئى سەرگەتن دەستقەئىنال دووقچوون و دەسنىشئانكرنا جەيىن دانا ھىكىن پىنشىيا مەلاربايىن و داگرتنا وان جەھان ب ناخى^{۹۱۴}، زىدەبارى قى ھەموويى سەرۋىكاتىيا ساخلەمىيا مووسلى دو بىنگەھىن ساخلەمىيى يىن گەرۇك ب ھەموو پىدقايىن نۇشدارى و دەرمانقە

شىنخان، زاخۇ، دھۆك، ئامېدىن جەمدانىن و ئاكىرى ل لىوا مووسىلى دكر¹¹⁻¹².

د چوارچووقىن چالاكىن رىقەبەرىيا كارى يا دەقەرا باكور و جقاتا ئافاكىرنى ل لىوا مووسىلى. ھىدەك ژ خىزمەتگوزارىين ساخلىمىن بەر قەزا زاخۇ كەتن. ل چىريا يەكەم ۱۹۶۱ ئى فەرمانىگەھا كاران يا مووسىلى ژوورا دووى بۇ بىنگەھى ساخلىمىيا ئاسھى ل قەزا زاخۇ ئافاكىر¹³⁻¹⁴. ھەروەسان فەرمانىگەھا كاران يا مووسىلى ل تىرمەھا ۱۹۶۸ ئى ئافاھىن نەخۇشخانا مەلبەندى ل زاخۇ دىماھى ئىنا و تۇرا وى يا كارەبى گىندا و رادەستى سەرۇكاتىيا ساخلىمىيا لىوايى كىر¹⁵⁻¹⁶. ھەر د قى وارىدا ل ئادارا ۱۹۵۱ ئى ھىدەك بىنگەھىن ساخلىمىن ل ھەرىك ژ ناھىا گولى، تىرەھىكەن و بەروارى بالا ھاتتەدانان¹⁷⁻¹⁸. ھەروەسان ل ئەيلوولا ۱۹۵۱ ئى خانىيەك بۇ دكتورى نەخۇشخانا زاخۇ ھاتتەئافاكىر¹⁹⁻²⁰. د بەردەوامىيا قان كارىن پەيوەندى ب وارى ساخلىمىن قە ھەى ل مەھا چىريا دووى ۱۹۵۵ ئى نۆزەنكىرىن پىندقى دگەل پىركىنەقا ھىدەك كىماتىين ھەى ل نەخۇشخانا زاخۇ ھاتتەكەرن و ل كانوونا دووى ۱۹۵۶ ئى ئافاھىن بىنگەھىن ساخلىمىن ل ھەورىسكى و ئاسھى ھاتتەنۆزەنكىرن. و ل كانوونا دووى ۱۹۵۷ ئى نەخشىن بىنويست بۇ ئافاكىرنا بىنگەھەكى ساخلىمىن بىن نوو ل گوندى سەناتى ھاتتەچىكىرن و ل شىبانا ۱۹۵۷ ئى ئافاھىن بىنگەھى ساخلىمىيا بەيتەرى ل زاخۇ ھاتتەنۆزەنكىرن و ل تىرمەھا ھەمان سالىن باخچىن نەخۇشخانا زاخۇ ھاتتە رىنكىستىن و ب سەروبەركىر²¹⁻²².

د قەكۆلىنا چوويىدا دىارەبىت كو حكۇمەتا عىراقى ل سەردەمىن شاھىنى و ژ بەر جەھى وى بىن سىترانىژى و سىنوورى رەنگە پويتەپىدەنەك. دابە سەروبەرى كارگىرىن زاخۇ و ژ وى ژى سەروبەرى ساخلىمىن. قىن چەدەى ژى باندۇرا خۇ ل سەر پىنشقەچوونا ژيانا جفاكى ئابوورى و رەوشەبىرى و سىياسىي ل زاخۇ ھەبوويە، ھەروەسان د شىباندايە بىژىن خىزمەتگوزارىين ساخلىمىن بىن حكۇمەتنى ل زاخۇ پىنشقەشكىرىن ب قەبارە و چەندىتىيا خۇ ل

دووف وى سەردەم و جەھ و كاوداتى خۇ پىننگاقىن باش و گىرنگىبونە بۇ باشكىرنا كاوانىن زاخۇ.

زىدەبارى ئەقا نامازە بىن ھاتىيەكەرن و سەرهەراى بوونا چەند سىزىيەكىن ساخلىمىن ل زاخۇ د قىن قۇناغىدا ھىژ نۇشدارىيا مىلى وەك كەلەپۆرەكى ژ بابكالىكانقە ماى رۆلى خۇ دگىرا و نھا ژى د شىباندا نەبوو دەست ژى بىننەبەردان، نۇشدارىيا مىلى رۆلەكى گىرنگ و بەرچاف دگىرا وھىدەك چارەسەرىين بىن دەھاتتەكەرن دباشبوون لىن نەزانى و خەرافىياتى خۇ ب سەرهەندەكاندا گىرنبوو. دشىباندايە نۇشدارىيا مىلى ژى ب سەر چەند جۇرەكاندا دابەشېكەين ژ وانا؛ ئەو نۇشدارىيا ژ ئالىن ھىدەك كەسىن دان ەھمەر ژ ژىن و زەلامانقە ل زاخۇ و دەقەرىن سەر ب وى قە دەھاتتەنجامدان و وان ژى ژ بابوباپىرىن خۇ گىرتبوو و ژ نەجامىن سەرىپۇر و كار ل سەركىرنى قىرىبوونى. قانا ئەو دەرماتە بكارەئىنان بىن ژ گىبايىن سىروشتى و ھىدەك كەرسىتىن دىتر قەدگىرتىن، ئاقدارتىن قان نۇشدارىن مىلى (ھەكىمان) ازاخۇ (نەسرىن دەرونىش)ا) ھەكىم²³⁻²⁴. ھوستا ھەسەن، مەنجىا ھەكىم²⁵⁻²⁶. وھەلىما ھەكىم يا ئاقدار ب (ھەلۇكا چوچى) و ەبىشا ھىسەن (ەبىشىن مارو)²⁷⁻²⁸. ھىدەك نۇشدار (ھەكىم) بىن مىلى بىن جوهى (يەھودى) د وى وارىدا ھەلكەتبوون ب تايبەت د چارەسەركىرنا كەچەلىن (وھىيانا موويىن سەرى)دا²⁹⁻³⁰. ھەروەسان ژ ئاقدارتىن نۇشدارىن مىلى بىن د قى جۇرى نۇشدارىيا مىلىدا ل گوند و دەقەرىن سەر ب زاخۇقە ھەلكەتىن وەك، بىنەمالا ناصرى، ئىبراھىم صادق و تەتەر ئىبراھىم و ئاسىيا ھىسەن عومەر و ھىدەكىن دى ل گوندى بۇسەلى ناھىا سىدى و ھەكىما (توتو مرىم) ل گوندى دىرەبوونى.

جۇرى دووى ژ جۇرىن نۇشدارىيا مىلى نۇشدارىيا ەتاران بوو و پىرانىيا ئەوین ئەف نۇشدارىيە دكر جوهى ايەھودى ايىن زاخۇ بوون وەك شىبو و نھوى و بىن دى. ھىدەكان ژ خەلكى ژ نەجامى كاركرن و سەرىپۇران ھىدەك زانىارى ل سەر نۇشدارىيا ەتاران ھەبوون و وان ب خۇ دەرماتىن پىندقى بۇ نەساختىن خۇ

ب جاننى خۇقە بى نامرازىن سونەتكىرى تىدا دھات و دكره گازی بۇ سونەتكىرىنا زارۇكان، ئەف كەسە د بىياتدا خەلكى سىرتى بوو ل باكوورئ كوردىستانى. بەلى كارئ دهرئىنانا ددانان پىرانىيا جاران ژ ئالىن ھندەك سەرتراشان و كەسىن تاپبەنمەندىن مىلى قە ب كلبىتانى و بىنى بەنجىكرن دھاتەكرن. ئاقدارتىن كەسىن ئەف پىشەبەدكر ل گوندئ سەناتى مەنسور كىمورا بوو، و ھەرىك ژ مستەفا محەمەد و ئەحمەد ئوسمانى ل گوندئ سىنداڧا ناحىا سىندى ئەف كارە دكر.

ئاقدارتىن كەسىن كارئ قەگىرنا شىكەستان (جەبارى) ل زاخۇ دكر، جىندى سالج و بىزان ل مەلبەندئ قەزائىن، سالج صىلكى ل گوندئ صىلكا ناحىا سىلىڧانەبى^{۱۱۸۷}، ئەلباس ساوا^{۱۱۸۸} ل بىرسىڧى^{۱۱۸۹}، و ھەرىك ژ ئوسمان مېرزا و ئاقدەل سىلىمان ل ناحىا سىندى كارئ سونەتكىرىنا زارۇكان و قەگىرنا شىكەستان دكر^{۱۱۹۰}، ھىندى نەخۇشىپىن ژنانن ژ ئالىن ھىندەك ژنان كو ب دانۇك يان داپىرك دھاتنەناڧكرن دھاتنەئەنجامدان و ئەف ژنە ژ كەسىن خودان رىزىبون د ئاڧ جىكاكېدا، ھەموو تىشتى بۇ ژىن دو جان يان رەنگە نەساخىەكا ژنان ھەى ژ ئالىن قان داپىركانقە دھاتنەكرن بەرى پەيدابوونا نەخۇشخانەيان و ئەف كارە پىشتى دامەزراندنا نەخۇشخانەيان ژى بىن بەردەوامبوو ب تاپبەت بۇ پىرانىيا وان خىزانان بىن نەدقىان ژىن وان ژىو زارۇكىبونى بچنە نەخۇشخانەيان و پىرانىيا قان داپىركان ژى د ئەنجامى كاركرىندا فىرى قى پىشەى بىون و چ باوهرنامە بۇ ئەنجامدانا قى كارى نەبوون.

ب فىرىبونەكا زىكماكى و ژ ئەنجامى كارىنداكرنى و دەستقەئىنانا شارەزايىن ھارىكارىيا د دەمى ژانگىرئىندا ھارىكارىيا ژنان دكرن و ورەيا وان بىندكر^{۱۱۹۱}، ھەرچەندە ھىندەك داپىركىن مولئەندى ل زاخۇ ھەبوون لى ھىندەكىن بى موولەت ژى ئەف كارە دكر ژ وانا صافىا حسىن ل مەلبەندى زاخۇ، خاتون گورگىس^{۱۱۹۲} ال گوندئ بىرسىڧى ناحىا سىندى^{۱۱۹۳} و داپىكا سىرا (ل گوندئ دىرەبوونى ناحىا

دەستىشاندكرن و دھارتنە جەم وان عەتاران دگەل رىنمايىن خۇ بۇ عەتاران ل دور چاوانىيا دەرمانان و بكارئىنانا وان.

جۇرى سىن ژ نۇشدارىيا مىلى نۇشدارىيا روحى (باوهرى و باوهرىپىكرن- الايمان و الاعتقاد) بوو، باوهرىيا وى كەسى بوو بى كارئ نۇشدارىيا روحى دكر كو ئەو ب ھارىكارىيا خودئ وى نەخۇشى چارەسەرەكت يان ژ ئىشا وى سىككەت، و باوهرىيا موكما خەلكەكى كو نىشتى و سەرەدانا مەرەدە و مەزاران دئ وان ژ نەساخىيان ساخكەتەقە، ل زاخۇ سەيد عەبدوللا بىن كورئ سەيد ئەحمەدئ نەيمى نىشتى بىن شەرىعى بۇ وان كەسان جىدكرن بىن ژى دخواستن، ھەرۋەسان سەيد عەباس (شىخ عەباس) گەلەك كىتەب ھەبوون و نىشتى (الحجاب) بۇ خەلكەكى دنقىسىن^{۱۱۹۴}، ھىندەك بىنەمالىن ئاقدار ل زاخۇ ھەبوون كو كارئ نۇشدارىيا (چارەسەرى ب قورئانئ) دكر، بۇ نەموونە بىنەمالا يوسىڧى ھەبوون ب خواندنا ھىندەك ئابەتۇن قورئانئ و دگەل بكارئىنانا ھىندەك تىشتىن دى بۇ چارەسەرەكرنا سەرئىشتى (الصداع النصفى) دگىرئەبەر^{۱۱۹۵}، ھەرۋەسان سەرەدانا مەزاران ب مەرما چاكىبونەقئى ژ ھىندەك نەساخىيان ل زاخۇ يا بەرىەلاقبوو و ھىندەك مەزار ھەبوون كو خەلكەكى سەرەدانا وان دكرن وەك مەزارئ شىخ عەلى ل ئاڧەندا زاخۇ، مەزارئ ئىبراھىم بەگ وەلى و مەزارئ شىخ عەبدولرەحمان تىركى^{۱۱۹۶} و مەزارئ (الاب بۇلدو)^{۱۱۹۷}.

جۇرى دى ژ نۇشدارىيا مىلى نۇشدارىيا نىشتەرگەرىن بە، پىرانىيا كەسىن ل زاخۇ ئەف رەنگە نۇشدارىيا مىلى دكرن سەرتراش و كارئ نۇشدارىيا قەگىرنا ھەستىكان دكرن سەرتراشنى مووسىلى سەيد محەمەد وى سەرەدەمىن ل زاخۇ بى نىشتەجى بوو^{۱۱۹۸} و سەرتراش جەجى ئىسماعىل و ئىبۇىن جەلاق و جەجى محەمەد عەبدوللا حوسنى و پولىص ھەنا ل گوندئ دىرەبوونى.

ھىندى پەيوەندى ب سونەتكىرىنا زارۇكانقە ھەى كەسەك ب ئاڧى عەبدوللا مىدىيادى ھىندەك جاران

سليمانىيە) ^{۱۴۴}.

جەم رەۋشەنبېرىيىن جودا ھەي و ب مەرھەما پاراستنا ساخلەمىيا جىكاكى و خۇ پاراستنىن ژ نەخۇشىيىن بەدەنى و دەروونى و دەسنىشئانكرن و چارەسەركرنا وان و باشتر لېكرنا سەرۋەرئ كەسپىن تووشبوى ب نەخۇشىيان و قى نۇشدارىن پشكدارىيەك د راكرنا ساخلەمىيا مرقۇقاندا كرىە.

ژ پىداچووناجووى دياردبىت كو زاخۇ خودانى تايبەتمەندىبەكا بەرجاقبوو د وارئ نۇشداريا مللى و نۇشداريا شونگر البىدىل) ئەوا پشنگەرم ب زانىارى و شىيان و بەردەوام كارتىداكرنى و بنەكوكا وى ل سەر ھندەك توور و باۋەرى و شارەرايىن بنىاتى ئەوا ل

زىدەر:

۱. نسيبة عبدالعزيز عبدالله الحاج علاوي. الاداره العثمانية في الموصل (1879-1908). كلية الآداب. رسالة ماجستير غير منشورة. جامعة الموصل. 2002. ص 98.
۲. كاميران عبدالصمد احمد. كارتىكرنا خويكىن ئوسمانى لسەر رەۋشا زيارى ل كوردسنانن. كۇقارا زانكۇيا دھۆكا پەرىئەندا (۶۱). ژمارە (۲). 2003. بپ 26.
۳. مختارات من كتاب الموصل و كركوك في الوثائق العثمانية. ترجمة و تعليق: أد. خليل علي مراد. السليمانيه- 2005. ص 40.
۴. كولئىرا ب (الهيضة الاسيوية) زى دەنتەنافكرن: گرانتىن نەخۇشىيىن فەگر و بەرەلەفە، ژ بەركو بەلەز د ناف خەلكىدا بەلەفەدىيەت و نەنجامدا ھژمارەكا زور يىن دەمن، نىشائىن وى ب دلرايوونەكا ل دووف بەك و زكچوونەكا دژوار بىيى ئىش و زكئىشنى دەست پىن دكەن و ھەموو شلەيىن گىانى مرقۇشى ھشكدەكەت و گەرمانىيا لەشنى مرقۇشى و خولا خويىن د لەشنى مرقۇقىدا دەنتە خوار و دىبەت ئەگەرى مېزەكرنى و و فەمانا مېزى و ل داويى زى دىبەت ئەگەرى مرنى. مېكرۇيىن نەخۇشىيىن د رىكا خوارن و فىقى يىن نەپاقر و بكارئىنانا نافا پىسيووى بەلەفەدىيەت. بۇ پتر پىزانىنان: بئىرە: وميض سرحان ذياب - موجات الاوبئة و الفحط و الكوارث الطبيعية في العراق 1830-1917. رسالة ماجستير غير منشورة. كلية التربية. جامعة المستنصرية، 2010. هامش 50.
۵. ھەمان زىدەر. بپ 65.
۶. لاشمانىيا (Lishmania Baghdad) نەساخىيەكا قەگرە پەزىكا (العدوى اوىن ژ نفا كەسپىن تووشىووى ب نەساخىيا ئىشنا زراف (سلن) دگەھىتە سېھىن مرقۇقا ھەرۋەسان ژ نەجامىن قەخوارنا شىرى نەپاقرى اغير المعقم) ژ وان چىلان يىن نەساخىيا ئىشنا زراف ھەي، بئىرە: نادىە مسعود شريف الجراح، الخدمات الصحية في الموصل في العهد الملكي 1921-1958 م دراسه تاريخيه، رساله ماجستير غير منشورة. كلية الآداب، جامعه الموصل 2010، هامش 9.
۷. ھەمان زىدەر، بپ 9. پىشىيا بوپرى (فىشخا بورا): گونەكە د كەقىتە سىنگوشا سىنوورئ عىراق سورييا تركيا، دەنتەگۇتن كو نافى بەراھىن يىن گوندى افەپروز شاپوراھ داکو ژ جەھكى يى ھەمان ناف ھەلدگىت يىتەجوداكرن كو ئەنبار افەپروز شاپوراھ يىن دكەقىتە ئالەن رۇزھەلاتى يى روپارئ قرانى ناھىتە زانىن ئەف نافە نامازە ب كىز شاپورى دكەت. دەنتە گۇتن ئەف بەيفە رامانا پرا ل سەر خابوورى دەت. بئىرە: الاب البير ابونا، فىشخا بورا، بغداد- 2004، بپ 9-11، ھندەك دىيىن ئەف نافە نافەك كوردى يە پىشىيا بوپرى ئانكو بەرى خابوورى ئان ئەوى دكەقىتە بەرسىنگى خابوورى. بئىرە: جمال بابان، اصول اسماء المدن و المواقع العراقية، بغداد- 1976، بپ 211، ئەف گونەدە دكەقىتە بووراتيا 32 كم رۇزئاقايى زاخۇ. بئىرە: الاب يوسف الازكبن) عبدالاحد، العوده الى الجذور، ادھوك- 100، بپ 56-57.
۸. وصيف محمد شىخو، زاخو فى العهد الملكي 1921-1958. دراسه اوضاعها العامة، رساله ماجستير غير منشورة، جامعه زاخو- 2012، ص 101.
۹. م. م. ن. الدور و التفتيش. تقرير متصرفية لواء الموصل المرقم (8014) في 25 أيار 1937. الى وزارة الداخلية الموضوع/ جولة تفتيشية في قضاء زاخو، في الملفة ذات الرقم 274. مركز دراسات الموصل، جامعه الموصل، حيدر حميد رشيد، الاوضاع الصحية في العراق 1945-1958، دراسه في تاريخ الاجتماعيه للعراق المعاصر، بغداد، 2010، ص 292.
۱۰. مەلاريا (Malaria) بەيقەمكە ژ زمانى ئىتالى ھاتىيە ۋەرگرتن ئانكوبا (ھەوايى پىس) دەت، تنى پىشىيەك ژ رەگەزى (ئەنوفولس) دكارىت پەزىكا مەلاريايى بەلەفەبەكەت. تنى مى يىن قى پىشىيىن ب مرقۇشى قەدەن داکو ئىزا پىندى خويىن ۋەرگىت ۋوزە و خوارنى بۇ دابىنكەت داکو ھىكا خۇ دنافا بەكەت، ژ نىشانىن قى نەخۇشىيىن زەبوونا دىمىن مرقۇشى دكەل نا و خۇدانەكا دژوار و ئىشانا سەرى و گەھان و بگشتى لاۋازبوون. بئىرە: حيدر حميد رشيد، زىدەرى بەرى، بپ 288 و يىن پىشتى وى.

۱۱. سعید الحاج صدیق، زاخو الماضی و الحاضر، (دهوك: ۲۰۰۹)، ص ۴۰۲.
۱۲. وصفیه محمد شیخو، ژندهرى بهرى، بپ ۱۰۶.
۱۳. تنن قائیمه قام صبحی عهلى خەم ژفنى چەندى دخوار فەرمانددا خودانین جەین فرۇشتنا شیرى و بەرھەمین شیرى وەك ماستى و پەنیرى، كو تشننن خۇب دانانا پارچەكا قوماشى بنخبئن دا ژ تۆزى و مینشان بېنەپاراسنن. بنیرە: سعید الحاج صدیق الزاخوی، ژندهرى بهرى، بپ ۱۲۶.
۱۴. م. م. ن الدور و التفتیش، تقرير متصرفية لواء الموصل الرقم (۱۹۱۹۱) في ۲۵ تشرين الثاني ۱۹۳۷، الى وزارة الداخلية، الموضوع/ جولة في قضاء زاخو، في الملفة ذات الرقم ۲/۴، مركز دراسات الموصل، جامعة الموصل.
۱۵. وصفیه محمد شیخو، ژندهرى بهرى، بپ ۱۰۲.
۱۶. سفانة هزاع اسماعيل الطائي، الموصل في سنوات الانتداب البريطاني ۱۹۲۰-۱۹۳۲، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الاداب، جامعة الموصل، ۲۰۰۲، ص ۱۲۶.
۱۷. محسن عبدالصاحب المظفر، التحليل المكاني لأمراض منوطنة في العراق، دراسة الاسس الجغرافية للتخطيط الصحي، (بغداد: ۱۹۷۹)، ص ۱۲۶.
۱۸. خليل علي مراد، الاحوال الاجتماعية في العراق في عهد الانتداب البريطاني في مجموعة باحثين، المفضل في تاريخ العراق المعاصر، بغداد، ۲۰۰۲، ص ۵۱۴-۵۱۵.
۱۹. وصفیه محمد شیخو، ژندهرى بهرى، بپ ۱۰۳.
۲۰. خوريك (الجدري - Smallpox) نهخوشیهكا فهگره ب رنكا دهستلندانی (اللمس) بهلاقه دبیت، ئەف نهخوشیه دبیتە ئەگەرئ مرئى و كۆره بوونى و ئىكچوونا سهروسىماينى مروقى، بنیرە: جریده الموصل، العدد (۱۵۲۰)، ۴ تشرين الاول (۱۹۴۸).
۲۱. بنگوهك (التكاف Mumps) ژ نهخوشیهين قايروسیهين فهگره گلیزى بنلاما (الغد اللعابية) دگریت، ئەف نهخوشیه درنكا باى را بهلاقه دبیت، گهرماتپیا لهشى نهساخى ژنده بلند دبیت دگهل ژانه سهر و ئیشانا بنگوهان و وهرمينا (الغده التكفيه)، بنیرە: نادیه مسعود شریف الجراح، ژندهرى بهرى، پهراویزى، بپ ۵۰.
۲۲. سفانة هزاع اسماعيل الطائي، ژندهرى بهرى، بپ ۱۳۴.
۲۳. هاراتی (داء الكلب) ئیشیهكا فهگر و تونده نامرازى دهمازىن سهگان و گیانه وهرن ژ رهگهزى وان فه دگریت، ئەف نهخوشیه ب رنكا تنن كو دجیتە د برینیدا ژ گیانه وهرنى بۇ گیانه وهرنى بۇ مروقى بهلاقه دبیت، بنیرە: نادیه مسعود شریف الجراح، ژندهرى بهرى، پهراویزى بپ ۵۲.
۲۴. بۇ پتر زانیاریان ل سهر قى بۇ بهرنى بنیرە، سعید شامایا، سناط الفردوس المفقود، (بغداد: ۲۰۰۲)، ص ۸۴-۸۵ / افرام عبسى يوسف، ازمه فى بلاد الرافدين ذكريات و احداث ۱۸۲۰-۱۹۷۱، ترجمة على ابراهيم، (دهوك: ۲۰۰۹)، ص ۹۹ و ما بعدها.
۲۵. بلهارزيا (Bilharzios)، ب میزا خویناوى ژى دهینته نافكرن، ژ ئەنجامى چوونا هندەك كرمین بچوبك ب رنكا بیستى پنى بۇ ناف لهشى و وهراز و ژنده بوونا وان د ناف مېلاكا مروقى دا دگهل خوینى دهر دكه قیت، ژ نشانین قى نهخوشیهين كیمخوینى و لاوازی دگهل ئیشانهكا بهیز ل پضانكا میزى و دبیتە ئەگەرئ مرئى، بنیرە: نادیه مسعود شریف الجراح، ژندهرى بهرى، پهراویزى ۴۳.
۲۶. نهخوشیهين سفلس الامراض الزهریه Syphilis): ژ نهخوشیهين بهر بهلاق و خرابین سینكسى به، ئەگەرئ وئ هندەك میکروبین فهگر پراتى د ناف كەسین په یوه ندین نه شه رعى پتر سینكسى دگهن بهلاقه دبیت و د رنكا مالبجوبكى را دگه هیتە كۆریه لهى، بنیرە: مسعود شریف الجراح، ژندهرى بهرى، پهراویزى ۱۳۴.
۲۷. د.ك. و. ملفات البلاط الملكي (وزارة الداخلية)، تقرير رئاسة هيئة التفتيشية للمنطقة الاولى الموصل، المرقم (س/۱۰۲)، ۲۹/۱۱/۱۹۲۵، الى الوزارة الداخلية، الموضوع/ تفتيش مركز قضاء زاخو، في الملفة ذات الرقم ۲۲۰۵۰/۸۹۱۱.
۲۸. م. م. ن. الدور و التفتيش، تقرير متصرفية لواء الموصل، المرقم (۱۸۰۱۴)، فى ۲۵ ايار ۱۹۳۷ الى وزارة الداخلية، الموضوع/ جولة تفتيشية في قضاء زاخو، تقرير متصرفية لواء الموصل، المرقم (۱۹۱۹۱)، فى ۲۵ تشرين الثاني ۱۹۳۷، الى وزارة ا لداخلية، الموضوع/ جولة في قضاء زاخو، فى الملفة ذات الرقم ۲/۴، مركز دراسات الموصل، جامعة الموصل.

۲۹. طالب مشناق، رحلة الامير، بيروت، ۱۹۴۰، ج ۱، ص ۳۹.
۳۰. تراخوما (Trachoma) ئىنشەكا دژوار و قەگرە، ژ ئەنجامى قەرىزا چاقىن ئووشبوۋى پەيدا بىتىن، دىبىتە ئەگەرى وەرمىنا بەردى پىشچاقى و دەركمنا گرمشكان و سووربوونا چاقى زىدە رىژىنا رۇتدكان و پىنكقەنوسيانا پىشچاقان، ئەف ئىنشە ب رىكا دەستلىدانى، بكارئىنانا قەدىفك بان دەستەسىرىن بكارئىنای و مىشنان بەلاقەدىبىت، بىنېرە، بشېر سىرسىم، التراخوما اعراض المرض و الوقاية منه، جريدة (فتى العراق)، العدد ۱۵۳، ۱۴، ب ۱۹۳۵.
۳۱. نادىە مسعود شريف الجراح، ژىدەرى بەرى، ب ۱۰۳-۱۰۴.
۳۲. ئىشنا زراف (التدرن الرئوى، السل الرئوى- Tuberculosis) ئىنشەكاقەگرە ژ تىقا ئەو كەسىن ئووشبوۋى ب ئىشنى بەلاقەدىبىت و ب رىكەكن ژ رىكان دگەھىتە سىھىن مرقۇى، و ژ قەخوارنا شىرىن نە تەغقىمكىرى ژ چىلا ئووشبوۋى ب ئىشنا زرافا چىلان بەلاقە دىبىت، بىنېرە عبدالاحد عبدالنور، التدرن الرئوى، جريدة الموصل، العددان ۸۲۸ و ۸۳۹، ۷ و ۹ تىموز ۱۹۲۴.
۳۳. وصفیه محمدشېخو، ژىدەرى بەرى، ب ۱۰۶.
۳۴. اللیشمانىا الحشوبىە، ب ناقى (كالازار Kalazar) ژى دەھىتەنىاسىن نرسناكترىن جۇرىن لىشمانىابە ژ بەركو نە تىن پىستى قەدگىت بەلكى دگەھىتە ھەموو ھناقىن مرقۇى، مىشەخورەكن ئاكشەنە پىشنى كو خولەكا كورنا ژىانى د گىانى مېشېندا ب داۋى دىنىت دگەھىتە گىانى مرقۇى، (طفیلی) لىشمانىا ھىرىش دىبەتە سەر وان شانەمىن ب ئەرگى بەرگىنا لەشى ژ مىكروپ و گىانىن نامو رادىن، ئەف نەخۇشېە دىبىتە ئەگەرى ئووشبوۋى ب نەخۇشېىن نا و ۋەرمىنا مىلاكن و خالخالكن و رھا نىفاگەھىن پىشنى (نخاع العظمى) و كرىكا لەمفاۋى و د بەردەوامىانەخۇشېىن دىبىتە ئەگەرى كىمھا سەنگا مرقۇى و كىمخوبىن و ئەگەر زوو نەخۇش نەكفىتە بەرچارەسىرىن د ئەنجامدا دىبىتە ئەگەرى مرنى، بۇ پىتر بىنېرە، جريدة الشرق الاوسط، العدد (۸۸۰۵)، ۱۶كانونالثانى ۲۰۰۳.
۳۵. محسن عبدالصاحب المظفر، ژىدەرى بەرى، ب ۱۸.
۳۶. سۇرك الحصبه (Measles)، نەخۇشېىەكا قەگر و بەلاقە ل سەرانسەرى جىھانى، پىرانىيا جازان وان زارۇكان دگىرتىن پىن ژىن وان ژ پىنج سالان كىمتر، ژ مىكروپەكى جىدىبىت، نىشانىن وى بىلندىوونا پلەپىن گەرماتىيا لەشى و بىنژىنەكا دژوار و رۇتدكىن چاقان پىشنى چوار رۇزان، ئەف نەخۇشېىە ژ ئەنجامى دەست لىدانى بەلاقەدىبىت، بىنېرە، نادىە مسعود شريف الجراح، ژىدەرى پەراۋىزى ب ۴۲ و مىچ سرحان ژىاب، ژىدەرى بەرى، پەراۋىزى ب ۱۱.
۳۷. سعید شامایا، ژىدەرى بەرى، ب ۱۱ افرام عيسى يوسف، ژىدەرى بەرى، ب ۱۷۰.
۳۸. سعید الحاج صديق الزخويي، لمحات من التراث و الاساطير في زاخو ۱۹۰۰-۱۹۱۱، (دهوك، ۲۰۱۰)، ص ۱۲۲.
۳۹. بۇ پىتر پىزانىنان دەربارە قى نەخۇشېىن و نەخۇشېىن دىتر ل زاخو بىنېرە، مجيد حاجى عبدالقادر، گوندى بوسەلىن ژ لاین نەخۇشېى و نەساخى و ساخلمى قە، ل: كۆمەلا پاراستنا كەلتورى كوردستانى/ زاخو، گوندى بوسەلى، (دهوك، ۲۰۰۸)، ل ۷۴ و لىدقدا، (الاب يوسف الازكىن) عبدالاحد، ژىدەرى بەرى، ب ۱۰۸ و لىدقدا، سعید الحاج صديق زاخوى، ژىدەرى بەرى، پەراۋىزى ۱۱۱ و ل دىقدا.
۴۰. ابو ھىلان، مەرەم بىن كولا رەشا چىلانە (الطاعون البقري) ژ ئەنجامى خافى و سەرچەمىياتى ب (ابو ھىلان) ھاتىبە ناكىرن، بىنېرە : نادىە مسعود شريف الجراح، ژىدەرى بەرى پەراۋىزى ب ۵۲.
۴۱. جريدة الوقائع العراقية، العدد (۵۴)، ۱۹ نىسان ۱۹۲۳.
۴۲. جريدة الوقائع العراقية، العدد (۴۹۸)، ۱۱ ايار ۱۹۲۵.
۴۳. المجل (Dourine)، ژ نەخۇشېىن مىشەخورانە، يەك ژ جۇرىن نەخۇشېىانە پىن ب اداء المصفيات (Try Panosomiais) دەھىتە نىاسىن، گەلمەكا بەرەلاقە ل جىھانى و ب رىكا جوبىوونى بەلاقەدىبىت و كىمجاران ب رىكا مىشنان بەلاقەدىبىت، دىبىتە ئەگەرى ھەودانا ئەندامىن زاۋى و دىبىت بىتە ئەگەرى كىمخوبىن ل جەم گىانەۋەران و كىمجاران ژى د بىتە ئەگەرى (فالنج) ئىفلىجىوونى بىنېرە، نادىە مسعود شريف الجراح، ژىدەرى بەرى پەراۋىزى ب ۵۳ : بۇ پىتر پىزانىنان دەربارە قى نەخۇشېىن بىنېرە، حىدر حمىد رىشىد، ژىدەرى بەرى ب ۲۲۳ و پىن دووقرا.
۴۴. جريدة (فتى العراق)، العدد (۱۲۲)، ۱۱ ايار ۱۹۳۵.

۴۵. جريدە (البلاغ)، العدد(۴۳۴)، ۳ ايلول ۱۹۳۵.
۴۶. د.ك. و، ملفات البلاط الملكي (وزارة الداخلية)، تقرير رئاسة الهيئة التفتيشية للمنطقة الاولى الموصل، المرقم (س/۱۰۳)، في ۲۶/۲۹ تشرين الاول ۱۹۳۵، التي وزارة الداخلية، الموضوع/ تفتيش مركز قضا زاخو، في الملفه ذات الرقم ۳۲-۵۰/۸۹۱۶.
۴۷. نسيبه عبدالعزيز عبدالله الحاج علاوي، زندهري بهري، بپ ۱۶۷، دەسپىكىن گرنگيدانا دولهتا ئوسمانى ب خزمهتگوزارپىن ساخله مېن دزفرتهقه ساللا ۱۸۴۰ئى، دەمى د قى سالىندا سېستىمىن كهرهتېنه ئانكو پارىزقانىيا ساخله مېن (الحجر الصحى) هاتىبه راجه هاندن، و تېدا داكوكى ل سهر دامه زراندا فەرمانگه مېن پارىزقانىيا ساخله مېن ل وىلايه تېن ئوسمانى زندهبارى دامه زراندا چەند فەرمانگه مېن پارىزقانىيا ساخله مېن ل دەرولزىن سنوورىن دولهتا ئوسمانى و بازرىن پېروز العبتات المقدسه، بنېره: لمى عبدالعزيز مصطفى، الخدمات العامة في العراق ۱۸۶۹-۱۹۱۸، اطروحة دكتوراه غير منشوره، كلية الآداب، جامعة الموصل- ۲۰۰۳، ص ۳۰۲
۴۸. ئىستارجيان: نۇشدار (گريگور نەبراھام ئىستارجيان ئى نەرمەنى ل ۱۷ جريا دووي ۱۸۸۵ئى ل بازرى كرماتىك ل دەقەرا كلىكيا يا تركيا هاتىبه سەردىبايىن، خواندنا دوانافنجى ل بازرى رهاين (ئورقه) خواندېه، ل ساللا ۱۹۰۶ ل كولىزا نۇشدارى يا بېمە شقىن هاتىبه وەرگرتن، ساللا ۱۹۱۲ئى ب داويىنايه و وەك نۇشدار ل مووسلى هاتىبه دامه زراندىن، بۇ پتر پىزانىنان بنېره، استارجيان، مذكرات دكتور استارجيان ۱۸۸۵- ۱۹۸۰، ترجمة: طارطين وارتانباي، (طرابلس، ۲۰۰۴)، ابراهيم خليل العلاف، الدكتور استارجيان و قصرة في الموصل، مجلة (الموصليات)، العدد ۲۹، شباط ۲۰۱۰، ص ۱۰- ۱۴.
۴۹. استارجيان، زندهري بهري، بپ ۲۵.
۵۰. بۇ پتر پىزانىنان ل سهر وان خزمهتېن ئىستارجيان ل قەزايى پى رابووي بنېره: زندهري بهري، بپ ۳۵-۳۶.
۵۱. هەمان زندهري، بپ ۶۳.
۵۲. ابراهيم خليل احمد، الاحلال البريطاني والمقاومة الموصلية (۱۳۳۶-۱۳۳۹مئش)/(۱۹۱۸-۱۹۲۱ز)، في موسوعة الموصل الحضارية، (الموصل، ۱۹۹۲)، مج ۵، ص ۲۳.
۵۳. استارجيان، زندهري بهري، بپ ۶۴.
۵۴. سبار كوكب على الجميل، النظام الاداري، في موسوعة الموصل الحضارية، مج ۵، ص ۱۴۵.
۵۵. المس بي، فصول من تاريخ العراق القريب ۱۹۱۴- ۱۹۲۰)، ترجمة: جعفر خياط، بيروت، (۱۹۷۱)، ص ۱۷۷-۱۷۹.
۵۶. ابراهيم خليل احمد، النشاطات الطبية والخدمات الصحية في العراق ۱۲۵۸- ۱۹۴۱، (الموصل، ۱۹۸۶)، ص ۲۷۱.
۵۷. ژنون الطائي، الاوضاع الادارية في الموصل خلال العهد الملكي ۱۹۲۱- ۱۹۵۸، (الموصل، ۲۰۰۸)، ص ۱۷۳.
۵۸. وزارة الداخلية، الدليل العراقي الرسمي لسنة ۱۹۳۶، بغداد، (۱۹۳۶)، ص ۴۲۲.
۵۹. طالب مشتاق: ل ساللا ۱۹۰۰ئى ل بازرى كازميه بى بهغدا هاتىبه سهر دىبايى، ژ مالبانه كا مەزن و هەبى و ناقداره، چەندىن پلەمىن بلند وەرگرتىنه، دوا جار باليوزى عىراقى بوو ل تركيا (۱۹۵۸- ۱۹۶۵)، ل ساللا ۱۹۷۷ئى وەغەرا داويى كرىه، بۇ پتر پىزانىنان، بنېره پەرتووكا وى، اوراق ابامى بغداد و العراق و الوطن العربي، (بغداد، ۱۹۸۹)، ص ۳۰۵- ۳۰۷.
۶۰. وهسى عميدو لىيلاه، ل ساللا ۱۹۱۳ئى ل حجازى هاتىبه سەردىبايى، هەتا ساللا ۱۹۲۶ئى خواندنا خو ل بازرى مەكەھى خواندېه، پاشتر گەھشقىه دەرئى شاھى و وزارتە دەر قەيا عىراقى، ب پىشتەقانىيا نورى سەعیدى ازندهبارى مرقوقانىيا وى دگەل مالبانا شاھى كو ببوو خالى شاھى، وەك وەصرى يان وەسىه ندار ل سهر مير فەيسەلى هاتەراگە هاندن هەتا مير فەيسەل دگەھىته ژىن وەرگرتنا دەسنەلاتى شاھىنى امەلكى، ل ۱۴ ئېرمەھا ۱۹۵۸ئى دگەل مالبانا شاھىن عىراقى ل كوچكا رەحاب كوچكا شاھىنى يا عىراقى هاتەكوشتن، بۇ پتر پىزانىنان بنېره، علاء جاسم محمد الحري، رجال العراق الملكى، (لندن، ۲۰۰۶)، ص ۲۷- ۳۶.
۶۱. بنگه مېن ساخله مېن بىن گەروك: ژ ھندەك ترومبىلېن ب قەبارەكى مەزن و نايبەت ب كارىن ساخله مېن پىكەھانبوو. سەد دانە ژى د رىكا ھندەك برىكارانرا ژ بىرتانيا ھانبوونە كرىن، جەھ دەھ نەخۇشنان تېدا ھەبوو، قان ترومبىلان ب مەرەھا پىشكىن و چارەسەرىيا نەخۇشنان ھەفتىن دو سەرەدانىن رىكخستى بۇ گوندان دكرن، نەخۇشېن مەترسى ل سەر ژيانا

۱۰۸. وان ھەي دېرنە باژىران و ل نەخۇشخانەين مەزەن دىقاندەن بىنېرە، غروبە جەمىل مەھمۇد الطائى، موقەف الاحزاب السىياسىة من القضايا الاجتماعىة فى العراق ۱۹۴۶-۱۹۵۸، رسالە ماجىستىر غىر مەنشورە، كلىة الاداب، جامعة الموصل، ۲۰۰۱، ص ۱۸.
۱۰۹. طالب مشتاق، رحلة الامير، ج ۱، ص ۲۹-۴۰.
۱۱۰. ژنون الطائى، ژئدەرى بەرى، بئ ۱۱۷۴ محمود الحاج قاسم، تاريخ الطب في الموصل عبر العصور، (د. م. ۲۰۰۷)، ص ۹۵.
۱۱۱. چوارچووقى گىزىكىدانا حكوۋەتا عىراقى ب سامانى ئازەلى و ب مەرەما نەھىلانا بەلاقبونا نەخۇشپىن فەگر و ب ساناهىكرنا ھنارتنا ئازەلى بۇ دەرۋە و پاراسننا ساخلەمىيا ئازەلى و دانا راپۇرتىن ساخلەمىن دو قەرمانگەھىن بەيتەرى ل ھەرىكەك ژىنگال و زاخۇ دامەزاندەن، بىنېرە جىردە البلاغ، العدد ۱۱۶، ۱۴ كانون الاول ۱۹۳۲.
۱۱۲. الدليل العراقى الرسمى لسنة ۱۹۳۶، ص ۲۴۳.
۱۱۳. جىردە (العقاب)، العدد (۴۷۷)، ۲۰ كانون الاول ۱۹۳۸.
۱۱۴. جىردە (نصير الحق)، العددان (۳۴۵) (۳۴۵)، ۴ ئىژار و ۴۱ نوموز ۱۹۴۵، جىردە (فتى العراق)، العدد (۱۰۵۸)، ۴ تشرىن الاول ۱۹۴۵؛ جىردە (نصير الحق)، العدد (۱۰۵۸)، ۲ حىزىران ۱۹۴۶؛ جىردە (الھلال)، العدد (۴۵۰)، ۲۰ حىزىران ۱۹۴۶؛ جىردە (فتى العراق)، العدد (۱۱۳۱)، ۲۰ نوموز ۱۹۴۶؛ ابو ھىلان، بىنېرە پەراۋىزى ھۇمار ۴۰، بىنېرە نادىبە مەسعود شىرف الجراح، ژئدەرى بەرى، پەراۋىزى ب ۵۳.
۱۱۵. جىردە (النضال)، العددان (۳۴) (۳۵)، ۲۳ نوموز و ۵ تشرىن الاول ۱۹۴۸، جىردە (فتى العراق)، العدد (۱۳۴۱)، ۱۴ نوموز ۱۹۴۸.
۱۱۶. جەمىل زىتو عبدالاحد، قىرە سىناط روضە فى بطون الجبال، مجلة (الصوت الكلدانى)، العدد ۱۰-۲۰، ص ۴۸؛ اقرا م عىسى يوسىف، ژئدەرى بەرى، ب ۲۱۷.
۱۱۷. جىردە الوقائع العراقية، العدد ۳۸۸، ۲۲ كانون البانى ۱۹۲۶؛ نادىبە مەسعود شىرف، ژئدەرى بەرى، ب ۳۹.
۱۱۸. بابا برھاد، ل سالا ۱۸۸۰ئى ھاتىبە سەر دىيائى، نۇشدارەكى ژنانى خودان ئەزمۇنەكا بەرقەرھە دەمى گىرۋوبونا زارۇكبونى، ل سەر بىئاننى ئەزمۇون و بىنى خواندەنەكا زانستى فىرۋوبىە باۋەرناما مولەتا كاركرنى د قى وارىدا نەبوو، نۇشدارى كەنەدى سەرۋىكى پىشكا ژنان ل كولىزا نۇشدارىيا بەغدا ئەزمۇون پىكر و د ئەزمۇونىندا سەرگەت، سالا ۱۹۳۹ نورىنگەھەكا تاپبەت ل مووسلىنى ھەبوو، بىنېرە نادىبە مەسعود شىرف الجراح، ژئدەرى بەرى، پەراۋىزى ب ۲۹.
۱۱۹. جىردە الوقائع العراقية، العدد ۳۸۸، ۱۲ كانون البانى ۱۹۲۶.
۱۲۰. وصفىيە مەھمۇد شىخو، ژئدەرى بەرى، ب ۱۰۸-۷۴، الدليل العراقى الرسمى لسنة ۱۹۳۶، ص ۲۵۰؛ مەھمۇد الحاج قاسم مەھمۇد، تاريخ الطب في الموصل، ص ۹۶.
۱۲۱. د. ك. و. م. ملفات البلاط الملكى (وزارة الداخلية)، تقرير رئاسة الهيئة التفنيشية للمنطقة الاولى الموصل، المرقم اس/۱۰۲، فى ۲۹/۲۶ تشرىن الاول ۱۹۳۵، الى وزارة الداخلية، الموضوع/ تفتيش مركز قضاء زاخو، فى الملف ذات الرقم ۳۲۰۵۰/۸۹۱۶.
۱۲۲. جەغفەر مەھمۇد كەرىم، سالا ۱۹۱۰ ل ناھىيا زىيائىيە قەزا بەدرە لىوا كوت ژ مالبانەكا كوردىن فەلىلى ھاتىبە سەردىيائى، خواندەن سەرتائى و دوانا قىجى و زانكۇ ل بەغدا خواندىنە، سالا ۱۹۳۶ باۋەرناما كولىزا نۇشدارى ۋەرگرتىيە و بوويە دكتور، سالا ۱۹۳۹ئى دەست ب چالاكىين سىياسى كرىيە و چوويە د رۇزىن حىزبا (ھىوا) و دەمى پارتى دىمكراتى كوردى ھاتىبە دامەزاندەن ھەك ئەندامى مەكتەبىا سىياسىا پارنى ھاتىبە ھەلمىزارتى، رۇزا ۱ تەباخا ۲۰۰۰ئى ۋەغەرا داۋىز كرىيە، بىنېرە، مجلة (الصوت الاخرى)، العدد ۲۹۲، ۲۶ ئىيار ۲۰۱۰، ص ۲۲.
۱۲۳. وصفىيە مەھمۇد شىخو، ژئدەرى بەرى، ب ۱۰۸.
۱۲۴. مەھمۇد شىخ سەين جەسو الرىكانى، سىنجاڭ فى العہد الملكى (۱۹۲۱-۱۹۵۸)، دراسە تاريخىيە، كلىة الاداب، جامعة الموصل، ۲۰۰۷، ص ۱۶۱.
۱۲۵. جىردە (الموصل)، العدد ۱۷، ۱۷۹۶، ۲۷ شىباگ ۱۹۴۷.
۱۲۶. وصفىيە مەھمۇد شىخو، ژئدەرى بەرى، ب ۱۰۸.
۱۲۷. جىردە (فتى العراق)، العدد ۴۰۵۶، ۲۳ ئىيار ۱۹۵۷.

۸۲. بىئىرە دەقن باوهرنامى ل: سەئىد الحجاج سەئىد زاخوى لەمحات من التراث و الاساطير. ص ۱۲۷.
۸۳. وصفیه محمد شىخو، ژىندەرى بەرى، بپ ۱۰۹.
۸۴. ھىندى پەپوھىدى ب فەكرنا پەكەمىن دەرمانخانە ل زاخۇ ھى دەپنەقەگىزان كۆل ساللا ۱۹۴۷ئى ژ ئالىنى ئىبراھىم عەبدوللا جەرجىسۇ ھاتىيەقەكرن، پىشتى نىفا دووى ژ سالىن پىنجىان ل پىشانكەھا ھىلال كو بەك ژ پىشانكەھىن بازرگانىن زاخۇ بوو دەرمان دەھاتنەفرۇشتىن. بىئىرە: سەئىد الحجاج سەئىد الزاخوى، زاخو فى الماضى و الحاضر. ص ۲۰۷.
۸۵. بۇ پىتر پىژانىنان بىئىرە: وزارة الشؤون الاجتماعية، مديره النفوس العامة. احصاء السكان لسنة ۱۹۴۷. بغداد، ۱۹۵۴. ج ۴. ص ۴۷.
۸۶. وزارة الداخلية، دليل المملكة العراقية لسنة ۱۹۳۵-۱۹۳۶، بغداد: ۱۹۳۵، ص ۳۹۶-۳۹۷؛ جريدة (الفتى العراق)، العدد ۱۶۰، ۱۹ ايلول ۱۹۳۵.
۸۷. د.ك. و/ ملفات البلاط الملكي اوزارة الداخلية)، تقرير رئاسة الهيئة التفيشية للمنطقة الاولى الموصل، المرقم (س/۱۰۳)، في ۲۹/۴۶ تشرين الاول ۱۹۳۵، الى وزارة الداخلية، الموضوع/ تفتيش مركز قضاء زاخو، في الملف ذات الرقم ۳۲۰۵۰/۸۹۱۱.
۸۸. جريدة (الفتى العراق)، العدد (۱۷۱)، ۲۴۹، ۲۶۱، ۲۷ تشرين الاول ۱۹۳۵، ۱۰ ئب ۱۹۳۶، ۹ تشرين الاول ۱۹۳۶.
۸۹. روزا ۱۹ نادارا ۱۹۴۸ئى كۆمەلا پاراستنا زارۇكان ل عىراقى ھانىيەدامەرزاندن، پاراستنا مافىن زارۇكان و ساخلمەمىيا وان، دابىنكرنا پىنقىياتىن ھەرەپىندقى ژ خوارىنى و قەخوارىنى و دەرمان و يارىگەھان زىندەبارى دامەرزاندنا سازىن ساخلمەمىي و خىرخوازىنى ژ گىرنگىرىن ئارمانجىن وى بوون. ھادى پىنجى و ھەفتى ژ پەپەرەھى ناقخۇپىن كۆمەلى داکوكىن ل سەر دامەرزاندنا لقىن وى ل پايىنەختىن و لىوایان دكەت، بۇ بىرتقىمىرنا كارووبارىن خۇ كۆمەلەھا پىشتىگەرم بوو ب بەخىشىتىن خىرخوازان و ھارىكارىن حكۆمەنى و ھارىكارىن ئەندامان و پىشتىگىرىن گىشتى. بىئىرە: نادىبە مسعود شريف الجراح، ژىندەرى بەرى، بپ ۸۴-۸۵.
۹۰. بۇ پىتر پىژانىنان ل سەر كۆمەلى بىئىرە، ژئون الكالى، ژىندەرى بەرى، بپ ۱۶۲-۱۶۳، نادىبە مسعود شريف الجراح، ژىندەرى بەرى، بپ ۸۴-۸۵.
۹۱. نادىبە مسعود شريف الجراح، ژىندەرى بەرى، بپ ۶۳.
۹۲. جريدة (البلاغ)، العددان ۹۵۲ و ۹۵۳، ۱۲ و ۱۶ شىباگ ۱۹۴۱.
۹۳. جريدة (نصير الحق)، العدد ۱۰۲، ۱ كانون الاول ۱۹۴۴.
۹۴. نادىبە مسعود شريف الجراح، ژىندەرى بەرى، بپ ۷۸.
۹۵. جريدة (نصير الحق)، العدد ۱۷۳، ۴۷ ئب ۱۹۴۳.
۹۶. نادىبە مسعود شريف الجراح، ژىندەرى بەرى، بپ ۱۰۴.
۹۷. وصفیه محمد شىخو، ژىندەرى بەرى، بپ ۱۱۱.
۹۸. تىفونىد (Typhoid) نەخۇشىيەكا فەگىرە، نەگەرى وى مىكروپەكى تايەتە ھىزىش دەرتە سەر رىفىكىن ھوور و دىبىت بىيە نەگەرى ژ دەستدانا ژانا نەساخى، بىئىرە: نادىبە مسعود شريف الجراح، ژىندەرى بەرى پەراويزى بپ ۹، ژ نىشانىن فى نەخۇشىن بىندىبوونا پلەيىن گەرماتيا لەشنى مروقى دگەل نەمبەلى و خاقىبوونا مروقى و ژ دەستدانا چىژا خوارىن سەرىنشان و رەھقىن و ژانا ماسوولكان و كىمبوونا لىدانا دلى دگەلدا دەيىن، ب رىكا ئافىن و ئاخى و جلك و ئامان و كەرەستەيىن نەخۇشى بكارئىنايىن بەلاقەدبىت، مېش ژى نەساخىن ژ كەسىن نەخۇش قەدگۆھىزىتە پىن ساخلمە، بىئىرە، وميض سرحان ذىاب، ژىندەرى بەرى، پاراويىزى بپ ۵۴.
۹۹. فورىچە (السعال الديكى- Whooping cough)، ژ نەخۇشىيىن فەگىرە زارۇكان دگىرت ژ نىشانىن وى كوخكەكا بەيىز و دۇزار ب دەنگەكى مىنا دەنگىن دىكىلى گەلەك جاران فورىچەيىن خويىن دگەلدايە، بىئىرە: نادىبە مسعود شريف الجراح، ژىندەرى بەرى، پەراويزى بپ ۴۹.
۱۰۰. د.ك. و، ملفات البلاط الملكي اوزارة الداخلية)، تقرير تجوال الموظفين الاداريين، تقرير الاداري لمدير ناحية السندي لشهر تشرين الثاني ۱۹۵۵، في الملف ذات الرقم ۵۲۰۵۰/۹۵۴۰.
۱۰۱. د.ك. و، ملفات البلاط الملكي (وزارة الداخلية)، تقرير المفتش الاداري عبدالرزاق شكاره، المرقم ۴، في ۱۰ كانون الثاني ۱۹۵۴، الى وزارة الداخلية، الموضوع/ تفتيش مركز قضاء زاخو، في الملف ذات الرقم ۳۲۰۵۰/۸۳۴۴.
۱۰۲. حيدر حميد رشيد، ژىندەرى بەرى، بپ ۲۹۵، تىشتى سەرنجراكىش ئەوھ كو ھىندەك فەدگىرىن د دەمى فەكۆلىنىدا شەفرەفىنك و حاجى رەشك ل زاخۇ د ژۆبوون و ب خوارنا وان پىنشىبان ھارىكاريا ژاناقىرنا نەخۇشىيا مەلارىيىن ل زاخۇ دكر، بىئىرە، وصفیه

- محمد شىخو، ژىندەرى بەرى، بپ ۱۱۱.
۱۰۳. م. م. ن. ئەملاك الحكومىة و تعبيرها فى قضاء زاخو. كتاب قائمقامية قضاء زاخو. المرقم ۵۰۶. فى ۴۹ كانون الثاني ۱۹۵۵، الى متصرفية لواء الموصل. الموضوع/ بناية مستوصف العاصي في مركز ناحية السليفاني، في المملعة ذات الرقم ۵/۱۲۳. المكتبة العامة، مدينة الموصل.
۱۰۴. جريدة الفنى العراقى، العدد ۱۳۴۱، ۲۴ تموز ۱۹۴۸. جريدة انصير الحق، العدد ۱۳۴۹، ۲۴ تموز ۱۹۴۸.
۱۰۵. جريدة انصير الحق، العدد ۱۸۸، ۲۵ اذار ۱۹۵۱؛ جريدة اللواء، العدد ۲، ۱۰ ايلول ۱۹۵۱.
۱۰۶. جريدة انصير الحق، العدد ۷۰۴، ۱۴ ايلول ۱۹۵۱.
۱۰۷. وصفية محمد شىخو، ژىندەرى بەرى، بپ ۱۱۲.
۱۰۸. ئەسرىن دەرىن شارهزا (حەكىمەكا) خودان شىبانوو بۇ پاقزىكرنا گەورىن ژۇزىيان الديدان الشرىطية ئەوین ب رىكا فەخوارنا ئاغا كانى و برىكان دگەهشتە گەوریا مرقى. فى ژنى ب رىكا تىكەلكرنا هندەك گىابان دگەل هووركى لىموندىن پىشتى تىكەلكرنا هەربويان ئەف تىكەلەپە دكرەناف لەقەنى و لەقەن دكرە نواف دەقى نەخۇشید! پىشتى كو پىدكرە د لەقەنیدا ئەف كەرەستىن تىر دگەهشتە نواف گەوریا مرقى و پىشتى دەمەك كىم ئەف كرمە ژ گەورىن قەدیوو و پىشتى خوینەكا كىم كو ژ ئالىن كرمىقە دەتەمىزتن دەفایزتە دەرقە. بنىره: وصفية محمد شىخو، ژىندەرى بەرى، بپ ۱۲۸.
۱۰۹. هەمان ژىندە.
۱۱۰. سعید الحاج صدیق زاخوى، لمحات من التراث و الاساطير، ص ۱۲۹ - ۱۳۰.
۱۱۱. هەمان ژىندە، بپ ۱۱۸.
۱۱۲. وصفية محمد شىخو، ژىندەرى بەرى، بپ ۱۳۸.
۱۱۳. بۇ زانىنا ئەو خىزانتىن دىترىن زاخۇ بىن ئەف كارە دكر بنىره: سعید الحاج صدیق الزاخوى، ژىندەرى بەرى، بپ ۱۲۰ - ۱۲۱.
۱۱۴. بۇ زانىنا ئەو مەزارىن دىترىن خەلكىن زاخۇ سەرەدانا وان دكر بنىره: سعید الحاج صدیق الزاخوى، ژىندەرى بەرى، بپ ۱۱۴ - ۱۱۶.
۱۱۵. الاب بولدۇ. مرگىنبەدەرەكن دومونىكانىن كەقن و زانا بەك گىاباسىن و نۇشدار و نشتەرگەرەكن خودانىشان بوو. سالا ۱۷۷۹ ل زاخۇ مریه، دەنتەقە گىران كو بەرەوام كوربىن مووسلمان و جوصى (بەھودى) و مەسىحى ب مەرەما چاكبوونەقن ژ تابى سەرا مەزارى وى دەا. بنىره: الاب توماس بوا، معرفه الاكرام، ترجمه باقى نارام، (بىروت: دت)، ص ۸۶.
۱۱۶. خوین بەردان د وەرزى بەارىندا بۇ هەر كەسەكەن هەست ب گىزبوونى يان گرانىيا لەشى يان دلنەچوونە خوارىن دكر، دا كەسەن پىدقى ل سەر كورسىيەكى روونەخوار ژ نىقا سلالقە دەتەرەوسكرن، پىشتى كو چەقوكا حەلاقى ب سىپىرتوى تەقىمدكر دو خىچىن بچووك دناقەرا هەردو ملین نەساختى دكرن و كولندەكن هىككىن قالا دادانا سەرنالىەكن برىنن خوینا ژ برىن بەركەت تىدا كۆمدكر و هندەك جاران كولند تى دىوو و ئەو خوین درىشت جارەكا دى دادانا بەر برىنن هەتا خوین بىريا و نەساخت تەنا دىوو. بنىره: وصفية محمد شىخو، ژىندەرى بەرى، بپ ۱۲۹.
۱۱۷. هەمان ژىندە.
۱۱۸. ئەلباس ساوا: سالا ۱۸۹۱ئى ھاتىيە سەردىيائىن ىن نافداروو ب قەكرتا ئەندامىن شكەستى ىن لەشى، چەند دەھ سالاكان ئەف كارە بى بەرامبەر ئەنجامدەا. بنىره: الاب يوسف (لازكىن) عبدالاحد، بىرسقىن عبر التاريخ، (د.م: ۲۰۰۵)، ص ۴۸.
۱۱۹. هەمان ژىندە.
۱۲۰. وصفية محمد شىخو، ژىندەرى بەرى، بپ ۱۲۹.
۱۲۱. نادىه مسعود شريف الجراح، ژىندەرى بەرى، بپ ۲۷؛ سعید الحاج صدیق الزاخوى، ژىندەرى بەرى، بپ ۵۸.
۱۲۲. خانون گورگىس، سالا ۱۹۰۹ئى ل بىرسقىن ھاتىيە سەردىيائىن، داپىر الاب يوسف (لازكىن) عبدالاحد و دايكا شەماس ائىشو بىرسا، چەند دەھسالەكان كارى داپىركىن بى بەرامبەر ل بىرسقىن و گوندىن دەوروبەرىن وى دكرن. ھەرەسان شارهزائى د وارىن دىترىن نۇشدارىيا مللى و چارەسەر كونا سوتبان و هندەك نەخۇشىين سىك ھەبوو. بنىره: الاب يوسف (لازكىن) عبدالاحد، بىرسقىن عبر التاريخ، بپ ۴۸.
۱۲۳. هەمان ژىندە.
۱۲۴. نزار حنا النيراني، دىرابون بىن الماضى و الحاضر، (بغداد: ۲۰۰۴)، ص ۳۲.

بەھدىنان د رۇژنامەيا (موصل)

۱۹۰۶-۱۹۰۲ دا

پ. د. خىللىلى مىراد

زانكۇيا سەلاھەددىن كولىزا نادابى

پ. د. ھوگر تاهىر توفىق

زانكۇيا زاخۇ- كۆلىزا زانستىن مۇئاھىدە

وەرگىران: سالج يوسف سونى

كورت:

ب بۇرنا دەمى ئىندە و سەرەكانىين دېرۇكى
زى گوهورىن ب سەردا دەين. دگەل گوهورىنا ژيانا
مۇئاھىدەتى گوهورىن دكەقىتە لايەتنى رۇشنىبىرى زى.
ھۇسا. دېرۇكا كەقن ئىندەرىن خۇ ھەنە و ئەو ئىندەرى
دجودانە ژ ئىندەرىن سەردەمىن ناغىن و د جەھى خۇدابه
ئەف تىشتە بۇ دېرۇكا نوو و ھەقچەرخ زى بەيتتە گۇتن.
ئەقرو رۇژنامەقانى بوويە ئىندەرىك بۇ نغىسىنا
دېرۇكى. نەخاسمە زى بۇ دېرۇكا ھەردو سەدسالىين
۱۹ و ۲۰ ئى. فىنجا ھەكە رۇژنامەقانى يا گىرنگ بىت
ژ بەرگو بوويە ئىندەرىك بۇ دېرۇكى. يا ئەرى گىرنگىيا
وئ دى چەند بىت بۇ دەقەرەكا دېرۇكەكا نغىسىكى
نەبىت و خەلكى وئ تىشتەك ل پاش خۇ نەھىلاىت
قەكۆلەر پىن بىشېت خۇ داھىلبەتە ناف كوپرىيا دېرۇكا
وئ. كو ئەف گۇتنە ھەتا پلەبەكا بلند ل سەردا بەتتە
قنى قەكۆلىنى زى دگونجىت.

رۇژنامەيا (موصل) زى ئىكە ژ وان ئىندەرىن گەلەك

كىمىن ل سەردا دېرۇكا دەقەرا بەھدىنان نغىسى كو
د فولكلۇرى وئ بى زاردەف دا ب دەقەرەكا خودان
دېرۇكەكا دېرىن دەيتە ل قەلمەدان. لى دېرۇكا
نغىسىكى قنى راستىن پىشتراست ناكەت راستى زى
يا ئەعلە ھەروەكى د پەندىن فولكلۇرىين دېرۇكى دا
دەيتە گۇتن.

پىشگۇتن:

نەوېن قەكۆلىن ل سەردا دەقەرا بەھدىنان دكەن
كو ئەف دەقەرە دكەقىتە كوردستانا عىراقنى و ل
سەردا توخىبى تىركىيا^(۱)، روى ب روى كېشەبەكن دىن.
چونكى تىشتەكن كىم ل سەردا قنى دەقەرا مەزىن و
بەرفرەھ ھاتىبە نغىسىن و دېرۇكەكا نغىسىكىيا
ھەزى رۇلى وئ نىبە ھەر ژ سەردەمىن بۇرى بگرە
نانكو ژ سەردەمىن ئىمپىراتورىيا ئاشوورى و سەردەمىن
ناغىنىن ئىسلامى ھەتا دگەھىتە دېرۇكا وئ يا داوبىيا
سەردەمىن ئىمپىراتورىيا ئوسمانى و ھەتا نۆكە. ئەو

رۇزا (۱۹۰۲/۱/۱۹) ئى دەرگەھىنى ھەتا ھۇمارا (۸۱۱) يا رۇزا (۱۹۰۶/۳/۸۱) ئى دەرگەھىنى نە و ب سوپاسى قە رادەستى مە كرن و مامۇستا دكتور خەلىل عەلى مراد ھەر تىشتەكى د قان ھۇماران دا يىن پەيوەندى ب بەھدىنان قە ھەى وەرگەپراينە.

رۇزنامەيا (موصل) ب ئىكەمىن رۇزنامە دەيتە ھۇمارتن ل باژىرى مووسل دەرگەھىتت كۆ ئەقە رۇزنامەيا فەرمىيا قى وىلايەتى بوو و ھەر حەفتىن جارەكى ب زمانى توركى يىن ئۇسمانى دەرگەھىت، ھۇمارا ئىكى يا وى ل رۇزا ۲۵ ئى خىزىرانا سالا (۱۸۸۵) ئى ب چوار بەرىمىن قەبارەين ئاقىن ۲۷×۴۳ سم) دەرگەھىتتە، د بەرىمىن ئىكى يى وى دا و ل بن لۇگۈين وى ھاتىيە دياركن كۆ ئەقە رۇزنامەيا فەرمىيا وىلايەتى يە و حەفتىن جارەكى دەرگەھىت رۇزنامەيا (موصل) ھەتا ھەلبوونا شەرى جىھانىن ئىكى ل سالا (۱۹۱۴) ئى بەردەوام بوويە، ھەروەسا پىشتى باژىرى مووسل ل سالا (۱۹۱۸) ئى ژاينى برىتانيا قە ھاتىيە داگىر كرن، دوبارە رۇزنامە دەرگەھىت و ھەتا سالا (۱۹۲۴) ئى يا بەردەوام بوو.^{۱۲}

ئەف رۇزنامە وەك ئۇرگانا حكۇمەتا ئۇسمانى ل وىلايەتا مووسل بوو، ژ بەر ھندى، دى بىنين گەلەك پويىتە ب دەنگ و باسان داىە، دەنگ و باسىن دامەرزاندنى، سەرەدانان، باج و خويكان، كارەساتىن خورپىتى بەلاق كرىنە، ل سەر قى بنواشەى، مرقۇف چ خوشىن ژ خواندنا وى ناينىت ھەروەكى ژ خواندنا رۇزنامەيىن دى دىنىت يىن ھۇماركا بەرىمىن خۇ بۇ كارووبارىن ھزرىن پەيوەندى ب جفاك و دەقەرى قە ھەين تەرخان دكەن، كۆ ھەرقى مەسەلن كارىگەرىيا خۇ ل سەر قى قەكۈلىنن ب خۇ ژى ھەبوويە، چونكى گەلەك جارار ژ بەر زۇرىيا دەنگ و باسان د بياقەكى دا، خواندەقان ھەست ب بىزارىن دكەت، لىن دىياندايە ئەف قەكۈلىنە بىتە شەنگستە بۇ قەكۈلىنن دى يىن پەيوەندى ب قى دەقەرى قە ھەين، چونكى زانىارىن باش ل سەر دەقەرا بەھدىنان يىن دەستپىكا سەدسالىيا بىستىن تىدا ھەنە،

ل دووف وان زانىارىن رۇزنامەيا (موصل) بەلاق

تشتى ل سەر قى دەقەرى ھاتىيە نقىسپن ژى ھۇماركا بەرتووكىن كىمەن و دىرۇكنقىس و قەكۈلەران ژ دەقەرىن ھوورن دىرۇكى يىن بەھسىن دىرۇكا كوردستانى و دەقەرى ب گىشتى دكەن قىداينە و كۆم كرىنە، ژ بەر ھندى، ھەر تىشتەكى پەيوەندى ب قى دەقەرى قە ھەبىت بەيتە دىتن كارەكى گەلەك كرىنە، ژ بەركو دى قالاتىيەكى د دىرۇكا بەھدىنان دا پركەت، چونكى گەلەك جارار بەھدىنان و خەلكى وى دەيتە غەبىيەلۇكرن و وەسا دەيتە ل قەلمەدان چ رۇل د دىرۇكا كوردستانى دا نەبن دەمى دگەل دەقەرىن دى يىن كوردى دەيتە ھەقەبەركرن، بۇ زانىن ژى، شەرەفخاننى بەدلىسى، ئىكەمىن دىرۇكنقىسىن كورد، ب ئاواپەكى جياواز بەھسىن قى دەقەرى كرىيە و وەسا ديار كرىيە كۆ بەھدىنان ل سەردەمى وى ل سەدسالىيا شازدى دا زاپىنى داروگەھا (قىبىلەگەھا) زانىست و زانىن كوردستانى بوويە، نەخاسمە ژى ل سەردەمىن حوكمدارىيا مىرگەھا بەھدىنان كۆ باژىرى ئامىدىن پايتمەختى وى بوو.^{۱۳}

ژ بەر ھندى، بايەتن قى قەكۈلىنن كرىگىيەكا مەزىن بۇ دىرۇكا بەھدىنان ھەيە و ژيانا وى يا سالىن ۱۹۰۶-۱۹۰۲ ئى رۇھن و ئەشكەرا دكەت، ئەقە ژى ژ وان نقىسىنان ديار دىت يىن د رۇزنامەيا (موصل) دا ھاتىيە بەلاقكرن و ئەف نقىسىنە ئەشكەرا دكەن كۆ ئەف دەقەرى وى دەمى د ھاوېشبوونەكا رىزەيى دا ژايە، بەرۇقازى ھەياما پىشتى كۆدەتاي ئۇسمانى يا سالا (۱۹۰۸) ئى، كۆ بزاقەكا كوردى ب رىبەرىيا شىخ غەبدولسەلام بارزانى ل دەقەرى ھەبوو.

دشاندا نەبوو ھەمى ھۇمارتن قى رۇزنامەين بەيتە پەيداكرن، ھەروەسا نۇكە ژى ب زەحمەتە ھەمى ھۇمارتن وى بەيتە كۆم كرن، چونكى ھۇمارتن وى ل ناقبەرا كۆمەكا قەكۈلەر و رۇشنىبىرتىن عىراقى و كورد بزالە بوويە، لى ژ خوشبەختى ھىژا (رەفىق سالىح) سەرپەرىشتى - بىنكەى (ژىن) يى قەژاندنا كەلەپوورى بەلگەنامەيى و رۇزنامەقانىيا كوردى ل باژىرى سلىمانىن - شىياپە (۱۵۰) ھۇمارتن وى ب دەست خۇ بىخت، كۆ ئەو ژى ژ ھۇمارا (۱۶۲) يا

ئاف بەرپەرىن خۇ دا بەلاڧكىرىنە كو ئەف دەڧەرە وى دەمى ژ لاين كارگىرى ڧە سەر ب لىوا مووسل بوو كو ئافەندا وىلايەتى بوو^{۱۱}، دەمى پىداچوون ب وان دەنگ و باسان دا دەيتە كىر، گەلەك باش ھېلىن كارگىرىيا ئۇسمانى ل ڧى دەڧەرى ئەشكەرا دىن، ئەڧە ژى ديارترىن ئەو زانبارىنە يىن رۇئنامەيا (موصل)، د ڧى بياڧى دا بەلاڧ كىرىن،

۱ - قەزا دەھۆك:

دەمى پىداچوون د ڧى رۇئنامەين دا دەيتە كىر، باش ديار دىت كو دەنگ و باسین ل سەر ڧى قەزابى كو مەزىنترىن قەزايا كوردىيە ل دەڧەرا بەھدىنان ھەرۋەكى وى رۇئنامەين ب خۇ ژى ئەو چەند ديار كرى^{۱۲}، دەنگ و باس ل سەر دكېم ھەكە بەھنە ھەڧبەر كىر دگەل قەزابىن دى يىن ۋەكى زاخۇ، ئامىدىن و ناكرى، لى سەربارى ڧى كىمىي، رۇئنامەين زانبارىن گىرنگ ل سەر ڧى قەزابى بەلاڧ كىرىنە و رۇناھى ئىخستىيە سەر ئاڧىن قائىمقامىن دەھۆك و ديارترىن كارىن وان و جڧاتىن قەزابى و دادوهرىن وى.

ژ دەنگ و باسەكى ھۇمارا رۇژا (۱۹۰۲/۱۰/۱۱) ئى يا رۇئنامەيا (موصل) ديار دىت كو (عزەت ئەڧندى) قائىمقامىن دەھۆك بوويە، د وى دەنگ و باسى دا ھاتىيە كو ئەو (ئانكو عزەت ئەڧندى) بۇ ۋەرگىرنا ھىدەك رىنمايىيان سەرەدانا ئافەندا وىلايەتا مووسل كرىيە^{۱۳}، ھەرۋەسا دەمى ب ھۇمارىن رۇئنامەين دا دچىن ئەشكەرا دىت كو (عزەت ئەڧندى) ژ پۇستى وى ھاتىيە لادان و (ئىبراھىم نەجاتى ئەڧندى) ۋەك قائىمقام ل شىوونى ھاتىيە دامەزراندن و د ھۇمارا رۇژا (۱۹۰۳/۱۱/۵) ئى دا دەنگ و باسەك ھاتىيە بەلاڧ كىر و تىدا ھاتىيە، ل دووڧ قەرمانا ۋەزارەتا ئاڧخۇ قائىمقامىن بەرى يى قەزا اسروچ) كو سەرب وىلايەتا ھەلەين يە ل پۇستى قائىمقامى دەھۆك ھاتىيە دامەزراندن، پىشتى قائىمقامى وى (عزەت ئەڧندى) ژ وى پۇستى ھاتىيە لادان^{۱۴}، رۇئنامەين د ھۇمارا رۇژا (۱۹۰۳/۱۲/۲۴) ئى دا دىسان بەھسى ڧى چەندى كرىيە و تىدا گۇتتە كو (ئىبراھىم نەجاتى ئەڧندى)

كىرىن و ھەر ئىك ل دووڧ گىرنگىيا وان، مە پلانەك بۇ ڧى ڧەكۇلىنى دانا و كىرە ھەڧت تەوەر و ھەر تەوەرەك ژى بو جۇرىن وان دەنگ و باسین ل سەر بەرپەرىن وى ھاتىنە بەلاڧكىر بۇلىن كىر، دىياندايە ژى ب ڧان پىرسىارىن ل خوارى ب وان تەوهران دا بچىن، وى دەمى ژىان ل بەھدىنان يا چەوان بوو؟ ئاۋايى كارگىرىيا ئۇسمانى ل وى دەڧەرى يا چەوان بوو؟ ديارترىن كىشەيىن روى ب روى دەڧەرا بەھدىنان دىوون چ بوون ؟ ئايا خەلكى بەھدىنان پىشكداريەكا كارىگەر دناڧ ھوكمەتا ئوسمانى دا كرىيە ؟ ديارترىن كىشەيىن روى ب روى كارگىرىيا ئۇسمانى ل دەڧەرى بوويىن چ بوون؟ ئۇسمانىيان چەوان سەردەرى دگەل وان كىشەيان دكر؟ ل داۋيى ژى، وى دەمى روخسارى جڧاكى كوردى يى چەوان بوو؟

ل دووڧ شىانان ئەف ڧەكۇلىنە ب ئەمانەت و ب ئاۋايەكى زانستى و ب ھوبىرى دى بەرسڧا وان پىرسىاران و ھىدەك پىرسىارىن دى دەت و بو بەرسڧدانا وان ژى دى پىشتا خۇ ب وان دەنگ و باسان گەرم كەت يىن د بەرپەرىن ڧى رۇئنامەين دا ھاتىنە بەلاڧكىر، كو ئەڧە دىتە ئىكەمىن رۇئنامە د دىرۇكىدا ب ئاۋايەكى بەرڧرەھ بەھسى دەڧەرا بەھدىنان كرى.

ل داۋيى ژى و بەرى بچىنە د ئاف وان تەوهران دا، دڧىت ديار بگەين كو نىمرا ھۇمارا رۇئنامەين د ئافەرۇكا ڧى ڧەكۇلىنى دا ئەھاتىيە ديار كىر، بەلكى تىن دىرۇكا دەرگەڧتتا وى ھاتىيە گۇتن، لى نىمرا ھۇمارى د دەھمەنى دا ھاتىيە ديار كىر ۋەك پىكۇلەك بۇ خۇ دوبرىئىخستىن ژ دوبارەنەبوونى، ھەرۋەسا ل ڧىرە تىشتى گىرنگ ئەو دىرۇكا دەرگەڧتتا ھۇمارا رۇئنامەين بەھتە گۇتن، نە نىمرا ھۇمارا رۇئنامەين ب خۇ.

ئىك - دامەزراندن و ڧەگۇھاستىن

كارگىرى ل دەڧەرا بەھدىنان:

رۇئنامەيا (موصل) ھۇماركا باش يا دەنگ و باسین دامەزراندنا قائىمقام و دادوهران (قازىيان)، ھەرۋەسا ھەلبىزاتىن جڧاتىن قەزابىن دەڧەرا بەھدىنان د

دېيت مەتى يان بەدئىيىت) بۇ ئەندامەتتيا دادگەھا بەراھىن سەرگەقتن ب دەستفەئىنابنە^{۱۱۱}، وەسا دياره ژى كو كارگىرپيا ويلايەتن ھەر ھەيام ھەيام ھەلبىزارتن كرىنە، دېيت ژى چ دەمىن دەستىنېشانكرى بۇ وان ھەلبىزارتان نەبن، بەلكى ل دووڧ رەوش وكاودانىن ئاڧخۇيى يىن دەولەتا ئۇسمانى ئىزا دىۋرى ئەو ھەلبىزارتن ئەنجام دابن، ھەر بۇ نىمۇنە رۇژنامەين د ھژمارا رۇژا (۱۹۰۵/۳/۱۱)ئى دا دەنگ و باسەك ل سەر ھەلبىزارتنا ئەندامىن جڧاتا كارگىرپيا دھۆك و ئەندامەتتيا دادگەھا بەراھىن بەلاڧكرىيە، ل دووڧ وى دەنگ و باسى، ھەر ئىك ژ (مەھمەد كورپى تەھا) و كەسەكى دى ژ تېرەيا مەسىحىيان ب ئاڧى (كاكۇز ئاغا) بۇ ئەندامەتتيا جڧاتا قەزايى و (مەھمەد كورپى سالخ ئاغا) بۇ ئەندامەتتيا دادگەھى زۇرىنەيا دەنگان ب دەستفەئىنابنە و فەرمانا دامەززاندىنا وان ل وان پۇسنان ژ ئاڧەندا ويلايەتنى بۇ قائىمقامىيا قەزايى ھاتىيە ھنارتن^{۱۱۲}.

ھەكە ھوورك ل قان ھەلبىزارتنا بەھىتە نېرىن، ديار دېيت كو كارگىرپيا ئۇسمانى ل ويلايەتا مووسل پشنا خۇ ب ماقوولېن دەڧەرى گەرم كرىيە بۇ پىركرنا كورسىيىن جڧاتا قەزايى و دادگەھا بەراھىن، بەرۇڧاژى پۇستى قائىمقامى كو پىرپيا جازان قائىمقامى دھۆكى ژ خەلكى دەڧەرى نەبوويە، ژ وان دەنگ و باسان ديار دېيت كو پىرپيا ئەوئىن پۇست د جڧاتا كارگىرپيا قەزايى و دادگەھا بەراھىن دا وەرگرتىن ئاڧايىن دەڧەرى بووينە، ھەرۋەسا تېرەيا مەسىحى ژى رۇلەكن گىرنگ د وان پۇسنان دا ھەبووينە و پىشكدارى تىدا كرىنە.

لى ئىشتى وى دەمى پەيوەندى ب دادوهرى دھۆك قە ھەي، كەسەك ب ئاڧى (عەبدلڧادر ئەڧندى) ل وى پۇستى بوو كو بەرى دادوهرى شىنگال بوو، ئەڧە ژى پىشتى والىن مووسل ب خۇ فەرمانا دامەززاندىنا وى ل وى پۇستى دى، ھەرۋەكى د دەڧىن دەنگ و باسىن ھژمارا رۇژا (۱۹۰۴/۳/۴)ئى دا ھاتى^{۱۱۳}.

سەربارى ھندى، ھندەك دامەززاندىن دى يىن حكۇمى ژى ل قەزا دھۆك ھەبوون، لى گەلەك دىكىم

قائىمقامى قەزا (سروچ) ل ويلايەتا ھەلەبن يىن وەك قائىمقامى دھۆك ھاتىيە دامەززاندىن، بۇ وەرگرتنا ھندەك فەرمان و رىنمايىان ژ پىنگەھى والىن ويلايەتن و بۇ سووندخوارنى ھاتىيە ئاڧەندا ويلايەتا مووسل و ل دووڧ فەرمانا برۇسكا وەزارەتا ئاڧخۇ ژى د ماوئى دو رۇژان دا دى قەگەرىنئە دھۆك بۇ دەست ب كارپوونا خۇ ل وى قەزايى^{۱۱۴}.

رۇژنامە ھەر د وى ھژمارىدا پىڧەدچىت و دېئىرت كو قەزا دھۆك مەزىنترىن قەزا ويلايەتن يە و ژ ھەمى قەزايىن وى ئاڧەدائترە، ھەرۋەسا ئاڧىرى ئانكو (ئىبراھىم نەجائى ئەڧندى) ژ قائىمقامىن دىرىنئىن خودان شىانە، ژ بەر ھندى، ھىڧىخوارىن - ھەرۋەكى رۇژنامە دېئىرت- ب ئاوابەكن باش رىئەبەرىيا قەزايى بىكەت^{۱۱۵}، ھەرۋەسا د ھژمارا رۇژا (۱۹۰۳/۱۲/۳۱)ئى دا رۇژنامەين گۈتپىيە كو (ئىبراھىم نەجائى ئەڧندى) پىشتى رىنما و فەرمانىن پىندى وەرگرتىن، بۇ دەستپىكرنا كارى خۇ قەسنا دھۆك كرىيە^{۱۱۶}.

رۇژنامەين ئەڧ دەنگ و باسىن كورت ل سەر پۇستى قائىمقامى قەزا دھۆك بەلاڧ كرىنە و وەسا دياره ژى كو (ئىبراھىم نەجائى ئەڧندى) ھەتا سالا (۱۹۰۶) ئى ل وى پۇستى مايە، چۈنكى رۇژنامەين پىشتى ھىنگى چ دەنگ و باس ل سەر لادان يان قەگۋەاستن و دانانا كەسەكى دى ل شووونا وى ل وى پۇستى بەلاڧ نەكرىنە.

لى دەنگ و باسىن رۇژنامەيا (موصل) ل سەر جڧاتا قەزايە دھۆك و ئاڧىن دادوهرىن وى يىن ل دادگەھا وى ھاتىنە دامەززاندىن بەلاڧ كرىن ب قى ئاوابى خوارى تە.

د ھژمارا رۇژا (۱۹۰۳/۱۲/۱۸) ئى دا دەنگ و باسەك ل سەر ھەلبىزارتنا ئەندامىن جڧاتا كارگىرپيا قەزا دھۆك و ئەندامىن دادگەھا بەراھىن (مەھمەد البىدائە) يا وى ھاتىيە بەلاڧ كرىن و ديار دكەت كو د وان ھەلبىزارتان دا ھەر ئىك ژ: (شەمەدىن ئاغا، مەھمەد تەھا ئاغا، كورۇ ئاغا و ئىلىيا ئاغا) بۇ ئەندامەتتيا جڧاتا كارگىرپيا قەزايى و ھەر ئىك ژ ئاڧايىن خوارى، (عەبدوللا عەلى و ھەننا بىد-)

دادوهرى زاخۇ، رۇژنامەين زاتيارى يېن كىم د قى بياقى بەلاڧ كرىنە، ژ وانا وەكى دەنگ و باسى د ھۇمارا رۇژا (۱۹۰۴/۷/۲۱) ئى دا ھاتى كو تىدا بەجسى ھەلبۇرتنا ھەر ئىك ژ (عەلى ئاغا، شالۇم ئاغا) بۇ نىقا ئەندامەتتيا جفانا كارگىرىيا قەزا زاخۇ و دامەززاندا (يەحيا ئەفندى) بۇ ئەندامەتتيا دادگەھا بەراھىن يا وى كرىبە^{۱۹۹}.

رۇژنامەيا (موصل) د ھۇمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۳/۴/۲۱) ئى دا بەلاڧكرىبە كو پىشتى ب داوى ھاتنا دەمى ياسايى يى نىقا ئەندامىن جفانا كارگىرى و دەستەيا دادگەھىن نامىدىن و زاخۇ، ھەلبۇرتن ھاتىنە كرىن ھەر ئىك ژ (حەجى ئەحمەد ئاغا، يۇنان ئاغا) ب زۇرىنەيا دەنگان بۇ ئەندامەتتيا جفانا قەزا زاخۇ و (حاجى عەبدوللا چەلەبى) بۇ ئەندامەتتيا دادگەھا بەراھىن يا وى قەزايى سەرگەڧتن ب دەستقەئىنايە^{۱۹۹} پىشتى بۇرىنا نىزىكى سالەكى، رۇژنامەين د ھۇمارا رۇژا (۱۹۰۴/۴/۷) ئى دا دەنگ و باسى دامەززاندا (مىخائىل ئەفندى) وەك ئەندامىن دادگەھا بەراھىن يا زاخۇ بەلاڧكرىبە پىشتى ئاقىرى د ھەلبۇرتنان دا زۇرىنەيا دەنگان ب دەستقەئىناي^{۱۹۹}.

ل سەر پۇستى دادوهرى ژى ل زاخۇ، ھەرچەندە رۇژنامە پىشتراست دكەت كو (سلىمان فائىق) دادوهرى شەرى ل زاخۇ بەردەوامە ل پۇستى خۇ ل دووڧ رىنماينن ژ ستانىۇلن ھاتىن ھەرۋەكى د ھۇمارا رۇژا (۱۹۰۴/۱۱/۳) ئى دا ھاتىبە بەلاڧكرىن^{۱۹۹}، لى ئەڧ دادوهرە گەلەك ل سەر كارى خۇ بەردەوام نەبوويە و د ھۇمارا رۇژا (۱۹۰۵/۸/۳) ئى دا ھاتىبە كو دادوهرى شىنگال پىگەھى شىخىشىنىن امشىخە الاسلام) ل ستانىۇلن قەرماندايە (سلىمان فائىق) دادوهرى زاخۇ وەك دادوهرى شىنگتاي بەيئە دامەززاندىن و (ئىسماعىل ئەفندى) يى دادوهرى بەرى يى ئاكرى وەك دادوهرى زاخۇ بەيئە دامەززاندىن^{۱۹۹}.

سەرىارى قان دامەززاندىن، رۇژنامەيا (موصل) نامازە كرىبە ھىندەك دامەززاندىن و قەگۋەھاستىن دى ل قەزا زاخۇ، ژ وانا ھەر بۇ نىوونە: ل دووڧ داخووزى و رازىبوونا (خالد ئەفندى و محەمەد خرابى ئەفندى)

بوون، وەكى دەنگ و باسى د ھۇمارا رۇژا (۱۹۰۴/۴/۱۴) ئى دا كو تىدا ھاتىبە، پىشتى مرنا (محەمەد ئەفندى) ئىسەرى داھاتىن ئاقەندى ل سەنتەرى قەرمانگەھا ژمىرىارىيا وىلايەتن، (رەشىد ئەفندى) رىقەبەرى دارايى يى دھۆك ل شىوونى ھاتىبە دامەززاندىن، ھەرۋەسا (عەبدوللا ئەفندى) رىقەبەرى دارايى ل ئاكرى وەك رىقەبەرى دارايى ل دھۆك ھاتىبە دامەززاندىن^{۱۹۹}.

ب - زاخۇ:

زاخۇ ب ئىك ژ قەزايىن گرىنگىن دەقەرا بەھدىنان دەيتە ھۇمارىن، زاخۇ ھەردەم رۇلەكى مەزىن د قۇتۇغىن دىرۇكى يىن دەقەر تىرا بۇرى دا ھەبوويە، ژ بەر ھىدى، روويەركى بەرقرەھى رۇژنامەين بۇ ھاتىبە تەرخان كرىن و گەلەك دەنگ و باسى ل سەر پۇستى قائىمقامى ھاتىنە بەلاڧ كرىن كو پۇستەكى گرىنگى قەزايى يە.

رۇژنامەيا (موصل) د ھۇمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۲/۹/۲۵) ئى دا دەنگ و باسى دامەززاندا (خورشىد بەگ) قائىمقامى بەرى يى قەزا (بىت الشىباب) — كو سەر ب وىلايەتا ھەكارى يە — وەك قائىمقامى زاخۇ بەلاڧكرىبە^{۱۹۹}، (خورشىد بەگ) ل دۇرىن سى سىلان ل وى پۇستى بەردەوام بوويە و نەھاتىبە لادان يان قەگۋەھاستىن ژ بەر نەخۇشىن نەبىت، ھەرۋەكى د ھۇمارا رۇژا (۱۹۰۵/۸/۱۷) ئى دا ديار دىت و پىشتى وى پۇستى قائىمقامى زاخۇ ب وەكالىت ب عەبدولكەرىم (ئەفندى) ھاتىبە راسپاردن كو باج و خويك ل دەقەرى كۇم دكرى^{۱۹۹}، پاشى پىشتى دەمەكى گەلەك كورت وىلايەتا مووسىل قائىمقامەكى نوو بۇ زاخۇ دامەززاندىن كو ئەو ژى (نىھاد بەگ) ئى قائىمقامى (مىسلاتە) بوو ھەرۋەكى دەنگ و باسى دامەززاندا وى د ھۇمارا رۇژا (۱۹۰۵/۹/۲) ئى دا ھاتى^{۱۹۹}.

ھەر دىسان تىدا ھاتىبە كو پىشتى دو ھەيفان ژ دامەززاندىن (نىھاد بەگ) دەست ب كارى خۇ يى نوى كر ئەو ژى ل دووڧ دەنگوباسى د ھۇمارا رۇژا (۱۹۰۴/۳/۴) تىدا ھاتىبە بەلاڧكرىن^{۱۹۹}.

ل سەر جفانا قەزايىن و دادگەھان و پۇستى

ئەخمەد ئەفەندى) گەھىشتىيە ئاقەندا ويلايەنا مووسىل و پىشتى بىنقىدەدەنەكا چەند رۇزى قەستنا جەن كارى خۇل ئامىدىن كىرىيە^(۱۶۸)، دېسا رۇزنامەين د ھۇمارا خۇيا پىشتى وئ دا يا ل رۇزا (۱۹۰۵/۱/۱۹) ئى دەركەقتى پىشتراست كىرىيە كو (ئەخمەد ئەفەندى) قائىمقامى نوو بى ئامىدىن گەھىشتىيە جەن كارى خۇ و دەست ب كارى خۇ كىرىيە^(۱۶۹).

ل سەر جقاتا كارگىرپىيا نوو با ئامىدىن ئى د ھۇمارا رۇزا (۱۹۰۲/۷/۱۷) ئى دا دەنگ و باسەكى دا ھاتىيە كو والى فەرمانەك ھنارتىيە بۇ دەست ب كارىوونا ھەر ئىك ئ (سالخ ئەفەندى زادە تاھرا) و (مىرىنە)^(۱۷۱) ئ گوندى (كوانى) كو زۇرىنەيا دەنگان سەرگەقتى ب دەستقەئىنە بۇ ۋەرگرتنا نىقا ئەندامەتيا جقاتا كارگىرپىيا قەزا ئامىدىن و (شوكرى ئەفەندى) بۇ نىقا ئەندامەتيا دادگەھا بەراھىن^(۱۷۱).

د ھۇمارا رۇزا (۱۹۰۳/۴/۲۱) ئى دا رۇزنامەين گۇتتە كو د وان ھەلبىزارتىن ھاتىنە كىرن دا — پىشتى ب داۋىھاتنا نىقا دەمى ياسابى بى نىقا ئەندامەين جقاتا كارگىرپىيا و دەستىيا دادگەھىن ئامىدىن و زاخۇ — ھەر ئىك ئ (سەعدوللا ئاغا، مۇشى ئاغا) زۇرىنەيا دەنگان ب دەستقەئىنە بۇ جقاتا كارگىرپىيا قەزا ئامىدىن و (سىتۇ ئاغا) بۇ ئەندامەتيا دادگەھا بەراھىن يا ئامىدىن^(۱۷۲)، ھەرۋەسا د ھۇمارا رۇزا (۱۹۰۵/۴/۶) ئى دا رۇزنامەين دەنگ و باسنى ھنارتنا فەرمانا والىن مووسىل ھنارتىيە بۇ دامەزراندنا ھەر ئىك ئ (سەعدوللا ئاغا) و (ھۇج^(۱۷۳) دانىل) ئ نىرەيا جوهىيان بۇ ئەندامەتيا جقاتا كارگىرپىيا قەزا ئامىدىن و (ھۇجە مصلۇ ئاغا) بۇ ئەندامەتيا دادگەھا بەراھىن يا وئ ئەقە زى پىشتى سەرگەقتىنا وان ب زۇرىنەيا دەنگان د وان ھەلبىزارتىن بىن بۇ قى مەبەستى ھاتىنە كىرن^(۱۷۴).

ل سەر پۇستى دادوهرى ئى ل ئامىدىن، تىن چارەكى بەھسىن وى ھاتىيە كىرن ئەو ئى د ھۇمارا رۇزا (۱۹۰۶/۱/۱۸) ئى دا يە و ئىدا دەنگ و باسەكى گەلەك بچوك ھاتىيە و دىئىت؛ دامەزراندنا (مەعرف ئەفەندى) دادوهرى بەرى بى ئامىدىن^(۱۷۵).

ئىسىسەرىن ئىسىسەن ل ھەر ئىك ل زاخۇ و ئامىدىن جەگۋەھۇرىن ب ھەر ئىك ئ وان ھاتىيە كىرن و ئەق چەندە د ھۇمارا رۇزا (۱۹۰۳/۶/۹) ئى دا ھاتىيە بەلاق كىرن^(۱۷۶)، ھەرۋەسا (قادر ئەفەندى) رىقەبەرى دارابى يا زاخۇ بۇ پۇستى رىقەبەرى دارابى يا شىنگال ھاتىيە قەگۋەھاستىن و بىركارى رىقەبەرى دارابى يا ئاكرى بوويە رىقەبەرى دارابى يا زاخۇ ھەرۋەكى ھۇمارا رۇزا (۱۹۰۴/۶/۲۳) ئى ئامازە بىن داى^(۱۷۷).

ج - ئامىدىن:

گرنگىيا قەزا ئامىدىن د دېرۇكا دەقەرا بەھدىنان دا ئ گرنگىيا سەرانتسەرى قەزايىن دى بىن وئ دەقەرى كىمتر نەبوويە، ئەم ئ راستىن دەرناكەقىن ھەكە ئەم بىزىن؛ ب درىزايىيا دېرۇكا نوو ئەق قەزايە ئ ھەمى قەزايىن دى گرنگىر بوويە، ل سەر دەمى ئۇسمانىيان ئامىدىن پايئەخت و ئاقەندا دەستەلاتا مىرگەھا بەھدىنان بوو، لى پىشتى كەقتىنا قى مىرگەھى ل سالا (۱۸۴۲) ئى، گرنگىيا قى قەزايىن گەلەك كىنم بوو و پاشى ھىدى ھىدى قەزا دھۇك پىگەھى وئ گرت و بوو ئاقەندا سەرەكىيا دەقەرا بەھدىنان.

رۇزنامەيا (مووسىل) د ھۇمارا خۇيا رۇزا (۱۹۰۳/۱۱/۵) ئى دا بەلاقكىرىيە كو (شوكرى ئەفەندى) بىن ۋەك قائىمقامى ئامىدىن ھاتىيە دامەزراندن گەھىشتىيە مووسىل و پىشتى بىنقىدەدەنەكا چەند رۇزى قەستا جەن كارى خۇ كىرىيە^(۱۷۸)، ۋەسا ديارە زى (شوكرى ئەفەندى) ل دۇرىن سالەكىن ل وى پۇستى مايە و رۇزنامەين د ھۇمارا خۇيا رۇزا (۱۹۰۴/۱۱/۱۰) ئى دا بىرۇسكەيەك بەلاقكىرىيە و ئىدا بەھسىن ھاتنا فەرمانەكى ئ ۋەزارەتا ئاقخۇ بۇ ويلايەتا مووسىل كىرىيە و ئاگەھداركەنەك ل سەر دامەزراندنا (ئەخمەد ئەفەندى) ۋەك قائىمقامى ئامىدىن ئىدايە پىشتى ئاقىرى ئ پۇستى قائىمقامى (زەھقەرانبۇلى) ھاتىيە لادان^(۱۷۹).

ھەرۋەسا رۇزنامەين د ھۇمارا خۇيا رۇزا (۱۹۰۵/۱/۵) ئى دا- ئانكو پىشتى ئىزىكى دو ھەيفان-بەلاقكىرىيە كو

د- ئاكرى:

ئاكرى ب دىرۇھىيا سەردەمىن دىرۇكا دەقەرى كىرگىيا خۇ ھەبوو، لى رۇلىن وئ ل سەردەمى ئىسلامىي ئاقىن ب ئاوايەكى بەرچاڧ ديارترە و ئەف رۇلە ل سەردەمى مىرگەھا بەھدىنان ل سەردەمى دەستەلاتا ئۇسمانى كىمىر لى دەيت، لى ژ بەرگو گەلەك نىزىكى باژىرى مووسلە و ژ بەر ھەبوونا پەيوەندىن جفاكى و ئابوورى يىن ديار د ئاقبەرا ھەردوان دا. ديار دىت كو فەزا ئاكرى بىاقەكى بەرفرەھ د بەرەپىن رۇژنامەيا (موصل) ھەبوو.

ل سەر پۇستى قائىمقامى رۇژنامەيا (موصل) د ھۇمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۳/۴/۲۱) ئى دا دەنگ و باسى ھاتنا برۇسكەيەكا وەزارەتا ئاڧخۇ بۇ والىن مووسل بەلاڧكرىيە و تىدا بەحسنى ڧەگۇھاستنا (سالج پاشا) پى قائىمقامى ئاكرى بۇ قائىمقامىيا (فاو) ل ويلايەتا بەسرا كىرىيە، پىشتى ڧى دەنگ و باسى ژى دەستەلاتىن ويلايەتا مووسل ديار كىرىيە كو ل بەرە ئىك ژ رىھسى و ماڧوولىن دەقەرى ب ئاقى (موفتى زادە محەمەد ئەڧندى) ب وەكالىت ل قائىمقامىيا ئاكرى دامەزىنىت^{۳۲۱}، وەسا ديارە كو ئاڧىرى نىزىكى پىنج ھەيڧان ب وەكالىت ل پۇستى قائىمقامىيا ئاكرى ماپە ھەروەكى د ھۇمارا رۇژا (۱۹۰۳/۹/۲۴) ئى ديار دىت كو تىدا بەحسنى گەھىشتنا ئاگەھدار كىرەكا وەزارەتا ئاڧخۇ ھانىيەكىن بۇ ڧەگۇھاستنا (پەرتۇ ئەڧندى) پى قائىمقامى ڧەزا بازيان بۇ قائىمقامىيا ڧەزا ئاكرى يا ڧالا، ئاڧىرى ژى ھاتىيە مووسل و ڧەرمانا ڧەرمى ل دۇر ڧى چەندى وەگىرىيە^{۳۲۲} و ڧى قائىمقامى رۇلەكى مەزىن د چارەكنا ڧىكنەكىرىن ل ئاقبەرا عەشپىرەتەن دەقەرى و بىنەجھكنا ئەناھىن دا ھەبوو، كو ئەف ڧىكنەكىرە ژ مەزىن كىنەھىن وى دەمى يىن ئاكرى بوون، ھەروەكى رۇژنامەيا (موصل) ب خۇ ئامازە پىكرى و پاشى دى ھىشتا ل سەر ڧى مەسەلى ئاڧىن.

ھەر ل دۇر پۇستى قائىمقامى، ديار دىت كو ويلايەتا مووسل پىشتى بۇرنا پىر ژ سالەكى (پەرتۇ ئەڧندى) گۇھورپىيە و ب دروستى ئەگەرى وئ

گۇھورىن ناھىتە زانىن، لى دىت ئەڧە تىن رىكارەكا ڧەرمىيا كارگىرىيا وەزارەتا ئاڧخۇ بىت وەكى ھەرچا پى رادىت، رۇژنامەين د ھۇمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۴/۱۱/۳) ئى دا دەنگ و باسەك بەلاڧكرىيە و تىدا ديار دىت كو (تەوفىق بەگ) ئى سەرلەقى جەندىمان كو نۇكە ل رەخ وروپىن ئامىدىن يە بۇ ھارىكار كىرىن د كۇمىرنا باج و خويكان دا، ب وەكالىت وەك قائىمقامى ئاكرى ھاتىيە دامەزاندن و ژ بەرگو كەسەكىن ژىھاتى و خودان شىانە و ويلايەتن ئاڧىرى ب ڧى دامەزاندن ئاگەھدار كىرىيە^{۳۲۳}، پاشى رۇژنامەين د ھۇمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۵/۳/۱۶) ئى دا برۇسكەيەكا وەزارەتا ئاڧخۇ بەلاڧكرىيە ل سەر دەرگەڧتتا ڧەرمانا دامەزاندن (رەڧەت ئەڧندى) پى خىزەتا وى ل كارگىرىيا ناھى (ئەرتەق ئاباد) ل ويلايەتا سىئواسى ب داوى ھاتى وەك قائىمقامى ئاكرى ل شىوونا (پەرتۇ ئەڧندى) ھاتىيە دامەزاندن^{۳۲۴}.

ھەروەسا رۇژنامە د ھۇمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۵/۴/۲۰) ئى دا دىتت كو (پەرتۇ ئەڧندى) قائىمقامى بەرى بىن ئاكرى پى ڧەرمانا دامەزاندن وى وەك قائىمقامى ڧەزا رانپە ب وەكالىت دەرگەڧتى، ڧەرمانا ڧەرمى ل سەر وئ چەندى وەرگىرىيە و ژ مووسل ڧەستا جەن كارى خۇ كىرىيە^{۳۲۵}، لى قائىمقامى ئاكرى (رەڧەت ئەڧندى) سالەكى ل وى پۇستى خۇ ئەماپە ھەروەكى د دەنگ و باسى ھۇمارا رۇژا (۱۹۰۵/۱۲/۲۱) ئى دا ھاتە بەلاڧ كىرەن كو ژ بەر ھىدەك رەوشىن پەيوەندى ب (رەڧەت ئەڧندى) پى قائىمقامى ئاكرى ڧە ھەين و ئەو چەند ھاتىيە پىشتىراست كىر، ژ بەر پىندىيا ڧەگۇھاستنا وى بۇ ئاڧەندا ويلايەتن، ب پىندى ھاتە زانىن (سالج سەعدى ئەڧندى) ئەندامى بەرى پى دادگەھا ئىزڧىرنا (محكمە استىناف) ويلايەتن ل پۇستى قائىمقامى ئاكرى ب ھىتە دامەزاندن^{۳۲۶}.

ل سەر جفا نا كارگىرىيا ڧەزايىن و دادگەھان ل ئاكرى، رۇژنامەين ھۇمارا دەنگ و باسان ل دۇر ڧى بابەتنى ژى بەلاڧكىرىنە، ژ وانا، رۇژنامەيا (موصل) د ھۇمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۲/۷/۱۷) ئى دا دەرگەڧتتا ڧەرمانا والىن مووسل بەلاڧكرىيە ل سەر دەست ب كاربوونا

قەرمانگەھىن تاپۇ و گەنجىنەيى و قەرمانگەھىن دى يىن ئاكىرى بەلاڧ كرىنە¹⁴⁷.

ھ - شىنگال:

نۇكە قەكۈلەر و دىرۇكنىمىسان دىتن و بۆچوونىن جودا جودا ل سەر مەسەلەبەكا گەلەك گىرنگ ھەنە، ئەو زى ئەو، ئەرى شىنگال سەر ب دەقەرا بەھدىنەنە يان سەر ب جزىرا فوراتى و ويلايەتا ديارەكرى يە؟

دەمى بەرى خۇ دەھىنە ژندەرىن دىرۇكى و جۇگرافى، باش ديار دىت كو شىنگال ژ لاپىن جۇگرافى قە ناكەقىتە ناف دەقەرا بەھدىنەنە و نىزىكتەرە بۇ جزىرا فوراتى و پىشكا مەزىن يا دىرۇكا وى ل پىرىيا سەردەمان د وى دەقەرى را دىبۇرىت و نە دەقەرا بەھدىنەنە را، ھەرۋەسا جۇكمدار و مىرىن بەھدىنەنە زى ب دىزىھىيا سەردەمى نوو چ جۇكەم ل وىرىنە كرىنە ھەيامىن گەلەك كورت نەبىن، بەرۇقازى والىين ديارەكرى و جۇكمدارىن كوردىن جزىرا فوراتى كو ھەردەم جۇكەم د كارووبارىن وى دەقەرىدا كرىنە، لى پىشتى ب داويھاننا شەرى جىھانىن ئىكى و دابەشكرنا كوردىستانا ئۇسىمانى، دەقەرا شىنگال ب كوردىستانا عىراقى قە ھاتە گىردان، قىنجا ب ھەر ئاوابەكى بىت، راستەوخۇب دەقەرا بەھدىنەنە قە ھاتەگىردان، ژ بەر ھندى، د جەھى خۇدابه ل دەنگ و باسىن قىن دەقەرى زى بگەرىينىن، كو ل سەردەمى داويىن بى ئۇسىمانى ئىك بوو ژ قەزايىن گىرنگىن ويلايەتا مووسىل.

ئىكەمىن نامازەيىن د رۇزنامەيا (مووسىل) دا بو پۇستىن قائىمىمى شىنگال ھاتىبە كرىن، د ھىزمارا وى يا رۇزا (۱۹۰۳/۳/۵) ئى دا بوويە و ئىدا بەھسى ھاتنا برۇسكەبەكا وەزارەتا ئاقخۇ ھاتىبە كرىن ل سەر پىكگۈھورىنا (مەھمەد عزەت ئەفندى) قائىمىمى قەزا ھەقلىر دگەل (ئىبراھىم بەگ) اين قائىمىمى شىنگال و ويلايەتا مووسىل و ھەردو ئاقىرى ب وى برۇسكى ئاگەھدار كرىنە¹⁴⁸، پاشى رۇزنامەيىن د ھىزمارا خۇيا رۇزا (۱۹۰۳/۳/۱۹) ئى دا پىتقە دچىت و د دەنگ و باسەكى خۇ دا بەلاڧ دكەت و دىبۇرىت كو

(حاجى مەھمەد عەلى ئەفندى) ئەندامى جىئانا كارگىرىيا قەزا ئاكىرى بى وەك ئەندامى دادگەھا بەراھىن ل ئاكىرى ھاتىبە دامەرزاندن¹⁴⁹.

ھەرۋەسا رۇزنامەيىن د ھىزمارا خۇيا رۇزا (۱۹۰۲/۹/۲۵) ئى دا دەنگ و باسى دامەرزاندنا (عەبدلرەزاق ئەفندى) وەك ئەندامى جىئانا كارگىرىيا قەزايىن بەلاڧكرىبە كو ئاقىرى ئىكە ژ ماقوولىن ئاكىرى پىشتى زۇرىنەيا دەنگىن نىقا ئەندامىن جىئانا كارگىرىيا قەزايىن وەرگىرىن¹⁵⁰، ھەرۋەسا تىشتى پەيوەندى ب وى بابەتى قە ھەي، رۇزنامەيىن د ھىزمارا خۇيا رۇزا (۱۹۰۴/۱۱/۳) ئى دا دەنگ و باسەك بەلاڧكرىبە و تىدا گۈتىبە كو ھەلبىزاتىن ھاتىبە كرىن بۇ ھەلبىزاتىن نىقا ئەندامى جىئانا كارگىرىيا قەزايىن و ئەندامەتيا دادگەھا بەراھىن، (حاجى مەستەفا ئەفندى و خواجه خەنون) زۇرىنەيا دەنگان بۇ ئەندامەتيا جىئانا كارگىرىي و (حەجى مەھمەد عەلى) بۇ ئەندامەتيا دادگەھا بەراھىن ب دەستقە ئىنايەنە و قەرمانىن تايبەت ب دامەرزاندنا وان قە دەرگەقتىنە و بۇ قائىمىمىيا خۇجەھى ھاتىبە ھنارتىن¹⁵¹.

رۇزنامەيا (مووسىل) تىن ئەف دەنگ و باسە ل سەر جىئانا كارگىرىيا قەزايىن و دادگەھا وى يا بەراھىن بەلاڧكرىنە، لى ل سەر پۇستى داموهرى ل ئاكىرى كو ئىكە ژ پۇستىن گىرنگىن قەزايىن، رۇزنامەيىن د ھىزمارا خۇيا رۇزا (۱۹۰۳/۳/۲۱) ئى دا دەنگ و باسىن دامەرزاندنا (مەستەفا شەفىق ئەفندى) وەك داموهرى قەزا شىنگال بەلاڧكرىبە كو داموهرى بەرى بى قەزا ئاكىرى بوو¹⁵²، پاشى رۇزنامەيا (مووسىل) پىشتى دەمەكى دىرۇ د دەنگ و باسەكى خۇيىن ھىزمارا رۇزا (۱۹۰۵/۲/۲۳) ئى دا بەلاڧكرىبە كو ل دووڧ وى تىشتى ويلايەتا مووسىل پىشكىنىش و پىشنىيار كرى، برۇسكەبەك ژ ئىشخىشنىيى ل ستانبۇلىن ھاتىبە بۇ دامەرزاندنا (مەولود ئەفندى) وەك قائىمىمى ئاكىرى كو ئاقىرى ئىكە ژ زانايىن ھەقلىر و خىزمەتەكا باش ل پۇستىن داموهرى ل گەلەك جەھىن كار لى كرى پىشكىنىش كرىبە¹⁵³، سەرىارى قىن چەندى، رۇزنامەيىن گەلەك دەنگ و باس ل سەر ھندەك دامەرزاندنىن دى ل

(ئاسف ئەفندى) ۋەك قائىمقامى شىنگال بەھىتە دامەرزاندن ھەرۋەكى د ھۇمارا ۋى يا رۇزا (۱۹۰۵/۹/۲۱) ئى ھاۋى^{۱۵۴}، ۋەسا ديارە زى ئەف قائىمقامى نوو ھاۋىتە دامەرزاندن (ئانكو ئاسف ئەفندى) ل ۋىرى گەلەك جەن رازىبوونى بووۋە ژ بەر كارىن ھەزى پىن ل ۋىرى كرىن ھەر ژ ۋى دەمى ل ۋى قەزايى ھاۋىتە دامەرزاندن د ھۇمارا ۋى يا رۇزا (۱۹۰۵/۱۰/۱۹) ئى دا گەلەك پەسنى ۋى ھاۋىتە كرىن^{۱۵۵}.

ل سەر پۇستى قەزايى زى، د ھۇمارا رۇزا (۱۹۰۲/۳/۲۶) ئى يا رۇزانامەيا (موصل) دا ديار دىت كو برۇسكەپەك ژ شىخنىشىنى بۇ ۋىلايەتا مووسل ھاۋىتە ھنارتن ل سەر دامەرزاندن (شەفىق ئەفندى) دادوۋى بەرى پىن ئاكىرى ۋەك قائىمقامى قەزا شىنگال^{۱۵۶}، ۋەسا ديارە زى ئاقىرى دەمەكى دىرژ ل ۋى پۇستى ماپە، چونكى رۇزانامەين د ھۇمارىن خۇ پىن پىشتى ۋى دا بەحسى چ گوھورىنان د ۋى پۇستى دا نەكرىبە.

گەندەلىيا كارگىرى:

د رۇزانامەيا (موصل) دا گەلەك ئامازە بۇ گەندەلىيا كارگىرى د ۋارى ل قەزايىن دەقەرا بەھدىنان ھەنە، گەلەك جاران قى رۇزانامەين دەنگ و باس ل سەر چونا لىژنەپىن قەكۆلىنى بۇ قى قەزايى و قەزايە ھە بەلاڧ كرىنە بۇ نەجامدان قەكۆلىنان، لى رۇزانامە سۇروسۇر ئامازى ئاكەتە جۇرى وان قەكۆلىنان^{۱۵۷}، دگەل ھندى زى، ھندەك دەنگ و باس د قى رۇزانامەين دا ھاۋىتە و بەحسى گەندەلىيا ھندەك كارگىران دگەن و ب ئاف ئافى وان دىنىت، نەخاسمە زى ل ھەردو قەزايىن ئاكىرى و شىنگال، ل سەر قەزا ئاكىرى دەنگ و باس ل سەر دەقەرا زىبار ھەنە و رۇزانامەين د ھۇمارا خۇيا رۇزا (۱۹۰۲/۷/۱۷) ئى دا دەنگ و باسەك بەلاڧكرىبە و تىدا دىبىزىت كو قەكۆلىن دگەل (ئىسماعىل ئەفندى) پىن رىقەبەرى دارايى با زىبار تمام بووۋە كو كاركرنا ۋى ھاۋىتە راۋەستاندن ژ بەر دەستەھبوونا ۋى د سەختەكارى و نەجامدان گوھورىنان د توومارا ھوپرىنى پان د پىشكىنا پەزى

(عزەت ئەفندى) قائىمقامى ھەقلىرى پى بەرى ئەۋى بۇ قائىمقامىيا شىنگال ھاۋىتە قەگوھاستن، ژ ھەقلىرى ھاۋىتە مووسل و پىشتى پىنقەدانەكا چەند رۇزى قەستا شىنگال كرىبە بۇ دەستىكرنا كارى خۇ ل ۋى قەزايى^{۱۵۸}.

ھۇسا ۋەكى دامەرزاندن دى، پىشتى نىزىكى ھەشت ھەيقان جارەكا دى بەحسى (عزەت ئەفندى) ھاۋىتە كرىن و د ھۇمارا ۋى يا رۇزا (۱۹۰۲/۱۱/۲۶) ئى برۇسكەپەكا ۋەزارەتا ئاقخۇ بۇ ۋىلايەتا مووسل بەلاڧكرىبە و تىدا ھاۋىتە كو (عزەت ئەفندى) پى قائىمقامى شىنگال بۇ قەزا (تۇسبە) يا ۋىلايەتا (قستمونى) ھاۋىتە قەگوھاستن، تىدا ھاۋىتە زى: ژ بەر ۋى ئاگەھداركرنا ژ نەزارەت (ۋەزارەت) ا ئاقخۇ ھاۋى داكو (عزەت ئەفندى) زوى بگەھپتە پۇستى خۇپى نوو و داكو چوونا ۋى كىرۇ نەبىت، ھاۋىتە ئاگەھداركرن كو قەرماتەك بۇ دامەرزاندن (مخەمەد عەلى بەگ) قائىمقامى بەرى پى زىبار، ۋەك قائىمقامى شىنگال ب ۋەكالتە دەركەفتىبە^{۱۵۹}، پاشى د ھۇمارا ۋى يا رۇزا (۱۹۰۴/۲/۲۱) ئى دا ھاۋىتە كو مسۇگەر امخەمەد عەلى بەگ) قەستا جەن كارى خۇ كرىبە و قەرمانا قەرمىيا دامەرزاندن خۇ زى دگەل خۇ برىە^{۱۶۰}، لى ھەر زوى پىشتى ھنگى ۋەزارەتا ئاقخۇ كەسەكى دى ب ئافى (نورى بەگ) ل پۇستى قائىمقامى شىنگال دامەرزىنىت ھەرۋەكى د ھۇمارا ۋى يا رۇزا (۱۹۰۴/۱/۲۱) ئى دا ھاۋى^{۱۶۱} و (نورى بەگ) زى سالەك و ھەشت ھەيقان ل پۇستى خۇ دىنىت و ژ ۋى پۇستى نەھاتە لادان و قەگوھاستن ل سەر ۋى داخوزىن نەبىت يا ناراستەى ۋەزارەتا ئاقخۇ كرى داكو رىيا ۋى بەھتە دان كارى خۇ بەھلىت ژ بەر ۋى نەخۇشىيا بەرھنگارى ۋى بووى و بەھتە خانەنىشىنكرن، ل دوۋف دەنگ و باسى د ھۇمارا ۋى يا رۇزا (۱۹۰۵/۸/۳) ئى دا ھاۋى، ۋەزارەتا ئاقخۇ ل دوۋف داخوزىيا ۋى ھاۋىتە و ل دوۋف راسپاردەيا ۋىلايەتا مووسل كەسەكى دى ب ئافى (ئاسف ئەفندى) ۋەك قائىمقامى شىنگال ب ۋەكالتە ل شىوونى دانايە^{۱۶۲}، پىشتى ھنگى ب ھەيقەكى ۋەزارەتا ئاقخۇ قەرماندایە

دەتتە وان تاوانكاران خۇ رادەست بىكەن، ھەكە نە، دادگەھ ب ئاواين ئامادەنەبووى (غىبابى) دى حوكمى دانىتتە سەر وان.

ئەقىن خوارى ئى ديارترىن حالەتىن وى ديارى نە ل دەقەرا بەھدىنان بىن رۇژنامەين ئامازە پىنداي.

۱- دھۇك:

رۇژنامەيا (موصىل) گەلەك دەنگ و باس ل سەر قەزا دھۇك ل سەر قى لايەنى بەلاقىرىنە و ديار دىت كو ئىك ژ ئەگەرىن گىرنكىن بەرەلاقىبوونا تاوانى و دىزىن ل قى قەزايى ژ بەر رەوشا ژيارا ب زەحمەتا ل دەقەرى بوويە، ئەقە ژى ديارترىن ئەو دەنگ و باس:

رۇژنامەين د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۲/۷/۳) ئى دا ئاگەھدارىيەك ل دۇر كىشەيەكا تاوانكارى بەلاقىرىيە، گونەھبار ژى كۇمەكا كەسانىن كۇچەرىن غەرەبىن ئاكنجى بىن قەزا نىسبىنى نە، ئەو ژى (مشوح و مرووح و غەيدولا كورپىن محەمەد) ن كو ب كورپىن (المكرىصا بەرنىاسن، ھەروەسا كەسەكى دى بە ژى ژ غەشىرەتا (بۇرياش) ب نافىن (حسنىن كورپى غەلى)، ئەقە ھەمى گونەھبارن ب تالانكرنا كەل وپەل و تەرش و كەوالى (حەنا ئىشۇ، قەشە پەئىرس و سلىمان ئەتىف) كو خەلكىن دھۇكى نە، د وى ئاگەھدارىيەدا دەستەلاتىن حوكومى داخواز ژ وان كرىيە خۇ رادەست بىكەن، ھەكە نە، دى ب ئاواين ئامادەنەبووى ھىنە حوكمدان^{۱۱۱}، وەسا ديارە ژى ئەق روودانە ل دھۇك چى نەبوويە، بەلكى ل نىسبىنىن چى بوويە، چونكى ب درىژاھىيا دىرۇكى، قى غەشىرەتا غەرەبى چ ھەبوونا خۇ ل دەقەرا بەھدىنان نەبوويە.

رۇژنامەين د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۲/۷/۱۷) ئى دا گۇتىيە كو (ئەسەد ئاغابىن نەقىبىن پۇلىسان ھەر ئىك ژ (محەمەد خەلىل و سويد ئىبراھىم) ژ غەشىرەتا غەراغىدە (العراغىدە) گرىنە كو كارىن زىتەكىن و ژۇردارىكرىن ل قەزابا دھۇك ئەنجام ددان نەخاسمە ژى ژۇردارىكرىن و زىان پىنگەھاندنا مەسىحى بىن خەلكىن گوندى ئەلكووش (القوش)^{۱۱۲} و دىرا وى و ژ بەر ھىدى (ھائل ئەفندى) بىن سەرۇكى دىرى

قەزا ئاكرى دا و بىرار ھاتىيە دان دوپارە قەگەرىنە سەر كارى خۇ و دەست ب قەكۇلىنا دەستىنىكى دگەل وان كەسان ھاتىيە كرىن بىن ديار بووين دەست د وى سەختەكارىن دا ھەبوويە كو ئەو ژى ئەقەنە، (غەيدولرەزاق و غەباس) و رىقەبەرى دارايى يا بەرى (سلىمان و غەيدوللا) و كەسەكى دى ب نافى (غەيدوللا)^{۱۱۳}، دەمى بەرى خۇ دەينە ئاقەرىكا قى دەنگ و باسى، ديار دىت كو (ئىسماعىل ئەفندى) چ پەبوەندى ب قىن گەندەلىق قە نەبوويە، بەلكى كارگىرىيا بەرى دەست د وى چەندى دا ھەبوويە.

لى ل سەر قەزا شىنگال، رۇژنامەين گەلەك دەنگ و باس ل سەر قى دياردى بەلاقىرىنە^{۱۱۴}، لى ب تىن دى وى دەنگ و باسى وەرگىرىن وەكى نموونە بىن ل ھژمارا وى يا رۇژا (۱۹۰۵/۶/۷) ئى دا ھاتىيە خوار كو ژ بەر خراب رەفتارىيا (قەدرى ئەفندى) رىقەبەرى دارايى يا شىنگال و ژ بەر زىدەگاقىبىن وى د پۇستىن خۇ دا كرىن، وىلايەتنى فەرمانا لادانا وى دايە و (غەباس غاسم ئەفندى) ل شىوونى دانايە، بىن داوبىن ژى ئىك بوو ژ وان بىن بەرى ل ژمىنارىيا وىلايەتنى كار كرىن، كەسەكى راست و خودان شىيانە (ھەروەكى د دەقى وى دەنگ و باسى دا ھاتى)^{۱۱۵}.

دو- دادگەھ و تاوانكارى:

دەمى پىنداچوون ب وى سەردەمى رۇژنامەيا (موصىل) دا دەيتەكرىن، بۇ خواندەقاي ديار دىت كو ئىك ژ بەر قەرەھترىن بابەتىن بەرەلاقى ل سەر بەرەرىن وى ھاتىنەبەلاقىرىن بابەتىن گونەھىن تاوانكارى نە ل دەقەرا بەھدىنان، گەلەك جاران ژى دىت ئەقە ژ بەر تىكچوونا رەوشا ئابوووييا دەقەرى بىت ب ئاوايەكى گىشتى و نەبوونا ژىدەرىن بىنەجھىن ژيارى ئەگەرىن پەيدابووونا پىرىيا وان تاوانان بىت و ھەردەم دى ئەگەرى سەرەكى بىت بىن تاوانكار پالدى وى تاوانى بىكەت، ھەروەكى د ھەمى وان تاوانان دا دەيتە تىبىنى كرىن و ژ دەنگ و باسنىن رۇژنامەين ب خۇ ژى ديار دىت، چ ئەنجامدەرىن وان تاوانان نەھاتىنە گرىن، ھەروەسا دەستەلاتىن دادوهرى ل وىلايەتا مووسىل ھۇشدارىن

سوپاسىيا سولتانى كرىيە^{۱۳۱}.

ئىك ژ وان كىنشەيىن رۇژنامىيا (موصل) بەلاڧ كرى و پەيوەندى ب دەڧەرا بەھدىنان ڧە ھەي كىنشەيا چاويش (تەوفىق كەركوكى) بەيى دادگەھى ب كوشتتا (حەجى محەمەد عەلى نەمان) گونەھبار كرى كو ئاكنجىن دھۆكە، دادگەھى ب ئاوايى ئامادەنەبووى ب پازدە سالان و كارىن گران حوكمدايە و ملك و مالى وى دەستەسەر كرىنە، ھەرۋەكى د دەنگ و باسى ھژمارا رۇژا (۱۹۰۳/۱/۳) ئى دا ھاتى^{۱۳۲}.

رۇژنامەيىن د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۴/۶/۳۰) ئى دا ئاگەھدارىيەكا داواكارى كىشتىن دادگەھا لىزڧرىنى بەلاڧكرىيە كو پەيوەندى ب گوندى (باعەدرى) ڧە ھەيە و تىدا ھاتىيە كو ھندەك گونەھباران ژ ڧى گوندى كو ئەو ژى، (چۆلۈ بەگ كورپى عەبدى، ڧەقى ھەسەن و ھسەن بەگى) ئە و ڧان پىين (ھەيدەر و لاسۇ) گرىداينە و ئەشكەنجەداينە، ژ بەر ڧى كرىارا وان، ئەو گونەھبار ب ئاوايى ئامادەنەبووى ھاتىنە دادگەھكرىن و ھەر ئىك ژ وان ب پىنج سالىن زىندانكرىن و كارىن گران ھاتىنە حوكمدان و ئەڧ زىندانكرىن ژ رۇژا دەستەسەر كرىن وان دى ھىتە ھژمارتن، ھەرۋەسا داگەھى ئەو ژ ماڧىن مەدەنى بى بەھر كرىنە و ملك و مالى وان ژى دەستەسەر كرىيە^{۱۳۳}.

ھەرۋەسا رۇژنامەيا (موصل) د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۵/۳/۲۳) ئى دا برۇسكەيەكا قائىمقامىيا دھۆك بۇ والى مووسل بەلاڧكرىيە و تىدا ھاتىيە كو ھەر ئىك ژا (سەعيد كورپى حامد درازى) ژ ڧەزا دھۆك و (ئىبراھىم كورپى حامد ئاكرەبى) و (مستۇ مەدىنە) كو كەسەكى ھارە ژ عەشپىرەتا ئۆرەمار) و ھەر ئىك ژا، (بەخش، ئەحمەد عەباس و مستەڧا) ژ عەشپىرەتا دۇسكى ژوورى (دۇسكى بالا) رىككەڧتنەك ل ئاقبەرا خۇ كرىيە و دزى ژ ھژماركا مالىن دھۆك كرىنە و بەرى دەمەكى كورت ژى مېنەك دانابوونە بن دكانا (بۇنا كۆزى شەمەئۇن) ئى (بىت بۇنان كورپى شەمەئۇن بىت - ص-) مووسلى بى جوھى كو دكانا وى ل دەرڧەي خانىن جھى ئاكنجىبوونا وى بە، وان ھەمى كەل وپەلن وى بىن بەڧالىن و تىشتىن دى بىن تىڧە

دزىنە، ئى ژ بەر رىكارىن كارىگەرىن ھاتىنە كرىن، ھەمى تىشتىن ھاتىنە دزىن بۇ خودانى ھاتىنە زڧراندن و ھەر سىن كەسىن ئاقىن وان د دەنگ و باسى دا ھاتىن ھاتىنە دەستەسەر كرىن و رادەستى لايەتىن دادوهرى ھاتىنە كرىن، ھەرۋەسا رۇژنامەيا (موصل) ل داوييا ڧى دەنگ و باسى گۆتپىيە، وىلايەتا ھىژا سوپاسىيا كار و بزاڧىن قائىمقامى و (شىخ نور محەمەد ئەڧندى) د ڧى بىاڧى د بىنەجھكرىن تەناھىن دا دكەت، پاشى رۇژنامەيا (موصل) ب خۇ ژى پەسنى وى خەباتى كرىيە يا ئەو كەس بى رابووين^{۱۳۴}.

رۇژنامەيا (موصل) ل ڧىرە و ل جھىن دى ژى اكو پاشى دى ھىنە گۆتن) گەلەك پەسنى (شىخ نور محەمەد) كرىيە، ھەرۋەكى دھىتە زانىن ژى ئەو سەرۋكى تەكيا قادرى بوو ل گوندى بىرڧكا كو دكەڧتە باشوورى رۇژھەلاتىن باژىرى دھۆك، ئى ل ڧىرە تىشتىن سەرنجراكىش ئەو رۇژنامەيا (كوردىستان)^{۱۳۵} يا عەبدلرەحمان بەدرخان^{۱۳۶} ل جنىڧ ل سويسرا دەردىڧىخت، دەنگ و باسەك د ھژمار (۱۵) يا رۇژا (۱۸۹۹/۸/۵) ئى دا بەلاڧكرىيە و خودانى وى تىدا گۆتپىيە كو نامەيەك ژ خەلكى مووسل گەھشتىن و تىدا گازىدى دكەن كو ھندەك كورد كارىن شەلاندىن و ئالانكرىن ل رەخ وروپىن مووسل ئەنجام دەن كو ئىك ژ وان (شىخ نورا) بى كورپىن وى گەھشتىنە ھندەك زېتەكان و ھىرشىن دكەنە سەر مالاڧ و ئالان دكەن ھەرۋەكى رۇژنامەيا (كوردىستان) دىژىت^{۱۳۷}.

ل داويى ژى، تىشتىن پەيوەندى ب دھۆك ڧە ھەي، رۇژنامەيا (موصل) د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۶/۳/۸) ئى دا راگەھاندەكا ڧەرمانگەھا پىزابوونىن وىلايەتن بەلاڧكرىيە و تىدا ھاتىيە، ژ بەر دەستەسەر نەكرىن گونەھبارى رەڧى ئەحمەد شارل كورپى عەبدوللا) ژ گوندى زويتە (زاويتە) كو سكالابەك ل دزى وى ھاتىيە توومار كرىن ب گونەھبارىيا بىنەروشتوونبوونا (محەمەد شەرىف و مستۇبىن كورپى ھسەن)، سەرۋكاتىيا دادگەھى بىراردايە دەلىڧى بىدەتن خۇ رادەست بكەت، ھەكە ئە، ب ئاوايى ئامادەنەبووى دى ھىتە دادگەھ كرىن^{۱۳۸}.

ب- زاخۇ:

قەزا زاخۇ ژى بەھرا خۇ د وان دەنگ و باسان دا ھەبە يىن رۇژنامەيا (موصل) ل سەر گونەھىن تاوانكارى يىن ل وئىرى ھاتىنە روودان بەلاق كرىن و يىن ژ ھەمىيان ديارتر ئەقۇن خوارى نە:

رۇژنامەيا (موصل) د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۲/۹/۲۵) ئى دا دەنگ و باسەك بەلاقكرىيە و تىدا ھاتىيە كو پۇستەيىن ژ ستانبۇلى ھاتى و قەستا بەغدا و مووسل كرى، ل ناقبەرا جزىرا بۇتان و زاخۇ ب دەستى ھندەك رىنگرىن عەشپىرەتان بەرھىنگارى دىزىن بۇويە- دەمى دەنگ و باس گەھشىتپىيە نامەدى دەستەلاتى رىنگارىن پىندقى دەست پىن كرىنە و ل دەمى رايىلانئ ئىك ژ وان رىنگران كوشتىيە و ئەمانەت و توومارىن ھاتىنە دىزىن زقراندېنە، ھەر ئەو دەنگ و باس پۇقە دچىت و دىئىت، ئەو پۇست ب دەستى ھندەك كەسپىن عەشپىرەتا (شەرابىيان) و عەشپىرەتپىن دى يىن دەقەرەكا نىزىكى سلۇپى يا نىزىكى قەزا جزىرا بۇتان ب دوپرىيا چوار سەعتان ژ زاخۇ بەرھىنگارى دىزىكرى بۇويە و پۇستەجى روىس و چىلاق و ب پىيان قەستا زاخۇ كرىيە و دەمى برۇسكەيەك ل سەر فى ئىشتىن ھاتىيە روودان گەھشىتى، بىركارى قائىمقامى - ل زاخۇ - ھەرۇسەسا ئىك ژ ماقوول و رىھسپى يىن خۇجھى كو ئەو ژى اھەجى يوسف پاشايە) و ل دووڤ رىنما و راسپاردىن ئالىين بلندىن وىلايەتى، قەرماندايە ھىزەكا حكۇمى دەرگەفېت و ئەف ھىزە شيا كەل وپەلپىن پۇستەى بىزقرىنىت و بىنىتە ئاقەندا قەزا زاخۇ و ھەمى تىشتىن وى پۇستەى ژ دراڤ و ئامانەتپىن قەرمىن بازارگانى ھاتنە زقراندن^(۷۱).

رۇژنامەيا (موصل) د دەنگ و باسەكى خۇيى ھژمارا رۇژا (۱۹۰۳/۲/۱۲) ئى دا بەحسنى رەقىنا ھندەك كەسپىن گونەھبار ب سۇتتا دەخل ودانى ھىتىمىن (عارف ئاغا) پى خەلكىن زاخۇ دكەت، كو ئەو گونەھبار ژى اغازى و كورپىن وى ائەحمەد، عىسا و ئىسماعىل، ان ژ گوندى (اھسەن) كو ھەنا نۇكە نەھاتىنە گرتن و د توومارىن ھەقپىنجىن قەكۇلىنن دا چ زانىارى ل سەر خولك و نىشانىن جوداكەرىن وان

نېنن، ژ بەر ھندى، سەرۇكاتىيا دادگەھى ماوئ دەھ رۇژان مۇلەت داين ل دووڤ ماددى (۳۷۱) يىن ياسايا بىنەمايىن دادگەھىن سزادانى ل بەرامبەرى دادگەھى ئامادە بىن و ھەكە د وى ماوئىدا ئامادە نەبىن، دى ب گوھدارىنەكرنا ياسايىن ھىنە ل قەلەمدان و ب ئاوايى ئامادەنەبووى دى ھىنە دادگەھكرن و دى ژ ھەمى مافىن مەدەنى ھىنە زىبەھركرن و ملك ومالى وان ژى دى ھىنە دەستەسەركرن، پىندقىيە ژى ھەر كەسى جھى وان بزانىت، زانىارىيان پىنشىكىش بكەت، ھەرۇسەسا پىندقىيە كارمەندىن پۇلىس و دادگەھان ژى وان دەستەسەر بكەن^(۷۲).

وھسا ديارە ژى لايەننىن ئاسايىشا زاخۇ نەشپايىنە وان دەستەسەر بكەن، چونكى رۇژنامەيى د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۳/۱/۹) ئى دا دەنگ و باسنى دادگەھكرنا وان ب ئاوايى ئامادەنەبووى بەلاقكرىيە و دادگەھى ھەر ئىك ژ وان ب سى سالىن زىندانكرنى و ب كارىن گران حوكم داينە^(۷۳).

رۇژنامەيا (موصل) دەنگ و باسەك ل سەر گوندى (بانكى) يا دكەفېتە بەر قەزا زاخۇ بەلاقكرىيە و د ھژمارا وئى يا رۇژا (۱۹۰۳/۲/۱۹) ئى دا بەحسنى كۇمەكا كەسان ھاتىيە كرىن كو ب ئەشكەرايى ھىزىش كرىنە سەر (مەھمەد) ئى موختارى گوندى (بانكى) يا دكەفېتە بەر ناحيا (سندى — گولى) و ناقبرى ھاتىيە بىرىندار كرىن و مال و بەزى وى ھاتىيە تالانكرن و گونەھبارىن ئى كىشەيى رەقىنە كو ئەو ژى ئەقەنە: (عومەر موختارى گوندى كىشاف^(۷۴)) ئىبراھىم و محمد كورپى سلۇ، ئۇسمان كورپى غەفور، عومەر كورپى بىلال، مەكۇ كورپى مستۇ، ئەلۇ كورپى فارس، مەلا تەيبىب، سەبىد عەبدلقادر، برۇ زوبىر بار، عەبدوللا كورپى شەھمە، عەبدى كورپى عومەر، عومەر و كەمال و مەغزۇ كورپى عەبدوللا) و دادگەھى گەف لىن كرىن كو دى ب ئاوايى ئامادەنەبووى ھىنە دادگەھ كرىن ھەكە خۇ رادەست نەكەن^(۷۵).

ل داويى ژى رۇژنامەيا (موصل) د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۵/۱۲/۲۱) ئى دا ناگەھدارىيەك بەلاقكرىيە و تىدا دىئىت: كەسانىن گونەھبار د كوشتىنا سىمىسح

اينىسكۆپى) بىن گونەھبار ب كوشتۇنا (حسنىن كورپى فەتاحىن عىمادىلى) رەقئىيە. دەھ رۇژ مۇلەت بۇ ھاتىنە دان خۇ رادەست بىكەت، ھەكە نە، ب ئاوايى ئامادەنەبووى دى ھىنە دادگەھ كىرن^{۱۷۹}.

ھەرۋەسا رۇژنامەيىن ئامازە كىرىپە كىشەيەكا دى يا كوشتۇنى ل دەقەرى، رۇژنامەيىن د ھۇمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۲/۲/۳) ئى دا بەلاڧكىرىيە، ژ بەركو ھەر ئىك ئا كورپى بى، يوسىف كورپى بىتۇ، بەدۇ و دە دۇا بىنن عەشپەرەتا (قەسران) و ژ ناحيا (تبارى ژىرى) رەقئىنە و گونەھبارىن ب ھىزىشكرىن ل سەر گوندى (يوسىفكا) ادبىت گوندى ئىسكۆپى بىت بىن نىزىكى ئامىدىيىن) و تالانكرنا پەزى وى گوندى و كوشتۇنا (مخۇبىن كورپى يونس) ب گوللەيەكى و ژ بەركو ھەتا نۇكە ئەو گونەھبار نەھاتىنە گرتن و وان ژى خۇ رادەست نەكرىنە، بىرپار ھاتەدان ب ئاوايى ئامادەنەبووى بەھىنە دادگەھ كىرن و ھوكمى سىندارەدانى ل سەر بەھىنە دانان^{۱۸۰}.

ھەرۋەسا د ھۇمارا وى يا رۇژا (۱۹۰۳/۱/۲۰) ئى دا ھاتىيە، ژ بەركو ئەويى ب ناقىن اگورگىس) بىن خەلكى گوندى ادبىرى (دپارە گوندى - دويىرى - يە گوندى مەسىحىيان ل بەروارى بالا - ص -) يا دكەقئىنە بەر قەزا ئامىدىيىن رەقئىيە و گونەھبارە ب كوشتۇنا (عەبدلرەھمان كورپى ئىسلام) ئى خەلكى ئامىدىيىن و ژ بەركو ھەتا نۇكە نەھاتىيە گرتن و چ زانىارى ل سەر جەن ئاكنجىبوون و خولكى وى نىنن، دادگەھى دەھ رۇژ مۇلەت داينى خۇ رادەست بىكەت، ھەكە نە، ب ئاوايى ئامادەنەبووى دى ھىنە دادگەھ كىرن^{۱۸۱}.

ھەر ل سەر ئامىدىيىن، رۇژنامەيىن د ھۇمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۲/۱۱/۱۹) ئى دا ئامازە كىرىپە كوشتۇنا جەندرمەكى خەلكى ئامىدىيىن كو ناقى وى (عەبدلرەھمان كورپى يوسىف) ھە و كەسانىن گونەھبار ب كوشتۇنا وى ژى سەر ب گوندى ئاۋرەماران كو وى دەمى سەر ب سىنچەقا (ھەكارى) بوو ئەو كەس ژى ئەقەنە: (شەبۇ و ئۇسمانى كورپى وى، تىلى و تاهر كورپى مەرتان، عەبۇ و ھەسەن و عەبدلغادر و عەباس كورپى زەينەل، رەشىد كورپى ھەسەن، جەھانگىر) و دادگەھى دەھ

(ادبىت سەمىيە بىت) كورپى (سالج) ئى خەلكى زاخۇ سى كەسىن خەلكى گوندى (زىوكى) نە كو ئەو ژى ئەقەنە: (مستەفا كورپى مەھمەد، مەھمەد كورپى مستەفا، بىيامىن) و دادگەھى ماوي دەھ رۇژان مۇلەت داينى خۇ رادەست بىكەن، ھەكە نە، ب ئاوايى ئامادەنەبووى دى ھىنە دادگەھكىرن^{۱۷۱}.

ج- ئامىدىيى:

ھەكە كىشەيىن ئاوانكارى بىن ئامىدىيىن دگەل قەزايىن دھۆك و زاخۇ بىنە ھەقەركىن، جوداھىيەكا مەزىن ل ناقبەرا وان ناھىتە دىنن، چونكى رۇژنامەيا (موصل) گەلەك دەنگ و باس ل سەر فى لايەنى بەلاڧ كىرىنە و د ھۇمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۲/۷/۳) ئى دا دەنگ و باسەك بەلاڧكىرىيە و تىدا دىبىزىت: ھەرچەندە ھەتا نۇكە گونەھبار (ئىباس كورپى حاجى) بىن خەلكى گوندى (چەمان) ئى ادبىت چەمانكى بىت كو ئىھا بوويە سەنتەرى ناحىيىن) بىن گونەھبار ب كوشتۇنا (حەجرى ئىبراھىم) ئى خەلكى گوندى (بەندان) يا سەر ب ئامىدىيىن قە و تالانكرنا پارە و كەل وپەلئىن ھەقائىن وى نەھاتىيە گرتن، سەرۇكاتىيا دادگەھى بىرپاردايە دەھ رۇژان مۇلەتى بەتە وى خۇ رادەست بىكەت، ھەكە نە، ب ئاوايى ئامادەنەبووى دى ھىنە دادگەھ كىرن^{۱۷۷}.

رۇژنامەيىن د ھۇمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۲/۱/۳) ئى دا ئامازە كىرىپە كىشەيەكا دى يا ۋەكى فى، لىن گونەھبار ب كوشتۇنى ھاتىيە گونەھبار كىرن، د وى دەنگ و باسى دا ھاتىيە، ژ بەركو (ئەھمەد كورپى تەھا) بىن خەلكى گوندى (زۇن) كو دكەقئىنە بەر قەزا ئامىدىيىن رەقئىيە و گونەھبارە ب كوشتۇنا (خانن كچا موساى) يا خەلكا گوندى ناقھاتى و ژ بەركو نەھاتىيە دەستەسەر كىرن، سەرۇكاتىيا دادگەھى بىرپاردايە وى ب ئاوايى ئامادەنەبووى ب پارزە سالان و ب كارىن گران ھوكم بەت^{۱۷۸}.

ھەر د وى ھۇمارى دا رۇژنامەيىن دەنگ و باسەكىن دى ل سەر گونەھىن ئاوانكارى بەلاڧكىرىيە و تىدا نىسسىيە، ژ بەركو (عەزىز كورپى فەتاح) ئى خەلكى

رۇژ مۇلەت داينى خۇ رادەست بىكەن، ھەكە نە، دى ب ناواين نامادەنەبووى ھىنە دادگەھ كرن^{۸۴۱}.

ھەرۇسە د ھژمارا رۇژا (۱۹۰۳/۱۲/۲۴) ئى يا رۇژنامەيا (موصل) دا دەنگ و باسنى ھىرشا كۆمەكا كەسان بۇ سەر كەسەكى مەسىحى ب ناقى (بىۋ كورئ ھەننا) بى خەلكى ناحيا (داويدى) ھاتىبە بەلاق كرن كو ئەو ژى ئەقەنە، (عەبدلرەھمان كورئ شىرى، محەمەد كورئ موساى، موسا كورئ حوماز، محەمەد كورئ شەمىدىن) كو دەمى ئەو مەسىحى ژ قەزا دھۆك قەگەپىاي ژ لاين وان كەسان قە ھاتىبە فوتان و برىنداركرن و ھندەك كەل و پەلنن وى ژى دزىنە، ھەرۇسەكى د دەنگ و باسنى دى دا ھاتى، دادگەھى گەفا خۇرادەستكرنا وان كرىبە، ھەكە نە، ب ناواين نامادەنەبووى دى ھىنە دادگەھ كرن^{۸۴۱}.

ھەرۇسە تىشتى دى بىن پەيوەندى ب ئامىدىن قە ھەى، رۇژنامەين د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۵/۷/۱۳) پىدا ناگەھدارىبەك بەلاقكرىبە و تىدا گۆتىبە كو ھەر ئىك ژ (عەبدوللا، عەلى، عىسا و محۇ) كو خەلكى گوندى بىسقىكى نە، (سالخ عەبدلرەھمان) كوشتىنە و كەسەكى دى ب ناقى (محەمەد) برىندار كرىنە و ھەردو خەلكى وى گوندى ب خۇنە، ھەرۇسەكى د دەنگ و باسنى دى دا ھاتى، دادگەھى گەفا خۇرادەستكرنا وان كرىبە، ھەكە نە، ب ناواين نامادەنەبووى دى ھىنە دادگەھ كرن^{۸۴۱}.

د- ئاكرى:

ئاكرى ژى د فى بياقى دا رووبەرەكى بەرفرەھ ژ بەرىبەرىن رۇژنامەيا (موصل) قەگرىبە و ئەقەن خوارى ژى ديارترىن ئەو حالەتن بىن ل ئاكرى ھاتىبە روودان و رۇژنامەين نامازە كرىن:

رۇژنامەيا (موصل) د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۲/۷/۳) ئى دا بەلاقكرىبە كو ژ ئەنجامى لىگەپانان (ئىبراھىم كورئ عەبدولخالق) بى گونەھبار ب تاوانا ئەنجامدانا سۆنتەكى كو بەرى ژى ژ گرتىخانا ئاكرى رەقى بوو ھاتىبە دەستەسەر كرن و قائىمقامىيا قەزا ناقرى والىن وىلايەتن ب قى چەندى ناگەھدار كرىبە^{۸۴۱}.

ھەرۇسە د ھژمارا وى يا رۇژا (۱۹۰۲/۷/۱۷) ئى دا ھوكمەكى دادگەھى دەرھەقى ھەر ئىك ژ، (سادق كورئ حەجى ئەحمەد، تاھر كورئ تاھر) بەلاقكرىبە كو ھەردو خەلكى ئاكرى نە و دەستدرىزى كرىنە سەر (عەزۇبى كورئ سادق) ئى خەلكى وى قەزائى و دادگەھى ھەردو گونەھبار ب ناواين نامادەنەبووى ب پىنج سالىن زىندانكرن ھوكمدائىنە^{۸۴۱}.

رۇژنامەيا (موصل) د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۲/۷/۷) ئى دا ئامازە كرىبە وى چەندى كو دەستەلاىن ھوكمى شىابىنە (محەمەد كورئ نەمەت) ئى خەلكى گوندى (ھنارى) بگرن و خەوالەى دادگەھا بەراھىن يا ئاكرى بگەن ژ بەركو ناقرى ب كوشتنا (مەلا عەبدوللا) بى پىشنىقىزى گوندى رابووبە^{۸۴۱}، ھەرۇسە رۇژنامەين د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۲/۸/۱۴) ئى دا دەنگ و باسنى رەقىنا كۆمەكا مەزىن يا كەسان ژ گوندى بچىلن بەلاقكرىبە ئەقە ژ پىشتى ئىسماعىلى كورئ عەبدلقادر) خەلكى تاخى (جوبەتى) (دبارە تاخى - چوستەبى - بە - ص -) بى ئاكرى كوشتى، ژ بەر ھندى، دادگەھى ماوى دەھ رۇژان مۇلەت داينى خۇ رادەست بىكەن، ھەكە نە، ب ناواين نامادەنەبووى دى ھىنە دادگەھ كرن^{۸۴۱}.

رۇژنامەيا (موصل) د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۳/۲/۳) ئى دا دەنگ و باسەك بەلاقكرىبە و تىدا ديار دكەت كو ھەر ئىك ژ، (سلىمان كركو و كورئ وى دەرۇش و لاسووسۇ، سەبىد سەمۇكە، عەلى مجورى، بىر ئۆسمان) ژ گوندى (ئىسقىنى) كەل وپەلنن (مەرى كورئ حسىن) دزىنە و ژ بەركو ھەنا نۇكە نەھاتىنە گرتن و وان ژى خۇ رادەست نەكرىبە، دادگەھى برىاردابە ب ناواين نامادەنەبووى بەھىنە دادگەھ كرن و ھەر ئىك ژ وان ب سالاھكا زىندانكرن و كارىن گران بەھىنە ھوكمدان^{۸۴۱}.

رۇژنامەين د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۳/۴/۲۸) ئى دا بەھسى كۆمەكا كەسەكىن خەلكى گوندى (ھەرت) ئى (گوندى ھەرنى يە بىن نھا سەر ب ناحيا دىنارنە) يا ناحيا زىبار دكەت كو ئەو ژى اەلى و مەسىح كورن سەلىم خان و ئاقەدل) ن كو قان پەزى گوندى

زىيار و ھەردو گونەھبارىن رەقى (عەلى و مەسلىم) كو خەلىكى وئ قەزايىن ب خۇنە و كەسەكى دى بە زى ب نەقى (خان ئافدەل) گونەھبارن تىندا، سەرۇكاتىيا دادگەھى ماوئەك مۇلەت داينى خۇ رادەست بىكەن، ھەكە نە، ب ئاواينى ئامادەنەبووى دى ھىنە دادگەھ كرن^{۹۵}.

رۇزنامەين د چەندىن ھۇمارىن خۇ دا دەنگ و باس ل سەر ھۇماركا تاوان و گونەھىن بىنەمالا خەندان يا قەزا ئاكرى بەلاڧ كرىنە، ئەقىن خوارى زى ئەو دەنگ و باسنى يىن رۇزنامەيا (موصلى) د ھۇمارىن بەردەست دا بەلاڧ كرىن، ز وانا:

رۇزنامەين د ھۇمارا خۇيا رۇزا (۱۹۰۲/۲/۵) ئى دا دەنگ و باسنى كىشەيەكى بەلاڧكرىيە كول تاخى (قابكىن) ل ئاكرى ھاتىيە روودان و د وئ كىشەين دا (قادر كورئ خاند) و كەسەكى دى ب نەقى (سەلىم) ھاتىنە كوشتىن و كەسەكى دى ب نەقى (عەبدوللا) بىرىندار بوويە و كەسەكى بەرگومان زى رەقىنە كو ئەو زى ئەقەنە: (خەندان ئاغا ئاكرەيى، بىراين وى حاجى سەلىم، كورئ وى ھادى، شتۇ كورئ خەجىك، عەبدلجەبار كورئ كشتۇ، شتكو كورئ حسنىك، حاجى ئىبراھىم كورئ عەبدولخالق، رەشىد كورئ حاجى سەلىم)، دەنگ و باس پىڧە دچىت و دىبىزىت: ز بەركو ھەتا نۇكە ئەو نەھاتىنە گرتن، سەرۇكاتىيا دادگەھى بىراردابە دەھ رۇزان مۇلەتى بەدەتە وان ل بەرامبەرى دادگەھى ئامادە بىن، ھەكە نە، ب ئاواينى ئامادەنەبووى دى ھىنە دادگەھ كرن^{۹۶}.

رۇزنامەين د ھۇمارا خۇيا رۇزا (۱۹۰۲/۱/۲۵) ئى دا دەنگ و باسەك بەلاڧكرىيە و تىندا ديار دكەت كو عەشىرەتا زىدەك ھۇماركا سەرىن تەرش و كەوالى گوندى (ئۆمەر خۇشان) يا سەر ب قەزا ئاكرى قە ئالان كرىنە و مولازمى جەندىرمان (سەئىد ئەفندى) ب رىكارىن پىندقى رابوويە بۇ زۇراندان وى تەرش و كەوالى ئالانكرى و شىايە وئ چەندى بىكەت و رادەستى خودائىن وان بىكەت^{۹۷}، لى پىشتى ھنگى دەستەلاتىن دەقەرى ئەف گونەھبارىيە ز عەشىرەتا زىدك رەت كرىيە و رۇزنامەيا (موصلى) د ھۇمارا رۇزا

(كوران) دىنە و رەقىنە، ز بەر ھندى، دادگەھى دەھ رۇز مۇلەت داينى خۇ رادەست بىكەن، ھەكە نە، ب ئاواينى ئامادەنەبووى دى ھىنە دادگەھ كرن^{۹۸}.

تشتىن پەيوەندى ب عەشىرەتا زىدك يا كوچەر يا ل ئاكرى قە ھەي، رۇزنامەين د ھۇمارا خۇيا رۇزا (۱۹۰۵/۱۲/۲۱) ئى ئاگەھدارىيەكا فەرمانگەھا سزايىن دادگەھا ئاكرى ل سەر كىشەيا كوشتىنا (ئىبراھىم كورئ عومەر) و بىراين وى بەلاڧكرىيە كو ھەردو ز عەشىرەتا زىدك يا كوچەرن و ھەردو گونەھبارىن رەقى زى (رۇ و يونس كورئ عەبدوللا) خەلىكى گوندى بالەتە ھەتا نۇكە نەھاتىنە گرتن، سەرۇكاتىيا دادگەھى دەھ رۇز مۇلەت داينى خۇ رادەست بىكەن، ھەكە نە، ب ئاواينى ئامادەنەبووى دى ھىنە دادگەھ كرن^{۹۹}.

رۇزنامەيا (موصلى) د ھۇمارا خۇيا رۇزا (۱۹۰۲/۸/۲۰) ئى دا دەنگ و باسنى كوشتىنا زىكەن ب نەقى (رايىعە كچا ئەحمەدى كورئ محمەد سادقى ئاكرەيى) بەلاڧكرىيە و گونەھبارى رەقى زى (محوين كورئ عەبدوللا) پە ز تاخى (زىوكە-دروست زىوكى) ئىن ئاكرى، سەرۇكاتىيا دادگەھى دەھ رۇز مۇلەت داينى خۇ رادەست بىكەت، ھەكە نە، ب ئاواينى ئامادەنەبووى دى ھىنە دادگەھ كرن^{۱۰۰}.

ھەروەسا د ھۇمارا وئ يا رۇزا (۱۹۰۴/۱۲/۲۹) ئى دا ئاگەھدارىيەكا فەرمانگەھا سزايىن دادگەھا لىزۇرىنى يا وىلايەتا مووسل ھاتىيە بەلاڧكرن و تىندا ھاتىيە: ز بەركو ھەتا نۇكە ھەردويىن رەقى افەتاح و سەلىم خان، كو ز ئاغايىن زىبارن، و (خان ئافدەل)^{۱۰۱}، و عەلى و مەسىح كورئ سەلىم خان، كەسەكى دى ب نەقى عەبدولرەحمان نەھاتىنە گرتن و گونەھبارن ب بىكارىنانا چەكى دزى ھىزىن سەرىزى يىن ئۇسمانى و ئارمانجا وان كوشتىن بوو، سەرۇكاتىيا دادگەھى بىراردا دەھ رۇزان مۇلەتى بەدەتە وان ل بەرامبەرى دادگەھى ئامادە بىن، ھەكە نە، ب ئاواينى ئامادەنەبووى دى ھىنە دادگەھ كرن^{۱۰۲}.

رۇزنامەيا (موصلى) د ھۇمارا خۇيا رۇزا (۱۹۰۶/۲/۱۵) ئى دا ئامازە كرىيە كىشەيا ئالانكرنا پەزى ل قەزا

ھ- شىنگال:

شىنگال زى بەھرا خۇ د وان دەنگ و باسېن رۇژنامەيا (موصلى) دا ھەيە و ل قىرە نامازە ب دو دەنگ و باسان ب تىنى دەھتە كرن، پىن ئىكىن د ھژمارا وى يا رۇژا (۱۹۰۳/۸/۲۰) ئى دال بن ناف و نېشئانى (روودانېن وىلايەتى) ھاتىيە بەلاڧكرن و نامازە ب لڧينا (عزەت بەگ) ئى فائىمقامى شىنگال و (محمود خدر ئاغا) موقەدەمىن ھىزىن اسوارىن ھەمىدى) ھاتىيە كرن ب ھىزەكا سەرىيازى بەرەڧ باكوورئ قەزايىن چووينە ۋەك پىنكۆلەك بۇ دەستەسەركرنا كورېن (كەرچە) پىن كۆ ماوئ ۳۰ سالانە كارىن رىگىرىن ل رى پىن دەرقەيى دكەن و قى داوېن بەرھىنگارى كاروانەكى بازىرگانى پىن ژ بەغدا دەھت بېوون و ھەمى پارە و تەرش و كەوالىن وى كاروانى ب دارى زۇرى تالان كرىوون، ئەڧ ھىزە شىيا بچىتە ناف گوندئ (عمران) و ھەروەكى مرۇڧ ژ قى دەنگ و باسى تىن دگەھىت ئەڧ گوندە نافەندا وى خىزاننا قارى و دېندە بوويە - ھەروەكى رۇژنامەيى ھۇسا بەھس كرى - و ئەڧ ھىزە شىيا قى گوندى و گوندىن سەر ب وى گوندى ڧە كۆ ھەمى ئىزدى نە بىننە بىن دەستەلانا دەولەتن و توخىيەكى بۇ كەسانىن ژ ياسايىن دەركەڧتى دانىت^(۱۱۰).

لى دەنگ و باسىن دووئ، رۇژنامەيىن د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۶/۲/۱۵) ئى دا بەلاڧكرىيە و تىدا نامازە كرىيە كىشەيە كوشتتا ئەندامەكى جەندىرمان كۆ نافتى وى (بەكرئ كورئ حسىن) ە ب دەستى كەسەكى ب نافتى (قاسم كورئ خدر جندۇ) ژ گوندئ (كرسى) كۆ دكەڧتە بىر قەزا شىنگال و ژ بەركو بى داوېن نەھاتىيە دەستەسەركرن، بىرپار ھاتە دان ب ئاوايىن ئامادەنەبووى بەھتە دادگەھ كرن و ب پازدە سائىن زىندانكرنى و كارىن گران بەھتە ھوكمدان^(۱۱۱).

سى- قىيىنە كرىن ە شىرەتېن**بەھدىنان:**

دىبارتىن دەنگ و باسېن قىيىنە كرىن ە شىرەتېن دەڧەرا بەھدىنان پىن رۇژنامەيا (موصلى) نامازە

(۱۹۰۲/۷/۲۰) ئى دا دەنگ و باسەك ل سەرقى روودانى بەلاڧكرىيە و تىدا دىبىزىت كۆ ە شىرەتا زندك ئەو دزى نەكرىيە، بەلكى دىباربوويە كۆ (خەندان) و (ھادى) پىن كورئ وى و دەست و دارىن وى كۆ زىتەكىن قەزايىن نە (ھەروەكى ھۇسا د دەنگ و باسى دا ھاتى) و (خان ەبدالى زىبارى) و زەلامىن وى ئەو تەرش و كەوال تالان كرىيە^(۱۱۲).

رۇژنامەيا (موصلى) د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۳/۸/۱۳) ئى دا دەنگ و باسەكى دى ل سەرقى بىنەماتى ھاتىيە بەلاڧكرىيە و تىدا ھاتىيە كۆ ل بووڧ ڧەرمانىن ژ وىلايەتى ھاتىن بۇ دەستەسەركرنا (ھادى كورئ خەندانى ئاكرەيى) پىن گونەھبار و ھوكمدى ب گەلەك تاوان و خىانەتكارىيان و نۆكە بىن رەڧىيە و بەردەوامە ل سەرق دەستدېزىن خۇ ل سەرق رىشېنگان و زىانى دگەھىننە وان، مىرنالاي ئەنىس بەگ ئەڧندى) سەركردئ ھىزىن ئاكرئ ڧەرماندايە مەڧرەزەمەك ژ لەشكەر و جەندىرمان بەھتە پىن ئىنان و ئەو مەڧرەزە دگەل نەقىب (ەباس ئەڧندى) كارمەندئ جەندىرمان ل وى قەزايىن بۇ گوندئ (كوچەك خمس) ھاتىيە ھنارتىن كۆ ئەڧ ئىكە ژ گوندىن ناحيا ھەڧت ە شىرەتان (ئانكۆ بەردەرش كۆ نۆكە قەزايە - ص -)، و پىشتى ئەنجامدانا كارىن پىندى و رىكارىن دووڧچوونىن ژ دل، (ھادى كورئ خەندانى ئاكرەيى) ھاتە نەچار كرن چەكى خۇ دانىت و خۇ رادەست بگەت و پاشى خۇ رادەستى دادگەھا سەرىيازى كرى^(۱۱۳). ھەڧدەم ھكۆمەتا وىلايەتى د ھژمارا رۇژا (۱۹۰۳/۸/۲۰) ئى دا جارەكا دى سوپاسىيا مىرنالاي (ئەنىس بەگ) كرى پىشتى شىياى اوى زىتەكى) - ھەروەكى ۋەسا د رۇژنامەيى دا ھاتى - (ھادى كورئ خەندانى ئاكرەيى) و سىن يان چوار دەست و دارىن وى دەستەسەركەت كۆ ژ لاين ئەناھىن ڧە ئەو ئىك ژ ئەگەرىن نەرحەتېيا قەزايىن بوو^(۱۱۴). ۋەسا دىبارە زى ئەڧى داوېن جەن ترس و دوودلىيا خەلكى و ھكۆمەتا وىلايەتا مووسل ل قەزا ئاكرئ بوو، ژ بەر ھندئ دىبىن گەلەك بەسنى وى كەسى ھاتىيە كرن بى ئەو كرى، نەخاسەمە زى پەسنگرنا (ئەنىس بەگ) ئى.

ئىدا ھاتىيە، گەلەك ژ مېژە قىكەنە كىرەن و ھەفرىكى ل ئاقبەرا ھەردو ھەشېرەتېن مەزىن دۇسكى و ئەرتووشى ل ھەردو قەزايېن دەھۆك و زاخۇ پەيدا دېن، ھەرچەندە چەندىن جارەن بىزاف بۇ پىكەنەنا ھەردوان و نەھىلانا قىكەنە كىرەن ل ئاقبەرا وان ھاتىيە كىرەن، لى ئەو قىكەنە كىرەن نەراوھەستىيەنە و چ ژ وان بىزاقان بەرى خۇ نەبووینە، قىچا داکو ئەف قىكەنە كىرەن ل باشەرزۇق بەرغەھ نەبىت و ھەشېرەتېن دى ژى قەنەگىرەت و روودان وەسا چىن نەبىن ب دلى حكۇمەتى نەبىن، راسپارەدە و راگەھاندېن توندوژوارىن ژ لايى وىلايەتى و قائىمقامىيا دەھۆك قە ھاتىيە دان و ھەروەسا بىزاقىن ھەر ئىك ژ: (شىخ بەھائەددىن) شىخى بامەرتى، (شىخ نور محەمەدئەفەندى) ئاكنجىن دەھۆك كو ئىكە ژ شىخىن ھىژا — ھەروەكى رۇژنامە دىئىت - (حاجى ئاغا) سەرۇكى ھەشېرەتا سلىقنەھى، ئەفە بوونە ئەگەرى ئاشتىبوونى ل ئاقبەرا وان ھەشېرەتان، و داکو ئەو ئاكوكىيە ژ رەھ ورىشال بەھىنە ھەلكىشان، ھەردولا گوزمىن پارەى و تىشتىن دى بۇ ئىك و دوو ژفراندن بىن ھەر ئىك ژ وان داخواز دكىرەن و ھەردولا قۇرم (سەنەد) ئاشتىبوونى يا ل ئاقبەرا خۇ ئىمەز كىرەن^{۱۱۰}.

رۇژنامەيا (موصل)، بەھسىن ھەدەك قىكەنە كىرەن دى ژى ل ئاقبەرا ھەشېرەتېن بەھىدان كىرىە، وى رۇژنامەين د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۵/۳/۸) ئى دەنگ و باسەك ب ئاق و نىشانىن (تالىف) ئانكو (ئاشتىبوون) بەھلاقكىرىيە كو بەھسىن ئاشتىبوون و پىكەھاتنى ل ئاقبەرا (عەبدى ئاغا) و (عەبدال ئاغا) ھەشېرەتېن اسندى - گولى) ل قەزا زاخۇ دكەت، كو ئەف ئاشتىبوونە ژى ب دەستكاتىيا (حاجى ئاغا) سەرۇكى ھەشېرەتا سلىقنەھى ل زاخۇ و كارمەندى چەندىرمان ھاتىيە كىرەن بى رۇژنامەين نامازە نەكرىيە ئاقى وى، رۇژنامە پىقە دچىت و دىئىت كو قائىمقامىيا زاخۇ و ئاغاين ئاقىرى بىرۇسكەبەك بۇ ئاقەندا وىلايەتى ھەنارتىيە و ئىدا ئەو ئاشتىبوون رۇكرىيە يا ل ئاقبەرا ھەردولا ھاتىيە ئىمەزكىرەن، پاشى رۇژنامەين دەست ب پەسەندانا (حاجى ئاغا) كىرىە و دىئىت،

كىرەن، ئەو قىكەنە كىرەن بىن ل ئاقبەرا ھەردو ھەشېرەتېن (ئەرتووشى) يا كۇچەر و (دۇسكى) يا بىنەجھ ل باكوورى قەزا دەھۆك ھەبىن، وەسا ديارە ژى ئەف شەھەرىيە خە ژ بەر وان ئارىشەيانە بىن ھەشېرەتا ئەرتووشى ھەلدئىخست يا خۇدابوو بن لىوا سوارىن ھەمىدى^{۱۱۱}، ئەفە ژى دەمى ئەو ھەشېرەت ل جەھكى ھەشېرەتا دۇسكى دچىتە جەھكى دى بۇ ئىگەرىانا چەروانا بۇ تەرىش و كەھالەين خۇ، دىرۇكنقىس (سەدىق دەمەلۇجى) ژى دىئىت كو قىكەنە كىرەن ل ئاقبەرا ھەردو ھەشېرەتان ل سالىن (۱۸۹۷-۱۸۹۸) دەست بىن كىرەن دەمى ھەشېرەتا ئەرتووشى ھەشەتن كەس ژ ھەشېرەتا دۇسكى كوشتىن كو پىرىيا وان مەزىن ھەشېرەتى بوون^{۱۱۲}، و ئەف شەھەرىيە دۇرىن ھەشت سىلان بەردەوام بووینە و شەھ و ھىگامىن سىك ل ئاقبەرا ھەردولا ھەتا سالا (۱۹۰۵) ئى ژى رانەوھەستىيەنە^{۱۱۳}.

رۇژنامەيا (موصل) د دو ھژمارىن خۇ دا نامازە كىرىە قى قىكەنە كىرەن، ئەو رۇژنامە د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۴/۱۲/۲۹) ئى دا دەنگ و باسەك ب ئاق و نىشانىن (ژفراندنا ئالانى) بەھلاقكىرىيە و ئىدا دىئىت، ژ بەر قىكەنە كىرەن بەرى ل قەزا دەھۆك ل ئاقبەرا ھەردو ھەشېرەتېن دۇسكى و ئەرتووشى ھاتىيە روودان، ئەرتووشىيان ھژماركا مەزىن يا بەزى دۇسكىيان ئالانكىرىيە و ئەفە ژى دىيە رىخۇشكىرەن بۇ پەيدابوونا روودان ب دلى سولتانى نەبىن، ھەروەكى ژ ئاگەھداركىرەن خۇجھى بىن دەھۆك و ل دوو راسپارەدە و راگەھاندېن وىلايەتا مووسل و ب كار و خەباتىن ئىبراھىم نەجاتى قائىمقامىن قەزا ئاقىرى و (شىخ نور محەمەد ئەفەندى) و ھەقىدى لىواين سوارىن ھەمىدى (حاجى بەگ) سەرۇكى ئەرتووشىيان، ئالانى ھاتە ژفراندن و رى نەدان شەھ ل ئاقبەرا ھەردو ھەشېرەتان بەھتە روودان^{۱۱۴}.

وەسا ديارە ژى ئەف شەھەرىيە ب داوى ھاتىيە ھەروەكى ژ وى دەنگ و باسى ديار دىت بىن د ھژمارا رۇژا (۱۹۰۵/۵/۴) بى رۇژنامەيا (موصل) دا بەھلاقكىرىيە كو ب ئاق و نىشانىن (ئاشتىبوون و رىژگىرت) ھە و

ب نائف ونېشانىن (تاليف بىن) ئانكو گرنېبەستا ئاشتىبوونى، رۇژنامەين دھۇمارا خۇيا رۇژا (1905/1/7) ئى دا دەنگ و باسىن ھەبوونا قىيكنەكرنەكا دوو سالى ل نابقەرا خەلكى ناحيا (نېرۋە) يا قەزا نامىدىنى و خەلكى ناحيا مزوورى ژوورى (مزوورى بالا) پا قەزا رواندز بەلاڧكرىبە و د ئاگەھداركرنەكا قائىمقامىيا نامىدىنى دا بو ويلايەتنى ھاتىبە ھنارتن تىدا ھاتىبە كو پىزابوون ھاتىبە كىن بو چارەكرنا قى قىيكنەكرنى و قان پىزابوونان بەرى خۇ ھەبووبە و بووبە ئەگەرى ئاشتىبوون و پىكھاتىن ل نابقەرا ھەردولا و (ئەحمەد تەوفىق ئەفەندى) قائىمقامى نامىدىنى رۇلەكى مەزن د قى ئاشتىبوونى دا ھەبووبە⁽¹¹¹⁾.

رۇژنامەيا (موصل) د دەنگ و باسەكى ھۇمارا خۇيا رۇژا (1906/1/11) ئى دا گۇنپە كو قائىمقامى قەزا شىنگال ھندەك رىكار ب كار ئىنايە بو ئىمزاكرنا گرنېبەستا ئاشتىبوونى ل نابقەرا ھەردو عەشىرەتىن (ھابى) و (مەندكان) و ھەقەيمانا وئى عەشىرەتا (بابا) كو ژ عەشىرەتىن ئاكنجىن قەزار شىنگال و ژ مېژە دوژمنانى و ئارىشە ل نابقەرا وان ھەبووبە و بووبە ئەگەرى پەيدا بوونا ھندەك روودانىن ب دلى خودانى پىنگەھى بلند نەبن - ھەروەكى رۇژنامە دىبىرت — بەرى قان پىزابوون و رىكاران ژى ئەو بوو ئەو عەشىرەت ئاشت بىن و پىكھەين و ھەرنىك ژ وان سۇژدايە چارەكا دى دەستدېرتىن ئەكەنە سەر ئىك ودو⁽¹¹²⁾.

سەربارى وان قىيكنەكرىن ل نابقەرا عەشىرەتان. ھندەك روودان ل نابقەرا گوندىن دەقەرى چى بووبە. ۋەسا ديارە دزى پالدەرى قان روودانان بىن ل قىرە دى ئامازە ب ھندەكان ب نىن ھىتەدان، ھەر بو نموونە رۇژنامەيا (موصل) د ھۇمارا خۇيا رۇژا (1905/1/5) ئىدا ئاگەھدارىبەكا فەرمانگەھا سزادانى يا دادگەھا لىتېرېرىنى يا ويلايەتنى بەلاڧكرىبە و بەھسى ھندەك گونەھباران دكەت بىن ھىرش كرىنە سەر گوندى (شاخكى) و چەك ب مەرەما كوشتىن راكىشاپە (تاھر ئاغا) و ھەقالىن وى. گونەھبار ژى ژ گوندى (پىرۇمەرا) يا ناحيا (داودىن) نە، رۇژنامەين گەلەك

ناقېرى (ئانكو حاجى ئاغا شەمەدىن ئاغا زادە) براين خودى ژى رازى (حاجى يوسف پاشا) يە و ۋەكى وى كەسەكىن خودان غىرەت و خودان شىيان و پىشەقانى سۇلناتى ھىژايە و بو سەرفەرازىيا دەولەتنى و ۋەلاتنى كار ۋخەباتى دكەت و خەبات و بزاڧىن وى د قى بىياڧى دا جەھى رىزگرتىن نە⁽¹¹³⁾.

رۇژنامەين دەنگ و باسەك ل سەرعەشىرەتا زندك و گوندى (شىمتكە؟؟؟) بىن ل دھۆك بەلاڧكرىبە و د ھۇمارا خۇيا رۇژا (1905/1/26) ئى دا دەنگ و باسەك ب نائف ونېشانىن (رىزگرتن) نىسسىيە و تىدا بەھسى ھندەك كەسەين عەشىرەتا زندك دكەت كو ھۇماركا سەرتىن بەرى گوندى (شىمتكە) بىن دكەقىتە بەر قەزا دھۆك تالان كرىنە و كىنم مابوو كارووبار بگەھنە ئاستىن پەيدا بوونا روودانىن مەزن ل نابقەرا ھەردولا، لى ژ ئەنجامى رىكار و پىزابوونىن ھاتىبە كىن بەرى تالانكرى ب تامامى ھاتە زڧراندن و ئەقە بوو يا د برۇسكا قائىمقامىيا ناقېرى دا ھاتى. رۇژنامە پىقە دچىت و دىبىرت: كار و خەباتىن ھەرنىك ژ، (ئىبراھىم نەجاتى بەگ) ئى قائىمقامى دھۆك و (زىيە ئەفەندى) بىن رىقەبەرى ناحيا مزوورى و (مىرزا ئاغا عەبدلھادى زادە) جەھى دەستخوشى و رىزگرتىن نە⁽¹¹⁴⁾.

ھەر د چارچۇقى قىيكنەكرىن نابقەرا عەشىرەتان دا رۇژنامەين د ھۇمارا خۇيا رۇژا (1905/4/27) ئى دا دەنگ و باسەك ب نائف ونېشانىن (رىزگرتن) بەلاڧكرىبە و تىدا ئامازە كرىبە چىبوونا ھندەك كار و روودانان ل نابقەرا عەشىرەتىن زىبار، سوورچى و ھەركى يا مەزن ل قەزا ئاكرى و عەشىرەتىن دى بىن پىكھاتن دگەل ھەي، داكو ئەق روودانە بەرغەھ نەبن و رى نەھىتە دان ھندەك روودانىن دى پەيدا بىن و حكۇمەت پىقە مژوئىل بىيت. (ئاسف ئەفەندى) بىركارى قائىمقامى ئاكرى بزاڧىن خۇيىن ئاشتىانە ب كار ئىنايە و اپىرۇت ئاغا بىن سەروكى عەشىرەتا ھەركى ژى ھارىكارىيا وى كرىبە و ب قى رىكى رەوش ھاووش بووبە و تالانى و ھەر تىشەكى دى بى ھەرنىك ژ وان لايەنان داخوازكرى ھاتىبە زڧراندن و رادەستى خودانىن وان ھاتىبە كىن⁽¹¹⁵⁾.

ئاف بەلاقىرىنە و گۆتتېيە كو ئەو گونەھبارن ب قىن
ھېرشىكرىنى و ويلايەتنى زى دەھ رۇژ مۇلەت داينى خۇ
رادەست بىكەن، ھەكە نە، ب ئاواينى ئامادەنەبووى دى
ھىنە دادگەھ كىرن^{۱۱۲}.

ھەر د وى چارچۇقى دا، رۇژنامەيا (موصلى)
د ھژمارا خۇيا رۇژا ۱۹۰۵/۲/۲ ئى دا راگەھاندنەكا
فەرمانگەھا سىزادانى يا دادگەھا لىزفېرىنى
بەلاقىرىيە و ئافەپۇكا وى زى ئەوھ كو كۆمەكا
كەسان ملك و مالى (ئىبراھىم كورپ ئىسماعىل) و
ھەفالىن وى يىن گوندى (مېر كەھل) دىبىت گوندى
مېرگەھەلى بىت) كو ئىكە ز گوندىن (بەرورارى ژىرى)
ئالان كىرنە وھەر ئىك ز (ئىبراھىم كورپ شاھىنى و
محەمەد عەلى كورپ تاھاي) كوشىتىنە و (محەمەد
كورپ حەسەن) و ھەفالىن وى بىرىندار كىرنە و ئووتن
و كەل وپەلېن (حسېن ئاغا) دىنە و گونەھبارن
رەقى يىن قىن كىشەين خەلكى گوندى (سوارى)
نە، رۇژنامەينى لىستەكا درىژ ب ئاقى وان گونەھباران
بەلاقىرىيە و دادگەھى زى بىرىاردايە ھەر ئىك ز وان ب
پازدە سالان و ب كارىن گران بھىنە حوكمدان^{۱۱۳}.

ل داوېنى زى رۇژنامەيا (موصلى) د ھژمارا خۇيا رۇژا
۱۹۰۵/۶/۷ ئى دا ئاگەھدارىيەك ل سەر كۆمەكا
بەرگومانان بەلاقىرىيە كوب دارى زۇرى پەزى (مەرىمەما
كچا خەواس) ئاكتىجىيا گوندى (يوسفكا) يا قەزا
ئامېدىن ئالانكىرىيە و ئەو گونەھبار نۆكە دېقەنە،
بەرگومان زى خەلكى گوندى (قەدىش) نە و ئەو زى
ئەقەنە، (محەمەد كورپ عەلى، تاھر كورپ عەلى
مىساركە، تاھر كورپ عەلى، فەرحۇ كورپ عومەر،
ئىبراھىم و پىر موسا كورپن ئۇسمان، حەسەن و
كەسەكى دى يىن ب ئاقى موسا، دادگەھى دەھ رۇژ
مۇلەت داينە وان خۇ رادەست بىكەن، ھەكە نە، ب
ئاواينى ئامادەنەبووى دى ھىنە دادگەھ كىرن^{۱۱۴}.

چوار - باج:

يىن پىداچوونى د دەنگ و باسىن رۇژنامەيا مووسل
دا بىكەت دى ب رۇھن و ئەشكەرايى بۇ ديار بىت كو
دەولەتا ئۇسمانى چ كارىن ئاقەدانكىرنى يان ئابوورى ل

دەقەرى ئەنجام نەداينە، لى بەرۇفازى ھندى، حكۆمەتا
ئۇسمانى ب ھوپرى دووفاچوونا رەوشا وەرگرتنا باجان
دكر و پەسىن فەرمانبەرىن خودان شىيانىن بەرىرس
ژ باج وەرگرتىن دكر، ئەقە زى نىشانى ھندى يە كو
دەولەتا ئۇسمانى ل سەر قان باجان دزىيا و تىن د
قان باجان را بەرى خۇ ددا وەلاتىين خۇ، وەسا ديارە زى
دەولەتا ئۇسمانى وەسا دىبىت كو حكۆمەتنى ئەرك
ل سەر وەلاتىيان ھەيە، لى حكۆمەتنى بەرامبەرى
قى ئەركى چ بۇ وان نەدكر، ئانكو وەلاتىيان چ ماف
ل سەر دەولەتنى نىن، دىبىت زى ئەقە ديارىرىن خالا
لاوازىن بىت يا ب نىقا ھناقىن دەولەتا ئۇسمانى
كەقتى، ھەر وەسا وەلاتىيان زى تىن وەسا بەرى خۇ
ددا دەولەتا ئۇسمانى حكۆمەتا ئالانكىرنى بىت و نە
حكۆمەتا كار و ئاقىرتى بىت، ھەر وەكى وى دەمى
رۇژنامەيا (كوردىستان) ب ئەشكەرايى نامازە ب قى
چەندى دا^{۱۱۵}.

دشېين بىزىن كو حكۆمەتا وىلايەتا مووسل ل
دەستىپىكا ھەر دەمسالەكا نوو، ل پىشېين داخووا
دامەززاندا باجگران (شانەيان) دكر، پاشى ز وان
يىن داخووازى پىشكىش دكرن ھندەك كەسىن
خودان شىيان زى دكرن و مووچەبىن وان نوو دكرن
و فەرمان دداينى دەست ب كارى خۇ بىكەن^{۱۱۶}، ئەق
پرۇسىسە چەندىن جاران ل دەقەرا بەھدىنان ھاتىيە
كىرن، ھەر بۇ نەوونە، رۇژنامەيا (موصلى) د ھژمارا
خۇيا رۇژا ۱۹۰۲/۵/۲۶ ئى دا دەنگ و باسىن دامەززاندا
قان كەسىن ئاقىن وان دەين وەك فەرمانبەرىن باجا
دەھىكان (ئانكو رىژا ئىك ز دەھان) ل دەقەرا بەھدىنان
بەلاقىرىيە، ئەقە زى پىشتى ئەو بۇ وى كارى ھاتىنە
زىنگرتن و ب كىرنەكا قەبرى ب گوزمى (۷۵۰۱) قىرشان
بۇ ھەر ئىك ز وان كو ئەو زى ئەقەنە، (محەمەد عەلى
قائىمقامىن بەرى يىن زىبار بۇ وەرگرتنا باجا دەھىكان
ل قەزا شىنگال، نەزىمى بەگ بۇ ئامېدىن، عەبدوللا
كارمەندى پەزى قەزا ئاكرى بۇ قەزا ئاكرى و ناحيا
زىبار، نقىسەرى نەيتى نقىسىن نامەگوھۇرىنىن
عەبدلكەرىم ئەقەندى بۇ قەزا دەھۆك و حكۆمەت
ھىقىخووازە د دقى كارى خۇ دا دسەركەقتى بىن^{۱۱۸}.

ھەروەسا د ھژمارا رۇژا (۱۹۰۳/۶/۲۱) ئى يا وئى رۇژنامىيى دا دەنگ و باسىنى دامەرزاندنا (رەزا بەگ) ئى رىئەبەرىي ناھىيا تەلەغەفەر ھاتىيە بەلاڧكرن وەك كارمەندى ۋەرگرتن و ھەوالەكرنا باجا دەھىكان ل قەزا زاخۇ^(۱۱۹)، ھەروەسا (حاجى عەبدلكەرەم) رىئەبەرىي بەرىي يىن دارايى يا رەواندزىي ۋەك فەرمانبەرىي ۋەرگرتن و ھەوالەكرنا باجا دەھىكان ل قەزا ئامبىدىي ھاتىيە دامەرزاندن^(۱۲۰)، ھۇسا حكۇمەتن ھەر دەمسالەكا نوو ئەڧ پروسىتسە ئەنجام ددا^(۱۲۱).

حكۇمەتا ئۇسمانى ل مووسل ل سەر بەرپەرىن رۇژنامىيا (موصل) گەلەك دەستخۇشى ل وان فەرمانبەرىن حكومى كرىيە يىن ل دەڧەرىن خۇبىن لى ھاتىنە دامەرزاندن شىايىن مەزىنرەن ھژمارا پارى باجان كۇم بگەن. ھەر بۇ نموونە، حكۇمەتا ۋىلايەتا مووسل د ھژمارا رۇژا (۱۹۰۳/۳/ ۲۶) ئى دا سوپاسىيا (عەبدوللا ئەڧندى) كارمەندى پەزىي ئاكرىي دكەت يىن شىپاي گەلەك ب ھوپرى باجان كۇم بگەت و تەھىلاي چ سەرىيچى د قى بياقى دا بەھىنە كرن^(۱۲۲).

ھەروەسا د ھژمارا وئى يا رۇژا (۱۹۰۳/۵/۲۶) ئى دا دەنگ و باسەك ب ئاڧ ونىشانىن (سوپاسى و رىزگرتن) ل سەر ئاكرىي ھاتىيە بەلاڧ كرن و ئىدا ھاتىيە: ئەڧ سالا ھژمارتا پەزىي ل قەزا ئاكرىي گەھىشتىيە (۳۲۵۹۴) سەرىن پەزىي^(۱۲۳) و گەلەك باج رىي ب دەستڧەھاتىنە كو سەرچەمى ھەمىيان ل دۇرىن (۵۸۸۹۰) قىرشايە، ئەڧە رىي بەرىي رىئەبەرىن و كار ۋەخەباتىن (عەبدوللا ئەڧندى) يىن كارمەندى پەزىي يىن قەزايى بوويە^(۱۲۴).

د ھژمارا وئى يا رۇژا (۱۹۰۳/۶/۹) ئىدا دامكەك ل سەر باجا دەھىكان ل قەزا شىنگال بەلاڧكرىيە و ديار دكەت كو داھاتىي وئى قەزايىن ل دۇرىن (۳۱۷۵۰۰) قىرشان رۇ پار زىندەترە و ئەڧە رىي ب كار ۋەخەباتىن وئى دەستەيى بوويە يا قەزايىن بۇ قى كارى پىكىئىناي^(۱۲۵)، لى رۇژنامەيىن ئىكسەر د ھژمارا پىشنى وئى دا يا ل رۇژا (۱۹۰۳/۶/۱۶) ئى دەركەڧتى ئەو دەنگ و باس راستڧەكرىيە و گۇتىيە كو رىئەيا زىندەبوونى (۲۵۰۷۰۰) قىرش بوويە^(۱۲۶).

ۋەسا ديارە رىي حكۇمەتا ئۇسمانى ل ۋىلايەتا

مووسل د بياقىي ۋەرگرتنا باجان دا گەلەك گىرنگى دايە قەزا شىنگال چونكى ھژماركا مەزىن يا عەشىرەتەن كۆچەر ل وئىرئى ھەبوويىنە و وان عەشىرەتان كەرىن مەزىن پەزىي ھەبوويىنە، رۇژنامەيى د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۳/۸/۲۰) ئى بەلاڧكرىيە كو نامارا سەرىن پەزىي ل قەزا شىنگال بۇ قى سالى ل دۇرىن (۳۰۰۰۰) ھزار سەران رۇ پار زىندەتر بوويىنە و باجىن دەھىكان بۇ قى سالى ب رىژا (۸۰٪) ئى زىندە بوويە و ئەڧە ھەمى ب كار و خەباتىن (عزەت ئەڧندى) يىن قائىمقامى وئى بوويە^(۱۲۷).

رۇژنامىيا (موصل) د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۴/۲/۲۵) ئىدا پىشېنىي كرىيە رىئەيا باجا پەزىي رۇ پار زىندەتر بىت رۇ بەر وئى پىشېنىيا دەپتە كرن ھژمارا سەرىن پەزىي ب ئاۋايەكەن مەزىن زىندە بىت، ئەڧە رىي ب پىشكدارى و پىشېتەقانىيا ھىدەك ماقوللىن خۇجھى بۇ ب ساناھىكرنا كارى كارمەندىن ھژمارتا سەرىن پەزىي و تەرىش ۋەكەوالى و ب كار ۋەخەباتىن ھىدەك قائىمقامىن قەزايىن بەھىدىنان، ل سەر قەزا زاخۇ رىي د قى دەنگ و باسى دا ھاتىيە كو كارى ھژمارتا سەرىن پەزىي ب (حاجى يوسىڧ پاشا) ھاتىيە راسپارن كو پىشېتەقانىيەكا راست دروست بۇ سولتانى ھەيە و ب ھىدى بەرنىاسە و خىزمەتەن باش و گىرنگ بۇ حكۇمەتن كرىنە.

ل ناھىيا (سەندى - گولى) رىي (عەبىدى ئاغا) يىن رىئەبەرىي ناھىيى كو ئىكە رۇ سەرۋكىن بەرنىاس ب راستگۇيى يىن ل ئاڧ عەشىرەتان - ھەروەكى رۇژنامە دىبىزىت — سۇزدايە ھارىكارى و خىزمەتن بگەت بۇ ب ساناھىكرنا كارى ھژمارتا سەرىن پەزىي ل ناھىيا وئى، ھەروەسا (عەقىد حاجى بەگ) ئى سەرۋكىن عەشىرەتا ئەر توۋشى كو ئەو رىي سەر ب زاخۇيە و سەرۋكىن فەوجا ۵۰ يا ھىزىن سوارىن ھەمىدى يە، پروسىسنا ئامار و ھژمارتا سەرىن پەزىي و تەرىش ۋەكەوالى عەشىرەتا خۇ دىپارىزىت، رۇ بەر ھىدى، ھەر رۇ نۇكە دەپتە پىشېنىي كرن - ھەروەكى رۇژنامە دىبىزىت - قەزا زاخۇ پلا ئىكىن د ھژمارا سەرىن پەزىي دا ب دەستڧە بىنىت، ل دھۆك رىي شىيانىن (ئىبراھىم ئەڧندى) يىن قائىمقام و راست و دروستى و رەئىيا كارمەندىن ھژمارتا سەرىن پەزىي

د رۇژنامەيا (موصل) دا ھاتىن، دىئىن وان بىش و بارەبوييان ب قى ئاواين خوارى پۇلىن بگەين:

۱- بىش بۇ ھىلا ناسنى يا حىجازى:

ھىلا دانانا (ھىلا ناسنى يا حىجازى) بۇ سالا (۱۸۱۶)ى دىزىت، لى وى دەمى دەستەلاتارىن ئۇسمانى ژ دل كار بۇ قى پىرۇژى نەكر، لى پىشنى ل چارىكا داوين يا سەدسالىيا نۇزدى سەرھىدان ل يەمەن زىدە بووين، دەستەلاتىن ئۇسمانى دەست ب بجهننانا قى پىرۇژى كر و دوبارە ل سالا (۱۸۹۸) ئ ئەو ھىز پىشكىش كر كو ئارمانج ژى گرىدانا دىمەشقى بوو ب حىجازى قە ب رىيا وى ھىلا ناسنى داكو بىتە ئەگەرى وى چەندى دەولەتا ئۇسمانى قى دەقەرى ژى بىخىتە بن كۆنرۇلا خۇ، ژ بەر ھىدى، سولتانى ئۇسمانى عەبدلجەمىدى دووى (۱۸۷۱- ۱۹۰۹) ل رۇژا ۱ گولانا سالا (۱۹۰۰)ى مەرسوومەكا سولتانى بۇ بجهننانا قى پىرۇژى دەرتىخست، پاشنى دەولەتا ئۇسمانى ل ئاقخۇ و ل دەرقە رىبەرىيا ھەوەكا جىھانى كر بۇ پىشەقانى و ھارىكارىيا قى پىرۇژى كو دى مفايىن ئابوورى بىن مەن بۇ ھەمىان ھەبن^(۱۲۰) دەقەرا بەھدىنان ژى بەھرا خۇ د پىشەقانىكرنا قى ھىلا ناسنى دا ھەبوو، ئەقە ژى ل دووڧ وان دەنگ و باسىن رۇژنامەيا (موصل) بەلاڧكرىن و تىدا بەھسى وان بىشان ھاتىيەكرىن بىن ل دەقەرا بەھدىنان بۇ قى پىرۇژى ھاتىيەكۆمكرن، ھەر بۇ نموونە رۇژنامەين د ھىلامارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۳/۴/۲۱)ى دا دەنگ و باسەك بەلاڧكرىيە و تىدا دىئىت كو ل دووڧ داخوازىين بەرى نۆكە ئاقەندا وىلابەتن بۇ قەزايىن ئامىدىن و دەھۇك ھنارتىن، گوزمى (۱۱۲۸) قرش وەك بىش بۇ پىرۇژى ب ئاقى (ھىلا ناسنى يا حىجازى) ھاتىيە كۆمكرن و قى ھەقتى رادەستى لىژنا تايبەت ب وى قى بابەتى قە ھاتىيە كرىن^(۱۲۱)

رۇژنامەيا (موصل) د ھىلامارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۳/۱۰/۸) ئ دا دەنگ و باسىن بەلاڧكرنا كارتىن تايبەت ب سەر خەلكى دەولەتا ئۇسمانى بەلاڧكرىيە بۇ كۆمكرنا بىشان بۇ ھىلا ناسنى يا حىجازى، ل قىرە تىشتى

و نەرىش وگەوالى تىرا ھىدى ھەنە وى كىماسىن چارە بگەن يا پار ھاتىيە روودان، نەخاسمە ژى ھارىكارىيا (شىخ نور محەمەد ئەفەندى) د قى بابەتى دا وەل مە دكەت ھەر ژ نۆكە ب ھىقى بگەقەين بگەھىنە وى ئەنجامى - ل دووڧ گۇتتا وى رۇژنامەين - ھەرەسە ھەكە ھىدەك ئاستەنگ و ئارىشە ل ئامىدىن ھەبن، شارەزايى يا قائىمقامى و سەرىبۇرىن وى و كارمەندىن شۇلەزى وە ل مە دكەن ب ھىقى بگەقەين داھاتى باجان دوجاركى ژ پار زىدەتر بىت، دەيتە چاقەرىكرن ژى داھاتى باجان ل ناحيا زىبار گەلەك و گەلەك ژ پار پىتر بىت، نەخاسمە ژى دگەل دامەزراندنا كارمەندىن نوو پىن خودان شىيان بۇ قى كارى و تەناھى و باش رىقەچوونا كارووباران ژى ل وىزى دىنەجھن، لى ل قەزا شىنگال كو فېكەكرىن شەمەر ھاتىيە چارەكرن و تەناھى و رحەتى ل وىزى سەرىبەرە، دەيتە چاقەرىكرن ھىمارنا بەز و نەرىش وگەوالى و داھاتى ب دەستقەھاتى دوجاركى بان سىنچاركى ژ پار پىتر بىت، چونكى (نورى ئەفەندى)ىن قائىمقامى شىنگال ژ كارمەندىن شارەزايە - ھەرەكى رۇژنامە دىئىت - ژ بەركو وى ۱۱ سالىن بەردەوام ل وىلابەتا بەتلىس ل وى پۇستى بوويە^(۱۲۲)

ل داوين ژى رۇژنامەيا (موصل) ھەر ل سەر قى چەندى د ھىلامارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۴/۷/۷) ئ دا دەنگ و باسەك ب ئاق و تىشانىن (رىزگرتن) بەلاڧكرىيە و تىدا سوپاسىيا مەفرەزىەكا جەندىرمان و سەرىكرى وى (ھسىن چاويش) و (ھاجى بەگائى) عەقىدى سوارىن ھەمىدى ھاتىيە كرىن ژ بەر كار و خەباتىن وان د بابەتن ھىمارنا سەرىن بەزى دا ل قەزا زاخۇ و ل ئاق عەشپەرەتا نەرتووش^(۱۲۳)

پىش - بىش و بارەبوى (التبرعات والهبات):

رۇژنامەيا (موصل) ئامازە كرىيە گەلەك چۇرىن بىش و بارەبوييان بىن خەلكى دەقەرا بەھدىنان د ھەلكەقتىن جودا جودا پىشكىشى حكۇمەتا ئۇسمانى كرىن، ل دووڧ وان زانىارى و دەنگ و باسىن

ل ويلايهنا مووسل بىش پىشكىشى فەيلەقا شەشى يا لەشكەرى ئوسمانى كرىنە كو بارەگەھى وئ فەيلەقن ل بەغدايه و ئەف ناقتىن ل خوارى د ناف لىستا وان ناقتان دا ھاتىنە يىن ل دەفەرا بەھدىنان بىش پىشكىش كرىن:

- ۱- شىخ نور محەمەد ئەفندى ب كوژمى ۲۷ لىرىن ئوسمانى بىشداينە.
- ۲- حاجى ئاغا كو ئىكە ژ ماقوللىن زاخۇ ب كوژمى ۲۷ لىرىن ئوسمانى بىشداينە^{۱۱۳۱}.

ج- بىش بۇ دەفەرىن لىقەومى:

۱- ھەسا ديارە دەفەرا بەھدىنان پىشكەرى د ھەمى چالاكىيىن دەولەتا ئوسمانى دا كرىيە و رۇژنامەيا (موصل) ھندەك دەنگ و باسىن دى ل سەر بىشنىن خەلكن دەفەرا بەھدىنان بۇ دەفەرىن ئوسمانى يىن بەرھنگارى كارەساتىن سىروشتى بووين بەلاقىرىنە . رۇژنامەيا (موصل) د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۴/۳/۲۰) ن دا دەنگ و باسەك بەلاقىرىيە و تىدا بەھسى ھاتنا بىشنىن قەزا دھۆك بۇ خەلكن (مىدە) ^{۱۱۳۲}.

(اكنە اطە) ^{۱۱۳۳} و (اختە بولى) ^{۱۱۳۴} ھاتىيە كرىن كو كوژمى (۸۰۰) قىشايە و بۇ لىژنا پەيوەندىدار ھاتىنە ھنارتن. قائىمقامىيا قەزا ناقتىرى ژى لىستەك ۱۰ ھكى ل خوارى ديار ب ناقتىن وان گوندان رۇھن كرىنە يىن ئەو بىش پىشكىش كرىن:

- قىش
- (۴۰۰) ژ خەلكن خودان خىرەتنى ناھيا مزوروى.
 - (۵۰) گوندى كانى سىپى
 - (۱۱۵) قەزا دھۆك
 - (۳۰) گوندى ئىتوتىن
 - (۴۰) گوندى شىزى
 - (۴۰) گوندى قەشەقەرى
 - (۳۰) گوندى تەسىرى (دبىت گوندى نىسرا بىت - ص -)
 - (۲۰) گوندى سىمىلىن
 - (۴۰) عومەر ئاغابى سەرۇكن گەرگەرىبان
 - (۳۵) گوندى سىندورى

پەيوەندى ب دەفەرا بەھدىنانقە ھەمى ئەوہ ژ كۇما (۲۴۰۰) كارتىن تەرخانكەرى بۇ سىنچەقا مووسل. (۱۵۴۰۰) كارت بۇ قەزا مووسلن. (۱۵۰۰) بۇ قەزا ئامىدىن. ھەر ھند بۇ قەزا شىنگال. (۲۰۰) بۇ قەزا دھۆك. (۸۰۰) بۇ قەزا زاخۇ و (۱۰۰۰) بۇ قەزا ئاكرى ئە ^{۱۱۳۱}.

ھەروەسا ئىكسەر د ھژمارا دووقۇدا يا رۇژا (۱۹۰۳/۱۰/۱۵) ن. رۇژنامەيا (موصل) دەنگ و باسەك ب ناف و نىشانىن (رىزگرتن) بەلاقىرىيە و تىدا دىئىت كو ويلايهنا مووسل سۆزدايە بىش و بارەبوويان بۇ پرۇژى ھىلا ئاسنى يا حىجازى پىشكىشكەت، بەھرا قەزا دھۆك ژى ژ فى ھارىكارىن (۱۵۰۰۰) قىش بوون و لىژنا تايەت يا ب فى كارى رابووى ۱۵ قىش زىدەتر كۇمكرن ژ وى كوژمى بىرل سەر ھاتىوو دان و رادەستى دەستەلاتى كر، كو (مستەقا شەوقى ئەفندى) بىركارى قائىمقامى دھۆك و لىژنا پىكھاتى بۇ فى مەسەلى رۇلەكن بەرچاڧ د وئ چەندى دا ھەبوون^{۱۱۳۲}.

ب- بىش بۇ لەشكەرى ئوسمانى:

رۇژنامەيا (موصل) د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۴/۱/۲۵) ئىدا دەنگ و باسەك بەلاقىرىيە و تىدا دىئىت كو تەبايا كوژمى پارمى ل قەزا دھۆك بۇ ديارىن ۱۰ ھىزىن زقىستانى بى لەشكەرى ئوسمانى ل ويلايەتىن رۇم ئىلى (ئانكو ويلايەتىن ئەورۇپى يىن دەولەتا ئوسمانى) خرقەبووى ۵۰۰ قىش بووينە و رۇژنامەين لىستەكا درىژ ب نافى وان كەسايەتپان بەلاقىرىيە يىن بىش پىشكىشى لەشكەرى ئوسمانى كرىن^{۱۱۳۳}.

رۇژنامەين د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۴/۴/۷) ن دا ھەر ئەف تىشتە بۇ قەزا ئامىدىن ژى گوتىيە و تىدا ھاتىيە كو بۇ پەيداكرنا ديارى يىن زقىستانى بۇ ھىزىن ئوسمانى يىن ل رۇم ئىلى خرقەبووين. كوژمى (۳۶۰) قىشان ژ ئامىدىن ۱۰ ھكى بىش گەھشىتە^{۱۱۳۴}.

ل داووى ژى ھەر ل سەر مەسەلا بىشان بۇ لەشكەرى ئوسمانى، رۇژنامەيا (موصل) د ھژمارا خۇيا (۱۹۰۴/۱۲/۱۵) ن دا دىئىت كو كۇمەكا كەسان

(۱۰) گوندى باكۇزى

(۲۰۰) گوندى يادى

(۸۰۰) سەرجهم^(۱۴۰)

رۇژنامەيا (موصل) د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۴/۲/۷) ئى دا دەنگ و باسەكى دى ل سەر فۇن بىشېن خەلكى بۇ ئىقەومى بىن (اختە بولى) و (اكتە اطە) و جەھن دى بەلاڧكرىبە و تىدا ھاتىبە كو قەزا ئامىدىن (۲۰۰) قىرش كۆمكىرىنە و بۇ خەلكى وان دەھەران ھنارتىنە^(۱۴۱).

ب- چاندن:

مەسەلا غەردىن چاندنى و باج و رەھنكرنان (بارمەكرنان) زى ئالىيەكى گىرنگ د رۇژنامەيا (موصل) دا ب خۇفە گىرئىبە و د ھژمارىن خۇيىن جودا جودا دا ئامازەكرىبە قى لايەنى، نەخاسمە زى مەسەلا رەھنكرنا غەردى بۇ وەرگىرنا قەرزى ژ حكۇمەتنى، ھەر چار زى مەسەلا فان رەھنكرنان وەسا ب داوى دەھات كو حكۇمەت وى غەردى بفرۇشىت، داکو خودانى غەردى بىشېت پىن وى قەرزى بدەت پىن ژ حكۇمەتنى وەرگىرنى، ئەفە زى ھندەك حالەتن پىن رۇژنامەيىن بەلاڧ كرىن

شەش- دەنگ و باسېن جودا جودا:

رۇژنامەيا (موصل) ھندەك دەنگ و باسېن دى زى ل سەر دەھەر بەھدىنان بەلاڧ كرىنە و دىشېن د تەوهرىن خوارى دا كورن بكەين:

رۇژنامەيا (موصل) د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۳/۷/۱۱) ئى دا گۆتتېبە كو بانكا چاندنى ھندەك غەرد دەستەسەرگىرنە چونكى خودانىن وان ل دەمى دەستىشېنانكرى قەرزىن خۇ نەداينە، كو ئەو زى ژ گوندىن جودا جودانە و ئاقى ئىك ز وان (شەرىف كورى ياسىن) ە و ئاكنجىن گوندى (رۇقبا)بە و رووبەرنى غەردى وى پى دىم (۳۱۷۵) دۆنمە^(۱۴۸).

أ- سەربازكرنا ب زۇرى (نىلزامى):

ژ وان دەنگ و باسېن رۇژنامەيا (موصل) گىرنگى پىداين ئەون پىن بەھسى سەربازكرن (سەربازگىرى) يا ب زۇرى ل دەھەرا بەھدىنان دكەن، رۇژنامەيىن قەلسى د قى بياقى دا نەكرىبە و ھەر تىشەكى پەيوەندى ب قى چەندى قە ھەبىت بەلاڧكرىبە و د ھژمارىن خۇيىن جودا جودا دا ئامازە كرىبە وان لىژنەيىن ئايەتىن ل قەزايىن بەھدىنان دگەپان بۇ پىشكىن و سەربازكرنى.

ھەروەسا رۇژنامەيا (موصل) د ھژمارا رۇژا (۱۹۰۴/۵/۱۹) ئىدا ئاقىن گەلەك ژ وان كەسىن قەزايىن شىنگال و تەلەغفەر بەلاڧكرىبە پىن غەردىن وان پىن رەھنكرى كەفتىنە بەر فرۇتنى چونكى قەرزىن بانكا چاندنى نەداينە^(۱۴۹).

رۇژنامەيىن د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۳/۷/۲) ئى دا ئامازەكرىبە پىرۇسىنسا سەربازكرنى ل قەزا شىنگال و بەھسى دەست ب كاربوونا لىژنا ئايەت كرىبە بۇ پىشكىن وان پىن خىزمەتا سەربازى ژى دگىرت و ب رىبا ب پىشكەھافىتنى ھاتىنە ژىكرتن^(۱۴۲).

ل زاخۇ ژى كىشەيا فان قەرز و رەھنكرنان روودانە و رۇژنامەيىن د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۴/۹/۱) ئىدا ئاگەھدارىبەكا قەرمانكەھا سزادانىن زاخۇ بەلاڧكرىبە كو پەيوەندى ب فرۇتنا خانووبەران قە ھەبە ب ئاوابىن سەرىكزىدەكرنى د ماوى (۱۵) رۇژاندا ژ رۇژا دەر كەفتنا قى ئاگەھدارىن، ئەو خانووبەرە زى پىن (ئىبراھىم مەلايىن خەلكى زاخۇنە، داکو پارى ھىژ ماىە ل سەر وى بدەنە (ئەجلال) كو ئەو زى خەلكا زاخۇبە، پاشى وى ئاگەھدارىن ئاقىن وان پارچىن غەردى پىن ئىخسىتەنە بەر فرۇتنى و جەھن وان ل زاخۇ و گوندىن سەر ب وى قەزايى قە دىباركرنە^(۱۵۰).

ھەروەسا د ھژمارا رۇژا (۱۹۰۳/۷/۳۰) ئى دا رۇژنامەيىن دەنگ و باسېن رىكارىن پىشكىننى ل قەزا ئامىدىن بەلاڧكرىبە^(۱۴۳) و د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۳/۱۱/۵) ئى دا زى ئامازە كرىبە وان رىكارىن پەيوەندى ب سەربازكرنىقە ھەبىن ل قەزا ئاكرى^(۱۴۴)، سەربازى قەزايىن زاخۇ^(۱۴۵)، دەھۆك^(۱۴۶) و زىبار^(۱۴۷) زى.

ل دەھۆك زى ھەر ئەو ئارىشە ھەبووينە و رۇژنامەيىن د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۴/۱۲/۲۹) ئىدا ئاگەھدارىبەك

ج- باران:

دەنگ و باسین سەقايى بەھىبان زى جھى خۇ د رۇژنامەيا (موصل) دا ھەبووینە. د گەلەك جھىن رۇژنامەين دا ئامازە ب باران و لەھى و ئاقرايوونين دەقەرى ھاتىيە كرن، رۇژنامەين د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۴/۴/۷) ئ دا دەنگ و باسەك ب ئاف و نپشائەكن كوردى (باران) بەلاقكريبە و ل دەستپىكن سوياسييا خودى ھاتىيە كرن ز بەر وئ بارانا ھەيفا ئادارنى ل ھەمى دەقەرىن وىلايەتن بارى و بەحسنى گرنگىيا وئ بۇ دەرامەتىن زۇستائى ھاتىيە كرن، ھەرەسا ل سەر چىباينى ئاكرى و ئامىدىن دھۆكن ل باكوور ئاخفتبە كو بەفرىن زۇرئەو چىا ئخاقتىنە و بەحسنى گرنگىيا وئ بەفرى بۇ ئافا رووبارى زىنى و دىجلەي كريبە^{۱۱۵۱}.

ھەرەسا رۇژنامەيا (موصل) د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۴/۵/۱۲) ئ دا دەنگ و باسەك ب ئاف و نپشائىن (ئاقرايوون) ز راگەھاندەكا قائىمقامى دھۆك قەگوھاسىتىيە كو بەحسنى بارانىن بۇش كريبە و دېئىت كو ئەف بارانىن بۇش بووینە ئەگەرى وئ چەندى ئافا رووبارى د بەر دھۆكن را دېئىت گەلەك بۇش بېيت و بېتە ئەگەرى تىكدانا پشكەكا بىستان و چەمىن دكەفئە بەر ھەردو رەخىن رووبارى و پشكا رەخنى دى زى ب تامامى راكريبە و ژئاقبىرە، ھەرەسا گەلەك تىشت و كەل وپەلەن مالان دگەل خۇ بىرنە و ھەتا بارەگەھى قائىمقامىن زى بەرھنگارى قى لەھىن بووې لى چ زىان نەگەھاندىن^{۱۱۵۲}.

ھەر د وئ ھژمارى دا رۇژنامەين بەحسنى گژلۆك (يان تەرگ) بارىنى و ژئاقبىرنا دەرامەت و بىستانىن زاخۇ و رەخ رووېن وئ كرى^{۱۱۵۳}. ھەرەسا رۇژنامەيا (موصل) د ھندەك ھژمارىن دى يىن خۇ دا ھندەك دەنگ و باسین دى ل سەر بەفرىرىنى ل دھۆكى بەلاقكربنە^{۱۱۵۴}.

د- بەلاقبوونا رۇژنامەين:

ز وان دەنگ و باسین رۇژنامەيا (موصل) ل سەر ئابوونەينىن خۇ بەلاقكربن، ديار دىت كو رۇژنامەين

ب ئافى (ئاگەھدارىيەك ز بانكا چاندىن ل دھۆك) بەلاقكريبە و تىدا ھاتىيە: بۇ ۋەرگرتنا گوزمىن پارەى ز (ھەننا كورپى ھەنكۇاين خەلكى باژدىكى دھۆك و (تۇما ەبىدولمەولايى مووسلى) ز بانكا چاندىن يا دھۆك ۋەرگرتىن، بىيار ھاتەدان ئاگەھدارىيەك بۇ فرۇتتا خانووبەرەين ھەردو ئاقبىريان بەھتە بەلاقكرن كو ھەردوان ۋەك رەھن بۇ قەرزى ئاقھاتى دانابوون كو ئەو زى بىستانەكن ب دارووبارە ل باژدىكى دھۆك ب خۇيە و توخىيى وى بىستانى ل ئاقبەرا خانووبەرەين (مەنسور) بىكرل رۇژھەلاتىن و (نعمەت) ل رۇژئاقاين و (ھورمىز) ل باكوور و (رووبار) ل باشوورە ب گوزمى (۱۷۰۰) قىشان، قىجا ھەر كەسنى بقت بىكرىت سەرەدانا قەرمانگەھى بگەت بۇ رىقەبىرنا رىكاران ل دادگەھا بەراھىن يا دھۆك دگەل (رازىبوونى) ب زىندەكرنا رىژا ۵% ئ ز وى گوزمى^{۱۱۵۵}.

ھەر ل سەر دھۆك رۇژنامەين د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۵/۴/۲۷) ئ دا دەقەك ب ئافى (ئاگەھدارىيەك ز بانكا چاندىن ل دھۆك) بەلاقكريبە و تىدا ھاتىيە: بۇ ۋەرگرتنا گوزمىن (مەھمەد كورپى ەلى ئەفندى كورپى مستەفا ئەفندى) بىن ئاكنجىن تاخى (باب النبى) بىن مووسل قەرزركىن، بىيار ھاتەدان ئەو خانووبەرەين ئاقبىرى رەھنگرى ب گوزمى (۳۲۰۰) قىشان بەھتە فرۇتن، ئەو خانووبەرە زى ل گوندى (سىد ظاھەر) سەبزارى ل قەزا دھۆك. كو ز دو پارچىن ەردى دېم پىكدەھىت و رووبەرى وان (۱۰۸) تغارە، قىجا ھەر كەسنى قىانا كرىنا وى خانووبەرەى ھەبىت دگەل رازىبوونى ب زىندەكرنا رىژا (۵%) ئ، سەرەدانا قەرمانگەھى بگەت بۇ رىقەبىرنا رىكاران ل دادگەھا بەراھىن يا دھۆك^{۱۱۵۶}.

ھەرەكى ديارە زى، دھۆكى پتر ز ھەر جەھەكى دى ئەف ئارنىشە لى ھەبووېە و د رۇژنامەيا (موصل) د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۵/۵/۱۸) ئ دا جارەكا دى پارچەينىن ەردى يىن رەھنگرى ل گوندى (ئىصىرى) ئىسىرىن بىن قەزا دھۆك ئىناينە بەر فرۇتنى چونكى خودانىن وان قەرزىن ز بانكا چاندىن ۋەرگرتىن نەزفراندبوون و پترىيا وان زى ژ تىرەيا مەسبىحى بوون^{۱۱۵۷}.

ئەنجام:

ژ خواندن و پىداچوونا ئاقەرۇك و تەۋەرىن رۇژنامەبا (موصل) يىن پەيوەندى ب دەقەرا بەھدىنان قە ھەين ل دەستېيكا سەدسالىيا بېستى، دېيت بگەھىنە ھندەك ئەنجامان، ژ وانا:

1- رۇژنامەبا (موصل) ب پلا ئىكى رۇژنامەبا دەنگ و باسان بوو، چونكى رۇژنامەبا قەرمى بوو، و ۋى دەمى زمانحالا حكۇمەتا وىلايەتا مووسل بوو، ژ بەر ھندى رۇژنامە ژ قى پەروازى دەرنەكەقتىيە كو بەھسىن بايەتېن ھەستىار نەكەت يىن ۋى دەمى روى ب روى خەلكى وىلايەتا مووسل ب گىشتى و دەقەرا بەھدىنان ب تايەتى دېوون، ژ وانا ھەر بۇ نەۋە: خەلكى قى دەقەرى چەوان دىنان؟ ژندەرى ژيارا وان چ بوو؟ ئەرى ل بەھدىنان بەرھنگارىيا حوكمى ئۆسمانى ھاتىيەكرن يان نە؟ لى بايەتېن دى يىن ۋەكى قەكۈلىن و ھزرى رۇژنامەبا (موصل) نە ژ دوبر و نە ژ نېزىك چ بەھس نەكرىنە، ھەروەسا رۇژنامەين گۇتارەكا ب تىن ژى بەلافتەكرىيە بەھسىن لايەنەكى دەستىشانكرىن ژيانا خەلكى بەھدىنان كرىت، رۇژنامە ژ ۋى پەروازى دەرنەكەقتىيە يىن حكۇمەتا ئۆسمانى بۇ داناي.

2- سەربارى ھندى، دىشاندايە رۇژنامەبا (موصل) ب ئىك ژ ژندەرىن كىم بەيتتە ل قەلمەدان يىن بەھسىن دەقەرا بەھدىنان كرىن د سەردەمەكى ۋەسا دا كو ھەتا پلەيەكا بلند ژندەرىن نىسكى ل سەر دېرۇكا قى دەقەرى چ ھەيوونا خۇ نەبوو، تىشتى ئەف رۇژنامە ژى يىن دەيتتە جوداكرن ئەۋە كو قى رۇژنامەين ب ھوپرى ل سەر دەنگ و باسىن قەرمى ئاخىتتە ۋەكى دەنگ و باسىن؛ دامەزاندان، لادانان، باج و خويكان، روودانېن تاوانكارى، كارەساتېن خورستى، كو دېيت ب ئاۋايەكى بەرقەھ و د قەكۈلىنېن بەيت دا مفا ژى بەيتتە ۋەرگرتن دەمى ل سەر دېرۇكا قى دەقەرى دەيتتە نىسسىن و زانبارىن ۋى دگەل يىن دى دەيتتە ھەقەركرن و ل سەر بىنەماين

خواندەقانىن خۇ ل دەقەرا بەھدىنان ھەبوو، لى دىشتىن بگەھىنە ۋى ئەنجامى كو رۇژنامە تىن ب قەرمانگەھىن حكۇمى يىن دەقەرا بەھدىنان يان ب ماقوولتېن ۋى دەتتە فرۇتن، ئەقە ژى ب پىشتەستىن ب ناسنامەيا لايەنېن پىشكار دگەل رۇژنامەين ھەروەكى ئاقىن وان د بەرپەرىن ۋى دا ھاتېن.

رۇژنامەين د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۳/۲/۲۱) ئىدا بەلاقتىيە كو قائىمقامىيا شىنگال ب سوپاسىقە ئابوونا خۇيا رۇژنامەبا (موصل) ھنارتىيە چاپخانا وىلايەتى^{۱۵۸}، ھەروەسا د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۳/۸/۱۳) ئى دا ئامازە كرىيە ۋى چەندى كو ئابوونەين رۇژنامەبا (موصل) يىن ل نك قەزا دەۋك كو يىن پار و ئەف سالەنە و (۸۵۵) فرىش ھاتىنە ۋەرگرتن و بۇ رۇژنامەين ھاتىنە ھنارتن، رۇژنامەين سوپاسىيا (مستەفا شەۋقى ئەفندى) بىركارى قائىمقامى قەزا دەۋكى كرىيە ژ بەر ھارىكارىيا ۋى د قى بىقىدا^{۱۵۹}، ھەروەسا رۇژنامەين د ھژمارا خۇيا (۱۹۰۳/۹/۱۷) ئى دا ئامازە كرىيە ئابوونەيا رۇژنامەين ل ھەردو قەزايىن شىنگال و ئامىدىن و گۈتتە كو گۈزىن (۱۰۳۰) فرىشان ژ شىنگال و پتر ژ (۱۰۰۰) فرىشان ۋەك ئابوونەين قى سالى گەھىشتىن، ئەقە ژى ب ھارىكارىيا (عزەت بەگ ئەفندى) قائىمقامى شىنگال و (عەبدوللا ئەفندى) قائىمقامى ئامىدىن^{۱۶۰}.

ل سەر ئامىدىن ژى رۇژنامەين د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۵/۳/۲۳) ئى دا بەھسىن ھنارتتا گۈزىن (۱۰۸۰) فرىشان كرىيە ۋەك ئابوونەيا رۇژنامەبا (موصل) ئەقە ژى ب ھارىكارىيا ئەھمەد بەگ ئەفندى) يىن قائىمقام و (ئەسەد ئەفندى) يىن رىقەبەرى ۋى يىن دارابى^{۱۶۱}.

ل داۋىن ژى تىشتى پەيوەندى ب ئابوونەين رۇژنامەبا (موصل) قە ھەي، د ھژمارا خۇيا رۇژا (۱۹۰۶/۲/۱۱) ئى دا ئامازەكرىيە ۋى چەندى كو (ئاسف ئەفندى) يىن قائىمقامى شىنگال سۆزدايە د ماۋەبەكى كورت دا ئابوونەين رۇژنامەين بەنېرىت و دى شىبانېن خۇ د ۋى بىقايى دا ب كار ئىنيت^{۱۶۲}.

ئۇخۇ كورې مەسىھى، شتۇ كورې نرۇ، حاجى كورې تەمەر، سىيسى كورې خەسلە، جاسم كورې عىسا، معز كورې بەحبا، عەبۇ كورې نەمەت، حسىن كورې محەمەد، عەزىز كورې خەسلە، حسىن كورې خەسلە، ئىسلام كورې بەدى، يىلك كورې خەسلە، مستەفا كورې مەلا نەمان، حەسەن مامى موختارى و عىسا، سالىح كورې ئىبراھىم، عىسا كورې عەبى، نرۇ كورې ئىبراھىم، عەبدلرەحمان كورد كورې سلۇ، نەحمەد كورې محى، عومەر كورې بەدى، عەلۇ كورې بەدى، محەمەد كورې خاتونى، ئىسماعىل كورې سلۇ، حەسەن كورې محەمەدى خاتونى، حەسەن كورې محەمەد، جادر كورې ئىبراھىم، محەمەد برازايى نرۇ عەبدلرەحمان، ئۇخۇ كورې سەعدون، قادر براىى نرۇ، شىخۇ كورې ئىبراھىم.

گونەھبارىن ئاقىرى رەقىنە و ھەتا نۇكە نەھاتىنە دەستەسەرگىن، ھەروەسا د بادەكا قەكۈلپىندا چ زانىارى ل سەر خولك و نىشانىن جوداكەرىن وان نىن، ب پىشتەقانىيا ماددى (۳۷۱) بى ياسايا بنەمايىن دادگەھكرىن سزادانن اقانون اصول المحاكمات الجزائيه)، سەرۇكاتىيا (دادگەھى) بىرپاردايە دەھ رۇزان مۇلەننى بەدەتە وان ل بەرامبەرى دادگەھى نامادەبىن، لى ھەكە وان گوهدارى نەكر، دى ب ئاوايى نامادەنەبووى ھىنە دادگەھكرىن و دى ژ ماقىن مەدەنى ھىنە بىن بەھرگىن و ملك و مالى وان ژى دى ھىنە دەستەسەرگىن، ھەقدەم، ھەر كەسىن جەھى وان بزائىت پىندقىيە زانىارىيان ل سەر پىنشكىتس بكتە، پىندقىيە كارمەندىن جەندرمە و دادوهرىن ژى وان دەستەسەر بكتەن و نامادە بكتەن و ھەر ژ بەر ھندى ئەف بىرپارە دەرگەقتىيە.

پاشبەندا نەره (۲)

رۇژنامەيا (موصل)، ھژمارا (۷۳۶) يا رۇژا ۱۹۰۴/۲/۲۵ئ
تەبايى گوزمى ل قەزا دھۇك بۇ دىارى بىن وەرزى زۇستانى بۇ ھىزىن لەشكەرى ئۇسمانى بىن خىرقەبووى ل وىلايەتىن رۇم ئىلى (ئانكول وىلايەتىن

وان زانىارىين تىدا ھاتىن ئەنجامەك ب دەستقە بەيت.

۲- ھەروەكى دىارە حكۇمەتا وىلايەتا مووسل ب زانىكرنا ماقوولىن دەقەرئ، ب رىيا شىخىن ئايىنى و ئاغايىن عەشىرەتان كۇنترۇل ل سەر گەھىن ژيانى ل دەقەرا بەھدىنان كرىبە و ئەقە رىيا ئىكەنە بوو حكۇمەتا ئۇسمانى ب كار ئىناى بۇ كۇنترۇلكرنا خەلكى دەقەرا بەھدىنان، قىجا دەمى پىنداچوون ب وان دەنگ و باسان دا دەھىنە كرىن بىن رۇژنامەيا (موصل) بەلاڤكرىن، دىار دىت كو حكۇمەتن پىرىيا پۇستىن بلىد و گرىنگ رادەستى شىخ و ئاغايان كرىنە، خۇ ھەكە ھندەك جازان پۇست رادەستى وان نەكرىن ژى، دىبىن كو حكۇمەتن ئەو ژ دەست خۇ نەكرىنە، بەلكى داخواز ژ قى شىخى يان ئاغايىن ھە كرىبە ھارىكارىن د قى كار و ئەركى دا بكتە، حكۇمەتا ئۇسمانى دزانى كو ب رىيا كۇنترۇلكرنا سەرۇك عەشىرەتىن دەقەرئ، دى شىت كۇنترۇلى ل سەر ھەمى گەھىن ژيانا دەقەرئ ژى كەت.

پاشبەندا:

پاشبەندا نەره (۱)

رۇژنامەيا (موصل) ھژمارا (۷۱۹) يا رۇژا ۱۹۰۵/۱/۵ئ
ئاگەھدارىيەك ژ فەرمانگەھا سزايىن دادگەھا لىزفرىنى يا وىلايەتن
رۇژا ۱۰ئ كانوونا دووى يا ۱۳۱۹ ئانكول رۇژا ۲۳ئ
كانوونا دووى يا ۱۹۰۲ئ) ھژماركا گونەھباران ھىرش كره سەر گوندى (شاخكى)، ب ئىيەتا كوشتىن ب چەكى خۇراكىنشاينە تاھر ئاغا و ھەقالىن وى، گونەھبار ژى خەلكى گوندى (پىرومەرا)با سەر ب ناحيا (داودىن)نە و ئەو ژى ئەقىن خواری نە، رەشۇ كورې قندى، عومەر كورې بوسف، ئەقدال كورې بوسف، ئۇسمان كورې بەدى، جىكۇ كورې سلۇ محەمەد، بەزدىن كورې ئىسماعىل، شەمو كورې خاتونە، عەبدولرەحمان كورې جندى، خەنجو كورې محەمەد، عەلۇ كورې محەمەد، محەمەد بىيال.

ئۇسىمانى يىن ل ئەورۇپا:

گوژمىن ل فەزا دەھۆك ھائىنە كۆم كىرن: فرىش

(۴۰) قائىمقام ئىبراھىم بەگ.

(۲۵) رىئەبەرىن دارايى رەشىد ئەفەندى.

(۲۰) شىيخ نور محەمەد ئەفەندى.

(۲۰) عەبدولعەزىز ئاغا.

(۲۰) موختارنى كانى سىپىن.

(۲۰) عەبدولعەزىز موختارنى زاويتە.

(۲۰) عومەر ئاغا سەرۋەككى گەرگەربىيان.

(۲۰) موختارنى گوندى دىلبن.

(۲۰) موختارنى گوندى زاوا.

(۴۰) موختارنىن ئىتويىتى.

(۲۰) محەمەد ئىسماعىل گەرماوھلى (دېيىت

گەرماقى بىت).

(۱۵) عەبدىلقادر ئەفەندى نەقىسەرى بانكى.

(۱۵) موختارنى قىندۇ.

(۱۵) حوسنى موختارنى بادى.

(۱۵) موختارنى غزە.؟؟؟؟

(۱۲) خەزىنەدار عەلى بەگ.

(۱۰) نەقىسەرى نەقىسەرىنى (كاتب التحريات)

خورشىد ئەفەندى.

(۱۰) كارمەندى سەرژمىرىن حوسىن ئەفەندى.

(۱۰) سالىح نەعمان ئەفەندى.

(۱۰) عەبدوللا عەلى ئاغا.

(۱۰) محەمەد ئاغا ئەندامى (جفانا) كارگىزى.

(۱۰) محەمەد نەعمان ئاغا.

(۱۰) موختار ئىبراھىم ئاغا.

(۱۰) كۆرۈ ئاغا.

(۱۰) موختارنى مالنا ئىسلام.

(۱۰) محەمەد حوسىن.

(۱۰) موختارنى مەمانى.

(۱۰) سادىق مەرغان تزاركى (دېيىت تزاركى بىت).

(۱۰) موختارنى ئالۇكا.

(۷) حوسىن فەتىھى.

(۵) ئەحمەد ئەفەندى.

(۵) حەيدەر ئاغا.

(۵) عەلى حوسىن بەزاز.

(۵) حاجى مستەفا بەزاز.

(۵) ئەھسەلدار جەلال بەگ.

(۵۰۰) سەرچەم.

زىھەر:

۱. فەكۇلىتەكا نوو ئامازنى دكەتە وى چەندى كو رووبەرى دەقەرا بەھدىنان با ۱۰۳۲۰ كىم؟ دەپتە تەخمىن كىرن، بۇ زانىارىپىن زىدەتر ل سەر رووبەر و جەھى وى بىن جۇگرافى و نەوھەكتىكىبا زانىارىپىن ل سەر قى چەندى د زىدەران دا، بەرىن خۇ بدە، كامپىران عەبدالصمد أحمد الدوسكى، بەھدىنان فى اواخر العهد العثماني ۱۸۷۱-۱۹۱۴. مؤسسه موكريانى للبحوث والنشر، اربيل، ص۳۱-۲۷.

۲. بىنرە: شرفنامه. ترجمه محمد جميل الملا احمد الروزياني، ط۲. مؤسسه موكريانى للطباعة و النشر، اربيل- (۲۰۰۱)، ص ۵۳.

۳. بىنرە: فائق بطي. الصحافة العراقية، ميلادها وتطورها، (دم). (۱۹۱۱)، ص ۱۴-۱۵؛ د. ابراهيم خليل أحمد، نشأة الصحافة العربية في الموصل، جامعة الموصل، ۱۹۸۲، ص ۲۰-۲۲.

۴. بۇ زانىارىپىن زىدەتر بىنرە: باھدىنان فى سالنامات، ولاية الموصل العثمانية، أ.د. خليل علي مراد و أ.د. عبد الفتاح علي البوناني، الأكاديمية الكردية، أربيل، ۲۰۱۳.

۵. بىنرە: رۇفنامەيا (موصل)، ھۇمار (۱۷۴۹)، ۱۲/۲۴/۱۹۰۳.

۶. رۇفنامەيا (موصل)، ھۇمار (۱۷۷)، ۱۶/۱۰/۱۹۰۲.

۷. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۲۲)، ۱۹۰۳/۱۱/۵.
۸. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۱۹)، ۱۹۰۳/۱۲/۲۴.
۹. ھىمان ھۇمار
۱۰. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۳۰)، ۱۹۰۳/۱۲/۳۱.
۱۱. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۲۸)، ۱۹۰۳/۱۲/۱۸.
۱۲. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۷۶)، ۱۹۰۵/۳/۱۶.
۱۳. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۳۷)، ۱۹۰۴/۳/۴.
۱۴. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۴۳)، ۱۹۰۳/۴/۱۴.
۱۵. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۶۷۴)، ۱۹۰۲/۹/۲۵.
۱۶. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۹۴)، ۱۹۰۵/۸/۱۷.
۱۷. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۹۶)، ۱۹۰۵/۹/۲.
۱۸. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۸۰۱)، ۱۹۰۵/۱۱/۲.
۱۹. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۶۶۳)، ۱۹۰۲/۶/۲۶.
۲۰. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۶۹۵)، ۱۹۰۳/۴/۲۱.
۲۱. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۴۲)، ۱۹۰۴/۴/۷.
۲۲. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۱۴)، ۱۹۰۴/۱۱/۳.
۲۳. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۹۲)، ۱۹۰۵/۸/۳.
۲۴. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۰۲)، ۱۹۰۳/۶/۹.
۲۵. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۵۰)، ۱۹۰۴/۶/۲۲.
۲۶. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۲۲)، ۱۹۰۳/۱۱/۵.
۲۷. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۶۵)، ۱۹۰۴/۱۱/۱۰.
۲۸. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۱۹)، ۱۹۰۵/۱/۵.
۲۹. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۷۰)، ۱۹۰۵/۱/۱۹.
۳۰. ھۇسا د نەقى دەنگ و ياسى دا ھاتىيە.
۳۱. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۶۶۵)، ۱۹۰۴/۷/۱۷.
۳۲. ھىمان ھۇمار.
۳۳. ھۇسا د نەقى دەنگ و ياسى دا ھاتىيە، دىيت (خۇجە) بىت.
۳۴. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۷۹).
۳۵. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۸۰۷)، ۱۹۰۶/۱/۱۸.
۳۶. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۶۹۳)، ۱۹۰۳/۴/۲.
۳۷. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۱۶)، ۱۹۰۳/۹/۲۴.
۳۸. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۶۴)، ۱۹۰۴/۱۱/۳.
۳۹. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۷۶)، ۱۹۰۵/۳/۱۶.
۴۰. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۸۱)، ۱۹۰۵/۴/۲۰.
۴۱. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۸۰۴)، ۱۹۰۵/۱۲/۲۱.
۴۲. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۶۶۵)، ۱۹۰۴/۷/۱۷.
۴۳. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۶۷۴)، ۱۹۰۲/۹/۲۵.
۴۴. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۶۴)، ۱۹۰۴/۱۱/۳.

۴۵. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار: (۱۹۲)، ۱۹۰۳/۳/۴۶.
۴۶. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۷۳)، ۱۹۰۵/۲/۲۳.
۴۷. بىئىرە، رۇژنامىيا (موصلى)، ھەرىمە ھۇمارىن (۷۴۳)، ۱۹۰۴/۴/۱۴ و (۷۵۰)، ۱۹۰۴/۶/۲۳.
۴۸. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۶۹۰)، ۱۹۰۳/۳/۵.
۴۹. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۶۹۱)، ۱۹۰۳/۳/۱۹.
۵۰. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۲۵)، ۱۹۰۳/۱۱/۲۶.
۵۱. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۲۶)، ۱۹۰۳/۱۲/۳.
۵۲. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۳۳)، ۱۹۰۴/۱/۲۱.
۵۳. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۹۴)، ۱۹۰۵/۸/۳.
۵۴. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۹۶)، ۱۹۰۵/۹/۲.
۵۵. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۸۰۰)، ۱۹۰۵/۱۰/۱۹.
۵۶. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۶۹۲)، ۱۹۰۳/۳/۲۶.
۵۷. ھەر بۇ نىمۇنە بىئىرە: رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۹۴)، ۱۹۰۵/۸/۱۷.
۵۸. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۶۶۵)، ۱۹۰۲/۷/۱۷.
۵۹. ھەر ئەو ھۇمار، ھەروەسا ھۇمار (۷۸۶)، ۱۹۰۵/۱/۱.
۶۰. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۸۷)، ۱۹۰۵/۶/۷.
۶۱. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۶۶۴)، ۱۹۰۲/۷/۳.
۶۲. ھەتا سىلا ۱۹۰۴ ئى ئىلگىرىش (الشوش) سىمى ب دھۆك بوو، بەرى خۇ بەدە رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۳۴)، ۱۹۰۴/۲/۲۴.
۶۳. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۶۶۵)، ۱۹۰۲/۷/۱۷.
۶۴. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۶۸۳)، ۱۹۰۲/۱/۳.
۶۵. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۵۱)، ۱۹۰۴/۶/۳۰.
۶۶. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۷۷)، ۱۹۰۵/۳/۲۳.
۶۷. رۇژنامىيا (كوردىستان): ئىككىمىن رۇژنامىيا كوردىيە، ئىككىمىن ھۇمارا ئى ل رۇژا (۱۸۹۸/۴/۲۴) ئى ل قاھىرە دەرگەفتىيە و ۳۱ ھۇمار ئى دەرگەفتىيە كو ھۇمارا داوئىن ل رۇژا (۱۹۰۲/۲/۱۴) ئى بوويە، بۇ زانىيارىن زىدەتتەر بەرى خۇ بەدە: ھوگر مئاھر توفىق، دور الصحافة الكوردية في تطوير الوعي القومي الكوردي (۱۸۹۸-۱۹۱۸)، دار سىبىرىز للطباعة والنشر، دھۆك، ۲۰۰۴، ص ۱۳۹-۶۵.
۶۸. غەبىلرەھمان بەدرخان (۱۸۶۸-۱۹۳۶) كورنى بچويك يىن مىر بەدرخان بەگى بە، رۇژنامىيا (كوردىستان) ژ ھۇمار شەش ھەتا ھۇمارا داوئىن كو ھۇمارا (۳۱) ئى بە ل دەفەرىن جودا جودا دەرئىخستىنە، وەكى: جنىف، لەندەن، قاھىرە، بۇ زانىيارىن پىترىئىرە: مالمىسانژ، رۇژنامەنووس و سىياسەتمەدارى گەورە كورد غەبىلرەھمان بەدرخان، وەرگىران: ئارام خدر قەلادزەيى، گوڧارى رامان، ژمارە (۱۷)، ھەولپىر، ۱۹۹۷، ل (۱۳): فەرھاد پىريال، رۇژنامەگەرى كوردى بەزمانى فەرەتسى، ھەولپىر، ۱۹۹۸، ل. ۴۱-۱۵.
۶۹. رۇژنامىيا كوردىستان، بىئىرە: ھۇمارا (۶۵) يا رۇژا (۱۸۹۹/۸/۵) ئى، د: كوردىستان بەگەمىن رۇژنامىيا كوردى (۱۸۹۸-۱۹۰۴)، كۆكرەنەو و پىئىشەكى: د. كەمال فوناد، بەغداد، ۱۹۷۲.
۷۰. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۸۱۱)، ۱۹۰۶/۳/۸.
۷۱. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۶۷۴)، ۱۹۰۲/۹/۲۵.
۷۲. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۶۸۷)، ۱۹۰۵/۲/۱۲.
۷۳. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۰۲)، ۱۹۰۳/۶/۹.
۷۴. ھۇسا د دۇنگ وياسى دا ھاتىپە، دىبىت كوتىدى (كەشائى) بىت،
۷۵. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۶۸۸)، ۱۹۰۳/۲/۱۹.

۷۶. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۸-۴)، ۱۹۰۵/۱۲/۲۱.
۷۷. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۶۶۴)، ۱۹۰۲/۷/۳.
۷۸. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۶۸۳)، ۱۹۰۳/۱/۳.
۷۹. ھەمان ھۇمار.
۸۰. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۶۸۶)، ۱۹۰۳/۲/۳.
۸۱. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۷۱۲)، ۱۹۰۳/۸/۲۰.
۸۲. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۷۴۴)، ۱۹۰۳/۱۱/۱۹.
۸۳. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۷۴۹)، ۱۹۰۳/۱۲/۲۴.
۸۴. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۷۹۰)، ۱۹۰۵/۷/۱۳.
۸۵. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۶۶۴)، ۱۹۰۲/۷/۳.
۸۶. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۶۶۵)، ۱۹۰۲/۷/۱۷.
۸۷. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۶۶۷)، ۱۹۰۲/۸/۷.
۸۸. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۶۶۸)، ۱۹۰۲/۸/۱۴.
۸۹. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۶۸۱)، ۱۹۰۳/۲/۳.
۹۰. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۶۹۱)، ۱۹۰۳/۴/۲۸.
۹۱. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۸۰۴)، ۱۹۰۵/۱۲/۲۱.
۹۲. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۷۴۹)، ۱۹۰۳/۱۲/۲۴.
۹۳. د دەقىن رەسىمىن دا ب ئاۋايىن (اقتل) ھاتىبە.
۹۴. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۷۶۸)، ۱۹۰۴/۱۲/۲۹.
۹۵. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۸۰۹)، ۱۹۰۶/۲/۱۵.
۹۶. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۶۹۰)، ۱۹۰۳/۳/۵.
۹۷. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۷۰۴)، ۱۹۰۳/۶/۲۵.
۹۸. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۷۰۹)، ۱۹۰۳/۷/۳۰.
۹۹. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۷۱۱)، ۱۹۰۳/۸/۱۳.
۱۰۰. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۷۱۲)، ۱۹۰۳/۸/۲۰.
۱۰۱. ھەمان ھۇمار.
۱۰۲. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۸۰۹)، ۱۹۰۶/۲/۱۵.
۱۰۳. سوارىن ھەمىدى: سولتان عبدالحەمىدى دووى ل سالا ۱۸۹۱ئ ئەف ھىزىن تەنىزامى ژ كوردان بىكىنىن و ب ناھى خۇنفاكىرن و ئارمانج ئى ھەرەكى سولتانى ب خۇ گۇتى، بۇ بەرسىنگرتنا رۇسى بوو ل رۇژھەلاتىن ئىمپىراتورىيا ئۇسمانى. ئى نەرمەنى وان ھىزان ب وئ چەندى گوتەھبار دكەن كو سولتانى ئەو ھىز ل سالىن (۱۸۹۶-۱۸۹۶) ئ د كۇمكۇزىن ئەرمەنىيان دا ب كار ئىنايەنە. بۇ زانىارىن زىدەتر بىئىرە: ماجد محمد زاخويى، القىسان الحمىدىق، دھوك، ۲۰۰۸: ھوگر طاھر توفىق، الكرد والمسألة الارمنية، دار اراس للطباعة والنشر، ارپىل، ۲۰۱۲، ص ۲۰۸-۱۸۳.
۱۰۴. صدىق الدملوجى، إمارة بھدىنان الكردية او إمارة العمادية، تقديم ومراجعة، د.عبدالفتاح علي بوتاني، ط.۲، دھوك، ۱۹۹۹، ص ۱۱۲.
۱۰۵. كامىران عبدالصمد الدوسكى، المصدر السابق، ص ۷-۱.
۱۰۶. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۷۶۸)، ۱۹۰۴/۱۲/۲۹.
۱۰۷. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۷۸۳)، ۱۹۰۵/۵/۴.
۱۰۸. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۷۷۵)، ۱۹۰۵/۳/۸.
۱۰۹. رۇژنامەيا (موصلى)، ھۇمار (۷۷۱)، ۱۹۰۵/۱/۱۶.

۱۱۰. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۸۲)، ۱۹۰۵/۴/۲۷.
۱۱۱. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۸۷)، ۱۹۰۵/۶/۷.
۱۱۲. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۸۰۶)، ۱۹۰۶/۱/۱۱.
۱۱۳. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۶۹)، ۱۹۰۵/۱/۵، ھەرۋەسا بىئىرە تامامىيا دەقى دەنگ و باسى د پاشبەندا نىمرە (۱) دا.
۱۱۴. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۷۲)، ۱۹۰۵/۲/۲.
۱۱۵. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۸۷)، ۱۹۰۵/۶/۷.
۱۱۶. ل سىر فى بابەتى بىئىرە، ھوگر طاھر توفىق، دور الصحافى...، ۱۴۰-۱۶۸.
۱۱۷. بۇ نموونە بىئىرە، رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۶۹۶)، ۱۹۰۵/۱/۵.
۱۱۸. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۰۰)، ۱۹۰۳/۵/۲۶.
۱۱۹. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۰۱)، ۱۹۰۳/۶/۲.
۱۲۰. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۰۳)، ۱۹۰۳/۶/۱۶.
۱۲۱. بىئىرە رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمارىن (۷۵۳)، ۱۹۰۴/۷/۱۴، (۷۷۲)، ۱۹۰۵/۲/۲، (۷۸۵)، ۱۹۰۵/۵/۱۸، (۷۹۰)، ۱۹۰۵/۷/۱۳.
۱۲۲. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۶۹۲)، ۱۹۰۳/۳/۲۶.
۱۲۳. حمل = (۵۰۰۰۰۰) قرش.
۱۲۴. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۰۰)، ۱۹۰۳/۵/۲۶.
۱۲۵. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۰۲)، ۱۹۰۳/۶/۹.
۱۲۶. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۰۳)، ۱۹۰۳/۶/۱۶.
۱۲۷. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۱۲)، ۱۹۰۳/۸/۲۰.
۱۲۸. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۳۶)، ۱۹۰۴/۲/۲۵.
۱۲۹. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۵۲)، ۱۹۰۴/۷/۷.
۱۳۰. بۇ زانىارىن ئىر بىئىرە، ابراھىم احمد أبو شوك، خطة سكة حديد الحجاز، المسوغات والآثار والنتائج، مجلة الإسلام في أسيا، الجامعة الإسلامية العالمية- ماليزيا، المجلد (۶)، العدد (۱)، تموز ۲۰۰۹، ص ۱-۲۸.
۱۳۱. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۶۹۵)، ۱۹۰۳/۴/۲۱.
۱۳۲. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۱۸)، ۱۹۰۳/۱۰/۸.
۱۳۳. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۱۹)، ۱۹۰۳/۱۰/۱۵.
۱۳۴. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۳۶)، ۱۹۰۴/۲/۲۵، بىئىرە تامامىيا دەنگ و باسى د پاشبەندا نىمرە (۲) دا.
۱۳۵. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۴۲)، ۱۹۰۴/۴/۷.
۱۳۶. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۱۷)، ۱۹۰۴/۱۲/۱۵.
۱۳۷. دوو جىب فى ناقى (Medye) ل دولەتا ئۇسمانى ھەنە، يىن ئىكىن قەزا (مەدىيە) ل لىوا رۇژھەلاتى (كلىسە) ل وىلايەتا ئەدرنە (كو ل قىرە ئەو مەبەستە)، يىن دووئى: ناحىيەكە ھەر ب وي ناقى ل قەزا ئەرغنى ل دىيارىيە كرى.
۱۳۸. (ايكنە اطە)، ناحىيەكە سەر ب قەزا (دەمىركوي) يە ل لىوا قەرقلەر ئىلى مەلبەندى وىلايەتا تراقيا ل پشكا ئەورۇپى يا دولەتا ئۇسمانى.
۱۳۹. (اختە بولى)، قەزا يەكە سەر ب لىوا (كلىسە) يە ئەدرنە، كو نۆكە ل ناغ بولكارىايە.
۱۴۰. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۴۱)، ۱۹۰۴/۳/۳۰.
۱۴۱. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۴۲)، ۱۹۰۴/۴/۷.
۱۴۲. رۇژنامىيا (موصلى)، ھۇمار (۷۰۵)، ۱۹۰۳/۷/۲.
۱۴۳. ل دوو فى بابەتى بىئىرە، رۇژنامىيا (موصلى)، ھەر چوار ھۇمارىن (۷۰۹)، ۱۹۰۳/۷/۳۰، (۷۱۱)، ۱۹۰۳/۸/۱۳، (۷۸۶)، ۱۹۰۵/۶/۱، (۷۸۸)، ۱۹۰۵/۶/۲۲.

۱۴۴. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۲۲)، ۱۹۰۳/۱۱/۵، ھىروھسا ھۇمار (۷۷۱)، ۱۹۰۵/۳/۱۱.
۱۴۵. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۵۵)، ۱۹۰۴/۸/۴، ھىروھسا ھۇمار (۷۷۹)، ۱۹۰۵/۴/۱.
۱۴۶. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۷۸)، ۱۹۰۵/۳/۳۰، ھىروھسا ھىردو ھۇمارىن (۷۹۱)، ۱۹۰۵/۷/۲۰، (۷۹۲)، ۱۹۰۵/۸/۳.
۱۴۷. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۸۵)، ۱۹۰۵/۵/۱۸.
۱۴۸. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۰۷)، ۱۹۰۳/۷/۱۶.
۱۴۹. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۴۱)، ۱۹۰۴/۵/۱۹.
۱۵۰. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۵۸)، ۱۹۰۴/۹/۱.
۱۵۱. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۶۸)، ۱۹۰۴/۱۲/۲۹.
۱۵۲. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۸۴)، ۱۹۰۵/۴/۲۷.
۱۵۳. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۸۵)، ۱۹۰۴/۵/۱۸.
۱۵۴. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۴۲)، ۱۹۰۴/۴/۷.
۱۵۵. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۴۵)، ۱۹۰۴/۵/۱۲.
۱۵۶. ھىمان ھۇمار.
۱۵۷. بىئىرە، ھىردو ھۇمارىن رۇژنامىيا (موصىل)، (۷۷۲)، ۱۹۰۵/۲/۲، (۸۰۶)، ۱۹۰۶/۱/۱۱.
۱۵۸. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۶۸۹)، ۱۹۰۳/۲/۲۶.
۱۵۹. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۱۱)، ۱۹۰۳/۸/۱۳.
۱۶۰. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۱۵)، ۱۹۰۳/۹/۱۷.
۱۶۱. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۷۷۷)، ۱۹۰۵/۳/۲۳.
۱۶۲. رۇژنامىيا (موصىل)، ھۇمار (۸۰۸)، ۱۹۰۶/۲/۱.

دەقەرین پاریزگەھا دەۆك ل گوور دیتنین گەروکین رۆژھەلات و رۆژناقا

د.عەبدولرەحمان مزوری
ئەندامی کارا یی ئەکادیمیای کوردی

پێشەنسی:

ناشکارە گەلەك گەروکین رۆژھەلات و رۆژناقا، دیمردا حەتا ئەفرۆ سەرەدانا جەین دەقەرا دەۆك کریبە، باسی باژێر، رووبار، کەلەھ، شۆینوار، گوند، بەرھەمیز چاندن، ری وریارن وئ ... کریبە، دا ئەم بکارین پتر مافن بابەتی خۆ بدەین، دئ ل گوور کەقناریا میژویی بابەتی خۆ دابەشکەین، ئانکو دئ ب سەدسالیین میژویی فێراھین بو نمونە گەروکین سەدسالییا ئیکن زاینیدا ھاتینە دەقەری، دئ بەری گەروکین سەدسالییا چاری زاینیدا ھاتین، ھینەباسکر. دیسان ئەف فەکوئینە دئ دەمەکن میژویی دینژ دەتەبەرخۆ، ھەر ژ دەمین بەری زاینی دەسپێدکەت، حەتا سەدسالییا بیستین زاینی، درست حەتا سالا 1970، سالا دانانا حکۆمەتا عیراقن ب مافی ئوتونومیی مللەتی کورد.

سەدسالییا پینجی ب.ز:

زەینوفون Xenophon قومانداری لەشکەری دەھەزارێ یونان بوو، لەشکەری بۆ پشتنەقانییا شاھن ئەخمینی کوروشن بچووک، دژی برایی وی داریوشن دوی 484-480 ب.ز) ھاتیبە ناقراستا عیراقن،

دەوروبەرن بەغدا و فەلوجە. شەری دنێقەرا ھەردو برادا ھاتیبەکرین دیتن کوناکسا Kunaxa، داریوش دشەریدا سەرکەفت، کوروشن بچووک ھاتەکوشتن. زەینوفون لەشکەری خۆ دچایین کوردستانرا زفرائدە سەر زەریا رەش و پاشی یونان¹¹.

زەینوفون دپەرتووکا Anabasis دا، کو سالا 401 ب.ز نغیسیبە، باسی فی لەشکەری دەھەزاری دکە، فی شەری، فی زفرینی دکە، باسی مللەتی کاردوخی Karduchen، Karduchoi کاردو/کوردو دکە¹²، چەوان دکەلەکی تەنگدا، بەر و کەفر ب سەر لەشکەری یونانیدا گرتلەکرین¹³، ھزر بۆ ھندی دچیت، ئەف گەلین تەنگ گەلین زاخۆ بیت، ب فان گوروفان.

1. دخەریتا¹⁴ دکەل وەرگنرا ئنگلیزیدا ھاتیبە بەلاقکرین (ب 14)، ریپا لەشکەری پشتی باژێری مېسلا/مېسل Mescila، دکەل کناری رووباری دیجلە ناچیت، بەلکو دچایین رۆژھەلاتی دیجلەدا دچیت. وەرگنر دیتن، من ئەف خەرتەبە ژپەرتووکا A History of Greece یاجون باگنیل بوری J. B. Bury وەرگریبە، لەوان ب مگریبەکا مەزن، لەشکەری زەینوفون دکەلین زاخۆ را/دگەلین سپی را، ل سەر پزا دەلالدا/پزا

كفانكىشەكىن كورد، ژ پەرتووكا، بازگشت دەھزار
يونانى/ب ۳۷۵

سەدسالىيا دوۋى ز:

لوكيوس فلافيوس ئارىانوس L. F. Arrianus
سىياسەتشان ومىژوفانەك گرىكىيە، نىقبەرا ۸۵
— ۱۴۵ز ژبايە. ژ پەرتووكىن ويىن گرىك: مىژوا
ھىرشىن ئىسكەندەرى مەزىنە (History of the
Expedition of Alexander the Great).
ناھىتەزىن ئارىانوس ل كىقە گەربايە، ئەوى
زانبارىن خۇ سەبارا شەرىن ئىسكەندەرى مەزىن
ل ئاسيا و ئەفرىقىا، ژ دو جەنەرالىن بلندىن
وى وەرگرتىنە. ژ ئەرسىتوبولوسنى كاسەندەرى
Aristobulos of Kassandreia وپتوليمىوسنى
ئىكىن يىن لاهوتى Ptolemios I Soter ، كو
بەردەوام دگەل ئىسكەندەرى دگەربان و قادىن
شەران دابوون، وەرگرتىنە.

ئارىانوس نقىسىيە: دارا (دارىوشنى سى)
لەشكەرگەھا خۇ، ل گاوكامىلا Gaugamela
نىزى رووبارى بومادوس Bumadus (ئانكو خازرى)،
ب دووراتىيا ۶۰۰ ستادىن گرىكى (۱۱۱ كىلومەتران)
دوور ژ ئەربىلا، دانا^(۸). ئاشكارە شەرى ل قىندى
گاوكامىلا/گرگوملى نە ھەولنر روودايە^(۹).

سەدسالىيا چارى ز:

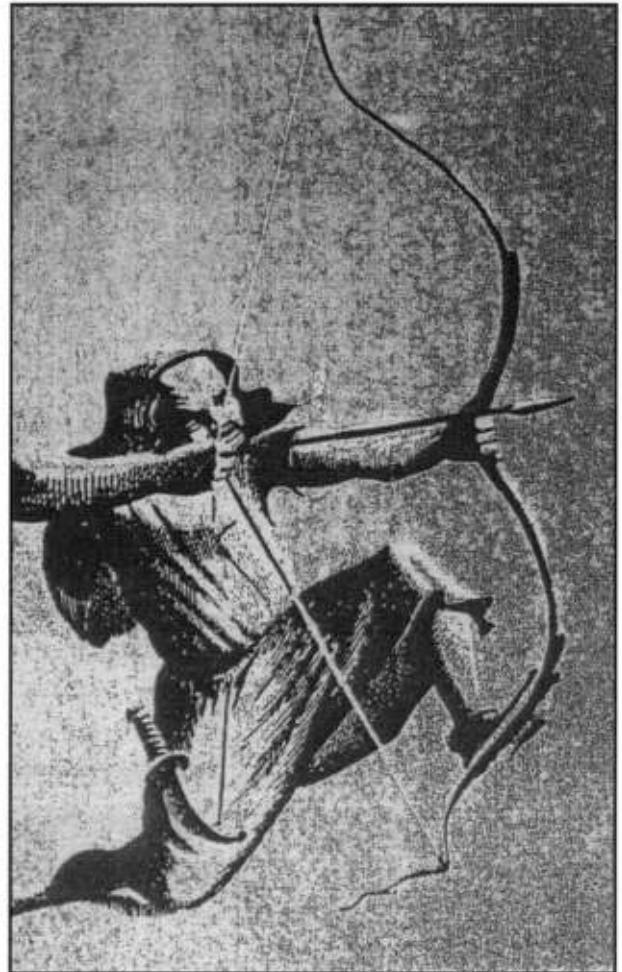
ئەمىيانوس مارسىلىنوس Ammianus
Marcellinus ئەفسەرەك ومىژونقىسەكىن پايەبلندى
يونانى بوو، دسەدسالىيا چارى زانىدا (۳۹۵-۳۳۰ز)
ژبايە. مىژو وبىرھاتىن خۇ نقىسىيە. ژپەرتووكىن
وى وەك:

1. The History of Rome 96-378

2. The Sections covering the Period
353-378^(۱۰)

مارسىلىنوس دگەل قەيسەرىن رۇمانان
پشكدارى، دسەرىن دژى فارساندا كرىيە و
بىرھاتىن خۇ دپەرتووك خۇدا تووماركىرنە^(۱۱).
مارسىلىنوس نقىسىيە:

- دسەردەمى قەيسەر يولبان/يوليانوس دا. F. C.

گرىكى - رۇمانى دەريازىويە.

۲. دخەرىتا دگەل وەرگىنرپا غەرەبى ژى
ھاتىيەبەلاڧكرن^(۵)، دىسان رى پشتى مىسل
Mescila، دگەل كىنارى رووبارى دىجلەى ناچىت،
دروژھەلاتى وىدا دچىت^(۶)، ئەقەژى بۇچوونا مە
مكومتر لىندكە.

۳. دلبا فارسى ژىدا، رى پشتى مىسل د روژھەلاتى
دىجلەى را دچىت، وەرگىنرپا فارسى نقىسىيە،
ئەق خەرىتەبە ژ ئەتلەسا دىدال لابلالاش Didal
Laplace Atlas يافەرەنسى، ھاتىيەوەرگرتن^(۷).
بەلكو پەرتووكا زەنىوفون Anabasis، ئىكەمىن
ژندەرى مىژووىيە، باسى كوردىن دەقەرا زاخۇ كرى.

پەز و كەۋالە، چىل و گايە، ھېستىر و بارگېرە، باھەدرا/باھەدرى تىزى دەخل و دان و داھاتە، مالتايى و پىنشاۋورى دو ھەرىمىن پىر بەھانە، ب چاندنى، داھاتى و بازرقانىي ناقدىرن^{۱۱۶}.

۳. ئەلمەقدسى، محەمەد كورپى ئەحمەد كورپى ئەبۇبەكر (۹۶۱ - ۱۰۰۰) (زا ژايە، ل پىرانييا ۋەلاتىن مووسلمانان ۋەك، عىراقى، شامى، ئاسىيا بچووك، نىف گرافا عەرەبى، خۇراسانى، فارس، پىنجاپ ... گەربايە، دىتنىن خۇ دپەرتووكا خۇ (احسن التقاسيم فى معرفۃ الاقالبم) دا كوومكرىنە. ئەلمەقدسى نىسبىيە:

- مەعلتاي/مالتايى ب پىشەسازىيا شىرەمەنى و ب ھنارتنا گوشتىن ھىشككىرى ناقدىرە، مزگەفتا وئى ژى، ل سەرى گرەكى ھاتىيە ئاڧاكرىن^{۱۱۹}.
 ھەسەنىيە ژى ئانكو زاخۇ، ب پىشەسازىيا پەنىرى، كەشكا، مەئىزا و فىقىي ھىشككىرى، دىسان ب ھنارتنا كەۋان و چىچەلوكان ناقدىرە^{۱۲۰}.

سەدسالىيا دوازىي ز:

۱. ياقوت كورپى ئەبۇدولايى ھەمەۋى (۱۱۷۸ - ۱۲۲۸ز).

بازرگان بوو، ب رىيا بازرگانىن كەندافى عەرەبى، شام و ستانبول ... دىتن، پاشى ئەقىنا گەربانى كەتە دلى، چو ئاسىيا بچووك، كوردستانى، ئىرانى، خۇراسانى، ئەفغانستانى، فەلەستىننى و مصرى ژى ... ھتە، گەربانىن خۇ دپەرتووكا خۇ (معجم البلدان) دا تووماركرىنە.

ياقوتى ھەمەۋى ئەف باژنر ۋەكەلھە ... ل دەقەرا دەۋك نىسبىنە:

- ناشب: كەلەكا گرنگا ھەكارىيانە، دكەڧىتە دەقەرا موصل، (عىمادەلدېن) زەنگى كورپى ئاق سونقەر (۱۱۲۷ - ۱۱۶۱) (ز فەرۋەرى گىرپايە) خرابكر، ل شىوونا وئى و نىزى وئى كەلا نامىدىن ئاڧاكر، ئەۋان ئاقى وئى ھلگرتىيە^{۱۲۱}.
 - ئاكرى، كەلەكا ئاسىيە، دكەڧىتە چىباينى

Julianus (۲۱۱ - ۲۶۳ ز)، برىار ھاتەدان رۇمانى دەقەرا كوردوئىنا Corduena داگىركەن، لى ژىمەر فارسان ژ برىارا خۇ ئىڧەبون^{۱۲۲}، ھىزا سالم ئەلئالوسى دىژى، رامان ژ كوردوئىنا دەقەرا چىبايا زاخۇ و نامىدىيە، ژ ليوا موصل^{۱۲۳}، ياراست كوردوئىنا ھەرىمە چىبايە، ئەۋا ژ رۇزھەلاتى نامىدىي دەسپىدكە، ھەتا رۇزئاقايىن ئامەدى/دىبارەكرى و دكەڧىتە ژىريا زەرىچا وئى، مينا دىخەرىتەينىن گرىكى و رۇمانىدا ھاتىيە خۇباكرى. - شامى ساسانى شاپورى دوى (۳۰۹ - ۳۷۹ ز) ژ قەيسەرى رۇمانى جوڧيان (۳۱۳ - ۳۱۶ ز) باژنرىن، شىنگار Singara، نىسبىن Nasibina، موكسوئىنا Moxoena (موكس)، زوبدىسنانا Zubdicensa، اباژىدى، ۋرە ھامىنا Rehamene (رەھا) بۇ ژىر فەرۋەرىيا خۇ، خاستىنە، قەيسەرى ناڧىرى رازىبوو فان باژىران، بژلى شىنگار و نىسبىننى، بەنە ساسانىان^{۱۲۴}.

سەدسالىيا دەھى ز:

۱. ئەبو دولف موسەعەر بن موھەلھەل ئەلخەزرجى، گەپۇكەكن عەرەبە دسالىن (۹۵۱ - ۹۵۲ز ل كوردستانى گەربايە، نىسبىيە:

- عەشىرەتا (جەلالى)^{۱۲۵} ب تەنىشت باژنرىن نامىدىن و ئاكرى قە ئاكنجىبوو، دىسان نىسبىيە، چىباينى اداسن) نا ۋەلاتى ئەرمىنىا درىژدېن^{۱۲۶}، ئاشكارە پىرانييا ژىدەرىن جىوگرافى و مېژوى دىژنە ھەمو چىباينى ژوورىيا موصل، چىباينى دەۋك، ئاكرى، زاخۇ، نامىدىن، چىباينى داسن^{۱۲۷}.

۲. ئىبن ھەۋەل، محەمەد كورپى عەلىن نەسىبى، سالا ۳۶۷ك/۹۷۷ز چوۋىبەمەر دلوقانىيا خۇدى، ۳۰ سالان ژ روۋبارىن پىنجاپ و سىند بگرە، ھەتا مەغرىبا عەرەبى، ھەتا بولگار، قولىگا و خەزەر ... گەربايە، نىڧىشكىن گەربانىن خۇ دپەرتووكا خۇ (صورة الارض) دا بەلاڧكرىنە.

ئىبن ھەۋەل نىسبىيە:

- دەقەرا مەرگەھى (المرج) ئەۋا دكەڧىتە نىڧبەرا شىخان و ئاكرى، دەقەركە بەرفرەھا تىزى چاندنە،

- شوش، كەلەكا مەزنا گەلەكا بلندە، دكەفیتە دەقەرا موصل، نیزی باژیرئى ئاكرئىیا حەمیدیان (عقر الحمیدیه)، ژ كەلا ئاكرئى مەزنتەرە، لى بها كىمترە، شوش ب ھنارین گوندەكئى خۇ دىژئىنى شەرملە (پاراست شەرمنە) ئاقدیرە^(۳۱).
- عىمرانیە، گوندەكئى مەزئە و كەلەكە ل رۇژھەلاتئى موصل، ب تەنشتا دەقەرا شوشئى و مەرگەھى قەبە (دنیقۇبەرا واندایە)، گەلەك گوندین ب تری ئاقدیر، دكەفەنە بەرەبیاقئى وئى، كەلەك بەرف ویرانیقە دچە، شكەفتەك ل وئیدئى ھەبە دىژئىنى، شكەفتا دائود، خەلك دچنە سەرەدانا وئى^(۳۲).
- كواشئى، كەلەكا ئاسزیە ل چیاين رۇژھەلاتئى (پاراست ژووریا) موصل، چ رى ئاچئى، رىكەكا زاقا ئىك مرۇقى نەبیت، ئاقئى وئى بى بەرئى كەلا ئەرمرشتئى بوو، كواشئى ئاقئى وئى بى نووبە^(۳۳).
- مەعلتایا/مالتایى، باژیركەكە ئاقئى وئى دنووچەبىن قئى داویندا، تى^(۳۴)، دكەفیتە نیزی جزیرا بۇتان، ل دەقەرا موصل^(۳۵).
- ھور، كەلەكا ئاسزیە ل دەقەرا موصل، نىقۇبەرا وئى و موصل ۴۵ ھەرسەنگە^(۳۶)، ژ كەلەكئى دەقەرا ھەكاربیا، كانئى مومبا^(۳۷) و ئاسنى لىھەبە، باژیركەكئى تیر ئاقە، تیر بەر و بەرھەمە، تیر ھنگۇبە^(۳۸).

۲. بنیامین تۇدەلی Benjamin of Tudela

- بنیامین كورئى یونە تودلیقئى ئەسپانى، دسالین ۱۱۶۵-۱۱۷۳ز گەربابە، دگەربانین خۇدا چووبە قوبرس قەلەستینئى، شامئى، ئاسیا بچووك، كوردستانئى، عىراقئى، نیف گرافا عەرەبئى، ئەسیوبیا، مصرئى، فارس، ھندستانئى ... ئا چىئى، گەربانا خۇ ب زمانئى عبرى ئىقئىسىبە، پاشئى بۇ زمانین دن ھاتیبە ھەرگىزان، بنیامین ئىقئىسىبە؛
- بیست و بیئىچ ھزار جوھى ل ئامیدین دژئى،

- رۇژھەلاتئى موصل، دىژئىنى، ئاكرئىیا حەمیدیان ئاكنجىبىن وئى كوردن، كەلەك زانا ژئى رابووبینە، ژوان ھەقالئى مە محەمەد كورئى قەزلونئى ئاكرەبئى^(۳۹).
- ئامیدین، كەلەكا مەزئە و ئاسزیە، دكەفیتە ژووریا دەقەرا موصل، سالا ۱۱۴۷/ك/۱۱۴۱ز عىمادەلدینئى زەنگى ئاقاھىن وئى نوكر، بەرى ھنگى ژئى كەلەكا كوردان بوو، ھندى پامەزئە و بەرفرەھ بوو خرابكر، زەنگى بىناقئى خۇ نوكر، بەرئى ئاقئى وئى ئاشب بو^(۴۰).
- ئەرەمشت/ئەرمرشتئى، كەلەكا ئاسزیە، دكەفیتە رۇژھەلاتئى رووبارئى دىجلە، سەر چیاين جودى، ژووریا موصل، نھو دەستئى میرئى موصل (بەدرەدین لولو) دا، ل ژیربیا وئى (پاراست ل رۇژئاقایى وئى) دىرا زەغفەران ھەبە، ئەوژئى كەلەكەبە، دىژئە كەلا ئەرمرشتئى كەلا (كواشئى) ژئى نەگەلەك گوند ل بەر بەیاقا وئىنە، تىن سئى بیستان ھەنە، خەلكئى ئەرمرشتئى سەرەمەنى خەلیقئى عەباسى المەعتۇد باللە (۸۹۲-۹۰۱ز) باخیبوون و خۇ دكەلھىدا ئاسىنكر، خەلیقە بخۇ ھاتئى، خەلكئى كەلەكە ئەسلىمى خەلیقە كىر، ئەوژئى كەلەكە خرابكر، میرئى حەمدانى ئەبو ئەغلوب ئەحمەد كورئى حەمدان چارەكا دن ئاكارەقە، نھو ل سەرەمەنى مە (سەرەمەنى ئىقئىسەرى) پاناقایە و دەستئى بەدرەدین لولو دا، دایە^(۴۱).
- دىرا كەلب (دىرا قەشەفرئى)، دكەفیتە دەقەرا موصل، نىقۇبەرا باغەدرئى و جزیرا بۇتان، گەلەك ناووسك، شكەفت^(۴۲) و پەرستەر (روھبان) ل وئیدئى ھەنە، دىژئى گەلەك گوند و زەقى ھەنە^(۴۳).
- داسن، چیاكەكئى مەزئە دكەفیتە ژووریا موصل، رۇژھەلاتئى رووبارئى دىجلە، گەلەك تیرە و تەخلیتئىن كوردان لىدژئىن، دىژئىنى داسنى^(۴۴).
- ھەسەنە (زاخۇ)، باژیركەكە دكەفیتە ژووریا موصل، دووراتئى نىقۇبەرا وئى وجزیرا بۇتان دو رۇژئى ب پیا^(۴۵).
- ھەبەن، چیاكەكە ل دەقەرا موصل، ئاقەكئى بیانیبە، رەھىن وئى دزمانئى عەرەبیدا تونە^(۴۶).

سەسالىيا چاردى ز:

شىيخ ئەلرەبۇھ، مەھمەدى كورې ئەبو تالبىن دېمەشقى. نىقبەرا ۱۲۵۶ - ۱۳۲۷ز ژايە. ل ولاتىن شامى، حىجازى و عىراقى گەربايە. گەلەك ل باژىرىن سەفەد ل فەلەستىن ژايە، ل وندى ژى چوويەبەر دلوقانبا خۇدى. ناھىتەزاتىن كەنگى پەرتووكا خۇ (نخبة الدهر...) نىسبىيە.

شىيخ ئەلرەبۇھ دەقەرىن باھەدرى/باغەدرى، مورج چوھەينە/مەرگەھا نىقبەرا ئاكرى و شىخاندا، حەسەنىيە/زاخۇ ... ژەھرئما موصل ھۇمارتىنە، دىسان نىسبىيە، حەسەنىيە ل سەر رووبارى خابورە، ل سەر خابورى پەك ھەيە، ژلاين ھۇنەرى ئاڧاكرىن وپلندىقە، ژپرىن ئەنتىكەين جىھانىيە^{۱۴۱}.

سەسالىيا شاردى ز:

۱. موتراقى زادە، نەسوج ئەفەندى كورې عەبدوللا قەرەكوز:

سالا ۱۵۱۱ز چوويەبەر دلوقانبا خۇدى. موتراقى زادە مېنا ئەوليا چەلەبى، دگەل لەشكەرىن ئوسمانلى ب قوماندارىيا سۇلتان سولەيمانى قانۇنى سالا ۱۵۳۴ز بۇ گىرنا عىراقى و شەرى ئىرانى، دۇربيا كوردستانى را بورىە. سۇلتانى ل وانى داخاوازا ھارىكارىيا ميرى نامىدىن بەھرام بەگى كورې سۇلتان حوسىنىن وەلى (۱۵۳۳ - ۱۵۷۱ز) كرىيە، ئەوژى دەھوارا سۇلتانى چوويە.

موتراقى زادە دىبىزى، بەھرام بەگ كەسەكى ئاڧدارى كوردە، خۇدان شىبانە، ل پىنشىيا ھىرىن مەردە، ستوونا گرگەرە و ماڧولانە. بەھرام بەگى ۳۰۰ سوار ھنارتە خەمەنا سۇلتانى، موتراقى زادە دېسەتىن واندا نىسبىيە: سوارىن پەھلەوانى، دھۇنەرى شەرىدا شەرەزا و چەلەنگى، رم ھاڧىزىن و گەرناس^{۱۴۲}... ئەفە بەلگەيە كو لەشكەرى مىرگەھا بەھدىنان، گەلەكى رىكوپىنك بوو، چاكن مەشقىپىكرى بوو، لەوان بوويە جەھى پەسەنىن موتراقى زادە.

۲. جون كارترايت J. Cartwright

گەرۇكەكى ئىنگلىز بوو، سالا ۱۶۰۰ز ل گەلەك

چوھىين دەقەرى ب زمانى تەرجومى Targum^{۱۳۸}، زمانى ئازامىيا رۇژھەلاتى دئاڧقن. گەلەك زانا و ئىگەھشىنى ژ ئاڧ وان رابويىنە^{۱۳۹}.

- فېتنەيا دائودى كورې روحى^{۱۴۰}، ل نامىدىن روودايە، ئەفە كورنىيا وى يە، بەرى دەھ سالان روودايە. دائودى ل بەغدا خاندىيە، شەرەزايى د تەوراتىدا، تەلمودىدا، زمانى مووسلمانادا و گەلەك زانبارىين دندا، پەيدا كرىوو.

دائودى خۇگرە مەسېحى دەرەوين، دگو خۇدى ئەزى بۇ رزگاركرنا قودسى ھەلپزارتىم. گەلەك چوھىين ساكار ب دوكتەن، ئەمازە ل چىايىن حەبتون^{۱۴۱}، دەنگى پىغەمبەراتىيا وى گەھشە شىھى ئەمەمان^{۱۴۲}. رەشەكىن شىھى ئەو گرت و ھاڧىنە د گرتىخانا تەبەرستانىدا^{۱۴۳}، ل سەر رووبارى قزل ئوزەن. دائود ژ گرتىخانى رەقى، خۇ گەھاندە ئامىدىن. ميرى نامىدىن وى دەمى زىنەدەين ئەلى كورې بەكتەكىن سەلجوقى، دەھ ھزار دىنار بەرتىل دانە خەزورى دائودى، دا بكوژىت. شەفەكى دائودى نىسبىيە بو، خەزورى وى ئەو دجھارا كوشت و خەلك ژ بەلا وى رزگاركر.

سەسالىيا سېزدى ز:

ماركو پولو Marco Polo، زىنەمالەكا بازرقان بوو، بابى وى و مامى وى گەلەك چاران بۇ بازرقانىن گەھشەتىنە بوخارا، چارەكى ژى گەھشەتن پەكىن. سالا ۱۲۸۹ز پاپاي ماركو، بابى وى نىكولو، مامى وى ماتىنو، دگەل بو قەشبا بۇ چوونا چىنى، ھەلپزارتىن، باب و مامى وى ل ئاسيا ئاڧەرەست، ب رىيا ئاڧرمېشى قەگەريان ئىتالىا، ماركو گەھشەتنە چىنى، پىشتى سى سالان، سالا ۱۲۹۲ز ماركو ژچىنى قەگەريا باژىرى خۇ فېنىسىيا ل ئىتالىا. ل جەنەوا ھاتەگرتى، دزىنداندا ھەڧالەكى وى سەرھاتىين گەريانين وى سالا ۱۲۹۸ز نىسبىن. ماركو پولو نىسبىيە:

- ل چىايىن موصل خەلكى كورد دژىن، ھەك ژ كوردان كرىستىماتىن نىستورى و بەغقويىنە، ھەك ژى مووسلمان^{۱۴۴}، ئاشكارە چىايىن موصل، ئانكو چىايىن بەھدىنان، چىايىن ئاكرى، شىخان، دھۆك، نامىدىن و زاخۇ.

گورجىستانى، ئەرمىنىيا، نىف گرافا فرم، گرافا كرىت، بلغارىيا، بوسنىيە، ھنگارىيا، حىجىزى، مىصرى، سودانى وھبەشە ... ھتد. گەريانىن خۇ دەپرتووكەكا دەھ پىرندا بىناقى Evliya Chelebi Syahatnamesi كوومەكرىنە.

ئەوليا چەلەبى نىقىسىيە:

- دىئەف كەلھا (ئامىدىن)دا، دو سەرەكانىين مەزىن ھەين، ئىك - سەر كوھنانى مەزىكان^{۱۵۱}.
 دو - كانىيا كەھىيەخاتون، ئەف ھەردو ئافە ژ چىيىن پەشيش (ياراست بىشيش Bishesh) دىن، دىن پرا قوبەخاندا (ياراست قوبەھاندا) دىچن، (ل گوندى برەھىم زلا) تىكەلى شەتى دىن^{۱۵۱}.

- رووبارى خىزل (ھىزل) ژ چىيىن ھىزل دىن، (ل گوندى چەم كوركى) تىكەلى خابور دىن، خابور ژى دىرئىتە شەتى (شەتى دىچلە)، ژ چىيىن زاخۇ ب ھزاران كانى دىن، ھەمو دىنە رووبارى خابور، كورد سىترانا پىن دىبىژن ھەك.

**چومە جىزىرى كەلەك بەردانى
 چومە خابورى خىقىمەت قەدانى^{۱۵۱}**

- ئاقا كووشى، ئەرمىشقى، سەلوانە، سىدى، زاخۇ ... ژ ئاقىن ئاقدىرىن دەقەرىنە، ھەكە ئەم باسى ۷۰ كانىن ژچىيىن كەلا (كووشى) تىنەخارى بىكەين، پەرتووكا مە دى بىتە، كانى نامە^{۱۵۳}.

- سۇلتان سەلىم خان/سەلىمى ئىكى (۱۵۱۲-۱۵۲۰ز)، ئامىدىن دا مەلا ئدرىسى بەدلىسى (ھەك والىن وئ) خەتەتەتەين، بىرپارى ھاتەنقىسىن (ب۱۳۴).
 سالا ۹۲۰ك/۱۵۱۴ز پىشتى شەرى چالدىران، سۇلتان سەلىمى (ئىكى) بىقولى پاشا و مەلا ئدرىسى ئامىدى^{۱۵۴}، دگەل سەدھزار لەشكەران ھانارنەسەر كەلا مېردىن، پىشتى دانوستاندانا ۱۱ رۇژان، كوردان كەل بىن شەرى دادەست، لەشكەر پاشى بەرف شىنگار چووا(ب۷۲).

- كوردىن زىبارى، خالتى و چەكوانى ھاقىبان تىنە رۇژانىن ھەزو(ساسون)^{۱۵۵}.
 - سالا ۱۰۴۸ك/۱۱۲۸ز يوسىف خان فرورەرى دەقەرا

دەقەرىن كوردىن دەولەتا ئوسمانلى ھەك مەزگىنەر Preacher گەريايە، دىتەين خۇ دەپرتووكا خۇدا The Preachers Travels بەلاقىرىنە.

كارترەيت باسى عەشىرەتا خالتى Khaliti يا نىزدى دكە و دىقىسە: ل بەدلىس، باتمان، شىنگار و شىخان دىن، ھەك كەسىن وان رىگر و ئالانكەرىن^{۱۵۷}.

بەدىلىيا ھەقدى ز:

۱. سىستىانى ئىتالى Sebastiani

دگەريانىن خۇدا نىقىمەرا ۱۱۵۱-۱۱۶۴ز چار جازان د عىراقى را ھاتىيە و چوويە، تايبەتى دەمى د چو ھىندىستانى، سىستىانى گەشت بۇ ئەلمانىا و زەريا ئىچە ژى كرىنە، پىرانىيا گەشتىن وى بۇ كارووبارىن مەزگىنەرىن (تەبشىرىن) بوون، ب فەرمانىن كەنىسا كاتولىكىا رۇما گەشتەكەرن، گەشتىن خۇ دەپرتووكەكا دو پىرىدا، بن ئاقى: Speditioni all Indie orientali di monsignor ساللا ۱۱۶۶ز ب زەمانى ئىتالى، بەلاقىرىنە، سىستىانى نىقىسىيە، نىستورىان پەترەكەك Patriarch ل گوندى (ئەلقوش) نىزدى موصل ھەبە، ئەو خۇ ب كاتولىك و باپلى دزان^{۱۵۸}، ئەلقوش Alcus دكەقىتە چىيىن كوردان (چىيىن باعدەرى)، ئەو جەھى ناھوم Nahum پىنغەمبەرى يە، ئەوى ب ئەلقوشى Elcuseo ئاقدىرى^{۱۵۹}.

۲. ئەوليا چەلەبى

Evliya Chelebi (۱۶۷۲ - ۱۶۸۰ز)

كورى دەرويش كورى مەھمەد ئاغابى زىلى يە (ظلى)-دىئەقەرا ۱۱۱۱ - ۱۱۸۴ز پىندا ژىايە، گەريانىن خۇ دىئەقەرا ۱۱۴۰ - ۱۱۸۰ز كرىنە، مە مفاژ گەريانا ساللا ۱۱۵۴ز ئەوا بۇ كوردىستانى كرى و گەريانىن وى بىن بۇ ھەلاتىن مىصرى، سودانى و ھەبەشە دىسالىن ۱۱۷۲ - ۱۱۸۰ز كرىن، نەمازە ژ فەصلى بىناقى، دەولەتا عەباسىيا كوردى، دىتەيە، گەلەك دەقەرىن دەولەتا ئوسمانى و دەرقەسى وئ گەريايە، پىرانىيا گەريانىن وى، ھەكو نىقىسەر ھەقدى لەشكەرىن دەسەلاتى بوو، چوويە كوردىستانى، ئەزەرىجانى،

دكەفئىتە سەرچىياھكى بلىد، خۇدان ب كىمتر ژ دو دەژمىزان سەرنىكەفئىتە كومىتىن وى. دنىفا رى دا سى - چار كانى ژىن كەفزان دزىن، خەلك تەرش و كەوالىن خۇ ل سەر ئاقدەن، مەشكىن خۇ ژى پردكەن، چمكى ئاقل ل باژىرى تونە. بازارەكا مەزىن ل نىفا باژىرى ھەبە، د دكانىن وىدا ھەمى رەنگىن پەروك وبارگانان ھەنە، بەگەك (يوسف خان بەگ كورى سەئىد بەگى ۱۱۲۲-۱۱۲۸ز) فرورەرى باژىرى يە، دكارىت ۸-۱۰ ھزار سواران و ھىزەكا پەيادان ژەيزىن بەگىن دن پتر، پەيداكەت، چمكى دەفرا وى ژخەلكى ياپر و ھەبە^{۱۱۱}.

سەدسالىيا ھەژدى ز:

۱. كارستن نىبور Karsten Niebuhr

نىبورى ئەلمان دسالىن ۱۷۱۵-۱۷۱۶ئىدا، دگەل گرۇبەكا (پىنج) كەسى ژ زانابىن دانىمارك، ئەلمانىا وسويد پىكھانىوو، ل كىستى شاھى دانىمارك فردىكى پىنجى، بۇ كارووبارىن قەكۈلىنان، بەرف دەفرا رۇژھەلاتى ئاقەراست ھاتن. نىبور دگەپانا خۇدا كەھشئە، مصرى، يەمەنى، ھىندى، چىن، ئىرانى، عىراقى، كوردستانى، سورى، فەلەستىننى و ئاسىيا بچووگ... دىتىن خۇ دپەرتووگەكا دو پرتدا بن ئافى: Reisebeschreibung nach Arabien ل كوپنھاگن دسالىن ۱۷۷۴-۱۷۷۸ دا بەلاڧكرن نىبور ئقىسىيە:

- ئامىدىن كەلەكا ئاسى يە، دكەفئىتە سەر چىياھكى كەلەك لىژ (سەرنشىف)، گرتنا وى زەحمەنە، ۱۸ دەمژمىزان (ب پىا) ژ موصل دوورە، مېرى ئەفرۇ فرورەرىا وى دگىرى دىژنى (بەھرام)^{۱۱۱}، ژ بئەمالا بەھدىنانە (ئقىسىيە Baldinau)^{۱۱۱}.
- ئامىدىن ب فىقن دەولەمەندە، دەنرىتە دەوربەرىن خۇ، كانگەھىن ئاسنى و قورقوشمى (رصاصى) لىھەنە، دىنئەدەر و مفايى ژى وەرەگرىت (ب۲۹۵).

- ئاكرى ل ژىر فرورەرىا مېرى ئامىدىن يە، باژىركەك بچووگە ۷-۸ مىلىن ئەلمانى^{۱۱۳} ژ موصل

(مژورى)، نەچوو پىروزباھىيا سۇلتان مورادى چارى دەمى بەغدا (۱۱۲۸) ستاندى. سۇلتان ژ قى كارى كەلەك غەبىدى، فرماندا مەلىك ئەحمەد پاشا لەشكەرى بىەنە سەر دەفرا (مژورى). ئەوليا چەلەبى ژ زاردەھى مەلىك ئەحمەد پاشا، بۇ غەبدال خانى بەدلىسىن قەدگىرە، من ۷۰۰ كەس ژى كوشتن، يوسف خان ژى ئەحمەد پاشا گو، من گرت و ب دىلى ئانى دىيارەكر پاشى من ئازادكر و فرورەرىا وى ژقراندەفە (ب۱۲۹).
ئەوليا چەلەبى باسى پارىن بەرتىلى ئاكەت، ئەوین مەلىك ئەحمەد پاشا ژ يوسف خان بەرامبەر ئازادكرنا وى وەرگرتىن، كو ۱۰۰ ھزار كىسىن زىقى بون^{۱۱۱}.

- مىرگەھا ئامىدىن ل سەردەمى سەبىدى خان (۱۵۸۵-۱۱۲۹ز) ۴۰ ھزار لەشكەر ھەبون^{۱۱۷}.

۳. سىر پاول رىكوت

Sir P. Rycaut (۱۱۲۲-۱۱۷۷ز)

ل كەلەك جەھىن نىمىراتورىا ئوسمانلى گەپابە، ل ئەزمىر، بورسە وستانبول ژبابە، پەرتووگەك بناقى: The History of the Turkish Empire from 1623-the year 1677 ئقىسىيە.

رايكوت باسى ئىزدىنن ژوروىا موصل دكەت، دىبىژى ئاقەندا سەرەكىيا وان دىرەكا نىژى موصلە بان نەبئەوايە، ئىدا پەرىستن و رىزورەسەمىن خۇ، ب تىن و نىھانى دىكەفئەكىفە دگىرن، ئاشكارە رامانا ئقىسەرى ژ شكەفتا دىر پەرىستگەھا (الاش)^{۱۱۸}.

۴. جىن باپتت تاڧرنى

J. B. Tavernier (۱۱۲۲ز).

گەروكەكى فرەنسىيە، ل تركىا، جۇرجىا، ئەرمىنىا، ئەزەربىجانى، كوردستانى، عىراقى، ئىرانى، ھىندستانى، يابانى، ژىرىيا ئەفرىقىا... گەپابە. دىتىن خۇ دپەرتووگەكىدا بن ئافى: Les six Voyages ل پارىس سالا ۱۱۷۱ز بەلاڧكرىنە^{۱۱۹}.

- تاڧرنى ئقىسىيە: ژ جزىرا بۇتان بۇ ئامىدىن دو رۇژن ب پىا، ئامىدىن باژىرەكى خۇشە، خەلكىن دەوربەران توتن و ھازىبن خۇ دىنئە بازارا وى. باژىر

كورد. كىلدان وجوھى ل زاخۇ دژىن، كەلھەكا بچووك وپرەك ژچىكترنا فارسان (پاراست گرىكان يا رۇمانيان) لىھەبە. باخ و رەزىن تىرى، ھزىران، مژمۇھ و خۇخان ... ل زاخۇ ھەنە. بەگى كوردى زاخۇ، ژ ھەر دەوارەكى كاروانىيان ۳ قروشان وەك باج وەردگىرت^(۱۶).
- ل ئامىدىن نامانىن ئاخى (قافكى) چىدكەن، خەلكى موصل بۇ تەزىكرنا ئافى مفاىى ژى دىين (ب ۳۲).
- تلسقوف گوندەكى نىستورىيە، ژىن وى شاشكا دكەنە سەرىن خۇ، مينا قالىبن شەكرى نە ل جەم مە ئىتالىا، خەلكى گوندى ژ دورونا دەخل و دانى خلاسببون، دەست ب قوناخا قونانى و جەنجەركرنى دكر ب دووراتىيا فەرسەنگەكى (شەش كىلومەتران) ژ موصل، گوندەكى كوردان ھەبە، پەرسنگەھەكا پىنغەمبەر يونان (يونس) ل وىدى يە (ب ۲۸).

۳. گىيوم ئولىشى

G. Olivier (۱۷۹۶-۱۷۹۶ز).

گەرۇكەكى فەرەنسىيە، ل گەلەك وەلاتىن رۇژھەلاتا ناقمراست گەربايە. ھاتىبە تركىيا، مصرى، كوردستانى، فارس، عىراقى، سوري و كرىت. گەربانىن خۇ د پەرتووكەكا چار پرىتدا بن ئافى Voyage dans l'Empire Ottoman, l'Egypte et la Perse دسالىن ۱۸۰۱-۱۸۰۷ ل پارىس بەلاڧكرىيە. ئولىقى نڧىسىيە:

- رۇژا ۱۵ نىسانى ۱۷۹۴ مە رووبارى خازر برى، ئەم ژ موصل بەرف ھەولېر دچووين. ئافى رووبارى خازر دكەقندا بومادوس Bumadus و بومىلوس Bumellus بوو. بارانى رووبار بووشكرىوو، لوكا ئافا وى بلند ببوو، دگەھشە ۱۱٪ ژ زكىن ھەسپان. پىشتى دو دەمژمىران ئەم گەھشەتە سەر رووبارى ژى (بەھدىنان)، كو ژ رووبارى سىن (بىن فەرەنسى) زڧستانى، بووشتر و بلەزترە. فارسىن كەقن دگوتنى زاباتوس Zabatus، يونانىيىن كەقن دگوتنى Lycus لىكوس. كۇمەكا ئىزدىيان بارىن مە دانان، بارىن مە ب كەلەكىن خۇ، ھەسپىن مە ب مەلەفانىان، دەربازى لايى دنى ژى كرىن^(۱۷).

دوورە، برنجى ل دەورەوبەرىن وى دچىن، ب چاندنا وى ئاڧدىرە (ب ۲۹۵).

- زاخۇ ل ژىر فەرۇھرىيا مىرى ئامىدىن بە، گوندەكى بچووكە دكەڧتە درى يا نىڧبەرا موصل و جزىرا بۇتاندا. ھەك گوندىن دىن بچووكىن ھەين (دكەڧتە ژىر فەرۇھرىيا ئامىدىن) وەك: ئاڧكو، دەھۆك، شىخان، زىبار و سىمىل، پاشى نىبور سەرھاتىيا كەسەكى كورد (ل دەڧەرىن زومار و شىنگار) فەدگىرى (ب ۲۹۸، ۲۹۶).

- ئىزدى (داسنى) ل گوندىن عەبدولعەزىز دكەڧتە سەر كىنارى راستى ژى بەھدىنان، پىر بەنوك، پىر ھەلاز، بەحزانى، مشرفا، دارھال، تل فسنە، كەسكى، بىبوز، فەسرون افەسروك)، بەعشىقە، بابىرى، باعدەرى، باھنداوا (بانەوا)، باقق، بوزان، ھەتارە (خەتارى)، ھەسن پىركان، خانك، خرابوك، دەھۆك، دارجوندى (دېرجوندى)، زاخۇ و سىمىل ... دژىن، ئەم ب كەلەكىن ئىزدىيان دەربازى رووبارى ژى (بەھدىنان) بوين. ئىزدى نەشەن ب سەرەستى و ئاشكەرا، رنورەستىن خويىن دىنى بگىرىن، چەكى ترك سەرەستىن نادەنە خۇدان دىنن بىن پەرتووكىن ئەسمانى (ب ۲۲۰ - ۲۲۱، ۲۲۵، ۲۷۳، ۳۱۷).

۴. دوىنىكو سىستىنى

D. Sestini (۱۷۸۱ز).

سىستىنى ل ئىتالىا، سەڧەلىا، تركىيا، سوري، عىراقى ... گەربايە. گەربانىن خۇ ب زمانى ئىتالى بن ئافى، گەشتەك ژ قوستەنتىنە بۇ بەسرا/Viaggio da Costantinopoli a Bassora ل ئەكادىمىيا ئەتروسك، سالا ۱۷۸۱ز بەلاڧكرىنە. سىستىنى نڧىسىيە:

- سىپىدى زوو ئەم گەھشەتە زاخۇ ل سەر رووبارى كارنىب Kamib، رووبار ل ڧىدى گرافەكى (جزىرەكى) چىدكە، گوند دكەڧتە د وى گرافىدا^(۱۸)، زاخۇ جەى بەگەكى كوردى عەشىرەتا بەدېڧا Bedival يە (دوورنىە بانىفا يان بادىنا بىتا).

- پىشتى بەھرام پاشا چوويە بەر دلوقانىيا خۇدى كورۇ وى سماھىل پاشا جھى وى گرت. ئەف پاشايە نە گەلەك ب دلى خەلكى بوو. ئىك ز مرقۇئىن وى دىئىزنى بەھرام بەگ^(۷۰) دزى وى راوھىستا، چو بەغدا بۇ وەرگرتنا ھارىكارىن. ئەفە سىياسەتا ترکان بوو، پەيداكرنا فەرق و جوداھىن. دا پتر پارا بىخۇن.

پاشايى بەغدا فەرمانا مىرانىيا بەھرام بەگ دا دەستى. كاغزەك بۇ مىرى قەلاچولان زى نىقىسى، ھارىكارىيا بەھرام بەگ بىكەت. ھەك كوردىن مووسلمان و ھەك ئىزدى زى، دزى سماھىل پاشاى راوھىستان^(۷۱) (لى ياخيوونا وان ھەمىيان سەرنەكەفت وىن ئەنجام بو^(۷۲)).

- ئىزدى ل گوور خاندانا من (خاندانا لانزاي)، پاشماين مانەويانە^(۷۳).

سەدىيالىيا ئۆزدى ز:

۱. ئەدرىەن دوپرى

A. Dupre (۱۸۰۷-۱۸۰۹ز).

دوپرى گەلەك زمانىن رۇژھەلاتى دقايان و فىرىبوو، ئەفە بوو ئەگەرا گەپانىن وى ل رۇژھەلات. ئەو ل تركىيا، عىراقى، ئىرانى، كوردستانى، ئەرمىنيا گەپىايە، گەپانىن خۇ د پەرتووكەكا دو پرتدا، بن ناقى: گەپانەك بۇ فارس Voyage en Perse ب فەرەنسى، سالا ۱۸۱۹ز ل پارس چاپكر. دوپرى نىقىسىيە:

- شكوھتىن مىرگەھا كوردى، مىرگەھا ئامىدىن بە. رەھىن مىرىن وى دگەھنە خەلىفىن كەفئارىن بەغدا^(۷۴).

- چىئرىن زاراقتى كوردان، زاراقتى دەقەرا ئامىدىن بە. ئەف بازىرە دوورائىيا چار رۇزان ب پىا ژ موصل دوورە. پاشايەكى خۇدان دو تۇخ^(۷۵)، فەرورەيا وى دگىرە، ئەفە چار سالا فەرورەيا وى خۇسەرە (ب ۴۵).

- دەقەرا مادى/مىدى كو ئامىدىن دكەقتى، دەقەرەكا شەنگ و ب پىتە، بۇ موصل ئوتنى، مەئىزان.

- بزلى ئىزدىيان كەسىن دن ل كەلەك (ئاسكى كەلەك) نازىت، گوتتە مە گەلەك گوندىن ئىزدىيان ل ھەردو كئارىن زى (بەھدىنان) ھەنە، ھەر گوندىكى ناغايى خۇ ھەيە، ھەك زوان ل ژر فەرورەيا پاشايى موصل بوون، ھەك ل ژر فەرورەيا پاشايى بەغدا (ب ۶۱).

وان ئىزدىيان تىتال وياوھرىن ئىزدىن شىنگار ھەنە، چاندنى دكەن، خۇدان پەز و كەوالن. كارت گەلەك زوان ب كەلەكىن خۇ، دەريازكرنا كاروانىيانە، ئەو كاروانى ژ ئامىدىن، جزىرا بۇقان ائىبن عومەر، موصل ... تىن و د چنە ھەولتەر، كەركووك، شەھەرەزور و بەغدا (ب ۶۱).

- ل قىدى ئىزى گوندىكى دىئىزنى گەوگامىلا^(۷۶)، شەر نىقبەرا ئىسكەندەرى مەقدونى (۳۵۱ - ۳۲۳ ب.ز) و داريوشنى سى (۳۳۶ - ۳۳۰ ب.ز) سالا ۳۳۱ ب.ز روودايە. دەمى ئىسكەندەر ھېرش برىە سەر داريوش، رووبارى دىجلە ل لايى دەستى راستى، چىايىن كوردان Gordien ل لايى دەستى چەپى، وى بون (ب ۶۲ - ۶۳).

۴. دومىنىكو لانزا

D. Lanza (۱۷۵۲ - ۱۷۷۱ز).

ژ لايى كەنىسا كاتولىكىا رۇمافە ھاتىبو موصل دو جازان ل موصل ژىايە، چارەكى نىقبەرا ۱۷۵۳-۱۷۶۱، جارا دن نىقبەرا ۱۷۶۴-۱۷۷۱. بزلى موصل ھەرىبۇ كارى خۇيى دىنى چوويە ستانبول، كىسەرەوان ل لوبنان، فەلەستىن، ئورفا، خەلب ... ھتە. لانزا گەپانىن خۇ ب زمانى ئىتالى بن ناقى: مىژوا گەپانىن دومىنىكو لانزا نىقبەرا رۇما و رۇژھەلاتى ۱۷۵۳-۱۷۷۱ز^(۷۸) بەلاقىرىتە. لانزا نىقىسىيە:

- پار سالا ۱۷۱۸ز مىرى كوردان ل ئامىدىن، بەھرام پاشا چوويەر دلوقانىيا خۇدى بەھرام پاشا ب ژىرى ومەردىن ئاقدىر بوو، دەولەتا ئوسمانى دوژمىنيا وى دكر، مرقۇئىن وى دزى وى پالدىدان، گەلەك داڧ بۇ قەددان، ئەو ب ژىرى و ھىسارىيا خۇ رزگار دبوو، ئەوى ژى گەلەك دەولەتا ئوسمانلى ئەدقيا، خۇ د كەلھا خۇدا ئاسىندكر، گوھن خۇ نەدا پىلاتىن دوژمىنان^(۷۹).

۲. جون كىنايەر

John Kinneir (1814-1814ز).

دىپلوماتسى، ئەفسەر و گەرۇك بوو. چوويە ئاسيا بچووك، فارس، كوردستان، ئەرمىنيا، هندستان، عراق، قوبرس، روسيا ... ھتد. ھەك دېتتېن خۇ د پەرتووكا خۇيا بناقن: *Journey through Asia Minor* .. بەلاڧكرىنە.

كىنايەر Kinneir بەرى سىز مارك ساپكس، ئەڧ عەشپەرەتتېن ئىزدى ل دەڧەرا شىخان ھژمارتېنە: باستكى، ماموسى، دۇبلى، ماسىكى، موسەكان و خەتارى^{۱۷۸۱}.

۳. پىيەر دى فوسىل

P.de Vaucelles (1814-1814ز).

بالىۇزى فەرەنسى بوو ل عراقى، پىشتا خۇ ب دېتتېن خۇ، پەيامنىران، نووچەگەھان و بەرپرسېن فەرەنسا ل دەڧەرى بەستېيە.

دى فوسىل نىڧىسىيە:

- سالا 1853 زاناين شىونوارانسى فەرەنسى فكتور پلاس V.Place ل جھن خۇرسەباد، ب ھەلكەفتا پەيدا بوونا كۇمارا فەرەنسى، خوارنەكا مەزىن بو گىش پالىن خۇ، گىش خەلكى دەڧەرى ژ ئن و مىر و زارۇكان ... چىكر^{۱۸۰۱}.

- سالا 1879 قايمقامى تاكرى ب دزى ھاتە كۈنەھباركرن. ئەوى بىگۈنەھىيا خۇ ب كورژمى نىزى ۷۰۰ فرەنگىن فەرەنسى كرى (ب ۸۰-۸۱).

- سالا 1880 پىلەكا گرانىن ژورپا عراقى (ھەمى كوردستانا باشورا) قەگرت. خەلكى ژ برسادا گوشتن جانەوهرتن مرى دخار (ب ۸۳).

۴. جىمس سىلك بۇكىنگھام

J. S. Buckingham (1816ز).

ژ زارۇكى ھەز گەشتتېن زەربايى دكر، ھەيامەكى بوو كارمەندى كومپانيا رۇڧەلاتن هندستان، د گەرباننن خۇدا چوويە كەنداقن عەرەبى، مصرى،

مەين، پەرندا، فىقى، ھنگفىنى و گەزوبى ... دھنېرىت (ب ۴۶).

- ناڧن سەردارى زاخۇ ئەحمەد پاشايە، گرندين فەرورپا بەغدايە، تۇخەك ھەيە، ئانكو ئالايەك تىن ھەيە، دكارىت 15۰۰ شەركەران بەدەنە بەغدا (ب ۴۵، 11۵).

- خازر رووبارەكى بچووكە، رووبارى بومادوسە Bomadus، ئەوى ئىسكەندەرى مەقدونى، پىشتى ژ رووبارى دىجلەي بەرفا رۇڧەلات دەربازوبى، برى، خازر دچىتە سەر زى بەھدىنان Lycus. شەرى ئەربىلا (راستر شەرى گەوگەمىلا/گەرگوملى) بى كەڧن (۳۳۱ ب.ز)، ل دەڧەرا نىڧەرا بومادوس (خازرى) و لىكوس (زى بەھدىناندا) روودايە، ئىسكەندەرى پىشتى لەشكەرى داريوشى سى شكاندى، ب چەند رۇڧەكا، ژ نوو شيا بچىتە د باژنېرى ھەولېندا (ب ۸۰، ۸۲).

- گوندى مەقلوب Maghloub گوندەكى كەڧنارپوو، بېڧەلەزان خرابكر، تى شىونوارن وى ماينە. نىڧەرا شىونوارن گوندى و زى بەھدىنان، نىڧ فەرسەنگە (۳ كىلومەترن)، زەينوفون دېژتە زى بەھدىنان، زاباتوس Zabatus كو ژ چايىن كوردونىن Gorduiens دژت (ب ۸۰)^{۱۷۸۱}.

- ئىزدى جلكىن كوردى دكەنەبەر، بژلى كراسى دەر گروڧى، سالا 18۰۳ عەلى پاشا ھىرشەكا 15۰۰۰ شەركەران برە سەر گوندىن وان، زەحمەتا وى بەلاش چوو، شكەستى زڧرى، گەلەك مال و مىر ژى پەروە تىرن و پوچكرن (ب ۵۸).

- نىستۇرىن^{۱۷۷۱} كوردستانى دويەترەكىن ھەين، دېژتە ئىكى (ئەخنانى) ل قوچانس، نىزى جولەمىرگى، دەڧەرا بەھدىنان دژت^{۱۷۸۱}، ناڧن فى پەترەكى بەردەوام مار شىمعونە، بى دوى دېژن، مەتران شىمعون، بنگەھا وى ل دىرا رەبان ھورمزدە، نىزى گوندى ئەلقوش.

ژ باژىرئ رۇما سالا ۱۱۲ از دەركەتى، رووبارى دىجلە برى، شىيا دەقەرا ئەدىاب/جەدىاب، گاۋگامىلا/گرگوملى، ھەولنر بگرىت، تەيسەفون وسلوقبا ژى دوورېتچكەت (ج۱ ب ۱۱۸).

۵. وليەم ھويد

William Heude (۱۸۱۷-ز).

قوماندارەكن لەشكەرى ئنگلىزى بوو ل مالايار، كىنارى رۇژئاقايى ھىندستانى، ل عىراقى، ئىرانى، كوردستانى، ئاسىيا بچووك، ھەك دەولەتىن كەنداقى و ھىندستانى گەربايە، ھەك دىتتىن خۇ دپەرتووكەكىدا بناقى، Voyage up the Persian Gulf سالا ۱۸۱۹، ل لەندەن چاپكرىيە. ھويد نقيسىيە:

- ئەم ژ ھىز و باوهرىن ئىزدىيان كىم دزانىن، چمكى ترك ناھىلن خۇدان دىنن ئەئەسمانى، بىرو باوهرىن خۇ (ب ئازادى) بەلاڤكەن^(۱۸۳).

- ھژمارا ئىزدىيان ل كوردستانى مەلىونەك تېھەبە، ل گوور شەرىعتى وان، بو وان چىنابىت ژىنن خۇ بەردەن (ب ۱۹۸-۱۹۹).

- چىيانى شىنگارى جھئ ئىزدىيانە، ب دارىن ترى، ھژىر و مژمزا ناقدىرە، زىستانى ئىزدىيان دەقەرى دىكەفتىن وى چىيادا دژىن، ھاقىنى ل دەشتا دپەرچىيادا بەلاقەدىن (ب ۱۹۸-۱۹۹).

- والىن بەغدا سولەيمانى مەژن (۱۷۸۰-۱۸۰۲ز)، ھىرشەك برەسەر ئىزدىيان، كارىن وى يىن ھوق و دېندە، بونە ئەگەرا زىدەبوونا كەرب و كىنا ئىزدىيان دژى ترکان^(۱۸۴).

۶. كلاودىوس جىمى رىچ

C. J. Rich (۱۸۴۰-ز)

نونەرى كومپانىا ھىندستانى يارۇژھەلات، رىقەبەرى ئاكنجىكەھا residentship برىتانىا ل بەغدا، ل عىراقى، ئىرانى، ھىندستانى ... گەربايە، گەربانىن وى كابانىيا وى J. Duncan دپەرتووكەكىدا بن بناقى، Narrative of Residence in Kurdistan.

فەلەستىنى، ئوردونى، سورىن، ئىرانى ... ھتە. سالا ۱۸۱۱ ھاتىيە عىراقى و كوردستانى، دىتتىن Travels in Mesopotamia، London، ۲ چاپكرىيە. ۱۸۲۷. Travels in Assyria، Media and Persia، London، ۱۸۲۹ چاپكرىيە.

بوكىنگھام نقيسىيە:

- رووبارى (خەوسەھ) ھەر رووبارى بومادىسە Bumadis، يان بومادە Bumade، ھەك مېژوقان وجوغرافىناسىن كەقنار دگوتى، ئەف خەوسەھە دىرۇژئاقايى باژىرئ نەينەوا را دپورىت^(۱۸۱).

- ئاشكارە رووبارى خەوسەھى نە رووبارى بومادىسە، رووبارى بومادىس/بومادوس رووبارى خازرى يە، نقيسەرى بخۇ ژى دپەرىيەرى (۱۱۹) دا، دەھمەنى نەمرە: ۶۲ ناقى وى ھازىر Hazir، نقيسىيە، كو خازرە.

- بوكىنگھام نقيسىيە، ئوتەر Otter دپىژئ (ج۱ ب ۱۴۷-۱۴۸)، رووبارى زىبار دنامىدىن را دچىت، عەشپەرەتا زىبارى ناقى خۇ ژ ناقى رووبارى ۋەرگرتىيە، چمكى ل كىنارىن وى دژىن، دوورنىنە ئەف رووبارە بناقىن دژى ھاتىيە نياسىن^(۱۸۴).

- بوكىنگھام نقيسىيە، سىر ھىرى سپىلمان S. H. Spelman (۱۵۶۵-۱۶۴۱ز) دپىژتە مە، لەشكەرى يونانى نىزى باژىرئ لارىسا دپەر كەلھەكا بەرقەرما پىر موقۇ را بورى، ئەو كەلھە دكەقبەتە نىزى باژىرئ مسپىلا Mtspila، باژىرئ دپەردا مادى/مىدى Meds، تىدا دئاكنجىبوون (ج۱ ب ۹۱)، ۋەرگىرئ پەرتووكى ھىژا سەلىم ناھا تىكرىتى نقيسىيە، مسپىلا Mtspila ناقى كەقنارى موصلىن يە، ژ فى دپاردىت ناقى موصلى نە ژچىكرتا عەرەبايە، دەمى ل سەردەمى عومەرى كورپ خەتاب موصلى قەكرىن (داگىركرىن)، بەلكو ژناقى وى يىن كەقنار (مسپىلا) ھاتىيە ۋەرگرتن (ج۱ ب ۱۱۵).

- ھىرشا قەيسەرى رۇمانى تراجان (۵۳-۱۱۷ز)، ئەوا

ساللا ۱۹۳۶ ل لىندەن، بەلاڧكرىنە.

رىچ نىبىسىيە:

- ژىنەمالىن فەروددار (ھوكمدار) ل كوردستانى،
بىنەمالا بەھدىنانە. پايتەختى وان باژىرئ
ئامبىدىيە. ئەڧ بىنەمالە ژ گىشىن دن شكوھتر
و پىروزترە. چىكى رەھىن وان دگەھنە خەلىڧىن
(عەباسى) (۸۵). بو كەسى نىنە ئامانەكى
يان قەلۋنەكا، مىنا بىن مىرىن ڧى بىنەمالى،
بىكاربىنىت (۸۶).

- مىرى ئامبىدى (ھەڧچاخى گەشتا رىچ ۱۸۲۰،
زوبىر پاشاين دوى كورئ سماھىل پاشاين ئىكىن
بوو، ۱۸۰۸ - ۱۸۲۴ فەرودەرى گىزىپە. (ع.م) بزارى
خەلىڧىن عەباسىين داوىن دكر. رۇزا خۇ بىتنى

ژن و مىرەكى ئىزدىيان شىنگار ۱۸۲۰.

ژ پەرتوكا، رحلە رىچ الى العراق ب ۲۴۹

دىوراندا، بەردەسكىنى ۋى خوارنا ۋى دانا بەر و
دەردكەت. دەمى مىر خلاس دبوو، بەردەسكى
خوارن تىكەل دكر، دا كەس نزانىت مىرى
چەند خارىيە! دەمى مىر ل دىوانى روودنىشت،
كويخەينى ۋى (ۋەك سەرۇك ۋەزىران) داخۇ
چەمىنىت و سلاڧكەتنى مىنا سلاڧا ئىرانىيان.
پاشى ل جەھكى ھنەك ژ مىرى دوور روونىت.
پىشتى كويخەى سەرۋكىن عەشپىرەتا مزورىيان،
دا بىتەنىشتا كويخەى ڧە روونىت، پاشى سەرۋكىن
عەشپىرەتىن دن، ل گوور جەھ و پلەيا عەشپىرەتىن
وان، دا جەھىن خۇ دىوانىدا گىرن (۸۷).

- مىرى ئامبىدىن زوبىر پاشا، شىرەت ل رەھمەتوللا ئاغاي
پەيكى/تەنەرى رىچ كىرن، درئىا ئامبىدىن - وانى را
نەچىتە ستامبول، چىكى رى بەكا پىر بڧەيە. پەيك
رازى نەبوو، مىر نەچارىوو ھنەك كاغزا، دو - سى
كەسىن شەھرەزايىن رى، دگەل ڧرىكەت. پەيك
پىشتى ۱۳ رۇزان ب پىا گەھىشتە وانى (۸۸).

- ئامبىدىن دارىن سىپىداران دھنىرتە بەغدا، بو ڧروتىننى.
دەڧەرا ناڧكورئ نىڧبەرا چىايى مەڧلوب وچىايىن
ئاكرى، دەڧەرەكا گەلەكا ب پىت و دەولەمەندا
ھەرنما ئامبىدىنە (ب ۷۲، ۲۴۷).

- زاخۇ دكەڧىتە سەر رووبارى خابور، ئەموى ژ چىايىن
ئامبىدىن دزىت. ۋى چار سەرۋكانىين ھەين، ئەو و
ھىزل ل ژىرىيا (ياراست رۇژئاقايىن) زاخۇ ئىككىدگىرن.
دوورائىيا زاخۇ وجزىرا بوئان سى دەمژمىرن ب پىا
(ب ۳۱۲ - ۳۱۳).

- ئەم شەڧەكى ل گوندئ ئاسكى كەلەك نىڧستىن،
گوندىكى ئىزدىيانە، رووبارى خازر Bumadus ل
ژىرىيا ڧى گوندى، ب دوورائىيا سى دەمژمىران ب
پىا، درىزىتە رووبارى زى بەھدىنان (ب ۲۴۸).

۷. ئەلمونىئە ئەلبەغدادى، مەھمەدى

كورئ ئەھمەدى ھوسەينى (۱۸۲۱ز).

ئەڧ گەرۋكە كارمەندئ ئاكنجىگەھا
Residentship برىتانى بوو ل بەغدا، دگەل

دولتەتوكە (دويلە)، جەن رازىيوون و پەسنين ھەميان بوو، چمكى ياجوان، ب پىت و پىر خەلك بوو. نىزى ۱۴ ھزار گوندابە، ھەر گوندەك ۲۰۰ - ۳۰۰ مالان پىكھاتىبوو.^{۹۱۱}

- فەرورەريا ئامېدىن پاشابەكى دگىرا، ژىنەمالەكا كوردىيا ئاقدىر بوو، ژ لاين سەرۇك وەزىرەن (باين عاليين) دولەتا ئوسمانى فە دەھتەدانان (اب ۱۵).

- ئامېدىن^{۹۱۲} دكەقىتە سەر كەقەرەكن نىف شاقولى (نىف ستونى). رى بەكا تەنگ دچىتى، تىرا سوارەكى نىن ھەبە، تىرا دو سواران پىكفە ناكەت. خەلكى وى ھەزىدكر، كەلھا وان بەرامبەر ھىچ ھىزەكا دنياين ناكەقىت. لى پاشابن ئامېدىن دسالا دوورپىچكرنا باژىرىدا، ژ لاين محەمەد پاشابن رەواندوزى فە، ۱۵۰ كوشتى دان، جەن خۇ بەردا و نەقىبا پىر خەلكى بدەنە كوشتن (اب ۲۱ - ۲۲).

- شەشى خىزىرانى سالا ۱۸۳۴ پاشابن ئامېدىن سەعەد پاشا^{۹۱۳}، ژ فەرورەريا خۇ ھاتەخارى، دادەستى موسا پاشاى، فەرورەريا ئاكىرى زى دادەستى سەلىم پاشاى (اب ۲۴).

۹. وئىمە نف. ئاينورت

Ainsworth, William F (۱۸۳۵ - ۱۸۸۲ز). گەرۇك، نۇشدار، جوغرافىناس و جىولوجىناسەكى ئىنگلىزە. ھاتىبە ناسىا بچووك، عىراقى، سۇرىا، كوردستانى، فارس، ھندستانى ... ھتە. گەپانين خۇ دېرەتووكەكا دو پىردا، بن نافى: Travels and Researches in Asia Minor ... ل ئەندەن، سالا ۱۸۴۴ بەلاڧكرىنە.

ئاينورت نقىسىبە:

- ئىزدىين دەقەرا شىخان و دەوربەرىن وى، دەسپىكا سەدسالىيا ھەزىدى زابىندا، بوونە وەلاتىين مېرگەھا بەھدىنان، نىك ژ مېرگەھىن كوردىين نىف خۇسەر (شېبە مستقلە) ل رۇژھەلاتى دولەتا ئوسمانىدا^{۹۱۴}.

- ئىسغنى سالا ۱۸۲۷ گوندەكە دكەقىتە ناف

كلادوبوس جىمىس رىج سالا ۱۸۲۰ز ل عىراقى و ئىرانى گەپىابە، دىتتىن خۇ سالا ۱۸۲۱ ب زمانى فارسى نقىسىبە، ناھىتەزانىن ئەو دىتن ب زمانى فارسى ھاتىبەچاپكرن، باژى تا ئەو دەستقىسن، مە نىن وەرگىزا عەرەبى دىتە.

ئەلبەغدادى نقىسىبە:

- نىقبەرا دىرا رەبان ھورمەد و باژىركى ئەلقوش نىك فەرسەنگە اشەش كىلومەترن). چىابى ئەلقوش و نىقەكا ئاقارى باژىرى، ل ژىر فەرورەريا مېرىن ئامېدىن، نىفا دن ل ژىر فەرورەريا موصلن بە^{۹۱۵}.

- سالا ۱۸۲۱ (سى ھزار) كرىستىيانى ل گوندى ئەلقوش دىران (اب ۱۲۱). پاشى دىژى (دو ھزار) مالىن كلدانىيان ل ئەلقوش دىران (اب ۱۲۳). ئەفە ھەقدىبە، مە نەزانى سى ھزارن يان دو؟

- ئامېدىن گەلەك ئەخلىتىن فىقى بۇ ھەولېر دەنئىرى، باخىن فىقى ل ھەولېر تونە (اب ۱۲۱).

- ب پال چىابى مەفلوب فە، گوندى (واتە) تىتەدېتن، گوند نىزى ۱۰۰ مالاىە، ھەمو كىلدان و ئىزدىنە، چىا ژى بلند، ئاسى و كەقەرنە، دىرا مارمەتى دكەقىتەسەر (اب ۱۳۰ - ۱۳۱).

- دوورانى نىقبەرا ھەولېر وھوسىن كوفتى^{۹۱۶} پىنج فەرسەنگن (۳۰ كىلومەترن). زى بچووك (ياراست زى گەرە) گوندى دكەتە دو پارچە/دو گوند، خەلكى ھەردو گوندان داسىنە، ئانكو كوردىن ئىزدىنە (۱۲۲).

۸. جىمىس بىلى فرىزەر

J. B. Fraser (۱۸۲۴ز).

فرىزەر ل تركىا، عىراقى، ئىرانى، كوردستانى، ھندستانى وچىابى ھىمەلايا ... گەپىابە. گەپانين خۇ دېرەتووكەكا دو پىردا، بن نافى: Travels in Koordistan and Mesopotamia ل ئەندەن، سالا ۱۸۴۰ بەلاڧكرىنە.

فرىزەر نقىسىبە:

- دەقەرا ئامېدىن دەقەرەكا چىابىا ناسىبە، گەلەكا ب پىت و بەرە، ئەف پاشاگەھە (پاشوبە) يان

دايە باژىرې ماردىنى/مىردىنى (ب۳۱).
 - ئىزدى دېئىزىنە رووبارى دىجلەي ئاقا مەزن، بەس دا
 نەيىژن شەت، چمكى شىن تىدايە، ماری ژى ب
 جانەوهرەكى پىروز دزانن (ب۳۸، ۴۱).
 - شىنگار جەن ئىزدىيانە، ئىزدىين شەرکەر، حافىز پاشا
 شەرى وان كرىبە (۱۸۳۷). هژمارا وان ل قىدى ۲۰۰
 هزار كەسن. ديسان شىنگار دەقەرەكا دولەمەندە،
 ھەمو رەنگىن چاندنا فىقى لىھەنە (ب۳۵).

۱۱. جۇرچ پى. بادجەر

George P. Badger (۱۸۴۲ - ۱۸۴۵ز).

مىزگىنەرەك ئىنگلىزە، ھاتىيە كرافىن مالتا

شىخ ناصرى بابەشىخ، سالا ۱۸۴۹.

ژ پەرتووكا، J.Guest. the yezidis

ھەنەك كرىن نزم (ژىرىيا چىياي شىخادى)، ژوورىيا
 دەشتەكا راست و بەرفرەھ خەلكى وى كەلەك
 رەنگىن كەسكاتى دچىنن، سەقايەكى ھوون و
 فىنكى ھەي، پىشتى ئەم ژ موصل دەركەتىن،
 باشترىن جەن فىنك بوو، ئەم بىھنا خۇ لىن
 سىبەرا دارىن وى قەدەين. خەلكى گوندى
 كەلەك پەزى، كەوالى، پەرندان ... بخۇداندكەن، ب
 پلەيەكا وەسا كەلەك، سەرنجا مە راكىشا^(۹۵).
 - ل دەشتا شىخان لوكەي و برنجى دچىنن. ئاقى ژ
 رووبارى خازرى ب رى يا جوكان دىەن، يانژى ژكانى
 وجەلالىن ژ بن كەقرىن چىياي مەقلوب دزىن،
 دىەن^(۹۶).

- ل دولەكا تژى دارووبار، ئاقاھىين شەپورىين
 (مەخروتىين) پەرسىتگەھا شىخادى (لالش)
 دكەقن، وەك جەھەكى و شەنگ وئىكانە
 خۇيادكەن. عەشىرەتىن ئىزدىين شىخان
 دسەدسالىيا نۇزدىدا ئەقەنە؛ قائىدى، شىخان،
 خالدى/خالتى ... ئەوزى ژعەشىرەتىن بەھدىنان
 تىنەھژمارتن^(۹۷).

۱۰. جىن پوزولا

J. Poujoulat (۱۸۳۷ز).

گەرۆكەكى فەرەنسىيە، ھاتىيە ئاسيا بچووك،
 عىراقى، كوردستانى، سوريە، مىصرى ... كەرىيانىن
 خۇ دپەرتووكەكا دو پرتدا ، ب زمانى فەرەنسى، بن
 ئاقى: Voyage dans L' Asie Mineure .. ل
 پارىس دسالىن ۱۸۴۰ - ۱۸۴۱ دا، چاپكرىنە.
 پوزولا نقىسىيە:

- دولەتا ئوسمانلى دگۆتە ئىزدىيان سىكىزىنكلو
 sikisbeiklou ئانكو؛ ھەشت سەمبىل! وەك
 سقك تەماشەكرنا وى بو ئىزدىيان، چمكى
 دسەمبىل بووشن^(۹۸).

- دوورنىە ئىزدى پاشمايىن ماردان Mards ، پاشايىن
 فارس ئارشاكى ئەخمىنى (ئارشاك كورى
 ئەردەشىرى سى ۲۲۸ - ۲۳۶ ب.ز) بۇ مىزوبوتاميا
 قەگۈھاستىنە، ئەوان ئىزدىين ماردى، ئاقى خۇ

ل دەشتى ئاڧا رووبارى گومل، دگەل رووبارى خازرى (بومادوسى كەڧن) تىكەل دىبىت، رووبارى تىكەل كو خازره پاشى درىژتە زىى بەھدىنان (ل ژىرىيا گوپرا)^{۱۹۹}.

- مەترانى نامىدىن سالانە ۵ ھزار پىياستەرىن ئەسپانى (قرشىن مصرى) ژ مار شەمعون وەردگىرت. نھو ساللا ۱۸۴۵ مار زەيا مەترانى نامىدىن، پىشت سالەكى ۱۸۴۶ مار يوسف ل وىدى بوو مەتران^{۱۰۰}.
- ئەبرەشيا^{۱۰۱} Parish نامىدىن ساللا ۱۸۴۶ ژ (سىن) دەڧەران پىكھاتبوو:

ئىك. دەڧەرا چىايا دكەڧىتە رۇژئاڧىن رەبان ھورمزد، تىدا (دھۆك) كەنىسەيەك، قەشەيەك و ۵۰ مالىن كرىستىيانان لىنە. (مالتايى) كەنىسەيەك، بى قەشەيە، ۲۰ مالن.

دو. دەڧەرا مزورىان، ژوورىيا شىخادى. تىدا (دزى) ۲۰ مالىن كرىستىيانانە، بى كەنىسە و بى قەشەنە. (بىدويل) ۲۰ مالن، كەنىسەيەكا بى قەشە ھەيە. (بىبوزى) ۱۰ مالن، كەنىسەيەكا بى قەشە ھەيە. (مىزى) ۷ مالن، كەنىسەيەكا بى قەشە ھەيە.

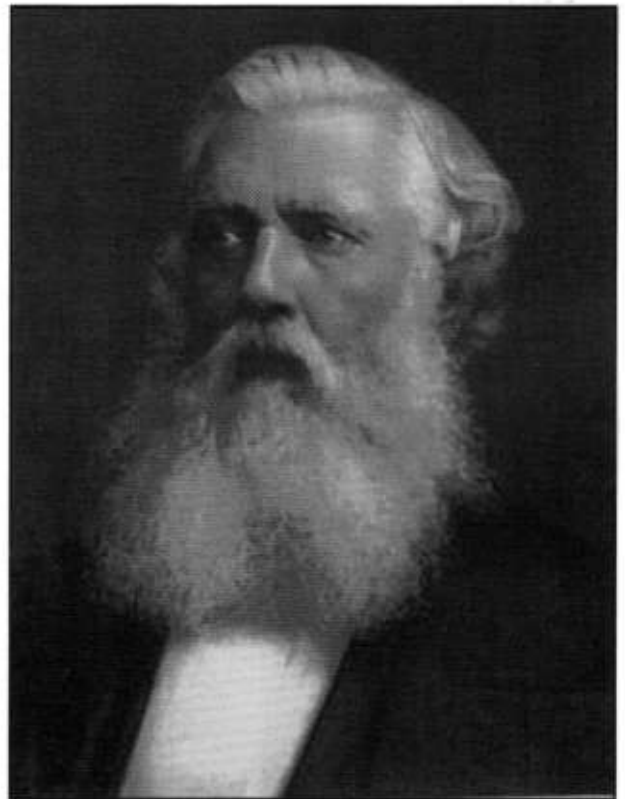
سىن. دەڧەرا سېنەي و دەڧەرا بەھدىنان (بەھدىنان ل قىدى ئانكو؛ نامىدىن). تىدا (نامىدىن) ۳ مالىن كرىستىيانا ھەنە، بى كەنىسە و بى قەشەنە. (مانگىش) ۱۵۰ مالن، كەنىسەيەك و ۳ قەشە ھەنە. (داودىن) ۳۰ مالن، بى كەنىسە و بى قەشەنە. (تنى) ۳۰ مالن، كەنىسەيەك و قەشەيەك ھەيە. (ئەرەدنا) ۵۰ مالن، ۳ كەنىسە و قەشەيەك ھەيە. (ئىنشكىن) ۲۰ مالن، كەنىسەيەك و قەشەيەك ھەيە (ب۱۷۴).

- زاخۇ، بىندارى و پىنشاۋور دگەل ئەبرەشيا جزىرا (بۇتان) ھاتىنە ھژمارتن. (زاخۇ) ۸ مالىن كرىستىيانا لىنەنە، بى كەنىسە و بى قەشەنە. (بىندارى) ۱۴ مالن، كەنىسەيەكا بى قەشە ھەيە. (پىنشاۋور) ۱۰ مالن، كەنىسەيەك و دو قەشە ھەنە (ب۱۷۰).

- ئەز باوهرم پەيشا ئىزدى ژ (بەزدان) ھاتىيە. بەزدان ل

Malta وگوزوGozo د نىڧ زەريا نافەراستدا، ل وىدى زمانى عەرەبى فىرىۋويە و پاشى ل بەيروت خاندىيە. ژلاىن كەنىسا كانترىرېڧە Archbishop of Canterbury (سىن) سالان ۱۸۴۲-۱۸۴۵ ھاتىيە مىزوپوتاميا و كوردستانى. ل ناسيا بچووك، ھندستانى، يەمەنى، مصرى و زنجەبار ... كەريايە. دىتنىن خۇيىن مىزوپوتاميا و كوردستانى دپەرتوو كەكىندا بن ناقىن: Nestorians and their Rituals ساللا ۱۸۵۲ ل لەندەن چاپكرىنە. بادجەر نڧىسىيە:

- دىمەنى تو ژ سەرچىايى مەقلوب دىبىنى، كەلەكى بەرفرەھ و دلڧەكەرە، ل ژوورى كرىن بلندىن ناكرى، دەھمەنىن دەشتا بەرفرەھا نافكورى نە.

ئەى ئىچ، لايارد خودانن پەرتوكىن، nineveh and its remains. discoveries in the ruins of ni neveh a.f babaylon

لالەش / مەزارگەھى شىخادى / ۱۸۴۹.

ژ پەرتووكا، مەكتەشفات أطلال نىنوى، يا ئوستن لايارد، ب ۱۱۷.

Nineveh and its Remains. With an Account of a visit to the Chaldaean Christians of Kurdistan, and the Yezidis. London, 1849. 2. Discoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon, with Travels in Armenia, Kurdistan and the Desert. London, 1853

لايارد نەيسىيە:

- ئەم گەھشتىن (ئىسفىنى) گوندئ ئىزدىيان (۱۸۴۶) ۋەستىيە ۋ كەرخى. خانىيىن ۋى يىن سىسى. گومبەتىن شەپپورىيىن بلندىن مەزارگەھان ب تەنشتىن گرىن نەمقە، دەاتن دىتن. مەن ھەزركر دئ ل قىندئ شىخ ناصر سەروكى دىنىي ئىزدىيان (ئانكو بابەشىخى وان) بىنم، چمكى

جەم فارسان پەيشەكا پەھلەۋىيە، ئانكويە، ئىزەد ۋ خۇدا دەدە، بابەشىخ ناصر گوتە مەن (گوتە بادجەر)، ئەم ئىزدئ خۇدئ بەزدان/ئىزدان دېرەتسىن (ج۱ ب ۱۱۲).

- گوندىن شىخان، بەشىقە، بەحزان ۋ بەغەدرئ، ب چاندنا دارىن زەيتونان ناقدىرن (ج۱ ب ۱۱۹).

۱۲. ئاوستن ھەرى لايارد

Austen H. Layard (1845z).

دىتئقان (مۇستەكشفا)، شىۋىنوارناس ۋ كەروكەك ئىنگلىزە. ل سىلان، ھەندىستان، ئىران، كوردىستان، عىراق، كەنداقن عەرەبى، تۇركىيا، سۇرىيا ۋ قەلەستىن ... گەربايە. دىسالىن ۱۸۴۵- ۱۸۵۱ ل كوردىستان گەربايە. دىتئىن خۇ د دو

فەركارى مىقانىن رابوو. دوشەك و مەحفىر ل
بن دارەكا تويى ھاتنەرائىخستىن. سىنىين مەزىن
ماست و نىشكى، سىنىين دارىن تىزى برىج،
سىنىين ھىگقىنى، سەلكىن قىقىن نوو ... ل
بەرمە ھاتنەرىزكرن. زەلام ل جھەك باش و ھنەك
ژمە دوورتر درونشتىبوون، دەملدەست بەرسقا
پسىارن من ددان^(۱۰۳).

- پىشتى گوندى (بىبوزىن) ئەم گەھشتىن كەلوكى
(وى نقىسىيە: Cheloki) و دوفدا چووينە
سپىندارى. سپىندارى ناقىن خو ژ ناقىن دارىن
سپىدار ۋەرگرتىيە. مە چىيىن گارەين بلند و پر

نەين حازىوو، من گەشتا خو بەردەوامكر.
پىشتى خوارىن و مىقادارىبا ژنھاتىيا مەزىن
گوندى، پىشتى دو دەمژمىزىن رىشەچونى دنىشا
گەلىەكى دلشەكەردا، جوھى (بەھودى) كىن
ناقىن ژ چىيىن ۋى تىنەخار، تەنشتىن ۋى تەق
دار وگول و رولان (ژالەنە)، ئەم گەھشتىنە
گومبەتىن مەزاران، دنىقىندا گومبەتا سىپىيا
شىخىن ئىزدىيانە (شىخادى) يە^(۱۰۴).

- كوردىن كەلىنىن (ئەو دنقىسە: Kaloni) مزوورنە.
خانىن ئاغايىن وان دنىقا كۇمەكا خانىين ساكاردا
بوو. ئاغا نەين حازىوو، كابانىيا ۋى جوان ب

قەۋالېن ئىزدىن سرۇدىن دىنى دىيىن، سالا ۱۸۴۹.

ژ پەرتووكا، مەكتىشقات اطلال نىنوى، يا ئوستن لايارد، ب ۱۳۴.

مايىيا زوورى گوندى مووسلمانايە، يازىرى گوندى كرىستىيانايە. ژ وىدى چووينە (بىدوھى)، پىشتى وئى، دۆلەكى ئەم گەھاندېنە (ئاشىتا) نىستورىان وچووينە مالا يەغقوبى مەزنى گوندى (ب ۱۵۲ - ۱۵۵).

- دەمى ئەم ژئاق نىستورىان زىرىن، ئەم دجھى خۇين چوئىرا نەھاتىن. مە رىيەكا دن ھەلبىزارت. ئەم ھاتىنە چەلكى، وەرمىلىق (ئەوى نقىسىبە، ئورمىلىق)، داوبى، كورمى، مانگىشكى، دھۆك، مالتابىن، ئەلقوش، تىكىف و مووصل (ب ۱۸).

- ئەز (الباردا) بەز ھاتم پەرستگەھا (لالەش)، دىبىنم پەرستەران (كاهنان) شىخ ناصرى (بابەشىخ) دوورپىچىرىيە، ئەو دىقا واندە رونىشتىيە. جھ ژ چىرا و شەمالك و لەمپا روونىويە و ھاتىيەخەملاندن. گىش شىخ ب كىچ و شاشكىن خۇيىن سىي قە، گىش گرافى ورنىزدار خۇدان رىھىن دىژ، ل لايەكى بىرنى رونىشتىنە. بەرامبەرى وان نىزى ۳۰ قەوالان ب كىچىن خۇيىن رەش و سىي قە، بلوور و تەمبورىن خۇ دژەن. دوورپىچى وان قەقىر ب كىچىن خۇيىن رەشقە، ژئىن پەرستەرب كىچىن خۇيىن سىي و گەشقە، د كوومن. كەسەك نكارىت قان دىوارىن مروقان، دەستەكا شىخ ناصرى ب پىرت (ب ۲۰۴).

- (بەعدى) گوندەكى جوان و بچووكە، ب دووراپىيا پىنج مىلان (مىلەك نىزى ۱۱۰۰ مەترپە)، دكەقىتە رۇژئاقابىن شىخان. ل سەر ھەك گىرنى نىز ھاتىيەئافاكىرن. كەلا مىر حوسىن بەگ (كوپى ئەلى بەگى مەزىن)، ل سەر گىرەكى بىلد ھاتىيەئافاكىرن. كەل ئەلى بەگى (۱۷۹۰ - ۱۸۳۲) دىقا گوندىدا ئافاكىرىيە، دەوربەرتىن كەلا مىرى، خانىيىن بەرايىن خەلكىنە، دەوربەرتىن خانىبان باخ، بىستان و دارووبارىن.

- (۱۸۴۹) دىرئ يا جىزىرا بۇتاندا بۇ مووصل، مە رووبارىن خابور ل جھەكى نىزى گەھىشتەنە وى بۇ سەر دىجەلى، بىرئ. بىلدىيا ئاقا رووبارى دگەھىشتە زكىن دەواران، ئەم گەھىشتىن گوندى (دىرەبون).

دارووبار بىرئ، ئەم كەتىن مىشارا نامىدىن (ب ۱۴۶). نىزى نىشرو بوو، ئەم گەھىشتىن بەرىن كەفرى بىلدى بىنى، ئەوئ نامىدىن و كەلا وئى، ل سەر ھاتىيەئافاكىرن. كەلەك گوندىن كوردان و كىلدانان دكەقىتە قى مىشارى، ب ھىزا مىن (ھىزا لپاردى) ئەق گوندە دېرىدا ژئەقرو مەزىن و گەھىشتىرون (ب ۱۴۷).

- نامىدىن بەرى جھەكى گىنگ و ب ھىزىو، خەلكەكى بووشى پىشكەفتى تىدابوو. فەرورەبىا وئ پاشاتىيا پىشتاويشت بوو، فىودالى (دەرەبەگى) بوو، ئەقە پاشمايىن خەلىقىن غەبەسىيەتە بۇ وان ماى^{۱۱۱} كوردان ب چاقەكى رىزدار و بىلد ھىقدىكى، رىزەك و گرافىيەكا مەزىن بۇ ژىن وانژى دەھتەگىرن. پاشابى داوئى قى پاشاتىيا پىشتاويشت نىسماعىل پاشا بوو. ئەوى كەلەك بەرەقانى ز كەلا خۇيا ئاسى كىر، بەرامبەر قوماندارى تىك مەھمەد پاشا نىنجەبايرەقدار، دىوارى كەلى دجھەكىدا كو كوردان ھىزدىكر ناسى و ھىمنە، لەشكەرى تىكان ب سەر كەت و كەل ھانەگىرن، پاشا دگەل كابانىيا وئ (ئەسماخان) ھەك گىرتىيان، بۇ بەغدا ھانە دوورپىخىستىن (ب ۱۴۸).

- كەلا قومىرىن جھى غەبدولصەمەد بەگى (بەرورارى)، دكەقىتە سەر كەفرەكى بىلدى بىنى، كەل ل پىرانىيا مىشارا بەروارىيان تىتەدىتن، كەلەكا بچووكا ئاخىزىيە، كورد وەسا لى دىن، ئەو دىشيانىدە ئاسىتەر و بەرفەرەتر لىبىت، دپارە بەگ ناگەھدارى گەھىشتەنە مىن بوو، يان ھىزدىكر ھاتنا مىن بو پىشكىنىزىيە، ئەوان دەمى ئەم ھەك گەھىشتىنە نىزى كەلھى، ئەو بەز ھەندى ھەسپى وى شىباي، ژ رەخى دى كەلھى دچووخار، مەلاپەكى ژ جەلادىن خۇ ھەنارە بەرىكا مە، ل سەر رى، دابىژتە مە بەگ نە ل مالا، قى سىپىدى زوو مىن چوويە گوندەكى دوور (ب ۱۵۲).

- دىرئ دا بەرف نىستورىيان (ل ھەكارىيان)، ئەم دكەلەك گوندارا بورىن. (مايى) دو گوندن.

مە دەشت بىرى، گەھشتىن باخ و كانىن ئاكرى (ب ۴۵۶ - ۴۵۷).

- ئاكرى دكەفئە چىيى، د سەرھندىرا جھەكى گەرمە، خەلكى وئى ھافىن ل سەر بانان دئفن، دقى وەرزىدا ژ خانىيان دەردكەفن، ل ناڧ باخ و بىستانان دئفن، ئاكرى نىزى ۱۰۰ مالا، دەفرا وئى ۳۰۰ گوندن، بەرى وئى ھارىكارىيەكا ئابوورىيا باشە بوو پاشاگەھا (پاشالقا) ئاكرى (ب ۴۵۹).

- ل سەرى چىيەكى بلند رووبارى زى (بەھدىنان) دىارە، ل دۆلەكا ب پىت دچىت، ژ چىيى داكەتەنەخارى گەھشتىنە گوندى (بىرەكەپرا) جھى مستەفا ئاغاي، ئاغاي كەفنى زىيارىيان، ئاغاي نھو دىتتۇ نىعمەت ئاغا، ل گوندى (ھەرنى) دژىت، نىعمەت ئاغا ژىلى كوردىن، فارسى و عەرەبى ژى دزانىت، شەرەزەيى خەرىتا كوردستانىيە، زانبارىن باش سەبارا دەفەرىن كوردستانى دانەمن، دەستەلانا وى دگەھتە زىبار، شىروان، گەردى، برادوست، ئاكرى، شەمدىنان... جەتا تىخۇين فارسان دچىت (ب ۴۱۱ - ۴۱۲).

- رۇژا ۲۱ ھەپقا تىرمەھى، ئەم ژدەفەرا زىبار دەرىزوبىن گەھشتىنە (شىروان)، ئاغاي وئى مىران بەگ دگەل سەلەفەكا چەكداران ھاتن پىنشەوازىيا مە، ئەم بىرنە گوندى ابىرسيھائى مەزى، ئەوئى دكەفئە بن كومتەكى بلندى چىيى پىران، ل وئىدئى گوفەندەك بو پىنشەوازىيا مە گىرا، مە بىنا خۇ ل بن دارىن كوزىن گوندى قەدا (ب ۴۱۴).

- پىشتى سىر دەمژمىران ب پىا، ئەم گەھشتىنە گوندى (ھارونى) ل دەفەرا برادوست، بارا پتر ژگوندىن دەفەرى ل چىيان كەلھىن ئاخى ھەنە، ھەر كەلھەكى ۴ - ۶ ئاسىگەھ (بورج) تىدا ھەنە، ئاغايىن وان دەمىن شەر و لىكدانان و تۇل ستاندنن خۇ تىدا ئاسىدكەن، ژ وئىرى چووئىنە گوندى (خانى رەش) جھى فەيزوللا بەگى، مەزىن برادوستىيان، بەرى بگەھىن بىرقە مە ھەك خىزانىن جوھىيان دىتن، ل دەفەرى دگەرىن، زىرگىرىن دكەن يان تىشت و مىشتان دفرۇشنى.

گوندەكى مەزنى ئىزدىيانە، دكەفئە ژىرىيا چىيى رۇژاڧايىن زاخۇ (چىيى سىي)، گەلەك كانى ژىن كەفرتىن چىيى دژىن، بىستانىن برنجى پى ئاڧدەن، دىن دىرەبوند (ل رۇژاڧايى وئى) گوندى (پىنشاپورى) كرىستىيانايە، ئەم ل دىرەبون ل مالا مەزەكى ئىزدى نىستىن، ئىكبوو ژ سوارىن مە ل جزىرا بۇنان دىتى^{۱۰۵}.

- مە دەشتا سلىڧانەيا^{۱۰۶} بىرى، ئەم ل سىمىلىن گەھشتىن كەلھەكا تەفنى، ل سەر گرەكى ئاڧاكرى، ئەم كەرخى و ۋەستىيى بەرف كەلھىن چووئىن، مە خۇدانى كەلھى عەبدى ئاغايىن (دانانى) ل بەردەرى روشتى دىت، ئاغابەكى بەژىن بلند و ژنھاتى بوو، داخوواژا ئىبورىنى كر، كو نەھاتبوو پىنشەوازىيا مە، لى جوان ب فەركارى مىڧانىن رابوو، بەرخەك سەرزىكر وگوفەندەك گرندا (ب ۸۹ - ۹۰).

- ھى ئەز ل موصل باش ئاكنجى نەبووم، قەوال يوسىف و ھنەك قەوالىن ھەڧالىن وئى ژ باعەدرى ھاتن جەم مەن، داخوواژا مىر حوسىن بەگ و بابەشئىخ ناصر گەھاند، پىشكدارىن دجەژنا شىخادىا سالانەدا بگەم، ئەز و دەستەكا خۇ و ھورمزد رەسام بىركارى فونسولنى بىرتانبا ل موصل، ب دەواران چووئىنە باعەدرى، درى دا حوسىن بەگ دگەل سەلەفەكا سواران، ھاتبوون پىنشەوازىيا مە، وئى شەفنى بووئىنە مىڧانىن مىرى، رۇژا پاشتر ئەم چووئىنە (لالەش) جەژنا شىخادى (ب ۱۱۵).

- رۇژا ۱۱ ئىلونى (۱۸۴۹)، مەن موصل ھىلا و بەرف چىا ب رى كەتم، مەن قىا دەفەرا زىبارىيا و دۇلا نىستورىان بىنىم، بەرف وائى بچم، شىوئىوار و ئىپسىننن مېخىن دەفەرى سەحكەم، رى يا مە گرئىن ترمبوون جەتا گەھشتىنە بەردەرەش، مە ھەك دەمژمىران بىنا خۇ ل وئىدئى قەدا، نىڧا شەفنى كەتەنە دەشتا دەفەرى، نژى گوندىن كوردانە، چاندنا لوكەى، توتن و برنجى دكەن، ئاشىن چىكرنا زەبىنى ژ گەنموكى دگىرن، پىشتى

(لالەش)، دو بازن (دائىرە) و مارەكى رەش
ھاتىنەنەخشىكرن. ل ھىداف دەرگەھى مىناكىن
خەتەرەكى، بىرەكى، شەپەكى مەزىن، دو
جانەوهرىن مىنا سا. ھاتىنەكىشان (ب ۹۶).
- كرىستىيانىن موصل دىبىزىن، پەرستگەھا شىخادى
دەرىندا دىرەكا وان بوو. ئەزى (بىرىزىن) ل وئى ھىزى
مە. دىبە ئىزدىيان دىر د سەدسالىيا شازدى زانىدا،
ژ كرىستىيانىن ستاندىت^{۱۱۹۱}.

۱۴. دەرۋىش پاشا ۱۸۵۲ز.

ساللا ۱۸۵۲ سەرۋىكى لىژنا ئوسمانلى بوو، بۇ
دىاركرنا تىخۇبىن دەولەتىن ئوسمانى - ئىرانى، ئەو
بەھۇست بەھۇست ل ھەموو دەقەرەن سەر سىنووران
گەرىيە، گەلەك تىشت ل سەر كوردىن دەقەرەن
تىخۇبان نىسىنە. بۇ نمونە سەبارا سىنچەقا
ئامىدىن نىسىبە: سەردەمىن قەرۋەرى وئى (حاكىمى

ژنەكا كورد، زارۇك ل مىلى، ساللا ۱۸۷۳.

ژ پەرتوكا، رحلە نىقولا سىوفى، ب ۹۲

ب تەناھى تىن و دىچن كەس چ نابىزىتى، چىكى
چەك و كىنجىن جوان بو ژنان دىنن (ب ۴۶۴).
- پىشتى گوندى (زىرنىن) گەردىيان، مە رووبارەكى
بچووك برى دىبىزىن (شەمبو)، تايەكى رووبارى
زى (بەھدىنانە)، نەو ئەم گەھىشتىن دەقەرا
شەمدىنان (ب ۴۶۴).
- ئەم ژ شەمدىنان قەگەرىان، نەو گەھىشتىنە دۇلا
بەرۋارى، درىدا ژ ئامىدىن بورىن، مە كاروانى خۇ
و ھەسپىن خۇ، دەستىن گرۇپا خۇدا ھىلان. من
و ھورمىز دەسام شەقى دا رى، ئىقارا رۇژا ۳۰
تەباخى، ئەم گەھىشتىن موصل. قى گەرىانا مە
۷ ھەفتىيان كىشا (ب ۵۳۲).

۱۲. نىلىيا نىكولايفىچ بىرىزىن

I. N. Berezin (۱۸۴۳ز)^{۱۱۹۷}.

ژانا وگەرۋەكەك روسە. ل ئاسىيا بچووك، فارس،
كەنداقى عەرەبى، عىراقى، كوردستانى، سورىا،
لوپنان، فەلەستىن و مىصرى ... گەرىيە.
دىتتىن خۇ ب زىمانى روسى د كوفارا: Magazin
zemleviedieniia، موسكو، ۱۸۵۴، پرتا: ۳،
ب ۴۲۸ - ۴۵۴ دا بەلاڧكرىنە.

بىرىزىن نىسىبە:

- پىشتى ئەم ژ موصل دەرگەتىن، مە رووبارى
(خەوسەرى) برى، ئەم گەھىشتىن گوندى
(نەرگەزلىن) ئىزدىيان، ۳۰-۴۰ مالىبوون. ئەم
دەمژمىرەكا دن رىشەچووين گەھىشتىنە گوندى
(ئىسفىنى)، ئەف گوندە زى تام ئىزدىنە، ۶۰-۷۰
مالن. ئىسفىنى دكەڧىتە سەر گرەكى بەرفرەھ
مە دوئاش (ئاشىن ئاقى) و خاسەكى (مەزارەكى)
ئىزدىيان، ل وئىدى دىتن. مە شەقا خۇزى ل وئىدى
بوراند. سىپىدى مە دا رى، ئەم گەھىشتىن گوندى
(شكەفت ھىدىيان). پىشتى ۴۵ خۇلەكان ب پىا،
بەرف سەمتى دەستى چەپىن، ئەم گەھىشتىن
مەزارى شىخادى، دووراتىيا شىخادى ژ موصل ب
پىا ۱۱ دەمژمىرن^{۱۱۹۸}.

- ژ لاپىن راستىن دەرگەھى پەرستگەھا شىخادى

وئ) سماھىل پاشا (۱۷۶۸-۱۷۹۸) دەقەرا بەردەسۇر (بۇتان)، تەرگەقەر و مەرگەقەر (ھەكارى)، شكاكان، شكەفتيان، برادوستيان ... ھەمو ل ژنر فەرورەريا ئامىدىن بون. گەلەك خاكى فان دەقەرىن مە ھژمارتىن، زۇستانى دەھانە دەقەرا نافكوپى، ژووریا چىيىن مەقلوب، ئەقە و كارنژىن خازر و گومل (وہك جھەكى گەرميان)، ھەموو دكەقنە ھەرنما بەھدىنان^(۱۱۰).

۱۵. جون ئوشەر J. Ussher (۱۸۶۴ز).

جوغرافىناسەك ئنگلىزە، ل جۇرجيا، ئەرمىنىيا، ناسيا بچووك، كوردستانى، عىراقى، ئىرانى ... كەربايە، دىتتىن خۇ دپەرتووكەكىدا بن نافى: A Journey from London to Persepolis ... ل

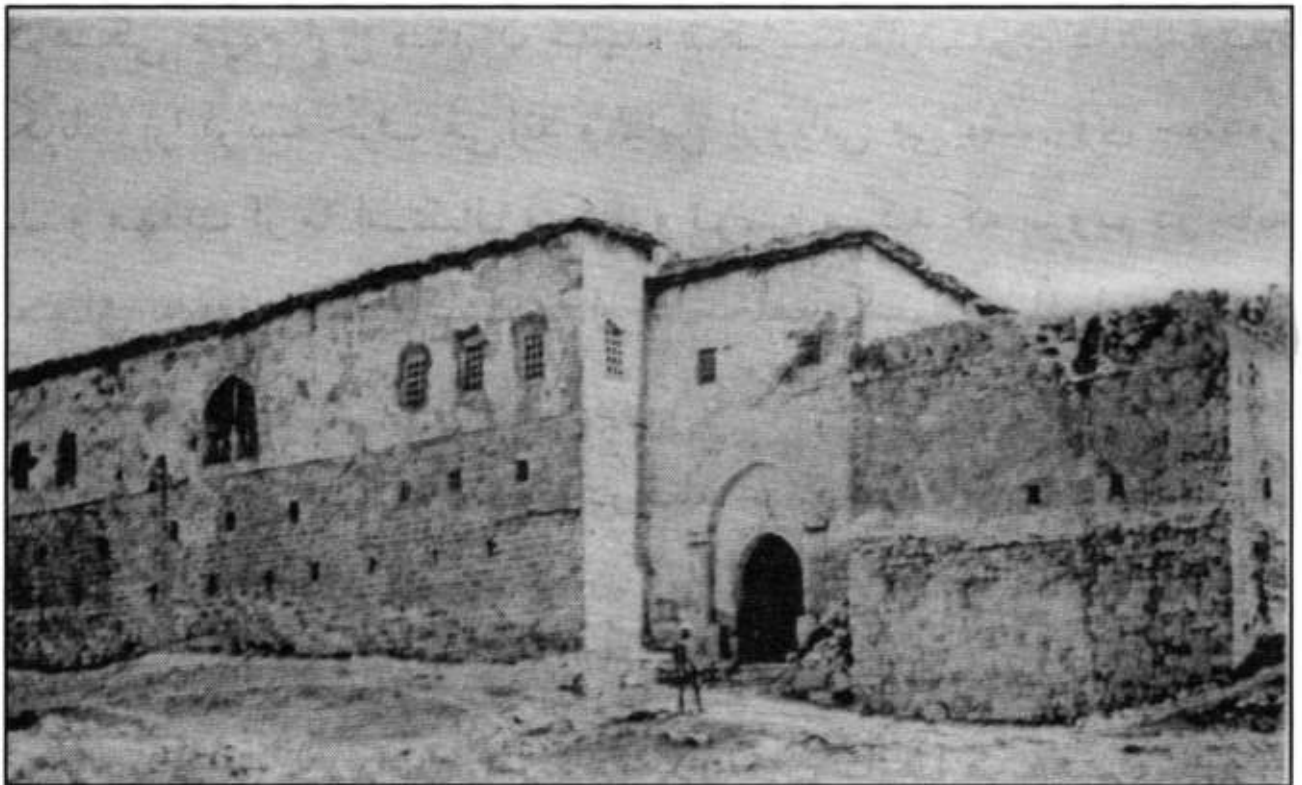
لەندەن، سالا ۱۸۶۵ چاپكرىيە. جون ئوشەر ئقىسىيە:

- رووبارى خابور، باژىرى زاخۇ دكەقئىتەسەر. رووبارەكى زراف و خارو قىچە، لى كوور وبلەزە. ئاقا وى زەلالە، تژى ماسىين مەزە، جھى چرىسەتۈيە خەلكى باژىرى رۇزەكى پىكول نەكرىيە، وان ماسيان بگرن و مفاين خوارنى ژى وەرگرن (ئەقە سالا ۱۸۶۴)^(۱۱۱).

- زاخۇ بۇ مەزنىيا خۇ تەمەت جزىرا بۇتانە (ئىبن عومەر)، لى ژ بۇتان پىشكەتتەر وگەشتەرە. خەلكى وى كورد وکلدانىنە^(۱۱۲).

- (ئوشەر) زاخۇ دەھلىت، بەرف موصل دكەقئىتە رى، چىيىن سىپى دېرىت ئەو دىبىژتى (زاخۇداغ)، ب ھزار وى نەين بلندە، دنقىسە، ئەز درى يا دەھ ھزار لەشكەرى گرىكى را دەربازىووم، ئانكو د گەلىن زاخۇ را (ب ۱۲۷). ئەقە تەكەزەكا گرنگە ژ لاپى

كووچكا مىرىن ئامىدىن، سالا ۱۸۸۵.

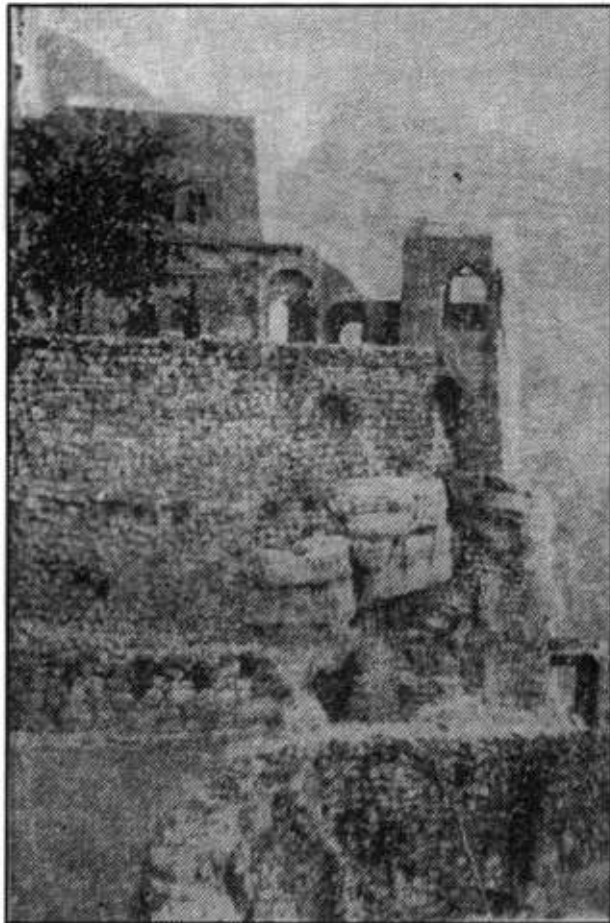
ژ پەرتووكا، سىفرنامە ھنرى بايندەر، ب ۲۲۸

- رۇژا چارشەمبى، ۱۵ چىرا ئىككى ۱۸۷۳، ئەم گەھشتىنە گوندى خانكى (ئەوى نقىسىيە: قانق)، گوند دكەقىتە سەر گرەكى بلند، خەلكى وى ئىزدىنە (ب ۵۲).

- رۇژا پىنجشەمبى، ۱۶ چىرا ئىككى ۱۸۷۳، ئەم گەھشتىنە گوندى (كەرھولن)، گوندەكى مەزىنە، پاشى گەھشتىنە گوندى وانكى (ئەوى نقىسىيە: وانق) ىن ب چاندنا فىقى دەولەمەند، ھەك پشتى گوندى مە ناعورەك دىت، ئاقى ژ رووبارى بلندكەت، بو ئاقدان وچاندنى (ب ۵۴).

- رۇژا ئەينى، ۱۷ چىرا ئىككى ۱۸۷۳، ئەم گەھشتىنە

دېرا رەيان ھورمزل چىابىن ئەلقوش، سالا ۱۸۹۰.

ژ پەرتووكا، رحلات الى العراق يا بودج، ج ۲ ب ۳۰۷

گەرۆكەكى ئەورۇپى فە تىتەكرن، كو زەينوفون و لەشكەرئ وى، دەمى زفرىنى د گەلىن زاخۇرا بوريوون^(۱۱۳)، پشتى گەلى (ئوشەرا) دكەقىتە رى يا دەشتى، ھەتا دگەھىتە تلسقوف.

- ل ئىسفىنى ميرى ئىزدىيان حوسىن بەگى (كوپى) عەلى بەگى مەزىن) دىنىت. دىئىزى، ئىزدىيان (سى) تەخىن دىنى ھەنە: شىخ، قەوال، فەقىر. نابت ئىزدى ژ ژنەكى پتر مارەكەن. بەرى مرىن خۇ دەنە ستىرا قوتبى^(۱۱۴)، بەرى نقىزان رى ھەمان سەمەتە. ب چاقەكى پىروز ل رۇژى دىن، دىئىزى شىخ شەمس (ب ۱۲۳).

۱۶. گىليوم لىجان

G. Lejean (۱۸۶۶ز).

گەرۆكەك فەرەنسىيە، ل گەلەك دەفەرىن ئەورۇپا، ئاسىيا، ئەفرىقىا گەربايە، ئاخا دەولەتا ئوسمانى تىكفەدایە، سالا ۱۸۶۶ ھاتىيە كوردستانى و عىراقى، پاشى چوويە ھندستانى.

نقىسىيە: ئەز ل كوردستانى گەربام، من سەرا نامىدىنى و سەرا دۆلىن خۇش وبەلاقىن نىستورىيان دا. پاشى چومە زاخۇ بۇ دىتتا شوپنوارىن پىر بەابىن وى. داوین گەھشتەمە جەن شەرى ئەرىيلا^(۱۱۵)، ژ وىدى بەرف بەغدا، بابل و كەنداقى ب رى كەتم^(۱۱۶).

۱۷. نىقولا سىوفى

N.Siouffi (۱۸۷۳ز).

سىوفى كرىستىيانى شامى يە، رەگەزناما فەرەنسى وەرگرتىيە، سالا ۱۸۷۳ ۋەك كارمەند ل بالىوزخانا فەرەنسى ل بەغدا، ھاتەدامەزاندن. ئەف گەشتە ھاتنا وى يە ب پىا، ژبەپروت بۇ بەغدا. سىوفى نقىسىيە:

- رۇژا سىنشەمبى، ۱۴ چىرا ئىككى سالا ۱۸۷۳، ئەم گەھشتىنە پىنشاپور، جەن رووبارى خابور دىئىتە دىجلەى. بەرى ھنگى خابور دىئىتە زاخۇ را ھاتىيە. مە گوندى (سىمالكا) دىت، ئانكوبا: سى گوندا ددە^(۱۱۷).

گوندى (رەشىدىيە)، پىشتى نىقرو ئەم
گەھشتىنە موصل (ب ۵۵).

۱۸. ژاك رېتورى

J. Rhetore (1۸۷۸ز).

مىزگىنەرەكى فەرەنسىيە، ھاتىيە مىزوپوتاميا،
ئاسىيا بچووك، فەلەستىن، ئىران، كوردستان،
بەرى بىتە بازىرىن كەركوك و سلېمانىي، ئەو سالا
۱۸۷۱ ھاتىيە دەفەرىن زاخۇ، بەغشېقە و ھەكارى
... مخابىن ۋەركىپى پەرتووكا ۋى دىنەجاتى عەبدوللا.
ھى ئەو گەشتا داۋىيى نە ۋەركىپىيە كوردى.
رېتورى نىقىسىيە:

- ھەركى عەشېرەتەكا كوچەرن، ب كوردىا دەفەرا
بەھدىنان دەپىش. ھاقىنا ژ بەر گەرمىن دگەل
پەزى خۇ، دېنە شەمىزىنان، ئەزەرىنجان، ئورمى
ل ئىران^(۱۱۸) (زىستانا دزقېن جەين خۇ ل سۇران
و بەھدىنان).

- ژ موصل بەرف ھەولېر چوۋىن، مە روۋبارى خازرى
بىرى، پىشتى دو دەمژمىران ئەم گەھشتىنە زى
بەھدىنان، يونانىيان دگەفندا دگوتە فى روۋبارى
لىكېوس. ل فىر شەپى ئەرىلا^(۱۱۹) روۋدايە، دەمى
ئىسكەندەرى مەزىن ب سەر شەھىن فارس
دارىوش دا سەركەتى (ب ۱۴).

۱۹. ھەرى بايندەر

Henry Binder (1۸۸۵ز).

گەروكەك فەرەنسىيە، ل ۋەلاتىن ئاسىيا بچووك، جۇرجيا،
ئەرمىنىيا، ئىران، كوردستان، عىراق... گەپىيە.
دېننن خۇ دېرەتووكەكىدا بىناقى: Au Kurdistan
En Mesopotamia et en Perse. Paris 1887
بەلاڧكرىنە.
بايندەر نىقىسىيە:

- ئامېدىن دگەفېتە سەر باتىيەكا بىند و تەخت، نېزى
۳۰۰-۴۰۰ مەتران ژ دەوربەرىن خۇ بىندەر، باخىن ۋى
دەفەكەرن، خەلك ھاقىنن ژ بازىرى دەركەفېتە ناف

باخ و بىستانان، نىن بازىرگان ۋجۋى نىدا دەمىن.
بازىر دېرەدا كەلەكا ئاسى بويە، مىنا ژ شوپنوارىن
ۋى خۇبايە^(۱۲۰).

- ژكارىن خەلكى ئامېدىن، رىستن ۋچىنا دەستىيە،
ھەمى رۇزان پوستەچىيەك پوستى نىقېرا ۋى و
موصلىدا دەپىت و دېت (ب ۳۶، ۳۷).

- ئەم زەدەرگەھى رۇزئافا (دەرگەھى موصل) دەرگەتىن،
دەرگەھەك ئەنتىكەبە، كقاتىن دەرگە جوان ب
ئەندازەي ھاتىنەئافاكرىن، ب ئەرايىسكى ئەخشىن
عەرەبى) ھاتىنەخەملاندن، مارىن نىكئالباي ل سەر
دېارن (ب ۳۷).

- روۋبارى (سەرنى) ژگەرەي نىننەخارى ۋدېزىنە زى
بەھدىنان، گوندى (ئەرەنا) گوندىكى بچووكە،
گرىگىيا ۋى ھىدكە، نېزى ۳۰ مالا، ل نافى باخىن ۋى
ترى، ھولېك، ھارا، كويز و فستەق ... ھەنە (ب ۳۹).

- رىيا ئامېدىن - موصل، دگوندى زاۋىتەرا، دىرا رەبان
ھورمەد، ئەلقوش را ... دچىت، نىقېرا زاۋىتە و
دەوك خەلك شەفىن ژ بەر ھىرچ بىلنگان، ئاگرى
ھىدكەن (ب ۴۱).

۲۰. سىر ۋىس بودج

S. W. Budge (۱۸۹۰ - ۱۸۹۱ز).

بودج شوپنوارناسەك بىرتانىيە، نىن ل عىراقى و
مىصرى گەپىيە، دېننن خۇ دېرەتووكەكا دو پرتا، بن
ناقى: By Nile and Tigris. ل ئەندەن، سالا ۱۹۲۰
بەلاڧكرىنە.

بودج نىقىسىيە:

- رۇزا ۲۹ چىرا دوى ۱۸۹۰، ئەم گەھشتىنە
(خەتارى) گوندى نىزىدىيان، پاشى مە روۋبارەكى
بچووك بىرى دېزىنى (شەرەقىن)، دوفا رىيا مە
كەتە دەشتەكا بەرفرەھ پىشتى دەشتى ئەم
گەھشتىن گوندى (ئەلقوش)^(۱۲۱).

- پىرانىيا خەلكى ئەلقوش نىستۇرىنە يانزى
كىلدانىنە، تو ھىقكەبە سەرچاقىن وان، دى
بوتە دىارىبىت نىشتى وان كوردن، رۇزا ۲۰ چىرا

چولىي دەفەرا نامىدىي دىت، خۇدانى وى كو خەلكن نامىدىي، گوتى ئەفە رەنگەكى گايىن چولى يە، ل چىايىن دەفەرى دژىت، نھو يى كىمە و بەرف نەمانى يە^(۱۲۱).

- ئاكىرى باژىركەك چىايە و مەزىنە، ئاقەندا قايمىقامى تركى يە، ب والىن موصل فە گىردايە، كەسى ژ لايىن ژىرى فە بچىتە ئاف باژىرى، ئىكسەر دى جوانى و بەدەويا ئاكىرى بىنىت، خان ل باژىرى بۇ نەستى نەبوون، زىرەقانىن مە بۇ نەستىنا شەفەكى، ئەم برىنە مالا رىفەبەرى دارايىن باژىرى (ب ۱۴۱).

- ئىسقىنى دكەقىتە سەر بانىبەكا بلند، ھىدافى دۆلەكى، ل گوور چىفانوكتىن ئىزدىيان، ئەفە جھى ئافاكرنا كەشتىا نوحى يە (ب ۱۰۶).

- ئەم كەھشىنە كەلھا عملى بەگى مېرى ئىزدىيان، مالەكا مەزنا ئاسىيە، ب دىواری ژھەمو لاىانفە دوورپىنچكرىيە، ئاقەكا چاندنى ژ كانىەكا ژورنر ئىننەخارى، ل دوور كەلھى دزقېرىت، خانىيىن باغەدرى ل سەر ھەردورەخىن ئافىن ھاتىنەئافاكرن، باغەدرى ل دەفەرا شىخان، جھەكى سەرەكىن ئىزدىيانە، عملى بەگ دژىن ۴۵ سالىن دايە، كەسەكى زەلام باشە مينا ھەمو خەلكن چىان، كوركەكى رەشى بىزىرى نامداى ل سەر ملان بوو، دەرسوكا خۇيا سۇر دەسەرى خۇ پىنچابو، چمكى ھەنەك سەرمايى گىرىبو (ب ۱۲۰ - ۱۲۱).

- ئەلقوش ب تەنىشتا چىاي فەيە، ھافىنىن گەلەكا كەرمە، گوورى (ناحوم) پىغەمبەر ل وىدى يە، پىرانىيا شىروفەكەرىن تەوراتى تەكەزدكەن كو (ئەلقوشا) ناحوم ل گوندەكى فەلەستىن يە، جھى وى ئەفۇرۇ ناھىتەزانىن.

- دېرا رەبان ھورمزد دكەقىتە لايىن ژىرىيا چىايىن ئەلقوش، دىبژىن د سەدسالىيا ھەشتىن زاپىدا ھاتىيەئافاكرن، رەبان ھورمزد نىستورىيە، مارمەتى كو دېرا وى ل چىايىن مەقلوبىيە، يەعقوبىيە (ب ۱۳۰ - ۱۳۱).

- ەمدى ئاغا، ئاغايىن (سندى وگوليا)^(۱۲۲) كەلھەكا

دوى ۱۸۹۰، ل ئەلقوش من زىارەنا گوورى (ناحوم) پىغەمبەرى كر، گوور د ئودەبەكا بچووكدايە، ئەفە مەزارگەھى جوهىايە، جوهىيىن دەفەرى سالانە ئىننە پىروزباھىيا وى (ج ۱ ب ۱۳۴).

- ل سەر داخووازا سەرۆكى دىرا رەبان ھورمزد، ئەم بەرف دىرى ھەلباسكى بەتەنى بوين، دىراستىدا دو دىرن، ئىك ل سەر ئىكن ھاتىيەئافاكرن، رەبەنان (رەھبانان) جھىن خۇ د كەفراندا كولاينە، بەرى من گەلەك گەروك و مزگىنەران ئافىن خۇ دىستونەكا دىرا مەزىندا كولاينە ھەك، رىچ، مارى رىچ، دكتور بىل، جوستن بىركىنس ... ھىد (ج ۱ ب ۱۳۴ - ۱۳۶).

- رەبان ھورمزد (دبژىن ل سەردەمى بەزدىگوردى ساسانى ژايە) ھەفت سالان ل دىرا (ئەبراھام رىشە) ل مەرگەھى، ئىقبەرا ئاكىرى و شىخاندا، ژايە، دوفرا چوويە گوندى (باغەدرى)، پاشى ل سەر داخووازا ئەلقوشىيان چوويە ئەلقوش و دىرا چىاي لىسەر ئافىن خۇ، ب بىست ھەيفادا، ئافاكر (ج ۱ ب ۱۳۸ - ۱۳۹).

سەدسالىيا بىستى ز.

۱. دەبلىو، نەي، وىگرام

W. A. Wigram (۱۹۱۰ - ۱۹۴۱ ز).

وىگرام پەرسىتەرەك (كاهنەك) ئىنگلىزە، دگەل ھەدىن فەشىن دىرا كانترىورى Canterbury ھاتە كوردىستانى، ب درىستى ھاتە ھەكارىيان، ب ئەگەرا چىكرنا فەكۆلبىنان ل سەر كەنىسا ئاسورىان دىننىن خۇ دىپەرتووكەكىدا بن ئافىن: The Cradle of Mankind، ساللا ۱۹۲۲، ل ئەندەن بەلاقرن، وىگرام نەبىسىيە:

- نامىدىن ل سەر بانىبەكا تەخت وبلند ھاتىيەئافاكرن، رەخىن لىژىن بانىي ھەك دىوارىن وى لىھاتىنە، ھافىنىن بالىوزى ئىنگلىزى ژ گەرما موصل رەقى و ھاتە جەم من (جەم وىگرام) ل نامىدىن، ل وىدى مە سەرى مومىياكرىن گايەكى

۳. مى جىرتروڧ بېل

Miss G. Bell (۱۹۱۷ - ۱۹۳۶ ز.)

پىشتى زانكۇيا ئوكسىفورد تەتقىقاتچىسى، ئەقىنا گەشت و گەريانان كەتە دلى، خۇ ھېكەرە زمانى عەرەبى، بەرى جەنگا جىھانىيا ئىكى ھانە نىف گرافقا عەرەبى، سۈرىي، عىراقى، دىجەنگىدا چارەكا دن ھاتە عىراقى، دىئىقەمرا ۱۹۱۷-۱۹۲۶ دا لى ژايە، باراپتر سىكرىتېرا كارووبارىن رۇزھەلاتى، د دەزگەھا كارووبارىن عەرەبىين ب برىتانىاقە گىرداى، بو مىس بېل نىقىسىيە:

- ل داويا چىريا دوى ۱۹۱۸، كولونىل لىچمان G. E. Leachman سەرەدانا باژىرىن تەغىر، شىنگار، زاخۇ، ئامىدىي، دھۆك، پىرەكەپرا (گۈندە)، ئاكرى ... دىت ئالايى ترکان ل فان جھان ھەمىيان بلندىكرىيە، لەشكەر و كارمەندىن وانژى ماينە، رابو لەشكەر و كارمەند نوورنىخستىن، ئالا ژى ھەمى ئىنانەخار، ھارىكارىن فەرۋەرەين سىياسىين ئىنگلىز، ل وان باژىران ھەمىيان دامەزاندن^(۱۱۳).

- د جەقتىيا ئىكىدا ژ مەھا نىسانى ۱۹۱۹، كابتن پىرسون Pearson ھارىكارى فەرۋەرەين سىياسىين، زاخۇ، ب سەرەدەنەكى بۇ چەسپاندنا تەناھىن، چوو ئاف عەشىرەتا گوپيا، ب رىقە گوپيان بوسەيەك لىبەرۋەدا و كوشتن (ب ۱۹۵).

- سالا ۱۹۱۹ لەشكەرى ئىنگلىزى ژ ئامىدىي فەگەريا سوارەتوكا، كابتن وىلى Willey ھارىكارى فەرۋەرەين سىياسىين ئامىدىي، ئەفسەر ماكدونالد، عوريف تروپ ب تىن دگەل ھىزەكا كوردى ل ئامىدىي مان، ئەوئىن ژ فەرۋەرىيا ئىنگلىزى نەرازى ب دەلىقە زانى، رابوون رۇزا ۱۵ تىرمەھىن كارمەندىن ئىنگلىز كوشتن، ھىزا كوردى ژى گەھشت ياخىبوويا، ئەوئىن ئەف كارەكرى گوپى، گولى و بەروارى بوون، رۇزا ۸ نەباخى لەشكەرى برىتانى گەھشت ئامىدىي، بەدكار گرتن، كەسپىن عەشىرەتا رەقىنە چىا، ئوپراسىونىن لەشكەرى ل ئىلونى، ب كوتاهى ھاتن (ب ۲۱۹ - ۲۲۰).

ئاسى ھەيە، لەشكەرىن مىرى چ چاران نەگەھشتىن، ئەف كەلھا ئاسى بانىيەكا بلندە، بانىا (تەنىن) يە، ل سەر چىايىن بلندىن تىزى ئاف و دارووبار كەتپە (ب ۳۲۵).

- گۈندى بارزان دكەقىتە تەنشتا چىايى (شىرىن)، چىا گۈندى ژ دو لاياقە ھەمىزدەكەت، شىخ عەبدولسەلام شىخى بارزان، گەنجە دژىن ۲۸ سالىن دايە، مىنا پىرانىيا خەلكن چىا، بەژن ئاقتىيە، نەين قەلەو، ب بزاق و لىقلىنە، خۇدان رويەكى ب سەھم و گىرتىنە، دەستەكا نىزى وى ۲۰-۴۰ كەسانە، دەر سوک سۈرىن، پىرانىيا وان ب تەمەنگىن رەنگىن شىنايدەر و مارتىنى نە، ھەر ئىكى دەورۋەرى ۲۰۰ قىشەكان دگەلن، ھەمو گەلەك رىزا شىخى خۇ دگىن، شىخ دكارىن خۇدا ھېچ جوداھىي ئىقەرا كوردىن مووسلمان و كرىستىاندا ناكەت، ھەمو ل جەم وى وەكەھف و يەكسانى (ب ۱۵۱، ۱۵۵).

۴. قەھىتام لىتن

W. Litten (۱۹۱۴ - ۱۹۱۵ ز.)

ل تەبرىز سەرقونسولى ئەلمانىا بوو، ل ئىرانى، عىراقى، تىركىيا و كوردستانى ... گەريايە، دىتنىن خۇ دپەرتووكە كىدا بىن ئافى، Persishe Flitterwochen ل بەرلىن سالا ۱۹۲۵ بەلاقىرنە^(۱۱۴) لىتن نىقىسىيە:

- رۇزا ۱۵ رەشەمەھى سالا ۱۹۱۵، ئەم گەھشتىنە ئاف عەشىرەتا بادىنە/بادىنى ل دەورۋەرى رۇوبارى خازر، ژ رۇوبارى دەربازبووئىن گەھشتىنە گۈندى سىنكالى ال ئاف كورى، خەلكن وى گەلەك د فەقىر و ھەژاربوون، شەقىن لىن كەپرەكا خراب نىقىتىن، گەلەك كىچ ھەبون، كويخەين گۈندى ل وئى نەبوو، دگەل خۇرت و گەنجىن گۈندى چوبونە (جىھادى)، ئانكو پىشكدارىيون دىھەرى جىھانىيا ئىكىدا، تىن خەلكن پىر و كەتى دگۈندىدا مابوون^(۱۱۵).

ۋەك فەرورەئى سىياسىي ھەگەرىيە ھىندىستانى. دىتېنېن خۇ ل كوردىستانى دېھرتووكەكا دو پىرتدا، بن ئاقتى: Two Years in Kurdistan ساللا ۱۹۲۰. ل ئەندەن چاپكىرنە.

ھاي نەپسىيە:

- پەيھا زاب و زى پەيھىن كوردىنە، كوردېن باشوور دېئىژنە (الزاب الاعلى) زى بەھدىنان، دېئىژنە (الزاب الاسفل) زى كوينا^(۱۲۸).

- عەشىرەتا سورچى عەشىرەتەكا بووشن، نىزى ۴۰ گوندان ھەنە، ئەۋزى نىزى ۲۵۰ ھزار كەسانە، نىف كوچەرن، ھەيامەكى ل دەقەرا ئاكرى دژن، ھەيامەكا ن دچنە دەقەرا رھواندز (جا ۱۰۳، ۸۸).

- رۇزا شەشنى چىريا دوى ۱۹۱۹، عەشىرەتا سورچى ھىرشەك برەسەر باژنېئى ئاكرى، باژنېر گرت، رۇزا ۷ ئ ھەمان ھەپتى، پىشەنگ (نەقىب) لتدلىل، گوندى بىجىل، گوندى شىخىن سورچىيان شىخ عوبەيدوللا، بومبەبارانكر، چمكى دژى حوكمەتنى راۋەستابوو (جا ۲ ب ۲۹، ۱۸۱).

- مستر بل Bill F. C، فەرورەئى سىياسىي موصل، پىشەنگ كەي، سكوت K. Scott ھارىكارى فەرورەئى سىياسىي ئاكرى، ھەردو ل گوندى پىرەكەپرا، دەقەرا زىبار، رۇزا ۱۲ چىريا ئىكى ساللا ۱۹۱۹ ھاتەكوشتن، پىشنى دەمەكى كورت ھىزەكا لەشكەرى عىراقنى چوونە ئاكرى، پىرەكەپرا و بارزان، ھەك گوند ھاتەخراپكىرن، مە بكوژ نەگرتن، ھەرگىز كەسى كورد، ل ۋەلاتى وىن چىيى ناهېتەگرتن (جا ۱ ب ۲۲۱، ۲۲۵).

- ئىكەمىن كەسىن ئىنگلىز ل كوردىستانى ھاتىيەكوشتن، ھارىكارى فەرورەئى سىياسىي ئاكرى، پىشەنگ سى بىرسون Pearson بوو، ئەو مەھا نىسانى ۱۹۱۹ بى چەك دنىف ھەك عەشىرەتن زاخۇدا دگەپرا، بەدەستى عەشىرەتا (گوپيا) ھاتەكوشتن، دىسان مەھا تىرمەھى، ھەمان سالى، پىشەنگ وىلر Willey ھارىكارى فەرورەئى سىياسىي ئامىدىن، ھەر بەدەستى (گوپيا) ھاتەكوشتن (جا ۱ ب ۱۸۵ - ۱۸۱).

- پىشنى كولونىل لىچمان ھاتىيەكوشتن، فەرورەرىيا سىياسىيا موصل كەتەدەستى كولونىل بل. H. J. Bill، ئەو دسەرەدانەكىندا چو ئاكرى، گوژمەكىن پارا ھاقىتەسەر فارس ئاغايىن زىبارى و بابەكر ئاغايىن زىبارى، ئەقە نەرازىبوون پىتوھندى ب شىخ ئەحمەدى بارزانى كر، وى زى براين خۇ دگەل ۲۰ زەلامان، بۇ ھارىكارىيا وان فرىكرن، ھەمى بوونە نىزى ۱۰۰ كەسان، بوسەپەك ل گوندى پىرەكەپرا بوھەردو ئەقسەران قەدا، ھەردو كوشتن، پاشى زىبارى وبارزانىيان بسەرئاكرى دا گرت و ئالانكر، پىشنى رۇژەكى يان دوان جوداھى سەرا كەلەپىرتى، كەتە نىقىبەرا ھەردو عەشىرەتان، بارزانى قەگەريان مالىن خۇ، كابتن كىرك F. C Kirk رۇزا ۹ چىريا دوى، كاودان ۋەك بەرى زىفاندىن، ئاكرى زى رىزگاركر، عەبدولقادىر ئاغايىن شوشى ر پىشنىقانىن مەبوو ئانكو ر پىشنىقانىن مس بىل (ب ۲۲۶-۲۲۷).

- ل دەقەرا موصل رۇژەلاتى رووبارى دىجلە، نىقىبەرا رووبارى وچىادا، شەبەك و صارتى دژن، دىئىژن ئەقە ر دىنزاپەكىن نىھائىنە امزەمەبەكىن سىرنە) يان شىبەپىن توندروون، ھەك پىتوھندىپىن وان دگەل (ئەھلى ھەق)، ئەۋىن ل ھەردو رەخىن رىيا قەسەر شىرن و كەرمەنىشا دژن، ھەنە (ب ۱۱۳).

- ئىزدى دنىقش و زمانى خۇدا كوردن، ل دەقەرى ۱۸- ۲۰ ھزار كەسانە، مەزارگەھى مەزنى وان، ئەۋىن تركا گەلەك جاران خراپكىرى، دكەقىتە (گەلىن) شىخادى ژوورىيا موصل، ئىزدى ھاقىننى تىنە زىارەتا وى، سەرۋەكى وانى دىنى و دىيائىن ئانكو (مىرا ل باعەدرى دژىت، پەرسنەرى مەزىن (الكاهن الاكبر)^(۱۲۷) ل ئىسفننى دژىت (ب ۱۵۷).

۴. دەپلىو، ئار، ھاي

W. R. Hay (۱۹۱۸ - ۱۹۲۰ز).

ئەفسەرەك ئىنگلىزبوو، بەرى بىتە عىراقنى چوبو ھىندىستانى، ساللا ۱۹۱۵ ھاتىيە عىراقنى، دو سالان بوويە فەرورەئى سىياسىي باژنېئى ھەولېر، سال ۱۹۲۰ جازەكا دن

۵. سى. جەي. ئەدموندز

C. J. Edmonds (۱۹۱۹ - ۱۹۲۵ ز).

ل كوردىستان، فارس و عىراقى گەربايە. نىقبەرا ۱۹۲۰ - ۱۹۲۵ ل كوردىستانى ئەفسەرى سىياسى بوو. ۲۰ سالان كارمەندى ل عىراقى كرىبە، سەردەمەكى راۋىژكارى وىزارەتا ناخۇيا عىراقى بوو. پەرتووكا خۇ: كورد و ترك و عەرەب. بو ھارىكارىيا بىرتانىا، سەبازا شەپەنخا دىقبەرا وى و تركىادا، ل سەر تارىشا وىلايەتا موصل ۱۹۱۹ - ۱۹۲۵ نقىسىبە. ئەدموندز نقىسىبە:

- دەما ئەز گەھشىم زاخۇ، ئەز (ئەدموندز) بوومە ئەقىندارى ئاۋوھەۋايى وى، نىزى ۴۰۰۰ كەسان ل زاخۇ دىزىن. نىقەكا وان جۈھىنە، چارنىكەك كرىستىيان، يىن دن كوردىن مووسلمانن. زاخۇيا كەقنار دكەقىتە گرافا (جزىرا) دىقفا ھەردو تابىن رووبارى خابوردا. زاخۇ ناقمەندەكى بازرقانىن گىرگە، ب چىكرنا كەلەكان ناقدىرە. ل ئالىن ژوورىيا زاخۇيا كەقن (گرافى) ھۇستا كەلەكان چىدكەن، ۋەك شانەيا ھىگقىنى دخەبتن، من نىزى دەھ كەلەكىن تەقافكرى ل وىدى دىتن، مەشكىن وان دېوقداينە، بارىن وان دارىن سۇننىزە، د نامادەنە بەرف موصل بچىن بىزلى كەلەكىن دن كو ھى درىيا تەقافكرىندانە^{۱۲۹}.

- ئەز چوومە دىتا بەرتراشىن (مەنحوتات) ئاشورىيان ل گوندى مالتايى، ئەۋىن دكەقنە ھىنداى رووبارى دھۆك ژ لاپى ژىرىقە. من چار كەقالبىن مەرن ۱۸X۱۰ پىيان دىتن، نقىسىن ل سەر تونەبوون، مىناكىن رىپىقانىكا دىنى بوون، خەفت خۇداۋەند ل سەر پىشتا جانەۋەرىن جودا جودا، ژ پىاقەبوون. ھەك جانەۋەر ئەفسانەبى بوون، شاھ ل داۋيا ھەر كەقالبەكى ب رىۋەسىمىن پەرسىتنى رادبوو. دىبىژن ئەف كەقالبە ل سەردەمى سەنخارىب ۷۵۰ - ۱۸۱ بىز ھاتىنەنكرانەن. بەرى من قونسولنى فەرەنسى ل موصل Rouet سەردەانا بەرتراشىن مالتايى كرىبوو. ئەو ئىكەمىن ئەۋرۇبى بوو سەردەانا وىدى كرى و پەسىن بەرتراشان، د

سىن كاغىزىن رىكەفتى ۱۸۴۵ دا نقىسىن، دان^{۱۳۰}.

- باژىرى شىخان (ئىسفىن) دكەقىتە ژوورىيا رۇژھەلاتى موصل. خەلكى وى كوردىن مووسلمان، نىزى و كرىستىيان، تىلىكى Teiky وپاولس Pauls رىپىقانىكا جوان و رىكوبىنكا كەشافا گوندى (ئەلقوش) ل شىخان دىتن، ئەو تايەنى بو پىشەۋازىيا وان ھەردوان ھاتبوون (ب۵۱۱).

- شەبەك كوردىن سىنە، ل ژوورىيا موصل دىزىن، ئەو كوردىن قىلباشن (ب۲۷۸).

۶. ئارچىمالد مىلن ھاملتون

A. M. Hamilton

(۱۹۲۸ - ۱۹۳۲).

ئەندازىارەكى رى و پراىن ئىنگلىزە، ل نىوزىلەندا ژدىبوو، پىشتى زانكۇىن دكەل ھىزا زەرباييا بىرتانىا كاركر، سالا ۱۹۲۷ ھانە بەغدا، ۱۹۲۸ ۋەك كارمەند، چو لىوا دىۋانىە ل ژىرىيا عىراقى. د ھاقىنا قى سالىدا بو قەكرنا رىيا ھەۋلىز - حاجى ئومەران، بو رەۋاندز ھانەفەگۈھاسىتن. دىقبەرا ۱۹۲۸ - ۱۹۳۲ ىدا ئەو رى قەكر. دىتنىن خۇ دپەرتووكەكىدا بن ناقى: Road through Kurdistan-Travels in Northern Iraq سالا ۱۹۳۷، ل لەندەن چاپكرن.

ھاملتون نقىسىبە:

- سالا ۱۹۳۲ شەر دىقبەرا ھىزىن شىخ ئەحمەدى بارزانى و شىخ رەشىد (الولان) روودا، گوندى شىخ رەشىد نىزى چادىرگەھا مەبوو. مرقۇقەكى نەجھى باۋەرىن بوو. چ نەدگۇتە مە، چمكى مرقۇقىن وى مفا ژ دەرمان و دەرمانكرنا خەستەخانا مە دىت، چ چاران سەرامە نەدايە، زەلامىن وى دھانن، ئەو نەدھات. ب ھىزا وى ئەز (ھاملتون) مرقۇقەكى كافىرم^{۱۳۱}

- دقى دۆلىندا (ھاۋدىيان) عەشىرەتا بارزان دىت، ھىزىن لەشكەرى عىراقى (۱۹۳۱) ھانەسەر بارزان، شىخ ئەحمەدى بارزانى بەرەقانىكر، لەشكەر نەشيا دەقەرى داگىركەت. عىراقى ھارىكارىيا

ئەترووشە (۳۰۰ مالىن)، ژ ۲۰۰ گوندان پىنكەھاتىيە،
۲. دۇسكى. ئاقەندا وئ گوندئى مانگىشكىنە، ژ
۹۰ گوندان پىنكەھاتىيە.

- كارىن خەلكى دەھۆك چاندن. بازىرگانى و رىستنا
چلكانە. ھژمارا وان ۴۰۰۰ كەسەن، ۲۵۰ جۈھىنە،
۲۵۰ كلدانن. يىن دن كوردن (ب۱۱۲).

- دو فېرگەھ ل دەھۆك ھەنە، فېرگەھەكا شەش
پولى بۇ كوربان، ئىكا دوپولى بۇ كچان. فېرگەھەك
ل مانگىشكى ھەبە، دو ل دەھەردارىا مزورى. ئىك
ل ئەترووش، يادن ل پىندە. فېرگەھەك ژى ل گوندئى
سىمىلى ھەبە (ب۱۱۲).

- پىشتى اسەرسىكى رىيا ئوتومبىلى بۇ ئامبىدىن
نەبوو، پالارى چىدىگر، نەمب دەوارا چووينە ئامبىدىن.
ژ لايى رۇزئافاقە چووينە ژوور، دەرگەھن كەھن
بوو، نەخشىن فارسى ل سەر ھاتبوونەچىكرن.
چووينە مالا قايمقامى ماجد بەگ، د خانىەكى
مىرىن بەھدىنان قە بوو (ب۱۱۷).

- ئامبىدىن قەزايە، سى دەھەردارى ھەنە: ۱. ئامبىدىن
ژ ۱۷۰ گوندان پىنكەھاتىيە، ۲. نىزوھ ورنىكان ژ ۷۹
گوندان پىنكەھاتىيە، ۳. بەروارى بالا ئاقەندا وئ
كانى ماسىيە، ژ ۸۳ گوندان پىنكەھاتىيە (ب۱۱۸).
- خەلكى دەھەرى ب چاندن، نەمازە سىنقا ھەرمىكا،
خۇدانكرنا تەرشى و مىشىن ھىنگىنى .. ئاقدىرە
(ب۱۷۳).

- ئاكرى قەزايە، دو دەھەردارى ھەنە: ۱. خەفت
عەشىرەت (العشائر السبعة) ئاقەندا وئ
(بەردەرەشە)، ژ ۲۵۰ گوندان پىنكەھاتىيە، ۲.
سورجى ئاقەندا وئ (بىجىل) ۵، ژ ۱۵۰ گوندان
پىنكەھاتىيە (ب۱۸۳).

- ئاكرى ب تەنشتا چىبەكى روتقەيە، مىنا ستادەكا
(مەدرەجەكا) رۇمانى تىنەبەرچاڭ، سولاقەك
دىمەنن وئ جوائتر لىدكە، ۴۰۰۰ كەس لى
دزىن، فېرگەھەكا شەش پولى بۇ كوربان ھەبە،
ب چاندنا بىرنجى وچىكرنا جل و كىنجىن كوردى
ئاقدىرە (ب۱۸۳).

ئىنگىلىزى خازت. ھىزا ئەسمانىا بىرىتانيا دەھەرا
بارزان بۆمبەبارانكر، شىخ ئەحمەد نەچاربوو خۇ
تەسلىمى تركا بىكەت (تركا پاشى شىخ زەفرانە
جەھى وى. دەمى زانى ئىنگىلىزى دقنى ئاشورىيان
ل دەھەرا بارزان ئاكنجىكەت). ھەژى گوتنىيە،
د شەرىدا تەيارا دو فېرگەھانن ئىنگىلىز ل بارزان
كەت. شىخ ئەحمەد گەلەك رىزا وان فېرگەھانن
گرت و ئازادكرن، ب مەرجى ئەو چ كارىن دىن
دوژمىكارىي دژى گوندىن وى و عەشىرەتا وى.
نەكەن^(۱۱۳)

- سالاھى پىشتى ئەز (ھاملتون) قەگەرىيەم لەندەن،
من د رۇزئامىدا خانە، ل گوندئى (سىمىلىن)
۴۰ مىلا (۶۴ كىلومەتران) ژوورىا موصل، ل
گوندىن تىزى ژن و زاړوك ... كوشتەكا گىشتىيا
ئاسورىيان، ژ لايى مىريا عىراقى قە ھاتەكرن. ۳۱۵
تەرم ھاتنەدىن، ۱۴ ئىخسىر ژى، ب خۇنسىرى
ھاتنەكوشتن^(۱۱۳).

۷. عەلى سەيدو گەورانى (۱۹۳۱).

سىكرىترى ئەنجومەنا تەشرىعيا ئوردونى، سالا
۱۹۳۱ گەشتەكا دىژ، بو باشورى كوردستانى كر.
دىننن خۇ دپەرتووكەكىدا بن ئاقى، من عمان الى
العمادىة .. ل قاھىرە. سالا ۱۹۳۹ بەلاڭكرن.
گەورانى نقىسىيە:

- مەكى بەگ قايمقامى دەھۆكە، مە فراڭىن ل
مالا وى خار. دەھۆك قەزايە، ب لىوا موصل
قە گىردايە، دەھۆك ل سەر ھەنەك گىرىن نىم
ھاتىيەئافاكرن. ھەنەك گىردوتن، ھەنەك ژى ب
گىز و گىانە. باخ و بىستان ل دۇلا دەھۆك پىن،
ب ئاقا رووبارەكىن بچووكى ھىك نەبىت،
دېژنى رووبارى دەھۆك، تىنەئاقىدان. رەزىن تىرى
ل چىا، بانبا و دۇلان ھەنە^(۱۱۴).

مەكى بەگى قايمقام گوت، دەھۆك (سىن) دەھەردارى
(ناحىە) ھەنە: ۱. دەھۆك. ژ ۱۰۰ گوندان
پىنكەھاتىيە، ۲. مزورى، ئاقەندا وئ گوندئى

ئاسورى ژرەفېسا قوقازىنە - نىشىنى ئەرەمىنۇيد.
بانيا ئىرانى و دەريا ئاقەراست دگەلدا تونە^(۱۲۸).

۸. دانا ئادەمى شىمىت D. A. Schmidt
(۱۹۶۴ - ۱۹۶۴ز).

رۇژنامەفانەك ئەمىرىكە، پەيامىنۇرى رۇژناما
(ئىيوورگ ئايمىس) بوو، دىسالىن ۱۹۶۲-۱۹۶۳ ل
كوردىستانا باشوور گەربايە، دىتتىن خۇ دەپرتووكەكىندا
بن ئاقى: Journy among Brave Men ل بوستىن،
ساللا ۱۹۶۴ بەلا فكىرىنە،
شىمىت نىشىسىيە:

- رۇژا ۲۱ ئادارى ۱۹۶۳ جەرەس فەومىق عىراقى،
ھىرشەك ئانى سەر بائىركى (ئەلقوش)، كورد
شيان سەرگەفتى بەرامبەر راوەستىن، ھەك ژى
كوشتىن ھەك ژى ئىخسىركىن^(۱۲۹).

- دىئىنە ئىكەمىن شەرى مەزنى كوردا ل رۇژئاقىن
(باشوورى) كوردىستانى كرى، شەرى گەلىن
زاويتە، شەرى حەفت رۇژان فەكىشە، ژ ۴ چىرا
دوى تا ۱۱ وئ، ساللا ۱۹۶۱- ھىزىن بازارانى دو
فەوجىن پولېسان نىزى ۱۰۰۰ پولېسان، ۱۵۰۰
جاشان، بەلخاندىن، گەلىن زاويتە گەلەك
تەنگە، بېچەك دكەفېتە ژوورىيا دەۋك^(۱۳۰)،
گەلى ب درىژىيا مېژوئى بو دانانا ھزار بووسا
(گەمىنا) ھاتىيەبكارنىنان (ب۱۲۳).

- رۇژا ئىكى نىسانى ۱۹۶۲، ل گەلىن سىي نىزى
زاخۇ، دەمى فەگەرىانا فەوجەكا ۶۰۰ كەسى
بو موصل، ب رامانا خۇ ئامادەكرنا ھىرشەكا
نوو، كوردان ل گەلى ھافىتىن، ۱۵۰ سەرىاز
وائەفسەرىن مامۇستا^(۱۳۱) كوشتىن، ۴ ئەفسەر،
۱۷۳ سەرىاز ژى ئىخسىركىن، گەلەك چەك و
ئوتومبىل گرتىن، ۳۶ ئوتومبىل سۇنن، چمكى
كوردان شوڧىر و پانزىن نىن (ب۱۲۵).

- مە شىوئورنىن كەلەككى، ل سەرى چىايى
ھىداقى بائىركى (تەروانىش) دىتن، خەلكى دەفەرا
دىنن، ئەو كەلھا مېرەكى كوردان بوو، تىدا دژى
داگىركەرىن ترك بەرخۇداندىكر، پاشى كەلھا

- شىخان قەزايە، ژ ۱۸ گوندان پىكھاتىيە (مخابىن
گەورانى تىن رىزەك ل سەر شىخان نىشىسىيە،
ب۱۸۳).

- زاخۇ دكەفېتە سەر خابورى دىجلمى^(۱۳۲)، ئاقا
خابورى بۇ فەخوارنى گرانە، گەلەك كلسا تىدا،
ل بائىرى رووبار دىتە دو تا، گرافەكى (جىرەكى)
چىدكەت، زاخۇيا كەفن دگرافىدايە، ۵۰۰۰ كەس
ل زاخۇ دژىن، كورد، جوھى و نىستۇرىنە (ب۱۸۴).

- زاخۇ قەزايە، سى دەفەردارى ھەنە، ۱، سىدى ۲،
گولى ۳، سىلئاقى، ھەمى قەزا ژ ۲۵۰ گوندان
پىكھاتىيە (ب۱۸۴).

۸. ھىرى فىلد

H. Field (۱۹۳۴ - ۱۹۵۰ز).

ھىرى فىلد سەروكى دەستەكەكا ئەنتروپولوچى
بوو، ل سەركىستىن زانكۇيا ھارقاردا ئەمىركى، دىسالىن
۱۹۳۴ - ۱۹۵۰ دا ھاتبوون عىراقى و كوردىستانى، ب
رامانا چىكرنا فەكۇلىنان ل سەر خەلكى وان،
ھىرى فىلد فەكۇلىنن دەستەكى، دەپرتووكەكا
دوپرتدا ساللا ۱۹۵۲، ل چاپخانا زانكۇيا ئاقىرى چاپكرن،
پرتا دوى ل سەر ئەنتروپولوچى كوردىستانىيە، بن
ئاقى: The Anthropology of Iraq, part.2
Kurdistan ھاتىيەبەلا فكىر،
فىلد نىشىسىيە:

- ۱۵.۴۱٪ ژ كوردىن دەفەرا زاخۇ دەئىن ئاقىجىنە،
تىكرابىيا بلندىيا وان نىقەرا ۱۱۰ - ۱۱۹.۹ سم،
۲۴.۰۶٪ دەئىن درىژن، تىكرابىيا بلندىيا وان ۱۷۰
- ۱۷۹.۹ سم^(۱۳۳)، ساللا ۱۹۳۴، ۱۵۷۰ نىزى ل
دەفەردارىا دەۋك درىان^(۱۳۴)، ۱۱۶ ژى ل دەفەردارىيا
مىزورى (ئەتروش) درىان (ب۱۰۹).

- ۵۱٪ ژىندىن شىخان دەئىن ئاقىجىنە، تىكرابىيا
بلندىيا وان ۱۱۰ - ۱۸۹.۹ سم، ۳۲٪ دەئىن درىژن،
تىكرابىيا بلندىيا وان ۱۷۰ - ۱۷۹.۹ سم (ب۱۳۷).

- رەفېسا Race (رەگەزى) كوردىن مووسلمان و
نىزى، قوقازىنە - نىشىن (سلالات)، ئەرمىنۇيد
Armenoid، بانيا ئىرانى و دەريا ئاقەراست.

پىنشمەرگەي، ل بارەگايى (تالەبانى) ل چەمىن
رئزان سالا ۱۹۶۳ يىت. پاشى من زانى گەلەك
نۇشدارىن كورد گەھشتنە رىزىن پىنشمەرگەي
(ب۱۸۸).

- ئىك ژھارىكارىن ئەسەد خۇشەوى، گەنجەك بۇ
دگوتىن: مەلا حەمدى، ئەقى شىفرىن بى تىلىن
لەشكەرى عىراقى قەدىرىن و دخاندن مەلا
حەمدى ژىرەكى نە نورمال بوو، شىفرىن لەشكەرى
مىنا پەرتووكان نورمال د خاندن. رۇزەكى ب
دەستورىيا خۇشەوى دگەل مە ھات، سۇجەتىن
وى گەلەك دىلىن مە گەشكرن (ب۲۲۲).

خۇ ھىلا و بو مىرى نامىدىن، امخابن) ئەم ناقتى
مىرى نزانىن (ب۴۴۳).

- رۇزا ۱۸ خىزىرانى ۱۹۱۴، كورد ل بازىركى (باتوفا)
رۇزناقاين زاخۇ، شىيان ھىزەكا لەشكەرىيا
عىراقى، ژ ۲۱ تانكا، ۱۲ ئوتومبىلىن شەركەر،
ئىكىنەيەكا (بەتارىەكا) ئوپان، ۹۲۰ جاشان
پىكھاتىبوو، ۲۱ رۇزان ھاویر و دوورپىچكەن.
لەشكەرى دوورپىچكىرى ژ كوردان ھارىكارى
خاست. كوردان رى قەكر، پىشتى لەشكەرى
۲۹۰ كوشتى زبان دابىن (ب۱۲۶ - ۱۱۲۷).

- من (شمىدت) ئىكەمىن نۇشدارى كورد دگەل

ژىدەر و پەراوئىز:

۱. Xenophon: The Persian Expedition, translated by: Rex Warner. Penguin Books Ltd. London, 1952.
۲. دلبا گرېكيا ئاناپاسسىدا، توژەرى ئەلمان نقىسىيە: كاردوخى ئەفرو كورېن، رۇزھەلاتا روويارى دىجەلى دژىن، ھىفكە،
Xenophon: Anabasis-Griechische Klassiker Text. Herausgegeben von: Albert Linnenkigel.F.
Schöningh Verlag, Paderborn, 1965. p. 127
۳. Xenophon: The Persian Expedition, op. cit., p.135
۴. Xenophon: Anabasis-der Züg der Zehntausend, übertragen von: Hans Feix. W. Goldmann Ver-
lag, München, 1964. p.76
۵. خەرىتە، خارە: ۋەرگىزانا پەبشا Karte يالاتىيە، نە عەرەبىيە، ل تك من ئەفە ژ پەبشا انەخشە) زانستىرە، ع م
۶. ۋەسا ديارە ۋەرگىزى عەرەبى ھىژا يەعقوب ئەفرام مەنصور چىكرى، ب گوروفى خەتن دەستبىيە و لىسەر نقىسىيە، المەرب،
زىنوفون، حملة العشرة آلاف - الحملة على فارس، ترجمة، يعقوب افرام منصور، منشورات مكتبة بسام، الموصل، ۱۹۸۵، ب۱۹.
۷. گزىنوفون، بازگشت دە ھزار يونانى، ترجمة: حسىنقىلى عماد السلطنة، انتشارات اساطير، نهران، ۱۳۸۳ش، ب ۳۶۹ (ب
فارسى).
۸. فؤاد جمىل وافرام منصور يعقوب، بلاد الرافدين في الكتابات اليونانية والرومانية، منشورات المركز الاكاديمي للابحاث،
بيروت، ۲۰۱۵، ب۱۴۷.
۹. دوورانيا نىفبەرا ھەولنر - دھۆك ۱۵۷ كەم، گەۋگامىنلا ۱۱۱ كەم ژ ھەولنر (مىنا ئارىيانوس نقىسى)، ۴۶ كەم ژ دھۆك دوورە، ع م
۱۰. Smith, William: Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology, Little Brown and co
Boston, 1867. 142-144
۱۱. Irmischer, Johannes: Lexikon der Antike, Gondrom Verlag, Leipzig .۱۹۸۶، p. ۲۴.
۱۲. اميانوس مارسلينوس، العراق في القرن الرابع الميلادي، ترجمة، فؤاد جمىل، شركة دار الوراق للنشر المحدودة، لندن،
۲۰۰۸، ب۴۱.
۱۳. ھەرئەو ژىدەر، دەھمەنا نەصرە: ۱.
۱۴. اميانوس مارسلينوس، ژىدەرىن بەرى، ب ۵۸ - ۵۹.

۱۵. جەلالى، خېلەكا كوردېيا دەستەھەل و زەبەردەستە. ژ گەلەك بابكان و بنەمالان يىنكەھاتىبە. برانىيا وى ل سىنكوژنى نىقبەرا تركيا، ئىران و ئەرمېنىيا د زىان. ل دەقەرتىن ماكو. بازىدىن. شەھەرەزورى ... د بىرەلەقن. ئەفە سەرشەقەن وى. ب دېدەقانىيا (ئەلخەزرجى) گەھىستە ئاكرى وئامېدىن زى اب ھزرا من ئەلخەزرجى د ئافى ئاكرىدا شاشە. رامانا وى: ئاكرى يە، گرى داغە، ب رىنقىسا غەرىبى بويە: ئاكرى. دەولەتا تركيا پىشنى شورشىا كرىداغى (۱۹۲۷ - ۱۹۳۰) ئەف غەشېرەتە تەراوېراكر اھىقكە: ھنرى فېلد. ھوزەكائى كورد، وەرگىراتى: حوسىن ئەحمەد جاف. دەزگائ رۇشنىبىرى وىلاوكرىنەھى كوردى. بەغدا، ۱۹۸۵. ب ۸۰. دىسان: د.احمد عثمان ابوبكر وأخرون. عشائر كوردستان. رابطه كاوة للثقافة الكوردية. بيروت، ۲۰۰۱. ب ۳۸، ۲۳۰.
۱۶. ابو دلف مسعر بن مھلھل الخزرجى ورحلته الى كوردستان خلال السنتين ۹۵۱ - ۹۵۲م، تحقيق: دحسام الدين النقشبندى منشورات مؤسسة زين، السلېمانية، ۲۰۱۲. ب ۲۰، ۱۲۲.
۱۷. بو نمونە ھىقكە: ياقوت بن عبدالله الحموي، معجم البلدان، ج۱ ب ۵۲۴. ابن الاثير، علي بن محمد الجزري، الكامل في التاريخ، ج۱ ب ۵۰۷، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۱۰. يوحنا بن كلدون، تاريخ يوسف بوسنايا، ب ۵۶، ۸۲، ۱۲۹... ھتد.
۱۸. ابن حوقل، محمد بن علي النصيبى، صورة الارض، مطابع بريل، لېن، ۱۹۸۳، ق ۱ ب ۲۱۷.
۱۹. المقدسى، محمد بن احمد بن ابوبكر، احسن التباسيم في معرفة الاقاليم، الدار العربية للموسوعات، بيروت، ۱۹۸۷، ب ۲۲۳، ۱۲۸.
۲۰. المقدسى، زۇدەرى بەرى، ب ۱۲۸.
۲۱. ياقوت بن عبدالله الحموي، معجم البلدان، دار احياء التراث العربى، بيروت، ۱۹۹۷، ج۱ ب ۵۵.
- عېمادەلدېن زەنگى كەلا ئامېدىن نەئافاكرى، ئامېدىن كەلەكا خورستىبە، كەلېن خورستى وەك: ئامېدىن، مېردېن، بەدلىسى، رەواندز ... ژكەلېن ھەرە كەفنازىن جېھان، نە، ئاشكارە بەرى دەولەتا مېدى ھەبويە، لى ئافى خو ژمېدىان وەرگرنى، ئامېدى/ئامېدىان. شوبىنوارىن ئاشب ئەفرو دېزىن ئاشەوا، دكەقىتە زىرى و بەرامبەر ئامېدىن، ل زنجىرا چىايىن كارە.
۲۲. ھەر ئەو زۇدەر، ج۱ ب ۳۳۸.
۲۳. ھەر ئەو زۇدەر، ج۱ ب ۲۴۸. ل قىزى دا (ياقوت) دېزىن عېمادەلدېن زەنگى كەلا ئامېدىن نووكرى نەئافاكرى! ئەفە راستىا دەھمەن: مە ئىسى انەمرە (۱۱) دپاردكەت.
۲۴. ھەر ئەو زۇدەر، ج۱ ب ۱۲۳.
۲۵. ياقوت ئىسىبە، ئەلقەلالى، ب ھزرا من ناووسك و شكەفتن: غ م.
۲۶. ھەر ئەو زۇدەر، ج۱ ب ۳۵۸. د زۇدەر/دا ئافى وى ادېر الكلب) ھاتىبە، گوابە نەساخىن شونەقن سەى، ل سەردەستىن قەشە و پەرسەرتىن وى ساخدىن.
۲۷. ھەر ئەو زۇدەر، ج۱ ب ۲۸۴.
- داسنى: كىزىدېنە، ئەفرو زى كرىستىيانىن نارامى دېزىنە وان: داسناى.
- داسن، دۇدەر/دا وەك ئافى دەقەرى نە چىايەكى تن! ھاتىبە. بو نمونە دكەل ئافىن دەقەرىن: خەدباب، زوزان، بىت نوھەدرا، مەرگەھ... ھاتىبە. جازنا ئافى وى دەقەرا داسنا چىايى/مقاطعة داسن الجبلية. بان وەلانى داسن/بلاد داسن ھاتىبە
- اھىقكە، توما المرچى، كتاب الرؤساء، تعريب: البير ابونا، المطبعة العصرية، الموصل، ۱۹۶۶، ب ۲۴، ۸۷، ۱۳۸، ۲۳۳. دىسان
- البير ابونا، تاريخ الكنيسة السريانية الشرقية، دار المشرق، بيروت، ۱۹۹۴، ج۱ ب ۱۵، ۱۶۳. ج۲ ب ۱۸۵.
۲۸. ھەر ئەو زۇدەر، ج۲ ب ۱۵۰.
۲۹. ھەر ئەو زۇدەر، ج۲ ب ۱۱۲.
- خەبتون، خەفتون، دوورنىە خەفتەنون/خەفتەنوين بىت. گوندەكن گوليانە د كەقىتە دەقەرداريا باتىفا، ئىقبەرا گوندېن (كرى بىن) ژ رۇزەھەلاتىفە، (كەشائى) ژ لايى رۇزئاقفە: ھىقكە، حسن يوسف شىلانى، عشيرة الكلي - دراسة في علاقاتها الاجتماعية وتاريخها السياسى، مطبعة خانى، ھوك، ۲۰۱۲، ب ۴۸ - ۴۹.
۳۰. ھەر ئەو زۇدەر، ج۲ ب ۱۱۲.

۳۱. ھەر ئەو ئۇدەر جا ب ۲۵۱.
۳۲. ھەر ئەو ئۇدەر، جا ب ۱۵۷.
۳۳. ئاڧى وئ گەلەك كەڧنارە، سالا ۱۸۱ ب.ز ئاڧى وئ دىڧىسېنېن مېخېدا ھاىبە. ئاڧى وئ مالتاين *Maltai* ھاىبە، نزانم كەنگى سىرىيان كره مەلئابا؟ بو ئاڧى مالتاين ھېڧكە، Böhl, F. M. und Wieder F., Die Lücke in der Reliefgruppe III von Maltai, AFO 13, 1939-1941, Tafel N. 33.
۳۴. Von Eikstedt, Egon F., *Turken, Kurden, und Iraner seit dem Altertum*, Gustav Fisher Verlag, Stuttgart, 1962, p. 103.
۳۵. ياقوت الحموي، ئۇدەرى بەرى، جا ب ۲۸۹.
۳۶. ڧەرسەنگ، پەيڧەكا پەھلەۋىيە، عەرەبان كرىة (ڧرسخ)، ئىك ڧەرسەنگ ۱ كىلومىتن.
۳۷. موميا Mوميا : پەيڧەكا كرىكېبە، مادەبەكى مېنا ئەسڧەلت و ڧىرى يە- ئىئىڧ دەرىزىن كەڧران، ب رىيا خورسەت دەردكەڧە (د. محمد مەبىن، ڧرەنگ ڧارسى، مؤسسه انتشارات امير كبير، تهران، ۱۳۷۱ش، جا ب (۴۴۵ - ۴۴۵۲)، ب ڧارسى).
۳۸. ياقوت الحموي، ئۇدەرى بەرى، جا ب ۴۷۱.
۳۹. تەرجوم Targum، ۋەرگىرائىن ھەك دەڧنەركىن/سېڧرىن تەۋراتى نە، بو زماىن ئارامى.
۴۰. رحلە بنىامىن التطلې، ترجمه: عزرا حداد، شىركە دار الوراق للنشر، بغداد، ۲۰۱۱، ب ۱۸۵ - ۱۸۱.
۴۱. ئاڧى وئىن دەرست، دائود مەناھىم كورې سولەيمان كورې روى يە. ۋەسا دبارە ل ئامىدىن ژ دىمويە، چىكى دگەرىانئ دا ھاىبە، پىشتى خاندان خۇ ل بەغدا تەڧاڧىرى، جازەكا دى ڧەگەرا ئامىدىن (ئەم عاد الى العمادىة - ب ۲۴۵)، ھزىر بو ھندى دچە، ئەڧ بۇيەرە سالا ۱۱۱۰/۱۱۱۰، ل سەردەمىن ڧظب الدين مەودود حاكىمى موصول، سەردەمىن خەلىڧىن عباسى المقتدى لامر اللە رودابىت.
۴۲. ھەبىتون، ھېڧكە دەھمەنا نەمرە: ۴۷.
۴۳. ئورنىيە شاھى عەجەمان ۋى سەردەمى سولتان ئەرسەلان كورې ئوغرلن سەلجوقى بىت (۱۱۱۰ - ۱۱۷۵)زا، چىكى ھەڧچاخى بۇيەرايە. ع م
۴۴. تەبەرىستان، دەڧەرەكا مېژوييا بەرڧرەھە، دكەڧتە ژىرىيا زەريا قەزوين، ئەڧرۇ ئاستانىن مازەندەران، گولستان، گەيلان ۋژوورىيا سەمەنان دگرىت. مېژوقانى ئاڧىز مەھمەد كورې جەبىرى تەبەرى خەلكى وئ داىە، روبرارى گولان روه (ئەڧرۇ ڧزل ئوزەن) ل ئاستانا گەيلان، دەڧەرا تەبەرىستان دېرىت، ل جەم باژىرى (كيا شەھر) دىژتە زەريا قەزوين ھاىڧكە: عبدالرحمن مژورى، الوزن الجىئولوتىكى لىماة الانهار فى كوردستان، دار سېرىز للطباعة والنشر، دەھك، ۲۰۱۲، ب ۲۲۹ - ۲۴۰.
۴۵. Rübesamen, Hans E., *Die Reisen des Venezianers Marco polo*, Wilhelm Heyne Verlag, München, 1963, p. 30.
۴۶. شېخ الربوة، محمد بن ابوطالب الدمشقى، نخبة الدهر فى عجائب البر والبحر، تحقيق: غسان داؤود وآخرون، دار نور للدراسات والنشر، دمشق، ۲۰۱۲، ب ۴۴۲.
۴۷. دىعاماد عبدالسلام رۇؤڧ، دراسات ۋئانڧىة فى تاريخ الكورد الحديث وحضارتهم، وزارة الثقافة - المديرية العامة للطباعة والنشر، اربيل، ۲۰۰۸، ب ۲۳ - ۲۴.
۴۸. Cartwright, John, *The Preachers Travels*, Thomas Throppe Publishing, London, ۱۹۱۱, p. ۲۰-۱.
۴۹. دىطرس حداد (مترجم)، رحلات سېستيانى الى العراق فى القرن السابع عشر، شىركە الديوان للطباعة، بغداد، ۲۰۰۴، ب ۱۸ - ۱۹.
۵۰. ھەرئەو ئۇدەر، ب ۹۵، دىئىن ناھوم ئىڧبەرا ۷۲۰ - ۱۹۸ ب.ز ژبايە، ل گوندئ ئەلقوش دەڧەرداريا شىخان، بويە ۋژبايە، سخابن ئۇدەرىن پىشتەڧانىيا فى بۇچوونى دكەن كىمىن، پراتيا مېژوقانان ل وئ ھزىزىنە، ناھوم ل گوندەكن جەليل ل ڧەلەسەتىن ژبايە ھاىڧكە: د. بطرس عبدالملك وآخرون، ئۇدەرى بەرى، ب ۹۴۴، ديسان: كوركىس عواد، گونارا: بلدة الفوش والنبي ناھوم، كوقارا، النجم، ھژمارا، ۵، سالا، ۱۹۳۲، ب ۴۰۳ - ۴۰۷.

۵۰. ب هزرا من باسى: سەرەكانيا اسەرۇكەھنيا) مزىركا/مزوركا دكە، كو كانىن كاسا وھەبىيى ل وىندى نە. ع.م
۵۱. ئەوليا چەلمەيى، سىياھەتنامە – كورد لە مېژۆي دراوسىكانىدا، ۋەرگىرانى: سەئىد ناكام، لە چاپكراۋەكانى كۆرى زانىارى كورد، بەغدا، ۱۹۷۹، ب.۵۷.
- شەئى: مينا ئەوليا چەلمەيى نەبىسى، رامانا ۋى زى بەھدىنانە، رووبار پىشتى ژ قوبەھان دەردكەفە، دجىتەسەر سىنى زى، پاشى ل جەم دىرالوك دىزىتە زى بەھدىنان. ع.م
۵۲. ھەرنەو ژىدەر، دئەسلدا اكوردئ چومە) دوورنە شاشىيا چاپىن بىت.
۵۳. ھەرنەو ژىدەر.
۵۴. نەبىسىيە (عىمادى). ئەز نەگەھشتم راستىيا ۋى، دوورنە ھەر ئدرىسى بەدلىسى بىت، ع.م
۵۵. ھەر ئەوژىدەر، ب.۹۱.
- ھەزو: ناڧى ۋى بەرئ ساسون بوو. دەفەرەكا بچووكە دكەفیتە لىوا موشى، ۋىلايەتا بەدلىسى المير شرفخان بەدلىسى، شرفنامە، باھناما، محمد عباسى، مؤسسە مطبوعات علمى، تھران، ۱۳۴۳ش، ب.۱۲. دەھمەئىن نەمرە، ۷، ۶، ب. فارىسى).
۵۶. دەعماد عبدالسلام رۇوف، ژىدەرئ بەرئ، ب.۴۱. مېژۆفانان ئەنۋەر ماىي ۋىبا مەرووخ روحانى ھژمارا كىسكان نە نەبىسىيە. تىن نەبىسىيە: كوژمەكئ مەزنى پارە! (انور الماتى، الاكراد فى بەھدىنان، مطبعة الحصان، الموصل، ۱۹۶۰، ب.۱۲۹. دىسان: بابا مەرووخ روحانى، تاريخ مشاهير كرد، انتشارات سروش، تھران، ۱۳۷۱ش، بخش دوم، جلد سوم، ب.۲۴، ب. فارىسى).
۵۷. اوليا چلبى، الرحلة الى مصر والسودان وبلاد الحبش، ترجمة: احمد القبطوري الصفصافي، منشورات المركز القومي للترجمة، القاهرة، ۲۰۱۰، ج۱ ب.۴۹. ھىزا دەعماد عبدالسلام رۇوف نەبىسىيە، ۴۰ ھزار لەشكەر ھەبوون! دوورنە شاشىيا چاپى بە: دەعماد عبدالسلام رۇوف، ژىدەرئ بەرئ، ب.۴۷.
۵۸. John S.Guest: The Yezidis A study in Survival. Routledge a. Paul Publishers. UK. London. p.43-53. 1987
- سەبارا دىرۇنا لالەش: راستىيەكا زانسى بۇ تونە. ناڧى لالەش ۋەك دىرا: د چو ژىدەرئ كەفەئىن ل سەر دىرئ دەفەرئ ئاخفتىن، نەھاتىيە. بو نەوونە ناڧى ۋى دىپەرئووكىن: الدبورة فى مملكتى الفرس والعرب يا نىشو دەئناح سەدسالىيا شەئىن ز، التاريخ الصغير سەدسالىيا ھەفتىن ز، تاريخ يوسف يوسنايا سەدسالىيا دەھى ز، الديارات با علي بن محمد الشاباشتى سەدسالىيا دەھى ز، تاريخ ايليا برشينايا سەدسالىيا يازدى ز، الخزل والاديرة يا باقوت الحموي سەدسالىيا دوازى ز، البذور المسفرة فى نعت الاديرة يا محمد بن محمود سەدسالىيا چاردى ز ... نەھاتىيە. تىن توما المرچى دىئرت: مار ئىسالاه دكووركەكا بچووكا ژۇوريا گوندئ لالەش پەرسىن دكر. ھىفكە: ھەفوكا ژۇوريا گوندئ لالەش. ئەو كوورك دىبە شەكەفت با، دىبە كونا جانە ۋەدەكى بە، ل دەوربەرن لالەش ... دىر تەبوو. لىوان ئەلبىر ئەبونا نەبىسىيە: شىنوارىن دىران ل دەفەرا لالەش تونە اتوما اسقف المرح، كتاب الرؤساء، تعريب: البير ايونا، المطبعة العصرية، الموصل، ۱۹۶۱، ب.۴۵۷. دەھمەنا نەمرە: ۴.
۵۹. دىپەرئووكا، رحلە تافرنىة الى العراق فى القرن السابع عشر سنة ۱۶۷۱م، چاپا الدار العربية للموسوعات، بيروت، ۲۰۰۶.
- سالا ۱۱۷۱ ل سەر ناڧى پەرئووكئ شاشىيە! پەرئووك ل پارس دەڧن سالىندا ھاتىيە چاپكرن، چەوان گەشتا تافرنئ زى دەھمان سالىندا بوويە؟ دچاپا بەغداد، چاپخانا المعارف، سالا ۱۹۴۴، ج سال ل سەر ناڧى پەرئووكئ نىن، دئەجاتى عەبدوللا سالا گەشتا تافرنئ ۱۱۳۱ ز نەبىسىيە، ب هزرا من ئەفە راسترە ھىفكە: دئەجاتى عەبدوللا، كورد و كوردستان لە سەرچاۋە فەرەنسىيەكاندا، لە بلاۋكراۋەكانى ئەكادىمىي كوردى، ھەولئىر، ۲۰۰۹، ب.۲۴۰ – ۲۴۱).
۶۰. جى. بى. تافرنىە، رحلە تافرنىة الى العراق فى القرن السابع عشر، ترجمة: كوركيس عواد وشيخ فرانسيس، الدار العربية للموسوعات، بيروت، ۲۰۰۶، ب.۸۱.
۶۱. بەھرام پاشا كورئ زوبىر پاشا، دىئەفەرا ۱۷۱۹ – ۱۷۱۸ ز فەرۋەرى گىزابە.
۶۲. كارستىن نىبور، رحلە نىبور الكاملة الى العراق، ترجمة: سعاد هادي العمري وآخرون، دار الوراق للنشر، لندن، ۲۰۱۲، ب.۲۹۵.
۶۳. ئىك مىلئ ئەلمانى ۱۶۵۰ مترە.
۶۴. زاخول سەر رووبارى خابورى بە، Kamib شاشىيە، دوورنە Kabim بە، نىزى خابىرى بە.

15. دومىنىكو سىستىنى. رحلة من ستانبول الى البصرة عام 1781م، ترجمة: دىپترس حداد، مكتبة البصائر للطباعة والنشر، بيروت، 2010، ب. 24.
16. جليوم اوليفيه. رحلة اوليفية الى العراق 1794 - 1791م، ترجمة: دىپترس حداد، مطبوعات المجمع العلمي العراقي، بغداد، 1988، ب. 58 - 59.
17. شهرى ل (گرگوملى)، دهشتا ژوربا چيائى مەقلوب رۇدەيم. ع.م
18. Compendiosa re la zone Istoria de la viaggi gatri da D. Lanza dell Ordino die predicatori da Roma in Oriente dallano 1753 fino al 1771.
19. دومىنىكو لانزا، الموصول في القرن الثامن عشر، ترجمة: روفائيل بيدويد، المطبعة الشرقية الحديثة، الموصول، 1953، ب. 22.
20. پىسمامى وى بو (انور الماني، ب. 156).
21. دومىنىكو لانزا، ژندەرى بەرى، ب. 12.
22. ئەفا ئىقبەرا بو كەفاناندا، ژ انور الماني، ب. 156 ھايتىيە وەرگرتن، ع.م
23. دومىنىكو لانزا، ب. 12، دەھمەنى نەمەرە، 1.
24. أ. دويره، رحلة دويره الى العراق 1807 - 1809م، ترجمة: دىپترس حداد، شركة بيت الوراق للنشر المحدودة، لندن، 2011، ب. 44.
- سەبارا رەھىن مېرىن ئامېدىن دگەھنە خەلىقەن كەفتارەن بەغدا. راستيا زانستى بو قى بۇچوونى ئونە (بو زىدە مفايى ھىفكە: عبدالرحمن مزورى، گوتارا: كاودانين رهوشەئىبىرى ل مېرگەھا بەھدىتان، كوقارا، دېرۇك، ھۇمارا، 5، ساللا، 2014، ب. 5 - 11. ھەمان گوتارا د قى ئىنسكلۇپىدىيادا ھايتىيەلەقكرن .
25. Tugh: تاجەكە يان ئالاھەكە، ژەرن تەيران يان بژىن ھەسپان چىدكەن، ددانە قومانداران يان مېرىن مېرگەھىن ئوسمانلى (ابراهيم اولغون، فرھنگ تركى - فارسى، انتشارات انزلى، ارومىة، 1362 ش، ب. 124).
26. چيائى مەقلوب سنوورى ژىبىيا مېرگەھا بەھدىتان بوو، زى بەھدىتان سنوورى رۇژمەلانى بوو، ع.م
27. نىستورى: تەخلىتەك كرىستىيانايە، ناقى خو د نىستورىوس Nestorius وەرگرتىيە. نىستورىوس ئىقبەرا 380 - 451ز ژايە، ساللا 428ز بوو پەترەكى باژىرى فوسنەتەن پول، ب ھىزا وى (مىسىح) مرقۇە، دەيكا وى مېرەم ئەدەيكا خويىيە، ئەنجومەنى ئەفسوس Ephese ساللا 431ز ئەو ژ دىتن كرىستانى بىن بەھرگەر، بو كەقىرا لىبىيا ھاە دوورنىخستىن 1، محمد معين، فرھنگ فارسى، مؤسسه انتشارات امير كبير، تهران، 1371 ش، ج 1، ب. 114).
28. نھو قوجانس دەرھى دەفەرا بەھدىتەنە، دگەقىتە ھەكارا، ع.م
29. Kinneir. Tohn M. Journy through Asia Minor, Armenia and Koordistan 1813-1814. John Murray Publishers. London. 1818. p. 459.
30. بېرى دى فوسىل، الحىاة فى العراق بين 1814 - 1914م، ترجمة: داکرم فاضل، شركة دار الوراق للنشر المحدودة، لندن، 2006، ب. 135 - 136.
31. جىمس بوکىنكھام، رحلتى الى العراق سنة 1811، ترجمة: سليم طه النكرينى، مطبعة اسعد، بغداد، 1968، ج 1، ب. 101، 117.
32. ھەرئەو ژىدەر، ج 1، ب. 107.
- رووبارى ژىبار، ناقى وىن درست رووبارى زى يە. زى د نامىدىن را ناچىت، بەلكو ئاقا رووبارى ئامىدىن پىشتى د رىژىتە سېنەي، ل دىرالوگ تىتەسمەر زى. گەلەك راستە ژىباريان ناقى خو ژ رووبارى زى وەرگرتىيە، بەلكو بارزانيان زى، ژىبار، ژىبەر ئانكو بەرى، بارزان زى بەرى يە. ع.م
33. وليم هويد، رحلة من ساحل ملابار الى القسطنطينية، ترجمة: د. سعاد محمد خضر، بنكەي زىن، السليمانية، 2011، ب. 191.
34. ھەرئەو ھىزىدەر، ب. 199.
- سولەيمانى مەزىن: ھوقى مەزىن (اسن) ھىزىش ئىنايتەسمەر ئىزدىان دىسالىن: 1791، 1794، 1795 ھىفكە، داؤود مراد الختارى، الحملات والفتاوى على الكورد الایزیدیين فى العهد العثماني، دار سبیریز للطباعة والنشر، دهوك، 2010، ب. 140 - 141).
- ب درست ھايتەزاتىن ھويد W. Heude باسى كىش ھىزىشا دگە. ع.م

۸۵. ھىفكە: دەھمەنا نەمرە: ۷۴، ژۇڧى قەكۆلىنىن.
۸۶. كلاوئىيوس جىمىس رىج، رحلە رىج الى العراق عام ۱۸۲۰م. ترجمة: بهاء الدين نوري. مطبعة السكك الحديدية، بغداد، ۱۹۵۱، ب۱۰۱ - ۱۰۷.
۸۷. ھەرنەو ژۇدەر، ب۱۰۷، ۱۹۷.
۸۸. ھەرنەو ژۇدەر.
۸۹. المنتشرىء البغدادي، محمد بن احمد الحسيني، رحلە المنتشرىء البغدادي الى العراق، ترجمتها من الفارسية: عباس العزاوي، شركة دار الوراق للنشر المحدودة، لندن، ۲۰۰۸، ب۱۲۲.
۹۰. مەھمۇد ئەفەندى ئەلئالوسى دېھرنووكا خۇدا: نەشۋە المدام في العوده الى دار السلام، مطبعة ولاية بغداد، ۱۲۹۳ك/۱۸۷۷ز، ب۹۸ - ۹۹، ئاقىن قى گوندى (ياسىن كەلەك) نۇسبىيە. گەروكى ئەلمان نىبور ئاقىن وى (عبدالعزيز) نۇسبىيە (ب۱۲۰)، نەو ئاقىن وى: كەلەكلا ياسىن ئاغايە، ع-م.
۹۱. جىمىس فرىزر، رحلە فرىزر الى بغداد في ۱۸۲۴م، ترجمة: جعفر الخياط، دار الراغبين للطباعة والنشر، بيروت، ۲۰۱۴، ب۱۴.
۹۲. دىئەسلدا نۇسبىيە (ئلكرى)، ب ھزرا من ياسى ائامىدىن، يە، چمكى ئاقىن وى ل داويا موفكىن تى، ع م.
۹۳. دىئەسلدا نۇسبىيە (سەيد پاشا) ب ھزرا من شاشيا چاپنيە.
۹۴. Ainsworth, William F.: Travels and Researches in Asia Minor, Chaldea and Armenia. John W. Parker Publishing, London, 1944. Vol. 2. P. 192.
۹۵. Ibid. p. 181-182.
۹۶. Ibid. Vol. 1. p. 119, 181.
۹۷. Ibid. Vol. 1. p.182. Vol. 2. p. 189.
۹۸. جىن پوژولا، گەشتنامەى پوژولا بو كوردستان ۱۸۲۷ز، وەرگىزنى، دىئەجائى عەبدوللا، لە بلاوكراوھكانى ئەكادېمىي كوردى، ھولنر، ۲۰۰۹، ب۲۹.
۹۹. Badger, G. P.: The Nestorians and their Rituals. J. Masters Publishers, London, 1952. Vol. 1. p. 98.
۱۰۰. Ibid. p. 171.
۱۰۱. ئەبرەشى: ژ پارشا Parish گرىكى ھاتىيە، ب ئانكويە: دەقەر، ھەرنەم، ئەبرەشىن مەتران پان ئەسكوف رنقە دى، قەشە وشەماشە ھارىكارىيا وى دكەن، ع م.
۱۰۲. Layard, Austen H.: Nineveh and ist Remains, Edited by: H. F. Saggs. F. A. Prager Inc., Publishers, New York, Washington, 1970. p. 144.
۱۰۳. Ibid. p. 145.
۱۰۴. سەبارا عەباسىيونا مېرئىن ئامىدىن ھىفكە: دەھمەنا نەمرە: ۷۴، ژۇڧى قەكۆلىنىن.
۱۰۵. اوستن ھنرى لايارد، مەكتەشفات اطلال نىنوى وپابل مع رحلات الى ارمينيا وكوردستان والصحراء، ترجمة: شيرين ايش، مطبوعات هيئة ابوظبي للسياحة والثقافة، ابوظبي، ۲۰۱۴، ب۸۹.
۱۰۶. لايارد دىئەزنى: دەشتا ئاشورا!
۱۰۷. ئاقىن وى ھوسا دېھرتووكا: الرحالة الروس في الشرق الاوسط، با بوريس م، دانتسبىك دا، ب ۲۴۱ ھاتىيە، نۇسبىيە، ئەقە سىلا ۱۸۴۳ چويە جەن پىروزي ئىزدىيان (لالەشرا)، لەوان منزى ئاقىن وى مينا بوريس م، دانتسبىك نۇسبىيە، ع م.
۱۰۸. ھنرى فىلد، جنوب كوردستان - دراسة اثروبولوجية، ترجمة: جرجيس فتح الله، دار آراس للطباعة والنشر، اربيل، ۲۰۰۱، ب ۹۴ - ۹۴.
۱۰۹. ھەرنەو ژۇدەر، ب۹۹ - ۱۰۰، سەبارا دېرئونا پەرىستگەھا لالەش ھىفكە، دەھمەنا نەمرە، ۵۸ ژۇڧى قەكۆلىنىن.
۱۱۰. دىئەجائى عەبدوللا (وەرگىز): مېژوو كوردتاسى، لە بلاوكراوھكانى ئەكادېمىي كوردى، ھولنر، ۲۰۱۴، ب ۶۲ - ۶۴.
۱۱۱. جون اوشر وآخرون، رحالة اورييون في العراق، ترجمة: دبترس حداد وآخرون، شركة دار الوراق للنشر المحدودة، لندن، ۲۰۱۰، ب ۱۲۶.

۱۱۲. ھەرئۆدەرى بەرى.
۱۱۳. ھىفكە، قەكۆلېنا ل سەر زەبنوفونى دىن گوتارتىدا ونەنجامىن قەكۆلېنى.
۱۱۴. ستېرا قوتبى Polaris: سىئىرەكا گەشا نېشا ژووربا نەردىيە، تېزى جەمسەرى ژووربە، نېشا ستېرىن نەرمىن تىنن يە (ئىدب الاكىر) ۋەسا ئى بەرچاق، ئەف كۆمە ل دوور (پولارىس) د ژۇرن، پولارىس ئاقى خو ژ Pole ۋەرگىرىيە، ئاتكو: ژ جەمسەرى، قوتبى، ۋەرگىرىيە، م.ع
۱۱۵. پاراست شەرى گەۋگامىلا/گىرگوملى، مينا دۆدەرىن كەقندا ھاتى، چىكى ھولېر ژمەبدانا شەرى دوورە، جون اوشر ۋاخرون، ئۆدەرى بەرى، ب.۱۹۵.
۱۱۷. نىقول سىووفى، رحلە نىقولا سىووفى عام ۱۸۷۳م، نىشرا: تېسىر خلف، دار التكوين للترجمة والنشر، دمشق، ۲۰۰۹، ب.۵۱.
- سىمالكا، نەسلدا (سى مانكا)، ب كوردى سى خانىنە، سى مالن، ۋەكو گوند دكەقېنە كئارى راستى رووبارى خابور، جازان كىلومترەك ژ زاخو دوور بو، نھو بوپە تاخەك ژباژىرى.
۱۱۸. ژاك رېتورى، گەشنامەى مسىونىرىك بو ناۋچەكانى كەركوك وسلىمانى سالى ۱۸۷۸، ۋەرگىرانى: نىجاتى عەبدوللا، بنگەى ژىن، سلىمانى، ۲۰۰۸، ب.۱۵.
۱۱۹. سەبارا شەرى نەربىلا ھىفكە: دھەمەن نەمرە، ۱۱۵ ژ قىن گوتارى.
۱۲۰. ھنرى بىدىيە، رحلە الى كوردستان فى بلاد ما بين النهرين سنة ۱۸۸۵م، ترجمه: يوسف حبي، دار آراس للطباعة والنشر، ارپىل، ۲۰۰۱، ب.۳۲.
۱۲۱. سىر ولىس بىج، رحلات الى العراق، ترجمه، فؤاد جمىل، مطبعة شفيق، بغداد، ۱۹۶۸، ج۲ ب.۱۲۳.
۱۲۲. ۋىگرام، دىليو، اي و ۋىگرام، ادغار، تى، مەد الپىشرىيە – الحىاة فى شرق كوردستان، ترجمه: جرجىس فتح اللە، دار ئاراس للطباعة والنشر، ارپىل، ۲۰۱۲، ب. ۱۲، ۲۹۷، ۳۳۹.
۱۲۳. عەشپەرەتا سىدى ۋگولى تا سەردەمى سادىق بىو ئىكېوون، دسەردەمى اسادقېدا: بوونە دو عەشپەرەت، سىدى جودا ۋگولى جودا، م.ع
۱۲۴. ل چاپخانا Georg Stilke Verlag ھانىيەچاپكىن، ئاقى ۋى مينا دېرۆكوكا، بېرەۋەرىيەكانى لىتن دا، بېرەرى شەشىندا ھانى، شافىيە، م.ع
۱۲۵. لىتن، قىلھىلە، بېرەۋەرىيەكانى لىتن، ۋەرگىرانى، مەمەد حەمە باقى، لە بلاۋكراۋەكانى ئەكادېمىيەى كوردى، ھەولېر، ۲۰۱۴، ب.۱۵۳.
۱۲۶. المىس بىل، فصول من تاريخ العراق القريب، ترجمه، جعفر الخياط، مطبعة دار الكتب، بيروت، ۱۹۷۱، ب.۱۵۶.
۱۲۷. رامانا مىس بىل ژبەرىستەرى مەزىن، بابەشىخە، م.ع
۱۲۸. دىليو، آر، ھى، سىنتان فى كوردستان، ترجمه: فؤاد جمىل، مطابع دار الجاحظ، بغداد، ۱۹۷۲، ج۱ ب.۴۸، پرتا نوى ژى (ج۱) ل ھەمان سال ۋچاپخانا ھاتىيەچاپكىن.
۱۲۹. سى، جى، ادمودن: كورد و تىرك و عرب، ترجمه، جرجىس فتح اللە، دار آراس للطباعة والنشر، ارپىل، ۲۰۱۲، ب. ۵۶۳ – ۵۶۴.
۱۳۰. ھەرنەو ژۆدەر، ب.۵۱۹، ھەرسى كاغزىن روىت Rouet دكوقارا، الجمعية الآسيوية الملكية دا، ج۷، سال، ۱۸۴۶، ب.۴۸، ھاتىنەبەلاقكىن.
۱۳۱. Hamilton, A. M., Road through Kurdistan-Travels in Northern Iraq, Tauris P. Paperbacks Pub. lishers, New York, 2010, p. 188
۱۳۲. Ibid, p.164.
۱۳۳. Ibid, p. 223-4.
۱۳۴. ەلى سىدو الكورانى، من عمان الى العمادية او جولة فى كوردستان الجنوبية، دار آراس للطباعة والنشر، ارپىل، ۲۰۱۱، ب.۱۱۰.
۱۳۵. خابورى فورانى ژى ھەمە،
۱۳۶. ھنرى قىلە، جنوب كوردستان - دراسة انثروبولوجية، ترجمه، جرجىس فتح اللە، دار آراس للطباعة والنشر، ارپىل، ۲۰۰۱، ب. ۸۰ – ۸۱.

۱۲۷. دھۆك وى دەمى قەزابوو، نزانم چما نقىسىيە، ناحىيە دھۆك! دىبىت مەرەماوى ناحىيا مەركەزى دھۆكىن بىت كو وى سالىن ھەبوو.

۱۲۸. ھىرى فىلىد، ژىدەرى بەرى، ب ۷۹ — ۸۰، ۱۳۹، ۱۵۶.

۱۳۹. دانا آدمز شىمىدت، رحلە الى رجال شجعان في كوردستان، ترجمه، جرجيس فتح الله، دار آراس للطباعة والنشر، اربيل، ۱۹۹۹، ب ۳۷۳.

۱۴۰. دئەسلدا نقىسىيە، نىزى زاخو، ئاشكەرايە شاشيە.

۱۴۱. درىست (ضابط صفا) كوردان كرىە، ئەفسەرىن مامۇستا! ع م

سەروپەرى كارگىرىي دەقەرا بەھدىنان پىشتى سەردەھى مىرگەھا بەھدىنان

موسەدەق توشى

دگەھىشتە مىرگەھا بۇتان، ياكووى وى مىرگەھا
ھەكارى و باشوور زى چىيىن مەقلوب و رووبارى دىجلە
بوون^{۱۱}.

فەكۆلەرەك ئامازە پىن دكەت ژ دەسپىنكا
سەدسالىيا شازى زاپىنىقە مىرگەھا بەھدىنان
سنوورەكى ناسكرى و باوهرىنكرى ھەبوويە كو: ب
رەنگى خىچەكا ئاشوپى بوو ژ ئەسكى مووسىل
بەرەف رۇژھەلاتى رىزىبوو د چىيىن مەقلوب را
دەريازىبوو ھەتا دگەھىشتە لىقارن رووبارى گۆملى،
ئەف خىچا ئاشوپى بەھدىنان ژ ويلايەتا مووسىل
جودا دكر ل ژىرى رۇژھەلاتى ژى رووبارى زىبى مەزىن
(زى بەھدىنان) مىنا خىچەكا ئاشوپى سنوورى
ناقبەرا وى و مىرگەھا سۇران بوو، ئەف خىچە بەرەف
ياكوورى رىزى دبوو د دەقەرا برادوست را دەرياز دبوو
ھەتا ل رۇژھەلاتى دگەھىشتە سنوورى ئىرانى ژ ئالىن
ياكوورى رۇژھەلاتىقە دگەھىشتە مىرگەھا شەمدىنا
و ل ياكوورى ژى دگەھىشتە مىرگەھا ھەكارى، زنجىرا
چىيىن ئورەمارى كو ب چىيىن تىارى دەيتەنىاسىن
سنوورى ناقبەرا ھەردو مىرگەھا بوو. ھندىكە
سنوورى وى بىن ژوورى رۇژناقا و رۇژناقاىە دگەھىشتە

بەھدىنان يان بادىنان ھەردو پەيىف ب يەك رامان
دەين، بۇ وى دەقەرا جوگرافى دەيتەگۆتن يا ژ
سەدسالىيا ۱۳ از قە ھەتا نىقا دووى ژ سەدسالىيا
۱۹ز مىرگەھەك ژى پىنكەھات د ژىدەرىن دىرۇكىدا ب
مىرگەھا ئامىدىن يان مىرگەھا بەھدىنان يان بادىنان
ئامازە پىن دەيتەكرى و گەلەك جاران ژى ب مىرگەھا
ئامىدىن (امارە العمادىة) ھاتىيەناقكرى، يا كرنك
بۇ مە كو مژارا سەرهكىيا ئىنسىكلوپىدىيا پارىزگەھا
دەھۆكى يە، پارىزگەھا دەھۆكى يا نھا ھەتا ئاستەكى
مەزىن ھەمان سنوورى دىرۇكى مىرگەھا بەھدىنان
يان بادىنانە.

يەكەمىن ژىدەرىن ئابىەت ب مىرگەھا بەھدىنان
ھاتىيەنشىسىن دەريارەى جھى مىرگەھى دىبىزىت:
دكەفئە داوييا ژوورى رۇژناقاىن عىراقى رۇژھەلاتى
رووبارى دىجلە. ل ئالىن رۇژھەلات و رۇژناقاىقە خاكى
كۇمارى تركيا سنوورىن وى پىنكەلىن كو دىنە پىشكا
رۇژناقاى ژ ھەكارى يا كەفەن و چىيىن تىارى بىن
سەخت وان ژىكجودا دكەت^{۱۲}.

ژىدەرەك دىبىزىت: مىرگەھا بەھدىنان- بادىنان ل
رۇژھەلاتى دگەھىشتە مىرگەھا سۇران، ل رۇژناقاى

نھايى پارىزگەھا دھۆكى دا نىنە و پارىزگەھا دھۆكى بەھدىنانا بەرى دەستەلاتى ئوسمانى و پىشتى دەستەلاتدارىيا ئوسمانى ب خۇفە دگىرىت.

ل قىرى پىندقىيە بىزىن ل سالا ۱۸۴۲ئى پىشتى شىكەستنا لەشكەرى مىرگەھا بەھدىنان بەرامبەرى لەشكەرى دەولەتا ئوسمانى ل دەفەرا ئىتوتىن (تاخى ئىتوتىن بى - دھۆكى)، ھىزىن بەھدىنان بەرەف پاش قەكشىيان و خۇ ل كەلا نامىدىن ناسىن كر و پىشتى چوار ھەيقىن دوورپىنچىكرنا ئامىدىن دوا مىرى بەھدىنان مىر ئىسماعىل پاشايى دووى خۇ رادەستى لەشكەرى ئوسمانى كر و ب قى رەنگى زىن مىرگەھا بەھدىنان ب داوى ھات و ئەف دەفەرە كەتە ژىردەستەلاتى راستەوخۇيى وبلايەتا مووسل يا ئوسمانى^{۱۱}.

ھەرەك ژىندەر نامازە پىن دكەن د سەردەمى مىرگەھىدا ل وان دەفەرا پىن راستەخۇ ل ژىردەستەلاتى مىرگەھىن چ پىكھاتىن كارگىرى مينا قەزا و ناحىيەيان نەبوون، و د پىرانىيا دەماندا كەسەكى ژ مالبانا مىرىن نامىدىن حوكمدارى ل وان جھان ب تايەت باژىركىن مينا دھۆك، زاخۇ و ئاكرى دكر^{۱۲}. دەفەرىن دى يىن نامازە پىكرى كو ل ژىر دەستەلاتى وبلايەتا مووسل بوون ئەو سەر ب وى وبلايەتى بوون و ل دووف سىستەمى كارگىرىيى وى سەردەمى يىن ئوسمانىيان دەھاننە بىرئەبىرن.

پىشتى نەمانا مىرگەھا بەھدىنان تەقايى دەفەر كەتە ژىر دەستەلاتى راستەوخۇيى وبلايەتا مووسل و ل دووف سىستەمى كارگىرىيى وبلايەتن ھاتنە بىرئەبەرن، ھەزىيە بىزىن ل دووف وى سىستەمى وبلايەتا مووسل ژ سىن سىنچەقان (مىوابان) پىكدھات، سەنتەرى وبلايەتن باژىرى مووسلى بوو، سىن سىنچەق پىكھاتبوون سىنچەقا مووسل امەرگەزى) سەنتەرى وى ژى ھەر ل مووسلى بوو، سىنچەقا شەھەرەزور سەنتەرى وى ل كەركووكى بوو، سىنچەقا سىلمانىي سەنتەرى وى ل سىلمانى بوو، ھەر سىنچەقەكى چەند قەزايەك و ھەر قەزايەكى چەند ناحىيەك ب خۇفە دگىرىن^{۱۳}.

مىرگەھا بۇتان، خالا پىنشىبىابورى و رووبارى ھىزل و چىيىن شەرنەخىن رووبارى دىجلە سنوورى سىروشتىن ئاقبەرا وانە^{۱۴}.

قەكۆلەرەك دى دەرىارەى سنوورى بەھدىنان دىئىت، دەفەرەكا بەرقرەھ ژ باشوورى كوردستانى قەدگىرىت، مينا سىن گوشەكى يە بىكى ل باكوور و سەرى وى ل باشوورى، خىچا سنوورى تركى - عىراقى يىن د ئاقبەرا ھەردو رووبارىن زى ل رۇزھەلاتى و دىجلەى ل رۇزئافاي بىكى سىنگوشە ئانكو سنوورى باكوورى يى بەھدىنان پىكدئىن، ھەردو لايىن سىنگوشەى ژى ل رۇزئافاي رووبارى دىجلە و ل رۇزئافاي رووبارى زى نە، گىرىگىرىن باژىرىن وى ژى زاخۇ و نامىدىن و دھۆك و ئاكرى و بەردەرەش و تلىكىف و قەرەقوش و باشىكىن نە ھەتا كىنارى چەپىن رۇزھەلاتى رووبارى دىجلە قەدگىرىت. ھەمان قەكۆلەر دىاردكەت بەرى كو ل سالا ۱۵۱۶ مىرگەھا بەھدىنان بىكەقىنە ژىر دەستەلاتى دەولەتا ئوسمانى سنوورى وى دگەھىشتە كەلا (الكشاف) خالا گەھىشتا رووبارى زى بۇ سەر دىجلەى، بەلى ل سەردەمى ئوسمانى سنوورى وى ل كىمىن دا ھەتا ژ ئالىن رۇزھەلاتىفە خۇ ل دەفەرا چىيىن يا مووسلى قەگىرى^{۱۵}.

ھەمان ژىندەر نامازە ب كۆمەكا گوند و باژىركان دكەت يىن پىشتى دەستەلاتدارىيا ئوسمانى ل دەفەرى ژ ژىر دەستەلاتى مىرگەھا بەھدىنان دەرەكتىن ھەك قەرەقوش، بەرتەللە، باشىكى و شىخان (عەبىنسىفىن) و ناحيا دىر مەقلوب و گوندىن كىرملىس، بەحرانى، خازر، دىرجى، وانكى، بابىت، بەرتەللە، كەشاف، باسخرە، خەتارى، بىرانە، قەزى كىن، بۇزان، خورسباد، باقوفە، نومەر قامچى، جەراخىن تلىسقوف، باتنايى، شىرفى، سەلامىن، گەرماوا و پىرەستەك^{۱۶}. كو ھندەك ژ فان گوند و باژىركان نھا دكەقنە د ئاف سنوورى كارگىرىيى پارىزگەھا دھۆكى و ھندەك زى دەفەرىن كوردستانى يىن دەرقەى كارگىرىيا ھەرنما كوردستانى نە.

ژ قىن پىنداچوونى دىاردىت كو جوداھىيەك ھەسان د ئاقبەرا دەفەرا بەھدىنان يا دىرۇكى و سنوورى

- قەزا ئامىدىيى، پىشتى نەمانا مىرگەھا بەھدىنان مەلبەندى مىرگەھى ئامىدىيى ۋەك ھەموو باژىركىن دى يىن مىرگەھى كەتە ژىر دەستەلاتى راستەخۇيى دەولەتا ئوسمانى ل دووڧ سېستەمىن كارگىرىن وئ دەولەتى سەرۋەرىن كارگىرىن ئامىدىيى ب قى رەنگى بوويە ۋەك د پەرتووكا (العمادية في مختلف العصور) دا ھاتىبە، پىشتى ژ ئاڧچوونا مىرگەھى ل سالا ۱۲۵۲مىش (۱۸۳۱ز) ئامىدىيى ب ئاڧىن قەزا سەر ب مووسلى بوو، سالا ۱۲۶۵مىش (۱۸۴۸ز) كەتتەبە دگەل وىلايەتا وانى و قەزايەكا سەر ب لىوا ھەكارى يا وئ وىلايەتى بوو ھەتا سالا ۱۲۸۱مىش (۱۸۶۹ز) سەردەمىن والى مەدھەت پاشاي بوويەقە بەك ژ قەزايىن مووسلى، ب قى رەنگى مايە ھەتا سالا ۱۳۰۰مىش (۱۸۸۲ز)، د قى سالىدا جارەكا دى داينەقە دگەل لىوا ھەكارى و ھەتا سالا ۱۳۱۰مىش (۱۸۹۲ز) ب قى رەنگى مايە، د قى سالىدا زقرىقە سەر كارگىرىيا مووسلىن و ب قى رەنگى مايە ھەتا نھا (دەمىن ئمىسىنا پەرتووكى)^(۱۱۱)، ژىدەرەكئ دى ئامازە ب قى چەندى كرىبە كو پىشتى نەمانا مىرگەھى ل سالا ۱۸۴۲ئ ئامىدىيى كەتتەبە سەر مووسلى، پاشتر سالا ۱۸۴۹ئ داينە دگەل وىلايەتا وانى، سالا ۱۸۹۰ ئەڧ قەزايە داينەدگەل وىلايەتا مووسلى، سالا ۱۸۹۳ئ داينە دگەل لىوا كەركووكى، پاشتر ل سالا ۱۸۹۴ئ جارەكا دى زقراندېنەقە سەر لىوا مووسلى^(۱۱۲)، و ب دىژىيا دەمى مايى ژ ژىي دەولەتا ئوسمانى مايە دگەل لىوا مووسلى.

د پەرتووكا جوگرافىا ۋەلاتىن ئوسمانى يا قۇناغا ئامادىيى يا سالا ۱۳۱۸مىش / ۱۹۰۰ز ئامازە ب ئامىدىيى ۋەك بەك ژ قەزايىن لىوا مووسل ھاتتەبە، كو د وئ سالىدا ئەڧ لىوايە (سەنجەقە) ژ شەش قەزايان (ئاكرى، زىبار، دەھۆك، زاخۇ، ئامىدىيى و شىنگال) دگەل قەزا مەلبەندى مووسل پىككەھات^(۱۱۳).

د پەرتووكا ابەھدىنان فى سالنامات وىلايە الموصل

ھەندىكە دەقەرا بەھدىنانە سەر ب سەنجەقا مووسلى (مەركەزى) قە بوو، د دوا سالىن دەستەلاتدارىيا ئوسمانىدا ژ قەزايىن دەھۆك، ئاكرى، زىبار، ئامىدىيى و زاخۇ پىككەھات، ھەردو ناحىيەين (العشائر السبعه) بەردەرەش و شىخان ئەو سەر ب ئاڧەندا قەزا مووسلى بوون كو ئەو ژى ھەر ل باژىرىن مووسلى بوو^(۱۱۴).

ھەمان ئەڧ سەرۋەرىن كارگىرى پىشتى نەمانا حكۇمەتا ئوسمانى ھاتتەبەقەگۇھاستىن بو حكۇمەتا شاھىيا عىراقى، د بەكەمىن پىككەھاتا كارگىرىيا سەردەمىن حكۇمەتا عىراقى ژ ئالىن ۋەزارەتا ئاڧخۇيا عىراقىقە ھاتتەبەراگەھاندن ھەيكەلى كارگىرىين دەقەرا بەھدىنان ب قى رەنگى بوو:

- قەزا مووسل ناحىين، شىخان و عەشائىرسەبە
- قەزا ئاكرى ناحىين، سورچى و زىبار
- قەزا دەھۆك، نىن ناحىيا مزوورى
- قەزا ئامىدىيى ناحىين، نىرۋەورىكان، بەروارى بالا، دۇسكى

- قەزا زاخۇ ناحىين، سەندى و گولى^(۱۱۵)
 ئەقە ئەو پىككەھاتىن كارگىرىين دەقەرا بەھدىنان بوون يىن ژ دەولەتا ئوسمانى بو دەولەتا نوويا عىراقى ماين، ئسەرى ئەڧ قەزا و ناحىيە بەكەنگى ھاتتەبەدامەرزاندن...؟ سەنور و پىككەھاتىن وانىن كارگىرى و ژىياتىيا وان د چاوا بوون...؟ نھا دئ ل بەرسما فان پىرسىاران گەرىن، بو قى مەرەمى ژى دى قەكۇلىنىن ل سەر چوار پىشكان دابەشكەين، پىككەھاتىن سەردەمىن ئوسمانى، پىككەھاتىن سەردەمىن حكۇمەتا شاھىيا عىراقى، پىككەھاتىن سەردەمىن كۇمارى و دئ ب سەردەمىن حكۇمەتا ھەرىما كوردستانى ب داوى ئىينىن.

- پىككەھاتىن كارگىرىين سەردەمىن ئوسمانى، بو قى مەرەمى و د قى قۇناغىدا پىدقەبە ھەر قەزايەكىن جودا ژ يا دى بگىرىن، ژ بەركو د قى سەردەمىدا ھەر قەزايەكىن پىككەھاتەك جودا و پىگىرىبەك و ژىياتىيەك جودا ژ يا دى ھەبوو، لەوما ژى دئ ب قەزا ئامىدىيى دەسپىكەين:

سالنامىن ويلايهتا مووسل يىن سالين ۱۳۲۵مش/۱۹۰۷ز و ۱۳۳۰مش/۱۹۱۲ز داکوگىن ل سەر وى چەندى دكەن كو پىنج ناحيه سەر ب قەزايان نامىدىن قە بوون وەك پىنشىر نامازە پىن ھاتىيەكەرن ۲۶۶ گوند سەر ب وان ناحيان و مەلبەندى نامىدىن قە بوون، مەزترىنى وان ناحيان ناحيا داودىن بوو ۱۳۵ گوند بوون و بچوگىترىنى وان رى ھەردو ناحيىن بەروارى ژىرى و نىرۈە بوون كو ھەريەك ژ وان ۳۵ گوند ھەبوون^{۱۱۸}، د ئەنجامدا ئەم دكارىن بىزىن د قۇناغا ناقيەرا ۱۸۴۴-۱۹۱۴ و دەسپىكرنا شەرى جىھانىن ئىكى، نامىدىن قەزايەكا سەر ب لىوا مووسل يا ويلايهتا مووسل بوو پاشتر بۇ دەمى نىزىكى ۴۰ سالان سەر ب لىوا ھەكارى يا ويلايهتا وانى بوو، پاشتر زقرىە قە سەر لىوا مووسل يا سەر ب ويلايهتا مووسل و بۇ دەمى سالەكى ژى دايە دگەل لىوا كەركووك يا ويلايهتا مووسلى و ب درىزىيا قى قۇناغى پىنج ناحيه دگەل ناحيا مەلبەندى ئانكو نامىدىن ھەبوون و د قۇناغا درەنگىردا ھەردو ناحيىن رىكان و نىرۈە دايە دگەل يەك و ناحيا بەروارى ژىرى ژى دايە دگەل ناحيا مەلبەندى نامىدىن ل قىرى پرسىيارەك دەيتەكەرن كەنگى نامىدىن بوويە قەزا...؟ ل دووف ژىدەرتىن بەردەست پىشىر نەمانا مىرگەھا بەھىدان ل سالان ۱۸۴۴ئى د ناقيەرا بۇ برىقەبىرنا كارووبارىن نامىدىن دامەزاندېنە، ل سالان ۱۸۵۱ئى بوويە قەزا و يەكەم قائىمەقامى وى خەندان پاشا بوو، خەلكى نامىدىن دژى وى سەرھەلداينە و حكۇمەتا ئوسمانى ناچار بوويە ئىكى دى ل شوونا وى ب ناقى شوكرى بەگ دامەزاندېيە و ھىزەكا مەزنا جەندىرمان دايە دگەلدا داکو دەستەلانى راستەوخۇيىن ئوسمانى ل وىرى ب سەپىنىت^{۱۱۹}،

د ژىدەراندا ب بەرھەھى نامازە ب دىرۇكا دامەزانداندا ناحيىن دەقەرا بەھىدان نەھاتىيەكەرن، تىن د بەرتووكا اجوگرافىيا وەلاتىن ئوسمانىدا، نامازە

العثمانية)دا ھەمان زانىارى دوبارە بوويە قە و ئەو چەند لى ھاتىيەزىدەكەرن كو ل دووف سالناما ويلايهتا مووسلى يا سالان ۱۳۲۵مش/۱۹۰۷ز نامىدىن قەزايەكا پە ئىك بوو و دەھمان دەمدا زاخۇ قەزايەكا پە دو و ئاكرى و دھۆك پە سى بوون^{۱۲۰}، ھەندى پەيوەندى ب پىكھاتا كارگىرىيا قەزا نامىدىن قە ھەي، د ناقيەرا ۱۲۵۲مش نەمانا مىرگەھا بەھىدان ھەتا سالان ۱۳۱۰ مش قەزا نامىدىن ژ پىنج ناحيەيان پىكھەت ھەو ژى، ناحيا مەلبەندى نامىدىن، ناحيا بەروارى بالا مەلبەندى ناحيىن ل كانى ماسى بوو، ناحيا بەروارى ژىرى وەك د ژىدەرىدا ھاتى ل داويىن دايە دگەل ناحيا مەلبەندى نامىدىن، ناحيا نىرۈە مەلبەندى وى ل گوندى بىيۇ بوو و ناحيا رىكان بوو بەلى دگەل نىرۈە كرىنە ئىك، د ھەمان ژىدەردا ھاتىيە، نىرۈە ەشىرەتەك (قىبىلە) بوو و رىكان ەشىرەتەك (قىبىلە) بوو، ناقى ھەردو ەشىرەتان دانە ناحيان، ب قى رەنگى رىكان ناحيەك بوو و نىرۈە ناحيەك پاشتر بوونە ئىك ناحيە ب ناقى نىرۈە رىكان^{۱۲۱}، وەك ژ سالناما ۱۳۲۷مش/۱۹۰۹ز ھاتىيە قەگۇھاسىتن نامىدىن ژ پىنج قەزايىن داودىن، بەروارى بالا، بەروارى ژىرى، رىكان و نىرۈە پىدھەت^{۱۲۲}، ژىدەرەكى دى ب ھەمان شىۈە و بۇ ھەمان قۇناغ نامازە ب ناحيىن قەزا نامىدىن كرىيە و ناحيا داودىن ژى لىن زىدەكرىيە و ھژمارا گوندىن ھەريەك ژ وان ب قى رەنگى دىاركرىيە^{۱۲۳}،

مەلبەندى قەزايىن	۴۳ گوند
بەروارى بالا	۶۱ گوند
بەروارى ژىرى	۳۵ گوند
رىكان	۵۷ گوند
نىرۈە	۳۵ گوند
داودىن	۱۳۵ گوند
ھەمى	۳۶۶ گوند

سلىقانىيى سىر ب قەزا زاخۇ قە بوو، د سالناما ۱۳۱۰ / ۱۸۹۱ز ئەف چەندە دىبارە بوويەقە و دگەندا گۈتتېيە كو زاخۇ قەزاىەكا پلە دو بوو، بەلن ل سالناما ۱۳۱۲مىش / ۱۸۹۴ز ھاتتېيە ئەو ناحىيەيا سىر ب قەزا زاخۇقە ناحىيا سىندى گولى يە، و ناحىيا سىندى گولى ل ساللا ۱۸۹۲ئى كو د وئ قۇناغىدا سىر ب سىنچەقا ھەكارى قە بوو جارەكا دى دگەل قەزا زاخۇ ھاتتېيەقەگىردان، بەلى د سالناما ۱۳۲۵مىش / ۱۹۰۷ و ۱۳۳۰مىش / ۱۹۱۲ز ئامازە ب دو ناحىيەيان سىندى گولى و سلىقانىيى ھاتتېيەگىر كىو سىر ب قەزا زاخۇ قە بوون^(۱۴۱)، د دوا سالنامەدا ئانكو سالناما ۱۳۰۰مىش / ۱۹۱۲ز ئامازە ب ھندى كرىيە كو ۱۰۹ گوند سىر ب باژىركىن زاخۇ و ناحىيا سلىقانىيى ۷۲ گوند سىر ب ناحىيا سىندى گولى بوون^(۱۴۲)، د ئەنجامدا ئەم دكارىن بىژىن زاخۇ ژ ساللا ۱۸۱۴ يان ۱۸۱۷ئىقە قەزاىەكا سىر ب لىوا مووسىل قە بوو و تىن دو ناحىيا ب ناقتى سىندى گولى و سلىقانىيى ھەبوون و ئانكو سىرانتسەرى قەزاىى ۱۸۱ گوند بوون و ئەف سىرەمرە ھەتا داوييا دەستەلاتى ئوسمانى يا بەردەوام بوو.

- قەزا دىھۆكىمى، دىھۆكىمى مېنا باژىركىن دەقەرىن دى يىن مىرگەھا بەھدىنان ژ ساللا ۱۸۴۱ئىقە راستەوخۇ كەتە ژىر دەستەلاتى ويلايەتا مووسىل يا دەولەتا ئوسمانى ل دووفا بەلگەنامەكا ساللا ۱۸۵۰ئى د قىن سالىندا دىھۆكىمى ناحىيە بوو^(۱۴۱)، د قەكۆلىپىن دىتەردا ژى ئامازە ب وئ چەندى ھاتتېيەگىر كىو ل ساللا ۱۸۵۰ئى دىھۆكىمى بوويە ناحىيە^(۱۴۷)، ل ساللا ۱۲۹۰مىش / ۱۸۷۳ز بوويە قەزاىەكا سىر ب لىوا (سىنچەقا) مووسىل^(۱۴۸)، ئەقە يا بەرەلەقە ل جەم ھەموو وان كەسان يىن قەكۆلىپىن ل سىر مېژووا كارگىرىيا دىھۆكىمى كىرەن، بەلن د ژىندەرەكى قىن داويى دەست مە كەتى ھاتتېيەدىباركىن كو، دىھۆكىمى ساللا ۱۸۵۵ئى قەزاىەكا سىر ب ويلايەتا وانى و ساللا ۱۸۶۱ئى قەزاىەكا سىر ب ويلايەتا مووسىل بوو^(۱۴۹)، ب قىن چەندى ب قەزا بوونا

ب ھندەك ژ وان ھاتتېيەگىر كىرەن ۋەك: ناحىيا داويىن ساللا ۱۸۷۹، ناحىيا بەروارى ۱۳۲۸مىش / ۱۹۱۰ز، د جەھەكى دى يىن ھەمان ژىندەرەدا ئامازە ب مەشپەرەتا بەروارى ژوورى ھاتتېيە كىرەن كو ساللا ۱۸۵۵ئى ناحىيەكا سىر ب قەزا مەلبەندى (مەركەزى) مووسىل يىن سىر ب ويلايەتا وانى قە، ناحىيا رىكان ساللا ۱۸۷۹ و ناحىيا نىزۋە ساللا ۱۸۷۹ئى ھاتتېيەدامەرزاندن، ھەمان ژىندەرە ئامازە ب دو ناحىيەيىن دى يىن قەزا ئامىدىن كرىيە ئەو ژى ناحىيا نىھىلى و ناحىيا سىنە نە كو ل ساللا ۱۸۵۵ئى بوويىنە ناحىيە وى دەمى ئامىدىن سىر ب ويلايەتا وانى بوويە يىنى كو ئامازە ب مەلبەندى وان دو ناحىيەيان و ساللا ھەلوەشاندىنا وان بەدەت^(۱۴۰)، ۋەك پىنشتەر ئامازە يىن ھاتتېيەگىر كىرەن ئامىدىن د ناقتىرا ۱۸۴۹ - ۱۸۹۰ئىدا سىر ب ويلايەتا وانى بوويە^(۱۴۱)، پىر سەلماندنا بوونا قان دو ناحىيەيان دى مە نىزىكى ساللا ۱۸۵۶ئى كەت كو پىنشتەر مە ۋەك ساللا دامەرزاندنا قەزا ئامىدىن دىباركىيە.

- قەزا زاخۇ، زاخۇ ژى يەك ژ باژىركىن گىرگىن سىر ب مىرگەھا بەھدىنان بوو، پىشتى ئەمانا مىرگەھى ل ساللا ۱۸۴۲ئى راستەوخۇ كەتتېيە ژىر دەستەلاتى دەولەتا ئوسمانى، ژىندەرەن بەردەست ئامازە نەكرىيە سەروپەرى كارگىرىن ل سالىن بەراھىن يىن دەستەلاتىدا راسىتەوخۇيا دەولەتا ئوسمانى، ل دووفا جوگرافىيا ئوسمانى زاخۇ د ناقتىرا ۱۸۵۲ - ۱۸۵۴ئى سىنچەقەكا (لىوايەكا) سىر ب ل ئىالەتا ھەكارى بوويە، ل ساللا ۱۸۱۷ئى بوويە قەزاىەكا سىر ب مووسىل يا ويلايەتا بەغدا^(۱۴۱)، بەلن ژىندەرەن قىن داويىن ل جەم مە ھاتتېيەنقىسىن پىكھاتىنە ل سىر ب وئ چەندى كو زاخۇ ل ساللا ۱۸۱۴ئى بوويە يەكەيەكا كارگىرى ب پىلا قەزاىى و سىر ب لىوا مووسىل يا ويلايەتا مووسىل يا ئوسمانى^(۱۴۲)، ھندى پەيوەندى ب سەروپەرى وئ يىن كارگىرىقە ھەمى ل دووفا سالناما ويلايەتا مووسىل يا ساللا ۱۳۰۸مىش / ۱۸۹۰ز تىن ناحىيەك ب ناقتى ناحىيا

دەۋرى ۱۸ سالان دەپتە پىش زى وى مېزۇوى با
 ھەتا نھا مە دزانى و دى بىتە بەك زى بەكەمىن
 باۋىرگىن بەھدىنان بووینە قەزا. ھىندى پەيوەندى
 ب پىكھانا كارگىرىيا دەۋرى قە ھەى ل دوۋف
 سالناما ۱۳۲۵مىش/۱۹۰۷-۱۹۰۸ز دەۋك قەزايەكا
 پلە سى بوو و ل دوۋف سالناما ۱۳۳۰مىش/۱۹۱۱-
 ۱۹۱۲ز تىن ناحىەك سەر ب دەۋكى قە بوو ئەو
 زى ناحيا مزوورى بوو كو مەلبەندى وى ل ئەترىش
 بوو. ل ساللا ۱۳۱۲مىش/۱۸۹۴-۱۸۹۵ز ۹۰ گوند
 ۱۰ ز وانا د نەئافكارى بوون سەر ب دەۋكى و
 ۱۳۰ گوند ز وانا ۲۵ گوندىن بەرداى سەر ب ناحيا
 مزوورى بوون. ل دوۋف سالناما ۱۳۳۰مىش/۱۹۱۲ز
 ۹۰ گوند سەر ب مەلبەندى قەزا دەۋكى بوون
 و ۱۱۹ گوند سەر ب ناحيا مزوورى بوون^(۳۱). ل
 قىرى پىدقىبە بىزىن ۱۰۰ سالنامان نامازە پىكرى
 ناحيا مزوورى زى ناحيىن مەزىن بوو و د شىاندايە
 ۱۰۰ قەزايەكى بىت، دىقت وى چەندى زى بىزىن
 ۱۰۰ ۱۰۰ زىدەرەك ب قەگوھاستىن زى بەلگەنامەكا
 ساللا ۱۸۵۰ئى دىباردەكەت ناحيا مزوورى ل نىقا
 سەدسالىيا نوزدى قەزا بوو د دەمەكىدا د ھەمان
 دىرۇكىدا دەۋك ناحىە بوو^(۳۱).

ھىندى پەيوەندى ب ناحيا مزوورى ئەترىش
 قە ھەى ھاتىبەگۈتەن كو ل ساللا ۱۸۷۹ئى
 ھاتىبەدامەززاندىن^(۳۲). بەلى چ زىدەر يان
 بەلگەنامەكا ب ھىز نىنە مە ل قى چەندى
 پىشت راستكەت. بەلى پىشتگەرم ب بۇچوونىن
 چووىى ئەم دكارىن بىزىن مزوورى ئەترىش) ل
 سالىن پىنجىيان زى سەدسالىيا نوزدى ناحىە بوو
 و دوور ئابىنىن دگەل ب قەزابوونا دەۋكى ئەو زى
 بىتە ناحىەيا ئىكەنەيا سەر ب قەزا دەۋكى، و
 دەۋك مايە ب تاكە ناحيا خۇ ناحيا مزوورى ھەتا
 دامەززاندا حكۇمەتا عىراقى ۱۰۰ پىشتەر نامازە
 پى ھاتىبەكەن^(۳۳).

- قەزا ئاكرى، ئاكرى زى مينا باۋىرگى و دەفەرىن دى بىن
 بەھدىنان پىشتى نەمانا مىرگەھى راستەوخۇ
 كەتتەبە زىر دەستەلاتى ئوسمانى، و زى بەر نىزكىيا

وى زى باۋىرگى مووسلى سەر ب لىوا سەنتەرى
 مووسلى بوو، دەرپارەى دامەززاندا قەزا ئاكرى ئەوا
 ھەتا دەمەكى نەدوور دەھاتەزائىن، ئاكرى ل ساللا
 ۱۸۷۷ئى بوو قەزا^(۳۴). بەلى د بەلگەنامەكىدا
 د نەف نەرشىفى مالا مفتىن ئاكرى ھاتىبەدىن
 دىباردەيت كو ل ساللا ۱۲۷۰مىش/۱۸۵۳ز ئاكرى
 قەزا بوو^(۳۵). ھەرۋەسەن ھەلبەستەكا ب
 زمانى تىركىيا ئوسمانى زى ئالىن مفتىن ئاكرى
 عەبدولرەھمان (خاكى ئاكرەبى) ھاتىبە
 نقىسىن ل ساللا ۱۲۸۹مىش/۱۸۷۲ز بىخىرھاتا
 قائىمەقامى ئاكرى سلېمان نەلەومەرى دكەت.
 ھەرۋەسەن ھەلبەستەكا دى يا ھەمان شاعىرى ل
 ساللا باشىر بىخىرھاتا قائىمەقامى نوو ھەسەن
 ئەفەندى دكەت^(۳۶). يا پىتر مە ل قى چەندى
 پىشتراستدكەت، د نەف جوگرافىا وىلايەتىن
 ئوسمانىدا ئاكرى سەردەمەكى سەر ب لىوا
 مووسلى يا وىلايەتا بەغدا بوو^(۳۷). ئانكو د وى
 قۇناغىندا مووسلى لىوايەكا سەر ب بەغدا بوو و
 نە ئەو ب خۇ وىلايەت بوو، د زىدەرەندا زى ھاتىبە
 كو زى نىقا سەدسالىيا نوزدى زابىنى ھەتا ساللا
 ۱۸۷۹ئى لىوا (سەنجەق)يەكا سەر ب وىلايەتا
 بەغدا بوو^(۳۸). د ئەنجامدا ئەم دكارىن بىزىن ل
 دەسپىنكا سالىن پىنجىيان زى سەدسالىيا نوزدى
 ئاكرى قەزايەكا سەر ب لىوا مووسلى بوو و ب
 قى رەنگى ئاكرى بەك زى دو باۋىرگىن بەھدىنانە
 بىن بەرى بىن دىتر بووینە قەزا.

ھىندى پەيوەندى ب پىكھانا كارگىرىيا قەزا ئاكرى قە
 ھەى د سالناما وىلايەتا مووسلى يا ساللا ۱۳۰۸مىش/
 ۱۸۹۰ز دا ھاتىبە قەزائى تىن ناحىەك ھەيە ئەو زى
 ناحيا (العشائر السبعه)يە، ھەرۋەك دىبار دىبىت
 د نەقىبەرا ساللا ۱۸۹۰-۱۹۱۲ئىدا ناحيا (العشائر
 السبعه) زى قەزا ئاكرى ھاتىبەقەمەندان و داپنە
 دگەل قەزا مەلبەندى يا مووسلى، لەوما د
 سالناما ۱۳۳۰مىش/۱۹۱۲ز نامازە ب دو ناحىەيان
 ھاتىبەكەن ئەو زى ناحيا سورجى و زىبارن^(۳۹). ل
 دوۋف سالناما ۱۳۳۰مىش/۱۹۱۲ز ۸۷ گوند سەر

نوزدېفە زىبار ناحىەكا سەر ب قەزا ئاكرى بوو، پىشتى ھەلۋەشاندا قەزا زىبار ناحىا شىروان و مزوورى ژوورى دگەل قەزا رەواندزى ھاتىبەگىردان و ناحىا زىبار كو سەنتەرى وى گوندى بىرەكەپرا بوو ل دووڤ سالناما ۱۳۲۵مىش/۱۹۰۷ز و ۱۳۳۰مىش/۱۹۱۲ز زقرىبەفە سەر قەزا ئاكرى^{۱۲۷}. ب قى رەنگى زىبار قەزا زىبار د نابقەرا سالا ۱۸۷۸- ۱۹۰۷ئى ئانكو دەوربەرى ۲۵ سالان فەكەشاپە و د وى قۇناغىدا ۸۰ گوند سەر ب ناحىا زىبار و ۲۶ گوند سەر ب ناحىا شىروان و ۳۹ گوند سەر ب ناحىا مزوورى ژوورى بوو^{۱۲۸}. ئانكو تەقايى گوندى قەزا زىبار ۱۸۵ گوند بوون.

دوا دەقەرىن نھا سەر ب كارگىرىيا پارىژگەھا دەھۆكى قە و د قۇناغا نابقەرا ۱۸۹۲- ۱۹۱۴ئى وەك دو ناحىان راستەوخۇ سەر ب قەزا مەلبەندىيا مووسلى قە بوون قەزا شىخان و قەزا بەردەرەش بىن نھان^{۱۲۹}. ھندىكە شىخان (عین سقنى) يە ل سالا ۱۸۷۹ئى ناحىەكا سەر ب قەزا مەلبەندىيا مووسلى قە بوو^{۱۳۰}. ھەروەسان بەردەرەش سەنتەرى ناحىا (عشائر السبعة) بوو و ئەف ناحىە ل سالا ۱۸۹۰ئى ھاتىبەدامەزراندن و ئەو زى سەر ب قەزا مەلبەندىيا مووسلى بوو^{۱۳۱}. ھەردو ناحىە ل سالا ۱۳۲۷مىش/۱۹۰۹ز زى سەر ب قەزا مووسلى بوون^{۱۳۲} و ھەروەك خۇ سەر ب قەزا مەلبەندىيا مووسلى ماينە و ھىچ گۆھرىنەك ب سەردا نەھاتىبە ھەتا پىشتى دامەزراندنا حكوۋەتا شاھىيا عىراقى ھەروەك ۱۵ ئوكتوبەرا ۱۹۲۲ئى د بىيانا وەزارەتا ناخۇيا عىرقىدا ھاتى.

- پىكھاتىن كارگىرىين بەردەھى حكوۋەتا مەلكىيا عىراقى:

د قى قۇناغىدا كو ز سالا ۱۹۲۱- ۱۹۵۸ئى چەند گۆرىنن دىترىن كارگىرى ل قى دەقەرى رووداينە، لى يا جھى سەرنجى ئەو د دىرژىيا قى قۇناغىدا سەرانسەرى دەقەر د سنوورى كارگىرىيا لىوا مووسلى دا بوويە، زىلى گۆھرىنەكا كىم كو د

ب مەلبەندى قەزايى ئاكرى و ۴۵ سەر ب ناحىا سورچى و ۷۲ سەر ب ناحىا زىبار بوون، سەرچەم ۲۰۴ گوند بوو^{۱۳۳}. ھەتا دەسپىنكا دامەزراندنا حكوۋەتا عىراقى ل سالا ۱۹۲۲ئى قەزا ئاكرى تى خۇدى دو ناحىەيان (سورچى و زىبار بوو^{۱۳۴}). ھندىكە ناحىا سورچى يە تى ناقى وى د سالناما سالا ۱۳۳۰مىش/۱۹۱۲ز دا ھاتىبە بەلى د سالناما ۱۳۲۷مىش/۱۹۰۹ز دا ناقى وى نەھاتىبە^{۱۳۵}. ئەفە زى وى چەندى دىاردكەت كو دامەزراندنا ناحىا سورچى بۇ دەوربەرىن سالا ۱۹۱۰ئى دزقرىتەفە.

- قەزا زىبار پىشتى دەسپىنكرنا دەستەلاتى راستەوخۇيى ئوسمانى ل دەقەرا بەھدىنان چەندىن جازان نامازە ب زىبار وەك قەزايەكا سەرىخۇ و زىبار وەك ناحىە ھاتىبەگىردن. ل نىقا دووئ ز سەدسالىيا نوزدى زىبار ناحىەكا سەر ب سىنجەق (لىوا) مووسلى بوو^{۱۳۶}. ل ۱۲ شەعبانا ۱۲۹۵مىش پىشتىياز گۆھرىنا ناحىا زىبار بۇ قەزايى ژئالىي جقاتا كارگىرىيا وىلايەتا بەغدافە ھاتىبە بلندكرن بۇ جقاتا شورا يا ئوسمانى، وان زى پىشتىياز بلندكرىيە بۇ سەرۆكومزىران (صدر الاعظم) و وى زى بلندكرىيە بۇ سولتانى ئوسمانى لى ل ۱ موحەرەما سالا ۱۲۹۶مىش/۲۶ كانوونا ئىكى ۱۸۷۸ز رەزامەندى ل سەر پىكھىنانا قەزا زىبار دىار كرى^{۱۳۷}. ب قى رەنگى دامەزراندنا قەزا زىبار بۇ رۇژا ۲۶ كانوونا ئىكى ۱۸۷۸ئى دزقرىتەفە. قەزا زىبار ژ ناحىا زىبار و ناحىا شىروان ھاتىبەپىكھىنان، ھەزىيە بىزىن ناحىا شىروان ھەتا وى دەمى دو بەش بوو: شىروانا ژوورى سەر ب قەزا رەواندزى يا سىنجەقا (شەھەرەزور) كەركووكى بوو و شىروانا زىرى سەر ب قەزا ئاكرى يا مووسلى بوو^{۱۳۸}.

د سالنامىن وىلايەتا مووسلى يا ئوسمانىدا ز بەكەمىن سالنامە ل سالا ۱۳۰۸مىش/۱۸۹۰- ۱۸۹۱ز ھەتا سالناما سالا ۱۳۲۵مىش/۱۹۰۷- ۱۹۰۸ز نامازە ب زىبار ھاتىبەگىردن وەك قەزايەكا سەر ب لىوا مووسلى قە^{۱۳۹} و بەرى وى زى ھەر ژ نىقا سەدسالىيا

سنوورئ قەزا ئاكىرى دا روودايە و ھندەك زئى كەتتېيە سەر لېوا ھەولئىرى (ئەربىلىن)، ھەروەسان د فئى قۇئاغئى ھزرا ب پارىژگەھكرنا دھۆكى ھاتتېيەپنئش. بۇ پتر رۇھنكرنا گۆھرىنئىن د فئى قۇئاغئىدا رووداين، دئى ھەربەكەبەكا كارگىرى جودا ژ با دى بەرجاقكەپن و ب ھەمان ئىنوئ قۇئاغا پئشتر دئى ب قەزا ئامىدىن دەسپىنكەپن.

- قەزا ئامىدىن، ل دەسپىنكا دامەزراندنا حكۇمەتا شىھىيا (مەلكىيا) عىراقى ۋەك د ژئدەرى قەرمىن عىراقى (الوقائع العراقية) دا ھاتى قەزا ئامىدىن ژ ناحىين ئىروەرتكان، بەروارى بالا و دۇسكى پىنكەھات^{۱۸۳}، بەلى پەرتووكا جوغرافى يا خواندنگەھئ عىراقى يا ۋى سەردەمىدا ھاتتېيە قەزا ئامىدىن پىنج ناحىيە بەروارى بالا، بەروارى ژئرى، ئىروە، رىكان ھەنە، ۳۱۱ گوندن، ۴۳ سەر ب باژىركى ئامىدىن قە، ۶۱ سەر ب ناحىيا بەروارى بالا، ۲۵ سەر ب ناحىيا بەروارى ژئرى، ۵۷ سەر ب ناحىيا رىكان ۳۵ سەر ب ناحىيا ئىروە و ۱۲۵ سەر ب ناحىيا داودىن قە^{۱۵۱}. ئەقە ھەمان ئەو زانىارىيەنە پىن د سالناما ۋىلايەتا مووسلىن يا سالا ۱۳۲۰مئش/ ۱۹۱۲ز دا ھاتىن، پئشتر مە ئامازە ب ژئدەرەكى كر كو ناحىيا بەروارى ژئرى داينە دگەل مەلبەندئ قەزائى ئامىدىن و ناحىيا رىكان و ئىروە داينە دگەل ئىك ب فئى رەنگى ئىن سئ ناحىيە دىمان^{۱۵۰}، ئەقە ھەمان ئەو سئ ناحىيەنە پىن ژئدەرى قەرمىن عىراقى ل دەسپىنكا دامەزراندنا دەولەتا عىراقى دا ئامازە پىكرى، ل قىرى ھندى پەيوەندى ب ناحىيا داودىن و ناحىيا دۇسكى قە ھەي، ژ سالناما سالا ۱۱۳۲۵مئش/ ۱۹۰۷ز- سالناما ۱۳۲۰مئش/ ۱۹۱۲ز ناحىيەك سەر ب قەزا ئامىدىن قە ھەيە ب ئاقى ناحىيا داودىن^{۱۵۱}، بەلى ئەقە ناحىيە ھىژ كەفئترە و دامەزراندنا ۋئ قەگەرىتەقە سالا ۱۸۷۹ز، ۋەك ديار بووى د دوا سالناما ۋىلايەتا مووسلىن يا سالا ۱۹۱۲ز ئاقى ناحىيا داودىن ھاتتېيە، ھەروەسان د دابەشكرئىن كارگىرىن ۋىلايەتا مووسلىن پىن

سالا ۱۹۲۱ز ب قەگەھاسئىن ژرۇزناما (الموصل) ھزمارا ۲۵ شىمانا ۱۹۲۱ز ئاقى ناحىيا داودىن ۋەك ناحىيەكا سەر ب قەزا ئامىدىن ھاتتېيە و پئشتر دامەزراندنا حكۇمەتا شىھىنى يا عىراقى ل تەباخا ۱۹۲۱ز د بەكەم ژئدەرى قەرمىن ئامازە ب پىنكەھاتا كارگىرىيا لېوا مووسلىن يا سەردەمئى حكۇمەتا عىراقى كرى ئاقى ناحىيا دۇسكى ل شوبىنا ناحىيا داودىن ھاتتېيە و ھەر سەر ب قەزا ئامىدىن بوويە پىن كو ئامازە ب سەنتەرى ناحىيا دۇسكى بكت.

د ئەنجامدا ئەم دكارىن پىژىن دگەل دەسپىنكا دامەزراندنا حكۇمەتا عىراقى و دياركرنا پىنكەھاتا ۋئ يا كارگىرى ناحىيا دۇسكى شوبىنا ناحىيا داودىن گرتتېيە، ھەزىيە پىژىن د فئى پىنكەھاتىدا ھەموو ناحىين بەھدىتان ب ئاقىن عەشىرەتان ھاتىنەئاقكرن، ل قىرى پرسىيارەك دئى دەنتەپنئش ئەرى ئەقە ناحىيەيا دۇسكى (داودىن يا پئشتر) كەنگى ژ قەزا ئامىدىن ھاتتېيەقەتەندن و داينە دگەل قەزا دھۆكى و ئەقە ناحىيەيا دۇسكى يا نھا ب مانگىش دەنتەئىياسىن بەردەوامىا ھەمان ۋئ ناحىين يە...؟ د بەرسىفئىدا دئى پىژىن ژئدەرەك يان بەلگەنامەيەك ل بەر دەست نىنە بەرسىفەكا قەبىر و گومان ئىدا نەي ل سەر قئ پرسىيارى بدەت، ئىن ھاتتېيەگۆتئ ناحىيا دۇسكى (مانگىش) يا نھا ل سالا ۱۹۲۷ز ھاتتېيەدامەزراندن^{۱۵۷}، د ئەنجامدا ئەم دكارىن پىژىن قۇئاغا قەگەھاسئىنا ناحىيا دۇسكى يا سەر ب ئامىدىن قە بۇ سەر دھۆكى د ئاقبەرا ۱۹۲۲- ۱۹۲۷ز ئىدا بوويە و چەند ئامازەيەك ھەنە كو د فئى قۇئاغئىدا ھندەك ئالوگور د نەخشىن كارگىرىن دەقەرئىدا ھاتتېنەكرن، بۇ نموونە ل چرىا دووى ۱۹۲۳ز بىرار ھاتتېيەدان چەند گوندەكئىن سەر ب قەزا دھۆكى ژ ۋئ قەزائى پىنەقەتەندن و بدەنە دگەل قەزا ئامىدىن ئەوژى گوندىن، كانىكا، مېلبىركان، اشكىران، بىركان، شىلىمىيا، كورەماركىن، سەبىدافا، ئاشاۋا، كازىكا، سىتئىك،

گوندىك و سياره تويكا و پىنتى وان ب دەمەكى كورت چەند گوندىكىن دى ژ قەزا دەۋكى ھاتىنە قەتەندىن و دايىنە دگەل قەزا ئامىدىن ئەۋزى گوندىن؛ يىناۋە، باردىن، ئىكمالە، كورمارك و بار بانسك^{۱۵۸}، ھەرۋە سان د پروسا سەرژنوۋ رىكخستنا بەكەيىن كارگىزىن لىۋا مووسلى دا يال كانوونا موۋى يا ۱۹۲۶ ئى ھاتىبە ئەجمامان ناحيا دۇسكى بەك ژ وان ناحيان بوۋىە يىن ئەف سەرژنوۋ رىكخستىنە ژىكرتى^{۱۵۹}.

ئەف گۇھارتنا گوندىن ژ قەزا دەۋكى بۇ سەر قەزا ئامىدىن و سەرژنوۋ رىكخستنا بەكەيىن كارگىزىن مووسلى دەرگەھەكى ل بەر مە قەدكەت كو بىزىن د ئاقبەرا ئانكو ۱۹۲۳-۱۹۲۵ ئى ناحيا دۇسكى يا ئامىدىن ھاتىبە ھەلۋەشاندىن و دايىنە دگەل قەزا دەۋكى، ژ بەركو ئەف گوندىن ئامازە پىكرى نىزىكىتىن گوندى بوون بۇ ناحيا دۇسكى (داۋدىن) يا كەش و سەر ب وئ قەبوون، دەمى ئەف ناحىيە ژ ئامىدىن ھاتىبە قەتەندىن و دايىنە دگەل قەزا دەۋكى و مەلبەندى وئ ژ داۋدىن ھاتىبە قەگۇھاستىن بۇ مانگىشىن گوندىن ئاقبىرى زفراندېنە قە سەر قەزا ئامىدىن، ديارە د قى قۇناغىدا گورانكارى د سنوورىن قەزا و ناحىيەيىن دەقەرىدا ھاتىنە كىرن و ھندەك سنوورىن نوو بۇ وان ھاتىنە دەسنىشانكىرن، ھەرۋەك ل دەسپىكا ۱۹۲۴ ئى سنوورىن ئاقبەرا قەزا ئاكرى و ئامىدىن ھاتىنە چەسپاندىن و بىرارا ب قەزا كىرنا شىخان و دوپارە ب قەزا كىرنا زىبار ھاتىنە دان^{۱۶۱}، ھەتا سالا ۱۹۵۵ ئى ئامىدىن تىن خودانى ناحيا مەلبەندى ئامىدىن و ھەردو ناحىيەيىن نىرۋەرتكان و بەروارى بالا بوو^{۱۶۱}، ب قە گۇھاستىن ناحيا دۇسكى بۇ سەر قەزا دەۋكى زفراندېنە قە چەند گوندىن وئ بۇ سەر قەزا ئامىدىن و پىنتىر ژى ناحيا بەروارى ژىرى ھاتىبوو ھەلۋەشاندىن و گوند و دەقەرىن وئ كەتبوۋنە سەر ناحيا مەلبەندىيا ئامىدىن سنوورى ناحيا مەلبەندى ئانكو ناحيا ئامىدىن چەندىن جاران بەرقرەھتر لى ھات ب رەنگەكى

ل سالا ۱۹۳۱ ئى ناحيا ئامىدىن سى دەقەرىن مەزىن بەروارى ژىرى، سېنە و بەرى گامى كو ۱۷۰ گوند بوون ب خۇقە دگرت^{۱۶۱}، گومان ئىدا نىنە كو قى چەندى بارگرايىبەك زىدە ل سەر سەنتەرى ئامىدىن دروستكرىيە، لەوماژى ديارە ھزر ل دامەززاندىن ناحىيەكا دىتر ھاتىبە كىرن و ئەو بوو ل سالا ۱۹۵۷ ئى ب بىرارەكا ۋەزارەتا ئاقخۇيى يا عىراقىن مەلبەندى ناحيا ئامىدىن ژ ئامىدىن ھاتىبە قەگۇھاستىن بۇ گوندى سەرستىن و ب ناحيا سەرستىن ھاتىبە ئافكىرن و ۱۱۳ گوندىن پىنتىر سەر ب ناحيا ئامىدىن دايىنە دگەل ناحيا سەرستىن و ۹۳ گوندىن مابى ژ ناحيا ئامىدىن دايىنە دگەل مەلبەندى قەزا ئامىدىن^{۱۶۱}، ب قى رەنگى قەزا ئامىدىن بوۋىە قە خودانى سى ناحيان بەروارى بالا، نىرۋەرتكان و سەرستىن زىدەبارى دەقەرىن سەر ب مەلبەندى قەزا يى.

ھندىكە ھەردو ناحىيەيىن دىترىن قەزا ئامىدىن نە ناحيا نىرۋەرتكان كو مەلبەندى وئ ل گوندى بىبۇ بوو و ناحيا بەروارى بالا كو مەلبەندى وئ ل گوندى كانى ماسى بوو د قۇناغا ئاقبەرا ۱۹۲۱-۱۹۲۲ ئىدا چ گورانكارىيەك د نەخشەيىن واندا نەھاتىبە كىرن و سنوورىن وان ۋەك خۇ ماينە.

- قەزا زاخۇ، ل دەسپىكا دامەززاندىن حكۇمەتا عىراقىن ل دوۋق پىكھاتا كارگىزىيا لىۋا مووسلى يا سالا ۱۹۲۲ ئى ھاتىبە راگەھاندىن پىكھاتا كارگىزىيا قەزا زاخۇ تىن ناحيا سىدى گولى و ناحيا مەلبەندى زاخۇ بوون^{۱۶۱}، بەلىن د ژىدەركى دىدا ئامازە ب ناحيا سىلىقانىبى ژى ھاتىبە كىرن^{۱۶۱}، بەلىن ئەم دوور ئايىن ئەف ناحىيە ل داۋىيا سەردەمى ئوسمانى يان قۇناغا دەستەلاتدارىيا راستەوخۇ يا ئەشكەرى ئىنگىلىزى د ئاقبەرا ۱۹۱۹-۱۹۲۲ ئى ئەف ناحىيە ھاتىبە ھەلۋەشاندىن و دەقەرى و گوندىن سەر ب وئ قە دايىنە دگەل ناحيا مەلبەندىيا زاخۇ.

ھندى پەيوەندى ب ناحىيىن سەر ب زاخۇقە د سەردەمى شاھىيىن عىراقىن ب قى رەنگى بوو؛

ئوسمانى ھەتا دەسپىكا دامەززاندىنا حكۇمەتا عىراقنى دگەل ناحيا سىندى بەك ناحىيەبوون ب نائىن سىندى گولى و ل سالا ۱۹۲۵ئى بوويە ناحىيە و ل بەراھىن مەلبەندى ناحىن ل گوندى دىمكا بوو. پاشتر ھاتىيەفەگۈھاسىتىن بۇ گوندى بەھنوونە گولى و ل دووقرا ھاتىيەفەگۈھاسىتىن بۇ گوندى باتوفا و ھەتا نھال باژىركىن باتوفايە^(۷۷). ل داوين ئەم دىبىزىن ژ دەسپىكا دەستەلاتدارىيا شاھى(مەلكى) ل عىراقنى و ھەتا دەسپىكرىنا قۇناغا كۆمارى ل تىرمەھا ۱۹۵۸ئى قازا زاخۇ خودانى خۇ و سى ناحىيەيان سىندى گولى، سلىقانىيە بوو.

- **قەزا دھۆكى،** دھۆك بەك ژ ھەفت قەزاياي بوو يىن لىوا مووسلى ل دوا سەردەمىن ئوسمانى و دەسپىكا دامەززاندىنا حكۇمەتا عىراقنى لىوا مووسلى زى پىنگەھات، و د ھەردو قۇناغىن نامازە پىكرىدا تىن ناحىيەك سەرب قەزا دھۆكى قە بوو ئەو زى ناحيا مزوورى بوو^(۷۸).

- **ناحيا مزوورى،** د بەرپەرىن چوويىدا ب بەرپەرىھى ئەم ل سەردامەززاندىنا ناحيا مزوورى كو مەلبەندى وى ل گوندى ئەتريش بوو و قۇناغىن تىرا دەريازىبووي ل سەردەمى ئوسمانى ئاخىتىن، ھىدى پەيوەندى ب قى ناحىن د سەردەمى حكۇمەتا عىراقنى قە ھەي، ئەف ناحىيە ل بەراھىن تاكە ناحىيەيا قەزا دھۆكى بوو، پىشتى دامەززاندىنا ناحيا دوسك مانگىش بەك ژ دو ناحىيەين قەزا دھۆكى بوويە زىندەبارى ناحيا مەلبەندىيا دھۆكى، ل سالا ۱۹۳۱ئى ۱۰۰ گوند سەرب ناحيا مەلبەندىيا دھۆكى و ۲۰۰ گوند سەرب ناحيا مزوورى و ۹۰ گوند سەرب ناحيا مانگىش بوون. ئەف سەروپەرى كارگىرىن بەردەوام بوويە ھەتا سالا ۱۹۵۶ئى د قى سالىدا ب برىارەكا شاھىنى (ازادە ملكىيە) ھىمار (۸۰۹) ل رۇزا ۲۴ چىيا ئىكى ۱۹۵۶ئى ناحيا مزووى ژ قەزا دھۆكى قەقەتاندىنە و دابنە دگەل قەزا شىخان^(۷۹).

- **ناحيا دۆسكى،** ھەك ھاتىيەدىباركىن ئەف ناحىيەبە ل

- **ناحيا سىندى،** ئەف ناحىيەبە ل سەردەمى ئوسمانى ب ناحيا سىندى گولى د ھانەنىاسىن و د دوا سالناما وىلايەتا مووسلى يا سالا ۱۹۱۲ئىدا و د بەكەم بەيانا راگەھاندىنا حكۇمەتا عىراقنى زى نائىن وى ب ھەمان شىوۋە ھاتىيە^(۸۰)، ل ۲۱ ئەپىلوولا ۱۹۲۵ئى ب برىارەكا شاھىنى ناحىيەكا نوو ب نائىن ناحيا گولى ھاتىيەدامەززاندىن و ئەف ناحىيەبە ھەك خۇ ب نائىن ناحيا سىندى ماپە، ل بەراھىن مەلبەندى ناحىن ل گوندى بىرسقىن بوو و پاشتر ھاتىيەفەگۈھاسىتىن بۇ گوندى شەراتىشى^(۸۱)، ب دىرژىيا سەردەمى شاھى ل عىراقنى چ گورانكارى ب سەرب سىنوور و جەين قىن ناحىن دا نەھاتىنە.

- **ناحيا سلىقانىيە،** سەردەمى دەستەلاتدارىيا ئوسمانى ئەف ناحىيەبە بەك ژ دو ناحىن قەزا زاخۇ بوو، د ھىندەك دەھاندا تاكە ناحىيەيا قەزا زاخۇ بوو. د دوا سالناما وىلايەتا مووسلى دا يا سالا ۱۹۱۲ئى نائىن وى ھاتىيە، بەلى پىشتى شىكەستىنا حكۇمەتا ئوسمانى و داگىركىنا عىراقنى ژ نالىن لەشكەرى برىتانىا قە و گەھىشتىنا وان بۇ مووسلى د قۇناغا سەرزىنوو دابەشكرىنا كارگىرى ل لىوا مووسلى ل سالا ۱۹۱۸ئى قەزا زاخۇ تىن ناحىيەك ب نائىن گولى سىندى ھەبوو^(۸۲)، ھەروەسان د بەكەم پىكەھانا كارگىرىيا لىوا مووسلى يا سالا ۱۹۲۲ئىدا زاخۇ خودانا خۇ تىن ناحيا سىندى گولى بوو^(۸۳)، بەلى د جوگرافىيا عىراقنى يا سالا ۱۹۲۲ئىدا سلىقانىيە ھەك بەك ژ دو ناحىن قەزا زاخۇ نامازە پىن ھاتىيەكىن و ھىمارا گوندىن وى زى ب ۱۰۹ گوند ھاتىيەدىباركىن^(۸۴)، ل قىرى پىرسىيارەك دەپتەكىن ئەرى ئەف ناحىيەبە دىناقبەرا ۱۹۱۲- ۱۹۱۸ئىدا ھاتىيەھەلوەشاندىن؟ يان ژ ئەنجامىن كاودانىن شەرى جىھانىن ئىكى (۱۹۱۴- ۱۹۱۸) ژ كاركەتتە؟ ژ بەركو ژندەرەك دىبىتت ناحيا سلىقانىيە ل سالا ۱۹۲۳ ھاتىيەدامەززاندىن^(۸۵).

- **ناحيا گولى،** سىبەمىن ناحيا قەزا زاخۇ بە، ھەروەك نامازە پىن ھاتىيەكىن د سالىن داوين ژ دەستەلاتىن

بەراھىيى سەر ب قەزا ئامىدىيى قە بوو و سەنتەرىي
 وئ ل گوندئ داودىيى بوو، د ئاقبەرا ۱۹۲۲- ۱۹۲۵ئ
 ناحيا دۇسكى يا ئامىدىيى ھاتىبە ھەلۈە شاندن و
 داينە دگەل قەزا دھۆكئ، ئانكو دۇسكى يا قەزا
 دھۆكئ كو مەلبەندئ وئ ل باژئركئ مانگىشى
 بوو د ئاقبەرا ۱۹۲۲- ۱۹۲۵ئدا ھاتىبە دامەرزاندن
 و سالا ۱۹۳۱ئ ۹۰ گوند سەر ب قئ ناحيى قە
 بوون، ل دوو ف ژئدەرىن بەردەستى مە قۇئاغا
 ئاقبەرا ۱۹۲۵- ۱۹۵۸ئدا چ گوھرىن د سەر و بەرى
 كارگىزئ قئ ناحيدا روونە داينە، ھەنا سالا
 ۱۹۵۵ئ زىدەبارى ناحيا مەلبەندئ قەزا دھۆكئ دو
 ناحيە يىن مزورى و دۇسكى سەر ب قەزا دھۆكئ
 بوون^(۷۵)

- ناحيا سىمىلى: ل سالا ۱۹۵۷د بەيانەكا وەزارەتا
 ئافخۇيا عىراقىدا بىر بار ھانەدان ب قەگوھاستنا
 مەلبەندئ ناحيا دھۆكئ ل لىوا مووسلى بۇ
 گوندئ سىمىلى و ئافكرنا وئ ناحيى ب ناحيا
 سىمىلى^(۷۶) ب قئ رەنگى ناحيا سىمىلى
 ھانە دامەرزاندن و شوونا ناحيا مەلبەندىيا
 دھۆكئ گرت و ھەموو ئەو گوندئ سەر ب ناحيا
 دھۆكئ قە كەتتە سەر ناحيا سىمىلى و د دوا
 سالا سەردەمى شاھى (مەلكى) قەزا دھۆكئ
 ما خودانى تئى دو ئابەيان ئەو ژى مانگىش و
 سىمىل.

- قەزا ئاكرى: وەك پىنشتەر ھاتىبە دياركەن د دوا
 سالىن سەردەمى دەولەتا ئوسمانىدا تئى دو
 ناحيە سورچى و زىبار سەر ب قەزا ئاكرى بوون،
 ل دەسپىكا دامەرزاندنا حكۇمەتا عىراقى ل ۱۵
 ئوكتوبەرا ۱۹۲۲ئ ھەر ھەمان دو ناحيە بوون^(۷۷)،
 گەلەك پىنقەنچو ب بىر بارەكا شاھىنى (ارادە
 ملكبە) بىر بار ھانەدان دامەرزاندنا قەزا زىبار ژ
 ھەردو ناحيىن نەھلى و بارزان و قەقەتاندنا ھەردو
 ناحيە يىن زىبار و بارزان ژ قەزا ئاكرى^(۷۸) ب قئ
 رەنگى قەزا ئاكرى ھەنا سالا ۱۹۳۰ئ دىمىنىتە
 تئى ب ئىك ناحيە زىدەبارى ناحيا مەلبەندئ
 ئاكرى، د وى دەمىدا ۸۷ گوند سەر ب ئاكرى و ۴۵

گوند سەر ب ناحيا سورچى بوون^(۷۹)،
 - ناحيا عەشائىرولسەبە، ئەف ناحيە نھا ب
 بەردەرش دەيتە نىاسىن، ل بەراھىيى مەلبەندئ وئ
 ل گوندئ بەرازى بوو، پاشتر ھاتىبە گوندئ جوجر،
 دوو قرا ل گوندئ بەردەرش جھگىر بوويە^(۸۰)، د
 سەردەمى ئوسمانىدا بەك ژ ناحيە يىن سەر ب
 قەزا مەلبەندىيا مووسلى بوو^(۸۱)، د ئاقبەرا سالا
 ۱۹۲۲- ۱۹۳۰ ژ قەزا مووسلى ھاتىبە قەقەتاندن و
 داينە دگەل قەزا ئاكرى و د وى دەمىدا ۷۸ گوند
 سەر ب قئ ناحيى قەبوون^(۸۲)، ئەف ناحيە ب
 دىرئىيا سەردەمى شاھىنى ل عىراقى ماپە د ئاق
 سنوورى كارگىزئ قەزا ئاكرى دا.

- ناحيا سورچى: وەك ئامازە پىن ھاتىبە كەن، سورچى
 بەك ژ ناحيە يىن سەر ب قەزا ئاكرى بوو ل داوييا
 سەردەمى ئوسمانى، ب ھەمان شىنۈە د پەكەمىن
 راگەھاندنا پىنكەھاتا كارگىزىبا لىوا مووسل يا
 سەردەمى شاھى ل عىراقى ل سالا ۱۹۲۲ئ تئى
 دو ناحيە سەر ب قەزا ئاكرى بوون ئەوژى سورچى
 و زىبار بوون^(۸۳)، گەلەك پىنقەنچوويە ل سالا
 ۱۹۲۵ئ زىبار ژئ ھاتىبە قەقەتاندن و قەزا زىبار
 ھاتىبە پىنكەھان^(۸۴)، ھەر د دەمەكى نىزىكى قئ
 بىر بارى ناحيا عەشائىرولسەبە داينە دگەل قەزا
 ئاكرى و ئاكرى بوويە قە خودانا دو ناحيان سورچى
 و عەشائىرولسەبە و بوونا قان دو ناحيە يان د
 بەرپەرىن جوجرافىا عىراقىدا ل سالا ۱۹۳۰ئ
 ھاتىبە چەسپاندن^(۸۵)، ئەف سەروبەرە بەردەوام
 بوويە ھەنا ل سالا ۱۹۴۴ئ ب بىر بارەكا شاھى
 قەزا زىبار ھاتىبە ھەلۈە شاندن و ناحيا بىرەكەپرا
 ژئ داينە دگەل قەزا ئاكرى و ھەردو ناحيە يىن دى
 پىن وئ داينە دگەل لىوا ھەولېر (ئەربىل) ئى^(۸۶)،
 ب قئ رەنگى قەزا ئاكرى بوويە خودانى سئ
 ناحيە يىن سورچى، عەشائىرولسەبە و زىبار و
 ئەف سەروبەرە ھەنا داوييا سەردەمى شاھى ل
 عىراقى بەردەوام بوويە^(۸۷)،

- قەزا زىبار، زىبار ئەو قەزبە بوو ئەوا ل سەردەمى
 ئوسمانى ھاتىبە ھەلۈە شاندن، بەلئ ل سالىن

جائى دايىنە دگەل قەزا مەلبەندىيا مووسلىنى^{۹۷۱}، ل ۱۹۳۱ئى بەرھەف ژوور قەزا شىنخان مايبە تىنى ب ناحيا مەلبەندىيا شىنخان^{۹۸۸}. بەلىن ديارە د پاشتردا ناحيا ئەلقوش زفراندېنەقە سەر قەزا شىنخان و ل سالا ۱۹۵۵ئى قەزا شىنخان ژ دو ناحيىن شىنخان و ئەلقوش پىنگدھات^{۹۹۱}.

د بەردەوامىيا گورانكارىن كارگىرىدا ب بريارا شاھىنى (ارادە ملكىيە) ھژمار (۸۰۹) ل رۇژا ۲ چريا ئىكى ۱۹۵۱ئى ناحيا مزووى ژ قەزا دھۆكى قەقەتاندېنە و دايىنە دگەل قەزا شىنخان^{۱۱۱}. ب قى رەنگى د دوا سالىن دەستەلاتداریيا شاھىنى ل عىراقنى پىنگھاتا كارگىرىيا قەزا شىنخان تىنى ژ ناحيا مزوورى و ناحيا مەلبەندى شىنخان پىنگدھات.

پىنگھاتىن كارگىرىن سەردەمى كۆماری

د قى سەردەمىدا كو ژ تىرمەھا ۱۹۵۸ ھەتا نھا قەدگىرت گەلەك كۆھرىن د پىنگھاتا كارگىرىيا بەھدىن دا روودايىنە، سەروپەرىئ سىياسى، دەسپىكرنا شۇرشا كوردستانى ل ئەيلوولا ۱۹۶۱ئى، پىنگھاتىن ۲۹ حىزىرانا ۱۹۶۶ئى و ۱۱ نادارا ۱۹۷۰ئى د ناھىيەرا حكۇمەتا عىراقنى و سەركردايەتيا شۇرشا كوردستانى، سىياسەتا حكۇمەتىن عىراقنى د وارى كۆھارتنا روخسارىئ نەتەوھىيى دەقەرىن كوردستانى دا و ل داويى ژى سەرھلانا ۱۹۹۱ئى و دامەزراندنا حكۇمەتا ھەرتما كوردستانى باندۆرەك مەزىن ل پىنگھاتا كارگىرىيا دەقەرىن كىرە، لەوما ئەم دى قى سەردەمى ل سەر دو قۇناغان قۇناغا بەرى سەرھلانا ۱۹۹۱ئى و قۇناغا پىشتى سەرھلانى دابەشكەين.

قۇناغا بەرى سەرھلانى ۱۹۵۸-۱۹۹۱ئى

ل ۱۴ تىرمەھا ۱۹۵۸ئى سىستەمى دەستەلاتدارىن ل عىراقنى ژ دەستەلاتداریيا شاھىنى بو كۆماری ھاتەگۆھارتىن، قى سىستەمى چەندېن گۆرانكارى د سەروپەرىئ گىشتىن عىراقنى و خەلكىن وئ دا روودان، فان گۆرانكارىيان ژ كوردستانى ژى گرت، ژ گىرنگىرتىن

بەراھىنى يىن دەولەتا عىراقىدا ل ۲۸ كانوونا ئىكى ۱۹۲۴ئى ب بريارەكا شاھى سەرزنوو ژ ھەردو ناحىيەيىن نەھلە و بارزان ھاتەقە پىنگىنان^{۹۸۸} و ژىنى قى قەزايى ھەتا ۲۰ كانوونا ئىكى ۱۹۴۴ئى بەردەوام بوو و د قى رۇژىدا ب بريارەكا شاھى ناحيا بىرەكەپرا ژ قەزا زىبار ھاتەقەتاندن و دانه دگەل قەزا ئاكرى و قەزا زىبار ب خۇ ژ لىوا مووسلى ھاتەقەتاندن و دانه دگەل لىوا ھەولنر (ئەرىيل)ئى^{۹۸۹}.

ھندى پەيوەندى ب پىنگھاتا قى قەزايى قە ھەى وەك ھاتىيەدياركرىن ژ ھەردو ناحىيىن زىبار و بارزانىن قەزا ئاكرى ھاتە پىنگىنان، پاشتر ب بريارەكا شاھى دو ناحىيەيىن نوو ب ناقتى شىروان و بىرەكەپرا ھاتە دامەزراندن^{۹۹۱}. ھەروەسان ل ۱ ئەيلوولا ۱۹۳۲ئى ب بريارەكا وەزارەتا ناقتىيى ناقتى ناحيا بەرۇژ ل قەزا زىبار ھاتەگۆھارتىن بو ناحيا بارزان^{۹۹۱}.

- قەزا شىنخان، وەك پىشتىر ھاتىيەدياركرىن ل سەردەمى ئوسمانى و ھەتا دەسپىنكا دامەزراندنا دەولەتا عىراقنى، شىنخان (عەين سىقنى) ناحىيەكا سەر ب قەزا مەلبەندىيا مووسلى بوو^{۹۹۱}، ل ۲۸ كانوونا ئىكى ۱۹۲۴ئى قەزا شىنخان ب بريارەكا شاھى ھاتەپىنگىنان و د ھەمان برياردا ھاتىيە ھەردو ناحىيەيىن ئەلقوش و باشىكى (بەشىقە) ژ قەزا مەلبەندىيا مووسلى يىنە قەقەتاندن و بدەنە دگەل قەزا شىنخان^{۹۹۳}. ھەتا سالا ۱۹۳۵ئى ژى قى قەزايى تىنى ئەف دو ناحىيە ھەبوون^{۹۹۴}. ھندى پەيوەندى ب ھەردو ناحىيەيىن ئەلقوش و باشىكى قە ھەى، ديارە ھەردو ناحىيە نوو ھاتىنەدامەزراندن، ژ بەركو ھەتا ئوكتوبەرا ۱۹۲۲ئى جەن ھەردويان د ناف پىنگھاتا كاگىرىيا لىوا مووسلى دا نىنە و ھەتا سالا ۱۹۲۲ئى ئەلقوش گوندەكى سەر ب قەزا دھۆكى بوو^{۹۹۵}. ناحيا باشىكى ل دووق بريارەكا شاھى ل ۱۴ نىسانا ۱۹۳۱ئى ھاتىيەھەلەھەشاندن^{۹۹۶} ۱۵ گولانا ۱۹۵۵ئى سەرزنوو ئەف ناحىيە ھاتىيەپىنگىنان و قى

گورانكارىن كارگىزىن د قۇناغىدا ژ دەقەرا بەھدىنان گرتىن دامەزاندنا پارىزگەھا دەھۆكى بوو ل ۲۷ گولانا ۱۹۶۹ ئى. ژ بەر گرنكىيا قۇناغىدا دامەزاندنى و كارىگەريا وئ ل سەر تەقايى سەرۇبەرى دەقەرا بەھدىنان دئ ل داوييا گورانكارىن قۇناغىدا نامازە ب چاوانىيا پىنكىئىنان و دامەزاندنا پارىزگەھا دەھۆكى كەين، ئھا وەك قۇناغىن پىنشىتر دئ گورانكارىن ھەر قەزايەكن جودا بەرچافكەين:

- **قەزا ئامىدىي:** ھندى پەيوەندى ب قەزا ئامىدىن قە ھەى د ئاقبەرا ۱۹۵۸- ۱۹۷۵ ئىدا چ گۇھرىن د پەيكەرى كارگىزىن وئ دا نەبوويىنە ئەو نەبىت كو ئەف قەزايە يەك ژ سى قەزاياى بوويە يىن ل ۲۷ گولانا ۱۹۶۹ ئى پارىزگەھا دەھۆكى ژئ پىكەھاتى. بەلن پىشىتى شىكەستنا شۇرشا كوردستانى ل ئادارا ۱۹۷۵ ئى و دەسپىكرنا سىياسەتا گۇھارتنا رووخسارى نەتەوہىيى كوردستانى و مئشەختكرنا ب زۇرى يا خەلكى ژ دەقەر گوندىن وان و قالا كرنا گوندىن ژ ئاكنجىين وان، بەرى گەلەك دەقەرىن دى قى سىياسەتنى ژ قەزا ئامىدىي گرت و دەقەرىن بەراھىي يىن ئەف سىياسەتە ئى ھاتىيە بجھىئىنان دۇسكى ژوورى، رىكان، نىروە و بەروارى ژووى بوون كو ھەردو ناحىيەيىن نىروەرىكان (بىيۇ) و بەروارى (كانى ماسىن) ب خۇفە دگرتن.

- **ناحيا نىروە رىكان (بىيۇ):** پىشىتى شىكەستنا شۇرشا كوردستانى ب دەمەكى كورت د چەند قۇناغەكاندا ھەموو گوندىن سەر ب قى ناحىي ب مەلبەندى ناحىي گوندى بىيۇ قە ھاتنەقلاكرن و خرابكرن و خەلكى وان قە گوماستنە كۆمەلگەھىن سىرىن، شىلادزى، باگىرا و جھىن دىتر ھەتا داوييا ۱۹۷۸ ئى تەقايى سنوورىن قى ناحيا قالا بوون ژ ئاكنجىيان^(۱)، پاشىتر ل دەسپىكا ۱۹۷۹ ئى بىرار ھاتەدان ناحيا نىروەرىكان كو ب كرىار تەمابوو ژ مەلبەندى وئ گوندى بىيۇ بىتەقەگوماستن بو گوندى دىرەلۇكى و ل دووف ھەمان بىرار چەندىن كەرت و گوندىن سەر ب مەلبەندى قەزا ئامىدىي ژئ ھاتنەقەتەندىن و دانە دگەل ناحيا نىروە رىكان^(۱).

ئەقەزى دەسپىكا زىن ناحيا دىرەلۇكى بوو. - **ناحيا بەروارى بالا (كانى ماسىن):** ھەمان سەرۇبەرى ب سەرى دەقەر و گوندىن ناحيا نىروەرىكان ئىناى پىشىتى سالا ۱۹۷۵ ئى ب سەرى دەقەر و گوندىن قى ناحىي ژئ ئىنا، بەلن سەنتەرى ما ل جھى خۇ نەھاتەقەگوماستن ھەتا ل ۲۶ تەباخا ۱۹۸۷ ئى ب بىرارەكا كۆمارى ھاتىيەھەلەھەلەشاندن و گىشنىكەرتىن سەر ب وئ قە دانە دگەل مەلبەندى قەزا ئامىدىي^(۱).

- **ناحيا سەرسىنگى:** ھەرچەندە گەلەك ژ دەقەر و گوندىن سەر ب سەرسىنگى د قى قۇناغىدا ھاتنەقلاكرن و قەگوماستن، بەلن پىرانىيا وان ل سەرسىنگى و كۆمەلگەھىن دەورۇبەرىن وئ جىيان و چ گۇھرىن ل سەرۇبەرى كارگىزىن سەرسىنگى روونەدان.

- **قەزا زاخۇ:** د ئاقبەرا ۱۹۵۸- ۱۹۷۳ ئى ژ قى قۇناغى چ گۇھرىن د پىكەھانا كارگىزىيا قەزا زاخۇ دا روونەدان، بەلن ل سالا داويى ۱۹۷۳ ئى ناحىيەكا دى ب ئاقى ناحيا رىزگارى ل ناحىيىن زاخۇ ھاتەزىندەكرن:

- **ناحيا رىزگارى:** ب دروستى ل ۲۸ ئادارا ۱۹۷۳ ئى ب بىرارەكا كۆمارى بىرار پىنكىئىنانا ناحىيەكا نوو ل قى قەزاياى ب ئاقى رىزگارى ھاتەدان و چەندىن كەرت و گوندى ژ ناحيا سىدى و ناحيا سلىقنەھى ھاتنەقەتەندىن و دانە دگەل ناحيا رىزگارى^(۱) و ئەف ناحىيە بوو چوارەمىن ناحيا قەزا زاخۇ پىشىتى ناحىيىن سىدى و گولى و سلىقنەھى. ژ گورانكارىن د قى قۇناغىدا ل قى ناحىي ھاتىنەنەجامدان ل رۇزا ۲۶ تەباخا ۱۹۸۷ ئى ب بىرارەكا كۆمارى ئەف ناحىيە ھاتىيەھەلەھەلەشاندن^(۱) و ھەتا سەرھەلانا ۱۹۹۱ ئى سەرۇبەرى وئ ھوسان ماىە.

- **ناحيا سلىقنەھى:** د سالىن ئاقبەرا ۱۹۶۱- ۱۹۷۰ ئىدا ناحيا سلىقنەھى د ئاق جەرگى روودانىن شۇرشا كوردستانى و شەرىن ئاقبەرا پىشەمرگەى و ھىزىن لەشكەرى عىراقى دا بوو، مەلبەندى ناحىي گوندى ئاسھى جار

شەرئىتى، ل ساللا ۱۹۷۸ئى سەنئەرى ناھىيە ھاتىبەھەگۇھاستىن بۇ گۇندى دەركارەجەم و ب ناھىيا دەركارى ھاتىبە نىاسىن^{۱۱۱}، د قۇناغا ئاقبەرا ۱۹۵۸ - ۱۹۷۰ ئىدا سەرۇبەرى كارگىرى نەين سەقامگىر بوو، جارنا دەقەر ل ئىر دەستەلاتى شۇرشا كوردستانى بوو و جار ئى ل ئىر دەستەلاتى حكۇمەتى بوو، د ئاقبەرا ساللا ۱۹۶۶ - ۱۹۷۰ ئىدا سەرکردەبەتتيا شۇرشا كوردستانى رىقەبەرى ناھىيى بۇ ناھىيا شەرئىتى دانا^{۱۱۲}، د ئاقبەرا ۱۹۷۰ - ۱۹۷۴ئى سەرۇبەرى كارگىرى ل ناھىيى ناسايى بوو، بەلى د ھەر كاودانەكىدا بىت ناھىيە ھەك خۇ ماپوو و نەھاتەھەلۇەشاندىن و مەلبەندى ناھىيى ئى ل جەھى خۇ ماپوو، پىشتى شىكەستنا شۇرشا كوردستانى ل ئادارا ۱۹۷۵ئى دەقەرىن سەر ب ھەردو ناھىيەتتى سىدى و گولى كەتنە بەرھەھەكا قالاكرن و خرابكرنا گۇندان و قەگۇھاستىنا خەلكىن وان بۇ كۇمەلگەھىن ل دۇرىن سەنئەرىن ھەردو ناھىيان و نىزىكى زاخۇ ھاتىبەئاقاكرن، نە تىن ئەو خەلكە بەلكى خەلكىن گۇندىن ناھىيا كانى ماسى ئى ل قان كۇمەلگەھان ئاكنجىكرن، كو د پىشكىن دىترىن ئىنسكلۇپىدىيا ب بەرفرەھى ئامازە پى ھاتىبەكرن.

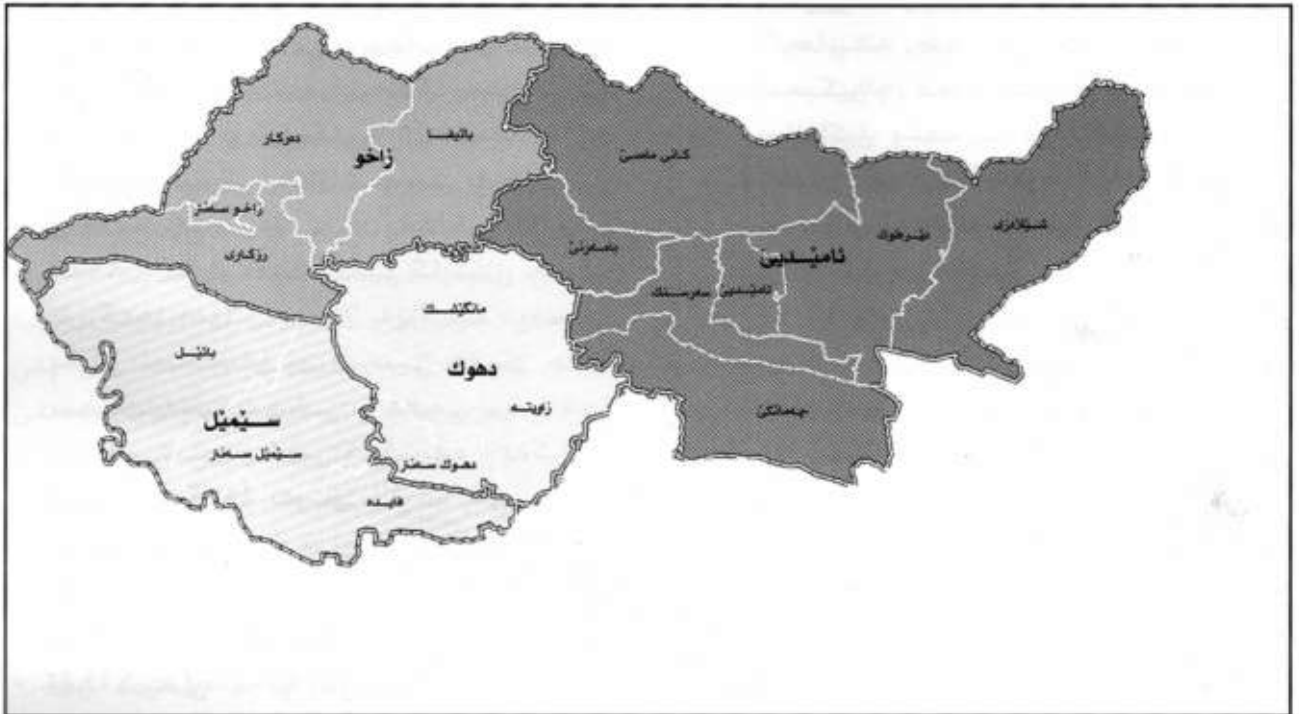
- ناھىيا گولى، مەلبەندى ناھىيى ھەتا ساللا ۱۹۲۷ ل گۇندى دىمكا بوو^{۱۱۳}، پاشى ھاتەھەگۇھاستىن بۇ گۇندى بەھنۇنە گولى، پاشىتر ھاتىبەھەگۇھاستىن بۇ گۇندى باتۇفا^{۱۱۴}، د سالىن ئاقبەرا ۱۹۵۸-۱۹۷۰ و ۱۹۷۰ - ۱۹۷۴ و ۱۹۷۵-۱۹۹۰ئى سەرۇبەرى ناھىيا گولى ھەمان سەرۇبەرى ناھىيا سىدى بوو.

- قەزا سىمىلى، ژ گۇھرىنن گىرنگىن د سەرۇبەرى كارگىرى پارىزگەھدا دھۆكى رووداين دامەززاندىنا قەزا سىمىلى بوو، ئەف قەزابە ب بىراز كۆمارى ھۇمار ۴۲۷ ل ۴۵ تىرمەھا ۱۹۷۸ئى ژ ھەردو ناھىيىن مەلبەندى سىمىلى و سىلىقنەھى ھاتەدامەززاندىن^{۱۱۵}.

د دەستى پىشەمەركەى و جار ئى د دەستى حكۇمەتا عىراقىدا و جار ئى دەقەرەكا بەرداى بوو، بەلى ناھىيە ھەر ب ئاقى ناھىيا سىلىقنەھى و مەلبەندى وئ ئى ھەر گۇندى ئاسھى بوو^{۱۱۶}، د ئاقبەرا ۱۹۷۰ - ۱۹۷۴ئىدا سەرۇبەرى ل سىنوورى ناھىيى و كارگىرىيا ناھىيى ناسايى بوو^{۱۱۷}، ل ئادارا ۱۹۷۴ئى شەرى د ئاقبەرا شۇرشا كوردستانى و حكۇمەتا عىراقى دەسپىكر، ناھىيا سىلىقنەھى ب مەلبەندى خۇ و گۇند و دەقەرىن سەر ب ناھىيى كەتنە د ئاق جەرگى روودانان و بوو بەرۇكا شەرى، سەنئەرى ناھىيى و گۇندىن وئ ھاتنەبەردان و د گەرماتىيا رووداناندا حكۇمەتى كارى ئاقاكرنا چەند كۇمەلگەھان ل دەقەرىن دەشتى بىن دوورى بنازا جىايى بىخىرى كر، ب داويھاتنا شەرى ل ئادارا ۱۹۷۵ئى ھىدەك ژ وان كۇمەلگەھان د قۇناغا داويھاتنىدا بوون^{۱۱۸}، د قى سەرۇبەرىدا ب سى قۇناغان حكۇمەتى دەست ب راكرن و كاڧلكرنا گۇندىن دەقەرى كر، ھەر ژ ساللا ۱۹۷۴ئى ب قەگۇھاستىن و كاڧلكرنا ۷۲ گۇندىن دەقەرا سىلىقنەھىيان دەست ب قۇناغا ئىكى كر تى مەلبەندى ناھىيى گۇندى ناسھى ھىلا ل جەھى خۇ، ل قۇناغا دووى ساللا ۱۹۸۳ئىقە چەند گۇندىن دى ب مەھانا چىكرنا سكرى مووسىلى ھاتنەراكرن، ل قۇناغا سىن ل ساللا ۱۹۸۷ئى گۇندىن سەر ب ئاقەندا سىمىلى قە ماين دگەل ھىدەك گۇندىن ناھىيا زمار و قەبىدى و مەلبەندى ناھىيا سىلىقنەھى و راكرن و بىگەھى ناھىيى ژ ناسھى قەگۇھاستە كۇمەلگەھى باتىلى و ب قى رەنگى داوى ب ئى ناھىيا سىلىقنەھى ھات و ناھىيا باتىلى جەھى وى گرت و ھەر د ساللا ۱۹۷۸ئىدا دەمى قەزا سىمىلى ھاتىبەپىكىئىيان ئەف ناھىيە دابوونە دگەل وئ^{۱۱۹}.

- ناھىيا سىدى، ھەك ئامازە پى ھاتىبەكرن سىدى بەك ژ ناھىيەتتى ھەرگەقنىن قەزا زاخۇ بە و ھەتا ساللا ۱۹۵۵ئى مەلبەندى ناھىيى ل گۇندى دەركارى بوو^{۱۲۰}، پاشىتر ھاتەھەگۇھاستىن بۇ گۇندى

نەخشەمىن پارىزگەھا دھۆكى بەرى سەرھەلدانا ۱۹۹۱ئى

۱۹۷۵ئى دەسپىنكرنا پىرۇسا خرابكرن و كافلكرنا كوندان و فەگوهاستنا خەلكن وان بۇ دەفەرىن پىترل ژىركۇنترۇلا حكۇمەتنى قى چەندى ژگەلەك كوندىن سنوورى قى قەزايى ب تايبەت سنوورى ناحيا زىنبار (نەھلى) گرت و كەلا حكۇمەتنى ب قى چەندى نەرىت، ب بىرارهكا كۇمارى ل ۱۱ حىزىرانا ۱۹۸۷ئى د چوارچوقىن ھەلوهشاندىنا ناحياندا بىرارا ھەلوهشاندىنا ھەرسى ناحىيەيىن نەھلى، سۇرچى و گىردەسىن ل قەزا ئاكرى دا^(۱۱۸) و ئەف قەزايە ما خودانا خۇ و تىن ناحيا بەردەرەش و ئەف سەروبەرە ھەتا سەرھەلدانا ۱۹۹۱ئى بىن بەردەوام بوو.

ھندى پەپوھندى ب قەزا ئاكرى ھەزىيە ل قىرى نامازە پى بگەين، ل دووف بىرارا ب لىوا (پارىزگەھ) كرنا دھۆكى ئەوا ب بىرارهكا كۇمارى ل ۲۷ كولا نا ۱۹۶۹ئى دەرگەتى ئاكرى يەك ژ وان چوار قەزايان بوو بىن لىوا دھۆكى ژى پىنكدهات، بەلى ل دووف برگا چوارى ژ ھەمان بىرارى قەزا ئاكرى

- ناحيا سىنقانىيى - باعتىلىن، د بەرىرىن چوويىدا ب بەرفرەھى نامازە پى ھاتەكرن.

- ناحيا فەيدىن، دەھمان سالا ۱۹۷۸ئى يا قەزا سىنمىلىن ھاتىيە دامەزراندن، ناحيا فەيدىن ژى ھاتىيەدامەزراندن و ۳۰ كوندىن دەفەرى دايىنە د ناھ سنورى ناحىيدا^(۱۱۹) و سەروبەرى وى ب قى رەنگى مايە ھەتا سەرھەلدانا ۱۹۹۱ئى.

- قەزا ئاكرى، د ناھىرا ۱۹۵۸-۱۹۷۰ئى ژ قۇناغىدا سەروبەرى كارگىرى ل قەزا ئاكرى ۋەك خۇ بوويە و تىن سىن ناحىيەيىن زىنبار (نەھلى) و سۇرچى و بەردەرەش(غەشائىرول سەبەھ) سەرب سنوورى وى بوون، ل ۳۱ تىرمەھا ۱۹۷۲ئى ب بىرارهكا كۇمارى ناحيا گىردەسىن ھاتەدامەزراندن و بوو چوارەمىن ناحيا سنوورى قەزا ئاكرى^(۱۱۷).

د قۇناغا ناھىرا ۱۹۵۸-۱۹۷۵ئىدا سەرەراى كاودانىن ل دەفەرىن سنوورى قەزا ئاكرى رووداين چ كۇھرىن نەكەتنە د پىنكھاتا كارگىرىيا قەزا ئاكرى دا ژىلى دامەزراندنا ناحيا گىردەسىن، بەلى پىشتى ئادارا

ل ئادارا ۱۹۷۵ ئى ب دەمەكى كىنم خەلكى ئەتىش ل سەر مال و مولكىن وان هاتنەراكرن و قەگواھاستنە دەقەرا بەردەرەش و ب زۆرى ل وئىرى ئاكنجىكرن و دەھمان دەمدا دۆرىن سەد خانىيىن نوو ئاقكرن و عەرەب لى نىشتەجىكرن^{۱۱۴۸}، دقۇئاغىن ئاقبەرا سالا ۱۹۷۵-۱۹۹۱ ئىدا ب تايەت د ئەنفالىن ۱۹۸۸ ئىدا و بەرى وان زى ئە تىن بازىركى ئەتىش بەلكى سەرانسەرى گوندىن ناحيا ئەتىش هاتنەخرايكرن و ھەرفاندن و ھەرىك ز خەلكى وان مئشەختىبوو جەھەكى، تىن ئەتىش ما ئەوژى ھانىبوو بەرەبكرن^{۱۱۴۹}، ل ۱۱ حىزىرانا ۱۹۸۷ ئى ب بىرەركا دى يا كۆمارى ناحيا مزوورى (ئەتىش) دگەل چەندىن ناحىيىن دى ھاتىيەھەلۈەشاندىن^{۱۱۵۰}، ب قى رەنگى بەرى سەرھلدانا ۱۹۹۱ ئى قەزا شىخان زىلى ناحيا مەلئەندى خودانى دو ناحىيەيان مزوورى و مرنىا بوو ھەردو زى ل سالا ۱۹۸۷ ئى ھاتىبوونەھەلۈەشاندىن

ب پارىزگەھكرنا دھۆكى:

بەروفازى دگەل ب پارىزگەھبوونا ھەموو پارىزگەھىن عىراقى و كوردستانى كو ب بىرەركاى و ز ئەنجامى پىندىقاتىيەك تايەتدا دەمەك دىاركىدا بووینە پارىزگەھ، دھۆك ز ئەنجامى چەندىن پىندىقاتىيان و خەيات و بىزاف و كارەكى درىزدا بووینە پارىزگەھ و دەمەكى درىز قەكىشايە ھەتا دەستەلات ل عىراقى رازىبووى بىرارا ب پارىزگەھكرنا دھۆكى بەت.

پىندىقاتىيىن ب پارىزگەھكرنا دھۆكى گەلەكن، بەلى ب كورتى دى ئامازە ب ھندەكان كەين، بەرى ھەرتىشتەكى دى بىزىن دەقەرا بەھدىنان كو نھا خۇ د سىنوورى پارىزگەھ دھۆكى را دىبىت ز دەسپىكا سەدسالىيا سىزى زاپىنى ھەتا سالا ۱۸۴۱ ئى د چوارچووقى مىرگەھا بەھدىنان دا رەنگە سەرىخۇيەك ھەبوو^{۱۱۵۱}، ب درىزىيا قى قۇئاغىدا چ جاران راستەموخۇ نەكەتىيە زىر دەستەلاتىن وىلايەتا مووسلىن پان ھەر وىلايەتەكا

ب رەنگەكى دەمكى ما گىرداى لىوا مووسلى ھەتا ئەو ئەگەرىن كارگىرىن وى چاخى ز ئاف دچن^{۱۱۴۸}، بەلى ئەف بىرەرە نەھاتەبجھىپان و ب مەرەما دانا رەنگە شەرىعيەتەكا ياساى ب قى بجهنەئىنانى ب بىرەرەكا رۇزا ۱۵ نىسانا ۱۹۸۰ ئى يا جئاتا سەرگىرداىتيا شۆرشى يا حوكمدار ل بەغدا راپرسىيەك د ئاف خەلكى ئاكرى دا ھاتەكرن كا وان دقىت ز ئالىن كارگىرى سەر ب پارىزگەھا دھۆكى بن يان پارىزگەھا مووسلى، پىشى ئەنجامدانا وى راپرسىن ھەمان جئاتا سەرگىرداىتيا شۆرشى ب قەرمى بىرەدا قەزا ئاكرى ب سىنوورى خۇيى كارگىرىقە بىتەگىردان دگەل پارىزگەھا نەپنەوا^{۱۱۵۰}، ب قى چەندىن بىرگا چوار ز بىرارا ب پارىزگەھكرنا دھۆكى ھاتەھەلۈەشاندىن و مزارا گىردانا كارگىرىيا ئاكرى د بەرژەوھەندىيا مووسلى دا ھاتەئىكلاكرن.

- قەزا شىخان، د دوا قۇئاغىن دەستەلاتدارىيا شاھىنى ل عىراقى قەزا شىخان ز ھەردو ناحىيىن ئەلقوش و مزوورى زىدەبارى ناحيا مەلئەندى شىخان پىكدەھات، ئەف سەرۈبەرە ھەتا داوييا سالا ۱۹۶۹ ئى بى بەردەوام بوو ھەتا رۇزا ۱۰ كانوونا دووى ۱۹۷۰ ئى بىرارا ب قەزاكرنا تلىقىن ھاتىيەدان، ل دووف قى بىرارى ناحيا ئەلقوش دانە دگەل قى قەزايا نوو دامەزاندى^{۱۱۵۱}، پىشى وى ب چوار رۇزان ئانكو ل ۲۶ كانوونا دووى بىرارا دامەزاندانا ناحيا مرنىا ھاتەدان و ئەف ناحىيە كەتە د سىنوورى كارگىرىن قەزا شىخان دا^{۱۱۵۲}.

- ناحيا مرنىا، كو سەنتەرى وى ل گوندى مرنىا بوو دگەل ناحيا مزوورى و ناحيا مەلئەندى شىخان پەيكەرى كارگىرى قەزا شىخان پىكدەئىنا ھەتا ل رۇزا ۱۱ حىزىرانا ۱۹۸۷ ئى بىرارا ھەلۈەشاندىن وى دگەل چەندىن ناحىيىن دىتر ھاتىيەدان^{۱۱۵۳}.

- ناحيا مزوورى (ئەتىش)، وەك ئامازە بىن ھاتىيەكرن، ز ناحىيىن ھەرى كەفنىن پارىزگەھا دھۆكى يە، پىشى نىسكوا شۆرشا كوردستانى

دەولەتا ئوسمانى. تايىبەتمەندىبەك دىترا بەھدىنان د زمان و دىالېكت و رەوشەنبىرى و مىژووا وئ دايە، ژ ئالىي زمانى قە زمانى كوردى زمانى سەرەكىن خەلكى بەھدىنانە كو وئ ژ زمانى سەرەكىن سەنتەرى وىلايەتا مووسلى ئانكو باژىرى مووسلى جودا دكەت، ژ ئالىي دىالېكتىقە ژى ھەرچەند بەھدىنى تىشكەزارەكا دىالېكتا كرمانجىيا ژوورى يا كوردى يە لى قى تىشكەزارى تايىبەتمەندىن خۇ ھەنە كو وئ ژ تىشكەزارىن دى يىن كرمانجىيا ژوورى و دىالېكتىن دى يىن كوردى جودا دكەت، قان دو فاكتەران تايىبەتمەندىبەك رەوشەنبىرى كەلتورى دايە دەقەرا بەھدىنان كو وئ ژ دەقەرىن دى جودا دكەت، ژ ئالىي ئايىنىقە بەھدىنان سى ئايىن مووسلمان و مەسىحى و ئىزدى ب خۇقە گرىنە و ژ ئالىي مەزھەبىقە مووسلمانىن بەھدىنان ل سەر مەزھەبى ئىمامى شافعى نە دگەل سەنتەرى وىلايەتا مووسلى كو پرائى جەنەفى مەزھەبى و دگەل دەولەتا ئوسمانى ب تايىبەت تەخا بالادەست و دەستەلاتدار كو ئەو ژى جەنەفى مەزھەبى جودادكەت و ئەف جوداھىيەژى تايىبەتمەندىبەك دىتر دەت دەقەرى بەھدىنان. چەند تايىبەتمەندىن دىتر ل دەقەرا بەھدىنان ھەنە كو وئ ژ دەقەرىن دىتر جودادكەن و رىخۇشكەرن كو ئەف دەقەرە ژ ئالىي كارگىرىقە سەرەخۇ بىت دوور ژ دەستەلاتى ولایەت يان لىوا مووسلى بىت، بەلى پىندقىيە بىژىن تايىبەتمەندىيا ھەرەمەزىن ئەو بوو كو ئەف دەقەرە نۇرىن شەش سەدسالىيەكان د سىنوورى مىرگەھا بەھدىناندا سەرەخۇ بوويە و پىشتى ژ نافچوونا مىرگەھى و ژ دەستدانا قى سەرەخۇبىيى ھىزا قى سەرەخۇبىيى و زقراندنا وئ ھەردەم د ھىزا خەلكى دەقەرىدا بوويە ب تايىبەت د ھىزا كەسانىن ھىشار و پىشەنگدا بوويە، زىدەبارى قى ھەمووى دقئت وئ چەندى بەرچاقوەرگىرىن، پىشتى ژ نافچوونا مىرگەھا بەھدىنان و دروستبوونا دوا پىكھانا كارگىرىيا وىلايەتا مووسلى ل سالا ۱۸۷۹ئ وىلايەتا مووسلى ژ سى لىوايان (مووسلى، كەرکووك و سلىمانىي) پىكدهات، لىوا مووسلى كو مەلبەندى وىلايەتى

بوو ژ شەش قەزاىان (قەزا مووسلى (مەلبەندى لىوايى)، ئامىدىيى، دھۆك، زاخۇ، ئاكرى و شىنگال) پىكدهات^(۱۸۷۸)، ب سەرنجدانا قى پىكھاتى دىاردىبىت ھەردو لىوايىن وىلايەتى كەرکووك و سلىمانىي و ھەر شەش قەزاىان لىوا مووسلى (ئامىدىيى، دھۆك، زاخۇ، ئاكرى، زىبار و شىنگال) پرائىيا كوردى بوون. ب نەمانا دەولەتا ئوسمانى و دامەزاندنا حكۇمەتا عىراقى وىلايەتا مووسلى ھاتەھەلوەشاندىن و لىوا مووسلى جەھى وئ گرت، ھەردو لىوايىن پرائىيا كوردى كەرکووك و سلىمانىي ژى جودابوون، تىنى قەزاىان كوردى مانە ل ژىر دەستەلاتى لىوا مووسلى دگەل قەزا مووسلى يا مەلبەندى كو قەزاىەكا تىكەل بوو ژ ەرەب، كورد، توركمان و پىكھاتىن دىتر ب بىنەجھبوونا ئەوا ب دەستەلاتى نىشتمانىي عىراقى (الحكم الوطنى) و دەستكارىوونا شاھ فەيسەلى ئىكى وەك شاھ (مەلك) عىراقى ل سالا ۱۹۲۱ئ لىوا مووسلى ما خودانى خۇ و قەزاىان: مووسلى مەلبەندى، ئامىدىيى، دھۆك، زاخۇ، ئاكرى، شىنگال و تەلەقرى^(۱۹۱۹)، ل قىرى ژى پىنج قەزاىان كوردى، ئامىدىيى، دھۆك، زاخۇ، ئاكرى و شىنگال مانە ل ژىر دەستەلاتى قەزا مووسلى كو دو ناحىيىن وئ شىخان و بەردەرەش ژى كوردى بوون.

ھىزا زقراندنا رەنگە سەرەخۇبىيەكى بۇ دەقەرا بەھدىنان و پاشتر بەرچەستەبوونا قى ھىزرى د ب پارىزگەھكرنا دھۆكى د زقرىتەقە دەسپىكا سەدسالىيا بىستى و د داوى دەسالىيا ژى دەولەتا ئوسمانى و بزاف بۇ بىنەجھكرنا قى ھىزرى ھەتا ۲۹ گولانا ۱۹۱۹ئ د بەردەوامبوون:

- ب كوردىكرنا زمانى رەسمى ل قەزاىان زىبار، ئاكرى، دھۆك، زاخۇ و ئامىدىيى كو ئەقرو پارىزگەھا دھۆكى دەگەل دەقەرا بارزان ئانكو قەزا مىرگەسسورا نھا پىكدىيىن و چەسپاندنا خواندنا كوردى و دامەزاندنا قائىمەقام و بەرپرسىن كورد يان كوردىزان و چەندىن داخوازىن دىتر پىشكەك بوون ژ وئ داخوازنامى يا شىخ عەبدولسەلامىن بارزانى و ھىندەك مەزىن دەقەرى ل سالا ۱۹۰۸ئ و ل دووف ھىندەك ژىدەران ل

۷ كانوونا دووئى ۱۹۴۴ئى پىنشكەشى نوونەرىى حكۇمەتا شاھىيا عىراقى كرىن دامەززاندا لىوا دھۆكى بوو ژ قەزايىن كوردىن لىوا مووسلى^(۱۲۴).

- دىبارە بزاڧىن كوردان بو ب لىواكرنا دھۆكى د بەردەوامبووئىنە، بەلى دسەردەمىن مەلكىدا چ پىقەنەھاتىيە ھەنا روودانا شۇرشا ۱۴ تىرمەھا ۱۹۵۸ئى ل عىراقى، د سالىن بەراھىن يىن قى قۇناغىدا ئەف بزاڧە ب رەنگەكىن دى د بەردەوام بوونە، ئەوژى د چوارچووفى وارى پەروەردىدا، ل سالا ۱۹۵۹- ۱۹۶۰ئى بو بەگەمىن جار خواندنا كوردى ل دەڧەرا بەھدىنان قەزايىن كوردى يىن لىوا مووسلى ھاتىيە چەسپانن^(۱۲۵)، قى چەندى دەلىقە ل بەر مامۇستا و رەوشەنىرىن دەڧەرى قەكرىيە ب بەرچاقوەرگرتنا تايەتمەندىيا بەھدىنان و خواندنا كوردى ل دەڧەرى ب رىككىن رەسمى داخووزا رەنگەسەرىمخۇبىيەكىن د وارى پەروەردىدا بو دەڧەرا بەھدىنان بگەن ئەوژى بو دامەززاندا رىقەبەرىيا خواندنا كوردى (رىقەبەرىيا زانىارىيا بەھدىنان) كو ل سەنتەرى دھۆكى بىت و ھەموو خواندنگەھىن كوردى ل دەڧەرى سەر ب وئى رىقەبەرىيى بىن^(۱۲۶).

- دىبارە چەند كورد ب تايەت خەلكى دەڧەرى رزىبوونە ل سەر قى داخووزى ئاستەنگ ژى بەرامبەرى وئى زۇر بووئىنە، لەوما پىشى دەسپىكرنا شۇرشا كوردستانى ل ۱۱ ئەپلوولا ۱۹۶۱ئى د ھەر دانوستاندنەكى د ئاقبەرا سەركردايەتيا شۇرشى و حكۇمەتا عىراقى بەك ژ داخووزىن شۇرشى دامەززاندا لىوا دھۆكى بووئى، ھەرىۇ نموونە د ئانوستاندىن ۱۹۶۴- ۱۹۶۵ئىدا بەك ژ داخووزىن شاندى كوردستانى ل مەھا كانوونا دووئى ۱۹۶۵ئى پىنشكەشى بەرىرسىن عىراقى كرىن دامەززاندا لىوا دھۆكى ژ قەزايىن كوردى يىن لىوا مووسلى بوو، لىن حكۇمەتا عىراقى ئەف خالە دگەل چەند خالىن دى يىن داخووزىن شۇرشى د بىياتدا تە پەژراند^(۱۲۷)، د پىنكھانئا ۲۹ حىزىرانا ۱۹۶۶ئىدا بەك ژ خالىن نەينىيىن پىنكھانئا دامەززاندا لىوا دھۆكى بوو^(۱۲۸).

- ھەرچەندە پىنكھانئا ۲۹ حىزىرانا نەھاتەبجھىنان و ما ھەلاويىنى ھەتا ل ۱۷ تىرمەھا ۱۹۶۸ئى حىزا

سالا ۱۹۱۱ئى ل دھۆكى و ل مالا شىخ نور محەمەدى نقىسى و بلندكرى بو دەستەلاتدارىن ئوسمانى ل سەنەنبۇلى^(۱۲۹)، ھەرچەندە د قىن داخووزانامەيدا داخووزا بەگەبەكا كارگىرى يان لىوايەكىن ب ئاقى دھۆكى يان ھەرتاقەك دىتر نەھاتىيەكرن بەلى ئەف داخووزانامەيە و برگەيىن وئى رامانا رەنگە سەرىمخۇبىيەكىن بو قان قەزايان دەت.

- ھىزا ب پارىزگەھكرنا دھۆكى دگەل دەمەززاندا حكۇمەتا عىراقى ژ ئالىن (سىر برسى كوكتس) مەندوبى بىرتانى ل عىراقى ھاتىيەبەرچاقكرن، وئى ل ۶ گولانا ۱۹۲۳ئى پىشنىيازكرىبوو لىوايەك ژ قەزايىن سەر ب لىوا مووسلى زاخۇ، ئاكرى، دھۆك و ئامپدىن بىتەدامەززاندىن و موئەسەرىف و قائىمەقامىن وئى ب رەنگەكىن بەروەخت بىرتانى بىن ھەتا فەرمانبەرىن كورد و ەەرەبىن كوردى زان و كورد ژى رازى جھى وان دگىن و ئەف لىوايە بو كارووبارىن دارابى و دادوۋەرى دئ سەر ب حكۇمەتا بەغدا بىت و بو كارووبارىن ئىدارى دئ قائىمەقام كرىدايى موئەسەرىفى بىن، دامەززاندىن كارگىرى ژى مەندوبىن سامى ب راوئىز دگەل حكۇمەتا خۇجھى دئ پىن رابىت^(۱۳۰)، دىرۇكنقىس محەمەد ئەمىن زەكى ژى د بىرتانىيەكىدا كو ل ۱۹۲۰ئى بو شاھى عىراقى بلندكرى داكوكى ل سەر وئى چەندى كرىيە كو ل ۶ گولانا ۱۹۲۱ئى مەندوبىن سامىن بىرتانى ژقان دابوو كوردان لىوا دھۆكى دامەزرىتت^(۱۳۱)، ژ قى چەندى دىبار دىبىت كو بەرى دەست بكاربوونا شاھى عىراقى فەبىسەلى ئىكىن ل ۲۳ تەباخا ۱۹۲۱ئى ب سى ھەيشان مزارا ب پارىزگەھبوونا دھۆكى ھاتىيە بەرچاقكرن.

- ل ۲۴ نىسانا ۱۹۲۹ئى شەش نوونەرىن كورد د جفانا نوونەرىن عىراقىدا داخووزانامەك پىنشكەشى سەرۇكوەزىرىن عىراقى و مەندوبىن سامىن بىرتانى ل عىراقى كرىيە و تىدا دامەززاندا لىوايەكىن ژ قەزايىن كوردى يىن لىوا مووسلى، ئاكرى، زىبار، ئامىدىن، زاخۇ و دھۆكى كرىيە ب ئاقى لىوا دھۆكى و سەنتەرى وئى باژىركى دھۆكى بىت كرىيە^(۱۳۲).

- بەك ژ داخووزىن شۇرشا بارزان ۱۹۴۳- ۱۹۴۵ئى يىن ل

قۇناغا پىشتى سەرھلانا ۱۹۹۱ى

پىشتى سەرھلانا ۱۹۹۱ى و فەكىشانى كارگىرىن
 حكۇمەتا عىراقى ل باشوورئ كوردستانى سەرۋىرئ
 كارگىرى د بى سەرۋىرئەك مەزندا بوو. پىرانييا
 ناحيان ھاتبوونە ھەلۋەشاندىن و سنوورن كارگىرى
 ھاتبوونە گۆھارتىن، چەند يەكەبىن كارگىرى كەتتە
 ژىر دەستەلاتارىيا كوردى كو پىشتىر نە سەر ب
 پارىزگەھىن سەر ب دەقەرا ئوتونومى يا جاران بوو و
 چەندىن پىدقيايتىن دىتر پىدقى دكر دەملدەست
 پىشتى ھەلبىزرتىن يەكەمىن پەرلەمانى كوردستانى
 ل ۲۱ گولانا ۱۹۹۲ى و دامەزاندنا يەكەمىن كابىنەيا
 حكۇمەتا ھەرىما كوردستانى حىزاننا ۱۹۹۲ى پەرلەمان
 و حكۇمەت سەرۋىرئ كارگىرى راستقەكەن و
 يەكەبىن ھەلۋوشاندى بىزقىرىنقە و ھىندەك يەكەبىن
 كارگىرى نوو دامەزىن، ئەف چەندە مل ب ملئ
 پارىزگەھىن دىترن ھەرىمئ ل پارىزگەھا دەھۆكى زى
 ھاتەنەنجامدان، بۇ بەرچاقكرنا قان گۆھارتىن دئ ھەر
 قەزابەكى جودا بەرچاقكەين:

- قەزا ئامىدىي، بەرى سەرھلانى قەزا ئامىدىن مابوو
 تئ ب سەنئەرى قەزاي و ناحيا سەرسانكى،
 ھەردو ناحىيەيىن بەروارى اكانى ماسى) و دىرەلۇكى
 يىن سەر ب قن قەزايى ھاتبوونەھەلۋەشاندىن.
- ل سالا ۱۹۹۱ى سەرژنوو ناحيا دىرەلۇكى ھاتەپىنكىنان
 و ل ۱ نىسانا ۱۹۹۱ى يەكەمىن رىقەبەرى ناحىي
 يى ھەرىما كوردستانى دەست بكار بوو.^{۱۴۲}
- ل سالا ۱۹۹۱ى ناحيا كانى ماسن (بەرۋارى بالا يا
 جاران) سەرژنوو ھاتەقەپىنكىنان^{۱۴۱}.
- ل ۱۹ شىبانا ۲۰۰۰ى ب برىارا حكۇمەتا ھەرىمئ ناحيا
 بامەرنى ھاتەدامەزاندن و ل رۇزا ۱۹ تەباخا ۲۰۰۰ى
 يەكەمىن رىقەبەرى ناحىي دەست بكار بوو.^{۱۴۲}
- ب فەرمانا سەرۋىرئەك ھەرىما كوردستانى ھىزان
 ۱۰-۲۰ ال ۲۰ تەباخا ۲۰۱۳ برىارا دامەزاندنا ناحىيەكا
 دى ل سنوورئ قەزا ئامىدىن ب ناقى ناحيا شىلازى
 ھاتەدان^{۱۴۳}.
- ناحيا چەمانكى: دوا ناحيا سنوورئ قەزا ئامىدىن يە

بەس ل عىراقى دەستەلات گىرىئە دەست. ل دەسپىكا
 ۱۹۶۹ى شەرىن مەرن ل ناقبەرا پىشمەرگەين
 كوردستانى لەشكەرى حكۇمەتا عىراقى روودان، ب
 مەرەما خۇشرىنكرن و دانا رووېەكى پىشكەتى بۇ
 دەستەلاتى خۇ د گەرماتىيا قان شەراندا حكۇمەتا
 عىراقى د قيا ھىندەك پىنگاگان د بەرژوھەندىيا خەلكى
 كوردستانىدا و ھەك بچەنجانا ھىندەك بەندىن پىنگھاتنا
 ۲۹ حىزانى بھافىت، يەك ژوان پىنگاگان برىارا پىنگىنانا
 لىوا دەھۆكى، ئەبوو ل ۲۹ گولانا ۱۹۶۹ى ل دووڤ
 برىارەكا جفانا سەركرىدەتيا شۇرشى يا ھوكەمدار
 ل عىراقى و نىمزا سەرۋىرئەك ھەمەد ھەسەن
 بەكر برىارا پىنگىنانا لىوا دەھۆكى ھاتەدان. ل دووڤ
 قن برىارى برىارا كۇمارى (المىرسوم الجەمھورى) ھىزان
 ۱۰۶۶ سالا ۱۹۶۹ى ھاتەدان، قن برىارا كۇمارى د چوار
 برگەباندا چاوانىيا پىنگىنانا لىوا دەھۆكى دا دىاركرن،
 دىرگەيا ئىكىندا سنوورن لىوا دەھۆكى ب قەزايىن
 دەھۆك، زاخو، ئامىدىي و ئاكرى دىاركرن، دىرگەيا دووڤدا
 سنوورن لىوا مووسل ب قەزايىن مەلئەندى مووسلى،
 شىخان، تەلەغفر، شىنگال، ھەزەر و شىرگات دىاركرن،
 د برگەيا سىندا ھاتىيە ناحيا مزوورى ژ قەزا شىخانا
 لىوا مووسلى بىتەقەقەتاندن و بدەنە دگەل قەزا
 دەھۆكى يا لىوا دەھۆكى، د برگەيا چوارىدا ھاتىيە قەزا
 ئاكرى ب رەنگەكىن بەروەخت دئ مېنتە گىرداي دگەل
 لىوا مووسلى ھەروەسان ناحيا مزوورى ب رەنگەكىن
 بەروەخت دئ مېنتە گىرداي دگەل قەزا شىخان
 ھەتا ئەگەرىن كارگىرىن نھا ژناقچىن^{۱۳۹}.

- ھەزىيە ل قىزى ئامازە ب دو خالان بکەين:
- ۱- سەرۋىرئ قەزا ئاكرى و ناحيا مزوورى ما
 گىردايى لىوا مووسلى ھەتا سەرھلانا ۱۹۹۱ى ھەك
 پىشتىرى ب بەرغەھى ھاتىيەدىاركرن.
- ۲- ھەتا دامەزاندنا لىوا دەھۆكى ل عىراقى پەيڤا لىوا
 ل شوىنا پارىزگەھ دەھتەبكارىنان و پىشتى دەرچوونا
 برىارا ب لىوا كرنا دەھۆكى قانوونا پارىزگەھان اقانون
 (المحافظات) ل عىراقى ل سالا ۱۹۶۹ى دەرکەتبيە و
 پەيڤا پارىزگەھ و پارىزگار (المحافظة و المحافظ)
 شوىنا پەيڤا لىوا مونتەسەرىف (لىواء و المتصرف)
 كرىيە.

نەخشەين پارىزگەھا دھۆكىن پىشتى سەرھىلانا ۱۹۹۱ ئى

دەركارى و باتووفا ھاتبوونە خرقەكەرن، پىشتى سەرھىلانى ل دەسپىنكا سالا ۱۹۹۸ ئى سەرژىنوو ناحيا رزگارى ھاتىيەفەدامەززاندىن و ل ۲۷ شىبانا ۱۹۹۸ ئى يەكەمىن رنقەبەرى سەردەمىن حىكۇمەتا ھەرىما كوردستانى دەست ب كارى خۇ كرىبە^(۱۴۵). ب قى رەنگى نھا قەزا زاخۇ سى ناحىيەين دەركار، باتووفا و رزگارى ب خۇقە دگرىت.

- قەزا دھۆكى، پىشتى دامەززاندىنا قەزا سىنمىلى ل سالا ۱۹۷۸ ئى قەزا دھۆكى ما بوو خودانى تنى دو ناحىيەيان مانگىش و زاويتە، ل سالا ۱۹۸۱ ئى حىكۇمەتا عىراقنى ناحيا مانگىشنى زى ھەلوەشاندى

ل ۱۹ شىبانا ۲۰۰۱ ئى ب بىرارەكا حىكۇمەتا ھەرىما كوردستانى ھاتىيەپىنكىنىن^(۱۴۴).

- قەزا زاخۇ، ەك د بەرپەرىن پىشتىدا نامازە پىن ھاتىيەكەرن د قۇناغا ناقبەرا ناقبەرا ۱۹۷۵-۱۹۹۱ ئى ز سى ناحىيەين قەزا زاخۇ تنى ناحيا رزگارى ھاتبوو ھەلوەشاندىن ھەردو ناحىيەين دىتر سىدى و گولى كو نھا پتر ب ناحيا دەركار و باتووفا دەينەنىاسىن ل جھىن خۇ مابوون و چ گۆھرىن د سەروبەرى وانى كارگىرىدا روونەدابوون، تنى گوندىن وان ھاتبوونە قۇلاكرن و خرابكرن خەلكى وان دگەل خەلكى گوندىن ناحيا بەروارى ل كۆمەلگەھىن دەوروبەرىن

قەزا و سەر ب پارىزگەھا دھۆكى بيت و ئاقەندا
 وئى ژى گوندى بەردەرەش بيت و ھەرسىن ناحىيەيىن
 روڧيا، دارەتوو و كەلەك سەر ب قى قەزايىن بن^{۱۱۵۰} .
 - **ناحيا كەلەك**، گوندى كەلەكى كو ب كەلەكا
 ياسىن ئاغاي و ئەسكى كەلەك ژى دەيتەنياسىن
 و ژ گوندىن ئاقدارىن دەقەرى يە، بەرى ھېرشا مير
 محەمەد پاشايىن ميرى رەواندى ل سالا ۱۸۳۲ئى
 بۇ سەر ميرگەھا بەھدىنان ب كەلەكا داسنىيان
 دھاتەناقكىن و ئىزدى لى دژان^{۱۱۵۱}، ل ۲۴ شىبانا
 ۱۹۷۰ئى ب بىرارهكا كۇمارى ئەف گوندە بوويە
 ناحىيەكا سەر ب قەزا حمەداتىن ياسەر ب پارىزگەھا
 مووسلى و چەند گوند و كەرت داينەدگەل سنوورى
 وئى^{۱۱۵۲}، ئەف ناحىيە ل ۱۱ حىزىرانا ۱۹۸۷ئى دگەل
 چەندىن ناحىيەيىن دىتر ھاتىيەھەلەوشاندن^{۱۱۵۳} .
 پىشتى سەرھلدانا ۱۹۹۱ئى ئەف ناحىيە كەتتە
 د سنوورى ھەرىما كوردستانى دا و لىن سەرۋىيەرى
 وى بىن كارگىرى ماىە ھەلاويستى ھەتا ب بىرارهكا
 جقاتا ۋەزىرىن ھەرىما كوردستانى ھەرىو ناحىيەيىن
 (خەبات) سەر ب پارىزگەھا ھەولتېرى و ناحيا
 كەلەك داينە دگەلنىك و ناحىيەكا دىتر ب ئاڧى
 خەبات ژى پىكئىنبايە و چەند گوندىن پارىزگەھا
 دھۆكى دگەل كەلەكى ژ پارىزگەھى ئەفەتاندىنە
 و داينە دگەل پارىزگەھا ھەولتېرى^{۱۱۵۴}، ب پىكئىنانا
 قەزا بەردەرەش كەلەك ۋەك ناحىيەك زقرىيەفە
 سنوورى قى قەزايىن و پارىزگەھا دھۆكى.
 ھەردو ناحىيىن روڧيا و دارەتوو، گوندىن مەزىن سەر
 ب ناحيا بەردەرەش بوون ب قەزابوونا قى ناحىيەيىن
 ئەورى بوويە دو ناحىيەيىن سەر ب قەزا نوو.
 - **قەزا شىخان**، بەرى سەرھلدانا ۱۹۹۱ئى قەزا شىخان
 زىلى ناحيا مەلبەندى خودانى دو ناحىيەبان
 مزورى و مرنبا بوو ھەردو ژى ل سالا ۱۹۸۷ئى
 ھاتبۇنەھەلەوشاندن، پىشتى سەرھلدانا ۱۹۹۱ئى
 سەرۋىيەرك ئايەت جودا ژ قەزايىن دىتر ل قەزا
 شىخان ھانەپىش، مەلبەندى قەزايىن ئانكو
 باژىركى شىخان و پىشكەك ژ دەقەرىن سەر ب
 قەزايىن مانە ل ژىر دەستەلانى حكۇمەتا بەغدا

و گوند و دەقەرىن سەر ب وئى فە دانە دگەل ناحيا
 زاويتە، پىشتى سەرھلدانا ۱۹۹۱ئى ل سالا ۱۹۹۵ئى
 ب بىرارهكا حكۇمەتا ھەرىما كوردستانى ناحيا
 مانگىش سەر ژ نوو ھاتەفە دامەزاندن^{۱۱۵۵} و ھەتا
 نھا قەزا دھۆكى دو ناحىيەيىن زاويتە و مانگىشىن
 بخۇفە دگىت.
 - **قەزا ئاكرى**، ئەف قەزايە يەك ژ وان چوار قەزايان
 بوو بىن ل دووڧ بىرارا ب لىوا (پارىزگەھا) كرنا
 دھۆكى پارىزگەھا دھۆكى ژى پىكدھات، بەلى ۋەك
 ھاتبەدباركىن حكۇمەتا عىراقىن ھەر ل دەسپىكىن
 ب مەھانەيەكا بىنەما ئاستەنگ دانا دىنكا گىرتانا
 قى قەزايىن دگەل پارىزگەھا دھۆكى و پاشتر ژى
 ئەف ئاستەنگە كرە بىرارهكا ياسايى ب بەكجارى
 ئاكرى ژ پىكھانا پارىزگەھا دھۆكى ئەفەتاند،
 سەرۋىيەرى قى رەنگى ما ھەتا سەرھلدانا ۱۹۹۱ئى،
 پىشتى دامەزاندنا حكۇمەتا ھەرىما كوردستانى،
 ب بىرارا قى حكۇمەتنى ل ۱۵ تىرمەھا ۱۹۹۲ئى
 قەزا ئاكرى دگەل دھۆكى ھاتەگىردان و ۱۴ شىبانا
 ۱۹۹۳ئى بەكەمىن قاتىمەقامىن سەرۋەمىن حكۇمەتا
 ھەرىما كوردستانى دەست ب ئەركىن خۇ كر^{۱۱۵۶} .
 ۋەك ئامازە پىن ھاتىيەكرن ئاكرى خودانى چوار
 ناحىيەيىن بەردەرەش، (نەھلى) دىنارتە ، (سۇرچى)
 بچىل و گىردەسىن بوو، ل ۱۱ حىزىرانا ۱۹۷۸ئى
 ھەرسىن ناحىيەيىن نەھلى، سۇرچى و گىردەسىن ب
 بىرارهكا كۇمارى ھاتبۇونە ھەلەوشاندن^{۱۱۵۷}، پىشتى
 سەرھلدانى ل سالا ۱۹۹۶ئى ناحيا نەھلى ب ئاڧى
 دىنارتە و سالا ۱۹۹۷ئى ھەردو ناحيا گىردەسىن و ناحيا
 سۇرچى ب ئاڧى بچىل سەرزىنو ب بىرارا حكۇمەتا
 ھەرىما كوردستانى ھاتەفە دامەزاندن^{۱۱۵۸} .
 - **قەزا بەردەرەش**، گۇرانكارىيا گىرنگا ل سەرۋەمىن
 سەرھلدانا حكۇمەتا ھەرىما كوردستانى ل پىكھانا
 كارگىرىيا پارىزگەھا دھۆكى رووداي پىكئىنانا قەزا
 بەردەرەش بوو، پالپىشت ب ھەرمانا ھەرىما ژمارە
 (۲) ل رۇزا ۱۵ كانوونا ئىكى ۲۰۰۷ئى ب ھەرمانەكا
 سەرۋىكاتىيا جقاتا ۋەزىرىن ھەرىما كوردستانى ل ۲۹
 ئىسانا ۲۰۰۷ئى بىراره ھاتەدان ناحيا بەردەرەش بىتە

بايىر كەك بىنى كو گىرنگىيە خۇ ژ دەست بەدەت، ھەتا سەرھەلدا ۱۹۹۱ ئى سەرھەلدا ۱۶ چىرىا ئىكىن ۱۹۹۲ ئى ھۆكۈمەتتا ھەرنىما كوردىستانى بىرىارا ب ناھىيە كىرنا باغەدرى دا و يەكەمىن رىقەبەرنى ناھىيى بۇ ھانەدانان. بەلى ژ بەرگاودانىن سىياسى دەست بكارىبوونا رىقەبەرنى ناھىيى گىروو بوو ھەتا ل ۱۶ چىرىا دووى ۱۹۹۸ ئى ب فەرمى دەست بكارىبووى^{۱۱۴۹}.

- **ناھىيا زىلكان (قاروق)**، ھەروەك ھاتىيە دىباركىن پىشنى سەرھەلدا ۱۹۹۱ ئى و دامەززاندا ھۆكۈمەتتا ھەرنىما كوردىستانى پىشكەك ژ دەقەرنى سەر ب قەزا شىنخان يا وى سەر دەمى سەر ب پارىزىگىمىھا نەينەوا قە مانە ل ژىر دەستەلاتى ھۆكۈمەتتا بەغدا و پارىزىگىمىھا نەينەوا، ب فەرمانەكا سەرۋەكى دىبوانا سەرۋەكاتىيا عىراقى ل ۱۵ كانوونا ئىكىن ۱۹۹۷ ئى ب دووراتىيا ۱۵ كىم ژ مەلبەندى قەزا شىنخان ناھىيەك نوو ب ناھىيا (قاروق) ل گوندى زىلكان ھانە دامەززاندىن^{۱۱۵۰}. دىنياتدا دەستەلاتى دىبارىيا عىراقى ب مەرەما بەرەبىكرى و زىدەكرى ھۇمارا عەرەبان ل قەزا شىنخان ئەف ناھىيە دامەززاندى و ھەر بۇ وى مەرەمى ژى كۈمەلگەھى مەھەتنى بى كوردىن ئىزدى لى دىن دانە دگەل سىنوورى قى ناھىيى^{۱۱۵۱}. پىشنى نەمانا ھۆكۈمەتتا بەغسى ل نىسانا ۲۰۱۳ ئى ئەف ناھىيە ژى وەك دەقەرنى دىترىن سەر ب قەزا شىنخانقە كەتە ژىر دەستەلاتى ھۆكۈمەتتا ھەرنىما كوردىستانى و ما وەك دەقەرا تاكۈكى ل سەر دىناقبەرا ھۆكۈمەتتا ھەرنىمى و ھۆكۈمەتتا بەغدا، بەلى ھۆكۈمەتتا ھەرنىمى وەك ناھىيەكا سەر ب قەزا شىنخان يا سەر ب ھەرنىما كوردىستانى قە سەر دەمى دگەلدا دگەت.

ناھىيا كەلەكچى، دوا ناھىيە ل پارىزىگىمىھا دىھۆكىمى ھاتىيە دامەززاندىن، سەر ب قەزا شىنخانقە، ل ۱۹ ئادارا ۲۰۱۴ ئى ب فەرمانا كارگىرى ژمارە (۵۷۴۴) بىرا ب ناھىيە بوونا وى ھاتىيە دان و ل ۲۷ گولانا ۲۰۱۴ بىرا ھاتىيە بىجھىنان كارگىرىيا ناھىيى دەست ب كارگىرىيە، مەلبەندى ناھىيى ل كۈمەلگەھى كەلەكچى بە^{۱۱۵۲}.

و پارىزىگىمىھا مووسلى، پىشكا دىتر كو ھەردو ناھىيە بىن ھەلوەشاندى مرنىا و (ئەترىش) مزوورى نە كەتتە ژىر دەستەلاتى ھۆكۈمەتتا ھەرنىما كوردىستانى، ھىدى پەيوەندى ب دەقەرنى سەر ب ھۆكۈمەتتا ھەرنىما كوردىستانى، بايىر كى ئەترىش وەك مەلبەندى قەزا شىنخان يا سەر ب پارىزىگىمىھا دىھۆكىمى ھاتە دەسنىشانكىن كو ھەردو ناھىيىن مرنىا و ئەترىش ژى ب خۇقە دگىرن سەر دەرى دگەلدا ھاتە كىن^{۱۱۵۰}. پىشنى نىسانا ۲۰۰۳ ئى و رىزگار كىرنا بايىر شىنخان و دەقەرنى دى بىن سەر ب قەزا شىنخانقە كارگىرىيا قەزايى ژ ئەترىش ھاتە قەگەھاسىن بۇ مەلبەندى قەزايى ناكىو بايىر شىنخان و سەرۋەكاتىيا جقاتا وەزىرنى ھەرنىما كوردىستانى ب بىرا ھۇمار ۲۳۵۱ ل ۲۵ چىرىا ئىكىن ۲۰۰۵ ئى بىرا سەرژنوو قەكرنا ناھىيا ئەترىش دا^{۱۱۵۱}.

- **ناھىيا مرنىا (قەسەرۋەكى)**، وەك ئامازە بى ھاتىيە كىن ئەف ناھىيە ل سالا ۱۹۸۷ ئى ھاتىبوو ھەلوەشاندىن، ل ۶ ئادارا ۱۹۹۶ ئى ئەف ناھىيە سەرژنوو ژ ئالىن ھۆكۈمەتتا ھەرنىما كوردىستانى ھاتە قە دامەززاندىن^{۱۱۵۲}. بەلى ژ بەر كو مەلبەندى ناھىيى گوندى مرنىا ھاتىبوو قالاكىن و پىرانىيا خەلكى وى ل كۈمەلگەھى قەسەرۋەكى ھاتىبوونە نىشستە جىكرى و قى كۈمەلگەھى پىر بەسنىن مەزىبوونى و شارسىنانى لى ھەبوون، ناھىيە ل قى كۈمەلگەھى و ب ناھىيا ناھىيا قەسەرۋەكى ھاتە دامەززاندىن.

- **ناھىيا باغەدرى**، بايىر كى باغەدرى گىرنگىيەك تايىمەت د دىرۇكا دەقەرنىدا ھەبوو و ئەو گىرنگىيە ھىژ يا بەر دەوامە، مەلبەندەكى سەر كىيى ئىزىدخاننى بە، لەوما ژى پىندى بوو ژ ئالىن كارگىرىقە ژ مىژقە و پىر گىرنگى پى ھاتىبادان، لى ژ بەر ھەر ئەگەرەكى ئەف گىرنگى پىندانە گىروو بوويە، ل ۲۲ نىسانا ۱۹۷۰ ب بىرا ھەكا كۈمارى بىرا دامەززاندىن ناھىيا باغەدرى يا سەر ب قەزا شىنخانقە ھاتىيە دان^{۱۱۵۳}. بەلى دىبارە ژ بەر ھەر ئەگەرەكى ھەبىت ئەف بىرا نە ھاتىيە بىجھىنان و باغەدرى ماىە وەك

پارىزگار ئىن دھۆكى

ژ دامەزاندنا پارىزگەھنى ل ۲۷ گولانا ۱۹۶۹ ئى ھەتا بەرھەفكرنا قىن نقيسىنى قان ھىزايان وەك پارىزگار ل دھۆكى كاركره:

ھاشم حەسەن ئاكره بى
۱۹۷۰ - ۱۹۷۳

محەمەد رەسول گوبى
۱۹۷۰ تىن حەفت ھەيشان

عەگىد سەدىق سەعدوللا ئامىدى
۱۹۷۰ - ۱۹۶۹

يەحيا محەمەد رەشىد جاف
۱۹۷۶ - ۱۹۷۹

محەمەد عەلى ئەمىن گۇران
۱۹۷۴ - ۱۹۷۶

سعاد حەبىب تالەبانى
۱۹۷۴ تىن حەفت

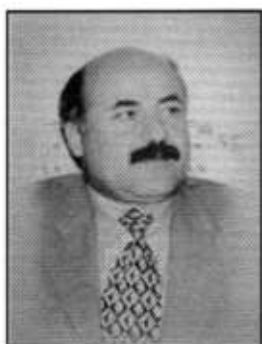
عەبدولوهاب ئەترووشى
۱۹۹۱ تىن دو ھەيشان

محەمەد بېرۇز رۇستەم
۱۹۸۸ - ۱۹۹۱

نامق رەقىب سوورچى
۱۹۷۹ - ۱۹۸۸

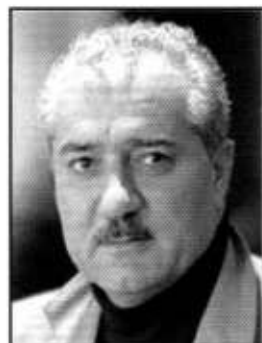
نیجیرقان ئەحمەد
۱۹۹۹ - ۲۰۰۵

عەبدولعەزیز تەیب
۱۹۹۲ - ۱۹۹۹

فەرھاد ئەترووشی
۲۰۱۴/۶/۱۲ - ھەتا نوکە

تەمەر رەمەزان
۲۰۰۵ - ۲۰۱۴/۶/۱۲

ھىندەك پىزانىن پىدقى

* ھەزىھە پىزىن ھەر چەندە ل ۱۹۱۹/۵/۲۷ ئى بىرارا ب پارىزگەھكرنا دھۆكى دەرگەتتە، بەلى ل ۱۱/۱/ ۱۹۱۹ ئى بىراراھاتىيە ب جەئىنان و يەكەم پارىزگارى دھۆكى دەست بكاركرتتە، ل بەراھىن پارىزگارى ل ئاقاھىن كەفتى قايمەقامىن و پولىسىن دھۆكى دەوامكرتتە، پىشتى دەمەكى چوويە ئاقاھىن نوو بىن فەرمانگەھا توونتى (جەھن نھا بىن لىق يەكى پارتى) ھەتا ئاقاھىن قايمەقامىن ھاتىيە نووزەنكرن، زقرىفە ھەمان ئاقاھى، پاشتر ئاقاھىن ھىنداق جادا سەرەكيا دھۆكى ئاقاھىن بەرى دەمەكى كىم بىن رىقەبەرىيا پولىسان) بۇ كارگىرىيا پارىزگەھى ھاتىيە ئاقاكرن، ل سالىن ھەشتىيان ژ سەدسالىيا بىستى ئاقاھىن ئەفرۇبىن بىن پارىزگەھى ھاتىيە ئاقاكرن و ھەتا ئەفرۇ ل وىزى كارەكەت.

* پىشتى ھاشىم ئاكرەبى د ئەنجامى دەرگەتتا وى ژ رىزىن بزاقا رىزگارخووازا گەلى كورد ئەركىن پارىزگارىيا دھۆكى ھىلاى، ئەحمەد شالى كو قايمەقامى ئامىدىن بوو ب وەكالىت ژ چرىا ئىكى ۱۹۷۳- شوانا ۱۹۷۴ ئى ئەركى پارىزگارى دھۆكى وەرگرت.

* پىشتى تىكچوونا دانوستاندىن د ئاقبەرا سەرگردايەتيا شۇرىشا ئىلونى و حكومەتا بەغدا دا ژ ئادارا ۱۹۷۴ ئى - ئادارا ۱۹۷۵ ئى ئەحمەد شالى

وەك پارىزگار ل دەقەرنى رىزگاركرى بىن پارىزگەھى كار دكر.

* رەقىب حسىن مەلا كو ھارىكارى پارىزگارى دھۆكى بوو، تىن بۇ دو ھەفتىيان ل سالا ۱۹۷۴ ئى ئەركى پارىزگارى دھۆكى وەرگرت پىشتى تىكچوونا دانوستاندىن د ئاقبەرا سەرگردايەتيا شۇرىشا كوردستانى و حكومەتا بەغدا دا.

* پىشتى سەرھەلانا ئادارا ۱۹۹۱ ئى ھارىكارى پارىزگارى حسىن عومەر حاجى ئەركى پارىزگارى وەرگرت ھەتا ۱۹۹۱/۱۰/۲۳ ئى دەمى حكومەتا بەغدا دەرگەھىن كارگىرى ژ ھەرىما كوردستانى قەكىشايىن.

* خورشىد قەبىسەل كو جىكرى پارىزگارى بوو ھەتا ھەلبىزرتىن ھەرىما كوردستانى ل ۱۹ گولانا ۱۹۹۲ ئى ب ئەركى پارىزگارى دھۆكى رابوو.

* ل ۱۰ ئىلونا ۱۹۹۲ ئى عەبۇلغەزىز ئەبىب وەك يەكەم پارىزگارى ژ ئالىن حكومەتا ھەرىما كوردستانى قە ھاتىيە دانان دەست بكار بوو.

* تەمەر رەمەزان فەتاح ئىكەمىن پارىزگارى ھەلبىزرتىيە كو ژ ئەنجامى ھەلبىزرتىن جقاتىن پارىزگەھان ل ۲۰۰۵ ئى بوويە پارىزگار.

* ژ ئەنجامى ھەلبىزرتىن جقاتىن ل ھەرىما كوردستانى ل سالا ۲۰۱۴ ئى فەرھاد ئەترووشى وەك پارىزگارى دھۆكى ھاتىيە ھەلبىزرتىن و ل رۇزا ۲۰۱۴// پۇستى پارىزگارى دھۆكى وەرگرتتە.

زۇندەر:

* زۇندەر كۆپچۈنلۈك جودا دەريارەي دەسپىنكا دامەرزاندنا مېرگەما بەھدىنان ھەنە و د قى ئىنسىكلوپىدىيايىدا ئەو بابەت ب بەرقرەھى ھاتىبە بەرچاقكېر، مە خۇ ب چاوانى و سال بان سەردەھى دامەرزاندنا مېرگەھى قە مژوول نەكر و ئەف مژووه كو يەك زۇ وان بۇجوونانە بۇ جوونە ناف بابەتى مە دانايە.

۱. صدیق الدملوجى، امارە بەھدىنان الكرىيە او امارە العمادىيە، الطبعة الثانية (اريل-۱۹۹۹)، ص ۱

۲. انور المايى، الاكراد فى بەھدىنان، الطبعة الثانية، (دھوك-۱۹۹۹)، ص ۲۸.

۳. كاھە فرىق احمد شاھولى ئامىدى، امارە بەھدىنان ۱۷۰۰-۱۹۴۲، (اريل-۲۰۰۰)، ص ۲۴.

۴. ۴. د. خليل على مراد، عبدالفتاح على البوتانى، بههدىنان فى سالنامات المووصل العثمانية، (اريل-۲۰۱۲)، ص ۶-۷.

۵. ھەمان زۇندەر، پ ۷

۶. كاھە فرىق احمد شاھولى ئامىدى، زۇندەرئ بەرئ، پ ۱۶۰-۱۶۱، د. خليل على مراد، عبدالفتاح على البوتانى، زۇندەرئ بەرئ، پ ۹. انور المايى، زۇندەرئ بەرئ، پ ۱۵۴، د. طارق الباشا العمادى، معركة ئىتويىت، الخاتمه من اجل استقلال اماره اميدى (بەھدىنان)، مجله دھوك، العدد ۲۹- كانون الاول ۲۰۰۵، ص ۱۱۱-۱۱۴.

۷. انور المايى، زۇندەرئ بەرئ، پ ۱۵۱

۸. علي شاكر على، التشكيلات الادارية العثمانية ۱۵۱۶-۱۹۱۸، موسعه الموصل الحضارية، المجلد الرابع، الموصل- ۱۹۹۲، ص ۱۶۸.

* ھەر د قى ئىنسىكلوپىدىيايىدا قەكۆلېنەك بەرقرەھ ب نافى كارگېرىدا ئوسمانى ل بەھدىنان زۇندەرئ قەسبىنا پ، د خەلپىل ھەلى مراد ھاتىبەبەلاقكېر.

۱.۹. د. خليل على مراد، عبدالفتاح على البوتانى، زۇندەرئ بەرئ، پ ۱۶.

۱۰. عبدالله غفور، التشكيلات الادارية فى جنوب كردستان، الطبعة الثانية، (اريل-۲۰۱۴)، ص ۱۸۸.

۱۱. المحامى عباس العزاوي، العماديه فى مختلف العصور، حققه حمدي عبدالمجيد السلفى عبدالكريم فندي، (ھولېر- ۱۹۹۸)، ص ۱۶.

* قى زۇندەرئ ساللا زۇناقچوونا مېرگەھا بەھدىنان ب ساللا ۱۴۵۲مىش (۱۸۳۶ز) دەسنىشانكېرىيە، بەلن د راستىدا ساللا شكەستىن و زۇناقچوونا مېرگەھا بەھدىنان ۱۲۵۸مىش/ ۱۸۴۲ز يە و سال ب سالېن مشەختى بياركېرنە و سالېن زاېنىنى زۇ ئالېن مەقە ھائىنە:زىندەكېر

۱۲. كامېران عبدالصمد احمد الدؤسكى، بەھدىنان فى اواخر العهد العثماني (۱۸۷۱- ۱۹۱۴)، (اريل-۲۰۰۷)، ص ۱۹۱.

۱۳. على توفيق، ممالك عثمانية جغرافياسي، (استانبول- ۱۳۱۸)، ص ۳۴۹.

۱.۱۴. د. خليل على مراد، عبدالفتاح على البوتانى، زۇندەرئ بەرئ، پ ۳۴-۳۵.

۱۵. المحامى عباس العزاوي، ھەمان زۇندەر، پ ۱۸

۱۶. علي شاكر على، زۇندەرئ بەرئ، پ ۱۶۸

۱۷. كامېران عبدالصمد احمد الدؤسكى، ھەمان زۇندەر، پ ۱۹۶-۱۹۷.

۱.۱۸. د. خليل على مراد، عبدالفتاح على البوتانى، زۇندەرئ بەرئ، پ ۳۵.

۱۹. انور المايى، زۇندەرئ بەرئ، پ ۱۵۹، د. عبدالفتاح على البوتانى زەقەر مققر سلىمان، ئامىدى قلعه كورد الاصيله عبر مختلف العصور التاريخيه، مجله دھوك، (العدد ۴- ۱۹۸۸)، ص ۷۸- ۷۹، رجب جھيل حېب، ئامىدى (العماديه) (۱۹۴۱- ۱۹۵۸) دراسە فى تاريخ السياسى، (دھوك- ۲۰۱۲)، ص ۴۲.

* ھەزىبە بېزىن د پراتىپا زۇندەرئىن نامازە پىن كرىدا نامازە ب ساللا ۱۸۱۲ز ھەك ساللا ب قەزا بوونا نامىدېن ھاتىبەكېر، ھەموويان زى ئەنور ماپى قەگوھاستىپە كو گۆتېپە ساللا ۱۷۳۳مىش/ ۱۸۶۲ز نامىدېن كېرنە قائىمەقامىيە ئاتكو قەزا و خەندان پاشا ھەك بەكەم قائىمەقام ھاتىبەدامەرزاندن، بەلن دراستىدا ساللا ۱۷۳۳مىش بەرامبەرى ۱۸۵۱- ۱۸۵۷ زاېنى يە و ل ئەپلوولا ۱۸۵۶مىش دەسپىنكەت، ب قى رەنگى دامەرزاندنا قەزا نامىدېن شەش سالېن دى ھەئىنەپىش، پىنرە: فرېمان - جرنېفل، التوقىمان

- الھجرى و الميلادى، ترجمه عن الانكليزية الدكتور حسام محى الدين الالوسى، (بغداد- 1389ھ- 1974م)، ص 18.
۴۰. Tahir SEZEN, OSMANLI YER ADLARI, Ankara- 2006. p 138. 406. 56. 421.384. 381 و 437
۴۱. كاميران عبدالصمد احمد الدؤسكى، ژندهرى بهرى، بپ ۱۹۶.
۴۲. Tahir SEZEN, OSMANLI YER ADLARI p 545
۴۳. جمال احمد خالد و عبدالفتاح على البوتانى، نيزه عن تاريخ مدينة زاخو، مجلة دهوك، العدد ۲- كانون الثاني 1998، ص 108 و وصفية محمد شيخو السندي، زاخو في العهد الملكي 1921- 1958 دراسة تاريخية في اوضاعها العامة، (دهوك- 2014)، ص 41.
۴۴. ا. د. خليل على مراد ا. د. عبدالفتاح على البوتانى، ژندهرى بهرى، بپ 47 : وصفية محمد شيخو السندي، ژندهرى بهرى، بپ 41- 42.
۴۵. ا. د. خليل على مراد ا. د. عبدالفتاح على البوتانى، ژندهرى بهرى، بپ 47.
۴۶. ههمان ژندهر، بپ 16.
۴۷. رئيس التحرير، ا. د. عبدالفتاح على البوتانى، دهوك الغربية، المدينة- المحافظة، مجلة دهوك، العدد 1، ايلول 1997، ص 55
۴۸. محافظة دهوك، ژندهرى بهرى، بپ 48 : رئيس التحرير، ا. د. عبدالفتاح على البوتانى، ههمان ژندهر، بپ 55 : موسسه دوقى توفى، ههمان ژندهر، بپ 12 : الدكتور هاشم خضير الحناي، مدينة دهوك دراسة في جغرافية المدن، (الموصل- 1985)، ص 7
۴۹. Tahir SEZEN, OSMANLI YER ADLARI
۵۰. ا. د. خليل على مراد ا. د. عبدالفتاح على البوتانى، ژندهرى بهرى، بپ 26.
۵۱. ههمان ژندهر، بپ 16.
۵۲. موسسه دوقى توفى ئسماعيل بادي، ربهرى پارىزگەھا دھۆكى، (دهوك- 2010)، بپ 143. زانبارين مه ژ ريقه بهرىيا تاجين وهرگرين.
۵۳. عبدالله غفور، ژندهرى بهرى، بپ 188
۵۴. موسسه دوقى توفى ئسماعيل بادي، ژندهرى بهرى، بپ 187 : سرۆكاتيبا بائىرفانيبا ئاكرى، ئاكرى دىرۇك و پاشهرؤز، (- تيرمهها 2012)، بپ نينه.
۵۵. بهلگه نامه ژ ئهرشيفى مالا مفتحين ئاكرى به ژ نالن ئهندازيار بلند مفتحى گههشتييه مه.
۵۶. دستخهتن ههردو ههلبهستان ژ بلند مفتحى گههشتييه مه.
۵۷. Tahir SEZEN, OSMANLI YER ADLARI
۵۸. الدكتور نون الطائي، الاوضاع الادارية في الموصل خلال العهد الملكي 1921- 1958، (الموصل- 2008)، ص 28- 29.
۵۹. ا. د. خليل على مراد ا. د. عبدالفتاح على البوتانى، ژندهرى بهرى، بپ 58.
۶۰. كاميران عبدالصمد احمد الدؤسكى، ژندهرى بهرى، بپ 198.
۶۱. عبدالله غفور، التشكيلات الادارية... ص 188.
۶۲. على شاكىر على، ژندهرى بهرى، بپ 168.
۶۳. ا. د. خليل على مراد ا. د. عبدالفتاح على البوتانى، ژندهرى بهرى، بپ 68.
۶۴. ا. د. خليل على مراد، مختارات من كتاب الموصل و كركوك في الوناق العثمانية، (السليمانية- 2005)، ص 25- 27.
۶۵. ههمان ژندهر، بپ 25.
۶۶. ا. د. خليل على مراد ا. د. عبدالفتاح على البوتانى، ژندهرى بهرى، بپ 69- 72.
۶۷. ههمان ژندهر، بپ 68 و 71- 71.
۶۸. كاميران عبدالصمد احمد الدؤسكى، ژندهرى بهرى، بپ 100.
۶۹. ا. د. خليل على مراد ا. د. عبدالفتاح على البوتانى، ژندهرى بهرى، بپ 16.
۷۰. Tahir SEZEN, OSMANLI YER ADLARI بپ 470

۵۱. سمعید مەموزىنى، بەردەردەش لە نىوان بوینن و ئەمرۇ دا، كۇقاردا دھۆك، ھژمار ۱- گولان ۱۹۹۹، بپ ۳۹.
۵۲. علی شاکر علی، ژندەرى بەرى، بپ ۱۶۸.
۵۳. عبدالله غفور، التشکيلات الاداريه... ص ۱۸۸.
۵۴. عبدالله غفور، التشکيلات الاداريه... ص ۱۸۸، ز: الوقائع العراقية، العدد الاول، ۸ كانون الاول ۱۹۲۲، ص ۷-۸) هاتىبەوهرگرتن.
۵۶. رزوق عيسى، مختصر جغرافيه العراق للمدارس، (بغداد- ۱۹۲۲)، ص ۴۴۸.
۵۷. المحامى عباس العزاوي، هه مان ژندەر، بپ ۱۸.
۵۸. ا. د. خليل على مراد ا. د. عبدالفتاح على البوتاني، ژندەرى بەرى، بپ ۳۴-۳۵.
۵۹. Tahir SEZEN, OSMANLI YER ADLARI, p۱۳۸.
۶۰. ا. د. خليل على مراد ا. د. عبدالفتاح على البوتاني، ژندەرى بەرى، بپ ۳۴-۳۵.
۶۱. ابراهيم خليل احمد، دراسة في تطوراتها السياسية، رسالة ماجستير، جامعة الموصل، كانون الثاني ۱۹۷۵، ص ۶۳۷.
۶۲. عبدالله غفور، التشکيلات الاداريه... ص ۱۸۸.
۶۳. تەحسین نەشکی، گرنکیبا مانگنیش د دېرۇکا دوھى و ئەفرۇ دا، كۇقاردا دھۆك، ھژمار ۱۰- ئیلونا ۲۰۰۰)، بپ ۵۰ :-
موسەدەق تۇقى ئسماعیل بادی، ژندەرى بەرى.
۶۴. الدكتور نون الطائي، الاوضاع الادارية في الموصل خلال العهد الملكي ۱۹۲۱- ۱۹۵۸، (الموصل- ۲۰۰۸)، ص ۱۳۱.
۶۵. وصفیه محمد شیخو السندي، ژندەرى بەرى، بپ ۱۰۵، ز: الوقائع العراقية، العدد ۴۲۰، ۳۰ ئازار ۱۹۲۶) هاتىبەوهرگرتن.
۶۶. الدكتور نون الطائي، ژندەرى بەرى، بپ ۱۳۲-۱۳۳ : عبدالله غفور، التشکيلات الاداريه... ص ۱۰.
۶۷. السيد عبدالرزاق الحسنى، العراق قديما و حديثا، الطبعة الثالثة، (بغداد- ۱۹۸۰)، بپ ۹۴ و ۲۵۹.
۶۸. علی سیدو الگورانی، من عمان الى العماديه، الطبعه الثانيه، (ربيل- ۲۰۱۲)، ص ۱۶۸.
۶۹. محەمەد عەبدوللا ئامىدى، سەرسىنكى د ناقيەرا دوھى و ئەفرۇ دا، كۇقاردا دھۆك، ھژمار ۷- ئیلونا ۱۹۹۹)، بپ ۵۰- ۵۱ :-
عبدالله غفور، التشکيلات الاداريه... ص ۱۴۵- ۱۴۶.
۷۰. عبدالله غفور، التشکيلات الاداريه... ص ۱۸۸ ؛ وصفیه محمد شیخو، هه مان ژندەر، بپ ۹۲.
۷۱. رزوق عيسى، ژندەرى بەرى، بپ ۴۵۱- ۴۵۲.
۷۲. ا. د. خليل على مراد ا. د. عبدالفتاح على البوتاني، ژندەرى بەرى، بپ ۴۷ ؛ وصفیه محمد شیخو السندي، ژندەرى بەرى، بپ ۴۶ ؛ عبدالله غفور، التشکيلات الاداريه... بپ ۱۸۸.
۷۳. وصفیه محمد شیخو السندي، ژندەرى بەرى، بپ ۱۰۳، پەراوېزى ۴، ژ رۇناما (الوقائع العراقية، العدد ۳۵۰، ۴ تشرين الاول ۱۹۲۵) هاتىبەوهرگرتن
۷۴. د. سيار كوكب على الجميل، النظام الادارى، موسوعة الموصل الحضارية، المجلد الخامس، ص ۱۲۵.
۷۵. ا. د. خليل على مراد ا. د. عبدالفتاح على البوتاني، ژندەرى بەرى، بپ ۴۷ ؛ وصفیه محمد شیخو السندي، ژندەرى بەرى، بپ ۴۲ ؛ عبدالله غفور، التشکيلات الاداريه... بپ ۱۸۸.
۷۶. رزوق عيسى، ژندەرى بەرى، بپ ۴۵۱- ۴۵۲.
۷۷. ئەدریس حەسەن ئاسەھى، ناھیا ئاسیھن و باتیلن... كۇقاردا دھۆك، ھژمار ۲۸- چریا ئىكى ۲۰۰۵)، بپ ۳۵ ؛ وصفیه محمد شیخو السندي، ژندەرى بەرى، بپ ۱۰۴.
۷۸. وصفیه محمد شیخو السندي، ژندەرى بەرى، بپ ۱۰۲- ۱۰۴.
۷۹. ا. د. خليل على مراد ا. د. عبدالفتاح على البوتاني، ژندەرى بەرى، بپ ؛ عبدالله غفور، التشکيلات الاداريه... بپ ۱۸۸ ؛ د. سيار كوكب على الجميل، ژندەرى بەرى، بپ ۱۴۵.
۸۰. د. عبدالله غفور، التشکيلات الاداريه... بپ ۳۶.
۸۱. السيد عبدالرزاق الحسنى، ژندەرى بەرى، بپ ۹۴.
۸۲. د. عبدالله غفور، ژندەرى بەرى، بپ ۱۷۹.

۸۲. ھەمەن ئۆدەر، بې ۱۸۸ : ۱ د. خەلىل ئالى مراد ا. د. ئابدۇلفەتخا ئالى البوتانى. ئۆدەرئى بەرئى، بې ۵۸.
۸۴. د. ئابدۇللا غفور، ئۆدەرئى بەرئى، بې ۱۰.
۸۵. رزۇق ئىسى، ئۆدەرئى بەرئى، بې ۲۴۰.
۸۶. خىسرو گوران، الكورد فى محافظة الموصل، ترجمة و تعليق حازم حاجانى، (اپرىل-۲۰۰۶)، ص ۶۱.
۸۷. ۱ د. خەلىل ئالى مراد ا. د. ئابدۇلفەتخا ئالى البوتانى، ئۆدەرئى بەرئى، بې ۱۶ : ئالى شاكىر ئالى، ئۆدەرئى بەرئى، بې ۱۱۸.
۸۸. ۱ د. ئابدۇلفەتخا ئالى البوتانى، ثلاث سنوات دراسية في بردهرەش، (دھۆك-۲۰۱۵)، ص ۲۰.
۸۹. ئابدۇللا غفور، ئۆدەرئى بەرئى، بې ۱۸۸.
۹۰. ھەمەن ئۆدەر، بې ۱۰.
۹۱. ۱ د. ئابدۇلفەتخا ئالى البوتانى، ئۆدەرئى بەرئى، بې ۲۰ طە ھاشىمى، مفصل جغرافيه العراق، (بغداد-۱۹۳۰)، ص ۵۵۴.
۹۲. ئابدۇللا غفور، ئۆدەرئى بەرئى، بې ۱۹-۲۰.
۹۳. السید عبدالرزاق الحسنی، ئۆدەرئى بەرئى، بې ۹۴.
۹۴. ھەمەن ئۆدەر، بې ۱۰.
۹۵. ھەمەن ئۆدەر، بې ۱۹-۲۰.
۹۶. ھەمەن ئۆدەر، بې ۱۲-۱۳.
۹۷. ھەمەن ئۆدەر، بې ۲۱۳.
۹۸. ۱ د. خەلىل ئالى مراد ا. د. ئابدۇلفەتخا ئالى البوتانى، ئۆدەرئى بەرئى، بې ۱۶ : د. سيار كوكب ئالى الجمیل، ئۆدەرئى بەرئى، بې ۱۲۵.
۹۹. ئابدۇللا غفور، ئۆدەرئى بەرئى، بې ۱۰.
۱۰۰. خىسرو گوران، ئۆدەرئى بەرئى، بې ۴۹ : الدليل العراقى لعام ۱۹۳۵) ھاتىيە ۋە ھەمەن گورتن.
۱۰۱. ئابدۇللا غفور، ئۆدەرئى بەرئى، بې ۱۸۸ : رزۇق ئىسى، ئۆدەرئى بەرئى، بې .
۱۰۲. ئابدۇللا غفور، ئۆدەرئى بەرئى، بې ۱۵.
۱۰۳. ھەمەن ئۆدەر، بې ۲۷-۲۸.
۱۰۴. ئالى سیدو الكورانى، ئۆدەرئى بەرئى، بې ۱۸۳.
۱۰۵. السید عبدالرزاق الحسنی، ئۆدەرئى بەرئى، بې ۹۴ و ۲۵۶.
۱۰۶. ئابدۇللا غفور، ئۆدەرئى بەرئى، بې ۳۴.
۱۰۷. ژېئوگرافىيە ئىنسىكلۆپىدىيا.
۱۰۸. ئابدۇللا غفور، ئۆدەرئى بەرئى، بې ۱۱۵.
۱۰۹. ھەمەن ئۆدەر، بې ۱۲۹.
۱۱۰. ھەمەن ئۆدەر، بې ۹۱-۹۲.
۱۱۱. ھەمەن ئۆدەر، بې ۱۲۹-۱۳۰.
۱۱۲. بۇ پىتر پىزانتىن ل سەر سەربەرئى دەقەرئى بىنەرە، شىرازادە زكرىا محمد، مجلس قيادة الثورة في كوردستان- العراق، ۱۹۶۴-۱۹۷۰، دراسة تاريخية سياسية عامة، (دھۆك-۲۰۱۰)، ص ۱۱۲-۱۱۴، موسسەھق توفى ئىسماعىل بادى، رىئەت پاریزگەھا دھۆكى ... بې ۱۰۲-۱۰۴.
۱۱۳. ۋەھبىيە محمد شىخو، ئۆدەرئى بەرئى بې ۱۰۳-۱۰۴.
۱۱۴. ھەمەن ئۆدەرئى چووبى.
۱۱۵. درياس مستهفا بلند محمدە، سېمىلىن د نافیھەرا دوھى و ئەفرۇ دا، كوئارا دھۆك، ھۆمار ۵- كانوونا ئىككى ۱۹۹۸، بې ۴۷-۴۸ : موسسەھق توفى ئىسماعىل بادى، ئۆدەرئى بەرئى، بې ۱۱۴-۱۱۵.
۱۱۶. ۋەھبىيە محمد شىخو السەندى، ئۆدەرئى بەرئى، بې ۱۰۲.
۱۱۷. فرار نقل مركز ناحیه السندی ، رقم (۱۴۷۹۲) ، تاريخ (۱ / ۱ / ۱۹۷۸) ، وزير الداخلىه- من (wiki.dorar-aliraq.net) .

۱۱۸. شىرزاد زكريا محمد، مجلس قيادة الثورة في كوردستان- العراق ۱۹۶۴- ۱۹۷۰ دراسة تاريخية سياسية عامة، (دهوك- ۲۰۱۰)، ص ۱۶۳.
۱۱۹. السيد عبدالرزاق الحسيني، ژندهرى بهرى، بپ ۱۶۱ : و صفيه محمد شيوخو السندي، ژندهرى بهرى، بپ ۱۰۳- ۱۹۴.
۱۲۰. عبدالله غفور، ژندهرى بهرى، بپ ۱۱۴- ۱۱۵.
۱۲۱. خدر بوملى، فهيدى(فايده) و الاسطوره الضائعة، مجلة دهوك، العدد ۲۰- حزيران ۲۰۰۳، ص ۷۵.
۱۲۲. عبدالله غفور، ژندهرى بهرى، بپ ۹۲- ۹۳.
۱۲۳. ههمان ژندهر، بپ ۱۶۱.
۱۲۴. محافظة دهوك، دهوك بعد الحادي عشر من اذار، (دهوك- ۱۹۷۳)، ص ۲- ۳.
۱۲۵. عبدالله غفور، ژندهرى بهرى، بپ ۱۶۸- ۱۶۹.
۱۲۶. ههمان ژندهر، بپ ۷۳.
۱۲۷. ههمان ژندهر، بپ ۷۴- ۷۵.
۱۲۸. ههمان ژندهر، بپ ۱۶۶.
۱۲۹. احمد يدل خالد، الترويش بلده العلم و الجمال، مجلة دهوك، العدد ۱- اذار ۲۰۰۱، ص ۱۰۰.
۱۳۰. عبدالكريم فتدي و آخرون، دليل محافظة دهوك، (دهوك- ۱۹۹۵)، ص ۱۵۹.
۱۳۱. عبدالله غفور، ژندهرى بهرى، بپ ۱۶۱.
۱۳۲. د بهر بهرین ئىنسكلۇپىدىيا بپندا دى چەتدین فهكۆلینان ل سەر دامەزرانن و ژناشچوونا میرگەھا بههیدنان خوینی،
۱۳۳. علی شاکر علی، ژندهرى بهرى، بپ ۱۶۸.
۱۳۴. د. سيار كوكن علي الجميل، ژندهرى بهرى، بپ ۱۶۶.
۱۳۵. زبير بلال اسماعيل، پورات بارزان ۱۹۰۷- ۱۹۳۵، (اپريل- ۱۹۹۷)، ص ۳۶ : صديق الديمولوجي، اماره بهيدنان الكردية او اماره العمادية، (اپريل- ۱۹۹۹)، ص ۸۶- ۸۷.
۱۳۶. السيد عبدالرزاق الحسيني، تاريخ العراق السياسي الحديث، الجزء الثالث، الطبعة السابعه ۲۰۰۸، ص ۳۰۳ : الدكتور ذنون الطائي، ههمان ژندهر، بپ ۱۳۱.
۱۳۷. محمد نهمين زهكي، دو تهقلای بن سوود، (بهغد- ۱۹۳۵)، چاپا دووي، چاپخانهی ههلويسست، (الهند- ۱۹۸۴)، بپ ۸۴.
- سەرچەمى بهرهمهگانی محهمهه نهمين زهكي، ئامادهکردنى سديق صالح، بهکم بهرگ، (سليماني- ۲۰۰۵)، بپ ۴۸.
۱۳۸. السيد عبدالرزاق الحسيني، تاريخ الوزارات العراقية، الجزء الثالث، الطبعة السابعة، ص ۶۵.
۱۳۹. مسعود البارزاني، البارزاني و الحركة التحريرية الكردية، ثورة بارزان ۱۹۴۳- ۱۹۴۷، (كوردستان- ۱۹۸۶)، ص ۳۶.
۱۴۰. موسسههق نؤفى، ميژووا بهروههه و فيركرن ل پاريزگهها دهوك، نههانيهچايرن- بنيره: فهكۆلينا مه ل سەر خواندنا كوردى ل پاريزگهها دهوك د فن ئىسكلۇپىدىيا بپندا.
۱۴۱. نهقابى مامؤسئايانى سليمانى، كۆنگرهى مامؤسئايانى كورد له شهقلاوه: د. صديق ئەتروئشى، مافيت زانيارينت ملهتن كورد، كۆقارا رۆناهى، هژمار ۲- چريا دووي ۱۹۶۰- بهغدا، بپ ۶۰- ۶۱.
۱۴۲. مسعود البارزاني، البارزاني و الحركة التحريرية الكردية، الجزء الثالث، (اپريل- ۲۰۰۲)، ص ۵۳۵ : شيرزاد زكريا محمد، مجلس قيادة ثورة في كوردستان- العراق ۱۹۶۴- ۱۹۷۰، (دهوك- ۲۰۱۰)، ص ۱۰۸- ۱۱۰.
۱۴۳. شيرزاد زكريا محمد، ژندهرى بهرى، بپ ۱۶۱.
۱۴۴. محافظة دهوك، ژندهرى بهرى، بپ ۱- ۳ : عبدالله غفور، ژندهرى بهرى، بپ ۷۲: الاستاذ الدكتور جبار قادر المحامي طارق جامباز، قرارات مجلس قيادة الثورة المنحل الخاصه بالكورد و كوردستان، (اپريل- ۲۰۱۳)، ص ۳۶.
۱۴۵. موسسههق نؤفى ئىسماعيل بادى، ژندهرى بهرى، بپ ۸۴.
۱۴۶. ههمان ژندهر، بپ ۸۸.
۱۴۷. مصطفى نوري بامهرنى، نهقهيه بامهرنى، (دهوك- ۲۰۰۴)، بپ ۲۳.

۱۴۸. عبدالله غفور، ئىدەرئ بەرئ، بپ۲۷۵ - ۲۷۱
۱۴۹. موسەدەق ئۇقى ئىسماعىل بادى، ئىدەرئ بەرئ، بپ ۹۱.
۱۵۰. موسەدەق ئۇقى ئىسماعىل بادى، ئىدەرئ بەرئ، بپ ۱۰۶
۱۵۱. ھەمان ئىدەر، بپ ۷۱.
۱۵۲. ھەمان ئىدەر، بپ ۱۲۸.
۱۵۳. عبدالله غفور، ئىدەرئ بەرئ، بپ ۱۲۱.
۱۵۴. موسەدەق ئۇقى ئىسماعىل بادى، ئىدەرئ بەرئ، بپ ۱۲۹ - ۱۳۴ز
۱۵۵. عبدالله غفور، ئىدەرئ بەرئ، بپ ۲۱۸ - ۲۷۰.
۱۵۶. موسەدەق ئۇقى ئىسماعىل بادى، ئىدەرئ بەرئ، بپ ۱۵۵.
۱۵۷. عبدالله غفور، ئىدەرئ بەرئ، بپ ۶۵ - ۷۱.
۱۵۸. ھەمان ئىدەر، بپ ۱۲۶.
۱۵۹. ھەمان ئىدەر، بپ ۱۲۴.
۱۶۰. عبدالكريم قندى و ئىخرون، دلبل محافظة ... ص ۱۵۸.
۱۶۱. د. عبدالله غفور، التشكيلات الادارية... ص ۲۴۵ - ۲۴۶.
۱۶۲. موسەدەق ئۇقى ئىسماعىل بادى، ئىدەرئ بەرئ، بپ ۱۴۵.
۱۶۳. د. عبدالله غفور، التشكيلات الادارية... ص ۸۲ - ۸۴.
۱۶۴. موسەدەق ئۇقى ئىسماعىل بادى، ئىدەرئ بەرئ، بپ ۱۴۷.
۱۶۵. د. عبدالله غفور، التشكيلات الادارية... ص ۱۸۴
۱۶۶. موسەدەق ئۇقى ئىسماعىل بادى، ئىدەرئ بەرئ، بپ ۱۴۷ - ۱۴۹.
۱۶۷. راپورتا كارگىزىيا رتقەبەرىيا ناحىي.

قەزا زاخۇ د دابەشكرىن

كارگىرى يىن ئوسمانى دا

۱۸۴۲ - ۱۹۱۸

د. نزار نەيۇب گولى

وهرگىران : هيرش كەمال پىكانى

كوردستانا باشوور و بائىرىن زاخۇ ل سالا ۱۹۱۸ ئى ،
و تىرۇزك ئىنخسنىن ل سەر جەن زاخۇ د وىلايەت
و سنجەقەن ئوسمانى دا، و دامەزراندنا قائىمقامبا
قەزا زاخۇ و ناحىين ب وئ قە گرىداى.

پوختەيا قەكۆلىنى:

بائىرىن زاخۇ دەھتە ھىمارتن ژ بائىرىن گرىكىن
كوردستانى دەھمى بورى دا، ئەف چەندە ژى ژ بەر
جەن ئىستراتىژىي وئ ئەوى كو دكەقەتە نىزىكى
ھىلا سىنوورى يا كو بوويە ناقبەر دناقەبرا دەولەتىن
عىراق، تىركيا، سورىادا، و جەن جوگرافىي قى بائىرى
بوويە مەلئەندەكن ئابوورىن مەزىن، كو ئەو دەرگەھى
سەرەكپە بۇ سەرەدەرىن بازرگانى د ناقەبرا
كوردستان و جىھانا دەرگەھى دا، ئەفە ژى سەرەراى
زەنگىنى يا وئ ب سامانىن چانسن و كاتزايى.

ژ لايەكن دىتر قە زاخۇ بائىرەكن كەقنارە و
ژ مەلئەندىن شارستانى يىن گرىكە ل دەقەرا
بەھدىنان دا، كو دېرۇكا قى بائىرى وەكى پىندقى
گرىكى پىنەھاتىبەدان كو ھەزى رابردوويى وئ يا
كەقنار و رەسەن و جەن وئ يىن ئەا.

ئەف قەكۆلىنە بزاقتن دكەتن ب پىشت بەستىن
ل سەر بەلگەنامەيىن ئوسمانى يىن رەسەن و
بەلاشوك و دەرگەقتىن ئوسمانى يىن فەرمى يىن
دىاركرنا پىنشقەچوونىن جەن زاخۇ د دابەشكرىن
كارگىرىيا ئوسمانى دا ھەر ژ دەھمى كەقتنا مىرگەھا
بەھدىنان ل سالا ۱۸۴۲ ئى تا زالبوونا بەرىتانيا ل سەر

پىشەكى:

بائىرىن زاخۇ دەھتە ھىمارتن ژ بائىرىن سەرەكپەن
باشوورى كوردستانى، و جەن شىونەوارى ئەوين
دناف بائىرى و دەقەرىن سەر ب وئ قە ھەين نىشان
و بەلگەنە ل سەر ھەبوونا دېرۇكا وئ يا كەقنار،
كو ھەتا ئەا دېرۇكا زاخۇ د چوارچووقى قەكۆلىنەكا
زانستى يا بەلگەنامەيى دا نەھاتىبە نقتىسەن، كو
ئەگەرى پىشت قى چەندى ژى قەدگەرتەقە بۇ كىميا
بەلگەنامە و ژىدەرىن دېرۇكى ئەفە ژلايەكن قە و
پىشت گوھقەھافىئنا كو بائىر تۇشبوويى ژ ھەمى
لايان قە و نەخاسەمە ژ لايىن دېرۇكى يا شارستانى.

و ل قان سالىن داويىن رانكو و مەلئەندىن
زانستى ل دەقەرى دەستپىكرىنە ب نقتىسەن
قەكۆلىنە زانستى ل دۇر دېرۇكا قەزا زاخۇ، بەلى
ئەف قەكۆلىنە ھەن ل سەر قەكۆلىنە دېرۇكا وئ
يا ھەقچەرخ بوويە و نەخاسەمە دەستپىشانكرىا

كارگىرى دەن بۇ دەقەرىن كو باژىرى زاخۇ سەر ب وان قە، و ل داوېن ئىنان و دەستىشانكرنا گرنكىرىن دەرتەنجامانە يىن كو قەكۆلېن گەھشتىن و ب دەستقەئىناى.

- دەرازىنكە، كورتىەكا دېرۇكا كارگىرى يا زاخۇ ھەر ژ زالېوونا ئوسمانى ھەتا ۱۸۴۲ئ:

گەلەك ل سەر دېرۇكا زاخۇ ل دەستىپىنكا زالېوونا ئوسمانى ناھىتە زانېن، و بەدلىسى دېئىت(ئەف باژىرە مەلەندەك بووېە بۇ مىرگەھەكا سەرىخۇ بىناقى (سندىان) كو قەگەراندە بۇ عەشىرەتا سىندى، و مىر حەسەن كورې مىر سەبىمەددىن بەھدىنانى دەست دانايە ل سەر و زالېوون ل سەركرىە و دايە دگەل خۇ)^(۱).

ل ماوئ سالىن ۱۵۰۷- ۱۵۰۸ ئ ئەف دەقەرە كەفتىبوو ل ژىر زالېوونا صەفەوى دا و سەررۇبەرى وئ ژى وەكى سەررۇبەرىن پىشكىن دېترىن كوردستانى بوو، و ل سالا ۱۵۱۵ئ ئەف دەقەرە كەفتە ل ژىر دەستھەلانا ئوسمانى دا پىشتى (ئىكگرتنا) ھەر دو مىران حەسەن بەھدىنانى و كورې وى سۇلتان حسىن(حسېن وەلى) دگەل مىر بەدر بەگ بوختى يى كو دژمنكارىيەكا كەفن دگەل عەجەمان ھەبوو)^(۲).

ھەر چەندە پىزاتىنېن راستە راست نىن ل دۇر دوپقەلانكى يا مىرگەھا سىندى بۇ ئىك ژ ھەر دوو مىرگەھان پىشتى دوبارە زالېوونا ل سەر زاخۇ، بەلى پا راستىرە كو ئەو وەك مىرگەھەكا سەرىخۇ بووېە ژ ھەر دوكا ھەتا ئىقا دوېن ژ سەدى شازدى، ژ بەر كو بەدلىسى ل دەمى نىسېنا پەرتووكا خۇ دا ئەوا سالا ۱۰۰۵مىش/۱۵۹۷ز گوتىە: (ھىشتا كەسەكىن ژ نەقىپىن قىن خىزانىن -ئانكۇ سىندى- بىناقى يوسىف بەگ دژيانى دا مايە و سەرقەگىرىيا خزمەتگوزارىين حكومى دكەتن ل دەف حاكىمىن جىزىرى)^(۳)، و دراستى دا ل قىرى بەلگەبىن ل سەر ئەقا ھاتىبە كوتن يىن ھەين ھەر وەكى د بەلگەنامەيەكا ل ۸ زىلقىعدە ۹۱۷مىش/۳۰ تىرمەھا ۱۵۶۰ز حوكمەك ھاتىبە بۇ ويلايەتا ديارەكر و ھندەك مىرگەھىن كوردى يىن

ماوېى گرىدانا كوردستانا باشوور ب دەولەتا عىراقى با نوئ قە، لئوما بۇ قى چەندى مە ب ھەر دېت نىسېنا قى قەكۆلېن ل دۇر دېرۇكا قەزا زاخۇ ژ لاپىن كارگىرى قە ھەر ژ كەفتنا مىرگەھا بەھدىنان ل سالا ۱۸۴۲ئ ھەتا داوېيا زالېوونا ئوسمانى ل سەر زاخۇ و كوردستانا باشوور ل سالا ۱۹۱۸ئ.

قەكۆلېن ھاتىبە دابەشكرن ل سەر دەرازىنكەكا دېرۇكى و سىن قەكۆلېنان، و دىناق قەكۆلېنا دەرازىنكىن قەكۆلېن گرنكىى ب دووېىچوونەكا ب لەز بۇ جەھىن زاخۇ د دابەشكرىن كارگىرى يا ئوسمانى دا ل ماوئ ۱۵۱۴ تا ۱۸۴۲، و ھندىكە قەكۆلېن دىترن تىرۇژكن ل سەر كارگىرى يا زاخۇ ل ماوئ ۱۸۴۲ تا ۱۸۴۲ئ، كو سالا داوېى قەگوھاستنا زاخۇبە بۇ قەزايىن ب پلا قائىمقامىن، كو قەكۆلېن رۇناھىن ئىختە ل سەر قائىمقامىا زاخۇ و زىجىرە و پىزەندى يا وان قائىمقامىن كو كارىەدەستى يا كارگىرى يا قەزا زاخۇ وەرگرتىن.

و ژ بابەتىن دىتر كو قەكۆلېن بخۇ قە گرتى گرنكىدانە ب بابەتن ناحىين گرىدای ب قەزا زاخۇ، و قەكۆلېن بىزاق كرىە كو دېرۇكا قان ناحيان و دووېىچوونا پىشقىچوونىن كارگىرى يىن كو قان ناحيان بخۇقە دىتى ھەر ژ ماوئ دامەزاندانا وان و ھەتا سالا ۱۹۱۸ئ بىكەت.

سەبارەت ژىدەرىن قەكۆلېن، ب شىوېەيەكىن سەرەكى پىشتىبەستىن ل سەر بەلگەنامەبىن ئوسمانى يىن رەسەن ھاتىبە كرىن يىن كو دىناق (دقار المەمە) يا ئوسمانى و دىناق ژىدەرىن دېترىن جودا جودا يىن نەرشىفى ئوسمانى دا ھەين، ھەرەسسا پىشتىبەستىن ل سەر وەشان و بەلاقوكىن قەرمى يىن ئوسمانى و ب شىوېەيەكى دەستىشانكرى (سالنامىن ئوسمانى) ھاتىبە كرىن، و ئەقە نوومارىن گرنكىن كو ژ تىرۇتەسەلى يا لاپەنى كارگىرىن دەولەتا ئوسمانى د ماوئ ئىك سالا دا پىكدەھىت، ھەر وەسسا قەكۆلېن پىشتىبەستىن كرىە ل سەر ھژمارەكا پەرتووك و نامىن زانكۆيىن ب زمانىن توركى و عەرەبى و يىن كو گرنكىى ب قەكۆلېنا لاپەنىن دېرۇكا

سەر ب وئ قە و ژ وان ژى مېرى مىرگەھا سىدى^{۱۱۱}. بەلىن دەنتە ئىبىنىكىن كو ناڧىن مېرى ئامىدىن ئىدا نەھاتىبە و ئەفە چەندە زى نىشانە ل سەر نە دويغەلانكى يا سىدى بۇ مىرگەھا بەھىدىن.

و ژ بەلگەيىن دىتر ل سەر قى چەندى ئەوھ كو باژىرى زاخۇ يا ملكەچ بوو بۇ كىرارىن تووماركرنا داھاتى و سەپاندنا باجى يا كو دەولەتى دناڧ وان دەقەرىن ل ژىر حوكمى وئ پى راستەوخۇ و نە راستەوخۇ ئەنجام داد. ئى مىرگەھا بەھىدىن ل ئاستى (حكۆمەت) بوو^{۱۱۰}. و ل دووڧ ياسا ئوسمانى ناكەقىنە دىن ملكەچيا فان پىرابوونان. ل سالا ۱۵۴۰ و ۱۵۷۵ زاخۇ ملكەچ بوو بۇ ئامارى و باجا وئ يا سالا ئىكىن ۶۰ ھزار ئاقچە بوون و قى ژمارى ل سالا داويى بۇ ۱۰۰ ھزار ئاقچەيان زىدەكر^{۱۱۱}.

و پىشتى زالبوونا مېرىن بەھىدىن ل سەر زاخۇ باژىرى ژ لايىن ئىك ژ كەسىن خىزانا دەستەلاتدار ل ئامىدىن قە داھاتە ب پىقەبىن و ئەف سەرۋىرە ھەنا كەفتا مىرگەھى ل سالا ۱۸۴۲ ئى بەردەوام بوو. ل سالا ۱۵۷۴ ئى مېرى سىنچەقا زاخۇ (قوباد بەگ كورئ سولتان حسىن بەگ) بوو^{۱۱۰}. و ل سالا ۱۵۷۵ ئى (بەھرام بەگ كورئ سولتان حسىن بەگ) حوكمى زاخۇ پىقەدېر^{۱۱۱}. و ل سالا ۱۵۸۴ ئى مېر(سەبىدخان كورئ قوباد بەگ) حوكم ل سىنچەقا زاخۇ دكر^{۱۱۰}. و ل سالا ۱۵۸۴ ئى بەھرام بەگ كورئ سولتان حسىن بەگ بۇ جارىكا دىتر حوكم ل زاخۇ كىروو^{۱۱۱}. و ل سالا ۱۰۲۵ مىشەختى ناڧى مېرى زاخۇ امستەقا بەگ) ھاتىبوو كو گلەبى ل دەف باب ئەلعالى كىروو ژ بەر دەستىۋەردانىن مېرى جىزىرا بوتان (شەرەف بەگ) دناڧ كارووبارىن سىنچەقا وى دا^{۱۱۱}. لى ل سالا ۱۰۴۹ مىش/ ۱۶۳۹ ز روودانەكا سەبىر رودا ئەوژى دەمى دەولەتا عوسمانى حوكمى زاخۇ بو مېرى عەشىرەتا زىبارى (پووسف بەگى) ئاراستە كرى^{۱۱۱}.

ل قىرى تىشتەكى دىتر ھەيە فەرە نامازە پىدەبىن ئەو زى بەرەلاقبوونا بكارئىنانا ناڧى (سىنچەقا سىدى سىلمانى) - سىلمانى) ل سەر باژىرى زاخۇ د ساوئ سەدى شازدى دا^{۱۱۲}.

ژ لايىن دويغەلانكى يا زاخۇ بۇ ويلايەتىن ئوسمانى پىشتى ل سالا ۱۵۱۵ ئى كەفتى يە ژىر دەستەلاتا ئوسمانىيان زاخۇ بېوو سىنچەقا سەر ب ويلايەتا دىارىكەر قە ھەتا سالا ۱۵۳۳ ئى. و ل سالا داويى دا ويلايەتا مووسل ھاتە دامەزراندن و سىنچەقا سىدى سىلمانى) (نە زاخۇ) بېوو ئىك ژ سىنچەقىن سەر ب ويلايەتا ناڧىتى قە^{۱۱۱}. و ل سالا ۱۵۳۴ ئى مووسل قەگەرىاقە كو بىتە سىنچەقا سەر ب ويلايەتا دىارىكەر قە و ھۆسا جارىكا دىتر زاخۇ دىتە سىنچەقا سەر ب ويلايەتا دىارىكەر^{۱۱۰}. و ل سالا ۱۵۵۱ زاخۇ بېوو سىنچەقا سەر ب ويلايەتا (لورستان شەرۋىر) قە^{۱۱۱}. و ل سالا ۹۹۶ مىش/ ۱۵۸۸ ز فەرمان دەرگەفتىبوو ب دامەزراندنا سەر ژ نوى يا ويلايەتا مووسل و گىردانا سىنچەقا زاخۇ و ھۆمارەكا سىنچەقىن دىتر ب ويلايەتى قە^{۱۱۱}. و دويغەلانكى يا زاخۇ بۇ ويلايەتا مووسل ھەتا سەدى ھەقىدى بەردەوام بوو. بەلگە ژى بۇ قى چەندى د ئىك ژ توومارىن كو گىرداى پىزانىنىن سالىن ۱۶۳۱-۱۶۴۱ ز يە ئىدا ناڧى زاخۇ دگەل سىنچەقىن ويلايەتا مووسل دا ھاتىبە^{۱۱۱}. ل سالا ۱۶۵۱ ئى گەرۇكڧانى توركى ئەوليا چەلەبى) سەرەدانا مىرگەھا بەھىدىن كىروو و دىاركىروو كو بەھىدىن ئىك ژ سىنچەقىن سەر ب ويلايەتا بەغداد قەيە. و گوتىە كو زاخۇ ئىك ژ وان شەش سىنچەقىن سەر ب مىرگەھا بەھىدىن قەيە ئەو ژى (ئاكرى، دھۆك، زاخۇ، مزوورى، كەلا شىخۇ، زىبار)^{۱۱۱}. و مېر قوباد بەگ كورئ مېر موسەبىدخان حوكمى ل زاخۇ دكەت، و زىدەتر دىژىت كو زاخۇ ل ئاست (پورتلق يان ئورجاقلىق)^{۱۱۱}. بوو و دامودەرگەھىن خۇ بىن كارگىرى بىن تايبەت ھەبوون و ل دەمى شەران ئالايى خۇ بىن تايبەت ھەلدگىن، لى مېرى وئ ملكەچى مېرى بەھىدىنە ئەوئ ل ئامىدىن دروئىتە خارى^{۱۱۱}. و ل دەستىپىكا سەدى ھەژدى زاخۇ ھىشتا سەر ب ويلايەتا بەغداد قە بوو^{۱۱۱}. و ل سالا ۱۷۰۲ و پىشتى ھنگى ناڧى وئ ھاتىبە ۋەك ئىك ژ سىنچەقىن سەر ب ويلايەتا مووسل قە^{۱۱۲}. و سەرۋىر ھۆسا بەردەوام بوويە ھەتا كەفتا مىرگەھى ل سالا ۱۸۴۲ ئى.

بەرۋار	نەف	ويلايەت
۱۵۱۵	سەندى - سەلىمانى	دېيارەكەر- كوردەستان
۱۵۳۳	سەندى - سەلىمانى	مووسىل
۱۵۳۴	سەندى - سەلىمانى	دېيارەكەر
۱۵۵۱	سەندى - سەلىمانى	لورەستان
۱۵۷۴	زاخۇ	بەغداد
۱۵۸۸	زاخۇ	مووسىل
۱۷۰۱-۲	زاخۇ	بەغداد
۱۷۰۲-۱۸۴۲	زاخۇ	مووسىل

ئىك : جەننى زاخۇ دەلىۋا ۋە سىنچەقەن ئوسمانى دا ۱۸۴۲-۱۹۱۸:

پىشتى كەفتنا مىرگەھى ل سالا ۱۸۴۲ئ دەقەرا بەھدىنان چوو دناف رەۋشەكا ئالوز و ئىكشلقىيى دا ژ ھەمى لاياتفە و قى ئالوزى ھەر ۋەسا لاپەنى كارگىزى ژى قەگرت، بۇ قى چەندى ژى نەرۋەننىەك كەفتبوو رەۋشا كارگىزى يا زاخۇ ژى پىشتى كەفتنا مىرگەھى.

ۋ ل دۇر گىرداننەن قەزا زاخۇ ب سىنچەق ۋ ويلايەتن ئوسمانى قە ھەر ژ كەفتنا مىرگەھا بەھدىنان ئەم دىشېن پىشتەستى ل سەر بەلگەنامە ۋ سالنامەين ئوسمانى بگەين. ل سالا ۱۸۴۲ئ زاخۇ - ب رەنگەكى راستەوخۇ- ب ويلايەتا مووسىل قە ھاتبوو گىردان، ۋ ل سالا ۱۸۴۲ئ ئاقتى سەرۋكى كارگىزىيا ۋى ب (موتەسەللم زاخۇ)^{۱۴۱} ھاتىيە، ۋ موتەسەللم ئەو قەمانبەر بوويە كو جەننى (موتەسەرف)ى دگرت ب ۋەكالىت^{۱۴۲}، ۋ ل سالا ۱۸۴۴ئ ئاقتى (موتەسەرف زاخۇ) ھاتىيە^{۱۴۳}، ۋ موتەسەرف د سىستەمن كارگىزى يا ئوسمانى دا ل سەر سەرۋكى يەكەيا بىناقى (سىنچەق يان لىۋا) دھاتە دانان^{۱۴۴}، ۋ ز يا بورى دەپتە دىباركەن ۋ دەرئەنجام كو زاخۇ ل قى ماۋەى دا كەھشتبوو ئاستى سىنچەقەن كو ئەو ژى ئاستى ۋى ژ قەزايى بلندترە ۋ ژ ويلايەتن نزمترە، ۋ ئەف سەرۋبەرە ھەتا سالا ۱۸۵۰ئ بىر دەۋام بىوو^{۱۴۵}.

ژ لايەكى دىتر قە ل ۱۴ كانوونا ئىكى ۱۸۴۷ئ ويلايەتەكا نوى بىناقى (كوردەستان)ھاتبوو دامەزاندەن، ۋ ل سالا ۱۸۵۰ئىن ژ قان سىنچەقان پىكدھات: (وان، مووش، ھەكارى، مووسىل، دېيارەكەر، ماردىن، خارىبوت، عرىگىر، مەلاتىيا، بەھسنى)^{۱۴۶} ۋ زاخۇ دقى ماۋەى دا (قەزا)يەكا سەر ب سىنچەقا مووسىل قە بوو، ۋ ھندىكە بەشىن دىترن مىرگەھا بەھدىنانا كەقن سەر ب سىنچەقا ھەكارى بوون^{۱۴۷}، ۋ ھەتا سالا ۱۸۵۶ئ سىنچەقا مووسىل ۋ قەزا زاخۇ سەر ب ويلايەتا كوردەستان قە بوون^{۱۴۸}.

ماۋى ۱۸۵۲-۱۸۵۳ دەپتە ھىمارتن ماۋەينى مەنە كوھرىنان د كارگىزىيا قەزا زاخۇ دا، ل ۲۲ جەمادىلئاخر ۱۲۶۸مىش/۱۲ نىسان ۱۸۵۲ئ پىشتىياز دىار بوو، ب ئەگەرئ بەرفرەھىيا جزىرى پىندى يە زاخۇ ۋ خىزان ب سىنچەقا ژىگوتى قە بەپتە گىردان، ئانكو سىن قائىمقامەين سەرۋىخۇ دچارچوۋقى ئىك سىنچەقا ئەو ژى سىنچەقا ماردىن، ۋ دامەزاندەن كەسەكى بۇ قائىمقامىيا زاخۇ بىناقى (حاجى عەبدوللا بەگ)^{۱۴۹}، بەلى يا دىار دىيت ئەف پىشتىيازە نەھاتىيە قەبوپل كىن، دىلگەنامەيەكى دا كو مېژوۋيا ۋى قەدگەرىتەقە بۇ ۴ صەقەرا ۱۲۶۹مىش/ ۱۶ تىشرىنا دوپى ۱۸۵۲ئ تىدا ھاتىيە (قەزا حاجى بايرام سەر ب سىنچەقا زاخۇ يا سەر ب ويلايەتا كوردەستان)^{۱۵۰}، پاشى دىلگەنامەيا ۲ شەعبان ۱۲۶۹مىش/ ۱۱ گولان ۱۸۵۳ئ ھەمان پىزانىن ھاتىيە دىباركەن^{۱۵۱}، ۋ دىلگەنامەيەكا دىتر دا كو قەدگەرىتەقە بۇ ۲۱ رەمەزانا ۱۲۶۹مىش/ ۳ تىرمەھا ۱۸۵۳ئ ھندەك پىزانىن دىتر تىدا ھاتىيە ل دۇر لادانا دىترى قەزا (چل ئاغا) سەر ب (سىنچەقا زاخۇ سەر ب ويلايەتا كوردەستان)^{۱۵۲}، ۋ ھەبوونا قەزايان سەر ب زاخۇ قە دوپاتكەرنە ۋ بەلگەيە ل سەر قەگۋاسستنا زاخۇ بۇ ئاستى سىنچەقەن.

ژ لايەكى دىتر قە پىشتىيازەكا دىتر ل دۇر ئىكگىرتنا ھەر دو قەزايىن زاخۇ ۋ جزىرى پەيدا بوويە كو ھەر دوو ئىك قائىمقامىيە بن، ل جەمادىلئەھول ۱۲۶۹مىش/ ئادار ۱۸۵۳ئ دنامەيەكى دا ھاتىيە كو صەدئەنئەزەم بۇ موشىرى لىشكەرى ئەنادۇل ۋ والىن ويلايەتا

دا ب قەزايەكا سەر ب سىنجهقا ماردىن ھاتىبە. ل ساللا ۱۸۱۷- ۱۸۱۸ زاخۇ ژ سىنجهقا ماردىن قە ھاتىبوو ژئىقەكەرن و ب سىنجهقا مووسىل قە ھاتىبوو گىردان ئەوا كو گىرداي ب ويلايەتا بەغداد قە^{۱۴۵}، و ل قى سالى سىنجهقا مووسىل ژ قان بەكەيىن كارگىزى پىك دەت، (زاخۇ، نامىدىن، تەلەغەر، زىيار، ئەلقوش، مزوورى، سىنجا، عەشائىر سەبەغە، داوودىن، دھۆك)^{۱۴۶}، و ل ساللا ۱۸۱۹ ئ و ل چارچووقىن چاكسازىن والىن ئوسمانى (مەدھەت پاشا) ىدا رىنكخستنا ويلايەتا بەغداد دوبارە بوو كو پىكېھىت ژ سىنجهقەن (بەسرا، پھواندوز، سىلىمانىن، شەھەرەزور و مووسىل) و زاخۇ دىيەتە ئىك ژ قەزايىن سەر ب سىنجهقا مووسىل قە^{۱۴۷}، و ئەف پەوشە بەردەوام بوو ھەتا ساللا ۱۸۷۹ ئ كو ل قى سالى ويلايەتا مووسىل ھاتە دامەزراندن كو ژ سىنجهقەن (كەركووك، سىلىمانى، مووسىل) پىكدھات و زاخۇ بوو ئىك ژ قەزايىن سەر ب سىنجهقا مووسىل قە يا كو سەر ب ويلايەتنى قە^{۱۴۸}، و ھەتا ساللا ۱۹۱۸ ئ ئەف سەرۇبەرە بى بەردەوام بوو.

ھەكارى قىرئىرىبوو تىدا دياركەرىھە كو ئاكنجىيىن زاخۇ قى پىشنىيازى لاددەن و بەلگەنامە داخووزا مانا زاخۇ دكەت ھەك قەزايەكا سەرىخۇ و دوبارە گىردانا وى ب سىنجهقا مووسىل قە^{۱۴۹}، و ژ پىزانىن سالىنامەيا ئوسمانى يا ساللا ۱۲۷۰مىش/۱۸۵۴ز دياردەيت كو زاخۇ ھاتىبە قەگوھاستىن بو سىنجهقەن سەر ب ويلايەتا ھەكارى و ويلايەت ژ قان سىنجهقان، زاخۇ، جىزىرى، وان، ماردىن پىكھاتىبە^{۱۵۰}.

و يا گىردانا زاخۇ ب ويلايەتا ھەكارى دوويات دكەت ئەوھ كو پىزانىن ھەمان سالىناما ئوسمانى يا ھەمان سال نامازە نەدايە زاخۇ ھەك ئىك ژ سىنجهقەن سەر ب ويلايەتا كوردستان قە، و ويلايەتا كوردستان دقن سالى دا ژ قان سىنجهقان، موش، مووسىل، ديارەكە، خاربوت، عىركىر، مەلاتىيە، دىرسەم، سىرت پىكدھات^{۱۵۱}.

و ھسا ديار دىت كو سەرەراى كو زاخۇ ل قى ماوھى ب ئاستى (لىوا - سىنجهق) بوو لى ئاستى سەرۇكى وى بى كارگىزى (قائىمقام و مدىرا بوويە) و ئەف ھەر دو ئاستە ژ ئاستى مۇتەسەر قى نىزمتىن!!

ل ساللا ۱۸۵۶ ئ سىنجهقا مووسىل ژ ويلايەتا كوردستان قە ھاتىبوو ژئىقەكەرن و ب ويلايەتا (وان) ئ ھاتىبوو گىردان^{۱۵۲}، و ھندىكە قەزا زاخۇ بوويە ژ سىنجهقا مووسىل ھاتىبوو ژئىقەكەرن و ب سىنجهقا ماردىن قە ئەوا سەر ب ويلايەتا كوردستان قە ھاتىبوو گىردان^{۱۵۳}، و ھەتا ساللا ۱۸۱۶ ئ ئەف سەرۇبەرە بى بەردەوام بوو^{۱۵۴}، و پىشتى گىردانا زاخۇ ب سىنجهقا ماردىن قە ناقىن زاخۇ - ھەك قەزا - دناف سالىنامەيىن ئوسمانى دا دەستپىكەرىھە^{۱۵۵}.

گىردانا قەزا زاخۇ ب سىنجهقا ماردىن قە سەر كىشا بو پەيدابوونا ئارىشان بو خەلكى (ئاكنجىبوويان) و پىنقەبەرىن وى، لەوما بو قى چەندى گەلەك داخووزى ھاتنە بلىند كەرن كو فەرە زاخۇ ژ ماردىن پىتە ژئىقەكەرن ئەفە ژى ژ بەر دوپراتىيا دناقبەرا وان دا، و ئىك ژ قان داخووزىيان ل رەبىع ئەلئاخر ۱۲۷۷ / تشرىنا ئىكەن ۱۸۱۰ بوو^{۱۵۶}، بەلىن پا ديار دىت كو قان داخووزىيان چ بەرسقىن نەرتى نەبوون چۈنكە پىشتى قى چەندى ژى بەردەوام ناقىن زاخۇ دناف سالىنامەيىن دەلەتا ئوسمانى

ماوھىن دەمى	سىنجهق	ويلايەت	تېمىنى
۱۸۴۹-۱۸۴۲	زاخۇ	مووسىل	
۱۸۵۰-۱۸۵۲	مووسىل	كوردستان	زاخۇ ژ سىنجهقەن ھاتىبوو قە ھاتىبوو قەگوھاستىن بو قەزايىن.
۱۸۵۲-۱۸۵۵	زاخۇ	ھەكارى	زاخۇ ژ قەزايىن بوو سىنجهق
۱۸۵۶-۱۸۶۱	ماردىن	كوردستان	
۱۸۶۷-۱۸۷۹	مووسىل	بەغداد	
۱۸۷۹-۱۹۱۸	مووسىل	مووسىل	

قەزا زاخۇ دى سىنجهق وىلايەتتىن

عوسمانىدا ۱۸۴۲ - ۱۹۱۸

دوۋ: قائىمقامىيا قەزا زاخۇ :

زىندەر و بەلگەنامەيىن مېژوۋىي پىزانىننى باش و ئىرۋەتەسەل ل سەر مېژوۋىيا زاخۇ و كاودانىن وى يىن كارگىرى ل سەرەمى ئوسمانى دا بەرچاق ناكەن، و ماۋەيىن ۱۸۴۲ - ۱۸۵۲ ژ ماۋەيىن بەرتەنگ و دژۋارە ژ مېژوۋىيا زاخۇ كو تىدا پىزانىننى كىم يىن دناق دا ھەيىن. بەرى بچىنە دناق بابەتى دا ھەزى ناماژەدانى يە كو دانانا سىفەتنى (قەزا) ل سەر باژىرى زاخۇ و ھىمارەكا دىتر يا باژىر و باژىركىن كوردى پامانا وى ئەو نىنە كو ئەو ب پامانا ئەقرۇ (قەزا) بوۋىيە^{۱۴۹}، و ئارمانجا قى قەكۈلىنى دەستىشائىكرنا وى دەمى بە يا كو زاخۇ تىدا بوۋىيە قەزايەكا ل ژىر حوكمىن ئوسمانى يىن ئىكسەر كو ژ لايىن فەرمانبەرەكى ب ناقتى (قائىمقام) دەتە برىنقەبىر.

ئەقجا پىشتى كەفتنا مېرگەھا بەھدىنان و زالىۋونا ئوسمانىيا ل سەر زاخۇ، دەولەت رابوو ب نوۋىكىر و دامەززاندى ئىكەمىن رىنكەستنا خۇە يا كارگىرى ل زاخۇ، ل سالا ۱۸۴۲ز فەرمانبەرەكى ئوسمانى بوۋىيە كو دگۈتنى (ئىبراھىم ئاغا) ب سىفەتنى (موتەسەللىم) حوكم ل زاخۇ دكر^{۱۵۰}، و دىلگەنامەيەكا دىتر يا ئوسمانى دا كو قەدگەرىت بۇ سالا ۱۸۴۴ ناقتى (سىنجهق زاخۇ) و موتەصەرفىن وى (عوسمان پاشا) ھاتىيە^{۱۵۱}، و ل سالا ۱۸۴۷ز مېر عەزەدەيىن شىر بەگ سىنجهقا زاخۇ ب سىفەتنى (موتەسەللىم) برىنقەدېر^{۱۵۲}، و زاخۇ ب سىفەتا (سىنجهق) يا بەردەوام بوو ھەتا سالا ۱۸۵۲ز.

خىشتەيىن ناقتىن سەرۋكىن كارگىرىيا زاخۇ ۱۸۴۴ - ۱۸۵۲ز

مېژوۋى	ناقتى	پىلەدارى
۱۸۴۲	ئىبراھىم ئاغا	موتەسەللىم
۱۸۴۴	عوسمان پاشا	موتەصەرف

۱۸۴۷	عەزەدەيىن شىر بەگ	موتەسەللىم
------	-------------------	------------

دەستىيىكا فەگۋەستنا قەزا زاخۇ بۇ پلا (قائىمقاملىق Kaymaklik = قائىمقامىيە) قەدگەرىتەقە بۇسالا ۱۸۵۲ز، ل ۱۴ شەۋالە ۱۲۶۸مىش/ ۳۱ تىرمەھا ۱۸۵۲ ئىرادەبەكا سۆلتانى دەرگەفت كو تىدا سىنجهقا زاخۇ ۋەك قەزايەكا (قائىمقاملىق) سەر ب وىلايەتا (كوردستان) قە ھانە نىاسىن و ئىك ژ (قاپۇچى باشى) = سەر دەرگەھقاننىن) باب ئەلعالى بناقتى (حاجى عەبدوللا بەگ) دەيتە دامەززاندىن ۋەك ئىكەم قائىمقام بۇ قەزا زاخۇ^{۱۵۳}، و مېژوۋىيا ناقتى دەيتە ھىمارتن دەستىيىكا دامەززاندىنا قەزا زاخۇ ب پامانا ئەقرۇ دەيتە نىاسىن، و حاجى عەبدوللا بەگ ئىكەم قائىمقامى ئوسمانى بوۋىيە كو سەرۋكاتىيا كارگىرىن ل زاخۇ كرى.

پىزانىن ل دۆر حاجى عەبدوللا بەگ گەلەك دكىمىن ، و ھەر چ تىشتى ل بەردەست دو بەلگەنامەيىن ئوسمانىيە كو مېژوۋىيا وان قەدگەرىتەقە بۇ محەررەھا ۱۲۶۹مىش/ چرىيا دوۋىي ۱۸۵۲ز ژ (ۋەزارەتا دارايى/ مالى) كو دەررىنا سۆياسىن تىدا ھاتىيە كرن بۇ عەبدوللا بەگ ژ ئەگەرىن كارىن وى ل زاخۇ^{۱۵۴}، و بەلگەنامەيا دوۋىي فەرمانەكە ژ (جىقتا بلند - Meclisi Vala) ^{۱۵۵}، ل سەر وى چەندى ئاخقتى يە كو قائىمقامىن زاخۇ (سەر ب كوردستان) رابووۋىيە ب كارىن ادەرقە ژ رىنمايان، و وى بخۇ دەستكاركىشتانا خۇ داخوازكرىە، بۇ قى چەندى پىندى يە كەسەكن دىتر ل جەن وى بىتە دامەززاندىن^(۱۵۶)

ۋەرگرتنا كارىيەدەستىيا قائىمقامىن پىشتى لادانا عەبدوللا بەگ، ل شەعبان ۱۲۶۹مىش/ گولان ۱۸۵۳ز قائىمقامىن بەرى يىن ماردىن اجەمال بەگ كورى سەيىد سەعید پاشا زادە سىۋاسى) دەيتە دامەززاندىن^{۱۵۷}، بەلنى ب لەز ژ كارىيەدەستىيا وى دەيتە لادان و ل جەمادىئاخر ۱۲۶۹مىش/ تەباخ ۱۸۵۳ز (خوسنى محەممەد بەگ)قائىمقامىن قەزا (زاغرا العىق) ل جەن وى دىتە قائىمقامىن زاخۇ^{۱۵۸}، و مېژوۋىيىسى ئوسمانى (محەممەد سورەيا)

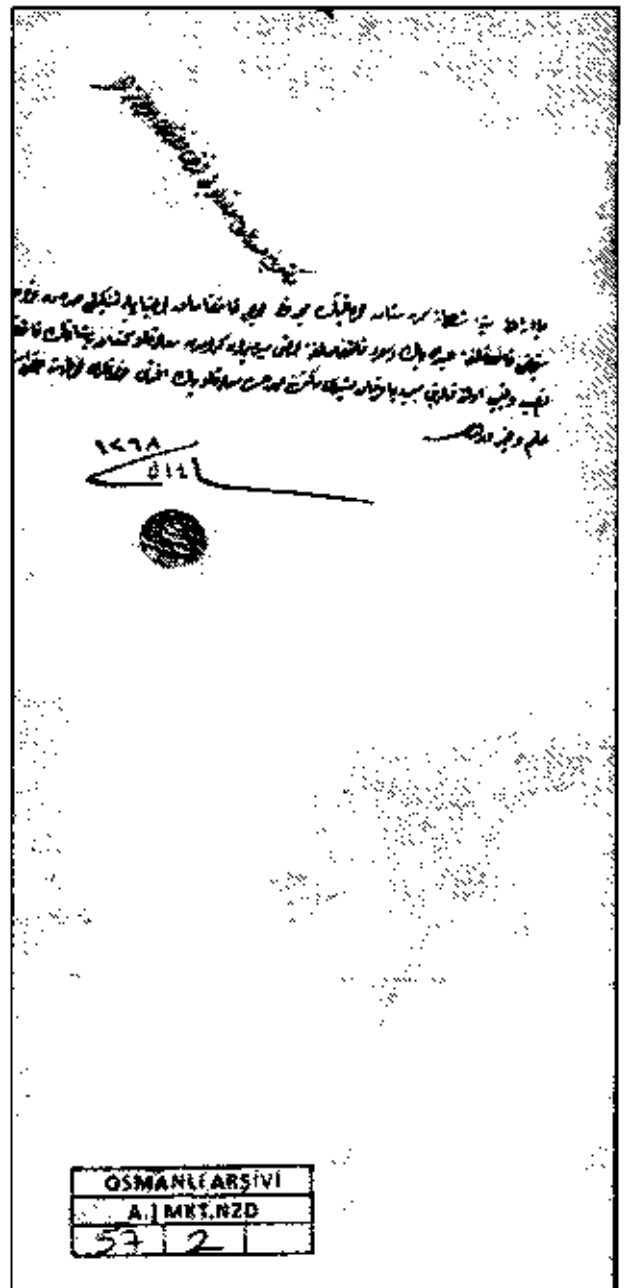
قائىمقامى نوو ل زاخۇ ھاتە دامەرزاندن، و يىن بەردەوام بوو ھەتا كۆل رەبىع ئەلئەھول ۱۲۷۱مىش/ كانوونا ئىككى ۱۸۵۴ئى چوويە بەر دئۇقانبا خۇدئى . و اشەمدىن ئاغا، وەك قائىمقامەكى نوو (ب وەكالت) و ب پىلا (مدىر) كو ئاستەكى نزمترە ژ قائىمقامى ل زاخۇ ھاتە دامەرزاندن، و ھەزى بە بىژىن كو ناقھاتى ژ مەزىن ئىك ژ خىزائىن خۇدان دەستەلات بوو ل باژىرى^(۱۱)، و پىشتى ماوہبەكى كىم قائىمقامەكى نوو بو زاخۇ بناقنى (مستەفا لامع پاشا) ھاتە دامەرزاندن و يىن بەردەوام بوو ھەتا جەمادىلئەھول ۱۲۷۵مىش، كانوونا ئىككى ۱۸۵۸ز و ل مېژوويا داويى فەرمانا فەگۇھاستىنا وى دەرکەفتىبوو بو قەزا (قرە عىسالى)^(۱۲)، ل وىلايەتا ئەدەنە^(۱۳).

پىشتى مستەفا لامع پاشا كەسەكى دىتر بناقنى (عەلى بەگ اب پىلا (مدىر) كارى قائىمقامىن وەرگرت^(۱۴)، و ئەف قائىمقامە ھاتىبوو تاوانباركرن ب گەندەلىيى، ئەوما ھاتىبوو لادان و ب جەمادىلئاخىر ۱۲۷۵مىش/ كانوونا دويى ۱۸۵۹ز كەسەكى دىتر ئەو ژى (حاجى عەبدوللا بەگ قابوچى باشى) بو رىقەبىرنا كارى قائىمقامىن (ب وەكالت) و ھەر وەسا ب پىلا (مدىر) ھاتە دامەرزاندن^(۱۵)، و دوسترە كو ئەف كەسە ھەر ئەو حاجى عەبدوللا بەگ بوو يىن كو وەك ئىكەم قائىمقامىن زاخۇ ھاتىبە دامەرزاندن، و پىشتى وى ا يوسىف بەگ شىخ زادە) كارگىرىيا زاخۇ ب پىلا مدىر (وەكالت) وەرگرتىبوو، و يىن گومان نزمكرنا ئاستىن سەرۇك كارگىرىيا زاخۇ بوويە ژ قائىمقام بو مدىر فەدگەرىت بو مەسەلەيا ژئەكرنا زاخۇ ژ سىنجەقا ماردىن و گىردانا وى ب سىنجەقا مووسىل قە، و ئەو بايەتەك بوو كو نەكەفتە د بوارى جىبەجىكرنى دا - ھەر وەكى مە ئامازە داين.

ژ لايەكى دىتر قە ل محەررەما ۱۲۷۸مىش/ تىرمەھا ۱۸۶۱ز قەرمانا دامەرزاندن مودىرى (اصطىبلخانە امىرىە) (پايەلى مستەفا ئەفەندى) دەرکەفتىبوو وەك قائىمقام بو زاخۇ^(۱۶)، و ل صەفەرا ۱۲۷۸مىش/ تەباخ ۱۸۶۱ز يوسىف بەگ ھاتىبوو فەگۇھاستىن بو قەزا (چل ئاغا) و ل وىزى وەك قائىمقام ل سەر قەزايا

دىئىزىت، ئەقى قائىمقامى ماوى كارگىرىيا خۆ ل زاخۇ ب شەرىن دگەل كوردان بوراند بوو^(۱۷)، و دوسترە ئەوہ كو مەبەستىا وى ب بزاقا عەدەدىن شىر بەگە ئەوى كو د وى ماوى دا سەرھىداي^(۱۸).
ل جەمادىلئاخىر ۱۲۷۰مىش/ ئادار ۱۸۵۴ز حوسنى بەگ ژ ئەركى وى ھاتە لادان و احسىن ئاغا، وەك

ئىرادەيا سولتانى بو دامەرزاندن قەزا زاخۇ

ناھەتاتى ھاتە دامەرزاندن (أصالة- پەسەن)^(۱۷۷).

پىشتى سالا ۱۸۱۱ئى تا سالا ۱۸۸۱ئى پىزانىن ل سەر قائىمقامىيا زاخۇ دكىمەن ، و ل فى ماوھى دژئەدرىن بەردەست دا بىتنى ناڧىن نو قائىمقامان ب دەست مەدكەڧن ئەو زى (سلىمان قام ئەفەندى)^(۱۷۸) ئەوئى كۆل سالا ۱۸۷۵ كارىبە دەستى وەرگرتى و نائىبى وى (ئەحمەد ئەفەندى) بوو . و اتاھر بەگ) ئەوئى كۆل سالا ۱۸۸۰ئى قائىمقامى زاخۇ^(۱۷۹).

ل سالا ۱۸۸۱ئى ناڧى قائىمقامى زاخۇ (مستەفا سەلىم ئەفەندى) ھاتىبە ئەوئى كۆ ھەمان ئەرك ل قەزا شىنگالى وەرگرتى^(۱۸۰) ، و ل مەھررەما ۱۳۰۶مش/ ئەپلوول ۱۸۸۱از قەگۇھاستن دناڧىھرا قائىمقامىن زاخۇ و شىنگال پەيدا بوو، ئەو زى كۆ قائىمقامى زاخۇ مستەفا سەلىم ئەفەندى ھاتە قەگۇھاستن بۇ شىنگال و قائىمقامى شىنگال (ئىبراھىم صدقى ئەفەندى) بۇ قائىمقامى زاخۇ^(۱۸۱) ، ھەتا سالا ۱۳۰۶مش/ ۱۸۸۸- ۱۸۸۹از ىن بەردەوام بوو، و نائىبى وى زى دگوتنى ئىبراھىم ئەفەندى^(۱۸۲).

ل سالا ۱۳۰۸مش/ ۱۸۹۰-۱۸۹۱از سەئىد بەگ ئەفەندى كارىبە دەستى يا قائىمقامىيا زاخۇ وەرگرتى و نائىبى وى مەولوود ئەفەندى بوو^(۱۸۳) ، و ل ۱۳۱۰مش/ ۱۸۹۲از (ئىسحاق ھەقى ئەفەندى) وەك قائىمقامى نوئى ىن زاخۇ و (صەبرى ئەفەندى) وەك نائىبى وى ھاتە دامەرزاندن^(۱۸۴) ، و ل ھەمان سال جارەكا دىتر فەرمانا قەگۇھاستن قائىمقامى شىنگال (ئىبراھىم صدقى ئەفەندى) بۇ زاخۇ دەرگەفت و بەلىن پا ب ئەز جارەكا دىتر ل مەھررەما ۱۳۱۱مش/ تىرمەھا ۱۸۹۳از ھاتە قەگۇھاستن بۇ شىنگالى و قائىمقامى بەرى ىن زاخۇ (مستەفا سەلىم ئەفەندى) زى جارەكا دىتر بۇ زاخۇ ھاتە قەگۇھاستن^(۱۸۵).

ل جەمادىئەھول ۱۳۱۱مش/چرىا دوىئى ۱۸۹۳از فەرمانا قەگۇھاستن مستەفا سەلىم ئەفەندى دەرگەفتىبوو بۇ قەزا نامىدىن و ئىبراھىم صدقى ئەفەندى بۇ جارا سىيئى وەك قائىمقام ل سەر زاخۇ ھاتە دامەرزاندن^(۱۸۶) ، و نائىبى وى نەسروللا ئەفەندى بوو^(۱۸۷).

ل داويىيا سالا ۱۸۹۳ئى بۇ جارا سىيئى مستەفا سەلىم ئەفەندى وەك قائىمقامى زاخۇ ھاتىبوو دامەرزاندن، بەلىن زوى ھاتە قەگۇھاستن بۇ قائىمقامىيا نامىدىن پىشتى لادانا قائىمقامى وئى عوسمان نوورى ئەفەندى ل رەجەبا ۱۳۱۱مش/كانوونا ئىككى ۱۸۹۴ز^(۱۷۸) ، و ل ھەمان ھەيڧ قائىمقامى قەزا يازيان (ئىبراھىم بەگ) وەك قائىمقامى زاخۇ ھاتە دامەرزاندن^(۱۷۹).

پىشتى ماوھىبەككى كورت ز وەرگرتنا وى يا كارگىزىن ل زاخۇ ھاتە رەوانەكەر بۇ دادگەھن ب تاوانا گىردىا دزى و گەندەلىيا دارىيى، و ل مەھررەما ۱۳۱۳مش/ تىرمەھا ۱۸۹۴از ھاتىبوو پىشنىيازكەن كۆ (صالح بەگ كورئى مەحمود پاشا زادە) وەك قائىمقامى نوئى ل زاخۇ بىتە دامەرزاندن كۆ ئەو كورئى ئىك ز خىزانىن دەستەلاتدار بوو ل سلىمانىن، كۆ قائىمقامىيا قەزا (مەرگە) سەر ب سىنجەھا سلىمانىن وەرگرتىبوو^(۱۸۰).

و ل رەبىع ئەلئەھول ۱۳۱۲مش/ئەپلوول ۱۸۹۴از فەرمانا دامەرزاندن(صالح بەگ) وەك قائىمقامى زاخۇ دەرگەفتىبوو^(۱۸۱) ، و ل كانوونا دوىئى ۱۸۹۵ئى كاتىن تەحرىراتىت قەزا سلىمانىن (سەئىد بەگ) وەك قائىمقامى نوئى ل زاخۇ ھاتە دامەرزاندن^(۱۸۲) بەلىن پا ماوئى كارگىزىيا وى گەلەك نەقەكېشا و ز كارى وى ھاتەلادان و ل بەھارا ۱۸۹۵ئى (صالح خلوووصى) وەك قائىمقام ل قەزا زاخۇ ھاتە دامەرزاندن و نائىبى وى زى (مستەفا موختار ئەفەندى)بوو^(۱۸۳) ، و دىباردبىت كۆ ئەڧ قائىمقامە ىن سەرگەفتى بووئە دكارئى خۇ دا لەوما بۇ ڧىن چەندى ل شەعبانا ۱۳۱۲مش/ نىسان ۱۸۹۵ئى نامەيا رىزگرتنى (تەلتىڧنامە)بۇ وى دەرگەفتىبوو ئەڧە زى ب ئەگەرى (غىرەنا وى د كارى وى دا)^(۱۸۴).

ل رەمەزانا ۱۳۱۳مش/ شوىات ۱۸۹۶از صالح بەگ ز كارى وى ھاتىبوو لادان و قائىمقامى (كاتبانا) ىن بەرى (مەھمەد كامىل ئەفەندى) وەك قائىمقامى نوئى بۇ زاخۇ ھاتە دامەرزاندن^(۱۸۵) ، و نائىبى وى مستەفا ئەفەندى بوو^(۱۸۶).

ز لايەككى دىتر قە و پىشتى لادانا قائىمقامى زاخۇ

بىنەدانان^(۹۵) ۋە دراستى دا دەستەلا تىن ئوسمانى ھەر ل دەمى لادانا محەممەد كامىل ئەفەندى ل گولانا ۱۹۰۰ ئى كەسەكن دېتەر بناقنى (ئەحمەد بەگ) ۋەك قائىمقام بۇ زاخۇ دامەرزاندېووا^(۹۶).

ل ھەمان سال ئەحمەد بەگ ژ ئەركىن ۋى ھاتە لادان ۋ (حافىز بەگ بەگ) ۋەك قائىمقامى نوى ۋى زاخۇ ھاتە دامەرزاندېن، ل رەبىع ئەلئاخر ۱۳۱۸مىش/ تەباخ ۱۹۰۰ ز فەرمانا فەگوھاستنا ۋى بۇ قەزا (عوسمانىيە) دەرگەفت ۋ قائىمقامى ھىزان (فوناد بەگ) قائىمقامى نوى ۋى زاخۇ ھاتە دامەرزاندېن^(۹۷).

ھەر ۋەك ديار مەسەلەبا دامەرزاندېن فوناد بەگ ل زاخۇ نەچچوۋو د بوارى جىيە چىكرى دا يان دېت ب لەز ژ كارى ۋى ھاتىبە لادان ۋ بەلگە ژى بۇ قى چەندى ناقى (بەگ بەگ) ل شەعبان ۱۳۱۸مىش/ كانوونا ئىكى ھاتىيە ۋەك قائىمقامى نوى بۇ زاخۇ، ۋ دېلگە نامەبا ئوسمانى دا ھاتىيە كو بەگ بەگ ژ بەر خرابىيا رەوشا ساخلەمىيا خۇ ھەتا نھا دەست بكارى خۇ نەكرە^(۹۸)، ۋ ل شوبانا ۱۹۰۱ ئى فەرمانا مۇتەسەرفى (سوق الشيوخ) امحەممەد شەرىف ئەفەندى) دەرگەفتىو كو بېتە قائىمقامى نوى ل زاخۇ^(۹۹) ئوۋى كو ل زىلقىعدە ۱۳۱۸مىش/ ئادار ۱۹۰۱ دەست بكارى خۇ كرى^(۱۰۰)، ۋ نائىبى ۋى (مستەفا ئەفەندى) بوو^(۱۰۱).

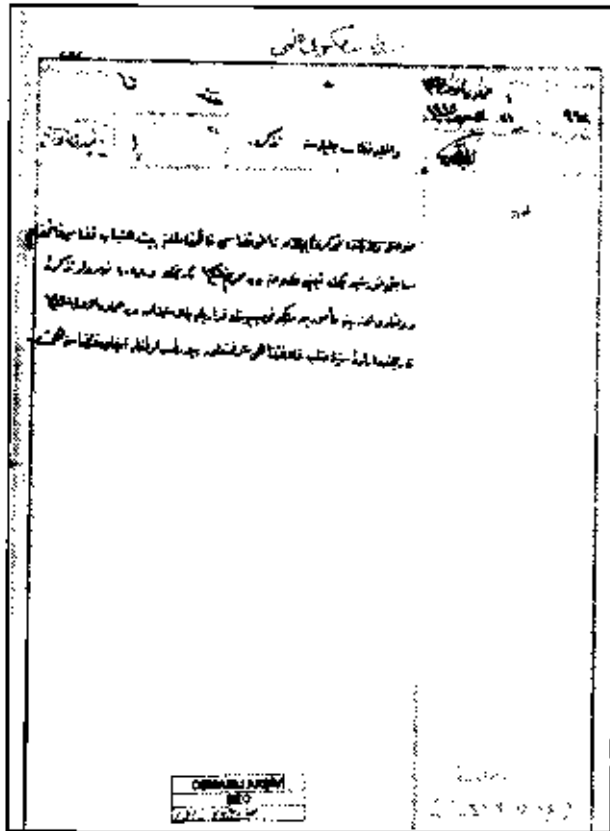
ل كانوونا ئىكى ۱۹۰۱ ئى فەرمانا فەگوھاستنا محەممەد شەرىف ئەفەندى دەرگەفتى بۇ قەزا رەواندوز، ۋ ل ھەمان مېزوو قائىمقامى (قرەبنار) (حسین صەفوت بەگ) ۋەك قائىمقامى نوى بۇ زاخۇ ھاتە دامەرزاندېن^(۱۰۲)، ۋ ل كانوونا دوۋى ۱۹۰۲ ئى قائىمقامى (قارتو) (عەلى ئەفەندى) بوو قائىمقامى زاخۇ^(۱۰۳) بەلنى پا ديار دېت كو ئەقنى داۋىن نەين سەرگەفتى بوۋى د كارى خۇ دا، بەلگە ژى بۇ قى چەندى ل زىلقىعدە ۱۳۱۹مىش/ ئادار ۱۹۰۲ ئى فەرمانەك دەرگەفت كو ب پىندى زانى يە كو قائىمقامى زاخۇ بىنە گوھرىن ۋ كەسەكن دېتەر ۋى گونجاي بۇ قى كارى دەستىن بىنە ھەلبىرتن^(۱۰۴)، ۋ دېلگە نامەبا دېتەر دا كو مېزوۋىيا ۋى قەدگەرىتە

ۋى بەرى (صالح بەگ) ل رەبىع ئەلئەۋول ۱۳۱۴مىش/ تەباخ ۱۸۹۶ ز فەرمانا فەگوھاستنا ۋى بۇ قەزا بازىان دەرگەفت ۋ فەگوھاستنا قائىمقامى بازىان (ئەمىن بەگ) بۇ زاخۇ^(۱۰۵) بەلنى پا مانا ۋى ل زاخۇ گەلەك ئەفەندىشا كو ل ۲۶ رەبىع ئەلئەۋول ۱۳۱۴مىش/ ۵ ئەۋل ۱۸۹۶ جارەكا دېتەر فەرمانا فەگوھاستنا ۋى بۇ بازىان ھاتىو دەرئىخستىن^(۱۰۶).

پىشى قى مېزوۋىي كەسەكن دېتەر بناقنى (عەساف ئەفەندى) كارى قائىمقامىيا زاخۇ ۋەرگرتىو كو ديار دېت ئەف كەسە نە ۋى سەرگەفتى بوۋى دكارى خۇ دا، لئوما ل مەھررەما ۱۳۱۶ مىش/ خىزىرانا ۱۸۹۸ ز فەرمانەك دەرگەفتىو كو پىندى يە قائىمقامى زاخۇ ۋ ھىزمارەكا دېتەر ژ قائىمقامى ل ۋىلايەتا مووسىل بېنە گوھرىن^(۱۰۷)، ۋ ل زىلقىعدە ۱۳۱۶مىش/ ئادار ۱۸۹۹ فەرمانەك ژ ۋەزارەتا ناقخۇ بۇ ۋىلايەتا مووسىل دەرگەفت كو تېدا داخواز كرىوۋن فەكۋلىن دگەل قائىمقامى زاخۇ (عەساف ئەفەندى) بىتەكرى ب نەگەرى رابوونا ۋى ب كارۋىبارىن دەرگەفتى ياسابى^(۱۰۸).

پىشتى عەساف ئەفەندى، ھەر ژ گولانا ۱۸۹۹ ئى كەسەكن دېتەر بناقنى محەممەد كامىل ئەفەندى كارى قائىمقامىيا زاخۇ ۋەرگرتى^(۱۰۹)، ۋ ھەتا ناقەر استا سالا ۱۹۰۰ ئى بەردەوام دېت، ۋ نائىبى ۋى ل سالا ۱۸۹۹ ئى (عەبدولمەتەح ئەفەندى) بوو^(۱۱۰)، ۋ ل سالا ۱۹۰۰ ئى مستەفا موختار ئەفەندى نائىبى ۋى بوو^(۱۱۱).

ل مەھررەما ۱۳۱۸مىش/ گولانا ۱۹۰۰ ئى ژ كارى ۋى ھاتە لادان پىشتى تاۋانبار كرىنا ۋى ب تۇشبوونا دكىشەبا گەندەلىنى دا دگەل مەدېرى مالى (نەزمى بەگ) ۋ مەدېرى ناھىياسىندى گولى (عەبدى ئاغا)^(۱۱۲)، ۋ قائىمقام ۋ تاۋانبارىن دېتەر بۇ دادگەھى ھاتە رەوانەكرى، ۋ ل رەبىع ئەلئەۋول ۱۳۱۸مىش/ تېرمەھا ۱۹۰۰ ز نامەبا ۋەزارەتا ناقخۇ دا بۇ ۋالىن مووسىل ديار دگەتن كو دادگەھى بىرارا بى تاۋانبارىا وان دەرئىخستىيە لئورا پىندىيە دەستوبىرىن بەتە قائىمقامى ل زاخۇ دەست بكارى خۇ بگەتن، لى محەممەد كامىل ديار كرىيە كو ئەو نەشېت بەردەوامىن ب كارى خۇ بەت ۋ داخووا دامەرزاندېن كەسەكن دېتەر كرىيە ل جەھى ۋى

ھەيفا گولانا ۱۹۰۲ ئى نائىن قائىمقامى زاخۇ مستەفا
 كامال ئەفەندى ھاتىبە ئەمىي كوفەرمانا قەگوھاستنا
 ۋى بۇ قەزا زەبىدە ل ۋىلايەتا يەمەن ھاتى^(۱۰۵)
 ل جەمادىئاخر ۱۳۲۰مىش/ ۴ ئەيلوول ۱۹۰۲ئى
 فەرمانا دامەزراندنا قائىمقامى بەرى بىن بىت الشىباب
 (خۇرشىد پاشا) دەرگەفتىبوو كو بىننە قائىمقامى
 نوى ل زاخۇ، و لىژنا ھاتىبە راسپاردن ب دامەزراندنا
 قائىمقامى نوى ل زاخۇ ل ۲۵ مەھرەما ۱۳۲۰مىش/ ۴
 حوزەيرانا ۱۹۰۲از رازى بىبوو ل سەر بلندكرنا نائىن
 ۋى بۇ سەنەنبولن، و ل ۲۵ جەمادىئاخر ۱۳۲۰مىش/
 ۲۹ تەباخ ۱۹۰۲از فەرمانا سولتانى بۇ قىن چەندى
 دەرگەفتىبوو^(۱۰۶)، ھەتا تىرمەھا ۱۹۰۵ئى بىن بەردەوام
 بوو.

د ئۇدەرەككى دى دا ھاتىبە كو ل سالا ۱۹۰۴ئى
 قائىمقامى زاخۇ (ئەحمەد ئەوفىق ئەفەندى)
 بوو^(۱۰۷)، بەلى ئۇدەرىن ئوسمانى دووپات دكەن
 كو كارگىرىيا زاخۇ پىشتى خۇرشىد بەگ ھاتىبوو
 پادەستكرن بۇ كەسەككى دىتر بىنائىن ئىھاد
 ئەفەندى، لەوما پىتر ھزر بۇ ۋى ئىككى دچىت كو
 ئەحمەد ئەوفىقى نائىھاتى بۇ دەمەككى كورت ئەف
 پوستە ب (ۋەكالتە) ۋەرگرتىھ.

ل جەمادىئاھول ۱۳۲۲مىش/ تىرمەھا ۱۹۰۴از
 خۇرشىد پاشاى داخواز ژ ۋەزارەتا نائىن كرىبوو كو
 (ناظر - چاقىدىراھك جەن ۋى بگىرت ژ بەركو ۋى
 نىازا چوونا جەن پىرۆزە بۇ جەھىنانا رىۋرەسمىن
 حەجى ھەي^(۱۰۸)، و ل گولانا ۱۹۰۵ئى بىرار ھاتىبوو
 دان ب دامەزراندنا قائىمقامى بەرى بىن قەزا (مىلاس)
 (ئىھاد ئەفەندى) ۋەك قائىمقامى نوى ل زاخۇ^(۱۰۹)،
 و ل ھەي قاجەمادىئاخر ۱۳۲۳مىش/ تىرمەھا ۱۹۰۵از
 خۇرشىد پاشا ھاتىبوو خانەنشىن كرن^(۱۱۰)
 ئىھاد ئەفەندى ھەتا زىلقىعدە ۱۳۲۵مىش/ كانوونا
 دوپن ۱۹۰۷ ماپوو دكارىدەستى يا خۇ دا و نائىبىن
 ۋى (ئىسماعىل ئەفەندى) بوو^(۱۱۱)، و پىشتى قىن
 مېژوۋىي فەرمانا قەگوھاستنا ۋى بۇ قەزا ھەولپىرى
 دەرگەفتىبوو پىشتى ب دەستقەئىنانا بلندكرنا پلەبىن
 ل ھەمبەر خزمەتىن ۋى ل زاخۇ^(۱۱۲).

دىار دىت كو پىشتى قەگوھاستنا ئىھاد بەگ دا
 كارگىرى يا زاخۇ دكە قىتە دناق رەنگە ئالۋزىيەككى دا
 بان نەبوونا سەقامگىرىن، بەنگە ژى بۇ قىن چەندى
 دسالنامەيا دەولەتا ئوسمانى دا يا سالا ۱۳۲۵مىش/
 ۱۹۰۷از نائىن قائىمقامى زاخۇ نەئىنايە بەلكو پىتنى
 نائىن نائىبى ۋى (ئىسماعىل ئەفەندى) ئىنايە^(۱۱۳)، و
 سالنامەيا ۋىلايەتا مووسىل يا سالا ۱۳۲۵مىش/ ۱۹۰۷از
 دىاركرىه كو قائىمقامى زاخۇ (ئەوفىق بەگ) بوويە
 بىن كو ب ۋەكالتە ئەم ئەرگە ۋەرگرتى و نائىبى ۋى
 (ئىسماعىل ئەفەندى) بوو^(۱۱۴)
 ل شەعبانا ۱۳۲۵مىش/ ئەيلوول ۱۹۰۷ئى صەفوت
 ئەفەندى بۇ زاخۇ ب سىفەت قائىمقام (رەسەن/
 الاصلىل) ھاتىبوو دامەزراندن، كو ل بەرى قىن مېژوۋىي
 ئەف ئەرگە ل قەزا شاربازىر ھەبوو، و پىزانىبىن
 بەلگەنامەبەكا ئوسمانى ئەگەرى قەگوھاستنا ۋى
 بۇ زاخۇ قەدگەرىنەقە بۇ ئەگەرىن ساخلمىي^(۱۱۵)، و

ب دامەززاندىنا (مەھمەد سەئىد ئەفەندى) ۋەك قائىمقامەكن نوى ل سەر زاخۇ^(۱۱۲۰)، و ل زىلقىعدە ۱۳۲۸/ چرىا دوین ۱۹۱۰ قائىمقامىن زاخۇ (عەلى نىازى ئەفەندى) بوو^(۱۱۲۱) ئەوئى كو ل رەبىع ئەلئەول / شوبانا ۱۹۱۳ فەرمانا فەگۇھاستنا وى بۇ قەزا صەلاحيە دەرکەفتى^(۱۱۲۲)، و نائىبى وى ماوئى كارگىرىيا وى ل زاخۇ (مستەفا موختار ئەفەندى) بوو^(۱۱۲۳) و ل شوبانا ۱۹۱۳ ئ فەرمانا فەگۇھاستنا قائىمقامى شىنگالى (عاصم ئەفەندى) بۇ زاخۇ دەرکەفت^(۱۱۲۴)، پاشى (مەسعوود بەگ) ئەركىن قائىمقامىيا زاخۇ ۋەردگىرىت ئەوئى كو ل رەجەبا ۱۳۳۴/ گولان ۱۹۱۶ ئ زوى كارى ھاتىبە لادان^(۱۱۲۵) و ل رەمەزانا ۱۳۳۴-مىش / تىرمەھا ۱۹۱۶ ئ

نافىن وى دسالنامەيا ئوسمانى يا سالا ۱۳۲۶مىش/۱۹۰۸ ھاتىبە و نائىبى وى زى مەھمەد تەقى ئەفەندى بوو^(۱۱۲۶)، و ل ھەيفا چرىا ئىكن ۱۹۰۸ ئ كاغەزىن فى قائىمقامى ھاتبوونە پىشكىش كىرن بۇ دادگەھا مووسىل ب ئەگەرى گەندەلى و سەرىنچىيا ياسايان^(۱۱۲۷)، و ل شەوالا ۱۳۲۶مىش/ چرىا دوین ۱۹۰۸ ئ بىرارا لادانا قائىمقامىن زاخۇ (صەقوھ ئەفەندى) دەرکەفت و قائىمقامى شىنگال (عەساف ئەفەندى) ل جەھن وى ھاتە دامەززاندىن^(۱۱۲۸) ل ھەيفا صەفەرا ۱۳۲۷مىش/ ئادار ۱۹۰۹ ئ نافىن حسىن تەلەت بەگ ھاتىبە كو پىئەبەرىيا قائىمقامىيا زاخۇ كىرە (ب ۋەكالەت)^(۱۱۲۹)، و ل شەعبانا ۱۳۲۸مىش/ تەباخ ۱۹۱۰ فەرمانا دەرکەفتبوو

خىستەبىن دىباركىرنا پىزەندە نائىن قائىمقامان و مىژوويا دەست بكاربوونا وان

ز	نافىن قائىمقامى	مىژوو	تېبىنى
۱	حاجى عەبدوللا بەگ	۱ تەباخ ۱۸۵۲	قېوجى باشى باب ئەلئەالى.
۲	جەمال بەگ كورئ سەبىد سەئىد پاشا زادە سىواسى	ئادار ۱۸۵۳	بەرى ھىكى قائىمقامىن ماردىن بوو.
۳	حوسنى مەھمەد بەگ	تەباخ ۱۸۵۳	بەرى ھىكى قائىمقامىن زاغرا العىق بوو.
۴	حسىن ئاغا	ئازار ۱۸۵۴	
۵	شەمدىن ئاغا	كانوونائىكى ۱۸۵۴	قائىمقام ب پلا پىئەبەر ۋەكالەت.
۶	مىرئ مىران مستەفا لامع پاشا	دەستپىكىن ۱۸۵۵	ھاتبوو فەگۇھاستن بۇ قرە عىسالى.
۷	عەلى بەگ	۱۸۵۹/۱۸۵۸	قائىمقام ب پلا پىئەبەر
۸	حاجى عەبدوللا بەگ	۱۸۵۹	ۋەكالەت ب پلا پىئەبەر، دىبىت ھەر ئەو قائىمقامى ئىكىن بىت.
۹	يووسىف بەگ شىخ زادە	۱۸۶۱/۱۸۶۰	ۋەكالەت ب پلا پىئەبەر، ھاتبوو فەگۇھاستن بۇ قەزا چل ئاغا (ئەصالە).
۱۰	پايەلى مستەفا ئەفەندى	تىرمەھ ۱۸۶۱	بەرى ھىكى پىئەبەرى (اصطبلخانە الامىرىە) بوو.
۱۱	سلىمان قادم ئەفەندى	۱۸۷۵	نائىبى وى (ئەھمەد ئەفەندى) بوو.

۱۲	ناھرىمگ	۱۸۸۰	
۱۳	مستەفا سەلىم ئەفەندى	۱۸۸۶	بەرى ھنگى قائىمقامى شىنگال بوو
۱۴	ئىبراھىم صدقى ئەفەندى	تشرىنادوۋىن ۱۸۸۶	ھاتىبوو قەگۋھاستىن بۇ شىنگال بوو. ئائىبىن وى (ئىبراھىم ئەفەندى) بوو.
۱۵	سەئىد بەگ ئەفەندى	۱۸۹۱/۱۸۹۰	ئائىبىن وى (مەۋلۇد ئەفەندى) بوو.
۱۶	ئىسحاق حەقى ئەفەندى	۱۸۹۲	ئائىبىن وى (سەبىرى ئەفەندى) بوو.
۱۷	ئىبراھىم صدقى ئەفەندى	۱۸۹۲	بۇ جارا دوۋىن.
۱۸	مستەفا سەلىم ئەفەندى	تېرمە ۱۸۹۳	بۇ جارا دوۋىن. (ھاتىبوو قەگۋھاستىن بۇ ئامبىدىن .)
۱۹	ئىبراھىم صدقى ئەفەندى	چىرىيا دوۋىن ۱۸۹۳	بۇ جارا دوۋىن . ئائىبىن وى (مستەفا ئەفەندى) بوو.
۲۰	مستەفا سەلىم ئەفەندى	دوۋىماھىكا ۱۸۹۳	بۇ جارا سىبىن. (ھاتىبوو قەگۋھاستىن بۇ ئامبىدىن .)
۲۱	ئىبراھىم بەگ	كانوونادوۋىن ۱۸۹۴	بەرى ھنگى قائىمقامى بازىان بوو.
۲۲	صالح بەگ كورېن مەحمۇد پاشا زادە	نەيلوول ۱۸۹۴	ژ ماقوۋىلېن سىلىمانىن بوو. (بەرى ھنگى قائىمقامى مەرگە) بوو.
۲۳	سەئىد بەگ	كانوونادوۋىن ۱۸۹۵	بەرى ھنگى كاتىب تەحرىراتىن سىلىمانىن بوو.
۲۴	صالح خلوۋىسى بەگ	بھارا ۱۸۹۵	ئائىبىن وى (مستەفا موختار ئەفەندى) بوو.
۲۵	مەممەد كامىل ئەفەندى	شېۋىاتا ۱۸۹۶	بەرى ھنگى قائىمقامى كاباتا بوو. ئائىبىن وى (مستەفا موختار ئەفەندى) بوو.
۲۶	نەمىن بەگ	ناقەرەستا ۱۸۹۶	بەرى ھنگى قائىمقامى بازىان بوو. زىرىبوۋقە بازىان قە.
۲۷	عەساف ئەفەندى	بەرى ۱۸۹۸-ئادار ۱۸۹۹	
۲۸	مەممەد كامىل ئەفەندى	گولان ۱۸۹۹-گولان ۱۹۰۰	بۇ جارا دوۋىن . ئائىبىن وى (عەبدولقەنىخ ئەفەندى ۱۸۹۹). (مستەفا موختار ئەفەندى ۱۹۰۰) بوو.
۲۹	نەممەد بەگ	گولان ۱۹۰۰	
۳۰	حافىز بەگ بەگ	بەرى تەباخ ۱۹۰۰	ھاتىبوو قەگۋھاستىن بۇ قەزا عوسمانىيە.
۳۱	فوتاد بەگ	تەباخ ۱۹۰۰	بەرى ھنگى قائىمقامى ھىزان بوو. (دروستىرە كو وى نەركى قائىمقامى ب كرىار نەۋەرگرتىبوو).

بەرى ھىنگى مۇتەصەرفىن سوق الشىوخ بوو، ئائىبىن وى (مستەفا مختار ئەفەندى ا بوو، پائىشى ھاتىبوو قەگۇھاستىن بۇ رەواندوز.	شۇبىات ۱۹۰۱	مىھەممەد شەرىف ئەفەندى	۳۲
بەرى ھىنگى قائىمقامىن قرە بىنار بوو	كانوونا ئىككىن ۱۹۰۱	حسنىن صەفۇەت ئەفەندى	۳۳
بەرى ھىنگى قائىمقامىن قارتو بوو	كانوونا دوپىن ۱۹۰۲	عەلى ئەفەندى	۳۴
بۇ جارا دوپىن (ھاتىبوو قەگۇھاستىن بۇ قەزا زەيدىە ل يەمەن).	بەرى گولان ۱۹۰۲	مىھەممەد كامىل ئەفەندى	۳۵
بەرى ھىنگى قائىمقامىن بىت الشىباب بوو	ئەيلوول ۱۹۰۲	خۇرشىد پاشا	۳۶
راستىر ئەوھ كو ئەف كارە ب وەكالىت وەرگىرتىبوو.	۱۹۰۴	ئەھمەد ئەوفىق ئەفەندى	۳۷
قائىمقامىن مىلاس بوو. پائىشى ھاتىبوو قەگۇھاستىن بۇ ھەولپىرى، ئائىبىن وى (ئىسماعیل ئەفەندى)بوو.	تېرمەھا ۱۹۰۵- كانوونا دوپىن ۱۹۰۷	نېھاد ئەفەندى	۳۸
وەكالىت ، ئائىبىن وى (ئىسماعیل ئەفەندى) بوو.	۱۹۰۷	ئەھمەد ئەوفىق بەگ	۳۹
راستىر ئەوھ كو ھەر ئەو حسنىن صەفۇەت ئەفەندى يە، بەرى ھىنگى قائىمقامىن شارىازار بوو ، ئائىبىن وى (ئىسماعیل ئەفەندى)بوو.	ئەيلوول ۱۹۰۷	صەفۇەت ئەفەندى	۴۰
بەرى ھىنگى قائىمقامىن شىنگال بوو، بۇ جارا دوپىن.	چىرىيا دوپىن ۱۹۰۸	عەساف ئەفەندى	۴۱
ب وەكالىت	دەستپىكىن ۱۹۰۹	حسنىن تەلەت بەگ	۴۲
	تەباخ ۱۹۱۰	مىھەممەد سەئىد ئەفەندى	۴۳
	ئىشرىنا دوپىن ۱۹۱۰-شۇبىات ۱۹۱۳	عەلى نىيازى ئەفەندى	۴۴
		پىشى ھىنگى ھاتىبوو قەگۇھاستىن بۇ صەلاخىە، ئائىبىن وى (مستەفا مختار ئەفەندى)بوو.	
بەرى ھىنگى قائىمقامىن شىنگالى بوو.	شۇبىات ۱۹۱۳	عاصم ئەفەندى	۴۵
	ھاتىبوو لادان ۱۹۱۶	مەسعوود بەگ	۴۶
بەرى ھىنگى قائىمقامىن صەلاخىە بوو	تېرمەھا ۱۹۱۶-ئىپسان ۱۹۱۷	صادق بەگ	۴۷
بەرى ھىنگى قائىمقامىن ئاكىرى بوو.	ئىپسان ۱۹۱۷	مەزھەر بەگ	۴۸

چ پىكەچارەبەكا دىتەر نابىنن بۇ چارەسەرى يا ئارىشا ناھىيى ئىلى دىن دوپارە گىردانا وئ ب قەزا زاخۇ قە^(۱۴۳).
 د بەلگەنامەبەكا دىتەر دا ھىندەك پىزانىنن دىتەر ل دۇر گىردانا ناھىيا سىندى گولى ب قەزا زاخۇ قە ھاتىنەدىياركىن ئەو ئى ھەبوونا جوداھىيىن سنوورى دىنقەھرا كارگىرىيا قەزايى و كارگىرىيا ناھىيى دا ئەو ئى ب ئەگەرى تىكەلىيا دىنقەھرا سنوورى كارگىرىن ھەردو بەكەيان و بۇ چارەسەرىيا قى ئارىشى ئى پىشنىياز گىردانا ناھىيى ب قەزا زاخۇ قە ھاتەكىن^(۱۴۴).
 ل رۇزا ۱۹ زىلجىجە ۱۳۰۹مىش/۱۹ تىرمەھا ۱۸۹۲ دىنمەبەكا دىتەر دا ئىمدىرى رىقەبەرىيا ئەركانا شەرى (رزا پاشا) رەزامەندى ھاتىبوو كىن ل سەر بابەتى دوپارە گىردانا ناھىيا سىندى گولى ب قەزا زاخۇ قە^(۱۴۵).

ب پىشت بەستىن ل سەر يا بورى ل رۇزا ۲۶ رەبىع ئەلئاخر ۱۳۱۰مىش/ ۱۶ چىرىيا دىن ۱۸۹۲ز جقاتا شورايا دەولەتى ب سەرۇكاتىيا سەدرلئەعزەم (ئىمەمد جەودەت پاشا) بىرارەك دەرىئىخستىبوو كو مورا سەدرلئەعزەم و جقاتا ۋەزىران و ئەركانىن دەولەتى ئى ل سەرە تىدا ھاتىبوو دىياركىن كو ناھىيا (سىندى گولى) ئى قەزا بىت الشىباب بىتە قەھەتاندن و بىتە گىردان دگەل قەزا زاخۇ يا سەر ب وىلايەتا مووسىل^(۱۴۶). و ل ۹ شەعبان ۱۳۱۰مىش/ ۲۵ شوبات ۱۸۹۳ قەرمانا سولتانى سەبارەت بىنا پەيوەندىن دىنقەھرا ناھىيا سىندى گولى و بىت الشىباب و گىردانا وئ ب قەزا زاخۇ قە دەرکەفت^(۱۴۷).

ناھىيا سىندى گولى ھەنا سالا ۱۹۱۸ئى دىمىنىتە سەر ب قەزا زاخۇ قە، بەلى يا يا سەبىر ئەو ھە كو سالنامىن دەولەتا ئوسمانى ھەر ئى ۱۸۹۳ تا ۱۹۰۹ بىتنى نامازى بۇ ناھىيا سىلئىقانى دكەن و نائى ناھىيا سىندى گولى ۋەك ناھىيا سەر ب قەزا زاخۇ قە نەھاتىبە^(۱۴۸)! ئەو نەبىت كو سالنامىيا وىلايەتا مووسىل نائى سىندى گولى ئىنايە يا كو ۷۲ گوندان بخۇقە دگىرىت و مىدىرى وئ بىن (فەخرى) عەبىدى ئاغا بوو ھەر ئى سالا ۱۳۱۲مىش/۱۸۹۴ز^(۱۴۹).

دىنقەھرا دىتەر ھەبىئىن نىسان و گولانا سالا ۱۹۰۰ئى

دوو ناھىيان (سىندى) و (گولى) ب سىفەتا دو ناھىيىن سەر ب قەزا بىت الشىباب قە يا كو گىردا سىنچەھا ھەكارى^(۱۵۰). بەلى يا ھەقەزى و نەرىكى د پىزانىنن سالنامەيان دا دىيارىن ئەو ئى دەمى كو سەھدكەبىنە نائى قى ناھىيى د لاپەرىن دىتەر دا ئى ھەمان سالنامەيان ھاتىبە دىياركىن ئى قى جارى ئىك ناھىيا بوو ئەو ئى ناھىيا (سىندى) كو سەر ب قەزا زاخۇ گىردا سىنچەھا مووسىل بوو^(۱۵۱)! و دىراستى دا بەلگەنامەيىن ئوسمانى دووپات دكەن كو ئەف دەقەرە ئىك ناھىيا بوو ب نائى (سىندى گولى) و ھەنا سالا ۱۸۹۳ سەر ب قەزا بىت الشىباب بوو - ھەر ۋەكى دى پاشى دىياركەبىن.

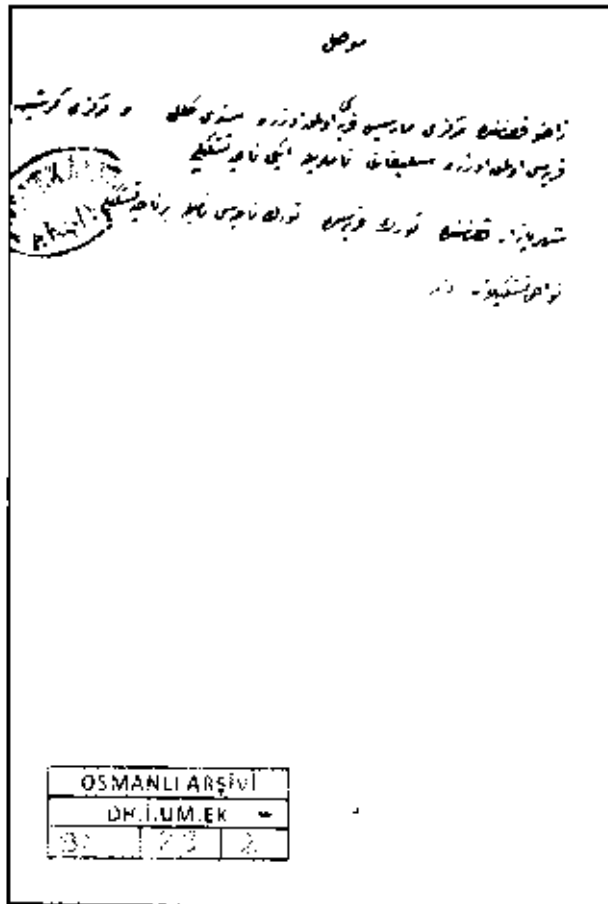
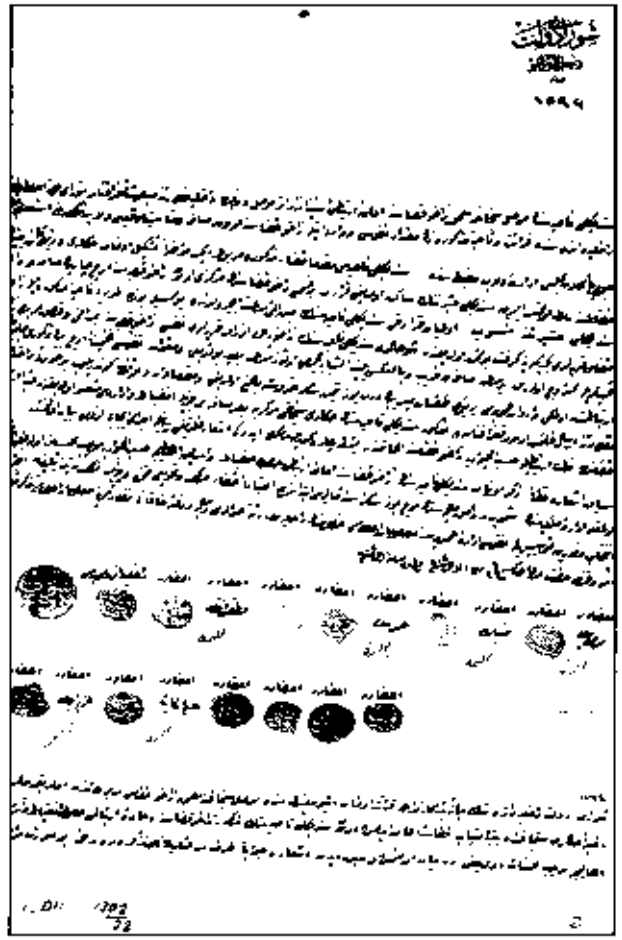
ل قىرى دىيار بىت كو ھىندىكە گىردانا ناھىيى بوو ب قەزا بىت الشىباب قە ئەقنى چەندى ل دەقەرە نەرحەتى و نەئارامىيەك بۇ ئاكنجىبوويان و پىقەبەرىن ئوسمانى پەيداكىرە، ئەوما بۇ قى چەندى داخوازى بۇ جقاتا كارگىرى يا وىلايەتا مووسىل ھاتنە بلىدىكىن، تىدا داخواز ھاتىبوو كىن ب دوپارە قەگەراندنا گىردانا ناھىيى ب قەزا زاخۇ قە، و ل سەر قى داخوازى ل رۇزا ۴ رەبىع ئەلئاخر ۱۳۰۹مىش/ ۶ چىرىيا دىن ۱۸۹۱ز ۋەزارەتا نائى داخواز ئى جقاتا كارگىرىيا وىلايەتا مووسىل كىرە كو ئەگەرىن پىدەقى دىياركەتن بۇ دوپارە گىردانا ناھىيا سىندى گولى ب قەزا زاخۇ قە، ھەر ۋەسا داخواز ئى كىرە پىزانىنان ل دۇر جەن جوگرافىي ناھىيى و ئمارا خەلكى وئ و چەنداپەنىيا بەرھەم و پىچىبوونىن وئ.

د بەرسقا قان پىسىاران، جقاتا كارگىرىيا وىلايەتا مووسىل دىياركىرە كو ھىندىكە ناھىيا (سىندى گولى) پە سى چارىكىن دەمۇمىرى ئى زاخۇ دىرە، و دىرەن جەن ناھىيى ئى مەلبەندى قەزا زاخۇ دىنقەھرا ۵- ۶ دەمۇمىزىيە، لى دىنقەھرا ۲۰-۳۰ دەمۇمىران ئى مەلبەندى قەزا بىت الشىباب دىرە، و ئمارا خەلكى ناھىيا نائى قەزا ئىر ب شىوەكى تەخمىنكىرى (۳۰۰۰) كەسەن، و بەرھەمى وئ (۵۴۷۸) قىرووشن، و ھەر ۋەكى جقاتى دىياركىرى كو ب ئەگەرى دىرەنا وئ و زالىبوونا ل ئى مەلبەندى وىلايەتا ھەكارى پىقەبەرىيا وئ و زالىبوونا ل سەر سىستەمى دىنقەھرا وئ دا يا ب زەھمەتە (۱۵۰)

(مارسىس) بىيىتە مەئىنەندى ناھىيىسى⁽¹⁸¹⁾، و ل ھەيقا جەمادى ئەلئاخر ۱۳۳۳ (مىش/ نىسان ۱۹۱۵) پازە مەندى ل سەر قى پىشنىيازى دەركەفت⁽¹⁸²⁾، و ناھىيە ل سەر قى رەوشى يا بەردەوام بوو ھەتا سالا ۱۹۱۸ ئى.

خىشتەين جەنن سىندى گولى دەباھەشكرىنن كارگىرى يا ئوسمانى دا

مىژوو	نافىن ناھىيىسى	قەزا	سىنجىق	ويلايەت
۱۸۸۱- ۱۸۸۴	سىندى گولى	زاخۇ	مووسىل	مووسىل
۱۸۸۵- ۱۸۸۹	سىندى گولى	بىيىت الشىباب (جولەمىرگ)	ھەكارى	ھەكارى

نافىن ەمەدى ئاغاي ۋەك سەرۋىكىن ناھىيا سىندى گولى ھاتىيە⁽¹⁸³⁾، و ل جەمادىئەھول ۱۳۲۱ (مىش/ تىرمەھا ۱۹۰۲) ۱۹۰۲ ەمەدى ئاغاي نامەيا رىزگرىنى (تەلىفنامە) و نىشان ب دەست خۇقەئىنا بوو ژ بەر خزمەتگوزارىيا وى ل ناھىيا سىندى گولى⁽¹⁸⁴⁾.

ل سالا ۱۹۱۵ ئى دامەراندىنا ناھىيا سىندى گولى سەر ژنوى ھاتەپىكىنن و ۵۵ گوند بخۇقە دگرىن و گوندى (مارسىس) بۇ مەئىنەندى وى، ل ۲۶ رەبىع ئەلئەھول ۱۳۲۳ مىش/ ئادارا ۱۹۱۵ ە راپورتا بىركارى والىن مووسىل دا ئەوا بۇ ۋەزارەتا ناخۇ ھاتىيە فرىكرن پىزانىن ل دۇر نىازا كارگىرىيا ويلايەتا مووسىل ل سەر دۇبارە دامەزاندىنا ناھىيىن سىندى گولى و سلىفنامە ھاتىنە، و د راپورتى دا بىركارى ژىگوتى نافيىن ۵۵ گوندان ئىنايىنە كو سەر ب ناھىيا سىندى گولى بوون و پىشنىياز ھاتىيە كىر كو گوندى

۱۸۸۹-	سندى گولى	بىت الشىباب	ھەكارى	وان
۱۸۹۳				
۱۸۹۳-	سندى گولى	زاخۇ	مووسىل	مووسىل
۱۹۱۸				

دوو: ناھىيا سلىقانىھى:

ناھىيىسى ۋىيى ئاھىيىسى سلىقانىھى ھاتىيە ۋەرگرتىن ئەۋا كو جھوار ل دەقەرىن دكەقنە ل باشۋورئ قەزا زاخۇ، سلىقانىھى ل دەستپىكا سەردەمى ئوسمانى مەئبەندەك بوويە بۇ زەعامەتا كوردى، و ناھىيىسى ۋىيى دگەل عەشپىرەتا سندى ھاتىيە ۋەك دو عەشپىرەتىن سەركى دناق دەقەرى دا^(۱۵۳)، و ل سەدى شازدى دگەل عەشپىرەتا سندى سىنچەقەك پىكىنىيە بناھىيىسى (سندى سلىقانىھى) و مەئبەندى ۋىيى باژىرى زاخۇ بوويە^(۱۵۴)، و ل نىقا دوپىيى ئاھىيىسى ھەقىدى گەرۋىكىمانى ئوسمانى (ئەۋلىيا چەلەبى) ناھىيىسى ۋىيى ئىنايە و ب دووھم بەھىزىتىن عەشپىرەتا زاخۇ ھىمارىيە كو ل ئاستى (عەشپىرەت سىنچەقى) بوويە سەرب سىنچەقا زاخۇ قە^(۱۵۵).

جىاۋاز ئاھىيىسى سلىقانىھى ۋىيى پىزىنىن ل دۇر عەشپىرەتا سلىقانىھى ل ماۋى قەكۆلىنى دا زۇر دكىمن، و ئىكەم ناھىيىسى ئىنانا ۋىيى ۋەك ناھىيەكا سەرب قەزا زاخۇ قەدگەرىتەقە بۇ سالا ۱۳۰۶مىش/۱۸۸۹ز^(۱۵۶)، و سلىقانىھى ناھىيىسى ئىكەنەبوويە يا سەرب قەزا زاخۇ ھەتا سالا ۱۸۹۳ دەمى قەگەراندىا گرىندان ناھىيىسى سندى گولى ب قەزا زاخۇ قە- ھەرب ۋەكى مە ئامازەدايىن- بەلىيى يا يا سەرب ئەۋە كو سالىنامىن ئوسمانى يا دېرەھوام بوويە ل سەرب ناھىيىسى ئىنانا ناھىيىسى سلىقانىھى ۋەك ناھىيىسى ئىكەنە يا سەرب قەزا زاخۇ ھەتا سالا ۱۹۰۹، دىيار كرىنە كو ناھىيە ئاھىيىسى ۱۰۹ گوندىا پىكىدھىت و ل سالا ۱۳۲۷مىش/۱۹۰۹ ھىمارا گوندىن ناھىيىسى سلىقانىھى زىدەبووون بۇ ۱۱۰ گوندىا^(۱۵۷).

بەرۋىقازى سالىنامىن (دەۋلەت ئوسمانى)، سالىنامەيا (ۋىلايەت مووسىل) يا سالا ۱۳۱۲مىش/۱۸۹۴ز ناھىيىسى ناھىيىسى سلىقانىھى ئەئىنايە و ناھىيىسى ناھىيىسى سندى گولى ئىنايە و ب ناھىيىسى ئىكەنەيا سەرب قەزا زاخۇ

ھىمارىيە^(۱۵۸)، و ئەق چەندە ئىشانە بۇ ھەبوونا نەرىكى و پەرىشانى و نەبوونا ھەماھەنگىيى دناقەرا ئامادەكەرىن سالىنامىن دەۋلەتى و سالىناما مووسىل دا، بەلىيى ل ۱۳۲۵مىش/۱۹۰۷ سالىناما مووسىل بەھسى (سلىقانىھى) كرىيە و بۇ ئىكەم جار ناھىيىسى سلىقانىھى دگەل سندى گولى ئىنايى كو ھەرب دو ب دو ناھىيىسى سەرب قەزا زاخۇ ھىمارىيە^(۱۵۹)، و ئەق ئىكەم جار بوويە كو ئىك ئاھىيىسى سەرب قەزا زاخۇ بىكەتنە و نە ئىك ناھىيىسى بىتنى! ئانكو ھەمى بەلاھوكىن بەرى بىتنى ناھىيىسى ئىك ناھىيىسى دىنن ئەقچا چ سندى گولى ياھىيىسى^(۱۶۰).

و ل سالا ۱۹۱۵ئى ھەقىدەم دگەل دوپارە دامەزاندنا ناھىيىسى سندى گولى ناھىيىسى سلىقانىھى زىيى زىيى ھاتە دامەزاندنا، ل ۲۶ رەبىع ئەلئەۋل ۱۳۲۳ مىش/ ئادارا ۱۹۱۵ز د راپورتا بىرىكارى والىيى مووسىل دا ھاتىيە ئەۋا بۇ ۋەزارەتا ناھىيىسى قىرىن پىزىنىن ل دۇر نىازا كارگىرىيا ۋىلايەت مووسىل ل سەرب دوپارە دامەزاندنا ناھىيىسى سلىقانىھى دگەل مانا ب قەزا زاخۇ قە ھاتىيە پىشكىنىشكرن، و دىپورتى دا ناھىيىسى ۴۴ گوندىا ھاتىيە كو قەگەراندى بىن بۇ ناھىيىسى سلىقانىھى و ھاتىيە پىشكىنىشكرن كو گوندىيى (گرشىن) بىيە مەئبەندى ناھىيىسى ئەق چەندە زىيى ئاھىيىسى ۋىيى گونجايى كو دكەقىتە ناھىيىسى ئاستا ئەردى دەشتايىد^(۱۶۱).

و ل ھەقىقا جەمادى ئەلئاخىر ۱۳۳۳مىش/ نىسان ۱۹۱۵ رازەمەندى ل سەرب دامەزاندنا ناھىيىسى دەرگەفت^(۱۶۲) و ناھىيە ھەتا سالا ۱۹۱۸ئى ل سەرب قى رەۋىشى يا بەردەھوام بوو.

دەرئەنجام

پىشكىنىشكرن قەكۆلىنا ۋەزارا جەھى قەزا زاخۇ دىپارەشكرىن كارگىرىيا ئوسمانى دا، قەكۆلىن گەھىشتە قان دەرئەنجامان:

- ۱- زاخۇ ئاھىيىسى بەھدىنان بىن گرىنگە و گەھىشتىبوو ئاستى (بورتلىق و ئوچاقلىق) د

۴- دەولەتا ئوسمانى وەك يەكەيەكا ئىككىرتى رەفتار دگەل ئەردىن مىرگەھا بەھدىنان نەدەر ، لەوما زاخۇ ئىخستىبوو سەر ب وىلايەتا كوردستان قە و پشكىن دىتر ب وىلايەتا وان و ھەكارى قە گرئداينە، ب ھەمان شىۋە دەولەتنى رەفتار دگەل قەزا زاخۇ زى دكر، بۇ نموونە ئىك ز ناحىين وئ ئەو زى (سندى گولى) ھندەك دەمان و ب قەزايەكا دىتر قە ھاتبوو گرئدان.

۵- د زنجىرە و رىزبەندا قائىمقامىن قەزا زاخۇ دا ماوھىنى كورت يىن رىقەبىرىن وان دەيتە تىبىنى كرن، و ئەف چەندە بەلگەيە ل سەر ھەبوونا نەبوونا بەرقەرارىوونا كارگىرى دناف قەزايى دا، ھەر وەكى ئەف چەندە قەدگەرىتەقە بۇ رەوشا كارگىرى يا گىشتى يا دەولەتنى يا كو تووشى لاوازىن كرى ز ئەنجامى بەلاقبوونا گەندەلىيا يا كارگىرى.

چارچووشىن حكۇمەتا بەھدىنان دا، نانكۇ ئەو سەر ب پايتەختا مىرگەھىن قە بوو، كو ھەر ز دەستپىكىن ب شىۋەيەكىن نەراستەوخۇ ل بن زالبوونا ئوسمانىيا دا بوو، بەلگە بۇ قى چەندى كو دەولەتا ئوسمانى داھاتى زاخۇ توومار دكر و باج ل سەر دەھتە سەپاندن.

۲- پىشتى كەفتنا مىرگەھا بەھدىنان ل ۱۸۴۲ زاخۇ ماپوو ل ئاستى سىنجەقنى، كو ب شىۋەيەكىن راستەوخۇ سەر ب مەلبەندى وىلايەتا ئوسمانى قە بوو.

۳- زاخۇ ھەر ز سالا ۱۸۵۲ ل ئاستى قائىمقامىن بوو، كو ئەف ئاستە تووشى ھەلكىشان و داكىشانىن دبوو، ل سالا ۱۸۵۳ ئاستى وئ بلندىبوو بۇ ئاستى سىنجەقنى بۇ ماوھىەكىن كورت، بەلىن يا سەرۇكىن كارگىرىيا وئ ب سىفەتنى قائىمقام و (ھندەك جاران رىقەبەر) بوون، وئەف ھەردو ئاستە ز ئاستى مونتەصەرفى نزمتر بوون.

زىدەر

۱. شرفخان البدلىسى، شرفنامە، ترجمه، محمد جميل الروزىيائى، موكرىائى، (ارىيل: ۲۰۰۲)، ص ۲۵۶.
۲. دار زاده، تواريخى لعثمان، نسخه مکتبه على اميرى فى استانبول، رقم: ۲۰۱، ورقه ۲۸۲، خوجه، سعدالدين، تاج التواريخ، طبعخانه عامره، (استانبول، ۱۲۷۹)، ص ۳۰۱.
۳. البدلىسى، المصدر السابق، ص ۲۵۸.
۴. قەرمان بۇ والىن ديارەكر ل ۸ زى القعدە ۳۰/۹۱۷ تموز ۱۵۶۰، دفتر مهمه رقم، ۳، حکم رقم، ۲۳۴، ص ۱۰۰.
۵. حكومت، ئەو سىنجەقنى كو مەزىنترىن ئاستى سەرىخوبىن ھەي ، كو ز لاين خىزانىن كوردى يىن حوكمدار قە دەپنە رىقەبىرىن يىن كو لاينەنگىرىيا خو بۇ دەولەتا عوسمانى راگەھاندى پىشتى شەرىن چالدىران، يان يىن كو لاينەنگىرىيا خو دياركرى ل دەمن ھەوین عوسمانى ل سەردەمن سۇلتان سلىمانى قانوونى، و ئەف سىنجەقنىن ھەتنى دناف دەفتەرىن فەرمى دا بناقنى (حكومت) دەھتە تووماركرن و سەرۇكىن كارگىرى بۇ فان سىنجەقان دەھتە ناقرىن ب (حاکم). بىنرە، عىنى على افندى، قوانىن ئل عىمان در خلاصه مجامىن دفتر ديوان، تصوير افكار غزته خانه سى، (استانبول: ۱۲۸۰ھ)، ص ۳۰، ھەر وەسا بىنرە -Eyalet ve Sancak Tevci- (Kiliç, 18 Yüzyilin İlk Yarısında Osmanli Devletinin Idari Taksimati, Elazığ, 1997, s.10).
۶. Ahmet Gunduz, Osmanli Idaresinde Musul, Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitusu, Firat Univesitesi, Elazığ, 1998, s. 241-242.
۷. قەرمان بۇ مىرئ ھەكارى زەيتەل بەگ ل شوال ۹۸۱ھ/ كانون الپانى ۱۵۷۲م، دفتر مهمه رقم، ۲۳، حکم رقم، ۱۲۸، ص ۲۹۱.
۸. قەرمان بۇ مىرئ جىزىرى بەدر بەگ ل ۱۰ جمادى الاول ۹۸۳ / ۱۶ ئب ۱۵۷۵م، دفتر مهمه، ۲۱، حکم رقم، ۱۵۴، ص ۲۲۸.
۹. Kamil Kepeci- Ruus Deferi (KK.d), Defter no. 262, S.128

- ۱۰- فەرمان بۇ مېرى زاخۇ بەھرام بەگ ل ۳ ربيع الاول ۹۹۴ھ/ ۲۱ كانون الثاني ۱۵۸۸م. دفتر مهمه رقم: ۱۰. حكم رقم: ۵۱۴. ص:۲۱۷.
۱۱. فەرمانا بو پارىزقانى دياربەكر ووزير دلاوهر باشا ل ۱۱ ربيع الثاني ۱۰۲۵ھ/ ۲۷ نيسان ۱۱۱۱م. دفتر مهمه رقم: ۸۱. حكم رقم: ۱۵۸.
۱۲. Abdullah Demir, Osmanlı Arşivi Belgelerine göre 16. ve 17. yüzyillarda Zaho tarihi
۱۳. بۇ نموونه بىنپە: K.K.D , no 262, s.128. فەرمانا بۇ مېرى ھەكارى زەينەل بەگ ل شوال ۹۸۱ھ/ كانون الثاني ۱۵۷۲م. دفتر مهمه رقم: ۱۲. حكم رقم: ۱۲۸. ص:۱۹۱-۱۹۱. Gunduz, A.G.E, S۴۱. على شاکر على. ولايه الموصل فى القرن السادس عشر. أطروحة الدكتوراه. كلية الآداب. جامعه الموصل. ۱۹۹۲. ص:۱۱۴.
۱۴. على زىدەرى بەرى. ص: ۱۱۴.
۱۵. ھەمان ژنەن.
۱۶. خلیل ساحلى اوغلو. من تاريخ الاقطار العربية في العهد العثماني. ارسىكا، (استانبول: ۲۰۰۰)، ص:۵-۴.
۱۷. فەرمانا بۇ والىن دياربەكر ل ۹۹۶مئش/ ۱۵۸۸ز. دفتر مهمه رقم: ۶۴. حكم رقم: ۱۹۱. ص:۱۰۷.
۱۸. Gunduz, A.G.E, s.46-47.
۱۹. (Evllya çelebi sıyahatnamesi, hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yucel Dağlı, (Istanbul:2000), s.304.
- ۲۰- (يورتلوق وئوجاقلوق) ناقەكە دەھنە دانان ل سەر سىنجهقین ب حوكمى ویراسى. مژدەران دا پیناسەیا فان سىنجهقان ب فى رەنگى ھاتىيە كرن: ئمو سىنجهقن پین كو دەھنە ئاراستەكرن بۇ ھۇمارەكا ژ مېرىن كورد ل دەمن قەكرن. ئانكو سىنجهقین عوسمانى نە بەلىن جوداھى ئەو ھوكم دناف دا ویراسى یە و مېرىن وئى ملكەچ تینن بۇ لادان و دانان. و ل دەمن مرنا مېرى حوكم دەھتە قەگوھاستن بۇ ئىك ژ كورن وى. و دەرگەھىن داھانى وئ دەھنە ئامار و تووماركرن. و دناف دا زەعامات و تىمار پین ھەين (۶). ئانكو رىنمايىن دەرەبەگاپەتيا لەشكەرى یا عوسمانى دناف دا دەھتە ب جەھ نېنان. و دەمن شەران دا مېرى وئ پشكدارىن دكەت دگەل مېرىن سىنجهقین دېتر پین ل ژىر ئالابىن والىن وىلايەتن. و دەمن مېرى سەرپىنچى یا فى نەركى كر دەولەت دئ رابىت ب لادانا وى و حوكمى دەتە دەستىن كەسەكىن دېتر ژ ھەمان خىزان. و دەمن د حالەتن كو چ كەس دىخىزانى دا نەين . سىنجهق دئ ھىتە ئاراستەكرن بۇ مېرەكى عوسمانى و دئ سىنجهق ھىتە قەگوھاستن بۇ سىنجهقەكا عوسمانى (یا راستەوخو) و دئ ھەمى ياسا و پىزىبوونىن عوسمانى دناف دا ب شىئوھەكى راستەوخو ھىتە جىبەجىكرن. بىنپە: Hezarfen Huseyin Effendi, Telhisul-Beyan Fi Kavanin-i Ali Osman, Hazırlayan: Sevim Ilgürel, Turk Tarih Kurumu, (Ankara:1998), s.132
۲۱. Eyni Eser, s.305.
۲۲. بىنپە: Kiliç,Orhan, 18 Yüzyilin ilk yarısında Osmanlı Devletinin İdari Taksimatı (Eyalet ve Sancak Təvcihatı), Elazığ, 1997, s.70
۲۳. Eyni Eser, s.73
۲۴. Fatih Gençer, Merkezyetci İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Olayı, Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi, 2010, s.78
۲۵. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri sozluğu, devlet kitapları, (Istanbul:1983), Cilt.2, s.639
۲۶. A-MKT, D.no13, G.no 71
۲۷. Pakalın. A.G.E, Cilt.2 s.586
۲۸. ل دۇر رەوشا بەھدىنان ل پشنى كەفتنا مېرگەھى بىنپە: كامېران عبدالصمد الدۇسكى. بەھدىنان فى أواخر العهد العثماني ۱۸۷۶-۱۹۱۴. بىكەمى تۇپۇنمۇ، (ارىيل: ۲۰۰۷)، ص:۴۷-۵۰.
۲۹. Kurt Tarihi Arismalari, A.G.E s.100-101
۳۰. ل سالا ۱۸۴۸ئى ئامېدىن و ئاكرى ب وىلايەتا ھەكارى قە ھاتبۇونە گىردان و زاخۇ ھەر مابوو سەر ب وىلايەتا مووسل.

- بىنپەرە، الدۇسكى، ژىدھەزى بەزى، ص ۴۸.
۳۱. ئافىن زاخۇ ب شىنۆەكى ئاسنە راست دەمى سالنامەبىن عوسمانى دا نەھاتىبە ھەتا ساللا ۱۸۵۱، ھىدىكە ھەبوونا سىنچەقا مووسىل بووې ل وىلايەتا كوردىستان ئەفە بەلگەبە كو زاخۇ زى ھەر سەرب وىلايەتا ناھەئى بووې، بىنپەرە، Osmanli Kurdistan, s99-108.
۳۲. Irade- Meclisi Vala (I.MVL), D.no.235, G. no.8214.
۳۳. I.MVL, D.no.254, G.no.9273-3.
۳۴. Sararat- Mektubi Meclisi Vala. (A- MKT. MVL), D.no.254, G.no. 9374-1.
۳۵. I.MVL, D.no.259, G.no.30.
۳۶. Sararat- MektubiUmumi Vilayet, (A-MKT. UM), D. no 127, G.no.22.
۳۷. سالنامە دولت عليه، دقعە، 8، سنە ۱۲۷۰ھ، ص ۸۲.
۳۸. Kurt Tarihi Arismalari, Osmanli Kurdistan, bgst Yay inlari, Istanbul. 2011, s. 105-106.
۳۹. بىنپەرە، سالنامە كوردستان عام ۱۲۷۱ھ/۱۸۵۱م، s.109 Osmanli Kurdistan .
۴۰. سىنچەقا ماربىن ژفان قەزىيا پىك نەات، مەلبەندىن ماربىن، قوچ حىصار، زاخۇ، جزىرە العمرىة، نصىبىن، نواحى عالىات، ازناور، بوھتان، حاجى بەھرام، مەدىار، صلور، سوركجى و عمركان، بىنپەرە، سالنامە دولت عليه، دقعە، ۱۰، سنە ۱۲۷۴ھ/ ۱۸۵۷م، ص ۱۱۳ سالنامە دولت عليه، دقعە، ۱۲، سنە ۱۲۷۱ھ/ ۱۸۵۹م، ص ۱۱۳.
۴۱. Osmanli Kurdistan , s109-126.
۴۲. بۇ نموونە بىنپەرە، سالنامە دولت عليه، دقعە، ۱۰، سنە ۱۲۷۴، ص ۱۱۳، سالنامە دولت عليه، دقعە، ۱۲، سنە ۱۲۷۱ھ، ص ۱۴۴.
۴۳. A-MKT, MVL, D.no.120, G.no. 36.
۴۴. ھەر ژ ساللا ۱۸۵۱ئى مووسىل سىنچەقا سەرب وىلايەتا وان بوو، و ل ساللا ۱۸۱۷ئى ژ وىلايەتا وان ھاتىبوو ژنقەكىن و ب وىلايەتا بەغداد قە ھاتىبوو كرىدان، بىنپەرە: Mehmet Zeydin Yildiz, XIX. Yuzyilinda Hakkarinin Idari Yapisi, s.13.
۴۵. سىجى قحطان محمد على، الإدارة العثمانية فى الموصل ۱۸۳۴-۱۸۷۹، رسالە ماجىستىر، كلىه الاداب، جامعة الموصل، ۲۰۰۲، ص ۵۲.
۴۶. بىنپەرە، سالنامە دولت عليه، دقعە، ۲۴، سنە ۱۲۸۱ھ، ص ۲۰۳.
۴۷. ھەر وەسا، جمىل موسى النجار، الاداره العثمانية في ولاية بغداد، دار الشؤون الثقافية العامة، (بغداد: ۲۰۰۱)، ص ۱۱۷.
۴۸. محمد على، ژىدھەزى بەزى، ص ۵۴.
۴۹. ل فېزى كەلەك بەلگەنامە ل سەرب قى چەندى دىئاف بەلگەنامەبىن عوسمانى دا بىن ھەين، بۇ نموونە بىنپەرە : قانوننامە السلطان سليمان القانونى لعام ۱۵۲۲ نافىن ھۇمارە باژىر و باژىركىن كوردى تىدا ھاتىنە وەك افەزەپىن سەرب وىلايەتا بىاربەكرا بىنپەرە، Çakar, Enver, Kanuni sultan Suleyman Kanun-namesine göre 1522 yilinde Os-manli Imparatorluğunda Idari Taksimati, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi, cilt.12, no.1, (Elazığ:2002), s277-278.
۵۰. Gencer, A.G.E, s78.
۵۱. A.MKT, D.no 13, G.no 71.
۵۲. Gencer, A.G.E, s.176.
۵۳. Sararat- Mektubi Kalami Nazarat ve Devayir, (A.MKT, NZD), D.no.57, G. no.2-1.
۵۴. A.MKT, NZD, D.no.64, G. no.77-1.
۵۵. جقاتا والا: ل ۱۷ زىلحججە ۱۲۵۳مىش/ ۲۴ ئادار ۱۸۳۸ز ھاتىبوو دامەززانىن ئەو ژ وان دام و دەزگەھانە بىن كو ھاتىنە دامەززاندىن ل ھاوون رىكخسىنىن عوسمانى دا و كارى بىئىتى و سەربەكى دەرتىنخسىنا ياساپىن نوى يە و دادگەھكرتا فەرمانبەزىن حكومى و ل دەمىن پىندى دانا رىنما و شىرەتكارىان بۇ دەولەتى، بۇ زىدەتر زانىاريا بىنپەرە: Başbakanlik Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Başbakanlik Osmanli Arşivi Rehberi, Yayın

- No.108, Istanbul, 2010, s.223
۵۱. A.MKT, MVL, D.no.62, G. no.49-1
۵۷. Sararat- Taşrifat Kalemi, (A, TF), , D.no.15, G. no.52
۵۸. A.MKT, NZD, D.no.88, G. no.32; ATF, D.no.16, G. no.46
۵۹. محمد ثريا ، سجل عثمانى يا خود نذکره مشاهير عثمانى، مطبعة عامر، (استانبول، ۱۳۰۸)، ج.۲، ص.۱۷۷-۱۷۸.
۶۰. بۆ زىدەتر زانباريان ل سەر بزافا وى بنېره، سينان هاكان، كورد و بهر خودانه كاني ۱۸۱۷-۱۸۱۷، وەرگيزان، به كرشوانى، ئەكادېمىيە كوردى، (هەولېر، ۲۰۱۲)، ل ۲۸۸.
۱۱. A.MKT, MVL, D.no.70, G. no.36-1
۱۲. A.MKT, MVL, D.no.104, G. no.66
۱۳. Tahir Sezen, Osmanli Yer Adilari, (Ankara, 2006), s.279
۱۴. نافی ویل صفهرا ۱۲۷۷مئش/ تیرمه ه-تاب ۱۸۶۰ ز ب «قائیمقامن زاخوین بهری «هاتییه . بنېره ،
۱۵. A. DVN, D.no.156, G. no.15
۱۱. A.MKT, MVL, D.no.103, G. no.88
۱۷. A.MKT, UM, D.no.484, G. no.21
۱۸. A.MKT, MVL, D.no.130, G. no.98
۱۸. سالنامه ولایه بغداد، دفعه: ۱، سنه ۱۲۹۲، ص.۸۵
۱۹. فه گوماستن ژ، الدوسكى، ژندهرى بهرى، ص ۲۰۳.
۷۰. Dahilliyeye Mektubati, (DH. MKT), D.no.1460, G. no.20
۷۱. DH. MKT, D.no.1547, G. no.52
۷۲. سالنامه دولت علیه، دفعه: ۴۴، سنه ۱۳۰۶ هـ ص ۴۵۵
۷۳. سالنامه ولایه الموصل، دفعه: ۴۶، سنه ۱۳۰۸ هـ ص ۱۰۸
۷۴. سالنامه ولایه الموصل، دفعه: ۴۸، سنه ۱۳۱۰ هـ ص ۱۵۱
۷۵. Babiali Evrak Odasi, (BEO), D.no.238, G. no.17816
- هەر وهسا بنېره، سالنامه دولت علیه، دفعه: ۴۷، سال ۱۳۰۹ هـ ص ۴۹۱
۷۱. BEO, D.no.334, G. no.24898
۷۷. سالنامه دولت علیه، دفعه: ۴۷، سنه ۱۳۰۹ هـ ص ۵۳۱
۷۸. DH. MKT, D.no.183, G. no.30
۷۹. DH. MKT, D.no.183, G. no.39
۸۰. DH. MKT, D.no.264, G. no.14
۸۱. DH. MKT, D.no.299, G. no.30
۸۲. DH. MKT, D.no.327, G. no.31
۸۳. سالنامه دولت علیه، دفعه: ۵۲، سنه ۱۳۱۳، ص ۵۷۸؛ سالنامه ولایه الموصل سنه ۱۳۱۳ هـ ص ۱۵۱.
۸۴. DH. MKT, D.no.343, G. no.52
۸۵. BEO, D.no.747, G. no.55982
۸۱. سالنامه دولت علیه، دفعه: ۵۳، سنه ۱۳۱۴، ص ۱۰۹
۸۷. BEO, D.no.844, G. no.63261
۸۸. I.DH, D.no.1339, G. no.7-3
۸۹. BEO, D.no.1143, G. no.85714

- .90 DH. MKT, D.no.217, G. no.88
- .91 DH. MKT, D.no.2108, G. no.10
- .92 سالنامە دولت عليه، دفعه: 56، سنه 1317، ص: 40.
- .93 سالنامە دولت عليه، دفعه: 57، سنه 1318، ص: 456.
- .94 DH. MKT, D.no.2339, G. no.113; DH. MKT, D.no.2341, G. no.85
- .95 DH. MKT, D.no.2368, G. no.104
- .96 DH. MKT, D.no.2339, G. no.113
- .97 DH. MKT, D.no.2378, G. no.102
- .98 DH. MKT, D.no.2438, G. no.105
- .99 DH. MKT, D.no.2455, G. no.49
- .100 DH. MKT, D.no.2460, G. no.38
- .101 سالنامە دولت عليه، دفعه: 58، 1319ھ ص 504.
- .102 DH. MKT, D.no.2558, G. no.19
- .103 DH. MKT, D.no.2581, G. no.52
- .104 BEO, D.no.1793, G. no.134444
- .105 BEO, D.no.1860, G. no.139471
- .106 BEO, D.no.1914, G. no.143478-1
- .107 الدۆسكى، زىندەرى بەرى، ص: 203.
- .108 DH. MKT, D.no.881, G. no.27
- .109 DH. MKT, D.no.967, G. no.51
- .110 DH. MKT, D.no.999, G. no.42
- .111 سالنامە دولت عليه، دفعه: 54، 1314، ص: 109.
- .112 DH. MKT, D.no.1154, G. no.20; BEO, D.no.2975, G. no.223064
- .113 سالنامە دولت عليه، دفعه: 64، سنه 1325، ص: 719.
- .114 سالنامە ولايە الموصل لىسنه 1325ھ ص 197.
- .115 DH. MKT, D.no.1202, G. no.66
- .116 سالنامە دولت عليه، دفعه: 65، سنه 1326ھ ص 726.
- .117 DH. MKT, D.no.2632, G. no.29
- .118 BEO, D.no.3436, G. no.257627
- .119 BEO, D.no.3518, G. no.263831
- .120 BEO, D.no.3795, G. no.284623
- .121 BEO, D.no.3819, G. no.286412
- .122 BEO, D.no.4159, G. no.311873
- .123 سالنامە دولت عليه، دفعه: 67، سنه 1327ھ ص 790، سالنامە ولايە الموصل 1330ھ ص 212.
- .124 BEO, D.no.4159, G. no.311873
- .125 BEO, D.no.4414, G. no.331046
- .126 ل ئادارا 1918نى مەسعوود بەگ ۋەك قائىمقامى رەۋاندوز ھانبوو دامەززاندىن، بىنپەرە: BEO, D.no.4503, G. no.337718
- .127 BEO, D.no.4422, G. no.331602

127. BEO, D.no.4460, G. no.334473.

128. زرار صديق توفيق، الفبايل والزعامات القبلية الكردية في العصر الوسيط، موكرىانى، (اريل، 2007)، ص 112.

129. فەرمانا بۇ والىن دياربەكر ل 2 شوال 981ھ/ 25 كاتون الاول 1574م، دفتر مھمە رقم: 23، حكيم رقم: 127، ص 290.

130. عشيرت سنجقى: ئەو سنجەقن بىن كو كارگىريا وان دەستىن مەزىنن عەشېرەتېن كوردى دا، و ئەو جۇرە سنجەقە ب سنجەقېن عەشېرەتان (عشیرت سنجقى) دەيتە نياسىن. و ل وان دەشەران دەيتە پىكئىنان بىن كو پىندقى فان مەزنان ژبۇ كونترولكرنا ئىمتاھىن و پاراستنا سىستەمى دناف دا، و مەزىنن قى يەكەيا كارگىرى دىئىزىن (مىر عەشیرەت) و پشكدارىن د شەران دا دكەت ل ژىر ئالاىن وى سنجەق بەگىيا كو ئەو لایەنگىرىن دكەت، بەلن يا دچارچووفن عەشیرەتا خۇ دا ب پىنجېبوونىن ايورتلق بان ئوجاقلق - حوكمى بەرەبىلى/ وىراسى) مەنە ، و دەمى مرنا وى حوكم دناف عەشیرەتن دا دەيتە قەگوهاستىن بۇ كورېن وى يان ئىك ژ ئىزىكىن وى. بىئىرە: مراد، خلیل علی، المفهوم الادارى والجغرافى لمصطلح كوردستان فى مصادر العهد العثمانى، مجلة ژین، العدد: 5، السنة: 5، (سایمانى، 2012)، ص 25.

131. Evliya çelebi 1, A.G.E, Cilt, 4, S.304.

132. كاتب جلیى، جهان نما امع ملاحق ابراهيم متفرقه، مطبعة الاميرية، القسطنطينيه، 1145، ص 317.

133. ل قېرى گەلەك بەلگە ل سەر قى چەندى ھەين و دىيت بەرچاقترىن ژى ئەو بىت يا كو زانا حەسەن كورې ئەبو بەگر سەندى خودانى پەرتووكا دىوارى عەقىدە و سىرەننى دا پى ھايتىيە نياسىن. ھەر وەكى ئەوى يخو ئىئىسى بە (حسن ابن ابوبكر التزورى قريه و الكلى عشيره والسندى قبلما، مخابن مېژوويا ئىئىسىنا پەرتووكى نەھاتىيە زاتىن ب ئەگەرا نەبوونا مېژووپەكىن ل سەر وى دەستخەتى، و مامۇستا مەمەد ەلى قەرەداغى دياركرىە كو ئەف پەرتووكە ژ پەرتووكىن كەفئە. بىئىرە: القەرەداغى، محمد علی، كنوز الكرد فى خزائن دار المخطوطات العراقیه، الاكادېمىيە الكوردىيە، (اريل، 2014)، ج 1، ص 74.

134. فەرمانا بۇ مىرىن ھەكارى زەينەل بەگ ل شوال 981ھ/ كاتون الثانى 1572م، دفتر مھمە رقم: 12، حكيم رقم: 128، ص 291.

135. DH. MKT, D.no.70, G. no.36.

136. سالنامه دولت عليه، دفعه 21، سنه 1298ھ ص 88.

137. سالنامه دولت عليه، دفعه 22، سنه 1301ھ ص 56-57.

138. ئەف چەندە دېلگە نامە بەگ عوسمانى دا ھايتىيە، بىئىرە: DH. MKT, D.no.1398, G. no.17.

139. DH. MKT, D.no.1347, G. no.59.

140. ئاقىن ناھىيىن سەر ب قەزا بىت الشىباب ھۇسا ھايتىە، گولى، سەندى، كوران، گويان، مامخوران، زىكى [ژىركى]، پروسان، بىئىرە: سالنامه دولت عليه، دفعه 41، سنه 1303-1304، ص 155، سالنامه دولت عليه، دفعه 42، سنه 1305ھ ص 53.

141. ئاقىن ناھىيىن سەر ب سنجەقا مووسل فە ھۇسا ھايتىە = تەلەغەفەر، شىخان، سەندى، عىمائىر سېجە، مەزورى، بىئىرە: سالنامه 1302ھ ص 11، سالنامه 1304ھ ص 18، سالنامه 1305ھ ص 14.

142. DH, D.no.1302, G. no.32-2.

143. DH. MKT, D.no.2023, G. no.41.

144. Irade Dahiliye, (I. DH), D.no.1302, G. no.32-1.

145. DH, D.no.1302, G. no.32-2.

146. DH.MKT, D.no.18, G.no.10-2-2.

147. ئەف ھەمى سالنامىن دولەتن بىن سالن 1311-1312مىش قەدگىت، بۇ نموونە بىئىرە: سالنامه دولت عليه، دفعه 49، سنه 1311، ص 153، سالنامه دولت عليه، دفعه 66، سنه 1327ھ ص 79.

148. سالنامه ولايە الموصل، سنه 1312ھ ص 152.

149. DH. MKT, D.no.2341, G. no.85.

150. DH. MKT, D.no.881, G. no.27.

151. DH, I,UM.EK, D.no.92, G. no.23-3.

152. DH, I,UM.EK, D.no.92, G. no.23-2.

۱۵۳. فەرمانا بۇ والىنى دىيارىكىر ل ۲۲ شىمەعبان ۹۶۷مىش/ ۱۷ ئەيار ۱۵۶۰ز. دىفتر مەھمە رقم، ۳، حىكم رقم ۱۱۴۴، ص ۵۰۷.
۱۵۴. فەرمانا بۇ والىنى دىيارىكىر ل ۳ شىمەوال ۹۸۱مىش/ ۲۵ كانۇنا ئىككىن ۱۵۷۱ز. دىفتر مەھمە رقم، ۲۳، حىكم رقم، ۶۲۷، ص ۲۹۰.
۱۵۵. AGE, CILT, 4, s.304.
۱۵۶. سالنامە دولت عليه، دىفتر ۴۴، ساللا ۱۳۰۶، ص ۴۵۵.
۱۵۷. بىنېرە، سالنامات الدولە العلىه بىن سالىن ۱۳۱۱-۱۳۲۷.
۱۵۸. سالنامە ولايه الموصىل، ساللا ۱۳۱۲، ص ۱۵۲.
۱۵۹. سالنامە ولايه الموصىل، ساللا ۱۳۲۵، ص ۱۹۷.
۱۶۰. دىسالنامىن دەولەتنى دا بىن سالىن ۱۳۰۶-۱۳۲۷مىش/ ۱۸۸۹-۱۹۰۷زىتنى ناھىيە سىلىقانى ھاتىبە، و دىسالنامەيا مووسىل يا سالىن ۱۳۰۸-۱۳۱۰مىش/ ۱۸۹۰-۱۸۹۲ز ناھىيە ج ناھىيە سەر ب قەزا زاخۇ نەھاتىبە، و سالناما مووسىل يا ساللا ۱۳۱۴مىش/ ۱۸۹۴ز بىننى ناھىيە سىلىقانى سىلىقانى گولى ھاتىبە.
۱۱۱. DH, I, UMEK, D.no.92, G. no.23-3.
۱۱۲. DH, I, UMEK, D.no.92, G. no.23-2.

كورتە دىرۇكا باژىرى ئامىدىي شەرى مىرا، جھويىن كورد و دەمىن گران

د. بركىت نامان
وهرگيران: هازم جام**

ھەمى گاڧا، ل قىرە زى پەيداكرنا ژندەرتىن مېژووى ل خالا ئىككى ل سەر دىرۇكا جوكمدارا و روودانىن دلتەزىن ئارمانجن. چونكو ئەفە بناغىن گرنىن بۇ كارىن ئارشولوگى، يىن دىرۇكا ھۆنەرى، دىرۇكا مللەتان (ئىتتۇلۇگى) و لىكولىنىن جفاكى (سۆسىۈلۇگى) ل سەر قى دەقەرى. ئەف كارە دى گەلەك نقىسىنىن گەروكىن ئەورۇبىيان ھەتا دەستېپىكا سەدسالىيا ۲۰ بكارئىنىت. ھەرھوسا ژندەرتىن كوردى، غەرەبى و ئوسمانى زى د ئاقدانە^(۱) ئەف چەندە دى ئىنە نىشانكرىن ب چەند لىكولىنىن جھى يىن بەردەوام ژ سالىن ۱۹۹۱ ھەتا ۲۰۰۳ ژ لايى منقە ھاتىنەكرن، دا كرىدانا دىرۇكى ب ئەفرۇفە بەھىتە زمان.

وار و سەقا

ئامىدىي دكەڧىتە باكوورى عىراقى، ل وى جھى پىرىيا وان كوردىن، نىزىكى دەف كىلومەترا دوپر ژ سىنوورى تركيا، ب دوپراتىيا نىزىكى ۹۰ كىلومەترا ل لايى رۇئافايى باشوور باژىرى دەۋكى تىتن. قى باژىرى نىزىكى نىف مىليون كەس ھەنە. پەپوھندىيا قان ھەردو باژىران گەلەكا موكمە، ل باشوورى وى و ب دوپراتىيا ۱۶۰ كىلومەترا و دەرڧەى ھىلا پاراستنى.

ئامىدىي^(۱) ھەتا نىشەكا سەدسالىيا ۱۹ئى وارگەھ و نافەندا مىرگەھا بەھدىنان بوو، ئىك ژ مىرگەھىن ھەرە گرنىن ئىمپراتورىيا ئوسمانى بوو. ژ ھەزى گۆتىنىيە ئەو ھەقرايانا ئىتتۇ - ئولى با بەرفرەھ ھەتا سەدسالىيا ۲۰ئى بەردەوام بوو، تراژىدىا بىكەتتا قى كەلى، يا كەسىن باۋەر نەدكر كۇ ئىك دى شىت وى سىتىنىت و لاۋازىيا وى بىنەمالا سەرفەراز ب ئەگەرا شەرى كەساتى، ئاقخۇبى و سىياسەتا ئاقەندىيا سولتانى ئوسمانى بوو.

ل ژىر عىراقا سەدام حوسىنى و ژ ترسا بكارئىنانا چەكى كىمىياۋى، گەلەك كەس ژ باژىرى مئىسەخت بوون، ھەرچەندە ھىلا پاراستنى ژ لايى ھەڧىيەمانىن شەرى كەنداقىفە ھاتىوو دانان. پىشتى داۋىھاننا عىراقا كەقن تەناھى ھىدى - ھىدى يا دزڧرتە باژىرى. خەلكى وى ب ھىڧىنە ژ بەر جھ و دەوروبەرتىن وى يىن جوان و خۇشيا سەقا پاشەرۇژەكا ئابوورى ب رەوش پەيدا بىت.

ھەتا ئەفرۇچ لىكولىنىن ب زمانىن ئەورۇبى ل سەر قى باژىرى يان مىرنىشىنا كەقن نىنن. ئەف لىكولىنە ل سەر دىرۇكا باژىرى ئامىدىي، گەرەكە بىتتە دەستېپىكەك بۇ قى چەندى، ھەرھوسا، ۋەكى

(ۋىنەين ۱)
باژىرى ئامىدىن ژ دوير ل سالا ۱۹۹۱

ۋىنەگر، برگىنت ئامان

مووسل ل رۇژئاقىي بان دەرگەھى سەقافا (بىنيرە ۋىنى ۴ و ۵)، ھىشتا بىن ماين و ۋەكى بەرى ب پيا يان ژى ب دەواران ب نھالەكا تەنگ قە تىنە بكارئىنان. ل سالا ۱۹۳۰ئى جادەك بۇ ناف باژىرى ھاتە چىكرن. ل نىزىك ۋى دەرگەھى زىبارى ل رۇژھەلاتى بوو، ئەقرۇ چ نىشانىن ۋى نەماينە، ھەرچەندە ب درىستايى جھى ۋى يى زانابە، ب تىن نىشانىن دىوارى كەقن ھىشتا ھەنە. ۋىنەيەك ژ سالا ۱۸۹۷ ديار دكەت، كو ئەف دەرگەھە ھىشتا يى ئاقايە (بىنيرە ۋىنى ۱ئى). ل سەر ۋىنەكى دى يى سالا ۱۹۴۴ ب تىن كەقنە نىشانىن ۋى تىنە دىتن^(۷).

ناقىن دەرگەھان ب باژىرى مووسل و عەشىرەتا زىبار بناقكىرنە^(۸)، كو برىيا قان دەرگەھان دگەھنە دەقەرىن وان. ھەتا دووماھىين سالىن ۱۹۶۰ دەرگەھى مووسل ب دەرگەھەكى مەزىن ژ دارى و ئاسنى دھاتە

باژىرى پتر ژ دو مليون مروقا و سىنيەمىن باژىرى مەزىن عىراقىن مووسلە. پترىا خەلكى ۋى ئەقرۇ كورد و عەرەب^(۹).

ئامىدىن دكەقىتە بلنداھىيا ۱۲۰۰ متران ل سەر رىزا دەريايى و ل سەر كەقرەكى بەرى ۴۰۰ مترا بلندە و رەخىن قى كەقرى ۋەكى دىواران تىن خوارى^(۱۰). (بىنيرە ۋىنى ۱ئى). ئەف كەقرە ل فرەھىيا ھەشت ھەتا دەھ كىلومەتران د ناقبەرا ھەردو چىايىن بەرامبەرھەف گارە و مەتىن دابە و درىزيا نھالا زى يى مەزىنە (بىنيرە ۋىنى ۳ئى)^(۱۱).

بلنداھىيا چىايىن قى دەقەرى دگەھىتە سى ھەزار مەتران. سەريانى قى كەقرى ب شىۋەيەكى ھىكى يى پانە، نىزىكى دو كىلومەترىن چوارگوشەيى^(۱۲). ب تىن جادەكا تەنگ رىكى دىتە باژىرى. ھەردو دەرگەھىن كەقنىرىن بناغى بىن باژىرى، دەرگەھى

(۱۹-ئىنەنە)

بازىرى ئامىدىيى ژ دوير ل سەدسالىيا ۱۹ئ

۱۸۴۲ ئىنەنە ئاينسورت

دائىخستىن^(۹)

ئەفرۇ ل بازىرى خەستەخانەك، چەندىن جەين وەرزشى و گەنجان، چەندىن خواندنگەھىن سەرەتايى، باغچەكى زارۇكان، پەرتووكخانەك و چەندىن مزگەفت و دىرەك هەنە. ژىلى وان ژى چاپخانه، خوارنگەھ و دو بار و هوتىل هەنە، دوكانىن جۇرەوجۇر، دوكانىن كاردهست و بنگەھىن خزمەتگوزارى و رىشەبەرى بانكەك و ناگرڧەمرەك. ل دەمى حوكمى ئوسمانىيا بازىر ب سەر وىلايەتا مووسل قەبوو، ئەوال ۱۹۲۶ ل ژىر ئىنتىدا با ئنگلىزى ب عىراقى قە ھاتىيە گىردان. ئامىدىيى دكەڧىتە ناف ھىلا پاراستىن، يا ل ۱۹۹۱ ژ لايى ھىزىن ھەڧەيمان ھاتىيە دانان. د قان ۱۴ سالىن چوويى دا، دەيتە ھژمارتن ژ ئىمنترىن جەين ل عىراقى*.

ئامىدىيى قەزا دەڧەرا نىزىك ۲۷۰۰ كىلومەترىن چارگوشەيى يا ھەر ب وى نافىيە^(۱۰). (۶) ناحىيە ھەنە و گىردايى پارىزگەھا دھۆكە، يا نىزىك دەھ ھەزار كىلومەترىن چواگوشەيىيە^(۱۱) و ئىكە ژ چوار

پارىزگەھىن ھەرىما كوردستانا عىراقى. ل ئامىدىيى ئەفرۇ نىزىك دەھ ھەزار مرۇڧ لى دژىن. چوار ھەزار ژ وان ل سەر كەڧرى و بىن دژى ل دەوروبەرى بازىرى. بازىرى ل سەر بەرەبانى دابەشكرىيە سى تاخ: تاخى ڧەللا، سەردەبكا سەرى و تاخى مەيدانى^(۱۲). ژ بۇ رىشەبەرىن نەدگىرنگىن، بەلكو ژ بەر نەبوونا نافىن جادان و ژمارىن خانىان د زمانى وان دا ھىشتا ناف ھەنە، ۋەكى تاخى جھويا ب رەخ يا ڧەللان قە، تاخى رىدكا و تاخى ھەماما. پتر ژ نىڧەكا ەردى ئامىدىيى ھەتا نىزىك سالىن ۱۹۱۰ پىكھاتىوو ژ كورستانەكىن، يا كو د نىڧەكا سەدسالىيا ۱۹ ھاتىيە دانان (بىنرە وىنى ۷ئ)^(۱۳). ئاقاھى پىكتىن ژ ئاقاھىيىن كو ب سەدان سالا دكەڧىن، ژ بەرىن سىروشتى و تەڧنى بىن ھىن و بانىن تاخى ل سەر كارىتا ھەتا ئاقاھىيىن نوى.

ژ لايى زمانىڧە ئامىدىيى ل دەڧەرا دىالىكتا باكوورە، يا بەھدىنان، يا نەۋەك سورانى يى ل باشوورى، فورمەكى زمانى كوردىيا كورمانجىيە^(۱۴).

(۴-ۋىنەين)
ھەكار و نھالا زىن مەزن

زى دكەفنه بن ۲۰ ئى دا، ل بن سفرى^(۱۵) . بەلى
جوداھىيا ئامىدىن ز دەقەرى ئەو، كو ئامىدىن و

سەقا ل دەقەرا بەھىدىن يا كىنشوهرى-بە. پلىن
گەرما ھاڧىنى دگەھنە ۴۰ پلان. بەلى ل زڧستانى

(ۋىنەين ۴)

دەرگەھى رۇژاڧا دەرگەھى مووسلى

ژىدەر، ۱۹۱۳ bachmann

(ۋىنەين ۵)

دەرگەھى رۇژاڧا

ژىدەر، ۱۹۲۲ wigram& wigram

Binder ژى حەيرى مايە ژ قى سەقايىن خۇش^(۱۹).
ژ ئاليەكى دىقە ددەنگ و باسىن رىئىنگان بەحسى
ۋى چەندى كرىبە، كو ئەف سەقايە ژ بەر زەقىين
برنجى بۇ تەندىستىن چەند نەباشە. ۋەكى
كوردۇلۇگى ئەلمانى ئوسكار مان Oskar Mann
، يى د گەريانا خۇ دا ل دەستپىنكا سەدسالييا
بىستى گۆتى (ھەرۋەكى ئىك ھەردەم ل بن ئاقى
بىت)^(۲۰). رىچ Rich سەقايىن دەقەرا ئامىدىن ل
نىقا ئىكىن يا سەدسالييا ۱۹ ھوسا پەسن دكەت
(ھەۋايىن ھەر گەرم و نەساخلەمە)^(۲۱). ئەف چەندە
بۇ ئەرشۇلۇگى برىتانى ھىنرى لايارد Henry

دەۋرۋەرنىن ۋى ل ھەقىقەن ھاقىنان ھوینترە. ئامىدىن
ب راستى گەلەكا ب ئاقە، كو ل بەھارا و پايىزان ھەر
يا كەسكە^(۲۲). ئەو بىستانىن فىقى بىن چاندى و
جوكىن ئاقى ل بن ئامىدىن ل داۋىيا سەدسالييا ۱۶
ھاتىنە بەحسكىن^(۲۳). برىزىۋوسكى Brzezowski.
يى ل سالا ۱۸۱۹ سەرەدانا دەقەرى كرى، ئقىسىيە،
كو ھەرچەندە ھندەك خەلك زەحمەتن دىبن، ژ
خورا پارچەك ەردى پەيدا بگەن، دا فىقى و بنىت
مىۋان بۇ خۇ لى بچىن و ھەر بەھۋستەكا ەردى
بكاردىنن، ل نىزىكى ئامىدىن زەقىين برنجى ژى
ھەنە، بىن كو گەلەك ئاق پىندقىيە^(۲۴). بىندەر

(۱۱۱۱۱۱۱۱)
دەرگەھى رۇزھەلەت دەرگەھى زىبارئ.

ژىدەر ۱۸۹۸ warkworth

يىن كۇ ب تىن بۇ بېھنقەدانى و سەيرانى ھاتىنە
۱۹۳۰ ز ساللا ۱۹۵۵ ھەتا بىنگەھەكا
۱۹۵۵ ھەتا بىنگەھەكا
۱۹۳۰ ز ساللا ۱۹۵۵ ھەتا بىنگەھەكا
۱۹۳۰ ز ساللا ۱۹۵۵ ھەتا بىنگەھەكا
۱۹۳۰ ز ساللا ۱۹۵۵ ھەتا بىنگەھەكا
۱۹۳۰ ز ساللا ۱۹۵۵ ھەتا بىنگەھەكا
۱۹۳۰ ز ساللا ۱۹۵۵ ھەتا بىنگەھەكا

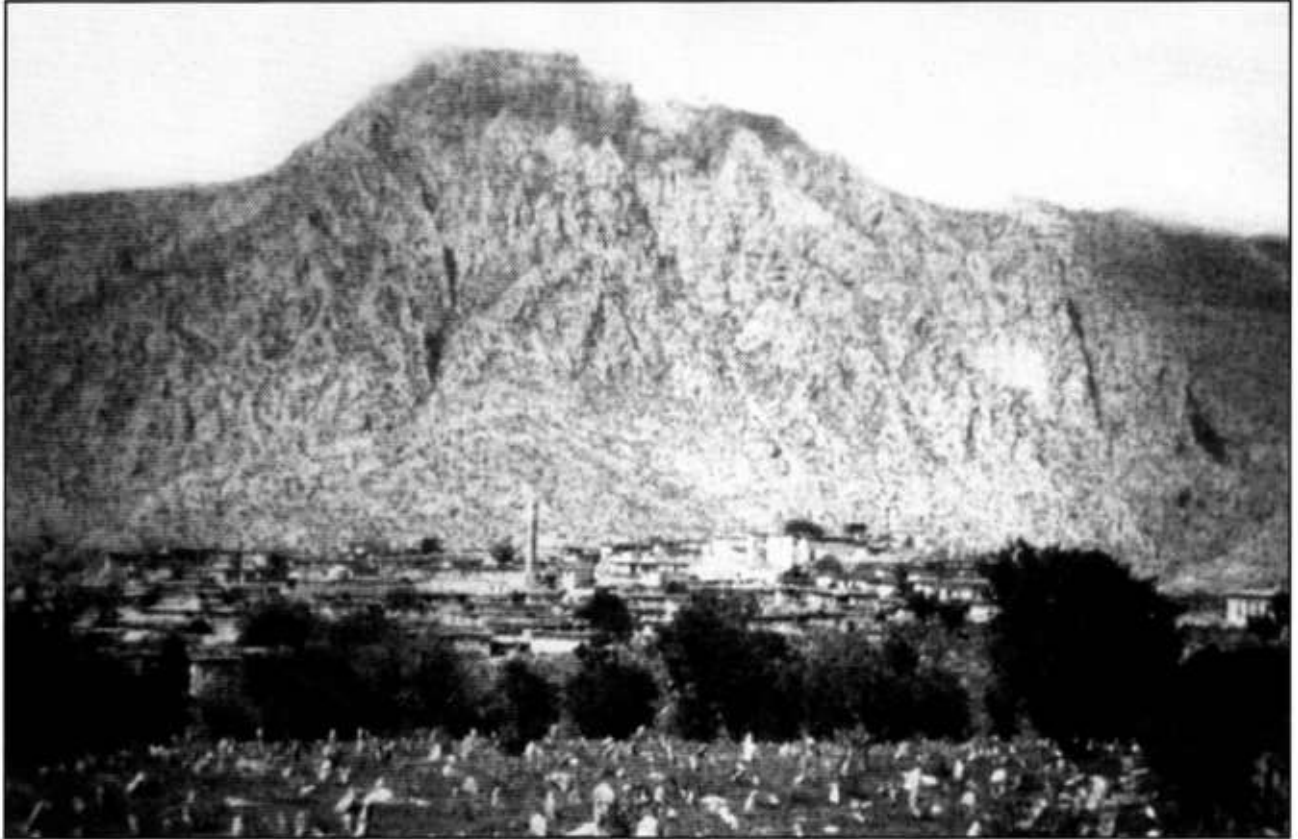
سەيرانىن ئەمىرىكى ئەقرۇ سەرھەدانا باژىرى دكەن
ژ بىنگەھى خۇ يىن بېھنقەدانى ل نىزىكى ۱۹۳۰
د ھەمى تەناھى و ئاشتىن دا خەلكى دەولەتىن
كەنداقى عەرەبى ژى دەھانە سەيرانان. پىشتى
نەمانا رۇنما بەعسىيا بەردەوام ب زىدەبۈۈن خەلك
ژ دەقەرىن عەرەبان و ژ دەولەتىن ھەقسوئ تىنە
سەيرانى ل قىن دەقەرىن.

Layard ژى كو، ئەۋى پەسىنن ۱۸۴۱ كى كارل مای
Karl May بوۋىنە بىنگەھىن سەرھەكى بۇ رۇمان
۱۸۴۱ سەفەر باژىرى كرى، ل ۱۸۴۱ دەمى لايارد ل
ھەمى خەلكى رىقەبەرىيا ئوسمانى ب مالارىيان
يىن نەخۇش بوۋ (۱۸۴۱). ھەرھوسا دختورى عەسكەرى
يىن برىتانى داڧىد ھاررىسون David Harrison
بەحسسى گەلەك روودانىن مالارىيان ل دەۋرى سالىن
۱۹۴۰ كرىبە (۱۸۴۱).

ل دەمىن ئاشتىن و تەناھىن ژبەراھىن ھەنا نوکە
ژى باژىر جەھى بېھنقەدانىيە و نارمانجەكا گوزارىيە.
رىنقىن باڧارى ساندرىچكى Sandreszki ل ساللا
۱۸۵۰ كرىبەكا رىنقىن عەرەبا ل دەقەرىن دىتىيە،

(۷ ۋىنەين)

دىمەنەك ژ نامىدىن ھاتىيەگرتن ژ سەرئ چىيىن بشىشى، ل گۇرستانا موسولمانان ل گۇلانا ۱۹۴۴

ژىدەر 64 warda via raf habaniya association, warda 64

ئاينسۋورت Ainsworth بەھسى ۋى ئاقى ب ناۋدەنگ نامىدى، باژىرى مىدىرا دكەت^(۲۸)، ئامىدى يە گۆھورىنەكا زمانى يە ژ ۋى ئاقى ژلاين تورك و عەرەباۋە، دەمەلوجى نقىسى يە، ھىژل بن حوكمى ئاشورىيا ئاقى ۋى باژىرى ئامىدى بوو^(۲۹)، ھەرھوسا ھندەك دى ژى ۋەكى فندى ۋى چەندى پەسەند دكەن^(۳۰).

بۇچوون ل سەر ئافاكىرن و گرىدانا ۋى ب ئاقى ۋە ژى نە ۋەك ئىكن، شتىرك د بۇچوونا خۇدا ۋەكو نقىسكارى عەرەب ياقوت دىيژىت، ئافاكىرنا باژىرى ل سەر دەستىن عمادالدىن زەنگى ل سالا ۱۱۴۲ بوويە^(۳۱)، زەنگى ۋارى ئاشىب ستاند و ل سەر شەرەفا ۋى ئاقى عمادىبە ل كەلا جەلەب كر^(۳۲).

دىرۇكا ئافادانگىرى و بنەمالا مىرى

ل سەر پىرسىيارا، كا ئاقى ئامىدىن ژ كىرى ھاتىيە، بۇچوونىن جودا ھەنە، رىننكىن توركى ئەوليا چەلەبى دىيژىت، ئەف ئاقە ژ ئاقى حاكمى ۋى سەردەمى ئىمدان، كورى ئەنوشىروانى، ژ دەمى بەرى ئىسلامى، كو ئىك ژ بنەمالىن ساسانى بوويە، ھاتىيە^(۳۱)، ل دووۋ بۇچوونا شتىرك Streck و دەمەلوجى نقىسەۋانى عەرەب موستەۋى دىيژىت، ب ئاقى ئەمىرى دەيلەمى عىماد الدولة (ل ۹۴۹ مرىيە) كرىيە، بۇچوونا ژ ھەمىيا رىئالستىر ھەرىيا نقىسەۋانى عەرەب ياقوتە، ئەو دىيژىت، سولتانى مووسلى و شىنگارى عىمادالدىن زەنگى ئەف باژىرە ل سالا ۱۱۴۲ ئافاكىرىيە و ب ئاقى ۋى بناقكىرىيە^(۳۲).

(وېنەين ۸)
كەمپا سەر ئامېدىن ل ستلا ۱۹۳۹

ژندەر، CROSS۹۷ Wilfred Cross via RAF Habaniya Association.

ناقىنى قى باژىرى و خۇدىنى وى. ھەرھوسا گىردانا ناقىنى ئامېدىن ب ناقىنى باژىرى نامەد، كو دياربەكرە، ئىك زۇ قان ئەفسانايە و چ راستى زۇ بۇ نىنە. چىقانۇكەك دى موتىقىن وئ زۇ چىرۇكا گەشتا نوحى ھاتىيە، دېئىزىن پىشتى مرنا ھەمى خەلكى وئ دەقەرى ب ئىشئا تاعۇن، ب تىنى مالەك زۇ رزگار بوو و ئەو زۇ مىشەختى قى دەقەرى (مەبەست ئامېدىن) بوو^(۳۷).
 ناقدارتىن عەشىرەتىن ئامېدىن مزوورى، زىبارى، بەروارى، رىكائى، ئورەمارى، نىروەبى و ھەكارى نە. عەشىرەت ئەقرو رۇلەكى ھوسا يى مەزىن د ژيانا باژىرىدا نابىنىت. ناسناما قان كەسان پتر گىردايى باژىرىيە و نىزىك سەد مالىن باژىرى، ۋەكو كئانى، ھەجى شەعبان و پاشا يان زۇ رەش^(۳۸).
 ھەرۋەكو مە ل دەستېنكى گۇتى، ئامېدىن ھەتا

ھەتا وى دەمى ئەقە ئىك زۇ كەلىن گىرنگ بىن كوردىن ھەكارىيا بوو، بىن ل نىرىكى ۹۸۰ ھاتىنە قى دەقەرى^(۳۳). ئەو بۇچوونا شاش يا دېئىزىت، كو ئامېدىن ب ناقىنى ئەكبەدان زى ھاتىيە ناسكرن^(۳۴).
 ۋەكو د گەلەك پەسنان دا ديار دېت، ل جەم بادگەر Badger ب درىزايى يى ھاتىيە رەتكرن^(۳۵).
 گۇتتىن جودا - جودا زۇ زاردەقىن خەلكى دەقەرى دەھنە گىراندىن، بىن دوبرۇھەف. دچىبوونا قان گۇتتىن ۋەك ئەفسانەبى دا، گەلەك موتىقىن، جارنا بىن ئۇلى زۇ رۇلەكى، مەزىن ھەنە. ھەرۋەكو ئەوا دېئىزىت، كو پىغەمبەر توبىاس باژىر ئافاكىرىيە^(۳۶). باژىر ب ناقىنى دو رەبەنىن فەلە ناقىن وانە (ئامى و دىن) كرىيە يان زۇ ھاكىمى بەرى ئىسلامى ب ناقىنى زىرىن، ھندەك كەسىن دى زى تىن باسكرن ۋەك دانايىن

گۇتتا شارموى - Charmoy پاشى ژاين قەشەبىن دومىنىكانىقە ماورىزىو گارزونى Maurizio Garzoni كرىبە بەھدىنان^{۱۴۷}. با كو هەتا ئەفرۇ دەقەرا كوردىن ب زمانى كورمانجى ل كوردستانا عىراقى پەسندكەت. میتوسەكا - Mythos زىدەتر ب فى ئەزادىقە ھاتە گرىندان، چونكو قەھرەمانى ئەتەوى يىن كورد مەلا مۇستەفا گۆتىيە، د بنیات دا، ژ فى ئەزادىيە^{۱۴۸}.

بەھكەرن بەرى دروستبۇونا شەرەفنامى

بازىر مەزىن و ب بەرھەمە، جىيايىيە، جوانە، خەلكەكى بوشە و بەھىزە، ب ساناھى ناھىتەستاندىن^{۱۴۹}. ئەقەنە پەسنىن سەرەكى يىن ل بەر دەست د بەھساندان. ھەتا ئەفرۇ گەلەك رىشنگان سەرەدانا ئامىدىي كرىبە، رىكەكا ب ئاق ل وى دەمى د ئاقبەرا جەزىرى و مووسلى دا، ئەو باژىرى ل وى سەردەمى ھەر بۇ بازارگانى يىن گرىك بوو، ئەف رىكە د ئامىدىي را دېورى. بەلى گەلەك كەسان نەبىي با جىيايى، بەلكو برىيا رووبارى ب كەلەك^{۱۵۰} د دىجلەبرا دچوون، ژ بەر ھندى ژى ئامىدىي د بەھسنىن وان دان نىنە، ئەف بەھسنىن ھەبىن گەلەك ب رەنگ و درىزيا خۇ ژ ئىكجودانە، ھندەكان پتر ژ دو يان سىن لاپەران ب تىن بەھسى باژىرى كرىبە، ھندەك ژى و بارا پتر ژ وان چەند رىزەك ئىسنىنە، ھەرەكو ديار، ئەف ئىسنىنەفانە بازارگان، دىپلوماسى، لەشكەر، مىيونار و رىبارىن جىھانى، يىن ب تىن ئارمانجا وان گەريانە^{۱۵۱}. ژ لايەكى دىقە گەلەك ئىشت د ئەرشىماندان ھەنە، گەرەكە ل پاشەرۇژى بەھىنە لىكولىن، يىن دى بەرسفا گەلەك پرىسازان ل وارى لىكولىن دەن.

ئىك ژ كەفتىن دوكومىنتىن باژىرى ئىسنىنەكە ل سەر مەبەرەكى، جەن ئىژى، ژ دەمەكى كورت پىشتى دانانا نوپا باژىرى ل سەر دەمى زەنگىيا. ئەف ئىسنىنە دىژىت سالا ۱۱۵۲ئ، كو دىپتە سالا جىبوونا فى جەن ئىژى ژ دارى و ئاقى وى كەسى ژى دىژىت يىن مزگەفت ب خىرا خۇ ئاقا كرى، مېر

نىفا سەدسالىيا ۱۹ وارگەھ و ئاقەندا مېرگەھا كوردى بەھدىنان بوو، ئىك ژ گرىكتىن مېرگەھىن كوردى يىن وى سەردەمى يىن ئىمپراتورىيا عوسمانى. مېرىن كوردان - ھندى وان پىشتىگىرىيا ئىمپراتورىيا عوسمانى گرىتان - پىشپوھكى فەرمى ل بن فەرمانا پاشابىن بەغدا بوون. ئەو ژى ژ لايىن خۇقە ل بن فەرمانا سولتانى عوسمانى ل ئىستەنبولى بوو و ب فەرمانەكى دەستەلاتا مېران رەوادىر. سىلفەستىر دو ساسى - Silvestre de Sacy دىژە، كو مېران ژى ماف ھەبوو، ئاقى پاشا ل خۇ بىن، بەلىن چ مافىن زىدەتر نەبوون. وان دكارى ژى ئالايەكى بەرز كەن و موزىكژەن ھەبىن، د شەران دا دگەل وان برى بگەقن^{۱۵۲}. دەستەلاتا ئىمارى يا وى دەمى ل سەر دەقەرىن ئەفرۇ يىن پارىژگەھا دەھۆكى، دەھۆك، زاخو، ئاكرى، ئامىدىي، سىمىل و شىخان بوون^{۱۵۳}.

د گەلەك راپۇرىن گەرۇكان دا و ھەرەكو د گۇتتىن دەھۆكىدا مېرىن بەھدىنان ژى^{۱۵۴} وەكو خەلكى بىنەمالىن مېران يىن بەتلىس، جىزىرى و ھەكارى وەك عەباسى ئىنە پەسەنكرىن^{۱۵۵}. بەلىن د شەرەفنامىدا، يا دوپماھىيا سەدسالىيا ۱۶ ھاتىيە ئىسنىن، نەدىارە، كو مەبەست ژى عەباسىي خەلىفەيە يان عەباسەكى دىيە^{۱۵۶}.

ئەوليا چەلەبى ب ئاشكەرا دىژىت، كو پەسنا عەباسى قەدگەرىت ژ بۇ عەباسى مامى (ئىمام) ەلى (ھەرھوسا مامى پىغەمبەر محەمەدى ژى). ئىك ژ كورن وى (رەنگە عەبدوللا، ئىكەمىن خەلىفىن عەباسى بىت، وەكو ئەوليا چەلەبى د پەرتووكا خۇدا بەھس دكەت) ل سەردەمى خلافتا ەلى بوو حوكمدارى قى دەقەرى (واتە د ئاقبەرا ۶۵۱ و ۱۱۱ دا)^{۱۵۷}. د شەرەفنامى دا ھىشتا گۆتىيە، كو ئەزادى مېران د بىگەھ دا ژ دەقەرا شەمدىنان يا ب سەر ھەكارىقە، ئەفرۇ پىناقى شەمدىنلىيە، ھاتىنە^{۱۵۸}. يىن كو بەرى ھاتنا وى ل كەلا طارون حوكم دكر، ئىكى ژ ئەفى يىن قى بىنەمالى ل ئامىدىي ب ئاقى بەھائەلدىن ل نىزىكى سالا ۱۲۰۰ مەلەك ئاقا كرو ئەف ئاقە لىكر^{۱۵۹}. ئاقى بەھائەلدىن ل دووڤ

مووسلمان و جوھى ھەبوون و ھۇمارا ئەندامىن جوھىيان ل قىن كومهلگەھى دگەھىشتە چەند ھەزار ئەندامەكان^{۱۵۸}. ژيانا رۇژانە يا تىكەل ب درىژى يا بى گرفت بوو، بەلى ئەم نكارىن قىن چەندى وەكو وەكھەف پەسەن بگەين.

گەر ئەم سەرەدانا تودەلاى Tudela ي بەژمىرىن دگەھىتە ۲۸ سالا پىشنى دانانا باژىرى و نىژىك ۲۵ سالا بەرى ھاتنا رەگەزى بەھدىنان بۇ دەقەرى. ل وى دەمى و ل ژىر دەسەلاتا ئەيىوبىيان ل مەزوپوتاميا تاپى بنەمالا زەنگىيا ل مووسل و نامىدىن جوكم دگر. دەمىن عمادئەلدىنى زەنگى ئەف دەقەرە، يا ل پىشنىن ھەكارىيىن ناشىبى ھاتىنى، يا ستاندى، ئەوى ژ دەستى (أبولھىجاء). جوكمەدارى ئەرىيل و ناشىبىيان، ستاندى^{۱۵۹}. يا ئاشكەرايە، كو زەنگىيا بۇ جارا ئىكى مىرىن بەھدىنان داناپنە. بەرى ناقىن بەھائەلدىن و پاش ھاتىن وى - ب تنى ھندەك گۆتىن دەقى ھەنە، پىن بىن باوهرن، ناقىن ھندەك مىران دىژىن^{۱۶۰} - پتر ژ دو سەد سالان دېرۇكا وان مىران يا تارىيە.

مىر بەدرەددىن لۇلۇ، پاشھاتىن زەنگىيا، رۇلەكىن بلند د دېرۇكا باژىرىدا ھەبوويە، ل دەسپىكىن وەك زارۇك ھاتىبە سەر جوكمى. ل سالا ۱۲۲۲ شىايە دەسەلاتەكا سەرەخۆب دەست خۇقە پىنىت و پىتە جوكمەدارى مووسلىن، بەرى قى دەمى گەلەك شەرىن دژوار ل سەر جوكمى ھاتىنەكرن. ل قان شەران، پىن كو ب ناقىن سى شەرىن مووسلى ھاتىنە نىاسىن، نامىدىن چەند جاران ژ دەستى وى كەتە بن دەستى عمادئەلدىن زەنگى، كورنى نورەلدىنى و جەرەكا دى زقرى بن دەسەلاتا وى. گرنگىيا نامىدىن د وى چەندى دا ديار دىت، كو دەمى جوكمى بەدرەلدىن لۇلۇ غەمبارا دەولەتى ل نامىدىن بوو^{۱۶۱}. پىشنى سالا ۱۲۲۳ لۇلۇ دەرگەھى مووسلى. پىن پتر دى ب سەردا چىن، ئافا كرىبە. ل سالا ۱۲۴۸ و ھەر ل سەر دەمى لۇلۇ كنىشتا ئەقرۇ شىونوار نەمايى يا نەزەكى انافىن پەھەزقەل ژى دگۆتىن، ئافاكرىبە و ل سالا ۱۲۸۹ ھاتىبە قرەھكرن ئەف كنىشتە يا ھندەك

قاراجە، پىن ل وى دەمى جوكم ل باژىرى دگر^{۱۶۱}. بەلى ھەتا نوکە نەھاتىبە ئاشكەراكرن، كا ئەو مەنەرا نەيژا ب دروستابى بۇ كىرى ھاتىبە چىكرن. چونكو ئەم دزانىن، منارا مزگەفتا نامىدىن، ھەرەكو ژ رەنگى منارا ھىشتا ماپى و پەسنا دەرگەھى دارى^{۱۶۲} ئاشكەرا دىت، كول سەدسالىيا ۱۲ ھاتىبە ئافاكرن. ھەر ل سەردەمى ئافاكرنا ھەردو كنىشتان، ئەقن ئەم ل خوارى دى بەحس كەين، ھاتىنە ئافاكرن. ھەتا نىقەكا سەدسالىيا ۲۰ ئى ھۇمارەكا مەزىن ژ خەلكى نامىدىن جوھى بوون، ژ بەر قى چەندى ژى كەقنترىن ژندەرى دېرۇكى ل رۇژانفا بەحسى نامىدىن كرى يا رىبارەكى جوھى بوو، ناقىن وى پىنىامىن قۇن تودەلا ابنىامىن التطللى، Benamin von Tudela) ل سالا ۱۱۷۰ بەحس كرىبە^{۱۶۳}. ل دووق نەسىنىن دېرۇكى پىن جوھىيان ئەف باژىرە دەمى مئىبەختبوونا جوھىيان ل بابل ھەبوويە، واتە ۵۰۰ سالا ب، ز^{۱۶۴}. ل ھندەك دەما ھۇمارا خەلكى جوھىيان باژىرى دگەل ھۇمارا خەلكىن مەسىحى گەلەگ بوون و دگەھىشتە بەرامبەر خەلكىن مووسلمان يان ژى بەرامبەر مائىن مووسلمانان. زمانى قان جوھىيان رەنگەكى زمانى نارامى بوو، پىن نىژىك بوو ژ زمانى مەسىحى پىن ل گۆندىن دەوربەرىن نامىدىن، ئەف زمانە ھوسان نىژىكى ھەقبوون، كو جوھى و مەسىحى دىكەدو دگەھىشتن و د ناقبەرا وان دا چ گرفتىن زمانى نەبوون، گەلەك ژ وان وەك جوتيار يان شقان دژىن. بەلى ھندەكان ژى كارىن دەستى دكرن يان باژىرگان بوون^{۱۶۵}. لى ژىلى رەوشتىن ئۇلى، كولتورى ژيانا رۇژانە يا باژىرى پىن مووسلمانان پاشى پىن مەسىحىيان بوو. ژئىنانىن تىكەل، ھەرەكو د ناقبەرا جوھىيان و مەسىحىيان دا، نە تىشتەكى نورمال بوون، بارا پتر زەلامىن مووسلمان بۇ خۇ كچكىن مەسىحى دىنان و نە بەرۇفاژى^{۱۶۶}. د ھندەك كاغەزىن مېژووبى دا پىن دەسپىكا سەدسالىيا ۱۶ بەحسى جفاكا جوھىيان و كەسىن وان پىن ب نافودەنگ ل دەقەرا نامىدىن و دەوربەرىن وى دەپتەكرن. دەپتە دىتن، كو ھندەك غەشىرەتىن دەقەرى، وەكو نىزوەپىيان، ئەندامىن

خەلكى دەفەرى نافر كەنىشتا سەرى لى دكر، كنىشتا دوين بوو يا جوھىيان ل باژىرى. ل كىزان دەمى كنىشتا ئىكىن، ياكو دگۇتنى كنىشتا ئەزرا ھاتىبە ئافاكرن، كەس نزانىت^(۱۶۱). ئەفرۇ ژ ھەردو كنىشتان چ نىشان نەمانە. ب تنى جەئ شوبنوارىن دو گۇرا مانە، يىن ل دووفا گۇتنىن براوهرى Brauer دەمى دا د نافر ھوشا كنىشتى دا بوون^(۱۶۲). ئەفە ژى گۇرىن ھەردو برايان ھازان داڧىد و ھازان يوسفن، يىن ل دووفا وەرگىرانىن مىژووى كۇمەلگەھا جوھىيان ل ئامىدىن ئافاكرىبە، جوھىين كورد سەرەدانا فى جەى دكر، بى كو ژ وان پا وەك مەزار بوو^(۱۶۳).

ئۇلۇى دلسوزىيا خۇ بۇ مەنگولىيا، بىرئەبەرىيا نەقىن جەنگىزخاننى ھولاگووى دياركر، دەمى ئەو ئىزىكى دەفەرى بووون. ئەفە ژى بەرى مرنا وى بوو ل سالا ۱۲۵۹^(۱۶۴). مىژوونقىنسى ئەرمەنى چەمچەيان Tschamtschamean ل وئ باوهرىيە، كو مەنگولىيا ھىرش نەبرنە سەر دەفەرىن چىيايى^(۱۶۵) ھوسا ئامىدىن ب بەر ھىرشىن مەنگولىيا نەكەت و نەھانە وئرانكرن، دەمى وان ل سالا ۱۲۶۱ مووسلى ستاندى^(۱۶۶). ھەرھوسا دېئىن زۇرى ل مەسحىبان نەھانەكرن و كەس ژ وان نەھانە كوشتن، چونكو پارچەك ژ مەنگولىيا بىروباوهرىن نەستۇرىانى بوون^(۱۶۷). ب فى رەنگى ئەو ژى وەك بىروباوهرىن ئۇلى يىن مەسحىين دەفەرا ئامىدىن ل وى دەمى بوون.

د ژدەرىن مەملوكى دا بەجسى پىنج ھەزار كوردىن ھەكارى تىنەكرن، يىن ل سالا ۱۳۴۷ مشەخت بووونە ئامىدىن^(۱۶۸). McDowall ل وئ باوهرىيە، كو مەنگولىيا ل دەمى تىمورلەنگى ل سالا ۱۴۰۱ باژىرى ئامىدىن ستاندىبە، بەلى وان مىر زەپنەلدىن دانىبە سەر حوكمى، پىشتى وى كورئ وى سەيفەلدىن ھاتىبە سەر حوكمى و ئىزىك سالا ۱۴۸۰ كورئ وى ھەسەن ھاتىبە سەر كورسىكى^(۱۶۹).

ھەسەنى ل سالا ۱۵۲۸ و دگەل ھەندەك مىرىن دى يىن كوردان بەشدارى د شەرى دا كر ل دزى ئەردەلانى ب نافر سولتان سولتەيمانى و چارەكا دى دلسوزىيا خۇ يا بى سنوور بۇ ئوسمانىيا سەلماندى^(۱۷۰). ھەسەن ل دووفا گۇتنىن شەرەفنامى ل سالا ۱۵۴۵ مرىبە، پىشتى وى كورئ وى ھوسەين ھاتىبە سەر حوكمى^(۱۷۱). ھوسەين د شەرەفنامى دا وەك باشتىن و خۇشتىتىن مىرىن ئامىدىن تىنە پەسەنكرن^(۱۷۲). ل زاردەفى خەلكى دەفەرى ژى فى تىشتى پىشتراست دكەن، كىلىيا ب رەنگ بورجى يا گۇرى ھوسەينى ئىكە ژ دو كىلىين مابى د نافر

ئەوليا چەلەبى و ھندەك چاقدىرئىن دى

ز بو نىشىن پاشەرۇئى ھىشتا ب زىھمەتتە لىكولىن ل سەر رەھ و رىشالىن مىرئىن بەھدىن بىكەن، چوئكى ئەو زىدەرىن كىمىن ل بەردەست نەدراستن و گەلەك جازان زى دژھەفن، گۇمانىرە كو دەسەلاتا سەئىدى ل سالا ۱۱۰۱ ز ئەنجامئى ھىرشا ئەھمەدى ئەردەلانى بو سەر مىرگەھى ب داويھات^(۸۹). پىشتى مرنا مىر سەئىدى - ديارە ل سالا ۱۱۲۹- پىسمان وى يوسىف، كورئى بەيرامى، دەستەلات گرتە دەستى خو^(۹۰) ل بارەى وى مېژوونقىسى نىمپراتورىيا ئوسمانى ئەوليا چەلەبى بەھس دكەت، كو ل شەرى ل سەر دياربەكرى ل سالا ۱۱۳۸ ز لايىن ئوسمانىياھە ھاتىيە گرتن و زىندانى كرن، ھەفت سەد ز زەلامىن وى ھاتنە كۇشتن و سەرىن وان ھاتنە زىكرن و بۇ سولتانى ل كوستانتىنوپولى (ستەنبۇلى)ھاتنە فرىكرن^(۹۱).

ل زىر ھوكمى مىر يوسىفى جارەكا دى پىشكدارىيا مىرگەھى ھاتەكرن د ستاندنا بەغدا دا زلايى سولتان مورادئى چارئى قە ل سالا ۱۱۳۸^(۹۲). د ناھبەرا ھەردو نقىسەرىن كورد شەوالى ئامىدى و ماى رازىبوون ھەبە ل سەر روودانىن وى دەمى ھەتا سالا ۱۷۰۰ئى. مىر موراد، مىرانگرئى سەئىدى ھەكو ماى دىزىت، دەسەلات بۇ قوبادى ھىلا پاشى ل پاش وى بەيرام و سەبىد ھاتن، دەمى شەوالى ئامىدى دقەگىرانا ۋەختى (مىژويا سالان) دا پىچەكئى يى قەلسە، قەگىرانىن ماى د دروست و بىگۇمان ترن، بەلى ئەو ھەقدىن دگەل گۇتئىن ئەوليا چەلەبى^(۹۳). ز بەر قى چەندى روودانىن سەردەمى ھوكمى قان كەسان ب تىن دكارن پاشى بەھنە تەخمىنكرن، ال دووماھيا قى لىكۆلىن بىنرە).

گومانىرە كو ئەوليا چەلەبى د سالا ۱۱۵۵ئى دا سەردانا ئامىدىن كرىە، و ل وى دەمى چاقىپىكەتن دگەل سەئىدى ھەك مىر كرىبە و ئەف تىشتە بەھس كرىە^(۹۴). ئەو دىژرە، ئامىدى سەرىخۇترىن و بەھىزترىن مىرگەھا كوردان بوو. ھەكى ھەمى دەفەرىن ئوسمانى ل وى سەردەمى وئ زى پارچەبىن دن ب

گورستانا دىزئىن گورستانا مىرا دا^(۸۱) نىزىك قەسرا وى ل سەر وى دەمى، راستە ھوسەين ز خۇشتىترىن مىرىن ئامىدىن بوو. ئەمى باندىرەكا مەزىن ل سەر مىرىن دى يىن كوردان ھەبوو ھە و ل زىر ھوكم و چاقدىرىيا وى گەلەك ئاقامى ھاتىنە ئاھكرن^(۸۲). مرنا وى و بەردەوامىيا شەرىن نوژمىن دىرۇكى يىن ئوسمانى و سەفەوبىيان و ھەرھوسا شەرىن عەشیرەتىن كوردان، يىن ل قى رەخى يان زى ل رەخى دى شەر دكرن، بوونە ئەگەر لاوازبوونەكا مەزىن يا بىنەمالا مىران، پىشتى مرنا وى ل سالا ۱۵۸۱ كورئى وى يى مەزىن قوباد، مۇقەكئى گەلەكئى دىندار و بى ھىز ل ھوكمكرئى، ھاتە سەر ھوكمى، قوباد بۇ ھەزكرنا راف و نىچىران يى ب ناھودەنگ بوو^(۸۳). ئەو ب زورى ز ھوكمى ھاتە لادان و كۇشتن^(۸۴). ل سالا ۱۵۸۴ برابى وى يى بچوئىكتر بەيرام جەئ وى گرت^(۸۵). ل ۱۵۸۱ئى سەئىدى يى كورئى قوبادى و برازايىن بەيرامى ھاتە سەر ھوكمى، ئەف دەمە دەمى ھوكمى سولتانى ئوسمانى مورادئى سىيىن بوو^(۸۶) و ھەر ل دەمى ھوكمى وى و ل سالا ۱۵۹۱ و ۱۵۹۷ئى كارئى مېژووى پەرتووكا شەرەفنامە، يا ھەتا نەھو گەلەك جازان ھاتىيە بەھس كرن، ب قەلمى ھەقانى وى مىر شەرەفخانئى بەدىلىسى ھاتە نىقىسىن، د قى پەرتووكى دا گەلەك بابەت ل سەر زيانا مىران و زيانا رۇزانە ل ئامىدىن ھەنە، ئەف باژىرى مىرگەھ و وارئى مىرىن بەھدىن، ل وى دەمى زمانى باژىرى ز عەربى و كورەى يى تىكەلە بوو. ل وى باژىرى ب تىن دو كانى ھەبوون، ئەف كانىكە ب تىن بۇ خزمەتا مىران و رىقەبەرىن قەرمى بوون، خەلكى دى زى ئاف ب دەواران ز دەرقەمى باژىرى بۇ خۇ دەھىنا^(۸۷). پىر ز نىقەكا وان ئاقىن عەشیرەتان يىن شەرەفنامە بەھس دكەت، ھەتا ئەفرۇ زى ئەف ئافە ھەنە، ھەكو مزورى، رىكانى، زىبارى يان زى بەروارى، شەرەفنامە ب شىبەھەكئى مەزىن زىدەركەك جەئ باوھرىنە، ب تايبەت ل سەر بابەتىن مىران و ھاتنا وان بۇ سەر ھوكمى، ب تىن ھندەك گۇتن ل سەر سالان نە ۋەكھەفن، ل سەر دەمى سەئىدى ئەف كارئى مېژووى ب داويھات^(۸۸).

(۱۹ ۋىننى ژماره)
جلوبەرگىن كوردى.

ۋان يىن كو ئەفرۇ دېيىزنى شەل و شەپك(بىنرە ل ۋىننى ژماره ۹) و بەحسى ماموستايان يان زانايىن ئۇلى دكە، يىن پر زۇر بوون و ھەمىيان خەنجەرەكا توپۇز و درىژ د چاندكىن ب ستويىن خۇفە دا ھەبوون. چەلەبى ھىشتا ئامىدىن ۋەكى ئاقەندەكا گرنگ يا كۆلتورى كوردى خويا دكە. دىيالىكتا قى دەقەرئى ژى ب زمانى ھەلبەستان ل قەلەم ددە. بەلكى ژى دەستخەتا نىسسىنا نھول ئامىدىن ۋەك كەقنترىن پارچە ھەلبەستا كوردى دەرکەتپە، ژ قەلەمى ۋى بىت^(۱۹۵).

بازرگانى (بەرىن بەھا) جىئان - بابىست تاقەرئىر Jean-Baptiste Tavernier ل ساللا ۱۶۶۳ سەرەدانا ئامىدىن كرىپە. ئەو ۋى ب (بازىرى نازك) پەسن دكە، يىن كو جوتيار تىتن و مازىن خۇ دىننى^(۱۹۱). مرقى پىندقى ب دەمژمىرەكى ھەبوو دا بكارىت ب ۋى رىكا چىيى بگەھىتە سەر كەلى. ل نىقەكا قى رىكى چەندىن كانىكىن مەزىن ھەبوون، ژوان خەلكى ئامىدىن سىپىدەھىيا و ئىقارىيا ئاف بو خۇ دىننا، ئەو ھەرھوسا دېيىژ، كو مىرى دەقەرئى دكارى، ھەشت ھەتا دەھ ھەزار سيارىن شەرکەر كوم بکەت و پتر ژ ھەمىيا شەرکەرىن پەيا، چونكو خەلكى ۋارى ۋى ژ خەلكى ھەمى دەقەرئى كوردستانى بوشتىر بوو^(۱۹۷).

ئۇسمان، براپەكى سىن يى سەئىدى، دەستەلاتا مىرگەھى گرتە دەستى خۇ، بەلى نە گەھىشتە سالەكى، مەجبور بوو كورسىكى بدەتە برازايى خۇ زوبەيرى، كورى مىر سەئىدى، يىن كو ل ۋى دەمى نەما بو ساخ و ھاتبوو كوشتىن^(۱۹۸). زوبەير ل ساللا ۱۷۰۲ئى گەھىشتە سەر حوكمى، ۋى ژنەك ژ جەزىرا بوتان مەررەر و ل ساللا ۱۷۱۴ حوكم دا كورى خۇ بەھرەمى، و ئەقە پاشى ب ئاقى بەھرەمى مەزىن ب ئاقودەنگ كەت.

بەھرەمى د ئاقبەرا سالىن^(۱۹۹) ۱۷۱۴ئى ھەتا ۱۷۱۸ئى دەستەلاتا مىرگەھى كر، ل سەردەمى دەستەلاتا ۋى لىكولىنا قەكولەر كارستىن نىبوھر Carsten Niebuhr ل ۱۷۱۵ئى دەرکەت. نىبوھر ب خۇ چ جاران سەرەدانا ئاف چىيىن كوردستانى و ئامىدىن نەكرىبوو،

ژىدەر 1884 Reclus

سەر خۇفە ھەبوون، ئەو قان ئاقان دىيىزىت، ئاكرى، شىخان، زاخو، دھۆك، مزورى و زىبارى. ئەقە ھەمى حوكمى مىراتگرىن بوون و ھەرۋەكى مىرى ئامىدىن ژ لايى سولتانى عوسمانى قە دەتە دانان، ئاغايىن قان دەقەرئى ژى ژ لايى مىرى ئامىدىن قە دەتە دانان. ھندەك جارا قان مىران ئاغايىن زىدە ژى بو عەشىرەتىن مىرگەھى ددانان. چەلەبى كاركەرىن مىرگەھى پەسن دكە، يىن كو ب جلوبەرگىن خۇ يىن تايبەت دەھىنە ناسكرن. ھەرھوسا ژى بەحسى بازرگانان دكە، يىن ھەتا بەغدا و باژىر و مىرگەھىن دن يىن كوردان بازرگانى دكر. ل داۋىن ژى بەحسى خودان پىشە و خودانىن دوكانان دكە ب جل و بەرگىن

د شەش سالاندا ۋى فەرھەنگەك كوردى - ئىتالى ۋ ۱۶۰۰ پەيغان دانابە و ب قى رەنگى ھارىكارىيەكا مەزىن كرىيە، كو زمانى كوردى ۋەك زمانەك سەرىخۇ بەھتە ناسىن و دانپىدان پىن بەھتە كرن. بەرى ۋى دەمى كوردى ب گىشتى ۋەك دىيالىكتەك فارسى دەھتە زانپن. ۋى دىيالىكتا زمانى كوردى ل نامىدىن بزمانى كوردى پىن رەسەن و راست دزانى ل بەرامبەر زاراقتىن دىن^(۱۱۰۷). بەلى جەھى داخىيە، كو ۋى، پىن ب راستى چ زانپىن ئورۇپى جەھن ۋى ناگىن ب زانپنا ۋى، ل سەر دەقەرە بەھدىنان، چ ئىنسىنىن ل سەر مېژوۋىن و ژيانى ل مېرگەھى ل دووۋ خۇ نەھىلانىنە. ب تىن ئىنسىنا ۋى يا كورت ل سەر مېراتگىرىن ل مېرگەھىن كوردان د جەھى خودايە، ئەو دېئە، كو دەسەلات نە مەرچە پىشتى نەمانا بابى بۇ كورى چوۋيا، بەلكو پىشتى مرنا دەسەلاتارەكى بۇ خورترىن و چەلەنگىرىن ئەندامى بنەمالى دچوۋ. ئەگەر ھوسا نەبا ۋەدىارە، كو ئەو ب خىانەت و شەرى پىن گەھىشتىيە دەسەلاتى. رولەكى گىرەك بۇ عەشپىرەتان د ژانا سىياسى دا ل قەلەم دە، مللەتنى زىرەك و دژوار ھەمى خەلكى عەشپىرەتان بوو و ژ مېزىن وان ھىزىن شەركەران و لەشكەران پىكەھانن. ھەر عەشپىرەتەكن ئاغايەك ھەبوۋ. پىن ژ لاپىن مېرىقە دەھتە ئاڧكرن. بەلى گەلەك جازان ژى ھەر ئەف عەشپىرەتە بوون، پىن ل دژى مېرى د رابوونە سەرخۇ. سىن بان چار عەشپىرەت دبوونە ئىك و شەر ل دژى مېرى دكرن. ئەگەر بسەر كەتبانە، وان مېرەكى ب دلى خۇ د دانا سەر ھوكمى. بەلى پا ھەر ئىك ژ بنەمالا مېرى بخۇ ل ۋەختى ۋى و ل دووۋ گۆتتىن ۋى ھەر ئىك ژ پىنچ مېرگەھىن كوردان ل نىمپىراتورىيا ئوسمانى(بتلىس، جەزىرا) بوتان^(۱۱۰۸). نامىدىن، جولەمېرگى^(۱۱۰۹) و قەرەچولان^(۱۱۱۰) دوازدەھ ھەزار سىپارتىن شەركەر ھەبوون^(۱۱۱۱).

مېراتگىرى بەھرەمى كورى ۋى ئىسماعىل بوو، پىن ژسالا ۱۷۱۸ئى ھەتا ۱۷۹۸ئى دەسەلاتدار بوۋپە^(۱۱۱۲). ل دەمى دەسەلاتا ۋى ئىزدىپىن شىخانى كەتنە بن ھوكمدارىيا مېرگەھا بەھدىنان. قان ئىزدىيا گەلەك

بەلى ھەر دەم ۋە دكر كو ھەمى دەنگ و ياسىن دەقەرى بگەھنە ۋى. نىبوھر دېئە بەھرەمى گەلەك گىرەكى ددا ھندى كو مېرگەھا ۋى ۋەك دەقەرەك سەرىخۇ بەھتە ب ئاڧكرن و دگۆت، نامىدىن چ جازان ناھىتە ستاندىن^(۱۱۱۳). ئەو ژى ۋەكى چەلەبى ل سەدسالىيا بەرى ۋى يان ژى ۋەكى سلفىستىرى دوساجى Silvestre de Sacy پىشتى پىنچى سالا ژ ۋى بەھسىن رەوشا دەسەلاتى ھوسا دكە.

اگوردان... چ جارا ۋالى و موچەخورىن ئورگ ژ لاپىن پاشاي قە قەبول نەدكرن، بەلكو وانە ژ ئاڧ عەشپىرەتنى خۇ دەھلىژارتىن و ئەو كەس د كرنە ئەندامىن ھوكمى، پىن وان ب باش دزانىن^(۱۱۱۴).

قەشپىن دومىنىكانى

ھەر ل ۋەختى ھوكمى بەھرەمى و ل سالا ۱۷۴۸ئى ئىكەمىن دېرا مىسسېونارىن دومىنىكانى ل مووسىل ھاتە ئاڧاكرن^(۱۱۱۵). سلفىستىرى دوساسى Silvestre de Sacy پىشتى شىست سالان دىنسىپنە، كو وان قەشان ب ھىجەتا چارەكرنا نەخۇشان مالپن خۇ ل ۋىرىن دانابوون، خەلكى دەقەرى گەلەك پىن ژ وان رازى بوو و رەوشا وان يا خۇش بوو. ھەتا توركان ژى نەخۇشخانپن وان ب جەھەك ب ھورمەت دزانى و ئەو كەسىن چوۋيا ل سەر بەختى وان، نەدھاتە گرتن^(۱۱۱۶). قەشان ژ خۇ رە ل نامىدىن بنگەھەك ئاڧاكر، كو ب تايەت ل بارا پتر د مەھىن ھاقىنىدا ۋەخت لىن دېوراندا^(۱۱۱۷). ئىك ژ قان قەشا دومىنىكو لانزا Domenico Lanza بوو. ئەو ژ ۱۷۵۳ئى ھەتا ۱۷۷۱ئى ل مووسىلى ژىايە و بەھسى نامىدىن ل ۋى دەمى دكە، ۋەك باژىرەك مەزىن پىن خودان گەلەك باخچىن فىقى و كەسكاتى پىن چاڧداپى ب بەتەن و ئەقرازىپىن دژوارقە. ھەرھوسا بەھسى ئىنانا ئاڧن ژ رووبارى بۇ ئاڧ باژىرى دكەت ب وان چوكىن جوان ب دەست چىكرى و بەھسى دېرەكا مەزىن و مزگەفتەكا مەزىن دكە^(۱۱۱۸). ژ سالا ۱۷۱۲ئى قەشى دومىنىكانى ماورىژىو گارزونى Maurizio Garzoni ل دووۋ گۆتتىن ۋى ب دىرژىيا ۲۸ سالان ل نامىدىن ژىايە^(۱۱۱۹).

ب ھىز بوو. ھەفت پاشان و ھەزىران ل فى دەمى پىكول گر نامىدىن بىستىن، بەلن نەشيان. ب ھىزا ھندەك (چەند جوتەك) توپان باژىرى شىيا ھىرشىن لەشكەرى ئاسىيائى بىشكىنىت و خۇ ب پارىزىت. سى ھەزار كەس ل فى باژىرى دژان. ژ وان چەند سەدەك فەلن كاتولىكى بوون، سەد كەس كەلدى بوون. و نىزىكى ۸۰ كەسان ژى جەھى بوون^(۱۱۳) قى مىرگەھى پىر ژ چوار ھەزار گوندان ھەبوون. چ كارىن دن ل دەقەرى نەدھاتنە كىن ژىلى چىكرنا جىلك و ئامانا. ل ھەمى جەھا تەمبەل و بىزارى و ھەزارى ھەبوو^(۱۱۴). ل سالا ۱۸۱۵ئى مەسونا (مىزگىنەرىن) دومىنىكانى دەست ژ نامىدىن بەردا و جارەكا دى ل سالا ۱۸۴۰ئى قەگەرىان. ل سالا ۱۸۵۹ئى دومىنىكانىن فەرەنسى كارى مەسسىونارى بەردەوامەر^(۱۱۵).

ل داوېيا روىنىشتنا كەمپانىلە و ل سالا ۱۸۱۴ئى جۇھن مەكدونالد كىنېر John McDonald Kinneir سەرھەدانا مىرگەھى كر. ئەو ھوسا بەھىسى مىرى مىرگەھى زىبىرى دكەت:

(پاشايى نامىدىن، بىن كو نەو ئەم ل سەر نەردى وى نە، بناقى قە دكەقىتە بىن دەستەلاتا پاشايى بەغداين، بەلن ئەو بەھمى رەنگا مىرەكى مىراتگرە، بىن ئازابەو سەرخۇبە. ئەو ئىكسەر ژ تەزادى بتەمالا مەلەكى عەباسىيە. باپىرىن وى پىشتى مرنا خەلىفىن عەباسى ل بەغداين ھەتا نەو خودانىن دەستەلاتى نە ل نامىدىن. ئەف پاشايە ئىكە ژ زەنگىنترىن و ب ھىزىرىن پاشايىن كوردستانى، باژىرەكى ۷ەك بورجەكا خورستى، سى رۇزا دوبر ژ باكوررى مووسلى. دەقەرا وى ژ ۳۱ پارچان پىكەھىت. ھەمى پارچە دېوشن ژ مروفان و ب بەرھەمن ژ گەنمى و ترى و ھەمى ژى كوردن، نىسترونانى نە (نسطورى، كەلدان و كاتولىكن)^(۱۱۶)

سەرھەدانا رىشنگىن برىتانى،

مەھەدى كۆرە و شگەستن

ئەم سوپاسىيا سەرھەدانا رىشنگىن ئىنگلىزى رىچ ى Rich دكەمىن ژ بۇ وان يەسنىن وى ب درىژى ل سەر دەمى دەستەلاتى مىر زىبىرى كرىن^(۱۱۷). ھەرچەندە

نەخۇشى و زۆرى ل بىندەستى وى مىرى دىتى نە^(۱۱۳). ل دەمى ھوكمى ئىسماعىلى چەند سەرھەلدانەكىن ئىزدىان روودان. ئىسماعىلى ل ۱۷۷۹ئى مىرى ئىزدىيا چولو و دوئزەھە ژ كەساتىن ب نافودەنگ كوشتن و پىسمامى وى خەنجەر دانا جەھى وى. ئەقە ژى ھەر جارا ئىكى بوو، كو ھەكەمدارەكى مووسلمان ماين خو (دەستىوەردانى) د كارى مىرىن ئىزدىاندا بکەت. و پىشتى سالەكى وى خەنجەر ژى ئىخست و كوررى چولو ھەسەن كرە مىر ل جەھى وى^(۱۱۴).

ل سالا ۱۷۷۹ئى مىرى جەلىلىيا عەبدولقادى نامىدىن دورىچىكر و ستاند. خرابكرنەكا مەزىن كەتە باژىرى و نىزىكى ۳۰۰ مالىن نامىدىيا ب زۆرى ھاتنە دوپرىنخستىن بۇ باژىرى مووسلى^(۱۱۵).

ئىسماعىلى شىيا ل دژى براين خو شەرى بکەت و ل سەر ھوكمى بىنىت. چۆنگو براين وى ژى داخووزا دەستەلاتى بۇ خو دكر و دەقەرىن زاخو و ئاكرى سناندبوون^(۱۱۶).

پىشتى وى و ل سالا ۱۷۹۸ئى كوررى وى بىن بچوىك مەھمەد تەيار بوو مىر. دىژن ژى وى ۱۶ سال بوون. پىشتى وى سى براين وى بىن دن ھوكم كىن؛ موواد ژ سالا ۱۸۰۲ئى ھەتا ۱۸۰۵ئى. بەلى پىشتى وى پىسمامى وى بناقى قوباد بۇ سالەكى ھاتە سەر دەستەلاتى ژ ۱۸۰۵ئى ھەتا ۱۸۰۶ئى. بەلن ژ بەر كو ئەف كەسە نەبى خۇشتقى بوو ژ ھەمى لاىان قە. ھاتە لادان و براين سىن عادل دانا جەھى وى. بەلن ئەو ژى پىشتى دو سالا ب نەخۇشىا تاعونى ل ۱۸۰۸ئى مر. ژ قى سالى قە زىر^(۱۱۷). داوى كوررى ئىسماعىلى بوو مىر ل نامىدىن. تى كۆتن، كو ئىك ژ كارىن وى بىن دەستىكى، كوشتە مىرى ئىزدىيا ھەسەن بوو، بىن ژ لاين بابى وى قە ھاتىيە دانان و جەھى باوھىيا وى بوو^(۱۱۸).

قەشەبى دومىنىكانى بىن ئىتالى ل مووسلى Guiseppe Campanile. و بەرى وى ژى لانزا Lanza. بىن كو گەلەك سالا ل مووسلى ژى، بەھىسى سالىن ژ ۱۸۰۹ئى ھەتا سالا ۱۸۱۵ئى دكەن. دىژن ل سەرھەمى دەستەلاتا زىبىرى نامىدىن باژىرەكى

ئەف ئرادىسيونە ھەتا نھو ئى ۋەكى بەرى ل دەفەرى يا مابى. بەھسى نرسا خەلكى ئى ۋە ئىرشىن فەلئىن تيارى ۋە دەفەرا جىران ھەكارى ئى ھاتىبە كرى^(۱۱۸).

زىر ل سالا ۱۸۲۰ئى مر بىنى ئىكى ل جھى خودابىت. د ئاقبەرا ھەرچوار برازاينى ۋى. موراد، موسا، سەئىد ۋە ئىسماعىلى دا ھەفركىبەكا دۇار ل سەر بدەستىخستنا دەستەلاتى دەستىپىكر^(۱۱۹). ئەفە بوو فاكتەرى بىنگەھىن بى كەتتا مىرگەھى. مېرى داۋىن بى فەرمى ئىسماعىل كورئ تيارى بوۋى. پىشتى سالىن ۱۸۳۰ئى ھەردو مىران ئىسماعىل ۋە سەئىد پىشكدارى كرى د سەرھلادان دا دۇ ئۇسمانىيا. ھەرچەندە نە ۋەك مىرى بوتان بەدرخان ل پاتەختا خۇ ل جىزىرى ۋە مىر محەمدى سوران ل پاتەختا خۇ ل رەۋاندوزى^(۱۲۰).

مىر محەمدە دھانە ناسىن ب ئاقى مىرى كورە، چۈنكو چاقەكى ۋى بى كورە بوو، ل دەمى خۇ مىرى ھەرە بەئىز بوو د ئاف كوردان دا، د چەند سالان دا ۋى ھەمى مىرگەھىن دەۋرۋەرى خۇ ستانن. كەس ب سەر زورىيا ۋى نەدكەت، ب تايبەت د شەرىن خۇدا ل دۇ ئىزدىيان، بەلى ھەرھوسا جۈھى ۋە فەلئىن ئىزىك وان^(۱۲۱). ۋەمى مېژونقىسنان ب تىنى ئونگرىگ ب رەنگەكى پەسنىن نەرنى بىن شىۋى دەستەلاتا ۋى دكەت^(۱۲۲). مىر ئىسماعىل ب بەردەۋامى د شەرى دا بوو، ل دۇ مرقۇئىن خۇ ۋە د ھەر دەمى دا ل دۇ ئىرشىن مىرگەھا سوران بىن مىر محەمدى كورە بۇ سەر خاكى دەسەلاتا ۋى.

ل سالا ۱۸۳۱ئى مىر ئىسماعىلى ئىدى نەدقىيا بان ئى نەدشىيا، ئىزدىن ل سەر بەختى خۇ ب پارىزىت ۋە ئىرشىن مىرگەھا سوران، قىجا ئەۋ ئى چۈنە دەف مزورىيان ۋە خۇ ب وان قە گرىدان، دھىتە گۈتن، كو ئىزىكى ۱۰۰ ھەزار ۋە كچ ھاتنە ئىخسىركىن ۋە پتر ۋە ۱۵ ھەزار مرقۇف ھاتنە كوشتن^(۱۲۳). ھىنرى جىمس روس Henry James Ross، دختورەك برىتانىيە، ل سالا ۱۸۳۳ئى سەرھادان مىرى سوران محەمدى كورە كرىبە، دىقىسبە، كو مىرگەھا (ئامېدىن) كو بەرى ھنگى ئى يا پارچەكرى بوو، ب كىمى دو كەسا ۋە بىنمالا مىرى خۇ ب مىراتگر دزانى ۋە ھەفركى ۋە شەر ل بدەستىيانا

رىج ئى بخۇ ۋەكى ئاينسوورت Ainsworth دېزىت سەرھادان بازىرى ئامېدىن نەكرە^(۱۲۴). رىج بەھسى دكەت كو ل سالا ۱۸۲۰ئى ئىزىك ھەزار مالىن مووسلمانان، دوسەد مالىن جۈھىيان^(۱۲۵). پىنجى مالىن ئىسترويانى ۋە ھندەك بىن ياقوبى ۋە نەرمەنى دكەت، ئەۋ دېزىت، كو بىنمالا مىرى ۋە بەرزىر بىنمالىن مىرىن كوردانە، بەھسى مىرى ھوسا دكەت، كو كەس نەۋىزىت، ۋەكى سىنىكا ۋى بان قەلئە ۋى بكار بىنىت ۋە ئەۋ ھەردەم ب تىنى ۋە بىنى كەسەك ب بىنىت نانى بان زادى دخت، ۋى گەلەك بزاف دكر، ئەفسانەكا بى كەس نەگەھىتى ۋە كەس نەشىتى ۋە كەس نايىنىت ل سەر خۇ بەلاقبەكەت، د بەھسى رىج دا بۇ شىۋازى حوكمى ۋى دا ھوسا دبارە كو سەرۋەكىن ھەشيران پوسنى سەرۋەك ۋەزىران دكرت ۋە ئىكودو دقى پوسنى دا دگۈھورى، ل دەمى سەرھادان ۋى، ئاغابىن ئىزۋەپىريا، ھەشېرەتەك پىكھاتىبە ۋە مووسلمانان ۋە فەلان ۋە جۈھىيان، پوسنى سەرۋەك ۋەزىران دەستىدا بوۋى. ۋە پىشتى ۋى بى ئىزىك تر ھەر سەرۋەك ھەشېرەتن مزورىيا بوو^(۱۲۶).

ئاغابىن ھندەك ھەشېرەتان مالىن خۇ ل ئامېدىن ھەبوون^(۱۲۷). ئىشنى بالكىش ئى ئەۋە، كا چەۋا باج دھانە ۋەزىرەتن، مىرى بخۇ سەرھادان ئاغابىن ھەشېرەتان دكر ۋە ل دوۋف سىستەمى ئىسلامى باج ۋەزىرەتن.

ھەرۋەكى بەرى دوسەد سالان چەلەبى بەھسى كرى، رىج ئى بەھسى وان شەلۋالېن فرەھ ۋە رەنگاورەنگ ۋە ب خەت دكەت (شەل)، بىن كو ھەتا ئەفرۇ ئى ل دەفەرا بەھدىن خەلك دكەنە بەرخۇ^(۱۲۸). ھىشتا ئى بەھسى راف ۋە ئىچىرى دكەت، ل جىابىن دەفەرى بەزكىقى ھاتنە كوشتن، كەۋب ھارىكارىيا داۋا ۋە بازىيا دھانەگىرن، ھەتا ئەفرۇ ئى كەبفا خەلكى ئامېدىن ۋە دەۋرۋە بىرلن ۋى ب كەۋا دھىت، ۋەك بالندەكى كىقى بۇ ئىچىرى ۋە بۇ بخودانكرىن د ئاف مالىدا، رىج ھەرھوسا بەھسى ھندى دكەت، كو ھەمى خەلكى ئامېدىن ل ھافىنى دەردكەتنە مېرگىن بىند، كو مىرى ل ۋىرى كوچكەك ھەبوو، خەلكى دى ئى كەپربۇ خۇ ئافادكرن.

كرانت بهحسى لىشكەرى داگىركەرىن تورك دكەت، ل بەر دەرگەھى باژىرى، بىن گەلەگ پىرسىيار ژى كرىن. ھەرھوسا بەحسى نىزىكى سەد مالىن فەلان و سەد مالىن جوھىيان دكەت^(۱۱۴۱).

ھوسا ديارە كو دەمى مسسىونەرى ئنگلىزى ئاىنسقورت ل سالا ۱۸۴۰ئى گەھشتىيە نامىدىن رەوشا باژىرى ھىشتا خرابتر بوو. ئەو دېئە ژ ھەزار خانى يان ب تىن دوسەد مالان مروف تىدا دژيان. نىزىكى چارىكەك ژ باژارى دھاتە بكارىنان. بىن دى د خرابكرى و پىس بوون. نىزىكى حەفتى مالىن جەھىيا ل باژىرى بوون و ئەو زىندەھىيا خەلكى باژىرى بوون. وان

(۱۰-۱۱)

منارا باژىرى نامىدىن.

ژندەر، ۱۹۹۷ Lovat

كورسىيا دەستەلاتى دكر. ئىك ژ وان سەعید بو كو ۋەك خشىم و بىھىز و دھاتە ناسكرن. خو ل نامىدىن ناسى كر بوو و بىن دى ژى ئىسماعىل بوو ل ئاكرى^(۱۱۳۵). ل بەھارا سالا ۱۸۳۳ئى ئاكرى ب دەستى مىرى كورە ھاتە ستاندىن. نامىدىن ژى ھەر ل دەستىكا وئ ھافىنى پىشتى دوورپىچكرنەكا درىژ و توپبارانكرنەكا دژوار ھاتە ستاندىن. ب ھەزاران قورىانىن سىقىل شەرکەرىن بەرەقانى ژ نامىدىن دكر ھاتە كوشتن^(۱۱۳۶). ل نامىدىن موسا^(۱۱۳۷) و ل ئاكرى سەلىم ۋەكى رىشەبەرىن باژىرى ھاتە دانان. ئەو ژورىيا مىرى كورە د ۋەختى خوذا كرى و ھەتا كرىنا وى ژ لاپى ئوسمانىيا قە ل سالا ۱۸۳۶ئى^(۱۱۳۸) پىشتى ھنگى ب چەند نىشاقە و ھەتا نوکە ژى دايك و باب زارۇكىن خو ب قەگەرىانا وى دترسىن. ستاندىن و وىرانكرنا باژىرى و كوشتن و كومكوژىيا خەلكى باژىرى كارەساتەكا ھوسا يا مەزىن بوو. كو باژىر ئىدى ج جارا نەشیا خو ژى رزگار كەت و بزقرىتە سەر ھىزا خو يا بەرى. د سەر ھندىرا ژى شەرى ناخووسى. بىن بنەمالا مىران ل سەر دەسەلاتى و سىياسەتا نوى يا مەرکەزىكرنى يا سولتان مەحمودى دوى (۱۸۰۸-۱۸۳۹ئى) بوونە ئەگەرىن داوبىيا مىرگەھى.

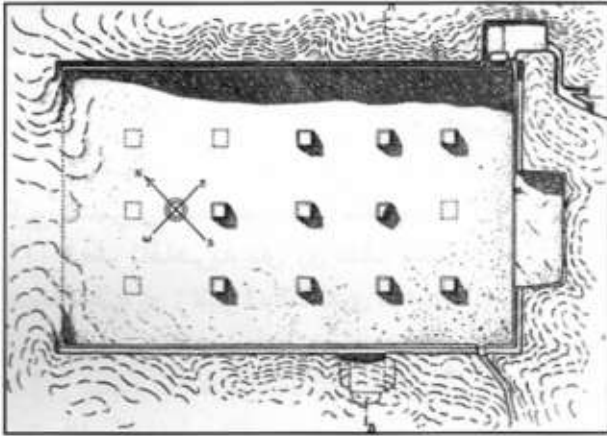
ھەرچەندە ل داوبىيا سالا ۱۸۳۸ئى ئىسماعىلى باژىرى نامىدىن و ئاكرى ژى ستاندهقە^(۱۱۳۹). بەلى پىشتى دەمەكى كىم ژ دەست چوون.

دەمى ل سالا ۱۸۳۹ئى دختور و مسسىونەرى ئەمىرىكى ئىساھل كرانى Asahel Grant سەرەدانا دەقەررى كرى، دىقىسىنە، كو كوردهكى دى ھەر ژ وى نەژادى ل ئاكرى روپىشت بوو، ۋەك رىشەبەرى باژىرى نامىدىن و دگەل ھىزەكا ژ ۳۳۰ چەتىن ئەلبانى^(۱۱۴۰). چەوا قى كەسى گازندە ژ نەمانا نەژادى خو و دەستدان ژ دەسەلاتا پتر ژ ۱۲۰۰ گوندان دكرن^(۱۱۴۱). ل سەر نامىدىن ئەو دىقىسىنە:

(من باژىر دىت ۋەكى بىن ب سەر ئىكدا ھاتى ژ بەر شەرىن ب سەردا كرنا كوردىن رەواندوزى، ژ ھەزار خانىيا ب تىن دو سەد و پىنجى خانىيا مروف تىدا دژيان. ئەو سى چار پارچىن دى، ۋەكى ھەمى بازار و دوكانا د خرابكرى بوون و جەھى پىساتىن و دلرابىنى بوون).

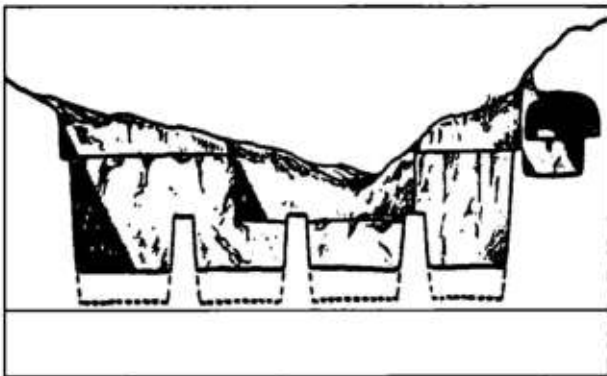
ئاينسڧورت باوهردكەت، كو ئەو ئاقاھىيەكى ئاگر پەرستىن ساسانىيە^(۱۱۴). بادگەرى كارتەك بوو دانايە و ئەو ئاقاھىن ل كەڧرى ھاتىبە دانان ب جوببە (جبة) دزانىت. ئەڧە ژى راستە، چونكو وى گەلەكىن وەكو فان ل ئاقاھىيىن بچويكتەر ل باژىرى دىتىنە^(۱۱۵). باخمان Bachmann، يى كو سالا ۱۹۱۱ئى سەرەدانا باژىرى كرى، گۆتنيىن ساندرىجسكى بىنى ئاقى وى بەھنىت پشتراستدكەت، ژ لايى وى ڧە وىنە و

۱۲

(وینى ۱۲. پارچا A-B يا گۇلا ئاقى ل ۱۹۱۱ ھاتىبە چىكرن، ژندەر Bachmann ۱۹۱۲)

۱۳

(وینى ۱۳. كارتا گۇلا ئاقى ل ۱۹۱۱ ھاتىبە چىكرن، ژندەر Bachmann ۱۹۱۲)

(وینەين ۱۱)

پاشمايىن سۇلىنا (گۇلا) ئاقى -كوپرە سەرەجە
- (كورا سىچى)

ژندەر، برگىت ۱۹۹۳

سى كنىشتە ھەبوون. ھىشتا ھەر دىئە، كو قەسرا مېرى يا بەرى، يا بىنى وى ب بەرا و سەرى وى ب ئاخى ھاتىبە ئاقاكرن، يا ڧالا بوو و كەس تىدا نەدژىبا، و بەھسى ئەو منارا، ھەتا ئەڧرۇ ژى ديار (بىرى وىنە ۱۰ و ۱۱) و مزگەڧتەكى دكەت.

ئىست مالين مووسلمانان ھەبوون و پازدەھىن كلدانىريا و پىنچ مالين كلدانين رۇم و پىنچ بين ئەرمەنى و دوسەد زەلاما ژى رىڧەبەرى ستاند بوو^(۱۱۴). ئاينسوورت ئىكەمىن رىڧنگە، يى بەھسى ئاقاھىيەكى كرى، ئەوا كافل و تژى ژ گلىشى كو ھەتا ئەڧرۇ ژى دەنتە دىتن ل باژىرى (بىرە وىنى ۱۱). ئەڧ كافلە بىناقى كوپرە سەرەجە يە (كورا سىچى) ل دووڧ گۆتتا خەلكى نامىدىن). سەرەجە ديارە ژ پەڧا عەرەبى (سەرىج-صەرىج) ھاتىبە، ب مانا گولا ئاقى يان ژى تانك. گەر ئەڧ ئاقە ل سەر وى دەمى ھەبىت و رىڧنگا نەگۆتبت يان ژى ل ڧى داوین ھاتىبىت، نەيا ئاشكەرايە، ھەرەكى ژىنى ڧى ئاقاھى. ل دور ئاقاھىن كەڧرى و ل دووڧ ھندەك ئاقاھىيىن دى ژى گەلەك چىڧانوك و چىروك دەنتە گوتن. خەلكى باژىرى ھەر دىئەن، ئەڧ ئاقاھىيە دىرەكا ڧەللایە يان ژى يا بەرى ئىسلامى يە. سەردابەكا ژ كەڧرى، يا كو ديارە پشتى ئاقاھىن سەرەكى ھاتىبە ئاقاكرن، ھىشتا نەزانىنى ل بارەى ئاقاھى ديار دكەت.

نەخشەكەن دىروست ل بەر دەست ھەنە (ۋىنەين ۱۳-۱۴) ^(۱۴۴۱) بوھمەر Boehmer. بىن ل ۱۹۷۲ شۋېنۋارىن ئاقاھى خواندېن، تيورييا جۈببەي گومانېر دكەت. ل سەر ژورېن گۇران (قەبران) دېئزە ئەو ل سەدسالىيا ۵۵ يان ژى ئى ھاتېنە دانان، ئانكو بەرى داگېرکىرنا غەرەبان ل نېفەكا سەدى ۷۱ ^(۱۴۷۱).

ئاقاكرنا جۈبېن دزقرېتە بەرى قى ۋەختى ژى، يا ئاشكەرايە، كو ئەفە ئاقاھېن دېرەكەن بۈيە، ۋەكى ژ فورمى ۋى ديارە ^(۱۴۸۰). ئاينسفۇرت، بادگەر، روس، ساندرىجسكى ۋ سېكىس Sykes پەسنا ۋى كەلايىن ژى دكەن يا ل ئالىيىن باكورۇ قى ئاقاھى. ديارە كو مېرئ كۇر ئەف كەلا ب دېوار ل سالا ۱۸۳۰ ئى ئاقا كرىە ۋ ژلايىن ئوسمانىيا ژى قە ھاتىبە بكارئېنان. ئەف كەلە يا جار گوشەبىيە ۋ ل سەر ھەر گوشەكى قوبەك گرۇفر ھاتىبە ئاقاكرن. ئەفە ژى ۋەكى كورن گورستانى ل سەر نەخشىن باخمانى د ديارن. (ۋىنى ۱۲). ئەف ئاقاھىيە يان ژى ئەف ئاقاھىن نوى كرى ھەتا ئەفرۇ ژى ژلايىن لەشكەرى قە دەيتە بكارئېنان. ئاينسفۇرت ھەرھوسا بەحسى سىلاقىن دكەت، ئەو جھى ئەفرۇ ب ئاف ۋ دەنگ ل دەقەرئ ب سەيران ۋ كەريانا دگەل شەلالېن خۇ، بېن ئەفرۇ ژ بەر چېكرنا جادئ بۇ ئامېدىن بۈيە دو پارچە، يا سەرى ۋ يا بنى، ھەر ھوسا بەحسى كەلېن مزرىكا دكەت، بىن پاشى رۆلەكەن مەزىن دېەرخودانان دا ل دزى ئنگلىزا دېنىت، ھەرھوسا بەحسى سەيرانگەھا بئەمالا مېرى ل ئاف مېرگان دكەت، يا پىشتى ۵ سالان بوويە كاقل، ھەرۋەكى روسى دېتى ^(۱۴۹).

كارەساتەكا مەزىن ديار بوون. گېنۇرك پېرسى بادگەر George Percy Badger. ئەو مسيونارى ئېرتسېبېشۇفنى Erzbischof كانتەريورى، ل سالا ۱۸۴۲ ئى گەھشتە مووسلى ۋ ئېنسىيە، ديارە فەلە ۋ مسيونار ژلايى كوردا قە ۋەكو چەپەرئ بەرى ئوسمانىيا دەيتەزانېن ۋ گەرەگە ئەفە بھېتەچارەسەرگىن، مېرئ بەدرخان ژ بۆتانى، نورەدېن ژ ھەكارى ۋ ئېسماعىل ژ ئامېدىن، ل دووڧ دېتتا ۋى، ھېژىن سەرەكى بوون ^(۱۵۳). پلانا ب ھىز ۋ لېدان ل دزى فەلان رابن، ل دووڧ دېتتا ۋى، يا ھەيى بوو، ب نئى ئەف ھېرشە ل بوھارا سالا ۱۸۴۲ ئى نەھاتەدەستېنكرن، ژ بەر كو مېرئ بئەكەتى ئېسماعىل ھەموو شېبانېن خۆتەرخان كرىبوون، دەقەرئ ۋى بېن ژ دەستچوويى، بىزقرېنېتەقە ^(۱۵۴). دەيت كۇنن، كو ئېسماعىل ل قى دەمى ژ زىندانى رەقى ۋ ب ھارىكارىيا بەدرخانىيا دېرا رەبان ھورموزد تالان كرو رېبەرئ ۋى دگەل ۱۲ قەشان زنجېرگىن ۋ ۋەك گەرەو بىن ^(۱۵۵). ھەر ل ھاقىنا قى سالى ۋى چارەكا دى ئامېدىن سناند، دوژمىن ۋى بىن نوکەبوو محەمەد پاشا، والېن ئوسمانىيا ل مووسلى، ئەوئى ل سالا ۱۸۳۶ ئى دوژمىن ئىكەن بىن مېرگەھى، مېر محەمەدى كورە، بىن دەسەلاتكرى، دەمى ئوسمانى چارەكا دى نېزىكى دەقەرئ بووېن، ئېسماعىلى ھېقى ژ مېرئ كورەن ۋ ژ فەلېن ئوستەريانى كر، ھارىكارى ۋ پىشتەقانىيا ۋى بکەن، مەزىن فەلان ھېقىيا ۋى رەدكر، ب نئى ھندەك غەشېرەتان پىشتەقانىيا مېرى كىن ^(۱۵۶). گوئىست Guest ئېنسىيە، فەلەبان بدزىقەپەيمان دگەل محەمەد پاشاى گىردا، ل ھەبقا ۹ ئى يا سالا ۱۸۴۲ ئى ئامېدىن ب داۋى كەتەبىن دەستېن ئوسمانىيا، مېر ئېسماعىل پىشتى گەلەك بىنكولا زفرىنا ئامېدىن كرى، ل مووسلى ھاتەگىرن، ژنا ۋى ئەسما ۋ دگەل مالا ۋى چوونەسەر بەختى قونسل ئنگلىزى ل مووسلى ^(۱۵۷). پاشى مالا ۋى چوو بەغدا، ئەو جھى ئېسماعىل ل سالا ۱۸۷۱ ئى لى مرى ۋ ل مژگەفتا شېخ غەبدولقادر گەيلانى ھاتىبەقەشارتن ^(۱۵۸).

ھۆكىمى ئوسمانىيا ۋ شەرى ل دزى

فەلېن دەقەرئ

ئاينسفۇرت Ainsworth ل سەرەدانا خۇ ل سالا ۱۸۴۰ ئى ۋ ھەرھوسا جوست Just ژى دەمى چارەكا دى مسيونا دومېنىكانى دەستېنكرى ^(۱۵۹). گەلەك خەمىن ھندى خوارن، كو ھېرشەك ل دزى فەلېن تيارى ^(۱۶۱) د نېفەكا ئامېدىن ۋ جۈلەمېرگىدا، كو ئەفرۇ ھەكارىيە، بھېتەدەستېنكرن ^(۱۶۱). نېشانېن

دەريارەي باژىرى ژى پىشتى دەستگىرىيا ئوسمانىيا پىرى ئاستەنگ و نەخۇشى ھەبوون، ب تىنى چەند جارەكا بۇ دەمىن كىنم ھوسا نەبوو، ئەو ژى دەمىن مىر ئىسماعىلى ھىندەك جارا باژىر دستاندەقە. د قى دەمىدا كەمىنەبىن ئۇلى گەلەك نەخۇشى دىتىن. ب تاپبەت - ھوسا دەپتە ل قەلەمدان - والى محەمەد پاشا گەلەك ب سەختى زوردارى ل خەلكى دكر. ھوسا وى مرۇف بساخى كرىنە د دیواراندا و فەشارتىنە، ھىندەك جاران وى سەرىن مرۇفین ژ سەرىنكرى ب سندوقا دەنارتنە مووسلى^(۱۱۳). بادگەر Badger بەحس دكەت، كا چەوا وى ل شوباتا ۱۸۴۳ئ ب سەر ھىندەك جوھىيان ھەلبوو، بىن كو ژمارا وان ۱۵ كەس بوون و ژ نەچارىيا خۇ ھاتبوونە مووسلى، دا گلەبىيى ژ والىيىن نامىدىن بكن. ئەو وى ل دەمى ۳۰ مالىن فەلان، ژ وان ۲ مالىن نارامىيا و

پىشتى دەمەكى كىنم ژ پىشوازىيا بەدرخانى، نورەللاى، مىرى كەتى ئىسماعىلى و مىر مەحمودى وانى بۇ دختورئ مسىونارى ئەمىرىكى، ئاساھىل گرانت Asahel Grant، ل ۱۸۴۳ئ، د ئىك ژ گەلەك سەرەدانىن وى دا بۇ دەقەرئ، ھاتىپەكرن^(۱۱۴) و ل ھاقىنا ۱۸۴۳ئ كۆمكوزبەك ب سەر عەشپىرەتىن فەلىن نوستەرىانى ل چىايىن تبارئ رویدا. كو پىنچ ژ سەدى ژ خەلكى دەقەرئ - لايارد بەحسى ۱۰ ھەزار كوشتىيا دكەت - بوونەقورىان^(۱۱۵). بەلگەھەنە بۇ بەشداربوونا كوردىن نامىدىن لىقى كۆمكوزىن^(۱۱۶). ب كىماسى سى مالىن مووسلمانان ل نامىدىن ئەقرۇ بەحسى ھىندى دكەن، كو باپىرىن وانە د بنىاتا فەلەبووینە، ئەو ژ قى كۆمكوزىن قورتال بووینە و بووینە مووسلمان و ل مالىن مووسلمانان ھاتىنە وەرگرتن و خودانكرن^(۱۱۷).

(وئىنى ژمارە ۱)

قەسرا حاكىمى دگەل سەرى سىمەرخى.

ژنەر Binder ۱۸۸۷

(۱۵ ۋىنى ۋماره)

منارا نامىدىن و ناخى كافلكرى.

ۋىندەر Binder (۱۸۸۷)

(ۋىنەكىن بىن دلۇۋانى بىن ۋىرانكرىن و دىمەنەكىن ۋ گۇرىن كەتى بىن ھۇمار ۋەكو زەۋىيەكا تەرما)

(ۋىنى ۋماره ۱۱)

سىمەرەخى سەر دەرگەھى ل سالا ۲۰۰۲ ئ

ۋىندەر BGFK)

ھوكمەتى، زۇرى ل فەلان دكر و پاشايىن ئوسمانى
زى خۇ ب سەرۋەنەدېر و ب تىن چاقىن وان ل ھىندى
بوون، كا دى چەوا بەرىكىن خۇ تۇرى كەن^(۱۱۷). دەمى
لايارد Layard ل ۱۸۴۱ ئ سەرەدانا باۋىرى كرى، ئەف
ۋىنى ب خەم دىت:

(مەخۇ ل نىقەكا كۇمىن كافلىن ھەوشا، بازارا،
سەرۋىيا و خانىيان دىت. ھەر تىشت بىن كەتى بوو
و قەكرى، ھوسا كو مروف دىشېيا ھەموو قولچاكا
بىنىت، دىوارىن كەتى ترس بۇ رىقنكا چى دكر، كو
ئەگەر ئىكى مروف ل قىرە دىتبانە، بەلى پا ھەموو يا
قالا بوو ۋەكو بەرىيەكىن. مەگەلەك ب زەھمەتى د
ناف قان كافلان دا رىيا خۇ بۇ ۋى كافلى دىت، بىن كو
دېۋىنى سەراى (قەسر) يان كۆچك^(۱۱۸).

سوپاسىيا مە بۇ روسىيە، بىن ھىندەك باشتر
پەسنا كۆچكىن كرى ل سالا ۱۸۴۷ ئ. پىشتى داۋىن مىر
زى دەرخىستى و ئەف ئافاھىيە ۋ لايىن توركانقە ۋەكو
جەن رىقەبەرىن ھاتىيەبكارئىنان، ھەر چەندەك
ھەموو ھاتىبوو خراب كرىن. بەلى د ناف قان كافلاندا
زى جوانىيا ۋى يا كەفن دىار دكر. روس دېۋىنە، كو دىوارى
دەرۋە، بىن پارچەك ۋ دىوارى باۋىرى بوو، بىن ل ۋى دەمى

نېزىك ۵۰ مالىن جوھىيان ل باۋىرى دىتبوون. ل سەر
ۋمارا مالىن مووسلمانان ۋى چ گۇتن نەكرىنە، بەلى
گەرەكە ۋمارا وان زى گەلەك كىمتر لى ھاتىت.
د ۋى دەمى دا رىقەبەرىيا ئوسمانى ھاتوچوون ب
گىشتى قەدەغەكرىوون^(۱۱۹). نقىسىنن رۇس Ross
ل سەر بەرتىل و گەندەلىيا رىقەبەرىن ئوسمانى
راستىيا بارودۇخى پىتر ئاشكەرا دكەن: ل ۱۸۴۷ ئ دېۋىنە،
رىقەبەرى ئوسمانى ل نامىدىن بىن دەماغ و بىن نەزانە،
ۋى ب ھەموو رەنگان ئابوورىيا خەلكى دگفاشت
و ب فىل پارە ۋ وان چىدكرن^(۱۲۰). ساندرىجسكى
Sandreczki زى ھوسا بارودۇخى پەسندكەت،
گەلەك جاران بەھسى ھىندى بىن كرى، كا چەوا
ۋانەب زورى و بىن مانا پارە (باجە) ۋ ۋانەدستاند و
سەختىيا زۇر ب تايبەتى ل سەر مالىن فەلان و
جويان. ھەرۋەسا بەھسى مرنا ۋىرسادا و خوكوۋىين
- دا رزگارىبن - ھاتىيەكرن^(۱۲۱). ساندرىجسكى دېۋىنە،
مەزىن كوردان - بىن بچوېك - ۋەك خزمەتكارىن

(۱۷ ۋىننن ژماره ۱۷)
دەرگەھنى روزئافاي (دەرگەھنى مېسلنى) ل ۲۰۰۲ ئى.

ژىندەر (BGFK)

مالا ۋى بوون، روسى دىت، كو گەلەك يا كەتى بوو. تالانكرى و بەرئ هەرفتنىقە بوو. بەلى ب جوانى بەحسنى مەزىنيا ۋى، بانىن ژ دارى نەخش كرى و جوان دكەت و ھەرۋەسا وان دەرگەھ و پەنجەرىن ل دوئ ۋىننن فارسى و بابەتىن جوان ھاتىنەرەسمكرن و ھەرۋەسا ژى وان ناقېرىن ژ دارى د ناف ژوران دا^(۱۱۹). ئەف كۆچكە ھەتا سالىن ۱۹۶۰ ئى ل جەھن خۇمابوو و پاشى ۋەك دىژن ھاتەپەقاندن^(۱۲۰).

روس ھىشتا ۋەسفا كانىكەكن دكەتو ژورا چەكان (چەكىن پەقاندن) و تۇپىن جۇراۋجۇر ھندەك چەكىن دن يىن ستاندىيا و داگىركەرا ژ كوردىن سوران و ئوسمانىيا^(۱۲۱). ۋەكو لانزا Lanza و ئاينسوورت بەحسى مزگەفتى و منارى دكەت.

ژى ھىشتا مابوو. (بىنرە ۋىنەين۱۴) ل ھىنداڧ قى دىۋارى - ب گۆتتىن ۋى - جەھن ژيانا ژىكان بوو و ھوسا ژ لايەكىقە دكەت، بەردەقنى تۇپىن ھىرشكەرا و ژ لايى دى ژىقە جوانترىن دىتن بو دىمەنىن دەۋرۋبەرىن دەقەرى و دىتتا ھەموو ھاتى و رىقنگ و دەرگەتيا ژ باژىرى. كوچك ژ گەلەك ئاقاھىيان پىكدەھت، يىن كو چارگوشەكا مەزن د نىقەكا خۇ دا دھىلا، ئەو ژى بدىۋارەكى (ناقېر) دبوو دو پارچە. ل سەرى ھەۋشىدا جەھن ژيانا مىرى و مىنھانا بوو و ھەرۋەسا پىنشۋازىن، دىۋانخانە. ل نىقا دى ژى ژانادا جەھن دىژن، ھەرەم، جەھن ژيانا ژىكان بوو. ل جەھىن ل سەر ەردى (ب راستىيا ەردى) ل ھىلا ئىكى جەھن گۆفنىن دەۋارا و يىن خزمەتكاران بوو. ل جەھىن سەرى ژورىن مىرى و

پەنجىن تەيرەكى ئىچىرى ھەنەد، ناف وان لەشى
 ۋەكو ئەزەھار، يىن چەند جار دخۇ ئالىيىي^(۱۷۷)، سەر
 ۋ لەشىن قى تەبرى يىن رەسەن ئەماينە، بەلى پىشتى
 ھنگى ب كەلەخى ئەلھويەكى ھاتىنەچىكرن^(۱۷۸).

مىژويا دروستى نە يادەرگەھ و نە يا سەرى ۋى
 دەنتەزانىن^(۱۷۹)، ژ وىنى گرتى يى بىندەرى (ۋىنەۋ ۱)
 باش ديارە، كو دەرگەھى ھىشتا ئەقرۇ مابى دەرگەھى
 چوونە ژوور يى كوچكا كەقن يا مىرى بوويە،
 بىندەر دىژە، كو ۋى ژ قى دەرگەھى باژىر ب جەھ
 ھىشتىيە^(۱۸۰)، روس ۋەسفا دەرگەھەكى ب فورمى
 كفانەكى دكەت، كو ل ھەردو لايا ژوورن زىرەقانىن
 باژىرىنە و د ۋى دەرگەھى را ئەوچوويە ژورى د ناف
 باژىردا^(۱۸۱)، ژ بەر قى چەندى ديار دىت، كە دەرگەھى
 زىبارى^(۱۸۲)، يى ژ لاين واركوورت Warkworth
 ھاتىيەنەخىشكرن و دەرگەھى ئەزەھارەكى ب
 سقانەكشە ب ئىكشەگرىداى بوون و ھوسا دىك
 دەم دەرگەھ بۇ چوونە ژوورى د ناف كوچكا مىرىدا
 بوو^(۱۸۳).

ھەروەكو مەگۈتى دەرگەھى رۇژئاقايى يان
 دەرگەھى مووسلى ژى يى مابى ل دوق نغىسىنن
 ل سەر قى دەرگەھى، ئەقە ژ لاين بەدرەدىن تولو
 ھاتىيەئافاكرن^(۱۸۴)، پىشتى ھەرفاندنا ب تامى ل
 سالين ۱۹۱۰ئىدا ب دەستى ھىزىن عىراقىقە، ل
 سالين ۱۹۷۰ياندا ۋەكو بەرى ھاتىيەئافاكرن، بەلى
 نە ب دەستىن بسپورا (ۋىنەۋ ۱۷). ل دوق گۈننن
 خەلكى دەقەرى، يىن د ئافاكرنى دا بەشدارى كرى،
 ۋانە ھەولدايە، پارچىن مابى ب ھەر رەنگەكى ب
 ئىك قەنن، دىمەنى رەسەن يى قى دەرگەھى و
 فورمى ۋى ئەماينە بەھارىكارىيا وىنن ل سالا ۱۹۵۵ئى
 ھاتىنەكرن، ھەروەكو مەئىشارەت پىداى^(۱۸۵).
 دەرگەھ كارەكتەرنن بازنى ديار دكەن، پىكھاتىيە ژ
 دو ئەزەھاران، يىن ب دەقەكى فەكرى و د ناف ئىك
 دو دا ئالىيى ھەرىئىك شەرى ئىك ئەش دكەن، ۋەكو
 لەشىن مەۋقەيە^(۱۸۶).

۱۸۹۰ئى ئامىدىن ۵۰۰۰ رىشتى ھەبوون، ژ وان
 ۱۱۰۰ كوردن مووسلمان بوون، ۶۰۰ فەلن كىدانى

ئەو ئىشارەتى ب بازارن ئاسنگەرا دكەت و ھوسا
 ئىشارەتى دكەتە مانا گرنگ يا ھەسپان ل قى باژىرى
 د قى دەمى دا و دەمىن بەرى يىن كىنەم سەختىر^(۱۷۷).
 ل ۱۸۴۹ئى مىسونارى برىتانى ھىنرى شتىرن Henry
 Stern ل ئامىدى مابە، ئارمانجا ۋى كوردن جوھى
 بكەتە فەلە، ژ بەر قى چەندى ژى نغىسىنن ۋى ل
 سەر ۋانەنە، ئەو دىقەسىنە، كو خەلكى جوھىن
 بەرى گەلەك بۇش بوو، پىشتى داگىركرنا كوردن
 رەواندوژى و پىشتى وان توركىن ئوسمانى نەو ب
 تىن نىزىك ۱۰۰ مال مابە، ئەو كنىشتا مەزن يا
 ھەرقىيە، ئەو بەحسى دو سەرھلانىن جفاكى ب
 ناف دكەت^(۱۷۷).

پىشتى سالەكى ئەف ژمارن ھەنى ل دوق
 گۈننن ساندرنجسكى ھىشتا كىمتر لىھات، ئەوى
 نىزىكى ۶۰ مالىن جوھىان و پىنج يان شەش مالىن
 فەلان دىنىت، ژ وان مالەكا ئەرمەنى، جوھىان دو
 كنىشتەھەنە، ئوستەرىانىيا چ دىر نەبوون، بەلكو
 مالا قەشنى خۇ بۇ نقىژا بكارتىنا، ساندرنجسكى
 ۋەسفا كومىن كاڭلا ل باژىرى دكەت، كو ژ بەرىن وان
 دىبارن، د دەمىدا مالىن باش ئافاكرى بوون.

دەمى ل ۱۸۸۰ئى ھىنرى بىندەر سەرھەدانا باژىرى
 كرى، يا ديار بوو، كو باژىرى ژ ۋەستىانن داگىركرىيى
 چ بىھنا خۇنەقەدا بوو، ھەروەكو بەرى بارا پتر ژ
 كافلىن وىرانكرى و لىدان تۇيان ۋەكو موخلى بوو
 (بىترە ۋىنەۋ ۱۶). ئەو و رىننگىن دكەل ۋى ل مالەكا
 برەخ دومىنىكانافە نغىستن، ل سەرى باژىرى پتر مالىن
 جوھىان بوون، پترىيا خەلكى دى ژى ھوسا دياربوو، كو
 د ناف باغچان دا بوون ژ بۇ چىنن و درىنا^(۱۷۷)، بىندەر
 Binder بەحسى بازارى دكەت، كو گەلەك يا
 بچووك بوو، ب رەخ كوچكا والىقە، يا بەرى كوچكا
 مىرى بوو، ھەروەسا بەحسى كافلىن خانان كاروانىيا
 يا بەرى دكەت^(۱۷۸).

ئەو دەرگەھى بىندەرى ب نافنى دەرگەھى مىرى
 (دەرگەھى ئىمارەت)ئى كرى^(۱۷۷)، ھىشتا ل باژىرى
 دەنتەدىن (بىترە ۋىنەۋ ۱۷)، ژ دو پارچىن بەرى يىن
 مەزن پىكھاتىيە و قەلەك ژ بەرى، ل سەر قانە دو

(وئىنن ژمارە ۱۸)
كافلن مالبانا كتانى.

ژىنەر (www.wena.xozga.com)

وى ژى وەكو ئاينسوورت ب جوانى بەھسى سىلافا
ئاقىن كرىيە. ل باژىرى ب تىنن بەھسى بازارا وئى يا
پىس كرىيە. بەلى ئەوى ئەو وئىنن جوان. يىن ل سەرى
دىاركىرى، يىن دەرگەھى رۇژئاقايى بەرى خراب ببىت،
گرتىيە و ھوسا ديارە ئەفەتاكە وئىنەيە(وئىنە). ل
۱۹۰۲ مارک سىكەسنى Mark Sykes برىتانى
سەرەدانا باژىرى كرىيە و ب تىنن چەند رىزەك
نقىسىنە، كو چ تىشتىن نوى تىدا نىنە^(۱۸۸).

ب رەخ قان گەلەك ئاقاھىيىن جوان قە، يىنن ژەھژى
دىتنن نە، گەرەكە ئەم ئىشارەتنى بەدەنە كافلنن
خانىيىن بنەمالا كتانى، كو دئىتە ناسىن ئىك ژ ب

بوون و ۱۹۰۰ جھو بوون. زىندەيى وانە ۴۰۰ توركىن
ئوسمانى ل رىقەبەرىيىن يان ژى لەشكەر و چەندرمە
ھەبوون. باژىر جھى رىقەبەرىيا ئوسمانى و قەشنىن
كلدانى بوون، ھوسا دادگەھەك ئۆلى و دادگەھەك
دنيابى ھەبوون و مەسپونا دومىنىكانى ژى. ل باژارى
نيزىك ۸۰ دوكانىن بچويك ھەبوون. خەلكى ئامىدىن
و وئى دەقەرى وەك خزمەتكارىن بىندەستىن نمونەيى
بۇ ئوسمانىيا پەسندىكرن^(۱۸۷)، ئەقە ژى پىشتى وان
روودانىن ب سەرى وان ھاتىن نەتىشتەكى سەپرە يان
ژى بگەنىيە.

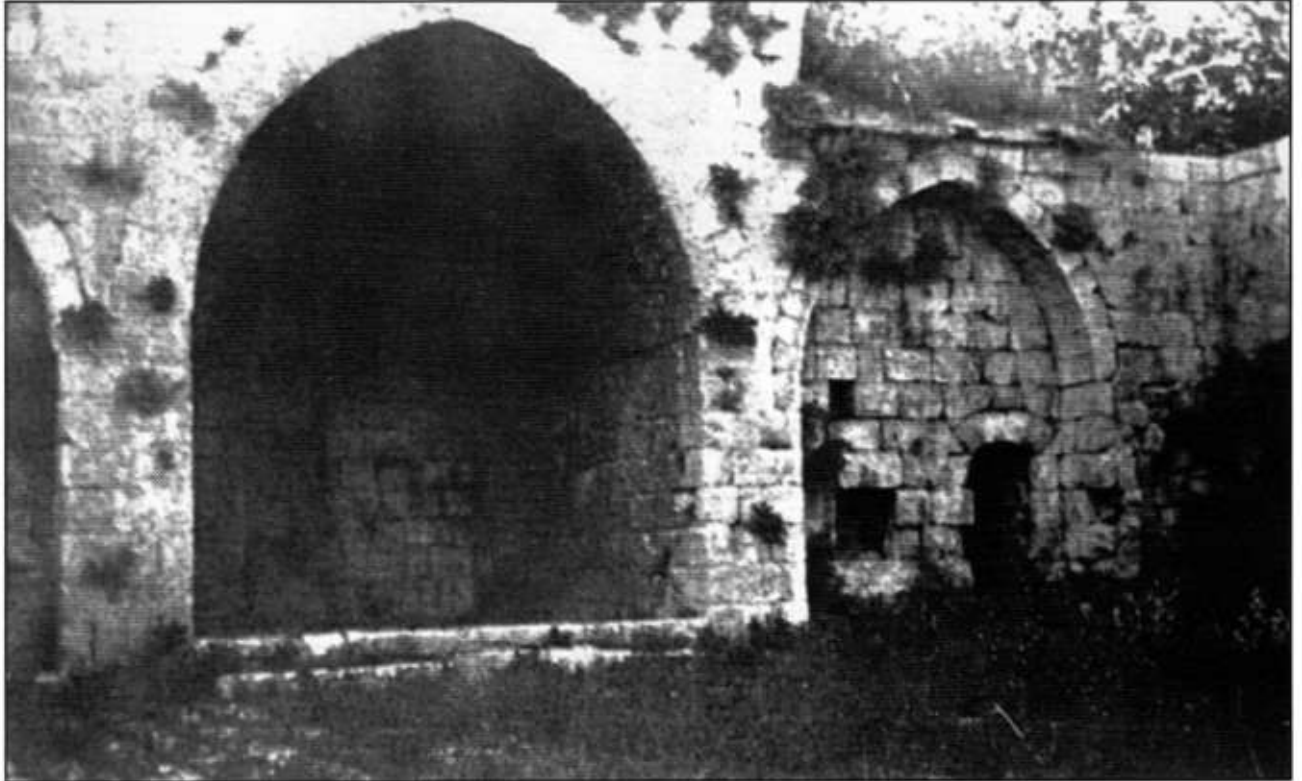
ل ۱۸۹۷ ئى لورد واركوورت د ئاق ئامىدىن را بورى و

جىھانىن يىن ئىككىن^(۱۸۹۱). زوى ل سالا ۱۹۱۴ئى و ژ بەر زىدەكرنا باجان ھەموو خەلكى دەقەرئى رابوو سەرخۇ ل بن سەرۋەرىيىيا شىخ عەبدولسەلامى. ئەقى ئى پەيوەندى دگەل كەسايەتېن مىران يىن كوردستانى ل ستەنبۇلىن ھەبووینە، ژ وان شەرىف پاشا و ئەمىن عەلى بەدرخان، كورئى داوى يىن مىرئى بۇتان. ئارمانج ژ قى سەرھەلدانى ئەو بوو قى سەرھەلدانى بەرقەرھە بگەن. ھەتا د ئاق ئىرانى دا و دانانا شەرىعەتا ئىسلامى ۋەك ياسا و دانپىدان ب زىمانى كوردى. سەرھەلدان ھەر ل ھەيشا شەش ل سالا ۱۹۱۴ئى ھاتەشكاندن، شىخ رەقى چوو ئورمىيىن و ل ھەيشا ۱۲ئى ھەر ل وئى سالى ل مووسلى ھاتەسەندارەدان^(۱۸۹۱). ل ۱۹۱۱ئى ل گوندئى بىبادئى. نىزىك نامىدىن و ب روخسەتا حوكمەتا ئوسمانى مسىونا ئاسورى

ناف و دەنگىرىن مالىن قى باژىرى (۱۸ئى). د بن باژىرى دا ژ لايىن رۇزھەلاتى كافلىن قوتابخانا قوباد ھەنە، يىن رەنگەل نىقەكا سەدا ۱۶ئى لسەردەمى حوكمى مىر حوسىنى ھاتىيەئافاكرن (بىنرە وىنىن ۲۰ و ۲۱). ل ۱۹۰۲ئى ژ لايىن سىكەس قەبەحسى كافلىن وئى كرىنەو ب تىتەك نەين سەرنجراكىش ل قەلەمدايە، ژىلى جەن وئى بىن گەلەك خۇش^(۱۸۹۱). ل سالا ۱۹۰۵ئى سەدىق دەمەلوجى ھاتىيەمىرگەھا كەقن ۋەكو رىقەبەرەكى مەزن و نىقىسەقانى پەرتووكەكى ل سەر نامىدىن و گەلەك ب تەحلى بەحسى كافلان و نەخۇشىيا و بازىرگانىيا خولام و خودامان ژ لايىن داگىرگەرىن تورك دگەل گەنجان و كچكان^(۱۸۹۰). ھەرۋەسا بەحسى سەرھەلدانەكى ل دەقەرا بادىنان دگەت ب دەمەكى كىم بەرى شەرى

(۱۹ئى ژمارە)

كافلى مەدرەسا قوبادى ل گولانا ۱۹۴۴ئى.

ژىدەر (Envia Warda via RAF Habbaniya Association)

مانداتی (ئینتیداب) بریتانی ل عیراقی

ل سالا ۱۹۱۸ی ئەف دهفهره ژ لایین هیژین بریتانیقه هاته داگیرکر، ل ۱۹۱۹ی بریتانیا ماندات وەرگرت، ئەف مانداته ههتا سه‌ریخوبونا عیراقی ل ۱۹۳۲ی به‌رده‌وام بوو. باجه‌دهاته وەرگرتن و ئاغابین عه‌شیره‌تان وه‌کو هیژین چه‌کدار کاردرکر و پاره وەرگرتن^(۱۹۱). ل هافینا ۱۹۱۹ی ل ئامیدی به‌رخودانه‌ک ده‌ستپنکر، سنی که‌س ژ سوپایین بریتانی ل سهر بانی مالین وان د خه‌و دا هاته‌ کوشتن^(۱۹۷). ل دووف بوچوونین بریتانی، مایتیکرنا وان د شهرین د ناقه‌را دو عه‌شیره‌تین بان بنه‌مالین دوژمن

(ناشوری) یا قه‌شن کانتهریوری Erzbischof هاته دامه‌زراندن و ب کیمی هه‌تا سالا ۱۹۲۰ی ل ویرئ مابوو^(۱۹۳). مسیوناری ئینگلیزی ویلیام ئاینکه‌ر ویکرام William Ainger Wigram. یی کو سنی سالا ل ویرئ ژبای، ل قان سنی سالا به‌ری شهرئ جیهانی یی ئیکن، چه‌ند نفیسینه‌کین خوش و پر زانین ب جه‌ هینشتینه ل سهر ژبان و په‌یوه‌ندیین د ناف باژیری دا و ده‌وربه‌رین وی^(۱۹۴). ل سهر روودانین شهرئ ل سهر باژیری چ زانین نین. ل دوغ گوتنن خه‌لکی ده‌قه‌ری یین دبیزن، ژ به‌ر سوتنا زه‌قییان و ده‌وارین کوشتی دگه‌ل شهرئ و ژ به‌ر زفستانه‌کا گه‌له‌ک سار برس و نه‌خوشی ل ده‌قه‌ری په‌یدا بوون، ب تابه‌ت ل ده‌قه‌را دراوسنی ل هه‌کاری^(۱۹۵).

(وینی ژماره ۲۰)
کافلی مه‌دره‌سا قوبادی.

ژنده‌ر (Birgit Ammann)

سىياسەتا ئاقىدەولەتى يا سەرەكى ب تايىمەتا ل كوردستانا عىراقى، ژ دەستىنكا سالىن ۱۹۹۰ ۱۹۹۰ ۱۹۹۰ دانوستاندەنەكا كولتورى و رەوشەنبىرى ل سەر فى بابەتى جىبىوويە. ئەفە ژى د وئ چەندى دا ديار دبىت، كو ئىرىك براوهرس Erik Brauers پەرتووكەك پر گرنگ و ب ئاقەرۇك ل سەر جھوبىن كوردستانى ل كوردستانا عىراقى وەرگىزا زمانى عەرەبى و ل ۲۰۰۲ ئى بەلاڧكر. ھەرەسا زفرىن و بەردەوام بوونا تىكەلىين د ئاقبەرا مالىن كوردىن مووسلمان و فەلان دا، كو پىرىيا وانەژ كوردىن جوى نەبوويە فەلە، ھەرەساكوردىن ئىسرائىلى و پاشىھائىين وانە، رۇل كى مەرن د فى چەندىدا دبىن.

پشتى نەمانا دەستەلاتا مەلكى ل عىراقى جارەكا دى ھىقىيا ۋەككەھفىي ل عىراقى د ئاف كوردان دا بەلاڧبوو، بەلى ۋەكو ھەرچار ب جەھ نەھات، ھەر ل سالا ۱۹۱۱ ئى نقىسەقانى ئەلمانىيا رۇژئاقابى لۆتەر شتاین Lothar Stein، بەحسى دژاىەتيا پولىسىن عەرەب ل ئامىدىن دژى رىڭنگ و سەرەدانىن بىانى كرىيە و نەب دەمەكى دژى پىشتى ھندى، تۇپبارانكرنا باژىرى ژ لاپى ھىزىن عىراقى بىن ئاسمانى، كو ب ھزاران كەس بوونەقوربان^(۱۰۴)، ھەرەسا جۇيس بلاو Joyce Blau ژى، بىن ل سالا ۱۹۱۷ ئى ژ بەر ئەگەرەين لىكولىنىن مایە ل باژىرى، بەحسى ئاقاھىيىن بوردومان كرىيە^(۱۰۵)، شورىشگىزىن عىراقى بىن نوى شەر ل دژى كوردان دكر، ئەحمەد بامەرنى سىياسەتشانەكى كورد و خەلكى دەڧەرى، ۋەسڧ دكەت، چەوال سالا ۱۹۱۵ ئى باژىر ب تامامى د دەست لەشكەرىن عىراقى دا بوو، ب شەف مروفى گوف ل دەنگى تەقىنا و فېشەكا دبوو و ئەگەرىن دەنگ بىان ژى، مالىن دەڧەرى دترسان، شەرەكەرىن بەرخۇدانى ل فى سالى جادا دچىتە مووسلىن ستاندىبوو و ھوسا باژىر ھاتىبوو بىن رى و سىن ھەيڧا چ خوارن نەھاتە باژىرى، قوبىت بو لەشكەرى برىيا ھەلىكوبىتەرا دەھات، بىن بەردوھام د ئاقبەرا ئامىدىن و مووسلىن دەھانن و دچوون^(۱۰۶).

ل داوپىا سالىن ۱۹۱۰ ئى ژى ھەر شەر جار جار د ئاف باژىرى دا ھەبوو و بارودۇخ بىن ئالۇز بوو ۋەكو

ل دەڧەرى ئەگەرى فى بەرخۇدانى بوو^(۱۰۷)، ل دووڧ دىتىن كوردا، ئەگەرى فى بەرخۇدانى، نەرازى بوونە بو مايتىكرنا برىتانىيا د كارىن وانەبىن ئاقخوبى دا، زانىنا راستىن ل سەر فى چەندى نەدىارە، ب ھەموو رەنگا ئەف كەسىن ئەف كارەكرى ۋەك قەھرەمان دەينە دىتن ل دەڧەرى، ئەكسىبونا تولەڧەكرىن ھەتا ھەيڧا ۹ ئى سالا ۱۹۱۹ ئى فەكىشما، د قان شەراندە ب سەدەھان لەشكەرى برىتانى و چەكدارىن ھندى و شەرەكەرىن كورد ژ ھەموو عەشیرەتىن كوردا ل ئامىدىن و دەوروبەران بەشداربوون، ئەف شەرە بەھرا پىتر ل گەلىين موزوكا، دسەر سىلاڧىن سىلاڧىندا روودان و بدىنا چاڧا ژ ئامىدىن دوبر، ژ لاپى برىتانىا گەلەك پىتر ژ سەد كوشنىيا و ژمارەكا ھىششا پىتر ژ برىندارا كەتن^(۱۰۸)، چ ژمارە ل سەر خوسارەتییىن كوردان نىن، چەندىن مال رەڧىنە توركىيى، ب تى بەشەك ژ وانەشيان بزقرنەڧە پىشتى لىبورىنەكى.

ل فى دەمى توركان عەبدوللا پاشا، كورەك ژ رەواندوژى، دانابوو ۋەك رىڭمەبەر ل ئامىدىن، ئەوى ب توركى دگەل خەلكى دناخت، چونكو نىگەھشتىن ژ بەر دىالىكتا يا ب زەحمەتبوو^(۱۰۹)، كرىندان ب درىستى يا ھەرئما كەڧن يا توركىيى، مووسل، ب سەر خاكى عىراقىڭە ل ۱۹۲۱ ئى بویدا، برىتانىا پىكولكرن، فى دەڧەرى ب عىراقىڧەگرىدەت، دەمى تركىا پىرڧاگەندا دژوار دكر ل دژى فەلەن دەڧەرى ژ بەر كو ھارىكارىن برىتانىا بوون، ب دىنا بەرىسىن برىتانى، ۋەرگىرنا ئامىدىن ژ بو برىتانىيا بزەحمەتتر بوو ژ دەڧەرىن دى، ۋەكو زاخۇيان شىنخان^(۱۱۰).

ل ۱۹۴۸ ى چ ب كرنەدەرى يان ب ڧەگەرىان بو ۋەلاتى تىكەل دەستىنكر و رەنگەھەموو مالىن جھوبىن دەڧەرى و ئامىدىن و كوردستانا عىراقى بو ئىسرائىلى چوو بىن^(۱۱۱)، ژ بەر وئ راستىن، كو ئامىدىن سەنئەرى جڧاكەكا گرنگ يا جھوبان ل كوردستانى بوو، يا ب دكومىنت ھەشت سەد سالا و رەنگە بەرى ھندى ژى ب چەند سەد سالاھەكان بوو^(۱۱۲)، كوچەرىبوونا (چوون بو جھەكى دن) جھوبان خوسارەتییەكا مەرن بوو بو ھەردو لاپان، ژ بەر گھورىننىن سىياسەتا دەڧە و ڧەكرنا

چەند جاران كەتەناف باژىرى و چەكدارىن پەكەكى
 زى درەقىن و خو ل ناف باژىرى دقەشارت.
 وەكو مەگۇتى، ل بن رىفەبەرىيا كوردان باژىرى
 كەشە ب خوقەدەت و بنىاتىن خوقباشكرن. نامىدىن
 جەھەكى خۇش يى سەيران و سەرەدانايە. پىچ پىچە
 خەلكى وى ژ دەرەفە دگەرىتەفە. لىكولېنىن
 بەردەوام ل سەر باژىرى و دەوروبەرى وى جەن
 دلخۇشىنە و بىگومان دى پىزانىن نوو و گرنگ
 ئىخەنەبەر تىروژكا رۆزى.

داگېرىن^(۱۲۷). دەرگەتن بو ناف زەفى و بىستانا د بن
 كەلى يا ب زەحمەت بوو. هەنا بەھارا ساللا ۱۹۷۰ئ
 پىشنى دانوستاندنا و پەيمانىن هېزىن لەشكەرى ژ
 باژىرى دەرگەتن^(۱۲۸). بەلى ئەف جەرەژى پىكەھاتن يا
 كورت بوو. ل سالىن ۱۹۷۹ئيا جەرەكا دى باژىر پر
 ژ هېزىن لەشكەرى بوو، ژ سىخور، كۆمگرتن و
 بەرزەبوونا مەرفان. بەرخۇدان يا بەردەوام بوو، بەلى
 نازادىيا وان كەسان يان ئەو ب خۇ دېوونەقورىانىن
 شى چەندى. ب تايبەت ل ساللا ۱۹۷۵ئ پىشنى ئىرانى
 پىشەقانىيا خۇ بو كوردان فرونىيە عىراقى و دەست
 ژ شەرگەرىن كورد بەردى، شىكەستىن دەستپىكر
 و گرتن و راکىن ژ جەھ فەگۇھاستن و رەقىن
 دەستپىكر، ب تايبەت يا پىشەمەرگەى و مالىن وان،
 كەلەك ژ وان چوونە ئىرانى. ل دەستپىكا شەرى
 كەنداقى، گەنجىن باژىرى و پتر خويندەفان، يىن
 كو گەرەكە چوويانە عەسكەرىين، رەقىن و هاتنە
 ئەورۇيا. هەندەكا زى دگەل رۆژما عىراقى كاركر و
 بو خۇ نافەك چىكر و سەرگەتن، ل داوييا شەرى
 كەنداقى و ژ بەر شەرىن هەوا ئەنفالىن و شەرى
 كەنداقى يى دوى ل ۱۹۹۱ئ هەموو خەلكى باژىرى ب
 تامامى دگەل پتر ژ دو مليون كوردىن دى بەرف ئىرانى
 يان تركيا رەقىن. باژىر ژ لايى لەشكەرى عىراقىفە
 هاتە تالانكرن، بەلى پا هەروەسا ژ لايى خەلكى
 دەشەرى يى بى رەھ بووى و ئەخۇش كەتى. پىشى
 دانانا هىلا پاراستىن خەلكى دەشەرى زقىرنە باژىرى
 و دەوروبەرى، بەلى پا تانەو زى ب هەزاران ل دەرە ل
 ئەورۇيا دژىن.

ئىستى ناقىن مېرىن ئامىدىن^(۱۲۹)

زەينەدىن	۱۴۰۱ - ۱۴۴۰
سەيئەدىن	۱۴۴۰ - ۱۵۳۴
جەسەن	۱۴۸۰ - ۱۵۳۴
جوسەين	۱۵۳۴ - ۱۵۷۳
قوباد	۱۵۷۳ - ۱۵۸۴
بەيرەم	۱۵۸۴ - ۱۵۸۶
سەيدى	۱۵۸۶ - ۱۶۲۹
يوسف	۱۶۲۹ - ۱۶۴۰
سەئىد	۱۶۴۰ - ۱۶۵۷
موراد	۱۶۵۷ - ۱۶۶۲
قوباد	۱۶۶۲ - ۱۶۷۹
بەيرەم	۱۶۷۹ - ۱۶۸۲
سەئىد	۱۶۸۲ - ۱۷۰۰
ئوسمان	۱۷۰۰ - ۱۷۰۲
زوبەير	۱۷۰۲ - ۱۷۱۴
بەھرەم	۱۷۱۴ - ۱۷۱۸
ئىسماعىل	۱۷۱۸ - ۱۷۹۸
تەبار	۱۷۹۸ - ۱۸۰۲
موراد	۱۸۰۲ - ۱۸۰۵
قوباد	۱۸۰۵ - ۱۸۰۶
عادىل	۱۸۰۶ - ۱۸۰۸
زوبەير	۱۸۰۸ - ۱۸۲۰
ئىسماعىل	۱۸۲۰ - ۱۸۴۲

د فان چەند سالىن چوبى دا يىن ئاشتىن و
 رىفەبەرىيا سەرىخۇ، باژىرى نامىدىن كەشە ب
 خوقەدەت. شەرىن پىشنى ۱۹۹۴ئ (شەرى براكوژىن)
 د نافەرا هەردو پارتىن كوردى دا كارتىكرنەك كىم
 ل سەر باژىرى هەبوو. بەلى ژ بەر نىزىكائىيا سنوورى
 توركى و دەستپىكرتا شەرى د ناف بەرا لەشكەرىن
 تورك و چەكدارىن پەكەكېدا ژ ساللا ۱۹۹۰ئ هەر
 نەرەجەتى و مەترسى هەبوو. شەرى ژ دوبراتىيا
 چاقتىنن و گوھ لىوونىيە، لەشكەرى تورك

چاتكانى:

Wissenschaften <Wien>. Philosophisch-Historische Classe 15 (1), S. 91-154.

Behrendt, Günter 1993: Nationalismus in Kurdistan. Vorgeschichte, Entstehungsbedingungen und erste Manifestationen bis 1925. Hamburg-Deutsches Orient-Institut.

Binder, Henry 1887: Au Kurdistan, en Mésopotamie et en Perse. Paris: Quantin.

Blau, Joyce 1975: Le kurde de 'Amâdiya et de Djabal Sindjâr. Analyse linguistique, textes folkloriques, glossaires. Paris: Klincksieck.

Boehmer, Rainer Michael 1976: »Ar-cosolgräber im Nord-Irak.« Archäologischer Anzeiger 1976, S. 416-421.

Brauer, Erich 1993: The Jews of Kurdistan. Detroit, Mich.: Wayne State Univ. Pr.

Bricfani, Abdulkader 2000: Mustafa Barzani, leader of the modern Kurdish national movement. London: Kegan Paul International.

Bruinessen, Martin van 1997: »Sham-dînân.« In: Encyclopaedia of Islam. New edition [E12], Bd. 9. Leiden: Brill, S. 282-283.

Bruinessen, Martin van 2000: »Kurdistan in the 16th and 17th centuries, as reflected in Evliya Celebi's Seyahatname.« The Journal of Kurdish Studies 3, S. 1-11.

Bruinessen, Martin van & Hendrik E. Boeschoten (Hrsg.) 1988: Evliya Celebi in Diyarbekir. The relevant section of the Seyahatname. Leiden: Brill (tv y (Celebi's Book of travels, 1).

Brzezowski, C. de Korab [Karol Brzezowski] 1892: »Itineraire de Soul««» nieh à Amadiéh (1869).« Bulletin de la Societe de geographie 7. Serie, 13 S. 250-264.

Charmoy, Francois Bernard 1969 [1868]: Cheref-nâmeh ou fastes de la nation kourde,

Ainsworth, William Francis 1842: Travels and researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia, Bd. 2. London: Parker.

Ammann, Birgit 1991: »Kurdische Juden in Israel.« In: Berliner Institut für Vergleichende Sozialforschung (Hrsg.): Kurden im Exil. Ein Handbuch kurdischer Kultur, Politik und Wissenschaft. Berlin: Ed. Parabolis, S. 2.3.1-2.3.23.

Ammann, Birgit 2004/2005: »Ser Amadia: Amateuraufnahmen aus der Umgebung des Sommercamps der Royal Air Force im irakischen Kurdistan.« Kurdische Studien 4 + 5, S. 227-238.

Bachmann, Walter 1913: Kirchen und Moscheen in Armenien und Kurdistan. Leipzig: Hinrichs [Reprints: Böblingen: Codex-Verl., 1966 und Osnabrück: Zeller, 1978].

Badger, George Percy 1852: The Nestorians and their rituals. With the narrative (iftmission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-1844, and of a late visit to Swse countries in 1850. Also, researches into the present condition of the Syrian

Jacobites, papal Syrians, and Chaldeans, and an inquiry into the religious tenets of the Yezedees, Bd. 2. London: Masters [Reprints: Farnborough, Hampshire: Gregg International, 1969 und London: Darf, 1987].

Bamami, Ahmed 1999: Au printemps kurde. Moi, peshmerga, je donne mon âme. Paris: Ramsay.

Barb, Heinrich A. 1859: »Geschichte von weiteren fünf Kurden-Dynastien Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der

istan [kurd.]. Suleimania: Sardam.

Gierlichs, Joachim 1995: »Das Mosul-Tor von «Amädia im Nordirak.« Baghdader Mitteilungen 26, S. 195-206, Tafeln 17-22.

Gierlichs, Joachim 1998: »Das »Drachental« in «Amädia.« Baghdader Mitteilungen 29, S. 349-360.

Gottschalk, Hans Ludwig 1958: Al-Malik al-Kämil von Egypten und seine Zeit. Eine Studie zur Geschichte Vorderasiens und Egyptens in der ersten Hälfte des j.li., Jahrhunderts. Wiesbaden: Harrassowitz.

Grant, Asahel 1841: The Nestorians, or, The lost tribes. Containing evidence of their identity, an account of their manners, customs and ceremonies. Together with sketches of travel in ancient Assyria, Armenia, Media, and Mesopotamia, und illustrations of scripture prophecy. London: Murray [Reprints: Amsterdam: Philo Pr., 1973 und Piscataway, N.J.: Gorgias Pr., 2002; dt. Teilübers. Basel: Bahnmaier, 1843].

Guest, John S. 1993: Survival among the Kurds. A history of the Yezidis. Rev. Ausg. London: Kegan Paul International.

Hajo, Siamend & Eva Savelsberg 2003: »Ein Diavortrag Oskar Manns über seine Kurdistanreise 1906/07.« Kurdische Studien 3 (1 +2), S. 135-186.

Harrison, David Lakin 1959: Footsteps in the sand. London: Benn.

Hay, William Rupert 1921: Two years in Kurdistan. Experiences of political officer, 1918-1920. London: Sidgwick and Jackson [Reprint: Cambridge: Alborough, 1991].

Hoffmann, Georg 1966 [1880]. Auszüge aus syrischen Akten persischer Märtyrer. Nendeln, Liechtenstein: Kraus Reprint [Reprint d. Ausg. Le: Brockhaus, 1880].

par Chèref-ou-ddîne, Prince de Bidlis, dans l'État d'Arzeroume, Bd. 1. Farnborough, Hampshire: Gregg International [Reprint d. Aug-St. Petersburg 1868].

Cuinet, Vital 1892: La Turquie d'Asie. Géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie Mineure, Bd. 2: Les provinces arabes Alep, Moussoul, Bagdad, Bassorah. Paris: Leroux [Reprint: Istanbul: Isis, 2001].

Damaludschi, Sadiq 1952: Das kurdische Fürstentum Bahdinan oder A diya [arab. Mosul: al-Ittihad al-Dschedid].

Dankoff, Robert (Hrsg.): 1990: Evliya Celebi in Bitlis. The relevant section i Seyahatname. Leiden: Brill (Evliya Qelebi's Book of travels, 2).

Edmonds, Cecil John 1957: Kurds, Turks and Arabs. Politics, travel and research in north-eastern Iraq, 1919-1925. London: Oxford Univ. Pr.

Findy, Rasheed et al. 1996: A Guide of Duhok Governorate. Duhok: Islamii Law Press.

Fraser, James Baillie 1840: Travels in Koordistan, Mesopotamia, etc. Includh an account of parts of those countries hitherto unvisited by Europeans. Will Sketches of the character and manners of the Koordish and Arab tribes, Bd. : London: Bentley [Reprint: Boston, Mass.: Elibron Classics, 2005].

Galletti, Mirella 1995: »The Italian contribution to Kurdology (13th to 20th Century).« The Journal of Kurdish studies i, S. 97-112.

Galletti, Mirella 2001: »Kurdish cities through the eyes of their European visitors.« Quaderni di Oriente Moderno 20 (3), S. 109-148.

Ghafor, Abdulla 2002: Gazetteer of Kurd-

S. 438-486.

Mohseni-Sadjadi, Chirine 1999: La communauté des réfugiés kurdes France. Modes de vie et Intégration. Paris, Univ., Diss.

Moltke, Helmuth von 1997: Unter dem Halbmond. Erlebnisse in der alten Türkei 1835-1839. Stuttgart: Ed. Erdmann [bearb. Ausg. von n / Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835- 1839 (Erstausg. Berlin: Mittler, 1841)].

Nebez, Jemal-eddin 1970: Der kurdische Fürst Mir Muhammad-i Rawändizi genannt Mir-i Kora im Spiegel der morgenländischen und abendländischen Zeugnisse. Ein Beitrag zur kurdischen Geschichte. Hamburg, Univ., Diss.

Buhr, Garsten 1778: Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern, Bd. 2. Kopenhagen: Möller [zahlr. Nachdr.].

Nikitine, Basile 1934: »Shamdinän.« In: Enzyklopaedie des Islam [EI1], Bd. 4. Leiden: Brill, S. 325-329.

Özgülü, Hakan 1996: »State-tribe relations. Kurdish tribalism in the 16th-and 17th-century Ottoman empire.« *British Journal of Middle Eastern studies* 23 (i), S. 5-27.

Patton, Douglas 1991: Badr al-Din Lu'lu'. Atabeg of Mosul, 1211-1259. Seattle, Wash. und London: University of Washington Press.

Rawlinson, H. C. 1841: »Notes on a journey from Tabriz, through Persian Kurdistan to the ruins of Takhti-Soleimän [...] in October and November, 1838.« *Journal of the Royal Geographical Society of London* 10, S. 1-64.

Reclus, Elisee 1884: Nouvelle géographie universelle, Bd. 9: L'Asie antérieure. Paris:

Janabi, Tariq Jawad al-1982: Studies in mediaeval Iraqi architecture. BagH Republic of Iraq. Ministry of Culture and Information. State Organization of Antiquities and Heritage.

Joseph, John 1961: The Nestorians and their Muslim neighbors. A study of Western influence on their relations. Princeton, N.J.: Princeton Univ. Pr.

Kinneir, John Macdonald 1818: Journey through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the years 1813 and 1814. With remarks on the marches of Alexander, and retreat of the ten thousand. London: Murray [dt. Übers. Weimar: Verlag des Landes-Industrie-Comptoirs, 1821].

Köhler, Wilhelm 1928: Die Kurdenstadt Bitlis nach dem türkischen Reisewerk des Ewlijä Tschelebi (17. Jahrhundert). München, Univ., Diss.

Layard, Austen Henry 1965 [1849]: Auf der Suche nach Ninive. München: Beck [gekürzte Ausg. d. dt. Übers. von Nineveh and its remains (London: Murray, 1849)].

Longrigg, Stephen Hemsley 1925: Four centuries of modern Iraq. Oxford: Clarendon [Reprint: Farnborough, Hampshire: Gregg International, 1968 und Reading: Garnet, 2002].

Lovat, Francois-Xavier 1997: Kurdistan Irak. Paris: 3 C comunic u. a.

MacKenzie, David Neu 1960: »Bahdinan.« In: Encyclopaedia of Islam. New edition [EI2], Bd. i. Leiden: Brill, S. 920.

Mayi, Anwar al- 1999: Die Kurden in Bahdinän [arab.]. Dohuk: Khebat. McDowall, David 1996: A modern history of the Kurds. London: Tauris. Minorsky, Vladimir et al. 1986: »Kurds, Kurdistan.« In: Encyclopaedia of Islam. New edition [EI], Bd. 5. Leiden: Brill,

Stern, Henry Aaron 1854. Dawnings of light in the East. With biblical, historical and statistical notices of persons and places, visited during a mission to the Jews in Persia, Coordistan and Mesopotamia. London: Purday.

Streck, Karl Maximilian 1913. »Amadiya.« In: Enzyklopaedie des Islam [E1], Bd. 1. Leiden: Brill, S. 340-341.

Sykes, Mark 1988 [1904]. Dar-ul-Islam. A record of a journey through ten Asiatic provinces of Turkey. London: Darf Publ. [Reprint d. Ausg. London: Bickers, 1904]

Tavernier, Jean-Baptiste 1681. gestellt durch Johann Herman Widerholold [frz. Erstausg. Paris: Clouzier, 1676].

Warkworth, Lord [Henry Algernon George Percy] 1898. Notes from a diary in Asiatic Turkey London: Arnold.

Wigram, William Ainger & Edgar Thomas Ainger Wigram 1922. The cradle of mankind. He life in eastern Kurdistan. 2. Aufl. London: Black [Erstausg. 1914].

Wilson, Arnold Talbot 1931. Mesopotamia, 1917-1920. A clash of loyalties. London: Milford; Oxford Univ. Pr.

Yalcin-Heckmann, Lale 1991. Tribe and kinship among the Kurds. Frankfurt/M.: Lang.

Yonan, Gabriele 1989. Ein vergessener Holocaust. Die Vernichtung der christlichen Assyrer in der Türkei. Göttingen: Pogrom.

Zetterstéen, Karl Vilhelm 1936. »Lu-lu.« In: Enzyklopaedie des Islam [E1] Bd. 3. Leiden: Brill, S. 43-44.

Hachette.

Rieh, Claudius James 1836. Narrative of a residence in Koordistan, and on the site of ancient Nineveh. With Journal of a voyage down the Tigris to Bagdad and an account of a visit to Shirauz and Persepolis, Bd. 1. London: Duncan [Reprint: Farnborough, Hampshire: Gregg International, 1972].

Ross, Henry James 1902. Leiters from the Fast by Henry James Ross, 1837-7. London: Dent.

Andreczki, Carl 1857. Reise nach Mosul und durch Kurdistan nach Urumia, unternommen im Auftrage der Church Missionary Society in London 1850, 4 Teile. Stuttgart: Steinkopf.

Shawalli Amedi, Kawa Fareeq Ahmed 2000. Badinan Emirate [arab. Mit engl. Abstract]. Arbil: Mukriyani.

Silvestre de Sacy, Antoine Isaac 1809. Neueste Beiträge zur Kunde der asiatischen Türkei. Weimar: Verlag des Landes-Industrie-Comptoirs [dt. Übers. von Description du pachalik de Bagdad (Paris: Treutter et Würtz, 1809)].

Southgate Horatio 1840. Narrative of a tour through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia. With observations on the condition of Mohammedanism Christianity in those countries, Bd. 2. London: Tilt and Bogue.

Stein, Lothar 1964. Abdallah bei den Beduinen. Durch Städte und Steppen des Irak. Leipzig: Brockhaus.

ژىدەر

- ئەف بايمەنە حازمى جاسم. ژەلمانى كرىپە كوردى، ژىدەرى كوفارا (Kurdische Studien) ھۇمارا ۴ ۽ ۵ (۲۰۰۴ - ۲۰۰۵). پ. ۱۷۵ - ۲۲۱. ھۇمارىن ۴۴ - ۲۱ - ۲۰۰۹ - ۲۰۱۰ كۇفارا ھافىبوون دا بەلاقبوويە.
- د قۇناغىن بىزابنا ئىنسىكلوپىدىيايى ئەف قەكۇلبىنە گەھىشتە مە، قەكۇلبىنې دىرۇكا نامىدىن ژ سەردەمىن كەفۇن ھەتا نھا قەگرتىپە، ھەرچەندە ھندەك ژ وان زانپارىيان د قەكۇلبىنېن دېترىن ئىنسىكلوپىدىيايىدا ھاتىنە، لىن چەندىن زانبارىن نوو ژى ب خۇفە قەگرتىپە و بەلاقكۇرنا وى دى بەرىپەرىن دىرۇكا دەفەرى ب تايپەت يا ئامىدى دەولەمەند تىر لى كەت.
۱. نائفىن (العمادىة) ب عەرەبىيە، د نائف ژىدەرىن كەفۇندا تىنە بكارىننان نامىدىن بگوردىيە، ژ بەر كو ئەف كارە بايمەتكىن دىرۇكۇيە، من بىرارد پەبقا عەرەبى بكارىننەم. چوتكو ئەفە ھوسا ل ئىنسىكلوپىدىيا ئىسلامىدا (شەرىك - Streck ۱۹۱۲: ۱۳۴۰ ھاتىپە بكارىننان).
۲. نىقىسبىنن گەرۇكۇن ئورۇپى دى ب ھەمى لايانقە ئىنە بكارىننان. ژىدەرىن عەرەبى، تۇركى و فارسى نەھند گەلەك دى ئىنە بكارىننان. ب زاننا من چ ژىدەرىن زانستى ب زمانى كوردى ل سەر دىرۇكا باژىرى نىن. ئەو ژىدەرى دىرۇكا كوردى يىن ژ ھەمبا كەفۇنتر (شەرەفنامەيە) ب زمانى فارسى ھاتىپە نىقىسبىن ل فىرە وەرگىزانىن بارب - Barb (۱۸۵۹) و شارمۇسى - Charmoy (۱۹۱۹) | ۱۸۱۸ ھاتىپە بكارىننان. گىرگىترىن ژىدەرى تۇركى نىقىسبىنن ئەوليا چەلەبى نە، پەرتووكا سىياحەتنامە ل فىرە وەرگىزانىن دانكوف - Dankoff (۱۹۲۸)، بروئىنسن Bruinessen & Bruinessen (۲۰۰۰) بروئىنسن و بۇشۇتىن، بوئىنسن Boeschoten (۱۹۸۸) و كۇھلەر - Köhler (۱۹۲۸). ھندەك ژىدەرىن عىرى و ئەرمەنى ژى كىم تىنە بكارىننان، چوتكو نە ژىدەرىن سەرەكى نە، ئەز سوپاسىيا ھەلو سەلام و سىپان رەش. ژ بۇ ھارىكارىيا وەرگىزاننا ژ زمانى عەرەبى دكەم.
۳. بىنرە بلاو - Blau ۱۹۷۵: ۱۹۶. غۇور ۲۰۰۲: ۱۲.
۴. ل دوئىماھىيا سەدسالىيا ۲۰ ئەف ئەھالە د نىقىسبىنە كىندا ھوسا تىتە پەسنگىن: (ئەھالا سىپتە يا بەرفرەھ ژ باكوورى ئەھالا مەتەن، يا ژ بەرورۇپا جو دا دىبەت، دەسنىپىدكەت، ژ باشوورى ب چىابىن گارە ل بەرامبەر مەتەن ب دوئىماھىك تىت. (ھوقمان - Hoffmann 1966 | 1880): 193.
۵. بلاو - Blau 1975: 196. بامىرى ۱۹۹۹: ۳۲.
۶. بلاو - Blau 1975: 196.
۷. بىنرە نامما - Ammann 2004/ 2005: 236. وىنە ۱۷.
۸. وەزىرى دەرفەيىن عىراقى يىن نھو خەلگىن فىن عەشىرەتەيە.
۹. بلاو - Blau ۱۹۷۵: ۱۹۱. بىندەر Binder (1887: 196)، ب شاشى-بەھسى سىن دەرگەھان دكەت: كوئىنەت - ۱۸۹۲: ۷۵۹ (Cuinet) و بلاو - Blau (1975: 196)، ژى ھوسا ديارە پالىشتىن ل سەر ئاخفتا وى يا شاش كرىنە. بۇ من گەلەك چارا ھانە قەگىزان، كو دەرگەھى دارى نھو ل موزەخانەكىنە ل مووسل بەلنى ھەتا نھو دەرفەت بۇ من نەبوويە فىن گوتىن پەسەلمىن. د تابلويەكىن دا ژ لاپىن گوئىرلىخس - Gierlichs قە (۱۹۹۵: تابلويىن ۱۸، ۲۰۰۰) بىن كو سالا ۱۹۵۵ ھاتىپە نەخشىگىن، ھەردوو رەخىن دەرگەھى باش ديارن.
- ◆ ئەف نىقىسبىنە ل سالا ۲۰۰۴-۲۰۰۵ ھاتىپە نىقىسبىن و بەلاقكۇر
۱۰. غۇور ۲۰۰۲: ۱۲.
۱۱. موھسىنى - سەجادی ۱۹۹۹: ۴۱؛ الفندى نىت ۱۹۹۶: ۳.
۱۲. ئەف گۇتنى يىن رىقەبەرىيا بەرىپىس ژ سالا ۲۰۰۴ ئەنە.
۱۳. بادگەر - Badger 1852: 199، ساندرىچكى - Sandreczki 1857، بەشنى ۱: ۱۷۹. ئەفۇرۇ گەلەك كىلېمىن گورستانىن د نائف مالان يان باغچاندا ھەتە. ل سەر فۇان كىلېمىن نىقىسبىنە عوسمانى تۇركى ھەيە.
۱۴. ھەردوو زاراقىن بەھدىتان يان سوران قەدگەرە سەر نائفىن وان ئىمارەتان، ھەرچەندە ئەفۇرۇ دىالىكتا زمانى، ب تايپەتى سورانى، پەبوھندى ب فىن چەندى قە نىنە.
۱۵. ل بوئىف پەسنا مەسپونارى بىرىنى ف. ا. فىگرام - W. A. Wigram ئەف نھال بۇ نمونە ل ژىفستانا ۱۹۱۰ - ۱۹۱۱ چار ھەفتىيان پىتر ژ چار مەتران ل بىن بەفرى بوو (Wigram 1922: 63).
۱۶. Findi et al. 1996.

17. Chamoy 1969 (1868): 208.
18. Brzezowski 1892: 263.
19. Binder 1887:196.
20. Hajo & Savelsberg 2003: 179.
21. Rich 1836:156.
22. Layard 1965 (1849): 116 ff.
23. Harrison 1959: 171.
24. Sandreczki 1857. Bd. 1, 275.
25. بىنيرە ل سەر فى بابىتى گوڧارا (Kurdische Studien, Ammann 2004/2005); ل سەر گولا مەلەقانى يا لاپىرى ۲۲۲ ۋىنە ۴ ۋ ۵.
26. Bruinessen 2000: 7.
27. Streck 1913: 340; Damaludsch 1952: 9.
- دەڧەرى يىن ئەيىبى. ل دەمى كورنن وى ئەڧ بىنەمالە بوونە دوو بەش. ئىك ل سوريائىن و ئىك ل مەزىپوتاميا (Gottschalk 1958: 41).
28. Ainsworth 184: 202.
29. Damaludsch 1952: 9.
30. Findy et al. 1996:98. د نەڧ ئىك ژ نىڧىسىن ئارامى دا ژ سالا ۱۲۵۰. ئەوا يادگەر (1۸۵۲: ۲۰۲). بەسكىرى.
- نەڧن كەلا بىياكا (Kalaat Bibāka) ۋەكو نەڧن بەراھىن بىن بائىرى دەپتە گۆتن. كەلا، ب عەرەبى (قلعة) ل دەڧەرى نەڧن وان جەھان يان بائىرانە. بىن كو ل سەر گرا يان كەفرانە. ل دەڧەرىن نىڧىك بائىرى ھەتا نەڧى كەلن بو بائىرى دەپتە گۆتن. سىرانا فلکلورى يا نەڧودەنگ نەڧ چوومە كەلن) ب نەڧ چوومە ئامىدىن دەپتە تىگەھشتن.
31. Streck 1913: 340.
32. Minorsky et al. 1986: 454.
- بىنيرە ل ۋەگىرانا شەرەڧنامە يا بارب - Barb (1859: 110) ۋ شارومى - Charomy (1969: 208). ۋەگىرانا ئەلمانى يا بارب ل ڧىرە يا شاشە. ھوسا كو يكارىنانا زمانى وى چەندى دگەھىنەت. كو نەڧ كەلە پىشتى دامەزاندنا بىنەمەن (۱۱۹۱) ھاتىبە ئافاكرن (تېبىيا نىڧىسەرى).
33. Encyclopedia of Islam تېدا نىڧىسىيە كو پىنچ ھزار كورەين ھەكارى پىشتى سەرھەدانەكن ل ڧى سالن ل درىڧى يا جادا مالتاڧى (دەڧەتە ياشورى رۇڧاڧاى ئامىدىن) بىنە مووسلن ۋ كوشتن. (مىنورسكى - Minorsky 1986: 453).
34. بو نەڧوونە ل جەم ئابىسڧورت Ainsworth 1842 ۋ رىچ - Rich 1836 ۋ ساندرىچكى Sandreszki 1۸۵۷ ۋ شترىك - Streck 1913.
35. ھەتا نەڧو نەڧيارە كا چەوا رىچ ل سالا ۱۸۳۱ ب سەر نەڧن ئەكجەكان ھىبوو. Badger 1852: 202.
36. Ainsworth 1842: 202.
37. بەھسەن ئىشا تەمىن ژ لاپن مابى دەپتەكن (۱۹۹۹- 1۲۲) دەمى بەھسەن مەنا مەر عادل ل سالا ۱۸۳۱ دكەت. يان ساندرىچكى - Sandreszki (1857:1,277) ل سالا ۱۸۳۱. ھەرھوسا خەلكن دەڧەرى ژى بەھسەن گورستانەكن ب رەخ جادئ ڧە، نوگە باش نەڧيارە، دكەن.
38. عىصەت كتانى (1۹۲۹ - ۱۹۹۲). بىن كو چەند سالا نوڧنەرى عراقن ل دەڧ نەتمىن بەگىرتى بوو. ژ بىنە مالا كتانىيە. ژ بىنەمالا پاشا سىرانبىڧىژى ل ھەمى كوربىستانى ھەر ب نەڧودەنگ تەھسىن تەھابە (۱۹۴۱-۱۹۹۵). گەلەك نەندامىن بىنەمالا جەجى شەعبان رۇلەكن مەزەن ھەبوون د بەرخودانا وى سەرەمى ل دژى ئىگىلەزا دا.
39. Silvestre de Sacy 1809: 87f.
40. Edmunds 1957: 9; Behrendt 1993: 292.
41. ژ بەر گەلەك ئەگەرەن، بىن دەڧەت نىنە ل ڧىرى بەھس بەھىن، مېران ناسنەڧىن/ يان ژى ب رەخ نەڧىن خۇڧە نەڧىن ۋەكو پاشا، خان، مەر، ئەمىر ۋ بەى يان بەگ، نەھلگرتن. نەڧ دخوازىم ل ڧىرى ب نىن نەڧىن درىست يكارىبىنە.

۴۱. Rich 1836: 154; Grant 1841: 34; Sandreszki 1857, l. 277; Bruinessen 2000: 7.
۴۲. Barb 1859: 110.
۴۳. Bruinessen 2000: 6f.
۴۴. بائىرەكە ل رۇزئافايى باكوورى ئامېدىن د ئاف تركبادا.
۴۵. بارب Barb (۱۸۵۹:۱۰۱) شەرەفنامە بەجسى ۴۰۰ سالان حوكمى دكەت. مېرتن شەمىدىن گەرەكە ز شەمسەلدىن ز بنەمالا بەگزاھە ھاتىنە. بروئىتسىن (Bruinessen 1997:282) د ئىنسكلوپېدىيا ئىسلامى ۴ دا دىئىزىت. ئەفە بنەمالەكا كوردانە. بەلن نىكىتىنن — (Nikitine 1934:328) د ئىنسكلوپېدىيا ئىسلامى ۴ دا دىئىزىت. بنەمالەكا غەرەبن. قان ھەردوو نۇقىسەرا نەزائىمە. كو بەگزاھە پەيغۇمكا كوردىمە مانا وئ نەرسىتۇكرات. بەگزاھى غەبباسى مانا ئەو، پاشىماينن غابباسىيا مەخسەدە.
۴۷. Charmoy 1969: (1868): 132.
۴۸. Brifcani 2000: 53.
۴۹. Fraser 1840: 68.
۵۰. كەلەك پارچەكە ز ئىزىكى سەد پېستىن پىدايى يىن پەزى، گىردايى ل بىن داران و پىغە. پەستەك دىئىز ل جەم مۆلتكە ھەمە. Moltke 1997 (1841): 154.
۵۱. ل سەر دىتتا جىھاننى يا وى دەمى و مۆتىقن رىئاران بىئىرە 110: Galetti 2001.
۵۲. جنابى ۱۹۸۲، ۱۹۱ - ۱۹۴، وئىنە ۱۹۰ - ۱۹۴. جەن داخىمە. كو گۆتئىن دىرۇكى يىن جنابى نەجھى بلورىئىنە. ئەو ل جەھكى ل سەر قى مېرى دىئىزىت. بەرى ۱۱۴۱ و ل جەھكى دى پىشتى ۱۱۴۱ لاپەرىن.
- ۱۹۴ و ۱۴۹ حوكم كرىمە. بەلى بۇ ھەميا يا ئاشكەرايە. كو بائىز ل سەر دەستىن عىماد ئەلدىن زەنگى ل ساللا ۱۱۴۲ ھاتىيە ئافاكرىن و ھەر وى ئاف ل سەر دانايە. ھەكە گۆتئىن شەرەفنامە دىئاش نەبن، ئەو سىرىارگ قاراج كورى عەبدوللايە ز رەگەزى بەھىدىن بويىمە. يىن ل قى داوئى ھاتىن، بەلن چوئكو ئەو نە ئەوكەسە يى پىشتى عەمادئەلدىنى، يى ۱۱۴۱ مەرى. ھاتىيە سەر حوكمى. بەلكو يى كورى وى بوو، پىندقىيە چىرۇكا قى كەسى تارى بەمىنە.
۵۳. جنابى ۱۹۸۲، ۱۹۴، وئىنە ۱۹۵ أ و ب. دەرگەھ و مەبەرا نۇقز ل موزەخانا عىراقى ل بەغدا بووئىنە. كا پىشتى شەرى چ ب سەرىن وان ھانىيە. ئەم نزانىن.
۵۴. ھوسا ديارە بىئىمامىن ب خوج چار ئەجووبە ئامېدىن و گۆتئىن وى، كو بىست ھەزار مالىن جوھيان ل ئامېدىن ھەبوون. جەھى نەباوئىزىنە. Brauer 1993: 38۱.
۵۵. Ainsworth 1842: 198.
۵۶. Ammann 1991: 2.3-10.
۵۷. Binder 1887: 198.
۵۸. Brauer 1993: 66.
۵۹. Minorsky et al. 1986: 454.
۶۰. خليل عباسى، علاء الدىن، مجلى.
۶۱. Gottschalk 1958: 92 - 102; Patton 1991: 17 - 31.
۶۲. Brauer 1993: 76, 250, 252.
۶۳. Brauer 1993: 63, 325.
۶۴. Brauer 1993: 62.
۶۵. Zetterstéen 1936: 44.
۶۶. Köhler 1928: 18, 36، وەك Tschamtschean.
۶۷. Sandreczki 1857: B 2: 179.
۶۸. Joseph 1961: 29, Sandreczki 1857: B 2, 179.
۶۹. Minorsky et al. 1986: 455.

- v. 112. Barb 1859: 24; McDowall 1996: 24. نه جھن باويرىننه، كا چەوا مابى گەھشتىرە ھندەك مېزويىن دى ل
 فى بابەتى (بىئە مابى ۱۹۹۹: ۱۱۷).
- v1. ل دووفا گوتتىن Longgrig (۱۹۴۵: ۷)، Brauer (۱۹۴۲: ۵۸) گەرەگە مېرگەھن د نابقەرا سەدى ۱۱ و ۱۲ دگەل نەردەلانى
 و ھوسا دگەل فارسان بويىنە.
- v2. وى دەمى ئاققويونلو يان و قەرەقويونلى يان شەر ل دزى ھەف ز بۇ دەسلاتن ل وەلاتن فارسان دگرن.
 Barb 1859: 112. v3.
- v4. Barb 1859: 112; McDowall 1996: 23,31.
- v5. Bruinessen & Boeschoten 1988: 119. ل سالىن ۱۵۰۷ و ۸ شاھ ئىسماعىلى ھەمى دەقەر ز ديارەكرى ھەنا
 بەغدا ستاند. (McDowall 1996: 26).
- v6. Özuglu 1996: 12.
- v7. McDowall 1996: 31; Longrigg 1925: 42.
- v8. Longrigg 1925: 43.
- v9. ل فىرە McDowall شاشى كرىبە، دەمى وى حوسەين ژىرگرىيە و نەفىيىن حەسەنى ب كورى وى
 دەنابت و دىئزىت ھاتىرە سەر حوكمى. (McDowall 1996: 31)
۸۰. Barb 18۵۹: ۱۱۲.
۸۱. دىئزىن كىلىيا دووئى يا خانم رەوشەنرە، گەلەك گوتن ھەنە، كا ئەو كچا كىرە: حوسەين، نوسمان، ئىسماعىل، گوتتىن
 فندى ل سەر سالا مرنا وى ل سالا ۱۲۰۲ جھى گوماننە. فندى ۱۹۹۶: ۹۹.
۸۲. مابى ۱۹۹۹: ۱۲۲.
۸۳. Longrigg 1925: 42.
۸۴. Barb 1859: 113.
۸۵. Mayi 1999: 122.
۸۶. Barb 1859: 115; McDowall 1996: 31; Longrigg 1925: 42.
۸۷. Barb 1859: 110.
۸۸. ل سالا ۱۹۹۰ دەرگەھن چوونەژورى بۇ ناف ئامېدىن ھاتە ئافاكرن. ل سەر فى دەرگەھى ئافىن گەلەك حاکمىن (مېران)
 جودا - جودا ل سەر ھاتە نەخشىكرن. ل بەر فان ئافان چ سال تەنقىسېنە و گەلەك شاشى تېدا ھەنە. ل دوپف گوتتىن
 خەلگن ئامېدىن ئەف ئافە ل دوپف لىنگولېنن دوو مېزوتىنسان (مجمەد ئەمىن زەكى و سادق بەھانەلدېن) ھاتىنە
 كومىرن. مە نەشېبا چ تىقتىن دى ل سەر فانە كۆم بگەين. ھەرھوسا و ل سەر فى بابەتى ل ئامېدىن دوگومىنتەك ھەبە،
 ژلاين سەددام حوسەينىفە ھاتىرە فەرماندان، ل سالىن ۱۹۹۲ و ۱۹۹۸ ئەف بۇ من ھانىيە خاندن. ئەوان زى گەلەك شاشى
 يىن مېزويى تېدا ھەنە و نمونەكن بۇ گوتتىن بازاری. ئەف دوگومىنتە ژلاين عەندان حەسەن و سەرىسەت مۇستەفايەفە
 ھاتىيە دانان و ل سەر گوتتىن دەقى يىن نىزىك ۱۹۰۰ ژدايكوبويى زەنتەب قوتاد بامەرتى و حەجى حوسەين سەلىمى
 دروستبويىفە. چ ژ فان ژدەران نە جھن باويرىننە. ل فىرە ئەف كارە بەس بوو ھەقىيەركرن ھاتىنە بكارىنەن. جھن داخنىيە كو
 ھندەك ژدەرىن دى زى وەكو فندى يان ھندەك تېكىستىن فەرمى يان نىسېنىن ل سەر دەرگەھن مويىسلى ژ شاشىيان دېرن.
 Longrigg 1925: 45. ۸۹.
۹۰. مابى ۱۹۹۹: ۱۲۸.
۹۱. Dankoff 1990: 158, Köhler 1928: 40.
- عەبدال خان، مېرى بەدلىسنى ل سەردەمى يوسىفى ھوسا دىنقىسە.
۹۲. McDowall 1996: 29. مابى ۱۹۹۹: ۱۲۰.
۹۳. ل دوپف گوتتىن شەوائى ئامېدى (۱۶۹: ۲۰۰۰) سەئىدى پىشتى ۱۱۶۹ حوكم كرىيە و پىشتى وى يوسىف ھاتىرە و بەحسنى
 مورادى قەد نەھاتىيە.
۹۴. چەلەبى ب فى چەندى گوتنا مابى رەد دگە، كو سەيد، كورى سەئىدى، ل سالا ۱۱۲۲ ھاتىرە سەر حوكمى. (مابى ۱۹۹۹: ۳۰).

۹۵. Bruinessen 2000:7.

۹۶. مازىيىن ژ ئاف دارستانىن دارىرىيان بىن بەرقەرھ ل دەور و بەرىن نامىدىن ھەنا دەستېپىكا چەرخى ۲۰ ئى دگەھشتنە لىندەن و ھامبورگ و مارتسېلباين، ژ وانە جېر، رەنگى قوماشى و دەرمان بۇ چىكىن و رەنگىرنا پىستى دەتەنە چىكىن، تىشتىن دن بىن بازىرگانى دگەل تىتىن ۋەكو ناقەرئىر بەھس كرى، بىرىج، كونجى و ئارسەن (شەتەك كىمىلوى) (كوفارا نەمسا ل سەر رۇھەلاتى، ژمارە ۴۱، سالا ۱۸۹۲، لاپەرىن ۲۵۶، ۲۵۴، ۲۴۸). ھەرھوسا ژى ھرى و ھندەك جاران، ھەرىر، (Brzezowski 1892:263). تىبور ژى بەھس بازىرگانى ب تابىت يا مازىيا دگەل نوروپاين دگەت (۱۷۷۸:۳۳۰). دىتتا پارىن كەفەن دىار دگەن، كو ل نىزىك سالىن ۱۷۰۰ پەيوەندى بىن بازىرگانى دگەل براندنبورگ، پوتونىا و ئەلمانىيا قەبىسەرى ھەيون، ل نىفەمكا سەدسالىيا ۱۹ ئى تىبىسەفان گەلەك مەدھىن مېوېزىن نامىدىن دگەن (Ainsworth 1842:194, Badger 1852:199, Cuinet 1857: Bd. I: 280). ژىلى فاتە ژى گەلەك بەھس ھزىر و ھنار و ھنگىتىن نامىدىن دھىتە كرىن (Cuinet 1892:760). ھەنا ئەفرۇ ژى ئەف بەرھەمە يو دەقەرى گەلەك دگرىگن، تىبوھر (Niebuhr 1778: 332) بەھس چىكرنا رساسى ل دەقەرى دگەت، يا ئاشكرايە، كو چىايىن گارەى د زەنگىن ب ماترىالىن بىن ھەرى وەك ئاسن، رەژى، سەرى، رساس و ئورائىوم، موھس سەجادی ۱۹۹۹:۳۵). ل سەر رېيا دناقېمرا دەقەرى و مووسلىن دا ئاندېكو و كوشەنېلە، Indigo Kochenille ئاسنى سەر ل مالان، شال، ئەتەس، پارە و نامىرىن ئاسنى دىتن (Silvestre de Sacy 1809: 80). روس (Ross ۱۹۰۲: ۱۰۸) بەھس ل سالا ۱۸۴۷ ئى دگە، ھەرچەندە دوكانىن وى دەمى بىن رەوش بوون، بەھسى كارى ھرىن و دەر سوگا ژ مەنجستەرى و شالىن ملا ژ گلاسكوو و چلگان ژ دىمەشقى.

۹۷. Tavernier 1681: 121.

۹۸. ماى ۱۹۹۹، ۱۳۶.

۹۹. شەوالى نامىدى دېئە ۱۷۰۱، (۲۰۰۰: ۲۸۶)

۱۰۰. Niebuhr 1778: 332.

۱۰۱. Niebuhr 1778: 329.

۱۰۲. بەرى ھنگى بىزىك سەد سالان ل ۱۱۲۲ گەرەكە دىرا كەپوتسىيىن فەرھەسى بنگەھەك ل مىسلى داناىە (Yonan 1989: 19) و وانە فەرھەتگەك و رىزمانەك نىسىيە، بەلىن بەرزەبوئە (Gal letti 1995: 106, 41). ژ دوپماھىكا سالىن ۱۸۳۰ ئى و ب تابىت پىشتى كۆمكۆزى و فەرمانا ل دزى فەللان ل سالىن ۱۸۴۳ و ۱۸۴۶ گەلەك دىران ھەولدان، مىسسىونارىن خۇ بىشتىن كوردستان، ل ۱۸۵۴ مىسسىونارىن ئەمىرىكى لوبدەل Lobdell و بەرھەمىيا Jeremiah ل نىزىك دەفەرا نامىدىن مالبن ھافىتىن بو خىزاتىن خۇ ئافا كرىون، بەلىن ل سەر وان چ دەنگ و ياس نىتن، (Guest 1993:117) و ل ۱۹۱۱ ئى ژى مىسسىونارا ئىزرىبىشوفىن ژ كاننەرىورى Erzbischofs von Canterbury ل نىزىك نامىدىن بنگەھى خۇ دانا بو، (Guest: 1993: 171; Yonan 1989: 24; Wigram & Wigram 1922: 321, 395) براستى لىكولىنا ئەرشىقىن دىرى ل سەر دەقەرى گرتگىيەكا مەرن بو وى ھەنە.

۱۰۳. Silvestre de Sacy 1809: 80.

۱۰۴. Galletti 1995: 99.

۱۰۵. ماى ۱۹۹۹، ۱۳۸.

Galetti 1995: 116.

لانزا Lanza بەھس گەلەك ئەرمەنىيان و يونانىيان دگە ل باژىرى، ئەرمەنى ژ لاپن ھندەك نىسىسەرىن دن ژى دەپنە بەھس كرىن (Brzezowski 1892: 263; Badger 1852: 201)، بەلىن بەھس يونانىيان بىنن ل لاپن وى ھەيە، مەرۇف نە شىت بىزىت بەلكو ل قېرە خەلەتەرىەك يان گوھورىنەك ھەيە، چىكو لانزا ۋەك قەشەك كى كائولېكى (ئايەكى ئۇلن خۇ و گروپىن ئۇلن فەللان بوو، يا سەر ئەو، كو ئەو چ بەھس فەلبن دن بان جھوپان ل باژىرى ناكەت، ۱۰۶. بەرى وى ژى مىسسىونار لىوولدى سولدىنى Leopoldo Soldini ل (۱۷۷۹ ئى مرىيە) پىرىن ژ ۋەختن خۇ ل دەور و بەرىن نامىدىن بىرىە، بەلىن چ نىسىن ب دەستى وى نىن، (Galletti 1995: 107, 461).

۱۰۷. Galetti 1995: 106.

۱۰۸. مىرگەھا بوتان.

۱۰۹. ئافى كەفېن بىن بائىزى ھەكارى.
۱۱۰. ل دويىف گۇتتىن سىلفىستەر دوساسى (Selvester de Sacy 1809: 87) ئەف مىرگەھە ز مىرگەھىن بابان و سوران بىنگەھابوو.
۱۱۱. Galletti 1995: 107.
۱۱۲. شاولى ئامبىدى ۲۰۰۰: ۲۸۶، مائى ۱۹۹۹: ۱۲۱، لۇنگرىگ ۱۹۲۵: ۲۰۹.
۱۱۳. ل دويىف گۇتتىن گارزونى، مىرا كارى جەللاد (سىمىر) ھەرگاف ددا ئىزدىان. چىكو دىئىن وانە نەدخاست خوتنا موسىلمانا بىرئىن. ئەف كارەزى مەسۇگەر نە د خزمەتا ژانەكا ئاشتىيانە بوو د ئاف بەرا ھەردو جويىن ئۇلىدا. Guest 1993: 59.
۱۱۴. Guest 1993: 59, 305.
۱۱۵. ژىو بوژمىنتىيا د ئاف بەرا ئامبىدىيان و جەلىلىيان دا بىئىرە دىلوجى ۱۹۵۲: ۲۲، ۳۴.
۱۱۶. بىئىرە: مائى ۱۹۹۹: ۱۴۱، و Badger 1852: 152.
۱۱۷. مائى ۱۹۹۹: ۱۴۳، بىئىرە شىئوالى ئامبىدى ۲۰۰۰: ۲۶۹.
۱۱۸. Guest 1993: 63; 305.
۱۱۹. ئەف ژمارە نە دەرستىن، چوتكو چەند سالەكا پىشنى ھىگىن دو ژىندەرىن دى بەھسى دووسەد مالىن جەھىيان دكەن.
۱۲۰. Galletti 2001: 117.
۱۲۱. Southgate (1۸۴۰: 1۸۴) بەھسى كوشىننا دو مىسپونارىن كاتولىكى ل نىزىكى ئامبىدىن دكەت.
۱۲۲. Kinneir 1818: 603.
۱۲۳. Rich 1836: 153.
۱۲۴. Ainsworth 1842: 201.
۱۲۵. ل سالا ۱۸۱۷-يى رىقىنگ داقدىد د بىت ھىل، David d'Bet Hill ژى بەھسى وى ژمارى دكەت. (براۋەر ۱۹۹۳: ۲۳).
۱۲۶. ل نك رىچى مزورى ئقىسايە.
۱۲۷. ئەفە دراستىن دكەل گۇتتىن جەلمبى بىن كو د سەرەدانا خۇ دا بەرى ۲۵۰ سىلان ل مالا ئاغابىن مزىرىيا ل نك دەرگەھى مىسلىن ل ئامبىدىن درونىشت. (Bruinessen 2000: 8).
۱۲۸. بىئىرە وىنى گەنجەك كورد بىن Oskar Müller ل سالا ۱۹۰۱-يى دژىندەرى (Hajo & Savelsberg 2008 178).
۱۲۹. قەلىن غەشپىرەتا تيارى ل دەقەرا ھەكارى دئاقبەرا ئامبىدىن و جۆلمەبىرگىن دا بىئىرىياس بوون ب درندەھىيا خۇ و تالانىن خۇ، كو كەس نە دىشرا بىن، نىبور بەھسى نىستورىيانىن ل ھەكارى دكەت، كو خەما وان تەبىئىن ئەو، كو بازرگانىن مووسلمان نەھىن جەم وانە، بەلكو پتر دخان، ھندەك ژوانە مالىن خۇ ل جەم وانە دان، نىبوھر Niebuhr ۱۷۷۸: ۳۳۳، روس (Ross 621902) بەھسى تالانكرن و مرۇفكوشىننا وان كرىيە، و ئافىن وان بىن بىرس، سوتگانى (Southgate 1840: 146) تيارىيا، نىستورىيانىن جۆلمەبىرگىن ب پەيفا تىرور (ارھاب) زىو كوردان ل قەلم دە.
۱۳۰. مائى ۱۹۹۹: ۱۴۶.
۱۳۱. Behrend 1993: 149, Nebez 1970: 50, Darnatudschi 1952: 44, Longrigg 1925: 285.
۱۳۲. دەمەلوجى ۱۹۵۲: ۱۳۲.
۱۳۳. Grant 1841: 30; Stern 1854: 255.
۱۳۴. Longrigg 1925: 286.
۱۳۴. دەمەلوجى ۱۹۵۲: ۴۵.
۱۳۵. Fraser 1840: 75.
۱۳۶. ھەرەكى زانا، كو ل دەقەرىن دووربىچكىرى ئەفسانە و چىقانوك دەھنەگۇتن، ھوسا ژى دەھتە گوتن كو زەكى (ل دويىف گۇتى، كا مووسلمانە بان زى جەھىيە) فىلەك ل مەھمەدى كورە كر، وەخنى رابووى جوانترىن جلكىن خۇ ل بەر خۇ كرىن و ژ خوارىن مائى و كەوى خۇ بىن كەھى خوارتەكا گەلەكا خۇش دروست كرى و بو بىرى، دا بو دووربىچەكرىيا بىسەلمىنىت، كو خەفت سالىن دووربىچكىرى چ كار دژيانا بائىزى نەكرىيە و بى مفايە ئەو ل سەر فى چەندى بەردەوام بىن ل داوى بىن

- ژى خىيانت هانە كرن و ب تىن ھوسا باژىر كەفت. بىنېرە براۋەر 68 (Brauer 1993).
۱۲۷. ھوسا دىيارە براين ئىسماغىلى يە.
۱۲۸. Fraser 1840: 82, دوپىرى دا نۇپۇسنىك كورت ژى ھەپە ل سەر بارى دەرونى پىن مىرى كورە. ھاتىرە وەرگرتن ژ دەسنىخەتېن روسى. Guest 1993: 68.
۱۲۹. Rawlinson 1841: 26.
۱۳۰. رەنگە نەو ل فېرىز بەحسى سەلىمى دكەت. پىن كو فراسەرى Fraser ل سەرى بەحس كرى.
۱۳۱. Stern 1854: 225. Fraser 1840: 68, ھەردوو بەحسى ۱۲۰۰ گوندان دكەن. كو ژمارەكا نەپا رىئالسىتە، ئەف ژمارە ل دووۋ ھزمارىن فراسەرى گەلەكا بەرزە. ل فان كولتورا ژمارىن ۋەكى چل رۇژا، خەفت سال بان ۱۲۰۰ گوند ب شىوھەپەكن سىمولى دەپنە پكارىنپان و نەوۋەك ژمارە ب خۇ.
۱۳۲. Grant 1841: 24.
۱۳۳. Ainsworth 1842: 198.
۱۳۴. Ainsworth 1842: 200.
۱۳۵. Badger 1852: 204.
- ھەرۋەكى ل مائىن كەسان و ل جەپىن رەسمى. ل دووۋ گۇنپىن خەلكى باژىرى، گەرەكە جەندىن كانى ھەبووېنە. ل حالەتەكى تەفرۇ ژى كاتىكەكا ھوسا ب باشى مابە و دەپتە دىتن.
۱۳۶. Bachmann 1913: 2.
۱۳۷. Boehmder 1976: 417.
۱۳۸. Boehmer 1976: 419.
۱۳۹. Ainsworth 1842: 204, Ross 1902: 103.
۱۴۰. Gallati 1995: 100.
۱۴۱. يونان Yonan/ 1989 بەحسى دېرۇكا فەللان ب ئايپەنى قەلپىن تيارى كرىبە. ئەز ل فېرى بەحسى ھەموو ئىشتان ناكەم. ژ بۇ جوداھيان ل ئاقبەرا فەلپىن نوستىرپانى انسپورى، كەلدانى، كالدېرا، پاكوبيان، ئاشورىيان و ھتد بىنېرە يۇزىنەف Joseph 1961.
۱۴۲. Ainsworth 1842: 202.
۱۴۳. Badger 1852: 184., Joseph 1961: 53, 63.
۱۴۴. Badger 1852: 184.
۱۴۵. Guest 1993: 89.
۱۴۶. Joseph 1961: 56.
۱۴۷. Guest 1993: 82, 89.
۱۴۸. Mayi 1999: 154.
۱۴۹. Guest 1993: 91.
۱۵۰. ل ۱۹۵۶ ئى ژى كۆمكۆزىيەكا دى ھوسا دەستېپىكر بوو. بىنېرە لايارد. 128 (Layard 1965 (1849); Ross 1902: 80, 90; Guest 1993: 98.
۱۵۱. Grant 1841: 32.
۱۵۲. نەدىيارە كو ئەف ھزارە ژ خەلكى ھاتىبە خلاس كرن پان رەقاندن. ل باژىرى سترانەك ھەپە بەحسى گەلىپىن لازان دكەت. لايارد دىپىزىت ل فى گەلى و ژ بەر كۆمكۆزىيىن جوكېن خوبىن چوون. ئەف سترانە دىپىزىت گەلىپىن لازان گەلىپەكن كوپرە. نىشارەتن دەتەھندى. كو ب ھزاران خەلكى وان گوندان ل فى گەلى ل ھنداق زابى ھاتنە ھەشەكەرن پان ژى كوشتىنە و ھافىپىنە د ئاف گەلى دا. Layard 1965: 136.
۱۵۳. Damaludchi 1952: 51.

۱۱۴. Badger 1852, 198, 202.
۱۱۵. Ross 1902, 110.
۱۱۶. Sandreczki 1857, Bd. 1, 276.
۱۱۷. Sandrecski 1857, Bd. 1, 259, 265, 277, 280.
۱۱۸. Sandreczki 1857, Bd. 1, 253.
۱۱۹. Layard 1965, 117.
۱۲۰. Ross 1902, 108.
۱۲۱. Ammann 2004/2005, 234 ل ۹۰۹.
۱۲۲. ل سەر وئېنېن بېندەر (۱۹۰۹) ئۇيەكا مەھمەدئى كورۇ ديار دىكەت. ئەف ئۇيە ب دەستى ئاستىگەرنىن وى ھاتىيە چىكەرن و ئاقى وى ل سەرە، ئەو ل موزەخاتىبە ل عىراقى، بەلىن من نكارى بىيىنم.
۱۲۳. Ross 1902, 108.
۱۲۴. Stern 1854, 225.
۱۲۵. ھوسا ديارە، كو خەلكن جھو زەقى و رەز نەبوون ل سەر بېرن يان كار بىكەن. ژ بەر ھندى پىرانىيا وانە د ئاف بائىرى دا دىئان و كارى بائىران دىكە. ژ بەر ھندى ژى دىئنا ئاينىسوروت يا درستە، دەمىن پىتر مالىن جھوپان ژ يىن قەللان يان مووسلمانان ل بائىرى ھۇمارتىن. ل ئوف قان ھۇماران ديارە مالىن قەللان ھەر كىم دىن. ژ بەر چ خەلكن دەقەرى يىن مووسلمان زورى ل جھىبان
- ئەدىكەن، بەلىن پىتر ل قەللان دىكەن. ئەف پىرسىيارە دى ل قىرە بى بەرسىف مېنىت. Answorth 1842, 198.
۱۲۶. Binder 1887, 197.
۱۲۷. كارىن يۇناخىم گىرلىشس Joachim Gierlichs ۱۹۹۸ بتىنە ب دىئى خۇ ب قى دەرگەھى مژول كرىن. ژ بەر ھندى ژى و بو زانىستىيىن من ئاقى وى دانايەسىمەر، دەرگەھى ئەزەھار بىكارىنىنا.
۱۲۸. د گۆتتىن كۆلتورى دا ئەف دو ئەزەھارە ب مار تىنەبەجس كرىن. ئەزەھار د زمانى سەردەقنى دەقەرى نىنە. پەيضا ئەزەھار، يا فارسى، دەھتەبىكارىنىنا. بەلىن ئەبو قان ھەردو ماران ل سەر دەرگەھى. بوو
- زانىنا سومبولى قان ماران و يىن دەقەرا ھەكارى ژ بو كۆلتورى توركى و كوردى بىئىرە Yalcin-Heckmann 1991, 259.
۱۲۹. Gierlichs 1998, 352.
۱۳۰. Gerlichs 1998, 350 ل وى باوەرئىيە، كو ئەف دەرگەھە پىشتى سەدسالىيا ۱۴ ھاتىيەنافاكەن.
۱۳۱. Binder 1887, 352.
۱۳۲. Ross 1902, 107.
۱۳۳. روسس دىئزە دەرگەھى راوندوزى و بىندەر دىئزە دەرگەھى رۇزئاقابى ب شانىشە.
۱۳۴. گۆتتىن ژ زاردەقنى خەلكن دەقەرى دىئىزە، كو ئىسىن ل سەر قى دەرگەھى ھەبوون، ب ئاقى مىر ئوسمان وەك دانىن قى دەرگەھى. ب دىئنا گىرلىشس ئەف دەرگەھە ب ئاقاھىفە ل سەدسالىيا ۱۸ ئى يان ۱۹ ئى ئوي ل گەل دەرگە ژى سەد سالان كەقن ھاتىيەنافاكەن. ھوسا ديارە دەرگەھە جارەكا دى دگەل كۆچكى ل ۱۷۰۰ يان ژى دەمەكى كورت پىشتى ھەنگى ھاتىيەنافا كرىن، بەرى سەرەدانا بىندەرى و يا روسسى ل ۱۸۴۷ چ رىفنگا بەجسى دەرگەھى و كۆچكى ب دەرگەھەقە ھاتىيەكەن ژ ھەزى گۆتتىيە، كو دەمىنىكەتتىن ئىتالى ل دەقەرى د ئاقىمەرا سالىن ۱۷۴۸ ھەنا ۱۸۱۵ ئى وەكى گىرلىشس بەجسى قى دەرگەھى كرىيە و گۆتتىيە ئەو مەقۇن ئەزەھاران دكوزىت ئەو مىكائىل پىروزە. گىرلىشس ۱۹۹۸: ۳۵۸. نەخشەك ھەنا ئىزىك بەغداين ھەيە ل سەر دەمى خەلىفىن عەبباسى ئەلئەنصر ھەيە. گىرلىشس: ۳۵۸. بەلىن ئەو مەقۇن ژى ھەر ئىك ژ باشچوبىيىن مىرىن بادىنان بوويە
۱۳۵. مېژوفا قى ئاقاھى د نىشەكا ۱۲۳۳ ھەنا ۱۲۵۹ ئى دايە Gierlichs ۱۹۹۵: ۱۹۵, ۲۰۲, ۲۰۶. گىرلىشس دىئزەئەقە بو بىرھاننا

- سەرگەفتنى يا لولو پىشتى ستاندنا كەلا ئامىدىين ل ۱۲۲۵ئى. وەك نىشانەك بوو موكمكرنا حوكمى خۇ. Patton ۱۹۹۱. ۳۱.
۱۸۶. ل ناف گىرلىشس ۱۹۹۵: نەخشىن ۱۸.
۱۸۷. گىرلىشس دېئزە دەرگەھن مووسلىن كەفتتەرە و دەرگەھن نەزدەھاران رەنگە ل بەر وى ھاتىتەئافاكرن. گىرلىشس ۱۹۹۵: ۲۰۶ و ۱۹۹۸: ۳۵۹.
۱۸۸. Cuinet 1892: 79.
۱۸۹. Sykes 1988: (1904) 165.
۱۹۰. ئىدەرئ بەرئ. دېئزە ئەف كەسەن ئافاكرى كورەك ھەبوو ب ناهن قوباد. ئەف خواندنگەھە جاران ب ناهن مەدرەسا قوبھان نىتەئافاكرن واتە خواندنگەھا ب قوبىيا. ھندەك گۈتتىن دەفى دېئزە زەتكىدا ئافاكرىيە.
۱۹۱. Damaludschi 1952: 51.
۱۹۲. شترىك (Strek ۱۹۱۳: ۳۴۱) دېئزە. ۵۰۰۰ كەس ل بائزىرى دژىيان پتورىيا واتە كوردن. بەلىن ۱۹۰۰ جھوژى ھەبوون. ل ھەموو دەفەر ئامىدى ين ل داوييا سەدەسالىيا ۱۹ئى ۲۳۹۰۰ كەس دژىيان. ز واتە ۱۳۱۸۰ كوردىن مووسلمان. ۱۰۰۰ ئاشورى. ۱۹۰۰ جوهى و ۸۱۰ تورك. (يۇنان ۱۹۸۹: ۲۱۱). ئەف نوركە ھەموو ب تنن كەسىن عەسكەرىيون.
۱۹۳. Damaludschi 1952: 66.
۱۹۴. Wigram & Wigram 1922: 321, 395.
۱۹۵. Wigram & Wigram 1922: Kapitel 15.
۱۹۶. د چىپىن د سەر بائزىرى دا نىشانىن گورستانەكن ھەنە. ب زەحمەت دەھتەدەتن. دېئزە فورمانىين وى دەمى ل وئرى ھاتىنەن ئاخكىن ل جھن قەشارتنى. بۇ پتر زانىارىيان بىئەرە. Behrends 1993: 301.
۱۹۷. Hay 1921: 148, 371.
۱۹۸. Hay 1921: 366, 371.
۱۹۹. Wilson 1931: 149.
- رەنگەل فېرە بەھسى شەرى بەردەوام د ناقبەرا مالا كئاننى و جەجى شەعباننى دا بىت. كو ھەردو خودان ملكن ل دەفەرئ.
۲۰۰. Wilson 1931: 149; Harrison 1959: 187.
۲۰۱. Hay 1921: 37; Edmonds 1957: 430.
۲۰۲. Edmonds 1957: 430.
۲۰۳. Amman 1991: 2.3.3.
۲۰۴. Brauer 1993: 58, 62.
۲۰۵. Stein 1964: 119.
۲۰۶. Blau 1975: 196.
۲۰۷. Bamami 1999: 32.
۲۰۸. Blau 1975: 3, 196.
۲۰۹. Blau 1975: 196, McDowall 1996: 327.
۲۱۰. ھەروەكو مە ل دەسنىپكىن ئامازەپىكرى. ئەفە لىستەكە وەك پىكولەك بۇ نىزىكبوون ژ راستىين. راستى و مسوگەرىيا قن لىستىن ژ بەر نەبوونا ئىدەرا و نەوەكھەفببا گۈتتىن واتەنپنە. ب تايبەت ل سەدەيا ۱۴ئى و ۱۴ئى. ھەروەكو د ھەركىرانا شەرەفنامىن دا گۈتى ھندەك ب خۇپەھسى خۇناكەن) ۱۸۵۹: بپ ۱۱۱.

دیرۆکا ھەقچەر

زاخۇ د رۇژناما (الموصل) دا

۱۹۳۰-۱۹۲۱

پ.ھ.د. ھوگر تاھر تەوفىق

زانكۇيا زاخۇ/ كولىزا زانستىن مروفايەتى

وھصفىيە مەھمەد شىفۇ سىدى

ماجستىر/ دىرۇكا نوو و ھەقچەرخ

وھرگىران سالج يوسفا سوفى

كۆرتى:

چ قەكۆلەرنىن بىياقى دىرۇكى نەشىن رۇل و پىگەھى رۇژنامەقانىيى د بىياقى پاراستن و نووماركرنا پىزانىن و ھەلوپىستىن دىرۇكىدا كىم بىكەن و ئەگەر رۇژنامەقانىيى ژبۇ مللەتېن دى گىرنگ بىت ژبۇ مللەتنى كورد گەلەك گىرنگىر و كوورترە، چونكى كوردان ھەتا شەرىي جىھانپىيى ئىكى ژى ژ بەر رەوشا سىياسىيا ۋەلاتى خۇ- نەشىابوون ژ بلى ھندەك پەرتووكىن كىم چ تىشتەكى ل سەر دىرۇكا خۇ بنقىپىن، ژ بەر ھندى. رۇژنامەقانىيى جەھى قان پەرتووكان گىرت و شىا ھندەك لايەتىن دىرۇكا كوردان توومار بىكەت، قىجا ئەف رۇژنامەقانىيە با كوردان ب خۇ بىت يان يا ۋەلاتىن ھەرىمى يان يا بىانى بىت.

ئىك ژ قان رۇژنامەقان رۇژنامەيا (الموصل) بوو كو ل مەلئەندى باژىرى مووسىل ب زمانى عەرەبى دەردكەقت و چونكى زاخۇ ئىك ژ باژىرىن سەر ب ۋىلايەتا مووسىل قە بوو، لەورا قى رۇژنامەين ھندەك پىزانىن ب مفا ل سەر قەزا زاخۇ ب گىشتى و

مەلئەندى باژىرى ب تايەتى تووماركرىنە كو د چ ژندەرنى وى سەردەمىدا پەيدا نابىن. لەورا رۇژنامەيا (الموصل) ۋەك ژندەركى رەسەنى دىرۇكا زاخۇ و پىنشەتلىن وئ يىن سىياسى د ناقبەرا سالىن ۱۹۲۱- ۱۹۳۰ دا دەپتە ل قەلمەدان.

گىرنگىيا بابەتى زىندەتر دىت دەمى بزانىن كو زاخۇ ئىك ژ قەزايىن گىرنگ و سىتراتىيىن ھەرىما كوردستانا عىراقى يە و ئەف گىرنگىيە ژ بەر چەندىن ھۆكارانە كو يا ژ ھەمىيان بەرچاقتىر جەھى جۇگرافىي وئ يە كو دكەقتە د سىنگوشەپەكا سىتراتىيى د ناقبەرا سىنوورىن عىراق - تىركيا - سوريى دا، ھەروەسا زاخۇ خەلەكا بىكەمەگىردانا سى پارچەپىن كوردستانى يە ئەو ژى كوردستانا باكوور، باشوور و رۇژناقايە، دىسا زاخۇ دەروازەيا سەرەكىيە كو كوردستانى ب تايەت و ھەمى عىراقى ب گىشتى ب ۋەلاتىن رۇژھەلاتا ناقىنقە گىردەت، ئەفە ژ بلى كەقنارىيا دىرۇكا وئ كو د ناف جەھ و شىويناورىن مىزووىي يىن ۋىدا ديار دىت، لەورا دكارىن بىژىن كو زاخۇ زادەيا جەھى خۇ يىن جۇگرافى و شىيانىن خۇ يىن ئابوورى يە.

پېنگۈتن:

ئىبىسىن ل سەر دىرۇكا خۇجھى و گەريان ل بەلگەنامەيىن وئ ئىكە ژ تايىن گىرنگىن دىرۇكى يىن گەلەك تىستان ل سەر دىرۇكا وان باژىر و دەھەران ديار دكەن يىن دىرۇكنقىس ل دووف دگەرپىت، ئەف تىشتى مە گۈتى دروستە بۇ قەزا زاخۇ ژى يىتە گۈتن ئەفە ژى دەمى خۇ داھىلىنە دىرۇكا وئ قەزايىن د قى ماوەى دا، ھەرۈەكى دەيتە زانىن، كوردان قەوارەيەكى خۇسەر يان ھەتا ئىف خۇسەر ژى نەبوويە ھەتا بىشتىن گىرنگىن ب دىرۇكا خۇ، عەشپىرەتىن خۇ، داب ونەرىتىن خۇ يەن، ژ بەر ھىندى، قەكۈلىنىن كووور ل سەر دىرۇكا وان ھەتا دەھكىن نەھى يىن سەدسالىيا بىستىن نابىنىن، ھەتا پىشتى سەرھەلدانا بەھارا ۱۹۹۱ ئ زانكۇل باژىرىن جودا جودايىن باشوورى كوردستانى ھاتىنە قەكرىن و قان زانكۇبان ئىبىسىنا دىرۇكا كوردى ب ستووي خۇفە گىرت كو قەكۈلەر و دىرۇكنقىسىان ژ بىر كرىوو (ھەكە ئەف دەرىپىنە پا دروست بىت).

ژ بەر ھىندى، قەكۈلىن ل سەر ھەر بابەتەكى ل سەر دەمەكى دىرۇكا كوردى يان ل سەر ھەر باژىرەكى باشوورى كوردستانى، خۇ ھەكە زانىارى يىن گەلەك كىنم ژى د وئ قەكۈلىنىدا بن، بى گومان دى پەرتوو كخانەيا دىرۇكى پا كوردى دەولەمەندكەت، كو پەرتوو كخانەيەكا ھەزارە ھەكە يىتە ھەقەرىكرن دگەل دىرۇكا ئىبىسكى پا گەلەن دى يىن ھەقسوويىن وئ ل رۇزھەلانا ئاقىن.

ل دووف وئ تىشتى مە ل سەرى گۈتى، ئارمانجا سەرەكى ژ قن قەكۈلىنى رۆھنكرنا دىرۇكا قەزا زاخۇيە د سالىن ۱۹۲۱-۱۹۳۰ ئىدا ھەرۈەكى د رۇزنامەيا (الموصل) دا ھاتى كو ب رۇزنامەيا عىراقى يا ئىكى د دەولەتا نوئ پىنكھاتىيا عىراقىدا دەيتە ھەزمارىن، بەلكى رۇزنامەيا (الموصل) دىرۇزەپىدانا رۇزنامەيا (موصل) ە يا پىنش وئ دەمى ژ ئالىي دەستەلاتىن ئۇسمانى قە ل وىلايەتا مووسل ل دەھكىن ھەشتى يىن سەدسالا ۱۹ ئ دەردكەقت، ژ بەر ھىندى، قى رۇزنامەيىن ھىندەك زانىارى يىن باش ل سەر قەزا زاخۇ

تىدا ھەنە و دبىت ھىندەك كىلىلن روودانىن دىرۇكى بەنە قەكۈلەران داكو بىنە بنواشە بۇ قەكۈلىنا دىرۇكا قەزا زاخۇل سەردەمى شاھاتىن (شاھشىنىن)، گىرنگە نامازەيىن بگەينە وئ چەندى ژى كو مە قەكۈلىنا خۇ ل سەر سالىن ل ئاقبەرا ۱۹۲۱-۱۹۳۰ ئى كرىە، ئەفە ژى ژ بەر چەند ئەگەرەكان، ئەو ژى ئەوۈ كو رۇزنامەيا (الموصل) د سالىن شەرى جىھانىن ئىكىندا راوہستىيا بوو و پىرىيا ھەزمارىن وئ يىن بەرى سالا ۱۹۲۱ ئ دىبەرزە يان د تەرۈوبەرئانە، ھەرۈەسا سالا ۱۹۲۱ ئ ھاتە ژىكرىن ژ بەركو ئەو سالا دامەزراندنا سىستەمى شاھاتىيا عىراقى بە، ئاقى زاخۇ د بەرپەرىن وىدا د چارچۇقى كارووبار و رىكارىن دەولەتا نوو يا عىراقى دا ھاتىيە، لى ئەگەرى ژىكرىنا سالا ۱۹۳۰ ئ ژ بەر ھىندى بوويە كو رۇزنامەيا (الموصل)، ھەرچەندە شىايىنە پىرىيا ھەزمارىن وئ يىن ھەتا سالا ۱۹۴۷ ئ ب دەست خۇ بىخىن، لى ئەو رۇزنامە پىشتى سالا ۱۹۳۰ ئ بەھسى زاخۇ ئاكەت، بەلكى ئى د دو يان سى دەنگ و باسان دا بەھس كرىە، ژ بەر ھىندى، زانىيارىن د رۇزنامەيا (الموصل) دا ھاتىن نەچاركرىن سالا ۱۹۳۰ ئ ژى بگىرىن و ل وئىرۈ راوہستىين.

ل سەر پلانا قەكۈلىنى ژى، ل دووف زانىارى يىن رۇزنامەيا (الموصل) بەلاڧكرىن، قەكۈلىن بۇ چوار پىشكان ھاتىيە دا بەشكرىن، پىشكا ئىكى ب ئاق ونىشانىن (كارگىرىيا حكومى ل زاخۇ ل ئاقبەرا سالىن ۱۹۲۱-۱۹۳۰ ئ) يە و رۇناھى ئىخستىيە سەر ھەبەكەلى دىبارتىن سازىن كارگىرى ل زاخۇ و دىبارتىن چالاكى يىن وئ ۋەكى، قائىمقامى، دادگەھ، ئەوقاف... ھتە. سەرىارى كىمىيا زانىارى يىن تىدا ل سەر زاخۇ، لى ب زانىارى يىن نوو يىن ل سەر دىرۇكا قەزايى دەينە ل قەلەمدان و ژىدەرتىن دى يىن دىرۇكى بەھسى وان زانىارىيان نەكرىە، لى پىشكا دووي يا قەكۈلىنى ب ئاق ونىشانىن (ڧىركىر و رەوشەنىبىرىيا گىشتى) يە و تىدا قەكۈلىنەك ل سەر چالاكىيا ڧىركىرىن ل زاخۇ ھەيە و ئاقىن خواندنگەھىن زاخۇ يىن د رۇزنامەيا (الموصل) دا ھاتىن ھەنە و كا چالاكىيا رەوشەنىبىرى ل باژىرى چەوان بوويە كو

د ھەمى بىياقان دا بەلاڧ كرىنە، سەرئارى كىمبىيا وان
ژى، لى ھىزىرەكى ل سەر سەرئانسەرى ژيانا گىشتى يا
وئ قەزائىن يا وى دەمى دەنە ھەكۆلەرى كو د ژىدەرىن
دى يىن دىرۇكى دا نەھاتىنە.

أ - قائىمقامى:

جئاتا قەزا زاخۇ و قائىمقامىيا وى جھەكى
گرىنگ ل سەر بەرىپەرىن رۇژنامەيا (الموصل) ھەيە،
ھەر بۇ نەمۇنە د ھىزمارەيا رۇژا ۳۰ ئادارا ۱۹۲۱-ئىدا
ناڧىن ئەندامىن جئاتا قەزا زاخۇ بەلاڧكرىنە
كو ئەو ژى ئەقۇن خوارى نە: (حازم بەگ، حاجى
ئەحمەد، مىخائىل ئەفەندى و شالۆم كورپى ھۇشا)
۱، ھەرۋەسا د ھىزمارەيا رۇژا ۲ چىريا دووى ۱۹۲۴-ئىدا
دەنگ و باسەك ل سەر قائىمقامى زاخۇ ب ناڧ
ونىشانىن (قائىمقامى نوو بىن زاخۇ) بەلاڧكرىە
و ئىدا ھاتىيە: (ھىژا قەتاج بەگ قائىمقامى زاخۇ
ھاتە خانەنشىن كرىن و ھەزارەتا ناڧخۇ ھىژا رىقەبەرى
نقىسكارىن) تەحرىرات، بىن لىوا مووسل قەخىرى
ئەفەندى ل شىوونى دامەزراندىيە^{۱۱}، ئەف قەرمانىبەرى
ب باشترىن ئاوا كارىن خۇ ب رىقەبەرىن و ھەك رىژكرىن
بۇ كارىن وى، حكۇمەتى پۇستى وى بىلندكرىە و كرىە
قائىمقامى زاخۇ^{۱۲}، ھەر ل سەر قى بابەتى، رۇژنامەيا
(الموصل)، د ھىزمارەيا خۇ يا رۇژا ۱۳ چىريا تىكىن
۱۹۲۴-ئىدا دەنگ و باسەكى رىژل سەر قى دامەزراندنا
نوو ب ناڧ و نىشانىن (قائىمقامى نوو بىن زاخۇ)
بەلاڧكرىە و ئىدا ھاتىيە: (ئىقارىيا رۇژا شەمبى يا
بۇرى ھىژا قەخىرى ئەفەندى قائىمقامى مە بىن نوو
گەھشتىيە زاخۇ و ژ بەر بىنگەھى وى بىن بىلندى ل
نك مە، ب گەرمى ژ ئالىن قەرمانىبەر و رىھەسىپى
و ماقوولىن باژىرى قە ھاتىيە پىنشوازىكرىن، پىشتى
ھىژاى كارووبارىن قەزائىن ھەرگىرىن، ھەر ئىكسەر
دەست ب پىشكىنە ھەمى قەرمانىگەھىن ناڧەندا
قەزائىن كرى، پاشى قەسنا گوندىن كرى داكو رەوشا
قىشلە و بىنگەھىن پۇلىسان بىن ل سەر توخىبى و
كارووبارىن خەلكى و ۋەلاتىيان ل دوورترىن دەقەرىن
توخىبىن عىراقىن بىزانىت، مە ژ ھىژاى زانى كو كارىن

ھەتا نۆكە ژى ب ئىك ژ دىيارترىن ناڧەندىن ھۈنەرى
ل باشوورپ كوردستانىن دەھتە نىاسىن، ھەرۋەسا
پىشكا سىن ب ناڧ و نىشانىن رۇژنامەيا الموصل
و دەنگقەداننا رەوشا سىياسى ل عىراقى ل سەر
زاخۇ)بە و ئەفە گرىنگىرىن پىشكا قەكۆلىنى بە و
زەنگىنە ب زانىارى بىن تاپەت ب بابەتى پەيوەندى
ب كىشەيا مووسل قە ھەي، ئەف پىشكا رۇناھىن
دئىخىتە سەر وان روودانىن دگەل كىشەيا مووسل
پەيدا بووین - كو ئەف كىشەيە ئىك بوو بە ژ دىيارترىن
كىشەيىن ل ناڧەرا عىراقى و تركىا ل سالىن ۱۹۲۱-
۱۹۲۵-ئى، نەخاسەمە وان تىشتىن پەيوەندى ب ھىرشىن
تركى بىن ل سەر زاخۇ قە ھەي، ھەرۋەسا وان
كۆمبۇونىن ل ناڧەرا ھەردو حكۇمەتىن عىراقى و
تركىا دەھتە كرىن بۇ نەخىشەداننا سىنوورپ ل ناڧەرا
ھەردو دەولەتان ھەتا سالا ۱۹۲۹-ئى.

ل داووبى ژى، رۇژنامەيا (الموصل) ھەندەك دەنگ
و باس ل سەر زاخۇ بەلاڧكرىنە كو پىدقۇبە بىنە
بەخس كرىن خۇ ھەكە ب كورنى ژى بىت و ئەف دەنگ
و باسە ژى د پىشكا سىن يا قەكۆلىنىدا ھاتىنە كو
ب ناڧ و نىشانىن (دەنگ و باسە بىن جودا جودا)بە.
ل سەر ژىدەرىن قەكۆلىنى پىشتا خۇ بى گەرمىكرى،
سەرئارى ھەندەك ژىدەرىن نەسەرەكى بىن ناڧىن وان
د پەراووناندا ھاتىن، ھىزمارىن رۇژنامەيا (الموصل)
بىن سالىن ۱۹۲۱-۱۹۲۰-ئى نە و ئەو ژىدەرىن ئىكى و
سەرەكى بىن قىن قەكۆلىنى نە، ھەرۋەسا پىدقۇبە
بىژىن كو رۇژنامەيا (الموصل) تىن دەنگ و باس
بەلاڧدكرىن بىن ھەندى كۆمىنتان ل سەر بەدەت بان
شروۇقەبەكەت، ژ بەر ھەندى، زانىارى بىن قى رۇژنامەيى
يا ب زىمانى عەرەبى دەردكەقت ھەتا راددەبەكى
دەشك بوون و تىن دەرىپىن ژ دىتن و بۇچوونا حكۇمەتا
عىراقى و ل پىشت وى حكۇمەتا برىتانى دكر كو وى
دەمى سەرپەرشتىيا دەولەتا عىراقى دكر.

ئىك - كارگىرىيا حكومى ل زاخۇ ل

ناڧەرا سالىن ۱۹۲۱-۱۹۲۰-ئى:

رۇژنامەيا (الموصل) ب كورنى زانىارى ل سەر
رەوشا كارگىرىسى ل زاخۇ^{۱۳} و دىيارترىن چالاكى بىن وى

كانوونا دووي ۱۹۲۰ ئىدا ب ناپ ونيشانين (پىكىئىنانا دادگەھا مەزن)^{۱۸} ھاتىبە بەلاقىرن و تىدا ھاتىبە كو مىستەر ويلن Weldn سەرۈكى دادگەھىن مەدەنى يىن مووسل و ھىزا حوكمدار فرەنسىس ئەفندى ل دادگەھى نامادەبوويىنە بۇ دىتتا دەعوايەكا ناوانكارى(جنانى) ل وئىرى^{۱۹}، بىنى ھندى چ زانبارىن دى بىنە ئەشكەرا كىرن. لى دەنگ و باسى دووي بەرى وئ دىرۈكى ل رۇزا ۲۷ ئادارا ۱۹۲۹ئى ھاتىبە بەلاقىرن و نامازەين دكەتە دەعوايەكا ل دادگەھا ئاشتىوونا زاخۇ (محكمە صلح زاخۇ) ھاتىبە تووماركرن و تىدا ھاتىبە: (ل سەر داخوازىيا داخوازكەر يوسىف مىرزا دادگەھا ئاشتىوونا زاخۇ فرماندا ۴۳ رىي و ۱۳ عانە^{۲۰} ژ بىن دەعوە ل سەر ھاتىبە توومار كىرن سەيد قاسم كورپى سەيد عەلى پۇلىسى بەرى يىن ل تاخى دەرگەھى مزگەفتى ئاكنجى بىنە وەرگىرن و ژ بەركو نۇكە جەن ئاكنجىوونا وى ديار نىنە، بىرار ھاتەدان ب قى بىرارا حوكمى يا دەئبە بەلاقىرن، پى بىنە ناگەھداركرن و ھەر رۇزا بەلاقىرنى و ھەتا بۇرىنا ھەشت رۇزان ئەو دىئىت سەرەدانا دادگەھى بگەت و وى مافى تانلىداتىن ل وئ بىرارى ھەبە، لى ھەكە د وى دەمى دىاركرىدا سەرەدان نەكر، ئەو حوكم دى پلا ئىكلابوونى(داوېن) وەرگىرت و ھەكى خۇ دى ھىتە ب جە ئىنان)^{۲۱}.

رۇزانمەيا (الموصل) د وى ماوھىدا تىن ئەو ھەردو دەنگ و باس ل سەر دادگەھىن زاخۇ بەلاف كرىنە.

چ - بائىرقانى:

ھەرۈسە ھندەك دەنگ و باسپىن گەلەك كورت ل سەر قى لايەنى ھەنە، ئەقە ژى وئ چەندى دگەھىنىت كو بزاقا بىناسازى ل قەزا زاخۇ گەلەك يا لاواز بوويە، كو ئەقە ژى دىت ژ بەر شىبانين ماددى يىن لاوازين حكۇمەتنى يان ژ بەر دووربىيا زاخۇ و جەن وئ يىن جۇگرافى بىت ل سەر توخبىيى تىركىيا، رۇزانمەيا (الموصل) دەنگ و باسەك د ھىزارمەيا خۇ يا رۇزا ۲۲ ئىلۇنا ۱۹۲۱ئىدا ل سەر رۇلى بائىرقانىن د وان خزمەتكوزارىيان بەلاقىرىە يىن پىشكېشى

پۇلىسان ب سەرگىردايەتتيا رىپىندراو(مفەوز) بوونس ئەفندى گەلەك ب دلى وى بوويىنە كو د وان تەنگافى و دەمىن پىر مەترسى دا كارىن خۇ ب باشتىن ناوا ب رىقەبىرنە، ھەرۈسە ھىزا قائىمقامى مە يىن نوو دلخۇش بوويە ژى كو خەلكى ئاكنجىن دەقەرتىن سىنوورى ب رحەتى و تەناھى مژوولى كارىن خۇنە، ب راستى ژى، قائىمقامى مە يىن نوو كەسەكى چالاك و پىر بزاقە و ئىكسەر دەمى گەھشتىبە قەزايى، زەند وباسكىن خۇ ھەلدان و بۇ خىرا قى وەلاتى ژ دل دەست ب دووفچوونا كارووبارىن گوندان و رەوشا بنگەھىن پۇلىسان كر و ژ گوندەكى دچوو گوندەكى دى و كارىن خۇ ب رىقە دىرن، خودى سەرگەفتىن بدمتى)^{۲۲}.

ژ دەنگ و باسى د ھىزارمەيا رۇزا ۱۳ كانوونا ئىكى ۱۹۲۸ئىدا ھاتى ديار دىت كو فەخىرى ئەفندى ب قائىمقامەكى دى ھاتىبە گەھورىن و تىدا ھاتىبە: امستەفا بەگ ئەلەومەرى^{۲۳} قائىمقامى قەزا زاخۇ قەستا زاخۇ كر پىشتى شەش ھەبىقا بوويە موئەسەرفىن دىالا ب وەكالىت كو ئەو پۇست وى دەمى يىن قالا بوو، ھىزا جەمىل ئەفندى - ژ زاخۇ - ئەو دانىاسىن و كارووبارىن قائىمقامىيا زاخۇ ب وەكالىت ب رىقە بىرن)^{۲۴}.

وہسا ديارە ژى كو بچوووكىيا قەزا زاخۇ وەلى كرىە جەھەكى ديار و بەرجاڧ ل سەر بەرىپەرتىن رۇزانمەيا (الموصل) نەبىت، كو ھەرۈەكى دىبىن دەنگ و باسپىن كىم و ل دەمىن ژىك دوور ل سەر وئ قەزايى بەلاقىدكەت.

ب - دادگەھ:

ل سەر دادگەھىن قەزا زاخۇ ژى، رۇزانمەيا (الموصل) تىن دو دەنگ و باس ل سەر بەلاقىرىنە، يى ئىكى، پەيوەندى ب پىكىئىنانا دادگەھا زاخۇ قە ھەبە، بۇ زانين ژى، دەنگ و باس ھەتا رادەبەكى مەزن ئە يى رۇھنە و ب دروستى نامازەين ناكەتە وئ چەندى كا ئارمانج ژ بەلاقىرنا قى دەنگ و باسى چىبە و ئەو دەنگ و باس د ھىزارمەيا رۇزا ۱۱

قەزايى دكەت و تىدا ھاتىيە: (بازىرقانىيا زاخۇ پىادەيا رىيا(شوستەين) بازارى زاخۇ ب ئاوايمكى جوان ب داوى ئىنايە و ھاتىن وچوون ب ساناھى بوويە، بازىرقى زى دىمەنەكى جوان ب خۇفە گرتىيە و ل وئى باوھرىنە كو بازىرقانىيا زاخۇ تىنى ب سەخىبىركىنا قى جاددى ب تىنى راناوھستىت. مە زانىيە كو ل بەرە ھىدەك سەخىبىرىن دى زى بىكەت وەكى چىكىرنا پرەكا نوو ژ گزىرتى زاخۇ بۇ رەخى راستىن بىن رووبارى خابوورى و چىكىرنا تاخەكى نوو ل باكوورى رووبارى داكو رووبەرى بازىرقى و رەخ وروپىن وئى بەررەھ بىن^(۱۱).

ھەرەسا رۇژنامەيا (الموصل) د ھىمارا خۇ يا رۇژا ۶ كانوونا دووى ۱۹۲۰ يىدا دەنگ و باسەك بەلاقىرىيە و تىدا گوتىيە كو جىئاتا كارگىرىيا لىوا مووسىل ل سەر پىشنىياز جىئاتا بازىرقانىيا زاخۇ رازى بوويە بۇ ئاقرىنا وى پرا ل بەرە سەررۇنوول سەر رووبارى خابوور بىتە ئاقرىن و ئاقرى وئى پرى بىتە (پرا سەعدون)^(۱۲) وەك رىزگرتىن بۇ بىرھاتنا ژ دەستدايى وەلاتى (ھەرەسا رۇژنامەيى ھۇسا سالتۇخداي) عەبدىلموھسىن سەعدون^(۱۳). ئەفە ل وى دەمى رۇژنامەيا (الموصل) د ھىمارەيا خۇيا رۇژا ۱۴ نىسانا ۱۹۳۰ يىدا پىشتراست دكەت كو فەرمانگەھا ئەشقال و گەھاندان ل لىوا مووسىل دەست ب دانانا پرەكا دى يا ئاسنى ل زاخۇ كرىيە بۇ دەريازوونا ترومبىل و ھەمى ھۇيىن قەگۇھاستىنى و پىشكا ئاقرىن يا قى پرى ئەف سالاھ دى تمام بىت^(۱۴). ھەر د وى چارچۇقى دا رۇژنامەيا (الموصل) د ھىمارەيا خۇيا رۇژا ۳ چرىا ئىكى ۱۹۳۰ يىدا دىاركرىيە كو بىنواشەيى راگرى ئاقرىن پرا ئاسنى يا زاخۇ ھاتىيە دانان و ھىقىيەكا گەلەك مەزىن ھەبە ئەف پرە ئەف سالاھ تمام بىت و دى گەلەك بىن رىك وپىك و باش بىت، كو درىژىيا وى ۱۰۰ پى و پانىيا وى ۱۸ بىيە^(۱۵).

د. ئەوقافى:

ھەرچەندە ئەف فەرمانگەھە ل سەردەمى نوو خودان ھىز بوويە ئەفە زى ژ بەر زۇرىيا كارمەندىن وئى و مىلكدارىكرنا گەلەك خانووبەرىيان ل ھەمى

بازىرىن كوردستانى و عىراقى، لى (رۇژنامەيا مووسىل) تىنى د گۇتارەكا گەلەك كورت دا بەھسىن كارى قى فەرمانگەھا زاخۇ كرىيە و د ھىمارا خۇيا رۇژا ۲۷ خىزىرانا ۱۹۲۱ يىدا گۇتارەك ب ئاقرىن و نىشانىن (رىقەبەرى ئەوقافى مووسىل ل ھەردو قەزايىن زاخۇ و دھۆك) بەلاقىرىيە و (رۇژنامەيا مووسىل) د وئى گۇتارىدا رەوشا كارگىرى، ساخلىمى، بىناسازى، گەشتىمارى ل زاخۇ سەنگاندىيە، ھەرەسا پىشنىقانىيا خۇ بۇ بەررەھىكرنا بىناسازى ب رىيا ھارىكارىيا رىقەبەرىيا ئەوقافى مووسىل دەرىيە كو ئەو رىقەبەرى ھارىكارىيى د وئى بەررەھىكرنىدا بىكەت و پارچەيىن ھەردى بەدەتە خەلكى و ل سەر كىسى ئەوقافى بىتە ئاقرىن، د دەقى گۇتارىدا ھاتىيە: (ھىژا ئەسەد ئەفندى عومەرى رىقەبەرى ئەوقافى مووسىل ئەم ل سەر وان تىشان ناگەھدار كرىيە بىن ل دەمى سەردانا خۇ بۇ ھەردو قەزايىن زاخۇ و دھۆك دىتىن و بەھسىن رىك وپىكىيا وان ھەردو قەزايان كرىيە. وى گوتىيە كو نىشانىن بىناسازى ل وپرى باش دىيارن و دى بىنى ھوكمدار و سەررۇكىن بازىرقانىيان مژوولى باشكرنا رەوشا ھەردو بازىرقانىيان و رىكخىستنا بازارىن وانە، ئەفە سەرىبارى كو خەلك زى ب ھەمى شىيانىن خۇ بىزاقا باشتركرنا رەوشا ژىارا خۇ دكەن و ل سەر پىرۇسا ئاقرىنا خانىن خۇ بەردەوامىن، ھەرەسا رىقەبەرى ھىژا ئامازە كرىيە رەوشا ساخلىمىن و پەسىن وى كەرتى كرىيە و گوتىيە كو پاقزى د ھەر نىشەكى دا دىيار و بەرچاقە، ھەرەسا گوتىيە مە كو دى ب داھانى ئەوقافى بىزاقا نووكرنا سەرىشوا (ھەپتى و خراب بووى) كەت داكو پاقز و بۇيىنىيا وئى يا پاراستى بىت و ل بەرە زى پارچەيىن قالاين ھەردى ئەوقافى پىشكىتىش بىكەت داكو بىتە ئاقرىن و پىشكەكا وان زى ل سەر كىسى ئەوقافى بىتە ئاقرىن^(۱۶) بىن گومانە زى كو كارەكى ھۇسا دى رووبەرى ئاقرى ل زاخۇ بەررەھىكەت و دى ل سەر مۇدىلا نوو و سەردەم بىت و دى ھەزى ھەندى بىن بىنە ھافىنگەھ بۇ وان بىن دقۇن قەست بىكەن، ھەرەسا ھىژا ئامازە

ۋە تىدا ھاتىبە كۆرۈنۈشىمىزدا كارگىزىپا مۇسىل دەرىجىسىدە خانىيا مامۇستايان ل لىۋا مۇسىل ل ھۆمەتقا دەقىران دامەززاندىنە ۋە ئىۋى ل زاخۇ ھاتىبە دامەززاندىن خەلىل ئەقىدى ئىبراھىم بۇۋىيە ۋە ل خواندىنگەھا زاخۇ ھاتىبە دامەززاندىن^{۱۱۸}.

ھەر د چارچۇقى دامەززاندىن ل كەرتى پەروەردى، (رۇزنامىيا مۇسىل) د ھۆمەتقا خۇيا رۇزا ۲۲ ئىلۇنا ۱۹۲۰-يىدا دەنگ ۋە باسەك ل سەر دامەززاندىن (دەرىجىسىدە خانىيا مامۇستايان) بەلاقىرىيە ۋە تىدا ھاتىبە كۆرۈنۈشىمىزدا ھەر ھەر ئىك رۇ مامۇستا، ئىبراھىم خەلىل، مستەفا ھەسەن ۋە سالىھ ئەھمەد ل خواندىنگەھا زاخۇ ھاتىبە دامەززاندىن^{۱۱۹}.

رۇ ھەمى زانىيارى يىن بۇرى ۋەسا دىيار دىيىت كۆرۈنۈشىمىزدا دامەززاندىن ۋە ھاتىبە خانىيان ل قەزا زاخۇ ۋى دەمى گەلەك كىنم بۇۋىيە، ئەقە رۇ دىيىت رۇ بەر بچۇۋىيا قەبارى قى قەزايىن بىت كۆرۈنۈشىمىزدا ۋەك پىندى گىرگى پىن نەھاتىبەدان، ھەكە بىتە ھەقىقەت كەل نەقىدىن دى يىن مەزنىن دەقىرى.

دۇۋ - فىرگىن ۋە رەۋشەنسىرىيا

گىتى: أ - فىرگىن:

(رۇزنامىيا مۇسىل) گەلەك بەرىيەن خۇ بۇ بەلاقىرنا چالاكىيىن فىرگىن ۋە خواندىنگەھىن لىۋا مۇسىل رۇ ۋانا يىن زاخۇ رۇ تەرخانكىنە، ھەرچەندە ئەۋ دەنگ ۋە باس دكورتىن رۇ، لىن گەلەك نىشت ل سەر پىرۇسا فىرگىننى يا ۋى دەمى ل زاخۇ دىيار دىن، ھەر بۇ نەۋىيە، (رۇزنامىيا مۇسىل) د ھۆمەتقا خۇ يا رۇزا ۳۰ تىرمەھا ۱۹۲۴-يىدا دەنگ ۋە باسەك ل سەر بىنشا خەلىل ناھىيا سلىقناھىيى ب گۆمى ۴۴ رىبان بۇ نەقىدىن خواندىنگەھا زاخۇ^{۱۲۰} بەلاقىرىيە، ئەقە ل ۋى دەمى ۋى رۇزنامىيە د ھۆمەتقا خۇ يا رۇزا ۱۴ ي كائۇنا ئىكىن يا سالا ۱۹۲۸-يىدا بەلاقىرىيە كۆرۈنۈشىمىزدا رۇر يا فىرپۇنى ل زاخۇ ھەمىيە ۋە تىدا ھاتىبە كۆرۈنۈشىمىزدا نوۋ ل خواندىنگەھا قەزا زاخۇ ل

كۆرۈنۈشىمىزدا رۇ كۆرۈنۈشىمىزدا ھەمىيە ۋە دىياندىيە ۋەك ئامىرەكىن كارەبىن بۇ رۇنكرنا قەزايىن بىتە ب كار ئىيان^{۱۱۸}.

ھە - دامەززاندىن ۋە ھەگۇھاستا فەرمانبەرىن كارگىزىپا ھكۆمى ل زاخۇ:

قى بابەتى رۇ جەھى خۇ د (رۇزنامىيا مۇسىل) دا كۆرۈنۈشىمىزدا ۋە ھەندەك ھۆمەتقا خۇ دا نامازە كۆرۈنۈشىمىزدا دامەززاندىن ۋە ھەگۇھاستا ئىن ھكۆمەتقا لىۋا مۇسىل د چارچۇقى قەزا زاخۇ دا بۇ فەرمانبەران دكرن، ھەر بۇ نەۋىيە د ھۆمەتقا رۇزا ۱۰ ي شۇاتا ۱۹۲۹-يىدا دەنگ ۋە باسەك ب نەقىدىن (ھەگۇھاستا رىپىندراۋىن پۇلىسىن لىۋا مۇسىل) ھاتىبە بەلاقىرىيە ۋە تىدا ھاتىبە كۆرۈنۈشىمىزدا (مەھوزا) ئەنۋەر ئەقىدى مەنمۇۋىيە مەلەبەندىن پۇلىسىن شىنگال ھەر بۇ ۋى كارى بۇ قەزا زاخۇ ھاتىبە ھەگۇھاستا ل شۇونا رىپىندراۋە بىدوللا ۋەتارى يىن بۇ بائىرى مۇسىل ھاتىبە ھەگۇھاستا، ھەرۋەسا رىپىندراۋە مستەفا ئەقىدى رۇ بائىرى مۇسىل بۇ مەلەبەندىن پۇلىسىن شىرگات ھاتىبە ھەگۇھاستا ل شۇونا شىكر ئەقىدى يىن بۇ دىيىكا ل قەزا زاخۇ ھاتىبە ھەگۇھاستا^{۱۱۹}.

ھەر ل سەر قى بابەتى، بەھسەن ۋان ھەگۇھاستا ۋە دامەززاندىن رۇ ھاتىبە كۆرۈنۈشىمىزدا كەرتى ۋەزارەتا مەعارف (پەروەردى) دا ھاتىبە كۆرۈنۈشىمىزدا (رۇزنامىيا مۇسىل) د ھۆمەتقا خۇ يا رۇزا ۳۰ ي ئىلۇنا ۱۹۲۹-يىدا دەنگ ۋە باسەك ب نەقىدىن (ھەگۇھاستا ۋە دامەززاندىن پەروەردى) ل دەقىرى مۇسىل بەلاقىرىيە ۋە تىدا ھاتىبە كۆرۈنۈشىمىزدا نەزھەت رۇقەبەرىيە خواندىنگەھا (باب البىض) بۇ رۇقەبەرىيە خواندىنگەھا زاخۇ ھاتىبە ھەگۇھاستا ل شۇونا رۇقەبەرىيە ۋە سەبىد زەكى قىدى يىن بۇ خواندىنگەھا دەقىرى بەغدا ھاتىبە ھەگۇھاستا، ھەرۋەسا بەدلىھەكىم ئەقىدى ئىبراھىم مامۇستايان خواندىنگەھا زاخۇ بۇ خواندىنگەھا نامىدىن ھاتىبە ھەگۇھاستا^{۱۲۰}، ھەر د ۋى ھۆمەتقا دەنگ ۋە باسەك ل سەر دامەززاندىن (دەرىجىسىدە خانىيا مامۇستايان) ھاتىبە بەلاقىرىيە

خواندنگەھىن مووسل يىن مىرى) بەلاقىرىيە و تىدا بەھانەيەكىن بۇ پىشكدارى نەكرتا وى خواندنگەھىن د وى فيستەقالىندا دىنىيت و تىدا ھاتىيە: (۱۳۰۰) دىدەقانان پىشكدارى د فيستەقالىندا كرىيە و چوونا وان د فيستەقالىندا ۱۲ دەقىقەيان فەكىشاپە، بىرپار بوو تىپا دىدەوانىيا خواندنگەھىن قەزايىن زاخۇ، دھۆك، شىنگال، تەلەعمەر وتلكىف زى پىشكدارىن تىدا بىكەن، لىن ژ بەر گوھوپىنن نىشكافەيى بىن سەقاي، پىشكدارىيا وان بۇ فيستەقالا بەھىت ھاتە پاشىتخىستىن، ھەكە زانى يا سەقا دى بىن خۇش بىت، خۇ گىرۇ نە دكر و داھىت پىشكدارىن د فيستەقالىندا كەت) (۱۷۱)

(رۇژنامەيا مووسل) فەگوھاستىنا دەنگ و باسپىن فىركىر و خواندنگەھان و چالاكى يىن خوېندكارىن سەرانسەرى دەقەرىن لىوا مووسل ژ وان يىن زاخۇ زى ب سىتۇوى خۇقە گىرتىوون، ھەر بۇ نموونە، وى رۇژنامەيىن د ھۇمارا خۇ يا رۇژا ۱۸ كانوونا نىكىن يا ۱۹۳۰ئى گۇتارەك ب ناف و نىشانىن (گۇتارا خوېندكارىن خواندنگەھا زاخۇ ل بەرامبەرى ھىژا موئەسەرفى) و تىدا ھاتىيە: ھىژا موئەسەرف ھەقتىيا بۇرى سەرەدانا قەزا زاخۇ و دووقچوونا رەوشا خواندنگەھىن وىرى كرىوو و خوېندكارەكىن خواندنگەھا زاخۇ يا مىرى ئەف گۇتارە ل بەرامبەرى ھىژا پىشكىش كرىوو: ئەى موئەسەرفى خەمخۇر، ژ ھەمى دلى خۇ سىلاقان ل تە دكەم، ما چەوان تە و تو بابىن پەرەردى يى و نموونەيىن ھىمەت و مەزنى و بلندىن يى، گەلەك كەيفخۇش بووم و من ھەست ب خۇشى و شانازىن كر دەمىن من گوھىلبووى ھاتىنە قىرە سەرەدانا جەين فىركىر و پەرەردى ل لىوايا خۇ سەرى عىراقى و تانجا وى يا مەزىن دكەن، ب قى ھەلكەقتىن، زىدە دلخۇش بووم و ھەقالىن من زى ژ دل ھەز دكەن وە ل قىرە بىيىن، ھۇسا دەمى دەلىفە چى بووى و خواندنگەھا مە پىشكوزىيا وە كرى، ھەقالىن من ئەز راسپاردم ژ پىش وان قە گەلەك ژ دل سوپاسىيا وە بىن ھىژا بىكەم و ھىقىيا سەرەقتىن بۇ وە دخوازم و وەلاتى مە زى ل سەر

سەر ئافاھىيى خواندنگەھىن ل زاخۇ ھاتىيە ئافاكرىن ژ بەركو ھۇمارا خوېندكارىن وى خواندنگەھى زىدە بوويىنە (۱۷۱)

ھەرەھسا (رۇژنامەيا مووسل) دىار كرىيە كو ھىكۆمەت گىرگىي دەتە خىزمەتىن فىركىرنى ل زاخۇ و بەردەوام خواندنگەھىن زاخۇ ژ ئالىن بەرىرسىن كارگىرى قە دەينە پىشكىن و دووقچوونا كارووبارىن وان خواندنگەھان دەيتەكرىن، ھەر بۇ نموونە، وى رۇژنامەيىن د ھۇمارا خۇ يا رۇژا ۱۰ خىزىرانا ۱۹۳۰ئىدا دەنگ و باسەك ل سەر سەرەدانا عاسەم بەگ چەلەيى رىقەبەرى پەرەردەيا لىوا مووسل دگەل جەمىل بەگ پىشكىنەرى يارى يىن وەرزشى بۇ ھەردو قەزايىن دھۆك و زاخۇ بەلاقىرىيە (۱۷۱) وى رۇژنامەيىن د ھۇمارەيا خۇ يا رۇژا ۱۴ تىرمەھا ۱۹۳۰ئى گۇتارەكا كورت دا ب ناف و نىشانىن (ئەنجامىن تافىكرىن پۇلىن شەشىن سەرەتايى يىن كوران ل دەقەرا مووسل) بەلاقىرىيە و تىدا ئەنجامىن وان تافىكرىن سەنگانىنە و نىشتىن پەيوەندى ب زاخۇ قە ھەي، رۇژنامەيىن ئامازە كرىيە وى چەندى كو دەھ خوېندكارىن خواندنگەھا زاخۇ پىشكدارى د تافىكرىن دا كرىووون و ئەف ھەر سىن يىن ئاقىن وان ل خوارى دەرجووبوون: قەرەنسىس ئىليا خورى ۵۱۵، خىرى ئەمىن تۇما ۵۰۸ و سەعید ئەمىن تۇما ۵۰۴، ھەرەھسا پىنج زى قەماينە (موكمل بوويىنە) كو ئەو زى ئەقەنە: سەلىم مۇشىن كاپاي ۵۰۸، ھەننا جەجۇ ھەننا ۴۷۴، جەمال ھىسەن محۇ ۵۳۲، جەمىل دەرىنئىن مستەفا ۴۵۹ و سەبىرى ھەننا ھورمىز (ئامادەنەبوو) (۱۷۱)، تىبىنىيا ل سەر قى دەنگ و باسى ھەي ئەوە كو ھەمى ئاقىن تىدا ھاتىن ئاقىن مەسىحى نە ژ بلى دو ئاقان، رامانا قى زى ئەوە كو مەسىحىن ل ئاقەندا قەزا زاخۇ دىيان و پىتر ژ كوردان گىرگى ددانە فىركىرنى كو وى دەمى كوردان پىتر گىرگى ددا خودانكرنا تەرش و كەوالى و چاندنى.

نىشتىن پەيوەندى ب چالاكىيا وەرزشى و ھۆنەرى قە ھەي ل خواندنگەھا زاخۇ، (رۇژنامەيا مووسل) د ھۇمارا خۇ يا رۇژا ۸ كانوونا نىكىن ۱۹۳۰ئى گۇتارەك ب ناف و نىشانىن (فىستەقالا شەشىن يا دىدەوانىيا

دەستى كەسىن جوامىرىن ۋەكى ۋە ل بن سىبەرا شاھى مە بى مەزىن فەيسەلى ئىكى و جىنشىنى مە بى خۇشتى بىتە رزگار كىن. ھىمىخووزم فى دەرىپىنى ژ من قەبوول بىكەى. ل قىرە ژى ئەم ھەمى دى فىن دروېشمى بېژىن: ھەر بژىت عىراق، ھەر بژىت مونتەسەرفى مە بى خەمخۆر، ھەر بژىت زانست^(۴۸).

گەلەك جاران بۇ سەردەمىن دىرۇكى دەيتە گۈتن كا چەوان ھەر سەردەمەك بىن دى ژ ئاف دەت، دەمى سىك ل فىن گۈتارى دىزىن، كو ب چ ئاۋايان دەرىپىنى ژ ژيانا زاخۇ ناكەت، تىبىنى دكەپن كا چەوان تىن ئاف د وان گۈتاران دا دەيتە گوھورپىن و ئافەرۇك و رىز ناھىنە گوھورپىن و گۈتارىن ھۇسا ل سەرانسەرى دەفەرىن ھەرنما كوردستانى ل سەردەمى شاھاتىن دەيتە دىتن و دروېشمان ب ئافى شاھى دەن، پاشى دەيتە گوھورپىن و دروېشمان ب ئافى سەرۇك كۇمارى. ھتد. دەن، ھەرۋەكى ديارە ژى گۈتار ژ ئالىن مامۇستايان قە ھاتىبە نقىسىن و دارىتن. چونكى گەلەك ب زەحمەتە خوبىنكارەكى كوردى ژ نوو فىرى زمانى عەرەبى دىت، ب فى زمانى ھۇسا ب ھىز بىقىسىت، كو دىت گەلەك مامۇستا ژى نەشىن ھۇسا دارىتن.

ب - رەۋشا رەۋشەنبىرى:

ۋەسا ديارە رەۋشا رەۋشەنبىرى دوور ژ كەرتىن فىركرىن ل زاخۇ گەلەك يا لاۋاز بوۋى، ئەقە ژى ل دووف رۇژنامەيا (الموصل) كو نامازە نەكرە چالاكى بىن رەۋشەنبىرى ل زاخۇ د دو گۈتاران ب تىندا نەبىت، گۈتارا ئىكى ب ئاف و نىشانىن (شانۇ ل زاخۇايە و د ھۇمارەيا رۇژا ۵ ى خىزىرانا ۱۹۲۹ ىدا ھاتىبە بەلاڧكرىن و تىدا ھاتىبە: (پەيغەك ژ ئاكنجىبەكى زاخۇ گەھشتىبە مە، تىدا بۇ مە ديار دكەت كو شەفا ئەبى رىكەقتى ۱۹۲۹/۵/۳۰ ى خاۋاندگەھا زاخۇ يا مىرى رۇمانا سەلاھەدەن ئەبۇبى زارۋەكرە و ل دۇرىن ۳۰۰ كەسان ژ فەرمانبەر و خەلكى ب ھەمى تەخ وچىنىن خۇقە لى نامادە بوۋىنە، فىن زارۋەكرىن گوھورپىنەكا ھىزى ل ئاف خەلكى زاخۇ پەيدا كرىە

ۋە ھەزەكا مەزىن بۇ فىرىۋونى د دلى واندا چاندىبە، ھەتا ھەمى ۋەلى ھاتىبە ب چاقەكى مەزىن بەرى خۇ بدەنە خاۋاندگەھى و مامۇستايىن ۋى، ئەقە ھەمى ژى ژ بەر ھندى بوۋىە كو ئەۋىن زارۋەكرىن كرى، باش ب ۋى كارى رابوۋىنە و شىانىن ئەدەبى ھەبوۋىنە^(۴۹).

لى گۈتارا دوۋى ب ئاف و نىشانىن (پانەيا فەرمانبەران ل زاخۇ، د ھۇمارەيا رۇژا ۲۷ ى شىۋاتا ۱۹۳۰ ىدا ھاتىبە بەلاڧكرىن و تىدا ھاتىبە: (ژ - ئاگەھدارەكى - گەھشتە مە كو ھىزا مستەفا بەگ عومەرى يانەبەك بۇ فەرمانبەران ل زاخۇ دامەزىندىبە بۇ موكمكرنا پەيوەندى بىن دۇستىنى و براينى ل ئاقبەرا وان و چالاككرنا ھىزا جفاكى و بزاڧ كرىن بۇ پىشنىخستىنا ئەدەبى و رەۋشەنبىرى يا ھەققەرخ ب رىيا خاۋاند و شەقبىرى و ۋەرزىشيا ئەشى و ھەر تىشەكى مفاى بگەھىنە بىناسازىن، لى دوور ژ سىياسەتى، ھەرۋەسا پىشتى ۋەزارەتا ئاقخۇ پەپرەۋى ئاقخۇبىن يانەبى پەسند كرى، ھەلبىزىرتىن دەستەيا كارگىرى ھاتتە كرىن و ئەۋىن زۇرىنەيا دەنگان ب دەستفە ئىنان ئەقەن خوارى بوون، حاكم مستەفا ئەفندى قەرەداغى، بەحيا ئەفندى نەزھەت رىقەبەرى خاۋاندگەھى، حاجى شەمەدىن سەرۇكىن باژىرقانى، نورى ئەفندى رىقەبەرى دارابى، حەبىب ئەفندى خەزەدار، پىشتى ھەلبىزىرتىن ھاتىبەكرىن رىقەبەرى خاۋاندگەھى د پەيغەكا سەرىندا بەھسى گرىكى و مفاىن يانەبى بۇ جفاكى كر و داخواز ژ نامادەبوۋيان كر كو پىندىبە ھەرىكار و دىسۇزىن بۇ پىشنىخستىنا فىن يانەبى، پاشى دەستەيا كارگىرى ئاھەنگەك گرىدا و تىدا ھىزا حاكم ۋەك سەرۇك، رىقەبەرى خاۋاندگەھى ۋەك سكرتېر و خەزەدار ۋەك ژمىرارىن يانەبى ھاتتە ھەلبىزىرتىن و رىقەبەرىندارابى و سەرۇكىن باژىرقانى ۋەك ئەندامىن دەستەيا كارگىرى مان، ھەرۋەسا ھىزا قائىمقام ۋەك سەرۇكىن قەخىرى بىن يانەيا ئاقبىرى ھاتتە ھەلبىزىرتىن، ھەرۋەسا دەستەيا كارگىرى خانىبەكىن ل ھىداقى رۇببارى و چىپاى و عەردىن جۋان ب كرى گرت و ئاقماليبەكى جۋان بۇ تمام كر و كۇقارىن پىشەنگ و رۇژنامەبىن مفادار

فەخرى، پىشەنگ غەبىلغەنى ئەفندى... ژ قەزايان، ژ دھۆك، شىخ نورى، ژ زاخۇ، محەممەد ئاغا، ھىندەك ژ ھىزايان رۇزا شەمىي و يىن مايسى ژى سېئىدىيا رۇزا ئىك شەمىي ھاتىنە...^{۱۲۱}

ب - جقاتا دامەزىنەرا عىراقى (پەرلەمان):

ھەر د چارچۇقى بابەتى دامەزىنداندا دەولەتا عىراقى و پىشەھاتىن دگەل دا پەيدا بووين، رۇزنامەيا (الموصل) د ھىزمارەيا خۇ يا رۇزا ۱۹۲۴ شواتا ۱۹۲۴ ئىدا ناقىن كانىدىن نوونەرىن د جقاتا دامەزىنەرا عىراقى دا بەلاڧ كرىنە، كو د ناف وان ناقان دا ناقىن سەرۇك غەشىرەتەن زاخۇ ھەبووينە كو ئەو ژى ئەقەنە، محەممەد ئاغا كورې شەمىن ئاغا سەرۇكى غەشىرەتا سالىشانەيى، جەمىل ئاغا كورې غەبىدى ئاغايى سەرۇكى غەشىرەتا سىدى، ساق ئىبراھىم ئاغا (سادق بىرۇ) سەرۇكى غەشىرەتا گولى^{۱۲۲}.

ئى ئىكسەر د ھىزمارەيا پىشتى ھىنگى دا، ئانكو د ھىزمارەيا رۇزا ۲۱ شواتا ۱۹۲۴ ئى رۇزنامەيا (الموصل) دا ناقىن كانىدەكى ژ زاخۇ بەلاڧكرىە كو ئەو ژى محەممەد ئاغا كورې شەمىن ئاغايە^{۱۲۳}، ئەقە ژى نىشانى ھىدى يە كو ژ ناف ھەر سى كانىدىان محەممەد ئاغا ھاتىيە ژىگرتىن ل بەغدا نوونەرىيا خەلكى زاخۇ د جقاتا دامەزىنەرا عىراقى دا بگەت.

ھەر د بابەتى ھەلبىزرتەن جقاتا دامەزىنەرا عىراقى دا، رۇزنامەيا (الموصل) د ھىزمارەيا خۇ يا رۇزا ۲۱ ئادارا ۱۹۲۴ ئىدا گۇتارەك ب ناف و نىشانىن (نوونەرىن مووسل د جقاتا دامەزىنەرا عىراقى دا) بەلاڧكرىە و تىدا ھاتىيە: (دوھى پىشتى نىقرۇ دەستەيا پىشكەر كۇمبوونەك ب سەرۇكاتىيا جەسەن فائق بەگ ل ھەرماتگەھا باژىرقانىن گرتىدەپە و ھەر ئىك ژ بىركارى دادوھى و سەرۇكى رۇحانىيان ل وئى كۇمبوونى نامادە بووينە و دىتن و بۇچوونىن تىدا ھاتىن د بادەكىن ھەمى قەزايىن مووسل، تەلەغەر، شىنگال، دھۆك، ئاكرى، ئامىدىن و زاخۇ دا ھاتىنە پۇلىنكرىن، د بادەكەكىدا دىتن و بۇچوون و ناقىن زۇرىنەيا دەنگان بۇ نوونەرىن

بۇ پەيدا كرىن، ھۇسا، ھەرماتەران دەمىن قالاتى و پىشەھاتىن خۇ ل وئى ب خۇشى خۇ ب خواندىن ئە دبۇرىن، ئەقە ل وئى دەمى كو بەرى ھىنگى ل دىوان و چايخانەيان د ئەراوبەرا بوون، ئاگەھدارەكى ب ناقى قەزايىن سوپاسىيا ھىزا قائىمقام و دەستەيا دامەزىنەرا قى يانەيى كر بۇ پىشەنخىستنا وەلاتى و بزاقىن بلىدىكرىن و ئاقەدانكرنا وئى^{۱۲۴}.

سى - رۇزنامەيا (الموصل) و دەنگەھانا

رەھتا سىياسى يا عىراقى ل ھەر زاخۇ:

رۇزنامەيا (الموصل) ب رىيا گۇتار و بەلاڧۇكىن خۇ يىن بەلاڧ كرىن، ھەر ژ دامەزىنداندا دەولەتا عىراقى ب ئاوابەكى ھوور و بەرغەرھ و دووچوونەكا بەرەھوام ل سەر پىشەھاتىن سىياسى يىن عىراقى كرىە، ھەروەسا ژ بەرگو رۇزنامە ب پلا ئىكن رۇزنامەيەكا سىياسى بوويە، ئەو تىشتى پەبوھندى ب زاخۇ قە ھەي، رۇزنامەين بەجسىن پىگەھىن زاخۇ د ناف وان پىشەھاتان دا كرىە و دىشىن ب قى ئاواين خوارى ب كورتى بەجسىن زاخۇ و پەبوھندىيا وئى دگەل پىشەھاتىن سىياسى يىن عىراقى د وئى رۇزنامەيىدا بگەين.

أ - ئاھەنگا دانانا شاھى عىراقى:

دئاھەنگا دانانا شاھ فەيسەل ئىكىدا ل رۇزا ۲۳ ئى تەباخا ۱۹۲۱ ئى ل گۇرەپانا (برج الساعة) ل بەغدا^{۱۲۵}، تىن نوونەرىن وىلايەتان پىشكدارى د دەنگدانىدا كرىن و چ كەس ژ ھەردو وىلايەتىن كەركوك و سلىمانىن پىشكدارى وئى ئاھەنگى نەبوون، لىوا مووسل شاندەك ھنارتە وئى ئاھەنگى و رۇزنامەيا (الموصل) د ھىزمارەيا خۇ يا رۇزا ۲۲ تەباخا ۱۹۲۱ ئىدا گۇتارەك ل سەر قى چەندى بەلاڧكرىە و تىدا ھاتىيە: (وھزارەتا ناقخۇ ۳۵ كورسى بۇ لىوا مووسل د ئاھەنگا دانانا شاھ فەيسەل وەك شاھى عىراقى تەرخان كرىنە و حكۇمەتن ھىزايىن ناقىن وان ل خوارى قەخواندىنە قى ئاھەنگا مەزىن، ژ مووسل: دادوھەر ئەحمەد ئەفندى

دەقەرەكا توخىيى يە و بىنەجھبوونا تەناھىيا وئ ديار دكەت كا كارگىزىيا حكومى ل لىوا مووسل چەند يا ب ھىزە و چەند دىئىت كۆنترۆلى ل سەر دەرى يىن خۇ يىن توخىيى بكەت و ژىندەگافىيىن ھىزىن توركى پارىزىت. رۇژنامەيا (الموصل) د گەلەك گۇتارىن خۇ دا بەحسنى سىياسەتا دەولەتا تركيا كرىە كو ل دەقەرا زاخۇ ژىندەگافىيىن ل سەر توخىيى دەولەتا عىراقنى دكەت، ل دووفا گۇتتا وئ رۇژنامەيى.

د قى چارچۇقى دا رۇژنامەيا (الموصل) د ھۇمارەيا خۇ يا رۇژا ۱۵ ئىلۇنا ۱۹۲۴ ئىدا سى دەنگ و باس بەلاقىرىنە و بەحسنى رەوشا تەناھىيىن ل زاخۇ كرىە و د دەنگ و باسنى ئىكىدا ھاتىيە، ال رۇژا ۱۴ ئىلۇنى بروسكەيەك ژ وھارەتا ناخۇ ل سەر روودانىن قى داويى يىن زاخۇ گەھشتىيە بارەگەھى مۇتەسەرفىيى و ئەقە ژى دەقنى بروسكى يە: ھىندەك ھىزىن نە نىزامى ژىندەگافىيى كرىنە سەر توخىيى عىراقنى و ل سەر وئ شەنگستەيىن كو دقنىت ئاگەھدارى قان جۇرە ژىندەگافىيان يىن و رى نەھىنە دان ئەف دەستىرنىيە ل سەر توخىيى عىراقنى دوپارە بىن و حكۇمەتنى ب پىندى دىت ھىندەك رىكارىن بەروەخت بىنە ب كار ئىنان، فرۇكان ھىزىر كرىنە سەر وان ھىزان و پاشقەزقاندىنە و رەوشا نەناسايى^{۱۳۷} ل ھەردو قەزايىن زاخۇ و ئامىدىن راگەھاندىيە و ھەردەمىن ئەو گەف ل سەر تەناھىيا دەقەرا ناغىرى نەمان، ئەو رەوشا نەناسايى دى ھىتە راكرىا.

لى د دەنگ و باسنى دووتىدا عەبدلەمىزىز مۇتەسەرفى لىوا مووسل^{۱۳۸} ب ھوورى بەحسنى وان روودانان كرىە و تىدا ھاتىيە، (ئەم ھاتىنە ئاگەھدار كرىن (كو مخابىن) ھىندەك مەسىحى ھاتىنە سەردابىر.. ژ نرسا گۇتگۇتكىن دەرەيىن ھىندەك ئاقل تىكچوويىن توركخووازان بەلاف كرىن ژ گوندىن زاخۇ دەرەقتىنە، ژ بەركو ئەو گۇتگۇت ك نە بەرئاقلىن و ئاقلنى ساخلىم باوەر ناكەت ھەكە حوكم ل سەر بىنە دان. ب راستى ژى رەوشا نۇكە ل وان جەھان گەلەك يا باشقە و چ روودان چى نەبوويىنە. ھەروەسا

د جىئانا دامەزىتەردا ب دەستىفە ئىنايىن ھاتىنە نووماركرىن كو ھۇمارا وان ۱۴ نوونەرن ژ كۇما ۴۸۰ ھەلبۇزاتىيىن دەستىپىكى يىن مووسل، كو ئىك ژ وان مەھمەد ئاغا كورنى شەمەدىن ئاغاين نوونەرى زاخۇيە و ھۇمارا زىجىرەيا وى (۷) ئەقە ژى ل دووفا ھۇمارا دەنگىن ب دەستىفە ئىنايىن كو ۱۹۳ ئى دەنگ بوون^{۱۳۹}.

ج - كىشەيا مووسل:

رۇژنامەيا (الموصل) د گەلەك بەرىيەرن خۇ دا بەحسنى كىشەيا مووسل كرىە و ھىزىشكرىە سەر داخاويىن تركيا كو پىرۇپاگەندا وئ چەندى دكەت ژ ھەر ئىكىن دى پىتر ماف د (ويلايەتا مووسل) دا ھەيە، ھەروەكى ئەو رۇژنامە د گۇتارىن خۇ دا پىشتىراست دكەت زاخۇ ژى جەھى خۇ د كىشەيا مووسل دا ھەبوويە، ئەقە ژى دەمى بەحسنى ئۇپەراسىوونىن سەربازى و ژىندەگافىيىن ھىزىن نىزامى ونە نىزامى يىن تركيا ل سەر زاخۇ دكەت ب دىرئىيا ھەياما ھەقركىيا توركى - عىراقى ل سەر وئ ويلايەتنى ژ بەركو زاخۇ ل سەر توخىيىن ل ناغىرە عىراقنى و تركىايە، فەرە بىزىن ژى كو تركيا ژ سالا ۱۹۲۱ ئى و ھەتا داوى يا ۱۹۲۵ ئى پىكۇلكرىە كۆنترۆلى ل سەر قى دەقەرى بكەت، لى د وان پىكۇلىن خۇدا سەرنەكەقتىيە^{۱۴۰}. ھەروەسا برىتانىا رۇلەكى ئىكلاكەر د قى مەسەلىدا ھەبوويە كو ئەو ويلايەت بەر عىراقنى بىكەقىت و دەستەلاتا توركى ژ وان دەقەران بىتە دوورئىخستىن. ھەروەسا رۇژنامەيا (الموصل) رۇلى خۇ د بەحسكرىنا ھىندەك ناغەركىن وئ كىشەيىندا و يىن پەيوەندى ب زاخۇ قە ھەيىن ھەبوويە.

ئۇپەراسىوونىن سەربازى

ل سالا ۱۹۲۴ ئى:

رۇژنامەيا (الموصل) گىرنىگىيەكا مەزىن دايە دەنگ و باسنىن يەككىن سەربازى و رەوشا ئىمناھىيىن ل زاخۇ و دووفاچوونا وئ رەوشىن كرىە، چوئكى زاخۇ گىرنىگىيەكا سەربازى و سىترانىژى ھەيە، ئەقە سەربازى كو

ۋان فرۇكان ۋى دەمى كارى خۇ ب داۋىننان پىشتى پىشتراست بوۋىن كو باندېن دوژمنى تەراۋبەرا بوۋبە و توخىبىن ژوورى يىن عىراقىن ژ ھەبوونا دوژمنى ھاتىبە پاقرى كرن و چ بىاڧ بۇ ترسىن نەماينە...¹⁴

ھەر د ۋى چارچۇقەي دا و چونكى برىتانىا بەرپرس بوو ژ بەرھەفانىكرنى ژ ھەردى عىراقىن دژى ھەر گەھەكا دەرھەيى. ژ بەرگو عىراق ل بىن چاڧدېرىيا برىتانىا بوو. برىتانىا رەھەكا فرۇكىن خۇ ھنارتە مووسل و وان فرۇكان ھىرشكرنە سەر يەكەيىن زىدەگافى ل سەر توخىبى دكرن و د وان ھىرشان دا ئالبىن دى ل دوژىن ۸۰ كوشتىيان دان. ھەرۋەسا بەتالىۋنا چوار ژ مووسل لىقى و قەستتا زاخۇ كر داكو پىشكدارىن د ۋى ئەر كېدا بكتە يىن ل وېرى پىن ھاتىبە سپاردن و پىشتى ب داۋىھاتتا گەھان ل سەر تەناھىيا توخىبىن باكوور. رۇژا ۱۸ ئىلۇنا ۱۹۲۴ئى برىارا راكرنا رەوشا نەئاسايى ل سەر ھەردو قەزايىن زاخۇ و نامىدىن ھاتەدان و رۇژنامەيا (الموصل) د ھژمارەيا خۇ يا رۇژا ۲۰ ئىلۇنا ۱۹۲۴ئىدا ئەھڧ چەندە پىشتراستكرىە¹⁵. ژ لايەكن دېقە وى رۇژنامەيىن د ھژمارا خۇ يا رۇژا ۲۷ئىلۇنا ۱۹۲۴ ئىدا گۆتېبە كو لۇرد تۇمسىن Tomson ۋەزىرى بەرھەفانىيا برىتانىا د سەرھانا خۇ دا بۇ مووسل ل سەر نىمايشىن بەكىن سەريازى ل دەقەرنن ئۇبەراسپونىن سەريازى يىن توخىبىن باكوور گەپايە كو زاخۇ ژى ئىك ژ وان بوو¹⁶.

ھەر د چارچۇقەي زىدەگافىن تركيا و دەستدريژى يىن وان ل سەر دەقەرىن توخىبى ژ وان ل سەر زاخۇ ژى. رۇژنامەيا (الموصل) د ھژمارەيا خۇ يا رۇژا ۴ چرىا ئىكى ۱۹۲۴ئىدا دەنگ و باسەك ب ناڧ و نىشانىن (ئىستولى ئاسەمانىيىن بەرىتانى بەرسىنگىن ھىرشەكا دوژمنان ل سەر توخىبىن ژوورى عىراقىن دكرىت) بەلاڧكرىە و ئىدا ھاتىبە: (رۇژنامەيا بەغداد تايمز گۆتارەك ل سەر كارىن ئىستولى ئاسەمانىيىن بەرىتانى بەلاڧكرىە كو وى ئىستولى بەرسىنگىن ھىرشەكا باندېن زىدەگافى كرىنە سەر توخىبىن ژوورى عىراقىن و دى قىن پەرەگرافى ژ وى گۆتارى ۋەرگىن: ۱... ل داۋىيا بەھارا سالا ۱۹۲۴ئى تركان ھندەك گۆتگۆتەك

د بەلاڧۇكا ۋەزارەتا ناڧخۇ دا ھاتىبە راگەھاندن كو دەمى سەمەت ھەشتى سېپىدى فرۇكىن شەركەر كارىن خۇ ب ناۋايەكى سەرگەفتى نەجامدائىنە... دەمى فرۇكان كارىن خۇ نەجامدائىن و ب شكەستنا دوژمنى پىشتراست بوۋىن. قەگەپانە زاخۇ. ئەقە ژى پىشتى زىانېن مەزىن گەھاندېنە دوژمنى و پىتر ژ ھەشتى كەسان ژى كوشتىن و برىندار كرىن. ھەرۋەسا ژ بەر زۇرىيا خويىنا ھەسپ و زەلامىن برىندارىن د بومبەبارانا ئاسمانى دا ھاتىبە ھنگاڧتن روپبارى ھىزل ژى رەنگى ۋى ھاتە گوھورىن و باڧسۇر بوو. د قان ھىرشان دا چ زىانېن ھەژى گۆتنى نەبوون ژ بلى ب سڧكى برىندارىبوونا زەندكا ئەفسەرەكن فرۇكەقان و روپدانا كىشەيەكا تەكنىكى د فرۇكەيەكندا دەمى دادايە فرىنگەھا زاخۇ و چ مەترسى نەماينە...¹⁷

ھەر ل سەر قى چەندى رۇژنامەيا (الموصل) دەنگ و باسنى سىن ب ناڧ و نىشانىن (حكۇمەتا مە يا رىبەر نۇبەدارا پاراستنا توخىبى يە) بەلاڧكرىە و ئىدا ھاتىبە: ادوھى خەلك ترسىا دەمى دېتىن ھندەك كەسانىن بىن جەرگ و ترسنۇك ژ بەر خرابى و كارىن تىكدەرەنە يىن ھندەك باندېن نەئىزامى يىن زىدەگافى كرىنە توخىبىن ژوورى يىن عىراقىن ل قەزا زاخۇ. ژ زاخۇ دەرھن و قەستتا مووسل دكەن. لى وان بەلنگازان نەزائىنە كو كۆنترۇلكرنا وان دەستدريژىيان كارەكى گەلەك ب ساناھىيە. ب راستى ژى حكۇمەتا مە يا رىبەر. يا د تەنگاڧىيان دا كورن ھەقەيمانا راستگۇ حكۇمەتا برىتانىا مەزىن پىشتەفانىيى لى دكەت - تىن رەھەكا فرۇكان ژ مووسل ھنارتىبە و دەملدەست گەھشتىنە زاخۇ و دوژمنى زىدەگافى كرى بومبەباران كر و د ماۋى نەھ خولەكان دا شەپىرەيەكا مەزىن ل ناڧ وان باندان پەيدا بوو و تووشى شكەستنى بوون و خۇقەكىشان ئەقە ژى پىشتى زىانېن مەزىن گەھشتىنى و ناڧا روپبارى ھىزلى ب خويىنا كوشتى و برىندارىن وان سۇر بووى كو ھژمارا وان گەھشتىبوو ھەشتىيان. ھەرۋەسا سوارىن رەڧۇكىن دوژمنى خۇ ل پىشت دارووبارى قەشارنن داكو ب ئاگر و بومبەيىن فرۇكىن بەرىتانى نەھىنە ھنگاڧتن. ھەرۋەسا

نرخاندىيە و رۇژنامەيىن ل سەر وئ چەندئ گۇتارەك ب نأف ونېشانىن (دەنگ و باسېن زاخۇ يىن پەيامنىرى مە يىن تايىبەت ل رۇژا ۱۹۲۴/۱۰/۹ ئى. ھەوالدەرى مە ل دوورتىن خالا توخىبى ژوورى يىن عىراقى) بەلاقىرىە و تىدا ھاتىبە: (ژ مېزە ئەم پىندى ھەوالدەرىن پاقۇ و نەرمىرې بوويىنە بۇ رۇژنامەيا مە كو راستى يىن قەزايىن باكوورى ل نأقبەرا توخىبى عىراقى - تىركىيا بۇ مە قە گوھىزىن، نۇكە ژى گەھشىنىنە رىككەقۇنەكىن دگەل پەيامنىرەكىن ھىزايىن گەلەك جەھى باوهرىنداكو ھەيام ھەيام بۇ مە وان تىشتان قە گوھىزىت يىن ل وان دەقەرىن چىايى دەينە رويدان. داکو خواندەقۇنەين ھىزا راستىيا كارووبار و روودانان بزانن و خۇ ژ مىكرۇبىن درەو و گۇتۇكتىن چىنكىرى رىزگار بكەن يىن دوژمىن خودان ئارمانجىن چەپەل و خايىنن راستى و نىشتىمانى ل نأف مە بەلاق دكەن^{۱۲۴}.)

ھەر د وئ ھىزارەيىندا، رۇژنامەيا (الموصل) ھىزىش كرىە سەر بزاقتىن دوژمىنكارانەيىن تورك يىن تەناھى و سىلامەتىيا خەلكىن دەقەرىن توخىبى ئالۇز و شىلى دكەن و پەسىنى رۇلى حىكۇمەتا عىراقى د بىنەجھىكرنا تەناھىيا وان دەقەران دا كرىە، ل سەر قى چەندئ رۇژنامەيا (الموصل) گۇتارەك ب نأف ونېشانىن (رحەتى و تەناھى ل زاخۇ) بەلاقىرىە و دەستىپىنكا گۇتارىندا پىشتىراست كرىە كو، (تەناھى ل زاخۇ بىنەجە بوويە و رەوش ب تامامى ل ھەمى دەقەرىن قى قەزايىن ھاويش بوويە، لى بزاقتىن دوژمىنكارانەيىن قىنداويى ب دەقۇ خەلكى بۇ ۋە ھاتىبە قە گوھاسىتن، ب راستى ژى ھىندەك خرابكار و خايىنن كۈنەھكارىن ل سەر توخىبى ئاكنجى، پىكۇل كرىە د ئاقا شىلى دا نىچىرى بكەن و بۇ خۇ ل دەلىقەبەكىن دگەرىن تالان و كوشىتنى بكەن دەمى تورك دەستىرىزىن دكەتە سەر ھىندەك عەشىرەتىن ئاكنجى يىن دەقەرىن وان. ئىنا ھىزىش كرىە سەر خەلكى گۈندىن دەردۇر و دەست ب تالانكرنا ملك و مال و تەرىش و كەوالى وان كرىن. لى حىكۇمەتا مە با عىراقى يا رىبەر دەمىلدەست ھاتە جەھىن مەترسى و گەف لى ھەين و ب فرۇكە و لەشكەرى خۇ ئەو كارىن تىكەدەرانە ژ نأقىرن و

بەلاقىرىن كو ل بەرن ھىزىش بكەنە سەر جەھىن ئاشوورىيان، ئىنا ئاشوورى گەلەك ترسىيان، لى ئەف ترسا وان داھات پىشتى زانىن كو تىك گرىندايى پەيمانەكىن نە يا ناھىلىت چ ھىزىشان بكەن ھەتا وى دەمىدان وستاندن ب داوى دەين. ل تەباخا ۱۹۲۴ ئى ژى والىن ژ نوو بۇ جۇلەمىزگى ھاتىبە دامەزاندن كو ھىزارەكا كىم يا زىرەقۇنان دگەل بوويىنە، سەرەدانا عەشىرەتەكا كوردى يا ئاكنجىكرى يا ب نأقىن (عەشىرەتا شال) كرىە، ئەو رى يا ئەو تىرا دچوون د نأف پىشكەكا عەردى ئاشوورىيان را دەرياز دبوو و ل دەمى رىقەچوونى ب نأقى تىركىيا نوو گارى دكرىن و ھەسا ديار دكرىن كو وان ل بەرە ھىزىش بكەنە سەر ئاشوورىيان، ئەف گەرىانە ب خۇ د نأف عەردى وان را زىدەگاقى بوو ل سەر پەيمانە لۇزان، قىنجا ب ھاندانا عەشىرەتا شال يا كوردى، ئاشوورىيان ھىزىش كرىە سەر والى و ئەو و زىرەقۇنەين وى ئىخسىر كرىن، لى پىشتى دەمەكى كىم ئازاد كرىن، لى ئەفە روودانە بوو ئەگەرى وئ چەندئ تورك پىكۇلا سىزادانا ھەمى ئىلىن ئاشوورى (يىن پىشكدار و نە پىشكدارىن وى روودانى) بكەن، ئىنا ھىزىن توركى ژ جىزىرا بۇتان د رى يا كوردىن سىندى - گولى را ھاتن و دەست ب سۇتتا گۈندىن ئاشوورىيان كرىن يىن قى داويى دوبارە ئاقەدانكرىن، رى و پلانن گەھاندىن تىركىيا ل نأف توخىبىن وىلايەتا مووسىل گەلەك يا ب ساناھى بوو كو ژ رەخى باكوورقە حەفت كىلۇمىتران ژ زاخۇ دوورە، ژ بەر ھىندى، زىدەگاقى ل سەر وئ پەيمانن كرىن، ھەقەم گەف ل بازىركىن زاخۇ ب خۇ ژى كرىن، لى دەمى فرۇكىن بەرىتانى ھىزىشكرىنە سەر ھىلىن گەھاندنى، ھىزىن تىركىيا ل دەقەرىن چىايى ھاتىبە دوورپىنچكرن و ھەسا دەپتە بەرھىز كرىن كو زىانن مەزىن گىانى قى كەقتىن، ھەرەسا شەش مەشەختىن ئاشوورى ژى قەستا نامىدىن كرىن و ھەوارا خۇ بىرە بەر دىلۇقانىيا حىكۇمەتا عىراقى^{۱۲۳}.)

رۇژنامەيا (الموصل) د ھىزارەيا خۇ يا رۇژا ۱۲ چرىا ئىكىن ۱۹۲۴ ئىدا رۇلى پەيامنىرى خۇ يىن ل زاخۇ و راستىپىزىيا وى د قە گوھاسىتن دەنگ و باسان دا بىلد

دەقەرئىن زاخۇ پىنك بىنىت يىن ژ ئالىن ھىزىن تۇركيا قە زىدەگافى ل سەر ھاتىبە كرن كو ئەو زى بىنگەھىن پۇلىسانە ل: ھورىزا، شەرانشا مووسلمانان، بەرغ(بەرەخ) و بانكى) ^(۱۹۷).

رۇژنامەيا (الموصل) ھېشتا بەھسىن قى بابەتى كرىە و د ھژمارەيا خۇ يا رۇژا ۲۹ چرىا دووى ۱۹۲۴ ىدا دەنگ و باسەك ل سەر دەستىرىژى يىن تۇركيا ل سەر زاخۇ ب ئاق و نىشانىن (پىكىئانا بىنگەھىن نوو يىن پۇلىسان ل دەقەرا قەزا زاخۇ) بەلاقكرىە و تىدا ھاتىبە: (ئىقارىيا رۇژا سى شەمبىيا بۇرى ھىژا تەھسىن عەلى بەگ رىقەبەرى پۇلىسىن لىوا مووسل ھاتە (مووسل) كو دگەل مىستەر لۇىد LOWID سەرمدانا زاخۇ كرىوو بۇ پىكىئانا بىنگەھىن نوو يىن پۇلىسان ل سەر توخىبى ئاقبىرى و ئەم (ئانكو نقىسەرى رۇژنامەيا الموصل) و رىقەبەرى پۇلىسان ل سەر قان بابەتان ئاخقىتىن:

نقىسەر (رۇژنامەقان)، رەوشا توخىبى ل زاخۇ چەوايە؟

رىقەبەر، پىشتى قەكىئشانا ھىزىن تۇركيا ژ جھىن كۇمەلا گەلان بىرار ل سەر داى، رەوش گەلەك ئەنا بوويە، نورك قەگەرىيەنە جھىن خۇ يىن بەرى ژى ھاتىن و تىن ھىزەكا كىم با بەلاقە ل چىيايىن كۇيى يان ماپە، لى رەوشا توخىبى د باشتىن رەوشدايە و ئەنا و رحەتە، دەمى مە سەرمدانا وان گوندان كرى يىن تۇرك لى ئاكنجى بووين، مە دىت خەلكى وان يىن يى كەيفخۇش و دلخۇشە كو قەگەرىيەنە ھىمىزا دەپكا خۇ حكۇمەتا عىراقى يا دلۇقان، كوردىن وان دەقەران گەلەك ب گەرمى و رووخۇشى پىنشوازييا مە كر و پىشتەقانىيا پەيوەندى يىن خۇ يىن تمام ب كورسىيا شاھاتىيا عىراقى و حكۇمەتا وئ دەرىپىن ئەف حكۇمەتا ب چاقىن مىشتى دلپىقەبوون و دلۇقانى ھەمى بەرزەوەندى يىن وان دىپارىژىت، ئالۇزييا تۇركيا ل دەقەرى پەيداكرى، نۇكە وەل كوردان كرىە بزانن جوداھى ل ئاقبەرا دادپەرورەييا حكۇمەتا عىراقى و زۇردارىيا حكۇمەتا سىتەمكارا تۇركيا چەندە، تۇركان ل دەمى خۇقەكىئشانىن ملك و مال و تەرش و كەوالى

نەھىلان، ل داوىى زى ئەف گرۇپا تاوانكار پىشتى زىانن مەزىن گەھشىتىن نەچار بوو برەقىت و ب دىقشە قەگەرىيەنە مەلبەندىن خۇ و زانى كو حكۇمەتا عىراقى (ب پىشتەقانىيا خودى) گەلەك ھىشارى خەلكى وان دەقەرانە و نۇبەدارىيەكا تمام لى دكەت و وار و توخىبىن وان ژ ھەر زىدەگافىيەكى يان دەستىرىژىيەكى دىپارىژىت و ھەمى خرابكار رەقىنە پىشت توخىبىن خۇ و چ شوپنوارىن وان ل قەزا زاخۇ نەمايەنە و نۇكە ئەناھى لى بىنەجھە و دىشىن بىژىن كو رحەتەيەكا تمام بۇ خەلكى وئ قەگەرىيە ^(۱۹۸).

وھسا دىارە زى ھىزىن تۇركيا خۇ ژ دەقەرا زاخۇ و دەقەرئىن دى يىن بەھدىنان قەكىئشايەنە ھەرورەكى رۇژنامەيا (الموصل) د دەنگ و باسەكى خۇ يىن ب ئاق و نىشانىن (دەنگ و باسەن زاخۇ ۱۴ چرىا دووى ۱۹۲۴ ى، داكەقتا گۆتگۆتەك و درەوېن خرابكاران) كو د ھژمارا رۇژا ۱۷ چرىا دووى ۱۹۲۴ ىدا ھاتىبە بەلاقكرىن و تىدا ھاتىبە: (پىلانكىرى و سەرمدانى خرابكاران بۇ وان ب خۇ زقېرى قە و ماف بۇ خودانان زقېرى، زىدە گۆتن نىنە زى ھەكە بىژم قەزا زاخۇ تىلىيىان قەدەت و كەيف و خۇشى ل سەر دىمى خەلكى وئ پەيدا بوويە، دەمى دەنگ و باسەن بىرارا كۇمەلا گەلان گەھشىنى كو دقىت ھەقسويا مە (خودى لى نەگرىت) بچىتە وئ توخىبى وئ كۇمەلنى بۇ دەسنىشانكرى و دەمى خەلكى گوھ ل قەكىئشانا ھىزىن تۇركى بووى و دىبارە ھەر ئىك گەھشىتە مافى خۇ، پىرۇزىھى ل ئىك و دوو كرن) ^(۱۹۹).

ل دووف رۇژنامەيا (الموصل) حكۇمەتا عىراقى بەردەوام بوويە ل سەر موكمكرىن و ب ھىزكرنا وئ توخىبىن زاخۇ ژ دەقەرئىن تۇركى جودا دكەت، وئ رۇژنامەين د ھژمارەيا خۇ يا رۇژا ۲۶ چرىا دووى ۱۹۲۴ ىدا ئامازە كرىە (ب جھىننا پىنگاقىن بىنەجھە ل سەر ئاستى بەررەھكرنا ھژمارا بىنگەھىن پۇلىسان ل دەقەرئىن توخىبى يىن سەر ب مووسل قە دەمى تەھسىن عەلى سەرۇكاتىيا رىقەبەرىيا پۇلىسان دكر و وئ رىقەبەرى پۇلىسان و پىشكنەرى كارگىرى راسپاردىوو ھژمارەكا بىنگەھىن پۇلىسان ل وان

ھۆمارىيا خۇ يا رۇزا ۱۵ چىريا دووي ۱۹۲۸ ئىدا ديار كر كو كۆمبونا ئىككىن ل ناقبەرا عىراقى و تركيا ل زاخۇ ل رۇزا ۲۰ چىريا ئىككى ۱۹۲۸ ئى ھاتىبە گىردان^{۱۵۱}.

ھەر بۇ دووقچوونا وى بابەتى. وى رۇزنامەيى ھەر د وى ھۆمارىندا گۆتارەك ب ناف ونبىشانىن (پىنشوازيكرن ل سەر توخىبى ل زاخۇ) ل سەر كۆمبونا پىنجى يا لىژنا ھەردەمىيا توخىبى بەلاقىرىە و تىدا ھاتىبە، (سپىندەيا رۇزا ۱۳ چىريا دووي، مۆتەسەرفىي شاندەكى پىكھاتى ژ لىوا سالخ بەگ حەمام رىقەبەرى پۇلىسان، قەخرەددىن بەگ قائىمقامى ئامىدىن و محەمدە عەلى بەگ قائىمقامى مووسل ھنارتىبە بۇ پىنشوازيكرنا شاندئ توركى ل سەر توخىبى ل خالا دورناق(دورنەخ) و كۆمەكا پۇلىسان سلافا سەريازى ل ئەندامىن ھىزايىن (شاندئ تركيا) كر پىن سەعت يازدەى سپىدى ھاتىبە ناف توخىبى عىراقى و ل بىنگەھى پۇلىسان بىھنا خۇ قەدان، پاشى ب ترۆمبىلان بۇ مەلبەندى زاخۇ ھاتىبە قەگوھاستىن و ل وىرى گەلەك ب گەرمى و گەلەك رىزگرتن قە ھاتىبە پىنشوازيكرن و بوونە مېفانن قەدرگران و سەعت و نىشان ل وىرى مان^{۱۵۱}.

ھەر بۇ ئەمامكرنا قى زانيارىن، رۇزنامەيا (الموصل) د دەنگ و باسەكى دىدا و ھەر د وى ھۆمارندا گۆتىبە كو، (ل دۇرىن سەعت دووي پىشتى نىفرۇ ترۆمبىلن وى شاندئ ژ باژىرى زاخۇ دەرەكەفتن پىشتى ژ ئالىن مەزىنە قەرمانىبەر و خەلكى و زەلامىن لەشكەرى و پۇلىسانقە ھاتىبە ب رىكرن ھەروەكى چەوان ب رىزگرتنقە پىنشوازي لى كرپوون، ل نىقا رى ژى ل ناقبەرا زاخۇ و مووسل وى شاندئ ھىژا مۆتەسەرف عەبدوللا بەگ سائغ و ھىژا رىقەبەرى كارگىرى مىجەر وىلسۇن دىت و چوونە دەستى ئىك و پىكقە چوونە مووسل ل وىرى ل رەخى چەپى بى پىرى كۆمەكا پۇلىسان و كۆمەكا لەشكەرى ب سەرۇكاتىيا ھىژا سەردار(عەقىد) خەلىل زەكى بەگ قەرماندئ دەقەرا باكوور ل بەندئ بوون^{۱۵۲}.

ھەر د قى چارچۇقەى و پىنشھاتىن روونىشتىن نەخشەدانانا سنوورى دا، رۇزنامەيا (الموصل) د

قان گوندىن بەلنگاز ئى ستاندبوون و عەردەكى رەپ و رويت بۇ ھىلابوو، ھەقە بىتە گۆتن رى كو شىخ و ئاغابىن قان دەقەران ب دل و گيان دگەل حكۆمەتا عىراقى نە.

ئىقىسەرە ئەو كىژ بىنگەھىن نوو يىن پۇلىسانە يىن وە ل زاخۇ پىك ئىنابىن؟

رىقەبەر: رۇزا ۱۹ قى ھەبىقى، ئەز و ھىژا پىشكەنەرى كارگىرى چوونە قەزا زاخۇ و رۇزا ۲۵ ھەبىقى ژ وىرى قەگەرىابىن و مە ھۆمارەكا بىنگەھىن پۇلىسان پىك ئىنان كو يىن ناقدارتر خالىن ھورىز، شەرانتشا مووسلمانان و بەرەغ(بەرەخ) و ھندەك خالىن دى نە كو ژ ئالىن تركيا قە دەھاتتە ب كار ئىنان دەمى زىدەگاقى كرىنە سەر توخىبى ژوورى بى عىراقى.

ئىقىسەر، رەوشا مۆرالى و ئابوورىيا خەلكى چەوايە؟

رىقەبەر، ترس و دوودلى د لى خەلكى دا نەمايە و كەس ژ وان ل وى باوهرى نىنە ترك جارەكا دى بىشىن قەگەرىبىنە ناف عەردئ عىراقى، ژ بەر ھندئ تەناھى و رحەتتەكا تمام و بىجەھ ھەبە، رەوشا ئابووى ژى دەست ب قەژاندنى كرىە، نەخاسمە رى ل دەمى بارىنا بارانن بۇش و پىن ل قى دەقەرا باكوور جەژن كرىنە دو جەژن و خۇشى كرىنە دو خۇشى.

ئىقىسەر، ئەرى خەلكى قى دەقەرا باكوور دئ پىشكەرى يىن د ھەقركىيا ھەلبىزارتان دا كەت؟

رىقەبەر، ل دووق وان قەرمانىن ژ لايەتىن بىلد گەھىتىنە مە، نەشپىن ماپى خۇ د مەسەلن ھەلبىزارتان دا بىكەپن كو قى بابەتى پەبوھندى ب مللەتى ب تىن قە ھەبە^{۱۵۳}.

پەيمانن نەخشەدانانا توخىبى

عىراقى - تركيا:

ل رۇزا ۵ خىزىرانا ۱۹۲۶ ئى عىراقى و تركيا ل ئەنقەرە پەيمانەك ئىمزا كرن كو ب (پەيمانانا عىراقى - توركى - بەرىتانى)^{۱۵۴} دەيتە نىاسىن^{۱۵۵}.

ل سەر قى پەيمانن، رۇزنامەيا (الموصل) د

ھاتىنە ناف توخىيىن عىراقىن و ل بىنگەھىن پۇلىسان بىنھنا خۇ ھەدان پاشى ب ترومبىلان بۇ مەلبەندى زاخۇ ھاتنە ھەگوھاستن و ل وپرى ژ ئالىي كەسپىن لەشكەرى و پۇلىسان ھە ب رىزگرتن و ب گەرمى ھاتنە پىشوازيكرن، پاشى ل دۇرىن سەعتەت دووى پىشنى نىقرۇ ترومبىلان وان ژ زاخۇ قەستا مووسل كرىن^{۱۵۶۱}.

رۇژنامەيا (الموصل) د ھژمارەيا خۇ يا رۇژا ۲۰ چريا ئىككى ۱۹۲۹ ىدا ئامازە كرىە وى چەندى كو شاندى توركى شەھەكى ل زاخۇ ماپە پاشى ژ توخىيى دەرياز بوويە^{۱۵۶۲}.

چوار - دەنگ و باسین جودا جودا:

رۇژنامەيا (الموصل ھندەك دەنگ و باسین دى ژى يىن پەيوەندى ب دەھەرا زاخۇ ھە ھەين بەلاقىرىنە و دىيانداپە د قان تەوھاندا كورت بگەين:

أ - سەرەدانىن مەزىنە فەرمانبەرىن دەولەتا عىراقى و بەرىتانىيان بۇ زاخۇ:

رۇژنامەيا (الموصل) د گەلەك ھژمارەيىن خۇ دا گۇتار ل سەر سەرەدانىن مەزىنە بەرىسپىن دەولەتا عىراقى بۇ زاخۇ و باژىرىن دى يىن كوردى بەلاقى كرىنە و د وان گۇتاران دا شىرۇقەيا رەوشا وان باژىران و ئەگەرى سەرەدانا وان بەرىسان بۇ وان باژىران و چەوانىيا پىشوازيكرنا وان ژ ئالىي خەلكى ھە ھاتىيە كرىن، ھەرچەندە ژى كو ئەو نىشادان تىن تىشتەكىن كارتۇنى بوويە، ژ بەركو رۇژنامەيا (الموصل) ئامازە نەكرە ئارمانجا ب راستا با وان سەرەدانان، لى وى چەندى ديار دكەن كو گرىنگى ب قى دەھەرى ھاتىيە دان خۇ ھەكە ژ ئالىي سىترانىژى و سەريازى ھە ژى بيت.

رۇژنامەيا (الموصل) د ھژمارەيا خۇ يا رۇژا ۲۷ ى خىزىرانا ۱۹۲۱ ىدا دەنگ و باسەك ل سەر سەرەدانا شىبەتكارى ليوا مووسل (بىنى دياركرنا ناقتى وى) بۇ دەھۆك و زاخۇ بەلاقىرىە و تىدا ھاتىيە: (سوباھى جەنابى شىبەتكارى ليوا مووسل دى قەستا دەھۆك،

ھژمارەيا خۇ يا رۇژا ۲۴ گولانا ۱۹۲۹ ىدا گۇتارەك ب ناف و نىشانىن (كۆمبوونا شەشىن يا لىژنا ھەردەمىيا توخىيى) بەلاقىرىە و تىدا ھاتىيە: (كۆمبوونا ئىككى ل زاخۇ بوو، يا دووى ل جىزىرى، يا سىن ل مووسل، يا چوارى ل مىردىنى، يا پىنجى ژى ل مووسل بوو، لى كۆمبوونا شەشىن يا لىژنا ھەردەمىيا توخىيى دى ل مىردىنى ھىتە گرىندان، ئەھرۇ پىشتى نىقرۇ شاندى عىراقى ژ باژىرى مە (مووسل) دەركەقتىيە و ئەف شەھە دى ل خىشەتگەھا شىخ عەجىل بەگ ياوەر بيت، پاشى ب رىيا نىسبىتىن دى قەستا توكيا كەت، شاندى عىراقى ژ ئەھقۇن ناقتىن وان ل خوارى پىك دەھىت: سەرۇكىن شاندى ھىژا مۇتەسەرفىن مووسل عەبدالەھ بەگ سائىخ، پىشكەنەرى كارگىزى ھىژا مىنجەر وىلسۇن، قائىمقامى زاخۇ مستەفا بەگ عومەرى، رىقەبەرى نىبىسكارى (تەحرىرات) سالم ئەھدى نامق، سىكرىتېرى پىشكەنەرى كارگىزى يوسىف ئەھدى و تاپىست مستەفا ئەھدى^{۱۵۶۳}.

رۇژنامەيا (الموصل) د ھژمارا رۇژا ۵ خىزىرانا ۱۹۲۹ ىدا ئامازە كرىە قەگەريانا شاندى عىراقى ژ كۆمبوونا مىردىنى كو چ پىن ئەھقۇت قائىمقامى زاخۇ مستەفا بەگ عومەرى ژ ئىك ژ ئەندامىن وى شاندى بوو^{۱۵۶۴}.

وھسا ديارە ژى رۇژنامەيا (الموصل) ب ھوورى دووچوونا دەنگ و باسین وان كۆمبوونىن ل ناھەرا عىراقى و توكيا كرىە بۇ نەخشەدانانا توخىيىن ل ناھەرا ھەردو وھلاتان ژ بەركو وى بابەتى پىرپەيوەندى ب ليوا مووسل ھە ھەبوويە، ھەر بۇ نەمۇنە، د ھژمارا ۱۱ چريا ئىككى ۱۹۲۹ ى يا وى رۇژنامەيىدا گۇتارەك ب ناف و نىشانىن (پىشوازيكرن ل دۇرناق - دورنەخ - و زاخۇ) بەلاقىرىە و ئامازەكرىە كۆمبوونا ھەقت يا لىژنا ھەردەمىيا توخىيى و تىدا ھاتىيە: (سپىندەيا رۇژا دووشەمىيا بۇرى مۇتەسەرفىن قائىمقامى مەلبەندى محەمەد عەلى بەگ و قائىمقامى زاخۇ مستەفا بەگ عومەرى ھنارتىن داکو ل سەر توخىيى ل خالا دۇرناق پىشوازييا شاندى توكى بگەن، ل وپرى كۆمەكا پۇلىسان سىلافا سەريازى ل ئەندامىن ھىژايىن وى شاندى كرىين سەعتەت يازدەى سىپىدى

ژۇڭگو ۋىيېن ۋىيېن قەستى زاخۇ كەت^(۱۵۸)، ھەرۋەسە د ھىژمارىيا رۇژا ۷ نىسانا ۱۹۲۴ ئىدا دەنگ و باسەك ب نائف و نىشانىن (ھىژبايى مۇتەسەرف ل دەۋك و زاخۇ) و تىدا بەھسسى سەرەدانا ھىژا مۇتەسەرف غەبەلەزىز بەگ قەساب ھاتىيە كرن كو رۇژا ئىك شەمىيا بۇرى دگەل ھىژا پىشكەرى كارگىرى مىستەر لۇيد Lowid و ھىژا رىقەبەرى پۇلپىسىن مووسل تەھسىن غەلى بەگ سەرەدانا قەزا زاخۇ كرى، ل وىرى خەلكىن زاخۇ و سەرۋكىن دام و دەزگەھىن حكومى و كارمەندان ب گەرمى پىشوازييا ھىژا مۇتەسەرفى خۇشنىقى و ھەقالىن وى كرى، ھەرۋەسە خۇپىندكارىن خواندنگەھان ۋى ب سىروودىن خۇ يىن نىشتمانى و ب ئاوازىن خۇ يىن خۇش ب خىرھاتنا مىقانىن ھىژا كرن يىن دگەل سەرۋكىن دام و دەگەھىن باژىرى و رىھسپى و ماقوولۇن وى كۇمبووون، پىشتى رى و رەسەمىن پىشوازيكرىن ۋى پىكفە ئىك ل دووف ئىك گەنگەشە ل سىر كارووبارىن فەرمانگەھىن فەرمى و خواندنگەھان كرن وى شەقى ۋى ژ ئالىن كورپى محەمەد ئاغابىن بىنەمالا شەمىدىن ئاغا ھاتنە مىقاندارى كرن و ئاقىرى ب باشىرىن ئاوا مىقاندارىيا وان كر و جەھەكى ھەژى پىگەھى وان يىن بىلند بۇ بەرھەف كر و سەمەت چوارى سىپىدەيا رۇژا پاشىتر سەرۋكىن حكۇمەتا مە قەزا زاخۇ ب جە ھىلان ئەفە ۋى پىشتى ئاگەھدارى رەوشا وى يا ماددى و مۇزالى بووون و دلخۇش بوون كو دىتىن خەلك بىن ئامادەيە و ژ دل حمز دكەن خىزمەتا وەلاتى بكەن و پىشپىنخىن و گرىدايى حكۇمەتنە ئە (خودى پىشتەقانىن لى بكەت) ل بىن سىبەرا ھىژا شاھى مە يى مەزىن، پاشى سەرەدانا سارىازگەھا نىشتمانى يا ل زاخۇ كرن و ل وىرى ب گەرمى و ب رىزگرتن قە ژ ئالىن ئەفسەرىن لەشكەرى قە ھاتنە پىشوازي كرن و ئەو ۋى دلخۇش دەمى سەرىازگەھ ب ئاوايەكى رىك و پىك و ھەبوونا قىان و دۇستىنى بىن ل ئاقبەرا سەرىاز و ئەفسەران دىتىن، ھەرۋەسە د رىيا خۇ دا سەح و سوپىيا رەوشا ناھىيا سلىقنەھى كرن و ئاگەھدارى رەوشا وان گوندان بوون، ل سىمىلىن ۋى ل

كارووبارىن وى ناھىيى نىرىن...^(۱۵۹)
 رۇژنامەيا (الموصل) د ھىژمارىيا خۇ يا رۇژا ۲۳ نىسانا ۱۹۳۰ ئىدا بەرپەرەك بۇ گۇتارەكا ل بىن نائف و نىشانىن (ھەردو برايتىن غەباسى ل لىوا مووسل) تەرخانكرىە و تىدا ھاتىيە، (ئىقارىيا رۇژا دووشەمى ھىژا ناھى پاشا سوندى سەرۋك وەزىرىن بەرى و ھىژا تەوقىق بەگ سوندى سەرۋكىن جىقاتا نوونەرىن تۇكە بۇ گەرىان و بىنقەدانى ھاتنە باژىرى مووسل (ام الرىيىن)... و دەھى نىقۇ سەرەدانا جەھى خورسەباد كرن... و ژ تلىكىفى قەستى زاخۇ كرن و شەقەكى ل وىرى مان و ئەقۇ ئىقارى دى قەگەپىنە مووسل^(۱۶۰)، ھەقدەم رۇژنامەيا (الموصل) د ھىژمارىيا خۇ يا رۇژا ۳ خىزانان ۱۹۳۰ ئىدا دەنگ و باسەك ب نائف و نىشانىن (ھەردو وەزىر سەرەدانا قەزا زاخۇ دكەن) و تىدا ھاتىيە، ئەقۇ سىپىدى ھىژا جەمىل بەگ مەدەھى وەزىرى نائفۇ و ھىژا جەمال بەگ بابان وەزىرى داد ژ مووسلى دەركەقتن و قەستى زاخۇ كرن بۇ ئاگەھداربوونا كارووبارىن وى قەزايى^(۱۶۱)، ھەرۋەسە رۇژنامەيا (الموصل) د ھىژمارىيا خۇ يا رۇژا ۱۰ خىزانان ۱۹۳۰ ئىدا دىاركرىە كو وەزىرى نائفۇ جەمىل مەدەھى و وەزىرى داد جەمال بابان سەح و سوپىيا بنگەھىن سەرىازى يىن زاخۇ ۋى كرىنە^(۱۶۲)، وى رۇژنامەيى د ھىژمارىيا خۇ يا رۇژا ۱۱ خىزانان ۱۹۳۰ ئىدا دەنگ و باسەك ب نائف و نىشانىن (مووسل ل پىشپىيا و بىلايەتىن عىراقى (بە) ژ رۇژنامەيا (العراق)^(۱۶۳) قەگۇھاستىيە و تىدا ھاتىيە، (رۇژنامەيا العراق ب ھەلكەقتن قەگەرىانا ھىژا وەزىرى نائفۇ و ھىژا وەزىرى داد بۇ پايئەختى (بەغدا) گۇتىيە (ھەردو ھىژا بىان سەرەدانا قەزايىن دەۋك، زاخۇ، ئامىدىن و ئاكرى كرىنە و سەح و سوپىيا كارووبارىن كارگىرى، گرىخانەيان، فەرمانگەھىن پۇلپىسان، داد، ئاپۇ، خواندنگەھ و نەخۇشخانەيىن وان قەزايان كرىنە^(۱۶۴)، ھەر د بابەتن سەرەدانا دا بۇ زاخۇ و دەقەرىن دەردۇر، رۇژنامەيا (الموصل) د ھىژمارىيا خۇ يا رۇژا ۲۳ تىرمەھا ۱۹۳۰ ئىدا دەنگ و باسەك ب نائف و نىشانىن ھىژا شاھزادە ل دەۋك و زاخۇ) و تىدا ھاتىيە: (ئەقۇ سىپىدى كەزاۋەيا ھىژا

ھەبونا ئاقپىزىن بۇ چوونا ئاقى ل ھەردو رەخان، ھەروەسا گەلەك بەر زى ل دەقەرا ئاقىرى ھەنە و دقېت ل سەرنىكىمىكىن پىشكىشى ھەرمانىگەھا شىرەتكارى لىواىن ل مووسىل بىنەكەرن و گەرنى نىنە كىمىترىن ل سەرنىكىمىكىن يان بەك ژ وان بىنەپەزىندان . دقېت پىنگىرى ب وئ چەندى ژى بىنە كىن كو ئەو پىادەرى ھەتا نىفا ھەيفا ئەباخا بەھىت بىنە چىكىن^(۱۸۸)، ھەروەسا د ئاگەھدارىيا د ھژمارەيا رۇزا ۳۰ خىزىرانا ۱۹۲۱ ئىدا ل سەر رىيا زاخۇ ھاتىبە بەلاڧكىرن، رۇزنامەين دەنگ و باسەك بەلاڧكىرە و تىدا ھاتىبە گۇتن كو بەرى نىشۇرۇيا رۇزا سى شەمبىيا بەھىت رىنگەقتى ۱۴ ى خىزىرانى سەعت نەھى فرەنگى ل ھەرمانىگەھا شىرەتكارى لىواىن ھەوالەكەرن قەبىر يا چىكىرنا پىادەرىيا بازارى زاخۇ دى ھىنەكەرن، ژ بەر ھندى، داخاۋى ژى ل سەرنىكىمىكەران دكەين ل دەھى دەسنىشانكىرى ل وئ ھەرمانىگەھى ئامادە بن^(۱۸۹)، رۇزنامەيا (الموصل) د ھژمارەيا خۇ يا رۇزا ۳۰ ئىلۇنا ۱۹۲۱ ئىدا ئامازەكەرى وئ چەندى كو ل سەرنىكىمىكىن ل سەر دەھ ماددە (كەرسەنە) پىن زاخۇ پىن ھەر شەمش ھەيڧىن داۋىن ھاتىبە كىن^(۱۹۰)، د ھژمارەيا رۇزا ۱۴ چىرا ئىكىن ۱۹۲۱ ئىدا رۇزنامەين دىار كىرە كو ھەر ژ رۇزا ھەقتى قىن ھەيڧى دى ل سەرنىكىمىكىن ل سەر دەھ دەرامەتىن ھاقىنى پىن زاخۇ ھىنە كىن و پلا قەبىرىن (الدرجة او الاحالة القطعية) دى ل رۇزا بىستى وئ ھەيڧى بىت، قىنجا ھەر كەسى ھەزا پىنگىرىكىن ھەبىت، سەردەانا قائىمقامى يا قەزا ئاقىرى ل قى باژىرى بىكەت^(۱۹۱)، ھەروەكى دەھتە تىبىنى كىن كو ئەف ئاگەھدارى بىن سىڧك پىن د رۇزنامەيا (الموصل) دا ل سەر زاخۇ ھاتىبە بەلاڧكىرن، نىشانى ھندىيە كو ھكۇمەتا بەغدا ھەك پىشكەك ژ ئاخا عىراقىن بەرى خۇ ددا قى قەزايى ئەقە ل وئ دەھى ھىشتا مەسەلە ل ئاقبەرا ھەردو ھكۇمەتىن عىراقى و تىركىيا نەھاتىبوو ئىكلا كىن، چونكى ھەروەكى دەھتە زانپىن ئەف كىشەبە ل ب بىرپارەكا كۇمەلا گەلان ل داۋى بىن سالا ۱۹۲۵ ئى ھاتىبوو ئىكلا كىن.

شاھزادە غازى دگەل دوو زىبۇش و كۇمەكا پۇلىسان ژ مووسىل دەركەقت و قەستنا ھەردو قەزايىن دھۆك و زاخۇ كىر، ھەروەسا كەسانىن ھىزايىن نىزىكى وى و ھىزا مۇتەسەرف نەھسەين بەگ عەلى و ھەرمانىدارى دەقەرا باكوور زەعەيم عەبدەلھەتەف و رىقەبەرى پۇلىسەين لىواىن ھوسامەدەين بەگ و نۇشدارى بازىرھانىيا مووسىل دىكتۇر عەبدەلھەد عەبدەلنوور دگەل چوۋىنە ھەردو قەزايان^(۱۹۲).

ۋەسا دىبارە ژى ل سالا ۱۹۳۰ ئى جىنشىن شاھزادە غازى بىرپارەيا سەردەانا دەقەرىن كوردى ژ وانا زاخۇ ژى بىكەت بۇ ھاۋىشكەرن رەھشە و پىشتراستكەرن خەلكى كو مافىن وان دى دىپاراستى بن ژ بەركو پەيماننا عىراقى - بەرىتانى يا ۱۹۳۰ ئى مافىن كوردان پىشنگوھقە ھاقتىبوون^(۱۹۳)، نەخاسەمە ژى پىشتى سەروكىن دەقەرىن بەھدىنان - د ئاق وان دا سەروك عەشەرىتەين دەقەرا زاخۇ زاخۇ ژى (سەندى و گولى) - داخاۋىيەك پىكىشى ھكۇمەتا بەرىتانى و ئوۋنەرى بىلند و كۇمەلا گەلان و بەرلەمانى بەرىتانى و لىواىن سىلمانىن كىروو بۇ پىشتەقانىكىن ل داخاۋىيىن خەلكى سىلمانىن بۇ پىكىننانا ھكۇمەتەكا كوردى يا خۇسەر^(۱۹۴).

ب - ئاگەھدارى (رىكلام):

سەربارى بەلاڧكىرنا دەنگ و باسان، رۇزنامەيا الموصل گىنگى ب بەلاڧكىرنا ئاگەھدارىيان ژى داھە نەخاسەمە پىن بازىرگانى (رىكلام) ل زاخۇ، گىنگىيا پىداچوونا قان جۇرتىن ئاگەھدارىيان ژى د ھىندىداھە رۇناھىن دىنخە سەر بزاقا بازىرگانى و بىناسازى ل زاخۇ كو ژىدەرىن دىرۇكى خۇ ژ قى لايەنى بن دەنگ كىرە.

رۇزنامەيا (الموصل) د ھژمارەيا خۇ يا رۇزا ۲۵ ئادارا ۱۹۲۱ ئىدا ئاگەھدارىيا ل سەرنىكىمىكىن بۇ چىكىرنا پىادەرىيەكىن ل زاخۇ بەلاڧكىرە و تىدا ھاتىبە، (ئەۋىن بىڧىن پىادەرىيەكىن ل بازارى زاخۇ چى كەن، دىرژىيا وئ ۱۸۱ مەتر و پانىيا وئ ۵ مەتر، ئەو پىادەرى دى ۋەكى يا مووسىل بىت و ل نىڧى يا بىلند بىت دگەل

زى و ھەرب بى ئاۋايى د وئ رۇژنامەيىدا ھاتىنە بەلاڧكرن^(۷۴).

ھەرھەسسا د ھژمارەيا رۇژا ۳ خىزىرانا ۱۹۲۹-ئىدا رۇژنامەيا (الموصل) سى ئاگەھدارى ل سەر زاخۇ بەلاڧكرنە، د با ئىكېدا ھاتىبە كو (كانزايىن نەقتى ب گوزمى ۷۰۰۰ رېيىان دى ژ گوندى ئاۋكى بى ل ناھىيا سىدى ل قەزا زاخۇ ھىتە دەئىخسىن و پارەبى پىشىن (البدل الاسبق) قى كانزاي ۱۵۰۰۰ رېيە، قىنجا ھەر كەسى بقتى پىشكدارىن تىدا بكتە، بلا سەرھەدانا جقاتا كارگىرىيا قەزا زاخۇ بكتە و گەرەنتىن قەرمى دگەل خۇ بىنىت، لى د ئاگەھدارىيا دووندا ھاتىبە ديار كرن كو (بىرپار ھاتىبە دان بەھابىن كەلەكىن قەزا زاخۇ ۶۴۵۰ رېيە بىت و بلا قەبىرىن ل رۇژا ۹ خىزىرانا ۱۹۲۹-ئى دى ھىتەكرن، قىنجا ھەر كەسى بقتى پىشكدارىن تىدا بكتە، سەرھەدانا ژمىرىيا لىۋايىن و قائىمقامىيا قەزا زاخۇ بكتە)، لى د ئاگەھدارىيا دووندا ھاتىبە كو دەلالى يا باژىرقانىيا زاخۇ (قد اخذت تحت السموم) ب ۳۰۰ رېيىان، قىنجا ھەر كەسى بقتى پىشكدارىن تىدا بكتە، سەرھەدانا قائىمقامىيا قەزا زاخۇ بكتە^(۷۵).

د ھژمارەيا رۇژا ۱۱ خىزىرانا ۱۹۲۹-ئى يا وئ رۇژنامەيىدا ئاگەھدارىيەك ھاتىبە بەلاڧكرن و تىدا ھاتىبە: (ل

رۇژنامەيا (الموصل) د ھژمارەيا خۇ يا رۇژا ۲۱ ى كانوونا دووى با ۱۹۲۹-ئىدا ئاگەھدارىيەك بەلاڧ كرىو و تىدا ھاتىبە: (پىشكىن عەرزىن ئاغا كورپى بەعقوب ئاغا موختارى گوندى پىشايىرى ژ عەردىن ل ھەردو گوندىن باجد كەندال و كانى عەرەبى ل ناھىيا سىلفانىيى ل قەزا زاخۇ گەرەنتى (تأمينات) دانايىنە بەرامبەرى دەستەبەرىيا ھىژا تاھر ئەفندى نقىسەر و باجوەرگىر ناھىيا گولى، قىنجا ھەر كەسىن پەيوەندى ب وان پىشكىن ئاڧھاتى قە ھەبىت، سەرھەدانا قائىمقامى قەزا زاخۇ بكتە و بەلگەنامە دگەل بن پىشتەقانىيا ئاخىتىن وى بكتەن بەرى بۇرىنا ۳۱ رۇژان ژ رۇژا بەلاڧكرنا قى ئاگەھدارى يىن^(۷۶)، ھەرھەسسا د ھژمارەيا رۇژا ۱۸ ئادارا ۱۹۲۹-ئى يا وئ رۇژنامەيىدا ئاگەھدارىيەك ل سەر باج و كرى يىن پارچىن عەردى يىن نەئافاكىرى ئاكيىن وان و قەرىن وان بىن كەقن (مفرداتها و بدلاتها السابقة) يىن بھىت و يىن قەزا زاخۇنە، ل جھى ل سەرىكزىندەكرن ھاتىنە دانان و كو دەمى وئ ل سەرىكزىندەكرن ژ رۇژا ۱۹۲۹/۳/۱ ھەتا ۱۹۲۹/۳/۲۰ ئى بىت و و بلا قەبىرىن زى دى ل ئاڧبەرا ۲۱-۲۱ ئادارا ۱۹۲۹-ئى بىت، قىنجا ئەۋى حمز دكتە، سەرھەدانا جقاتا كارگىرىيا قەزا زاخۇ بكتە، ھەرھەسسا ھندەك ئاگەھدارى بىن دى يىن ھەسسا

خاتىرە	بىر	خۇرى باجى
دەھىكا كەرەستەي	۵۰۰	
باجا كەلەكى	۷۱۰۰	
دەھىكا زەررەۋانى	۱۵۵۰	
كانزايىن نەقتى	۱۵۰۰۰	
دەھىكا گىنچى	۱۰۰	
باجا قەكوشىننى ل گوندى شەرانشا مووسلمانان مەلەبەندىن ناھىيا سىدى نىنە.		
باجا قەكوشىننى ل گوندى دىمكا مەلەبەندى ناھىيا گولى نىنە.		
كرىيا بىستانى ل گوندى باسنىكا ژىرى يا بى مىرى	۵۰	
كرىيا بىستانى ل گوندى خوالش بى مىرى	۱۷۰	
كرىيا كىنارى ل نك پرا كەقن بۇ چابخانى ل رۇژاننىن ھاقىنى...	۴۵۰	
موتەسەرفى لىۋا مووسىل ^(۷۷)		

نادارا ۱۹۲۱ ئىدا نامازەكرىه بهائىن ھاتن و چوونى ب ترۇمبىلىنى ژ مووسىل بۇ زاخۇ كو ۵۰ رىى بوو^(۷۸). ئەقە ل وى دەمى رۇژنامەين د ھژمارا خۇيا رۇژا ۲۲ نادارا ۱۹۲۴ ئىدا دىباركرىه كو كرىيا ھاتن وچوونى ژ مووسىل بۇ زاخۇ ب (عەرەبە باشقە) ۱۰ رىيه و ب (عەرەبە بابلى) ۱۰ رىيه بوويه، ھەر د وئ ھژمارىدا ھاتىبە كو كرىيا قەگوھاسىتىنى ب ترۇمبىلىنى ژ مووسىل بۇ زاخۇ ۵۵ رىيه بوويه، لىن كرىيا ھاتن و چوونى ل ناقتەرا ھەردوان ۱۰۰ رىيه بوويه^(۷۹).

د - سەقا (باران، بەفر، پرووسى):

ئىك ژ بابەتىن سەرنجراكىشىن وى دەمى و رۇژنامەيا (الموصل) پشتگوھقە نەھافىتىنە، بەلاقكرنا دەنگ و باسىن سەقايە كو رۇژنامە ژىندەرى سەرەكىن وان دەنگ و باسان بوون بوو، ژ وان دەنگ و باسان دىبار دىبىت كو رەوشا سەقايىن زىستانا لىوا مووسىل ژ وانا يا زاخۇ ژى يا وى دەمى گەلەك يا دژوار بوويه، رۇژنامەيا (الموصل) د ھژمارەيا خۇيا رۇژا ۲۷ چرىا دووى ۱۹۲۸ ئىدا دەنگ و باسەك ب ناف و نىشانىن (دژواربوونا سەرمائى ل مووسىل) و تىدا ھاتىبە: ال چىايىن زاخۇ و ئاكرى و زىبار بەفر كەقتىبە سەرنك و سىروسەرمە كەقتىبە ھىدەك دەقەرەين قەزايىن باكوور، بارۇقەبەكا دژوار ل مووسىل دايە و سىرەكا مەزىن دگەل خۇ ئىنايە و مە ھەست ب بارگرانىيا سىرې كرىه ھەرەككى ئەم ل نىقا زىستانا ب سىروسەقەم بىن^(۸۰)، ھەرەسە رۇژنامەيا (الموصل) د ھژمارەيا خۇيا رۇژا ۱۸ نادارا ۱۹۲۹ ئىدا دەنگ و باسەك ب ناف و نىشانىن (سىروسەقەم ل مووسىل) بەلاقكرىه و تىدا ھاتىبە: (ھەرچەندە وەرزى بەارىيە، لى ژ بەر سىرا بەردەوام و بەفر و بارانىن بۇش ل قەزا زاخۇ، قان رۇژىن داوونى گەلەك سار بوويه^(۸۱)، ھەرەسە ل رۇژا ۳۰ چرىا ئىككىيا ۱۹۲۹ ئى، رۇژنامەيا (الموصل) دەنگ و باسەككى دى ب ناف و نىشانىن (باران ل لىوايىن باكوور) ل سەر بەرپەرىن خۇ بەلاقكرىه و تىدا ھاتىبە: (بەرى سى رۇژان تەقېين بارانىن بارىنە، ھەرەسە دەنگ و باسان ژى بۇ مە

سەر بنەمائىن ئەنجامدانە پلا قەبىرىنى يا بەروەخت بۇ چوار ھزار و ھەشت سەد و نۇت و شەش پىشكان ژ كۇما سى ھزار و ھەشت سەد و بىست و چوار پىشكان ژ بىستانى ل تاخى قەلەيان ل زاخۇ كو يى دەبىدار سەغىد ھەجى مستەفايە و ھەجى خدر كورې ھەجى عەبدىقادىر داخووا وى بىستانى دكەت ھەر ژ رۇژا بەلاقكرنا قى ئاگەھدارىنى و ھەتا بۇرىنا يازدە رۇژان دى پلا قەبىرىنى بۇ داخوواكەرى وى ھىتە كرىن، قىجا ھەر كەسىن بىقىت بكرىت، سەرەدانە قەرمانگەھا پىزىبوونىن زاخۇ و ۵٪ ژ گەرەنتىيان دگەل خۇ بىنىت، ھەر بۇ ھىدى ژى ئەف ئاگەھدارىيە ھاتىبە نقىسىن...^(۷۹).

راگەھاندەكا دى يا د ھژمارەيا رۇژا ۱۹ تەباخا ۱۹۲۹ ئىدا ھاتىبە بەلاقكرن نامازە كرىه وئ چەندى كو، (كرىكرنا سەد و چل مېترىن چوارگۇشەيىن عەردى حكۇمەتى بىن ل خەندەكا باژىركى زاخۇ كو بۇ ئاڧاكرنا ئاشەكى ھاتىبە تەرخان كرىن، بۇ ل سەرىكزىدەكرىن بۇ ماوى سى سالان ھاتىبە دانان ھەر ژ رۇژا وەرگرتنا پلا قەبىرىنى ھەتا رۇژا ۱۳ نادارا ۱۹۳۲ ئى، ب مەرچەكى، ئەو ئاڧامىن ل وى جەھى دەھتە ئاڧاكرن و جۆتك وشەقلىن بانى و دەرگەھىن عىبارى، پىشنى ب داوېھاتنا دەمى كرىتگرتىن، دەمى سەرىكزىدەكرىن وان بىست رۇژ و پلا قەبىرىنى دە رۇژ بىت^(۷۷).

ئەقە ھىدەك نموونەيىن وان ئاگەھدارىيان بوون بىن ل سەر زاخۇ د رۇژنامەيا (الموصل) دا ھاتىن، تىشنى دەھتە ئىبىنىكرن ژى كو پىشنى سالا ۱۹۳۰ ئ ئەو رۇژنامە ژ بەلاقكرنا ئاگەھدارىيان ل سەر زاخۇ راوەستىايە و ئەگەرى وئ چەندى نەھاتىبە زانىن.

ج - كرى يىن قەگوھاسىتى:

ھەرچەندە زانىارى ل سەر قى بياقى دكىمىن، لى ئىشەكى گىرنگە رۇناھىيى بىخىنە سەر، ژ بەركو ئەف زانىارىيە قەبارى كرىيا ھاتن وچوونى ل ناقتەرا زاخۇ و دەقەرىن دى بىن نىزىكى وئ دىباردكەن، ھەر بۇ نموونە، رۇژنامەيا (الموصل) د ھژمارەيا خۇيا رۇژا ۹

دىار كىرنە كو بارانەكا بۇش ل لىوايېن سلېمانىن و كەركوك و قەزايىن شىنگال، دھوك، ناكىرې و زاخۇ بارىيە^(۸۱)، سەرىمارى ھىندى ژى، رۇژنامەيا (الموصل) دەنگ و باسەك ب ناڧ و نىشانىن (لىداننا برووسىيان ل تەلەغفەر و زاخۇ) بەلاڧكرىيە و نىدا ھاتىيە: (سېپتەھيا رۇژا ۲۰ ئېلۇنا ۱۹۳۰ئ، برووسىيەكىن ل قەزا زاخۇ ل گوندى بەركەھەرىدە^(۸۲) و بوويە ئەگەرىن كوشتانا دوو كەسان و برىنداروونا كەسەكى دى ژ وى گوندى ناڧىرى^(۸۳).)

داۋى:

دشياندايە گىرنگىرىن ئەنجامىن قى قەكۈلىنى د قان خالىن خوارتدا كورت بىكەين:

۱- رۇژنامەيا (الموصل) ب پىلا ئىكى رۇژنامەيا دەنگ و باسان بوويە، ژ بەركو رۇژنامەيەكا فەرمى يا زمانحالىي حىكۇمەتا نوويا عىراقى بوويە يا ژ ئالىي حىكۇمەتا بەرىتانى قە ھاتىيە پىك ئىنان، ئانكو ئەو ل بن سىياسەتا ھەردو حىكۇمەتىن عىراقى و بەرىتانى بوويە، ژ بەر ھىندى، ژ ھىلا گىشتى دەرنەكەڧتىيە كو بەحسىن بابەتىن ھەستىبار بىكەت پىن خەلكى وىلايەتا مووسىل ب گىشتى و زاخۇ ب نايەھى ژ بەر دنالىن، ئانكو وى رۇژنامەين بەھراپىتر گىرنگى دايە كارىن ئەرنى پىن حىكۇمەتىن بىتى ھىندى دىياردەيىن نەرىنى دەسنىشانىكەت، ھەروەسا وى رىبازەكا دژوار و ئىكسەر نەبوويە بۇ رەخنەگىرتىن ل رەوشا گىشتى، ھەر بۇ نەوونە، رۇژنامەيا (الموصل) بەحسىن رەوشا خرابا ئابووورى و كىمىيا خىزمەتگوزارىين وى دەمى نەكرىيە پىن خەلكىن زاخۇ ژ بەر دنالى، دىار نەكرىيە ژى كا زاخۇ چ ھەلوپىست بەرامبەرى حوكمىن دەولەتا عىراقى و سىياسەتا بەرىتانى ل كوردستانا باشووور (عىراقى) ھەبوويە، ئەڧە سەرىمارى روودانىن دى و كوشتىنى و روودانىن دى كو وى دەمى ل زاخۇ دىبەرىلاڧ بوون و ژ ئالىي رۇژنامە پىن دى پىن وەكى (البلاغ) و (نصير الحق) نامازە پى دەھانە كىن، ئانكو رۇژنامەيا (الموصل) ژ وى

چارچۇڧەين فەرمى دەرنەكەڧتىيە پىن حىكۇمەتا عىراقى و برىتانى بۇ دانى.

۲- رەخنەيا ل رۇژنامەيا (الموصل) دەپتە گىرتن ئەوە كو ئەو رۇژنامە يا بىلايەن نەبوويە و يا راستىيىز و رۇھن نەبوويە د قەگۇھاستىنا وان دەنگ و باسپىن سىياسى دايىن پەيوەندى ب مەزىنە دەولەتمەدارىن سىياسى قە ھەين ژ وانا شاھ و شاھزادە و ەزىرىن دەولەتى دەمى سەرەدانا زاخۇ دكىن كو سەرەدانىن وان بۇ زاخۇ و بازىرىن باشووورى كوردستانى ب مەسەلەبەكا كارگىرى قەلەم دايە ئەڧە ل وى دەمى كو ئارمانجا سەرەكىيا وان سەرەدانان مەسەلەبەكا سىياسى بوويە، ھەر بۇ نەوونە، سەرەدانا شاھزادە غازى بۇ زاخۇ پىشتى گىردانا پەيماننا ۱۹۳۰ ئى دگەل برىتانىا بوويە كو د چ ماددىن وىدا بەحسىن مافىن نەئەوېي پىن گەلى كورد نەھاتىيەكىن، شاھزادەي قىايە ب قىن سەرەدانا خۇ ئاگەھدارى رەوشا دەڧەرى بىت و قىان و دۇستىنىيا كوردان بۇ حىكۇمەتا عىراقى ب دەستڧە بىنىت، ژ بەر ھىندى، دىار دىبىت كو جۇرى دەنگ و باسپىن رۇژنامەين بەلاڧ دكىن ل پىلا ئىكى د بەرزەوەندىيا حىكۇمەتا عىراقى و برىتانى و سىياسەتا وان بەرامبەرى كوردستانىدا بوويىنە، د چ بەرىپەرىن وىدا دەنگ و باس ل سەر پىكىئىنانا كۇمەلەبەكى يان پارتەكا سىياسى يان ھەتا كۇمەلەبەكا جىكاكى يا كوردى نەھاتىيە بەلاڧكىن، ئەڧە ل وى دەمى كو وى دەمى چەندىن كۇمەلە و پارتىن كوردى ل كوردستانا باشووور دەھانە پىكىئىنان، ھەروەسا چ دەنگ و باس ل سەر مافىن نەئەوېي پىن كوردان بەلاڧ نەكرىيە كو وى دەمى گەلەك داخوازىيا وان مافان دەھانە كىن.

۳- دگەل ھىندى ژى، دشياندايە رۇژنامەيا (الموصل) ب ئىك ژ ژىدەرىن دىرۇكى پىن دەگمەنىن گىرنگ پىتە ل قەلەمدان يا بەحسىن دىرۇكا خۇجھىيا زاخۇ دكەت ل سەرەمەكى وەسا ھەتا راددەبەكى چ ژىدەرىن نقىسكى ل سەر دىرۇكا وى دەڧەرى

شائۇگەرىيان، سەرەدانىن مەزىنە قەرمانبەرىن دەولەتنى، كارەساتىن سىروشتى و چەندىن دەنگ و باسىن دى يىن دىشانداپە ب ئاواپەكى باشتر مفا زى بىتە وەرگرتن دەمى د پاشەرۇژىدا فەكۆلېن ل سەر دىرۇكا قى دەقەرى دەپنە كرن، دەمى ئەف زانىارى يىن تىدا ھاتىن دگەل ھندەكۆن دى دەپنە ھەقبەر كرن، ل سەر بنەماين وان زانىارىيان ئەنجامەك ب دەست دكەقېت.

نەين، دىشانداپە بىزىن زى كو ئەفە رۇژنامەيا ئىكىن بووبە يا ب ئاواپەكى بەرفرە و ب دىزى ل سەر گەلەك بەرىپەرتن خۇ بەحسسى زاخۇ كرى، نەخاسمە زى وەكى بەلاقىرنا دەنگ و باسىن قەرمى ب ئاواپەكى ھوور و ب دىزى و باوہپىنگرى و ئووماركرى ب رۇژ ھەيف و سال خۇ ھەتا دياركرنا سەعتى زى ل سەر دامەزراندان، خىزمەتگوزارىين حكومى، چالاكى يىن رەوشەنبىرى (گوتار و

ژىدەر:

1. قەرە بىزىن كو قەزا زاخۇ دكەقېتە دوورتىن دەقەرا باكوورى رۇژنافىن ھەزىما كوردەستانا عىراقى و ل دۇرىن 114 كىلۇمېتران ل باكوورى بازىرىن مووسل و 58 كىلۇمېتران نوورى سەننەرىن پارىزگەھدا دھۆكۆن بە. قەزا زاخۇ گىرنگېبەكا تاپەت ھەپە ژ بەرگو دكەقېتە سەر توخىپىن عىراقى - تركىيا - سورىا، كو تىن دوو مىلان دوورى باشوورى تركىيا و 14 مىلان دوورى رۇژھەلاتىن سورىابە. ب قى جەن خۇپىن جۇگرافى. دىپتە ئىك ژ دەرگەھىن سەرەكى يىن رىيا نىفدەولەتى ل ناقبەرا عىراقى ژ لايەكى و ھەر ئىك ژ تركىيا و سورىا ژ لايەكى دىفە، ھەروەسا كىل و دەرگەھى كوردستانا باشوورە، بۇ زانىارىين زىدەتر بىنرە، وصفىە محمد شىخو السەندى، زاخو فى العہد الملکى 1921-1958، دراسە تاريخیة فى اوجاعها العامە، دھوك، 2014.
2. رۇژنامەيا الموصل، ھىزمارە (353)، 30 ئادارا 1921ئى.
3. ئەو مەحمود قەخرى ئەقەندى بە يىن ل ناقبەرا 1927-1924/10/5 ئى پۇستى قائىمقامى زاخۇ وەرگرتى، بىنرە، رۇژنامەيا (الموصل)، ھىزمارە (884)، 2 چىريا ئىكىن يا 1924ئى، ئوومار قەرمانبەرىن اپىن ل ناقبەرا سالىن (1921-1958) ئى ل عىراقى ل قەزا زاخۇ و ناخىپىن وى كار دكرىن، ناقىن وان د رۇژنامەيا قەرمى دا ھاتبەنە بەلاقى كرن.
4. رۇژنامەيا (الموصل)، ھىزمارە (884)، 2 چىريا ئىكىن يا 1924ئى.
5. رۇژنامەيا (الموصل)، ھىزمارە (889)، 13 چىريا ئىكىن يا 1924ئى.
6. مستەفا ئەلغومەرى، ژ بنەمالا ناقدارا (العمرى) ل مووسل، سالا 1890ئى ژ داپكېووبە و دەرچووپىن خواندنگەھدا ئاپىنى يا مزگەفتا (الرابىە) بە سالا 1907ئى، خواندنا خۇ يا نامادەپى ل مووسل داوئىنابە و چووبە خواندنگەھدا حقوق ل بەغدا و دەرچووپىن سالا 1921 يىن وى خواندنگەھى بە، چەندىن كار كرىنە، ژ وانا، قائىمقامى ئەلەغەر، قائىمقامى زاخۇ، مونتەسەرفى دىوانىن، مونتەسەرفى عمارە، پاشى بووبە وەزىرى ناقخۇ، بۇ زانىارىين زىدەتر بىنرە، بان غانم احمد الصانع، مصطفى العمرى و نشاطة الادارى والسىاسى فى العراق حتى عام 1958، نامەيا ماجىستىرىن يا ل سالا 1996ئى پىشكىشى پىشكا دىرۇكۆن يا كولىژا ئادابىن يا زانكۇيا مووسل ھاتىپە كرن.
7. رۇژنامەيا (الموصل)، ھىزمارە (1541)، 13 كانوونا ئىكىن يا 1928ئى.
8. دادگەھدا مەزىن با ھەمى باەكان چارە دكەت و ھەر سىزىبەكا د ياساپىن دا ھاتى دسەپىنىت، ژ سى دادگارن پىكدەھىت كو ب كىمى ئىك ژ وان حوكمدارىن پلە ئىكە و ئەف دادگەھە دەملدەست حوكمىن خۇ بلند دكەتە دادگەھدا لىزقېرىن(تېھەلچوون) و دادگەھدا تەمبىزى، ھەروەسا ئىك ژ دەستھەلاتىن دادگەھدا مەزىن تېرىنا بەدەكىن لىزقېرىن بوو يىن ژ لايىن دادگەھىن بازىران قە بۇ دەھاننە بلند كرن. بىنرە، البرت م. مىنشائىفىلى، العراق فى سنوات الانتداب البريطانى، وەرگرتانە: ھاشىم صالح التكرىتى، بەغدا، 1978، پ 193.
9. رۇژنامەيا (الموصل)، ھىزمارە (1619)، 16 ى كانوونا دووىن يا 1930ئى.
10. ئانە، عانە Anna دراھەكىن كانزىپى يىن ھەندىپە ژ ماددى نىكىلى دھاتە چىكرىن بەرامبەرى 11/1 ژ رى بوو، ھەر ئانەپەك بەرامبەرى چوار پىزان Pice بوو كو ئەفا داووبىن زى دراھەكىن كانزىپى بە و ژ سىزى دھاتە چىن كرن، ل داووبىن ژ پاپە ھەبوو كو ئەو زى دراھەكىن كانزىپى بوو و بەرامبەرى 3/1 ى پىزە بوو، (ئانە) ل ناف خەلكى ب (عانە) ناقدار بوو. بىنرە، على حمزە

- عباس الصوفى، العلاقات التجارية بين العراق وتركيا ١٩٢١ - ١٩٥٨، نامىدا ماجىستىرنى يا پىنشىكىشى پىشكا دىرۇكن با كولىزا ئادابى يا زانكۇبا مووسىل ھاتىيە كرن، ٢٠٠٤، بپ ٨٥.
١١. رۇزنامىدا (الموصل)، ھۇمارە (١٥٦٨)، ٢٧ ئادارا ١٩٢٩ ئ.
١٢. رۇزنامىدا (الموصل)، ھۇمارە (٤٢٦)، ٢٢ ئىلۇنا ١٩٢١ ئ.
١٣. عبدالموحىسن سەعدون، ل سالا ١٨٧٩ ئ ل ناسىرنى ژىنەمالىكا ناقدار ژاىكىبوويە كو وئ بىنەمالى چەند سەدسالىبەكان حوكم ل (منتفق) كرىە، خواتىدا خۇ ل سەنئىولى داوئىنبايە، مورافىق سولتان عبدلحەمىدىن دوون بوو ب پلا موقەدەمى پىادە، ھەك نوينەرنى (منتفق) د جفانا مەبەوسىن ئوسمانى دا ھاتىيە ھەلبۇزىن، سالا ١٩٢٩ ئ پۇستى ھەزارەتا داد د حكۇمەتا ئىكىن يا عبدلرحمان نەقىب دا ھەرگىرىيە، پۇستى سەرۇكانىيا جفانا دامەزىنەر ھەرگىرئوو و ھەتا دەمى خۇكوشىتنى ل سالا ١٩٢٩ ئ، سى جاران بوويە سەرۇك ھەزىر، بىنەرە، لطفى جعفر فرج، عبد المحسن السعدون، دورە فى تاريخ العراق السياسى المعاصر، بەغدا، ١٩٨٨.
١٤. رۇزنامىدا (الموصل)، ھۇمارە (١١١٧)، ٦ ي كانوونا دوون با ١٩٣٠ ئ.
١٥. رۇزنامىدا (الموصل)، ھۇمارە (١٦٩٦)، ١٤ ئىلۇنا ١٩٢٠ ئ.
١٦. رۇزنامىدا (الموصل)، ھۇمارە (١٧٥٠)، ٣ چىرا ئىكىن ١٩٣٠ ئ.
١٧. ھەققىدە لوقف: لقفە الحىس يقال وقفت الدار وفقاً لى حىستىھا فى سبىل اللہ، اما اصطلاحا فهو حىس العىن على حىكم ملك الواقف والتصدق بالمنفعة ولو بالجملة، بىنەر: ومىچ سرحان ذىاب، موجات الاوبئة والقحط والكوارث الطبيعية فى العراق ١٨٣٠ - ١٩١٧، رسالە ماجىستىر مەقدە الى قسم التاريخ، كلية التربية، جامعة المستنصرية، ٢٠١٠، ص ١١١.
١٨. رۇزنامىدا (الموصل)، ھۇمارە (٣٩٠)، ٢٧ خىزىرانا ١٩٢١ ئ.
١٩. رۇزنامىدا (الموصل)، ھۇمارە (١٥٥٧)، ١٠ شواتا ١٩٢٩ ئ.
٢٠. رۇزنامىدا (الموصل)، ھۇمارە (١٦٢٣)، ٣٠ ئىلۇنا ١٩٢٩ ئ.
٢١. ھەر ئوو ھۇمارە.
٢٢. رۇزنامىدا (الموصل)، ھۇمارە (١٧٤٧)، ٢٢ ئىلۇنا ١٩٣٠ ئ.
٢٣. رۇزنامىدا (الموصل)، ھۇمارە (٨٤٦)، ٣٠ تىرمەھا ١٩٢٤ ئ.
٢٤. رۇزنامىدا (الموصل)، ھۇمارە (١٥٤٤)، ٢٨ كانوونا ئىكىن ١٩٢٨ ئ.
٢٥. رۇزنامىدا (الموصل)، ھۇمارە (١٧١٢)، ١٠ خىزىرانا ١٩٣٠ ئ.
٢٦. رۇزنامىدا (الموصل)، ھۇمارە (١٧٢٣)، ١٤ تىرمەھا ١٩٣٠ ئ.
٢٧. رۇزنامىدا (الموصل)، ھۇمارە (١٧٧٢)، ٨ كانوونا ئىكىن يا ١٩٣٠ ئ.
٢٨. رۇزنامىدا (الموصل)، ھۇمارە (١٧٧٥)، ١٨ كانوونا ئىكىن يا ١٩٣٠ ئ.
٢٩. رۇزنامىدا (الموصل)، ھۇمارە (١٥٨٨)، ٥ خىزىرانا ١٩٢٩ ئ.
٣٠. رۇزنامىدا (الموصل)، ھۇمارە (١٦٨٢)، ٢٧ شواتا ١٩٣٠ ئ.
٣١. بو زانىارى پىن زىدەتر بىنەرە، عبدالرزاق الحسىنى، نارىخ الوزارات العراقىيە، بەغدا، ١٩٨٨، بەرگى ١، بپ ٦٥، عبدالرحمن البزاز، العراق من الاحتلال حتى الاستقلال، لىندەن، ١٩٩٧، بپ ٩٧.
٣٢. رۇزنامىدا (الموصل)، ھۇمارە (٤١٢)، ٢٢ نەباخا ١٩٢١ ئ.
٣٣. رۇزنامىدا (الموصل)، ھۇمارە (٧٧٣)، ١٩ شواتا ١٩٢٤ ئ.
٣٤. رۇزنامىدا (الموصل)، ھۇمارە (٧٧٤)، ٢١ شواتا ١٩٢٤ ئ.
٣٥. بو زانىنا ناقتىن نوونەرنى دى پىن سەركەفتى و ھۇمارا دەنگىن وان، بىنەرە، رۇزنامىدا (الموصل)، ھۇمارە ٧٧٩، ٤ ئادارا ١٩٢٤ ئ.
٣٦. احمد رفیق البرقاوى، العلاقات السياسىيە بين العراق و بريطانيا ١٩٢١ - ١٩٣٢، بەغدا، ١٩٨٠، بپ ٩٥.
٣٧. رەوشا نەناساىى (الاحكام العرفىة)، ئەو رىكارن پىن حكۇمەت ب كار دىنىت دەمى كرىفتارى و نالۇزى پىن سياسى دەينە روودان داکو ب وان رىكاران بىشنت رەوشىن كۇنترۇل بىكەت و ب فان رىكاران ياسا و رىسايىن كارگىرى دەينە ژ كار ئىخستىن و

- كارگىزى ئاۋايەكىن سەربازى ب تىن ب خۇفە دگىرت. بىتېرە: الاوضاع الادارية في الموصل خلال العهد الملكي ۱۹۴۱-۱۹۵۸.
- زانكۇيا مووسل. ۲۰۰۸. بپ ۲۵۷.
۳۸. عەبدىلغەزىز قەسەب، ساللا ۱۸۸۶ئ ل بەغدا بوويە. خواندنا خۇل وئىرى داۋىئىنايە - پاشى خواندنگەھا شاھانە ل سىتەنىۋلن ھاتىيە ۋەرگرتن و ن ساللا ۱۹۰۵ ئ زى دەرجوويە. پاشى بوويە قائىمقامىن سامەزرا پاشى بوويە قائىمقامىن سەماۋ. پاشى بوو زىمار ھاتىيە قەدگۈھاستن. پىشتى دامەززاندا حكۇمەتا عىراقىن. ۋەك قائىمقامىن كوت پاشى ۋەك موئەسەرفىن كەرىمەلا. پاشى يىن (متفق) ھاتىيە دامەززاندا. پاشى ۋەك ۋەزىرى ئافخۇ ل كابىنا وىزارىيا دوۋى و سىن يا سەعدون دا ھاتىيە دامەززاندا. ھەرۋەسا دو چاران ل دوۋف ئىك ۋەك سەروككى جفانا نووتەران ھاتىيە ھەلبىزارتىن. بو زانىيارىن زىدەتر بىتېرە وزارە الداخلىە. الدليل الحقوقي الرسمي لسنة ۱۹۳۶. بەغدا، ۱۹۳۶. بپ ۹۰۵.
۳۹. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۸۷۴)، ۱۵ ئىلۇنا ۱۹۲۴ئ.
۴۰. ھەر ئەو ھۇمارە.
۴۱. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۸۷۷)، ۲۰ ئىلۇنا ۱۹۲۴ئ.
۴۲. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۸۸۱)، ۲۷ ئىلۇنا ۱۹۲۴ئ.
۴۳. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۸۸۵)، ۴ چىريا ئىككى يا ۱۹۲۴ئ.
۴۴. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۸۸۹)، ۳ چىريا ئىككى يا ۱۹۲۴ئ.
۴۵. ھەر ئەو ھۇمارە.
۴۶. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۹۰۹)، ۱۷ چىريا دوۋى يا ۱۹۲۴ئ.
۴۷. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۹۱۶)، ۲۶ چىريا دوۋى يا ۱۹۲۴ئ.
۴۸. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۹۱۶)، ۲۹ چىريا دوۋى يا ۱۹۲۴ئ.
۴۹. ئەو پەيمان ژ سىن پىشكان پىك دەھىت، پىشكا ئىككىن بەھسىن نوخېبىن ل ئاقبەرا ھەردو دەولەتان و پىشكا دوۋى بەھسىن سىياسەتا ھەقسوۋىياتىيەكا خۇش ل ئاقبەرا ھەردو دەولەتان و پىشكا سىن ژى بەھسىن حوكمىن گىشتى دكەت، بو زانىنيا دەقىن پەيمانى و پىشك و ماددىن وىن بىتېرەك رۇژنامەيا (الوقائع العراقية)، ھۇمارە ۴۴۸، ۳۰ چىريانا ۱۹۲۴ ئ، عبدالرزاق الحسنى، ژىدەرى بەرى، بەرگى ۲، بەرىبەرى ۱۶ و پىشتى وى بەرىبەرى.
۵۰. جاسم محمد خىزىر الجبورى، سعید الحاج ثابت نشاطه الوطني و القومي، نامەيا ماجىستىرى يا ل ساللا ۲۰۰۰ئ
- پىشكىشى پىشكا دىرۇكىن يا كولىژا ئادابىن يا زانكۇيا مووسل ھاتىيە كرىن، بپ ۱۶.
۵۱. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۱۵۳۳)، ۲۴ چىريا دوۋى يا ۱۹۲۸ئ.
۵۲. ھەر ئەو ھۇمارە.
۵۳. ھەر ئەو ھۇمارە.
۵۴. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۱۵۸۴)، ۲۴ گولانا ۱۹۲۹ئ.
۵۵. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۱۵۸۸)، ۵ خىريانا ۱۹۲۹ئ.
۵۶. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۱۶۳۹)، ۱۶ چىريا ئىككى يا ۱۹۲۹ئ.
۵۷. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۱۶۴۴)، ۳۰ چىريا ئىككى يا ۱۹۲۹ئ.
۵۸. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۳۹۰)، ۲۷ خىريانا ۱۹۲۱ئ.
۵۹. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۱۷۹)، ۷ خىريانا ۱۹۲۴ئ.
۶۰. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۱۶۹۹)، ۲۳ نىسانا ۱۹۳۰ئ.
۶۱. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۱۷۱۰)، ۳ خىريانا ۱۹۳۰ئ.
۶۲. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۱۷۱۶)، ۱۰ خىريانا ۱۹۳۰ئ.
۶۳. العراق. رۇژنامەيەكا رۇژانەيا ئەدەبىي. سىياسى و ئابوورىيە. خودانى وىن حكۇمەتا داگىركەرا بەرىتانى بوو. پاشى خودانى وىن ھەزوق غەننام بوو، ل ۳۱ تىرمەھا ۱۹۴۰ئ دەركەقتىيە، نەخاسمە پىشى دانانا حوكمىن نىشتمانى ل ۲۳ تىرمەھا ۱۹۲۱ئ و ل

- داوېن سالا ۱۹۳۲ ئى راھەستىيە، باشى دوبارە ل ۷ شواتا ۱۹۳۴ ئى دەركەفتىيە، ل ۱۷ كانوونا ئىكى ۱۹۵۴ ئى ئمتياز وئى ھاتىيە ھەلوھشاندىن، بىنېرە، زاھدە ابراھىم، دليل الجرائد والمجلات العراقية ۱۸۶۹-۱۹۷۸، بەغدا، ۱۹۸۲، بپ ۱۷۸.
۶۴. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۱۷۱۴)، ۱۶ خىزىرانا ۱۹۳۰ ئى.
۶۵. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۱۷۲۶)، ۲۳ تىرمەھا ۱۹۳۰ ئى.
۶۶. بۇ قى بايەتى، بىنېرە، وصفىه محمد شىخو السندى، بەرپەرن ۴۲۶-۴۲۷.
۶۷. بۇ نېرنا بايەتى وئى داخوازىن، بىنېرە، ئەحمەد خواجە، جىم دى، سلىمانى، ۲۰۰۳، بەرگىن ۳، بپ ۸۰، سرۆھ اسعد صابىر، كوردستان الجنوبية ۱۹۲۶-۱۹۳۹، دراسة تاريخية سياسية، سلىمانىن ۲۰۰۶، بەرپەرن ۱۱۷-۱۱۸.
۶۸. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۳۷۷)، ۴۵ ئادارا ۱۹۳۰ ئى.
۶۹. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۳۸۳)، ۳۰ خىزىرانا ۱۹۲۱ ئى.
۷۰. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۴۲۹)، ۳۰ تىرمەھا ۱۹۲۱ ئى.
۷۱. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۴۳۶)، ۱۴ چىريا ئىكى يا ۱۹۲۱ ئى.
۷۲. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۱۵۵۲)، ۲۶ كانوونا دووى ۱۹۲۹ ئى.
۷۳. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۱۵۶۵)، ۱۸ ئادارا ۱۹۲۹ ئى.
۷۴. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۱۵۸۰)، ۴ گولانا ۱۹۲۹ ئى.
۷۵. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۱۵۸۷)، ۳۰ خىزىرانا ۱۹۲۹ ئى.
۷۶. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۱۵۹۰)، ۱۱ خىزىرانا ۱۹۲۹ ئى.
۷۷. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۱۶۱۶)، ۱۹ تەباخا ۱۹۲۹ ئى.
۷۸. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۳۴۵)، ۹ ئادارا ۱۹۲۱ ئى.
۷۹. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۷۸۷)، ۲۲ ئادارا ۱۹۲۴ ئى.
۸۰. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۱۵۳۷)، ۲۷ چىريا دووى ۱۹۲۸ ئى.
۸۱. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۱۵۶۵)، ۱۸ ئادارا ۱۹۲۹ ئى.
۸۲. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۱۶۴۴)، ۳۰ چىريا ئىكى ۱۹۲۹ ئى.
۸۳. بەرگەقرئ، گوندەكن ناحيا سلىقمانىيە يە ل قەزا زاخو.
۸۴. رۇژنامەيا (الموصل)، ھۇمارە (۱۷۴۸)، ۲۰ ئىلۇنا ۱۹۳۰ ئى.

سەرى ئامىدىيى Ser Amadia

چەند ويىنەك ژ كەمپا ھاقينىي

يا ھىزىن ئاسمانى يىن مەلكى

ل كوردستانا عىراقى *

پ.د. بركىت نامان
وهرگيران: هازم جام

ئاشۇرىيان، يىن ژ سالا 1915 ھاتبوون دامەزاندن بۇ پىشتگىرىيا ھىزىن برىتانى و ھىدى، ھاتنە كۆمكرن ل ژىر ناقى لىقى يىن عىراقى، و ل 1922 كەتنە بن فەرمانا ھىزىن ئاسمانى يىن شاھى راف RAF. ھەر دقىن سالىدا چەكداركرنا عەرەبان بۇ قان ھىزا ھاتە راوہستاندن، دا كو چەكدارىن لەشكەرى عىراقى يى نوى ژوانە بەيىتە دانان، ژمارا فەلان دناق ھىزىن لىقى بەردەوام زىدە دبوو و شىيان سەرەخۇيا خۇ ب پارىزن ھەتا گولانا سالا 1955 دەمى ھىزا لىقى نەماي پىرىن ژوانە كەتنە ناق ھىزىن لەشكەرى عىراقى.

ھىزا لىقى بۇ جارا ئىكى ھاتە ب كارىننان بۇ دەستەسەركرنا سەرھلدا نا كوردان ل 1919 ئ ل ئامىدىيى، ئەف سەرھلدا نە ھەتا نھو دچ دوكومىنتىن برىتانى نە ھاتىيە بەحسكرن⁽¹⁾. ژمارەكا مەزىن ژ كومپانىيا ھىدى ل ژىر فەرمانا برىتانى بوونە قورىانىن قان شەران، دەمى كەتىنە كەمىنا كوردان ل گەلىن مزورىكا⁽²⁾.

سەرى ئامىدىيى ناقەكى كوردىيە، دىبىژنە سەرى چىيىن(لوتكە) يىز ب رەنگ وەكى زىنەكى ل بلنداھىيا گەلىن شەرىفا و گەلىن مزورىكا. وىنەكى

ھىزىن ئاسمانى يىن شاھى برىتانى (راف RAF) ل ناقەرا سالىن 1931 تا 1954 جەھەكى بىھنقەدانى بوو خۇ د ناق چىيىن مەتىنىدا، ل ھىنداڭ باژىرى بچويكى ئامىدىيى ل باكوورى عىراقى دانابوو⁽³⁾. ئەف كەمپا ھەنى ب ناقى سەرى ئامىدىيى بوو، ب تىنى د سالىن شەرى جىھانى يى نوى دا ژ سالىن 1940 ھەتا 1942 ھاتبوو كرتن؛ و ب نەمانا ھىزىن ئىپىن لىقى دەسالا 1955 دا ئەف كەمپە ب داويھات و ھاتە كرتن. وىنەكى ھاتىيە كرتن ژ لايى نەندانى راف، نىرست ھولمس، ژھىزىن لىقى ب جلكىن وانە، يىن سەرى د دەمى بەرھەقىن دا، ئەف وىنەيە د سالا 1930 ئ دا ھاتىيە كرتن (وىنە 1).

ژ لايەكىفە چەكدارىن برىتانى ل عىراقى د ھەقىقەن گەرمدا ژ نىسانى ھەتا چىيا بەكى ل قىرە بىنھنا خۇ قەددا، ژ بەر ھىناتىيا دەقەرى، ژ لايەكى دىقە ھىزىن دگوتىن ئىپىن لىقى، يىن كو چەكدارىن وانە ژ خەلكى وەلاتى بوون ل قىرە دمان و كار دكرن وەك پاسەوان يان كۆمكرنا زانىبارىيا. ل سالا 1919 چەندىن ھىزىن ناقخويى وەلاتى(پىكھاتىبوون ژ عەرەبان، مارش عەرەبان، كوردان، توركماتان و

(۱) وىنە

لىفى د بەرھەقىيىدا ل سەرىئ نامىدىن، ۱۹۳۸-۱۹۳۹

(۱) وىنەگر ئىرنىست ھولمس، ژ راف ھەبائىن، ھولمس ۱۱۲.

(۲) وىنە

كەمپا سەرىئ نامىدىن، ل سىنگى گولېن مەلەفانىن، نىزىك ۱۹۳۷ - ۱۹۳۹

(۲) وىنە فىل كوپكوت، ژ راف بىنگەھىن ھەبائىن، كوپكوت ۱۱۶.

و ژ وئىرى ب رىيا ۵ كاتژمىران ب ترومبىلىن دچوون ھەتا گوندى فەلان بىيادى، يىن ئەقرۇ نەمابى، ژ وئى ژى سەرياز دو ھەتا دو كاتژمىر و نىقا بەرەف بلنداھى دسەرکەفتن ب پىيا دناف گەلىن شەريفا دا^(۵). بىيادى پەيوەندىبەك تايبەت ھەبوو، ئەوژى ژ بەر وئى چەندى، كو ژ سالا ۱۹۱۱ بنگەھن مسيونارا ئاشوورى يا ئىرتسبىشوفنى كونتەريورى ل وئىرى بوو و سەريازان ژى ژ خو ره ئاقا كرىوو و ل وئىرى دمان^(۶). وئىنەكى دى يىن ئەندامى لىقى روبەرت نۇرمان، كو ل سالا ۱۹۴۸ ھاتىپە كىنشان، جادا سيلافنى دياردكەت، ئەو جەھى ھەرى خوشتى سەيرانا دناف بىيادى و ئامىدىن دا (وئىنە ۳). ل پىشتا وى باژئىرى ئامىدىن ل سەر كەقرى دياردكەت، د سنگى وى ژىدا كەپرەك ديار دكەت، يىن كو ئەقرۇ ژى ل ھەمى

فيل كو كپوت پارچەكى ژ كەمپىن ديار دكەت. دقى وئىنەدا ب بەرتن سىپى ھاتىبە نئىسىن سەر ئامىدىيا و ھەرھوسا وئىنە ھەلوى و تاجى يىن كو سىمبۇلىن ھىزىن ئاسمانى يىن شاھىنە، ئەف وئىنە ل داوييا سالىن ۱۹۳۰ ان ھاتىبە گرتن. (وئىنە ۲)^(۷).

دويراتىيا جەھى ژ باژئىرى سنى كىلومەترىن ئەسمانىنە ژ لايىن رۇژئاقايقە. ئەف بلنداھىبە دكەفئىتە سەر دارستاناندا ب بلنداھىيا ۱۸۵۰ مەتران و عەردى وى ژ كەقرىيە. دەوروبەر دپىرن ژ گىابى دارووبارى و ھوسا يا ئاسىيە ژ دارىن بەرى يىن كەقرى و چلى و مازىيان. ئەف دەقەرە پرە ژ ئاقى و ل ژقستانا سارە و ل ھاقىنا گەرمە.

سەرياز ژ ئاقەرەست و باشوورى عىراقى ژ كەمپىن جەبانىن، ھىندى، شەعبا و ھتد دفرىن بو مووسلىن

(وئىنە ۳)

جادا سيلافنى دگەل جەھكى سەيرانى، ل پىشت باژئىرى ئامىدىنە.

(وئىنە نورمان روبىرتس ژ بنگەھى راف جەبانىيە، روبىرتس ۱۹۴۱)

(۷ىنى ۴)

ستافىن برىتانى يىن نەخۇشخانى و نەخۇشىن خەلكى دەقەرى ل بەرامبەر خىقەتنى ل سەرى ئامىدىن. ۱۹۵۴.

(۷ىنى داڧىد ھارىسون ژۇ بنگەھى راف ھەبانىيە، ھارىسون ۴۲۸)

ژى كرىنە^(۸). ئىك ژ وىنىن ل قىرە ھاتىنە بەلاڧكرن ژى يىن وى نە، تىدا كاركەرىن نەخۇشخانى، ديارن ژ جلكىن وانە دگەل ئاشورىيىن فەلە ل بەر دەرگەھى خىقەتا ھارىكارىيا نۇشدارى (۷ىنە ۴).

ل قىن كەمپىن برەخ سىنەمايەكىڧە، جەھى سەرشىشتىن، وجەھى يارىيا تەنسىن و گولنىن مەلەقانىيا ژى ھەبوون، ئەقە ژى گەلەك د بالكىش بوون بۇ خەلكى دەقەرى، يىن كو تىشتىن ھوسا نەدزانىن. وىنەيىن فىل كوپكوت و روى شىرلوك، ھەردو ئەندامىن ھىزا لىقى ل ھەبانىيى چەند دىمەنىك جودا يىن قان گولان ژ داوييا سالىن ۱۹۳۰ دا و دەستپىنكا سالىن ۱۹۵۰ ياندا (۷ىنىن ۵ و ۶)

دەقەرى دەھىنە ئاڧاكرن^(۷) و ھوسا ديار دبىت، كو قىرە ژوى سەردەمى ھەتا ئەقرو جەھى سەيرانايە. جەھىن سەيرانىيا و ئەندامىن ھىزىن لىقى، يىن سەرىشتىيا كەمپىن دكرن ل دو جەھىن ژھەقجودا بوون. ل جەھىن پىشتىن نەخۇشخانىك ھەبوو، تىدا نەخۇشىن مەدەنى ژى دەھانە دەرمان دان. سوپاس بۇ داڧىد ھارىسون،

ئەو دختورى سەرىيازى يىن برىتانى يىن ھەز ژ ئازەلا دكر، ئەو ل سالا ۱۹۵۴ ل وىرى ژبايە و پەرتووكەك نقىسىيە و ل سالا ۱۹۵۹ ئەڧ پەرتووكە پەلاڧكرىيە، دقن پەرتووكىدا وى نە بتنى گەلەك بەھسىن كەمپىن كرىيە، بەلكو بەھسىن دەقەرى و دەوروبەرىن كەمپىن

(۵ وىنە)

كەمپا سەرىئ نامىدىن. لېنشىن گۇلا مەلەفانىيا، نىزكى ۱۹۳۷-۱۹۳۹.

ۋىنەين پىل كوپكوت ژ نەرشىفا ھەبانىن.

(۶ وىنە)

كولېن مەلەفانىيا ل سەرىئ نامىدىن، يولى ۱۹۵۲.

(۸ وىنە، روى شورلوك ژ بنگەھن راف ھەبانىن، شورلوك ۸)

(۷ ۋىنى)

خۋاندىيىن داۋەتى ل نىزىكى سەرى ئامىدىيى، نىزىك ۱۹۴۸ - ۱۹۵۰.

رەنگە ۱۹۴۸ ۋى (ۋىنە، نورمان روبەرتس ژىنگەھى راف ھەبانىيى، روبەرتس ۲۵۰)

(۸ ۋىنى)

پرا بلبىل ل سەرى زىيىن مەزىن

(ۋىنە، دكتور موريس ژىنگەھى راف ھەبانىيى، جونىس)

(۹-ۋىنەين)
 بىنگەھى پولىسى ئامبىين، نىزىك ۱۹۳۱ - ۱۹۳۳

(۱۰-ۋىنەين)
 عەسكەرەكى لىقى د گەل دو زارۇكان. نىزىكى سالا ۱۹۳۱-۱۹۳۳.

(۲۸-ۋىنە جوھن رولف ۋ بىنگەھى راف حەبانىي، رولف ۲۸)

(۷-ۋىنە)
 ئىك ۋ جۋانتىن وىننن سىروشتى ھاتىيە گىرتن ۋ لايىق فەرمانبەرەكى حەبانىي، ئاقى وى جونسە، تىدا پىرا دىئىزنى (پىرا بىلبىل) سەر زىين مەزىن پىرا دىاردىبىت (۸-ۋىنە).

دىاردىكەن.

ۋىنەكى ئەندامى راف ئ نورمان روبەرت داۋەتىين داۋەتەكا ئاشورىيا دىاردىكەت دگەل بويىكا دىن پىنچن ۋە ھەر ۋەكى رەۋىشت ل وى دەمى. دىيارە ئەف ۋىنەيە د سالا ۱۹۴۸ ئى دا ھاتىيە گىرتن (۷-ۋىنە).

ئىك ۋ جۋانتىن وىننن سىروشتى ھاتىيە گىرتن ۋ لايىق فەرمانبەرەكى حەبانىي، ئاقى وى جونسە، تىدا پىرا دىئىزنى (پىرا بىلبىل) سەر زىين مەزىن پىرا دىاردىبىت (۸-ۋىنە).

ۋىنەكى دى يى جۋھن رولف، ئىك ۋ ئەندامىن ھىزا ھنەبىدى ۋ دەستىپىكا سالىن ۱۹۳۰ ان، كۈمەكا مرقىين ب جل وىبەرگىن فەرمى ل بەر دەرگەھى بىنگەھى پولىسا يى وى دەمى، كۈچكا ب رەخ دەرگەھى دگۈتتى دەرگەھى سىمەرخا (۹-ۋىنە). ۋىنەكى دى ھەر يى وى ئىك ۋ ئەندامىن لىقى دىاردىكەت دگەل دو زارۇكان، رەنگە زارۇكىن وى بخۇ بن (۱۰-ۋىنە).

(۱۱) وىنى

كومەكا ئاشورىيا ژىنگەھى راف ھەبائىن پارىيا تەپا دەستى (كره الطائره) دگەل خواندەفانېن كوردېن ئامېدىن
دكەن ، گولانا ۱۹۴۴

(۱۱) وىنى ئەنقىيا وەردا ژىنگەھى راف ھەبائىن، وەردا ۵۸)

ئەقرۇ نەمايە، و لوتكا بىشىش ژ چىيىن مەتىنى ل پىشتە^(۹). وىنىن ۱۵ و ۱۶ سەرگەتنى بۇ ناف باژىرى دياردكەن. د دەرگەھى رۇئاقايىرا، ئەو دەرگەھى ل سەدسالىيا ۱۳ ئى ھاتىبە ئافاكرن. وىنى ۱۵ ئى ئىكە ژ تىنى دو وىنىن نىاس بۇ دەرگەھى رۇژھەلاتى، بى كو ئەقرۇ بەرزەبوى^(۱۰) دگەل ھندەك زارۇكىن دەقەرئى. وىنەكى دى بى وەردا كافلىن مەدرەسا ئىسلامى ل بن ئامېدىن دياردكەت، يا ژوى قە ئەفە كافلىن دىرەكىن^(۱۱).

وینەك مېژووی بى پر گرنگ ئەو وىنى ھاتىبە گرتن ژ لایى جوھن رولف قەبە، بى مە بەحس كرى، ل سالا ۱۹۳۱. ئەف وىنەبە شىخ مەحمودى دياردكەت، دەمى خۇ داہە دەست برىتانیيا (۱۸).^(۱۱)

ئەو وىنىن ئەنقىيا وەردا (فەردا) بى ئاشوورى ژ سالا ۱۹۴۴ ئى گەلەك دگرنگن ب بەھائى خۇ وەك ژىدەرەك مېژووی بۇ باژىرى ئامېدىن، وىنى ۱۱ ئى چەند سەربازىن ئاشوورى دياردكەت، بىن كو دگەل گەنجىن خواندنگەھى بىن كورد پارىيا باسكىن بال دكەن. (۱۲) ئى دگەل مامۇستا وخویندكارىن خواندنگەھى ئامادەبى، كو ھەمى بچلكىن رۇئاقايىنە. وىنى ۱۳ ئى وىنەكە ژ جادى ل جەھى ئەقرۇ نەخۇشخانە لىنە، ل پىشت چىيىن مەتىنى دياردكەت، وىنى ۱۴ ئى ھاتىبە گرتن بۇ بازارى دگەل بەلكىن دارا ل سەر ھەردو لایىن جادى. دھەردو وىناندا جلو بەرگىن زەلامىن دەقەرئى ب ئاشكەرايى دياردېن. وىنەكى دى گۆرستانا وى سەردەمى يا ئۇسمانى دياردكەت، ياكو

(۱۲) وىنى
كاركەرىن ناشورى دگەل قوتابىيىن كورد ل نامىدىن،

گولانا ۱۹۴۴ (۱۱) وىنە ئەنقىيا ۋەردا ژ بىنگەھى راف ھەبائىيە، ۋەردا (۷۴)

(۱۷) وىنى
دەرگەھى رۇژھەلاتى يى نامىدىن، گولانا ۱۹۴۴

(۱۱) وىنە ئەنقىيا ۋەردا ژ بىنگەھى راف ھەبائىيە، ۋەردا (۶۶)

(۱۳) وىنى
بازارا نامىدىن، گولانا ۱۹۴۴

(۱۰) وىنە ئەنقىيا ۋەردا ژ بىنگەھى راف ھەبائىيە، ۋەردا (۶۰)

(۱۴) وىنن
بازارا ئامىدىن، گولانا ۱۹۴۴

(۱۴) وىننن ئەنقىيا وەردا ژ بىنگەھى راف ھەبانىيە، وەردا (۶۱)

(۱۵) وىنن
دەرگەھى رۇژئاقايى يىن ئامىدىن، گولانا ۱۹۴۴

(۱۵) وىننن ئەنقىيا وەردا ژ بىنگەھى راف ھەبانىيە، وەردا (۶۵)

(۱۱ ۋىنى)

سەرگەن بۇ دەرگەھى رۇئافايى يىن ئامىدىن، گولانا ۱۹۴۴

(ۋىنە ئەنقىيا ۋەردا ژىنگەھى راف ھەباتىيە، ۋەردا ۵۸)

(۱۸ ۋىنى)

شىيخ مەحمود خۇ دەتە دەست برىتانىيا، ئېلونا ۱۹۳۱

(ۋىنە جون رولف ژىنگەھى راف ھەباتىيە، رولف ۵۴)

itbaren Fuersten, kurdischen Juden und grausamen Zeiten“. Kurdische Studien 4 +5, S. 175 – 226.

Harrison, David Lakin 1959: Foot-steps in the sand. London: Benn.

Wigram, William Ainger & Edgar Thomas Ainger Wigram 1922: The cradle of mankind. Life in eastern Kurdistan. 2. Auflage- London: Black.

د سالىن پىشتى شەرى جىھانى يى ئىكى دا ئىك بۇ ژ مەزىن كەسىن سىياسى يىن كورد دناڧ كوردىن عىراقى و ئىرانىدا. پىشتى پتر ژ ۱۵ سالىن شەرى و دانوستاندنا دناڧىرا كورد و عەرەب و برىتانىياندا وى دەست ژ وى شۆرشا ب ناڧى وى بەردا و ھەرھوسا دەست ژ سىياسەتن و ژناڧ وىنى سىياسى بەرزەبوو.

چاڧكانى:

Amman, Birgit 2005/2005: kleine Geschichte der Stadt Amadiya. “Vom Stre-

ژىدەر

۱. ئەف بابەتە حازمى جاسم. ژ ئەلمانى كرىيە كوردى. ژ ژىدەرى كوفارا «Kurdische Studien» ھژمارا ۴ و ۵ (۲۰۰۴ - ۲۰۰۵). بىپ. ۲۲۷ - ۲۲۸، بەلاڧبويە.

۲. بىنگەھى راف ھەبانىيە RAF Habbaniya Associaton يى ل سالا ۱۹۱۷ ھاتىيە دانان گەلەك وىنەيىن قى سەردەمى دئەرشىمى خوەدا ھەنە. ئەف جڧاكە مالىھەرى <<http://www.habbaniya.org>> بىرئىقە دەت و ب بەردەوامى ب ئىككەڧتتا سەربازىن برىتانى و ئاشورى و يان ژى پاش ھاتى يىن وانە ساز دكەت. ئەف وىنە يىن ل قىرە ھاتىنە بەلاڧكرن ھاتىنە ھەلبىزاردن ژ وان وىنەن كۆ بۇ بۇ كەمپى و دەوربەرىن وى ھاتىنە گرتن. سوباسىيەكا تايبەت ژ بۇ دكتور كرىستوفەر موورىس. رىقەبەرى شەرەفى يى قى بىنگەھى. كۆ وى ئەف وىنەن ل قىرە ھاتىنە بەلاڧكرن ب مەرا داينە و ژىو ھەر وىنەكى گەلەك زانبارىن گرتك و گۆننەن دىرۇكى ل بارى كەمپا سەرى نامىدىن داينە. ھەرھوسا سوباسى بۇ ئەندامىن ھىزا لىشى يىن ئەف وىنە كىشاندىن و بۇ مىراتىن وانە يىن كۆ ئەف وىنە پاراستىن و بەلاڧكرنا وانە د جڧاكا ھەبانىيەدا.

۳. Wigram & Wigram ۱۹۲۲، ۳۹۴

۴. Harrison ۱۹۵۹، ۱۸۷.

۵. بىنرە وىنەن و كروس ژ ھىزا ھەبانىن. سالا ۱۹۳۹ئى. ل ئاممان ۲۰۰۴، ۲۰۰۵، ۱۸۴، وىنى ۸.

۶. Harrison ۱۹۵۹، ۱۱۷.

۷. Wigram & Wigram ۱۹۲۲، ۳۹۵، ۳۲۱.

۸. Harrison ۱۹۵۹، ۱۷۰.

۹. Harrison ۱۹۵۹، ۱۶۵ - ۲۰۰.

۱۰. بىنرە ئامان ۲۰۰۴، ۲۰۰۵، ۱۸۳، وىنى ۷.

۱۱. وىنەمىن دى ئەوھ يى ل سالا ۱۸۹۷ ھاتىيە گرتن ژ لايىن لورد واركوورت، كۆ ھىشتا دەرگەھ دەھانە ب كارنىنان. بىنرە ئامان ۲۰۰۴، ۲۰۰۵، ۱۸۳، وىنى ۶.

۱۲. بىنرە ئامان ۲۰۰۴، ۲۰۰۵، ۱۸۳، وىنى ۲۰.

ژيانا ټاينې ل دهغه را بهه دينان

ژيانا ئايىنى ل دەقەرا بەھدىنان

پ. د فەرسەت مەرى وەرگىران: سالج يوسف سۇنى

توخبىن عىراقى - سۈرى ل رۇژئاقا درىز دىت، ژ بەر ھندەك تايبەتمەندىن تىدا ھەبىن ئەف جفاكە جفاكەكى كىم وىنەبە د جۇرى خۇ دا ژ بەركو ئەو تايبەتمەندى د چ جفاكىن عەشیرەتى بىن كوردى بىن ھەفسوو دا نىن، ھەر بۇ نموونە، ئايىن و رىتوالىن (شعائرىن) ئىسلامى د ئاف قى جفاكى دا رھىن خۇ كوور داھىلاىنە، ھەر ژ بەر ھندى ژى ھزرەكا ئىسلامىيا ھەفسەنگ و ئافنجىخواز (ل دووف تىگەھى ھەقچەرخ) يا دوور ژ توندەرەوىن ل نك پەيدا بووبە و ئەف ھزرە رەسەنىيا ئىسلامىيا دوورى لادان ژ ئايىنى و كارى جھى رازىبوونا خودى و لايەنى رۇحىن دوورى فىلبازى و دوورى سەختەچىياتىن ھەتا توخبىەكى لىك خرقە دكەت.

ھەرچەندە ژى ھىژمارەكا رىبازىن سۇفىياتىن (سۇفىگەرەبىن) ل ئاف ھەنە، وەكى رىبازا (قادىرى) كو سەنتەرىن خۇ ل جھىن خوارى ھەنە: ل گوندى بىرىفكا كو گۇرى شىخ نورەددىن بىرىفكى لى ھەبە، ل گوندى رۇقىا (ل باشوورى ئاكرى) ژى گۇرى شىخ (اسماعىل الوليانى) لى ھەبە، ھەرەسا گۇرى

بى گومانە عەشیرەتى و پىكھاتىن وئى كارىگەرەبەكا مەزىن د بىنەماىن ھزرى و جفاكى و سىياسىن خەلكى كوردستانى ب گشتى و جفاكى بەھدىنان ب تايبەتى ھەبە، ژ بەركو دەقەرا بەھدىنان (بەھدىنان) بابەتى قى فەكۆلىنى بە و تايبەتمەندىيا خۇ د قى وارى دا ھەبە، جفاكى وئى ژ گەلەك عەشیرەتىن جودا جودا پىكدەھىت كو ھەر ئىك ژ وان توومارەكا مەزىن د ھەمى بىاقىن جودا جودا بىن ژىانى دا ھەبە، قىجا ئەف عەشیرەتە ب درىزىيا ب دەھان سەدسالىبان ب رىبا رىكخستنا عەشیرەتى شىبانە پىكھاتەيا جفاكى يا جفاكى كوردى بەرامبەرى داگىرکەران بپارىزن و ئەفە بوو ئەگەرى وئى چەندى ئەو بەھا و رەوشت و ستوون بەھىنە پاراستن بى ھەر جفاكەكى مەرۇقايەتىن بى بزاقا پىشكەفتىن دكەت ژى دقالا نىن، ژ بەر ھندى، تىشتەكى ئاسابى بە بىزىن كو جفاكى كوردى ل دەقەرا بەھدىنان بىن ژ لایىن جوگرافى قە ژ توخبىن عىراقى - تۈركى ژ باكوور ھەتا رووبارى دىجلە ل باشوور و ژ رووبارى زى بى مەزىن ل رۇژھەلات ھەتا

• ئەف ھەردو فەكۆلىنىن دقنى پىشكى دا ھاتىن برىار ئەو بوو د گەل مزارىن پىكھاتىن ئايىنى و نەتەوہى ل بەرگى داوون جھى خو بگىن، بەلى ژ بەر زىدەبوونا بەرپەرىن وى بەرگى و ب مەرەما راگرتنا ھەفسەنگىن دئاف بەرگىن ئىنسكلوپېدىياىن دا د داوى قوناعىن دىزابىن دا مە ب باش دىت قان دو فەكۆلىنان د گەل قى بەرگى بەلاف بگەن.

مەزىرى شىخولىئىسلام ەلى كورئ ئەحمەدى كورئ يوسفى ەكارى

بەيوەندىبەكا موكم ل ناقبەرا شىخىن سۇفىياتىن و ەشىرەتى ەبە، چونكى زۇرىنەيا زانايىن ئايىنى ئىسلامى(مەلا) ل باژىر و باژىرك و گوندان دووڭكەقتىن شىخىن سۇفىياتىن بووينە، لى يىن دى يىن خودان ەزرا سەلەفى ئەوین كارىگەر بووین ب قى پىلا ژ باژىرى مووسل يان ژ بەر گەلەك ئەگەران ژ سورىا ەاتى، ئەو د ەزكرى نەبوون، چونكى شىخان مەترسى ژى ەبوو و ژ بەر دەستەلاتا خو ژ وى پىلى دترسىيان.

ژ زانايىن پىشەنگىن رۆلەكى ديار د بەلاڭكرنا مەزھەبى محەمەد ئىدرىسى شافعى دا (ئەوى ل سالا ۲۰۴مىش/ ۸۱۹ز وەغەرا داوین كرى) ل ناف كوردىن دەقەرا بەھدىنان دا ەبىن ئەقىن خواری بوون: (ەكارى) بى شىخى ئىسلامى كو ئەو ژى شىخى خودىنىاس (ابو الحسن ەلى بن احمد بن يوسف القرشى الەكارى) بوو بى رەھ ورفىشتىن وى دگەھنە

شىخ ەبدولەمەزىز كورئ شىخ ەبدولقادىر گەيلانى ل گەلىن ئاكرى بە، ئەقە سەربارى رىبازا نەقىشەندى كو دو سەنتەرىن سەرەكى ل تەكىا بامەرىن ياكەڭقەتە (رۇئناڧىي ئامىدىن) و ل تەكىا بارزان ەنە، لى ەزرا سۇفىياتىن سەرانسەرى دەقەر نەقەگەرت ژبەركو نىزىكى باژىرى مووسل بوو كو چەندىن خواندنگەھىن ئايىنى لى ەبوون و د پروگرامىن خو دا پىشتا خو ب (قورئان و سوننەتى) گەرم دكرن، ەروەسا ژ بەركو پىرىيا قەزايىن بەھدىنان ژ لايى كارگىرى قە ب درىزىيا سەردەمى شىھاتى و كۇمارى ەتا ۲۷ى گولانا سالا (۱۹۶۹) بى سەر ب مووسلى بوون، ئانكو ەتا دەمى بىرارا جفانا سەركرداپەتتيا عىراقى(مجلس قيادة الثورة العراقى) دەرکەقتى كو باژىرى دھۆك بىتە سەنتەرى پارىزگەھەكى ياكەڭقەھىت ژ پىرىيا قەزايىن كوردى يىن بەرى سەر ب پارىزگەھا مووسل قە.

فەرە ئامازى ب وى چەندى ژى بگەين كو

(عقبه بن ابى سفيان الاموي) (٤٠٩-٤٨٦مىش/١٠١٨-١٠٩٣ز).

ئەمۇ مەۋقەكى چاڭ و ژ خودى ترس و خودبنياس بوو، ئەمۇ ھاتە ۋەلاتىن كوردان و ل گوندى (دارش — دېرەش) كو دكە قېتە باشوورى رۆزھەلاتى باژىرى ئامېدى ل ۋەلاتى ھەكارى (بەرى گارەي) ئاكنجى بوو، ل وېرى ھندەك بنگەھ و جھىن قەھواندىن بۇھەزار ۋە قەنجان ئاقاكرن و ۋى ل سەر رىنا شۆپپارزان (سەلەفىيان) ھىزا خۇ دكر، د بابەتتەن قىھىدا ئانكو شەرعىدا (فەرغان) دال سەر مەزھەبى شافعى بوو، ۋى گرنگى ددا دەستقىسان و خودان پەرتووك بوو، ھەرۋەسا ژ بەركو فەرموودە ۋە قەگىران كارى ۋى نەبوو، بەلكى پىرى نىزىكى خودبنياسىنى بوو، سەنەدىن ۋى بۇ قەگىرانا فەرموودەيان د لاۋازىيون، ژ بەر ھندى، زانائىن فەرموودەيان (التجر و التعديل) * تەكيد ل سەر قەبوولنەكرنا قەگىرانىن ۋى بۇ فەرموودەيانكرن و گۆتن كو ناخشتىن ۋى نافەرۇكېن پىنكەھناينە ل سەر ئەساتىدىن راست ھاتبە چىكرن^{۱۱}.

گەلەك قوتابىيان ل بەر دەستى ۋى خواندىيە و ھىزارەكا كەسانىن خودان زانست ژى ژ پەرتووكېن ۋى قەگوھاستىنە، ھەرۋەسا پىشنىقىژىن ۋەكى شىخىن ئىسلامى (ابن تىمىيە) و (الامام الشافعى) دەستخۇشى لى كرىنە و پەسنى ۋى كرىنە.

ۋى ماۋەيەكى درىژى ژيانا خۇ ل ناڧ كوردان بوراندىيە و پىشتى ۋى كورېن ۋى بوۋىنە كورد و بوۋىنە فەقى و مىر و ھندەكان ژى خۇ نىزىكى سولتان و شاھىن (بنى ايوب) كرىنە، ھەرۋەسا ئەمۇ خواندىگەھا ل گوندى دېرەشى دامەزراندى رۇلەكى مەزن د بەلاڧكرنا مەزھەبى شافعى ل ناڧ كوردىن بەھدىنان دا ھەبوو، نەخاسمە ژى كو ۋى دەمى (ۋنھا ژى) خەلكى دەفەرى ب چاقەكى مەزن و رىزگرتى لى دنېرن و ۋەك ۋەلىيەكى چاڭخۋازى خودان كەرامەت و زانا ل قەلەم دەن.

شىخىن دوۋى يىن ديارى شافعى يىن رۇلەكى مەزن د بەلاڧكرنا ۋى مەزھەبى دا ل ناڧ كوردان ھەي (تاج العارفين ابو الفضل عدى بن مسافر الاموي

الھكارى) (٤٦٧-٥٥٥ مىش/ ١٠٧٥-١١٦٠ ى زايىنى) بوو، نافىرى ل ۋەلاتىن شامىن ژ دايك بوۋىە و پىنگەھشتىيە، پاشى بۇ ب دەستقەئىنانا زانستى ل ۋەلاتى گەربايە و چوار سالان ل باژىرى (شامىن) مايە، پاشى ھاتىيە بەغدا و دگەل خودبنياسىن ۋى يىن ۋەكى شىخ عبدولقادىر گەيلانى، (عقيل المنبجى)، (ابى محمد الشىبىكى الكردى) كۆمبوۋىە و ماۋەيەكى ژى ل مووسل و ھەولېرى بنەجھ بوۋىە، پاشى فەستا چيايىن ھەكارى (دەقەرا بەھدىنان) كرىيە و بۇ خۇ خواندىنگەھەك ل نىفا دۇلەكا كوور يا ب ناڧن (لالش) چى كرىيە و دەست ب رىنىشادان و وانەبىژىن كرىيە، ئىنا كوردىن دەفەرى لى خرقەبوۋىنە و گەلەك باۋەرىيا خۇ پى ئىناينە^{۱۲}.

شىخ عودەي ھەرۋەكى د پەياما ۋى (أعتقاد أهل السنة والجماعة) دا ديار دىت باۋەرى ب رىيا شۆپپارزان (سەلەفىيان) ھەبوو، ۋى شۇرەزايى د تايىن مەزھەبى شافعى دا ھەبوو، دوۋفكەقتى و شاگردىن ۋى ژى ھەر ل سەر ۋى رىچكى چاڧ لى كرىنە كو پاشى ب (عەدەۋى) و داۋىن ژى (ئىزدى) ھاتىنە نىاسىن... گەلەك مەزھەبى شىخىن سونى پەسنى ۋى كرىنە، ژوانا: شىخ عبدولقادىر گەيلانى (يى ل سالا ٥٦١مىش/ ١١١١ز ۋەغەرا داۋىن كرى)، شىخولئىسلام ئىبن تەيمىيە (يى ل ٧٢٨مىش/ ١٣٢٨ز ۋەغەرا داۋىن كرى)، الامام الذهبى (يى ل ٧٤٨مىش/ ١٣٤٧ز مائىتاقايى يا داۋىن كرى)، الحافظ ابن كئىر الدمشقى (يى ل سالا ٧٧٤مىش/ ١٣٧٢ز مائىتاقايى يا كرى) و... ھتد.

ئەف ھەردو شىخىن ھەكارى، ھەرچەندە ژ تەخا قەقىيان نەدھاننە ھىمارتن، لى (بىن گومان) رۇلەكى مەزن د بەلاڧكرنا مەزھەبى شافعى دا د ناڧ دوۋفكەتتەن خۇ يىن كورد دا ھەبوون، ئەفە ژى ب رىيا ھەردو جھىن خۇ يىن خواندىن ل دېرەشى و لالشى كو ۋەكى دو خواندىنگەھان بوون بۇ بەلاڧكرنا زانست و خودبنياسى و رەفتاركرتن، ھەرۋەسا ب رىيا وان فەقى و زانائىن ژ خىزانىن وان ھاتىن.

ژ لايەكى دىقە، ھەر ژ سەردەمى عەباسى

باشىن كورد كو زمانى عەرەبى بزانن و بشىن د دەقىن شەرىعى يىن د زمانى عەرەبى دا بگەھن. ژ بەر ھندى، زاناين مە ئەف زانستىن ھارىكار بۇ تىگەھشتنا زانستىن شەرىعى ب (علوم الاله) ناف دكرن.

ئەگەر ئىكسەرى كارىگەر بونا خواندنگەھىن كوردى ب خواندنگەھىن فەرمى، ژ بەر ھندى بوو چونكى پتيرىيا زاناين كوردىن ئەف خواندنگەھە دامەزراندىن و مۆلەت داينە فوتابىيان، ل بەر دەستى وان شىخان خواندنگەھىن يىن ل خواندنگەھىن فەرمى خواندنگەھىن و ئەفە زى ژ زنجيرا مۆلەت و باوەرنامە يىن زاناين كورد ديارە و مۆلەتىن پتيرىيا وان بۇ زاناين ھەكى، امام الحرمین الجوينى (يى ل ۷۸۱مىش/ ۱۰۸۵ز) ۋەغەرا داويى كرى، ابى حامد الغزالى (يى ل ۵۰۵مىش/ ۱۱۱۱ز) مالئاقاييا داويى كرى، الفخر الرازى (يى ل ۱۰۶مىش/ ۱۱۰۰ز) ۋەغەرا داويى كرى) فەدگەپىن، ئەفە ئەو بوون يىن د زانستى ئاخقتىن (علم الكلام) دا كار كرىن و دووڭكەقتىن ھەردو مەزھەپىن ئەشەرى بوون د بنەما دا و شافعى بوون د فروعان دا.

ئەفە زى مەسەلا بەلاقبونا فان ھەردو مەزھەبان ل ناف زاناين كورد و ل خواندنگەھىن كوردى ھەك مەسەلەبەكا مېتۇدى ھەر ژ سەدسالىيا آمىش/ ۱۲ز بۇ مە ديار دكەت، بۇ زانين زى، ئىمامى شافعى (خودى زى رازى بيت) د بنەما دا نە يى ئەشەرى بوو، بەلكى ل سەر رىبا شۇپيارىزان (سەلەفىيان) دچوو ھەروھكى زاناين فەكۆلەر ئەف چەندە پىشتراست كرى.

ژ بەر ھندى، خواندنگەھىن فەرمى و نەفەرمى يىن ل دەقەرىن كوردستانى ب گىشتى و ل دەقەرا بەھدىنان ب تايبەتى بەلاقبووين، نىزىكى نەھ سەدسالىيانە پىشتا خۇ ب مەزھەپى شافعى ھەك مەزھەبەكى فەرمى گەرم كرىنە، ھەروھسا ژ بەرگو پەرتووكىن فىقھى ل دووڭ فى مەزھەبى ھاتىنە ئىسىن و ل ناف فان خواندنگەھان ھاتىنە خواندن، ھەروھسا ژ بەرگو زانا و دادوھر و موڧتى يىن ل ۋەلانين جىھانا ئىسلامى بەلاقبووين دەچوو يىن فان خواندنگەھانە

خواندنگەھىن خۇسەر و يىن سەر ب مزگەفتان فە ل پتيرىيا باژىر و باژىرك و ھەتا ل گوندىن فەدەرىن كوردستانى ب گىشتى و دەقەرا بەھدىنان ب تايبەتى بەلاقب بوون و پتيرىيا فان خواندنگەھان زى يىن ئەھلى بوون و ب ئاواپەكى خۇبەخش ژ لايى زانا و شىخىن كورد (و يىن دى) فە دەھانە دانان و ب رىفەبىن يىن بۇ ب دەستفەئىنانا زانستى ل ۋەلاتان دگەرىان و بەرەف ئاسووين دچووون كو ئەو زى پىشتىزىن ئاقدارىن ۋەلاتىن ئىسلامى يىن ھەكى بەغدا و مسرى و شامى و حىجازى و يىن دى بوون، ھەتا يىگەھشتىن و مۆلەتىن زانستى ۋەرگرتىن، ئىنا فەگەپانە وارگەھىن خۇ و ھندەك جاران ب ھارىكارىيا مېرىن چاكخواز و پتيرىيا جاران زى ب ھارىكارىيا كەسانىن خىرخواز و خەلكى ناسايى خواندنگەھە دامەزراندن و ھژمارىن زورىن زانستخوزان لى خرفەبوون و ژ زانست و رەوشەنبىرىيا وان فەخوارن و مۆلەت و باوەرنامە زى ۋەردگرتن، ھەروھسا پەرتووك و پىشك زى ۋەردگرتن داكو پاشى ئەو زى ھەكى وان ل دووڭ وى رىچكى بچن، ب فى چەندى، وان خواندنگەھان ب درىژىيا چەندىن سەدسالىيان رۆلەكى مەزىن يىن زانستى و رەوشەنبىرى و جفاكى د ناف جفاكى كوردى دا ھەبوون.

ۋەسا ديارە زى خواندنگەھىن كوردى ھەر ژ دەسپىكى گەلەك ب ئاواين وانەبىزى يى وان خواندنگەھىن فەرمى كارىگەر بوويە يىن سولتانى سەلجۇقى نظام الملك (يى ل سالا ۴۸۵مىش/ ۱۰۹۲ز) ۋەغەرا داويى كرى) دامەزراندىن، نەخاسمە ژ لايى زىگرتنا مەزھەپى ابو الحسن اسماعيل الاشەرى فە (يى ل سالا ۳۲۴ئى مالئاقاييا داويى كرى) بۇ وانەگوتنا ماددەيىن ھەكى بنەمايىن ئايىنى (اصول الدين) و بۇ ھندى كو ئەو مەزھەب ب مەزھەپى (أهل السنة والجماعة) بىتە ل قەلەمدان، ھەروھسا زىگرتنا مەزھەپى شافعى بۇ وانەگوتنى ھەك ماددەبەكى بنەما ئوسولى و تايىن فىقھى، ئەفە سەرىارى گرتىگەدانەكا مەزىن ب رىزمان و پەيىسازىن (النحو والصرف) و رەوانىزى بۇ ئامادەكرنا زاناين

زانسئەكى بەرقەرەھ و رەوانىيىز و ھىدى ھىزا رازىكرى ل نك ھەبىت، نەشىت وەكى خودان رىبازەكى ب نامازەيەكا نەدىار كۆنترۆلى ل سەر ھەستىن ب ھزاران مرقۇن دكەت، كۆنترۆلى ل سەر ھەستىن مرقۇقەكى بكتە، ژ بەر ھىدى، سەرگەقتا بانگخوازىيا شىخان يا مسوگەر بوو، بىى ھىدى پىدقى زاستەكى يان تىگەھشتەكى د ئايىنى دا ھەبىن، بەلكى ئەو پىدقى ھىدىك ئاوايان بوون كو ئەو تىدا دشارمزا بوون و ئاستىن سەرگەقتا وان ژى ل دووڤ شارەزايى يا ھەر ئىك ژ وان شىخان بوو.

ل دەقەرا بەھدىنان سى تەكيايىن سۇڤياتىن پەيدا بوون، يا ئىكى، تەكيا بريفكا يا قادرى¹³، يا دووئ، تەكيا بامەرتى يا نەقىشەندى¹⁴، يا سىن، تەكيا بارزان، دىئىن بىزىن ئەڤ تەكيايە نىزىكى نىقا سەدسالىيا نوزدەى زايىنى پەيدا بووینە و ل سەردەمى مىرگەھا بەھدىنان چ ژى نەھاتىيە زانىن و بەھدىناتىيان ل سەردەمى مىرگەھا خۇ ئاقتىدانا وان تەكيايە نەكرىبە.

تەكيا بريفكا يا قادرى:

ئىكەمىن كەسى بى رابووى كەسەكى چاكخواز و دىندار بوو ئاقى وى ئاقى شىخ نوردەدىن بوو¹⁵. خەلكى باوەرىيەكا وەسا مەزىن پىن ھەبوو ب زەحمەتە بىتە سالۆخدان، ئەو ژ بىنەمالەكى يە با خۇ ب (سەيدا) ل قەلەم ددا و ژ باژىرئى خەلاتى (اخلاطايىن باكووئى كوردستانى ھاتىيە، ئاقى بابىرئى وى بىنەمالى (شىخ شمس الدىن قطبەھ كو چ ژ راستىيا وى يان ژ ژيانناما وى نەھاتىيە زانىن. ھەرەسا نەھاتىيە زانىن ژى كا بۇچى ژى ئەو ھىدە دوور مئشەخت بووۈە و بۇچى ل قى جەى ئاكنجى بووۈە، وى پىنج كور ھەبوون، پى نەخرى شىخ زەبىدەدىن بابى شىخ نوردەدىن بوو، قى زەلامى بانگخوازىيەكا بەرقەرەھا ئايىنى ل چىايىن عەشپىرەتا مزوورى كر و خەلك ب دووڤ كەقتىن و باوەرىيەكا باش پىن ھەبوون، وان گەلەك كەرامەت و تىشتىن سەير و نەبەرتاقل ل سەر قەدگىزان، تىشتى ئەم ژى دزانىن ئەوە كو وى دووڤكەقتىن خوونگەرم

و دگەل خۇ ئەڤ مەزھەبە بەلاقىرىيە، د ھىزا موسلمانان دا ئاقى كوردان ب مەزھەبى شافعى قە ھاتىبە گرىدان.

ھەرەسا دەمى پىداچوونى ب پەرتووكىن ل سەر دىرۇكا مەزھەبى شافعى دكەين، ھەرەساكى ھىدەك پەرتووكىن (ئوسول و قەرەغانا) ژى بەھس كرىن، دى ئاقىن گەلەك پەرتووكان بىنىن كو خودانىن وان كوردن يان ئەون بىن ل وەلاتى كوردان ئاكنجى بووین و دەرچووین خواندىگەھىن وى نە، رامانا قى ژى ئەوە كو شوونتېلېن زانايىن كورد د قى چارچۇقەى دا دىيار و بەرجاقىن، ل قىرە ژى مەن پىخۇشە نامازەيەكا سەرىن بگەمە ئاقىن ھىدەك زانايىن ئاقدار كو ھىدەك ژ وان دكەقن و ھىدەك ژى دىوونە، ھەر بۇ نەوونە، ژ وان زانايىن شوبىنوار پەرتوووك و دەستىقىس) د ئوسولئىن فىقھى شافعى و ئايىن وى دا ھەبىن ئەقېن خوارى نە، شىرۇقەكەر شەھابەددىن ئەحمەد كورئ ئەحمەدى ھەكارى (ل سالا ۷۱۴ مئش/ ۱۳۴۵ ز وەغەرا داوین كرىبە.

شىخ شىخىن عىراقى مەلا بەھىايىن مزوورى (ل سالا ۱۲۵۲ مئش/ ۱۸۳۱ ز مالىئاقىي يا داوین كرىبە).

ئىك: تەكيايىن سۇڤياتىن

ل دەقەرا بەھدىنان:

ھەكە خواندىگەھىن زانىستى ئەو بىن كارى بۇ پەرەردەكرنا ئاقلى و چاككرنا دەررونى و ناراستەكرنا مرقۇقى بۇ باشىن بگەن، سۇڤىخوازى نەلقىن و تەمبەلى و خاقىن د دەررونى مرقۇقى دا پەيدا دكەت، ھەرەسا گىانى خۇ ھىلانن ب ھىقىيا ئىكىن دى قە و گىانى خۇرادەستكرنى ژى تىدا ھەبە، ئانكو ئەو كەس د ژيانا خۇ دا دىبىنە كەسەكى نىڤ ئىفلىج بووۈ.

ژ بەركو كورد گەلەك ھەز ژ ئايىنى دكەن و زوو ب پىرۇياگەندەيىن مۇرەكا ئايىنى ھەبىن دەيىنە سەرگىنىشكىرن، بازارا سۇڤىخوازىنى ل نك كوردان بازارەكا گەرم بوو، زانا ژى ل ئاڤ كوردان ھىدى خودان

تەكيا شىخ عەبدولعەزىزى گەبلانى ل ئاكرى

ددىتن ھەتا وى پلى خۇگۇرىكرنى د رىبا وى دا بكمەن،
وى ھندەك سىستەمىن تايبەتى بۇ بەلاڧكرنا رىبازا
خۇ دانان و ھەتا ل مووسل ژى بۇ خۇ جىنشىن
(خلىفە) دانان، ل وى باوهرىنە كو ئەو دوور بوويە
ژ ئاكوكىيىن دەروونى يىن ل نك ھندەك بانگخووازن
ھەى، ئەفە ژى نىشانى نەرمىيا وى بە د رىباز و
رەفتارى خۇ دا و كەسى تان لى نەدايە و بوويە جھى
رازىبوونا خەلكى و خودان پىگەھ ل ئاف وان، لى قى
رىبازا وى مەترسىبەكا مەزن ل سەر جفاكى ھەبوو،
ھەكە كىمترىن لادان ژى چى ببا.

فەكۆلەرەك دىبىزىت: قان رىبازان، ب ھەمى
ئافونىشان و ھەز و پەيوەندى و تەكيا و مۇر و
خەلوەتگەھ و پاران و ستايشكرنىن خۇفە، ژ ئالىق
بەلاڧكرنا شارستانىيا ئىسلامى و باژىراتىيا وى
و پاشى ژى د بەلاڧكرنا ئاينى ئىسلامى دا، ھند
كارىگەرىيا خۇ ل سەر ئىسلامى نەبوويە ھندى
شاندهكن بازركانى كارىگەرىيا خۇ د (كانتۇن) و

(كاشغەر) و (گىزىرتەيىن ھندستانى) دا ھەى^(۱).
شىخ نورەددىن نىزىكى ۴۰ سالان ل برىفكا ل
سەر رنىشادانا خەلكى يىن بەردەوام بوو ھەتا سالا
۱۲۱۳مىش / ۱۸۴۷زى و ھەرا داووىن كرى، لى پىشتى
مرنا وى و چوونا جىنشىننى وى، ئەو پەلا شىخى د
ھناقان د ھەلكرى قەمرىا، لى نەقىيىن وى نەھىلان
ئەف (كەلتۇرە) يىن باپىرى وان بۇ ھىلاى بەرزە بىيت،
قىنجا ل گەلەك دەقەرىن بەھدىنان بەلاڧەبوون و
تەكيا لى دانان و دەست ب رنىشادانى كرى، ئىنا
ھندەك ژى ھەك سەيد ديار بوون و ھندەكان ژى داخووازا
شووونكرتا وى كرى، ھندەكىن دى ژى رىبا خرابىنى
گرتن و ل سەر كىسى وان زەنگىن بوون، لى خەلك
ھەتا نھا ژى رىزى لى دگرىت و چاقى خۇ دەھنى ژ
بەركو وان ھەك سەيد و بنەمالا پىغەمبەرى و نەقىيىن
(شىخ نورەددىن) ل قەلەم دەھن، تەكيا برىفكا ژى دى
پىگەھى خۇ د دلى كوردان دا مېنىت، ھندى گومبەتا
قۇچەيا وى ل سەر يا قىت بىيت!

تەكيا نەقىشەندى:

تەكيا نەقىشەندى ل ساللا ۱۸۷۲زى ژ لايى شىخ محەمەد كورې شىخ تاهرى نەقىشەندى ھاتىيە ئاقاكرن و ئەو كرىيە سەنتەرەك بۇ بانگخووزى و رېئىشادان و بەلاقكرنا رىبازا نەقىشەندى ل دەقەرا بەھدىنان و دەردۇرىن وئ، ئەو ب خۇ ژى ب بنىات خەلكرن گوندى (بەنەستان) يى ناھيا نىروھ رىكانە، وى رىبازا نەقىشەندى ژ شىخ خالدى نەقىشەندى^{۱۷۱} وەرگىرىيە دەمى د قان چىباپان را دەريازوويە گوندى (نەھرى) كو ل وئى تەكيا نەقىشەندى دانايوو و شىخ عوبەيدوللايى نەھرى كىروو جىنشىنى خۇ.

رىبازىن سۇفىياتىن ژى وى دەمى ئەو رىكخسىن و پىنگھانە و خواندنگەھ و تەكيا (خانەقا) نەبوون يىن پىشتى ھىكى ھەين، خودانى رىبازى ژى تىن سۇفىيەك بوو خودپەرئىسى ل خلوەنگەھ يان ل خواندنگەھا خۇ دكر و مرىدىن خۇ ھەبوون و ھىدەك ژى د خزمەتا وى دا بوون، لى دەمى خەز ل سەر سۇفىخووزىن زىدە بووى و مرىدىن وان زىدە بووى، تەكيا دامەرزاندن و خۇ ب مەزناھىي ئىنانەدەرى و دەسەلاتا وان بەرفرەھ بوو و پىنگەھى وان مەزىن بوو و بوونە خانەدان، لى مالا اشىخىن بامەرنى) ب رەفتارىشى و ئاف و دەنگىباشى و چاگخووزىن ھاننە نىاسىن و كەسى خرابى نەگەھاندە ئاقدارىيا وان نە ل سەردەمى شىخ تاهەر و نە ل سەردەمى شىخ محەمەدى كورې وى نە ژى ل سەردەمى شىخ بەھانەددىن كو شىخانىيا وى نىزىكى ۱۰ سالان قەگىشاپوو، قى مالى نە بۇ ئايىنى ب تىن، بەلكى بۇ سەرۋىكاتىن ژى كار و خەبات دكر و ل ئاف كوردان و ل ئاف ئاقەندىن حكومى بوو خودان دەسەلاتەكا ب ھىز، حكومەتىن ژى ئەو بلند دكر و بۇ چارەكرنا گەلەك ئارنئەبىن كارگىنرى يىن نەدشيا چارە بكتە مفا ژ دەسەلاتا وى يا ئايىنى دىت، ژ بەر ھىدى، حكومەتىن پىشتا خۇ پى گەرم دكر و وى ژى بۇ دەمەكى دىرئ ھەتا سەردەمى مە ژى پىشتا خۇ ب حكومەتىن گەرم دكر.

رى يىن بانگخووزىن ل نك نەقىشەندى، گەلەك ب ساناھىتر بوون ژ رى يىن بانگخووزىيا ل نك رىبازىن

دى ھەى، ھەرۋەسا وان بانگخووزى بۇ خۇدەرئىخسىن و خۇ دىاركرىن نە دكر و ھەكە ئارمانجا رىبازىن سۇفىياتىن بلندكرنا گىانى سەرفەرارى و روومەتىن و خۇ قىانى ل نك مرقى بىت و ۋەلى بكتە كو يى ھەست ب چالاكىيا خۇ دكتە و رىبەرى خۇ ۋەسا بلند و سەرگەقتى بىنىت كو كەس ناگەھىتە پىنگەھى وى، قى تىشتى ل نك قى مالى ناپىن و ئەز دىشىم د پەسنا واندا رىبازا وان ب سۇفىياتىيەكا ئەرستۆكراتى ل قەلەم بدەم و شوپورن خانەدانىيا وان ل سەر كارىن وان يىن ئاسايى و خودپەرئىسى دىيارو بەرچاقن، رىبازىن سۇفىياتىن ژى، چ نەقىشەندى يان يىن دى بن، نەشىن پىنگەھەكى بۇ خۇ بەنەجەھ كەن، ھەكە رىبەرىيەكا دىياى ل سەر رىبەرىيا خۇ يا ئايىنى زىدە نەكەن، ھەكە نە، دى پىنگەھى وان بىن لاوازىت.

دەولەتا ئۆسمانى ب چاقى گومان و ھىنارىن بەرى خۇ ددا سۇقىيان و تەكيايىن سۇفىياتىن و ب گەلەك مەترسىدار دىتن^{۱۷۱}، ھەرۋەك دەتەگۈتن ما دەولەتا (سەفەوى) ل كىرى پەيدا بوويە، نەرى ما ژ خواندنگەھا اشىخ صفى الدىن الاردىلى) ل ئەردەبىل پەيدا نەبوويە^{۱۷۱}، ما كى دىئىت ھەكە (العدويە) يا ئومەوى ل بەرامبەرى شىعەتىن يا (بدرالدىن لؤلؤا سەركرداپەتتىيا وئ دكر نەشكەستىبا، نەرى دا دەولەتەكا خودان پىنگەھ د دىرۈكىن دا ھەبىت؟ ژ بەر ھىدى، مە دىت دەمى قى دەولەتىن بىراردى چاكسازىيان د ۋەلاتىن ژىردەستى خۇ دا بكتە ئەقە ژى پىشتى رىكخراوون خىرخواز ھاتىنە راگەھاندن و حوكم ژى ستاندى، ۋەسا دىت زانا و خودان رىباز دەربەگىن ئايىنى بن و رىكارىن وان پىشكەكا مەزىن ژى قەگرت، سولنان مەحمودى دووى (ل ساللا ۱۸۳۹زى ۋەغەرا داۋىي كرىيە) فەرماندا كۈمەك ژ زانا و دەروىشىن خودان تەكيا د روودانا ژ ئاقىرنا ئىنكىشارىن (يەنىچىرى Yeniceri) دا ل ستەنبۇل بەھنە كوشتن، قىا ژى ئەقە كرىارە ل دەرقە ژى بىتەكرن، قىجا پىشتى محەمەد پاشا ئىنجە بەرەقدارى والىن مووسلى رىكارىن خۇ ل مووسل و

پەرتووكخانەبەكا باژىرى مووسىل، لى تىشىنى باش ئەو بوو پەرتووك ژ لايىن رەوشەنبىرەكى باژىرى مووسىل قە ھاتبوو كېرىن و پىشىنى نامەيا مەلایىن زىبارى خواندى، ل بەر رۇناھىيا وى نامەين نامەيك بۇ ھەسەن ئاغابى سەرۇكى عەشپىرەتا زىبارىيان نەپىسى، ئىنا ئاغاي تۇلا مەلایىن زىبارى ژ وى مالا ئىزدى قەكر و كۈنەھبار كوشتىن و خانىنى وان ژى سۇت^(۱۱).

ل سالا ۱۸۷۸ ئى زايىنى شىخ محەمەد كورى شىخ عەبدوللاين بىرايى شىخ نۇرەددىنى بىرىكى بەرى ماوئەبەكى كىم ژ مرنا خۇ ژ كۈندى خۇ ژ بىرىكا قەستا باژىرى دھۆكى كىبوو و ھژمارەكا باش يا زانايان ل بەر دەستى وى دەرکەقتىبوون، دەمى وەغەرا داوين كرى نەرمى وى ل باژىرى دھۆكى ل دەغەرا ھىنداقى رووبارى دھۆك ھاتبوو قەشارتن و گومبەتەك ل سەر گۇرى وى ھاتبوو ئاھاكرن و ھىشتا ماپە و نافىن (تاخى شىخ محەمەد) يان (تاخى مەزارى) ل سەر جەن قەشارتا وى ھاتىبە دانان.

ل رۇزا ۱۸۸۳/۱۱/۱۶ ئى پەترىك ئىلبايى دوازى (عبو ئالبونان) نامەيك بۇ شەماشە يوسىف دەلال ل سەر ئىمەتا (ناھر ئاغاي) نەپىسى كو ل بەرە دەستى خۇ دانىتە سەر دىرا كەقن يا ل بەرامبەرى مژگەفتا دھۆك يا مەرن، د وئ نامەين دا ھاتبوو كو وى داخواز ژ شەماشە يوسىف دەلال كرىبە ھەمى شىانين خۇ بۇ مافىن دىرى ب كار بىنىت و دەست ژ بھۇستەكا وئ بەرنەدەت^(۱۲).

ل سالا ۱۸۹۹ ئى دەسەلاتا ئۇسمانى شىخ محەمەد كورى شىخ عەبدىلسەلامى بارزانى ژ گىرىخانا باژىرى بەدلىسى نازاد كر و ل باژىركى بامەرنى بۇ مېقانى شىخ بەھائەددىنى نەقشەبەندى، ل وىرى ماقوول و رىھسپى و كۆمەكا مرید و دەرۋىشىن ژ تەكيا بارزان يا نەقشەبەندى ھاتىن پىنشوازايا وى كرىن، ب قىن ھەلگەقتى، شىخ بەھائەددىن نامەيك بۇ زانا مەلا عەبدلھادى ئەفندى مزوورىن ئاكنجىن ناھيا نەترىش ھنارت، قەرە بىژىن كو شىخ محەمەد بارزانى بابىن رىبەرى كوردى وەغەركى مەلا مستەفاين بارزانىبە^(۱۳).

تەلەغەفەر و شىنگالى تمام كرىن و ئامىدىنى ستاندى كو ستاندىنا وى بۇ وى يا ب زەھمەت بوو، زۇرى ل كوردان كر و كورد ئىشاندن، وى وەسا دىت خودان رىبازىن سۇفیاتىنى كورسىن دەسەلاتى بىن ھەين و دىت ئەو كورسى بىنە پەلخاندن، ئىنا شىخ ناھرى نەقشەبەندى خودانى تەكيا بامەرنى و شىخ نۇرەددىن خودانى تەكيا بىرىكا قەخواندە كۈندى (گرەھەب) ل سەر رووبارى خازرى كو ل وىرى رىبەرنى يەنجىرى و ئاغابىن كورد قەدكۈشتىن (ژ وانا) ھەلى بەگى مېرى ئىزىدخاننى بى ژ كۈشتارا مېرى رواندز رزكار بووى) و سەرنى وان دەقەتتە د رووبارى خازرى دا، بەرەقدار ل بەرىبوو چارەنەپىسى شىخ بامەرنى و شىخ بىرىكا ژى وەكى بىن دى لى بگەت، لى ژ بەر ئەگەرەكى نەدىار گەردەنا ھەردووان ئازا كر.

دو: روودانىن پەيوەندى ب زاناين بەھدىنان قە ھەين:

ل سالا ۱۷۸۴از ئى ئىسماعىل پاشاين مېرى بەھدىنان بىرادا خەلاتەكى درافى بەدەتە ھەر كەسى زاناين ئاينى مەلا ئەھمەدى زىبارى بكوژىت، قىجا دەمى مەلایىن ناھىرى بووىە مېقانى كۈندەكى ئىزىدىيان ل بىنا چىماين مەقلووبى دەمى ژ مووسىل قەستا جەن ژ دايكبوونا خۇ ل دەغەرا زىبار دكر، خودانى مالى زانى ئەو كەسەكى داخوازكرىبە، لى مەلایىن غەدرلىكرى ھەست ب غەدرا خودانى مالى كر و زانى ھەر دى ھىتە كوشتىن، ئىنا د پەراوئزا پەرتووكەكا دگەل خۇدا كو ژ پەرتووكخانەبەكا مووسىل كېرى بوو، نامەيك بۇ ھەسەن ئاغابى سەرۇكى عەشپىرەتا زىبارىيان نەپىسى و ئىنا بەھسسى ھۇبىن كرىبارا وى غەدرى كر و داخواز كر تۇلا وى ژ وى ئىزدىن خاينى بىتە قەكرىن، ب راستى ژى وەسا چى بوو و ئىزدىن خودانى مالى ب ھارىكارىيا خىزانا خۇ، مەلایىن زىبارى و بىن دگەل وى رەقاندن ب وى ھىقىى داکو وى خەلاتى درافى ب دەستفە بىنىت، وى ئىزدى پەرتووكىن ژ مەلایىن زىبارىن غەدرلىكرى ب دەستفەئىناين فرۇتتە

سى: ھىندەك زاناينىن

ناقدارىن بەھدىنان:

۱- ھەجى مەلا ئەھمەد ئەفندى ئەترىشى،

ئەقىن مەلا يەھيا مزوورى يە، زانا يەككى بەركەقتى بوو و د ئىك دەمدا كارتى سىياسى و فەنچىكارى دكر. باوەرنامەيا خۇ يا زانستى ژ باين خۇ بىن زانا مەلا عەبدلھادى ئەفندى ئەترىشى وەرگرتىبە. ل مزگەفتا ئەترىش ل قەزا شىخان وائەبىژى و پىشنىقىژى كرىبە، سالا (۱۳۶۱مىش/ ۱۹۴۱ز) ل ئەترىش وەغەرا داوین كرىبە^(۱۱۳).

۲- مامۇستا مەلا ئەھمەد ئەفندى ئاكرەبى،

ئىك بوو ژ مەزئە زاناينىن سەردەمى خۇ، خواندنا خۇ ل ھەولتەر و كەركووك و كۆبە تمام كرىبە و باوەرنامەيا زانستى ژ مەلا مەھمەد ئەفندى بىن كۆبى وەرگرتىبە^(۱۱۴) ل بارزان وائەبىژى و پىشنىقىژى كرىبە، پاشى ل ئامپىدىن د شەرى جىھانىن ئىككى دا، پاشى ل گوندى سىپىندارى ل ئاف بەروارى ژىريا ل داوین ل زاخۇ ئاكنجى بوو، زاناينىن ديار ل بەردەستى وى رابووينە كو ھژمارا وان ژ پىنجى زاناين زىندەتر بوو، ل سالا (۱۳۷۸مىش/ ۱۹۵۸ز) مالئاقابيا داوین كرىبە^(۱۱۵).

۳- شىخ ئەھمەد بەرۇشكى،

ئىك بوو ژ باشترىن زاناينىن دگەل براينىن خۇ ل گوندى بەرۇشكى پىشكدارى د وائەبىژىن دا كرى، ھەر ل وپرى پىشنىقىژى ژى كرىبە ھەتا ل سالا (۱۳۲۴مىش/ ۱۹۰۵ز) وەغەرا داوین كرى^(۱۱۶).

۴- مەلا ئەھمەد عەباسى،

زانا يەككى بەركەقتى و كەسەكن گەلەك خودى نىاس بوو، وائەبىژى و پىشنىقىژى ل مزگەفتا زاخۇ كرىبە، سالا (۱۳۳۳مىش/ ۱۹۱۴ز) ل زاخۇ وەغەرا داوین كرىبە^(۱۱۷).

۵- مەلا ئەھمەد خىرەددىن مەلا ئىسحاق، ئىكە ژ زاناينىن ئامپىدىن، شارەزاسى د زانستىن جودا جودا دا

ھەبوو، كار د وائەبىژى و پىشنىقىژىن دا كرىبە^(۱۱۸).

۱- مەلا ئىسماعىل ئافشكى،

ئىكە ژ زاناينىن زىرەكىن ب رىنا خواندنا تايبەت باوەرنامەيا زانستى وەرگرتى، وەك پىشنىقىژى و وائەبىژى ل مزگەفتا زاخۇ ھاتە دامەزاندن و قوتابىيان مفا ژى دىت، پىشتى مرنا مەلا مەھمەد عەبدولخالق ئاكرەبى، وەك پىشنىقىژى و وائەبىژى بۇ مزگەفتا مەزىن يا دھۆك ھاتە قەگوھاسن، سالا (۱۹۸۸ئى) ھاتىبە خانەنشىنكىن و سالا (۱۹۹۴ئى) ل دھۆك مالئاقابيا داوین كرىبە^(۱۱۹).

۷- شىخ ھەسەن خۇراتى،

ب ھندى ئاقدار بوو، ھەمى زانستان ژ بەر دگەت، بىن نابىنا بوو لى ب باشترىن ئاوا وائەبىژى دكر و ل ئاف قوتابىيان بىن ب ئاف و دەنگ بوو، ل گوندى (ئەرمىشتى) ل دەردۆرىن زاخۇ ئاكنجى بىوو، باوەرنامەيا خۇ يا زانستى ل سەردەستى زانا يەككى كوردستانا تركيا وەرگرتىبە^(۱۲۰)، ل دۆرىن سالا (۱۳۲۵مىش/ ۱۹۰۶ز) وەغەرا داوین كرىبە^(۱۲۱).

۸- مەلا ھىسەن كوپى ئەھمەد سىپىندارى،

ھەر ژ دەسپىكا پىگەھىشتنا خۇ ھەزا ب دەستقەئىنانا زانستىن شەرى بىن ئەقلى و عەقلى) ل ئىك ھەبوو، بىن پىگۆتى بوو ب رحسقى و خودىناسىن. بۇ دەستقەئىنانا زانستان ل ئافەندىن ئاقدارىن زانستى ل باشوورى كوردستانى گەربا، تباھەكا مەزىن يا زانستان ل باژىرى ساوبلاغ (مەھابادا) ل رۇھەلاتى كوردستانى و ل باشوورى كوردستانى ب دەستقەئىناينە و باوەرنامەيا زانستى ژى ژ زانا ھەجى مەلا ئەھمەد ئەفندى ئەترىشى وەرگرتىبە، ل گوندى زاوئە وەك پىشنىقىژى و وائەبىژى ھاتىبە دامەزاندن، قوتابى ژ كوردستانا تركيا و سوربا و قوتابىين عەرەبىن عىراقى دەھاتنە نك وى، ب دىژىيا ژىن خۇ كار د وائەبىژىن دا كرىبە و باوەرنامە داينە ھژمارەكا قوتابىيان پىشتى ھنگى بوو، زانا، ل سالا

۱۲- مەلا سەلىم ئەفندى كوپى مەلا بەھدىر-حمان زاوتىمى،

خودان ناقدارىيەكا زانستى بوويە د زانستىن جودا جودا دا، ل مزگەفتا رىكان ل دھۆك وانەبىزى كرىيە و ل سەردەمى ئۇسمانى وەك دادوهرى شەرى ل ناحيا ئەترىش ھاتىيە دامەزراندن، گەلەك بەرتووگىن دەستىقىس ھەنە، گەلەك كەسانىن ديار ل بەردەستىن وى رابووينە، ژ وانا، مامۇستا (على الجميل الموصلى)، سالا ۱۳۳۵مىش / ۱۹۱۶ز وەغەرا داووينى كرىيە و ل گوندى بىرىكا ھاتىيە فەشارتن^{۱۲۷}،

۱۴- شىخ سالىح دەرگەلى،

ئىك بوو ژ بەركەقتىن قەنجىن خودبەرىسىن خودىنىاس، ل گوندى (ئىتوتى) يا ب رەخ دھۆكى قە وانەبىزى كرىيە، پاشى ل سالىن داووينى يىن سەردەمى حكۇمەتا ئۇسمانى وەك پىشنىقىژ و وانەبىز ل مزگەفتا دھۆك ھاتىيە دامەزراندن، ل دۇرىن سالا ۱۳۲۷مىش / ۱۹۰۸ز وەغەرا داووينى كرىيە، تەرمى وى ل بن گومبەتا شىخ محەمەد ل دھۆك ھاتىيە فەشارتن^{۱۲۸}،

۱۵- حەجى مەلا تەھا ئەفندى دھۆكى،

زانايەكى زىرەك بوو، وانەبىز و پىشنىقىژ و دو سالان ژى بىرىكارى وەققى بوو، پاشى بوو نقىسەر ل دادگەھا شەرى، سالا ۱۳۴۷مىش / ۱۹۲۸ز ل دھۆك مالىناقايى يا داووينى كرىيە، زانايەكى بىرىزى بوو د فەرىزەزانىن (علم الفرائض) دا^{۱۲۹}،

۱۶- شىخ تەھايى مابى،

دادوهرى دەقەرا بەروارى بالا بوو، وانەبىزى و بانگەلدىرى كرىيە و ل دووڧ پەيرەوى نەققشەندى جىنشىن بوو، پاشى بوويە رنىشاندەرى ئاينى و شىرەتكارا (واعز)، ئەو خودانى پەرتووگىن اقلاند الفرائد فى علم العقائد) و (منهاج الوصول فى علم الاصول) و پەرتووگىن دى يىن سۇقباتىن، ل

۱۳۸۳مىش / ۱۹۱۳ز مالىناقايى داووينى كرىيە و تەرمى وى ل گوندى زاوينە ل دەردۇرىن دھۆك ھاتىيە فەشارتن، وى حەز ژ سۇقباتىن كرىيە، ل دووڧ گۇتتا (محەمەد زەكى) يىن كوپى وى^{۱۳۰}،

۹- مەلا حەبەدەر چەلى،

خەلىكى گوندى (چەلى) يا ل توخىيىن باكور و باشوورى كوردستانى ژاينى باكورقە، كەسەكى زانا و فەنج و خودىنىاس بوو، ل گوندى خۇ وانەبىزى و پىشنىقىژى كرىيە، شىيانىن چارەكرنا ئارىشەيىن ل ناغبەرا موسلمانان ھەبوون، ھەتا فەلەيىن ل رەخ وروويىن گوندى وى ژى بۇ چارەكرنا ئارىشەيان دەھاتنە نك وى و ب حوكمىن وى رازى دبوون، تىشتى سەير ژى ل نك وى ئەو بوو وى ب شەف و رۇژ چارەكى ب تى خوارن دخوار، وى ب خۇ ل دۇرىن سالا ۱۳۲۳مىش / ۱۹۱۴ز گۇرپى خۇ كۇلايە و سالا مرنا وى ب دروستى نەھاتىيە زانين^{۱۳۱}،

۱۰- شىخ حەسەن خورگى،

ين نابىنا بوو و قورانا پىرۇژ ژىرەكرىبوو، ل گوندى نەرمىشتى و ل گوندىن زاخۇ وانەبىزى كرىيە و ئەو ب خۇ ژى ب بنىات خەلىكى باكوروى كوردستانى يە، ل سالا ۱۳۲۷مىش / ۱۹۰۹ز مالىناقايى يا داووينى كرىيە^{۱۳۲}،

۱۱- مەلا حسىن مومسا گوزى (الكوزى - الجوزى)،

مۇلەتا زانستى ژ زانا مەلا حسىن سىپىندارى وەرگرتىيە، ژيانا خۇ بۇ وانەبىزى و پىشنىقىژى و گۇتارخوونىن تەرخان كرىبوو، سالا ۱۹۹۹ئ ل باژىرى دھۆك وەغەرا داووينى كرىيە^{۱۳۳}،

۱۲- مەلا خەلىل عومەر دىرگىزىكى،

زانايەكى خودىنىاس بوو، مۇلەتا خۇ يا زانستى ل سەر دەستى مەلا حسىن سىپىندارى وەرگرتىيە، ژيانا خۇ د وانەبىزى و رنىشادانى دا بۇراندىيە، ل سالا ۱۹۷۵ئ ل دھۆكى وەغەرا داووينى كرىيە^{۱۳۴}،

سالا ۱۳۲۷مىش/۱۹۱۹ز ل دھۆك مائىناقابى يا داۋىن كرىيە^[۲۰]

۱۷- مەلا تاھر خروھىي

ئىكە ژ زانايىن بىلمەت، گەلەك زانايىن بەھدېنان ل بەر دەستى ۋى دەرگەقتىنە، ژ گوندى (خروھ)ين مزوورپان فەستا زاخۇ كرىيە و ل ۋىزى ماپە ھەتا سالا ۱۳۰۰مىش/۱۸۸۲ز ۋەغەرا داۋىن كرىيە^[۲۱]

۱۸- شىخ ئەھا يىرىكى

زانايەكنى ژنھاتى بوو و ھەز ژ سۇفيايتى دكر. ل سەردەمى ئۇسمانى ۋانەبىزى و پىشنىقىزى ل مزگەفتا ھەجى مستەفا ل دھۆك كرىيە ھەتا ل سالا ۱۳۲۶مىش/۱۹۱۸ز ل دھۆك مائىناقابى يا داۋىن كرىيە.

۱۹- مەلا شىخ زىئەددىن

ئىك بوو ژ زانايىن سەردەمى خۇ، كەسەكى خودىنياس و خودىيەرىس بوو. لىقەگېرەك بوو بۇ فەتۋادانى ل دھەرىن ھەردو ەششېرەتىن دۇسكى و گولى، ل گوندى باتىفا ل قەزا زاخۇ ۋانەبىزى و پىشنىقىزى كرىيە و ھزمارەكا زۇر يا فوتابىيان مفا ژى دىنيە، ل سالا ۱۳۸۲مىش/۱۹۶۲ز ل ناھيا باتىفا ل قەزا زاخۇ ۋەغەرا داۋىن كرىيە^[۲۲]

۲۰- مەلا غەبىلھادى ئەفندى ئەترىشى ئەقىي مەلا يەھيا مزوورى

زانايەكنى قەكۆلەر بوو و مۇلەتا زانستىن پىشنىبان (علوم الاولين) ۋەرگرتىبوو، قى زاناي ل خواندنگەھا ئەترىش دەست ب ۋانەبىزى كرىيە، گەلەك شاندىن ئىك ب دوۋف ئىكفە يىن زانا و قونابىن زىرەك دەھانە نك ۋى داکو ژ كانىين زانست ۋەرۋشەتېرىيا ئىسلامى قەخۇن، گەلەك زانايىن دھەقرا بەھدېنان ل خەلەكىن ۋانەگۈتتىن ۋى پىنگەھشنىنە و باۋەرنامەين زانستى ل سەردەستى ۋى ۋەرگرتىنە، ل خواندنگەھا ئەترىش ل سەر ۋانەبىزىن بەردەوام بوو كو ئەو خواندنگەھ بوو پىشكەقتىنرىن خواندنگەھا ئاينى، ل سالا

۱۳۲۱مىش/۱۹۱۲ز ل ئەترىش ۋەغەرا داۋىن كرىيە و كۆرۈ ۋى ل ۋىزى بە، ۋى چەندىن كۆمىنت (تعلیق) و پەراۋىز ل سەر گەلەك دەستتقىسان د زانستىن جودا جودا دا ھەنە^[۲۳]

۲۱- شىخ غەبىلرەھمان كورئ شىخ مەھمەد غەلى ئەترىشى

ئىك بوو ژ شىخىن ل دوۋف رىبازا قادرى دچوو، بۇ رىنىشادان و شىرەتكارى ل ھەمى دھەرى دگەريا و شىماپە تىبابەكا باش يا زانستىن شىمرى ب دەست خۇ بىخىت، ل خواندنگەھا ئەترىش يا ناقدار ۋانەبىزى كرىيە، ل سالا ۱۳۶۸مىش/۱۹۴۸ز ل مووسىل ۋەغەرا داۋىن كرىيە^[۲۴]

۲۲- ھەجى غەبىدوللا ئەترىشى

ئىكە ژ ئەقىين مەلا يەھيا مزوورى، زانايەكنى خودىنياس بوو، ل سالىن داۋىن يىن ژى خۇ بۇ ۋانەبىزى و رىنىشادانى ل ناقدەرا (بامەرىن، مەمانى، بىرىفكا، دھۆك) دگەريا، قەستا دىمەشقى كرىيە و ل ۋىزى ل سالا ۱۳۳۳مىش/۱۹۱۴ز مائىناقابى داۋىن كرىيە^[۲۵]

۲۳- شىخ غەبىدوللا بەرۋشكى، ب بەرفرەھىيا

زانستى خۇ و رەۋشست بلىدى و جوامىرىيا خۇ ھاتىبەنياسىن، ماۋەبەكى ۋانەبىزى كرىيە، سالا ۱۳۳۸مىش/۱۹۱۹ز ۋەغەرا داۋىن كرىيە^[۲۶]

۲۴- مەلا مووسا و مەلا عىسا ھەردو ىرا (دولى) ژ

گوندىن زاخۇ، دو زانايىن پىراۋەر بوون، ھەردوۋان پىكفە باۋەرنامەيا زانستى ژ مامۇستا مەلا ئەھمەد غەباسى ل مزگەفتا زاخۇ ۋەرگرتىنە و ۋانەبىزى كرىيە، د ژيانا خۇ دا مفا گەھاندېنە قوتابى و مووسلمانان، ىن ئىكى دەمەكى كىم پىشتى ل سالا ۱۹۱۸ئى ئىنگلىزى عىراق داگىر كرىيە ۋەغەرا داۋىن كرىيە، لى ىن دوۋى ھەر ۋى ھەيامى ب دەمەكى كىم بەرى براىن خۇ ۋەغەرا داۋىن كرىيە^[۲۷]

ل مزگەفتا ھەجى عەبدولقادر ل زاخۇ وانەبىزى ل خەلەكەن زانستى بىن مزگەفتان دكەت^{۱۴۲}.

۳۰- سەيد ھەلى سەيد عەبدولھەمىد شىلان، ل سالا ۱۹۴۷ئ ل گوندى (شىلان) يا دكەفەتە بەر قەزا زاخۇ ژ داك بوو، خاوندنا خۇ يا زانستى ل سەر دەستى مەلا ئىسماعىل ئاقشكى تمام كرىيە، كاری وەرگىرانى دكەت و وانەبىزى و گۇتارخوونى و پىشنىقىزى ل مزگەفتا مەلا ئەمىن ل زاخۇ دكەت، نھا موفتىن باژىرى زاخۇبە و شوپنوارىن ئاقىن وان ل خوارى ھەنە:

- ۱- (تفسیر مختصر باللغة الكوردية). ل بن چاپى يە و ئىك بەرگە.
- ۲- تفسیر مطول للقران باللغة الكوردية). چەند پشكەكە د چەند بەرگەكان دا (دەستنقىسە).
- ۳- وەرگىرانە بەرتووكا (الفتح القريب فى الفقه الشافعي) (ب كوردى).
- ۴- پشكەكا (منهاج الطالبين فى الفقه الشافعي) (قسم العبادات) (ب كوردى) ^{۱۴۳}.

۳۱- مەلا ئۇسمان كوپى ھەلى كەراقى، ل سالا ۱۹۲۷ئ ژ داك بوو، زانستىن خۇ ژ شىخىن كوردستانى وەرگىتەن، ژ وانا: شىخ مەمدوح بىرىكى، مەلا عەبدولرحمان بارۇدى و مەلا ھەسىن سەپىندارى مۇلەتا خۇ يا زانستى ژى ژ زانا مەلا عەبدولھادىن موفتى پىشنىقىزى و گۇتارخوونى مزگەفتا ھەجى مستەفای ل دھۆك وەرگىتەن، ل دواناۋەندىيا ئىسلامى و ل خاوندنگەھا ئاپىنى و ل مزگەفتا عەباسى ل باژىرى زاخۇ وانەبىزى دكەت و چەندىن شوپنوارىن دەستنقىس د رىزمان و پەيشسازى النحو والصراف) دا ھەنە^{۱۴۴}.

۳۲- مەلا عەبدولھەمىد تەر خروھى، باۋەرنامەيا زانستى ژ عەبدوللا ئەفەندى يى چەلى ل لىۋا ئەرەيل وەرگىتەن، زانابەكەن ژنھاتى بوو و گەلەك زانست دزانىن، نەخاسمە زانستىن ئايىنى، وەك وانەبىزى و

۲۵- مەلا عىسا ئىسماعىل گەلى رمانى، ل سالا ۱۹۱۵ئ ل گوندى گەلى رمانى عەشیرەتا مزوورپا ژ داك بوو، ل خاوندنگەھىن كوردستانى زانستىن خۇ وەرگىتەن و خاوندنا خۇ ل سەر دەستى مەلا ھەسىن سەپىندارى تمام كرىيە و مۇلەتا خۇ يا زانستى ژى وەرگىتەن، ماۋەين ۵۰ سالان وانەبىزى و پىشنىقىزى و گۇتارخوونى ل مزگەفتا و خاوندنگەھىن مووسل و دھۆك كرىيە، ل سالان داۋىن بىن ژى خۇ ل مزگەفتا مزوورى بوو ل باژىرى دھۆك، سالا ۲۰۱۰ئ ھەر ل دھۆك مالىقاييا داۋىن كرىيە^{۱۴۵}.

۲۶- مەلا عەبدولكەرىم چىزى، زانابەكەن سەرخۇ و تەبەت رحەت بوو، مۇلەتا زانستى ژ زانابىن مەزىن مەلا ھەسىن سەپىندارى وەرگىتەن، وانەبىزى و پىشنىقىزى و گۇتارخوونى ل گوندىن دەردۇرىن باژىرى دھۆك كرىيە ھەتا وەرگىتەن خۇ يا داۋىن ل دۇرىن سالا ۱۹۷۵ئ و ھەر دھۆك ھاتىيە قەشارتن^{۱۴۶}.

۲۷- مەلا عىسا شىخ مەھمەد دىرگىزىكى، ل سالا ۱۹۴۳ئ ل گوندى (دىرگىزىكى) يا دكەفەتە دھەرا دۇسكى ژىرى ژ داك بوو، زانست ل نك مەزىن زانابىن كوردستانى خاوندىنە، نھا وانەبىزى ل خەلەكەن مزگەفتان و پىشنىقىزى و گۇتارخوونى ل مزگەفتا (الاعمار) دكەت^{۱۴۷}.

۲۸- ھەلى سەيد ئىسلام شىخ ياسىن، ل سالا ۱۹۳۶ئ ل گوندى (باكرەم) ل قەزا زاخۇ ژ داك بوو، باۋەرنامەيا خۇ يا زانستى ل سەر دەستىن مامۇستاي مەزىن مەلا ئەھمەد ئاكرەبى ل مزگەفتا زاخۇ و مەلا ئىسماعىل ئاقشكى وەرگىتەن، نھا وانەبىزى و گۇتارخوونى و پىشنىقىزى ل مزگەفتا ھەجى ھەلىمىن ل زاخۇ دكەت^{۱۴۸}.

۲۹- مەلا عەبدولرحمان سالىح، ل سالا ۱۹۲۰ئ ژ داك بوو، مۇلەتا زانستى وەرگىتەن، ئىكە ژ لىقەگىرىن فەتۋادان و داۋەرپا شەرى ل باژىرى زاخۇ.

پېنشنقىز ل مزگەفتا (رىكان) ل دھۆك كار كرىيە، ل ساللا ۱۳۱۱مىش / ۱۸۹۸زى ل دھۆك مائىئاقىيى يا داۋىن كرىيە.

عەرەبى، كوردى، فارسى و توركى دزانىن و ھۆزان دگۆتن و ماۋەبەكىن دىزىژ وانەبىزى كرىيە، ل ساللا ۱۳۸۴مىش / ۱۹۶۴ز مائىئاقىيىا داۋىن كرىيە^(۴۸).

۳۳- شىخ غىياسەددىن نەقىشەندى، كورپى شىخ بەھائەددىن نەقىشەندى رىبەرى رىبازا نەقىشەندىيە ل بەھدىنان، ساللا ۱۳۰۷مىش / ۱۸۹۰زى ل بامەرنى ھاتىيە سەردىنباين، ل بامەرنى سەر دەستى سەيدا و زانايىن وپرى دەست ب خواندنا ئاينى كرىيە، پاشتر ل ئامىدىن و مووسلى خواندىيە باۋەرناما زانايىن ژ دەستى مفتىن ئامىدىن محەمەد شوكرى ئەفەندى و شوكرى ئەفەندى ۋەرگرتىيە، دەستوبىريا شىخايەتىن ژ بابى خۇ شىخ بەھائەندى ۋەرگرتىيە، ساللا ۱۹۳۰ئى ۋەك نوۋنەرى قەزا ئامىدىن د جقاتا نوۋنەرنى عىراقى دا ھاتىيە ھەلىژارتن و بەردەوام بوويە ل سەر قى ئەركى ھەتا ساللا ۱۹۴۴ئى ۋەغەرا داۋىن كرى. زىدەبارى زانايىن د وارى ئاينى و شىخايەتىن ل سەر رىچكا نەقىشەندى كەسەكى شاعر و رەۋشەنبىر و خىرخواز بوويە، پىشئەقانى ل خواندنى بەلا فكرنا خواندنگەھان ل دەقەرى كرىيە^(۴۹).

۳۷- مەلا محەمەد ئەفەندى كورپى عبدولخالق ئاكرەبى، شەرەزاترىن زانا و توپزەرىن سەردەمى خۇ بوويە، خودان شىيان بوويە د زانستىن عەقلى و نەقلى دا، باۋەرنامەيا خۇ ژ زانا مەلا محەمەد ئەفەندى جەلى ل خواندنگەھا كۇيە ۋەرگرتىيە، ل ساللا ۱۹۳۷ ۋەك وانەبىزى و پېنشنقىز و گۇتارخوون ل مزگەفتا دھۆك ھاتىيە دامەززاندىن، ل سەر كورسىيا وانەگۆتىن روينشتىيە و شاندىن قوتابىيان ژ سەرانسەرى دەقەرى ھاتىنە نك داكو ترارىن خۇ د كانىن زانستىن ۋى بەھلىن، كۇمەكا مەزىن يا زانايان ل بەر دەستى ۋى دەرگەقتىنە و باۋەرنامە دايە گەلەكان، ل ساللا ۱۳۷۹مىش / ۱۹۶۹ئى زابىنى ل دھۆكى ۋەغەرا داۋىن كرىيە^(۴۹).

۳۸- محەمەد سالىح كورپى ئەحمەد شەۋقى كورپى سويغەتوللا ئەفەندى، ھەر سىيان پۇستى فەتۋادانى ل دھۆك گرتىيە دەست، سەربارى وانەبىزى، ۋەرگىرەكىن ماقوول و بەركەقتى كەسانەكى ئاقلمەند و زىرەك بوو و ل ۋى پۇستى فەتۋادانى ما ھەتا ساللا ۱۳۵۱مىش / ۱۹۳۲ز مائىئاقىيى يا داۋىن كرى^(۵۰).

۳۴- شىخ فازل شۇشى، زانايەك بوو جەن رىزگرتنا ھەمىيان بوو، ل تەكىا برىفكا كارى وانەبىزى و فەتۋادانى كرىيە، ھەتا ساللا ۱۳۲۱مىش / ۱۹۰۳ز ۋەغەرا داۋىن كرى و ھەر ل تەكىا برىفكانى ھاتىيە قەشارتن^(۴۹).

۳۹- مەلا محەمەد شەرىف بەگى بامەرنى، ئەو ژ مالمەكا زانست پەرۋەر بوو، ل گوندى كېستە ل ناف بەروارى بالا ئاكنجى بىوو، زانايەكىن ژئەتايىن نايىنا و قورنانا پىرۇز و (القبة) يا ابن مالك و (الكافية و التلخيص) ژبەرگىبوون و گرنكى ددا زانستىن شەرىعى و شەرەزايى د زانستىن جودا جودا دا ھەبوو، ل بامەرنى وانەبىزى د خەلەكىن مزگەفتان دا كرىيە و ب شىرەت (ۋەغەز) و رىتېشاندانىن خۇ مفا كەھاندىيە قوتابىيان، ب سەر دىرۇكا ۋەغەرا ۋى يا داۋىن ھەتئەبووم^(۵۱).

۳۵- مەلا قاسمى مابى (بىن نايىنا)، شاكردى مەلا بەحيا مزوورى يە، پىشكدارى د خەلەكىن وانەبىزى دا كرىيە، ب فەتۋاينىن خۇ دزايەتيا ئىسماعىل پاشايىن مېرى بەھدىنان دا كرىيە، ئىنا پاشاي چاقىن ۋى قۇقلانن^(۴۷).

۳۶- مەلا محەمەد كورپى مەحمودى يالمتەيى، شەرەزايى د گەلەك زانستاندا ھەبوو، چوار زمانىن

دەستھەل و بىگەھشەتو، مۇلەتا خۇ يا زانستى ژ زانا عبداللە افندى العمرى الموصلىا وەرگرتىيە، وەرگىز ژ زانابىن ئىنسكلۆپىدىياى بوو و شاندىن قونابى و قەقىيان قەستا وى دكرن، وانەبىژى و پىنشنىژى و گۇتارخوونى ل مزگەفتا دھۆك كرىيە، ل سالا ۱۳۱۲مىش / ۱۸۹۴ز د رىيا حجى دا مالئاقابى يا داوین كرىيە^{۵۶۱}.

۴۵- شىخ محمد تاهر مایى، ئىكە ژ مەزئە ژنھاتى و زانابان، وانەبىژى و بەلاڧكرنا روشەنبىرىن د ھەمى زانستاندا ل ناف قونابىن خواندنگەھا ئاپىنى يا مابىن كرىيە كو ئىكە ژ گوندىن نامىدىن، بى پر گەريان و پر ھەفدىتن بوو دگەل زانا و خودانى گەلمك فەكۆلىنن زانستى بوو و تووژاندن د مەسەلەپىن فەكۆلىنان دا كر، دەمەكى كىم بەرى سالا ۱۹۱۸ز وەغەرا داوین كرىيە و ھۇزان ب عەرەبى و فارسى و كوردى دقەھاندن^{۵۶۷}.

۴۶- محمد تاهرى برفكى، زانابى ژنھاتى ئىكە ژ شىخىن رىبازا قادرى، ل دەقەرا ئەترىش و مزوورى و ھەر حەقت عەشىرەتان (العشائر السبعه) رنىشاندەرى كرىيە، باوەرنامەيا زانستى ژ شىخ (محمد افندى الرضوانى الموصلى) وەرگرتىيە، خەلەكىن وانەبىژىن ل مزگەفتا (الرضوان) ل مووسل پاشى ل مالا خۇ كرىنە، ل سالا ۱۹۶۷ ئى وەغەرا داوین كرىيە^{۵۶۸}.

۴۷- شىخ محمد ئەمىن ئەترىشى، ئىكە ژ شىخىن رنىشاندەرىن رىبازا قادرى، وى وانەبىژىيا زانستىن شەرى و عەرەبى دكر و شىرەتكارەكى گەرۇك بوو ل ناڧبەرا عەشىرەتىن دووڧكەڧتىن شەرىعتى و رىبازا قادرى ھەتا مالئاقابى يا خۇ يا داوین ل سالا ۱۳۳۵ ئى^{۵۶۹}.

۴۸- مەلا محمد سەئىد ياسىن برفكى، ل كوردستانا عىراقى و تركبا و ئىرانى ل دووڧ زانستى گەرباپە ھەتا زانستىن عەقلى و نەقلى ب دەستخۇڧە

۴۰- مەلا محمد سەئىد بامەرنى، وى د ئىك دەمدا گرنكى ب زانست و خودنىياسىن ددا، وانەبىژى و پىنشنىژى ل بامەرنى كرىيە، ل سالا ۱۳۳۶مىش / ۱۹۱۷ز مالئاقابى يا داوین كرىيە و نەرمى وى ل بامەرنى ھاتىيە فەشارتن^{۵۷۱}.

۴۱- محمد شوكرى موفتىن ئامىدىن، زانست ل سەر دەستىن بژارەيەكا زانابان خواندىيە، فەتوئادان و گۇتارخوونىيا مزگەفتا مەزىن يا نامىدىن و وانەبىژى ل خواندنگەھا نافدارا (قوبەھان) ل ئامىدىن ب وى ھاتىنە راسپارمىن، وى پەرتووكخانەيەكا مۇشتى پەرتووكىن گرانبھا و دەستنىڧسىن دەگمەن ھەبوو كو دېرۇكا وى پەرتووكخانەين فەدگەرىنئە سەردەمى سولتان حسىن وەلى بىن ل سالا ۹۸۱مىش / ۱۵۷۳ئى زاپىنى وەغەرا داوین كرى، ل سالا ۱۳۲۴مىش / ۱۹۰۶ز مالئاقابىيا داوین كرىيە^{۵۷۲}.

۴۲- محمد ئەفندى ئامىدى، ئىكە ژ نەڧىين مەلا يەحيا مزورى، مۇلەت ژ حجى عەبدوللا كۆبى وەرگرتىيە، نافدارىيەكا مەزىن د زانستىدا پەيداكرىيە، وى مەسەلەين مژەوى رۇن دكرن و چارە بۇ مەسەلەين تارى و نەبەرچاڧ دىتن، وانەبىژى ل خواندنگەھا نووېا ئامىدىن كرىيە، ل سالا ۱۳۲۱مىش / ۱۹۰۳ز وەغەرا داوین كرىيە^{۵۷۳}.

۴۳- مەلا محمد نەھلى، خەلكىن (نەھلى)يە كو سەر ب قەزا ئامىدىن بە، تىشنى سەير ل سەر ئەوہ كو وى پىشتى ژىن ۳۰ سالىن زانست وەرگرتىيە و بوويە خودان مۇلەتا زانستى و وى دەمى بوويە زانابەكى وەسا تېل بۇ بىتە درىژكرن، وانەبىژى كرىيە و رىبازا قادرى و پەروەردەكرنا دەروىشان ل دەقەرا بەروارى ژىرى بەلاڧ كرىيە ھەتا سالا ۱۳۱۶مىش / ۱۸۹۸ز مالئاقابىيا داوین كرى^{۵۷۴}.

۴۴- حجى محمد پىنشنىژى دھۆكى، زانابەكى شارەزا بوو د زانستىن بىركارىن دا و تىدا

زانىستى گەربايە پاشى ل خواندىنگەھا ئەترىش يا ئايىنى يا ناقدار ئاكنجى بوويه، مۇلەتا خۇ يا زانىستى ژ زانا مەلا غەبىلھادى ئەترىشى وەرگرتىبە. پاشى قەستنا وارگەھى خۇ كرىبە و ل مزگەفتا گوندى (دەرگەلن) كو ئىكە ژ گوندىن زاخۇ كار كرىبە، ھژمارەكا زۇر يا زانىستخوزان ھاتىنە نك وى و گەلەك مفا گەھاندىبە موسلمانان و ئەو ژ سەيدىن گوندى (گەلىن رمان)ە كو ئىكە ژ گوندىن غەشپىرەتا مزوورى، ژ پىسامىن خىزانا بىرىفكىبە و خىزانا وى بەرى (۱۰۰) سالان ژ (گەلىن رمان) ھاتىبوو، ئاقىرى ل سالا ۱۳۲۴مىش/ ۱۹۰۶ز وەغەرا داوینى كرىبە و تەرمى وى ھەر ل وى گوندى ھاتىبە قەشارتن^{۱۱۲}.

۵۲- مەلا نەجمەددىن كورئ مەلا نەجمەد بابەككى
بامەرنى، وەرگىر وانەبىز بوو ل تەكيا نەقشبندى ل بامەرنى، ب چاكنخووزى و خودىنىاسىيا خۇ بەرنىاس بوويه، گەلەك مفا گەھاندىبە قوتابىن ل بەر دەستى وى دەرگەفتىن، ل سالا ۱۳۶۹مىش/ ۱۹۴۰ز مائىئاقىيا يا داوینى كرىبە^{۱۱۳}.

۵۳- ھەببەتوللا ئەفندى موفتىن ئاكرى، ئىكە
ژ نەقىبن مەلا بەھىا مزوورى، ژ مەزىنە زانايان بوو، زانايىن ديار وانە گوتىنى و ل دەسپىنكىر وانەبىز كرىبە، ل سالا ۱۳۲۴ مىش/ ۱۹۰۶ز وەك سەرۆكىن (مەعارف) ھاتىبوو دامەزراندىن، ل سالا ۱۳۲۳مىش/ ۱۹۲۴ز وەك موفتىن ئاكرى و وانەبىزى مزگەفتا وى يا مەزىن ھاتىبە دامەزراندىن، پاشى چوار جاران ھەر ژ سالا ۱۳۴۴مىش/ ۱۹۲۲ز زايىنى ھەتا سالا ۱۳۵۳مىش/ ۱۹۳۴ز وەك نوونەر ھاتىبە ھەلبىزارتىن، ل داوینى ژى وەك ئەندامى جقاتا رىھسپىيان (مجلس الاعيان) ھاتىبە ھەلبىزارتىن و ل سالا ۱۳۷۵مىش/ ۱۹۵۵ز وەغەرا داوینى كرىبە و ل ئاكرى ھاتىبە قەشارتن^{۱۱۴}.

۵۴- مەلا ياسىن بىرىفكى، زانىستىن غەقلى و نەقلى باش خواندىنە، وانەبىزى ل مزگەفتا دھۆك كرىبە و قوتابى و شاندىن ژ دەقەرتىن قەدەر قەست

ئىنباين و مۇلەت ژ زانا مەلا نەجمەدى ئاكرەبى وەرگرتى، وانەبىزى ل مزگەفتا مەزىن يا دھۆك كرىبە و ب دەھان سالان قوتابى ل بن دەستى دەرگەفتىنە، كەسەككى گەلەك خودىنىاس و خودىبەرنىس بوو، ل سالا ۱۹۷۶ئى وەغەرا داوینى كرىبە و ل دھۆكى ھاتىبە قەشارتن، خودانى گەلەك پەرتووكىن دەستىقىسە، ژ وانا، (فضلاء بەھدىنان) يا ئەم ژى ھەندەك ژ قان ژياننامەيان وەرگىرىن^{۱۱۵}.

۴۹- شىخ محمد بەرپىشكى، ئىك بوو ژ
زانايىن ناقدار، گەلەك بىن زىرەك و تىگەھىشتى بوو و ھورىبىبەكا مەزىن د چارەكرنا كىشەبىن زانىستى دا ھەبوو، ئەو لىقەگىرەكىر وانەبىزىن و لىقەگىرەك بوو بۇ قوتابىن زىرەك، وى كۆمىنت ل سەر بەراونىزىن دەستىقىسىن جودا جودا بىن د پەرتووكخانەيا خۇ دا ھەنە، دەمەككى كورت بەرى سالا ۱۳۲۴مىش/ ۱۹۰۵ز مائىئاقىيا داوینى كرىبە^{۱۱۶}.

۵۰- شىخ مەمدوح بىرىفكى، زانىستىن ئايىنى ل
وارگەھى خۇ ل گوندى (بىرىفكا) خواندىنە و بۇ ب دەستىقەئىنانا زانىستى قەستنا دەقەرا ئەرىيل و كۇبە و كەرگوك كرىبە، باوهرنامەيا زانىستى ژ مامۇستنا ئەجمەد ئەفندى ئاكرەبى وەرگرتىبە، ل تەكيا (التورىە) دەست ب وانەبىزى كرىبە و قوتابىن دەرۆر لى كۆم بووینە، كەسەككى خودان شىيان و زىرەك و ئاقلەند و دوورىن بوو و پەرتووكخانەيا كرانىھابا دەستىقىسان ھەبوو، بوو رىتىشماندەرى رىبازا قادرى ل كوردستانا تركيا و عىراقى و پەرتووكەكا مەزىن وەك فەرھەنگا كوردى ھەبە كو ھىشتا دەستىقىسە، ھۆزان ب زەمانىن كوردى و عەرەبى قەھاندىنە و جامەبىن جوان ھەنە، ل سالا ۱۹۷۶ئى وەغەرا داوینى كرىبە و ل دھۆك ھاتىبە قەشارتن^{۱۱۷}.

۵۱- شىخ مەمدوح بەرگەلى، ئەو ل سەردەمى
خۇ ب زىرەكى و شىيانىن زانىستى و ھوركارىن د وان زانىستان دا بىن ناقدار بوو، ل گەلەك جھان ل دووف

سالىن ھەشتىيان ھاتىبەفەگھاسنن بۇ قى مزگەفتى و بەردەھامى ب ئەركى خۇيى ئاينى دايە ھەتا ل سالا ۱۹۹۵ئى ۋەغەرا داۋىن كرى و ل گورستانا شاخكى ل دەھۆكى ھاتىبەفەشارتن.

سەيدايى مەلا محەمەد شەرىف ل سالىن ھەشتىيان سەرۋكى لېژنا ھىياركنا ئاينى (الجنة التوعبة الدينية) بوو ل دەھۆكى، پىشتى سەرھلدانا ۱۹۹۱ئى بوويە ئەندامى بەكەمىن خولا پەرلەمانى كوردستانى خولا ئىكىن بوو و كەسايەتتەكى نافرارى دەفەرى و جەن رازىبوونا خەلكىن باژىرى بوو و رۆلەك گرنىك د چارەكرنا ئارىشەپىن جفاكېدا ھەبوو.

۵۸- مەلا عملى مەلا نەبى گەرمافى، سالا ۱۹۵۲

ل گوندى گەرمافا- سەئىد ئاغاي ھاتىبەسەردەنباين، ل بەر دەستى باين خۇ مەلا نەبى رابوويە، د مالهكا مەرد و ناندەھ و رەوشتېلند و كوردپەرورەدا ھاتىبەپەرورەكرن، دەسپىكا خواندنا سەرتايى ل خواندنگەھا گوندى پېرۇمەرا خواندىيە و پاشتر ل دەھۆكى بەردەھامى پىدبايە ھەتا ل رىزا پىنجى سەرتايى دەست ز خواندنا رەسمى بەرداي و دەست ب خواندنا خۇيا ئاينى ل مزگەفتا رىكانىيان كرىيە، پىشتى ئەزمۇنەكن ل رىزا سى ناقتى دواناقتىيا ئىسلامى ھاتىبەپەرورەكرن و ھەتا ل سالا ۱۹۷۴- ۱۹۷۵ئى خواندنا دواناقتى ب داۋى ئىناي پاشتر ل زانكۇيا ئىسلامى ل باژىرى مەدىن- عەرەبستانا سەئىدى ھاتىبەپەرورەكرن و سالا ۱۹۷۹- ۱۹۸۰ئى ئەف زانكۇيە ب داۋى ئىنا و زقرىفە ۋەلاتى و ل مزگەفتا مالتا ژىرى ۋەك ئىمام ھاتىبەدامەزراندن، پاشتر ھاتەفەگھاسنن بۇ مزگەفتا كرى باسن و ل سالا ۲۰۰۰ئى باۋەرناما ماستەرى ل سەر زانايىن ناقدار مەلا خەلىلى سىرتى ز زانكۇيا دەھۆكى ۋەرگرتىيە و بۇ خواندنا دكتورايىن ل زانكۇيەكا لىنانى ھاتىبەپەرورەكرن و بەرھەقى بۇ نىسبىنا ناما خۇيا دكتورايىن ل ژىر ناقتى (الانفال بين الشريعة و القانون) دكر، بەلى نەشىا ب داۋى بىنىت ۋەھتا ل رۇژا ۲۹ جزيرانا ۲۰۰۶ئى ل دەھۆكى ۋەغەرا داۋىن كرى، پىشتى سەرھلدانا

كرى، ب ھوركارىن د شەرىعەت و فىقە و فەتۋادانى دايىن ناقدار بوو، د ھەمى قووناغىن ژيانا خۇدا ۋانەبىزى و پىشنىقىزى دكر و فەتۋا ددان و داخۋازا خىزى و لىبۇرىنى ز خودى دكر، ل سالا ۱۳۲۵مىش / ۱۹۰۶ز ل باژىرى مووسل مالناقاينى يا داۋىن كرىيە و مۇلەنا زانستى ژانا مەلا عەبدوللا كۇيى ۋەرگرتىيە^(۱۱).

۵۵- مەلا ياسىن ھىلالى كۇيى، ل باشۋورى

كوردستانى ل سەر دەستى ھىمارەكا زانايىن زىرەك خواندىيە و ۋەرگىز د زانستىن عەرەبى دا پىشەنگ بوويە و خواندنا خۇ د زانستان دا ل سەر دەستى زانايى مەزىن مەلا حسىن سىپىندارى تمام كرىيە و باۋەرنامەبا زانستى زى ۋەرگرتىيە، ل گەلەك خواندنگەھان ۋانەبىزى كرىيە و ژ باشۋورى كوردستانى مئشەخت بوويە ۋارگەھى خۇيى رەسەن ل باكۋورى كوردستانى و ھىشتا يى پىشنىقىزى و ۋانەبىزىن ل ۋىرى دكەت^(۱۲).

۵۶- مەلا پوونس تەھا زاخۇيى، باۋەرنامەبا زانستى

ۋەرگرتىبوو، د فىقەھى دا يى زانابوو و د گەلەك زانستىن ئاينى دا يى شەرەزا بوو، د ھەردو سەردەمىن ئۆسمەنى و نىشتەمانى دا دەمى ھەردوو ئەحمەدان (يى عەباسى) و (يى ئاكەرىيى)^(۱۳) ۋانەبىزى و پىشنىقىزى و فەتۋادان ل زاخۇ دكر، ۋى ۋانەبىزى ل زاخۇ كرىيە، ل سالا ۱۳۴۷ مىش / ۱۹۲۸ز ۋەغەرا داۋىن كرىيە^(۱۴).

۵۷- مەلا محەمەد شەرىف ئاھرىبانەسۇرى، سالا

۱۹۴۹ئى ل گوندى بانەسۇرا- ناھيا مانكىشنى ھاتىبە سەر دنباين، دەسپىكا خواندنى ل خواندنگەھىن ئاينى دەسپىكرىيە، پىترا خواندنىن ۋى ل مزگەفتا مەزنا زاخۇ و مزگەفتىن دەھۆكى خواندىيە، سالا ۱۹۷۴ئى ل زانكۇيا ئىسلامى ل باژىرى مەدىن- عەرەبستانا سەئىدى ھاتىبەپەرورەكرن و سالا ۱۹۷۸ئى خواندنا زانكۇيىن ب داۋى ئىنايە و ۋەك پىشنىقىزى ل مزگەفتا سەرسىكى ھاتىبە دامەزراندن، پىشتى قەكرنا مزگەفتا ئازادىيى يا نھا ل دەھۆكى ل دەسپىكا

دېمەشۇق و د ھەر گەشتەكا خۇ دا چەند رۇزەكان نامادەى روونشتىن شىخ محەمەد ناسرەددىن ئەلبانى بوو ە گەلەك پىن كارىگەر بوو، ل پاىيزا سالا ۱۹۵۱ئى ژى ژ بەر ئەگەرىن ئىنماھىن و ژيارى ھاتىبە كوردستانا عىراقى.

مەلا ھەمدى ل گوندى خۇ ل سوربا و ل عىراقى ژى وانە دگۈتتە خویندكاران و ل مووسل ژى دگەل زاناپىن وئى بىن ەكى شىخ عەبدوللا ئەلھسە، شىخ عومەر ئەلنەمە و شىخ عەبدوللا ئەربىلى روونشتىبە.

ھەرەسالا ل سالا ۱۹۵۷ئى زاپىنى ئەو و مەلا ئىسماعىل كوردى (كۆمى سۆرائ شىخى وى ل ئەلەغفەر ھاتتە گرتن دەمى بۇ بانگخووزىن سەرەدانا وئىرى كرىن، لى شىخەكى عەرەبىن شەمەر ب ناقى عەلى دوتىنى سۇقى ب ھەجەنا شىۋى بوونى شىكىيات لى كرو ھاتتە گرتن، لى پىشتى درەوا ھەوالدەرى (مخبر) ئەشكەرابووى ھاتتە نازاد كرىن.

ل سالا ۱۹۶۱ئى زاپىنى حەكۆمەتا عىراقى فەرمانا گرتنا وى دا، ئىنا فەستا چاپىن كوردستانى كرو پەنابەرەك مەلا مستەفاىن بارزانى و وى ژى رىژ لى گرت و ھارىكارىبا وى كرو ھاتە ناف رىژىن ھىژىن پىشمەرگەى.

پىشتى ب داوېھاتنا شۆرىشا كوردى ب ئەگەرى پىلانگىرىبا نىقەدەولەتپىبا سالا ۱۹۷۵ئى زاپىنى و دەرەقەتتا لىبۇرىنى بۇ كوردىن پىشكدارى د وئى بزاقى دا كرىن، فەگەرىبا عىراقى و بۇ ماوئى دو سالان بۇ بازىرى (ھىت) پىن پارىزگەھا ئەنبار ھاتە دوورئىخستىن و پىشتى دەمى دوورئىخستىن وى تمام بووى فەگەرىبا گوندى خۇ سەرسىكى كو خىزانان وى ل وئىرى يا ئاكنجى بوو.

زاناپىن كورد مەلا عەبدولھادى موفتىن دەۋك ژى باوەرنامە داىبە مەلا ھەمدى، پاشى باوەرنامە ل دووق ئاوابى نووخوزان ژ شىخىن ناقىن وان ل خواری ۋەرگرتىنە، شىخ عوبەيدوللا رەھمانى ھندى، شىخ موھىبوللا شاھ پاكىستانى، شىخ بەدىعەددىن شاھ پاكىستانى، شىخ حەبىبولرەھمان ئەغزەمى

۱۹۹۱ئى رۆلەكى گرتك د چالاكىن ئايىنى و نەتەۋەبى ل دەۋكىن گىرايە و بۇ چەند سالان بەرپرسى ئىزنا ناقىۋىبا دەۋكىن يا ئىكەتپىبا زاناپىن ئايىنى ئىسلامى ل كوردستانى بوو، ھەۋەسان ئەو د قان سالاندا دامەزىنەرى خواندنگەھا ئايىنى يا مزگەفتا گرى باسى بوو^(۷۰).

۵۹- مەلا ھەمدى عەبدولمەجىد سەلەفى

مەلا ھەمدى كورپى عەبدولمەجىد كورپى عومەر كورپى ئىبراھىم سەلەفىبە، بئەكۇكا وى ژ عەشپەرەتا (ھەلاجىايە و باپىرى وى ئاكنجىن گوندى (ئەنكەسۇر) بوو كو نىزىكى ھەفت كىلۇمەتران ل باشوورپى بازىرى تەتوان پىن وىلاھەتا بەدلىسى بە، د شەرى جىھانپى ئىكى دا پىشتى ھىژىن رۇسىا ئەو دەفەر داگىر كرى، خىزانان وى ژ وى گوندى مەشەخت بىوو و باقى وى دگەل براپىن خۇ مەلا قاسم ھاتبوونە گوندى (مستەفاوین) پىن دكەقىتە بەر فەزا مالكىن (دېرىكى).

مەلا ھەمدى ل رۇژا ۱۳۴۹/۱۲/۳ مەشەختى (۱۹۳۱/۴/۲۱) ل گوندى مستەفاوین ل قەزا مالكىن (دېرىكى) ل پارىزگەھا ھەسەكە (جىزىرى) ل سوربا ژ داىكبوو، ل سالا ۱۹۴۰ئى زاپىنى چووبە خواندنگەھى و ھەتا بۇلا پىنجى دەستپىكى تمام كرى پىشەنگىن ھەفالىن خۇ بوو، پاشى خواندنگەھ ھىلا، ل سالا ۱۹۴۸ئى زاپىنى ۋەكى ھەر كوردەكى قەستنا خواندنگەھا ئايىنى يا گوندى (كورتبان) يا نىزىكى گوندى خۇ كرو، پاشى بۇ دەستپىخستىن رانستى قەستنا خواندنگەھىن دى كرو و وى زانست ژ گەلەك زاناپىن كوردىن پارىزگەھا ھەسەكى ۋەرگرتىبە و ل سالا ۱۹۵۴ئى زاپىنى ۋەكى ھەر زانابەكى دى پى كورد باوەرنامەيا خۇ يا زانستى ژ شىخى خۇ ئىسماعىل كورپى ئىياسى كوردى (خودى ژى رازى بىت) ۋەرگرتىبە و وى شىخى كارىگەرىبا خۇ ل سەر ھەبووبە كو د گەلەك مەسەلان دا ل سەر رىمازا شۆپپارىزان (مذەب السلف) دچوو.

ل پاىيزا سالىن ۱۹۵۴، ۱۹۵۵ و ۱۹۵۶ئى چووبە

ھىندى، شېخ عەبدوللا تىلجى مەغرىبى و شېخ زوھىر شاويش دىمەشقى.
 ۋى ھىندەك نامە داناپنە و گۇنار د گەلەك كۇقارن
 ئىسلامى و سىياسى دا بەلاڧ كرىنە.

گرنگترىن پەرتووكىن دانان و تووژاندىن:

۱- (مقالات حمدي عبدالمجيد السلفي) ل پەرتووكخانەيا (الاصالة والتراث) ل شارىقە ھاتىبە چاپكرن.

۲- (الطلاق في الاسلام) ل سالا ۱۹۶۰ ئى زايىنى ل چاپخانەيا (الهدف) ل مووسل ھاتىبە چاپكرن.

۳- (مقالة في الرد على الضابطة والرابطة) ل سالا ۱۹۵۷ ئى زايىنى ل بەغدا ھاتىبە چاپكرن.

۴- (مرشد المحتار) ب سى بەرگان ل (عالم الكتب) ھاتىبە چاپكرن.

۵- (حول نسب الشيخ عدي بن مسافر) دگەل مامۇستا نەھسىن دۇسكى ل چاپخانەيا ھاوار ل دەھۆك ھاتىبە چاپكرن.

۶- (عقد الجمان في تراجم علماء الكرد والمنسويين إلي قري ومدن كردستان) دگەل مامۇستا نەھسىن دۇسكى ل سەر كىسىن پەرتووكخانەيا (الاصالة والتراث) ل شارىقە ھاتىبە چاپكرن.

۷- (معجم الشعراء الكرد) دگەل مامۇستا نەھسىن دۇسكى ژ لايىن دەزگەھىن سىپىرىز قە ھاتىبە چاپكرن.

ھەرۋەسا مەلا ھەمدى تووژاندىن بۇ گەلەك پەرتووكان كرىنە، ئەۋىن چاپكرى:

۱- (المعجم الكبير) يا تەبەرائى دو جاران ل عىراقى د بىست بەرگان دا ھاتىبە چاپ كرىن و چەند بەرگەك ژى ھاتىنە دزىن و چاپ كرىن، نۇكە ژى چاپا سىن دگەل ھىندەك زىندەكرىن دى بىن تويزەرى ب دەست خۇ ئىخسىن. ل سەر كىسىن پەرتووكخانەيا (الاصالة والتراث) ل شارىقە

ھاتىبە چاپكرن.

۲- (مسند الشاميين) يا تەبەرائى ب چوار بەرگان ل دەزگەھى (الرسالة) ھاتىبە چاپكرن.

۳- (مسند الشهاب) ب نو بەرگان ل دەزگەھى (الرسالة) ھاتىبە چاپ كرىن.

۴- (فتح الوهاب في تخرىج أحاديث الشهاب) يا ئەھمەد ئەلخەمەرى ب دو بەرگان ل (عالم الكتب) ل بەيرۇت ھاتىبە چاپكرن.

۵- (بغية الملتمس) يا ئەلانى ل (عالم الكتب) پاشى ل (دار النوادر) ھاتىبە چاپكرن.

۶- (جامع التحصيل في أحكام المراسيل) يا ئەلانى ل عىراقى پاشى ل (عالم الكتب) ھاتىبە چاپكرن و نۇكە ژى ل (الاصالة والتراث) ل شارىقە ھىنە چاپكرن.

۷- (موافقة الخبر للحافظ ابن حجر) يا (حافظ ابن حجر) دگەل شېخ سوبحى سامەرائى ب دو بەرگان ل پەرتووكخانەيا (الرشيد) ھاتىبە چاپكرن.

۸- (الرد على الرافضة واليزيدية) يا (جبي) دگەل مامۇستا نەھسىن دۇسكى ل پەرتووكخانەيا (البخارى) ل مسرى ھاتىبە چاپكرن.

۹- (الرد على الرافضة) يا ھەبەر كورنى ئەھمەدى كورنى ل پەرتووكخانەيا (البخارى) ل مسرى ھاتىبە چاپكرن.

ھىندەك پەرتووكىن دى ژى ھەنە و كار د تووژاندىن وان دا دەھىتەكرن.

ل رۇژا ۱۴۳۳/۱۱/۱۸ ئى مەشەختى (۴/۱۰/۲۰۱۲) ئى زايىنى (پىشتى نىقىزا ئىقارى ۋەغەرا داۋىن كرىبە و تەرمى ۋى پىشتى نىقىزا ھەبىشا ل گورستانا سەرسىكى ب ئامادەبوونا ھۇمارەكا زور يا زانا و زانستخوار و خەلكىن ئاسابى ھاتىبە قەشارتن.

چوار: مزگەفتىن دەقەرا بەھدىنان

دشيانداپە بىژىن توخىبى پارىزگەھا دەھۆك توخىبى دەقەرا بەھدىنانە و پارىزگەھ ژى ب رىز ژ ھەفت

زى سەرژنوۋ ھاتىبە نوۋەنكرن، نقيزا رۇزا ئەينى و ھەر پىنج نقيز لى دەينەكرن، مزگەفت وەك خواندنگەھ و ئاقەندەكا ئايىنى بۇ خواندنا زانستىن قىھى و شەرى دەينە ل قەلمەدان.

ناقدارترىن زانايىن پىشنىقىزى لى كرىن:

- پىشنىقىز مەلا حەجى محەمەد كورپ مەلا عومەرى دەۋكى: ئەو ل ھەقىقەت داۋىن يىن سالا ۱۳۰۰مىش/ ۱۸۸۳ز مامۇستا و پىشنىقىز و گۇتارخوونى مزگەفتا دەۋك بوو، ل سالا ۱۳۱۲مىش/ ۱۸۹۴ز د رىيا حەجى دا مالئاقاييا داۋىن كرىيە.

- مەلا داۋد كەركوۋكى: دگەل خالى خۇ ھاتىبە دەۋك كو رتقەبەرى دارايى بوو، ئينا مەلا داۋد وەك زانستخواز كاركرپاشى وەك مامۇستايى خواندنگەھا سەرەتايى يا فەرمى ھاتە دامەزراندن، ئەو دىبە ئىكەمىن مامۇستايى ل سەردەمى ئۇسمانىيان ل دەۋك ھاتىبە دامەزراندن، پاشى كەرتى قىزكرنى ھىلا و ژ لايى فەرمانگەھا ئەوقافى قە وەك پىشنىقىزى مزگەفتا دەۋك ھاتە دامەزراندن، وى زمانىن توركى و عەربى ب ئاخفتن و نقيسىن باش دزانىن، ل سالا ۱۳۳۷مىش/ ۱۹۱۸ز وەغەرا داۋىن كرىيە^{۱۷۱}.

- پىشنىقىز تەھا كورپ حەجى مەلا محەمەد كورپ مەلا عومەرى دەۋكى: ئەو پىشنىقىز و وانەبىز بوو ل مزگەفتا دەۋك و چەند سالەكان بىركارى وەققى بوو، ئەو زانا بوو د زانستىن فەرىزان (دابەشكرنا مىراتەي) دا، پاشى وەك نقيسىر ل دادگەھا شەرى ل دەۋك ھاتە دامەزراندن، ئينا ب درىزيا ماۋى قى كارى خۇ ل ھەردو سەردەمىن ئۇسمانى و عىراقى وانەبىزى ھىلا، سالا ۱۳۴۷مىش/ ۱۹۲۸ز مالئاقاييا داۋىن كرىيە.

- مەلا محەمەد عەبدولخالق ئاكەرىي: ئىك بوو ژ زانترىن و توۋزەرىن سەردەمى خۇ، خودان شىيان بوو د زانستىن عەقلى و نەقلى دا، باۋەرنامەيا خۇ ژ زانا مەلا محەمەد ئەفەندى جەلى ل خواندنگەھا كۇيە وەرگرتىيە، ل سالا ۱۹۲۷ز وەك وانەبىز و پىشنىقىز و گۇتارخوون ل مزگەفتا دەۋك ھاتىبوو دامەزراندن، ل سەر كورسىيا وانەبىزى روونشتىيە و شاندىن قوتابىيان ژ سەرانسەرى دەقەرى ھاتىبە نك داکو ترارىن خۇ د كانيىن زانستىن وى بەھلىنن و كۇمەكا

قەزايىن، دەۋك، زاخۇ، ئامىدىن، ئاكەرى، سىمىلى، شىخان و بەردەرەش پىكدەيت.

ژيا بۇرى ديار دىت كو دەقەرا بەھدىنان ھەر ژ وان قەزايىن ئاقھاتى پىكدەيت.

ل پارىزگەھا دەۋك (ھەتا دەسپىكا سالا ۲۰۱۷مىش) ۱۹۱۸مزگەفت ھەنە و نقيزا رۇزا ئەينى ل ۹۳۴ مزگەفتان ب تىن دەينە كرىن و ب قى ئاۋايى خوارى:

- ۱۱۴ مزگەفت ل قەزا دەۋك ھەنە، نقيزا رۇزا ئەينى ل ۷۳ مزگەفتان ب تىن دەينە كرىن.

- ۲۰۲ مزگەفت ل قەزا زاخۇ ھەنە، نقيزا رۇزا ئەينى ل ۱۰۸ مزگەفتان ب تىن دەينە كرىن.

- ۲۰۸ مزگەفت ل قەزا ئامىدىن ھەنە، نقيزا رۇزا ئەينى ل ۸۲ مزگەفتان ب تىن دەينە كرىن.

- ۵۲۵ مزگەفت ل قەزا ئاكەرى ھەنە، نقيزا رۇزا ئەينى ل ۲۰۳ مزگەفتان ب تىن دەينە كرىن.

- ۱۵۸ مزگەفت ل قەزا سىمىلى ھەنە، نقيزا رۇزا ئەينى ل ۷۵ مزگەفتان ب تىن دەينە كرىن.

- ۲۸۳ مزگەفت ل قەزا بەردەرەش ھەنە، نقيزا رۇزا ئەينى ل ۱۰۵ مزگەفتان ب تىن دەينە كرىن.

- ۳۲۸ مزگەفت ل قەزا شىخان (ئىنسفىنى) ھەنە، نقيزا رۇزا ئەينى ب تىن ل ۱۲۴ مزگەفتان دەينەكرن.

۱- مزگەفتا دەۋك يا مەزن:

مزگەفتا دەۋك يا مەزن ژ مزگەفتىن دىرۇكى يىن شوينۋارى يىن باشۋورى كوردستانى دەينە ل قەلمەدان، مزگەفت ل سالا ۱۰۹۵مىش/ ۱۱۸۴مىش زايىنى ژ لايى حەجى ئەبۇبەكر كورپ محەمەدى ئامىدى قە ھاتىبە ئافاكرن، دكەقىتە سەنتەرى باژىرى دەۋكى د ئاف جەرگى بازارى سەرەكىن دەۋكى، بوۋەرى وئ ۲۵۰۰ مەترىن چوارگۆشەيە، ئافاھىن وئ يىن بەرى ژ لايى ھۇنەرى بىناسارى قە وەكى ئافاكرنا مزگەفتا جەيدەرخانەيا بەغدا بوۋە، ل سالا ۱۳۹۱مىش/ ۱۹۷۱مىش زايىنى دوبارە ژ لايى وەزارەتا ئەوقافا عىراقى قە ھاتىبە نوۋەنكرن و سەخىبىكرن، ل سالا ۲۰۱۰مىش

محمود البھوسى) بىن شاگردىن حمىدەر ماوھەرانى ھاتىنەدانان كو وائەبىزى بوو ل وى خواندنگەھى و ل دۇرىن سالا ۱۱۰۰مىش/ ۱۶۸۹ز وھغەرا داوېن كرىيە^(۱۷۳).

ئەحمەد بەگى ئەباسى ل سالا ۱۲۲۲مىش/ ۱۹۱۴ز وھغەرا داوېن كرىيە) ب درىزىيا زىي خۇ وائەبىزى ل مزگەفتى كرىيە^(۱۷۴)، مەلا شەرىف سەلىفانەبى زى وائەبىزى ل مزگەفتەكا زاخۇ كرىيە^(۱۷۵).

ز وائەبىزىن وى بىن داوېن زى ئەقىن خوارى نە، (مەلا ئەحمەدى ئەباسى)، پىشنىقىزى و وائەبىزى مزگەفتا زاخۇ بوو. زانايەكى بەرگەفتىن خودىنىياسىن پىر باوهر بوو. ل سالا ۱۳۳۳مىش/ ۱۹۱۵ز ل زاخۇ وھغەرا داوېن كرىيە.

مەلا يىونس سەلىفانەبى زاخۇبى ماوھەبەكى كورت پىشنىقىزى مزگەفتا زاخۇ بوو. ل سالا ۱۹۲۲ ئى ھەر ل زاخۇ مالئاقابى يا داوېن كرىيە.

پىشنى وى مەلا ئەحمەد ئەبىدولخالىق ئاكرەبى زى گوندى سېندارى يا بەروارى زىرى يا ھات و پىشنىقىزى و گۇتارخوونى و وائەبىزى ل وى مزگەفتى كرىيە خەلكى زاخۇ زىدى ل سەر وى چەندى كرى، ئەو زى مەزىنە زانايىن سەردەمن خۇ بوو و خواندنا خۇ ل ھەولېر و كەركووك و كۆپە تمام كرىيە و باوھەرانەبى خۇ يا زانستى زى مەلا مەھمەد ئەفەندى كۆبى ھەرگىرىيە، وائەبىزى و پىشنىقىزى ل بارزان پاشى د شەرى جىھانىن ئىكىن دال ئامىدىن، پاشى ل گوندى سېندارا بەروارى زىرى كرىيە، ل داوېن زى ل زاخۇ ئاكنجى بوويە و ل دۇرىن ۵۰ زانايان ل بەر دەستى وى دەرگەفتىنە، ل سالا ۱۳۷۸مىش/ ۱۹۵۸ز ل زاخۇ مالئاقابى داوېن كرىيە.

پىشنى وى ھەر زى سالا ۱۹۵۹ ئى ھەتا ۱۹۷۵ ئى زايىنى مەلا ئىسماعىل نەمەتوللا ئافىشكى دۇسكى پىشنىقىزى و گۇتارخوونى و وائەبىزى ل مزگەفتى كرىيە و پاشى بۇ مزگەفتا دھۆك ھاتىيە فەگھاستىن.

پىشنى وى مەلا ئەحمەد ئەسېمان ئەحمەد، پاشى مەلا مەھمەد شەمسەددىن سەندى پىشنىقىزى و گۇتارخوونى و وائەبىزى ل وى مزگەفتى كرىيە.

مەزىن زى زانا ل بەر دەستى وى رابوويىنە و مۇلەت داپە گەلەكان، ل رۇزا ۱۹۶۹/۱/۲۶ / ۱۳۸۹مىش ل دھۆكۈن وھغەرا داوېن كرىيە.

- مەلا ئىسماعىل نەمەتوللا ئافىشكى دۇسكى،
- مەلا ئەبىدولخالىق نەبى بىزەلى
زىكەنى خودانى شىرۇفەكرنا بەرتووكا (جامع احكام الصغار- لئاسروشى).

۲- مزگەفتا زاخۇ يا مەزىن:

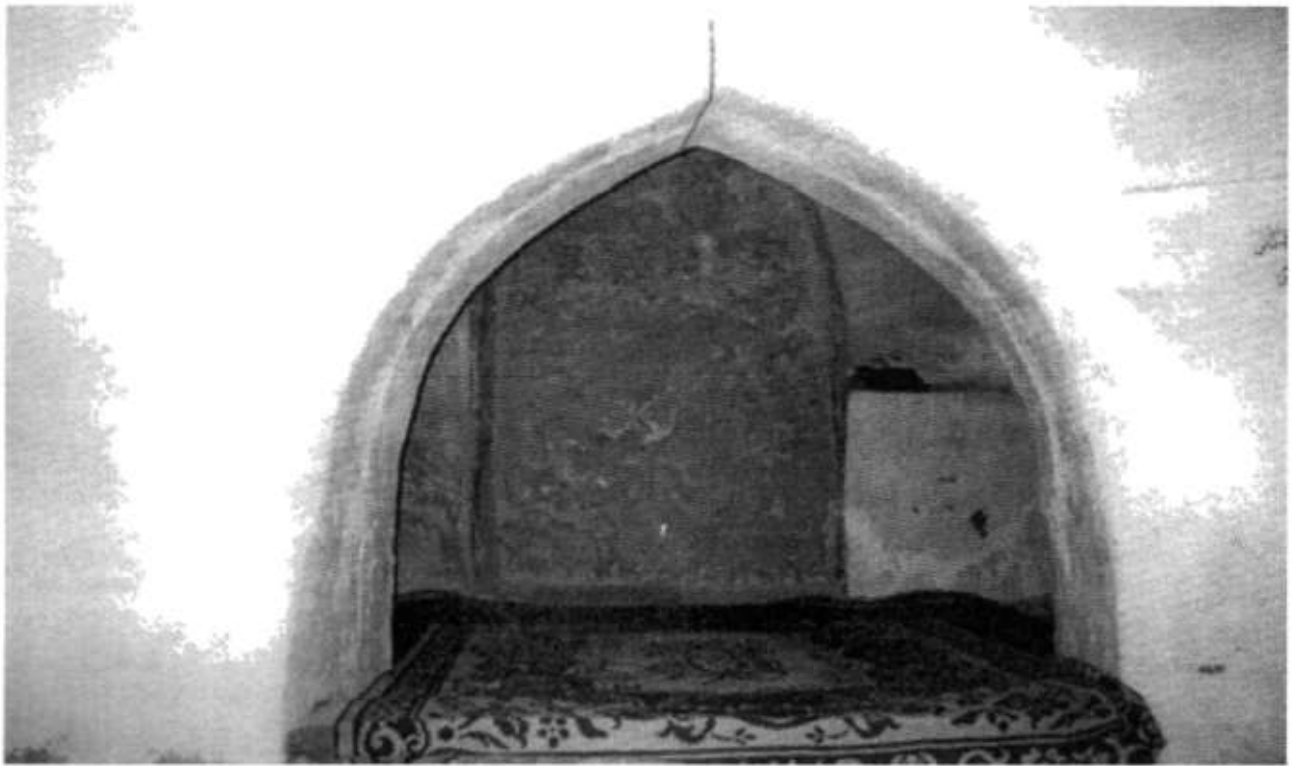
ئىكە زى مزگەفتىن شىوېنوارى بىن كەفەن و ل سالا ۱۰مىش/ ۱۴۱زايىنى ل دەسپىنكا ھاتنا ئىسلامىن بۇ عىراقى ھاتىيە ئافاكرن، ل ئاف بازىرى زاخۇبە، رووبەرى مزگەفتى ۴۵۰۰ مەترىن چوارگۇشەبە و ئافاھىي وى زى جەھەكى بەرفرەھ بىن نەقىزان پىكەھىت كو تىرا پتر زى ھزار نەقىزكەرايە، گومبەتەكا كەسك يا كەفەن دگەل مئارەبەكا بلىد كو نوو ھاتىيە ئافاكرن ل سەر ئافاھىي مزگەفتى ھەنە.

ل مزگەفتى نەقىزا رۇزا ئەينى و نەقىزا جەزنى و ھەر پىنج نەقىز لى دەپنەكرن، ھەر ھەسا مزگەفت زى ئافاھىي خواندنگەھەكا ئايىنى زى پىكەھىت و گەلەك زانايىن كوردستانى لى خواندەنە.

قوتابىن بازىرىن دەر دۇرىن وەكى ئامەدى (دېارەبەكرى) و بازىرىن دى قەست دكرنى و وى دەمى ئەو جەھەشتى زانستخوزان دېوو، پاشى جەھى خواندنگەھى بۇ جەھەكى دى بىن نىزىكى مزگەفتا جۇدى ب رەخ رووبارى خابوورى فە ھاتە فەگھاستىن.

ل سالا ۱۳۹۰مىش/ ۱۹۷۰ز مزگەفتا كەفەن ھاتە ھەرقاندن و ھەر وى سالى دويارە ھاتە ئافاكرن، ھەر ھەسا خواندنگەھەك زى ب مزگەفتا وى يا مەزىن فە ھەبوو^(۱۷۶). زى شىوېنوارىن دەستىقىسىن وى بىن گەھشتىنە مە، پەراوئەكە ل سەر بەرتووكا (مختصر التفتازانى) ل سەر كورتكرنا (المفتاح) يا قەزوينى يە كو زى لايى ئىبراھىم كورپى مەلا جەندى كورپى جىسىن كورپى ئىبراھىم ھاتىيە كۆپى كرىن ال بەر ھاتىيە نەقىسىن، ھەر ھەسا كۆمىنت و پەراوئەكە د چەندىن زانستاندا زى لايى زانا مەحمود بەھوسى

ژ شويىنوارىن مزگەفتا نامىدىنى

۳- مزگەفتا نامىدىنى يا مەزن:

ئىكە ژ گىرنگىرىن جەھىن شويىنوارى بىن دىرۇكى ل باشوورى كوردستانى و ل سەنتەرى باژىرى ئامىدىنى. ل سالا ۵۳۷مىش ل سەردەمى عىمادەددىن زەنگى ھاتىيە ئافاكرن و ل سالا ۱۱۵۳مىش دوبارە ھاتىيە ئافاكرن. ژ بەر بەھىن وئى بىن شويىنوارىن گىرنگەشتىبار ل سەرانسەرى دەقەرىن جىھانى قەست دكەنى. ھەرۋەسا منارەبەكا دىرۇكى لى ھەبە كو بەرى شەش سەدسالبيان ل سەردەمى سولتان حسىن وەلى ھاتىيە ئافاكرن و بلندىيا وئى ۳۰ مەتر و فرەھىيا بىكى وئى سى مەترە، دەرگەھى وئى ب دىرئىيا مەتر و نىقايە و ھژمارەكا پەنجەرەبىن بچووك لى ھەنە، ۱۰۳ پايە بۇ سەرگەفتىن ب دىوارى منارى قە ھاتىنە ئافاكرن، رووبەرى گىشتىن مزگەفتى دو ھزار مەترىن چوارگۆشەبە، ھەرەمەكا مەزن لى ھەبە كو ژ شەش كقان و گومبەتىن ژ بەر و گىچى و ھەرىن ھاتىنە ئافاكرن، ھەرەم بۇ دو پىشكىن سەرى

و بنى دەھىنە دابەش كىن، پىشكا سەرى ل سەردەمى سولتان حسىن وەلى ھاتىيە ئافاكرن، ل ھەرەمى جەھەكى تايبەت بۇ نقىزكرنا ژنان ھەبە.

مزگەفتىن خواندنگەھەك ب ناقى (خواندنگەھا قوباد) ھەبە كو وى دەمى ئىك بوو ژ مەزنىن خواندنگەھىن دەقەرى و ھەمى جۇرىن زانستىن ئابىنى و فىقەھى و زانستىن زمانى عەرەبى لى دەھانە خواندن، سولتان حسىن وەلى ئافاھىن وئى نووژەن كرىبە و پىنج ژوورىن نقىستىن بۇ قوتابىيان و دو ژوور بۇ مامۇستايان ل سەر زىدە كرىنە، ل باشوورى وئى ژى مزگەفتەك ب ئەندازەبەكا كقانەبى و گومبەتى ئافاكرىبە.

ھەرۋەسا پەرتووكخانەبەك تىدا چىكرىبە كو گەلەك زىدەر و پەرتووكىن فىقەھى ب خۇقە دگىرت، پىشتى ژبەكى نىزىكى ۱۱۵ سالان، ھىشتا خواندنگەھە ب ئەندازەبەكا خۇ يا جوان يا بىناسازى ماپە.

مەزگەفتا مەزنا ئاكرى

بوو بىن دگەل گەرۇكىن كورد (تەھا يەحيا كورې مىر سلېمان بالېسانىن خۇشناوھىي بالېسانى) چوويە جفانا يەحيا بەگى مىرئ شووشىن، دېت ژى وى دگەل عەلى بىن كەتخودا بربىتە جھېن پېرۇز ل حوجازى.

وى دەمى مەلا محەمەدى موفتى موفتىن باژىرئ ئاكرى بوو، بالېسانى نامازە ب وى و بابى وى دا، بە، ھەرەسا ب دەستەپەيقەكى سالۇخەتدايە كو ديار نېنە دەرەقى وى يان بابى وى دا بوويە، گۆتېيە: «عەيشا چوويە گوندئ شىخىن چاكىن مەردئ زانا، بابى موفتىن ئاكرى، زانابىن ژنھاتى، خودئ ژى رازى مەلا محەمەد)، ھەرەسا گۆتېيە كو ل ل ساللا ۱۲۰۱ مەش/ ۱۷۸۱ ئى زابىنى ل (البقيع) وەغەرا داوبىن كرىبە.

ھەرەك ژ گەرۇكىن كورد بالېسانى دياردېت ئەوى دو جاران سەرەدانا ئاكرى كرىبە، جەرەكىن ل ساللا ۱۱۸۸ مەش/ ۱۷۷۴ ز و يا دېتەر ل ساللا ۱۲۰۱ مەش/ ۱۷۸۱ ز. ل ساللا ۱۹۰۳ ئى ژى مەلا محەمەد كورې مەلا

۴- مەزگەفتا ئاكرى يا مەزنا:

ب ئىك ژ مەزگەفتىن كەفتىن دېرۇكى دەپتە ل قەلەمدان كو پىشتى قەكرنا عىراقى و بەلاقبوونا ئىسلامىن ل ساللا ۲۰ مەش ل سەردەمىن خەلىفە عومەرى كورې خەتتابى ھاتبوو ئافاكرن، ھەرەسا خواندنگەھەكا ئابىنى ژى ل نىزىك مەزگەفتى ھاتبوو ئافاكرن.

رووبەرى مەزگەفتى ژ سى ھزار مەرتىن چوارگۆشە زىندەترە و چەندىن جاران ھاتىبە ئاقدانكرن و نووژەن كرن كو جارا داوبىن ل ساللا ۱۹۱۵ ئى زابىنى ب چاقدىرىيا وەزارەتا ئەوقافا عىراقى و ب ھارىكارىيا خەلكى ئاكرى بوويە، شىخ ئىبراھىم كورې جەجى محەمەد رەشكە ئاقدارترىن زانا بوو پىشنىقىژى و گۆتارخوونى لىن كرى.

ل دووفا زانبارىن ل بەردەست، مەلا تەھابىن خەتېب ل دۇرىن ساللا ۱۱۸۸ مەش/ ۱۷۷۴ ز و پىشتى ھنگى پىشنىقىژى مەزگەفتى بوويە، ئەف مەلا تەھابە

۵- مزگەفتا رىكان:

مزگەفتەكا كەفنه ل باژىرى دھۆك، ب دروستى دېرۇكا ئاقاكرنا وى نەھاتىيە زانين، مەلا عبدلحمەد ناهر خروھى وانهيىزى و پىشنىقىزى لى كرىيە، كو ل سەردەمى ئۇسمانى ئەندام بوو د دادگەھا دھۆك دا و باوەرنامەيا زانستى ژ عبدوللا ئەفندى جەلى ل لېوا ئەرىلى وەرگرتىيە. زانايەكى ژنھاتى بوو و گەلەك زانست نەخاسمە زانستىن ئايىنى دزانين، سالا ۱۳۱۶مىش/ ۱۸۹۸ز مائناقاييا داوين كرىيە و ل گۆرستانا دھۆك ھاتىيە فەشارتن، پىشتى وى مەلا ياسين بريفكى ھاتىيە وى مزگەفتى، وى ژى ل سالا ۱۹۰۶ ئى زايىنى وەغەرا داوين كرىيە.

پىشتى وى ژى مەلا سەلىم ئەفندى زاويتەيىن ئۆمەرى ھاتىيە مزگەفتا رىكان كو ل سالا ۱۳۲۵مىش/ ۱۹۱۱ز ل دھۆك مائناقاييا داوين كرىيە و ل دووق وەسىيەتا وى، نەرمى وى بۇ گوندى بريفكا ھاتىيە فەگواھاستن و ل گۆرستانا سەيدان ھاتىيە فەشارتن، پىشتى وى مەلا سالىح بابۇخكى ھاتىيە ماوھەكى دىرژ پىشنىقىزى ل مزگەفتى كرىيە، ھەتا ل سالا ۱۹۸۰ ئى زايىنى ل باژىرى دھۆك وەغەرا داوين كرى.

۶- مزگەفتا جەجى مستەفای:

ل سالا ۱۳۲۰ مىش/ ۱۹۰۲ ئى زايىنى جەجى مستەفای دھۆكى مزگەفتەك ل سەنتەرى باژىرى دھۆك ل پىشكا باكوورى رۇزھەلاتى باژىرى ل نىزىك مەزارى شىخ محەمەد بريفكى يىن دھۆكى ئافا كر، نافیرى سۇزدا بوو مزگەفتەكى بۇ خودى ئاقا كەت ھەكە خودى ژنەخۇشبیيەكا گران یا تووشبوويى چاك بکەت، نھا دېژنە وى مزگەفتى مزگەفتا جەجى مستەفای و دكەفیتە جاددا سەرەكى ل سەنتەرى باژىرى، مەلا تەھا بريفكى پىشنىقىزى لى كرىيە و ل سالا ۱۳۲۶مىش/ ۱۹۱۸ز مائناقاييا داوين كرىيە، پىشتى وى مەلا عبدولھادی موفتى پىشنىقىزى ل وى مزگەفتى كرىيە و ل سالا ۱۹۹۴ ئى زايىنى وەغەرا داوين كرىيە.

ئەحمەد كورې مەلا محەمەد كورې مەلا ئەحمەد كورې مەلا ياسين كورې مەلا ئىبراھىم رەشكە مۇلەتا خۇ یا زانستى ل سەر دەستى مەلا محەمەد كورې عبدوللا جەلى زادە كو نازناقى وى (محەمەد كۇيى)بە ل مزگەفتا مەزىن یا باژىرى كۇيە وەرگرتىيە و ھەر وى سالى ل دووق فەرمانا سولتانى ئۇسمانى عبدلحمەدى دووي وەك پىشنىقىزى و وانهيىزى مزگەفتا ئاكرى یا مەزىن ھاتىيە دامەزراندن.

ل سالا ۱۹۴۱ ئى ژى پىشنىقىزى ئاكرەيى مەلا محەمەد كورې مەلا ئەحمەد ل ئاكرى وەغەرا داوين كر و كورې وى مەلا ئەحمەد وەك پىشنىقىزى و وانهيىزى مزگەفتا مەزىن یا ئاكرى ھاتە دامەزراندن و ھەتا وەغەرا خۇ یا داوين ل رۇزا ۲۰۱۳/۱/۹ ئى زايىنى ل سەر وى كارى بوويە.

ژ وانهيىزى وى يىن داوين ژى ئەفین خوارى بوون، موفتى ئاكرى ھىبەتوللا كورې محەمەد سەمەد كورې عبدلرحەمان كورې يەحيایى مزوورى (۱۲۹۷- ۱۳۵۷ مىش/ ۱۸۷۹-۱۹۵۵ ئى زايىنى)، ئەو مامۇستايى فەرمى وەققى بوو ل وى مزگەفتى بەرى ل وىرى دەست ب فەتوادانى بکەت^(۷۷)، ھەرۋەسا مەلا ئەحمەد كورې مەلا عبدولخالق ئاكرەيى (ل سالا ۱۳۷۷ مىش/ ۱۹۵۸ز وەغەرا داوين كرىيە) كو ئىك بوو ژ مەزىنە زانايىن وى يىن وانهيىزى^(۷۷).

نھا ژى مزگەفتى خواندنگەھەكا ئايىنى یا فەرمى ھەيە و ژ لايى ھىژا مونىب ئەحمەدى ئىمام رىقەبەرىيا وى دكەت و ب رەخفە ژى پەيمانگەھا زانستىن ئىسلامى ھەيە و باوەرنامەيىن دىپلۇمى ددەتە دەرچوويان و ژ لايى شىخ عبدوللا ئەحمەد محەمەد فە دەيتە ب رىقەبەرىن.

مزگەفتا ئاكرى ئاقدارىيەكا جىھانى ھەيە و گەلەك زانا و زانستخواز سەرا دەن، ئەفە سەربارى ھندى كو ھىمايەكا شارستانىيا كەفنه و دېرۇكا وى فەدگەرىپتە بەرى چواردە سەدسالىيان و نھا ئىقىزا رۇزا ئەيىنى و ئىقىزا ھەردو جەرتان و ھەر پىنج ئىقىز لى دەپنە كرن.

۷- مزگەفتا موفتى:

ل ئاف باژىرې دھۆكە و ژلاين مالا موفتىن دھۆك فە ھاتىيە ئافاكرن. مەلا محەمەد كورې عەبدولرەھمان بەرۋىشكى يىن ل سالا ۱۲۷۰مىش/ ۱۹۵۱ز وەغەرا داوين كرى پىشنىقىزى لى كرىيە، پىشنى وى مەلا سالىح كەمەكى، پاشى مەلا سھام سالىقانىيە، پاشى مەلا عىسمەت ئافىشكى دۈسكى پىشنىقىزى ل وى مزگەفتى كرىنە.

۸- مزگەفتا ئەترىش:

ئىكە ژ ناھىيىن سەر ب قەزا شىخانقە، دىيىن بىژىن ژ سەدسالىيا يازە مىش/ ھەقدى زاپىنى ژيانا رەھشەنىيىرى لى گەش بوويە و دو خواندنگەھ ئىك يا زانستى ل سالا ۱۱۷۵مىش/ ۱۷۶۱ زاپىنى و ئىك يا سۆفياىنى لى ھاتىنە ئافاكرن، وى گوندى ئافدارىيەكا بەرفرەھ پەيدا كر ژ بەركو زانا مەلا يەحيا مزوورى يىن ل سالا ۱۲۵۰مىش/ ۱۸۳۴ز وەغەرا داوين كرى وانە لى گۆتپنە كو ئەفە ئىك بوو ژ مەزىنە زانا و وانەبىژىن سەردەمى خۇ ھەتا ھندەك ھەفچەرخىن وى ئامازە كرىنە وى چەندى كو ئەو زانترىن زانايى سەردەمى خۇ بوويە، زانايىن ئىكەھشتى وانەبىژى ل خواندنگەھا وى يا زانستى كرىيە كو پىرىيا وان ژ مالىاتەكن بوويە كو عەبدولرەھمىدى باپىرى وائى ئىكىن ژ گوندى بىرىكا مىشەخت بىوو و ھاتىوو ئەترىش و ل وىرى كار د زانست و وانەبىژىن دا كرىوو، ھەر ژ زانايىن قى گوندى، زانا حەجى مەلا ئەحمەد ئەترىشى ئەقىن زانا مەلا يەحيا مزوورى و ل وىرى كۈمەكا زانستخوزان شاگردىن وى بوون، ھەرەسا قوتابىيان ژ گەلەك دەفەران قەست كرىووئى ھەتا ئەترىش بوويە پەيمانگەھەك بۇ فىرىوونا زانستان، پىشنى وى عەبدولرەھمىدى كورې وى وانەبىژى لى كر و ژ بەر بەرفرەھىيا زانستى وى و كۆمىنتىن وى پەراويزىن وى ل سەر گەلەك دەستقىسىن زانستىن جودا جودا ئافدارىيەكا مەزىن پەيدا كر و ئىزىكى ۵۰ سالان وانەبىژى ل وى خواندنگەھى كر ھەتا سالا

۱۳۳۱مىش/ ۱۹۱۳ز وەغەرا داوين كرى.

ب قى رەنگى ئەف مزگەفتە وەك خواندنگەھەكن بوو ھەمى زانست و پىشكەقتىرتىن زمانىن عەرەبى و رەوانىيىزى و زمانى و لۇزىكى و فەلسەفەن و الكلام و فەلەكناسى و شەرىعەتنى ئىسلامىن و فەرموودە و سوننەتنى (الحدىث والسنة) لى دەھانە خواندن، ھەرەسا محەمەد عەلى ئەترىشى ل سالا ۱۳۱۸ مىش/ ۱۹۰۰ ئى زاپىنى وەغەرا داوين كرىيە) و محەمەد ئەنۋەر ئەترىشى كو ھەردو كورپن عەبدولرەھمىدى ئاقىرى بوون.

ھەرەسا ئەقىن خوارى ژى زانايىن وى گوندى بوون، عەبدوللا ئەترىشى ئەقىن مەلا يەحيا مزوورى كو زانايەكن خودىنياس بوو و سالا ۱۳۳۳ مىش/ ۱۹۱۵ ئى زاپىنى وەغەرا داوين كرىيە، محەمەد ئەمىن كورې محەمەد سەئىد ئەترىشى (ل سالا ۱۳۳۵مىش/ ۱۹۱۷ز وەغەرا داوين كرىيە) كو وى ئەكيايەك ل وىرى ھەبوو و زانستىن ئايىنى و فەرموودە و شەرۋە لى دگۆن، عەبدولرەھمان كورې محەمەد عەلى ئەترىشى ل سالا ۱۳۱۸مىش/ ۱۹۰۹ز وەغەرا داوين كرىيە) كو ھەيامەكن وانەبىژى لى دكر، عەبدولرەھمىدى كورې عەبدولرەھمان ئەترىشى يىن زانستى ژ وانەبىژىن گوندى خۇ وەرگرتىووون پاشى پەلە ب پەلە د كارىن شەرىعى دا بلند بوو ھەتا بوويە دادوهرى بەغدا.

ھەرەسا شىخىن خودىنياس نورەددىن بىرىكى ۱۲۰۴-۱۲۱۷مىش/ ۱۷۸۹-۱۸۵۰ز) ئىك بوو ژ وان زانايىن ھاتىنە ئەترىش و پىشنى سالا ۱۲۳۹مىش/ ۱۸۲۳ز ماوہىيەكن ژيانا خۇ ل وىرى بۇراند، مەلا مەحمود نەھلى (۱۳۱۶مىش/ ۱۸۹۸ز) يىن ل وىرى وانەبىژىيا چەندىن جۆرىن زانستان كرى.

ژ پەرتووكتىن قى گوندى يىن وەك شىوينوارىن زانستى گەھشتىنە مە پەرتووكتەكە د لۇژىك (منطق) ئى دا ب دەستخەتنى محەمەد ئەمىن كو چ دىرۇك ل سەر نىنن و (شرح المحرر) يا (الرافعى) ب دەستخەتنى (محمود اورامى بن ابى الغارا سالا ۱۰۷۱ مىش/ ۱۶۶۶ ئى زاپىنى (شرح نظم الكافي) يا (البيوتوشى) سالا ۱۱۷۹ مىش/ ۱۶۷۴ ئى زاپىنى و ھندەكىن دى

۹- مزگەفتا بەرۇشكى:

گوندى مەزىن بىن عەشپەرەتا دۇسكى بە. دكەقىتە بەر ناحيا مانگىشكى. ل وىزى خواندنگەھەك ب ھارىكارىيا خەلكى گوندى ھاتبوو ئافاكرن. عەبدوللا ئەفندى بەرۇشكى اين ل سالا ۱۳۳۹مىش/ ۱۹۲۰ز وەغەرا داۋىن كرى) وانە لى گۇتىنە^(۷۸) وى كۆمىنت ل سەر پەراۋىزىن وان پەرتووكان ھەنە بىن ل پەرتووكخانا خىزانى ھەين. ھەروەسا ھەردو براين وى زى شىخ محەمەد بەرۇشكى اين بەرى سالا ۱۳۳۹مىش/ ۱۹۰۵ز وەغەرا داۋىن كرى) و شىخ ئەحمەد بەرۇشكى (بى ل سالا ۱۳۳۹مىش وەغەرا داۋىن كرى) وانەبىزى لى كرىنە^(۷۹) ژ شونوارىن زانستى بىن مزگەفتى بىن گەھشتىنە مە نامەيا (حاشىة الضارى) يا (لۇژىكى) يە كۆل سالا ۱۳۰۵ مىش/ ۱۸۸۸ ئ زابىنى ب دەستخەتن ئەحمەد كورن مەلا محەمەد ھاتبىە نقىسىن^(۸۰).

۱۰- مزگەفتا ھىتووتى:

گوندەكى مەزىنە سەر ب ناحيا زاۋىتەفە بوو. نھا بووبە تاخەكى دھۆكى. شىخى تەرىقەتن نورەددىنى پرىفكى (۴-۱۲-۱۲۶۷مىش/ ۱۷۸۹-۱۸۵۰ز) بۇخۇ كرىوو ئاكنجىگەھەك و ل دۇرىن ھەشتت سالىن ژيانا خۇ كرىوو پەناگەھەك بۇ چالاكىين خۇ بىن زانستى و ل وىزى ل سالا ۱۲۳۳مىش/ ۱۸۱۷ز پەرتووكا (ابراز الدقائق فى شرح القصيدة الحانية) و ل سالا ۱۲۳۸مىش/ ۱۸۲۲ز پەرتووكا (البدور الجلية) نقىسىنە^(۸۱). شىخ سالىح دەرگەلى زى (بى سالا ۱۳۲۷مىش/ ۱۹۰۹ز وەغەرا داۋىن كرى) ئىك بوو ژ وانەبىزىن وى و ماۋەبەكى ژيانا خۇ ل وىزى بووبە^(۸۲) ھەروەسا ژ وان پەرتووكىن ل وى گوندى ھاتبىە كۆپىكرن(ب مەرەما ل بەر دانەبەكە دى ھاتبىنەنقىسىن) پەرتووكا (الظروف) ب دەستخەتن محەمەد ئەمىن كورن مەلا محەمەد ل خواندنگەھىا ھىتووتى ل سالا ۱۲۱۲مىش/ ۱۷۱۷ز^(۸۳).

۱۱- مزگەفتا سپىندارى:

ھژمارەكا گوندان ب قى ناقتى ھەنە. لى بى ژ ھەمىيان دبارتر گوندەكە دكەقىتە ناحيا چەمانكىن ل ناقت بەروارى ژىريان ل قەزا ئامىدىن. خواندنگەھەكا ئاينى ل مزگەفتا وى ھەبوو كۆ چەندىن زانا لى دەرچوۋىنە و خەلكى گوندى ب خۇ خەرجىين قوتابىين وى ب ستۆين خۇفە گرتىوون. ل وى مزگەفتى عەبدولعەزىز دۇلانى (پەرتووك و دەستنقىس) كۆپىكرىنە .

۱۲- مزگەفتا باتىفا:

باتىفا گوندەكى دەفەرا (گولى) يانە ل پارىزگەھىا دھۆك. ئىك ژ وان بىن وانەبىزى ل خواندنگەھىا وى كرى شىخ زىنەددىن بوو (كۆل سالا ۱۳۸۲مىش/ ۱۹۱۲ز وەغەرا داۋىن كرىيە). ئەو ئىك بوو ژ زانابىن سەردەمىن خۇ و ماۋەبەكى دىزى ل خواندنگەھىا وى وانەبىزى كرىيە ئەفە زى پىشتى پىشكا ئىكى يا ژيانا خۇ ب وانەبىزى قە ل گوندىن ھەردو دەفەرىن دۇسكى و گولى بۇراندى^(۸۴) ھەروەسا ئەو ئىفەگىرەك بوو بۇ فەتۋادانى^(۸۵).

۱۳- مزگەفتا نەرمىشتى:

گوندەكى كەفەنە دكەقىتە پىشت چىابى سىپى ل ناحيا زىكارى ل قەزا زاخۇ، د پەرتووكىن جوگرافىين ئىسلامىدا ب ناقتى (اردمىشت) ھاتبىە نىاسىن. ل سەردەمىن مىرگەھىا بەھدىنان سەر ب ئامىدىن بوو. كەلابەك ھەبە ل سەر كۇپا چىابى سىپى يە و ل ھىداقتى رووبارى خابوورە. ب خواندنگەھىا خۇ يا زانستى ناقدار بووبە يا ل سالا ۱۱۱۳-۱۱۲۶مىش/ ۱۷۰۲-۱۷۰۴ز ل دەسپىككا سەدسالىيا يازدى مىش ژ لاين زوبىر پاشاين مىرى ئامىدىن قە ھاتبىە نوۋزەن كرىن. ژ شونوارىن وى بىن دەستنقىس زى پەرتووكا (شرح رسالة الاستعارات) يا ئىبراھىم كورن محەمەد كورن عىسامەددىنە و ب دەسختىن جەسەن عەلى ئەلمانى مزوورى ھاتبىنەنقىسىن. وى دەمى ئەول گوندى نەرمىشتى ل نك مامۇستابى خۇ

سلىقناھىيى (۱۲۲۴-۱۴۱۴مىش / ۱۹۰۶-۱۹۹۲ز) بوو^{۱۸۸}.
 ژ شويونارين وي بين زانستى بين گەھشتىنە مە،
 كۆمەكا ھۆزائىن (محمد الخطي) يە كو ل سالا
 ۱۲۶۰مىش / ۱۸۴۴ز ب دەستى نورەللا كورئى عەبدال
 خانى عەباسى ھاتىنە نقيسبن^{۱۸۹}، نە تنى زانا ژ
 وي گوندى دەرچووينە، بەلكى نوشدارىن مەزن و ب
 ناف دەنگ ژى ژى رابووينە، ژ وانا: عەبدولرەھمانى
 دەرگەلى يىن بەروارى، (ئەو نوشدارەكى شارهزا بوو و
 وي پەرئووكەك ژى ب زمانى فارسى ل سەر نوژدارىن
 ھەبە)^{۱۹۰}.

۱۶- مزگەفتا شەعبانىي:

دبارە ئەو كەلا شەعبانىي يە ل نىزىك گوندى
 باتىقا يا ل ناحيا دەرگارى ل قەزا زاخۇ، ل دەقەرى
 ب شابانىي دەنتەنافكرن، د ژىدەرىن سەدسالىيا
 ۸مىش دا ئامازە پى ھاتىيەدان^{۱۹۱}، ھەرۋەسا نافى وي
 د دەستنقىسا (فرائض منھج الطلاب) دا ھاتىيە
 كو دەستنقىسا داۋىي يا (زكرا الانصارى) يە (سالا
 ۹۲۱مىش / ۱۵۲۰ز ۋەغەرا داۋىي كرىيە) كو (محمەد
 خۇشناۋ ئىسماعىل سالھ) ل (جقانا دەرۋىش)
 لىر نقيسبىيەقە لى سال ل سەر نەنقىسبنە^{۱۹۲}،
 ھەرۋەسا دەستنقىسەكا دى ھەبە نقيسەرى وي
 حسىن كورئى خالد سىدى روودانىن جودا جوداينى
 دىرۋكى يى دەقەرىن روژئاقايى بەھدىنان تىدا توومار
 كرىنە و روودانا داۋىي ژى يا سالا ۱۰۰۰ مىش / ۱۵۹۱ز
 يە و ل گوندى شەعبانىي ل سەردەمى (مىرى
 پشەقانى زانستى، سولتانى دادپەرۋەر (سىدى خانى
 عەباسى) ب داۋى نىنايە^{۱۹۳}.

۱۷- مزگەفتا شىلان:

گوندىكە دكەفىتە ناحيا گولى ل نىزىك
 توخىبى تركيا، خواندنگەھەك ل وئرى ھەبوو و مە
 دەستنقىسەك ب نافى (خلاصة الشباب) ۋەك
 شويونارەكى چالاكىين وي بين زانستى دىت كو ل
 سالا ۱۱۲۴ مىش / ۱۷۱۳ ئى زابىنى ژ لاينى عەلى كورئى
 موخسنى شىلانى قە ھاتىيە نقيسبن^{۱۹۴}.

يىن زانا مەلا ناھىر بوو، د وي سالىدا (سالا ۱۰۴۱مىش /
 ۱۱۲۲ز) حوكمدارى دادپەرۋەر سەئىد خان بەگى
 سولتانى ئامىدىي يى ۋەغەرا داۋىي كرىيە، ۋەك د
 دەستنقىسندا ھاتى سخابىن و ھزار سخابىن بو مرنا وي.
 ئەو بابەكى دلۇقان بوو بو قوتابى و ھەزاران.
 ھەرۋەسا ژ وان يىن پاشى گوتارخوونى و وانەبىزى
 ل مزگەفتا وي گوندى كرىن، شىخ ھەسەن خۇرائى
 بوو يىن ژ جزىرا بوئان ھاتىيە نەرمىشتى و وي وانەبىزى
 د ھەمى زانستان كرىيە و ل سالا ۱۲۲۵مىش / ۱۹۰۶ز
 مائىقاييا داۋىي كرىيە.

۱۴- مزگەفتا نەرزى:

نەرزى كەلايەكە ل چىايى مەتىنايە ل روژئاقايى
 ناحيا بامەرىن، تايەكى مالباتا حوكمدارى ل بەھدىنان
 كرى (كو پايتەختى وي ئامىدىي بوو) حوكم ل
 وي كەلى كرىيە، مىر بەگى نەرزى (بەكر بەگى
 نەرزى) (۱۱۷۹- ل سالا ۱۲۲۰مىش / ۱۸۰۵ز يى زىدى
 بوو) ئىك بوو ژ وان ئەدىبىن ژ وي گوندى رابووين،
 ئەو ھۆزائىنەكە ھۆزائىن وي ھاتىنە چاپكرن و د
 ھندەك ھۆزائىن خۇ دا روودانىن سەردەمى خۇ يىن
 مىرگەھا بەھدىنان توومار كرىنە، ئەقە سەربارى
 كو ويئەكىشەك و نموونەيەكى دبار و بەھرەمەند
 بوو^{۱۸۶}.

۱۵- دەرگەلى:

گوندىكە ناحيا مانگىشكى يە، ل نىقا
 سەدسالىيا ۱۲مىش / ۱۸ز خىزانەكا زانستپەرۋەر
 يا سەبىدىن كەلىن رمان ھاتىيە وئرى و زانلىين
 مەزن ژى پەيدا بووينە، ژ وانا: شىخ مەعروف كورئى
 ئىسماعىلى دەرگەلى ال سالا ۱۳۲۴مىش / ۱۹۰۶ز
 ۋەغەرا داۋىي كرىيە) وي ل وئرى خۇ بو وانەبىزى
 تەرخان كر ھەنا (ھۇمارەكا زۇر يا زانستخووزان ژ
 ھەر جەھكى قەست كرىن)^{۱۸۷}، شىخ نورى كورئى
 شىخ مستەفا (سالا ۱۳۰۹مىش / ۱۸۹۱ز ۋەغەرا
 داۋىي كرىيە)، زانا مەلا سالھى موھاجر، ھەرۋەسا
 ژ وان يىن ل سەر دەستى وي خواندىن شىخ عەلى

۱۸- مزگەفتا بريفكا:

گوندەمكى ناھيا مزووربە ل قەزا شىخان، ل سەردەمى مىرگەھا بەھىدىنان سەرب نامىدىن قە بوو، سولتان سىدى خان قوباد بەگى عەباسى بىن مىرى بەھىدىنان (ز ۹۹۳ - ۱۰۳۹مىش/ ۱۵۸۵ - ۱۶۲۹ز) حوكەمكربە) خواندنگەھا شىخ شەمسەددىن قوتب كورئ سەيد عەبدولگەرىم كورئ مووسا حوسىنىن بريفكى (ساللا ۱۰۸۵مىش/ ۱۱۷۴ز) وەغەرا داۋىن كرىبە) كو وى دەمى ئىك بوو ژ مەزىنە شىخىن رىبازا خەلوەتىن لى دامەزىراند، ھۇمارەكا زانائىن شارەزا ژ خواندنگەھى دەرجوۋىنە، ژ وانا: شىخ نورەددىن بريفكى (ال ساللا ۱۲۱۸ز/ ۱۸۵۱ز) وەغەرا داۋىن كرىبە) كو ئەفە زانا و ئەدىب بوو و چەندىن پەرتووكىن گىرنگىن سۇقىباتىن، ديوانىن ھۆزان ب ھەرسى زىمانىن عەرەبى و كوردى و فارسى ھەنە، ھەرەسا زانائىن ديار ژ مالا وى پەيدا بوون و وانەبىژى دكرن و فەتوا ددان و چالاكىين گىشتى بىن رەوشەنبىرى ل وارگەھى خۇ دكرن، ژ وانا: زانا شىخ عەبدولھەمىد كورئ شىخ شەمسەددىن بريفكى ئەترىشى (ساللا ۱۳۰۵ مىش/ ۱۸۸۷ز) وەغەرا داۋىن كرىبە)، نور محەمەد كورئ عەبدولقادىر (ساللا ۱۳۱۸ مىش/ ۱۹۰۰ ى زايىنى وەغەرا داۋىن كرىبە)، شىخ عەبدولقەھار بريفكى (ال ساللا ۱۳۳۶مىش/ ۱۹۱۷ز) وەغەرا داۋىن كرىبە)، شىخ تەھا بريفكى (ساللا ۱۳۳۱مىش/ ۱۹۱۷ز)، مەلا عەبدوللا ئەترىشى (ساللا ۱۳۳۸مىش/ ۱۹۱۹ز) وەغەرا داۋىن كرىبە)^{۱۹۵}، شىخ مەمدوح بريفكى (ساللا ۱۹۷۶ز) وەغەرا داۋىن كرىبە) كو ئەفە زانابەگى ئەدىبى ھۆزانقان بوو و گىرنگى ب كۆمكرنا دەستىقىسىن جودا جودا ددا و پەرتووكخانەبەگى گىرانبەھا ژى چى كرىبوو و دەمەكى ل بريفكا و زانستخوزان قەست دكرى^{۱۹۶}، ھەرەسا شىخ فازل شىۋىشى (ال ساللا ۱۳۲۱مىش/ ۱۹۰۳ز) وەغەرا داۋىن كرىبە) ئىك بوو ژ زانائىن وى و دەمەكى درىژ وانەبىژى ل تەكيا بريفكا كرىبە و وانە دەمى زانستان دا گۆتىنە^{۱۹۷}، شىۋىنوارىن زانستى بىن فى گوندى بىن گەھشتىنە مە پەرتووكا (رسالە بنان

البىان)ە يا ژ لاين ئەبو بەكر مىروستەمى ھاتىبە دانان و ل ساللا ۱۳۲۰مىش/ ۱۹۰۲ز تەھا كورئ سەيد عەبدوللا ل گوندى بريفكا د خزمەتا مامۇستا شىخ محەمەد فازل دا ئقىسىيە^{۱۹۸}.

۱۹- مزگەفتا شۆشى:

گوندەك و كەلابەكا قەزا ناكرى، ل سەردەمى مەغۇلىن ئىلخانى بنگەھەكى مىرگەھا مازىنجانى بوو، پاشى ھۆزا زىبار كۆنترۆل ل سەرب كر و بوو پىشكەك ژ مىرگەھا بەھىدىنان و بوو ئىك ژ دەفرىن دكەقنە بەر ئامىدىن و مىرىن مالا بەھىدىنان حوكەمدارى لى كرى، شىخ شەمسەددىن شۆشى بىن ئاقدار ب رىبەرى سەردەمى (مرشد العصر) ئىك بوو ژ زانائىن وى بىن سەدسالىيا دەھ مىش/ شەشى زايىنى^{۱۹۹}، ھەرەسا شىخ يونس شۆشى و براين وى عەبدوللا شۆشى^{۲۰۰}، عەبدولرەھمان شۆشى بىن ئاقدار ب شىخ ئىسلامى^{۲۰۱} و ئىسلامى كورئ وى كو زانابەگى زىرەك و ئقىسەرەگى باش بوو و چەندىن پەرتووك دانائىنە^{۲۰۲}، تاهىر شۆشى كو زانابەگى ھۆزانقان و ئەدىب بوو و پەرتووكەك د زىاناما پىغەمبەرى دا ھەبە و چەندىن كەسىن دى زانائىن وى گوندى بوون.

۲۰- مزگەفتا رەتكى:

گوندەكە دكەقىتە ناھيا ئەترىش، ب خواندنگەھا خۇ ئاقدارە و شىخ ئەحمەد كورئ حەسەن رەتكى و كورئ وى زانا عەبدوللا رەتكى بىن عەباسى زانائىن وى نە و بىن داۋىن ل ساللا ۱۱۵۹مىش/ ۱۷۴۶ز ب وانەبىژ دەھانە نىاسىن و ئىك بوو ژ ئاقدارترىن زانائىن وى دەمى بىن عىراقى و خودانى گەلەك پەرتووكىن فىقھى و عەقىدە و مەنتقى يە، ژ وانا: (نھج المھج) د فىقھىن شافعى دا، (منظومة الاشكال) د مەنتقى دا، (المنھاج فى بيان العشر و الخراج) و بىن دى^{۲۰۳}، ھەرەسا مەلا حەسەن بلوتى (ال ساللا ۱۹۴۳ ى زايىنى وەغەرا داۋىن كرىبە) ئىك بوۋىە ژ وانەبىژىن وى^{۲۰۴}.

۲۱- مزگەفتا بىكى:

گوندهكن ناحيا زاويتەبە دكەفتە باكوورئ رۇزئاقايىن باژبئى دھوك، خواندنگەھەك لئ مزگەفتا وئ ھەبە ژلاين سەيد نورى ئەفندى فە ھاتىبە چن كرن و وانەبئزئ لئ كرىبە^{۱۱۵}، ھۇزائفان ئىبراھىم كورئ سەيد ئەحمەد بىنسكى ئىك بووبە ژ زانايىن وئ و وى كۆبەرھەمەكئ ھۇزائفان ب زمانئ كوردى ھەبە^{۱۱۶}.

۲۱- مزگەفتا زىنافا:

گوندهكن ناحيا مانگىشكىن بە، چالاكىبەكا رەوشەنبىرى لئ ھەبووبە، ژ شىوئوارىن وئ يىن داوئىن يىن ب دەست مە كەفتىن پەرتووكا (تصريفات الكردى) يا مەلا پۇنس ئەرقەتىنى بە كو ب دەستخەتئ حسىن كورئ نەمان نافتىكى ھاتىبە نقيسىن و (ل سالا ۱۲۱۴مئش/ ۱۹۴۵ز ل مزگەفتا كوندئ زىنافا نقيسىبە)^{۱۱۷}.

۲۲- مزگەفتا چرە:

گوندهكە دكەفتە ب رەخ رووبارى خازرى فە ل ناحيا قەسرۇكن بە، ل سەدسالىيا سىزئ چالاكىيا خۇ يا زاستى ھەبوو، ژ شىوئوارىن وئ يىن بەردەست دەستئقىسا (الفرائض) ل سالا ۱۲۷۸مئش/ ۱۸۱۱ز بە دەستخەتئ مستەفايئ كورئ مەلا ھەمەد عومەر خىلافەتى ھاتىبە نقيسىن^{۱۱۸}.

۲۲- مزگەفتا زەنتە:

گوندهكن ناحيا دىنارتەبە ل قەزا ئاكرئ، ھندەكان ژئ ل سالا ۱۱۸۹مئش/ ۱۷۷۵ز پەرتووكا (رفع الخفا) د ژياننامەيا پىنغەمبەرى دا يا (ابن الحاج) كۆپى كرىبە^{۱۱۹}.

۲۳- مزگەفتا بجىلى:

ناحبەكا قەزا ئاكرئ بە و سەنتەرى عەشیرەتا سوورچىبە، خواندنگەھەك ل مزگەفتا وئ ھەبوو و دكتور داود جەلى گۆتیبە كو وى ۹۰ پەرتووك لئ ھژمارتەنە^{۱۲۰}.

۲۳- مزگەفتا بائىا:

گوندهكن ناحيا سلىقئانەبى بە ل قەزا زاخۇ، خواندنگەھەك ل مزگەفتا وئ ھەبوو و زانا مەلا يوسف سلىقئانەبى ئ باقى (سالا ۱۳۳۷مئش/ ۱۹۱۹ز وەغەرا داوئىن كرىبە) ئىك بوو ژ وان يىن وانەبئزئ لئ كرى^{۱۲۱}.

۲۴- مزگەفتا زىوكا شىفا:

ھەروەسا بىزئى زىوھكان و زىوكا شىفا، ژ بەركو شىخىن وئ ئايەك بوون ژ مالباتا ھوكمدارا مېرگەھا بەھدىنان^{۱۲۲}، گوندهكن كەفتە و دكەفتە بەر ئامىدىن، لئ نھا سەرب ناحيا دېرەلۇكن بە، دشىن بىزئىن ژ سەدسالىيا يازدە مئش/ ھەفدى زابىنى ژيانا زانستى لئ چالاك بووبە و ژ شىوئوارىن وئ يىن گەھشتىنە مە ئەقبن خوارئ نە، دەستئقىسا (تحرير القواعد المنطقية في شرح الشمسية) يا رازى سالا ۱۱۰۸مئش/ ۱۶۸۱ز، دەستئقىسا (خلاصة الوضع) ب دەستخەتئ حسىن كورئ بەعقوب يا سالا ۱۲۳۱مئش/ ۱۸۱۵ز^{۱۲۳}، دەستئقىسا (شرح تصريف الزنجاني) ب دەستخەتئ يوسف كورئ ھەمەد، دەستئقىسا (الوغ بك) ب دەستخەتئ

۲۴- مزگەفتا بىتاسى:

گوندهكن ناحيا رزگارى بە ل قەزا زاخۇ، ژ بەرھەمىن وئ يىن گەھشتىنە مە دەستئقىسا (شرح عصام الاسفرائينى لرساله البيان فى الاستعاره) يا (ابى القاسم اللبثى السمرقندى) ب دەستخەتئ سەيد كورئ ئەحمەد، لئ دېرۇك ل سەر ئىنە^{۱۲۴}.

۲۵- مزگەفتا بەندا:

بەندا گوندهكن ناحيا مانگىشكىن بە، مەلا ئەحمەد بەندى (سالا ۱۳۴۴مئش/ ۱۹۲۵ز وەغەرا داوئىن كرىبە) ئىكە ژ وان يىن وانەبئزئ لئ كرى^{۱۲۵}.

يازىدى مىش شەرەفخاننى بەدلىسى بەھدىنان زانستى
 ۋى كرى، ژ شۆينوارىن ۋى (تعلیقات على كتاب
 الجامي) و (شرح الشمسية فى المنطق)^(۱۱۹)،
 مەلا تەھا شەرەفخاننى ۋ شىخ ئەھمەدى شەرەفخاننى،
 وان ۋەققەك بۇ بەردەۋامىدانا خەرجى لىكرنا
 خواندنگەھى ھەبوو، لى ل دەسپىنكا سەدسالىيا
 بىستى خواندنگەھ تووشى ۋىرانبوونى ھات و ھاتە
 بەردان و ەردى ۋى بوو ملكەكى ئازاد^(۱۲۰)، شۆينوارىن
 زانستى بىن ژ قى گوندى ماين پەرتووكا (موصل
 الطلاب الى صناعة الاعراب) ھ ب دەستخەتن
 ئەبۇبەكر كورنى ەلى يا سالا ۱۲۰۴مىش / ۱۷۹۹ز^(۱۲۱)
 و (حاشية قاسم على النسبة التامة الجبرية) كو
 دىرۇك ل سەر نىنە^(۱۲۲).

۳۱- مزگەفتا رەزۆك:

گوندىكى نىزىكى ئاكرى بە، چالاكىن زانستى لى
 ھەبوون، پىشنىقنىژى مزگەفتا ۋى مەھمەد كورنى سەلىم
 چەلكى بىن خەلكى دەقەرا مزوورى ژوورى پەرتووكا (شرح
 المقدمة الحضرميه) لى كۆپى كرىبە^(۱۲۳).

مەھمەد كورنى ەبدوللا كورنى رەسول كورنى
 ەبدوللا ئاغا رۇستانى يا سالا ۱۲۶۱مىش / ۱۸۴۵ز و
 دەستنىسا (سعدالدين التفتازانى) ب دەستخەتن
 ەبدوللا كورنى مەھمەد كورنى مەلا ەبدوللا كورنى
 مەھمود يا سالا ۱۲۹۵مىش / ۱۸۴۹ز^(۱۲۴).

۳۰- مزگەفتا شەرەفخاننى:

گوندىكى ناھيا دەركار ەھجەم (سندى) ە ل زاخۇ،
 ل دەسپىنكا سەدسالىيا نەھى مىش ۋەك سەنتەرى
 مىرگەھا سەدى ئامازە پى ھاتىبە دان، پاشى ل ۹۴۰
 مىش / ۱۵۳۴ز^(۱۲۷) مىرن مىرگەھا بەھدىنان ھەمبىز
 كرىبە مىرگەھا خۇيال ئامىدىن ۋ سولتان ەسەنى
 مىرى بەھدىنان (كو ل سالا ۸۷۵-۹۴۰مىش / ۱۵۳۴ز
 ھوكمدارى كرىبە) خواندنگەھەك لى دانايە و ل
 دەسپىنكا سەدسالىيا ۱۲ مىش ژ ئالىن زوبىر پاشاين
 مىرى بەھدىنان (بى ھەر ژ سالا ۱۱۱۳-۱۱۲۶ مىش /
 ۱۷۰۲-۱۷۱۴ز ھوكم كرى) ھاتىبە نوۋزەنكرن^(۱۲۸)،
 ھندەك زانايىن ۋى دناقدار بوون، ژ وانا، زانا شىخ
 مەھمەد شەرەفخاننى بىن ل دەسپىنكا سەدسالىيا

شۆينارى مزگەفتا شەھىدا ل قومرىن

۳۲- مزگەفتا ھەجى توو:

مزگەفتەكا بازىرئى ئاكىرى بە، ئىكە ژ مزگەفتىن ل سەدسالىيا ۱۲مىش پىشكەدارى د بزاڧا زانستى يا ئاكىرى دا كرى، ژ شوپىنوارىن وئ پىنن زانستى پىنن گەھشتىنە مە دەستىنقىسا (موصل الطلاب على صناعة الاعراب) ب دەستەختى ئەحمەد كورئى عەلى يا سالا ۲۳۰مىش/ ۱۸۱۴ز^(۱۲۴).

۳۶- مزگەفتا گرشىنى:

گونەدەكن ناحيا سلىڧانەيى بە ل قەزا زاخۇ ل پارىزگەھا دەھۆك، خواندنگەھەك ل مزگەفتا وئ ھەبوو و مەلا يوسىڧ سلىڧانەيى پىن باقى ال سالا ۱۳۳۷مىش/ ۱۹۱۹ز وەغەرا داوئى كرىيە) ئىك بوو ژ وان زانايىن وانەبىزئى لى كرى^(۱۲۵).

۳۷- مزگەفتا گرگاشى:

گونەدەكە دكەڧىتە باشوورئى رۇژھەلاتئى ئامىدىن، ژ وان زانايىن وانەبىزئى لى كرىن، محەمەد كورئى ئەحمەدئى گرگاشى ال سالا ۷۴۳مىش/ ۱۳۴۲ى زابىنى وەغەرا داوئى كرىيە) خودائى پەرتووكا (الزىج والهيئه)، مەلا مەنسىور گرگاشى، پىن ل داوئىيا سەدسالىيا ۱۱مىش/ ۱۷ز ژىاي و وى ھۇزان ب زمانى كوردى ھەنە^(۱۲۶).

۳۳- مزگەفتا بىزەلى:

گونەدەكە دكەڧىتە دەڧەرا نىرەه رىكان خواندنگەھا ئاينى لى ھەبوو و خەلىڧە عەبدولخالىق خەلىڧە نەبى وانەبىزئى و پىشنىڧىزئى لى كرىيە.

۳۴- مزگەفتا كەڧلەسنى:

گونەدەكن ناحيا زاوئىنەيە، مېر ئىسماعىل پاشايىن دووئ پى مېرى بەھدىنان (۱۲۵۱-۱۲۵۸مىش/ ۱۸۳۵- ۱۸۴۲ز) پىشكىشنى مەلا ئىسماعىلى كورئى شىخ عەبدولقادىرى كەڧلەسنى كرىو، مېرى داخواز ژ وى و برايەكى وى پىن ب ناڧن عىسا كرىو وانەبىزئى ل ئامىدىن بگەن، مەلا ئىسماعىل مزگەفتەك ل ڧى گوندى ئاڧا كرىو و زانستخوازان قەست دكرئى^(۱۲۷).

۳۵- مزگەفتا قومرىي:

گونەدەك و كەلاپەكا بلندە ل دەڧەرا بەروارى، سەردەمئى مېرگەھا بەھدىنان بنگەھى مېرگەھا بەروارى بالا بوو، زانايىن مەزن ژى پەيدا بووئىنە، ژ وانا، زانا ھەسەن كورئى نوحئى قومرىي بەروارى ال سالا ۸۱۲مىش/ ۱۴۵۷ز مالتاڧايا داوئى كرىيە) پىن پەرتووكا (مصطلحات الطب) دانائى^(۱۲۸)، مېر سەيڧ محەمەد بەگن كورئى سەعەد بەگ (سەدسالىيا ۱۲مىش/ ۱۸ز) پىن ئىكەمپن پەرەشوت، يان ڧرۇكا چارۇكەدار داھىئىئى و پىن ژ كەلا خۇ خۇ دادايە كوورىيا گەلىن ب رەخ قە، ئەڧە سەربارى ھندەك داھىئىئىن دى پىن كرىنگ^(۱۲۹).

۳۸- مزگەفتا گەلىيى رمان:

گونەدەكن مزوورىيان پىن قەزا شىخانە، ل سەردەمئى مېرگەھا بەھدىنان سەر ب ئامىدىن بوو، ژ لايى شىخ ئەحمەدئى گەلىيى رمانى ال ۱۱۵۰مىش/ ۱۷۳۷ز وەغەرا داوئى كرىيە) ھاتىيە دامەزراندن و ئەو نەڧىن (شىخ شەمسەددىن قوتب) ھە و دەمئى نەشئى وى لى ئاكنجى بووى، ژيانا زانستى ل وئىرئى پىشكەڧىتەيە، ئەو دەست بۇ دەستى ب زانست و وانەبىزئى ناڧدار بىوون و ھاتبوونە نياسىن^(۱۳۰)، ل سالا ۱۱۹۲مىش/ ۱۷۷۸ز شىخ عەبدلقەھار ل وئى مزگەفتىن پەرتووكا (ملخص الهيئه) يا محەمۇد جەغمىنى يا (علم الهيئه) كۆپى كرىو^(۱۳۱).

۳۹- مزگەفتا كەمەكا:

گوندى ناحيا دۇسكى بە ل قەزا دەھۆك، ژ وان پىن داوئى زانستىن ئاينى (شروڧەيا قورئانئى، قەرموودە، فىقھ و زمانى عەرەبى) لى گۆتىن مەلا عىسا كەمەكى بوويە ال سالا ۱۳۴۷مىش/ ۱۹۲۸ز مالتاڧايى يا داوئى كرىيە) و وى ب ھوورى و شارەزايى پىشكىن فىقھئى ژ بەركرىوون^(۱۳۲).

۴۰- مزگەفتا كېستە:

كوندەكن دەقەرا بەرروارى بالاىە ل قەزا ئامىدىن،
خواندنگەھەكا گرنگ لى ھەبوو ب بەرتووكخانەيا
خۇ يا پېر پەرتووك ناقدار بوويە و ژ لايى سولتان
حسېنى عەباسى پى مېرى بەھدىنان ھاتبوو دانان
انەو حوكمدار بوو ۸۷۵-۹۴۰مىش / ۱۴۷۰-۱۵۳۳ز. ل
دەسپىنكا سەدسالىيا (۱مىش) ۷ زاپىنى ژ لايى زوبىر
پاشايى مېرى بەھدىنان (ژ سالا ۱۱۱۳-۱۱۲۶مىش)
۱۷۱۴-۱۷۰۲ز (حوكم كرىيە) ھاتبوو نووزەن كرىن^{۱۳۳۱}،
ھژمارەكا زانايان ژ قى خواندنگەھى دەچوويىنە^{۱۳۲۴} و
ژ وان زانايىن وانەبىزى لى كرىن: ئىبراھىم كېستەيى
خودانى كۆمىنتىنن جودا كۆمىنتىنن جودا جودا
د پىرىيا زانستان دا و شىرۇقەيا پەيرەوئى قىقھىن،
مەحمود كېستەيى^{۱۳۲۵}، ھەرەسا ل كېستە
پەرتووكخانەيەكا مىشتى پەرتووك ھەبوو و دەھتە
گۈتن كو يا خېزانەكا زانستپەررەوەر بوو و ل وى گوندى
ئاكنجى بېوو، دېيت ژى تايەكى خېزانە حوكمدارا
مېرگەھا بەھدىنان بىت، پاشى مىشەخت بوويە و
پەرتووكخانە ژى بۇ خواندنگەھا گوندى مايىن يا
عەشىرەتا بەرروارى بالا ھاتىيە قەگوھاستن^{۱۳۳۱}.

۴۱- مزگەفتا ئىفۇ:

كوندەكن ناحيا باتىفايە ل قەزا زاخۇ ، مەلا
عېسا دۇلى (ل دۇرىن سالا ۱۳۳۷مىش / ۱۹۱۸ز وەغەرا
داويىن كرىيە) ئىك بوو ژ وان زانايىن وانەبىزىيا قىقھىن
شاقى و يىن دى لى كرى^{۱۳۳۱}.

۴۲- مزگەفتا مايى:

كوندەكن بەرروارى بالاىە ل قەزا ئامىدىن،
ل سەردەمى مېرگەھا بەھدىنان، بەرروارى بالا
مېرگەھەك بوو ب مېرىن ئامىدىن قە ھاتبوو
گىردان و مالا مەلكايىزى يا دېرىن حوكم لى دكر،
مېرى بەھدىنان فوباد بەگى كورپ سولتان حسېنى
(۹۸۱-۹۹۱مىش / ۱۵۷۳-۱۵۸۳ز) خواندنگەھەك
لى ناقا كر و ھەر زوو زانستخوزان قەست كرى،
ھەرەسا مېر زوبىر پاشايىن كورپ سەعبىد پاشاي

(۱۱۱۳-۱۱۲۶مىش / ۱۷۰۱-۱۷۱۴ز) نووزەنكر و مىشتى
ژانا و قوتابى بوو ھەتا سالا ۱۳۴۳مىش / ۱۹۲۴ز گوند
و مزگەفتا وئى ھاتىيە سۈتن دەمىن ئاشووربىان ب
دروستى ژى عەشىرەتا تيارى ھېرش كرىيە سەر
گوندى، ل خواندنگەھى دۇلابەكا پەرتووكان ھەبوو
و د وئى سۈتنى دا ژناقچوو^{۱۳۲۸}، ژ زانايىن قى گوندى،
مەلا عەبدلرەھمان مايى دادوهرى بەرروارى بالا، كورپ
وى شىخ ئەھا مايى (۱۲۵۹-۱۳۳۷مىش / ۱۸۴۳-۱۹۱۹ز)
كو ئىك بوو ژ ناقدارىن سەردەمى خۇ و ھۇزان ب ھەر
سىن زمانىن كوردى و عەرەبى و فارسى دقەھاندن
و ديوانىن ھۇزانان ب ھەر سىن زمانان ھەبوون ئەقە
سەربارى پەرتووكىن دى يىن وى د زانستىن ئىسلامى
دا، ھەرەسا مەلا مەھمەد تاھرى مايى بىن براين
وى (ل سالا ۱۳۳۳مىش / ۱۹۱۵ز وە غەرا داويىن كرىيە)
وەكى وى ھۇزانئانەكى ديار بوو و نامەيەك د (مىرقا
الطلاب فى علم الاداب) دا ھەيە كو قەكۈلىنە د
رىيازىن فەكۈلىن و چاقىنكەفتىنن روو ب روودا^{۱۳۲۹}،
قان ھەردو زانايان پىنگە كار د وانەبىزى و بەلاقىرنا
رەوشەنپىرىن د ھەمى زانست و ھۇنەران دا ل ناف
قوتابىيان كرىيە^{۱۳۴۰}، مەلا عومەر مايى كو زانا بوو
د بىركارىن دا و ل پىنشىگۈننا كۆمىنتىنن خۇ دا ل
سەر (خلاصۃ الشباب) دا يا (بھاء الدين العاملى) د
بىركارىن دا گۈتتېبە كو دەمەكە ئەو ب قى نامەيى قە
مژوولە، سەربارى ھندى، وى رەخنە ل رەوشا زانستى
يا سەردەمى خۇ گرتىيە^{۱۳۴۱}، ئەق ژى نىشانىن بلندىيا
پايا وى بە د قى زانستى دا ب ھەقەبەركىن دگەل
ھەقچەرخىن دى يىن وى، ھەرەسا ئەھمەد مايى ژى
زانايەكى دى پىن قى گوندى بوو، ھەر ل قى گوندى
بچويك دۇلابىن پەرتووكان ھەبوون و مىشتى گەلەك
دەستىقىس بوون، دېئىز ژ گوندى كېستەيا ھەقسوو
بۇ ھاتبوونە قەگوھاستن.

۴۳- مزگەفتا ناھىكى:

ناھىكىن گوندەكن ناحيا دۇسكى بە ل قەزا
دھۆك، ب ناھى مالەكا خەلكى وئى ھاتىيە نىاسىن
كو دەستە بۇ دەستەيىن گرنگى ب زانست و

ل ساللا ۱۹۶۵ئى ھاتىبەئافاكرن، ل نىقا سالين ھەشتىيان مەلا حسىنى و پىشىنى وى زى مەلا سەعدى زىنارى و مەلا رىبوار بەروارى پىشنىقىزى و خوتبەخوينى ل قىن مزگەفتى كرىھ.

-مزگەفتا عومەر كورنى خەتابى ل ئاف باژىرى شىخان ل سالين ھەشتىيان ھاتىبەئافاكرن

-مزگەفتا سەروكانى ھەر ل ئاف شىخان

-مزگەفتا سەرىت ل كۆمەلگەھى

-مزگەفتا گوندى شىكەفت ھندى

-مزگەفتا گوندى گەلى خودىدا

-مزگەفتا گوندى مەمان

-مزگەفتا گوندى كىس قەلەھ

-مزگەفتا گوندى مەغارا

-مزگەفتا گوندى مېسكا

-مزگەفتا گوندى شىف شىرىنى

ئەفە ھندەك بوون ژ مزگەفتىن پارىزگەھا دەۋىكى بىن زانىبارى دەرىبارى وان دەست مەكەتىن.

وانەبىزى دابنە، نەخاسمە زى د شىرۇفەھا قورئانى و فەرموودە و فىقھ و زانستىن شەرىعى دا، مەلا حسىن ئافشكى ئىك بوو ژ زانابىن وئ بىن بەرى و مەلا ئىسماعىل ئافشكى (ل ساللا ۱۹۹۴ئى وەغەرا داوون كرىھ) ئىك بوو ژ زانابىن وئ بىن قى داوون و وى وانەبىن زانستى گۆتىنە مامۇستابىن دەفەرا دۇسكى. بەرى ل ساللا ۱۹۵۹ئى ل زاخۇ و بەرى ل ساللا ۱۹۷۵ئى ل دەۋك دەست ب وانەبىزى بگەت^{۱۴۴}.

۴۴-مزگەفتا نىرا:

نىسرا گوندەكن ناحيا ئەترىشە ل قەزا شىخان خواندنگەھەك لى ھەبوو و زانا مەلا ھەسەن بلونى وانەبىزى لى كرىھ و شىخ ەلى كورنى شىخ محمد سلىقانىھى (۱۳۲۴-۱۴۱۴ مئش/ ۱۹۰۴-۱۹۹۴ئى زابىنى) ئىك بوو بىن ل سەر دەستى وى خواندىن^{۱۴۳}.

۴۵-مزگەفتا شىخان يا كەفن:

زىدەر و پەراوئىز:

- الجرح والتعديل (لحيث): برارداھە ل سەر فەگىزى فەرمودەبىن پىغەمبەرى(س)كا چەند بىن راستگۆيە و پلا دادوھرىيا وى .
- ۱. تحسین دوسكى، كيف انشئ المذهب الشافعي بين الكرد، مدارات كرد.
- ۲. تحسین دوسكى، ھەمان ژندە.
- ۳. ژ ئافى دامەرزىنەرى وئ شىخ عەبدولقادر گەبلانى (ل ساللا ۱۱۶۵ئى زابىنى وەغەرا داوون كرىھ) ھاتىبە.
- ۴. ژ ئافى دامەرزىنەرى وئ بەھائەدەين محمدە كورنى محمدە بىن ئاقدار ب نەقشەندى بىن ئازناقنى وى بوخارى ھاتىبە كو ساللا ۱۳۱۷ئى ل باژىرى بوخارا ل ئاسيا ئافىن ژ دابكبووھ.
- ۵. مەبەست زى شىخ نورەدەين بىرىكى يە، ئىكە ژ زانابىن رىبازا نەقشەندى، ل ساللا ۱۷۹۰ئى زابىنى ژ دابكبووھ و ل ساللا ۱۸۵۱ئى زابىنى وەغەرا داوون كرىھ.
- ۶. صدیق الملوچى، امارة بەدىنان، بئ ۲۲.
- ۷. ئەم (ضياء الدين ابو البهاء خالد بن حسين الشهرزوري الشافعي) نووكەرى رىبازا نەقشەندى يە ل عىراقى و ب (مەولانا خالد) دەيتە نىاسىن و ل ساللا ۱۸۲۷ئى ل بىمەشق وەغەرا داوون كرىھ.
- ۸. دگەل دەمەلۇجى نىبىن د ھەلسەنگاندنا وى دا بۇ ھەلوپىستى دەولەتا ئۇسمانى ل دۇر رىبازىن سۇفیانىن دەمى بىزىت كو دەولەتنى (ب چافى گۇمان و ھىيارىن بەرى خۇ ددا سۇفیان و ب مەترسبىھكا مەزىن ل قەلەم ددان)، چونكى پەپوھندىيا ئۇسمانىيان ب رىبازىن سۇفیانىن فە فەدگەرىنتە دەمەكى زوو ژ دىرۇكا ئافابوونا دەولەتا وان، ھەر وەسا ئۇسمانىيان زى ژ بەر ئەگەرىن سىياسى چافىزىيا رىبازىن سۇفیانىن كرىھ. ھەر بۇ نەمۇنە، دەولەتا ئۇسمانى رىبازىن سۇفیانىن بىن ل عىراقى ھانداينە، ئىك، بۇ روو ب رووبوونا وەھابىن، دو: بۇ دەستفەتىنانا پىشتەفانىن بۇ ئۇسمانىيان، ئۇسمانىيان گىرنگىداپە گۇر و

- دېمەنن (رىن ورەسمىن) ئاينى و خودان رىيازىن سۇفياتىن نىزىكى خۇ كرىنە، لى پىندىقىبە نامازە ب وئ چەندى زى بىتەكرن كو سولتان مەحمودى دووي (1۸۰۸-1۸۳۹ز) پىشتى ل 1۸۲۱ئ زاپىنى ئىنكىشارى ژ ناڧىرىن. ھىدەك رىكار دژى بەگتاشىيان ئەنجام دابوون، چوئكى پەيوەندىبەكا موكم ل ناڧىرە ئىنكىشارىن و بەگتاشىين ھەبوو.
۹. نەردەبىل باژنرەكە ل ھەرىما نازەرىباچانن ل باكوورن رۇژناڧاين ئىرانن.
۱۰. غىياس خالذ ژىبارى، ژ دىرۇكا زاناينن ژىبارى، كۇڧارا سىبە، ھژمار ۵۱ شبات - ۲۰۱۴، پ ۲۰ - ۲۱.
۱۱. بطرس حداد، حىاة الپىطرىك مار يوسف لودو، مجلة بين النهرين، العدد ۴، الموصول، ص
۱۲. الشىخ انور الشىخ ابراهيم الشىخ عبدالرزاق، قرية بامرني في عهد مشايخ الطريقة النقشبندية بين 1۸۵۳ - 1۹۵۸، مخطوطة بحوزة الدكتور نوري عبدالرحمن.
۱۳. بىنرە، ملا محمد سعید ياسين البريفكانى الدھوكى، اعداد مسعود محمد سعید ياسين البريفكانى، فضلاء بهدينان، دھوك، 1۹۹۷م، ص ۱۱۶ و محفوظ العباسى.
۱۴. كۇيى: ژ ناڧن باژنرى كۇيە(كويىسنجەق) ھاتىبە كو ل كوردستانا عىراقى يە، ژندەرى بەرى ص 1۸۲.
۱۵. الملا سعید ياسين: ژندەرى بەرى، پ ۴، محفوظ العباسى، ژندەرى بەرى، پ ۱۸۳.
۱۶. الملا سعید ياسين: ژندەرى بەرى، پ ۱۰۵.
۱۷. ھەر ئەو ژندەرى، پ 1۰۴ و محفوظ العباسى، ژندەرى بەرى، پ 1۷۸.
۱۸. محفوظ العباسى، ژندەرى بەرى، پ ۱۸۰.
۱۹. الملا سعید ياسين: ژندەرى بەرى، پ 1۲۱.
۲۰. پەيوەندىبەك ل ناڧىرە زاناينن كوردستانا عىراقى و زاناينن كوردستانا ئركيا ھەبوويە و شىخى مفا ژ ئەنجامىن قىن پەيوەندىن ھەرگرتىبە.
۲۱. ھەر ئەو ژندەرى، پ ۱۱۷.
۲۲. ھەر ئەو ژندەرى، پ ۱۳۲.
۲۳. الملا سعید ياسين: ژندەرى بەرى، پ ۹۸، محفوظ العباسى، ژندەرى بەرى، پ 1۷۸.
۲۴. ھەر ئەو ژندەرى، پ 1۷۹.
۲۵. ھەر ئەو ژندەرى، پ 1۷۷.
۲۶. ھەكۇلىنەكا مەيدانى.
۲۷. محفوظ العباسى، ژندەرى بەرى، پ 1۷۸.
۲۸. ملا سعید ياسين: ژندەرى بەرى، پ ۹۷.
۲۹. ھەر ئەو ژندەرى، پ ۱۰۳، محفوظ العباسى، ژندەرى بەرى، پ 1۸۱.
۳۰. ھەر ئەو ژندەرى، پ ۱۰۶، محفوظ العباسى، ژندەرى بەرى، پ 1۸۰.
۳۱. ملا سعید ياسين: ژندەرى بەرى، پ ۱۰۸.
۳۲. ھەر ئەو ژندەرى، پ 1۱۹، محفوظ العباسى، ژندەرى بەرى، پ 1۸۴.
۳۳. ملا سعید ياسين: ژندەرى بەرى، پ 1۱۷، ژندەرى بەرى، محفوظ العباسى.
۳۴. ملا سعید ياسين: ژندەرى بەرى، پ ۹۸.
۳۵. محفوظ العباسى، ژندەرى بەرى، پ 1۷۷.
۳۶. ھەر ئەو ژندەرى، پ 1۸۱.
۳۷. ملا سعید ياسين: ژندەرى بەرى، پ 1۲۳.
۳۸. ھەكۇلىنەكا مەيدانى.
۳۹. ھەكۇلىنەكا مەيدانى.
۴۰. ھەكۇلىنەكا مەيدانى.
۴۱. ھەكۇلىنەكا مەيدانى.
۴۲. ھەكۇلىنەكا مەيدانى.

۴۳. فەكۇلىتەكا مەيدانى.
۴۴. فەكۇلىتەكا مەيدانى.
۴۵. مصطفى نورى بامەرنى، ئەفەيە بامەرنى، دھۆككى- (۲۰۰۴) بپ ۱۰۴- ۱۰۶؛ سادق بەھائەدىن ئامىدى، ھۆزەنقىنىت كورد (بەغداد- ۱۹۸۰).
۴۶. ئەكچا بىرىفكا، ژ ئاقىن گوندى بىرىفكا ھاتىبە كو دكەفتىە باشوورى كوردستان، ب نوورىيا دەھ كېلۇمىنتران ل رۇزھەلاتىن بائىزىرى دھۆككى، ژىندەرى بەرى، بپ ۱۷۱.
۴۷. مالا سەئىد ياسىن، ژىندەرى بەرى، بپ ۱۰۵.
۴۸. محفوظ العباسى، ژىندەرى بەرى، بپ ۱۷۴.
۴۹. ھەر ئەو ژىندەرى، بپ ۱۸۴.
۵۰. مالا سەئىد ياسىن، ژىندەرى بەرى، بپ ۱۱۸. ژىندەرى بەرى محفوظ، ژىندەرى بەرى، بپ ۱۸۳.
۵۱. ھەر ئەو ژىندەرى، بپ ۱۸۲.
۵۲. ھەر ئەو ژىندەرى، بپ ۱۸۰.
۵۳. مالا سەئىد ياسىن، ژىندەرى بەرى، بپ ۱۰۷. ژىندەرى بەرى محفوظ، ژىندەرى بەرى، بپ ۱۷۸.
۵۴. ھەر ئەو ژىندەرى، بپ ۱۷۶.
۵۵. ھەر ئەو ژىندەرى، بپ ۱۷۶.
۵۶. ھەر ئەو ژىندەرى، بپ ۱۷۵.
۵۷. ھەر ئەو ژىندەرى، بپ ۱۷۴ و مالا سەئىد ياسىن، ژىندەرى بەرى، بپ ۱۰۴.
۵۸. ھەر ئەو ژىندەرى، بپ ۱۷۴.
۵۹. ھەر ئەو ژىندەرى، بپ ۱۲۱.
۶۰. ھەر ئەو ژىندەرى، بپ ۹۷.
۶۱. ھەر ئەو ژىندەرى، بپ ۱۷۴.
۶۲. مالا سەئىد ياسىن، ژىندەرى بەرى، بپ ۱۰۶.
۶۳. ھەر ئەو ژىندەرى، بپ ۱۱۹.
۶۴. ھەر ئەو ژىندەرى، بپ ۸۶.
۶۵. ھەر ئەو ژىندەرى، بپ ۱۸۲.
۶۶. الدليل العراقي لسنة ۱۳۵۳ ۱۹۳۹م، بپ ۹۴۴؛ محفوظ العباسى، ژىندەرى بەرى، بەرىپەرىن ۱۸۲-۱۸۳.
۶۷. مالا محمد سەئىد ياسىن، ژىندەرى بەرى، بەرىپەرىن ۹۶ و ۹۷.
۶۸. فەكۇلىتەكا مەيدانى.
۶۹. احمد العباس) و (احمد العقرى) بىن بەرى نۇكە مە داينە ئياسىن.
۷۰. مجله دھوك، شىخسىيە العدد، العدد ۳۱- نەموز ۲۰۰۶.
۷۱. محمد سەئىد بىرىفكانى، بەرىپەرىن ۲۳-۲۴.
۷۲. مخطوطات الموصل، بەرگىن ۵، بپ ۵۷ و محفوظ، ص ۱۵۹.
۷۳. المائى، بپ ۱۹۱ و پەرتووكا وى الفرىوس المجهول، كاغەزا ۳۰.
۷۴. فضلاء بەھدىنان، بپ ۱۶ و محفوظ، بپ ۱۷۸.
۷۵. فضلاء بەھدىنان، بپ ۹۷.
۷۶. فضلاء بەھدىنان، بپ ۱۶.
۷۷. فضلاء بەھدىنان، بپ ۴۱.
۷۸. المائى، بپ ۱۸۶.
۷۹. فضلاء بەھدىنان، بپ ۱۹.

۸۰. في المركز الوطني للمخطوطات، قره داغى، بەرگىن ۴، بى ۱۵.
۸۱. الكزنى، محمد احمد، الشيخ نورالدين البريفكانى، القاهرة، ۱۹۸۳. بەرپەرىن ۷-۵۴ و محمد زكى حسين، اسهام علماء كوردستان العراق في الثقافة الاسلاميه. اربيل، ۱۹۹۹، بى ۳۱۸.
۸۲. فضلاء بهدينان، بى ۲۴.
۸۳. في المركز الوطني للمخطوطات، قره داغى، بەرگىن ۲، بى ۱۲.
۸۴. فضلاء بهدينان، بى ۹۱.
۸۵. محفوظ، بى ۱۸۴.
۸۶. المائى، بى ۲۳۶.
۸۷. فضلاء بهدينان، بى ۸۱.
۸۸. فضلاء بهدينان، بى ۱۱۲ و بشير عبدالرحمن، بهدينان وعشائرها، بى ۳۴۴.
۸۹. قەرداغى، محمد على، بابەخدانى ميرانى نامىدى، ھمولتىر، ۲۰۰۶، بى ۴۳.
۹۰. المائى، الاكراد فى بهدينان، بى ۲۱۸.
۹۱. العمري، ابن فضل الله العمري، مسالك الايضار، مخطوط مصورة، اصدره فؤاد سزكين، بەرگىن ۲، بى ۲۱۳.
۹۲. المخطوطات الفقهية، بى ۳۰۷.
۹۳. في مكتبة السيد احمد البغدادي الشخصية في بغداد.
۹۴. مه نمو دەستئفيس ل پەرتووكخانا تايەتيا ھتەك زانايان ل مووسل ديت.
۹۵. فچلاو بهدينان، بى ۲۲.
۹۶. بئىرە: المائى، بى ۸۲ و العباسى، ژئەرى بەرى، بى ۱۵۹. ھەروەسا بئىرە: الكزنى، محمد احمد، الشيخ نورالدين البريفكانى، بى ۴۶ و فضلاء بهدينان، بى ۸۵.
۹۷. فضلاء بهدينان، بى ۳۴.
۹۸. ھەرنەو ژئەرى، بى ۲۰۳.
۹۹. علمائنا، بى ۳۰۳.
۱۰۰. العمري، محمد امين، منهل الاوتياء، تحقيق سعيد الديوجي، مووسل ۱۹۶۸، بەرگىن ۱، بى ۲۱۱ و محفوظ، بى ۱۷۰.
۱۰۱. ھەروەكە دەستئفيسا سەنتەرى ئىشتەمانىن دەستئفيسان دا ھاتى، قەرداغى، بەرگىن ۳، بى ۱۹۲.
۱۰۲. الكزنى، محمد احمد، الشيخ نورالدين البريفكانى، بى ۴۶.
۱۰۳. المائى، بى ۱۵۹. محمد امين زكى، مشاهير الكرد، بەرگىن ۲، بى ۴۱.
۱۰۴. فضلاء بهدينان، بى ۳۴.
۱۰۵. المائى، بى ۱۵۹.
۱۰۶. ل پەرتووكخانا مەلبەندىيا زانكۇيا دھۆك، ھزمارە ۸۱.
۱۰۷. ل سەنتەرى ئىشتەمانىن دەستئفيسان، قەرداغى، بەرگىن ۲، بى ۴۷.
۱۰۸. دەستئفيسىن مووسل، بى ۴۵۰.
۱۰۹. ل سەنتەرى ئىشتەمانىن دەستئفيسان، قەرداغى، بەرگىن ۳، بى ۱۱.
۱۱۰. فضلاء بهدينان، بى ۱۰۳.
۱۱۱. ل پەرتووكخانا مەلبەندىيا زانكۇيا دھۆك، ھزمارە ۷۳.
۱۱۲. ل سەنتەرى ئىشتەمانىن دەستئفيسان، قەرداغى، بەرگىن ۳، بى ۵۶.
۱۱۳. فضلاء بهدينان، بى ۹۸.
۱۱۴. محفوظ، بى ۳۰.
۱۱۵. ل سەنتەرى ئىشتەمانىن دەستئفيسان، قەرداغى، بەرگىن ۵، بى ۱۰.
۱۱۶. ل سەنتەرى ئىشتەمانىن دەستئفيسان، قەرداغى، بەرگىن ۲، بى ۳۷.

۱۱۷. المقرزى: السلوك، ج ۴ ق ۱، ص ۲۹۳.
۱۱۸. المائى، بپ ۱۸۱.
۱۱۹. المائى، بپ ۱۹ و پەرتووكا وى: الفردوس المجهول، كاغەزا ۳۰.
۱۲۰. دەستئېسىن مووسل، بپ ۳۵۱.
۱۲۱. ل سەنتەرى ئىشتمانىن دەستئېسىن دا ھائى، قەرەداغى، بەرگىن ۴، بپ ۴۵.
۱۲۲. ل سەنتەرى ئىشتمانىن دەستئېسىن دا ھائى، قەرەداغى، بەرگىن ۴، بپ ۳۲.
۱۲۳. ل سەنتەرى ئىشتمانىن دەستئېسىن دا ھائى، قەرەداغى، بەرگىن ۴، بپ ۳۶.
۱۲۴. عماد عبدالسلام: مراكز ثقافية مغمورة، بپ ۱۷.
۱۲۵. عماد عبدالسلام: المعجم التاريخى لاماره بهدىنان، بپ ۳۱۱.
۱۲۶. المائى: الاكراد فى بهدىنان بپ ۱۸۹.
۱۲۷. عماد عبد السلام: محمد بك بن سعيد بك مخترع البراشوت، كوڧارا (الصوت الاخرى)، ھەولېز، ھىمارە ۱۲۸، ئادارا ۲۰۰۷، بپ ۲۲.
۱۲۸. فضلاء بهدىنان، بپ ۹۸.
۱۲۹. المائى، بپ ۲۰۴ و محفوظ، بپ ۱۶۵.
۱۳۰. فضلاء بهدىنان، بپ ۸۷.
۱۳۱. ل سەنتەرى ئىشتمانىن دەستئېسىن، قەرەداغى، بەرگىن ۴، بپ ۱۵۹.
۱۳۲. فضلاء بهدىنان، بپ ۱۰۶.
۱۳۳. المائى، بپ ۱۸۶.
۱۳۴. المائى، بپ ۸۲.
۱۳۵. المائى، بپ ۱۹۱ و پەرتووكا وى: الفردوس المجهول، كاغەزا ۳۰ و محفوظ، بپ ۱۸۶.
۱۳۶. فضلاء بهدىنان، بپ ۲۱.
۱۳۷. فضلاء بهدىنان، بپ ۱۰۰.
۱۳۸. دەستئېسىن مووسل، بپ ۲۵۴.
۱۳۹. المائى، بپ ۲۱۰.
۱۴۰. فضلاء بهدىنان، بپ ۲۰.
۱۴۱. ئەف دەستئېسىن ل سەنتەرى ئىشتمانىن دەستئېسىن، قەرەداغى، بەرگىن ۲، بپ ۱۰۲ و المائى: الفردوس المجهول، كاغەزا ۳۰.
۱۴۲. فضلاء بهدىنان، بپ ۹۷.
۱۴۳. بشير سعيد: بهدىنان وعشائرها، بپ ۲۳۴.

بەلاقبوننا مەسىھىيەتنى ل دەقەرا بەھدىنان

پ.د. فەرىھەت مەرى
 ۋەرگىران، سالج يوسف سونى

ل ھەمى دەقەرىن جىھانن بەلاق بوو، لىن تىشتن بۇ قەكۈلىنا مە گىرنگ بىت ئەۋە كۈل داۋىيا سەدسالىيا ئىكى و دەستېنكا سەدسالىيا دوۋى زاپىنى ل دوۋف دىتن ۋوچوونا كەنىسەين و نقىسەرىن وى و ل دەستېنكا سەدسالىيا سىن ىن زاپىنى ل دوۋف بوچوونا رۆژھەلاتناس و زانابىن ئەورۇپا ىنن بىسپۇر د كاروۋبارىن سىرانييەتن دا سەرتىرىن مەسىھىيەتن گەھشتىيە ۋەلاتنى ل ناقبەرا دو روۋباران (مىزۇپۇتاميا - Mesopotamia) و كوردستانى و بانىيا ئىرانى.

مەسىھىيەت زى ۋەسا قەدگىرىت كو مار ئادى (پان ئادى شىن) مزگىنى ب مەسىھىيەتن دايە و ل دۇرىن سالا ۹۹ ئ زاپىنى شىايە زەلامەكى ب ناقى فقىزا (فقىزا) مۇر بكتە و بكتە نەسرانى كو ژ خىزانەكا ھەژارا ھەۋلىر (ئەرىل) بوو و ژ خىزانەكا خۇ رەقى بوو و گەھشتىبوو مار ئادى ىن پىنج سالان ل ناق ۋەلاتنى كوردان ل مېرگەھا ھەدىاب (ئەدىابىن) ب ئنجىلن مزگىنى ب مەسىھىيەتن ددا، پاشى ئەو كىرە ئوسقوف و ل سالا ۱۰۴ ئ زاپىنى ھنارتە ھەۋلىر، مەتران ئادى شىر زى^[۱] لىستەك ب ناقى دەە ئوسقوفان ئىنايە ىنن ھەر ژ سالا ۱۰۴ ئ ھەتا سالا ۳۱۲ ئ زاپىنى ل سەر كورسىيا ئوسقوفىيا باژىرى ھەۋلىر روونىشتىن كو ئەقە زى زنجىرا ناقىن وان و

(مەسىھىيەت) يان (نەسرانىيەت) ئىكە ژ ھەر سى ئاينىن ئاسمانى ىن ب ھژمارە ژ ىن دى زىدەتر و پىشتى جوھيانىن يا مووسا پىغەمبەرى خودى مزگىنى پىداى (سلاق ل سەر بن) ۋ بەرى ئىسلامى يا محەمەد پىغەمبەرى خودى ىن بانگخووزى بۇ كرى (سلاقىن خودى ل سەر بن) دەھت، پىرىيا جاران زى لىفكرنا (نەسرانىيەت) ب ھەقواتابا لىفكرنا (مەسىھىيەت) دەھت، ھەرچەندە زى گەلەك نقىسەر و ئوسقوفىن وى خۇ ب نەسرانى ناق دكەن لى نۇكە لىفكرنا (مەسىھىيەت) ناقدارتر و بەرىھەلاقتەر، ھندەك رۆژھەلاتناس زى ۋەسا دىنن كو لىفكرنا نەسارا (نصارى) دىنىيات دا ژ پەيقا سىراني (نەسرايا) Nasraya ھاتىيە و بۇ مەسىھىين رۆژھەلاتنى دەھتە گۇتن، ھەرۋەسا ھندەك دېرۇكنقىس زى ۋەسا دىنن كو قىن لىفكرنن پەيوەندى ب باژىرى ناسرە(ناصرە) قە ھەيە^[۲] كو سەيد مەسىح ب خۇ زى (سلاق لى بن) ژ ۋى باژىرىيە، ھەر بۇ نموۋنە، دەھتە گۇتن، يەسوۋىن ناسرى، يان پەيوەندى ب (ناسرىيان) قە ھەيە كو ئىكە ژ تىمىن سەرگەقتىين جوھيانى^[۳].

مەسىھىيەت زى پىشتى بلندكرنا عىساي (مەسىح) بۇ ئاسمانى، ل پىشىن ل فلەستىن پاشى

دەمى روونىشتىنا وانە ل سەر كورسىيا ئوسقوفىيا
وى باژىرى:

ز	ناف	ماوى ئوسقوفىيى و دەمى وان
۱	بىيدا	۱۰ سال (۱۰۴-۱۱۴ ز)
۲	شەمشون	۳ سال (۱۲۰-۱۲۳ ز)
۳	ئىسحاق	۱۳ سال (۱۲۳-۱۳۶ ز)
۴	ئىبراھام	۱۵ سال (۱۵۰-۱۶۵ ز)
۵	نوح	۱۶ سال (۱۶۵-۱۸۱ ز)
۶	ھابىل	۷ سال (۱۸۴-۱۹۱ ز)
۷	عەبىد مەشىخا	۲۵ سال (۱۹۱-۲۱۶ ز)
۸	جەيران	۲۳ سال (۲۱۶-۲۴۹ ز)
۹	شەلوا	۱۵ سال (۲۴۹-۲۵۴ ز)
۱۰	ئاحادابوى	۱۸ سال (۲۵۴-۲۷۲ ز) ^(۱)

ئى زايىنى ۋەركىزىيە زىمانى ئەلمانى، ئى فرانس زۇرىل
ۋەركىزىيە لاتىنىي، ھەرۋەسا مەتران پەتروس غەزىز
ژى ۋەركىزىيە سەر زىمانى غەربى و ل سەر بەرپەرىن
كۇقارا (النجىم) يا ل مووسىل ب چاقدىرىيا مەتران
(سلىمان الصايغ) ل سالىن ۱۹۲۹-۱۹۳۱ ئى زايىنى
دەركەشت بەلاڧ كرىبە^(۲).

ئى مار پۇل پەتروس p. paul peeters گومان
ل سەر سەنگ و لاۋازىيا قى دەقى دىرۇكى ھەبوون و
رەخنە ل سەر ھەبوون^(۳) و دقى چەندى دا (ئۇرتىزى
ئۇرىنا) بى مەسىحى ئەۋى ل دى مەنگەنا و دەقى
ۋى بى بەلاڧكىرى بوو پىشتەقانىيا پەتروس كرى، ئى
مەسىحى بى دى (مەسىنا) بەرەقانى ژ مەنگەنا
كرى^(۴)، بۇ دەركەقتىن ژى ژ قى گرىتارىن، زانابى
دەستىقىسان (ئەسالفىج) تاقىكرى ل سەر نقىسىنا
دقى دەستىقىسى دا كرى و گەھىشتە ۋى ئەنجامى
كو نقىسىنا قى دەستىقىسى يا سەردەمەكى
نوۋبە، پاشى دىرۇكنقىسى ناقدارى دۇمەنىكى (جان
مۇرىس قى) د ۋى قەكۈلىنەكا خۇ دا يا ساللا ۱۹۶۷
ئى د بەلاڧكىرى، بابەت ئىكلا كرى و گوت، دىياندا نىنە
ۋەك ژىدەرەكى دىرۇكى پىشت ب قى دەقى بەيتە
گەرمكىن، چونكى ل بەر رۇناھىيا ژىدەرەن دى نەبىت،
ئەم نەشېن بىرگەبىن رەسەن و سەختەبىن قى
دەقى ژىكجودا بگەبىن، ژ بەر ھندى، باشترە بەيتە
پىشتىگەھشەھاقىتن، ھەرۋەكى نەبىت^(۵).

قەرە بىژىن كو رەخنەگرىن رەخنە ل دەقى
بەلاڧكىرىن مەشىخا زەخا گرىن گەھىشتە ۋى
ئەنجامى كو دەستىقىسا رەسەن با مەنگەنا
ل ساللا ۱۹۲۷ ئى زايىنى ب ۲۵۰۰ فرەنكان فرۇتېبە
پەرتووكخانەيا بەرلىن و ب ھژمارا ۳۱۲۲۱ ل ۋى
پەرتووكخانەين ھاتىبە ئۇمار كرى، نەيا سەردەمەكى
كەقنە، بەلكى يا سەردەمەكى نوۋبە و ژلاين قەشە
ئۇراھا شىكوانابىن ئەلقۇشى (۱۸۵۱-۱۹۳۱)، ھاتىبە
نقىسىن و پىكۈل كرى سەختەكارىن تىدا بگەت
و ب دووكىلا تەنوۋرى دويدايە، ھەرۋەكى ئەسفالچ
شارەزايى دەستىقىسان گەھىشتىبە ۋى ئەنجامى،
ھەرۋەسا قەشە ئۇراھا شىكوانا بۇ ھەقالەكى

ھەر د ۋى چارچۇقى دا مەسىحىيەت ۋەسا
قەدگىرىت كو مار نادى و مار مارى^(۶) ئىكەمىن
ھنارتى بوون مزگىنىيا مەسىحىيەتنى ل باژىرى بىت
سلوخ (كەركوك) و دەقەرىن دەردۇرىن ۋى دى^(۷).
ئادى شىر د قەگىرانىن خۇ دا پىشتا خۇ ب
دىرۇكا ھەولېر (تارىخ ارىل) يا مەشىخا زخا گەرم
دكر و ئەف دىرۇكە بۇ جارا ئىكىن ل ساللا ۱۹۰۷ ئى
زايىنى ژلاين ئەلقۇنس مەتكنا^(۸) ب ناف و نىشانىن
دىرۇكا ھەولېر (تارىخ ارىل) Chronique
Arbele ھاتىبە بەلاڧ كرىن كو ۋى پىكۈل دكر نافر
مەشىخا زخا دانىتە سەر قى پەرتووكى ھەرۋەكى
(عەبىد بەشوع سوبالۋى) بى دىرۇكنقىسى سىرمانى د
دەھمەنا خۇ دا گوتى كو مەشىخا زخا دىرۇكەكا
دروست ل سەر كەنىسەين ھەبە^(۹) و ئى پەرتووكى
بگروڧەكىشەكا مەزىن ل ناف قەكۈلەر و كەسانىن
گرىگىن ب دەستىقىس و ژىدەرەن سىرمانى دەن
پەيدا كرى، ھەر بۇ نموونە، ئەدوارد ساخو Edward
Sachau رۇژھەلاتناسىن ئەلمانى ۋەك ژىدەرەكى
گرىگ بۇ دانەنىاسىنا چەندىن بەرپەرىن تارى و
نەبارىن دىرۇكا مەسىحىيەتنى ب كىشى و كەنىسەيا
رۇژھەلاتىن ب تايبەتنى ل قەلمەدايە و ل ساللا ۱۹۱۵

تۇما (مار تۇما) دكەتە مەسپۇنير ل پارىيا (رۇزھەلاتى ئىرانى)، د سەختە كارىين تۇماس زى دا دىينين كو وى پەياما خۇ گەھاندىيە ھندىستانى زى، لى كارين وى ژ لاين دىرۇكى فە دراست ودروست نين^{۱۳۷}، ھەروەسا دەمى بەھسىن وى رۇلىن سىياسىي ژىگۇلى دكەت يىن دىيت مەسپىحىيان د دەولەتا (پارىي) دا ھەبىت، دىينين دىئىت، نەسرانىيان چ رۇلى سىياسى ل سەردەمى ئەشكانىيان نەبوويە، و پلەبا جاسلىق (چاپلىق) ل سەردەمى ئەشكانىيان نەبوويە^{۱۳۸}، ھەر ل سەر وى مەسەلى مەئران نادى شىز نامازى دكەتە وى چەندى كو ھنارتى مارى، دەست ب گەريانى ل وەلاتى ھەدىاب و كەرکوك كرىە، ھەتا وى دەمى ل سالا ۸۲ ئ زاپىنى ل مەداين وەغەرا داوینى كرى، ئەو ۲۳ سالان ل رۇزھەلاتى يىن ئاكنجى بوو و ل وىرى كورسىيا پەترەكى يىن ل مەداين (مەدانن - سەلمان پاك) دانايە و ئەو بوويە ئىكەمىن ئوستوقى كورسىيا پەترەكى^{۱۳۹}.

نەسرانى يىن ئىرانى و وەلاتى ھەردو رووباران و كوردستانى د تەناھىي دا دىان ژ بەرکو ھىمارا وان يا كىم بوو و ھزىن وان كارىگەرىيا خۇ ل سەر پلانا گشتىيا دەولەتا ساسانى نەبوو، لى ھەلوپىست ھانە گوھورپىن دەمى ل دەستپىكا سەدسالىيا چوارى مەسەختى ئىمپراتورى رۇمانى كوستانتىن Costantin (۳۰۶-۳۳۷) ئ زاپىنى ل سالا ۳۱۲ ئ زاپىنى مەرسوما نافدارا مىلان دەرنىخستى و دانپىدان كرى كو مەسپىحىيەت ئىكە ژ ئاپىنن دەستورداى ل ناف ئىمپراتورىيا رۇمانى^{۱۴۰}، قىنجا دقيا مەسپىحى يىن ئىمپراتورىيا فارسىيا ساسانى خۇ ل بەر ئەنجامى قى كارى بگرن ژ بەرکو دەولەتا ساسانى ئەو وەك كرىگرتىين (بەتالىونا پىنجى يا Fifth Campagin دەولەتا رۇمانى ل قەلەم ددان^{۱۴۱}).

تشتى ئەف ئارپىشە بەرفرەھتر لى كرى ئەو بوو دەمى ئەرمەنستان دەولەتا توخىبى يا ل نافبەرا فارس و بىزەنتە بوويە نەسرانى (مەسپىحى)، ئەفە زى دەمى شاھ تىرىدانى سىن Tradt III ل سالا ۳۰۱ يان ۳۱۴ ئ زاپىنى ب فەرمى نەسرانىبوونا

خۇ دانپىدان كرى كو مەنگەنا ئەو رى نىشادايە كا چەوان ئەو دەستنىس دى كەفن ديار بىت^{۱۴۲}، ب پشنگەرمىيا فان ھوركارىين دىرۇكەفىسىن كەنىسى يىن دۇمەنىكى فىي Fiey كەس ب سەر دەستنىسا (ئەقروور) يا كەفن ھەلنەبوويە يا مەنگەنە پرۇپاگەندا وى چەندى كرى كو ئەو شىايە ب دەست خۇ بىخىت^{۱۴۳}، ل قىرە (يوسف حىي) فەكۇلەرى كلدانىي عىراقى پرسىيائى دكەت و دىئىت، بۇچى قەشە مەنگەنا ب قىن خاپاندنى رابوويە و ژ نك خۇ پىنقەنايە و ل سەر دەقن رەسەن زىدە كرىە؟ لى ھەر ئەو بەرسقا خۇ دەت وپشتراست دكەت كو رەخنەگر گەھشتىنە وى ئەنجامى كو نارمانجا مەنگەنا ژ قى كارى ئە ماددە بوويە، بەلكى نارمانجا وى پتر ب درەودەرنىخستى گۇتگۇتكىن سىرانىين نوو (ئانكو رۇزھەلاتناسان) بوويە^{۱۴۴}، ئەوین ئەو چىفانۇك و سەرھاتىين سىرانى ب درەو دەرنىخستىين يىن پشتراستدكەن كو مەسپىحىيەت ل دەستپىكا بەلاقبوونا مەسپىحىيەتنى ل وەلاتى نافبەرا دو رووباران و ئىرانى ل سەر دەستىن ھنارتىيان يان شاگردىن وان بوويە و كارىن تۇما و مار نادى و مارى تىن ھندەك چىرۇك و سەرھاتى بن، پتر ژ ھندى روودانىين يىن دىرۇكى بن.

بۇ رىككەفتىنى زى ل نافبەرا فان دىن و بۇچوونىن ھەقدىن نىسەرنىن كەنىسى و رۇزھەلاتناسان، وەسا ديارە مەسپىحىيەت ژ باژىرى رھايى ھاتىيەتە باكوورى وەلاتى دو رووباران^{۱۴۵} و ل پىنشىن گەھشتىيە ھەرنما ھەدىاب (ئەدىابىن - ئەرىيل) و بىت كرمای و نۇھدرا ابەھدىنان، پاشى گەھشتىيە پشەت چىاپىن كوردستانى (زاگرووس) و سال بۇ سالى گەلەك ژ خەلكى فان دەقەران بوويە مەسپىحى و جفاك و ئاكنجىگەھىن بچووك يىن مەسپىحى زى پىكھاتىنە يىن ل داووپا دەولەتا پرىئەشكانى - شاھىن تىرەيان) و ل دەستپىكا پەدىابوونا دەولەتا ساسانى ل سالا ۲۲۴ ئ زاپىنى چ گىرنگىيا خۇ نەبوويە، ئارسەر كرىستىنسن رۇزھەلاتناسى ئەلمانى تەكەزى ل سەر قى لاينى دكەت و دىئىت، چىفانۇك سەنت

بلى ھىندەك زانىيارىن كىم، چ زانىبارى بىن دى ل سەر نەداينە^(۱۶۵).

ئارسەر كرىستىنسن مامۇستايى زانكۇيا كۇپنھاگن يادانىماركى ئەوتەبەسەرى پىشتىراستىكرىە يا ب سەرى كوردىن مەسىحى ھانى، دەمى دىئىت، ئەو تەپەسەرى ب تايەتى ل ويلايەتىن باكوور و رۇژھەلاتى دەفەرىن نىزىكى توخىبى ئىمپىراتۇرىيا رۇمانى اكوردىستانا باكوورا ھاتىنە روودان، ل وپرى كوشتار و كۇمكوژى، ھەروەسا دەرىدەرى ھاتىنە روودان، ل سالا ۳۱۲ ئى زاپىنى ئى پىشتى شۇرشەكى نە ھزار مەسىحى دگەل ئوسقوف ھىليۇدۇر ژ كەلھا فنك^(۱۶۶) ل بەزابدە (جىزىرا بۇتان) بۇ خوارەزم (رۇژھەلاتى نىرانى)^(۱۶۷) ھاتىنە دوور ئىخستىن^(۱۶۸).

ژ لايەكى دىقە ژندەرىن سىرئانى بەھسى گەلەك مەسىحى بىن كورد و نە كورد كرىە بىن ل سەردەمى تەپەسەرىيا قارىسى ھاتىنە كوشتن و ژ ناچىووين و گەلەك ژ وان ناڧىن خۇ بىن كوردى پاراستىنە ھەرچەندە گەھشەتوونە پىگەھىن بىلدىن پەيىسكا كەھنۇتيا مەسىحى ۋەكى پىگەھى جاسلىق (جايلىق)^(۱۶۹) شاھدۇست بى ناڧى خۇ بى كوردى پاراستى كو رامان ئى (ھەڧالىن شاھى) يە^(۱۷۰) و ۋەك جاسلىق ھاتىو ھەلبىزاتىن، لى مەسەلا ۋى دىبار بوو و فارسان ئەو و ۱۲۸ ھزار ئوسقوف و رەبەن گرتن و پىنج ھەيقان زىندانىكرى و ل دەمى زىندانىكرى بەرھنگارى دژوارترىن جۇرىن ئەشكەنجەدانى بوون، ھەروەسا دەمى دەست ژ بىروباۋەرىن خۇ بەرنەداين، مەرزىانى مەداين ۱۲۰ ئى كوشتن و جاسلىق شاھدۇست و بىن دى بىن دگەل ماين ھنارتە نك شاھ شاپۇرى دووى و ۋى ئى دلەى دلى وان دا داكو وان بىنئىتە ناڧ زەردەشتى، لى دەمى ۋى و ھەڧالىن ۋى ئەو چەند رەت كرى، ل رۇژا ۲۰ ى شۇاتا سالا ۳۴۲ ئى زاپىنى ھاتنە كوشتن^(۱۷۱).

ل سالىن ئىكى بىن حوكمى شاھى قارىسى بەھرامى پىنجى (۴۱۰-۴۳۸ ئى زاپىنى) مېر شاپۇر و فەپروژ و نۇبىسەر بەعقۇب ھاتنە كوشتن^(۱۷۲).

ئەرمەنستانى راگەھاندى^(۱۷۳)، تىشتى پىشتەڧانىيا قى ناخڧنى دكەت ئەو نامەبە يا شاھى قارىسى شاپۇرى دووى (۳۰۹-۳۷۹) ئى ناراستەمى مېرىن ئەرمەن كرى و تىدا دىئىت، دەمى ھوون ئاگەھدارى قى فەرمانا مە بىن خوداۋەند دىن كو مە دگەل نامەبىن دى بو ۋە ھنارتىيە، دڧىت ھوون سىمۇنى سەرۋكى نىزارىيان دەستەسەر بگەن و نەبەردەن ھەتا ۋى دەمى قى بەلگەنامەبىن مۇر دكەت و رازى دىت دوڧات زىرەسەرى و سزايىن دارايى كۇم دكەت و ئەڧ چەندە بو مە ژ ھەمى نىزارى بىن ل ۋەلاتى مە و ل سەر ناخا مە دىن بەنئە پىشتىراست كرى، چونكى ئەم ۋەك خوداۋەند مە چ نىنە ژ بلى دەردەسەرىن شەرى، لى وان چ نىنە ژ بلى رحەتىن و خۇشىيا خۇ، ئەو ل ۋەلاتى مە د ئاكنجى نە، لى ب ھەستىن خۇ دگەل قەبىسەرى ئەپارى مە^(۱۷۴).

ھۇسا، سال بۇ سالىن خرقەبوونىن مەسىحىيان ل دەفەرى زىدە بوون و ل ناڧ ئىمپىراتۇرىيا ساسانى بوونە خرقەبوونىن دەستىشانىكرى و پەژىكا ڧان قىكەنەكرىن تىۋلۇژى بىن كەنىسەيا مەسىحى قەگرتى، بوو ئەگەرى ۋى چەندى مەسەبى مەنۇڧستى (بەعقۇبى) بىتە مەسەبى ھەڧرىكى مەسەبى نەستۇرى بى بەرەلاڧ ل ناڧ ئىمپىراتۇرىيا ساسانى.

ئەڧ روودانە دەستىپىكا ئىكەمىن تەپەسەرىيا (ئەشكەنجەدانا) دژى مەسىحىيان ب گىشتى و كوردىن مەسىحى ب تايەتى بوو و ۋى تەپەسەرىن ژ سالا ۳۳۹ ئى زاپىنى دەست پى كر ھەتا مرنا شاھ شاپۇرى دووى ل سالا ۳۷۹ ئى زاپىنى قەكېشا كو ژندەرىن سىرئانى ناڧى (تەپەسەرىيا چل سالى)^(۱۷۵) دانابوو سەر ژ بەركو تەپەسەرىيەكا گەلەك دژوار و توندوتىژ بوو و دەمەكى دىنژ قەكېشا بوو، مار (ئەلبىر ئەبون) بەھسى قى لايەنى دكەت و دىئىت، قەلەم نەشىت دەرىپىن ژ وان دەردەسەرىيان بگەت بىن ۋى دەمى ب سەرى مەسىحىيان ھاتىن و وان قورىانىن مەزى بىن د رىيا باۋەرىيا خۇ دا داين، ناڧىن گەلەك ژ وان د دىرۋكى دا نەھاتىنە، گەلەكىن دى ئى دىرۋكى ژ

امار دادىشوع) جاسلىقى دىرا رۇژھەلاتى ل (مركىبا گىيى) ئانكو پانتۇنا غەربان (مركبە العرب) ھاتە گرىندان كو ھندەك وەسا ھەز دكەن ئەو (ھىرە)يا پاپتەختى مەنازىرە بىت و نەمان كورئ مونزر (۵-۴-۴۳۴ ئى زاپىنى) ھوكم ل يا داوئى دكر و مار (قىرس) ئوسقوفئ داسنى سەر ب مەترائى ھەدىاب (ئەرىيل) ژ دەقەرا داسن(ئامبىي) لى ئامادەبوو^(۳۷).

ھەرۋەسالى ساللا ۴۸۵ ز كولىژا باغەدرئ (بارەگەھن نھائى سەرۋكى تىرەيا ئىزىدىيان) ل ھەيفا تەباخى يان ئىلۋنى ھاتە گرىندان و (مار قاقا) جاسلىقى دىرا رۇژھەلات و (مار بەرسۇسا) ئوسقوفئ باژئى نىسبىي و ھندەك ئوسقوفئ دى لى ئامادە بوون و گرىنگىرىن ئەنجامىن قى كولىژئ ئەو بوو ئوسقوف بەرسۇسا گوھدارىيا جاسلىق قاقا بكتە و خۇ بۇ بچەمىنىت، پىشتى كو د كولىژا بىت لافات ئەھواز) دا ل سەر ياخى بىوو كو ئەو كولىژ ل ل ھەيفا نىسانا ساللا ۴۸۴ ئى زاپىنى ھاتبوو گرىندان^(۳۸).

پىشتى ئاشتى و تەناھى ل ئاقبەرا دەولەتا فارسى يا ساسانى و دىرا رۇژھەلات بىنەجە بووى. كولىژەك ل ھەيفا چىريا دووى يا ساللا ۴۹۷ ئى زاپىنى ل باژئى سلۇقىيال نىزىك تەبىسەفۇن ب چاقىدىريا (مار بابى) ھاتە گرىندان و ۳۹ ئوسقوف و ئوننەرەكى ھندەك ئوسقوفئ سەرپەرىشتىن ئەبەرەشىيان لى ئامادە بوون. ھەرۋەسا ھزمارەكا ئوسقوفئ قى دەقەرى يا بابەتنى قەكۆلىنى يە ل قى كولىژئ ئامادە بوون. ژ وانا، يۇھەننا ئوسقوفئ مەعلەپايا(مالتا)، مار رەحمىيە ئوسقوفا داسن(ئامبىي)، بابى ئوسقوفئ شوشى(ل رۇژئاقىي ئاكرئ) و سلېمان ئوسقوفئ نۇھدرا(ھۆك + زاخۇ)^(۳۹).

ۋەسا دىارە ژى ئامادەبوونا نەمازەيا مەسىھىيىن دەقەرا بەھدىنان ژ بەر زىندەبوونا بەلاقبوونا مەسىھىيەتنى بوويە ل دەستپىنكا سەدسالىيا شەشى زاپىنى، بەرۇقازى كولىژا ئىكەن يا ل داوييا سەدسالىيا چوارئ زاپىنى ھاتىيە دانان.

ل ساللا ۵۴۴ ز كولىژا مار ئابا ب چاقىدىريا جاسلىق (مار ئابا) ل ھەيفا شەھرىوەر (كانوونا

لى ناپىئالى شەرەزوورى ل نىسبىنى خواند و گرىكى ب خواندنا شەرۇفەكرنى كر و ژ لاينى شاھ كىسراين دووى قە (۵۹۰-۱۲۸ ئى زاپىنى) ھاتە زىندان كرن، پاشى كوشت ژ بەركو كۆمەلا ل بن فەرمانا وى سەرگىدەمەكى فارسى ل وى باژئى كوشتبوو ب بەھانا ھەرفاندنا كەنىسا وى^(۴۰).

بەرى ژى ئانكو ل ساللا ۳۵۸ ئى شاھ شاپۇرى دووى فەرمانا سىدارەدانا قەشە مار ئىپالاھايىن نۆھدرى ل مىرگەھا ھەدىاب(دەقەرا ئەرىيل) دابوو پىشتى دەست ژ پەرسىيە خۇ بەرنەدەي، دىرەك ژى بۇ ساخكرنەكا بىرھاننا وى ل دەقەرا نۇھدرا(دھۆك) ھاتە ئافاكرن و ھەتا نۆكە مايە^(۴۱).

(ئىرساي المغان) ژى ئىكەمىن كەس بوو يىن گۇتارەك ل سەر تەپەسەركرنا مەسىھىيان و يىن دى ب دەستى ساسانىيان ل سەردەمى شاھ شاپۇر نقىسى كو ھوكمى قى شاھى ۷۰ سالان قە كىشاپوو و بزاق دكر مەسىھىيەتنى ژرە ورىشال ژ شاھنشىيىيا خۇ ھەلكىشىت كو بىوو مەترسىيەكا مەزىن ل سەر پەرىستا ئاگرئ زەردەشتى، نىرساي سىروودەك كو دىالۆگەكە ل ئاقبەرا شاھ شاپۇرى دووى و شەھىدىن مەسىھىيەتنى ھەفپىچ كر^(۴۲).

ژ لاپەكى دىقە ژى، بەلگەنامەيىن دىرۇكى يىن ئامازئ دكەنە (ئىسحاق) ئوسقوفئ نۇھدارا يى ل بن دەستھەلاتا (دانىيال) مەترائى ھەلب - ئەرىيل (كانتۇنا كەنەسىيا پىنجى)، پىشكدارى د كارىن كولىژا(كۇرا) ئىسحاق دا كرىە يا ب سەرۇكاتىيا (مار ئىسحاق) جاسلىقى دىرا رۇژھەلاتى و (مار مارۇسا) ئوسقوفئ مىفارقىن(باژئى سلىقان) ھنارتىن دىرا رۇژئاقا ل باژئى سلۇقىيا و قەتەبىسەفۇن(تەبىسەفۇن - مەدائىن) ب دەستوورىيا بەزىدگرەئ ئىكى (۳۹۹-۴۱۰ ئى زاپىنى) ل رۇژا شەشى كانوونا دووى يا ساللا ۴۱۰ ئى زاپىنى ل جەرتا دەنخ(كو ئەو رۇژ وى سەردەمى رۇژا ژ داىكبوونئ ژى بوو) ھاتىيە گرىندان^(۴۳).

ل ساللا ۴۲۴ ئى زاپىنى ژى ئانكو ل ساللا چوارئ يا ھوكمى شاھ بەھرامى پىنجى (۴۱۱-۴۳۸ ئى زاپىنى) كولىژا سىن (كولىژا مار دادىشوع) ب چاقىدىريا

گەلەك نقىسەرىن نوو ئاماژى دكەنە وئ چەندى كو زەردەشتى بېو ئايىنى فەرمىئ ھەر سى ئىمپراتورى يىن ئەخمىنى پىرى (ئەشكانى) و ساسانى، لىن دىرۇكنقىسى ئىرانى ھەسەن بىرىنا و دىرۇكنقىسى ئەلمانى كرىستىسەن ئاماژە كرىنە فى لايەنى و گۆتىنە كو ساسانىيان زەردەشتى كرىوو ئايىنى فەرمىئ ئىرانى و ھەتا وى چ ئايىنىن فەرمى لى نەبوون و گەلىن سەرب ئىرانى د نازاد بوون بچنە سەرب وى ئايىنى ھەر ئىك ز وان گەلان پىن رازى دىت. ھەروەسا ز وى دەمى ئەردەشپىرى ئىكى ۲۲۴- (۲۱ ز) چووبە سەرب كورسىيا دەستەھلاتا ساسانى، فەرماندا (ھىردان ھىرد تىسرا) ھەمى دەقىن بزالەيىن ئافىستا ئەشكانى كۆم بىكەت كو بەرى ھىنگى لغاشى ئىكى (۵۱-۷۸ ز) كۆم كرىوون و داخواز ئى كىر ز وان دەقان دەقەكى بىقىسىت، پاشى ئەف دەقە زى ھاتە كورتكىن و وەك پەرتووكەكا پىرۇز ھاتە ل قەلەمدان^(۴۵).

ھەر چەوان بىت، ل پىنشىئى شاھىن ساسانى چ پويته ب ئايىنى مەسىحى نەكىن پىن ھىدى ھىدى ب ناپ ھەرنەمىن ئىرانى كەقتى ھەروەكى مە بەرى نۆكە گۆتى. لى دەمى شاھ شاپۇرى دووى (۳۰۹-۳۷۹ ئ زايىنى) داخواز ز دەولەتا رۇمانى كرى وان وىلايەتىن دەولەتا ساسانى رادەست بىكەت پىن ل سەردەمى شاھى خۇ نىسى (۴۹۳-۳۰۴ ئ زايىنى) رادەستى وان كرىن^(۴۶). شەرى دەست پىكر و سىياسەتا وى بەرامبەرى وەلاتىن وى پىن مەسىحى ھاتە گوھورىن و ھەوەكا تەپەسەرنى دزى وان دەست پىن كى ھەروەكى مە بەرى نۆكە رۇنكرى. مەسىحى بەركو خودان باوھرىيەكا موكم بوون ب دىئىرى بەرەقانى ز بىروباوھرىن خۇ دكرن و خۇ بۇ پەرىستنا رۇزى و ناگرى نەدچەماندن. ھەرچەندە دا ز ئەشكەنچەدان و مرنى رىزگار بن، رەوش ب فى ناوابى ب رىشە چوو ھەتا وى دەمى شاھى ساسانى بەزگىدى ئىكى (۳۹۹-۴۲۰ ز) ھاتى پىن سەردەرىيەكا باش دگەل مەسىحىيان دكر، ز بەر ھىدى، دىندارىن زەردەشتى ب (خراپكار) ددا نىاسىن، ل سەردەمى وى كەنيسەپىن مەسىحى

ئىكى يان دووى ل سەردەمى خىرچىكەر شاھنشاھ كىسرا(ئەنوشىروان) ھاتە كرىدان و ئەوین ز دەقەرا بەھدىنان ئامادە فى كولىزى بووین ئەقىن خوارى بوون، (مار كىسرى) ئوسقوفى شوشى(گوندەكە ل رۇزئافىن ئاكرى). (مار شەمەوون) ئوسقوفى مەعلەپايا(مالتا)^(۴۷).

ل ھەيفا كانوونا دووى يا سالا ۵۵۴ ز زى كولىزا (مار يوسف) ب چاقدىرىيا جاسلىق (مار يوسف) ل سەردەمى كىسرا ئەنوشىروانى شاھى ساسانى ل بازىرى سلۇقىا ھاتە كرىدان و چوار مەتران و سىزە ئوسقوف لى ئامادە بوون، پاشى دو مەترانىن دى و ھەزە ئوسقوفان پىشتەقانى لى كر و ز دەقەرا بەھدىنان (پەزدقنا) ئوسقوفى مەعلەپايا(مالتا) لى ئامادە بوو^(۴۸).

ھەروەسا ل ھەيفا شوانا سالا ۵۷۱ ئ زايىنى كولىزا مار ھەزقىال ب چاقدىرىيا پەترەك مار ھەزقىال ل سەردەمى شاھ كىسرا ئەبرويز ھاتە كرىدان و ل دۇرىن ۳۰ مەتران و ئوسقوفان لى ئامادە بوون و پىن دەقەرا بەھدىنان ئەقىن خوارى بوون، قامىشۇع ئوسقوفى داسن، بەرىشپا ئوسقوفى مەعلەپايا، بەرسەھدى ئوسقوفى ئىسقىنى^(۴۹).

ل سالا ۵۸۵ ز زى كولىزەكا دى ب چاقدىرىيا جاسلىق و پەترەك مار ئىشۇ عىابى ئىكى ل سەردەمى شاھى فارسى ھورمىزدى چوارى ھاتە كرىدان و ز دەقەرا بەھدىنان ھەر ئىك ز كوىشۇع ئوسقوفى نۇھدرا و بەرىشپا ئوسقوفى مەعلەپايا لى ئامادە بوون^(۵۰).

ل نىسانا سالا ۶۷۱ ئ زى كولىزەك ب چاقدىرىيا جاسلىق پەترەك مار كرىگور ب دەستپىشخەرىيا شاھى فارسىن ساسانى كىسراپىن دووى(ئەبرويز) ھاتە كرىدان و ۲۹ مەتران و ئوسقوف لى ئامادە بوون و پىن دەقەرا بەھدىنان ئەقىن خوارى بوون، كىلىپىشۇع ئوسقوفى مەعلەپايا، بورزمەر ئوسقوفى داسن و يۇحنان ئوسقوفى نۇھدرا^(۵۱).

ھەقركىيا زەردەشتى - مەسىحى و رەنگفەدانا وئ ل سەردەقەرا بەھدىنان،

ھاتنە دانان و گەلەك خىزان چوونە سەر ئايىنى مەسىھى^{۱۷۱}، لى دويارە ئارىشەيىن بەرى بەرھنگارى مەسىھىيان بوون و شى جارى خۇ ژ دىندارىن مەسىھى ژى نە ددانەپاش و ئەو ژى بەرھنگارى وان ئارىشەيان دېوون، كرىستىنسن ژى شى ئىكى دكەتە بناسىن مەسىھىيان ب خۇ و دىزىت، وان ئانكو مەسىھىيان) خۇ دىنبلند كرن و قەيىن راي گىشتى خواستن ھەتا ۋەلى ھاتىن نەشايىن بەرھەقانىن ژ خۇ بگەن و بەرسىنگى ئارىشەيان بگرن، ھەرى بۇ نمۇونە، لى باژتېرى ھورمزد - نەردەشئىر ل خۇزىستان (غەربەستانا نۇكە) قەشەيەكى كو ئاقى ۋى (ھاشۇايە ب دەستورويىا ديار يان نەديارا ئوسقوف (عەبدا) رى دا خۇ ئاتەشكە دەپەكا (ئاگر دانەكا) نىزىكى كەنيسەيا نەسرانىيان بەھرقىنىت، لى قەشە و ئوسقوف و يىن دى ھاتنە گرتن و ھەمى بۇ مەدائىن ھاتنە ھنارتن، شاھى ب خۇ ژى پرىسپار ژ (عەبدا) كر، لى ۋى ھەر رىككە قۇتتەكا (جىنائى) رەت كر، لى ھاشۇ دانپىدان كر كو ۋى ب خۇ ئەو ئاگردان ھەرقاندىيە و ۋى ئەف دانپىدانە ب ھندەك دوژمنكارى كۇتن و ب خرابى بەھسى ئايىنى زەردەشئى كر، ئىنا ۋى دەمى شاھى قەرماتدا عەبدا دويارە پەرسىنگەھى ئاقا بگەت، لى ۋى ب رژدى ئەو قەرمات رەت كر، ئىنا حوكم دانا سەر و كوشت، تىۋدۇرت دىرۆكتىقىسى ئايىنى ژى ئامازە كرىە رەقتارى شى ئوسقوفىن رژدى ل سەر پلانا خۇ كرى و ۋى ب خۇ ژى ھەرقاندا پەرسىنگەھى ب كارەكى نەناقىلدارى ل قەلمەدا^{۱۷۲}.

ھەمى ھەقركىيا ھزرى ل ئاقبەرا زەردەشئى - مەسىھى بەرژەۋەندىيىن تەخا ساسانىيا حوكمدارا تەخا دىندارىن زەردەشئىن موبدان و مەغان و ھەرىەزى پىشئەقانى لى دكر و ل ئاقبەرا بەرژەۋەندىيىن تەخىن دى يىن د بىروباۋەرىن مەسىھىيەتنى و ئايىن و مەسەيىن دى يىن بەرھنگارىن ۋەكى مانەۋى و مەزەكى و دىسانى و مەندايى دا ۋەك رى بۇ خۇ دىتتىن بۇ رزگار بوونى ژ زۇر و ستەما تەخا حوكمدار ل پىشت دقەشارنى بوون، ژ بەر ھندى، ئىشتەكى ئاسايى بوو ھەردولا (دەولەت و ئايىن) ھارىكارىيا ئىك بگەن دژى

بەرھنگاران، نەخاسمە كو ھەردوو جىمكىن ئىك ل دووڭ گۇتتا نەردەشئىر دامەزىنەرى دەولەتنى ۴۹، لى حوكمى زەمانى و ۋەزى دەست ب دارزاندن و پىنكرنا زەردەشئى كر و ھىدى ھىدى ھىزا ۋى كىم كر، ئەف چەندە ژى ب ئاۋايەكى بەرچاف ل سەردەمى شاھ كىسرا نەنوشىروان (۵۳۱ - ۵۷۹ ى زايىنى) باش ديار دىت كو ئەف شاھە ژى ل دەستىنكا خۇ كرىگىيەكا مەرن ددا زەردەشئى^{۱۷۳}، لى ئەو ئىك بوو ژ ھاندەرىن گەنگەشەيىن ئىكسەر (دېت) ئىن ھزرى و ئايىنى ل ئاقبەرا دىندارىن زەردەشئى و ئوسقوفىن مەسىھى، ژ لايەكى دېشە ژى، ۋى ھاندانا زانىست و قەلسەفەيىن دكر و ھەتا مەسەلە گەھشەيە ۋى رادەمى ئالۋزى بگەقتە پىگەھى زەردەشئى و ھندەك مەزتە دىندارىن ۋى بخرىن و ژ ئايىن خۇ لادەن ۋەكى موبدان مويد بزر جەمەر، ھەروەسا ئەۋىن زەردەشئى ھىلاين ئالۋزى و شەپرزەيەك پەيدا كرن و بوونە كەسانىن رەشپىن ب چاقەكى رەش بەرى خۇ ددانە ژيانى، ئەفە ژى ب ئاۋايەكى بەرچاف ل نك قەيلەسۇقى ئىرانى و دىندارىن زەردەشئى (بەرزەۋى) د وان رىزان دا ديار دىت يىن ل سەر ئايىنى زەردەشئى و ۋى پىگەھى د دەروونى وان ھزرقانان دا گەھشئى ديار دىت، دەمى ئەو ئىشت ل نك من پەيدا بووى بۇ من گومان ل سەر ئايىنى پەيدا بوو، لى پەرتووكىن نوژدارىن من چ بەھسى ئايىنان ئىدا نەدىت بۇ من بىنە رىنپىشاندەر ل سەر بچم و باشتر بىنم... رىبازا ئايىنى و سى جويىنە، مللەتەكە ئايىن ژ بابى بۇ مايە، ھندەكىن دى ژى ب زۇرى چوويىنە سەر ۋى ئايىنى و چوويىنە د ئاق دا و يىن دى ژى ل دووڭ دىيائى دچن و ھەر ئىك ژ وان پىرۋياگەندا ۋى چەندى دكەت كو ئەو يى راستە و ئەو دەستپىك و داۋىيە و ئىشتى دى يى ھۇسا^{۱۷۴}.

ھەروەسا ئىك ژ پىقەرىن لاۋازبوونا زەردەشئىن ل سالىن داۋىن يىن دەولەتا ئوسمانى، بەلاقبوونا مەسىھىيەتنى بوو ل ئىرانى و بەرغەھبوونا كەنيسە و ئوسقوفىن ۋى بوو، ھەتا ۋەلى ھاتى نازنافى شاھى نەسرانى ل سەر شاھى فارس كىسرايى

مەسىھىيەتنى ل دەقەرا بەھدىنان فۇرمەكى رۇزھەلاتىن كەفەن (كەنىسەيا رۇزھەلات) ب خۇقە دگرت و ل دووڧ بىرارىن كولىزا ئەقسس، ل سالا ۴۳ ئ زايىنى نەستۇرى، ھەرەسا ل دووڧ بىرارىن كولىزا خەلقىدۇنى ل سالا ۴۱۵ ئ سىريان ژ وئ كەنىسەين پەيدا بوون. ھەرەسا تىرەيا ئىرمەنى ب رەخ كوردان قە ھندەك جازان ژى د ئاڧ وان دا دژان كو وى دەمى ھىشتا كەنىسەين ئىكگرتى پەيدا نەبوون ھەر چ نەبىت ل دەقەرا كوردستانى، ھەر بۇ نەبوون، بەرى وئ دىرۇكىن مارۇنى يىن لىنانى دگەل كەنىسەيا كاسۇلىكى ئىكگرتىبوون^(۱۰۱).

دووي ئەبرويز (۵۹۰-۶۲۸ئ زايىنى) بەھتە دانان ژ بەرگو وى ھاندنا وان دگر و ئازادىيەكا تمام دابووي^(۱۰۱).

كېم مابوو ژى مەسىھىيەت ل سەردەمى كىسرا ئەبرويز ژ ھەر دەمەكى دى پتر سەركەقتىن ب دەستقە بىنىت و ھژمارەكا زۇر يا كەس و كارىن شاھى بوونە مەسىھى كو ئەو ب خۇ ئىرانى يىن رەسەن بوون، ھەرەسا كىسرا ئەبرويز نەچار بوو پەناين بىتە بەر نەبارى خۇ يى ب ھىز مۇرىكېۇسىن شاھى بىزەننى پىشتى سەركردەين ئاڧدارئ ساسانى (چوبىن) كۇدەتا ل سەر كرى.

گەھشتا ئاندىن مېوئىرى يىن كاسۇلىكى بۇ كوردستانى:

بىرارىن كولىزا تىردانىتىنى (۱۵۴۵-۱۵۶۳ئ زايىنى) دەرنىخسىتىن و كەسايەتيا ب ھىزا ھندەك پاپايان وەكى پاپا گرىگورى ھەشتىن (۱۵۷۲-۱۵۸۵ئ زايىنى) و دانانا رەبەنىن بەسۇعى (۱۵۴۰ئ زايىنى) و دامەزاندنا كولىزا مزگىنىدانى ب باوهرى (The Collge for the propagation of he Faith) ژ لايى پاپا گرىگورى بىن كەنىسەيا كاسۇلىكى قە ل سالا ۱۶۲۲ئ زايىنى كو ئەو كولىز د دىرۇكا كەنىسەين دا ب ئاڧى پىرۇپاگەندا Propaganda ئاڧدار بوويە، ئەقە سەربارى سەرمافىن دى يىن دەولەتا ئۇسمانى دابنە فرەنسا و دامەزاندنا تۆرەكا خواندنگەھان ل رۇما يىن تايبەت ب خويندكارىن رۇزھەلاتىن و دانانا پەرتووكىن ئايىنى يىن كاسۇلىكى و قەگۇھاسىنا وان بۇ سەر زىمانىن گەلىن مەسىھى ل ھەمى دەقەران (وەكى زىمانىن، يۇنانى، غەربى، قوبتى، سىراني، ئىرمەنى و كوردى) د فېركىن و مزگىنىدانى(مەسىھىكرىن) دا، ئەقە ژ بلى ھەمى رى يىن دى يىن چ پەبوھندى ب شان كارووباران قە نەبن وەكى قىتەگىران و پىزەقەنگى(فەسادى) و مايتىكىن د كارووبارىن ئاڧخۇيى يىن كەنىسەين دا و ب كارئىنانا دەستەلاتا بىانى بان ئۇسمانى، ئەقە ھەمى بۇ ھندى بوون گۇھورىن د رەوشان دا بەھتەكرىن

پەيدا بوونا كەنىسەين نوو يىن مەسىھى:

ل دەستىنكا سەدسالىيا شازدى ھەڧرىكەيا كا دژوار ل ئاڧەرا دەولەتا ئۇسمانىيا سوننى ژ لايەكى و دەولەتا سەفەوبيا شىعى ژ لايەكى دېقە سەرا دەقەرىن دەستھەلاتى ل ئەنادۇل و ئازەربايجان و كوردستانى پەيدا بوو و ئەو ھەڧرىكى د شەرى چالدىزان يىن سالا ۱۵۱۴ئ زايىنى دا گەھشتە گۇپىتكى و ئەو شەرى بوو ئەگەرى وئ چەندى دەولەتا سەفەوى د شەرى دا بىشكىت و كوردستان بۇ دو پىشكان ايشكا ئۇسمانى و پىشكا سەفەوى، بەھتە لىكئەكرن و ژ وى دەمى وەرە سەرانسەرى دەقەرى بوويە خودان دىرۇكەكا نوو.

ژ وى دەمى پەيوەندىن ئىسلامى - مەسىھى ل كوردستانى و بىلابەتىن دى يىن دەولەتى ئاراستەيەكى دى ب خۇقە گرتىيە، ھندى دەولەتا ئۇسمانى بوو د ھەڧرىكەيا بەردەوام دابوو دگەل رۇسىا سىزەرى (قەبىسەرى) و دەولەتىن ئەورۇپى ئەقە ژى ژ بەر ھۇكارىن ھەڧرىكيا ئايىنى كو كارىگەريا خۇ ل سەر پەبوھندىن ئىقەدەولەتتىن وى دەمى ھەبوو ھەرچەندە ھندەك سەخلەتىن وئ ھەڧرىكى مۇرەكا سىياسى بان ئابوورى، ھتە، ژى ب خۇقە دگرت.

ل سەر بابەتى قەكۇلىنا مە ژى، وى دەمى

۱۵ چىرىا دوۋى ۱۵۵۲ز گەھىشتىنە وئىرى ل رۇزا ۲۰ ى شواتا سالا پاشتر سۇلافا باۋەرىبا خۇ يا كاسۇلىكى راگەھاند، ئىنا پاپا (جۇلىانسى سىن) ل رۇزا ۲۸ ى نىسانا سالا ۱۵۵۳ز مەتالى پەترەكىن رادەستى ۋى كر و ئىكەمىن (پەترەكىن كلدان) دگەل دو رەبەنىن دۈمەنىكانىن مالتايى انەمىروسىۋس بودجاج و ئەنتۇنىۋس زەھرە بىن پىشتى ھىنگى بوۋىە مەتران قەگەرىا رۇزەھەلاتىن و پەترەكى خۇ ب (شەمەغۇن) نافى كر و بارەگەھىن خۇ دانا ئامەدى(دىارىەكرى) و ل رۇزا ۱۲ چىرىا دوۋى ۱۵۵۳ز گەھىشتە وئىرى^{۱۵۷}.

ل ۋى دەمىن پەترەكى نوو مژۋولى دانانا پىنج مەترانان بوو، نەيارى ۋى شەمەغۇنى ھەشتىن دىخا (۱۵۵۸-۱۵۵۱)ز پەترەكى ئەلقوش بى نەستۋرى پىزەقەنگى (فەسادى) ل سەر كر، ئىنا پاشابىن ئامىدىن بۇ دەمەكى زىندان كر، پاشى پىشتى ھىنگى ل كانوونا دوۋى ۱۵۵۵ز ل نافى دەرىاچەبەكا دكەقىتە باشۋورى رۇزەھەلاتى بازىرى ئامىدىن ل نىزىك دىرا مار ساۋە(گوندى دىرەشى) ل دەقەرى بەرى گارەى ھاتە كوشتىن^{۱۵۸}.

ھەزىبە بىزىن كو شاندىن مىسۇنىرى بىن لائىنى شىبابوون پىشكەكا سىرپانن رۇزەھەلاتى (نەستۋرىبان) بىن بوۋىنە پەنابەر ل گىزىرتى قوبىرس رازى بگەن دگەل كەنىسەيا كاسۇلىكى ئىك بگىن، ئىنا ئوسقوفىن وان تىمسائوس ل سەر دەستى ئەندراۋسىن سەرۋكى ئوسقوفىن رۇدىس يا دۈمەنىكى باۋەرىبا خۇ يا كاسۇلىكى راگەھاند، پىشتى قىن چەندى پاپا ئۇجىسى چۈارى ۱۴۳۹-۱۴۴۷ ئى زابىنى دانپىدان ب قى تىما نوو كر و نافى (كلدان) دانا سەر وان ۋەك بىرئىنان بۇ (كلدۇ) يا كەفن و كورسىبا (مار مارى) دامەزاند ل دوۋف دەرىپنا قەكۈلەرى دۈمەنىكى جان مۇرىس قىنى^{۱۵۹}.

ئىك: شاندى مىۋنىرى بى كەبۇشى:

ل سالا ۱۱۳۶ئى زابىنى دەزگەھى شاندى مىسۇنىرى كەبۇشى ل موۋسل ھاتە دامەزاند بۇ راكىشانا نەستۋرىبان (ئاشۋورى بىن نۇكە) بۇ ناف

ب ئاۋايەكى ۋەسا د بەرژەۋەندىبا مەزىنە زانابىن ئاينى بىن ئىكەدەر دا نەبىن ھەرۋەكى قەكۈلەرى كەنىسى بىن فەنىسى (ئەستىرۋىۋس نەرجىرىۋ) دەرىپىن ژ ۋى چەندى كرى^{۱۶۱}.

لى ژ لايەكى دىقە ئەف كارە (ھنارتنا ھنارتىبان - بۇ رۇزەھەلاتى) د مفاىن تىرەبىن مەسىحىن ل بىن حوكمى ئۇسمانىبان دا بوو بىن كوچ رى بىن پىتمى بۇ دابىنكرنا پىكەھاندەكا رەۋىشنىرى و ئاينى و رۇحى نەبوون، ژ بەر ھندى، قان ھنارتىبان(مىسۇنىران) ب رى بىن خۇ پىشكدارى د خورتكرنا قەزاندىنا باۋەرىبا مەسىحى ل نك مەسىحىبان دا كر و لايەن رەۋىشنىرى و ئاستى وان بى رۇحى ژى بلىد كىن و ھندى وان ئەف كارە ب ھوورىنى و نەرمى كرىا سوباسى و دەستخۇشى ل وان دەھاتەكرن، ئەقە ژ لايەكى، لى ژ لايەكى دىقە ژى گەلەك نەيارىبا وان دەھاتە كىن و كارقەدانىن دژۋار ژى پەيدا دبوون و دژايەتبا ھەلوپىستى وان دەھاتە كىن و ئەو ب دەمراندىنا ئىكەتبا كەنىسى و مايتىكرنى د كارووبارىن ۋى دا دەھاتە گونەھباركرن، ھەكە وان كار و لىقنىن خۇ ب دەمارگىرى و ب حەزەكا كۈرە بۇ بەلاقكرنا مەسىحىبەتنى ئەنجامدايان، ژ بەر ھندى، شاندىن مىسۇنىرى بىن كاسۇلىكى ئىك ل دوۋف ئىك قەستا رۇزەھەلاتا نىزىك ژ ۋانا قەستا كوردستانى ژى كىن، ب قى ئاۋايى شاندىن مىسۇنىرى بىن كىۋىشى^{۱۶۲} و كەرمەلى^{۱۶۳} و دۈمەنىكان^{۱۶۴} گەھىشتە دەقەرى.

ل سەر كوردستانى ژى قەكۈلەرىكى دۈمەنىكى دىبىزىت: ل سالا ۱۵۵۱ ئى زابىنى كارقەدانەك ل سەر نەكامىبەكى يا سالا ۱۴۸۰ ئى زابىنى ل ناف نەستۋرىبان بەلاق بوۋى پەيدا بوو ئەو ژى ئەو بوو كو پۇستى پەترەكىن وئىرسىبە و ژ مامى بۇ برازاي دەھتە رادەست كىن، ئىنا سىن ئوسقوف و ھندەك باۋەرداران پەترەكىن وئىرسىن ھاتىبە دەستىششان كىن رەتكر و ل موۋسل كۈمبوون و ل شوونا ۋى سەرۋكى دىرى رەبەن ھورمز (سۇلافا) ھەلبىزرتىن كو ئەۋزى تاكرى ئىكەتتىن بوو دگەل رۇما، ئىنا پەترەكى نوو دگەل شاندىكىن تاكران چوو قودسىن پاشى قەستا رۇما كر و ل رۇزا

رۇما داكو بىيىتە مەسىحى، ل رۇزا ۷ ئىلۇنا ۱۱۴۲ ز رى ل دىرا خانما چىيان (سىدە الجبال) ل سەر دەستى مۇنسىنىور (سكنا رۇلا) بويە مەسىحى و ھەرەسان وى دىدار دگەل كورپى باليۇزى شاھى (قەرنسى) ل كوستەنتىنىي(ئىستانبۇل)^(۱۱).

پشتى رى ورەسمىن مەسىحىبونا خۇ مار پەترس جىسى ھەگەريا كوردستانى و گەلەك كار د پەيام و ھەزەن دا كر نەخاسمە رى ل باژنى نامەدى (دىيارەكرى)، كو ھەسا ديار بوو ھاتنا وى بۇ جەھن ژ دايكبوونا وى ل ئامىدىي، دا ئارىشەيان نازىنىت كو كەنىسى خۇ ژ وان ئارىشەيان دپاراست، ھەر چەوان بىت ئەو كەسەكى خەمخۇر بوو د بەلاقكنا قەكۆلىنىن كاسۆلىكى و بەرەقانى ژىكرنى دا ل دژى نەستورى يىن ھىشتا د ئاف دووقكەقتىي كەنىسەيا رۇزھەلاتى دا زۆرىنە بوون.

مار پەترس جىسى چەند سالەكان ل نامەدى ما، پاشى چوو باژنىكى ئەلقۇش بو دىدارا پەترەك مار ئەبلىيىن ھەشتى (۱۱۱۷-۱۱۱۰) زى ب ھاتنا وى كەيفخۇش بووى و ھەسا دىت مرقەكى خەمخۇرە د بەلاقكنا بلوھرىن دا و گەلەك ھەز ژ كەنىسەيى و ئىكگرتنا وى دگەل ھەمى كەنىسەيىن دى دكەت، نەخاسمە رى دگەل كەنىسەيا رۇما كو ھەبامەكى ل وئىر ژيا بوو و ھەر ل وئىر قىرى زمانى ئىتالى بوو و بەرپرسىن فەرمانگەھىن رۇمانى نىاسىبوون، ھەر ژ بەر ھندى رى ئەو ھەلبىزارت دگەل دو كەسىن دى ئەب مەرفس و شەماشە تىمساوى) بچىتە رۇما داكو بو بەرپرسىن رۇمان بەھسىن رەوشا مەسىحى يىن ل ۋەلاتىن رۇزھەلاتى نەخاسمە يىن ل كوردستانى بکەت، پەترەكى نامەيەك ل سەر قى چەندى بۇ كولىژا مزگىنىدانى ب بلوھرىن (پرۇپاگەندا) نقىسى و ئىدا ھاتبوو، (شاگردى ۋە مار پەترس جىسى دھنيرمە نك ۋە ل رۇما، من ئەو ھنارت، چونكى ئەو خويندكارى ۋەيە، ھىفخۇوازم ئەو بىيىتە بەرگەرەك (ئاقكىنەك) ل ئاقبەرا مە و ھەو و ئەو ئاگەھدارى نقىسارن مەيە و باش شارەزاي رىتوالىن مە يىن رۇزانەيە، ھىقى ژ ۋە دكەم پىشتا خۇ ب ئاخفتىن وان

كەنىسەيا رۇما و ھەر زوو ئەف بەيامە شىابىيىتە خالا دەستپىكى بۇ بەلاقبوونا كاسۆلىكىن ل مووسل و كەبۇشى شىان جاسلىق (مار ئىليايىن نەھى) رازى بکەن كول ساللا ۱۱۵۷ز وئەھىن بلوھرىيا خۇ بۇ پاپا ئەنوگنسىيۇسى دەھى (۱۱۴۴-۱۱۶۰)زا بەھنرىت و داخووا ئىكبوونى ژ قەداسەتا وى بکەت بىر ھندى دەست ژ رىتوالىن خۇ يىن ئامىنى و نقىزىن كەنىسەيا خۇ بەردەت و داخووا ژ تىرەيا وى كر كەنىسەيەكىن ل رۇما دانىت^(۱۲).

ژ لايەكى دىقە ل ساللا ۱۱۱۳ز كولىژا پرۇپاگەندا (كولىژا مزگىنىدانى ب بلوھرىن) ھندەك ھنارتى ژ رەگەز و رەبەنى يىن جودا جودا ھنارتە ۋەلاتىن رۇزھەلاتى، ژ وانا، پەياما كەبۇشىيان بۇ نامەدى (دىيارەكرى) و مېردىنى، ھەرەسا ئەباتى شەمۆئىل تلكىفى سەرۋكى رەبەنىيا ھورمەزدى د پەرتووكا خۇ يا ب ئاقى (العلاقات بين الكرسي الرسولي والسريان المشاركة اي الكنيسة الكلدانية) پشكەكا وان نامەگوھورىن بەلاق كرىنە يىن كەنىسەيا رۇما و ھنارتى و جاسلىقىن رۇزھەلاتى بۇ ئىك ۋەدو دھنارتىن، تىشەك ھەيە جەھى ئاقپىدانى يە ئەو ژى ئەو كو ئەباتى شەمۆئىل جەمىل تلكىفى د نامەيەكىن دا با ژ بەدەكىن كولىژا (پرۇپاگەندا) قەگوھاستى، زانىارىن گرىنگ ل سەر (پەترس جىسى) بەلاقكرىنە كو نازناقىن فارسى ل سەرە و ئەو ب خۇ كوردە و دەبىيىن وى موسلمانن و خەلكى ئامىدىي يە و ھاتىيە ئاف مەسىحىيەتنى و تۇمارا سالنامەيا كولىژا پرۇپاگەندا د بەرگى ئىكىن بى كۇما بەنگەنامەيىن ساللا ۱۱۳۳-۱۷۵۳ز د كاغەزا (۵۱)ئى دا بەھسىن وى دكەت و دىپتىت، (پەترس جىسى بىن فارسى كو خەلكى ئامىدىي يە ل رۇزا ۱۷ تىرمەھا ۱۱۴۷ز ل كولىژا پرۇپاگەندا ھاتىيە ۋەرگرتن و وى دەھى ژىن وى نىزىكى ۱۴ سالان بوو و ل رۇزا سىنى خىرانا وى سانى ژ لايىن كاردىنال بەررىنو و ب بىرپارا كولىژى ھاتىيە كاتىد كىن و دەبىيىن وى موسلمانن و ساللا ۱۱۴۱ ئى زابىنى پرۇپاگەندا وى چەندى كرىە كو ئەو ژ لايىن خودى قە ھاتىيە داخووا كرىن بەھىتە

دەستقە ئىنان. ئەخاسمە كو كاسئۆلىكىن مووسل ژى پىشتەقانىيا وان دكرن، ھەروەسا دەمى دەنگ و باس گەھشتىيە بەھرام پاشايى ئىككىن كوپرى سەئىدخان بەگىن دووى يىن مېرى بەھدىنان (1714-1718) كو يىن ئەخوش بوو، داخوازىيەك بۇ مار فرەنسىس تۇرىانى يىن نوژدار ھنارت داکو بەھت وى چارەسەر بىكەت، دەمى يىن داويىن د كارى خۇ دا سەرکەقتى، مېر بەھرام رى داينى ل سالا 1759 ئى زايىنى ئايەكىن دەزگەھىن مېسئۆنىرىن دۇمەنىكى ئامېدىن قەكەت⁽¹¹⁾.

پىشتى مېرنا مار عەبدلئەھد كۆدېلىپ، مار ئىيولۇد يىن زېرەك و شارەزا د كارووبارىن ئەندازىارى و نوژدارى دا بوو جەھى رىزگرتنا مېر بەھرام پاشاي و (كەنىسەيا عەبد بەشئۇع) يا ل گوندى (دىرى) يا چەند كېلۇمەترەكان ل باكوورى رۇزھەلاتى ئامېدىن بە پىشكىشى دۇمەنىكان كر، ھەروەسا مېرى داخواز ژ ئەستۇرىيان (خەلكى رەسەنى دەقەرى) كر بەھىنە سەر رىبازا كاسئۆلىكى، مار والىن ل سالا 1775 ئى ل زاخۇ مر و ھەر ل وئىرى ھاتە قەشئارتن و ئەو ھنارتىن ئىككىن بوو ئامېدىن ھاتىيە ئامېدىن، ل سالا 1840 ئى زايىنى ژى پىشتى شاندى مېسئۆنىرىن دۇمەنىكى قەگەرىپايە كوردستانى، مار ائەسكا فھوسەرا و ھەقكارى وى (ئۇگستىن) ل سالا 1841 ئى زايىنى ئايەكىن وى دەزگەھى ل دىرا (مار ياقۇ - قەشەفرى) يا دكەقتى رۇزئاقايى دھۆك قەكر و كەنىسەبەك ل وئىرى ئاقا كر، ل سالا 1842 ئى ژى خواندنگەھەك ل وئىرى قەكر و بوو سەنتەرەكى بەلاقبوونا ھزرى ل سەرانسەرى دەقەرى و خوېندكارىن گوندىن مەسىحى قەست دكرنن ۋەكى گوندىن، ئەرەدنا، مانگىشكى، بېرسىش، ئاشىتا، پىشاپېرى و بىدارى، ھەروەسا پىشكەكا ئاقخۇبى ژى بۇ جەواندنا خوېندكارىن ژ گوندىن دوور دەھان ھاتە ئاقاكرن، دىرى پەرتووكخانەيەكا مەزىن لى ھەبوو و ب ھزاران پەرتووك ئىقە ھەبوون، سەربارى ھندى، دىرى ب ھەروە پىشوازييا ئەساختىن دەقەرى يىن ژ ھەمى ئاينان دكر و ئەف دەزگەھى مېسئۆنىرى ل سالا 1911 ئى ب دەمەكى كىم پىشتى ھەلبوونا شۇرىشا

گەرم ئەكەن يىن دېئىژن كو ئەو ژ لايى مەقە ھاتىيە ھنارتن، كو ب راستى ۋەسا نىنە، د كۆمىنتەكىن دا ل سەر قى نامەين (مار بەتتا كەبۇشى) بەرپرسىن پەياما كەبۇشىيان ل كوردستانى د نامەيەكا خۇ دا بۇ كولېژا پىرۇپاگەندا دېئىت، پەترەكى مار پەترس جىسى دگەل دوو كەسىن دى ھنارتىيە و ئەو زمانى دزانىت داکو بزانىت ج بۇ مەزىيا خودى و رزگاركرنا ھژمارەكا زۆر يا خەلكى بەھتە كرن⁽¹¹⁾.

ل سەر تىشتى مايى ژ ژيانا پەترس جىسىن فارسى يىن ئامېدى، سالتامەيىن پىرۇپاگەندا تىن نامازەين دكەنە وى چەندى كو ئەو ل جەبەشە د رىيا باۋەرىيا كاسئۆلىكى دا شەھىد بوويە، يىنى ھندى سالا شەھىدبوونا دەستنىشان بىكەت⁽¹³⁾.

دوو: پەياما دۇمەنىكى:

دەمى مەسىحى يىن كاسئۆلىكىن مووسل ئەشپايىن دوپارە دەزگەھەكى بۇ شاندى مېسئۆنىرىن كەبۇشى قەكەن كو ل سالا 1724 مووسل ب جە ھىلابوو، قەشە خدرى كلدانىن مووسلى اخچر الكلدان الموصلى) كو وى دەمى ل رۇما يىن ئاكنجى بوو و ژ پەترەكى ئەستورى رەقى بوو، داخواز ژ پاپا بىنىدىكتسى چواردى كرىوو بۇ دەزگەھەكى ل قى بازىرى قەكەت، پىشتى دوودلىيەكى پاپاي داخواز ژ دۇمەنىكان كر دوپارە دەست ب چالاكىيا خۇ ل ۋەلاتى دو رووباران و كوردستانى بىكەت، ئىنا ئەو دەزگەھ ل سالا 1748 ئى زايىنى ھاتە قەكرن و ل رۇزا 17 كانوونا دووى 1750 ژ ھەردوو ھنارتى يىن ئىتالى فرانسىس تۇرىانى (Tarnani) و عەبدلئەھد كۆدېلىشپىنى گەھشتن و ژ بەركو زمانى عەرەبى دزانى و شارەزاي جە و دەقەران بوو و قى پەيامى د رەوشىن جودا جودا دا ھەتا سالا 1815 ئى زايىنى بۇ دەمەكى دىژ كارى خۇ كر، پاشى ل سالا 1840 ئى زايىنى ھاتە دوورئىخسەمن و ل سالا 1859 ئى زايىنى ھنارتى يىن ئىتالى ب يىن فرەنسى ھاتە گھورىن⁽¹⁴⁾.

قان ھەردو ھنارتىيان ب ھارىكارىيا كارى خۇ يى نوژدارىن، سەرکەقتن د كارى خۇ يى ئاينى ژى دا ب

كەنيسەيا كىلدانى زى ب مەزىنەن كەنيسەيا وان تىرەپان دەيتە ل قەلەمدان ھەر چ نەبىت ل كوردستان ب گىشتى ول دەقەرا بەھدىنان ب تاپەتتى. ئەو پىشكا مەزىن يا مەسىھىيى يىن كوردستانى نە ئانكو 80% نى نە¹⁷⁸.

كەنيسەيا كىلدانى زۆرىنەيا گوند و باژىركىن مەسىھىيى يىن دەقەرا بەھدىنان يىن ناقتىن وان ناحىين ل خوارى ب خۇفە دگىرىت: مانگىشكىن، كانى ماسىن، ئەلكوئىش (ئەلقۇش)، ئەفە سەرىارى گۆندىن، بىرسقى، لىفۇ، پىشاپىرى، دىرەبوونى، بەندەوايا، كانى، ئەزەدنا فەلان، ئىنىشكىن، داودىي، تىن، دىرىشكىن، جىدىكىن، دۆرى، ئافزەرۇكى.

دەستىپىكا پەيدا بوونا گەرشونى يى

كوردى ل دەقەرا بەھدىنان:

گەرشونى، تىرمىن گەرشونى (Garshuni) د بىنەرەت دا نامازمە بۇ وان دەقتىن غەربىي يىن ب ئەلفبايا سىرپانى ھاتىنە نقتىسىن، تىشتى سەپىر زى ئەو كە قۇرمىن نقتىسىنا سىرپانى يا گەلەك بەرىلەك ھىندەك كارىگەرى ل سەر ئەدەبى چىكارىن نەسامى يىن ل دەقەرى زى ھەبوو، ھەر بۇ نەمۇنە ل سەر ئەدەبى: فارسى، ئەرمەنى، تۈركى، كوردى كو ئەو زى ب كارىنانا ئەلفبايا سىرپانىيە د نىگاركرنا زمانىن دى دا، ب دەرىپىنەكا دى، نقتىسىنا سىرپانى ب پىتىن زمانىن دى¹⁷⁹.

گەرشونى يىن غەربىي ل سەدسالىيا ئىكىن مەشەختى/ ھەفتى زاپىنى پىشتى ھىزىن ئىسلامى ل سەردەمى خەلىقەبى دووئ غومەرى كورپى خەتاب وەلاتى شامى قەكرى پەيدا بوو، ب دروستى زى ل وان دەقەران دەست پى كر يىن خەلكى وئ ب سىرپانى دناختىن و وى دەمى باشتر دىتن پىتىن وان يىن سىرپانى بۇ نقتىسىنا زمانى غەربىي ب كار بىن، ئەفە زى پىشتى دەقەرىن دەولەتا ئۆسمانى بەرفەرە بووین و زمانى غەربىي (زمانى قورنانا پىرۇزا) ب سەر زمانىن دى يىن وەكى سىرپانى و قوبىتى و يۇنانى و پەھلەوى دا زال بووى¹⁸⁰.

كوردى ب سەرۇكاتىيا زىبەر مەلا مستەفايى بارزانى زاپىنى ھاتە دائىخستىن¹⁸¹.

ھەر چەوان بىت، كەنيسەيىن ئىتىھادى (ژ فەرمانا اتحد (to unite) (اتحادى union) كو ئەو زى ھىندەك كۇمەل بوون و ل دەم و رەوشىن جودا جودا ژ كەنيسەيا مەسىھى يا رۇزەمەلاتى جودا بوون و چووبوونە د ناڧ (ئىتىھادەكا كەنەسى) (مەقەبى) دا، دگەل كەنيسەيا رۇمانى - كاسۇلىكى - كو ئەو ب خۇ ب گىشتى ل بن دەستەلاتا بلندا پاپاي رۇما و زىبەرىيا كەنيسى يا كاسۇلىكى يا قاتىكان بوو و دانپىدان ب بىرۇباوەرەن كاسۇلىكى دكر كو ھەفدەم خۇسەرىيا خۇبا ناخۇبى (وەكى ئۇتۇنۇمىيەكى - ھەكە ئەف دەرىپىنە يا دروست بىت) و رىكخستنا خۇ يا كەنيسەيىن و رىتوالىن خۇ يىن كلاسكى و زمانى نىشتەمانىن لىتورجىكى Liturgic (رىتوال) دپاراستن و رى ورسەمىن پەرسىن و خىزمەتكرنا ئاپىنى ئەنجام ددان¹⁸².

ل كوردستانى كىلدانىن ئىكگرتى يىن كەنيسەيا كىلدان پىك ئىنانىن كو مەسىھى يىن كاسۇلىك سەر ب وئ كەنيسەيى نە، ژ كەنيسەيا نەستۇرى جودا بوون.

ئەف جودابوونەيىن كەفتىنە كەنيسەيى بوونە ئەگەرى وئ چەندى ھژمارا تىرەپىن مەسىھى ل دەولەتا ئۆسمانى ب گىشتى و ل كوردستانى ب تاپەتتى زىدە بىت و نۇكە ھژمارا كەنيسەيىن مەسىھىيان ل دەقەرا بەھدىنان ب قى ئاوابى لى ھاتىبە:

- 1- كەنيسەيا نەستۇرى (ئاشوورى).
- 2- كەنيسەيا نەستۇرى يا جاسلىقى يا كەقن.
- 3- كەنيسەيا كىلدانى.
- 4- كەنيسەيا سىرپانىن ئەرسەدۇكس.
- 5- كەنيسەيا سىرپانىن كاسۇلىك.
- 6- كەنيسەيا ئەرمەنىن گىرگورى ئەرمەنىن (كەقن).
- 7- كەنيسەيا پرۇتستانتى (ئىنجىلى).

باكوورا و چەوان د ئنجىلىن دا ھاتىنە، ھەسا ھاتىنە رىز كىرن^(۷۸).

قەكۆلەرئى ئىرانى (مستەفا دەھقان) د گۆتارا خۇ دا (دەستىقىسەكا سىرپانى كوردى ژ بەغدا) كو ژ پىزىستا پەتروس ھەداداد و جاك ئىسحاق يا دەستىقىسىن سىرپانى قەگۆھاسىتىيە ھۇسا وئ دەستىقىسىن سالىۇخ دەت: دەستىقىسىا بەغدا يا ب ئاقى (كىتابا د-توراش ماملا كرتۇبايا)، ئانكو پەرتووكەك د رىزما نا كوردى دا، ب رىتقىسىا سىرپانى ب دىالىكتا بەھدىنى يا كوردى يا كرمانجى ل ئەرەدنا ساپنا (ئامىدىنى) ھاتىيە كۆپى كىرن، دەستىقىسى ژ ۱۷۲ بەرپەرەن پىك دەيت و قەبارئى ھەر بەرپەرەكى ۱۱،۰۲۲،۵ سانئىمىترە، ھەر ۱۹ رىزل بەرپەرەكى نە و بەرگەكى مفاوھىيە ھەپە، دانەرئى وئ مار ەبەلئەھد ئەلقوش كورئى ەبەدىنىۋىيە ژ سەدسالىيا ۱۹ ئى بە، ئەو ب خۇ رەبەنە و مار ھورمىزدى يى ل سالا ۱۸۹۷ ئى زاپىنى پەيامەكا دى ب ئاقى (ۋەزىن ئابىنى) دانى، دانەر د بەرپەرە (۲ف) دا ئارمانجا دانانا وئ پەرتووكى شىرۇقە دكەت و دىرۇكا وئ زى دەستىقىشان دكەت: «ئەز يى پەرتووكا رىزما نا كوردى دىقىسىم يا ژ لاينى مار رەبەن و قەشە ەبەلئەھد ئەلقوش كورئى ەبەدىشۇ كورئى خۇشابا بەقالا قە ھاتىيە دانان كو ئەو ئىكە ژ رەبەنان و مار ھورمىزد ل سالا ۱۸۸۸ ئى زاپىنى دەمى ئەو د ئەركەكى مژگىنىدانى دا بوو ل چىيان...»^(۷۹).

پاشى كار بەرەھوام دىت داكو دووقچوونا بىنەمايىن زىمانى كوردى بەھتە كىرن، د براقا خۇ دا زى بۇ پىشكىشكرنا ئاقىن كوردى، ەبەلئەھد ھۇسا دەست ب رىزما نى دكەت: ئىك: ئاقىن پىرسىاركى يىن تاك و كۇ و بەرسقان كو ھالەتىن رەھا و دەستىقىشانكرى و قۇرمىن كۆمكرنى ب خۇقە دگىرن، بۇ تاكان زى، دانەر يان پاشى خواندەقانى دەقى د دەھمەنى دا ئامازئى دكەتە ھژمارەكا پەيىن سىرپانى يىن ھەقىشك ل ئاقبەرا ھەردوو زىمانىن سىرپانى و كوردى.

ئى ل بەرپەرە (۹ف) دەست ب بابەتەكى دى دەيتە

ئى گەرشونى يى كوردى، ئانكو ئىسىنا سىرپانى ب پىتىن كوردى، ب دروستى خالا دەستىقىكرنا وئ نەھاتىيە زانين، ئانكو راستتر زى بىزىن ب ئىكجارى چ ھەبوونا خۇ نەبوويە ھەروەكى ھەسا دەيتە باوەر كىرن، ئى پىشتى پەبەبوونا دەستىقىسىا (دەستىقىسىا ئەرەدنا - مخطوطة اران) قەشە فرەنسىس داود قەشەيىن گوندئ ئەرەدنا ھەلەيان ل قەزا ئامىدىن ل پارىزگەھا دەھۆك ل رۇزا ۱۹۷۵/۱۲/۹ ئى پىشكىشكىشى پەرتووكخانەيا مۇزەخانا عىراقىن كرى، ئەف مەسەلە ژ بنى گۆھورئى^(۷۹).

گرنگىيا قى دەستىقىسى د ھندئ داپە كو ئەوئىن ب سىرپانى دئاخقن، نەخاسەمە زى كىلدانان پىتر ژ زمانەكى ب پىتىن خۇ يىن سىرپانى ئىسىنە، بەرئى ھەسا دەھتە باوەر كىرن كو ئىسىن ب پىتىن سىرپانى و لىشكرىن ب زمانەكى دى يى نەسىرپانى كو دگۆتئى قى چەندئ (گەرشونى) ئى د زىمانى ەھەبى دا ھەبوويە، ئى پىشتى قەدیتنا قى دەستىقىسى دىار بوو كو ئەوئىن ب سىرپانى دئاخقن، لىشكرنا زىمانىن دى يىن نەھەبى ھەكى كوردى (ھەروەكى مە بەرى نۆكە گۆتئى ئىسىنە و ئەف دەستىقىسىە ژ دانانا رەبەن قەشە ەبەلئەھد ەھودىش كورئى خۇشابا بەقالى ئەلقوشى بە كو ئىكە ژ رەبەنىن دىرا رەبەن ھورمىزدە و ل سالا ۱۸۸۸ ئى زاپىنى دانايە^(۷۹).

فەرە بىزىن كو رەبەن قەشە ەبەلئەھد ەھودىش ھەك كاهن (قەشە) ل ھژمارەكا گوندىن مەسىحى يىن دەفەرا بەھدىنان خىزمەتكرى، ھەر ژ بەر ھندئ زى باش فىزى زىمانى كوردى بوويە، ئەفە سىرپارى كو شارەزايىەكا زۇر د زىمانى سىرپانى دا ھەبوو، ئەو شىا قى دەستىقىسىا بابەتئى قى قەكۆلىنى دانىت و ئاقى دەستىقىسىا ئەرەدنا (مخكوكە اران) دانا سىر^(۷۹).

دەستىقىسى ژ ۲۴۱ بەرپەرەن پىك دەيت و دوو پىشكە: پىشكا ئىكىن ۱۸۱ بەرپەرە و بەھسىن پەيىسازىيا پەيىن كوردى و پەيىف دارىتىن وئ و رامانانىن وان ب زىمانى سىرپانى دكەت، ئى پىشكا دووئى ھندەك پەرەگرافىن ژ ھەر چوار ئنجىلان ب زىمانى كوردى - دىالىكتا بەھدىنان (دىالىكتا كرمانجىيا

ھىندەك سىروودىن ئايىنى يىن رابوونا مەسىھ يىن ۋەرگىزايىنە سەز زىمانى كوردى قىندەت ۋە ۋەرگىت^{۱۷۶}. بەرپەرى (۱۶۸ر) پاشگۈتەنەكا ھورتر پىشكىش دىكەت ۋە خواندەقانى زىدەتر نىزىكى دىرۇكا ب راستايا نقىسىنا قان رىتسايران دىكەت، ل ھەيقا تەباخى، رۇزا ۲۸ئ، ل سالا ۱۸۸۸ ئى يا خودى مە، ل سەردەمى قەداسەتا پاپايى مەزىن لىۋالىۋىنى سىزدى ۱۸۱۰-۱۹۰۲ ئى زايىنى) پاپايى ھەمى جىھانى ۋە قەشە ئىلىيا(مار ئىلىياى سىنى عەبو الیونان ۱۸۷۸-۱۸۹۴) بەترەكن كاسۋىلىك ل بابل، قەشە گىۋارگىس(گۋرگىس) قەشە - مەترانى ئامىدىن، ھەرۋەسا ژ پاشگۈتنى دىار دىت كو كۆپىكەرال بەرنقىسەر) شەماشە ئىياس ھۇمۇ خەلكى ئەلكویش(ئەلقۇش) ۋە ۋى دەستنىس نقىسىيە، لى ب سەرىرەشتىيا مار عەبدلنەھد ب خو^{۱۷۷}.

ژ لايەكى دىقە، كار ۋە خەباتىن قەشە يەعقوب كورپ قەشە كانون بارزانى ئالنجار د نقىسىنا گەرشونى يى كوردى دا ئىكەمىن كار بوو د قى بىياى دا ھاتىيە كىن ھەر چ نەبىت ل كوردستانا باشوور، ھەنا ۋى دەمى ھىندەك دەستنىسىن دى يىن ژ بىرگى دەپنە قەدەپىن^{۱۷۸}.

ئەو دەستنىسىن ب گەرشونى يى كوردى ھاتىنە نقىسىن دگەل دەستنىسىن ئەبرەشىيا ئاكرى ھاتىۋونە پاراستن كو ئەف ئەبرەشىيە ل سالا ۱۸۵۲ ئى ھاتىيە دانان دەمى مەتران(پەترەك) يۇسەف ئۇدۇ (۱۸۴۷-۱۸۷۸) ئەبرەشىيا بەرفرەھا ئامىدىن كرىە سى ئەبرەشى: ئامىدىن، ئاكرى ۋە زاخۇ ۋە مار ئىلىيا سەفرۇ ژ بەمالا (ال ابونا)يا ئەلقۇشى ل سەردەمى مامى ۋى پەترەكى بەرى (يۇخەننا ھورمىزا) ۋەك مەتران ئەبرەشىيا ئامىدىن ھانە دامەزاندن، ئەقە زى پىشتى قىكەنەكەرنەك ل ناقىرە ۋى ۋە مەتران ئۇدۇ ابەرى ۋەك پەترەك بەھتە ھەلىزارتن) پەيدا بووى^{۱۷۹}.

رۇزھەلاتناس مار جاك مارى فۇستى يىن دۇمەنىكى سەردەانا ئاكرى كرىوو ۋە ھەر ژ رۇزا ۲۸ ئى چرىا ئىكى ھەتا رۇزا سىنى چرىا دووى يا سالا ۱۹۲۸ ئى ل وىرى ئاكنجى بوو ۋە ب ھارىكارىيا مار مىخائىل ئىشۋە

كىن كو ئەو زى جىھانقەن سەرىخۇ ۋە پەبىسازىيا كار (فەرمان)ايە، ل دوۋف گۇتتا ۋى، ئەف پىشك ھوركارىين ل خوارى ب خۇقە دگىت: (پەبىسازىيا بۇرى ۋە نۇكە ۋە پاشەرۇزى ۋە كارى بگەرى نەدىار ۋە ھالەتى ژندەرى).

پىشكا دووى بەرپەرى (۸۰ر ف ف) سەردەمى دگەل گۇتنىن مەزنان (گۇتنىن پىشنىنان) يىن كوردى ۋە تىشتى پەپوئەندى ب فولكلۇرى كوردى قە ھەمى دىكەت، عەبدلئەھد ھىندەك پىرسىار ۋە مامكىن كوردى ب رىنقىسا سىرمانى دگەل ۋەرگىرانا وان بۇ زىمانى سىرمانى ئاززاندېنە، دابەشكرنا سەرەكى ۋە لاۋەكى يا گونجاي بۇ دەقنى ھەر گۇتەنەكا مەزنان ب زىمانى سىرمانى كورتر ژ كوردى يا زەلال ئىنايە، ھەر بۇ نەوونە بىنرە قان نەوونەيان:

گۇتتا مەزنان (يا كوردى)، دوو مەلە ب شاشكىن نە (پىكۇئەكە بۇ ترانەپىكرنى ب زانايىن ئىسلامى، نەخاسەمە زى يىن كوردا)، دوازە پەروانە (ناعورە) د ئاشەكى دا، پىنجى ۋە ئىك پىن د كەتەكا پىلاقى دا. شىرۇقە (يا سىرمانى): رۇز ۋە ھەيق ل عەسمانى، ۱۲ مەھىن سالى، پىنجى ۋە ئىك ھەقتى د سالىكەن دا.

ئەقە زى تىبىنىيا پىشگۈتنى بە ل بەرپەرى (۹۹ف): پاشى ب بزاڧ ۋە ھىزا خودى مە، دى ھىندەك پىشكىن خودانىن ھەر چوار ئىنجىلان ھەر ب ۋى زىمانى نقىسىن، مەبەستا من پى ئىنجىلەن مەنتى، مەرقىس، لۇقا ۋە يۇخەننە، كو ژ ۋەرگىرانىن عەبدلئەھدى ناقىرى نە .

رۇدىيەكا دىار ۋە بەرچاڧ د ئارمانچ ۋە مەرمەن ۋى يىن ژ دل دا ھەپە داكو پىگەھەكى مەزىن بۇ قەكۇلنا ئىنجىل ل نك خواندەقانىن كورد پەيدا بىكەت (پىكۇلا مەسىحىكرنا كوردان).

ھەرۋەسا ھەر ژ بەرپەرى (۱۰۰ر) ھەتا بەرپەرى (۱۵۷ف) مار عەبدلئەھد ۋەرگىرانا كوردى بۇ ھىندەك پىشكىن يۇخەننا ۋە لۇقا ۋە مەنتى، ھەرۋەسا چەند پىشكەكىن نامەيىن پۇلس پىشكىش دىكەت، د ناقەرۇكان دا، د بەرپەرى(۱۵۷ف) دا، شىيايە گىانى

چاقپىتتەرابوون و فىيان و ملك و مالى و نىزىكىبوونا
ھاتنا عىساي(مەسىح).

مدراش(پىنگۇتن) ل سەر مرنا ئەنتوانى كورى وى
ل گوندى كانىفلا(رۇئاڧايى ناحيا مرنيا) ل رۇئا نەھى
نەباخا ۱۸۱۵ز^(۸۱).

لى گىرگىتىن و جوانترىن دەستىڧىس يا ئەلقۇشى
بە، ئەقە زى نە تىشتەكى سەبەرە، چۈنكى باژىرۇكى
ئەلقۇش باژىرۇكى نىسىنا سىرنايا رۇزھەلاتىيە و
خودان گەنجىنەبەكا زۇر يا دەستىڧىسايە.

دېر و كەنىسەيىن ل دەقەرا بەھدىنان

دەمى قەكۈلىن ل سەر دۇرھىلى جۇگرافى و
دېرۇكى يى دەقەرا بەھدىنان دەپتە كىر دىاردەبەكا
بەرچاڧ دەپتە دىتن كو ئەو زى زۇرىيا دىر و
كەنىسەيىن مەسىحى و كىمىيا پەرسىتگەھىن
ئاگرى يىن زەردەشتى نە، نەخاسمە زى ل دەقەرىن
رۇئاڧا و نىڧا كوردستانى، ئەق چەندە زى قەكۈلەرى
بىسپۇرى دېرۇكا كوردى بەرھنگارى گەلەك كىشە
و ئالۇزىيان دكەت، چۈنكى پىرىيا ژىدەران بەھسى
زەردەشتىبوونا كوردان دكەن كو بەرى ولەتلى وان ژلايى
ئىسلامى قە بەپتە قەكىر، ئەو زەردەشتى ئايىنى
وان يىن سەرەكى بىت، بەرۇڧاژى مەسىحىيەتى كو
تىن كىمەكا كوردان باوهرى پى ئىنايە، ئەقە ل وى
دەمى ژىدەرىن مەسىحى ھەتا يىن ئىسلامى ژى دىژىن
كو ھۇمارەكا زۇر يا دىر و خلوەتگەھان(ناوسكان)
ل دەقەرىن چىايى يىن كوردى نەخاسمە ل دەقەرا
بەھدىنان ھەبووينا.

قەكۈلەرى چاقخىشانىدەك ل سەر دۇرھىلى
جۇگرافىي دەقەرىن نەكوردى كر يىن زەردەشتى
ئاپىنى سەرەكىن وان دەقەران بوو، وەكى ھەرنما
ڧارس، خۇزىستان(عەرەبىستان) و كا چەوان ھۇمارەكا
مەزىن يا پەرسىتگەھىن ئاگرى لى ھاتىنە پاراستن خۇ
ھەتا دەمەكى دىژى پىشنى قەكرنا ئىسلامى ژى بۇ
وان دەقەران، بەرۇڧاژى دەقەرىن كوردى^(۸۲) يىن وەختە
بىژىن ژ وان پەرسىتگەھان دقالاتە ژ بلى ھندەك
پىشكىن ھەرنما چىيان و ئازەربايجانى، نەخاسمە زى

برىكارى وى دەمى يىن پەترەكپىيا ئاگرى و قەشە بۇلس
يۇنان شاگردى پەيمانگەھا مار يۇخەننا ئەلحەبىب
ل مووسىل شىيا پىرسىتەكى بۇ دەستىڧىسىن
ئۇسۇڧىيا ئاگرى دانىت، نەخاسمە زى وان
دەستىڧىسىن ل كەنىسەيا ئاگرى و ل كەنىسەيا
گوندى خرىە (ل رۇئاڧايى ئاگرى) دپاراستى بوون كو
دېرا مار بەعقۇب يا ناقدار ب دېرا (بىت عابى - دىر
الغاب) ب رەخ وى گوندى قە بوو^(۸۱).

رۇزھەلاتىس مار قۇستى دەرتەنجامى كارى خۇ
د كۇڧارا پەيمانگەھا رۇزھەلاتى يا ل رۇما بەلاڧ كر
و ھۇمارا وان دەستىڧىسىن قۇستى دىتىن و پىرسىت
بۇ دانىن گەھىشتە ۱۷ دەستىڧىسان، لى ئەو يىن
ماردكتۇر يۇسۇڧ حەبىي نىسىن گەھىشتە ۹۱
دەستىڧىسان و گىرگىتىن دەستىڧىس زى ئەقىن
خوارى بوون، دەستىڧىسا پەيمان كەقن (نىسىنىن
بەرى عىسا پىغەمبەر)، دەستىڧىسا پەيمان
نووانىسىنىن پىشنى عىسا پىغەمبەر)، نىڧىژىن
داخوازى(باغۇسا) و دەستىڧىسىن ى يىن گەلەك
كەقنىن دېرا مار بەعقۇب(بىت عابى)^(۸۱).

لى دەستىڧىسىن دېرا قەشەيىن دۇمەنىكان ل
مووسىل ھۇمارەكا دەستىڧىسىن گەرىشونى يىن
قەشە (داود كورى يۇخەننان كورى نىسان كوركو
قەرداچىن بارزانى) ب خۇقە دگىر، داود ل گوندەكى
دكەقەتە سەر زى يى مەزىن ل نىزىك بارزان ل داوييا
سەدسالىيا ھەژدى ژ داىكبوويە و ل بارزان دەست
ب كارى خۇ يى ل بەرتىڧىسىنا(كۇبىكرنا) پەرتووكان
كرىە، ل سالا ۱۸۲۷ى زايىنى نەساخىيا تاغۇنى ل
دەقەرا زىبار بەلاڧبوويە و گەھىشتىيە مووسىل و
ب سەدان كەسان گىاننى خۇ ژ دەستدان، ژ وانا زى
مامى وى قەشە حىزىران كو وى ب خۇ ژى پەرتووكىن
گەرىشونى يىن كوردى ھەبوون و ل دووڧ زانبارىن
من، ب ئىكەم نىسىنا گەرىشونى يىن كوردى دەپتە
ھۇمارتن و گىرگىتىن دەستىڧىس زى ئەقە بوون.

۱- مەدحا قەشە داودى بارزانى بۇ تۇبەكرىن ب
زمانى كوردى (گەرىشونى).

۲- مەدحەك ب كوردى يا گەرىشونى ل سەر

گەلەك با ب ھىز و دەستھەلات زى بوو، ئەفە زى ژ بەر ھىدى بوو گو مەسىھىيان باوەرىيەكا ب ھىز ب بىروباوەرىن خۇ ھەبوو و ژ مرنى نەدترسىيان، ئەفە زى ژ سىككاتىكرنا وان ب دىندارىن زەردەشتىن ئاگرىيەرنس و رۇزىيەرنس ديار دىت^{۱۸۵}، قىنجا رەوش دى چەوان بىت پىشتى ئىمپراتورىيا فارسى يا ساسانى ھاتىيە ژ ناقىرن كو زەردەشتى ئاينىن وئىن فەرمى بوو، گرۇفە زى ب قىن چەندى ئەوھ كو دىرا مار گورگىس ل ناحيا ماتكىشكىن ل سەر ھەرفتە و كافلىن پەرسنگەھەكا كەفن يا ئاگرىيەرتسان (مەجۇسىيان) ھاتىيە ئاقا كرن ھەروەكى د پەرتووگا (مانكىش) دا ھاتى يا ژ لاين (د. عبداللە مرقص رابى) قە ھاتىيە دانان^{۱۸۱}.

دوو: مەسىھىيى بىن ژ نىرەيا نەستورى ژ بەر پەيوەندىن وان بىن ئىكچووى دگەل دىرا بىزەنتى (يا مەلەكانى) كو بارەگەھى وئى ل كۇستەنتىنيەيە و ل دووف بىرارىن كولىژا ئەفسس يا سالا ۴۳۱ ز ب خىرئان ھاتىوونە ل قەلەمدان، ئەو نەستورى دگەل بىروباوەرىن خۇ بىن ئاينى رەقى بوونە دەفەرتىن كوردى ب گىشتى و يا بەھدىنان ب تايىيەتى كو عەردى وئى ھەتا پلەيەكىن ل ناقىرا ھەردو دەولەتىن ساسانى و بىزەنتى بوو، ئىنا وان مفا ژ تۇپۇگرافيا عەردى وئى بىن ئاسى و زۇرىيا رووین وئى چىايى دىت و دىر و خلوھتگەھىن خۇ لىن ئاقا كرن^{۱۸۷}.

ئەفە زى دو لىستىن ب ناقىن دىر و كەنىسەيىن ل دەفەرا بەھدىنان ل دووف ژىدەرتىن مەسىھى و ئىسلامى:

رۇزھەلات و باكوورى رۇزھەلاتى كوردستانى كو ھۇمارا پەرسنگەھىن ئاگرى بىن ئاگرىيەرتسان (مەجۇسىيان) ژ ھۇمارا تىلېن ھەردو دەستان نابۇرن، ئەرى پا ئەو پەرسنگەھ چ لى ھاتىنە؟ ئەرى مەسىھىيەتنى يا سىبەرا وئى ھەمى پىشكىن رۇزئاقايى باكوور و ناقەراسنا كوردستانى ب گىشتى و بەھدىنان ب تايىيەتى قەگرتى، د رىيا خۇ دا بۇ بەلاشكرنا مەسىھىيەتنى ل دەفەرتىن ئىرانى و پىشكىن دى بىن ئاسيا ناقىن^{۱۸۴}، ب سەر زەردەشتىن دا گرتىوو؟ د قىن چەندى دا ژىدەر د ھەوارا مە ناھىن، بۇ دەركەفتىن ژ قى كىشەيىن، قەكۇلەر ل وئى باوەرىيە كو بەرسىقدانا قان پىرسىاران ژ ھۇمارەكا ئەگەرەن دەرناكەفىت:

ئىك: گەلەك دىر ل سەر ھەرفتە و كافلىن پەرسنگەھىن زەردەشتىيان ھاتىنە ئاقا كرن بىن پىشتى قەكرنا ئىسلامى بۇ دەفەرا كوردى ھاتىنە ژ ناقىرن، پالدەرى قىن چەندى زى ئەو بوو كو ژ بەركو مەسىھىيى ژ لاين دەستھەلاتىن فارسى يا ساسانى قە ژ بەر گازندەيىن دىندارىن زەردەشتى ھاتىوونە تەپەسەر كرن و راھىلان، دەلىقە بۇ وان ھەلكەفتىوو تۇلا خۇ قەكەن، ئىنا مەسىھىيان ژ بەركو ھەك ئاينىن ئاسمانى پەيوەندى دگەل مۇسلمانىن قەكەر ھەبوون، داخواز زى كرن پەرسنگەھىن زەردەشتىيان بىن ئاگر پىرۇز دكرن بەھىنە ژ ناقىرن، دەمى ھاتىنە ژ ناقىرن دىر و خلوھتگەھىن خۇ ل سەر ھەرفتە و كافلىن وان ئاقا كرن، وان (ئانكو مەسىھىيان) گەلەك پەرسنگەھىن ئاگرى ژ ناقىرن خۇ ل وئى سەردەمى دەولەتا ساسانى

ناھىن دىران

ر	ناھىن كەھن يىن دىرى	ناھىن نوو يىن دىرى	جەھن جۇگرافىي	ئېپىنى
۱	دىرا ئەبون	دىرەبوون	دكەھىتە بەتەنا چىاين بىخىرى ل ھىنداھى لاين رۇژھەلاتى يىن رووبارى دېجىلسە ل نىزىك توخىين عىراقى — سوريا.	ئەف دىرە ل سالا ۱۹۳۹ ئى زاينى ژ لاين شاندىن مەسئۇنېرىن كاسدۇلىكى (دۇمەنىكى) قە ھاتىبە ب كار ئىتان.
۲	دىرا مار يەعقۇب	دىرا ماقو (مار ئىشۇ عيا)		
۳	دىرا مار ئىپ ئالاھا	دىرا بەرانى	دكەھىتە دەستىكا بازىرى دھۆك بەرامبەرى زانكۇيا دھۆك.	مار ئىپ ئالاھا ئىك بوو ژ دىندارىن مەسئۇنى يىن سالا ۳۵۸ ئى زاينى ژ لاين دەولەنا فارسى قى ھاتىبە سنداردان و ھەر سال ل ھەرزى بھارى ئاھەنگەك (شانەدىرەك) بۇ دەھتە گىزان و مەسئۇنى يىن دھۆك قەست دكەنى.
-۴	دىرا (الكب)	دىرەھىدا (عودا)	دكەھىتە باشوورى گوندى مالتايى (مەلەپايا ب سىرانى) پىنج كىلۇمىتران ل رۇژئاقايى بازىرى دھۆك.	
۵	دىرا مار داتىال	دىر جىندى	ل نىزىك ناھىيا فەدىيى ل باشوورى بازىرى دھۆك	ئاھەنگەكا (شانەدىرەكا) سالانە ل ھەرزى بھارى بۇ دەھتە گىزان و مەسئۇنى دھۆك قەست دكەنى

6	دېرا مار قىراقۇس	دېركوم (دېرا كانى)	باكوورئ رۇژھەلاتى ئامىدىي.	ھۆمارەكا دېران ب خۇفە دگىرىت و ھەر سال ل ھەيفا نىسانى شانەدېرەك بۇ دەھتە گىران.
7	مار تۇما	مار تۇما	ناھيا مانگىشكى	
8	دېر كىشىك	دېرگۇنىكى (دېرا ژانا)	دكەفېتە بەتەنا دى يا چىيىن بەرامبەرى ناھيا مانگىشكى.	
9	دېرا رەبەن يۇسۇف	دېرا رەبەن يۇسۇف	ل گوندى ئىنىشكى دكەفېتە بەتەنا چىيىن مەتىنا	
10	دېرا صىيارى	دېرا صىيارى	ل نىزىك گوندى داودىن ل باشوورئ رۇژناقايى بازىركى بامەرنى ل دۇلا سىنەي.	
11	دېرا مار ساوا	دكەفېتە دەستېپىكا گوندى دېرەشنى ل بىنا چىيىن گارەي.		
12	دېر مار سىلبا	دېر مار سىلبا	دكەفېتە باكوورئ گوندى قەسرۇكى ل دەقەرا سىندىيان (زاخۇ).	
13	دېرا مار سەبىرشۇع	دېرا مار سەبىرشۇع (الغاب الجمىل)	دكەفېتە گوندى سنانى ل نىزىك توخىيىن عىراقى — توكيا.	
14	دېرا مار جەرچىس	دېرا مار گورگىس	گوندى دورئ ل رۇژھەلاتى ناھيا كانى ماسى	كەفنتىن دېرا دەقەرا بەروارى بالايە و
15	سولتان مادۇخت	سولتان مادۇخت	ل گوندى ئەردەنا ژىرى (مەسىحىيان) ل بىنا چىيىن مەتىنا	ھەر سال ل ۋەزىن بەھارى شانەدېرەك بۇ دەھتە گىران، ئىكە ژ دېرىن مەزىن د بەرى ھاتىبە ھەلكۇلان.
16	دېرا مار قەيۇما	دېرا مار قەيۇما	ل گەلىن دۇرى بە ل سەر توخىيىن عىراقى — توكيا.	

17	دىرا عومەر زەغفەران دېر زەغفەران دېرا رەبەن ھورمزد	پىنج كىلومىتران ل رۇزئاقىن گەلىن زاخۇبە ل دەشتا سلىقانىھى يان.	چەند دېرەك ب وى ئاقى ل دەقەرىن عەنكاو، خەتارى، مېزى، بېبۇزى، خردس ھەنە.
18	دىرا رەبەن ھورمزد دكەقىتە بەتەنا چىيىن ئەلقۇش ل باكوورى باژىرى مووسل	ئىكە ژ دېرىن كەقن و ھۇمارەكا مەزن يا رەبەنان دەرچووين وى دېرا دېرىن.	
19	دىرا مار يەغقۇب دىرا بىت عابى	دكەقىتە ھۇمارەكا دەقەرىن كوردستانا عېراقى.	
20	دىرا ئىشمۇنى دىرا بىت تۇرى (دەقەرا چىيان)	دكەقىتە گوندى خرىبە ل پشت سرتا چىيىن ئاكرى.	
21	دىرا عومەر ئەھویشا دىرا مار عەبد بەشۇع	دكەقىتە دەشتا دېنارنە ل پشت ئاكرى.	
22	دىر بەرقوم	ھەمى دكەقىتە دەقەرا نەحلە(نەھلە) ل قەزا ئاكرى.	
23	دىرا مار مەتى دىرا مار مەتى	دكەقىتە بەتەنا چىيىن مەقلۇبى ل رۇزھەلاتى باژىرى مووسل.	دېرەكا كەقن و شوونوارىبە و سەر ب تېرەبا سىرمانىن ئەرسەدۇكسە. دېرۇكنقىس (ابن العمرى) ل وىرى ھاتىبە قەشارتن.

ئاينى كەنىيەيان:

ز	ئاينى كەنىيىسى	جھ
۱	مار ئىب ئالاھا	دھۆك
۲	مار يوسىف	دھۆك
۳	الانتقال	دھۆك
۴	مار يوسىف	رمتا/ باگىرا
۵	مار گورگىس	ماتگىشكى
۶	قلب يسوع الاقدس	ئەرەدنا/ سەرسىنكى
۷	مار گورگىس	باردش/ سەرسىنكى
۸	مارت شىمۆنى	ئىنىشكى/ سەرسىنكى
۹	انتقال مريم العزراو	تلا/ بامەرنى
۱۰	مار يۇجەننا	داودىيا/ بامەرنى
۱۱	مار گورگىس	تنى/ بامەرنى
۱۲	مريم العزراو	كومانى/ ئامىدىن
۱۳	مار يوسىف	ھەمىزىكى/ ئامىدىن
۱۴	مريم العزراو	بىناپا/ ئامىدىن
۱۵	قدىسە ترازىا	ھىرمانشى/ ئامىدىن
۱۶	مار گورگىس	ئازەخ/ ئامىدىن
۱۷	مارت شىمۆنى	بىيۇزى/ ئامىدىن
۱۸	مارت شىمۆنى	شەرانىش/ زاخۇ
۱۹	مريم العزراو	پىشاپىرى/ زاخۇ
۲۰	مار يوسىف	باجدە/ زاخۇ
۲۱	مريم العزراو حافىھە الزىوع	قەرەولا/ زاخۇ
۲۲	مار گورگىس	شكەدلى/ زاخۇ
۲۳	مار گورگىس	بىرسىفى/ زاخۇ
۲۴	مريم العزراو	ھىزاوہ/ زاخۇ
۲۵	مار ئوراھا	لىقو/ زاخۇ

۲۶	مار ئوراھا	مىرگەسۇر/ زاخۇ
۲۷	مار يوسىف	مار يوسىف/ نافكەندالا/ زاخۇ
۲۸	مارت شىمۆنى	بىركا/ زاخۇ
۲۹	مريم العزراو	زاخۇ/ ەباسىكى
۳۰	مريم العزراو	دەشاخ/ زاخۇ
۳۱	قلب يسوع الاقدس	بىدار/ زاخۇ
۳۲	مار گورگىس	زاخۇ/ تاخى فەلەيان
۳۳	قلب يسوع الاقدس	دېرەبوون/ زاخۇ
۳۴	مار منصور	ئاقزەرۆك/ زاخۇ
۳۵	مار گورگىس	شىور/ سىنجى/ سىمىلى
۳۶	العزراو ام الرحمە	سىمىلى
۳۷	مارت شىمۆنى	بەخلوجا/ سىمىلى
۳۸	مار يوسىف	شىخان
۳۹	مار گورگىس	شىخان
۴۰	مار ساوہ	ملا براون/ ئاكرى
۴۱	مار مارى	ھزار چۆت/ ئاكرى
۴۲	مار سەركىس	ئاكرى
۴۳	مار يوسىف	بانە سۇرى/ ئاكرى
۴۴	مريم العزراو	نوهاوا/ ئاكرى
۴۵	مار بگرس و پۇلس	دھۆك
۴۶	مار دانىال	مىسرىكى/ سىمىلى
۴۷	مار گورگىس	باختىمى/ سىمىلى
۴۸	بىسرىبون	رىەتكى/ ئاكرى
۴۹	مار گورگىس	ھىزانى/ ئاكرى
۵۰	مارت شىمۆنى	كەشكاوا/ ئاكرى
۵۱	مار ئەبرام	مىروكى/ ئاكرى
۵۲	نېرسىت شىنور ھاي	دھۆك
۵۳	مريم العزراو	زاخۇ

۸۲	مار مۇشنى	چەلكن/ بەروارى بالا
۸۳	مارت شىمۇنى	بشنىمىيىسى/ بەروارى بالا
۸۴	مار قىياقۇش	مايى/ بەروارى بالا
۸۵	مار گورگىس	ايت/ بەروارى بالا
۸۶	مار غەودىشۇ	مەركىجيا/ بەروارى بالا
۸۷	مار بېيو	ھىز (دېت ھىسنى بىت (ص)/ بەروارى بالا
۸۸	مار گورگىس	دورنى/ بەروارى بالا
۸۹	مار ساوا	دورنى/ بەروارى بالا
۹۰	مار يۈھەننا	كانى ماسنى/ بەروارى بالا
۹۱	مىرىم العىزاو	اقرى/ بەروارى بالا
۹۲	الشھىداو	صۇرىا/ زاخۇ
۹۳	الشھىداو	سىمىلنى
۹۴	مار گورگىس	صوركى/ سىمىل
۹۵	بىسرىون	رەتكى/ ئاكىرى
۹۶	مار گورگىس	ھىزانى/ ئاكىرى
۹۷	مارت شىمۇنى	كەشكاوا/ ئاكىرى
۹۸	مار ابرم	مىرۇكى/ ئاكىرى
۹۹	النصارى الانجىلېھ	دھۆك
۱۰۰	نھجە القىداسە (الانجىلېھ)	دھۆك
۱۰۱	الاتحاد الانجىلېھ	دھۆك
۱۰۲	مىرىم العىزاو الكاپولىك	زاخۇ/ تاخى فەلەھان
۱۰۲	ھەمى	

۵۴	فارتان	نافزەرۇك/ زاخۇ
۵۵	ھاورىسك	ھاورىسك/ زاخۇ
۵۶	مىرىم العىزاو	دھۆك
۵۷	مار نرسى	دھۆك
۵۸	مار گورگىس	دھۆك
۵۹	مار يۇسەف	بابلۇ/ زاوئە
۶۰	مارت شىمۇنى	كورنىن كافانا/ زاوئە
۶۱	مىرىم العىزاو	باكىرات/ باكىرا
۶۲	بىسرىون	كوند كۇسا
۶۳	مار زىا	سەردراو/ سەرسىنكى
۶۴	مارت شىمۇنى	سەرسىنكى
۶۵	مارت شىمۇنى	دھى/ بامەرنى
۶۶	مار گورگىس	دھى/ بامەرنى
۶۷	مار يۇسەف	بىلجانى/ ئامىدىنى
۶۸	مار گورگىس	بىيادى/ ئامىدىنى
۶۹	مارت شىمۇنى	بىيادى/ ئامىدىنى
۷۰	مىرىم العىزاو	ئامىدىنى
۷۱	مار غەودىشۇ	دېرى/ ئامىدىنى
۷۲	مار خەننا	دېرەلۇكا ئىكىنى
۷۳	مار زكا	دېرەلۇكا ئىكىنى/ مەزار
۷۴	مار گورگىس	دېرەلۇكا دووى
۷۵	مار قىياقۇس	دېرەلۇكا دووى/ مەزار
۷۶	مىرىم العىزاو	كانى بەلاقىن/ بەروارى بالا
۷۷	مار يۈھننا	بازى/ بەروارى بالا
۷۸	مار يۇسەف	موسكا/ بەروارى بالا
۷۹	مارت شىمۇنى	تىشىشىنى/ بەروارى بالا
۸۰	مار قىياقۇش	تىشىشىنى/ بەروارى بالا (مەزار)
۸۱	مار ئۇراھا	جىدىنى/ بەروارى بالا

ژاپان

1. باژىرى (ئانصارە) ئىنگە ژاپونىن فلەستىنى يىن دگەھنە دەھەرا جەللىل ل باكوورى فلەستىن با خوجەھى. دىرەك ب ئاھى دىرا (البشارە) لىن ھەبە و ل نك مەسىھىيان پىرۇزە و دگەل دىرا (المەھد) ل بىت لەجەم و دىرا (القيامە) ل فودەسى ب پىرۇزىن جەھن پىرۇزىن مەسىھىيان ل سەرئەسەرى جىھانى دەھنە ھۇمەرتن.
2. سلوى بالحاج صالح - العايب: المسیحیة العربیة وتطورانها من نشأتها الى القرن الرابع الهجرى، بیروت دار الطلیعة، چاپا ئىكى، ۱۹۹۷، بپ ۲۷.
3. نادى شىر: ئىنگە ژاپونىن دىرى و ئەدەبى سىرمانى، ل ساللا ۱۸۶۷ ئى ل شەقلاۋە ژاپك بوویە و دەرجووبى ساللا ۱۸۸۹ ئى زاپىنى پىن پەیمانگەھا كەھنوبىیە، ھەك مەترانن ئەبرەشىپا سىرتىن با باكوورى كوردەستانى ھاتىبە ھەلبۇزاتن، ل رۇژا ۱۷ ى خىزىرانا ساللا ۱۹۱۵ ئى د روودانىن شەرى جىھانىن ئىنگە دا ب دەستىن كوردەن ھاتىبە كوشىن، بىنېرە، امجلة الفكر المسیحى، مووسل، ھۇمارە ۱۶۸-۱۶۷، چىرا ئىكى، ۱۹۹۱.
4. تارىخ كىلو وئەپور، بەھروت ۱۹۱۲، بەرگىن ۲، بەرپەرتىن ۱-۱۴.
5. مراد كامل، تارىخ الادب السىرمانى من نشأتها حتى العهد الحاجر، قاھىرە، ۱۲.
6. ئەلفۇنسى مەنگەنا، ل ساللا ۱۸۷۸ ئى ل گوندى شەرانشا زوورى (ل باكوورى باژىرى زاخۇ) ژاپك بوویە، ل ساللا ۱۸۹۱ ئى چوویە پەیمانگەھا ئاپانىن دۇمەنىكان ل مووسل و فېرى ھۇمارەكا زمانان بوویە، ھەك رىفەبەرى فەرمانگەھا زمانىن رۇژەھلانى ل پەرتووكخانەيا راپلاتەز ل مانچستەر ھاتىبە دامەزراتەن، ل ساللا ۱۰۲۴-۱۹۲۹ ئى قەستنا رۇژەھلانى كرىبە بۇ ب دەستەھىنانا دەستەقىسان و ب ئىك ژ مەزىنە كۆمكەرتىن دەستەقىسەن عەرەبى - سىرمانى دەھنە ھۇمەرتن، بىرۇفەكەش دەنگەدەنگەكا دىار و بەرچاف ئازانە دەھن ھەندەك دەستەقىس بەلاڧ كرىم يان ب پىن خۇ ب قەلمەداين، ھەكى ھەزىن امایمەرا فرسانى، نەخاسەمە زى دەھن (بىرەد بىشابا)، يان دىرۇكا تەرىل تارىخ ارىل، د چارچۇقن زنجىرا ژەدەرتىن سىرمانى دا ل ساللا ۱۹۰۷ ئى زاپىنى، ئەفە سەرىارى كۆمەلا مەنگەنا يا ل ساللا ۱۹۲۵ ئى زاپىنى بەلاڧ كرى كۆ بەلگەنامەيا فېلېكسىئۇس ژ پىنشىكۇتا (مەنبەج) تىدایە، فەكۆلەر پۇل تېز گومان ژ بەلگەنامەين ھەبوو و د گۇتارەكا كورت دا راستى و ساخلەمىيا وئ بەلگەنامەين رەت كرا، لى ھەر چەوان بىت وئ رۆلەكن مەزىن د ئاڧ سەزىپىن زانسنى پىن ئەورۇپى ھەبوو و ب ھەمى ھىزا خۇ بەرسىڧا رۇژەھلاتناسان ددا، ل ساللا ۱۹۳۷ ئى ۋەغەرا داۋىن كرىبە، بىنېرە، الاب الفونىس مەنگنا، فاتحە انتشار المسیحیة فى اواسط اسيا والشرق الاقصى، ۋەرگىرانا، جرجیس فتح اللە، سوید، بپ ۱۲.
7. یوسف حبى: التوارىخ السىرمانى، كۇقارا المجمع العلمى العراقى، دەستەبا زمانىن سىرمانى، بەغدا، ۱۹۸۱-۱۹۸۲، بەرگىن شەشەن، بەرپەرتىن ۴۲-۴۳، الفونىس مەنگنا، ژەدەرتى بەرى، بەرپەرتىن ۱۱-۱۲.
8. ارپر كرىستىنسن، ایران فى عهد الساسانىين، ۋەرگىرانا بحى الخشاب، قاھىرە چاپخانەيا لىژنا دانانى، ۱۹۵۷، بپ ۶۸، یوسف حبى: التوارىخ السىرمانى، بپ ۴۴.
9. یوسف حبى، كنىسە المشرق، بەغدا، ۱۹۸۹، بەرپەرتىن ۱۰۲-۱۰۴.
10. فەرە بىژىن كۆ پەترەك كىلدانى مار عەمانوئېل دوون داخواز ژ ئاپانىن دۇمەنىكان كرىو جاپىكرنا پەرتووكى راپوستىن، پانىسى دگەل دگەل مەنگەنا رىككەقت پەرتووك ل ئەورۇپا بەلاڧ بىت ب مەرجەكى د چاپا وئ يا رۇژەھلانى دا ھەفۇكەك بەھتە ژىپىن كۆ بىو جەھن دىگرانىيا پەترەك تەس مار مارى، بىنېرە، الفونىس مەنگنا، ژەدەرتى بەرى، بپ ۱۳، ھەقەم فەشە پۇلس شىخۇ (بىن پاشى بوویە پەترەك) د گۇتارەكى دا د كۇقارا النجم) يا مويسلى دا ھۇمارە ۸-۹ يا ساللا ۱۹۲۶ ئى پەستىن پەرتووكى كرا، بىنېرە: اسامى بن خماس الصقار: امارة اردل فى العصر العباسى ومۇرخها ابن المستوفى، رىاز، دار الشواف ۱۴۱۲ ى شەختى - ۱۹۹۲ ئى زاپىنى، بپ ۱۷۶.
11. الاب الفونىس مەنگنا، بەرى، بپ ۱۲.
12. حنا فى: مصادر كنىسە المشرق قبل الاسلام، كۇقارا بىن النهرين، مووسل، ساللا ئىكى، نىسانا ۱۹۷۲، بپ ۱۵۵، یوسف حبى: كنىسە المشرق بپ ۱۰۴-۱۰۵.
13. مەرەما وئ پىن ئەو زانابىن رەخنەگرن بىن گومان ژ دەستەپىكا مەسىھىبەننى ل سەدساللا ئىكىن ھەبوون كۆ ئەو زى ئەقېن خوارى بوون، دۇقال، لاپۇرت، فېلىس، لىنسىبوس، نىكسرون، بىنېرە، یوسف حبى، كنىسە المشرق، بپ ۸۹.
14. رھا، ئىنگە ژ باژىرىن جىزا قورانى كۆ دەھتە باكوورى ھەلاتى ل ئاقبەرا دوو روپاران، ۴۰ كىلۇمېتران ل باكوورى رۇژاقانىن باژىرى (جەران، ھە) ئاھى وئ ب پۇنانى (ئەبىسا) پە Edesa و ب سىرمانى ئورھى Urhoi و مەسىھى د پەرتووكىن سىرمانى دا ب ئاھى باژىرى پىرۇز يان باۋەردارا ئاڧ دگەن، ل نك مەسىھىيان ئىنگە ژ باژىرىن پىرۇز ل سەدساللا پارەئى ئاھى وئ باژىرى بوویە

- (ئورفە) و ھەتا نۆكە ژى ھەر ب ۋى ئاقىيە، بىنېرە: (أولفغنسون، تاريخ اللغات السامية، بىروت، بەرپەرېن ۱۴۵-۱۴۶، محمد عىگىە الاىراشى، الاداب السامىيە، بپ ۵۷ پەرۋىزى: ۱۱).
۱۵. كرىستىنسن، ژىدەرى بەرى، بپ
۱۶. كرىستىنسن، ايران فى العھد الساسانىين، بپ
۱۷. ئادى شىنر، بەرگىن ۲ بپ ۴، ئادى شىنر ژ لائىن يوسىف فە توۋشى رەخنەگرتىن بوو و ئەو گونەھار كر كو پىشتا خۇ ب پەر تووكەكا سەختە ل سەر دىرۇكا ئىرىل گەرم كرىە و ئەفە سەرىارى ھىدى كو تاگرىيا كلدانىيان دژى بەغقوبى بىن سىرئانى كرىە، بىنېرە، يوسىف ھىبى، التوارىخ السىرئانىة، بپ ۶۲.
۱۸. سەبىد عبد الفناح عاشور، اوربوا العصور الوسطى، مكنبة الانجلو الحصرىة، چاپا شەشنى، ۱۹۷۵، بپ ۳۹.
۱۹. كرىستىنسن، ايران فى عھد الساسانىين، بپ ۵۴، طە باقر: تاريخ ايران القدىم، زانكۇيا بەغدا، ۱۹۸۰، بپ ۱۳۲.
۲۰. مروان المدور، الارمن عبر التاريخ، بپ ۱۲۷۷، محمد امين زكى، خلاصه تاريخه لتارىخ الكرە وكردستان منذ اقدم العصور، بەغدا، بپ ۱۱۱.
۲۱. كرىستىنسن، ژىدەرى بەرى، بپ ۵۴.
۲۲. البىرا ابونا، شھداو المشرق، بەغدا ۱۹۸۵، بەرگىن ۱، بپ ۸۵.
۲۳. البىرا ابونا، ھەر ئەو ژىدەر، بەرگىن ۱، بپ ۸۵ و الشابىشتى: الدىارات، تووزاندنا كوركىس عواد، بىروت ۱۹۸۱، بپ ۲۸ دەھمەن.
۲۴. كەلھا فنك، بازىرەكن كوردىيە ۶۰ كىلومىتران ل باكوورى بازىرى جزىرى بە (كو بازىرەكن كوردىيە) ل كوردستانا تركىايە.
۲۵. خوارەزم، دەقەرەكە دكەقىتە باكوورى رۇھەلاتى ئىرانى ل كىنارى رۇھەلاتى بىن دەريا فەزىون و ئىمورىيىيان ب ئافىن ھەرئما باكتىريا ئافكرىە، نۆكە د ئاف ئاخا كۇھارا توركامانستانە.
۲۶. كرىستىنسن، ژىدەرى بەرى، بپ ۲۵۴-۲۵۵.
۲۷. جاسلىق (جاللىق): لىفكرنەكا بۇنابىيە و رامانا وى (گىشنى) بە و ل سەرىدەمى شاھىن فارسى مەرەم پى سەرۇكى بلندى مەسىحىيان بوو، بىنېرە، ابو الفرج الاصفهانى: الدىارات، تحفىق جليل العطىة لئىن دار رىاض الرىس، بپ ۱۲۱۲، نۆكە دىبىزىن پەترەك (بەترىارك).
۲۸. دىبىت شەھدۇست فارسى بىت چونكى رامان د ھەردوو زمانىن كوردى و فارسى دا وەكھەفە ئەفە ژى ژ بەر لىنكىزىكىيا ھەردوو زمانان.
۲۹. مراد كامىل: تاريخ الادب السىرئانى، بپ ۶۴.
۳۰. مراد كامىل: ھەر ئەو ژىدەر، بپ ۱۱۷.
۳۱. مراد كامىل: ھەر ئەو ژىدەر، بپ ۲۱۱.
۳۲. البىرا ابونا، شھداو المشرق، بەغدا ۱۹۸۵، بەرگىن ۱، بپ ۲۴۳-۲۵۳، ھەتا نۆكە ژى ئەو دىر ھەبە و ل دەروازى دھۆكە ل سەر گرەكىيە و دكەقىتە دەستى چەپى بىن وى كەسى دەبىتە دھۆك و بەرامبەرى سەرۇكاتىيا زانكۇيا دھۆكى بە، ھەر سال شىئانە دىرەك ب ئافى جەزئا (شىنر) لىن دەبىتە كرىن و مەسىحىيىن دھۆك و دەردۇرىن وى قەسەت دكەنى، بۇ زانىارىين زىدەتر بىنېرە: افرا م فچىل البھرو: مار ايبالاھا النوھدرى، دھۆك، چاپخانا حەبات، ۲۰۰۰ زاپىنى.
۳۳. يوسىف ھىبى، مجامع كنىسە المشرق، بەلاقۇكىن كولپزا لاهۇتى يا جەبرى- زانكۇيا الروح القدس - الكسلىك، لىبان، الكسلىك، بەرپەرېن ۵۳۸۲، بگرس حداد وچاك اسحق، المخطوطات السىرئانىة و العربىة فى خزائىة الرهبانىة الكلدانىة فى بغداد، چاپكرىن كۆرى زانىارى عىراق/ دەسنەبا زمانى سىرئانى، بەغدا، ۱۹۸۹، بەرپەرېن ۱۱۹-۱۲۴.
۳۴. يوسىف ھىبى: مجامع كنىسە المشرق، بپ ۱۴۸.
- «ئىرساى الملقان، ل سالا ۳۹۹ ز ل گوندى دولىن (دلىبا نھا) نىزىكى مالتامىن ھاتىيە سەردىنباين، پىشتى دەسپىنگا خواندنا خۇ ل گوندى ۋەرگرتى عەمانئوقلى مامى وى ئەو ھنارىيا رجا (الرها) دا ل خواندنگەھىن وى بىن ئاقدار بخونىت، پاشتر ۋەك رىفەبەرى وى خواندنگەھى ھاتىيە ھەلىزاتىن، د تەمەننى ۱۰۴ سالىدا ل سالا ۵۰۳ ز مرىە، بىنېرە، مراد كامىل، تاريخ الادب السىرئانى، ص ۱۵۸، بشىر مئى توما: مدرسه الرها، مجله المجمع العلمى العراقى الھىئە السىرئانىة، المجلد السادس، ص ۲۸۰»
۳۵. ھەر ئەو ژىدەر، بپ ۱۲۱.
۳۶. ھەر ئەو ژىدەر، بەرپەرېن ۱۹۴، ۱۸۹، ۱۹۵.
۳۷. ھەر ئەو ژىدەر، بەرپەرېن ۱۹۶-۱۹۷.
۳۸. ھەر ئەو ژىدەر، بەرپەرېن ۳۱۳-۳۴۹.

۳۹. ھەر ئەو ئىدەر، بەرپەرىن ۳۹۳-۳۹۹.
۴۰. ھەر ئەو ئىدەر، بەرپەرىن ۳۲۰-۳۲۱.
۴۱. ھەر ئەو ئىدەر، بەرپەرىن ۲۶۱-۲۶۷.
۴۲. فرست مرعى: التسامح بين الاسلام والمسيحية، كۇقارا ھىزل، زاخو، ژمارە ۱۰، بپ ۱۲۴.
۴۳. استيرىوس ارجيريو: المسيحيون في العصر العثماني الاول (۱۵۱۷-۱۶۵۰)، ضمن كتاب المسيحية عبر تاريخها في الشرق، مجلس كنائس الشرق الاوسط، بيروت چاپا دووى ۲۰۰۲، بپ ۱۲۰.
۴۴. طه باقر، تاريخ ايران القديم، ص ۱۰۵.
۴۵. كريستنسن: المرجع السابق، ص ۱۳۰.
۴۶. الاب كميل حشيمة اليسوعي، دار المشرق، بيروت، ص ۲۰-۳۱.
۴۸. ھورمز ئەبونا (ھرمز ابونا): الاشوريون بعد سقوط نينوى - صفحات من تاريخ الكنيسة الكلدانية، كالبقونيا، بەرپەرىن ۷۸-۷۶، تىشنى سەبەر ئەوھ كاردينال ئەبىسران نامازە نەكرىبە ئىمپىريالىن ل وى بەرپەرى ئەبونا، نامازە پى كرى
۴۹. ايران في العهد الساساني، ص ۲۵۸.
۵۰. القس بطرس نصري الكلداني: كتاب نخيره الازهان، الموصل، دير الابهاء الدومنيكيين، ۱۹۱۳ زايىنى، بەرگىن ۲، بپ ۲۴.
۵۱. المطران عمانوئيل دلى: مبادرات الاتحاد بين بطاركة بابل ورد في القرن السابع عشر، كۇقارا (نجم المشرق) ھژمارە ۲۷، ۲۰۰۱ زايىنى، بپ ۳۴۹، ژ بەلگەنامەين كولىزا پىرۇياگەندا يا سالا ۱۱۷۲ ي زايىنى ھانىيە ھەگواھاستن.
۵۲. فرست مرعى: التسامح بين الاسلام والمسيحية، مجلة ھىزل، زاخو، العدد ۱، ص ۱۲۴.
۵۳. استيرىوس ارجيريو، ئىدەرئ بەرى، بەرپەرىن ۱۱۱-۱۲۲.
۵۴. كەبۇشى (الكبوشية): شاندهكن كاسۇلىكيبە ل سالا ۱۶۲۶ ئى زايىنى بۇ مەسئۇتىرىكرىن ل ئاق نەستۇرىبان داکو بگەھنە دىرا كاسۇلىكى ھاتىبە كوردەستانى و بۇ ئىن چەندى ژى بۇ خۇ مەلبەندەك ل بائىرى مۇوسل دانا، ئىن پىشنى دەمەكى خۇفەكىشنا و بىافا بۇ ھەندەكىن دى ھىلا.
۵۵. كەرمەلى (الكرملية): شاندهكن كاسۇلىكيبە ژ ئاقىن چىاين كەرمەل بىن فەستىنى ھاتىبە، قى شاندى پىشكارىين مەزىن د شەرىن خاچەلەكران دا ھەبوون، ھەروەسا قى شاندى بۇ خۇ مەلبەندەكن مەسئۇتىرى ل رۇژمەلاننى كوردەستانى ژى فەكرىو.
۵۶. دۇمەنىكانى الدومنيكانيه: شاندهكن كاسۇلىكيبە كارىگەرىمەكا مەزىن د بەھماين كەلتۇرىن جفاكان كوردەستانى دا ھەبوو و چەندىن شاندى ل كوردەستانى فەكرىوون: بى ئىكىن ل چىاين دىر مار ياقۇ (گوندى قەشەفەرى) ل رۇژافاين بائىرى دەۋك ل سالا ۱۸۴۹ ئى زايىن، بىن دووى ل ئامىدەين ل سالا ۱۸۵۲ ئى زايىنى، بىن سىين ل گوندى ئاشىتىن بىن دكەقىتە چىاين شارانى ل سەر توخىين نۇگەبى عىراقىن - تركيا ل پىشنى چىاين شارانى ل دەفەرا بەروارى بالا ل باكوروى كوردەستانى، بىنرە: فرست مرعى: رحله الانبا شموئيل جميل، كۇقارا زانكۇبا دەۋك، ھژمارە ۱۰، بپ ۱۹.
۵۷. فرست مرعى: التسامح بين الاسلام والمسيحية، ئىدەرئ بەرى، بپ ۴۵.
۵۸. ھرمز ابونا: الاشوريون بعد سقوط نينوا-صفحات من تاريخ الكنيسة الكلدانية، كالبقونيا، ص ۷۶-۷۸.
۵۹. جان موريس فييه، الكنيسة السريانية الشرقية، ترجمة: الاب كميل حشيه اليسوعي، بيروت، ص ۳۰-۳۱.
۶۰. ھەر ئەو ئىدەر، بپ ۶۸.
۶۱. اسامة النفشيندى: مخطوطة أردن، مۇوسل، كۇقارا (بين النهرين) ھژمارە ۱۳، ۱۹۷۶ زايىنى، بپ ۱۹.
۶۲. اسامە النفشىندى، ئىدەرئ بەرى، بپ ۷۰.
۶۳. نەردەنا گوندەكى كوردىيە دكەقىتە بىنا چىاين مەتىنا ۱۱۴۰ مېتران ل سەر ئاستى دەرياين يە، ب رەز و بىستانىن بەردار دۇرماندۇردايە و ب ئاقىن كانيين زەلال دەيتە ئاقدان، ل سالىن ۱۹۱۰-۱۹۴۷ زى زايىنى) سەنتەرى نەبرەشىيا بەھدىنان بوو، پاشى كورسىيا وئى يا كەھتۇنى بۇ ئامىدىن ھاتە ھەگواھاستن، ئاقدارتىن گورىن وئى، گۇرى مەھدۇخنى ئاقدارە و چوار كېلۇمېتران دورى گوندىيە و ژ دوو زوررىن بەرىن پىلك دەھىت و دىژىيا ھەر ئىكى ۴۴ مېترە، دەيتە
۶۴. ئۇجىن تىسران: خلاصه تاريخه للكنسية الكلدانية، قەشە سلىمان الصانغ كرىبە عەرەبى، مۇوسل، ۱۹۳۹ زايىنى، بەرپەرىن ۱۸۷-۱۸۰.
۶۵. م. ابراهيم: الدومنيكيون - نشأتهم - ارسالياتهم ودورهم الانساني والثقافي والعلمي، كۇقارا (الصوت الكلداني)، ھژمارە ۴، سالا ۱۹۹، بەرپەرىن ۴۵-۴۶.
۶۶. جميل برنادوس: دير قرية مارفو، كۇقارا (الصوت الكلداني)، ھژمارە ۲۲، سالا ۱۹۹۸ زايىنى، بەرپەرىن ۱۲-۱۳.

17. فرست مرعى: التسامح بين الاسلام والمسيحية، ئىدەرى بەرى، بپ 45.
18. جى ب. اسموسن: فاتحة انتشار المسيحية في الشرق، جرجيس فتح الله كرىه عەرەبى و ھىدەك قەكۆلېن و پاشبەند و دەھمەن ل سەر ئىدە كرىنە، دەزگەھى ئادى ئىبىر، ئىربىل، 2005 ئى زاپىنى، بپ 30.
19. فرست مرعى: الكهنة المسيحيون وخدمة اللغة الكوردية، كۇقارا (الحوار)، ئىربىل، ھىمارە 45 . بپ 17
20. ھەمان ئىدەر، بپ 18.
21. اسامە النقسىندى: مخطوطة أراڧن، مووسل. كۇقارا (بين النهرين) ھىمارە 12، 1971 زاپىنى . بپ 19.
22. ھەمان ئىدەر، بپ 70.
23. ئوردەنا گوندەكى كوردىيە دكەفىتە بىنا جىيىن مەتىنا 1140 مېتران ل سەر ئاستى دەريانى يە، ب رەز و بىستانىن بەردار دۇرماندۇرەيە و ب ئاقتىن كائىن زەلال دەيتە ئاقدان. ل سالىن 1910-1947 ئى زاپىنى سەنتەرى ئىبەرەشىيا بەھدىنان بوو، پاشى كوردىسېيا وئى يا كەھنۇتى بۇ ئامىدىن ھاتە فەكۇھاسىتن، ئاقدارتىن گورن وئى، كۇرئى مەھدۇخىن ئاقدارە و چوار كىلۇمېتران دوورى گوندىيە و ژ دوو ئورن بەرىن پىك دەيت و ئىزىيا ھەر ئىكى 24 مېترە، دەيتە
24. فرست مرعى: ئىدەرى بەرى، بپ 19.
25. مصطفى دھقان، مخطوط سىراني كرىي من بغداد بالڧ، ترجمه عن الانكليزية، غياث حسين، <http://www.medaratkurd.com>
26. ھەمان ئىدەر، <http://www.medaratkurd.com>
27. ھەمان ئىدەر، <http://www.medaratkurd.com>
28. فرست مرعى: بارزان و أبحاثها في المصادر السريانية، دھوك، مجلة دھوك، العدد 32، تشرين الاول 2006 م . ص 84-85.
29. فھارس المخطوطات السريانية في العراق، چاپكرين كۇرى زانبارى عىراق، دەستەبا زمانى سىراني، بەغدا، چاپخانا چاپكرين كۇرى زانبارى عىراق 1981 زاپىنى-1401 مەشەختى، بەرگىن 1، بپ 8.
30. فھارس المخطوطات السريانية في العراق ج 1، ص 9.
31. فرست مرعى: ئىدەرى بەرى، بارزان و أبحاثها في المصادر السريانية، بەرەرىن 85-81.
32. الاب الدكتور بھنام سونى: فھرس مڭكوكات دىر الاياو الدومىكان، مووسل، بەلاقۇكىن المركز الثقافى الاشورى دھوك، نىسانا 2005 زاپىنى، بەرەرىن 74-75.
33. رشيد ياسمى: ايران در زمان ساسانيان، ص 29.
34. ل جىيىن دۇرماندۇرى دھوك ژاينى باكور و باشوورقە ھىمارەكا شكەفتىن مەزىن و بەرقرە ھەنە و قەكۆلەر ل وئى باورەيە ئەفە جھىن ئاگرى زەردەشنىن بان پەرستنا خوداوەند مېنرا بن وەكى شكەفتا چوارستون يا دكەفىتە بەتەنا كەلېن دھوك ل باشوورى رۇھەلاتىن سكرى دھوك، دەيتە تىبىنىكىن كو دۇشكەك ل نىفەكا شكەفتى ھەبە و ئەو دۇشك جھىن ئاگرى پىرۇز بىت و شكەفت ب ئاوايەكى ھەسا ئاخفتىيە چ بىاف نەبىت رۇناھىيا رۇزئى لى بەدەت كو ئەفى ئىك بوو ژ ستونىن سەرەكى يىن زەردەشنىن ل سەر ئاگرى پىرۇز ل سەر بىنەمايى وئى چەندى كو چ پەيوەندى ل ئاڧەرا ئاگرى پىرۇز و رۇناھىيا رۇزئى نەبىت، ھەر ئەفە دوسنە بۇ شكەفتىن دى يىن بەتەنن جىيىن زاوا و باشوورى دھوك ئى بھىنە گۇتن
35. كەلمەك ئىدەرىن مەسىحى بەھسى ھەيوونا دېران ل دەقەرىن كوردى كرىنە، ھەر بۇ نىمۇنە، بىنېرە، دانەرەكى نەھاس: التاريخ الصغىر، ھەرگىرانا جاك اسحاق، بپ 45 يىن پىشنى وئى بەرەرى، اېلبا برشينايا: تاريخ برشينايا، ھەرگىرانا بوسف جى، بپ 103؛ توما المرحى، كتاب الرؤوسا، ھەرگىرانا الجىر ابونا، بپ 22؛ ادى شىرا تاريخ كىلدو واپور، بەرگىن 1 بپ 4؛ افرام برصوم: اللؤلؤ المنثور في الاداب والعلوم السريانية، بەرەرىن 514-517؛ لى ل سەر ئىدەرىن ئىسلامىن بەھسى وان دېران ل دەقەرىن كوردى كرىن بىنېرە، ابو الحسن على بن محمد الشايشنى، الديارات، بەغدا، پەرتووكخانا (المئى)، 1966 زاپىنى/1381 مەشەختى، بپ 190 و پىشنى وئى بەرەرى، ھەرگىرانا كوركىس عواد و الديارات لبرصوم: ابو الفرج الاصفهاني: الديارات، لندن، دار رياض اليرس للنىشر، بپ 12. تووزاندنا جليل العطية: ياقوت الحموي: معجم البلدان، بەرەرت، دەزگەھى اصادرا، 190 بەرەرىن 496-542، ماددى (الدىر).
36. دەولەتا فارسى يا ساسانى يىشەفانىيا تىرەيا نەستۇرى دكر و دياراست وەك بەرەنگارەكا سىياسى و بۇ بەرەزەوئەندىيا خو ب كار دىئنا دەمى ھەر قىنكەكرەك يان ئارنىشەبەكا نوخىبى ل ئاڧەرا وئى دەولەتا بىزەتتى دەتە روودان، ھەرەوسا نەستۇرى ب مەسەبى سەرەكېن مەسىحى يىن دەولەتا فارسى ل قەلەم ددا ھەتا وئى دەمى مەنۇفىستى (اصحاب الطبيعة الواحدة) ھاتىن و ھەقركىيا نەستۇرىيىن كرىن ل دەقەرىن دەستەلاتا وان دەولەتا فارسى دا ئەفە ئى ب ھارىكارىيا شاھ (شىرىن) مەسىحى يا ل سەر مەسەبى بەعمۇبى يارا شاھىن فارسى خەسرەو اكىسرايىن دووى ئىبىرەرت.
37. فرست مرعى: التسامح بين الاسلام والمسيحية، كۇقارا ھىزل، زاخو، ھمارە 10، بپ 124.